

[illegible] from Rev W Ward:

Henry Harris.

Arthur Francis Leary Pr

Priest.

EX TYPIS L. GAUTHIER, VESONTIONE.

SANCTI
AMBROSII,
MEDIOLANENSIS EPISCOPI,
OPERA OMNIA,
JUXTA EDITIONEM MONACHORUM S. BENEDICTI.

TOMUS TERTIUS.

PARISIIS,
APUD GAUTHIER FRATREM ET SOC., BIBLIOPOLAS,
In viâ Haute-Feuille, n° 22.
ET VESONTIONE APUD EOSDEM.

1836.

virtutis ad imitationem. Unde et tangit non dedignatus, et imperat non diffisus; hoc enim est indicium potestatis, quia quasi habens potestatem sanandi, et jubendi auctoritatem, operandi testimonium non refugit. *Volo* ergo dicit propter Photinum*, imperat propter Arrium, tangit propter Manichæum.

5. Nec unius tantum lepra curatur, sed omnium quibus dicitur : *Jam vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis.* Si igitur lepræ medicina verbum est : contemtus utique verbi lepra mentis est. Sed ne lepra transire possit in medicum, unusquisque Dominicæ humilitatis exemplo jactantiam vitet. Cur enim præcipitur nemini dicere, nisi ut doceret non vulganda nostra beneficia, sed premenda; ut non solum a mercede abstineamus pecuniæ, sed etiam gratiæ? Aut fortasse etiam illa silentii causa est imperati, quod meliores putabat qui fide magis spontanea, quam qui speratis beneficiis credidissent.

6. Offerre autem juxta Legem se præcipitur sacerdoti; non ut alium deferat, sed ut se ipsum Deo offerat spiritale sacrificium; ut actus præteriti colluvione detersa, per cognitionem fidei et sapientiæ disciplinam placitura Deo hostia consecretur : *Omnis* enim *victima sale salietur.* Unde et Paulus ait : *Obsecro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam acceptabilem, placentem Deo.*

7. Simul illud mirabile, quod eo sanavit genere quo fuerat obsecratus. *Si vis, potes me mundare. Volo,* inquit, *mundare.* Habes voluntatem, habes etiam pietatis effectum. *Et extendens manum, tetigit illum.* Lex tangi leprosos prohibet : sed qui Dominus Legis est, non obsequitur Legi, sed Legem facit. Non ergo tetigit, quia sine tactu mundare non poterat : sed ut probaret quia subjectus non erat Legi, nec contagium timebat, ut homines : sed quia contaminari non poterat, qui alios liberabat : simul e contrario lepra tactu Domini fugaretur, quæ solebat contaminare tangentem.

8. Ostendere autem se sacerdoti jubetur (v. 14), et offerre pro emundatione sua; ut dum offert se sacerdoti, intelligeret sacerdos non Legis ordine, sed Dei gratia supra Legem esse curatum : et dum mundato jubet offerre sacrificium secundum præceptum Moysi, ostenderet Dominus quia Legem non solveret, sed impleret : qui secundum Legem gradiens, supra Legem sanare eos quos remedia Legis non sanaverant, videretur. Et bene addidit : *Sicut præcepit Moyses; Lex* enim *spiritalis est;* ideoque videtur sacrificium spiritale mandasse.

9. Denique addidit : *Ut sit in testimonium hoc vobis,* hoc est, si Deo credatis, si impietatis lepra discedat, si occultorum cognitor sit sacerdos, si puri testis affectus : unde potest ille magis sacerdos videri quem occulta non lateant, cui dicitur : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

V. 18, 19. Et ecce viri portantes in lecto hominem qui fuerat paralyticus, et quærentes eum inferre, et ponere ante eum, et non invenientes qua parte illum inferrent præ turba, adscenderunt super tectum, et per tegulas submiserunt illum in lecto, in medium, ante Jesum.

10. Non otiosa hujus paralytici nec angusta medicina est, quando Dominus et orasse præmittitur, non utique propter suffragium, sed propter exemplum; imitandi enim specimen dedit non impetrandi ambitum requisivit. Et convenientibus ex omni Galilæa, et Judæa, et Hierusalem Legis doctoribus, inter cæterorum remedia debilium, paralytici

* *Volo..... propter Photinum;* Photinus enim, etsi Marcelli Ancyrani Sabellianis partibus addicti discipulus, in multis tamen cum Arrio sentiebat : hunc autem negasse constat eamdem in Patre ac Filio potestatem reperiri, ut Ambrosius supra lib. 4, num. 10, indicavit. Igitur cum in Deo voluntas ac potestas unum sint, apte colligitur Christum ostendendo voluntatem suam ejusdem efficaciæ esse ac Paternam, simul ostendisse utriusque eamdem habendam potestatem, proindeque eamdem etiam substantiam atque omnimodam similitudinem; quod idem Photinus pernegabat. *Imperat propter Arrium*, qui videlicet cum Christo divinitatem abjudicaret, eadem opera illum imperandi auctoritate spoliabat. *Tangit propter Manichæum;* is quippe tangendi facultatem eidem Christo adimebat, quando veram ac naturalem carnem ab illo adsumtam inficiabatur.

istius medicina describitur. Primum omnium quod ante diximus, unusquisque æger petendæ precatores salutis debet adhibere, per quos nostræ vitæ compago resoluta, actuumque nostrorum clauda vestigia verbi cœlestis remedio reformentur. Sint igitur aliqui monitores mentis, qui animum hominis, quamvis exterioris corporis debilitate torpentem, ad superiora erigant. Quorum rursus adminiculis et adtollere, et humiliare se facilis, ante Jesum locetur, Dominico videri dignus adspectu. Humilitatem enim respicit Dominus: *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ.*

V. 20. Quorum fidem, *inquit*, ut vidit.

11. Magnus Dominus qui aliorum merito ignoscit aliis, et dum alios probat, aliis relaxat errata. Cur apud te homo collega non valeat, cum apud Dominum servus et interveniendi meritum, et jus habeat impetrandi? Disce qui judicas, ignoscere: disce qui æger es, impetrare. Si gravium peccatorum diffidis veniam, adhibe precatores, adhibe Ecclesiam quæ pro te precetur, cujus contemplatione quod tibi Dominus negare posset, ignoscat.

12. Et quamvis historiæ fidem non debeamus omittere; ut vere paralytici istius corpus credamus esse sanatum: cognosce tamen interioris hominis sanitatem, cui peccata donantur, quæ cum Judæi adserunt a solo Domino posse concedi, Deum utique cum confitentur, suoque judicio perfidiam suam produnt, ut opus adstruant, personam negent. Itaque ab ipsis et operis sui Dei Filius accipit testimonium, et vocis suffragium non requirit: perfidia enim confiteri potest, credere non potest. Itaque testimonium non deest divinitati, fides deest saluti. Nam et validius est ad fidem quod confitentur inviti: et perniciosius ad culpam quod negant, qui suis adsertionibus revincuntur. Magna itaque infidæ plebis amentia; ut cum confessa fuerit solius Dei esse donare peccata, non credat Deo peccata donanti. Dominus autem salvos volens facere peccatores, et occultorum cognitione Deum se esse demonstrat et admiratione factorum, adjiciens:

V. 23. Quid est facilius dicere, Dimissa sunt tibi peccata tua: aut dicere, Surge, et ambula?

13. Quo loco plenam speciem resurrectionis ostendit, qui mentis vulneribus corporisque sanatis, peccata donat animorum, debilitatem carnis excludit; hoc est enim totum hominem esse curatum. Quamvis igitur magnum sit hominibus peccata dimittere (quis enim potest peccata dimittere nisi solus Deus, qui per eos quoque dimittit, quibus dimittendi tribuit potestatem?) tamen multo divinius est resurrectionem donare corporibus; quandoquidem ipse Dominus resurrectio est.

14. Hic lectus qui tolli jubetur (v. 24), quid est aliud nisi quia humanum jubetur corpus adtolli? Ipse est qui per singulas noctes lavatur a David, ut legimus: *Lavabo per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo.* Hic est lectus doloris, in quo anima nostra gravi conscientiæ ægra cruciatu jacebat. Sed si quis secundum Christi præcepta se gesserit, jam non lectus doloris est, sed quietis. Miseratione etenim Domini cœpit quies esse quod mors erat: qui nobis soporem mortis vertit in gratiam voluptatis. Nec solum levare lectum, sed etiam domum suam repetere, hoc est, ad paradisum redire censetur; ea est enim vera domus, quæ hominem prima suscepit: non jure amissa, sed fraude. Merito ergo restituitur domus; quoniam venerat qui nexum fraudis aboleret, jus reformaret.

15. Nec mora ulla sanitatis intervenit (v. 25): unum dictorum remediorumque momentum est. Spectant surgentem increduli, mirantur abeuntem: et divini operis miracula malunt timere quam credere. Nam si credidissent, non timuissent utique, sed dilexissent: perfecta enim dilectio timorem excludit foras. Et ideo isti, quia non diligebant, calumniabantur. Calumniantibus autem dicit: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Quis hoc dicit? Sacerdos magnus. Lepram videbat in cordibus Judæorum, ostendit eos pejores esse leproso. Ille sacerdoti est se jussus offerre purgatus: hos sacerdos repudiat; ne alios quoque eorum lepra contaminet.

16. Sequitur mystica evocatio publicani, quem sequi jubet (v. 27) non corporis gressu, sed mentis affectu. Itaque ille prius avara de mercedibus *, dura de laboribus periculisque nautarum emolumenta convertens, verbo vocatus, propria dereliquit, qui rapiebat aliena: ac vile illud sedile destituens, toto post Dominum vestigio mentis incedit. Convivii quoque magni exhibet apparatum; qui enim domicilio Christum recipit interno, maximis delectationibus exuberantium pascitur voluptatum. Itaque Dominus libenter ingreditur, et in ejus qui crediderit, recumbit affectu.

17. Sed rursus accenditur invidia perfidorum, et futuræ pœnæ species præfiguratur. Epulantibus enim fidelibus, et in illo cœlorum recumbentibus regno, perfidia jejuna torquebitur. Simul ostenditur quantum intersit inter æmulos Legis et gratiæ, quod illi qui Legem sequuntur, jejunæ mentis famem patiantur æternam: qui vero verbum in interioribus animæ receperunt, alimenti cœlestis et fontis ubertate recreati esurire et sitire non possunt. Et ideo qui animo jejunabant, murmurabant dicentes:

V. 30. Quare cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit?

18. Serpentina vox ista est. Denique hanc primam vocem serpens emisit, dicens Evæ: *Quid utique dixit Deus: Nolite manducare ex omni ligno?* Ergo patris sui venena diffundunt, qui dicunt: Quid utique cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit? Unde Dominus cum peccatoribus manducando, etiam cum gentilibus non prohibet nos inire convivium, dicens:

V. 31. Non egent qui sani sunt, medico; sed qui male habent.

19. Novum medicamentum novus magister advexit. Hoc de terra non pullulavit; imprudens enim est omnis creatura hujus confectionis. Venite omnes qui incurristis peccatorum varias passiones, utimini peregrino medicamento, quo venenum serpentis excluditur: quod non solum passionum abstulit cicatricem, sed etiam causam diri vulneris amputavit. Hoc medicamentum non famem indicit, sed cibum animæ subministrat. *Venit enim Filius hominis manducans et bibens, et dicunt: Dæmonium habet;* et ideo mens nostra non est jejuna: jejunant hi quibus abest Christus, bonorumque meritorum copiis egent. At vero cui virtus suæ voluntatis sufficit, qui sua domo recipit Christum, convivium magnum exhibet, hoc est, bonorum operum spiritale convivium, quo dives populus eget, pauper epulatur. Et ideo, inquit, jejunare non possunt filii sponsi (v. 34), quamdiu cum illis est sponsus.

V. 35. Venient autem dies, cum auferetur ab illis sponsus.

20. Qui sunt illi dies, quibus nobis Christus aufertur, maxime cum ipse dixerit: *Vobiscum ero... usque ad consummationem mundi:* ipse dixerit: *Non relinquam vos orphanos?* Certum est enim quod si nos relinquat, salvi esse nequeamus. Nemo tibi Christum potest auferre, nisi te illi ipse auferas. Non te auferat jactantia tua, non te auferat arrogantia, nec tibi de Lege præsumas; non enim vocare justos venit, sed peccatores.

21. Quomodo igitur Dominus justitias dilexit, neque David vidit justum derelictum? Aut quæ ista æquitas Dei si justus relinquitur, et peccator adsciscitur; nisi intelligas quod eos justos dicit, qui ex Lege præsumunt, et Evangelii gratiam non requirunt? Nemo autem justificatur ex Lege, sed redimitur ex gratia. Est igitur in Lege justitia, sed non est per Legem justitia; nam ipse Apostolus ait, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus, secundum justitiam quæ in Lege est, conversatus sine quærela, qui gloriatur ex Lege: *Quæ mihi*, inquit, *lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse*, hoc est, abjeci justitiam et gloriam Legis; justitia enim Legis sine Christo

* Tributa non solum mercibus mercatorum, sed etiam mercedi nautarum mercatoribus operam suam locantium imposita esse verisimile est. Quod etiam satis indicat proprietas verborum; namque avaritiæ primo taxam mercenariis, tum crudelitatis fuit imponere vel periclitantibus.

vacua est, quia plenitudo Legis Christus est. Et ideo etsi est in Lege justitia, non est tamen per Legem justitia : *Si enim per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est;* mortuus est enim Christus, ut impleret justitiam. Denique Johanni dicenti : *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me*, respondit : *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam*. Ergo non gratis mortuus : sed pro nobis mortuus est Christus; ut justi fulgerent sicut sol in regno Patris sui. Sed non Judæi justi, quibus dicitur : *Cum videritis justos intrare in regnum cœlorum*. Isti sunt justi qui percutientem non repercutiunt, qui inimicum diligunt.

22. Si sic non accipimus, invenitur contrarium : *Non veni vocare justos* (v. 32). Sed illos non vocat, qui se justos esse dicunt : *Ignorantes enim Deum, et suam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti*. Ergo usurpatores justitiæ non vocantur ad gratiam; nam si gratia ex pœnitentia, utique qui fastidit pœnitentiam, abdicat gratiam. Sitierunt vulnerati, qui se sanctificant; istis sponsus auferetur : nobis autem non Caiphas, non Pilatus Christum abstulit, nec possumus jejunare; quia Christum habemus, et Christi carnem epulamur et sanguinem. Quomodo enim videtur jejunare, qui non esurit? Quomodo videtur jejunare, qui non sitit? Quomodo autem sitire potest, qui bibit Christum, cum ipse dixerit : *Qui biberit de aqua quam ego dabo, non sitiet in æternum?* Denique de animi dictum jejunio, etiam sequentia declarant.

V. 36. Dixit enim similitudinem ad illos : Quia nemo commissuram de vestimento novo immittit in vestimentum vetus

23. Dixerat filios sponsi, hoc est, filios Verbi, qui per lavacri regenerationem in jus divinæ generationis adsumti sunt, quamdiu cum illis est sponsus, jejunare non posse. Non utique hoc jejunium relegatur, quo conficitur caro, et corporalis luxuria castigatur; hoc enim jejunium nos commendat. Nam quemadmodum discipulos hic jejunare prohiberet, cum ipse Dominus jejunaret : cum postremo diceret nequissimos spiritus nonnisi jejuniis et orationibus solere superari? Denique etiam hoc loco jejunium vestimentum appellavit vetus, quod exuendum Apostolus æstimavit dicens : Exspoliate vos veterem hominem cum actibus ejus; et induite eum qui baptismatis sanctificatione renovatur. In eamdem igitur formam series convenit præceptorum, ne actus veteris et novi hominis misceamus; cum ille corporalis exterior opera carnis operetur, et hic interior qui renascitur, non versicoloram speciem veterum novorumque debeat habere gestorum, sed concolor Christo illum studio mentis imitari, cui renatus est in lavacro. Absint igitur decolora mentis velamina, quæ displicent sponso; displicet enim ei, qui vestem non habuerit nuptialem. Sponso autem quid potest placere, nisi pax animi, puritas cordis, caritas mentis?

24. Bonus sponsus Dominus Jesus, hic novo partu naturam initiavit. Huic desponsata corruptelis carnis absolvitur : non filios mortales requirit, non Evæ delectatur doloribus, non virum obnoxium culpæ, non hæreditatem condemnati patris requirit. Vidit enim carnis ulcera, quam antea concupiscebat : advertit non esse pulcritudinem veram, quæ vitiorum habeat deformitatem. Et ideo quid tibi cum tali sponso, femina? Require diligenter, et in omni corpore invenies cicatricem. Cognosce alium magis sponsum, qui circumdatur luce, cujus species non potest interire. Hunc tolle in animo tuo, consecra in templo tuo, tolle in corpore tuo; sicut scriptum est : *Tollite Dominum in corpore vestro*. Hujus thalamos ingredere novos, hujus spectato peregrinum decorem, hunc indue, hunc vide ad dexteram Patris, et gaude quia talem habes sponsum : hic te vestiet benedictionem, ne qua noceat scissura peccati.

25. Servemus igitur vestem, quam nos sacro Dominus emergentes fonte vestivit. Cito scinditur vestis, si facta non congruant : cito tineis carnis adteritur, et veteris hominis errore maculatur. Ergo hic nova veteribus copulare? in Apostolo autem etiam novis vetera

supervestire prohibemur, sed exuere vetus, novum sumere; ut exspoliati, non nudi inveniamur. Exspoliamur enim meliora sumpturi: nudamur autem cum indumentum nobis aliena fraude detrahitur, non nostra voluntate deponitur.

V. 37. *Et nemo mittit vinum novum in utres veteres.*

26. Fragilitas humanæ conditionis aperitur, cum corpora nostra exuviis defunctorum animalium comparantur. Atque utinam bonorum utrium usum possimus implere; ut sacramentum quod accepimus, reservemus. Levat injuriam industria, si renovatis utribus nova vina credantur. Et ideo utres hos plenos servare semper debemus; vacuos enim cito tinea et ærugo consumit, gratia servat impletos.

27. Pulcre autem operi huic talia præcepta conveniunt: sextum est enim opus, quo Levis nova quadam figuratur forma. Sexto autem die factus est homo: sexto igitur Christi opere reformatur jam non vetus, sed nova creatura, et quædam forma peregrina. Et ideo tamquam nova creatura Christo convivium exhibet; eo quod et in ipso Christus delectaretur, et ipse partem delectationis mereretur habere cum Christo. Ad hunc igitur informandum præcepta dat Dominus; sequebatur enim jam lætus, alacer, et exsultans, dicens: Jam non publicanum gero, jam non porto Levin. Exui Levin, postquam Christum indui. Odi genus meum, fugio vitam meam priorem: solum te sequor, Domine Jesu, qui sanas vulnera mea. Quis enim me separat a caritate Dei, quæ in te est? Tribulatio, an angustia, an fames? Ligatus sum fidei clavis quibusdam, et bonis compedibus caritatis innexus sum. Omne mandatum tuum sicut cauterium impressum tenebo. Et si urit cauterium mandati; tamen putrefacta carnis exurit, ne ad vivum serpat contagio: et si mordet medicamentum, tamen vitium ulceris tollit. Aufer igitur, Domine Jesu, potenti machæra tua meorum putredines peccatorum: dum me habes ligatum caritatis vinculis, seca quodcumque vitiosum est. Veni cito incidens occultas et latentes, variasque passiones: aperito vulnus, ne noxius serpat humor. Emunda omne quod fœtidum est peregrino lavacro. Audite me, terreni homines, qui peccatis vestris cogitationes ebrias geritis. Et ego Levis talibus eram passionibus sauciatus. Inveni medicum qui in cœlo habitat, et in terris spargit medicamenta. Hic solus potest sanare vulnera mea, qui sua nescit: hic auferre cordis dolorem, palloremque animæ, qui novit occulta.

Cap. 6. v. 1. *Factum est autem in sabbato secundo-primo, cum transiret per seminata, vellebant discipuli ejus spicas, et manducabant, confricantes eas manibus suis.*

28. Nec solum comprehensione verborum, sed etiam usu ipso, specieque gestorum incipit hominem Dominus Jesus veteris observatione Legis exuere, novoque indumento gratiæ vestire. Itaque eum jam in sabbato per seminata traducit, hoc est, admovet fructuosis. Quid sibi sabbatum velit, quid seges, quid spicæ non mediocre mysterium est. Ager enim est omnis hic mundus: agri seges in satione humani generis fœcunditas numerosa sanctorum: spicæ agri fructus Ecclesiæ, quos operibus discutientes suis apostoli pascebantur, nostro se alentes profectu.

29. Stabat igitur seges jam fœcunda virtutum, pullulantibus spicis, quibus nostri fructus meriti comparantur; æquo enim aut imbre marcescunt, aut sole torrentur, aut pluviis humescunt, aut tempestatibus eliduntur, aut a messoribus intra horreorum felicium receptacula reconduntur. Receperat ergo terra jam Dei verbum, et cœlesti semine satus divites fœtus ager almus effuderat. Esuriebant discipuli salutem hominum, et tamquam e folliculis corporum mentium fructus ad fidei lucem præclaris operum suorum miraculis eruebant. Sed hoc putabant Judæi sabbato non licere: Christus autem novæ gratiæ munere designabat otium Legis, opus gratiæ.

30. Nec sine mysterio hoc ab Evangelista secundum Matthæum et Marcum sabbata pure posita puto; quoniam sabbata perpetua feriæ sunt resurrectionis æternæ. Vel in hoc igitur sæculo feriatis ac vacantibus superstitionibus Judæo-

rum, vel in futuro ferias ipsi perpetua solemnitate celebrantes, quæ bona sunt terræ manducabimus, juxta quod scriptum est : *Illi manducabunt, vos vero esurietis.*

31. Mire tamen secundum Lucam, secundo-primum, non primo-secundum sabbatum dixit; δευτερόπρωτον enim scriptum est. Præferri enim debuit quod præcellit. Secundum ideo, quia primum ante ex Lege præcessit, in quo etiam pœna præscripta est, si quis operetur : primum autem ideo, quia sabbatum illud ex Lege solutum est, quod erat primum; et hoc primum factum est, quod secundo est constitutum. Nam et cum operari sabbato liceat, et operantis nulla sit pœna; sabbati utique ex Lege cujus vis soluta est, nec nomen hærebat : sed tamen fuerit illud primum ordine, hoc primum munere; nec ideo minus hoc, quia secundum; nam et Adam primus, nec comparandus secundo Adam : *Primus enim Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem... Et primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.* Prælatus utique secundus primo; ille enim causa mortis, hic vitæ. Sic et secundo-primum sabbatum dicitur : secundum juxta numerum, primum juxta operationis gratiam: melius est enim sabbatum quo impunitas datur, quam quo pœna præscribitur. Prima Lex, secundum Evangelium; inferior tamen formido quam gratia. Aut forte et primum hic in prædestinatione consilii, et secundum in sanctione decreti.

32. Bene autem Dominus in Lege typum futuri hoc quoque demonstrat loco (v. 3 et seq.), et defensores Legis arguit nescire quæ Legis sunt, exemplum adferens quod David, cum esuriret ipse cum sociis, intravit in domum Dei, et panes propositionis sumsit, et manducavit, et dedit iis qui cum ipso erant. Magnum et vere exemplum propheticum, quo primum non inania Legis, sed solida utilitatis nobis sequenda produntur. Deinde quia David cum sociis fugiens a facie regis Saul hic præfiguratus in Lege Christus est, qui cum apostolis principem mundi lateret.

33. Quomodo autem ille observator Legis, atque defensor panes et ipse manducavit, et dedit iis qui secum erant, quos non licebat manducare nisi tantummodo sacerdotibus; nisi ut per illam demonstraret figuram, sacerdotalem cibum ad usum transiturum esse populorum? Sive quod omnes vitam sacerdotalem debemus imitari : sive quia omnes filii Ecclesiæ sacerdotes sunt; ungimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmet ipsos Deo hostias spiritales.

34. Legi igitur jam supereffluit doctrina Christi, nec Legem solvit, sed implet; quia nec sabbatum solvit. Si enim sabbatum propter homines factum est : utilitas autem hominis postulabat esurientem hominem, qui diu fuerat terræ fructibus abdicatus, veteris famis jejunia vitare; non utique Lex solvitur, sed impletur. Quomodo igitur Domino ad crimen objicitur, quod in servo pro crimine non tenetur?

35. Quid autem evidentius hac figura, quæ per totam currit historiam? Intravit David in domum Achimelech sacerdotis : sed nec periculo mortis proposito, hospitem recusat, nec declinat exsulem sancti animus sacerdotis. Tanta hospitalitatis est gratia, ut libenter in nos aliena pericula transferamus.

36. Verum hoc in historia morale, in mysterio prophetatum est, quod nec præsumto futuræ mortis exitio, verum illum David hospitio suæ mentis religiosi excluderent sacerdotes. Nec solum in cujusque domo vatis reperturus doceatur Christus hospitium : sed etiam per figuram nequitiæ spiritalis manubias et arma sumturus; nam qui Christum hospitio recipit, intelligibilem illum Goliam spoliat suis telis.

37. Quid vero evidentius quam quod in Achimelech domo quinque panes petit David, et unum accipit : demonstrante typo quod jam non quinque libris *, sed Christi corpore cibus fidelibus pararetur; ut Christus corpus adsumeret, ne quis de fidelibus esuriret? Nec Doech

* *Quinque libris*, Moysis videlicet, id est, Pentateucho.

figura vacat, qui erat custos mulorum; eo quod nemo alius nisi infructuosi gregis custos Judæ typum proditoris impleret.

38. Jam illud quod pro David receptione omnem Achimelech domum præter Abiathar principem tunc temporis sacerdotum Saul persecutus est, ostendit prophetia nobis quod nemo possit nocere vero principi sacerdotum, qui solus est Christus.

39. Hinc ad alia progreditur Dominus Jesus (v. 7). Nam qui totum hominem salvum facere disposuerat, per singula membra currebat; ut vere diceret : *Mihi irascimini, qui totum hominem sanum feci in sabbato*. Itaque hoc loco manum illam quam extendit Adam, et interdictæ arboris poma decerpsit, succis bonorum factorum salutaribus irrigavit; ut quæ crimine aruerat, bonis operibus sanaretur. In quo Judæos redarguit Christus qui malis interpretationibus Legis præcepta violarent, æstimantes sabbato etiam a bonis operibus feriandum; cum Lex in præsentibus formam præfiguraverit futurorum : in quibus utique malorum feriæ futuræ sunt, non bonorum. Nam licet sæcularia opera conquiescant, non otiosus tamen boni operis actus est in Dei laude requiescere.

40. Audisti igitur Domini verba dicentis : *Extende manum tuam* (v. 10). Communis ista generalisque medicina est. Et tu qui putas manum habere te sanam, cave ne avaritia, cave ne sacrilegio contrahatur. Extende sæpius eam, extende ad illum pauperem, qui te obsecrat : extende, ut proximum juves, ut viduæ præsidium feras, eripias injuriæ, quem vides injustæ contumeliæ subjacere : extende ad Deum pro peccatis tuis. Sic manus extenditur, sic sanatur. Sic Hieroboam manum, cum idolis sacrificaret, contraxit : et rursus cum Deum rogaret, extendit.

V. 12. Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, et erat pernoctans in oratione Dei.

41. Non omnis qui orat, adscendit in montem (est enim oratio quæ peccatum facit) sed qui bene orat, a terrenis ad superiora progrediens, verticem curiæ sublimis adscendit. At ille non adscendit in montem, qui de sæculi divitiis, aut de honore sollicitus est : non adscendit in montem, qui fundi jus optat alieni. Adscendit ille qui Deum quærit, adscendit ille qui cursus sui Dominica adjumenta deposcit. Omnes magni, omnes sublimes montem adscendunt; non enim cuicumque Propheta dicit : *Adscende in montem excelsum, qui evangelizas Sion : exalta in virtute vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem.* Non vestigiis multis corporalibus, sed factis sublimioribus in hunc montem adscendas. Sequere Christum; ut ipse esse mons possis : *Montes enim in circuitu ejus.* Quære in Evangelio, invenies solos cum Domino montem adscendisse discipulos.

42. Orat ergo Dominus non ut pro se obsecret, sed ut pro me impetret; nam etsi omnia posuerit Pater in potestate Filii, Filius tamen ut hominis formam impleret, obsecrandum Patrem putat esse pro nobis; quia advocatus est noster. Noli insidiatrices aperire aures, ut putes Filium quasi infirmum rogare, ut impetret quod implere non possit potestatis auctor. Obedientiæ magister ad præcepta virtutis suo nos informat exemplo. *Advocatum*, inquit, *habemus apud Patrem*. Si advocatus est, debet pro meis intervenire peccatis. Non ergo quasi infirmus, sed quasi pius obsecrat. Vis scire quoniam omnia quæ velit, possit? Et advocatus, et judex est. In altero pietatis officium, in altero insigne est potestatis.

43. *Et erat*, inquit, *pernoctans in oratione Dei*. Species tibi datur, forma præscribitur quam debeas æmulari. Quid enim te pro salute tua facere oportet, quando pro te Christus in oratione pernoctat? Quid te facere convenit, cum vis aliquod pietatis officium adoriri; quando Christus missurus apostolos, oravit prius, et solus oravit? Nec usquam alibi, si non fallor, orasse cum apostolis reperitur : ubique solus obsecrat. Dei enim consilium humana vota non capiunt, nec quisquam interiorum potest esse particeps Christo. Vis scire quoniam mihi, non sibi oraverit?

V. 13. Vocavit, *inquit*, discipulos suos, et elegit duodecim ex ipsis :

44. Quos ad propagandum auxilium salutis humanæ per terrarum orbem satores fidei destinaret. Simul adverte cœleste consilium, non sapientes aliquos, non divites, non nobiles : sed piscatores et publicanos, quos dirigeret, elegit; ne traduxisse prudentia, ne redemisse divitiis, ne potentiæ nobilitatisque auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur; ut veritatis ratio, non disputationis gratia prævaleret.

45. Eligitur et Judas (v. 16), non per imprudentiam, sed per providentiam. Quanta est veritas, quam nec adversarius minister infirmat! Quanta moralitas Domini, qui periclitari magis apud nos judicium suum quam affectum maluit! Susceperat enim hominis fragilitatem; et ideo nec has partes recusavit infirmitatis humanæ. Voluit deseri, voluit prodi, voluit ab apostolo suo tradi; ut tu a socio desertus, a socio proditus, moderate feras tuum errasse judicium, perisse beneficium.

V. 17. Et descendit, *inquit*, cum illis, et stetit in loco pede-plano.

46. Adverte omnia diligenter, quomodo et cum apostolis adscendat, et descendat ad turbas. Quomodo enim turba nisi in humili Christum videret? Non sequitur ad excelsa, non adscendit ad sublimia. Denique ubi descendit, invenit infirmos; in excelsis enim infirmi esse non possunt. Sic etiam Matthæus docet, in inferioribus debiles esse sanatos; prius enim unusquisque sanatus est; ut paulatim virtutibus procedentibus, adscendere posset ad montem. Et ideo unumquemque in inferioribus sanat, hoc est, a libidine revocat, injuriam cæcitatis avertit. Ad vulnera nostra descendit, ut usu quodam et copia sui, naturæ compotes nos faciat esse cœlestis. Et sanabat hos quidem, sed in inferioribus relinquebat.

47. *Videns autem turbas*, ut legisti, *adscendit in montem. Et cum sedisset, adscenderunt ad eum discipuli ejus*. Evangelizaturus enim, et benedictionum de thesauro divinitatis prompturus oracula, incipit esse sublimior. Hic autem etsi in humili stabat, tamen oculos alte levavit. Sic enim etiam cum Lazarum suscitaret, infremuit spiritu : sic etiam caput levavit, cum mulieri adulteræ peccata donaret. Quid est enim levare oculos, nisi interius lumen aperire?

48. Denique sanctus Matthæus : *Aperuit*, inquit, *os suum*, thesauros scilicet sapientiæ et scientiæ Dei reclusis adytis templi sui. Ora reseravit : ergo et tu aperi os tuum, sed prius ut aperiatur implora. Si enim Paulus in apertione oris sui implorat auxilium, multo magis implorare te convenit. Ostendit etiam tibi clavem scientiæ, qua os aperire tuum debeas, dicens Propheta : *Aperi os tuum verbo Dei*. Verbum Dei clavis tui oris est : clavis scientiæ oris tui clavis est, qua laxatis silentii catenis, imperitiæ claustra reserantur.

V. 20, 21, 22. Beati, pauperes spiritu, quia vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt et sitiunt; quia saturabuntur. Beati qui nunc fletis; quia ridebitis. Beati eritis, cum vos oderint homines.

49. Quatuor tantum beatitudines sanctus Lucas Dominicas posuit, octo vero sanctus Matthæus : sed in his octo illæ quatuor sunt, et in istis quatuor illæ octo. Hic enim quatuor velut virtutes amplexus est cardinales : ille in illis octo mysticum numerum reservavit. Pro octava enim multi scribuntur psalmi, et mandatum accipis octo illis partem daro fortasse benedictionibus; sicut enim spei nostræ octava perfectio est : ita octava summa virtutum est *.

* Ut hunc locum, cui offusæ tenebræ plusquam cimmeriæ multis videntur, pro nostra virili illustremus, lector advertat octonarium numerum duplici de causa mysticum dici. Prima est quia *de octava multi scribuntur psalmi*; per octavam autem beatam resurrectionem intelligi tum frequenti Patrum Græcorum Latinorumque testimonio cognoscimus. Secundam vero causam reddit, quod nobis præcipitur Eccles. 11, 2, *octo partem dare* : atqui per vocem *octo*, universalitatem designari Hieronymus aliique observarunt. Quapropter hic idem est, *octo benedictionibus partem dare*, atque *universis virtutibus operam dare*. Et hinc est quod additur, *ita et octava summa virtutum est*; summa enim dicitur per allegoriam ad numeros, quibus collectis summa conficitur. Nec ob aliud ponitur adverbium, *fortasse*,

50. Sed prius quæ sunt ampliora videamus. *Beati*, inquit, *pauperes; quoniam vestrum est regnum cœlorum*. Primam benedictionem hanc uterque Evangelista posuit. Ordine enim prima est, et parens quædam generatioque virtutum; quia qui contemserit sæcularia, ipse merebitur sempiterna: nec potest quisquam meritum regni cœlestis adipisci, qui mundi cupiditate possessus, emergendi non habet facultatem.

51. Secunda benedictio: *Beati*, inquit, *mites*. Tertia, *Beati qui lugent*. Quarta, *Beati qui esuriunt*. Quinta, *Beati misericordes*. Sexta, *Beati mundo corde*. Septima, *Beati pacifici*. Et bene septima; quoniam eo die ab omnibus mundi operibus requievit Deus; dies enim quietis, et pacis est. Octava, *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam*.

52. Veni, Domine Jesu, doce nos ordinem beatitudinum tuarum; neque enim sine ordine dixisti, primo beatos pauperes spiritu, secundo beatos mites, et tertio qui lugent. Nam etsi cognosco aliquid, tamen ex parte cognosco. Si enim Paulus ex parte cognovit, quantum ego possum cognoscere? Paulo quantum vita, tantum etiam verbo inferior sum; vita enim verbum exigit et adquirit: sermo autem sine vita non est sermo Dei. Quanto me sapientior Paulus? Ille gloriatur in periculis, ego in successibus: ille gloriatur, quia revelationibus non extollitur; ego si quæ revelationes mihi contingerent, gloriarer. Sed tamen potest Deus de lapidibus homines suscitare, et verbum proferre de clausis, vocem elicere de mutis. Quod si asinæ oculos aperuit, ut videret Angelum; potens est et nobis quoque aperire oculos, ut possimus Dei videre mysterium.

53. *Beati*, inquit, *pauperes*. Non omnes beati pauperes; paupertas enim media est: possunt et boni et mali esse pauperes. Nisi forte ille intelligendus pauper beatus, quem Propheta descripsit dicens: *Quia melior pauper justus, quam dives mendax*. Beatus pauper qui clamavit, et Dominus exaudivit eum: pauper a crimine, pauper a vitiis, pauper in quo mundi princeps nihil invenit: pauper illius æmulus pauperis, qui cum dives esset, propter nos pauper factus est. Unde plene Matthæus aperuit, dicens: *Beati pauperes spiritu*; pauper enim spiritu non inflatur, non extollitur mente carnis suæ.

54. Prima ergo ista benedictio est: cum deposuero omne peccatum, et exuero omnem malitiam, et simplicitate contentus fuero, inops malorum, superest ut et mores meos temperem. Quid enim mihi prodest carere sæcularibus, nisi fuero mitis atque mansuetus? Nam qui sequitur viam rectam, sequitur utique illum qui ait: *Discite a me quia mitis sum, et humilis corde*. Depone igitur quæ improba sunt, egeto vitiis secundum bonam paupertatem, mitiga affectum tuum; ut non irascaris, aut certe iratus ne peccaveris, juxta quod scriptum est: *Irascimini, et nolite peccare*. PRÆCLARUM est enim motum temperare consilio: nec minoris virtutis ducitur, cohibere iracundiam, indignationemque compescere, quam omnino non irasci; cum plerumque illud lentius, hoc fortius æstimetur.

55. Cum hoc feceris, memento quia peccator es: lugeto peccata tua, lugeto delicta. Et bene tertia benedictio est peccata deflentis; quia Trinitas est quæ peccata condonat. Ablue igitur te lacrymis tuis, et fletibus lava. Si tu ipse te fleveris, alius te non flebit; nam si Saul deflevisset peccata sua, Samuel eum non deflevisset. Habet unusquisque quos fleat mortuos suos. Mortui sumus, quando peccamus, quando implemur ossibus mortuorum. Mortuus est sermo malus, qui exit de ore; exit enim de sepulcro malo: *Sepulcrum autem patens est guttur eorum*. Ideo dicit Apostolus: *Imitatores mei estote*. Vult nos delictorum meminisse nostrorum. Paulus non habebat quod lugeret, ex quo in Christum credidit, et tamen priora deflebat dicens:

nisi ut indicet hujus loci qui ad litteram de eleemosyna accipitur, nativam non esse interpretationem, vel etiam mystice de veteri novoque Testamento posse intelligi, ut alibi sæpius ipse interpretatus est. Sensus ergo est, per octavam et resurrectionem futuram, et virtutum universitatem ex æquo signari.

Quia non sum dignus vocari apostolus; quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Ille igitur peccator ante fidem, nos vero adhuc peccamus post fidem. Qui peccator est, defleat se, et arguat se; ut fiat justus: *Justus*, enim, *accusator est sui.*

56. Ordinem igitur persequamur, quia scriptum est: *Ordinate in me caritatem.* Deposui peccatum, temperavi mores, delicta deflevi: esurire incipio et sitire justitiam. Æger enim cum in gravi morbo est, non esurit; quia ægritudinis dolor famem excludit. Sed quæ est ista fames justitiæ? Qui sunt isti panes quos esurit justus? Ne forte panes illi de quibus dictum est: *Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem.* Qui esurit, utique virium quærit augmentum. Quod autem majus virtutis incrementum, quam norma justitiæ?

57. Post hos: *Beati*, inquit, *misericordes;* justitiam enim sequitur misericordia. Unde dictum est: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum.* Sed etiam qui misericordiam defert, mercedem amittit, nisi mundo corde misereatur; nam si jactantiam quærat, nullus est fructus. Emunda igitur interiora mentis tuæ: et si diligenter pectoris tui secreta mundaveris, compatere iis qui impugnantur: et intellige quanti hominum, quanti fratrum tuorum auxilium tuum quærant.

58. Sed nisi tu prius interiora tua vacuefeceris ab omni labe peccati, ne dissensiones contentionesque ex affectu tuo prodeant, non potes aliis ferre medicinam. A te igitur pacem incipe; ut cum fueris ipse pacificus, pacem aliis feras. Quomodo enim potes aliorum corda mundare, nisi tuum ante mundaveris?

59. Profuisti igitur aliis, tulisti auxilium pluribus: festina, contende ad finem. Multi cum essent exitus vitæ, unus Domino competebat; nam quod natum erat secundum carnem, oportebat secundum carnem mori. Elegit passionem ut moreretur pro nobis: et tu dic de omnibus quæ retribuit tibi Dominus: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo*, hoc est, passionem. Unde etiam illis qui ad dexteram vel ad sinistram sedere cupiebant, ait: *Potestis bibere calicem quem ego biturus sum?* Usque ad finem te ducit, usque ad martyrium prosequitur, et constituit beatitudinum palmam.

60. Vide igitur ordinem. Oportet te fieri pauperem spiritu; humilitas enim spiritus divitiæ virtutum sunt. Nisi pauper fueris, mitis esse non poteris. Qui mitis est, potest lugere præsentia: qui inferiora luget, potest desiderare meliora: qui superiora quærit, inferiora devitat, ut et ipse a superioribus adjuvetur: qui miseretur, cor suum mundat. Quid est enim mundare animum, nisi sordem mortis abolere? *Eleemosyna enim a morte liberat:* patientia vero perfectio est caritatis. Qui autem patitur persecutionem, in ultimo certamine constitutus probatur adversis; ut cum legitime certaverit, coronetur. Hos quidam gradus volunt esse virtutum, per quos ab ultimis ad superiora possimus adscendere.

61. Denique sicut incrementa virtutum, ita etiam sunt incrementa præmiorum; plus est enim Dei esse Filium, quam possidere terram, et consolationem mereri. Sed quia et primum præmium regnum cœlorum est, et ultimum præmium regnum cœlorum est: numquid æquale præmium incipientibus atque perfectis est? Ne forte mystice doceamur quia est primum regnum cœlorum illud apostolicum: *Dissolvi et esse cum Christo.* Habes primum regnum, quando sancti rapiuntur in nubibus obviam Christo in aera; multi enim dormientium surgent: isti in vitam æternam, illi in opprobrium. Primum ergo regnum cœlorum sanctis propositum est in absolutione corporis: secundum regnum cœlorum est post resurrectionem esse cum Christo. Cum fueris in regno cœlorum, tunc processus est mansionum: etsi unum regnum, diversa tamen merita sunt in regno cœlorum. Post resurrectionem terram tuam incipies possidere, absolutus a morte. Ille enim cui dicitur: *Terra es, et in terram ibis*, non possidet terram suam; non enim potest esse possessor, qui non capit

fructum. Absolutus igitur per dominicam crucem (si tamen intra jugum Domini fueris inventus) consolationem in ipsa possessione reperies : consolationem sequitur delectatio, delectationem divina miseratio. Quem autem Dominus miseratur, et vocat : qui vocatur, videt vocantem : qui Deum viderit, in jus divinæ generationis adsumitur : tuncque demum quasi Dei Filius, cœlestis regni divitiis delectatur. Ille igitur incipit, hic repletur. Nam et intra hoc sæculum multi in imperio Romano sunt : sed majorem imperii gratiam qui propiores imperatori sunt, consequuntur.

62. Nunc dicamus quemadmodum in quatuor benedictionibus sanctus Lucas benedictione sit octo complexus. Et quidem scimus virtutes esse quatuor cardinales, temperantiam, justitiam, prudentiam, fortitudinem. Qui pauper est spiritu, avarus non est. Qui flet, non superbit : sed mitis est et pacatus. Qui luget, humiliatur. Qui justus est, non negat quod scit omnibus ad usum communiter datum. Qui miseretur, largitur de suo. Qui suum donat, non quærit alienum, nec dolum proximo struit.

63. Connexæ igitur sibi sunt concatenatæque virtutes; ut qui unam habet plures habere videatur : et sanctis una competit virtus, sed ejus quæ fuerit uberior, uberius est præmium. Quanta hospitalitas in Abraham? quanta humilitas! quanta sanctitas, ut fratris filium ab hoste servaret! et quanta abstinentia, ut nihil de præda quæreret! Sed quia fide præstitit, fidei præ cæteris meruit principatum. Ergo unicuique plura præmia, quia plura incentiva virtutum : sed quod in aliquo merito copiosius, hoc etiam in præmio redundantius.

64. *Beati* igitur *pauperes spiritu*. Habes temperantiam, quæ a peccato abstinet, sæculum calcat, illecebrosa non quærit.

65. *Beati qui esuriunt et sitiunt;* qui enim esurit, esurienti compatitur, compatiendo largitur, largiendo fit justus; quia *Justitia ejus manet in æternum*. Unde in Matthæo sitim et famem intelligimus spiritalem, qua cibus justitiæ desideratur aut potus : quia virtus quasi mate quædam virtutum est, ut justus æq lem se inferioribus præstet, dol excludat, veritatem requirat.

66. *Beati qui nunc fletis, quia rideb* Habes prudentiam, cujus est flere cidua, et ea quæ æterna sunt quære lugere sæcularia, quæ seipsa comp nent : Deum pacis inquirere, qui st mundi elegit, ut confundat sapient et qui ea quæ non sunt destruat, ut q sunt, possit adipisci.

67. *Beati eritis cum vos oderint homi* Habes fortitudinem, sed eam quæ odium mereatur ex crimine : sed p secutionem patiatur ex fide; sic e ad passionis pervenitur coronam, gratiam hominum negligas, divinam quaris. Denique ut scias consumma nem esse fortitudinis passionem : *Sec dum hæc*, inquit, *faciebant prophetis tres eorum;* quia prophetas Judæi us ad mortem corporis persecuti sunt. etiam fortitudinis iram vincere, dignationemque cohibere : ac per fortitudo animum juxta corpusque c firmat, nec perturbari sinit timore quo vel dolore : quibus velut pravis terpretibus plerumque percellimur.

68. Ergo temperantia cordis ha animique munditiam, justitia mis cordiam, pacem prudentia, mansue dinem fortitudo.

V. 24. Væ vobis divitibus, qui habetis co lationem vestram

69. Licet in pecuniariis copiis mu sint lenocinia delictorum; pleraque men sunt etiam incentiva virtutu Quamquam virtus subsidia non requir et commendatior sit collatio pauper quam divitis liberalitas; tamen non qui habeant divitias, sed eos qui uti nesciant, sententiæ cœlestis auctorit condemnat. Nam ut ille pauper lau bilior, qui promto largitur affectu, impendentis egestatis repagulis inhil tur, inopemque se non putat, qui bet quod naturæ satis est : ita hic di criminosior, qui vel Deo referre g tiam de eo debuit quod accepit, censum ad communem usum datum si usu abdere, defossisque terræ incuba thesauris. Non census igitur, sed aff

[...]tus in crimine est. Et quamquam tota ætate custodiæ miserabilis sollicitas avara mens tendat excubias, quo nulla pœna gravior est, successorum profutura compendiis anxio timore servare*; tamen quoniam avaritiæ studia, et desideria congerendi, inani quadam voluptate pascuntur: qui consolationem vitæ præsentis habuerunt, remunerationem perpetuam perdiderunt.

70. Possumus hic tamen divitem intelligere populum Judæorum, vel hæreticos, vel certe mundi philosophos, qui ubertate verborum, et quodam ambitiosæ facundiæ patrimonio delectati, simplicitatem veræ fidei supergressi, thesauros inutiles condiderunt. Nonne tibi videtur hæreticus aliquis, cum audis eum de generatione Domini juxta usum sæculi disputantem, dives in verbis, pauper in viribus? Qui putat se in hoc tempore locupletes habere divitias: sed in futuro egestatem suæ fidei recognoscet; cibumque perfidiæ, quem præsenti ætate ructaverit, æterno fidei commaceratus jejunio, causam tanti sciet esse supplicii. Eritque tempus, ut risus suos lugeant, qui dicta nostra nunc rident. Quibus bene dicetur:

V. 26. Væ cum bene vobis dixerint omnes homines.

71. Nonne tibi videtur his dicere, qui dudum in Ariminensi concilio** perfidiæ prævaricationis auctores, dum imperatoris gratiam sequuntur, Dei gratiam perdiderunt? Qui cum placere potentibus aucupantur, maledicto se perpetuo subdidere.

72. Ergo sanctus Matthæus præmiis ad virtutem et fidem populos provocavit: hic etiam a criminibus atque peccatis futurorum suppliciorum denuntiatione deterruit, qui non otiose plurimorum factorum cœlestium enumeratione progressus, ad benedictionum locum serius venit; ut populos divinorum miraculis roboratos, ultra Legis tramitem virtutum progredi vestigiis edoceret. Fuerit cavendum illic, ubi adhuc infirmæ plebis corda nutabant: hic tubæ clangore excitanda virtus fuit. Docet hoc libri hujus, quæ in procemiis, et quæ in processu sermonis aperitur oratio. Illic qui infirmi sunt, adhuc quodam Legis lacte potantur; et ideo per Legis tramitem ducuntur ad gratiam: audiunt quæ Legis sunt, ut ultra Legem, Legem sequendo procedant: hic Ecclesia fundatior non lacte imbuitur, sed cibo vescitur; cibus enim validior est caritas. Denique inter tria maxima, fidem, spem, caritatem, major est caritas.

73. Ordinatur igitur caritas, cum dicitur: *Diligite inimicos vestros* (v. 27 et seq.), ut compleatur illud Ecclesiæ, quod ante jam dictum est: *Ordinate in me caritatem*. Ordinatur enim caritas, cum caritatis præcepta formantur. Vide quam ab altioribus cœperit, et Legem post benedictionis Evangelicæ terga rejecerit. Lex vicissitudinem imperat ultionis, Evangelium inimicitiis caritatem, benignitatem odiis, vota maledictis, subsidia persequentibus, patientiam esurientibus, et gratiam remunerationis impertit. Quanto athleta perfectior, qui non sentit injuriam?

74. Et ne videatur Dominus Legem dissolvere, in beneficiis vicem servat, quam negligit in injuriis. Sed tamen dicendo: *Prout vultis ut faciant vobis homines, facite et vos illis similiter* (v. 31), vicissitudo ipsa cumulatior est, quando votis actus æquatur. Nescit enim virtus mensuram gratiæ: nec contenta referre quod acceperit, vult cumulare quod sumsit; ne inferior sit beneficio, licet æquetur officio. Non enim cumulo tantum, sed ordine et tempore beneficia pensantur; cum in beneficio pari prior sit, qui prior cœpit; beneficus enim est qui gratiam cœperit, debitor qui retulerit. Aliud itaque beneficium est beneficii principatus; nam si quis pecuniam reddidit, non solvit gratiam, manetque

* Remur hoc loco inesse hellenismum, ac verbum *servare* sumi debere pro *ad conservandum* (τοῦ φυλάττειν), ubi præpositio supprimitur.

** Celebre illud est Ariminense Concilium anno Christi 359 celebratum, cui interfuere ex arrianis octoginta, ex catholicis trecenti quinquaginta episcopi. Hi cum initio Nicænam fidem strenue propugnassent, ab ea tandem seu vi, seu minis, seu dolis, aut majoribus Constantii imperatoris promissis allecti, ad arrianas partes misere defecerunt.

debitor gratiæ, cui jam non sit pecuniæ: cur gratiam referendo putamus posse vacuari, cujus relatio acceptæ magis est testimonium, quam absolutæ?

75. Bono itaque exemplo imbuitur christianus (v. 32) ut non contentus jure naturæ, gratiam ejus requirat. Si enim commune est omnibus, etiam peccatoribus, redamare: cui genus professionis excelsius, studium quoque debet esse virtutis uberius; ut diligat etiam non amantes. Nam etsi nulla merita diligendi usum amoris excludant; non tamen virtutis excluserint. Sicut enim in eo qui te diligit, pudet gratiam non referre; et gratiæ amore referendæ amor tibi ejus inolescit quem antea non amabas: ita etiam in eo qui non amat, debes amare virtutem; ut dum virtutem amas, incipias eum amare quem non amas: cum rara et caduca remuneratio sit amantis, sempiterna virtutis.

76. Quid autem tam mirum, quam percutienti maxillam præbere alteram (v. 29)? Nonne omnis indignantis frangitur impetus, ira sedatur? Nonne fit per patientiam, ut sua amplius pœnitentia reverberes verberantem? Ita erit ut et injuriam repellas, et gratiam quæras. Ac sæpe maximæ causæ amoris existunt, cum patientia insolentiæ, gratia refertur injuriæ. Equidem, ut audire me memini, vel hoc solo pressum philosophiæ supercilium putamus; quod in tres partes illa sibi videtur divisisse justitiam: unam in Deum, quæ pietas vocatur: alteram in parentes, vel reliquum humanum genus: tertiam in mortuos, ut his exsequiarum justa solvantur. At vero Dominus Jesus Legis oraculum, ac philosophiæ fastigium supergressus, in eos quoque qui læserint, pietatis porrexit officium. Etenim si hostis qui tecum bello armisque certaverit, depositis armis, misericordiam suæ salutis adipiscitur, idque plerumque vel contemplatione naturæ, vel ipsius belli jure defertur, ut subjectis vita tribuatur: quanto amplius meliore religionis intuitu deferendum est? Nam cum præliatorem appetitæ salutis causa non moveat, quid movere debet militem pacis*?

77. Itaque illud Apostolicum, quia *Caritas patiens est, benigna est, non æmulatur.... non inflatur*, in his præceptis consummatum videmus. Si patiens est, debet patientiam verberanti: si benigna est, non debet respondere maledictis: si non quærit quæ sua sunt, non debet resistere diripienti: si non æmulatur, odisse non debet inimicum. Et tamen apostolicis divinæ superfluunt præcepta pietatis; plus est enim donare quam cedere, plus est amare inimicos, quam non æmulari. Quæ omnia Dominus et dixit et fecit. Qui cum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur, non repercussit: cum despoliaretur, non restitit: cum crucifigeretur, ipsis persecutoribus veniam postulavit, dicens: *Pater, dimitte illis peccatum, quia nesciunt quid faciunt.* Criminatores suos excusabat a crimine. Illi crucem parabant, hic salutem et gratiam rependebat.

78. Et tamen quoniam studia ipsa virtutum sine remuneratione torpescunt et exemplum nobis adtulit, et mercedem spopondit e cœlo (v. 35), filios Dei futuros pollicens, qui fuerint imitatores ejus. Qui enim festinat ad præmium, fastidire non debet exemplum; quia quanto præcellentius præmium, tanto impensius officium. Quanta autem misericordiæ merces, quæ in jus divinæ adoptionis adsciscitur? Sequere igitur misericordiam, ut merearis gratiam.

79. Late patet benignitas Dei (v. 36) super ingratos pluit, malis fœcunda non negat terra proventus. Idem mundi sol sacrilegos religiososque pariter illuminat. Aut ut mystice ista pendamus propheticis populum Judæorum Dominus pluviis irrigavit, et solis æterni refulsit radiis, etiam non merentibus. Sed quoniam illi mundano rore madue runt, Ecclesia Dei ad cœleste lumen

* Per *militem pacis*, intellige hominem christianum. Nam hic loci totius sensus est: si præliator ad victum hostem interficiendum non eo impellitur, quod sua ipsius vita ab eodem oppugnata sit, nihil esse debere quod christianum commoveat ad ultionem.

sciscitur, ita tamen ut illis quoque misericordiæ, si credant, prærogativa servetur.

80. Addidit, non temere judicandum (v. 37); ne cum sis tui conscius ipse delicti, in alterum cogaris ferre sententiam.

81. Magna etiam disciplina; ut de infructuosis fructuosa non quæras, nec de incultis proventum fœcunditatis exspectes (v. 44). Unicuique enim sua cultura dat fructus. In spinis istius mundi ficus illa non potest reperiri, quæ quia fœcundis fructibus melior est, bene speciem ei resurrectionis aptatur: vel quia ut legisti: *Ficus dederunt grossos suos;* quod immaturus, et inutilis, et caducus in Synagoga fructus ante præcessit: vel quia immatura vita nostra est in corpore, matura in resurrectione. Et ideo procul a nobis debemus sæculares sollicitudines abdicare, quæ mordeant animum, mentemque adurant; ut maturos fructus culturæ diligentis possimus adipisci: quod in incultis istius mundi reperire non possumus: *Quia non legunt de spinis ficus, neque de tribulis vindemiant uvam.* Alterum ad mundum et resurrectionem, alterum ad animam et corpus refertur: vel quia nemo peccatis fructum adquirit animæ suæ, quæ sicut uva proxima terris corrumpitur, in superioribus maturatur: vel quia nemo potest damnationem carnis evadere; nisi quem Christus redemerit, qui sicut uva pependit in ligno. Procul igitur ab illa carne, quæ damnato homini tribulos generare præcepta est, levemus oculos spiritales, tendamus manus, ut Christum vindemiare possimus.

82. Omnium autem fundamentum docet (v. 46) esse virtutum obedientiam cœlestium præceptorum, per quam domus hæc nostra non profluvio voluptatum, non nequitiæ spiritalis incursu, non imbre mundano, non hæreticorum possit nebulosis disputationibus permoveri.

83. Pulcre autem ubi præcepta complevit (cap. 7, v. 1 et seq.), suorum præceptorum formam exsequi docet; nam statim gentilis centurionis servus Domino curandus offertur, in quo populus nationum, qui mundanæ servitutis vinculis tenebatur æger lethalibus passionibus, beneficio Domini sanandus exprimitur. Quod autem moriturum dixit, in eo Evangelista non fefellit; moriturus enim erat, nisi fuisset sanatus a Christo. Implevit igitur præceptum caritate cœlesti, qui sic dilexit inimicos ut morti eriperet, atque ad perpetuæ spem salutis adscisceret.

84. Quantum autem divinæ humilitatis insigne, ut cœli Dominus nequaquam dedignaretur centurionis servulum visitare (v. 6)! Elucet fides in operibus, sed plus operatur humanitas in affectibus. Quod utique non ideo faciebat, quia absens curare non poterat: sed ut formam tibi daret imitandæ humilitatis, qua juxta humilioribus deceret ac superioribus deferendum. Denique alibi regulo dicit: *Vade, filius tuus vivit;* ut scias et potentiam divinitatis, et humilitatis gratiam. Ibi noluit pergere, ne in reguli filio videretur magis divitiis detulisse: hic ipse perrexit, ne videretur in centurionis famulo conditionem despexisse servilem; omnes enim, servus et liber, in Christo unum sumus.

85. Sed vide fidem prærogativam esse medicinæ. Adverte etiam in ipso populo gentili perspicaciam esse mysterii. Dominus pergit: excusat centurio, militarique deposito tumore, reverentiam sumit, et ad fidem facilis, et ad honorificentiam promtus. Et bene Lucas etiam in occursum amicos dicit esse a centurione transmissos; ne præsentia sua gravare Domini verecundiam videretur, et officium officio provocasse. Hæc moraliter.

86. Mystice autem, quem Judæorum populus crucifixit, inviolatum ab injuria manere desideraret populus nationum: et quod ad fidem pertinet, sermoni credidit, hoc est, non hominis, sed Dei potestate conjiciens dari a Christo hominibus sanitatem: quod vero ad mysterium spectat, vidit in pectora adhuc gentilium non esse penetrabilem Christum. Et ideo quia necdum cogitationis præteritæ maculas abluisset,

gravari se magis Domini dignatione putavit, quam juvari. Sic illa vidua Sareptana indignam se prophetico judicavit hospitio. Ideoque Dominus in uno isto fidem gentium præferebat.

87. Et quidem si sic legas: *In nullo tantam fidem inveni in Israel* (v. 9), simplex intellectus et facilis est. Sin vero juxta Græcos: *Nec in Israel tantam fidem inveni*, fides hujus etiam electioribus, et Deum videntibus antefertur.

88. Videte autem œconomiam: probatur fides Domini, et servi sanitas roboratur. Potest ergo meritum Domini etiam famulis suffragari non solum fidei merito, sed etiam studio disciplinæ. Spectate etiam alteram œconomiam Dominicæ humilitatis: quæ non spondet, operatur; namque etsi nondum imperaverat sanitatem, tamen servi qui missi fuerant, sanum servulum repererunt (v. 10).

V. 12, 13, 14. Cum autem appropinquaret portæ civitatis, ecce efferebatur defunctus filius unicus matris suæ: et hæc erat vidua: et turba multa civitatis cum illa. Quam cum videret Dominus, misericordia motus, dixit illi: Noli flere. Et accessit, et tetigit loculum.

89. Et hic locus ad utramque redundat gratiam, ut et cito flecti divinam misericordiam matris viduæ lamentatione credamus, ejus præcipue quæ unici filii vel labore, vel morte frangatur; cui tamen viduæ gravitatis meritum exsequiarum turba conciliat: et hanc viduam populorum turba septam, plus videri esse quam fœminam, quæ resurrectionem unici adolescentis filii sui lacrymis meruerit impetrare; eo quod sancta Ecclesia populum juniorem a pompa funeris, atque a supremis sepulcri suarum revocet ad vitam contemplatione lacrymarum: quæ flere prohibetur, cum ei resurrectio debeatur.

90. Qui quidem mortuus in loculo, materialibus quatuor ad sepulcrum ferebatur elementis: sed spem resurgendi habebat, quia ferebatur in ligno. Quod etsi nobis ante non proderat; tamen posteaquam Jesus id tetigit, proficere cœpit ad vitam; ut esset indicio salutem populo per crucis patibulum refundendam. Audito igitur Dei verbo, stete-

runt acerbi illius funeris
qui corpus humanum lethali
turæ materialis urgebant. Qui
aliud, nisi quasi in quodam
est, supremi funeris instrum
mus exanimes, cum vel ignis
cupiditatis exæstuat, vel frig
exundat, vel pigra quadam
bitudine vigor hebetatur
vel concreta noster spiritus
lucis vacuus mentem alit? Illi
funeris portitores.

91. Sed quamvis suprema
vitæ omnis aboluerint, et t
ma corpora jaceant defunctor
tamen Dei jam moritura re
davera, vox redit, redditur fili
revocatur a tumulo, eripitur a
Quis iste est tumulus tuus,
mores? Tumulus tuus perfidia
pulcrum tuum guttur est: Se
enim patens est guttur eorum, und
mortua proferuntur. Ab hoc sep
liberat Christus, ab hoc tumulo re
si audias verbum Dei.

92. Et si grave peccatum est
pœnitentiæ tuæ lacrymis ipse
non possis, fleat pro te mater Eccl
quæ pro singulis tamquam pro
filiis vidua mater intervenit; com
tur enim quodam spiritali dolore nat
cum suos liberos lethalibus vitii
mortem cernit urgeri. Viscera sum
visceribus ejus; sunt enim et spi
lia viscera, quæ habet Paulus dic
Ita, frater, ego te fruar in Domino,
viscera mea in Christo. Nos ergo vis
sumus Ecclesiæ; quoniam membr
mus corporis ejus, de carne ejus,
ossibus ejus. Doleat igitur pia m
adsistat et turba: non solum tu
sed etiam multa compatiatur bona
renti. Jam resurges a funere, jam
raberis a sepulcro: stabunt illi min
tui funeris, incipies vitalia loqui
mebunt omnes; unius enim exe
plurimi corrigentur. Laudabunt e
Deum, qui tanta nobis remedia vit
mortis indulserit.

V. 19. Et convocavit duos de discipuli
Johannes, et misit ad eum dicens: T
qui venturus es, an alium exspectamu

93. Non simplex intellectus in

stratum agnovit, et baptizatum
, et venientem prophetavit.
Ego, inquit, *vidi, et testimo-*
dedi, quoniam hic est electus
fieri posset ut sic pro-
curreret; ut de quo dixerat:
peccata mundi, adhuc eum
esse non crederet? Aut enim
est divina ei tribuere quem
sunt de Dei Filio dubitasse per-
Non cadit igitur in talem Pro-
nati erroris suspicio.
que si intellectus simplici forma
est, spiritalem quæramus figu-
quia supra jam diximus in
typum esse Legis, quæ præ-
sit Christi: recte Lex quæ pec-
perfidorum, tamquam æterna
us luce vacuatis, corporaliter
r inclusa, quam viscera fœcun-
rum, et fores amentiæ coerce-
mum exitum testimonii Domi-
pensationis sine Evangelii ne-
lipulatione perferre. Propheta-
lam Lex in Exodo baptismatis
per nubem et mare: spiritalem
prænuntiavit escam: fontem
m designavit in petra: remis-
peccatorum in Levitico revela-
gnum cœlorum annuntiavit in
terram repromissionis in Jesu
nifestissime declaravit.
ec omnia cum Johannis quoque
it testimonio: sed tamen tyran-
ndi istius potestatibus quomi-
m Dominicæ resurrectionis ef-

oculi qui vident, et aures vestræ quæ audiunt. Sed etiam nos vidimus in Johanne: oculis nostris perspeximus in apostolis: et manibus nostris perscrutati sumus in Thomæ digitis. *Quod enim erat ab initio, quod audivimus, et quod vidimus, oculis nostris perspeximus, et manus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ, et vita apparuit.* Quando apparuit? Quando vidimus. Non sic apparebat antequam videretur. Gratias ergo Domino, qui crucifixus est pro fide nostra, crucifixus est pro cupiditatibus nostris. Mens mea in illo crucifixa est.

97. Itaque et nunc qui vetus Testamentum recensent, antequam cognoscant Evangelium, et quasi quædam Dominici corporis legunt vestigia, venturum putant, et requirunt utrum ipse sit Christus Dei Filius, qui venturus est. Et cum legunt quando cum Abraham locutus est, vel quando se dux militiæ cœlestis ostendit, dicunt utique: *Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?* Cum autem venerint ad Evangelium, et cognoverint illuminari cæcos, ambulare claudos, audisse surdos, mundatos esse leprosos, mortuos resurrexisse, tunc dicunt: *Vidimus eum, et oculis nostris perspeximus*, et in vestigia clavorum ejus digitos nostros inseruimus. Videmur enim nobis vidisse quem legimus, spectasse pendentem, et vulnera ejus, spiritu Ecclesiæ scrutante, tentasse; si enim digito Dei ejiciuntur dæmonia, fides quoque digito Ecclesiæ

98. Nonnulli etiam de ipso Johanne sic intelligunt, magnum quidem ita prophetam, ut Christum agnosceret, annuntiaret remissionem peccatorum futuram : sed tamen non tamquam dubium, sed tamquam pium vatem, quem venturum crediderat, non credidisse moriturum. Non igitur fide, sed pietate dubitavit. Dubitavit et Petrus dicens : *Propitius esto, Domine, non fiet hoc.* Ille fidei princeps (cui se Christus nondum Dei Filium dixerat, et tamen ille crediderat) de morte Christi nec Christo credidit. Pietatis affectus, non indevotionis est lapsus. Denique alibi lavari sibi pedes recusat, ubi mysterium non agnoscit, dum Dominico gravatur obsequio. Ergo moriturum Christum nec sancti crediderunt : *Quod* enim *oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, hæc præparavit Deus diligentibus eum.* Religiosis itaque lapsus amoris fidem non impedit

99. Denique Dominus sciens neminem sine Evangelio plene credere posse; quia sicut fides a veteri incipit Testamento, ita impletur in novo : interrogatus de se, non verbo aliquo, sed factis se esse signavit.

V. 22. Ite, *inquit*, nuntiate Johanni quæ audistis, et vidistis. Cæci vident, claudi ambulant, surdi audiunt, leprosi mundantur, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur.

100. Plenum sane testimonium quo Dominum Propheta cognosceret; de ipso enim, non de alio fuerat prophetatum : quia *Dominus dat escam esurientibus, Dominus erigit allisos, Dominus solvit compeditos, Dominus illuminat cæcos, Dominus diligit justos, Dominus custodit advenas, orphanum et viduam suscipiet, et viam peccatorum exterminabit.* Qui ista, inquit, faciet : *Regnabit Dominus in æternum.* Ergo non humanæ ista, sed divinæ virtutis insignia sunt cæcis perpetuæ noctis tenebras aperire, defossorumque oculorum vulnera infusa luce sanare, auditum in aures insinuare surdorum, laxatis soluta membra reformare compagibus, in lucem quoque refuso vigore vivendi revocare defunctos.

101. Hæc ante Evangelium vel rara vel nulla. Receperit Tobias oculos unus est in exemplo; et tamen Angel fuit illa medicina, non hominis. Elia mortuum suscitaverit; ille tamen roga vit et flevit : hic jussit. Elisæus lepro sum mundari fecerit; non tamen illi valuit præcepti auctoritas, sed figur mysterii. Non defecerit ad escam vidu esurientis, propheticis se multiplican farina præceptis; unam tamen viduan farina illa, vel potius eamdem quoqu sacramenti species præfigurata servavit Sed tamen parva adhuc ista Dominic testificationis exempla sunt : plenitud fidei, crux Domini, obitus, sepultur est. Et ideo cum illa superiora dixisset addidit :

V. 23. Beatus, *inquit*, qui in me non fueri scandalizatus.

102. Crux enim etiam electis scandalum posset adferre : sed nullum ho majus divinæ personæ est testimonium nihil est quod magis esse ultra human videatur, quam toto unum se obtuliss pro mundo; hoc vel solo plene Dominu declaratur. Denique sic designatus es a Johanne : *Ecce agnus Dei, ecce qui tolli peccata mundi.* Verum hoc non duobu illis viris Johannis discipulis, sed nobi omnibus respondetur; ut ita credamu in Christum, si facta conveniunt. Venie enim qui hoc sibi nomen usurpet, quem licet hominis non queas appellation secernere; factorum tamen consideratione discernas.

V. 24. Quid existis in desertum videre Arundinem vento moveri?

103. Ubi præmonuit discipulos Johannis in crucem Dominicam esse credendum, redeuntibus illis, conversus ad turbas cœpit ad virtutem pauperes provocare; ne exaltati corde, mente instabiles, consilio infirmi, speciosa utilibus, æternis caduca præferrent : sed humili spiritu crucem potius tollerent quam phaleras mundi hujus extollerent; et quasi beati pauperes, qui nihil haberent sæculi quod amitterent, libente corporis vitam cum immortali gloria commutarent. Non otiose igitur sancti Johannis hic persona laudatur, qui vita

amore posthabito, justitiæ formam nec mortis terrore mutavit.

104. *Quid*, inquit, *existis in desertum videre?* Deserto mundus hic comparari videtur, adhuc incultus, adhuc sterilis, adhuc infœcundus, in quem negat nobis ita Dominus prodeundum, ut mente carnis inflatos vacuosque virtutis internæ viros, et fragili se gloriæ sæcularis sublimitate jactantes, pro exemplari quodam et imagine nobis putemus imitandos : quos procellis mundi hujus obnoxios vita mobilis inquietat, jure arundini comparandos : in quibus solidæ justitiæ nullus est fructus : qui forensibus criniti phaleris, nodis obsiti, vacuo oris strepitu sonori, nulla sui utilitate, frequenti etiam offensione, intus inania, foris speciosa sectantur. Arundines sumus, nulla validioris naturæ radice fundati. Et si levis adspiraverit prosperioris aura successus, vago motu proximos verberamus, inopes ad suffragandum, faciles ad nocendum. Arundines fluvios amant, et nos labentia mundi caducaque delectant.

105. Tamen hanc arundinem si quis de terræ evellat plantariis, et superfluis exuat, exspolians se veterem hominem cum actibus ejus, et scribæ velociter scribentis manu temperet, incipit non arundo esse, sed calamus, qui præcepta cœlestium scripturarum penetralibus imprimat mentis, tabulis cordis inscribat. De quo calamo habes dictum : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis :* quod ad Christum alii referre volunt. Uno igitur loco et Verbum, et calamus legitur, et scriba. Verbum, quia de genitali Patris processit arcano. *Eructavit cor meum Verbum bonum.* Calamus, quia caro Christi paternæ seriem voluntatis expressit, et linguæ mandata divinæ sacri effusione cruoris implevit. Scriba, quia calamo suo individua quadam distinctione, novi et veteris Testamenti, vel divinitatis et carnis, paternæ nobis dispositionis mysteria revelavit.

106. Hunc calamum imitare tuæ carnis temperamento. Et calamum tuum, hoc est, carnem tuam tinge non atramento, sed spiritu Dei vivi; ut quod scribis, æternum sit. Tali calamo Paulus illam epistolam scripsit, de qua dicit : *Epistola nostra vos estis... scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi.* Tinge carnem tuam in Christi sanguine, sicut scriptum est : *Ut tingatur pes tuus in sanguine.* Et tu ergo vestigium animi tui, et mentis incessum indubitata confessione crucis Dominicæ tinge. Tingis carnem tuam in Christi sanguine, si vitia diluas, peccata detergas, mortem Christi in tua carne circumferas, sicut Apostolus ait : *Mortificationem Jesu Christi in corpore nostro circumferentes.* Noli ad terrena inflecti, ne tuam arundinem frangas. Et ideo de Christo, quia non erat ad terrena curvandus, prophetatum est : *Arundinem quassatam non confringet;* quoniam carnem quam peccata quassaverant, resurrectionis virtute solidavit. Bona arundo caro Christi, quæ serpentis diaboli caput, et mundanæ cupiditatis illecebras patibulo crucis affixit.

V. 24, 25. Sed quid existis in desertum videre? Arundinem vento moveri? Quid existis videre? Hominem mollibus vestimentis indutum?

107. Non hic Domini sermo de vestibus; quamquam plerosque mollioris cura vestis effeminet, qui quasi lanæ onus ferre non possint, sericas vestes tectis per terram verrunt vestigiis, usuque faciunt ut amictus oneri sit. Sed tamen alia videtur hic indumenta signare, et nisi fallor, humana corpora quibus anima nostra vestitur. Denique et Joseph tunica ad speciem Dominici corporis cruentata est. Et Apostolus ait : *Exuens se carnem, principatus et potestates omnes traduxit.* Quid aliud ostendit, nisi vice indumenti corpus fuisse, quo se ita exspoliavit Dominus in passione; ut divinitas libera immunisque maneret injuriæ? Totus igitur hic locus exemplo nos prophetico ad virtutem subeundæ passionis hortatur. Denique addidit :

V. 25. Ecce qui in veste pretiosa sunt in domibus regum sunt.

108. Sunt etiam mollia indumenta deliciosi actus et mores : propter quod nos hortatur Apostolus, ut exspoliantes

veterem hominem cum actibus ejus, induamus novum, in quo non dulcis illecebra sit, ludusque lasciviæ, sed usus laboris et fructus; eo quod tenera corporis cura, luxuque, et lasciviarum cupiditate mollitos nequaquam cœlestis aula suscipiat, ad quam duris laboriosæ gradibus virtutis adscenditur. Hi vero quibus fluida deliciis membra solvuntur, regni cœlestis extorres, intra mundi hujus habitacula consenescunt, quos rectores hujus mundi atque tenebrarum incolas esse non dubium est. Hi (sunt enim reges, quia sæculari quadam potestate dominantur) suorum æmulos operum receperunt.

V. 26. Sed quid existis videre? Prophetam? Utique dico vobis, et plus quam propheta hic est.

109. Quomodo igitur in deserto Johannem videre cupiebant, qui erat clausus in carcere? Quem nobis Dominus imitandum proponit, qui viam Domino non solum nascendi secundum carnem ordine fideique nuntio, sed etiam præcursu quodam gloriosæ paraverit passionis. Major sane propheta, in quo finis est prophetarum. Major propheta, quia multi cupierunt videre quem iste prophetavit, quem iste conspexit, quem iste baptizavit.

110. Sed tamen numquid et illo major, de quo Moyses dixit, quia *Prophetam.... vobis suscitabit Dominus noster?* Et de quo dixit: *Erit autem omnis anima quæ non audierit prophetam illum exterminata de plebe?* Si igitur Christus propheta, quomodo major hic omnibus? Numquid Christum prophetam negamus? Immo et Dominum prophetarum confitemur: Johannem autem prophetam adsero, et hunc omnibus dico esse majorem, sed inter mulieris, non virginis natos. Major enim fuit iis quibus æqualis esse poterat sorte nascendi. (v. 28.) Alia ista natura est, nec cum humanis generationibus comparanda. Non potest homini cum Deo esse ulla collatio; suis enim quisque præfertur. Denique eousque cum Dei Filio non poterat Johannis ulla esse collatio; ut et infra Angelos æstimetur.

Ibidem. Nam qui minor est, *inquit*, in regno cœlorum, major est eo.

111. Etenim quoniam Angelum dixerat (v. 27). Hominibus jure prælatus est: et quia inter natos mulierum declaraverat potiorem, ideo addidit: *Nam qui minor est in regno cœlorum, major est eo;* ut Angelis scires esse cedendum. Merito autem Johannes suis præfertur æqualibus, a cujus diebus *Regnum cœlorum cogitur.* Quæ subobscura videtur esse locutio, et ideo eam de alio libro Evangelii putavimus derivandam. Nam si litteram sequamur, utique inferior a potiore cogitur: regnum autem cœli præstat humanis. Sed cum sint aliqua quæ cogendo densari feruntur, non est absurdum quia cogitur regnum, quando a pluribus frequentatur.

112. *Cogentesque diripiunt illud.* Si repetamus Dominicum illud quod scriptum est, dicente Filio Dei: *Regnum Dei intra vos est;* advertimus in nobis regnum cœleste solidari, cum Christus exploso mundani principis regno, fugatisque deliciis sæcularibus, intra nostrorum secreta regnat animorum. Vis igitur menti adfertur humanæ, quæ diversis illecebris delinita laborem fugit, voluptatem expetit; cum vel metu supplicii coercita, vel præmio provocata, vincere ipsa se nititur: et tamquam exantlatis laboribus, palmam quæ sibi plurimis adversantibus, subtrahebatur, contendit eripere. Rapimus enim ex hoc mundo palmam salutis, et quasi excubantibus obsessos serpentibus fructus pervigili labore decerpimus; ita tamen ut non furtiva sublatio, sed direptio sit triumphalis. Est et aliud direptionis genus, quando aliis sublata diripimus. Qui sint igitur raptores illi, non laboramus intelligere, cum de Benjamin lupi rapacis genere nos manare noverimus. Præcesserat Johannes, ut justificaret populum Judæorum: ipso Dominus venerat ad oves perditas domus Israel: apostolos destinaverat, ut fidem populi Judæorum vel disputatione, vel signis, miraculisque fundarent: sed cum illi munera sibi oblata defugerent, publicani et peccatores in

Deum credere, in fidem coire cœperunt. In his igitur apostolica prædicatione regnum cœlorum cogitur, et fidelis populi adspiratione solidatur.

113. Diripit regnum illa quæ fluxu sanguinis laborabat; nam cum Dominus ad filiam principis Synagogæ tenderet, furtivo quodam tactu sanitatis remedium prælibavit. Diripit regnum illa Chananæa, quæ a suis finibus egressa clamabat dicens : *Miserere mei, Domine, Fili David : filia mea male a dæmonio vexatur.* Vere hæc regnum coegit, pertinax in precibus, sapiens in responsis, fidelis in verbis. Prætereuntem revocat, tacentem rogat, excusantem adorat, negantem inclinat. Nonne tibi videtur eripere, cum elicit quod negatur, præripere quod aliis reservatur? Negaverat enim Dominus panem filiorum dari canibus oportere : at illa consensit, et consentiendo diripuit dicens : *Utique, Domine; nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum.*

114. Didicisti quemadmodum regnum cœleste rapiatur. Cogamus igitur et nos, diripiamus illud; nemo enim nisi festinans pascha manducat. Sed quæ est ista quæ rapit regnum? Non improbitas, non lascivia, non voluptas : sed illa de qua dicitur : *Magna est fides tua : fiat tibi sicut vis.* Ecce rapuit, quæ quod voluit, impetravit : quod rogavit, extorsit. Rapuit et illa vidua, quæ frequenter orando, si non propter innocentiam, saltem propter importunitatem ut exaudiatur, extorquet.

115. Rapuit igitur Ecclesia Synagogæ regnum. Regnum meum Christus est : rapio illum Judæis missum sub Lege, natum in Lege, nutritum juxta Legem; ut me qui eram sine Lege, servaret. Rapitur Christus, cum aliis promittitur, aliis prædestinatur : rapitur Christus, cum aliis nascitur, aliis suffragatur : rapitur Christus, cum ab aliis occiditur, sepelitur a nobis : rapitur insidiantibus, rapitur dormientibus. Habes ubi ipsi confessi sunt nos rapuisse, se dormisse, dicentes : *Dicite quia discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum, nobis dormientibus.* Surge igitur qui dormis; ne et tu dum dormis, Christum amittas. *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis.* Vides mortuos esse qui dormiunt? Et ideo non invidemus aliis, sed providemus nobis; non enim mortui poterant servare viventem.

116. Exsurgant vel sero qui dormierunt, etiam qui Christum perdiderunt. Non sic amittitur Christus, ut non revertatur, si tamen requiratur : sed vigilantibus regreditur, et exsurgentibus præsto est : immo omnibus adest, qui ubique semper est, quia complet omnia. Nulli enim deficit, nos deficimus : nulli, inquam, deficit, superabundat omnibus; superabundavit enim peccatum, ut superabundaret gratia. Gratia Christus est, vita Christus est, Christus est resurrectio : qui surgit igitur, invenit esse præsentem.

117. Rapitur ergo regnum cœlorum, cum Christus a domesticis denegatur, a gentilibus adoratur : rapitur cum ab illis repudiatur, a nobis colitur : rapitur cum per hæreditatem non agnoscitur per adoptionem adquiritur.

LIBER SEXTUS.

CAP. 7, v. 29, 30. Et omnis populus audiens, et publicani justificaverunt Deum, baptizati baptismo Johannis : pharisæi autem et legisperiti consilium Dei spreverunt in se, non baptizati.

1. APERUIT sanctus Lucas specialibus additis, quod quasi generalibus sanctus Matthæus subobscurum reliquerat; ille enim ait : *Et justificata est sapientia a filiis suis.* Primum quæ sit illa sapientia, hic videmus expressum; ait enim : *Justificaverunt Deum.* Deus ergo sapientia est; quia sapientia Dei Filius est : sapientia per naturam, non per profectum. Alia est sapientia Dei Patris vir-

tus, alia sapientia virtus animæ : illa nata est, hæc creata. Alia sapientia auctor operum, alia opus; opus enim mentis sapere prudenter, sentire vivaciter. Hæc dona naturæ sunt : operator autem non creatura est, sed creator, hoc est, non naturæ munus, sed munerator naturæ.

2. Justificatur itaque Deus ipse per baptismum, dum se homines peccata propria confitendo justificant, sicut scriptum est : *Dic tu iniquitates tuas, ut justificeris.* Justificatur in eo, quia non per contumaciam refutatur, sed per justitiam Dei munus agnoscitur : *Justus enim Dominus, et justitiam dilexit.* In eo ergo justificatio Dei est, si non ad indignos et obnoxios, sed ad innocentes per ablutionem factos videatur et justos sua munera transtulisse. Justificemus igitur Dominum, ut justificemur a Domino.

3. Quid sit justificari Deum, impensius requiramus. Apostolus dicit : *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est : Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.* David quoque dicit : *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci; ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.* Ergo is qui peccat, et confitetur Deo peccatum, justificat Deum cedens ei vincenti, et ab eo gratiam sperans. In baptismate igitur justificatur Deus, in quo est confessio, et venia peccatorum.

4. Non contemnamus igitur sicut pharisæi consilium Dei. Consilium Dei est in baptismate Johannis : quis igitur dubitet Dei esse consilium in Christi lavacro? Hoc est consilium quod magni consilii Angelus reperit, quod nemo cognovit : *Quis enim cognovit sensum Domini?* Hominis consilium nemo contemnit, Dei consilium quis refutet? Ergo quasi filii matrem justificemus, matrem sequamur. Scimus quia mater pro filiis se offert periculo. Matris sapientiæ consilio, matris obediamus imperio.

V. 32. Cantavimus vobis, et non saltastis : lamentavimus, et non plorastis.

5. Etsi non incongrua hæc puerorum videantur esse personæ, qui levem corporis motum imprudentia adhuc maturioris gravitatis exercent; tamen ad altiorem sensum referri posse præsumo, eo quod videantur Judæi, nec psalmis primo, nec threnis postea propheticis credidisse : psalmis ad præmia provocati, threnis ab errore revocati. Cantavit David, ut in salicibus nostra suspenderemus organa. Cantavit ipse, et ante arcam Domini non pro lascivia, sed pro religione saltavit. Ergo non histrionicis motibus sinuati corporis saltus, sed impigra mentis, et religiosa corporis agilitas designatur. Sed non in triumphis, non in excidiis Judæorum secuta correctio est, qui divinæ indulgentiæ muneribus provocati, levare mentem, corpus adtollere, terrena deserere, cœlestia quærere debuerunt; et injuriis captivitatis adtriti, deflere peccatum, quod culpa esset auctor injuriæ.

6. *Justificata est* ergo *Sapientia ab omnibus filiis suis* (v. 35). Bene ab omnibus, quia circa omnes justitia servatur; ut susceptio fiat fidelium, rejectio perfidorum. Unde plerique græci sic habent : *Justificata est Sapientia ab omnibus operibus suis;* quod opus justitiæ sit, circa uniuscujusque meritum servare mensuram.

7. Bene ergo dicit : *Cantavimus vobis, et non saltastis.* Cantavit enim Moyses quando in mari Rubro ab transitum Judæorum fluctus obriguit, unda circumstetit, eademque equos Ægyptiorum, adscensoresque refusa demersit. Cantavit Esaias dilectæ vineæ suæ canticum, significans asperam flagitiis fore plebem, quæ fœcundis prius erat virtutibus fructuosa. Cantaverunt Hebræi, cum vestigia eorum tactu flammæ rorantis humescerent, et intus extraque ardentibus omnibus; solos tamen ignis innoxius lamberet, nec adureret. Abacuc quoque cantico publicam doctus mulcere mœstitiam, prophetavit dulcem Domini fore fidelibus passionem. Cantaverunt ergo prophetæ spiritalibus modulis publicæ salutis oracula resultantes. Fleverunt prophetæ threnis flebilibus dura Judæorum corda mulcentes.

8. Docuit nos Scriptura cantare gra-

viler, psallere spiritaliter. Docuit etiam saltare sapienter, dicente Domino ab Ezechiel : *Plaude manu, et percute pede;* neque enim histrionicos fluxi corporis motus Deus morum censor exigeret, aut indecoros crepitus viris, plaususque femineos imperaret; ut tantum prophetam deduceret ad ludibria scenicorum, et mollia feminarum. Non congruunt resurrectionis revelata mysteria, et opprobria saltationis exacta. Sane est quidam proprius bonorum actuum factorumque plausus, cujus sonus in orbem exeat, et bene gestorum resultet gloria. Et honesta saltatio, qua tripudiat animus, et bonis corpus operibus elevatur; quando in salicibus organa nostra suspendimus.

9. Jubetur ergo propheta plaudere manu, et percutere pede : jubetur psallere; quia sponsi nuptias jam videbat, in quibus desponsatur Ecclesia, Christus adamatur. Et bonæ nuptiæ; quando Verbo anima, spiritui caro nubit. In his propheta David nuptiis ludere nos voluit, ad has invitavit; quia suos posteros copulabat : et ideo lætior quam cæteri, quasi in ipso actu nuptiarum positus, nos ad celebritatem festi muneris adhortatur dicens : *Exsultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob. Sumite psalmum, et date tympanum, psalterium jucundum cum cithara.* Nonne actum quemdam prophetæ saltantis advertis? Denique alibi : *Psallam tibi in cithara sanctus Israel. Gaudebunt labia mea cum cantavero tibi, et anima mea quam redemisti.* Audis citharizantium voces, audis saltantium crepitus? Nuptias crede.

10. Sume et tu citharam, ut pulsata spiritus plectro interiorum chorda venarum, boni operis sonum reddat. Sume psalterium, ut harmonia dictorum factorumque tuorum concinat. Sume tympanum, ut organum tui corporis spiritus moduletur interior, factisque operantibus dulcis morum tuorum suavitas exprimatur. Sic psallebat Propheta, cum diceret : *Veni huc a Libano sponsa, veni huc a Libano.*

11. Hoc canticum cecinerunt pueri, nec auditi sunt. Qui pueri? De quibus dicit : *Ecce ego, et pueri quos dedisti mihi.* Sed hoc canticum non in foro, non in plateis canebatur : sed in Hierusalem; ipsa est enim Dominicum forum, in quo præceptorum cœlestium jura conduntur.

V. 37. Et ecce mulier quæ erat in civitate peccatrix.

12. Hoc loco plerique pati videntur scrupulum, et serere quæstiones, utrumnam videantur Evangelistæ duo discordasse de fide : an vero aliquam in dictorum diversitate diversitatem signare voluisse mysterii? Habes enim in Evangelio secundum Matthæum, quia *Jesus cum venisset in Bethaniam, in domum Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et recumbente illo, fudit super caput ejus.* Deinde istic : *Pharisæus intra se dicit, quod si esset propheta, sciret peccatricem, et unguentum ejus vitare deberet.* Illic unguento effuso discipuli conqueruntur. Utrumque igitur explicandum est, sed ante quod scriptorum ordine prius est, priorem quoque ordinem interpretationis accipiat.

13. Venit ergo Dominus Jesus in domum Simonis leprosi. Apparet œconomia, quod leprosum non refugit, non vitat immundum; ut maculas humani corporis possit abolere. Domus autem leprosi erat in Bethania, quæ per interpretationem domus obeditionis dicitur. Omnis igitur locus Bethania, portio autem totius loci domus Simonis. Nonne tibi videtur Bethania mundus hic esse, in quo servitii obedientis debemus obsequium, domus autem Simonis leprosi terra esse, quæ mundi portio est? Princeps autem sæculi hujus quidam leprosus est Simon. Ergo Dominus Jesus Christus ex illis superioribus locis venit in hunc mundum, et descendit in terram. Non erat in hoc mundo, sed obediente pietate, missus est in hunc mundum. Ipse dicit : Sicut misisti me in hunc mundum. Audivit ergo mulier ista venisse Christum, intravit in domum Simonis; neque enim sanari potuisset hæc mulier, nisi Christus venisset in terram. Et fortasse ideo etiam ipsa ingreditur domum Simonis, quod spe-

ciem cujusdam habeat superioris animæ scilicet, vel Ecclesiæ, quæ descendit in terram; ut bono odore sibi populum congregaret.

14. Hanc ergo mulierem inducit sanctus Matthæus supra caput Christi effundentem unguentum: et ideo forte noluit dicere peccatricem; nam peccatrix secundum Lucam supra Christi pedes effudit unguentum (v. 38). Potest ergo non eadem esse *; ne sibi contrarium Evangelistæ dixisse videantur. Potest etiam quæstio meriti et temporis diversitate dissolvi; ut adhuc illa peccatrix sit, jam ista perfectior. Etsi enim personam non mutet Ecclesia, vel anima; tamen mutat profectum. Itaque si constituas animam fideliter appropinquantem Deo, non peccatis turpibus et obscœnis, sed pie servientem Dei Verbo, habentem immaculatæ fiduciam castitatis, advertis quod ad ipsum Christi adscendit caput (*caput autem Christi Deus est*) et odorem meritorum spargit suorum: *Christi* enim *bonus odor sumus Deo*. Deum quippe honorat bonum flagrans odorem vita justorum.

15. Si hæc intelligas, videbis hanc feminam valde beatam, ubicumque prædicatum fuerit hoc Evangelium, nominari, nec ejus umquam memoriam exolescere, eo quod super caput Christi bonorum fragrantiam morum, justorumque factorum effudit unguenta. Qui accedit ad caput, nescit extolli; sicut ille frustra inflatus mente carnis suæ, et non tenens caput. Sed qui caput non tenet Christi, vel pedes teneat; quia corpus unum copulatum et subministratum crescit in incrementum Dei.

16. Altera est illa vel persona vel profectu, quæ propinqua nobis est. Nondum enim peccatis nostris renuntiavimus. Ubi sunt nostræ lacrymæ, ubi gemitus, ubi fletus? *Venite, adoremus, et procidamus ante Deum, et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos;* ut saltem ad pedes Jesu venire possimus. Nondum enim possumus ad caput venire; quia peccator ad pedes, et justus ad caput.

17. Habet tamen et quæ peccavit unguentum. Defer mihi et tu post peccata pœnitentiam. Quocumque vel in domum indigni, vel in domum pharisæi audieris justum venisse, contende: præripe hospiti gratiam, præripe regnum cœlorum: *A diebus* enim *Johannis Baptistæ... regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud*. Ubicumque audieris Christi nomen, accurre: in cujuscumque interiorem domum Jesum intrasse cognoveris, et ipse festina. Cum repereris sapientiam, cum repereris justitiam in alicujus penetralibus recumbentem, accurre ad pedes, hoc est, vel extremam partem quære sapientiæ. Noli fastidire pedes: fimbriam illa tetigit, et sanata est. Lacrymis confitere delicta, dicat de te quoque justitia illa cœlestis:

V. 44. Lacrymis suis rigavit pedes meos, et capillis suis tersit.

18. Et fortasse ideo non lavit pedes suos Christus; ut eos lacrymis nos lavemus. Bonæ lacrymæ, quæ non solum nostrum possunt lavare delictum, sed etiam Verbi cœlestis rigare vestigium; ut gressus ejus in nobis exuberent. Bonæ lacrymæ, in quibus non solum redemtio peccatorum, sed etiam refectio est justorum; justi enim vox est: *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte*.

19. Et si ad caput Christi accedere non potes, tangat pedibus suis caput tuum Christus. Et fimbria ejus curat, et pedes curant. Expande capillos, sterne ante eum omnes tui corporis dignitates. Non mediocres capilli sunt, qui possunt tergere pedes Christi. Testatur hoc ille, qui quamdiu capillos habuit, vinci nequivit. Denique et mulierem decalvatam orare non decet. Habeat plane capillos quibus Christi circumvolvat vestigia, quibus suæ criniculis pulcritudinis et decoris sapientiæ pedes tergat; ut extremo saltem rore divinæ

* Utrum mulier peccatrix, Maria soror Lazari, ac Maria Magdalene plures personæ fuerint, an una tantum, et jam olim controversum est, et hodieque controvertitur. Primam opinionem propugnare videntur plerique Græci Patres, ab altera vero stare multi Patres Latini. De hac autem disputatione consule, si velis, Bossuet, *edit. Vesont.*, t. 32; Bergier; Feller, *Dict. Hist.*

virtutis humescant, figat justitiæ pedibus oscula sua. Non mediocris hæc meriti est, de qua potest dicere Sapientia :

V. 45. Ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.

20. Ut aliud nisi sapientiam loqui nesciat, ut aliud nisi justitiam diligere nesciat, ut aliud nisi castitatem libare nesciat, ut aliud nisi pudicitiam osculari nesciat. OSCULUM ENIM mutui amoris indicium est : osculum pignus est caritatis.

21. Beatus qui potest et oleo ungere pedes Christi : denique adhuc Simon non unxerat (v. 46). Sed beatior quæ unxit unguento; multorum enim florum in unum collecta gratia spargit odorum varias suavitates. Et fortasse istud unguentum non alius possit nisi Ecclesia sola deferre, quæ diversi spiraminis innumerabiles flores habet : quæ merito speciem accipit peccatricis; quia Christus quoque formam peccatoris accepit.

22. Et ideo nemo tantum potest diligere, quantum illa quæ in pluribus diligit (v. 47). Nec Petrus ipse qui dixit : *Domine, tu nosti quia diligo te.* Nec Petrus ipse qui doluit quia interrogatus est : *Amas me?* Quod enim manifestum erat, nolebat quasi incognitum quæri. Ergo nec Petrus ipse, quia Ecclesia dilexit in Petro. Nec Paulus ipse, quia Paulus quoque ejus est portio. Et tu plurimum dilige; ut et tibi plurimum remittatur. Multum peccavit Paulus, qui etiam persecutor fuit : sed multum dilexit, qui usque ad martyrium perseveravit. Remissa sunt ei peccata multa; quia et ipse dilexit multum, qui sanguini proprio pro Dei nomine non pepercit.

23. Vide œconomiam : in domo Pharisæi peccatrix glorificatur : in domo Legis et prophetæ non pharisæus, sed Ecclesia justificatur; pharisæus enim non credidit, ista credebat. Denique ille dicebat (v. 39) : *Si esset hic propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier, quæ tangit eum.* Domus autem Legis Judæa, quæ non in lapidibus scribitur, sed in tabulis cordis. In hac justificatur Ecclesia, jam Lege major; Lex enim peccatorum nescit remissionem : Lex mysterium non habet quo occulta mundantur; et ideo quod in Lege minus est, consummatur in Evangelio.

V. 41. Duo, *inquit*, debitores erant cuidam fœneratori : unus debebat denarios quingentos, et alius quinquaginta.

24. Qui sunt isti debitores duo, nisi populi duo : unus ex Judæis, alter ex gentibus fœneratori illi thesauri cœlestis obnoxii? *Unus,* inquit, *debebat denarios quingentos, alius quinquaginta.* Non mediocris est iste denarius, in quo regis imago formatur, qui trophæum habet imperatoris expressum. Non materialem fœneratori huic debemus pecuniam, sed meritorum examina, æra virtutum : quarum meritum gravitatis pondere, justitiæ specie, sono confessionis expenditur. Væ mihi si non habuero quod accepi : aut quia difficile quisquam est qui fœneratori huic integrum debitum possit exsolvere, væ mihi si non petiero? Concede mihi debitum! Non enim nos ita Dominus orare docuisset, ut peteremus dimitti nobis nostra debita, nisi sciret difficile aliquos fore idoneos debitores.

25. Sed quis est populus iste qui amplius debet, nisi nos, quibus amplius creditum est? Illis credita sunt eloquia Dei, nobis creditur partus Virginis. Habes talentum Virginis partum : habes fidei centesimum fructum. Creditus est Emmanuel nobiscum Deus, credita Domini crux, mors, resurrectio. Et si Christus pro omnibus passus est, pro nobis tamen specialiter passus est; quia pro Ecclesia passus est. Itaque non est dubium quod plus debeat qui plus accepit. Et secundum homines plus fortasse offendit, qui plus debuerit : sed per misericordiam Domini causa mutatur, ut amplius diligat qui amplius debuit; si tamen gratiam consequatur. GRATIAM ENIM et qui reddit, habet : et qui habet in eo ipso quod habet, solvit; nam et reddendo habetur, et habendo redditur.

26. Et ideo quoniam nihil est quod digne Deo referre possimus (quid enim referamus pro susceptæ carnis injuria? quid pro verberibus? quid pro cruce,

obitu, sepultura), væ mihi si non dilexero! Audeo dicere: non reddidit Petrus, et ideo plus dilexit. Non reddidit Paulus? Reddidit quidem mortem pro morte, sed alia non reddidit; quia multa debebat. Audi ipsum dicentem quia non reddidit: *Quis prior dedit illi, et retribuetur ei?* Reddamus licet crucem pro cruce, funus pro funere, numquid reddimus quod ex ipso, et per ipsum, et in ipso habemus omnia? Reddamus ergo amorem pro debito, caritatem pro munere, gratiam pro sanguinis pretio; plus enim diligit cui donatur amplius.

27. Sed revertamur ad illam superiorem, cujus consilium adhuc nec apostoli intelligunt, quod erat absconditum a sæculis in Deo: *Quis enim cognovit sensum Domini?* Conquerebantur ergo discipuli quia mulier super caput effudit unguentum, et querebantur dicentes: *Quare hoc sic periit? Potuit enim venumdari pretio, et dari pauperibus.* Quid utique displicuerit Christo in eorum sermonibus, non poteris deprehendere, nisi mysterium intelligas; luxuriosi enim hominis, vel potius non hominis est olere unguentum. Certe et ipsi qui olent, ungere se, non perfundere solent. Quid ergo displicuit quia dictum est: *Potuit hoc venumdari pretio, et dari pauperibus?* Certe et ipse supra dixerat: *Quidquid uni minimorum horum fecistis, et mihi fecistis.* Sed ipse mortem suam pro pauperibus offerebat.

28. Non est igitur simplex figura; et ideo respondit illis Dei Verbum: *Quid molesti estis huic mulieri...? Semper pauperes habetis vobiscum, me autem non semper?* Semper ergo tecum pauperem habes, et ideo benefac. Num igitur differre pauperem debes, quia semper tecum est, cum tibi Propheta dicat: *Ne dixeris pauperi... Cras dabo?* Sed ille de sola misericordia locutus est: hic autem misericordiæ fidem prætulit, quæ tunc habet meritum, si fide præcedente, conferatur. *Mittens enim unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* Non ergo unguentum Dominus, sed caritatem dilexit, fidem suscepit, humilitatem probavit.

29. Et tu si desideras gratiam, caritatem auge: mitte in corpus Jesu fidem resurrectionis, odorem Ecclesiæ, communis caritatis unguentum; et ita progrediens pauperi dabis. Plus tibi pecunia illa proderit, si non tamquam affluentem tribuas, sed tamquam profuturam Christi nomine largiaris: si ita eam conferas pauperi, ut deferas Christo. Non ergo juxta litteram tantummodo accipias superfusum capiti unguentum: *littera enim occidit;* sed secundum spiritum, quia spiritus vita est.

30. Quod ergo istius mulieris unguentum est? Quis hoc audire potest? Quis tales aures habet, ut dicente Jesu verbum quod accepit a Patre, immo qui ipse Verbum est, possit tantam mysterii altitudinem capere? Et discipuli ex parte intelligunt, etsi non totum intelligant. Unde et quidam putant dixisse discipulos unguenti pretio emi fidem gentium debuisse, quæ sanguinis Dominici tantum pretio debebatur; quod videtur verisimile. Denique Johannes Evangelista inducit sermone Judæ Iscariotis æstimatum trecentis denariis illud unguentum, sicut habes: *Potuit enim venumdari trecentis denariis, et dari pauperibus.* Trecenta autem æra crucis insigne declarant: sed Dominus non perfunctoriam mysterii præscientiam quærit, sed consepeliri in se fidem credentium mavult.

31. Id tamen de cæterorum apostolorum vocibus intelligimus: Judas autem condemnatur avaritiæ, qui pecuniam Dominicæ prætulit sepulturæ, qui etiamsi de passione sensit, erravit tam cara auctione: vili vult æstimari se Christus, ut ab omnibus ematur, ne quis pauper deterreatur. *Gratis,* inquit, *accepistis, gratis date.* Pecuniam non quærit divitiarum altitudo, sed gratiam. Ipse nos pretioso sanguine redemit, non vendidit. De quo plenius diceremus, nisi a nobis ipsis tractatum alibi recordaremur.

32. Ergo secundum dicta Domini, *In quo sunt thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi,* quos nemo potuit prævidere, operari me oportet in sepulturam ejus; ut caro ejus requievisse, non corruptionem vidisse credatur: et mors corporis

s ita domum nostram odore sui com-
at, ut credamus quia in manus Pa-
commendavit spiritum suum, et a
rte sequestrata divinitas corporalium
a subiit consortium passionum.
3. Intellige quemadmodum corpus
i unguentum oleat. Corpus illud est
d exutum est, non quod amissum
. Corpus ejus traditiones sunt Scrip-
arum. Corpus ejus Ecclesia est. Cor-
is ejus odor sumus; et ideo decet ut
rtem corporis ejus ornemus. Etsi
tres illa non requirat ornatus, sed
uirunt pauperes. Ornabo corpus ejus,
iam sermonum ejus prædicator, et
sim gentibus crucis aperire myste-
m. Ornavit ille qui dixit : *Quia præ-
mus Christum crucifixum, Judæis qui-
scandalum, gentibus autem stultitiam:
s vero vocatis Judæis atque Græcis,
istum Dei virtutem, et Dei sapientiam.*
atur crux, cum id quod per impe-
iam stultum putatur, per Evangelium
ientius æstimatur; ut possimus do-
e quemadmodum virtus adversaria
crucem Domini destruatur. Misi in
mini corpus unguentum, spirare in-
it quod mortuum putabatur.
4. Ideo unusquisque adoriatur emere
re suo, nisuque virtutum alabas-
m unguenti, non vile aliquod atque
mune, sed pretiosum unguentum
bastri, et unguentum pisticum. Si
m quis fidei congreget flores, et præ-
et Jesum Christum crucifixum : in
nem Ecclesiam, quæ Christi Corpus
, mundo mortua, requiescens Deo,
i suæ transfundit unguentum. Olere
ipit tota domus Domini passionem :
re incipit mortem : incipit olere re-
rectionem; ut possit unusquisque ex
: sacræ plebis numero dicere : *Mihi
em absit gloriari, nisi in cruce Domini
tri Jesu Christi.* Spirat odor, redolet
guentum in corpore, si quis possit
ue utinam ego possim) confidenter
ui: *Mihi autem mundus crucifixus est.*
a amanti divitias, non amanti honores
uli, non amanti quæ sua sunt, sed
a Jesu Christi : non amanti quæ vi-
ntur, sed quæ non videntur : non cu-
lo vitæ, sed ei qui festinat dissolvi,
cum Christo esse crucifixus est mun-
dus. Hoc est enim crucem tollere, et sequi Christum; ut et nos commoriamur et consepeliamur cum eo; ut unguentum quod ista mulier in sepulturam ejus misit, olere possimus. Non mediocre istud unguentum est, quo Christi longe lateque diffunditur nomen. Unde etiam prophetice dictum est : *Unguentum exinanitum est nomen tuum.* Ideo exinanitum, ut majore fides odore fragraret.

35. Ex hac ergo muliere intelligimus illud Apostolicum quid sit : Superabundavit peccatum, ut superabundaret gratia. Nam si in ista muliere non superabundasset peccatum, non superabundasset gratia; agnovit enim peccatum, et detulit gratiam. Et ideo Lex necessaria; per Legem enim peccatum agnovi. Si Lex non fuisset, peccatum lateret. Agnoscendo peccatum, veniam peto. Per Legem ergo genera peccatorum, prævaricationis quoque crimen agnosco, curro ad pœnitentiam, gratiam consequor. Lex ergo auctor est boni, quæ mittit ad gratiam.

Cap. 8, v. 21 Mater et fratres mei hi sunt, qui verbum Dei audiunt, et faciunt

36. Moralis magister qui de se cæteris præbet exemplum, atque ipse præceptor, ipse etiam suorum exsecutor est præceptorum. Præscripturus enim cæteris quoniam qui non reliquerit patrem et matrem suam, non est Filio Dei dignus, sententiæ huic primus ipse se subjicit : non quo maternæ refutet pietatis obsequia (ipsius enim præceptum est, *Qui non honoraverit patrem aut matrem, morte moriatur*), sed quia paternis se mysteriis amplius quam maternis affectibus debere cognoscat. Neque tamen injuriose refutantur parentes, sed religiosiores copulæ mentium docentur esse, quam corporum.

37. Ergo non debuerant foris stare, qui Christum videre quærebant : *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo.* Intus igitur verbum, intus est lumen. Unde et ille ait : *Accedite ad Dominum, et illuminamini.* Si enim foris adstantes nec ipsi agnoscuntur parentes, et propter nostrum fortasse non agnoscuntur exemplum : quemadmodum nos agnoscemur, si foris stemus?

38. Nec putet aliquis offendiculum esse pietatis, ubi mandatum Legis impletur: si enim relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una, recte sacramentum hoc in Christo servatur et Ecclesia. Et ideo parentes corpori proprio non potuit anteferre. Ergo hic non (ut quidam hæretici tendiculas aucupantur*) mater negatur, quæ de cruce etiam agnoscitur, sed necessitudini corporali præscriptorum cœlestium forma præfertur. Illud quoque intelligere non abhorret, quia per figuram parentum demonstrat Judæis, ex quibus est Christus secundum carnem, Ecclesiam quæ credidit, præferendam.

39. Itaque qui se intelligeret propter divinum in terras venisse mysterium, Ecclesiæque conventum, relictis navem adscendit parentibus. Neque enim quisquam poterat hunc mundum enavigare sine Christo quando eos quoque quibus Dominus adest, tentationum sæcularium sæpe procella perturbat. Et œconomia servatur in apostolis, ut advertas sine tentatione neminem posse ex hoc vitæ curriculo demigrare, quia exercitium fidei tentatio est.

40. Subjecti igitur sumus nequitiæ spiritalis procellis: sed quasi pervigiles nautæ gubernatorem excitemus. Verum et ipsi periclitari solent. Quem igitur gubernatorem requiramus? Illum utique qui non serviat, sed imperet ventis, de quo scriptum est:

V. 24. At ille surgens, increpavit ventum.

41. Quid est *surgens?* Quiescebat enim: sed quiescebat corporis somno, cum intenderet divinitatis mysterio; ubi enim sapientia, ubi verbum, nihil sine verbo fit, nihil sine prudentia.

42. Supra habes, quia pernoctabat in oratione: quomodo hic in tempestate dormiret? Sed exprimitur securitas potestatis, quod omnibus timentibus. solus intrepidus quiescebat. Non est ergo consors naturæ, qui non est consors periculi. Et si corpus dormit, operatur divinitas, operatur fides. Denique dicit: *Modicæ fidei, quare dubitastis?* Et bene arguuntur qui præsente Christo timebant, cum utique qui ei adhæret, perire non possit.

43. Ergo confirmavit fidem, refudit tranquillitatem, ventum cessare præcepit, non aquilonem, non africum: sed illum utique ventum, cui dictum est ab angelo Michaele in epistola Judæ: *Imperet tibi Dominus.* Unde etiam sanctus Matthæus *Imperavit,* inquit, *ventis et mari.* Atque utinam in nobis flatus ejus asperos cohibere dignetur; ut fluctuanti vitæ refusa tranquillitas naufragii metum demat. Et si jam non dormiat sui corporis somno, caveamus tamen ne nostri corporis somno nobis dormiat, et quiescat.

44. Et quoniam quæ loco superiori perstrinximus, delibasse satis est: nunc quia in libro secundum Matthæum duos homines in regione Gerasenorum dæmoniis afflatos Christo occurrisse cognovimus, hic autem sanctus Lucas unum inducit, eumdemque nudum (nudus enim est quicumque tegumentum naturæ suæ et virtutis amisit) qua ratione Evangelistæ de numero dissonare videantur, non otiose prætereundum, sed requirendum arbitror. Et quidem licet discordet numerus, tamen concordat mysterium; vir enim iste qui habebat dæmonium, populi figura gentilis est, opertus vitiis, nudus errori, patens crimini. Duo illi quoque similiter figuram populi gentilis accipiunt; quoniam cum tres filios Noe generaverit, Sem, Cham, et Japhet; Sem tantum familia in possessionem adscita est Dei. Ex duobus illis diversarum nationum populi pullularunt, quorum alter maledictus, quod nudatum patrem non texerat: benedictus alter, quod aversus licet, ne confusionem nudati parentis hauriret, duce tamen patrem pietate texisset, et fraterni maledictum seminis eluisset.

V. 27. Qui multis, *inquit*, temporibus agebatur.

45. Utpote qui a diluvio usque ad

* Qui fuerint hæretici illi, et cur matrem a Christo negatam eam impudenter adseruerint, luculenter declarat Hieronymus in cap. 12 Matth. *Non ergo*, inquit, *juxta Marcionem et Manichæum matrem negavit; ut natus de phantasmate putaretur: sed apostolos cognationi prætulit, etc.*

iventum Domini vexabatur, furore ementi rumpens vincula naturæ. Nec immerito etiam sanctus Matthæus in monumentis illos habitasse significavit. Siquidem talium animæ in quibusdam habitare videntur tumulis sepulcrorum? Quid enim aliud sunt corpora perfidorum, nisi quædam defunctorum sepulcra, in quibus Dei verba non habitant? Agebatur ergo in loca deserta, spiritalium scilicet infœcunda virtutum : profugus a Lege, discretus a prophetis, remotus a gratia.

46. Non enim uno dæmonio, sed totius legionis laborabat incursu (v. 30 et seq.) : qua cum Dominum vidisset, cognovisetque præscia Dominici adventus tempore in abyssos se esse trudendam, cœpit rare ut introeundi in porcos acciperet facultatem. Et primum clementiam Domini debemus advertere, quod nullum prius ipse condemnat, sed unusquisque sibi auctor est pœnæ. Non mittuntur in porcos dæmones, sed ipsi petunt; quia cœlestis luminis claritatem sustinere non poterant : ut qui oculos dolent, radium solis ferre non possunt; sed tenebrosa eligunt, et splendentia derelinquunt. Fugiant ergo dæmones splendorem lucis æternæ, et ante tempus debita sibi tormenta formident, non prædivinantes quæ futura sunt, sed quæ prophetata sunt recordantes; dixit enim Zacharias : Et *erit in illa die, disperdet Dominus, nomina idolorum de terra, et non erit ulterius memoria eorum... et spiritum immundum exuram de terra.* Docemur ergo quod non semper manebunt; ne malitia eorum in hominibus possit esse perpetua. Nunc igitur illam metuentes pœnam, aiunt : *Venisti...... perdere nos.* Sed quia adhuc esse desiderant, jam ab hominibus recedentes, propter quos pœnam sciunt sibi esse subeundam, petunt in porcos mitti.

47. Qui sunt isti porci, nisi forte illi de quibus dictum est : *Nolite dare sanctum canibus, nec miseritis margaritas porcis; ne forte conculcent eas pedibus suis?* Illi scilicet, qui immundorum usu animalium vocis et rationis expertes, lutulentis vitæ suæ actibus naturalium coinquinaverint ornamenta virtutum. Qui impetu feruntur in præceps; quoniam nullius meriti contemplatione revocantur : sed tamquam de superioribus ad inferiora per improbitatis proclive detrusi, suffocantur in aquis, inter fluctuantia mundi istius strangulatorum in modum, intercluso pereunt spiritus commeatu; neque enim in iis qui fluido æstu voluptatum huc atque illuc feruntur incerti, ullius spiritus potest esse vitale commercium.

48. Videmus igitur quia homo ipse sibi est auctor ærumnæ. Nam nisi quis porci more vixisset, numquam accepisset in eum diabolus potestatem : aut si accepisset, non ut perderet, sed ut probaret. Aut fortasse quia post Domini adventum bonos jam depravare non poterat, non omnium hominum, sed levium jam quærit interitum; ut latro non armatis insidiatur, sed inermibus : et injuriis lacessit infirmum, qui se intelligit vel a forti conteri, vel a potenti damnari.

49. Sed dicit aliquis : Cur hoc a Deo permittitur diabolo? At ego dico, ut boni probentur, improbi puniantur; hæc enim pœna peccati est. Denique lege quia immittit Dominus febrem, et tremorem, et malos spiritus, et cæcitatem, et omnia flagella, juxta merita peccatorum. Sed redeamus ad lectionem.

V. 34. Viderunt, *inquit*, hoc magistri gregum, et fugerunt.

50. Neque enim aliquam philosophiæ professores, vel principes Synagogæ pereuntibus populis possunt ferre medicinam. Solus est Christus qui aufert peccata populorum; si tamen medendi patientiam non recusent. Cæterum curare non dignatur invitos, et cito infirmos deserit, quibus oneri videt esse præsentiam suam, sicut Gerasenorum populis, qui exeuntes de civitate in qua species Synagogæ videtur existere, rogabant ut discederet :

V. 37. Quia timore magno tenebantur;

51. Infirma enim mens non capit Dei verbum, nec potest pondus sustinere sapientiæ : fatiscit, et solvitur.

52. Et ideo diutius molestus non fuit : sed *Adscendit, et regressus est* : adscendit

utique ab inferioribus ad superiora, a Synagoga scilicet ad Ecclesiam. *Regressus per stagnum est*, ut hic ait: aut sicut Matthæus *per fretum;* inter nos enim et illos fretum magnum est. Itaque nemo de Ecclesia ad Synagogam sine periculo transit salutis. Sed et ille qui de Synagoga ad Ecclesiam transire desiderat, crucem suam tollat, ut discrimen evadat.

53. Cur autem non recipitur liberatus, sed domum redire censetur; nisi ut et jactantiæ causa vitetur, et infidelibus sit exemplo, quoniam domus illa naturale sit diversorium; et ideo qui remedium sanitatis fuerat consecutus, a tumulis et sepulcris in illam spiritalem domum redire præcipitur; ut fiat Dei templum, in quo erat mentis sepulcrum.

V. 41, 42. Et ecce venit vir cui nomen Jairus, et ipse princeps Synagogæ erat: et cecidit ante pedes Jesu, rogans eum ut intraret domum suam; quia filia unica erat illi fere annorum duodecim, et hæc moriebatur.

54. Reliquerat in Gerasenis Synagogam Christus, ut diximus: et quem sui non receperant, excepimus alieni, excepimus quem exspectabamus. Nec nobis igitur a quibus exspectabatur, diu defuit: nec ad illos, si rogetur, redire fastidit. Vir enim iste princeps Synagogæ, cui filia erat unica, pro Synagogæ pereuntis remedio precabatur, quæ urgebatur in mortem; quia deserebatur a Christo. Quem putamus Synagogæ principem esse, nisi Legem, cujus contemplatione Dominus Synagogam non penitus dereliquit, sed medicinam salutis credentibus reservavit? Ad hanc ergo principis filiam dum properat Dei Verbum, ut salvos faceret filios Israel, sancta Ecclesia de gentibus congregata, quæ inferiorum lapsu criminum deperibat, paratam aliis fide præripuit sanitatem.

55. Moraliter hunc locum satis putavimus exprimendum: et ideo non illa quæ dicta sunt retractamus, sed mystica brevi voluimus sermone perstringere. An non ita factum est, ut Dei Verbum cum venisset ad Judæos, adsciscere tur a gentibus, et prius ab illis qui in Lege non crediderant, in gratia crederetur.

56. Nam sicut illa quæ in medicis erogaverat omnem substantiam suam (v. 43), ita etiam congregatio gentium amiserat omnia dona naturæ; et patrimonium vitale prodegerat, sancta, verecunda, religiosa, fide promtior, pudore cunctatior, hoc est enim pudoris et fidei, agnoscere infirmitatem, non desperare veniam. Verecunda ergo fimbriam tetigit, fidelis accessit, religiosa credidit, sapiens sanatum se esse cognovit. Sic sancta plebs gentium quæ Deo credidit, peccatum erubuit, ut desereret: fidem detulit, ut crederet: devotionem exhibuit, ut rogaret: sapientiam induit, ut sanitatem suam et ipsa sentiret: fiduciam sumsit, ut fateretur quod præripuisset alienum.

V. 44. Accessit retro.

57. Cur autem retro tangitur Christus? An quia scriptum est: *Post Dominum Deum tuum ambulabis?* Quid etiam sibi vult quod et principis filia annorum duodecim moriebatur, et mulier ista fluxu sanguinis ab annis duodecim laborabat: nisi ut intelligatur quia quamdiu Synagoga viguit, laboravit Ecclesia. Defectus illius, hujus est virtus; quia *Illorum delicto salus gentibus:* et consummatio illius, hujus exordium, non naturæ exordium, sed salutis: *Quia cæcitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret.* Non igitur tempore, sed specie sanitatis antiquior Synagoga quam Ecclesia; quia quamdiu illa credebat, ista non credidit, et per varias corporis atque animæ passiones immedicabili remedio ægra languebat. Audivit ægrotare populum Judæorum, sperare cœpit salutis suæ remedium: tempus venisse cognovit quo medicus adesset e cœlo, surrexit ut occurreret Verbo: vidit quia comprimebatur a turbis; non enim credunt, qui comprimunt, credunt qui tangunt. Fide tangitur Christus, fide Christus videtur: non corpore tangitur, non oculis comprehenditur; neque enim videt, qui videns non videt: neque audit, qui ea quæ audit, non intelligit: neque tangit qui

non fideliter tangit. Denique ut fidem tangentis exprimeret, ait :

V. 46. Tetigit me aliquis; nam ego cognovi virtutem de me exisse.

58. Quod est evidentis indicii, quia non intra possibilitatem conditionis humanæ, atque intra corporis claustrum inclusa sapientia, divinitas coartata est : non capitur angustiis corporalibus, non tenetur, sed ultra fines nostræ mediocritatis virtus exundat æterna. Non enim humana ope plebs gentium liberatur : sed Dei munus est congregatio nationum, quæ etiam brevi fide misericordiam inclinat æternam. Nunc si consideremus quanta sit fides nostra, et intelligamus quantus sit Filius Dei, videmus quia comparatione ejus fimbriam tantummodo tangimus, superiora vero vestimenti ejus nequimus adtingere. Si igitur et nos curari volumus, fide tangamus fimbriam Christi.

59. Non latet eum quicumque fimbriam tetigerit, qui tetigerit aversum; neque enim Deus indiget oculis ut videat, neque corporaliter sentit, sed in se habet cognitionem omnium. Beatus ergo qui vel extremam partem Verbi contigerit; nam totum quis potest comprehendere? Verum ut ad illam quæ adhuc ægra est, revertamur; ne per nostram moram dum diu Christi moramur ingressum, mortua esse credatur :

V. 49. Venerunt, *inquit*, servi dicentes principi : Noli vexare illum, filia tua mortua est.

60. Et primum illud consideremus quod suscitaturus mortuam, ad faciendam fidem hæmorrhousam ante curavit. Et ut scias exempli gratia stetisse sanguinis fluxum : dum illa petitur, ista curatur. Sic et resurrectio temporalis in Domini passione celebratur; ut et perpetua illa credatur. Sic et Mariæ paritura sterilis indicatur; ut conceptura virgo credatur. Denique audivit parituram Elizabeth, nec de sua generatione dubitavit.

61. *Venerunt*, inquit, *servi dicentes principi : Noli vexare illum*. Adhuc et hi increduli ad resurrectionem, quam Jesus in Lege prædixit, in Evangelio complevit. Itaque cum venisset in domum, paucos futuræ arbitros resurrectionis adscivit; non enim a multis continuo est credita resurrectio. Denique dicente Domino :

V. 52, 53. Non est mortua puella, sed dormit. Deridebant, *inquit*, eum.

62. Quicumque enim non credit, irridet. Fleant igitur mortuos suos, qui putant mortuos : ubi resurrectionis fides est, non mortis est species, sed quietis. Nec abhorret illud Matthæi, quod ait tibicines fuisse in domo principis, et turbam tumultuantem : vel quia more veteri tibicines ad incendendos excitandosque luctus videbantur adhiberi* : vel quia per Legis et litteræ cantilenam, exsultationem Synagoga non poterat capere spiritalem.

63. Tenens ergo manum puellæ Jesus sanavit eam (v. 54 et seq.). Et jussit ei dari manducare. Quod est testimonium vitæ; ut non phantasma, sed veritas crederetur. Beatus ille cui manum sapientia tenet. Utinam meos quoque teneat actus, teneat manum justitia, teneat Dei Verbum, inducat in penetralia sua, spiritum avertat erroris, convertat salutis, dari mihi jubeat manducare; panis enim cœlestis, Dei verbum est. Inde et illa sapientia quæ divini corporis et sanguinis sacrosancta altaria replevit alimentis : *Venite*, inquit, *edite panes meos, et bibite vinum quod miscui vobis*.

64. Quæ tamen tantæ diversitatis est causa? Supra publice viduæ filius suscitatur, hic removentur plures arbitri. Sed puto quod in eo quoque pietas Domini declaretur; quia vidua mater unici non patiebatur moram, et ideo ne amplius afficeretur, maturitas additur. Est etiam forma sapientiæ, in viduæ filio cito Ecclesiam credituram, in ar-

* Dicuntur a quibusdam Græci fuisse primi auctores hujus moris, quem tangit Ovidius, *lib.* 4 *Fast. et* 5 *Trist. Eleg.* 1, ubi non obscure indicat communem fuisse eum tam hominum, quam puerorum funeribus. Lactantius tamen tibias puerorum inferiis, majorum vero tubas adhiberi consuevisse testatur. Sed tibias in justis etiam majorum, si non essent e nobilium ordine, locum habuisse volunt nonnulli.

chisynagogi filia credituros quidem Judæos, sed ex pluribus pauciores.

Cap. 9, v. 5. Et quicumque non receperint vos, exeuntes de civitate illa, etiam pulverem de pedibus vestris excutite in testimonium supra illos.

65. Qualis debeat esse qui evangelizat regnum Dei, præceptis evangelicis designatur (v. 3). Ut sine virga, sine pera, sine calceamento, sine pane, sine pecunia, hoc est, subsidii sæcularis adminicula non requirens, fideique deditus sit, et quanto minus appetat temporalia, tanto magis speret ea sibi posse suppetere. Quæ possunt qui volunt ad eum derivare tractatum; ut spiritalem tantummodo locus iste formare videatur affectum, qui velut indumentum quoddam videatur corporis exuisse, non solum potestate rejecta, contemtisque divitiis, sed etiam carnis ipsius illecebris abdicatis.

66. Quibus primo omnium datur pacis atque constantiæ generale mandatum; ut pacem ferant, constantiam servent, hospitalis necessitudinis jura custodiant (v. 4). Alienum a prædicatore regni cœlestis adstruens cursitare per domos, et inviolabilis hospitii jura mutare. Sed ut hospitii gratia deferenda censetur : ita etiam si non recipiantur, excutiendum pulverem, et egrediendum de civitate mandatur. Quo non mediocris boni remuneratio docetur hospitii, ut non solum pacem tribuamus hospitibus : verum etiam si qua eos terrenæ obumbrant delicta levitatis, receptis apostolicæ prædicationis vestigiis, auferantur. Nec otiose secundum Matthæum domus quam ingrediantur apostoli, legenda decernitur; ut mutandi hospitii necessitudinisque violandæ causa non suppetat. Non tamen eadem cautio receptori mandatur hospitii; ne dum hospes eligitur, hospitalitas ipsa minuatur.

67. Sed hæc ut secundum litteram de hospitii religione venerabilis est forma præcepti : ita etiam de mysterio sententia cœlestis arridet. Etenim cum domus eligitur, dignus hospes inquiritur. Videamus igitur ne forte Ecclesia præferenda designetur, et Christus. Quæ enim dignior domus apostolic prædicationis ingressu, quam sanc Ecclesia? Aut quis præferendus mag omnibus videtur esse quam Christu qui pedes suis lavare consuevit hosp tibus, et quoscumque sua receper domo, pollutis non patiatur habita vestigiis : sed maculosos licet vit prioris, in reliquum tamen dignet mundare processus? Hic est igitur sol quem nemo debet deserere, nemo m tare. Cui bene dicitur : *Domine,* *quem ibimus? Verba vitæ æternæ habe et nos credimus.* Vides executorem c lestium præceptorum : qui quonia non mutavit hospitium, cœlestis co sortium consecrationis emeruit.

68. Fides igitur imprimis Eccles quærenda mandatur, in qua si Christ habitator sit, haud dubie sit legend Sin vero perfidus populus, aut præce tor hæreticus deformet habitaculun vitanda hæreticorum communio, f gienda Synagoga censetur. Excutiend pedum pulvis, ne fatiscentibus perfid sterilis siccitatibus, tamquam hu arido arenosoque mentis tuæ vestigiu polluatur. Nam sicut corporeas infirm tates populi fidelis suscipere in se d bet Evangelii prædicator, et tamqua propriis inania gesta pulveri comp randa allevare atque abolere vestigii juxta quod scriptum est : *Quis infirm tur, et ego non infirmor?* Ita si qua Ecclesia quæ fidem respuat, nec apost licæ prædicationis fundamenta pos deat; ne quam labem perfidiæ pos adspergere, deserenda est. Quod Ap stolus quoque evidenter adseruit dicen *Hæreticum hominem post unam.... c replionem devita.*

V. 13. Ait autem ad eos : Date illis vos ma ducare. At illi dixerunt : Non sunt no plusquam quinque panes.

69. Quæ ratio est, quod cum in po terioribus Johannis passio describatu hic jam mortuus verbis Herodis oste ditur (v. 8)? Ne forte illa, quia po Legis defectum Evangelicus cibus inc pit jejuna pascere corda populorum Denique postea quam illa quæ Ecclesi typum accepit, a fluxu curata est sa guinis, postea quam apostoli ad eva

gelizandum regnum Dei sunt destinati, gratiæ cœlestis impartitur alimentum. Sed quibus impartiatur, adverte. Non otiosis, non in civitate quasi in Synagoga, vel sæculari dignitate residentibus, sed inter deserta quærentibus Christum; qui enim non fastidiunt, ipsi excipiuntur a Christo, et cum ipsis loquitur Dei Verbum non de sæcularibus, sed de regno Dei. Et si qui corporalis gerunt ulcera passionis, his medicinam suam libenter indulget.

70. Consequens igitur erat, ut quos a vulnerum dolore sanaverat, eos alimoniis spiritalibus a jejunio liberaret. Itaque nemo cibum accipit Christi, nisi fuerit ante sanatus. Et illi qui vocantur ad cœnam, prius vocando sanantur. Si claudus fuit, gradiendi facultatem ut veniret, accepit. Si lumine oculorum privatus erat, domum utique Domini, nisi refusa luce, intrare non potuit.

71. Ubique igitur mysterii ordo servatur; ut prius per remissionem peccatorum vulneribus medicina tribuatur, postea alimonia mensæ cœlestis exuberet : quamquam nondum validioribus hæc turba reficiatur alimentis, neque Christi corpore et sanguine jejuna solidioris fidei corda pascantur. *Lacte*, inquit, *vos potavi, non esca; nondum enim poteratis, sed nec adhuc quidem potestis.* In modum lactis quinque sunt panes. Esca autem solidior corpus est Christi, potus vehementior sanguis est Domini. Non statim a primo epulamur omnia, neque potamus omnia. *Hoc primum*, inquit, *bibe*. Est ergo primum, est etiam secundum quod bibas. Est et primum quod manduces, est etiam secundum, est tertium. Primum quinque panes sunt, secundum septem, tertium ipsum corpus est Christi.

72. Nequaquam igitur talem Dominum deseramus, qui pro uniuscujusque viribus impartire nobis alimenta dignatur; ne aut infirmum validior cibus opprimat, aut validum exsilia alimenta non satient : *Qui* enim *infirmus est, olera manducet*. Et ille qui jam videtur laqueos infirmitatis evadere, de quinque istis manducet panibus, et duobus piscibus. Certe si petere cibum validiorem veretur, ipse relictis suis omnibus, festinet ad Dei verbum. Dum audire incipit, incipit esurire. Incipiunt apostoli esurientem videre. Et si illi adhuc non intelligunt quid esuriat, intellexit Christus. Scit quod non sæcularem cibum esuriat, sed cibum Christi. Dicat : *Dimittere eos jejunos nolo, ne deficiant in via.* Bonus Dominus studia exigit, vires ministrat.

73. Utinam, Domine Jesu, velis mecum istos jejunos non dimittere, sed impartitis abs te epulis reficias eos; ut possint tuis alimoniis fortiores infirmitatem jejunii non timere. Dicas utinam etiam de nobis : *Nolo eos jejunos dimittere*. Et causam mihi dicito, quare eos nolis jejunos dimittere : immo jam dixisti, quia si quem dimiseris jejunum, deficit in via, hoc est, deficit vel in istius cursu vitæ, vel antequam ad caput * perveniat viæ, antequam perveniat ad Patrem, et intelligat quod ex Patre Christus est, intelligat quod Christus e cœlo, et intelligat quod Christus qui descendit, ipse est et qui adscendit; ne forte cum acceperit quod natus ex Virgine est, incipiat non Dei virtutem, sed hominis æstimare. Ergo ne deficiant, inquit :

Date illis vos manducare. At illi dixerunt : Non sunt nobis plusquam quinque panes et duo pisces : nisi nos eamus, et emamus in omnem hanc turbam escas.

74. Nondum intellexerant apostoli cibum populi credentis non esse venalem. Noverat Christus, noverat ipse nos potius esse redimendos : suas vero epulas gratuitas donat. Nondum ergo habebant discipuli cibum qui redimere nos posset. Habebant tamen jam cibum qui satiare nos posset : habebant cibum qui confirmare nos posset : *Panis* enim *confirmat cor hominis*. Miseretur ergo Dominus, ne quis deficiat in via. Si quis ergo defecerit, non per Dominum Jesum, sed per se deficit : nec habes quod adscribas Domino, qui vincit cum judicatur; quid enim dicas ei qui in te contulit omnia firmamenta virtutis? Nonne

* *Caput viæ*, dicitur finis ac terminus viæ; nam quod summum atque extremum in singulis rebus est, caput dicitur.

ipse te genuit, nonne ipse te pavit? Cibus ejus virtus est, cibus ejus fortitudo est. Sed si tu negligentia tua virtutem quam acceperas perdidisti, non alimentorum cœlestium, sed tuæ mentis tibi præsidia defuerunt. Denique Dominus sicuti super justos et injustos pluit : ita etiam injustos pascit et justos.

75. Nonne in escæ virtute cum jam deficeret in via sanctus Elias, quadraginta ambulavit diebus, et illam escam Angelus dedit? Si autem te paverit Jesus, et acceptam escam servaveris, ambulabis non quadraginta diebus et quadraginta noctibus, sed (audeo dicere Scripturæ fretus exemplis) quadraginta annis : et egredieris ab Ægyptiis finibus, donec pervenias in terram multam, in terram fluentem lac et mel, quam juravit Dominus daturum se patribus nostris. Hujus terræ tibi virtus requirenda est, quam possidet mitis. Non istam terram dico quæ arida est, sed illam quæ Christi confirmatur alimentis, quæ sub imperio constituta regis æterni sanctorum incolatibus frequentatur.

76. Dividit ergo escas Dominus Jesus. Et ille quidem vult dare omnibus, negat nemini; dispensator enim est omnium : sed cum ille panes frangat, et det discipulis, si tu manus non extendas tuas, ut accipias tibi escas, deficies in via; nec poteris in eum culpam tuam referre, qui miseretur, et dividit : sed his dividit, qui cum eo etiam in deserto permanent, qui primo et secundo et tertio die non recedunt. Sic enim habes alibi : *Misereor hujus turbæ; quia triduum est jam quod perseverant mecum.* Quanta dignatio, quanta ab eo hominibus inspiratur humanitas! Non vult jejunos dimittere, non vult, ne deficiant in via.

77. Noli ergo deficere a disciplina Domini, neque fatigeris cum ab eo increparis. Non fatigeris nunc, ne postea fatigeris. Quid enim respondebis ei : aut quomodo te excusabis, si escæ virtutem quam ministrat, amiseris? Non potes dicere quia escam non dedit, quia dat omnibus. Non potes dicere quia noluit te bonum facere, ante quem posuit bonum et malum; ut non ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. Multum enim refert inter eum qui necessitate invitus aliquid agit, et inter eum qui ex voluntate quod bonum est eligit : *Si enim invitus hoc ago, dispensatio mihi credita est : si volens mercedem habeo.* Consideremus ergo quia stabimus ante tribunal Christi, et si opus nostrum arserit, non habebimus quod excusare possimus. Dicet etenim quod jam per Prophetam locutus est : *Populus meus, quid feci tibi.... aut in quo molestus fui tibi, responde mihi.* Dicet et ei qui in via defecerit : Qua ratione defecisti in via? Nonne panes fregi : nonne benedixi : nonne jussi dari? Sed cur tu accipere noluisti?

78. Quanti etiam præsentium deficient in via, et post hos sermones, qui licet nostri sint, tamen quia nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto, panes æstimandi sunt : quanti, inquam, deficient, et in vias gentium transversis itineribus fornicantes abibunt? Atque utinam unus, et non plurimi! Sed non Jesus auctor defectus, etiamsi quis defecerit; omnibus enim distribuit qui sequuntur, sive quinque millia, sive quatuor millia sint.

79. Non otiosus numerus, non otiosus ordo, non otiosæ reliquiæ manducantium. Cur enim plures, id est, quinque millia quinque panibus, hoc est, numero minori satiantur : pauciores vero, qui sunt quatuor millia septem panibus, hoc est, numero majore pascuntur? Si enim facti tantum sequamur miraculum, videtur esse divinius quod de minore modo pluribus abundavit. Cur ergo quod minus est ei quod est amplius, quasi præstaret, adjectum est? Prius enim quinque millia quinque panibus : postea vero quatuor millia septem panibus legimus satiata. Quæramus ergo mysterium, quod miraculo præstet.

80. Itaque videntur illa quinque millia quasi quinque corporis sensus adhuc corporalibus proxima alimenta accepisse de Christo : quatuor vero millia etsi adhuc in corpore sint, et in hoc mundo qui ex quatuor constat elementis, non otiose tamen referuntur mys-

ticæ escam accepisse quietis; jam enim æquantur mundo, supra mundum futuri. Nam etsi in hoc mundo sunt, intra mundum tamen non sunt, quibus mysticæ quietis impartitur alimentum; sex enim diebus mundus est factus, septimo requietum est die, et Dominus sanctificavit eum. Ultra mundum ergo quies, ultra mundum etiam fructus quietis. Denique *Beati pacifici; ipsi enim filii Dei vocabuntur.* Nam cum Deus supra mundum sit, nemo utique potest Deum videre, nisi mundum prius spiritali transcendat obtutu. Septima itaque benedictio pacatorum : septem etiam illis quatuor millibus fragmentorum sportæ supersunt. Non mediocris hic panis est sabbatorum, panis sanctificatus, panis quietis. Et fortasse si primum quinque panes sensibiliter manducaveris, audebo et dicam, post quinque panes et septem tertio jam in terra non manducabis panem : sed supra terram manducabis octo panes, sicut qui sunt in cœlestibus. Sicut enim septem panes, panes quietis : ita octo panes, panes sunt resurrectionis. Ergo isti qui septem aluntur panibus, triduo perstiterunt, et fortasse integram resurrectionis futuræ fidem et constantiam consecuti. Denique sanctorum vox est : *Tribus diebus ambulabimus, ut epulemur Domino Deo nostro.* Sed illa suo loco.

81. De quinque ergo panibus sanctus Johannes docuit me quod nesciebam, quod non docuerat sanctus Matthæus, non docuerat sanctus Lucas (singulis enim diversa impartita est gratia); docuit, inquam, me quinque istos panes hordeaceos fuisse; et ideo non inepte diximus escam istam esse habilem corporalibus. Cur enim primo hordeaceos? Quia primo lacte, deinde esca est nutriendus qui accedit ad fidem; nondum enim poteramus, et fortasse plerique nec adhuc possumus. Nam cum sint inter nos contentiones, et dissensiones, nonne carnales sumus, et secundum hominem ambulamus? Suis quæque aptata sunt alimenta virtutibus; et inde prius hordeum, deinde triticum nobis ad alimoniam datur : fortiori vero sicut Eliæ, de interioribus frumenti panis farinaceus ministratur, quem non queunt depascere peccatores.

82. Nec solum panis et numeri, sed etiam accubitionis est differentia : illi enim supra fœnum discumbunt, isti supra terram recumbunt : supra fœnum quinque millia, supra terram quatuor millia. Plus est terram premere, quam supra fœnum jacere; illi enim quibus adhuc sensus sunt corporales, mollioribus delectantur, et ideo supra fœnum recumbunt : *Omnis* enim *caro fœnum :* isti vero supra terram, quæ triticum et vinum gignit et olivam, cibum gratiæ consequuntur. Illi discumbunt, isti recumbunt; major enim est quædam requies recumbentis. Ibi duo pisces, hic sine numero; unde plerique septiformis Spiritus gratiam in panibus definitam, in piscibus quoque duplicis Testamenti figuram intelligendam putaverunt.

83. Non piget ergo æstimare quod quatuor millia ex quatuor mundi collecta partibus, in quibus Ecclesia figuratur, majoris gratiæ cibum sumant, juxta quod scriptum est. *Quia venient ab oriente et occidente et septemtrione et austro, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cœlorum.* Unde hic gratiæ Patri aguntur a Christo; non enim frustra illic benedictio tantum, hic etiam gratiarum est actio. Pro Ecclesia quippe sua Dominus Patri gratias agere consuevit; quia quæ abscondit sapientibus, ea parvulis revelavit. Benedictio igitur super nos, qui inferiores sumus : gratiarum actio super eos qui de infirmitatibus corporum suorum sacratis passionibus triumpharunt. Jam illud in superioribus prælibavimus, quia cum quinquageni discumbere juberentur, licet sacrato numero definito; tamen videtur hic fundatioris Ecclesiæ populus, qui sine numeri definitione recumbit.

84. Mysticum quoque est quod et manducans populus satiatur, et ministrant apostoli; nam et in satietate, repulsæ in perpetuum famis indicium designatur; quia non esuriet qui acceperit cibum Christi : et in apostolorum ministerio futura divisio Dominici corporis sanguinisque præmittitur. Jam illud divinum, quemadmodum quinque

panes quinque millibus populi redundaverunt; non enim exiguo, sed multiplicato cibo populum liquet esse satiatum.

85. Videres incomprehensibili quodam rigatu inter dividentium manus, quas non fregerant, fructificare particulas, et intacta frangentium digitis sponte sua fragmenta subrepere. Qui hæc legit, quemadmodum juges aquarum miretur meatus, et liquidis fontibus stupeat continuos fluere successus : quando etiam panis exundat, et naturæ solidioris rigatus exuberat? Hæc igitur facta sunt, ut illa quoque quæ non cernimus, cerneremus. His evidenter illorum quoque designavit auctorem, et totius naturæ creatorem materialis existere, quæ non (ut philosophi volunt) reperta, sed facta, gignendis omnibus rebus successus defluos subministrat.

86. Hoc quidem mirum, quidquid de fluminibus haurias, signo dispendii non notari : quidquid de fontibus auferas, usurario quodam reparari meatu. Sed et fluminibus si nihil decedere, nihil tamen videatur accedere : et fontibus ut cumulata fluenta cernuntur, ita dum minuuntur fluenta, produntur. At vero hic panis quem frangit Jesus, mystice quidem Dei verbum est, et sermo de Christo, qui dum dividitur, augetur; de paucis enim sermonibus, omnibus populis redundantem alimoniam ministravit. Dedit sermones nobis velut panes, qui in nostro dum libantur ore, geminantur. Visibiliter quoque panis iste incredibili ratione dum frangitur, dum dividitur, dum editur, sine ulla dispendii comprehensione cumulatur.

87. Nec dubites vel quod in manibus ministrantium, vel in ore edentium crescat; quando ubique nostri operis testimonium ad firmamentum credulitatis adsciscitur. Sic in nuptiis ex fontibus vina, ministris operantibus, colorantur, et ipsi qui impleverant hydrias aqua, vinum quod non detulerant, hauriebant. Comprehende, si potes, tanta rerum miracula. Hic edentibus populis crescunt suis fragmenta dispendiis, et de quinque panibus majores reliquiæ quam summa est, colliguntur : illic in alienam speciem vertuntur elementa, nec suos patitur natura defectus, nec suos agnoscit ortus, usu tamen proprio recognoscit. Quinetiam melior est mutati vini natura quam nati; quia in arbitrio creatoris est, et quos usus velit adsignare naturis, et quas naturas impartire gignendis. Vide quantis operibus opus adstruat : dum aquam minister infundit, odor transfusus inebriat, color mutatus informat, fidem quoque sapor haustus accumulat.

88. Conferant gentiles, si placet, cum Christi beneficiis deorum suorum non facta, sed ficta. Ferunt certe eorum fabulæ fuisse regem quemdam qui quidquid tangebat, aurum fiebat. Sed etiam convivia ipsa feralia; nam et ipsa mantilia digitis apprehensa riguerunt : et cibus in ore crepitabat : ferens non alimenta, sed vulnera : et in gutture potus hærebat, nec penetrare facilis, nec redire. Digna beneficia votis, digna tanto munera precatore, digna liberalitas conferente! Talia sunt idolorum beneficia, ut cum videntur prodesse, plus noceant : at vero Christi munera parva videntur, et maxima sunt. Denique non uni collata, sed populis; nam et cibus edentium in ore crescebat, et videbatur esse corporalis alimoniæ, sed sumebatur salutis æternæ.

89. Cur autem quinque millibus hominum plus redundat, quatuor millibus minus? Quia quatuor millia ista triduo cum Christo fuerunt; et ideo amplius cœlestis pabuli receperunt.

90. Nec otiose quæ turbæ supersunt, a discipulis colliguntur; quia ea quæ divina sunt, apud electos facilius possis quam apud populos reperire. Utinam mihi contingat audire : Collige quæ supersunt. Si audiero et fecero, habebo multa quæ turbæ, habebo multa quæ pueri et mulieres edere nequiverunt. Beatus ille qui potest colligere quæ etiam doctis supersunt.

91. Videamus quomodo colligat. Dixit Lex : *Non mœchaberis.* Fregit hunc panem Christus, divisit hoc verbum, non aliunde adjiciens, sed de suo partiens : *Qui viderit*, inquit, *mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam.* Habes

fragmentum de suo. Addidit : *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum.* Habes aliud : *Et si dextera tua scandalizat te, abscinde eam* ; et, *Qui dimissam a viro ducit, mœchatur.* Vides ex uno quam multa fragmenta. Moyses dicit quod *Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera.* Paulus dixit : *Hæc sunt duo Testamenta.* Divisit hoc verbum, et invenit mysterium. Beatus ergo qui colligit, quæ dividit Christus.

92. Qua ratione autem cophinos duodecim Christus implevit, nisi ut illud populi Judaici solveret : *Quia manus ejus in cophino servierunt* : hoc est, populus qui ante lutum in cophinis colligebat, hic jam per crucem Christi vitæ cœlestis operatur alimoniam; et eo fidei cibum congerit, ubi erat ante cœnum gentilis perfidiæ. Nec paucorum hoc munus? sed omnium est. Nam per duodecim cophinos tamquam tribuum singularum fidei firmamentum redundat : *Panis enim confirmat cor hominis.*

V. 20. *Dixit autem illis : Vos quem me esse dicitis? Respondit Simon Petrus, Christum Dei.*

93. Nec turbæ quidem otiosa opinio est, quia alii Eliam, quem venturum putabant : alii Johannem, quem decollatum sciebant, aut unum de prophetis prioribus surrexisse credebant. Sed hoc quærere supra nos est : alterius scientiæ, alterius prudentiæ est. Nam si Paulo apostolo satis est nihil scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum, quid amplius mihi desiderandum est scire quam Christum! in uno enim hoc nomine et divinitatis et incarnationis expressio, et fides passionis est. Et ideo licet cæteri apostoli sciant ; Petrus tamen respondit præ cæteris : *Tu es Christus filius Dei vivi.* Complexus est itaque omnia, qui et naturam et nomen expressit, in quo summa virtutum est. Etiamne nos de generatione Dei inserimus quæstiones, cum Paulus judicaverit nihil se scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum : Petrus nihil amplius quam Dei Filium confitendum putaverit? Nos et quando, et quomodo natus sit, et quantus sit, humanæ infirmitatis contemplatione rimamur. Scivit Paulus quod in istis magis offendiculum quæstionis, quam ædificationis profectus esset; et ideo judicavit nihil se scire nisi Christum Jesum. Scivit Petrus quod in Filio Dei omnia sint : *Omnia* enim *dedit Pater Filio.* Si omnia dedit, æternitatem quam habet, majestatemque transfudit. Sed quo prolabor longius? Fidei meæ finis Christus est, finis fidei meæ Dei Filius est. Non licet mihi scire generationis seriem; non licet tamen nescire generationis fidem.

94. Crede igitur sic quemadmodum Petrus credidit; ut et tu beatus sis, ut et tu audire merearis : *Quoniam non caro et sanguis tibi revelavit, sed Pater meus qui in cœlis est.* Caro enim et sanguis non queunt nisi quæ terrena sunt revelare : at vero qui spiritu loquitur mysteria, non carnis et sanguinis magisterio, sed divina inspiratione fundatur. Noli ergo adquiescere carni et sanguini; ne carnis et sanguinis haurias præcepta, atque ipse sanguis et caro fias. Qui enim carni adhæret, caro est : et *Qui adhæret Deo, unus spiritus est. Non permanebit,* inquit, *spiritus meus in hominibus istis in æternum, propter quod caro sunt.*

95. Sed utinam caro et sanguis non sint qui audiunt, sed a carnis et sanguinis remoti cupiditatibus possint dicere singuli : *Non timebo quid faciat mihi caro.* Qui enim carnem vicerit, Ecclesiæ fundamentum est : si æquare Petrum non potest, imitari potest; magna sunt enim Dei munera, qui non solum nobis quæ nostra fuerant reparavit, verumetiam quæ sunt sua propria concessit.

96. Refert tamen quid sibi velit quod non alium turbæ opinabantur, nisi aut Eliam, aut Hieremiam, aut Johannem Baptistam. Et Eliam forte; quia raptus ad cœlum est. Sed non Elias est Christus : ille rapitur, iste regreditur : ille, inquam, rapitur, iste rapinam non arbitratus est esse se æqualem Deo : ille petitis ignibus vindicatur, hic persecutores suos maluit sanare quam perdere. Cur autem Hieremiam putabant? Fortasse quia sanctificatus in vulva est. Sed non hic Hieremias : ille sanctificatur, iste sanctificat : illius sanctificatio cœpit

ex corpore, hic sanctus ex sancto. Cur etiam Johannem populus putabat; nisi forte quia in matris utero positus, Domini præsentiam sentiebat? Sed non hic est Johannes : ille adorabat in utero, hic adorabatur : ille baptizabat in aqua, Christus in spiritu : ille pœnitentiam suadebat, hic peccata donabat.

97. Et ideo Petrus non exspectavit populi sententiam, sed suam promsit dicens : *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Qui et semper est, nec cœpit ut esset, et esse non deficit. Magna autem Christi gratia, qui omnia prope vocabula sua discipulis suis donavit. *Ego sum*, inquit, *lux mundi* : et id tamen quo ipse gloriatur, discipulis nomen indulsit dicens : *Vos estis lux mundi. Ego sum panis vivus*; et, *Nos omnes unus panis... sumus. Ego sum vitis vera.* Et tibi dicit : *Plantavi te vitem fructuosam omnem veram.* Petra est Christus : *Bibebant enim de spiritali sequente petra, petra autem erat Christus* : etiam discipulo suo hujus vocabuli gratiam non negavit; ut et ipse sit Petrus, quod de petra habeat soliditatem constantiæ, fidei firmitatem.

98. Enitere ergo ut et tu petra sis. Itaque non extra te, sed intra te petram require. Petra tua actus est, petra tua mens est. Supra hanc petram ædificatur domus tua; ut nullis possit nequitiæ spiritalis reverberari procellis. Petra tua fides est, fundamentum Ecclesiæ fides est. Si petra fueris in Ecclesia eris; quia Ecclesia supra petram est. Si in Ecclesia fueris, portæ inferi non prævalebunt tibi. Portæ inferi, portæ mortis sunt : portæ autem mortis, portæ Ecclesiæ esse non possunt.

99. Quæ autem sunt portæ mortis, hoc est, portæ inferi, nisi singula quæque peccata? Si fornicatus fueris, portas mortis ingressus es. Si fidem læseris, portas inferi penetrasti. Si peccatum mortale commiseris, portas mortis intrasti : sed potens est Deus, qui exaltet te de portis mortis; ut annunties omnes laudes ejus in portis filiæ Sion. Portæ autem Ecclesiæ portæ castitatis sunt, portæ justitiæ, quas justus intrare consuevit dicens : *Aperite mihi portas justitiæ, et ingressus in eas confitebor Domino.* Sed ut porta mortis, porta inferi : ita et porta justitiæ, Dei porta est. *Hæc enim porta Domini, justi intrabunt per eam.* Et ideo fuge pertinaciam delictorum, ne portæ tibi possint inferi prævalere; si enim dominatum fuerit peccatum in te, mortis porta prævalebit. Fuge ergo contentiones, dissensiones, strepitus, tumultusque discordiæ; ne portas mortis ingressus incurras. Dominus enim Jesus Christus prædicari se primo noluit, ne ullus strepitus nasceretur. Increpat discipulos suos, ne cui hæc dicerent, quod

V. 22. Oportet Filium hominis multa pati, et reprobari a principibus sacerdotum, et senioribus, et scribis, et occidi, et die tertio resurgere

100. Et fortasse ideo hoc addidit Dominus, quia sciebat difficile passioni et resurrectioni etiam discipulos credituros. Et ideo passionis et resurrectionis suæ adsertor esse maluit; ut ex facto fides, non ex auditu discordia nasceretur. Ergo Christus noluit gloriari, sed maluit ignobilis videri, ut passionem subiret : et tu qui ignobilis natus es, gloriaris? Eadem tibi, qua Christus ambulavit, gradiendum est via. Hæc ejus agnitio, hæc ejus imitatio, per ignobilitatem ac bonam famam; ut glorieris in cruce Domini, sicut ipse est gloriatus. Sic ambulavit Paulus, et ideo gloriatur dicens : *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.*

101. Sed videamus cur secundum Matthæum reperiamus admonitos discipulos, ne cui dicerent quod ipse sit Christus : hic autem scriptum sit increpatos esse, ne cui dicerent quod esset multa passurus, et resurrecturus. Videtis quod in uno Christi nomine omnia sint. Ipse est enim Christus qui natus est ex Virgine, ipse est qui mirabilia fecit in populo, ipse qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis. Unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. Nam etiam hæretici habere sibi Christum videntur; nemo enim Christi nomen negat : sed negat Christum, qui non omnia quæ Christi sunt, confitetur. Multis igitur ex causis jubet tacere discipulos; ut fallat principem mundi, ut

eclinet jactantiam, doceat humilitatem; simul ne rudes et imperfecti adhuc discipuli maximæ prædicationis molibus opprimantur.

102. Nunc qua causa etiam immundos spiritus jubeat tacere, consideremus. Sed et hoc nobis Scriptura aperuit, quia *Peccatori dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas?* Ne quis dum prædicantem audit, sequatur errantem; improbus enim magister est diabolus, qui falsa veris sæpe permiscet; ut specie veritatis testimonium fraudis obtexat.

103. Etiam illud consideremus, utrum hic primum mandaverit discipulis, ne cui dicerent quia ipse esset Christus : an vero et ante mandaverit, quando apostolos duodecim destinavit, denuntians illis : *In viis gentium ne ambulaveritis, et in civitates Samaritanorum ne introieritis : ite autem ad oves quæ perierunt domus Israel... ægrotos curate... leprosos mundate, dæmonia ejicite... et in quamcumque civitatem... intraveritis, discite quis in ea dignus sit, atque ibi manete.* Itaque nec hic mandatum videtur, ut Christum Dei Filium prædicarent.

104. Ordo igitur disputationis est ordo tractatus*, et ideo etiam nos, cum aliqui ex gentibus vocantur ad Ecclesiam, ita præceptorum seriem formare debemus, ut primo unum Deum auctorem mundi, omniumque esse doceamus, in quo vivimus, et sumus, et movemur, cujus et genus sumus; ut non solum propter munera lucis et vitæ, verum etiam propter cognationem quamdam generis diligendus a nobis sit. Deinde opinionem illam, quæ est de idolis, destruamus; ut non possit auri argentique vel ligni materia vim in se habere divinam. Cum unum Deum esse persuaseris, tunc indicio ejus adstrues per Christum nobis salutem datam; incipiens ab illis quæ gessit in corpore, et ea divina describens, ut plus quam homo fuisse videatur, victam unius virtute mortem, mortuumque ab inferis suscitatum; paulatim enim fides crescit, ut cum supra homines fuisse videatur, Deus esse credatur. Nam nisi probaveris quod facere illa sine divina virtute non potuit, quemadmodum potes probare in eo vim fuisse divinam?

105. Sed fortasse nobis parum auctoritatis et fidei deferatur : lege sermonem Apostoli apud Athenienses habitum, qui si a primo destruere voluisset cæremonias idolorum, sermonem ejus aures gentilium respuissent. Ab uno igitur Deo operatore mundi incipit dicens : *Deus qui fecit mundum, et cuncta quæ sunt in eo.* Negari non poterat unum operatorem esse mundi, unum Deum, unum omnium creatorem. Adjunxit eo quod cœli et terræ Dominus in manufactis non dignetur habitare. Deinde quod intra auri argentique cassam materiem nequaquam verisimile sit artificio hominis vim divinitatis includi : erroris remedium docens esse studium pœnitendi. Tunc venit ad Christum, nec tamen Deum maluit quam hominem nuncupare, dicens : *In viro quo definivit omnibus fidem, suscitans eum ab inferis.* Qui enim tractat, debet audientium considerare personas; ne prius irrideatur quam audiatur. Quomodo enim Athenienses crederent quia Verbum caro factum est, et de Spiritu sancto Virgo concepit, qui irridebant quia resurrectionem audierant mortuorum? Tamen et Dionysius Areopagites credidit, et alii crediderunt in virum; ut in Deum crederent. Quid interest, quo quisque credat ordine? Non in principiis perfecta quæruntur : sed de principiis ad ea quæ perfecta sunt pervenitur. Ergo tali Athenienses informavit præcepto : talis nobis apud gentiles ordo servandus est.

106. At vero cum Judæos alloquerentur apostoli, ipsum Christum esse dicebant qui propheticis nobis esset promissus oraculis : quem non prius auctoritate sua Dei filium nominabant : sed virum probatum, virum justum, virum a mortuis suscitatum, illum virum de quo dictum est in prophetis : *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Ita ergo et tu ad ea quæ difficile creduntur,

* Id est quemadmodum in disputationibus philosophicis procedere solent a facilioribus et simplicioribus ad difficiliora et magis impedita, sic in tractando quoque Evangelio procedendum.

auctoritatem divini sermonis adscisce, et promissum ejus adventum prophetarum voce designa : resurrectionem quoque multo ante compertam Scripturarum testimoniis edoceto, non usitatam cum cæteris atque communem; ut in ipsa suscitati corporis adsertione, æternæ testimonium divinitatis adquiras. Cum enim cæterorum corpora corruptionem probaveris subiisse post mortem, hunc utique de quo dicitur : *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*, comprobas humanæ fragilitatis expertem, probas humanæ conditionis merita supergressum, Deo magis quam hominibus conferendum.

107. Quod si ad sacramenta fidelium tendens catechumenus imbuendus sit, dicendum quia unus est Deus ex quo omnia, et unus Jesus Christus per quem omnia : non duos dominos esse dicendos : perfectum quidem Patrem, perfectum esse et Filium; sed unius Patrem et Filium esse substantiæ : Verbum æternum æterni Dei, non quod profertur, sed quod operatur; ex patre genitum, non voce editum. Prohibentur ergo apostoli evangelizare eum Dei Filium, ut evangelizarent postea crucifixum. Hæc est fidei gloria, si vere intelligas crucem Christi. Aliæ cruces nihil mihi prosunt, sola crux Christi mihi utilis est, et vere utilis, *Per quam mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Si mihi crucifixus est mundus, scio quia mortuus est, non diligo eum : scio quia præterit, non concupisco eum : scio quia corruptela consumit hunc mundum, quasi fœtidum vito, quasi lucem caveo, quasi nociturum relinquo.

108. Sed non statim per crucem possunt aliqui credere salutem mundo refusam. Adstrue ergo per historias Græcorum hoc fuisse possibile, sicut interdum etiam Apostolus suadet incredulis : nec versus poeticos refugit, ut fabulas destruat poetarum. Si enim revocetur in memoriam quod legiones sæpe et magnos populos, oblatis aliquorum mortibus, historiæ Græcorum adserant liberatos : si recordetur quod imperatoris filia propter Græcorum exercitus transferendos ad sacrificium sit vocata : si nostrum illud consideremus, quia *Sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ adspersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam*, sicut ad Hebræos scriptum est. Si pestilentia regionum aliquibus hominum contracta peccatis, unius alicujus morte adseritur esse resoluta; quod aut ratione prævaluit, aut dispositione convaluit, quo facilius in crucem Domini crederetur : proclive erit ut qui sua negare non possunt, nostra confirment.

109. Sed quoniam nullus hominum tantus esse potuit, qui totius peccata tolleret mundi, neque Enoch, neque Abraham, neque Isaac, qui licet morti se obtulerit, servatus tamen est; quia omnia non poterat abolere peccata (quis enim tantus homo, in quo omnium peccata morerentur?), idcirco non unus e plebe, non unus e numero, sed Filius Dei a Deo Patre electus est, qui cum supra omnes esset, pro omnibus se posset offerre : quem mori oportuit, ut cum esset fortior morte, alios liberaret, *Factus... inter mortuos sine adjutorio liber*, sine adjumento scilicet hominis, aut alicujus creaturæ, liber a morte. Et bene liber, qui servitutem cupiditatum repulit, mortis vincla nescivit.

LIBER SEPTIMUS.

V. 27. Dico autem vobis, vere sunt aliqui hic stantes qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei.

1. SEMPER Dominus sicut ad præmia erigit futura virtutum, atque utilem sæcularium rerum docet esse contemtum : ita etiam infirmitatem mentis humanæ præsentium remuneratione

sustentat. Arduum quippe est crucem tollere, et animam periculis, morti corpus offerre: negare quod sis, cum velis esse quod non sis; raroque, quamvis excelsa virtus, futuris præsentia commutat. Difficile quippe videtur hominibus, ut spem periculis emant: damnoque præsentium futuræ lucrum mercentur ætatis. Ergo bonus et moralis magister ne quis desperatione frangatur aut tædio; quoniam vitæ dulcis illecebra constantem quoque mulcet affectum, continuos vivendi successus fidelibus pollicetur; frigent enim solatia sub metu mortis, magnusque amor vitæ ægre blanditias spei cum appetitæ salutis terrore compensat. Non habes igitur quod queraris, non habes quod excuses: arbiter omnium dedit et virtuti præmium, et infirmitati remedium; ut præsentibus sustineatur infirmitas, virtus futuris. Si fortis es, contemne mortem: si imbecillis es, fuge. Sed nemo potest fugere mortem, nisi vitam sequatur. Vita tua Christus est, ipsa est vita quæ mori nescit.

2. Itaque si volumus mortem non timere, stemus ubi Christus est; ut et de nobis dicat: *Vere sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortem.* Non satis est stare, nisi ubi Christus est stetur; soli enim non queunt gustare mortem qui possunt stare cum Christo. In quo licet ex verbi ipsius qualitate perpendere, ne tenuem quidem sensum habituros mortis, qui Christi videantur meruisse consortia. Certe mors corporis libando gustetur, vita animæ possessione teneatur.

3. Sed quid est gustare mortem? Ne forte quemadmodum panis vita est, ita etiam panis mors sit; sunt enim qui manducant panem doloris: sunt etiam Æthiopum populi qui acceperunt in escam draconem. Absit a nobis venenum draconis vorare; habemus enim panem verum, panem illum qui descendit de cœlo. Panem illum manducat, qui ea quæ scripta sunt servat. Sunt ergo qui mortem non gustent, donec videant regnum Dei. Sunt etiam qui mortem non videant, sicut scriptum est: *Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem?*

4. Sed quis est homo qui non moriatur, cum resurrectio nisi mortui esse non possit? Quamvis de Enoch et Elia nullam mortem corporis acceperimus, et de Evangelista Johanne Dominus dixerit: *Sic eum volo manere donec venio;* tamen quoniam non de uno Johanne hoc putamus expressum, sed generale de multis hoc esse præceptum; non hic mors corporis, sed animæ denegatur. Sunt enim qui mortui vivunt; quoniam sunt qui viventes mortui sunt, sicut vidua illa quæ *vivens mortua est,* sicut scriptum est: *Veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes.* Si ergo vivus quis in infernum descendit (peccato enim mortuus in inferni descendit habitaculum) sunt profecto quibus nec in morte corporis interruptus sit ordo vivendi, sicut Abraham, Isaac, et Jacob, quos vivere divinæ sententiæ auctoritate comperimus; quoniam cum sit Deus Abraham, Isaac, et Jacob, non utique mortuorum est Deus, sed viventium.

5. Itaque non de uno, sed de pluribus dicit; neque enim Petrus mortuus est, cui juxta Dominicam sententiam inferi porta prævalere non potuit. Nec Jacobus et Johannes mortui filii tonitrui, quibus in usum gloriæ cœlestis adsumtis non prævalent terrena, sed subjacent. Esto ergo et tu Petrus, devotus, fidelis, pacificus; ut portas Ecclesiæ aperias, et portas mortis evadas. Esto filius tonitrui. Dicis: Quomodo possum esse filius tonitrui? Potes esse, si non in terra, sed in pectore Christi recumbas. Potes esse filius tonitrui si te terrena non moveant, sed ipse potius ea quæ terrena sunt, mentis tuæ virtute concutias. Tremat te terra, non capiat: vereatur caro potestatem animi tui, et concussa subdatur. Eris filius tonitrui, si fueris filius Ecclesiæ. Dicat et tibi de patibulo crucis Christus: *Ecce mater tua.* Dicat et Ecclesiæ: *Ecce filius tuus;* tunc enim incipis esse filius Ecclesiæ, cum in cruce victorem videris Christum. Nam qui crucem scandalum putat, Judæus

est, Ecclesiæ filius non est: qui crucem stultitiam putat, Græcus est. Ille autem est Ecclesiæ filius, qui crucem triumphum putat, qui crucem Christi triumphantis agnoscit.

6. Ergo ut scias quia Petrus, Jacobus, et Johannes mortem non gustaverunt, gloriam resurrectionis videre meruerunt; solos enim tres istos post hæc fere verba in diebus octo adsumsit (v. 28). Et duxit in montem. Quid est quod iste dicit: *In diebus octo post hæc verba?* Ne forte quia is qui verba Christi audit et credit, resurrectionis tempore gloriam Christi videbit; octava enim die facta est resurrectio; unde et plerique psalmi in octavam inscribuntur. Aut forte ut ostenderet nobis quia dixerat quod is qui propter Dei verbum perdiderit animam suam, salvam faciet eam; quoniam promissa sua in resurrectione restituat.

7. Sed Matthæus et Marcus post dies sex adsumtos hos esse memorarunt. De quo possemus dicere, post sex millia annorum: *Mille enim anni in conspectu Dei tamquam dies una:* sed plures quam sex millia computantur anni *: et malumus sex dies per symbolum intelligere, quod sex diebus mundi opera sunt creata; ut per tempus opera, per opera mundum intelligamus. Et ideo mundi temporibus impletis, resurrectio futura monstratur: aut quia is qui supra mundum adscenderit, et hujus sæculi momenta transcenderit, velut in sublimi locatus, futuræ resurrectionis fructum exspectabit æternum.

8. Transcendamus igitur opera mundi, ut possimus facie ad faciem Deum videre. *Adscende in montem qui evangelizas Sion.* Si in montem adscendit qui evangelizat Sion, quanto magis qui Christum evangelizat, et Christum in gloriam resurgentem? Fortasse enim in corpore eum multi videant; multi enim secundum carnem cognovimus Christum: nunc autem jam non novimus.

9. Multi cognovimus, quia multi vidimus. *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem.* Tres autem soli, et tres electi ducuntur in montem. Putarem in tribus mystice genus hominum comprehensum; quia ex tribus filiis Noe genus omne defluxit humanum, nisi electos cernerem. Aut fortasse quia soli ex omnibus ad resurrectionis pervenire gratiam qui Christum confessi fuerint, merebuntur; quia impii in judicium non resurgunt, sed tamquam habito judicio puniuntur. Tres igitur eliguntur, qui adscenderent montem; quia et duo eliguntur qui cum Domino viderentur. Utrinque sacratus numerus. Et hoc fortasse propterea, quia nemo potest resurrectionis gloriam videre, nisi qui integrum mysterium Trinitatis incorrupta fidei sinceritate servaverit. Petrus adscendit, qui claves regni cœlorum accepit: Johannes quoque, cui committitur Domini mater: Jacobus etiam, qui primus solium sacerdotale conscendit*.

10. Inde apparent Moyses et Elias (v. 30), hoc est, Lex et prophetia cum Verbo; neque enim Lex potest esse sine Verbo: neque propheta, nisi qui de Dei Filio prophetarit. Et illi quidem filii tonitrui corporali gloria Moysen quoque et Eliam speculati sunt: sed etiam nos quotidie videmus Moysen cum Dei Filio; videmus enim Legem in Evangelio cum legimus: *Diliges Dominum Deum tuum.* Videmus Eliam cum Dei Verbo, cum legimus: *Ecce Virgo in utero accipiet***. Unde bene Lucas addidit, quia

* Juxta LXX seniores, quos hic ut plerumque sequitur sanctus Præsul, Ambrosii tempore 6260 anni effluxerant a creatione mundi; secundum autem hebraicum calculum nondum præterierant 4400. Harum autem supputationum neutra suis et quidem nobilissimis defensoribus caret.

* Nusquam hic Jacobus episcopalem Jerosolymorum sedem tenuisse legitur: quod de Jacobo Alphæi filio fratreque Domini traditur. Quapropter lapsum memoriæ in Ambrosio libenter agnoscimus. Cæterum observandum obiter non deesse qui Jacobum Alphæi distinctum velint a Jacobo fratre Domini, contendantque primum apostolum fuisse, non secundum: secundum vero Jerosolymorum episcopum exstitisse, non primum, quo pacto jam tres Jacobi numerandi forent.

** Primum de solo Moyse probat quod eum videamus, quia verba Legis, quam is in monte repræsentabat, in Evangelio legimus: postea

I. Dicebant excessum ejus quem completurus erat in Hierusalem.

I. Docent enim te de excessu ejus [illegible]teria. Et hodie Moyses docet, et hodie Elias loquitur, et hodie in majore [illegible] videre possumus Moysen. Quis [illegible] non potest, quando et populus [illegible] eum videre potuit, immo [illegible] [illegible]? Vidit enim in gloria faciem Moysi: [illegible] velamen accepit, sed in montem [illegible] adscendit. Et ideo erravit, quia [illegible] Moysen vidit, Dei Verbum simul [illegible]dere non potuit.

12. Revelemus igitur nos faciem nos[illegible]; ut revelata facie gloriam Dei spe[illegible], in eamdem imaginem refor[illegible]; Adscendamus in montem, de[illegible]. Dei Verbum; ut in specie et [illegible]precemur pulcritudine sua nobis appareat, et con[illegible]tetur, et prospere procedat, et regnet. Et hæc enim mysteria sunt, et altius referuntur; etenim pro tua possibilitate aut minuitur tibi Verbum, aut crescit, ac nisi altioris prudentiæ cacumen adscendas, non tibi apparet sapientia, non tibi apparet mysteriorum cognitio, non tibi apparet quanta sit gloria, quanta sit species in Dei Verbo: sed Dei Verbum quasi quodam apparet in corpore, non habens suam speciem, neque decorem; et apparet quasi homo in plaga, qui ferre possit infirmitates nostras: apparet tibi quasi quidam sermo natus ex homine, litterarum opertus involucris, virtute spiritus non refulgens. Sed si dum hominem consideras, de Virgine credas esse generatum, et paulatim adspiret fides, quod de Spiritu Dei natus sit, incipis montem adscendere. Si in cruce positum triumphantem de morte videas, non peremtum: si videas quod terra tremuit, sol refugit, tenebræ offusæ sunt oculis perfidorum, monumenta aperta sunt, mortui surrexerunt; ut esset indicio quia gentilis populus qui mortuus erat Deo, tamquam reseratis sui corporis tumulis, infuso crucis lumine resurrexit: si hoc videas mysterium, in excelsum adscendisti montem, alteram Verbi gloriam cernis.

13. Vestimenta ejus alia deorsum sunt, alia sursum. Et fortasse vestimenta Verbi sermones sunt Scripturarum, et quædam intellectus indumenta divini; quia sicut ipse Petro Johanni, et Jacobo in altera specie apparuit (v. 29), et vestitus ejus albus refulsit; ita et oculis tuæ mentis jam divinarum lectionum sensus albescit. Fiunt igitur verba divina sicut nix, vestimenta Verbi candida nimis, qualia fullo super terram facere non potest.

14. Quæramus hunc fullonem, quæramus hanc nivem. Legimus ad villam fullonis adscendisse Esaiam. Quis est iste fullo, nisi forte ille qui delicta nostra lavare consuevit? Denique ipse dixit: *Si fuerint delicta vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.* Quis est iste fullo, nisi qui indumenta nostri intellectus abluit, et induit nos indumenta virtutum, ablutisque maculis corporalibus, Soli solet offerre divino?

15. Audivi etiam (ut ad redarguendos eos de contrariis sumamus exemplum) duorum prudentium facundiam nivi et apibus comparasse*. Inveni quoque dixisse David: *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel et favum ori meo!* Et infra: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lux semitis meis.* Verbum Dei lux est, verbum Dei nix est. Super mel quoque et favum est Dei verbum, quod ore divino melle dulcior fluxit oratio, et perspicua, nivis ritu, mollioribus cadunt verba sententiis. Vere hic solus sermo nivibus comparandus, qui de cœlo missus in terras, jejuna nostrorum arva pectorum fœcundavit. Quod non usurpatorie præsumtum, sed ex lectionis serie derivatum Deus ipse testatur, dicens: *Exspectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant velut ros verba mea, sicut imber super gramen, et sicut nix super fœnum.*

16. Utinam, Domine Jesu, meus mea pluviæ tuæ humore viridescat: utinam terram meam nivis istius candore respergas; ne præpropero calore vernantis corporis arva luxurient, sed potius fotu

[illegible] Elam quoque a nobis videri adseverat, quandoquidem in Evangelio occurrit prophetia, cujus in eodem monte Elias quamdam referebat adumbrationem.

* Intellige Ulyssem ac Nestorem.

nivali semina verbi cœlestis pressa fœcundent. Nix cum cadit, aves cœli ubi inhabitent non habent, et lætior solito tritici proventus exuberat.

17. Vidit hanc gratiam Petrus, viderunt et qui cum illo erant, licet somno gravati fuissent (v. 32); premit enim incomprehensibilis splendor divinitatis nostri corporis sensus. Nam si solis radium e regione oculorum contuentium corporea nequit acies sustinere; quomodo Dei gloriam humanorum ferret corruptela membrorum? Eoque purior et subtilior exhausta concretione vitiorum, corporis habitus in resurrectione formatur. Et fortasse ideo gravati erant somno, ut resurrectionis viderent speciem post quietem. Itaque evigilantes viderunt majestatem ejus; nemo enim nisi vigilans gloriam videt Christi. Delectatus est Petrus, et quem sæculi hujus illecebrosa non caperent, gratia resurrectionis illexit.

18. *Bonum est*, inquit (v. 33), *nos hic esse* (hinc et sanctus Paulus ait : *Dissolvi* enim, *et cum Christo esse multo melius*) nec laudasse contentus, non solum affectu, sed etiam factorum devotione præstantior, ad exædificanda tabernacula tria impiger operarius communis obsequii ministerium pollicetur. Et quamvis nesciret quid diceret; tamen pollicebatur officium : quo non inconsulta petulantia, sed præmatura devotio fructus pietatis accumulat. Nam quod ignorabat, conditionis fuit : quod promittebat, devotionis. Sed non capit humana conditio in hoc corruptibili, in hoc mortali corpore facere tabernaculum Deo. Sive in animo, sive in corpore, sive alio aliquo loco fuge quærere quod non licet scire. Si Petrus nescivit, quemadmodum tu potes scire? Si nescivit ille qui promisit, et qui corporis terminos magnitudine animi nesciebat; quemadmodum scire nos possumus, desidia quadam mentis intra proseptum carnis inclusi? Denique placuit tanta devotio Deo.

V. 34. Et inter hæc verba facta est nubes, et obumbravit eos.

19. Divini spiritus est obumbratio ista, quæ non caligat affectibus hominum, sed revelat occulta. Quæ etiam alio comperta est loco, dicente angelo: *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Cujus profectus ostenditur, audita Dei voce dicentis :

V. 35. Hic est filius meus dilectus, ipsum audite.

20. Hoc est, non Elias filius, non Moyses filius : sed hic est Filius, quem solum videtis, recesserant enim illi, ubi cœpit Dominus designari. Vides hanc non solum insipientium, sed etiam perfectorum, immo etiam cœlestium fidem esse perfectam Filium Dei scire. Sed quoniam hæc jam supra diximus, cognosce nubem istam non fumigantium esse montium nebuloso humore concretam, et coacti aeris caliginem piceam, quæ cœlum tenebrarum horrore subtexat : sed lucidam nubem, quæ nos non pluvialibus aquis, et humentis alluvione imbris immadidet; sed de qua mentes hominum voce Dei omnipotentis emissa, ros fidei rigavit.

V. 36. Et dum fit vox, inventus est Jesus solus.

21. Itaque cum tres essent, unus est factus. Tres in principio videntur, unus in fine; perfecta enim in fine unum sunt. Denique hoc etiam Dominus Patrem orat, ut omnes unum simus. Nec solum Moyses et Elias in Christo unum sunt, sed etiam nos unum corpus sumus Christi. Ergo et illi tamquam recipiuntur in Christi corpus; quia et nos unum erimus in Christo Jesu. Aut fortassis quia Lex et propheta ex Verbo : quæ autem ex Verbo cœperunt, in Verbo desinunt : *Finis enim Legis est Christus, ad justitiam omni credenti.*

V. 58. Vulpes foveas habent, et volucres cœli nidos, ubi requiescant : nam Filius hominis non habet ubi caput suum reclinet.

22. Non videtur convenire rationi, ut simplicem fidelemque istum arbitremur, qui Domini dignatione respuitur; cum indefessi famulatus obsequium spopondisset : sed Dominus non obsequiorum speciem, sed puritatem quærit affectus. Denique supra ait :

V. 48. Quicumque receperit puerum istum in nomine meo.

23. Quo loco Dominus simplicitatem

sine arrogantia docet, caritatem sine invidia, devotionem sine iracundia esse debere : nam et pueri mens provectioris affectu recipienda suadetur; quia dum puer nihil sibi vindicat, formam virtutis exsequitur : et si rationem nescit, culpam ignorat. Tamen quia plerisque non virtus, sed infirmitas videtur sine ratione simplicitas; ut tu veram recipias admoneris, id est, ut exsequaris industria munus naturæ. Et ideo ait :

Ibidem. Quicumque receperit puerum istum in nomine meo, me recipit. Et qui me recipit, recipit eum qui me misit.

24. Qui enim imitatorem Christi recipit, Christum recipit : et qui imaginem Dei receperit, recipit Deum. Sed quia imaginem Dei non poteramus videre, facta est ad nos per incarnationem Verbi præsentia; ut reconciliaretur nobis quæ supra nos est divinitas.

25. Quod autem propensius studio caritatis Johannes plurimum diligens, et ideo redamatus plurimum, excludendum putat a beneficio eum, qui non utatur obsequio, recte non reprehenditur, sed docetur : non reprehenditur, quia amore faciebat, sed docetur; ut noverit infirmorum esse firmorumque distantiam. Et ideo Dominus etsi fortiores remunerat; tamen non excludit infirmos.

V. 50. Sinite eos, et nolite prohibere; qui enim non est adversum vos, pro vobis est.

26. Bene, Domine, nam et Joseph et Nicodemus occulti discipuli propter metum, in tempore tamen suum tibi officium non negarunt. Sed tamen quia alibi dixisti : *Qui non est mecum, adversum me est : et qui mecum non colligit, dispergit*; aperi nobis, ne videatur esse contrarium. Et puto quia si quis mentium consideret scrutatorem, dubitare non debeat uniuscujusque factum mente discerni. Denique alii dicit, *sequere me :* alii, *vulpes foveas habent.* Ille cogitur, iste removetur; ut scias quia devotus admittitur, indevotus excluditur.

27. Quod vero discipulos increpavit quia ignem super eos descendere gestiebant, qui non receperant Christum (v. 54 et seq.) : ostenditur nobis non semper in eos qui peccaverint vindicandum; quia nonnumquam amplius prodest clementia tibi ad patientiam, lapso ad correctionem. Denique Samaritani citius crediderunt, a quibus hoc loco ignis arcetur. Simul disce quia recipi noluit ab his, quos sciebat non simplici mente conversos; nam si voluisset, ex indevotis devotos fecisset. Cur autem non receperint eum, evangelista ipse memoravit dicens : *Quia facies ejus erat cunctis in Jerusalem* (v. 53). Discipuli autem recipi intra Samariam gestiebant : sed Deus quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit. Nec discipuli peccant qui Legem sequuntur; sciebant enim et Phinees reputatum ad justitiam, quia sacrilegos interemerat, et ad preces Eliæ ignem descendisse de cœlo, ut prophetæ vindicaretur injuria : sed vindicetur qui timet : vindictam non quærit, qui non timet. Simul ostenditur nobis in apostolis fuisse merita prophetarum; quando eamdem sibi potestatem quam propheta magnus emeruit, impetrandi jure præsumunt. Et bene præsumunt quia ad sermonem suum ignis de cœlo descenderet; quoniam sunt filii tonitrui.

28. Dominus autem mire omnia, nec illum temere se offerentem recepit : nec in hos indevote Dominum refutantes proprium, commovetur; ut ostenderet quia non habet ultionis studium perfecta virtus : nec ulla sit iracundia, ubi plenitudo est caritatis : nec excludenda infirmitas, sed juvanda. Procul a religiosis indignatio : procul a magnanimis cupiditas ultionis : procul etiam a prudentibus inconsiderata conjunctio, et incauta simplicitas. Unde et illi dicitur : *Vulpes foveas habent :* nec obsequium ejus admittitur, cujus non probatur officium. Circumspectum etenim fidei debet esse hospitium; ne dum infidelibus nostræ domus penetralia reseramus, in alienæ perfidiæ casses improvida credulitate labamur.

29. Sed ne illud improvide præteriisse videamur, cur hic eos qui possunt per manus impositionem immundis imperare spiritibus in nomine Jesu, neget esse prohibendos : secundum Matthæum

autem dicat his: *Non novi vos: discedite a me omnes operarii iniquitatis.* Advertere debemus non esse distantiam sensus, sententiarumque discordiam: sed illud censeri eo quod non solum officii in clericis, sed etiam virtutis opera requirantur: tantumque esse Christi nomen, ut etiam parum sanctis opituletur ad præsidium; etsi non opituletur ad gratiam. Unde nemo jactare se debet, nec purgati hominis sibi gratiam vindicare, in quo æterni nominis virtus, non aliqua possibilitas humanæ fragilitatis operata sit; non enim merito tuo diabolus, sed odio sui vincitur.

30. Quod potest homo, sinceram exhibeat fidem, et observantiam mandatorum religiosa mente custodiat; ne dicatur ei: *Vulpes foveas habent.* Fallax quippe animal, et insidiis semper intentum, rapinam fraudis exercet. Nihil tutum, nihil otiosum, nihil patitur esse securum, quod inter ipsa hospitia hominum prædam requirat.

31. Hæreticis autem vulpes comparat. Denique cum gentes vocet, hæreticos excludit. Vulpis enim plenum fraudis est animal, foveam parans, et in fovea semper latere desiderans: ita sunt hæretici, qui domum sibi parare non norunt, sed circumscriptionibus suis alios decipere conantur. Jacob domum habitat: hæreticus in fovea est, ut fraudulenta vulpis gallinæ illi evangelicæ dolum semper intendens, de qua scriptum est: *Quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos suos, et noluisti? Ecce relinquetur domus vestra deserta.* Merito ergo foveas habent, quia domum quam habuerant, perdiderunt. Hoc animal neque mansuescit umquam; unde et Apostolus ait: *Hæreticum hominem post unam.... correptionem devita:* neque ulli usui est, aut cibo utile; non enim de hoc dicit Christus: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlis est.* Quin etiam eas a fructibus suis relegat: *Capite nobis vulpes pusillas, exterminantes vineas*, hoc est, quæ minorem vineam, non majorem exterminant. Et ideo Samson ad caudas earum faces ligavit, et in messes alienigenarum dimisit; eo quod hæretici fructus incendere conentur alienos, latratibus magis sonori, quam vocibus expoliti (qui enim Verbum negat, nec vocem habet); ad præsens ore libero, sed in futurum fine jam vincto caudæ facibus, significantes sui finis incendium *.

32. Volucres quoque cœli, quæ frequenter ad nequitiæ spiritalis similitudinem derivantur, veluti nidos quosdam instruunt in pectoribus improborum; et ideo Filius hominis, quia abundavit iniquitas, non habet ubi caput suum reclinet. Etenim dominante versutia, cum simplicitati nullus sit locus, nulla potest in affectibus singulorum divinitatis esse possessio: *Caput enim Christi Deus est*, qui ubi mentem probarit innoxiam, supra ipsam quodammodo vim suæ majestatis reclinat: quod esse videtur indicio, quia profusior quædam gratia bonorum pectoribus inseratur.

33. Itaque ut advertas Deum non cultus adspernantem esse, sed fraudis: qui repudiaverat fraudulentum, elegit innocentem dicens: *Sequere me* (v. 59). Sed hoc dixit ei, cujus patrem jam sciebat mortuum, illum utique patrem de quo dictum est illi: *Obliviscere.... domum patris tui.* Vide igitur quia Dominus quos miseratur, etiam imprudentes advocat, et postulanti paternæ veniam sepulturæ respondit:

V. 60. Sine mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.

34. Itaque cum religiosum humandi acceperimus officium, quemadmodum hic paterni quoque funeris sepultura prohibetur, nisi ut intelligas humana posthabenda divinis? Bonum studium, sed majus impedimentum; nam qui partitur studium, derivat affectum: et qui dividit curam, differt profectum. Ergo prius obeunda quæ maxima sunt; nam et apostoli, ne occuparent studium dispensandi, ministros pauperibus ordinarunt: et ipsis cum a Domino mitterentur, neminem in via salutare præscriptum est: non quod benevolen-

* Per finem, seu extremam partem caudæ vulpinæ facibus alligatam, significatur extremum hæreticorum incendium, quibus usque modo docendi ac disputandi aperta fuerat licentia.

tiæ displiceret officium, sed quod persequendæ devotionis intentio plus placeret.

35. Quomodo autem mortui sepelire mortuos possunt, nisi cum ab infidelibus humatur cadaver, cujus ita cor animam perdidit, ut illorum animæ Deum: sive quia duplex hic intelligenda est mors, una naturæ, altera culpæ? Est etiam mors tertia, in qua peccato morimur, et Deo vivimus, sicut Christus qui peccato mortuus est: *Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo.*

36. Una est igitur mors, qua copula corporis et animæ separatur, non formidabilis, non timenda; cum discessio quædam nostri videatur esse, non pœna: non metuenda fortibus, desideranda sapientibus, miseris expetenda, de qua dictum est: *Quærent homines mortem, et non invenient eam.*

37. Est et alia quæ sæcularium adferat interitum voluptatum: in qua non natura, sed delicta moriuntur. Hanc mortem subimus consepulti baptismate, et mortui cum Christo ab elementis hujus mundi, cum actus patimur prioris oblivia. Hanc mortem voluit, cum prophetaret Balaam, ut Deo viveret; et ideo dixit: *Moriatur anima mea in animis justorum, et fiat semen meum ut semen eorum.*

38. Est et tertia mors, quando Christus, qui est vita nostra, nescitur: scire autem Christum vita est sempiterna, quæ nunc justis præsto est in umbra, in futurum autem erit facie ad faciem; *Spiritus* enim *ante faciem nostram Christus Dominus*, de quo dixit: *In umbra ejus vivemus in gentibus.* In umbra alarum ejus speravit David: in umbra ejus concupivit, et sedit Ecclesia.

39. Si tantum, Domine Jesu, confert umbra tua, quantum utique veritas adferet? Quemadmodum vivemus, quando jam non erimus in umbra, sed in ipsa vita? *Nunc enim vita nostra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus*, inquit, *apparuerit vita nostra, tunc et nos cum eo apparebimus in gloria.* Dulcis illa vita est, quæ non habet mortem: hæc autem vita corporis habet mortem prævaricatione naturæ, quæ plerumque etiam desideratur. Habet etiam ipsa anima plerumque mortem labe peccati: *Anima* enim *quæ peccat, ipsa morietur.* Cum autem firmitate beatitudinis roborata cœperit obnoxia non esse peccato, jam non erit mortalis sed vitam carpet æternam.

40. Ad hanc vitam, fratres, festinemus, mœsti in sæculo, quia *peregrinamur a Domino;* qui enim non peregrinatur a corpore, peregrinatur a Domino. Multo autem melius dissolvi a corpore, et adhærere Deo; ut et nos unum simus apud omnipotentem Deum, et unigenitum Dei Filium videamus, per resurrectionis gloriam in naturæ claritatem adsumti, et inviolabilis concordiæ animorum fœdere sempiterno unitatem diuturnæ pacis imitati; ut compleatur id quod de nobis Dei Filius Patri orando promisit: *Ut et ipsi unum sint, sicut et nos unum sumus.*

41. Non ergo paterni funeris sepultura prohibetur, sed necessitudini generis divinæ religionis pietas antefertur: illud consortibus relinquitur, hoc mandatur electis. Aut quia sepulcrum patens guttur est, impiorum, memoria eorum abolenda præscribitur, quorum simul cum corpore meritum occidit: nec revocatur ab officio patris filius, sed fidelis a perfidi communione secernitur.

42. Est enim propria quædam sepultura justorum, qualis illa de qua dictum est: *Hæc enim mittens hoc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit;* et ideo qui bona fide in se sepelit Christum, ut cum eo resurgat, diaboli perfidiam in se sepelire non debet.

43. Est et illa prophetica, ut supra sepulcra majorum quædam ponamus, quæ lector agnoscis, infidelis intelligere non debet: non quod cibus imperetur aut potus, sed sacræ oblationis veneranda communio reveletur. Non ergo interdictum est muneris, sed religionis mysterium, communionem nobis cum gentibus mortuis non futuram. Nam cum sacramenta vivorum sint, non videntur mortui, qui habent vitam.

Cap. 10, v. 3. Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

44. Ad septuaginta discipulos dicit, hos quos designavit, et misit binos ante faciem suam. Et qua ratione binos misit? Quia bina missa sunt animalia in arcam, hoc est, cum mare femina: immunda per numerum *, sed mundata Ecclesiæ sacramento. Quod completum est oraculo quod sanctus Petrus accepit, dicente sibi Spiritu sancto: *Quod Deus mundavit, tu ne commune dixeris.* Et advertit dictum esse de gentibus, quæ corporeæ magis generationis successionem quam spiritalis gratiæ sequebantur. Hos mundavit Dominus, et passionis suæ fecit hæredes.

45. Mittens ergo discipulos in messem suam, quæ licet verbo Dei insita, tamen culturæ laborem, et sollicitum munus operarii requirebat; ne aves cœli sparsa semina dissiparent, ita: *Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.*

46. Contraria sunt ista sibi animalia, ut alia ab aliis devorentur. Sed bonus pastor lupos gregi suo timere non novit: ideoque isti discipuli non in prædam, sed ad gratiam diriguntur; sollicitudo enim boni pastoris efficit, ut lupi in agnos audere nihil possint. Mittit ergo agnos inter lupos, ut compleretur illud: *Tunc lupi et agni simul pascentur.*

47. Et quoniam proxime de vulpe nobis non ingratus tractatus evasit, si judicium vestrum fidele in figura minusculi animantis expertus sum, præsumo quod profunda mysteria quæ luporum specie velantur, studiorum vestrorum possim aperire suffragio. In specie vulpium hæreticos significari supra expressimus, qui promittunt nomine quod Christum sequantur, sed studio fraudis abjurant. Hos non suscipit Dominus, sed a suo nido arcet et prohibet. Lupi quid significare videantur, debemus advertere.

48. Bestiæ nempe sunt quæ insidiantur ovilibus, circa pastorales versantur casas, habitacula domorum intrare non audent, somnum canum, absentiam a[...] desidiam pastoris explorant, ovium g[...] tur invadunt; ut cito strangulent: fer[...] rapaces, iidemque natura corporis ri[...] gidiores; ut se facile non possint infle[...] tere, impetu quodam suo feruntur, e[...] ideo sæpe luduntur. Tum præterea s[...] quem priores hominem viderint, voce[...] ejus quadam naturæ feruntur vi eri[...] pere: si autem homo prius eos viderit exagitari memorantur. Et ideo cavendum mihi est ne si in hodierno tractatu spiritalium mysteriorum gratia non potuerit refulgere, lupi me prius vidisse credantur, et solemne vocis extorsisse suffragium.

49. Nonne lupis istis hæretici comparandi sunt, qui insidiantur ovilibus Christi, fremunt circa caulas nocturno magis tempore quam diurno? Semper enim perfidis nox est, qui lucem Christi sævæ nebulis interpretationis obducere, et quantum in ipsis est fuscare, conantur. Versantur ergo circa caulas, stabula tamen Christi intrare non audent. Et ideo non sanantur, quia in stabulum suum non vult eos Christus inducere, in quo curatus est ille qui de Hierusalem descendens incidit in latrones: quem vulneribus alligatis, infuso oleo et vino, imponens in jumentum suum Samaritanus ille duxit in stabulum, et sanandum stabulario dereliquit. Non accipiunt ergo medicinam, qui medicum non requirunt; si enim requirerent, non derogarent.

50. Explorant pastoris absentiam, e[t] ideo pastores Ecclesiarum vel necare vel in exsilium agere contendunt; qui præsentibus pastoribus oves Christi in[...] cursare non possunt. Spoliare ergo gregem Domini raptores conantur, qui cor[...] porea quadam mentis intentione duri a[c] rigidi, nequaquam solent a suo error[e] deflectere. Et ideo Apostolus ait: *Hæreti[cum] hominem post unam.... correptione[m] devita,* sciens quia subversus est, qu[i] ejusmodi est. Hos Scripturæ verus inte[r]pres Christus illudit; ut inanes suos i[n] vanum effundant impetus, et nocer[e] non possint.

51. Qui si quem versuta disputationi[s] suæ circumscriptione prævenerint, fa[...]

* *Immunda per numerum* ideo dicuntur, quia per binarium mixtio et compositio significatur, quæ opponitur simplicitati, cujus figura est unitas.

cisunt obmutescere; mutus est enim qui Verbum Dei non eadem qua est gloria confitetur. Cave ergo ne tibi vocem tollat hæreticus, si prior eum non ipse deprehenderis; serpit enim, dum latet ejus perfidia : si autem commenta impietatis ejus agnoveris, jacturam piæ vocis timere non poteris. Cave igitur versutæ disputationis venena : animam petunt, guttur invadunt, vitalibus vulnus affigunt. Graves sunt morsus hæreticorum, qui ipsis graviores et rapaciores bestiis, nullum avaritiæ finem, impietatisque noverunt.

52. Nec vos moveat quod formam prætendere videntur humanam : etsi foris homo cernitur, intus bestia fremit. Et ideo eos lupos esse non dubium est, juxta Domini Jesu divinam sententiam, qui ait : *Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium : intus autem sunt lupi rapaces; ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Si quis ergo specie movetur, fructum interroget. Audis aliquem sacerdotem dici, rapinas ejus agnoscis *. Vestitum ovis habet, facta prædonis. Foris ovis, intus lupus est : qui modum non habet rapinarum, qui tamquam in nocte Scythico membra duratus gelu, cruentus ora, circumvolat quærens quem devoret. Nonne vobis videtur lupus, qui humanæ necis insaturabili crudelitate fidelium morte populorum rabiem suam explere desiderat.

53. Ululat iste, non tractat **, qui negat vocis auctorem, et sacrilego sermone bestiale murmur interstrepit, qui non confitetur Dominum Jesum æternæ præsulem vitæ. Audivimus ejus ululatus, cum in orbem gladius mitteretur ***. Dentes asperos, ora tumida præferebat, et putabat quod vocem omnibus abstulisset, quam solus amiserat. Et ideo ut hos lupos effugere possimus, docet Dominus quid sequamur, dicens :

V. 4. Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta.

54. Quid sit, sacculum non esse portandum, alibi evidenter expressit; scripsit enim Matthæus quoniam dixit ad discipulos Dominus : *Nolite possidere aurum, neque argentum.* Si prohibemur aurum possidere : quid eripere, quid auferre? Si quod habeas, donare præciperis, quemadmodum congeris quod non habebas? *Qui prædicas non furandum, furaris? Qui dicis non mæchandum, mæcharis? Qui exsecraris idola, sacrilegium facis? Qui in Lege gloriaris, per prævaricationem Legis Deum inhonoras? Nomen enim Dei per vos blasphematur.*

55. Non sic apostolus Petrus, qui primus dominicæ exsecutor sententiæ, ut ostenderet non in vacuum Domini effusa mandata; cum posceretur a paupere, ut ei aliquid pecuniæ largiretur, ait : *Argentum atque aurum non habeo.* Ille gloriatur quod non habeat argentum neque aurum : vobis pudori est minus adhuc habere quam cupitis? Est ergo et pauperies gloriosa; quia est et beata, sicut scriptum est : *Beati pauperes spiritu.* Tamen non tam hoc gloriatur Petrus, quod argentum et aurum non habeat, quam quod servet mandatum Domini, qui præcepit : *Nolite possidere aurum*; hoc est dicere : Vides me Christi esse discipulum, et aurum a me requiris? Aliud nobis multo pretiosius auro donavit, ut in nomine ejus operemur. Itaque non habeo quod non dedit, sed quod dedit habeo : *In nomine Domini Jesu surge, et ambula.*

56. Sicut ergo qui horrea vult congerendis ædificare frumentis, Dominicæ sententiæ auctoritate reprehenditur : ita qui sacculum vult auro parare condendo, nævum reprehensionis incurrit.

* Hic Auxentium arrianum designari ex eo intelligas, quod iisdem ferme verbis ille describitur, *de Basil. non trad.* ubi legimus, *Auxentii ipsius qui se dicit episcopum, etc.*; ubi etiam quod dicitur. *Minora fecit in Scythia, etc.*, liquido respondet verbis infra positis, *Scythico membra duratus gelu, etc.*

** *Non tractat*, hoc est, scripturam non exponit, quo sensu hoc verbum Patribus maxime familiare est.

*** Per vocem *gladius* crudelem illam legem Auxentii ipsius manu scriptam, et 12 Kal. Febr. promulgatam innuit Ambrosius, de qua idem quoque *de Basil. non trad.* scribit : *Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit.* Confer utrumque locum inter se; namque illi mutuo sese mirum in modum explicant, et confirmant.

57. *Non peram, neque calceamenta.* Utrumque de corio mortui animantis confici solet : nihil autem in nobis Dominus Jesus mortale vult esse. Denique ad Moysen dicit : *Solve calceamentum pedum tuorum; locus enim in quo stas, terra sancta est.* Mortale igitur atque terrenum calceamentum jubetur solvere, cum mitteretur ad populum liberandum ; hujus enim minister muneris timere nihil debet, nec a suscepto officio, mortis periculo retardari. Ipse enim cum defensionem fratrum, hoc est, Judæorum voluntarius recepisset, calumniæ terrore revocatus est ab incœpto, et fugit ex Ægypto. Et ideo cum Dominus affectum ejus probasset, conditionem autem vidisset infirmam, animi ejus mentisque vestigium mortalibus vinculis censuit exuendum.

58. Quod si quem movet qua ratione in Ægypto calceati jubentur edere agnum : apostoli autem sine calceamentis ad prædicandum Evangelium diriguntur, is considerare debet quia in Ægypto positus, debet adhuc morsus cavere serpentis ; multa enim venena in Ægypto, et qui in typo pascha celebrat, patere potest vulneri : qui autem minister est veritatis, hebetat venena, non trepidat. Denique momordit Paulum vipera in Melita insula, et videntes pendentem de manu ejus viperam incolæ loci illius putabant eum esse moriturum : sed ubi inoffensum stare viderunt, Deum esse dicebant, cui venenum nocere non poterat. Et ut scias hoc verum esse, ipse Dominus ait : *Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, et nihil vobis nocebunt.*

59. Non virgas in manu jubentur tollere apostoli ; sic enim Matthæus scribendum putavit. Quid est autem virga, nisi præferendæ potestatis insigne, et ulciscendi instrumentum doloris? Ergo humilis Domini (*in humilitate* enim *judicium ejus sublimatum est*) humilis, inquam, Domini præceptum discipuli ejus humilitatis officiis exsequuntur ; eos enim misit ad seminandam fidem, qui non cogerent, sed docerent : nec potestates exercerent, sed doctrinam humilitatis adtollerent. Quo loco humilitati putavit etiam patientiam copulandam ; quia ipse quoque, juxta testimonium Petri, cum malediceretur, non remaledixit : cum percuteretur, non repercussit. Hoc est ergo dicere : Imitatores mei estote, ultionis studia deponite, insolentiam verberantium non injuriæ relatione, sed magnanimitate patientiæ verberate. Nemo debet quod ipse in alio reprehendit, imitari : graviora contumacibus mansuetudo vulnera refert. Hoc pugno repercussit Dominus verberantem, dicendo : *Qui te percutit in maxillam, præbe illi et alteram.* Fit enim ut judicio suo ipse se damnet, et quodam stimulo sui compungatur affectus, qui relatam sibi sedulitatem pro injuria quam fecit, adverterit.

60. Habet tamen quos et cum virga apostolos miserit, sicut Paulus testificatur, dicens : *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu mansuetudinis ?* Hanc virgam etiam Timotheo dedit Apostolus, dicens : *Argue, obsecra, increpa.* Aut fortasse ante passionem Domini, quæ nutantium populorum corda firmavit, necessaria sola fuerit mansuetudo ; post passionem correctio. Certe mulceat Dominus, increpet Paulus : suadeat qui potest pectora etiam dura mollire : arguat qui non potest universa suadere. Virgam igitur Paulus ex doctrina Legis adsumserat. Legerat enim : *Qui parcit baculo, odit filium suum.* Legerat etiam quia agnum manducantes, baculum in manibus habere præcepto prophetico jubebantur. Et ideo Dominus in veteri Testamento ait : *Visitabo in virga iniquitates eorum.* In novo autem se ipsum obtulit, ut ignosceret universis, dicens : *Si me quæritis, sinite hos abire.* Et alibi habes quia cum apostoli ignem de cœlo petere vellent, ut consumeret Samaritanos, qui Jesum Dominum intra civitatem suam recipere noluerunt : *Conversus increpavit illos*, et ait : *Nescitis cujus spiritus estis; Filius enim hominis non venit animas perdere hominum, sed salvas facere.*

61. Perfectiores ergo sine virga diriguntur, infirmiores cum baculo manducant. Sed et Paulus virgam quidem mi-

ur: sed in spiritu mansuetudinis visi- delinquentes. Denique ut scias mitem se doctorem, eorum ipsorum quos guit, consulit voluntatem. *Quid vultis,* quit, *in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu mansuetudinis?* Semel irgam dixit, bis mitiora subjecit, adjiciens mansuetudinem caritati. Prius amen minatus est virgam, sed exhibuit mansuetudinem; nam in secunda epistola ad eosdem Corinthios scribens ait: *Testem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis non veni ultra Corinthum.* Audi qua ratione putaverit esse parcendum: *Ne iterum,* inquit, *in tristitia venirem ad vos.* Abjecit virgam, et affectum caritatis adsumsit.

V. 4. Et neminem salutaveritis in via.

62. Fortasse quibusdam hoc durum et superbum, nec mansueti et humilis Domini præcepto convenire videatur, quod ille qui etiam accubitionis loco præcepit esse cedendum, hoc loco mandet discipulis: *Neminem salutaveritis in via;* cum iste communis sit usus gratiæ. Sic inferiores superiorum sibi favorem conciliare consueverunt. Gentiles quoque cum Christianis habent hujusmodi officiorum commercia. Quomodo Dominus hunc usum humanitatis avellit?

63. Sed considera non hoc esse solum: *Neminem salutaveritis*: sed non frustra additum, *In via.* Denique et Elisæus cum mitteret servum suum, ut baculum ejus poneret supra corpus defuncti pueri, mandavit ei ne in via aliquem salutaret; festinantem enim cum jubebat pergere, ut celebrandæ resurrectionis exsequeretur officium, ne confabulatione alicujus obvii, mandato reflecteretur a munere. Ergo et hic non salutationis sedulitas aufertur: sed obstaculum impediendæ devotionis aboletur; ut quando divina mandantur, paulisper sequestrentur humana. Pulcra est salutatio, sed pulcrior matura executio divinorum, quæ per moram sæpe traxit offensam. Ideo autem et honesta prohibentur, ne solemnis gratia obrepat officii, et impediat ministerium, cujus mora culpa sit.

64. Jam illud virtus alia, ne de domo ad domum quis vaga facilitate demigret (v. 8); ut servemus etiam hospitali in amore constantiam, nec coalitam amicitiæ necessitudinem facile resolvamus; ut pacis præferamus nuntium, ut ipse primus ingressus pacis benedictione celebretur: cibo potuque oblato oportere nos esse contentos, vexilla fidei non premenda, et regni cœlestis Evangelium prædicandum, excutiendum de pedibus pulverem, si quis recipiendos civitatis hospitio non putaverit.

65. Docet etiam graviori pœnæ obnoxios fore qui Evangelium non sequendum, quam qui Legem judicaverint esse solvendam; eo quod Tyrus et Sidon si tanta operationum cœlestium vidissent miracula (v. 13 et seq.), non despexissent remedium pœnitentiæ. Istam quoque vel affluentiam vel insolentiam sæcularem neque cœlesti muneri comparandam, neque rursus sine remedio derelinqui, cum unicuique sit subsidium pœnitendi. Postremo aperit cœleste mysterium, quod placuerit Deo ut parvulis magis quam prudentibus istius mundi suam gratiam revelaret (v. 21). Quod apostolus Paulus stylo pleniore digessit dicens: *Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Nam quoniam in Dei sapientia non cognovit hic mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.*

66. Parvulum ergo accipiamus, qui se exaltare non noverit, et phaleratis sermonibus artem suæ jactare prudentiæ, quod philosophi plerique faciunt. Parvulus erat qui dixit: *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei, neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me.* Et ut scires parvulum hunc non ætate, non sensu fuisse, sed humilitate sua, et quadam declinatione jactantiæ, addidit: *Sed exaltavi animam meam.* Vides quam excelsus fuerit hic parvulus, quanto virtutum sublimis vertice? Tales nos parvulos vult esse Apostolus, cum dicit: *Si quis videtur sapiens esse inter vos in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens; sapientia enim hujus sæculi stultitia est apud Deum.*

67. Pulcherrimus connectitur de fidu

locus, quando omnia sibi tradita dicit a Patre suo. Cum *omnia* legis (v. 22), omnipotentem agnoscis, non decolorem, non degenerem Patris: cum *tradita* legis Filium confiteris, cui per naturam omnia unius substantiæ jure sint propria, non dono collata per gratiam. Addidit:

V. 22. Nemo scit quis est Filius, nisi Pater: et quis est Pater, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.

68. Quem locum in iis quos de Fide scripsi libellis, memini non esse præteritum. Ut scias autem quia sicut Filius Patrem quibus vult revelat, etiam Pater revelat quibus vult Filium, audi dicentem ipsum Dominum Jesum cum laudaret Petrum, quod eum Filium Dei esse confessus sit: *Beatus es, Simon Barjona, quia non caro et sanguis revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est.*

69. Adhæret his lectio, qua exponuntur hi qui sibi legisperiti (v. 25) videntur, qui verba Legis tenent, vim Legis ignorant: et ex ipso primo Legis capitulo docet esse Legis ignaros, probans quod in principio statim Lex et Patrem et Filium prædicaverit, incarnationis quoque Dominicæ annuntiaverit sacramentum, dicens: *Diliges Dominum Deum tuum... Et diliges proximum tuum sicut teipsum.*

70. Unde Dominus ait ad legisperitum (v. 28): *Hoc fac et vives.* At ille qui nesciret proximum suum; quia non credebat in Christum, respondit: *Quis est meus proximus?* Itaque qui Christum nescit, nescit et legem. Quomodo enim potest scire Legem, cum veritatem ignoret, cum Lex annuntiet veritatem?

V. 30. Homo quidam ex Hierusalem descendebat in Hiericho, et incidit in latrones.

71. Ut eum locum qui propositus est nobis, planius possimus absolvere, veterem civitatis Hiericho repetamus historiam. Meminimus itaque quod Hiericho, sicut legimus in libro qui inscribitur Jesu Nave, magna civitas fuerit, muralibus septa parietibus, quæ non ferro pervia, non arieti posset esse penetrabilis: in ea Rahab habitasse meretricem quæ exploratores quos direxit Jesus, hospitio recepit, consilio instruxit, postulantibus civibus abiisse respondit, abscondit in tecto: et ut se suosque urbis excidio posset eripere, coccum in fenestra ligavit: urbis autem ipsius inexpugnabiles muros septem tubarum sacerdotalium sono, et populi jubilantis ululatu consono corruisse.

72. Videte quemadmodum unusquisque proprium servet officium: exploratores excubias, mysterium meretrix, fidem victor, religionem sacerdos. Hi periculum pro laude non metuunt: illa susceptos nec in periculis prodit: iste sollicitus fidem magis servare quam vincere; meretricis prius mandat salutem, quam excidium civitatis: religionis autem insignia arma sunt sacerdotis. Jam illud quis non plenum putet esse miraculi, quod ex tota urbe nemo servatus est, nisi quem meretrix liberavit?

73. Hæc simplicis historia veritatis est: quæ si altius consideretur, admiranda signat mysteria. Hiericho enim figura istius mundi est, in quam de paradiso, hoc est, de Hierusalem illa cœlesti ejectus Adam prævaricationis prolapsione descendit, hoc est, de vitalibus ad infirma demigrans: cui non loci, sed morum mutatio naturæ suæ fecit exsilium. Longe enim mutatus ab illo Adam, qui inoffensa beatitudine fruebatur, ubi in sæcularia peccata defluxit, incidit in latrones: in quos non incidisset, nisi his mandati cœlestis devius se fecisset obnoxium. Qui sunt isti latrones, nisi angeli noctis atque tenebrarum, qui se nonnumquam transfigurant in Angelos lucis, sed perseverare non possunt? Hi ante dispoliant quæ accepimus indumenta gratiæ spiritalis, et sic vulnera inferre consuerunt; nam si intemerata quæ sumsimus indumenta servemus, plagas latronum sentire non possumus. Cave ergo ne ante nuderis, sicut Adam ante nudatus est, mandati cœlestis custodia destitutus, et exutus fidei vestimento, et sic lethale vulnus accepit: in quo omne genus occidisset humanum, nisi Samaritanus ille descendens, vulnera ejus acerba curasset.

74. Non mediocris iste Samaritanus,

qui eum quem sacerdos, quem levita despexerat, non etiam ipse despexit. Nec vocabulo sectæ despicias, quem verbi interpretationem miraberis; Samaritani etenim vocabulo custos significatur. Hoc habet interpretatio. Et quis est custos, nisi ille de quo dictum est: *Custodiens parvulos Dominus?* Itaque sicut Judæus alius in littera, alius in spiritu: ita et Samaritanus alius foris, alius in occulto. Hic ergo Samaritanus descendens quis est? Scilicet: *Qui descendit de cœlo, et qui adscendit in cœlum, Filius hominis qui est in cœlo?* Videns semivivum, quem nemo potuerat ante curare, sicut illam quæ cursu sanguinis profluens, in medicis erogaverat omne patrimonium suum: *Venit secus eum*, hoc est, factus est compassionis nostræ susceptione finitimus, et misericordiæ collatione vicinus.

V. 34. Et alligavit vulnera ejus, infundens oleum et vinum.

75. Multa medicamenta medicus habet iste, quibus sanare consuevit. Sermo ejus medicamentum est. Alius ejus sermo constringit vulnera, alius oleo fovet, alius vinum infundit. Constringit vulnera austeriore præcepto, fovet remissione peccati, sicut vino compungit denuntiatione judicii.

Ibidem. Et imposuit, *inquit*, in jumentum suum.

76. Audi quomodo te imponat: *Hic peccata nostra portat, et pro nobis dolet:* et pastor imposuit ovem lassam super humeros suos. Homo enim jumento similis factus est; et ideo supra jumentum suum nos imposuit, ne nos essemus sicut equus et mulus; ut per nostri corporis adsumtionem infirmitates nostræ carnis aboleret.

77. Denique duxit nos in stabulum, qui eramus jumenta. Est autem stabulum, in quo fessi longo itinere succedere solent. Duxit itaque in stabulum Dominus, *Qui suscitat a terra inopem, et de stercore erigit pauperem.*

78. *Et curam egit;* ne æger ea quæ acceperat, nequaquam præcepta servaret. Sed non vacabat Samaritano huic diu in terris degere: redeundum eo erat, unde descenderat. Itaque:

V. 35. Altero die.

79. Quis est iste alter dies nisi forte ille Dominicæ resurrectionis, de quo dictum est: *Hic est dies quem fecit Dominus?*

V. 35. Protulit duos denarios, et dedit stabulario, et ait: Curam illius habe.

80. Qui sunt isti duo denarii, nisi forte duo Testamenta, quæ imaginem in se habent æterni regis expressam, quorum pretio vulnera nostra curantur? Redemti enim sumus pretioso sanguine; ut ultimæ mortis ulcera vitaremus.

81. Hos ergo duos denarios (licet horum quoque librorum quatuor formas non absurdum sit intelligere) accipit stabularius. Quis? Ille forsitan qui ait: *Æstimo ut stercora, ut Christum lucrifaciam;* quo curam haberet hominis vulnerati. Stabularius itaque ille est qui dixit: *Misit me Christus evangelizare.* Stabularii sunt illi quibus dicitur: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ: et qui crediderit et baptizatus fuerit, hic salvus erit,* salvus utique a morte, salvus a vulnere quod infixum est a latronibus. Beatus ille stabularius, qui alterius vulnera curare potest. Beatus ille cui dicit Jesus:

V. 35. Quodcumque supererogaveris, revertens reddam tibi.

82. Bonus dispensator, qui etiam supererogat. Bonus dispensator Paulus, cujus sermones et epistolæ veluti ei rationi quam acceperat, supereffluunt. Moderatum Domini mandatum prope immoderato labore mentis et corporis exsecutus; ut multos ab ægritudine gravi spiritalis alloquii dispensatione relevaret. Bonus ergo stabularius stabuli ejus in quo agnovit asina præsepe Domini sui, et in quo grex clauditur agnorum; ne frementibus ad caulas rapacibus lupis, facilis in ovilia sit incursus.

83. Spondet ergo mercedem se redditurum. Quando reverteris, Domine, nisi in judicii die? Nam licet ubique sis semper, et stans in medio nostrum, non cernaris a nobis, erit tamen tempus quo universa caro te adspiciat rever-

tentem. Reddes ergo quod debes. Beati quibus es debitor. Utinam nos simus idonei debitores : utinam quod accepimus, possimus exsolvere; nec nos aut sacerdotii aut ministerii munus extollat. Quomodo reddes, Domine Jesu? Promisisti quidem in cœlo bonis copiosam esse mercedem. Reddes tamen et cum dicis : *Euge bone serve, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam : intra in gaudium Domini tui.*

84. Ergo quoniam nemo magis proximus quam qui vulnera nostra curavit, diligamus eum quasi dominum, diligamus eum quasi proximum; nihil enim tam proximum, quam caput membris : diligamus etiam eum qui imitator est Christi : diligamus eum qui inopiæ alterius corporis unitate compatitur. NON ENIM cognatio facit proximum, sed misericordia : quia misericordia secundum naturam; nihil enim tam secundum naturam, quam juvare consortem naturæ.

85. Dictum est igitur de misericordia, sed non una est forma virtutis. Subjicitur Marthæ exemplo et Mariæ (v. 38) : Alterius operibus actuosa devotio, alterius religiosa mentis intentio Dei verbo, quæ si cum fide congruat, etiam ipsis operibus antefertur, juxta quod scriptum est : *Maria optimam partem sibi elegit, quæ non auferetur illi.* Studeamus igitur et nos habere quod nemo nobis possit auferre, non ut perfunctoria, sed diligens audientia deferatur; solent enim etiam ipsius semina verbi cœlestis auferri, si secus viam sint seminata. Agat te sicut Mariam desiderium sapientiæ; hoc enim majus, hoc perfectius opus : nec ministerii cura cognitionem verbi cœlestis avertat, nec arguas eos, et otiosos judices, quos videas studere sapientiæ; hanc enim sibi cohabitantem Salomon ille pacificus adscivit.

86. Nec Martha tamen in bono ministerio reprehenditur : sed Maria, quod meliorem partem sibi elegerit, antefertur; Jesus enim multis abundat, et multa largitur : et ideo sapientior judicatur; quia quod principale advertit, elegit. Denique apostoli optimum non putaverunt relinquere Dei verbum, et ministrare mensis. Sed utrumque munus sapientiæ est; nam et Stephanus plenus sapientia minister electus est. Et ideo qui ministrat, doctori deferat : et ministrantem doctor invitet et provocet; unum enim est corpus Ecclesiæ, etsi diversa membra : alterum altero eget. Non potest dicere oculus manui : Opera tua non desidero : aut iterum caput pedibus, aut auricula se negare esse de corpore; nam etsi alia principalia, tamen alia necessaria. Sapientia in capite, actus in manibus : *Oculi* enim *sapientis in capite ejus;* quia ille vere sapit, cujus animus in Christo est, et cujus interior oculus erigitur ad superna. Et ideo : *Sapientis oculi in capite ipsius :* stulti autem in calcaneo.

Cap. 11, v 5. Quis vestrum habens amicum, ibit ad illum media nocte, et dicit illi : Amice, commoda mihi tres panes.

87. Alius præcepti locus est, ut omnibus momentis non solum diebus, sed etiam noctibus oratio deferatur. Vides enim quod iste qui media nocte perrexit, tres panes ab amico suo postulans, et in ipsa petendi intentione persistens, non defraudetur oratis. Qui sunt isti tres panes, nisi mysterii cœlestis alimentum? Quod si diligas Dominum Deum tuum, non solum tibi, sed etiam aliis poteris emereri. Quis autem amicior nobis, quam qui pro nobis corpus suum tradidit? Ab hoc media nocte panes David petiit, et accepit; petiit enim quando dicebat : *Media nocte surgebam ad confitendum tibi;* ideo meruit hos panes quos apposuit nobis edendos. Petiit cum dicit : *Lavabo per singulas noctes lectum meum;* neque enim timuit ne excitaret dormientem, quem scit semper vigilantem.

88. Et ideo scriptorum memores, noctibus ac diebus orationi instantes, peccatis nostris veniam postulemus. Nam si ille tam sanctus, et qui regni erat necessitatibus occupatus, septies in die laudem Domino dicebat, matutinis et vespertinis sacrificiis semper intentus : quid nos facere oportet, qui eo amplius rogare debemus, quo fre-

quentius carnis ac mentis fragilitate delinquimus; ut de via lassis, et istius ævi cursu, ac vitæ hujus amfractu graviter fatigatis, panis refectionis deesse non possit, qui hominis corda confirmet?

89. Nec solum media nocte Dominus, sed omnibus prope docet vigilandum esse momentis; venit enim et vespertina, et secunda, et tertia vigilia, et pulsare consuevit : *Beati*, itaque, *servi illi, quos cum venerit Dominus, invenerit vigilantes.* Si ergo desideras ut virtus Dei præcingat se, et ministret tibi, vigilandum est semper : multæ enim insidiæ sunt bonis, et gravis corporis somnus; quia si dormire mens cœperit, vigorem suæ virtutis amittit. Excita igitur somnum tuum, ut pulses ostium Christi : quod aperiri sibi etiam Paulus exposcit, non solum suis, sed etiam populi orationibus obsecrans se juvari, ut aperiatur ostium sibi ad loquendum mysterium Christi. Et fortasse illud est ostium quod apertum vidit Johannes; vidit enim, et dixit : *Post hæc vidi, et ecce ostium apertum in cœlo : et vox prima quam audivi tamquam tubam loquentem mecum, et dicentem : Adscende huc, et ostendam tibi quæ oporteat fieri.* Apertum est igitur ostium Johanni, apertum est ostium Paulo; ut nobis panes, quos ederemus, acciperent. Perseveravit ostium pulsans opportune, importune; ut gentes mundani tramitis labore vexatas, alimoniæ cœlestis ubertate recrearet.

90. Ergo præceptivus locus frequenter orandi, spes impetrandi, ratio persuadendi, prius in præcepto ponitur, post in exemplo. Qui enim promittit aliquid, spem debet adferre promissi; ut monitis obedientia deferatur, promissis fides, quæ humanæ contemplatione pietatis in majus æternæ spem pietatis adquirit; si tamen æqua poscantur, ne in peccatum vertatur oratio. Nec erubuit aliquid sæpius postulare, ne vel diffidere de Domini misericordia videretur, vel arroganter dolere, quod non prima prece aliquid impetraverit. *Propter hoc,* inquit, *ter Dominum rogavi :* et ostendit quod frequenter Deus ideo non concedat oratus, quod inutilia judicet, quæ nos profutura credamus.

V. 17. Omne regnum in se ipsum divisum desolabitur, et domus supra domum cadet.

91. Causa dicti hujus ea est, quod in Beelzebub principe dæmoniorum ejicere dæmonia dicebatur; ut ostenderet regnum suum individuum esse atque perpetuum. Meritoque etiam Pilato respondit : *Regnum meum non est de hoc mundo.* Et ideo qui non in Christo spem gerunt, sed in principe dæmoniorum ejici dæmones opinantur, eos regni negat esse perpetui : quod spectat ad populum Judæorum, qui hujusmodi passionibus ad dæmonium ejiciendum, dæmonii arcessit auxilium. Nam quemadmodum potest, cum fides scindatur, regnum manere indivisum? Etenim cum in Lege sit populus Judæorum, Christus quoque secundum carnem ex Lege sit generatus : quomodo regnum potest Judæorum esse perpetuum, quod ex Lege est; cum populus ipse dividat Legem, quando a Legis populo Christus negatur, qui ex Lege debetur? Ita ex parte se fides Judaicæ plebis impugnat, et impugnando dividitur, et dividendo dissolvitur. Et ideo regnum Ecclesiæ manebit in æternum; quia individua fides, corpus est unum : *Unus enim Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui super omnes, et per omnes, et in omnibus.*

92. Quanta hic sacrilegi furoris amentia; ut cum Dei Filius ad immundos spiritus conterendos, et ad manubias mundani principis auferendas susceperit carnem, et destruendæ nequitiæ spiritalis hominibus quoque dederit potestatem, dividens spolia ejus, quod insigne est triumphantis, aliqui sibi adjumentum ac præsidia diabolicæ potestatis adsciscant, cum in digito Dei, vel certe secundum Matthæum in spiritu Dei dæmones excludantur? Unde intelligitur individuum quoddam velut corpus esse divinitatis et regnum; cum Christus Dei dextera sit. Spiritus autem digiti speciem velut unius secundum divinitatem corporis seriem videatur exprimere. Nonne videtur individuum esse regnum, cum velut corpus

sit indivisum? *Habitat enim*, ut legisti, *corporaliter plenitudo divinitatis in Christo*. Quod utique et de Patre negare non poteris, et de Spiritu negare non debes. Nec tibi membrorum comparatione nostrorum portio quædam videatur facienda virtutis; individuæ enim rei non potest esse divisio : et ideo ad formam unitatis, non ad distinctionem potestatis referenda digiti nuncupatio est; cum et dextera Dei dicat : *Ego et Pater unum sumus*. Sed licet individua divinitas, distincta persona est.

93. Digitus tamen cum dicitur Spiritus, operatoria virtus significatur, quod divinorum operum sicut Pater et Filius, ita et Spiritus sanctus operator sit. David enim dicit : *Quoniam videbo cœlos opera digitorum tuorum*. Et in trigesimo secundo psalmo : *Et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Et Paulus ait : *Hæc omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*. Et id cum dicit :

V. 20. Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei,

94. Simul ostendit imperialem quamdam esse sancti Spiritus potestatem, in quo regnum est Dei. Nos quoque in quibus habitat Spiritus, regalem domum habemus. Unde et in posterioribus dixit : *Regnum Dei intra vos est*. Et ideo divinitatis, et dominationis, et imperatoriæ majestatis consortem debemus æstimare Spiritum sanctum; quia *Dominus est Spiritus : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas*.

V. 24. Cum immundus spiritus exierit de homine ambulat per loca arida quæ non habent aquam, quærens requiem, et non inveniens.

95. Hoc de Judæorum plebe dictum ambigi non potest, quam Dominus a regno suo in superioribus segregavit. Unde omnes quoque hæreticos et schismaticos a regno Dei, et ab Ecclesia intellige separatos. Et ideo non Dei, sed immundi spiritus omnes schismaticorum hæreticorumque liquido claret esse conventus. Itaque in uno homine totius Judaici populi comparatio est, a quo per Legem spiritus immundus exierat. Sed quia in nationibus et gentibus per fidem Christi requiem reperire non potuit (immundis enim spiritibus Christus incendium est, qui in pectoribus gentilium, quæ ante arida erant, postea per baptismum rore Spiritus sancti humescebant, jacula adversarii ignita restrinxerat), ideo regressus ad plebem est Judæorum, quæ forensi et perfunctoria specie comta, animo manet interiore pollutior. Neque enim sacri fontis irriguo aut abluebat, aut restinguebat ardorem : meritoque ad eam spiritus redibat immundus, adducens secum septem spiritus nequiores se; quoniam in hebdomada Legis et octavæ mysterium sacrilega mente commisit. Itaque ut nobis multiplicatur septiformis Spiritus gratia : ita illis immundorum spirituum omnis cumulatur injuria; universitas enim hoc numero aliquoties comprehenditur, propter quod septimo die conclusis mundi operibus, requievit Deus. Ideo et *sterilis septem peperit, et populosa in filiis infirmata est*. Denique ut scias Synagogæ populum deformari, ubi Ecclesiæ beatitudo laudatur, subjecit :

V. 29, 30. Generatio hæc, generatio nequam est : signum quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ. Nam sicut Jonas fuit signum Ninivitis : ita erit et Filius hominis.

96. In hoc quoque Judæorum plebe damnata, Ecclesiæ mysterium evidenter exprimitur, quæ in Ninivitis per pœnitentiam, et in regina austri per studium percipiendæ sapientiæ de totius orbis finibus congregatur; ut pacifici Salomonis verba cognoscat. Regina plane cujus regnum est indivisum, de diversis et distantibus populis in unum corpus adsurgens. Itaque *Sacramentum hoc magnum est... de Christo et Ecclesia :* sed tamen hoc majus est; quia illud in figura ante præcessit : nunc autem plenum in veritate mysterium est; illic enim Salomonis typus, hic autem Christus in suo corpore est. Ex duobus igitur constat Ecclesia, ut aut peccare nescias, aut peccare desinas, pœnitentia enim delictum amovet, sapientia cavet. Hoc in mysterio.

97. Cæterum Jonæ signum ut typus

Dominicæ passionis, ita etiam gravium quæ Judæi commiserant, testificatio peccatorum est. Simul advertere licet et majestatis oraculum, et pietatis indicium; namque Ninivitarum exemplo et denuntiatur supplicium, et remedium demonstratur. Unde etiam Judæi debent non desperare indulgentiam, si velint agere pœnitentiam.

V. 33. Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, neque sub modio, sed supra candelabrum.

98. Ergo quia in superioribus Ecclesiam Synagogæ prætulit, hortatur nos ut fidem potius nostram ad Ecclesiam transferamus; lucerna enim fides est, juxta quod scriptum est: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine*; verbum enim Dei fides nostra est, verbum Dei lux, lucerna est fides. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Lucerna autem lucere non potest, nisi aliunde lumen acceperit. Hæc est lucerna quæ accenditur, virtus scilicet nostræ mentis et sensus, ut mna illa possit quæ perierat, reperiri. Nemo ergo fidem sub Lege constituat: Lex enim intra mensuram est, ultra mensuram gratia: Lex obumbrat, gratia clarificat. Et ideo nemo fidem suam intra mensuram Legis includat, sed ad Ecclesiam conferat, in qua septiformis Spiritus relucet gratia, quam Princeps ille sacerdotum fulgore supernæ divinitatis illuminat, ne eam Legis umbra restinguat.

99. Denique lucerna illa quam matutinis vespertinisque temporibus, ritu veteri Judæorum, princeps sacerdotum solebat accendere, velut sub modio sita Legis evanuit: et civitas illa Hierusalem, quæ in terris est, quæ occidit prophetas, quasi in convalle fletus posita delitescit: illa autem Hierusalem quæ in cœlo est, in qua militat fides nostra in illo altissimo omnium locata monte, hoc est in Christo, Ecclesia non potest tenebris et ruinis hujus mundi abscondi: sed fulgens candore solis æterni, luce nos gratiæ spiritalis illuminat.

V. 39. Nunc vos, Pharisæi, prius quod deforis est calicis et catini mundatis.

100. Vides corpora nostra terrenorum et fragilium expressione signari, quæ brevi lapsu præcipitata franguntur: et facile ea quæ mens voluit interna per sensus et gesta corporis prodi, sicut illa quæ calix interius continet, foris lucent. Unde et in posterioribus non dubium est vocabulo calicis passionem corporis declarari, cum dicit Dominus: *Calicem quem mihi Pater dedit, non vis ut bibam illum?* Bibit enim corpus suum, qui corporalem fragilitatem spiritali absorbet affectu, et quasi in mentem animumque transfundit; ut interioribus exteriorum imbecillitas hauriatur. Cernis igitur quod nos non exteriora hujus calicis aut catini, sed interiora contaminant. Et ideo quasi bonus præceptor docuit quemadmodum nostri mundare corporis contagium debeamus, dicens:

V. 41. Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.

101. Vides quanta remedia? Mundat nos misericordia, mundat nos Dei sermo, juxta quod scriptum est: *Jam vos mundi estis propter sermonem meum, quem locutus sum vobis.* Nec hoc loco solum, sed etiam in aliis quanta sit gratia expressum tenes: *Eleemosyna enim a morte liberat*: et, *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit in die malo.*

102. Totus itaque pulcherrimus abhinc dirigitur locus, ut quoniam nos ad studium simplicitatis invitat, superflua Judæorum et terrena condemnet, qui secundum corpus intelligendo quæ Legis sunt, vitro et catino propter fragilitatem sui non immerito comparantur; et ea de quibus nobis nullus est usus, observant: ea autem in quibus nostræ spei fructus est, negligunt; et ideo peccatum grande committunt, dum meliora despiciunt: et tamen ipsis peccati abolitio promittitur, si misericordia consequatur*.

103. Breviter autem vitia eorum multa perstringit, qui viliorum fructuum decimis conferendis (v. 42) omne studium intendant suum: nec ullum futuri judicii metum, nec aliquam Dei habeant cari-

* Id est, si eleemosyna pauperibus erogata adquirat atque mercatur.

tatem, cum opera sine fide vana sint; prætereunt enim judicium et caritatem Dei : judicium ideo, quia non omnia quæ agunt, in judicium referunt : caritatem ideo, quia non ex affectu Deum diligunt.

104. Sed ne rursus fidei nos studiosos faciat, operum negligentes, perfectionem fidelis viri brevi sermone concludit; ut et fide et operibus approbetur, dicens: *Et hæc oportuit facere, et illa non omittere.*

105. Arrogantiam quoque jactantiamque redarguit Judæorum, dum primatus accubitionis in conviviis appetunt (v. 43). In ipsos quoque peritos Legis damnationis sententia promulgatur : qui quasi sepulcra quæ non apparent (v. 44), specie fallunt, visuque decipiunt; ut cum foris speciosa promittant, intus ossa plena fœtoris includant. Quod faciunt plerique doctores, qui ab aliis exigunt, quæ ipsi non queant æmulari. Et ideo ipsi monumenta sunt, sicut et alibi dictum est : *Sepulcrum patens est guttur eorum.*

106. Bonus etiam locus adversus superstitionem vanissimam Judæorum, qui ædificando sepulcra prophetarum (v. 47), patrum suorum facta damnabant : æmulando autem paterna scelera, in se ipsos sententiam retorquebant. Etenim propheticorum ædificatione tumulorum, sceleris eos qui occiderant, arguebant : et similium æmulatione factorum, se quoque declarabant paternæ iniquitatis hæredes. Non igitur ædificatio, sed æmulatio loco criminis æstimatur. Neque enim possunt hæreditariæ iniquitatis absolvi, qui Dei Filium crucifigendo, quod gravius est, paternis cumulum sceleribus addiderunt. Et ideo bene alibi addidit : *Implete mensuram patrum vestrorum* ; quia nihil est ultra Dei injuriam gravius peccare quod possint.

107. Propterea mittit ad illos Sapientia apostolos et prophetas (v. 49). Quis est Sapientia nisi Christus? Denique in Matthæo habes : *Ecce ego mitto ad vos prophetas et sapientes.*

108. Arguuntur adhuc sub nomine Judæorum, et futuro supplicio statuuntur obnoxii; quia cum doctrinam sibi divinæ cognitionis usurpent (v. 52), et alios impediunt, nec ipsi quod profitentur agnoscant.

Cap. 12, v. 6, 7. Nonne quinque passeres veneunt dipondio, et unus ex illis non est in oblivione coram Domino? Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite timere, multis passeribus pluris estis

109. Pulcherrimum locum tenendæ simplicitatis, et æmulandæ fidei Salvator intexuit, ne Judaicæ perfidiæ more alia premamus affectu, alia voce simulemus; cum ultimo tempore occulta cogitationum accusantium, aut etiam defendentium secretum nostræ mentis aperitur, ut videantur. Quæ enim major est simplicitatis illecebra, quam ut unusquisque cognoscat latebram fraudis esse non posse?

110. Sed quoniam gemina est causa perfidiæ, quæ aut ex inolita malitia, aut ex accidenti metu nascitur, ne quis metu territus potestatis, Deum quem corde cognoscit, negare conetur, pulcre addidit animæ tantum formidabile esse supplicium, pœnam corporis non esse metuendam; mors enim naturæ finis, non pœna est : et ideo mortem supplicii corporalis esse defectum, pœnam vero animæ esse perpetuam; eoque Deum solum esse metuendum, cujus potestati non natura præscribat, sed eadem natura subjaceat : mortem vero non esse terribilem, quam locupletiore fœnore sit immortalitas redemtura.

111. Inspiraverat Dominus simplicitatis affectum, virtutem mentis erexerat, fides sola nutabat : bene eam de vilioribus roboravit; nam si Deus oblivionem passerum non habet, hominum habere qui potest? Quod si tanta est Dei, et tam æterna majestas, ut unus ex passeribus, aut nostrorum numerus capillorum præter scientiam Dei non sit : quam indignum est æstimare quod fidelium corda Dominus aut ignoret, aut spernat, qui viliora cognoscat?

112. Fortasse dicat aliquis : Quomodo Apostolus dixit : *Numquid de bobus cura est Deo* ; cum utique bos passere pretiosior sit? Sed aliud est cura, aliud scientia. Denique numerus capillorum

a in actu computationis, sed in faci-ate cognitionis accipitur; non enim sol-litam Deus curæ numerantis intendit scubiam : sed cui cognita sunt omnia, nisi numerata sunt omnia. Bene ta-en numerari dicuntur; quia illa quæ imus servare, numeramus.

113. Possumus tamen hic discutere quod intelligentiæ spiritalis arca-m : præsertim cum hoc videatur ab-rdum, ut homines non potius homi-ibus quam passeribus comparentur. Ideatur enim quinque isti passeres uinque esse corporis sensus, tactus, doratus, gustus, visus, auditus : qui odo passerum si terrenarum sordium imentur illuviem, atque ex incultis ocis et fœtidis cibum quærant, delic-orum suorum laqueis occupati, ad su-periorum operum fructus, quibus epu-antur animæ, revolare non possunt. Est enim lenocinantis quidam laqueus voluptatis, qui nostrorum vestigiis ani-morum quædam vincula subnectat; ut si igneum vigorem, puritatemque naturæ, terrenæ materiæ sensus hebetaverit, luxuriæ pretio sæcularis addictum sub quadam vitiorum auctione constituat.

114. Sunt etiam quædam nostrorum nundinæ delictorum. Itaque variarum capti illecebris voluptatum, aut venum-damur sub peccato, aut redimimur a peccato. Christus nos redimit, adversa-rius vendit : ille auctionatur ad mortem, hic redimit ad salutem. Unde bene Mat-thæus duos passeres posuit, corpus ani-mamque significans; quoniam caro quo-que si consentiens Dei legi, et exuens se lege peccati in naturam animæ sen-sum puritate transierit, alis ad cœlum spiritalibus elevatur. Itaque docemur quia volandi nobis gratiam natura dedit, voluptas abstulit, quæ malorum escis gravat animam, atque in naturam cor-poreæ molis inclinat.

115. Meritoque posuit quia nemo illo-rum cadit sine voluntate Dei; quod enim cadit, vergit in terram : et quod volat, fastigio immortalitatis evehitur. Ne cui autem dubium esset quod Matthæus dixit, Lucas evidenter absolvit quia voluntas hominis Deo cognita est; non enim quicumque cadit, voluntate Dei cadit : sed qui delictorum suorum mole ruerit, Deum latere non poterit, nam et Job ex Dei voluntate tentatur. Dedit tibi adversarium, sed proposuit præ-mium. Nec excuses fragilitatem, qui habes imaginem, accepisti munitionem : unde et hoc proficit ad salutem, ut sine permissione Dei diabolum nocere non posse cognoscas; ne potentiam diaboli magis timeas, quam divinitatis offen-sam.

116. Jam illud non dubium est, animæ passerem comparari, cum lege-ris : *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Et alibi : *Quomodo dicitis animæ meæ : Transmigra in mon-tem sicut passer?* Ipsum quoque hominem legimus comparari passeri; quia scrip-tum est : *Ego autem sicut passer singu-laris in ædificio;* scilicet ex duobus pas-seribus in unum passerem, hoc est, spiritalis substantiæ subtilitatem, con-cordantis utriusque alæ compage forma-tus. Ergo passer bonus est, cui volandi natura suppeditat. Est etiam malus pas-ser, qui volandi usum terrenæ vitio labis aboleverit : quales sunt isti passe-res, qui dipondio væneunt.

117. Alibi asse væneunt, alibi dipon-dio. Quanta vilitas delictorum! Mors enim vilis, sed pretiosa virtus. Etenim adversarius tamquam captiva mancipia vilioris pretio æstimationis addicit : at vero Dominus tamquam speciosa servi-tia, quæ ad imaginem et similitudinem sui fecit, idoneus sui operis æstimator magno pretio nos redemit, sicut sanc-tus Apostolus dixit : *Empti enim estis pre-tio magno.* Et bene *magno*, quod non æstimatur ære, sed sanguine; quia pro nobis mortuus est Christus, qui pretioso nos sanguine liberavit, sicut etiam sanc-tus Petrus in Epistola commemorat sua, scribens ad nos : *Quia non corruptibi-libus argento vel auro*, inquit, *redempti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis : sed pretioso sanguine quasi agni incontaminati et immaculati Christi Jesu.* Et bene *pretioso*, quia immaculati corporis sanguis est, quia sanguis est Filii Dei : qui non solum de maledicto Legis, sed etiam de impietatis morte perpetua nos redemit.

118. In summa igitur hic sensus est : si Dominus vilibus avibus, et infidelibus hominibus vel in oriundo sole, vel in terrena fœcunditate prospexit; si misericordiæ suæ omnibus munus impartit, haud esse dubitandum contemplationem apud illum fidelium valituram esse meritorum. Præclare autem et fidem acuendo intexuit, et fidei ipsi virtutum fundamenta subjecit; nam ut fortitudinis incentivum est fides, ita fidei firmamentum est fortitudo.

V. 9, 10. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei. Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur ei : in Spiritum autem sanctum qui dixerit, non remittetur ei.

119. Utique *Filium hominis* Christum intelligimus, qui de Spiritu sancto generatus in virgine est, quod parens ejus in terris sola sit Virgo. Numquid ergo major est Christo Spiritus sanctus, ut in Christum peccantes veniam consequantur, in Spiritum sanctum delinquentes remissionem non mereantur adipisci? Sed ubi unitas potestatis est, nulla comparationis est quæstio, neque controversia magnitudinis, cum magnus sit Dominus, et magnitudinis ejus finis esse non possit. Si igitur, quod credimus, unitas Trinitatis est, indiscreta utique magnitudo, sicut indiscreta operatio; quod in sequentibus demonstratur : nam cum alibi dictum sit : Pater vobis dat quid loquamini, hic subjecit : *Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quæ oportet dicere.* Ergo si operatio una est, una est contumelia.

120. Sed ad proposita revertamur. Hic videtur quibusdam ut eumdem et Filium hominis et Spiritum sanctum Christum intelligamus, salva distinctione personarum, et unitate substantiæ; quia unus et Deus et homo Christus, idem spiritus, sicut scriptum est : *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus :* idem sanctus; quia sicut Deus Pater, et Filius Deus, Dominus Pater et Filius Dominus : ita etiam et Pater sanctus, et Filius sanctus, et Spiritus sanctus. Denique Cherubim et Seraphim indefessis vocibus clamant : Sanctus, sanctus, sanctus; ut Trinitas repetita tertia appellatione signetur. Si enim utrumque Christus est, quæ est diversitas, nisi ut sciamus quia divinitatem Christi nobis negare non liceat? Denique in persecutione quid quæritur, nisi ut Deus Christus negetur? Itaque quicumque spiritus non confitetur in Christo Deum, et ex Deo, atque in Deo Christum, veniam non meretur. Sed etiam quicumque non confitetur Christum in carne venisse, ex Deo non est : qui enim hominem negavit, Deum negavit; quia Deus in homine, et homo in Deo Christus.

121. Plerique tamen illud tenent, ut eam blasphemiam dicant non esse veniabilem, si quis Christum dicat in Beelzebub ejicere dæmonia, non potestate divina.

V. 13, 14. Et ait quidam de turba : Magister, dic fratri meo ut dividat mecum hæreditatem. At ille dixit ei : Homo, quis me constituit judicem aut divisorem supra vos?

122. Totus hic locus ad subeundam pro confessione Domini passionem, aut contemtu mortis, aut spe præmii, aut mansuri denuntiatione supplicii, cui numquam venia laxetur, instruitur. Et quoniam avaritia plerumque solet tentare virtutem, etiam hujus abolendæ rei præceptum subjicitur et exemplum, dicente Domino : *Quis me constituit judicem aut divisorem supra vos?* Bene terrena declinat, qui propter divina descenderat : nec judex esse dignatur litium, et arbiter facultatum, vivorum habens mortuorumque judicium, arbitriumque meritorum. Non ergo quid petas, sed a quo postules intuendum est : nec coram majoribus intento animo putes minoribus obstrependum. Unde non immerito refutatur hic frater, qui dispensatorem cœlestium gestiebat corruptibilibus occupare; cum inter fratres patrimonium non judex medius, sed pietas debeat sequestra dividere : quamquam immortalitatis patrimonium, non pecuniæ, sit hominibus expetendum; frustra enim congregat opes (v. 17 et seq.) qui se his nescit usurum : sicut ille qui cum repleta horrea novis messibus rumperentur, exuberantium sibi fructuum receptacula præparabat, cui congrega-

sit ignarus. Remanent enim in sæculo cuncta quæ sæculi sunt, et prætereunt nobis quæcumque congregantur hæredibus; neque enim nostra sunt, quæ non possumus auferre nobiscum. Sola virtus comes est defunctorum, sola nos sequitur misericordia, quæ cœlestium dux prævia mansionum, pecuniæ vilis usura tabernacula defunctis adquirit æterna, sicut Domini præcepta testantur, dicentis ad nos : *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui vos recipiant in æterna tabernacula sua.* Bonum itaque et salutare præceptum, et idoneum quod vel avaros possit animare, quo studeant corruptibilia perennibus, terrena mutare divinis. Sed quoniam plerumque devotio fidei infirmitate revocatur, et ad conferendum patrimonium promti, victus sui consideratione retrahuntur; eo addidit Dominus dicens :

V. 22, 23. Nolite solliciti esse animæ quid manducetis: neque corpori quid vestiamini. Anima plus est quam esca : et corpus plus quam vestimentum.

123. Nihil enim moralius ad faciendam fidem omnia credentibus a Deo posse conferri, quam quod aerius ille spiritus vitale collegium animæ, corporisque contubernio fœderatum, sine nostro labore perpetuat, nec salutaris deficit usus alimenti, nisi cum venerit dies suprema moriendi. Cum igitur anima indumento corporis vestiatur, et vigore animæ corpus animetur, absurdum est ut victus nobis copiam defuturam putemus, qui vivendi jugem substantiam consequamur.

124. *Considerate,* inquit, *volatilia cœli.* Magnum sane et aptum quod fide sequamur exemplum. Nam si volatilibus cœli quibus nullum exercitium cultionis, nullus de messium fœcunditate proventus est, indeficientem tamen providentia divina largitur alimoniam, verum est causam inopiæ nostræ avaritiam videri. Etenim illis idcirco inelaborati pabuli usus exuberat, quod fructus sibi communem ad escam datos speciali quodam nesciunt vindicare dominatu : nos communia amisimus, dum propria vindicamus; nam nec proprium quidquam est, ubi perpetuum nihil est; nec certa copia, ubi incertus eventus. Cur enim divitias tuas æstimes, cum tibi Deus etiam victum cum cæteris animantibus voluerit esse communem? Aves cœli speciale sibi nihil vindicant, et ideo pabulis indigere nesciunt; quia non norunt aliis invidere.

V. 27, 28. Considerate lilia quomodo crescunt. *Et infra :* Si autem fœnum, quod hodie est et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos minimæ fidei?

125. Bonus quidem sermo atque moralis, quod ad fidem divinæ nos misericordiæ conferendæ, vel juxta litteram, quia ad staturam corporis nostri, vel spiritaliter, quia supra mensuram staturæ nostræ sine Dei favore nihil valemus adjungere, comparatione floris et fœni sermo Dominicus provocavit. Quid enim tam morale ad persuasionem, quam cum videas quod etiam quæ sunt irrationabilia, sic Dei prospicientia vestiuntur; ut nullo usu vel ad gratiam egeant, vel ornatum : multo magis credas rationabilem hominem, si omnem sui usum in Deo collocet, nec studio mutandi violet fidem, numquam egero posse; eo quod jure præsumserit de favore divino?

126. Sed tamen ut etiam altius ista pendamus; quia non otiosum videtur quod flos vel homini confertur, vel certe plusquam hominibus in Salomone præfertur, qui tantum meruit ut vel in specie templum Deo conderet, vel in mysterio Christi Ecclesiam figuraret : non alienum videtur ut per claritatem coloris, Angelorum cœlestium gloriam putemus expressam, qui vere mundi istius flores sunt; quando eorum claritatibus mundus ornatur, et bonum odorem sanctificationis adspirant. Quorum præsidio fulti possumus dicere : *Bonus odor Christi sumus Deo in iis qui salvi fiunt :* qui nulla sollicitudine præpediti, nullo usu laboris exercitati, divinæ in se liberalitatis gratiam, et cœlestis servant dona naturæ. Unde bene et hic vestitus gloria sua Salomon, et alibi coopertus ostenditur, quod infirmitatem corporeæ naturæ veluti virtute quadam mentis adopertam operum gloria vestiebat. Angeli vero quorum natura divinior ex-

pers manet injuriæ corporalis recte, licet maximo viro, consideratione tamen nostræ injuriæ præferuntur. Ergo quoniam per resurrectionem erunt homines sicut Angeli in cœlis, nos quoque exemplo Angelorum gloriæ cœlestis augmentum Dominus, qui et illis eam tribuit, sperare præcepit, quoad absorbeatur hoc mortale a vita : *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem.*

127. Plerique etiam comparationem hanc secundum naturam floris et usum putant propositi germinis aptiorem; eo quod lilia nullius annui usus cultum requirant, nec sicut erga proventum fructuum cæterorum, ita etiam erga generationem istius floris sollicitis in orbem redeat labor actus agricolis. Quibuslibet enim siccitatibus agri omne illud quod alitur in florem, quadam virtute genitali ex sese atque in se succi semper manentis animatur : ita cum foliorum puberum caulem videas aruisse, floris tamen natura virescit; absconditur enim viriditas, non amittitur. At ubi vernis fuerit provocata blanditiis, indumentum germinis, comam floris, liliive resumit ornatus. Quem locum nunc, quoniam alibi uberius tractatum esse reminiscimur, perstrinxisse satis est; ne in eadem sit recursus.

128. Illud quoque advertendum est, quia non in asperitatibus montium, incultisque sylvarum lilia, sed in hortorum amœnitate generantur. Sunt enim horti quidam diversarum pomiferi virtutum, juxta quod scriptum est : *Hortus clausus, soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus;* eo quod ubi integritas, ubi castitas, ubi religio, ubi fida silentia secretorum, ubi claritas Angelorum est, illic confessorum violæ *, lilia virginum, rosæ martyrum sunt. Nec incongruum quisquam putet quod Angelis lilia comparentur, cum lilium se Christus ipse memoraverit dicens : *Ego flos campi, et lilium convallium.* Et bene lilium Christus; quia ubi martyrum sanguis, ibi Christus, qui est flos sublimis immaculatus, innoxius : in quo non spinarum offendat asperitas, sed gratia circumfusa clarescat. Sunt enim spinæ rosarum, quia tormenta sunt martyrum. Non habet spinas inoffensa divinitas quæ tormenta non sensit.

129. Ergo si lilia vel Angeli supra hominum gloriam vestiuntur, nec in nobis misericordiam Dei desperare debemus, quibus per resurrectionis gratiam Dominus similem Angelorum speciem pollicetur. Quo loco etiam illam videtur perstringere quæstionem, quam etiam Apostolus non omisit; quia gentes hujus mundi quærunt, quomodo resurgant mortui, et quali corpore veniant!

130. Nam cum dicat : *Quærite regnum Dei : et hæc omnia adjicientur vobis;* nec ad præsens, nec in reliquum fidelibus ostendit gratiam defuturam : si modo qui divina desiderant, terrena non quærant. Indecorum quippe est homines curare de cibo, qui militant de regno. Novit rex quemadmodum familiam suam pascat, alat, vestiat; et ideo dixit: *Jacta in Deum cogitatum tuum, et ipse te enutriet.*

V. 49, 50. Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi jam accendatur? Baptismo habeo baptizari, et quomodo angor, usquedum perficiatur?

131. In superioribus vigilare nos voluit, per omnia exspectantes momenta Domini Salvatoris adventum; ne dum aliquis remittit et negligit, de die in diem opera sua differens, judicii futuri die, vel propria morte præventus meritum suæ commendationis amittat. Et illa quidem in omnes præcepti forma generalis : verum series sequentis exempli dispensatoribus, hoc est, sacerdotibus videtur esse proposita; qui sciant sibi gravem in futurum pœnam esse subeundam, si sæcularibus intenti deliciis, familiam Domini plebemque commissam sibi gubernare neglexerint.

132. Sed quia exiguus est profectus et parva meritorum gratia, supplicii metu ab errore revocari, majorque prærogativa caritatis et amoris est, Do-

* Quod confessoribus violæ adsignantur, ea causa est, quod corpora sever ori castigatione liventia, mortuorumque cadaveribus haud multum dissimilia quodammodo violaceum colorem referunt.

minus ad promerendam sui gratiam studia nostra acuit, et adquirendæ cupiditate divinitatis inflammat dicens : *Ignem veni mittere in terram*. Non utique illum ignem consumtorem bonorum, sed bonæ voluntatis auctorem, qui aurea Dominicæ domus vasa meliorat, fœnum vero consumit et stipulam, ac sæcularia omnia mundi voluptate concreta, perituræque opus carnis exurit ignis ille divinus, qui flammigerabat in ossibus prophetarum, sicut sanctus Hieremias dicit : *Quia factus est sicut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis*. Est enim ignis Domini de quo dictum est : *Ignis ante eum ardebit*. Est et idem Dominus ignis, sicut ipse dixit : *Ego sum ignis ardens, et non consumens*. Ignis enim Domini lumen æternum est. Quo igni illæ accenduntur lucernæ, de quibus supra dixit : *Sint autem lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes*. Et ideo quia nox est dies hujus vitæ, lucerna est necessaria. Hunc ignem in se etiam Ammaon et Cleophas a Domino missum esse testantur dicentes : *Nonne cor nostrum ardens erat in via, cum aperiret nobis Scripturas?* Evidenter itaque docuerunt qualis istius ignis sit operatio, qui secreta cordis illuminat. Ideo fortasse Dominus in igne venturus est; ut resurrectionis tempore vitia universa consumat, suique conspectu desideria compleat singulorum, meritorumque et mysteriorum lumen accendat.

133. Tanta itaque Domini dignatio est, ut infundendæ nobis devotionis, et consummandæ perfectionis in nobis, et maturandæ pro nobis studium passionis sibi inesse testetur : qui cum in se nihil habuerit quod doleret, nostris tamen angebatur ærumnis, et sub tempore mortis mœstitiam prætendebat, quam non ex metu mortis suæ, sed ex mora nostræ redemtionis adsumserat, juxta quod scriptum est : *Et quomodo angor usque dum perficiatur?* Utique qui usque ad perfectionem angitur, de perfectione securus est. Et ait alibi : *Tristis est*, inquit, *anima mea usque ad mortem*. Non propter mortem, sed usque ad mortem tristis est Dominus; quia eum conditio corporalis affectus, non formido mortis offendit. Nam qui corpus suscepit, omnia debuit subire quæ corporis sunt; ut esuriret, sitiret, angeretur, contristaretur : divinitas autem commutari per hos nescit affectus. Simul ostendit quod in certamine passionis mors corporis, absolutio anxietatis, non coacervatio sit doloris.

V. 51, 52, 53. Putatis quod pacem veni dare in terram? Non dico vobis, se separationem. Erunt autem ex hoc quinque in domo una divisi, tres in duos, et duo in tres dividentur. Pater in filium, et filius in patrem dividentur : mater in filiam, et filia in matrem : socrus in nurum suam, et nurus in socrum suam

134. Cum in omnibus fere Evangelicis locis spiritualis intellectus operetur; tamen in præsenti maxime ne quem duritia nudæ expositionis offendat, spiritali altitudine sensu series temperanda est : præsertim cum sacrosancta religio moralibus discipulis, et mitibus pietatis exemplis etiam fidei exsules ad reverentiam tamen sui clementer invitet; ut prævia fidei disciplina mansuetudine sui superstitionum dura dissolvat, et obnoxias erroribus mentes cogat etiam fide credere, quas potuit pietate mulcere. Etenim cum fidei alta pectoribus non capiuntur infirmis, per ea quæ præcepta sunt, ea quæ veneranda sunt, æstimantur; ut justa de justo, sancta de sancto bonorum suorum bonum testentur auctore.

135. Ergo Dominum illum qui simul divinitatis reverentiam, et pietatis gratiam suadere complexus est dicens : *Diliges Dominum Deum tuum.... et diliges proximum tuum;* ita nunc mutatum esse opinabimur, ut abolere necessitudinum nomina, collidere pietatis affectus, carissimorum pignorum dissidia mandasse credamus? Et quomodo *ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum?* Quomodo ipse dicit : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*, si parentes a filiis, filios a parentibus dissidio necessitudinis separaturus advenit? Quomodo *Maledictus qui non honorat patrem*, religiosus qui deserit?

136. Sed si advertamus quia prima causa religionis, secunda pietatis est, eodem etiam hanc æstimabimus quæs-

tionem; oportet enim ut divinis humana posthabeas. Nam si officium parentibus exhibendum est, quanto magis auctori parentum, cui gratiam etiam pro parentibus tuis debes? Aut si illi omnino non recognoscunt parentem, quemadmodum tu recognoscas? Non igitur dicit renuntiandum esse pignoribus, sed Deum omnibus præferendum. Denique habes in alio libro : *Qui diligit patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus.* Non diligere parentes, sed eos Deo præferre prohiberis; etenim naturæ pignora Domini beneficia sunt : nec quisquam debet plus amare beneficium quod accepit, quam Deum a quo beneficium servatur acceptum. Ergo etiam secundum litteram pie intelligentibus expositio religiosa non deest; subest tamen quo altius referendum putemus hunc sensum, quia addidit :

Erunt ex hoc quinque in domo una divisi tres in duos, et duo in tres dividentur.

137. Qui sunt enim quinque, cum sex personarum facta videatur subjectio, patris et filii, matris et filiæ, socrus et nurus? Quamquam eadem mater quæ socrus accipi possit, quæ enim mater est filii, socrus ejus uxoris est; ut juxta litteram quoque numeri non absurda sit ratio, liquidoque clareat fidem vinculis nexam non esse naturæ, quo licet officio pietatis obnoxii, fide tamen liberi sunt.

138. Non incongruum quoque videtur si mystica interpretatione enodemus hunc sensum. Domus una, homo unus est. Unusquisque enim domus aut Dei est, aut diaboli. Itaque domus spiritualis homo est spiritualis, sicut habemus in epistola Petri : *Et vos tamquam lapides vivi ædificamini domus spiritualis in sacerdotium sanctum.* In hac ergo domo duo in tres, tres in duos dividuntur. Duos legimus frequenter animam et corpus. Quod si duobus in terra convenerit, effecit utraque unum. Et alibi : *Castigo corpus meum, et servituti redigo.* Aliud est quod servit, aliud cui subjicitur.

139. Si duos agnovimus, etiam tres agnoscamus : quod proclive ex illis duobus est intelligere. Tres enim animæ in corpore affectiones sunt : una rationabilis, alia concupiscibilis, tertia impetibilis, hoc est, λογιςικον, ορατικον, οργιςικον. Non ergo duo in duos : sed duo in tres, et tres in duos dividentur; etenim per adventum Christi homo qui erat irrationabilis, rationabilis factus est. Ante eramus similes bestiarum quæ rationem nesciunt, eramus carnales, eramus terreni juxta illam sententiam : *Terra es, et in terram ibis.* Venit Dei Filius, misit Spiritum suum in corda nostra; facti sumus filii spirituales.

140. Possumus dicere quia in hac domo sunt alii quinque, id est, odor, tactus, gustus, visus, auditus. Ergo si secundum ea quæ audimus aut legimus, separato sensu visus atque auditus, excludamus superfluas corporis voluptates, quæ gustu, tactuque, et odore pariuntur, duos in tres dividimus; eo quod mentis habitus vitiorum non capiatur illecebris, sed æmulatione virtutis a lenociniis se voluptatis abducat: et ne fiat omnium una consensio, quæ præcipitet in errorem, sed dividendo se separent desideria cordis, et officia virtutis. Aut si quinque sensus accipimus corporales, vitia jam corporis et peccata se separant. Et fortasse quinque sunt quos fratres suos ille in Evangelio dives luxuriosus appellat, qui cruciari describitur apud inferos, quibus mandari rogat ut noverint in hoc sæculo delicias abdicandas, ut possint requiem habere post sæculum, studio virtutis.

141. Possunt etiam videri caro atque anima ab odore, tactu, gustuque luxuriæ separata, in una domo se adversus incursantia vitia dividentes, caro et anima subjicientes se legi Dei, et removentes a lege peccati : quorum licet dissensio per prævaricationem primi hominis in naturam se verterit; ut nequaquam sibi paribus ad virtutem studiis convenirent; tamen per crucem Domini Salvatoris tam inimicitiis, quam etiam mandatorum lege vacuatis, in societatis concordiam congruerunt, posteaquam *Christus e cœlo pax nostra descendens, fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvit, ini-*

itias in carne sua lege mandatorum in retis evacuans; ut duos conderet in uno vo homine faciens pacem, et reconciaret utrosque in uno corpore Deo. Quis t uterque, nisi unus interior, alter xterior? Alter animæ spectat vigorem, lterum refert ad corporis sensum; tamquam in se separabilis affectus conspiratione concordent, cum caro subjecta meliori, salutaribus obedit imperiis: non quod in naturam animæ subtilitate materiæ transfusa demigret, sed quia deliciis abdicatis, ab omni defæcata labe vitiorum, cœlestis conversationis tramitem obedientiæ affectione gradiatur: jam non ut antea legi mentis repugnans, sed per legem mentis et spiritum vitæ liberata lege peccati; ut animæ caro fiat appendix, non jam lena vitiorum, sed æmula quædam, et quasi pedissequa virtutis.

142. Et rursus quando anima corporis non connivet illecebris, nec carnalium voluptatum delectatione vincitur, sed mens pura mundique hujus exuta famulatu, sensus corporis in suas illicit et adtrahit voluptates; ut audiendi legendique usu incrementa virtutis epuletur, atque interioris succi spiritualibus nescitura famem satietur alimentis. Etenim oratio cibus mentis est, præclaraque alimonia suavitatis, quæ membra non oneret, neque se in naturæ pudenda, sed in ornamenta convertat; cum libidinum voluptabrum commutatur in Dei templum, diversoriumque vitiorum sacrarium incipit esse virtutum. Quod utique tunc facit cum caro in naturam regressa, vigoris sui agnoscit altricem, atque ausu deposito contumaciæ, moderantis animæ conjugatur arbitrio: qualis fuit cum inhabitanda paradisi secreta suscepit, antequam veneno pestiferi serpentis infecta, sacrilegam famem sciret, divinorumque memoriam præceptorum animæ sensibus inhærentem, edacitatis studio præteriret.

143. Hinc peccatum manasse proditur, tamquam corpore animaque genitoribus, dum corporis natura tentatur, anima male sana compatitur. Quæ si appetentiam corporis refrenasset, in ipso ortu extincta esset origo peccati, quam velut virili infusam corporis motu, madefacta anima etiam sui vigore corrupto, alienis gravis operibus parturivit. Etenim ille violentior et fortior sexus quodam valido impetu velut virilis fertur affectus: hæc molliorem quam vehementiorem studet tenere rationem. Ex his itaque diversarum cupiditatum motus adolevit.

144. Sed ubi in se anima redit, deformis partus pudore conventa, degeneres abjurat hæredes, abdicans motus, exosa peccatum. Caro quoque gravium laborum defœnerata sorte, et usura injuriæ miserabilis fatigata, ubi se cupiditatibus suis quas sibi ipsa generavit, tamquam sentibus mundi doluit esse confixam, veterem hominem festinat exuere; ut se sibi auferat, ne improvidam parentem successio peritura destituat. Rursus cupiditatum irrationabilis motus quasi cujusdam formæ decore fucato, voluptatis lenociniis illectans, eam sibi tamquam in usum societatis adscivit: ita velut quædam corporis atque animæ nurus voluptas motui pravæ cupiditatis innubit.

145. Ergo quamdiu mansit in una domo, conspirantibus vitiis individua inseparabilisque consensio, nulla videbatur esse divisio. Ubi vero Christus ignem quo delicta carnis exureret, vel gladium qui significat exertæ aciem potestatis, quo spiritus medullarumque secreta penetrantur, misit in terras; tunc caro atque anima regenerationis innovata mysteriis, oblita quod erat, incipit esse quod non erat: ac sic veteris vitii, quamvis sibi ante dilecti, societatem secernit, et quasi prodigæ copulam posteritatis eliminat; ut dividantur parentes in filios, dum intemperans motus temperantia corporis abdicatur, et anima declinat consortium culpæ, nec extrariæ illi et foris sumtæ locus remanet voluptati.

146. Filii quoque in parentes dividuntur, dum renovati hominis censuram senilem vitia vetusta declinant, pietatisque normam voluptas adolescentior, tamquam seriæ domus refugit disciplinam. Non incongruum quoque

est si putemus quod et isti ideo se dividant, ut meliores fiant parentibus; maxime cum in posterioribus dixerit : *Si quis venit ad me, et non odit patrem aut matrem, aut filios, et fratres, et sorores, etiam et animam suam, non potest meus esse discipulus.* Et ideo secundum simplicem intelligendi formam, gentilibus parentibus qui Christum sequitur filius antefertur: religio enim præstat pietatis officiis.

147. Illud quoque secundum altiorem interpretationem, quia de carne peccatum nascitur, et velut in utero carnis operatur, de quo ait Apostolus : *Si autem quod nolo hoc ago, jam non ego illud operor : sed quod habitat in me peccatum.* Cum pro vita mundi hujus effusus Domini sanguis aboleverit vitia, in gratiam ex offensione convertitur : *Superabundavit enim peccatum, ut superabundaret gratia;* fitque ut ex peccato orta pœnitentia ad conversionem propositi, et ad cupiditatem gratiæ spiritalis impellat. Itaque quod erat mihi ad mortem, hoc erit in salutem. Ergo peccatum irriguo fontis ablutum, ab ea unde generatum est carne secernitur : et dum unusquisque cupit redimere delictum, fit ex serie culpæ studium disciplinæ.

148. Concupiscentia quoque rerum malarum, et quidam motus fervidior cupiditatis Dei verbo in appetitum transfunditur divinæ caritatis et amoris, atque in eadem natura fit varia disciplina, multoque meliorem quam antea voluptatem sibi mysteriorum cœlestium ille corporis atque animæ appetitus adquirit. Alitur enim animus cognitione rerum, et comperta futurorum repromissione sublimior, animæ opera vetusta fastidit : *Animalis* enim *homo non percipit quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim illi est :* spiritalis autem dijudicat omnia; ipse autem a nemine dijudicatur.

V. 58, 59. Dum vadis cum adversario tuo ad magistratum, in via da operam liberari ab illo; ne forte condemnet te apud judicem, et judex tradat te exactori, et exactor mittat te in carcerem. Dico tibi, non exies inde donec etiam novissimum quadrantem reddas.

149. Hoc etiam Matthæus posuit : sed ille specialiter, iste generaliter : ille enim de reconcilianda pace dissidentium fratrum dictum putavit : hic de pœnitentia, et omnis emendatione delicti. Discutiamus igitur qui sit adversarius, qui magistratus, qui judex, quive exactor, quemve putemus esse quadrantem, quem nisi quis exsolverit, mittatur in carcerem.

150. Et juxta Matthæum quidem adversarius est, cum quo minime tibi in hac vita convenisse videatur, qui apud judicem futurum vivorum atque mortuorum manentis simultatis te crimine persequatur : juxta Lucam autem est adversarius noster ille præcipue, qui serit illecebras delictorum; ut habeat in supplicio participes, quos habuit in errore consortes : atque ideo socios quærit ad culpam; ut obnoxios prodat ad pœnam. Quem nobis cavendum Petrus apostolus monet dicens : *Adversarius vester diabolus tamquam leo rapiens et rugiens quærit quem devoret.*

151. Est et adversarius noster juxta Matthæum omnis virtutis usus, et apostolicus et propheticus sermo, qui nos ad asperiora præcepta, et durioris vitæ documenta constringit : cui consentire nos convenit, ut eum operibus æmulemur; ne aliqua nostri contumacia ab eo descivisse prodamur. Juxta Lucam autem nemo nobis magis adversarius quam noster est lapsus, qui nos vitæ nostræ accusat indiciis : non quod accusationis ullius judex futurus quærat officium, sed quod apud omnium cognitorem noster nos actus accusat, dum ab usu virtutis, apostolicisque præceptis invenitur alienus.

152. Itaque adversarius nobis omnis vitiorum usus, adversaria nobis libido, adversaria avaritia, adversaria omnis improbitas, adversaria omnis iniqua cogitatio : denique mala est conscientia quæ nos et hic afficit, et in futurum accusabit et prodet, sicut testatur Apostolus dicens : *Testimonium reddente illis conscientia illorum, et invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus.* Quod si conscientia unumquemque prodit, quanto magis gestorum nostrorum opus ante Deum præsto est, quod

expressum in nostro corpore ultimo tempore recensebitur, et secretum cogitationis scriptum in cordibus nostris legetur? Demus igitur operam, ut dum in hoc sumus vitæ curriculo constituti, tamquam a malo adversario, ita ab improbo liberemur actu; ne dum imus cum adversario ad magistratum, in via nostrum condemnet errorem.

153. Ideo et Matthæus ait : *Esto consentiens adversario tuo dum es cum illo in via :* εὐνοῶν autem Græcus dixit, hoc est, benevolens ; si enim dum sumus in hac vita, exsolvamus nos a vinculis diaboli, nec ille propter nos damnabitur, et nos a vinculis ejus erimus alieni. Unde et pro Assyrio psalmus inscribitur septuagesimus quintus. Bene ergo consulis adversario, et pro illo Assyrio, hoc est vano, bene facis, si ejus laqueis exutus præstes hanc benevolentiam; ut et pœnam tui lapsus et mortis evadat. Quod si vinculis ejus inhæreas, tradet te tamquam reum magistratui, idem accusator et proditor.

154. Quis est magistratus, nisi penes quem omnis potestas est, et qui pleni et perfecti temporis sublimem sibi vindicat dignitatem? Ad quem bonorum operum fretus conscientia, non timens adversarium sanctus Propheta festinat dicens : *Sitivit anima mea ad Dominum vivum : quando veniam, et apparebo ante faciem Dei?* Hic enim magistratus tradet reum judici, ei scilicet cui vivorum et mortuorum tribuit potestatem : et tribuit per naturam, non per gratiam; non enim quam non habebat accepit, sed quam ex substantia Patris cum generaretur, adsumsit. Hunc magistratum tibi et judicem monstrat, qui monstravit accusatorem, et ostendit quando sit revelandus : *In die*, inquit, *qua judicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum per Jesum Christum Dominum nostrum.* Hic igitur est judex Jesus Christus, per quem occulta redarguuntur, et improbi operis pœna mandatur.

155. Vis scire Christum esse judicem qui exactori tradit, et in carcerem mittit? Ipsum interroga, immo ipsum lege in Evangelio dicentem : *Tollite et mittite illum in tenebras exteriores.* Exactores quoque suos ipse monstravit alio loco ubi dicit : *Sic erit in consummatione sæculi, exibunt Angeli, et separabunt malos de medio justorum, et mittent eos in caminum ignis : ibi erit fletus et stridor dentium.*

156. Superest nunc ut intelligamus quid sibi velit figura quadrantis. Et videtur usualis rei expressum nomine intellectus spiritualis arcanum. Nam sicut qui pecunias solvunt, debitum reddunt, nec prius evacuatur fœnoris nomen, quam totius sortis ad nummum usque quocumque solutionis genere quantitas universa solvatur : sic compensatione caritatis actuumque reliquorum, vel satisfactione quacumque, peccati pœna dissolvitur.

157. Non otiosum etiam, quia non æra (sicut alibi) duo, non assem, non denarium, sed quadrantem hoc posuit loco; quadrantaria enim permutatio * velut quædam est compensatio, cum aliud redditur, et aliud significatur solutum : ita et hic aut pretio caritatis redimitur injuria, aut injuriæ æstimatione pœna laxatur.

158. Quadrantem autem in balneis dari solere reminiscimur, cujus oblatione ut illic unusquisque lavandi accipit facultatem, ita hic accipit eluendi; quia uniuscujusque peccatum suprascriptæ genere conditionis eluitur; cum tamdiu exercetur noxius pœnis, ut commissi supplicia erroris expendat.

159. De Galilæis autem illis (cap. 13, v. 1), quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum, figura quædam videtur eos tangens, qui coactu diabolico, non pure offerunt sacrificium : quorum oratio in peccatum, sicut de Juda scriptum est proditore, qui proditionem sanguinis Dominici inter sacrificia positus cogitabat.

* Quod de quadrantaria permutatione subjicitur, etsi nonnihil obscuritatis præ se ferat, nihil tamen aliud significatur, nisi commutationem quamdam videri; dum qui pecuniam solvit, libertatem a carcere et vinculis aliisve pœnis quibus obnoxius erat, accipit. At significatione non nihil diversa Cic. Orat. pro M. Cælio, *quadrantariam permutationem* vocat eam qua Clodia, accepto quadrante, corporis s. i copiam balneatori faciebat

V. 6. **Arborem fici quidam habuit plantatam in vinea sua.**

160. Quid sibi vult quod in Evangelio suo Dominus fici parabolam frequenter inducit? Habes enim alibi, quod jussu Domini, viriditas omnis hujus ligni frondentis aruerit : unde intelligis omnium creatorem, qui potest imperare naturis, ut vel arescant subito, vel virescant. Alibi ex teneritudine arboris hujus et foliis commemorat conjici solere æstatis adventum, utroque significans et Judaicæ plebis inanem quam prætendebat gloriam, velut florem in adventu Domini decidisse; quia operibus infructuosa durabat: et judicii diem velut æstatis adventum, quo adulti fructus terrarum omnium reconduntur, ex plenitudine Ecclesiæ, in quam Judæi quoque credituri sunt, metiendum.

161. Hic ergo altioris sensus aliquod etiam quæramus arcanum. Ficus in vinea est : erat autem vinea Domini Sabaoth, quam dedit in rapinam gentium. Itaque qui vineam suam diripi fecit, hic etiam ficum jussit excidi. Apta autem Synagogæ arboris istius comparatio est; quia sicut ista arbor foliis redundans fluentibus spem possessoris sui cassa speratorum proventuum exspectatione destituit : ita etiam in Synagoga dum doctores ejus operibus infœcundis, verbis tantum velut foliis redundantibus gloriantur, inanis umbra Legis exuberat, spes autem falsi exspectata proventus, populi vota credentis illudit.

162. Est etiam in natura arboris, quo magis credas Synagogæ speciem comparatione hujus expressam; etenim si diligenter inquiras, discretam ab usu arborum cæterarum consuetudinem naturæ hujus invenies. Namque aliæ florem ferunt, antequam fructum, pomaque ventura prænuntio sui flore designant; hæc sola ab initio germinat poma pro floribus : in aliis flos decutitur, et poma nascuntur; in hac poma decidunt, ut poma succedant. Ergo priora illa cassa fructuum, vice floris emergunt : ita præcoqua quodam nascendi usu, quæ ordinem naturæ nesciunt, beneficium naturæ servare non possunt. Etenim qua se medio trudere de cortice gemma consuevit, ea minutissima quæque hujus generis poma prorumpunt. De quibus legimus in Canticis canticorum : *Ficus produxit grossos suos.* Itaque cæteris albentibus primo vere virgultis, sola ficus proprio nescit flore canescere; ideo fortasse quod nullus istis maturior sit usus in pomis. Nam succedentibus aliis, hæc quasi degenerantia respuuntur; et arenti infirma radice, renovatis quibus sit succus utilior, exuruntur. Manent tamen aliqua perrara, nec decidunt, quibus hic proventus arriserit : ut de medio duarum virgarum claviculo brevi erumpente promergant, quo geminis tecta præsidiis tamquam naturæ parentis gremio, succi fotu plenioris inolescant. Ea clementioris auræ provocata temperie, et prolixioribus adultiora temporibus, ubi sylvestrem animum succi prioris exuerint, specie cæteris et maturitatis gratia præferuntur.

163. Specta nunc cultus et animos Judæorum, qui quasi primi fructus male feracis Synagogæ, grossi labentis similitudine corruerunt; ut mansura supra ævum nostri generis poma succederent. Etenim primus Synagogæ populus quasi radice operum infirmus arentium, ubertatem sapientiæ naturalis haurire non potuit. Et ideo velut inutilis decidit fructus; ut quasi ex iisdem claviculis arboris fructuosæ de pinguedine religionis antiquæ novus Ecclesiæ populus emergeret. Ergo ille qui erat, esse desiit; ut esse inciperet qui non erat. Primi tamen ex Israel quos naturæ validioris ramus extulerat, sub umbra Legis et crucis, in utriusque sinu succo gemino colorati, grossi maturescentis exemplo, pulcherrimorum gratia fructuum cæteris præstiterunt, quibus dicitur : *Sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel.*

164. Nec illud alienum quod Adam atque Eva, primi illi nostri ut generis ita erroris parentes, qui hujus arboris texere se foliis, paradisi exsules esse meruerunt : cum Domini deambulantis præsentiam transgressionis suæ conscii declinarent; ut significarent futurum quod ultimis temporibus populus Judæorum sub Domini Salvatoris adventu,

qui eos vocaturus advenit, exutum se virtutibus per diaboli tentamenta cognoscens, et intecta conscientiæ probra formidans, a religione devius, prævaricatione confusus, esset a Domino recessurus, verborum fluentium velut foliorum velaminibus adopertus pudenda gestorum.

165. Ergo illi qui folia de ficulnea non poma carpserunt, eliminati sunt a Dei regno: erant enim in animam viventem. Venit secundus Adam, et jam non folia, sed poma quærebat; erat enim in spiritum vivificantem. In spiritu autem fructus virtutis adquiritur, Dominus adoratur. Quærebat autem Dominus non quia fructum ficulneæ deesse nesciret, sed ut ostenderet in figura, quia fructum Synagoga jam habere deberet. Denique ex sequentibus docet non se ante tempus venisse, qui per triennium venit; sic enim habes:

V. 7. Ecce anni tres sunt ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio. Succide ergo illam; ut quid etiam terram occupat?

166. Venit ad Abraham, venit ad Moysen, venit ad Mariam, hoc est, venit in signaculo, venit in Lege, venit in corpore. Adventum ejus ex beneficiis recognoscimus. Alibi purificatio, alibi sanctificatio, alibi justificatio est: circumcisio purificavit, sanctificavit Lex, justificavit gratia. Unus in omnibus, et in uno omnia. Nemo enim mundari potest, nisi qui metuit Dominum: nemo Legem meretur accipere, nisi purificatus a culpa: nemo accedit ad gratiam, nisi noverit Legem. Ergo populus Judæorum neque purificari potuit; quia circumcisionem non animi, sed corporis habuit: neque sanctificari; quia virtutem Legis ignoravit, qui carnalia magis quam spiritalia sequebatur (*Lex autem spiritalis est*): neque justificari; quia delictorum suorum pœnitentiam non gerebat, et ideo gratiam nesciebat.

167. Merito ergo nullus in Synagoga fructus inventus est; et ideo jubetur excidi. Sed bonus cultor, et fortasse ille in quo Ecclesiæ fundamentum est, præsciens alterum ad gentes, se autem ad eos qui ex circumcisione sunt, esse mittendum; religiose ne excidatur intervenit, fretus vocatione sua etiam populum Judæorum per Ecclesiam posse salvari. Ideoque dicit:

V. 8. Remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam cophinum stercoris.

168. Quam cito duritiam Judæorum superbiamque causas esse sterilitatis agnovit! Itaque novit excolere, qui novit vitia deprehendere. Pollicetur dura cordis eorum apostolicis ligonibus esse fodienda; ut longo incultu situm mentis obductum sermo bis acutus invertat, et corde proscisso, excitet sensum aerio spiramine jam vigentem; ne radicem sapientiæ terrarum acervus obruat et abscondat. Cophinum quoque stercoris dicit esse mittendum. Magna profecto vis stercoris, quæ tanta est, ut de infœcundis fœcunda, de arentibus virentia, de sterilibus faciat fructuosa. In quo sedit Job cum tentaretur, et vinci nequivit. Et Paulus æstimat ut stercora, ut Christum lucrifaciat. Denique cum ante Job plurima perdidisset, posteaquam sedit in stercore, non habuit quod ei diabolus posset auferre. Bona ergo terra quæ foditur, bonum stercus quod mittitur. Denique *Dominus de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem.*

169. Itaque per intellectus exercitium spiritualis, et humilitatis affectum etiam Judæos in Evangelium Christi cultor ille bonus fore æstimat fructuosos. Meminerat enim quia per Aggæum Dominus locutus est, quoniam quarto et vicesimo noni mensis, a die quo fundatum est templum Domini omnipotentis, vineam, inquit, et ficus, et malogranata, et ligna olivæ, quæ non adferent fructum, ex hac die benedicam: quo revelatur sub ipsum anni vergentis occasum, hoc est, sæculi jam senescentis occiduo, sanctum Dei templum, quod est Ecclesia, esse condendum, cujus gratia per sanctificationem lavacri Judæorum nationumque populi fructum suorum possint habere meritorum.

170. Ergo per naturam arboris, Synagogæ species indicatur, secundis proventibus fructuosa; nos enim ex patrum

semine. Meritoque Judæi grossis labentibus comparantur, quod incrassato corde, et prædura cervice ad perennitatem sui pervenire non possunt. Qui si moriantur, et quasi decidant huic mundo, ut in interiorem hominem per lavacri gratiam renascantur, erunt utique fructuosi. Perfidia autem hominum pertinacium Synagogam inutilem fecit; et ideo quasi sterilis jubetur excidi.

171. Quod de Judæis dictum, omnibus cavendum arbitror, et nobis maxime; ne fœcundum Ecclesiæ locum vacui meritis occupemus: qui quasi malogranata benedicti, fructus ferre debemus internos, fructus pudoris, fructus conjunctionis, fructus mutuæ caritatis et amoris, sub uno utero Ecclesiæ matris inclusi; ne aura noceat, ne grando decutiat, ne æstus cupiditatis exurat ne humoris imber elidat.

172. Nonnulli tamen ficum istam per allegoriam non Synagogæ, sed malitiæ improbitatisque figuram putant; hi tamen in nullo distant, nisi quod pro specie genus eligunt. Id autem cavere se dicunt, quia Dominus dixit ad ficum: *Numquam ex te fructus nascatur in sempiternum*; cum utique plurimos ex Judæis credidisse, et credituros esse noverimus. Sed qui credit, non Synagogæ jam fructus est, sed Ecclesiæ: nec ex Synagoga nascitur, qui renascitur in Ecclesia. *Sicut enim sunt qui ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis; si enim ex nobis essent, nobiscum mansissent*: sic de iis qui ex Judæis credunt, dicimus quia si ex Synagoga essent, in Synagoga manerent: sed propterea exierunt de Synagoga, ut ex Synagoga non fuisse credantur. Deinde pro malitia interveniret aliquis, et diceret excolendam ut fructum adferret; cum ideo venerit Dominus, ut semina improbitatis aboleret.

V. 10, 11. Erat autem docens in Synagoga eorum sabbatis. Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo, et erat inclinata.

173. Quam cito quod de Synagoga diceret indicavit! Ad ipsam utique arborem venisse se monstrat, qui in eadem prædicabat. Denique in muliere infirma quasi Ecclesiæ figura succedit, quæ cum mensuram Legis et resurrectionis impleverit, in illa quiete perpetua in sublime erecta fastigium, inclinationem nostræ infirmitatis sentire non poterit. Nec aliter curari potuisset hæc mulier, nisi quia Legem implevit et gratiam: Legem in præceptis, in lavacro gratiam per quam mortui sæculo resurgimus Christo; nam in decem verbis, Legis perfectio est: in octavo numero, resurrectionis est plenitudo. Opus ergo sabbati signum futuri est, quod unusquisque Lege perfunctus et gratia, per misericordiam Christi corporeæ fragilitatis molestiis exuetur. Et ideo in signo ante per Moysen præmissa est sanctificatio; ut esset exercitium futuræ sanctificationis, et observantiæ spiritualis, a sæcularibus operibus abstinendo. Denique et Deus ab operibus mundi quievit, sed non ab operibus, cujus sempiterna et jugis operatio est; sicut Filius ait: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*; ut ad similitudinem Dei sæcularia nostra opera, non religiosa cessarent.

174. Hoc autem non intelligens Archisynagogus (v. 14) prohibebat quemquam curari sabbato, cum sabbatum futurarum typus sit feriarum. Et ideo non operis boni, sed mali feriæ sunt: eoque præscriptum sit ut nullam ferentes sarcinam delictorum, nec bonorum jejuni operum sabbata post mortem futura celebremus. Unde Dominus spiritaliter videtur respondere, cum dicit:

V. 15. Hypocritæ, unusquisque vestrum sabbato non solvit bovem suum aut asinum, et ducit adaquare?

175. Cur non aliud animal indicavit, nisi ut ostenderet, adversantibus licet Synagogæ principibus, futurum tamen ut Judaicus et gentilis populus sitim corporis, æstusque mundi istius Dominici fontis ubertate deponat? *Agnovit enim bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui*. Itaque ille populus qui antea fœni vilis, quod priusquam evellatur arescit, alimonia pascebatur, panem illum qui e cœlo descendit, accepit. Et ideo per vocationem duorum populorum Ecclesiam dicit salvam fu-

turam, quæ tempore Legis impleto, et Dominicæ resurrectionis ætate, tempus suæ absolutionis acceperat. Quam clemens ergo Dominus, quam pius in utroque, cum aut miseretur, aut vindicat! In Synagogæ typo arborem excidi jubet, in typo Ecclesiæ feminam salvat. Quam dulcis parabola! facilis autem solutio. Vinculum vinculo comparat; ut insimulatione Judæorum actus ipsorum redarguatur. Nam cum ipsi animalibus sabbato solvant vincula, reprehendunt Dominum, qui homines a peccatorum vinculis liberavit.

V. 18, 19. Cui simile est regnum Dei, et cui simile illud æstimabo? Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum, et crevit: et facta est arbor, et volucres cœli requieverunt in ramis ejus.

176. Docet nos præsens lectio naturam comparationum spectandam esse, non speciem. Itaque videamus cur sublime regnum cœlorum grano sinapis comparetur: nam memini etiam alio loco granum sinapis lectum, ubi fidei confertur, dicente Domino: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti: Tollere, et jactare in mare.* Nec exigua hæc, sed magna est fides, quæ monti possit ut se transferat, imperare; neque enim mediocrem fidem Dominus exigit ab apostolis, quibus adversus altitudinem extollentem se nequitiæ spiritalis scit esse certandum. Vis scire magnam fidem requiri? Lege in Apostolo: *Et si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam.*

177. Ergo si regnum cœlorum sicut granum sinapis, et fides sicut granum sinapis: fides utique regnum cœlorum est, et regnum cœlorum est fides. Itaque qui fidem habet, habet regnum cœlorum. Et regnum Dei intra nos, et fides intra nos est; legimus enim: *Regnum Dei intra vos est.* Et alibi: *Habete fidem in vobis ipsis.* Denique sanctus Petrus qui omnem habuit fidem, regni cœlorum claves ut et aliis reseraret, accepit.

178. Nunc ex natura sinapis, quæ virtus comparationis sit æstimemus. Granum ejus certe res est vilis et simplex: si teri cœperit, vim suam fundit. Etiam fides primo simplex videtur: sed si teratur adversis, gratiam suæ virtutis effundit; ut alios quoque qui vel audiunt vel legunt, odore sui compleat. Granum sinapis martyres nostri sunt Felix, Nabor, et Victor: habebant odorem fidei, sed latebat. Venit persecutio, arma posuerunt, colla flexerunt, contriti gladio per totius terminos mundi gratiam sui sparsere martyrii, ut jure dicatur: *In omnem terram exivit sonus eorum.*

179. Sed alias teritur fides, alias premitur, alias seminatur. Ipse Dominus granum est sinapis. Erat integer ab injuria: sed eum velut granum sinapis, qui non attriverat populus, nesciebat. Teri maluit, ut diceremus: *Christi enim bonus odor sumus Deo.* Comprimi maluit; unde et Petrus dixit: *Comprimunt te turbæ.* Seminari maluit velut granum quod acceptum homo misit in hortum suum; in horto enim Christus et captus et sepultus: in horto crevit, ubi etiam resurrexit, et factus est arbor, sicut scriptum est: *Sicut arbor mali inter ligna silvæ: ita frater meus inter medium filiorum.*

180. Ergo et tu semina in horto tuo Christum. Hortus utique locus plenus est florum et fructuum diversorum, in quo gratia tui operis effloreat, et multiplex odor variæ virtutis exhalet. Ibi ergo sit Christus, ubi fructus est. Semina Dominum Jesum. Granum est cum comprehenditur, arbor est cum resurgit, arbor mundum obumbrans. Granum est cum sepelitur in terra, arbor est cum elevatur ad cœlum.

181. Preme etiam cum Christo, et semina fidem. Premitur fides, cum crucifixum credimus Christum. Pressit fidem Paulus, cum diceret: *Et ego veniens ad vos, fratres, veni non cum eminentia sermonis aut sapientiæ, prædicans vobis mysterium Dei; neque enim judicavi me scire quid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Et quia docuit premere fidem, docuit et levare, dicens: *Nunc enim crucifixum jam non novimus Christum.* Seminamus autem fidem, cum ex evangelio et apostolicis ac propheticis lectionibus credimus in

Domini passionem. Seminamus ergo fidem, cum eam velut mollito et subacto solo Dominicæ carnis operimus; ut quasi vapore et compressu sacri corporis fides se ipsa disseminet. Qui enim crediderit factum hominem Dei Filium, credit mortuum esse pro nobis, credit resurrexisse pro nobis, credit adscendisse pro nobis. Semino ergo fidem, cum sepulturam ejus intersero.

182. Vis scire granum Christum, et seminatum Christum? *Nisi granum tritici cadens in terram moriatur, ipsum solum manet : si autem mortuum fuerit, multum fructum adferet.* Ergo non erravimus, quia diximus quod ipse jam dixerat. Est autem et granum tritici; quia confirmat cor hominis : et granum sinapis; quia cor hominis accendit. Et licet ad omnia utrumque conveniat; videtur tamen granum tritici, cum de ejus resurrectione tractatur : panis enim Dei est, qui de cœlo descendit; eo quod verbum Dei, et resurrectionis exemplum mentes alat, spem acuat, firmet affectum : granum autem sinapis; eo quod amarior et acrior sermo sit de Domini passione : amarior ad flendum, acrior ad commovendum. Itaque cum audimus et legimus jejunasse Dominum, sitisse Dominum, lacrymasse Dominum, vapulasse Dominum, dicentem quoque eum sub tempore passionis : *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem;* velut succo amarioris sermonis increpiti, dulciores justo voluptatum suavitates corporalium temperamus. Ergo qui seminat granum sinapis, seminat regnum cœlorum.

183. Ne despicias hoc granum sinapis : *Minimum quidem est omnibus seminibus, fit autem cum creverit, majus omnibus oleribus.* Si granum sinapis Christus, quemadmodum Christus aut minimus est, aut crescit? Verum non per naturam, sed per speciem rursus excrescit. Vis scire minimum? *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem.* Disce maximum : *Speciosus forma præ filiis hominum.* Etenim ille qui non habebat speciem neque decorem, excellentior factus est Angelis, ultra omnem gloriam prophetarum, quos infirmus Israel velut olera manducaverat; panem enim quo corda firmantur, alterum refutaverat, alterum non acceperat.

184. Semen autem Christus, quia semen Abrahæ : *Abrahæ enim dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit : Et seminibus, tamquam in multis, sed sicut in uno : Et semini tuo, quod est Christus.* Nec solum semen est Christus, sed etiam minimum omnibus seminibus; quia non venit in regno, non in divitiis, non in istius mundi sapientia. Subito autem velut arbor sublimem suæ verticem potestatis effudit, ut dicamus : *Sub umbra ejus concupivi, et sedi.* Et frequenter simul, ut arbitror, videbatur et arbor, et granum. Granum est cum dicitur : *Nonne hic est filius Joseph fabri?* Sed inter hæc verba crevit subito, testantibus Judæis, quia quasi latæ arboris ramos non poterant comprehendere, dicentes : *Unde huic ista sapientia?*

185. Granum igitur est figura; arbor est sapientia : in cujus frondentibus ramis ille nycticorax in domicilio, ille passer singularis in ædificio, ille raptus in paradisum, in aerem rapiendus et nubes, tuta jam sede requiescat. Requiescunt etiam Potestates et Angeli cœlorum, et quicumque spiritualibus factis evolare meruerunt. Requievit sanctus Johannes, cum recumberet super pectus Jesu; immo et ipse ejus arboris succo velut ramus extenditur. Ramus est Petrus, ramus est Paulus posteriora obliviscens, et ea quæ sunt priora appetens.

186. In quorum sinus, et quosdam disputationum recessus, qui eramus longe, nos scilicet ex nationibus congregati, quos diu per inane mundi procella et turbo nequitiæ spiritalis agitabat, adsumtis virtutum remigiis advolamus; ut nos umbra sanctorum ab istius mundi ardore defendat, certæ stationis jam securitate vernantes : eo quod anima nostra gravibus ante, sicut illa mulier, inclinata peccatis, ut passer erepta de laqueo venantium in ramos Domini montesque migravit. Itaque ante superfluis observationibus vani, et inani levitate volitantes, nunc jam per fidem

ti soluti manus, et liberi a vincu- sabbatorum, bonis operibus inten- s: et in ipsis epulis libertatem mus, intemperantiam excludimus; iberi a Lege, cupiditatibus servia- : Lex enim ligavit sibi, ut absol- t cupiditatibus. Gratia quæ mino- abstulit servitutem, multo graviora cepit. *Omnia nobis licent, sed non om- expediunt*; grave est enim potestate ut sub potestatem recidas. Desiste sub Lege, ut virtute supra Legem

I. Cui simile æstimabo regnum Dei? mile est fermento quod acceptum mulier condit in farina, donec fermentatum est m.

7. Hæc de requirendis quæstioni- comparatio tantum ambiguitatis dit, ut diversas habeat sententias morum. Opportune itaque granum ei supra diximus Christum, quia erat nobis spiritale fermentum; eo- plerique fermentum Christum pu- , quod virtutem adtollat acceptam. sia fermentum ex farina, ut non ie generi suo præstat : Christus ue ex patribus, æqualis corpore, divinitate incomparabilis præmi- it. Igitur sancta Ecclesia quæ typo eris istius Evangelicæ figuratur, s farina nos sumus, Dominum Je- in interioribus nostræ mentis abs- at, donec animi nostri secreta stralia calor sapientiæ cœlestis ob- it.

8. Et quia in Matthæo legimus tri- mensuris absconditum esse fermen- , congruere visum est ut Dei Filium eremus absconditum in Lege, ado- tum in prophetis, evangelicis præ- tionibus adimpletum; ut perfectam n nobis adquirat ex omnibus, et rum collatione formatus in nobis, mus corpus ipsius, omnia et in ibus impleatur; ipse enim erat Ver- i Dei, atque mysterium quod abs- litum est a sæculis et a generatio- s: quo nihil potest ad expressionem anitatis ejus adtestatius dici. Erat n profecto, ut absconditus sacrilegis, ifestatus in sanctis, prædestinatus saecula, servaretur ad gloriam. Hæc est autem gloria, ut possimus, fratres, investigare mysterium absconditum a sæculis in Deo. Quod in Deo, utique et ex Deo; neque enim Deus alienæ capax potest esse naturæ.

189. Nec sum dubius animi, quod aliqui de hoc mundo dictum putent, donec fermentetur in Lege, prophetis, Evangelio; ut Dominum omnis lingua fateatur. Itaque discutiamus omnia, et diligentius requiramus. Nemo invenit nisi qui ante quæsierit. Ædificemus turrim, computemus sumtus Scripturarum, conferamus impensas; ne quis etiam de nostrum aliquo dicat : *Hic voluit ædificare, et non potuit consummare*. Qui ædificat domum, bonum debet jacere fundamentum. Bonum fundamentum est fides, bonum fundamentum apostolorum et prophetarum; duobus enim Testamentis fides nostra consurgit : nec injuriam facit qui parem dixerit in utroque perfectamque fidei esse mensuram, cum ipse dicat Dominus : *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi*; quia et in Moyse Dominus est locutus. Bene ergo in utroque perfecta mensura; quia perfectus in utroque : et fides utriusque una; quia unius est virtutis et sensus oraculum atque responsum.

190. Me tamen sequi juvat quod ipse Dominus docuit fermentum Ecclesiæ spiritalem esse doctrinam; nam cum scriptum sit : *Cavete a fermento pharisæorum*; et cum Apostolus dixerit : *Non in fermento nequitiæ et malitiæ*, ostenditur quia doctrina fermentum est. Sed aliud est fermentum zizaniæ, aliud fermentum tritici. Unde et bonis auctoribus acquiescimus, ut dicamus quia Ecclesia renatum hominem qui est in corpore et anima et spiritu, fermento sanctificat spirituali. Sanctificatur enim corpus atque anima, et ipsa gratia spiritalis accipit sanctificationis augmentum; cum per Ecclesiæ velut quoddam fermentantis officium, Scripturarumque doctrinam, quæ velut cœlestium collatione sermonum et ubertate concrescit, infusus toti homini atque permixtus usus inoleverit, ut fiant unum etiam ipsa fermentum. Quod utique tunc fit, cum sibi tria hæc pari quadam cupi-

ditatum lance consentiunt, et æqualis adspirat concordia voluptatum *.

191. Hoc igitur Ecclesiæ opus non tumultuarium, nec fortuitum, sed diuturna meditatione collatum; ut hæc tria unum sint, integra a lege peccati. Cujus sententiæ adsertorem habemus Apostolum dicentem : *Ipse autem Dominus sanctificet vos per omnia; ut integer spiritus, et anima, et corpus sine querela, in die Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quod per sæcularia quidem tentamenta non provenit, nisi fermentum illud cui comparatur regnum cœlorum, mulier illa Evangelica abscondat in farinæ mensuris tribus, donec fermentetur totum : tres enim mensuræ sunt, ut dixi, carnis, animæ, et spiritus, sed spiritus quo vivimus omnes in hoc corpore siti : hoc verius quando carnis lascivia non redundat, et anima corporalibus non incurvatur erroribus, ac mensura vivendi in toto homine inoffensa servatur. Sed quia mensurarum æqualitas sine adjumento Ecclesiæ atque doctrinæ difficile perseverat; idcirco mulier illa, quæ figuram Ecclesiæ gerit, tamdiu virtutem illis doctrinæ spiritalis admiscet, donec fermentetur totus ille interior homo cordis absconditus, et in gratiam panis cœlestis adsurgat. Bene enim fermentum doctrina dicitur Christi, quia panis est Christus, et Apostolus ait : *Quia unus panis unum corpus multi sumus.*

192. Fit ergo unum fermentum, quando caro non concupiscit adversus spiritum, nec spiritus adversus carnem : sed facta carnis mortificamus, et anima ex flatu Dei flatum vitæ sumsisse se conscia, sæcularis necessitudinis contagia terrena declinat. Unde et Apostolus non in carne, sed in spiritu ambulare nos præcipit : ut sanctificati per lavacrum regenerationis, veterem hominem cum suis desideriis exuentes, induti novum, qui secundum Christum creatur, non in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus gradiamur; quo possit nobis etiam resurrectionis tempore incorrupta corporis et animæ et spiritus manere communio : et tunc omnia quæ petimus, impetremus. Quod plerisque videtur etiam Dominus significasse, dum dicit : *Si duobus ex vobis convenerit super terram, de omni re quacumque petierint, fiet vobis a Patre meo, qui in cœlis est.*

193. Itaque alii duos, animam et corpus accipiunt : alii animam et spiritum; ut si in terra, hoc est in corpore, sibi anima spiritusque consentiant, nec se impugnent invicem diversis cupiditatibus, omnia in effectum videantur orata posse deduci. Quod ita fit, cum fuerint utraque unum, si subtractis inimicitiis, vel solutis, duo condantur in unum novum hominem, id est, anima et spiritus : *Ut oremus spiritu, oremus et mente.* Licet plerique duos populos accipiant, ex Israele et ex gentibus in unum resurrectionis tempore congregandos; ut fiat in æternum mansura perfectio, et id quod ex parte est, destruatur. Plerique autem virum et uxorem consentientes sibi studio caritatis accipiunt.

194. Itaque si in hac vita tres mensuræ in eodem fermento manserint, donec fermententur, et fiant unum; ut æqualitatum nulla distantia sit, nec compositi ex trium diversitate videamur, erit in futurum diligentibus Christum incorrupta communio : nec compositi manebimus; nam et qui compositi nunc sumus, unum erimus, et in unam substantiam transformabimur. Neque enim in resurrectione aliud erit alio inferius, sicut nunc fragilis in nobis est carnis infirmitas, et corporalis habitudo naturæ vel vulneribus patet, vel injuriis subjacet, vel sui oneris mole depressa supra terras nequit extollere altius atque elevare vestigium : sed in simplicis creaturæ gratiam figurabimur, cum completum fuerit quod dictum est a Johanne : *Carissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum revelatum est quid erimus : sed scimus quia cum revelatum fuerit, similes ei erimus.* Itaque cum Dei natura sit simplex (spiritus enim Deus est) nos quoque in eamdem imaginem figurabimur; ut qualis cœlestis, tales et cœlestes. Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis, quam animus noster debet induere.

* *Concordia voluptatum* id est, cum corpus, anima, et spiritus iisdem rebus delectantur.

195. Et ideo primo abhinc loco curatur hydropicus (cap. 14, v. 2, 3 et 4), in quo fluxus carnis exuberans, animæ gravabat officia, spiritus extinguebat ardorem. Deinde docetur humilitas (v. 8, 9 et 10), dum in illo convivio nuptiali appetentia loci superioris arcetur; clementer tamen, ut persuasionis humanitas asperitatem coercitionis excluderet, ratio proficeret ad persuasionis effectum, et correctio emendaret affectum. Huic quasi proximo limite humanitas copulatur (v. 12, 13 et 14), quæ ita Dominicæ sententiæ definitione distinguitur, si in pauperes et debiles conferatur; nam hospitalem remuneratoris esse affectus avaritiæ est.

196. Postremum quasi emeritæ militiæ viro contemnendarum stipendium præscribitur facultatum (v. 18, 19 et 21); quod neque ille qui studiis intentus inferioribus possessiones sibi terrenas coemit, regnum cœli possit adipisci, cum Dominus dicat: *Vende omnia tua, et sequere me*; nec ille qui emit boves, cum Elisæus occiderit, et populo diviserit quos habebat: et ille qui ducit uxorem, cogitet quæ mundi sunt, non quæ Dei. Non quo conjugium reprehendatur, sed quia ad majorem honorem vocetur integritas; quoniam *Mulier innupta, et vidua cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*

197. Sed ut in gratiam, ut supra cum viduis, ita nunc etiam cum conjugibus revertamur, non refugimus opinionem, quam sequuntur plerique ut tria genera hominum a consortio magnæ illius cœnæ æstimemus excludi, gentilium, Judæorum, hæreticorum.

198. Et ideo Apostolus avaritiam dicit esse fugiendam, ne impediti more gentili, iniquitate, malitia, impudicitia, avaritia, ad regnum Christi pervenire nequeamus: *Omnis enim immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.*

199. Judæi autem corporali ministerio juga sibi Legis imponunt, et ideo secundum Prophetam: *Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum*; Christum enim recepimus, qui cervicibus nostris pietatis suæ jugum mite suspendit. Quinque autem juga sunt verborum decem, vel quinque libri veteris legis, de quibus in Evangelio videtur Samaritanæ dicere: *Quinque enim viros habuisti.*

200. At vero hæresis velut Eva femineo rigorem fidei tentat affectu, et lubrica facilitate prolabens, lenocinia falsi decoris affectat, intemeratam negligens pulcritudinem veritatis. Ideo igitur excusant, quia nemini intercluditur regnum, nisi ei quem suæ professio vocis excluserit: Dominus autem omnes clementer invitat, sed nos aut desidia nostra, aut error avertit.

201. Ergo et ille qui villam emit, alienus a regno est; ementes enim atque vendentes Noe, ut legisti, tempore diluvia obruerunt: et ille qui jugum potius Legis, quam gratiæ munus elegit: et ille qui propter ducendam excusat uxorem; scriptum est enim: *Si quis venit ad me et non odit patrem suum, et matrem et uxorem, non potest meus discipulus esse.* Etenim si propter te Dominus suæ renuntiat matri, dicens: *Quæ est mater mea, aut qui fratres mei*; cur tu Domino tuos cupias anteferre? Sed neque ignorare naturam, neque servire naturæ Dominus jubet: sed ita indulgere naturæ, ut venereris auctorem, nec a Deo parentum amore desciscas.

202. Itaque post divitum resupina fastidia contulit se ad gentes (v. 21, 22 et 23), jubet bonos et malos introire, ut bonos augeat, malorum affectum in meliora commutet; ut compleretur illud quod hodie lectum est: *Tunc lupi et agni simul pascentur.* Invitat pauperes, debiles, cæcos: quo ostenditur nobis quod nullum debilitas corporis excludat a regno, rariusque delinquat cui illecebra desit peccandi: vel quod infirmitas peccatorum per misericordiam Domini remittatur; ut non ex operibus, sed ex fide redemtus a crimine sit, ut qui gloriatur, in Domino glorietur.

203. Mittit itaque ad exitus viarum; prudentia enim in exitu canitur. Mittit ad plateas, quia misit ad peccatores; ut

de latioribus viis ad angustam venirent, quæ ducit ad vitam. Mittit ad vias, et circa sepes, quod hi videlicet apti sint regno cœlorum, qui nullis præsentium cupiditatibus occupati ad futura festinant, in quodam bonæ voluntatis tramite constituti : et qui modo sepis quæ ab incultis culta secernat, et incursus arceat bestiarum, norint bona malaque distinguere, et adversus tentamenta nequitiæ spiritalis, fidei munimen obtendere. Denique Dominus, ut vineam suam ostenderet fuisse munitam, *Et sepem*, inquit, *circumdedi, et circumfodi eam*. Et Apostolus medium parietem sepis dicit esse sublatum, qui continuationem munitionis irruperat. Fides igitur et ratio quæritur, et quæritur in plateis, hoc est, in meatibus interioris affectus; quia scriptum est : *In plateis tuis diffundantur aquæ tuæ*.

204. Nec hoc tamen plenum est, ut aliquis vocatus adveniat, nisi vestem habeat nuptialem, hoc est, fidem habeat et caritatem. Et ideo qui pacem et caritatem non detulerit ad Christi altaria, tolletur ligatis pedibus et manibus, *et mittetur in tenebras exteriores. Illic erit fletus, et stridor dentium*. Quæ sunt tenebræ exteriores? Numquid illic quoque carceres aliqui latumiæque subeundæ sunt? Minime. Sed quicumque extra promissa sunt cœlestium mandatorum, in tenebris exterioribus sunt; quia mandata Dei lumen sunt : et quicumque sine Christo est, in tenebris est; quia lumen in tenebris est Christus.

205. Ergo neque est corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammarum corporalium, neque vermis est corporalis*. Sed hæc ideo ponuntur, quia sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes, ita si quis non decoquat peccata sua, velut quadam interposita sobrietate abstinentiæ, sed miscendo peccata peccatis, tamquam cruditatem quamdam contrahat veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. Unde et Esaias ait : *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis vobis*. Ignis est quem generat mœstitia delictorum : vermis est, eo quod irrationabilis animæ* peccata mentem rei sensumque compungant, et quædam exedant viscera conscientiæ : quæ tamquam vermes ex unoquoque nascuntur, tamquam ex corpore peccatoris. Denique Dominus id per Esaiam declaravit dicens : *Et videbunt membra hominum prævaricantium in me : et vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur*.

206. Stridor quoque dentium prodit indignantis affectum; eo quod sero unumquemque pœniteat, sero ingemiscat, sero irascatur sibi, quod tam pervicaci improbitate deliquerit.

Cap. 15, v. 4. Quis ex vobis, *inquit*, homo qui habet centum oves, et si erraverit una ex illis, nonne dimittit nonaginta novem in deserto, et ibit ad illam quæ erravit?

207. Didiceras in superioribus ablegare negligentiam, vitare arrogantiam, devotionem sumere, sæcularibus occupationibus non teneri, caduca non præferre perpetuis : sed quia fragilitas humana firmum nequit in tanto sæculi lubrico tenere vestigium, etiam adversus errorem remedia tibi bonus medicus

* Huetius, *Origen. lib. 2, quæst.* 11, citato hoc Doctoris nostri loco : *Ignem*, inquit, *in conscientiæ facibus et flagellis itidem ut Origenes constituit Ambrosius*. Neque solus Ambrosius hac in re amplexus est Origenis opinionem. Idem quippe sentit Gregorius Nyssenus, Johannes Damascenus et alii. Augustinus vero, postquam dubie et anxie locutus est, demum ait : *Cur enim non dicamus quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse pœna corporalis ignis affligi* : quibus satis ostendit se in eam sententiam quæ nunc in catholicis scholis obtinet, propendere. Sed nec ab illa alienus est ipsemet Ambrosius in psalm. 118 variis locis, maxime ubi de illo igne tractat, quo etiam justos ac sanctos urendos tradit. Nihil autem est quod opposita eum proponere quis miretur, utpote in controversia cujus utraque pars magnorum ac sanctorum virorum auctoritate innitatur, neutra vero ab Ecclesia repudiata sit : quemadmodum cum Bellarmino fatentur theologi.

* Id est, partis inferioris, quam non semel animam simpliciter vocat Ambrosius, cum supra in homine tria agnoscit *corpus*, *animam*, *et spiritum*. In quo Platonicos videtur imitatus; nam Photinus apud Numenium dictitat hominem συνεστάναι ἐκ τριῶν, σώματος, καὶ ψυχῆς, καὶ νοῦ : constare e tribus, corpore, anima, et mente.

demonstravit, spem veniæ judex misericors non negavit. Itaque non otiose sanctus Lucas ex ordine tres parabolas posuit (v. 8 et seq.): ovis quæ perierat, et inventa est: drachmæ quæ perierat, et inventa est: filii qui erat mortuus, et revixit; ut triplici remedio provocati, vulnera nostra curemus; spartum enim triplex non corrumpetur.

208. Qui sunt isti, pater, pastor, mulier? Nonne Deus Pater, Christus pastor, mulier Ecclesia? Christus te suo corpore vehit, qui tua in se peccata suscepit, quærit Ecclesia, recipit Pater. Quasi pastor revehit, quasi mater inquirit, quasi pater vestit. Prima misericordia, secunda suffragatio, tertia reconciliatio. Singula singulis quadrant: redemtor subvenit, Ecclesia suffragatur, auctor reconciliatur. Eadem divini operis misericordia, sed diversa pro meritis nostris gratia. Ovis a pastore lassa revocatur: drachma quæ perierat, invenitur: ad Patrem filius suis vestigiis redit, et plena condemnati erroris regreditur pœnitentia. Unde bene scriptum est: *Homines et jumenta salvos facies, Domine. Quæ sunt ista jumenta?* Dixit Propheta: *Semen Israel in semen hominum, et Juda in semen animalium.* Itaque Israel quasi homo salvatur, quasi ovis Juda colligitur. Malo ergo filius esse, quam ovis; ovis enim a pastore repetitur, a Patre Filius honoratur.

209. Gaudeamus igitur, quoniam ovis illa quæ perierat in Adam, levatur in Christo. Humeri Christi, crucis brachia sunt. Illic peccata mea deposui, in illa patibuli nobilis cervice requievi. Ovis illa genere est una, non specie: *Omnes enim unum corpus sumus, sed multa membra*; et ideo scriptum est: *Vos* autem *corpus estis Christi, et membra ex membris ejus. Venit itaque Filius hominis salvum facere quod perierat*; omnes scilicet: *Quia sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.*

210. Dives igitur pastor cujus omnes nos centesima portio sumus. Habet Angelorum, habet Archangelorum, Dominationum, Potestatum, Thronorum, aliorumque innumerabiles greges, quos in montibus dereliquit. Qui quoniam sunt rationabiles, non immerito hominum redemtione lætantur. Quamquam hoc quoque proficiat ad incentiva probitatis, si unusquisque conversionem suam gratam fore credat cœtibus Angelorum, quorum aut affectare patrocinium, aut vereri debet offensam. Et tu igitur esto Angelis lætitiæ, gaudeant de reditu tuo.

211. Non otiosum etiam quod mulier illa drachma lætatur inventa. Non mediocris hæc drachma est, in qua principis est figura. Et ideo imago regis, census Ecclesiæ est. Oves sumus, oremus ut super aquam refectionis nos collocare dignetur. Oves, inquam, sumus, petamus pascua: drachmæ sumus, habeamus pretium: filii sumus, festinemus ad Patrem.

212. Nec vereamur quia acceptum spiritalis patrimonium dignitatis terrenis prodegimus voluptatibus, quod Pater in filios quem habebat, thesaurum contulit. Fidei census numquam exinanitur: licet totum dederit, totum habet; quia quod donavit, non amittit. Nec vereare, ne te non recipiat: *Non* enim *delectatur Deus perditione vivorum*: etiam occurrens venienti tibi cadet supra collum: *Dominus* enim *erigit allisos.* Osculum dabit quod est pignus pietatis et amoris. Stolam, annulum, calceamenta proferri jubebit. Tu adhuc injuriam metuis, ille restituit dignitatem: tu supplicium vereris, ille osculum defert: tu convicium times, adornat ille convivium. Sed jam ipsam parabolam discutiamus.

V. 11, 12. Homo quidam habuit duos filios, et dixit illi adolescentior: Da mihi portionem substantiæ.

213. Vides quod divinum patrimonium petentibus datur. Nec putes culpam patris, quod adolescentiori dedit: nulla Dei regno infirma ætas, nec fides gravatur annis. Ipse certe se judicavit idoneum qui poposcit. Atque utinam non recessisset a patre! impedimentum nescisset ætatis: sed posteaquam domum patriam derelinquens peregre profectus est, cœpit egere. Merito ergo prodegit patrimonium, qui recessit ab Ecclesia. Posteaquam domum, inquit, patriam derelinquens,

V. 13. Peregre profectus est in regionem longinquam.

214. Quid enim longinquius quam a se recedere; nec regionibus, sed moribus separari: studiis discretum esse, non terris; et quasi interfuso luxuriæ sæcularis æstu, divortia habere factorum? Etenim qui se a Christo separat, exsul est patriæ, civis est mundi. *Sed nos non sumus advenæ atque peregrini, sed cives sumus sanctorum, et domestici Dei;* qui enim eramus longe, facti sumus prope in sanguine Christi. Non invideamus de longinqua regione remeantibus; quia et nos fuimus in regione longinqua, sicut Esaias docet dicens: *Qui sedebant in regione umbræ mortis, lux orta est illis.* Regio ergo longinqua, umbra est mortis: nos autem, quibus spiritus ante faciem Christus est Dominus, in umbra vivimus Christi. Et ideo dicit Ecclesia: *In umbra ejus concupivi, et sedi.* Ille igitur vivendo luxuriose consumsit omnia ornamenta naturæ. Unde tu, qui accepisti imaginem Dei, qui habes similitudinem ejus, noli eam irrationabili fœditate consumere. Opus Dei es, noli ligno dicere: *Pater meus es tu;* ne accipias similitudinem ligni; quia scriptum est: *Similes fiant illis, qui faciunt ea.*

V. 14. Facta est fames per regionem illam.

215. Fames non epularum, sed bonorum operum atque virtutum, quæ sunt miserabiliora jejunia. Etenim qui recedit a verbo Dei, esurit: *Quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Qui recedit a fonte, sitit: qui recedit a thesauro, eget: qui recedit a sapientia, hebetatur: qui recedit a virtute, dissolvitur. Merito ergo iste egere cœpit, quia thesauros sapientiæ et scientiæ Dei divitiarumque cœlestium altitudinem dereliquit. Egere ergo ideo cœpit, et famem pati, quia nihil prodigæ satis est voluptati. Semper famem patitur sui, qui alimentis perpetuis nescit impleri.

V. 15. Abiit itaque, et adhæsit uni civium.

216. Qui enim hæret, in laqueo est. Et videtur civis iste princeps esse istius mundi. Denique ad villam ejus mitti[illegible] quam emit, qui excusat a regno. [illegible] pascit porcos: illos utique in quos [illegible] diabolus introire, quos præcipita[illegible] mare istius mundi, in sordibus ac fœtore viventes.

V. 16. Et cupiebat, *inquit*, siliquis implere ventrem suum.

217. Neque enim alia cura est luxuriosis, nisi ut ventrem suum impleant, quorum Deus venter est. Quis autem aptior hujuscemodi hominibus cibus, quam is qui siliquæ modo intus inanis, foris mollis est: quo corpus non reficitur, sed impletur; ut sit magis oneri, quam usui?

218. Sunt qui porcos accipiant pro gregibus dæmonum, siliquas pro exili virtute inanium hominum sermonumque jactantia qui nihil prodesse possunt, inani quadam philosophiæ seductione et quodam sonoro facundiæ plausu pompam magis quam utilitatem aliquam demonstrantes. Sed hæc diuturna oblectamenta esse non possunt; et ideo

219. *Nemo illi dabat* (v. 16); erat enim in regione illius, qui neminem habet; quia eos qui sunt, non habet. Omnes quippe gentes in nihilo æstimantur: solus autem Deus est qui vivificat mortuos, *Et vocat quæ non sunt, tanquam quæ sunt.*

V. 17. In se autem reversus dixit: Quanti panibus mercenarii patris mei abundant?

220. Bene in se revertitur, qui a se recessit. Etenim qui ad Dominum regreditur, se sibi reddit: et qui recedit a Christo, se sibi abdicat. Mercenarii autem qui sunt, nisi qui ad mercedem serviunt, qui sunt ex Israel, non id quod bonum est probitatis studio persequentes, nec virtutis gratia, sed utilitatis studio provocati? At vero filius qui habe[illegible] Spiritus sancti pignus in corde, sæcularis mercedis lucella non quærit, qui[illegible] bus serviat. Hæredes sunt etiam mercenarii qui conducuntur ad vineam. Bonus mercenarius Petrus, Johannes [illegible] Jacobus, quibus dicitur: *Venite, et faciam vos piscatores hominum.* Isti non siliquis, sed panibus abundant. Denique collegerunt fragmentorum cophinos du[illegible]

enim. O Domine Jesu, si nobis auferas reliquas, et panes tribuas! Tu enim dispensator in domo es Patris. O si nos quoque mercenarios digneris conducere, licet sero venientes! Nam et undecima conducis hora, et æqualem dignaris mercedem solvere, æqualem mercedem vitæ, non gloriæ; neque enim omnibus reposita est corona justitiæ, sed ei qui potest dicere : *Certamen bonum certavi.*

221. Quod ideo non prætermittendum arbitratus sum, quia scio quosdam dicere quod ad mortem sibi lavacri gratiam, vel pœnitentiam reservent. Primum qui scis an nocte proxima tua a te anima reposcatur? Deinde cur putas otioso tibi omnia posse deferri? Pone unam gratiam, unam esse mercedem; diversum tamen bravium victoriæ est, ad quod se non frustra Paulus extendit, qui post mercedem gratiæ bravium tamen ut comprehenderet sequebatur; quia sciebat etsi par esset merces gratiæ, palmam tamen esse paucorum.

222. Et quoniam in vineam Domini venimus, non vacui recedamus : juvat enim fructus legere, mercenarios ejus videre. Quid enim sibi vult quod una die diversis horis conducuntur operarii, nisi *quia mille anni in oculis Domini sicut dies hesterna quæ præteriit, et hora in nocte?* Quæ est nox, nisi quæ præcessit, ut dies appropinquaret? Et bene *hora in nocte, quia mille anni sicut dies una.* Novit vim dici hujus ille qui dixit : *Jesus Christus heri et hodie, ipse est et in sæcula.* Scivit et ille diem esse multiplicem, qui scripsit : *Hic dies generationis cœli et terræ, cum facta sunt : qua die fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri.* Cum enim supra septem descripsisset dies, postea uno die omnia facta complexus est, totum mundi tempus ostendens in conspectu Domini tamquam diem unum; eo quod ex incompositis atque tenebrosis forma istius mundi, divini operis claritate processerit. Ergo si dies totum tempus est mundi, habet utique etiam in sæculis horas suas : aut ipsa sæcula horæ sunt. Horæ autem diei duodecim sunt; unde bene in mysterio dies Christus, cujus apostoli duodecim, qui cœlesti lumine distinctis in se gratiæ vicibus refulserunt.

223. Venit ergo paterfamilias et prima hora conduxit operarios, fortassis eos qui a principio mundi usque ad diluvium justi esse meruerunt, de quibus ait : *Et locutus sum ad vos ante lucem : et misi ad vos servos meos prophetas ante lucem.* Tertia post diluvium incipit, Noe cæterorumque tempora comprehendens, qui quasi boni operarii in vineam destinantur ; ideo quasi in prandio inebriatus est Noe. Sexta et reliquæ Abrahæ, Isaac, et Jacob Patriarcharum merita distinguunt. Nona, inclinante jam sæculo, et tamquam pallescente luce virtutis, Lex et prophetæ decolores mores hominum notaverunt. Undecimam, et quod superest diei, sacer producit adventus. Unde et ipse in Evangelio dicit : *Ambulate dum lumen habetis.*

224. Sed jam redeamus ad Patrem; licet non verear ne istius pœnitentiam gerentis exemplo diu abfuisse videamur (numquam enim abfuimus, qui versabamur in vinea, in qua si et iste mansisset, non recessisset a Patre) cavendum tamen est, ne nos ei reconciliationis faciamus moram, quam non fecit Pater. Facile reconciliatur, quando impense rogatur. Et ideo discamus quali Pater obsecratione sit ambiendus. *Pater,* inquit. Quam misericors, quam pius, qui nec offensus patrium dedignatur nomen audire!

V. 18. Pater, *inquit*, peccavi in cœlum, et coram te.

225. Hæc est prima confessio apud auctorem naturæ, præsulem misericordiæ, arbitrum culpæ. Sed etsi Deus novit omnia, vocem tamen tuæ confessionis exspectat *. *Ore enim confessio fit*

* Hæc verba intelligenda esse de ea confessione, quam a peccatoribus sive publice, sive secreto Ecclesiæ ministris fieri oportet, inde probatur, quod ea ponitur post primam, quæ soli Deo fit confessionem. Hinc autem validissime confirmatur, quod infra dicitur, *Confitere magis, ut... roget pro te Ecclesia, et illacrymet populus.* Hæc namque non mentalem, sed exteriorem ac verbalem confessionem apertissime significant.

ad salutem; quia allevat pondus erroris, quisquis ipse se onerat : et accusationis excludit invidiam, qui accusatorem prævenit confitendo : *Justus enim in primordio sermonis accusator est sui.* Frustra autem velis occultare, quem nihil fallat : et sine periculo prodas, quod scias esse jam cognitum. Confitere magis, ut interveniat pro te Christus, quem advocatum habemus apud Patrem : roget pro te Ecclesia, et illacrymet populus. Nec vereare ne non impetres. Advocatus spondet veniam, patronus promittit gratiam, reconciliationem tibi paterna pietas pollicetur; adsertori crede, quia veritas est : adquiesce, quia virtus est. Habet causam ut pro te interveniat, ne pro te gratis mortuus sit. Habet causam ignoscendi Pater, quia quod vult filius, vult et Pater.

226. *Peccavi in cœlum, et coram te.* Non utique elementum exprimitur : sed peccato animæ cœlestia significantur dona Spiritus imminuta : vel quia ab illius gremio matris Hierusalem quæ in cœlo est, non oportuit deviari.

V. 19. Jam non sum dignus vocari filius tuus

227. Dejectus enim se exaltare non debet; ut merito suæ possit humilitatis adtolli.

Ibidem. Fac me sicut unum mercenariorum tuorum.

228. Novit esse distantiam inter filios, amicos, mercenarios, et servos : filius per lavacrum, amicus per virtutem, mercenarius per laborem, servus per timorem. Sed etiam ex servis et mercenariis fiunt amici, juxta quod scriptum est : *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis : jam non dico vos servos.*

229. Hæc apud se dixit : sed non satis est dicere, nisi ad patrem venias. Ubi illum requiras, ubi invenias? Exsurge primo, hoc est, qui sedens ante dormiebas. Et ideo dicit Apostolus : *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis.* Iniquitas in talento plumbeo sedet. Moysi dicitur : *Tu autem hic sta.* Stantes elegit Christus. Exsurge ergo, curre ad Ecclesiam : hic est Pater, hic est Filius, hic est Spiritus sanctus.

230. Occurrit tibi (v. 20, 21), q[ui] audit te intra mentis secreta tractan-tem. Et cum adhuc longe sis, videt, et adcurrit. Videt in pectore tuo, adcurrit ne quis impediat, complectitur quoque; in occursu præscientia est, in complexu clementia, et quasi quidam patrii amoris affectus. Supra collum cadit, ut jacentem erigat, et oneratum peccatis, atque in terrena deflexum reflectat ad cœlum, in quo suum quærat auctorem. Cadit in collum tuum Christus; ut cervicem jugo exuat servitutis, et collo tuo jugum suave suspendat. Nonne tibi videtur cecidisse in collum Johannis, quando erat Johannes in sinu Jesu, cervice recumbens reflexa? Et ideo Verbum apud Deum vidit; quia erectus est ad superna. Cadit in collum, cum dicit: *Venite ad me qui laboratis..... et ego vos reficiam : tollite jugum meum super vos.* Cadit ergo hoc modo, si convertaris.

231. Et jubet proferri stolam, annulum, calceamenta (v. 22). Stola amictus est sapientiæ, quo nuda corporis apostoli tegunt, eo quod se unusquisque convolvat; et ideo stolam accipiunt, ut corporis infirmitatem sapientiæ spiritalis virtute convestiant. De Sapientia enim dictum est : *Lavabit in vino stolam suam.* Ergo stola spirituale indumentum, et vestimentum est nuptiale. Annulus quid est aliud, nisi sinceræ fidei signaculum, et expressio veritatis. Calceamentum autem Evangelii prædicatio est; et ideo accepit sapientiam primam. Est enim et aliud mysterium quod nescit, nisi qui accepit dictorum suorum, factorumque signaculum, et quoddam munimentum bonæ intentionis et cursus *; necubi offendat ad lapidem pedem suum, et supplantatus diabolo Dominicæ prædicationis officium derelinquat. Hæc est præparati[o] Evangelii, ad cœlestium cursum diri[gens]

* *Est enim,* etc. Quorum verborum et sensus minime expeditus appareat, nullum tamen in hoc videmus locum admirationi: hic enim dubio procul de sacramento eucharistiæ sermo est, de quo dedita opera sæpe numero obscure ac perplexe Patres locuti nemo nescit. Expende etiam numerum sequentem.

gens præparatos; ut non in carne ambulemus, sed in spiritu.

232. Occiditur et vitulus saginatus (v. 23), ut carnem Domini spirituali opimam virtute per gratiam sacramenti mysteriorum consortio restitutus epuletur. Nemo enim nisi qui timuerit Deum (*quod est initium sapientiæ*) nisi signaculum spirituale vel custodierit vel receperit, nisi Dominum prædicaverit, sacramentis debet interesse cœlestibus. Qui autem annulum habet, et Patrem habet, et Filium, et Spiritum sanctum; quia signavit nos Deus, cujus imago Christus : et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris; ut sciamus hoc annuli istius qui in manu datur, esse signaculum, quo cordis interiora, factorumque nostrorum ministeria signantur. Ergo signati sumus, sicut et legimus : *Credentes*, inquit, *signati estis Spiritu sancto*. Bene autem carnem vituli, quia sacerdotalis est victima, quæ pro peccatis fiebat.

233. Epulantem patrem inducit filius (v. 23); ut ostenderet quoniam paternus cibus est salus nostra, et Patris gaudium nostrorum redemtio peccatorum est. Et hic quidem si ad Patrem referas, quia hostia pro peccatis Filius est, delectatur Pater reditu peccatoris : supra delectatur Filius, inventa ove; ut scias quia una est Patris et Filii delectatio, una operatio in Ecclesiæ fundamento. Lætatur autem pater;

V. 24. Quia filius perierat, et inventus est : mortuus fuerat, et revixit.

234. Ille perit qui fuit; non enim potest perire qui non fuit. Itaque gentes non sunt, Christianus est, juxta quod supra dictum est : *Quia elegit Deus quæ non sunt; ut quæ sunt, destrueret*. Potest tamen et hic in uno accipi species generis humani. Fuit Adam, et in illo fuimus omnes. Periit Adam, et in illo omnes perierunt. Homo igitur et in illo homine qui perierat, reformatur : et ille ad similitudinem Dei factus et imaginem divina patientia et magnanimitate reparatur. Quid est ergo : *Elegit Deus quæ non sunt; ut quæ sunt destrueret?* Id est, elegit populum gentium qui non erat; ut destrueret populum Judæorum.

235. Potest et de agente pœnitentiam dictum videri; quia non moritur, nisi qui aliquando vixit. Et ideo gentes non moriuntur, sed mortuæ sunt; etenim qui in Christum non credidit, semper est mortuus. Et gentes quidem cum crediderint, per gratiam vivificantur : qui vero lapsus fuerit, per pœnitentiam reviviscit.

236. Sequitur locus, ut remittendis post pœnitentiam debeamus favere peccatis; ne dum veniæ alterius invidemus, ipsi eam non mereamur a Domino. Quis enim tu es qui Domino contradicas, ne cui velit, culpam relaxet; cum tu cui volueris, ignoscas? Vult rogari, vult obsecrari. Si omnium justitia, ubi Dei gratia? Quis tu es, qui invideas Deo?

237. Et ideo notatur hic frater (v. 25 et seq.), usque adeo ut de villa venire dicatur, hoc est, terrenis operibus occupatus, ignorans quæ sunt spiritus Dei : ut denique numquam pro se vel hædum queratur occisum; non enim pro invidia, sed pro venia mundi agnus est immolatus. Invidus hædum quærit : innocens agnum pro se desiderat immolari. Ideo et senior dicitur; eo quod cito aliquis per invidiam consenescat. Ideo et foris stat; eo quod malevolentia eum animi liventis excludat. Ideo chorum et symphoniam audire non potest, hoc est, non illa theatralis incentiva luxuriæ, nec aulicorum * concentus sonorum, sed plebis concordiam concinentis, quæ de peccatore servato dulcem resultet lætitiæ suavitatem.

238. Constitue mihi aliquem ex his qui sibi justi videntur, qui trabem in oculo suo non vident, et alieni festucam vitii ferre non possunt. Quomodo indignatur, quando alicui peccatum fatenti, et diu indulgentiam deploranti venia relaxatur? Quomodo aures ejus symphoniam populi spiritualem ferre

* Per voces *aulicorum sonorum* non videntur intelligendi soni qui fiunt in aulis, hoc est, in regum palatiis : sed potius ita dici ἀπὸ τῶν αὐλῶν, a tibiis seu fistulis.

non possunt*? Hæc est enim symphonia, quando concinit in Ecclesia diversarum ætatum atque virtutum, velut variarum chordarum indiscreta concordia, psalmus respondetur, amen dicitur. Hæc est symphonia quam scivit et Paulus; et ideo ait : *Psallam spiritu, psallam et mente*. Hæc de parabola præsenti putavimus esse tractanda.

239. Nec invidemus si quis duos fratres istos velit referre ad populos duos; ut sit adolescentior populus ex gentibus tamquam Israel, cui frater major beneficium paternæ benedictionis invidit. Quod faciebant Judæi, cum quererentur quia Christus cum gentibus epularetur; et ideo hædum, mali odoris sacrificium requisierunt. Judæus hædum requirit, Christianus agnum; et ideo illis Barabbas solvitur, nobis agnus immolatur. Unde apud illos fœtor est criminum, apud nos remissio peccatorum, dulcis in spe, suavis in fructu. Qui hædum quærit, exspectat Antichristum; Christus enim boni odoris est victima.

240. Queri etiam in hædo videtur, quia Judæi ritum veteris sacrificii perdiderunt : vel quia nullius sanguis his profuit, sicut Christi sanguis Ecclesiæ; non enim redimere eos sanguis potuit prophetarum. Impudens autem et similis illius pharisæi justificantis se arroganti prece, qui putabat quod numquam præterierit mandatum Dei, quia Legem servabat in litteris. Impius, qui accusabat fratrem quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset, cum debuerit advertere quia sibi dictum est : *Meretrices et publicani præcedunt vos in regnum cœlorum*.

241. Stat autem foris, nec excluditur: sed non ingreditur, ignorans voluntatem Dei de vocatione gentium, servus jam factus ex filio; servus enim nescit quid Dominus agat. Ubi cognovit, invidet, et torquetur Ecclesiæ bonis, et foris stat. Foris enim Israel audit chorum et symphoniam : sed irascitur quia hi concinit plebis gratia, et consona populi jubilatio. Sed bonus pater etiam hunc salvare cupiebat, dicens :

V. 31. Fili, tu semper mecum fuisti;

242. Vel quasi Judæus in Lege, vel quasi justus in communione : et es, si desinas invidere.

Ibidem. Et omnia mea tua sunt;

243. Vel Judæus sacramenta veteris Testamenti, vel baptizatus etiam novi possidens.

Cap. 16, v. 13. Nemo servus potest duobus dominis servire;

244. Quia non duo, sed unus est Dominus. Nam etsi sunt qui mammonæ serviant; tamen non ille novit aliqua jura dominatus : sed ipsi sibi jugum servitutis imponunt; neque enim justa potestas, sed injusta est servitus. Et ideo ait :

V. 9. Facite vobis amicos de iniquo mammona;

245. Ut largiendo pauperibus, Angelorum nobis cæterorumque sanctorum gratiam comparemus. Nec reprehenditur villicus, in quo discimus non ipsos esse Domini, sed potius alienarum villici facultatum. Et ideo licet peccaverit, tamen quia sibi in posterum ex indulgentia Domini quæsivit auxilia, prædicatur. Pulcre autem iniquum mammona dixit ; quia variis divitiarum illecebris nostros avaritia tentabat affectus, ut velimus servire divitiis. Unde ait :

V. 12. Si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis?

246. Alienæ nobis divitiæ sunt, quia præter naturam sunt; neque nobiscum nascuntur, neque nobiscum transeunt. Christus autem noster est, quia vita est. Denique *In sua propria venit, et sui eum non receperunt*. Ergo nemo dabit quod vestrum est; quia vestrum non credidistis, vestrum non recepistis.

247. Argui igitur videntur Judæi e fraudis et avaritiæ. Et ideo qui in facultatibus fideles non fuerunt, quas cum alienas scirent (communem enim

* Observandum obiter non pauca hic dici ab Ambrosio, quibus novatianorum in peccatores resipiscentes crudelitas perstringi videatur.

id unum fructus terrarum a Domino *Deo datus est* omnibus), debuerunt utique participare pauperibus : nec Christum accipere meruerunt, quem Zachæus ut adquireret, dimidiam partem bonorum suorum obtulit.

248. Ergo non serviamus alienis quia nullum Dominum debemus scire nisi Christum : *Unus enim Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus, per quem omnia.* Quid ergo, Pater Dominus, aut Filius Deus non est? Sed et Pater Dominus, quia *Verbo Domini cœli firmati sunt :* et Filius Deus *qui est super omnes Deus benedictus in sæcula.* Quomodo ergo nemo potest duobus dominis servire? Unus enim Dominus, quia unus Deus : denique *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Unde claret unum Patris et Filii esse dominatum. Unus autem est, si non dividatur : sed totus in Patre, totus in Filio sit. Itaque quia unus deitatis atque dominatus adserimus Trinitatem, unum Deum, et unum Dominum confitemur. Qui autem aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus memorant potestatem, plures deos, et plures dominos in Ecclesiam gentilis vitio erroris inducunt.

LIBER OCTAVUS

V. 16. Lex et Prophetæ usque ad Johannem.

1. Non quia Lex defecit, sed quia incipit Evangelii prædicatio; videntur enim minora compleri, cum potiora succedunt. Et ideo vim faciamus regno cœlorum ; omnis enim qui vim facit, vehementi studio properat, non torpenti lentescit affectu. Est ergo fidei violentia religiosa, segnitia criminosa. Lex multa secundum naturam statuit, ut naturalibus indulgentior desideriis ad justitiæ studium nos vocaret : Christus naturam incidit, quia naturales quoque amputat voluptates; et ideo vim faciamus naturæ, ut non ad terrena demergat, sed ad superna se subrigat.

V. 18. Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, mœchatur : et qui dimissam a viro ducit, mœchatur.

2. Prius dicendum arbitror de lege conjugii, ut postea de prohibendo divortio disputemus. Quidam enim putant omne conjugium a Deo esse, maxime quia scriptum est : *Quæ Deus conjunxit, homo non separet.* Ergo si omne conjugium a Deo est, omne conjugium non licet solvi. Et quomodo Apostolus dixit : *Quod si infidelis discedit, discedat?* In quo et mirabiliter noluit apud Christianos causam residere divortii, et ostendit non a Deo omne conjugium; neque enim Christianæ gentilibus Dei judicio copulantur ; cum Lex prohibeat.

3. Sed occurrit illud quod ait Salomon : *Domum et substantiam patres partiuntur filiis : a Deo autem præparabitur viro uxor.* Quod qui in græco legit, non putat esse contrarium. Bene enim dixit græcus ἁρμόσεται; harmonia enim conveniens et apta rerum omnium dicitur commissa connexio. Harmonia est cum fistulæ organi per ordinem copulatæ, legitimæ tenent gratiam cantilenæ, chordarumque aptus servat ordo concordiam. Itaque non habent harmoniam suam nuptiæ, quando Christiano viro gentilis mulier non legitime copulatur. Ergo ubi nuptiæ, harmonia : ubi harmonia, Deus jungit. Ubi harmonia non est, pugna atque dissensio est : quæ non est a Deo, quia *Deus caritas est.*

4. Noli ergo uxorem dimittere, ne Deum tuæ copulæ diffitearis auctorem. Etenim si alienos, multo magis uxoris debes tolerare et emendare mores. Audi quid dixerit Dominus : *Qui dimittit mulierem, facit eam mœchari.* Etenim cui

non licet vivente viro, mutare conjugium, potest obrepere libido peccandi. Itaque qui auctor erroris, etiam reus culpæ est. Quo cum parvulis fœta dimittitur? Quo titubanti vestigio grandæva detruditur? Durus, si excludas parentem, pignora teneas, ut ad contumeliam caritatis, addas etiam pietatis injuriam : durus, si propter matrem etiam filios simul pellas; cum magis redimere a patre liberi debeant culpam parentis. Quam periculosum, si fragilem adolescentulæ ætatem errori offeras! Quam impium, si ejus destituas senectutem, cujus defloraveris juventutem! Ergo inhonoratis stipendiis et veteranum imperator dimittat inglorium, atque imperii sui possessione detrudat : et rusticum laboris sui effœtum agro suo propulset agricola? An quod in subditos nefas est, in comparem fas est?

5. Dimittis ergo uxorem quasi jure, sine crimine; et putas id tibi licere, quia lex humana non prohibet : sed divina prohibet. Qui hominibus obsequeris, Deum verere. Audi legem Domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt : *Quæ Deus conjunxit, homo non separet.*

6. Sed non solum hic cœleste præceptum, sed quoddam etiam opus Dei solvitur. Paterisne, oro, liberos tuos, vivente te, esse sub vitrico; aut incolumi matre, degere sub noverca? Pone, si repudiata non nubat. Et hæc viro tibi debuit displicere, cui adultero fidem servat? Pone, si nubat. Necessitatis illius tuum crimen est : et conjugium quod putas, adulterium est. Quid enim refert, utrum id aperta criminis confessione, an mariti specie adulter admittas *; nisi quod gravius est legem criminis fecisse, quam furtum?

7. Sed fortasse dicit aliquis : *Quomodo Moyses mandavit dari librum repudii, et dimittere uxorem?* Qui hoc dicit, Judæus est : qui hoc dicit, Christianus non est. Et ideo quia hoc objicit, quod objectum est Domino, respondeat ei Dominus : *Ad duritiam*, inquit, *cordis vestri permisit vobis Moyses dare librum repudii, et dimittere uxores : ab initio autem non fuit sic.* Moyses permisit, inquit, non Deus jussit : ab initio autem Dei lex est. Quæ est lex Dei? *Relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una.* Ergo qui dimittit uxorem, carnem suam scindit, dividit corpus.

8. Ostendit autem hic locus, quæ propter fragilitatem humanam scripta sunt, non a Deo scripta. Unde et Apostolus : *Denuntio*, inquit, *non ego, sed Dominus : uxorem a viro non discedere.* Et infra : *Cæteris*, inquit, *ego dico, non Dominus : si quis frater infidelem habet uxorem, et relinquit eam.* Itaque ubi est impar conjugium, lex Dei non est. Et addidit : *Quod si infidelis discedit, discedat.* Simul idem Apostolus negavit legis esse divinæ, ut conjugium qualecumque solvatur : nec ipse præcepit, nec dedit deserenti auctoritatem, sed culpam abstulit destituto. Hæc moraliter.

9. Tamen quia supra proposuit regnum Dei evangelizare (v. 17), et cum dixisset de Lege unum apicem non posse cadere, subjecit : *Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, mœchatur.* Recte admonet Apostolus dicens sacramentum hoc magnum esse de Christo et Ecclesia. Invenis igitur conjugium quod nemo dubitet a Deo conjunctum, cum ipse dicat : *Nemo venit ad me, nisi Pater meus qui misit me, adtraxerit eum;* ille enim solus potuit has nuptias copulare. Et ideo mystice Salomon dixit : *A Deo præparabitur viro uxor.* Vir Christus, uxor Ecclesia est : caritate uxor, integritate virgo. Ergo quem Deus traxit ad Filium, non separet persecutio, non avertat luxuria, non Philosophia deprædetur, non manichæus contaminet, non arrianus avertat, non sabellianus inficiat. Deus junxit, Judæus non separet. Adulteri sunt omnes qui adulterare cupiunt fidei et sapientiæ veritatem.

10. *Quis liber est*, inquit, *iste repudii matris vestræ, quo dimisi eam?* Audisti

* Videtur maritus dimittens uxorem quæ alteri nubit, propterea adulter dici, quod in eum uxoris adulterium redit, ut proxime ante expositum est.

repudium, crede conjugium. Audisti quid Judæorum plebi ipse vir dicat : *Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in peccatis vestris dimisi matrem vestram.* Mane ergo tu in domo patris, mane cum sponso, enitere ut placeas viro. Mens quæ credidisti Deo, esto fortis mulier, qualis illa vel anima ecclesiastica, vel Ecclesia, de qua dicit Salomon : *Mulierem fortem quis inveniet?* Pretiosior autem est lapidibus pretiosis, quæ talis est : confidit in ea vir suus. Videamus quid hæc viro faciat suo, quod opus ejus, quod sit obsequium, cur confidat in ea Christus.

11. Bona uxor virum suum vestit. Vestiat Jesum fides nostra corpore suo, vestiat carnem suam divinitatis suæ gloria : sicut et illa bina vestimenta fecit viro suo ; ut et in præsenti et in futuro sæculo honorificet eum. Non mediocris hæc femina, cujus tale textrinum est : quam non mollia lanæ fila carpentem, sed pretiosæ virtutis pensa tractantem vir ejus inveniat : quæ manus extollat in noctibus, et ad libram dirigat opus, merumque suorum pondus examinet, gestorum quoque noverit servare mensuram, gloriosi subtegmen laboris intexens : sollicita quando vir redeat, anxia atque suspirans, et jam cum viro suo esse desiderans, dicens : Moras facit vir meus venire, festinabo ipsa ad eum : occurram ei facie ad faciem, cum venire cœperit in gloria sua.

12. Veni, Domine Jesu, ut invenias sponsam tuam, non contaminatam, non adulteratam, quæ non violaverit domum tuam, non mandata neglexerit. Dicat tibi : *Inveni quem dilexit anima mea :* introducat te in domum vini (vinum enim lætificat cor hominis) inebrietur in spiritu, agnoscat mysterium, loquatur oraculum.

V. 19. Homo autem quidam dives induebatur purpuram.

13. Narratio magis quam parabola videtur, quando etiam nomen exprimitur. Non otiose autem hic divitem Dominus perfunctum deliciis sæcularibus, in perpetuæ famis apud inferos constitutum significavit ærumna : cui non immerito quinque fratres, id est, quinque sensus corporis naturali quadam germanitate videntur fuisse sociati, qui immodicis atque innumeris cupiditatibus æstuabant : Lazarum vero in Abrahæ gremio quasi in quodam sinu quietis, et sanctitatis recessu locavit ; ne illecti præsentium voluptate, maneamus in vitiis ; vel tædio victi, laborum dura fugiamus. Sive itaque Lazarus pauper in sæculo, sed Deo dives : sive apostolicus aliquis pauper in verbo, locuples in fide (neque enim sancta omnis paupertas, aut divitiæ criminosæ : sed ut luxuria infamat divitias, ita paupertatem commendat sanctitas), sive ergo apostolicus qui veram teneat fidem, verborum infulas, fucum argumentorum, ambitiosa sententiarum velamina non requirat : fœneratam mercedem accipit, impugnans hæreticos Manichæum, Marcionem, Sabellium, Arrium, Photinumque (isti enim non aliud quam fratres sunt Judæorum, quibus perfidiæ germanitate nectuntur); reprimens quoque carnis cupiditates, quæ illis, ut dixi, quinque sensibus vaporantur : fœneratam, inquam, mercedem accipit cui compensatio exuberantium copiarum, et perpetuitatis usura est.

14. Nec alienum putamus, ut de fide quoque opinemur hunc esse tractatum, quam Lazarus abjectam de mensa divitis collegit (v. 20 et 21) : cujus utique ulcera secundum litteram dives fastidiosus horreret, nec inter pretiosas epulas unguentatosque convivas fœtorem ulcerum lambentibus canibus sustineret, cui odor aeris, et ipsa esset natura fastidio : quamquam insolentia et tumor divitum indiciis competentibus exprimatur, quod ita conditionis immemores humanæ sint ; ut tamquam supra naturam siti, de miseriis pauperum incentiva suarum capiant voluptatum, rideant inopem, insultent egenti, et quorum misereri deceat, his auferant.

15. Utrumque ergo qui volet, tamquam Lazarus colligat. Cui similem illum puto, qui cæsus sæpius a Judæis, ad patientiam credentium, et vocationem gentium ulcera sui corporis lambenda quibusdam velut canibus offere-

bat, quia scriptum est : *Convertentur ad vesperum, et famem patientur ut canes.* Quod agnovit Chananitis illa mysterium cui dicitur : *Nemo tollit panem filiorum, et mittit canibus.* Agnovit hunc panem, non panem esse qui videtur, sed illum qui intelligitur; et ideo respondit : *Utique, Domine, nam et catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum.* Micæ istæ de illo pane sunt. Et quia panis verbum est, et fides verbi est, micæ velut quædam dogmata fidei sunt. Unde respondit Dominus, ut ostenderet fideliter dictum : *O mulier, magna est fides tua!*

16. O felicia ulcera, quæ perpetuum excludunt dolorem! O uberes micæ, quæ repellitis jejunium sempiternum, quæ colligentem pauperem æternis expletis alimentis! Abjiciebat vos de mensa sua archisynagogus, cum propheticarum scripturarum et legis interna mysteria refutaret; micæ enim sermones sunt Scripturarum, de quibus dicitur : *Et projecisti sermones meos post te.* Abjiciebat vos scriba, sed Paulus diligentissime colligebat, in injuriis suis legens plebem. Lambebant ulcera ejus, qui morsu serpentis intrepidum, excusso serpente, viderunt, et crediderunt. Lambebat ille carceris custos, qui vulnera Pauli lavit, et credidit. Beati canes, in quos ulcerum talium distillat humor; ut adimpleat cor, et impinguet fauces eorum : qui custodire domum, servare gregem, cavere adsuescant lupos.

17. Pone nunc ante conspectum sæcularibus arrianos studiis intentos, qui societatem potentiæ regalis affectant: ut armis militaribus impugnent Ecclesiæ veritatem : nonne tibi videntur in quadam purpura et bysso et exstructis jacentes thoris, qui pro veris fucata defendant; ditibus abundare sermonibus, cum jactant Dominico terram tremuisse sub corpore, cœlum tenebris obductum, excita verbo maria vel sedata : verumtamen Dei Filium denegantes? Constitue et illum pauperem, qui sciens non in sermone, sed in virtute regnum Dei esse, paucis quid sentiret expressit, dicens : *Tu es Filius Dei vivi* : nonne illæ tibi videntur egere divitiæ, hæc redundare paupertas? Dives hæresis Evangelia multa composuit : pauper fides hoc solum Evangelium tenuit, quod accepit. Dives Philosophia plures sibi deos fecit : pauper Ecclesia unum Deum novit.

18. Inter hunc igitur divitem et pauperem chaos magnum est (v. 24 et seq.), quia post mortem nequeunt merita mutari, eoque in inferno dives inducitur, cupiens aliquid de paupere spiritu refrigerantis haurire; aqua enim refectio est animæ in doloribus constitutæ, de qua dicit Esaias : *Et saliet aqua cum delectatione de fontibus Salutaris.* Cur autem cruciatur ante judicium? Quia luxurioso carere deliciis, pœna est. Nam et Dominus dicit : *Ibi erit fletus et stridor dentium; cum videritis Abraham, Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum.*

19. Serus autem dives iste magister esse incipit (v. 27) ; cum jam nec discendi tempus habeat, nec docendi. Quo loco evidentissime declarat Dominus, vetus Testamentum esse fidei firmamentum, retundens perfidiam Judæorum, et excludens nequitias hæreticorum, a quibus mens supplantatur infirmior : ipsi enim pusilli sunt, qui adhuc nesciunt incrementa virtutis.

20. Licet autem advertere quod in villici illius superiore, et istius divitis præsenti comparatione incentivum misericordiæ sit : et ibi fortasse sanctis quos amicos dicit, et quibus tabernacula tribuit; hic vero docet pauperibus conferendum.

Cap. 17, v. 3. Si peccaverit in te frater tuus, increpa illum.

21. Quam bene post divitem qui cruciatur in pœnis, subjecit præceptum veniæ largiendæ, his utique qui se ab errore convertunt; ne quem desperatio non revocet a culpa! Quam vero moderatus est, ut neque difficilis venia, nec remissa sit indulgentia; ne quem vel austera percellat invectio, vel connivendia invitet ad culpam! Sic et alibi : *Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum.* PLUS ENIM proficiat amica correptio, quam accusatio turbulenta : illa pudorem incutit, hæc indignationem movet. Servetur po-

tius quod prodi metuat, qui monetur. Bonum quippe est ut amicum magis te qui corripitur credat, quam inimicum; facilius enim consiliis aquiescitur, quam injuriæ succumbitur. Unde et Apostolus: Corripite, inquit, ut fratrem, ut erubescat, non ut inimicum eum existimetis. INFIRMUS ENIM custos diuturnitatis est timor: pudor autem bonus magister officii; qui enim metuit, reprimitur, non emendatur: quem pudet facere, in naturam vertit.

22. Pulcre autem posuit: *Si peccaverit in te;* non enim æqua conditio in Deum hominemque peccare. Denique Apostolus, qui divini est verus interpres oraculi: *Hæreticum*, inquit, *post unam correptionem devita;* quia non est æque perfidia ut culpa, veniabilis. Et quoniam plerumque per imperitiam error obrepit? corripiendum præcepit; ut aut pertinacia vitetur, aut prolapsio corrigatur. Verum quid est:

V. 4. Si septies conversus fuerit ad te dimitte illi?

23. Num veniæ numerus præfinitur: an vero quia cum septimo die requieverit Deus ab omnibus operibus suis, post hebdomadam istius mundi quies nobis diuturna promittitur; ut quemadmodum mala istius mundi feriata cessabunt, ita etiam vindictæ severitas conquiescat? Sabbatum autem non solum dierum, sed etiam mensium est; et ideo septimi mensis decima die sabbata sabbatorum: nec solum mensium, sed annorum quoque: neque annorum tantum, sed etiam generationum: postremo ipsius mundi, cujus typus est sabbatum magnum; sicut in Lege est hebdomada septima, post quam celebratur annus Jubilæus. Quod mysterium nobis Dominus voluit revelare, cum dicit: *Non solum septies, sed etiam septuagies septies.* Quia septima generatione, ut habes secundum Lucam, Enoch raptus est, ne malitia immutaret cor ejus; et in eo aculeus doloris quievit. Septuagesima autem et septima generatione Dominus natus ex Maria, humani generis in se peccata suscipiens, remissionem tribuit omnium delictorum.

24. Ergo quamvis secundum litteram discas frequenter ignoscere, nec indignationem tenere (nihil enim est quo possit offendi, cui ignoscendi est consuetudo) tamen agnosce mysterium; neque enim otiose sabbato dixit Dominus mulieri: *Dimissa es ab infirmitate tua*, ostendens plebi suæ, quæ sicut mulier illa vocata sequeretur, adventu suo se remisisse peccata. Septuagies itaque et septies Lamech condemnatur; quia gravius delinquit, qui scelus dum punit, admittit *. Omnem autem enormitatem sceleris baptismi sacramenta dimittunt. Disce ergo donare injurias tuas; quia persecutoribus suis Christus ignovit.

25. Nec illud otiosum quod sabbato passus est magno, significans fore sabbatum, quo mors destrueretur a Christo. Quod si Judæi sabbatum ita celebrant; ut et mensem et annum totum quasi sabbatum habeant: quanto magis nos resurrectionem Domini celebrare debemus? Et ideo majores tradidere nobis pentecostes omnes quinquaginta dies ut paschæ celebrandos **; quia octavæ hebdomadis initium Pentecosten facit. Unde et Apostolus quasi Christi discipulus, qui sciret diversitatem esse temporum, scribens ad Corinthios: *Apud vos*, inquit, *forsitan manebo, et hyemabo.* Et infra: *Manebo autem Ephesi usque ad pentecosten; ostium enim mihi apertum est magnum.* Itaque apud Corinthios hyemem agit, quorum erroribus angebatur; quod eorum circa Dei cultum frigeret affectus: cum Ephesiis pentecosten celebrat, atque his tradit mysteria, relaxat animum; quia fidei cernebat ardore ferventes. Ergo per hos quinquaginta dies jejunium nescit Ecclesia, sicut Domi-

* Videtur hic sequi Ambrosius quorumdam Hebræorum opinionem, adserentium Cainum a Lamecho interemtum fuisse; qui tamen casu fortuito id factum volunt.

** Christum sabbato passum ideo hic dici autumamus, vel quia erat ea dies παρασκευη ad sequens sabbatum, vel quod, ut statim subjicitur, sabbatum ita celebraretur a Judæis, ut et mensis et annus instar sabbati haberetur. Quin et Judæis tria festa erant quæ *sabbata magna* nuncupabantur, pascha scilicet, pentecoste, ac scenopegia, quorum primum eodem anno incidebat in sabbatum minus, uti ex sacris historiis intelligimus.

nica qua Dominus resurrexit, et sunt omnes dies tamquam Dominica.

26. Erit et alia Dominica qua Dominicum corpus resurgat. Novit hanc Paulus qui ait : *Vos autem estis corpus Christi, et membra ex membris.* Hoc enim corpus Domini et ossa de ossibus ejus capiti cohærebunt : *Caput autem Ecclesiæ Christus.* Tunc ergo cessabit jejunium; quoniam in perpetua jucunditate fatigatio, cura, lassitudo cessabit. Tunc mors destruetur : *Novissima enim mors destruetur.* Nam etsi cessavit in Enoch, et non est inventa in eo; destructa tamen non est : ille enim raptus est, ut evaderet eam : Christus ut destrueret, immolatus est. Et ideo bene dixit : *Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Ergo in hac resurrectione iterum Christus tamquam suo resurget in corpore. Beatus itaque qui habuerit partem in prima resurrectione; sicut enim primitiæ dormientium Christus, sic tunc primitiæ resurgentium Ecclesia et sancti ejus.

27. Hoc mysterium Petrus scire non potuit. Fortasse scierit de Enoch : quis tamen potuit mysterium absconditum in Deo humana mente comprehendere? Veniat ergo Dominus in animam meam, in mentem meam, atque eam subjiciat sibi; ut cum subjecta mens fuerit mea, dicam : *Non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

V. 6. Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic arbori moro : Eradicare, et jactare in mare, et obaudiet vobis.

28. De grano sinapis supra dictum est, nunc de arbore mori est disputandum. Arborem lego, non tamen arborem credo. Nam quæ ratio, qui profectus hic noster, ut arbor quæ laborantibus agricolis ferat fructus, eradicetur, et mittatur in mare? Licet hoc pro virtute fidei possibile judicemus, ut sensibilibus imperiis natura insensibilis obsequatur : quid sibi vult tamen etiam ipsa arboris species? Legi quidem : *Pastor eram caprarum, vellicans mora;* et puto prophetam significasse nobis, quod ex peccatorum grege peccator ipse conversus sit : licet conveniat ut futurus gentium propheta fructum quæsisse videatur in sentibus, cibum ex sentibus eruisse, sed decoloros et fœtidos greges gentium, populos nationum, in suorum scriptorum pascuis locaturus, ut spirituali refectione pinguescerent; ipse autem de peccatore converso lac spirituale mulgeret.

29. Sed cum in alio Evangelii libro de monte sit dictum, cujus species nuda gignentium vitium, olearumque jejuna, infœcunda messibus, apta latibulis bestiarum, ferarumque cursibus inquieta, extollentem se altitudinem nequitiæ spiritualis videatur exprimere, sicut scriptum est : *Ecce ego ad te, mons corrupte, qui corrumpis omnem terram;* congruit ut hoc quoque loco opinemur id dictum, quoniam fides spiritum excludit immundum, maxime cum arboris natura huic concurrat opinioni. Nam fructus ejus primo albet in flore, deinde jam formatus irrutilat, maturitate nigrescit. Diabolus quoque ex albenti angelicæ flore naturæ et potestate rutilanti, prævaricatione dejectus, tetro inhorruit odore peccati. En tibi illum arbori moro dicentem : *Eradicare, et jactare in mare,* cum legionem ejecit ex homine, in porcos transire permittit : qui exagitati diabolico spiritu, se in maria demerserunt.

30. Hic igitur locus hortatorius ad fidem, docens moraliter etiam ea quæ solidata sunt, fide posse dissolvi. Ex fide autem caritas, ex caritate spes, et rursus in se sancto quodam circuitu refunduntur.

31. Sequitur ut nemo in operibus glorietur (v. 7), quia jure Domino debemus obsequium. Nam si tu non dicis servo aranti, aut oves pascenti : *Transi, recumbe* (ubi intelligitur quia nullus recumbit, nisi ante transierit : denique et Moyses ante transivit, ut magnum visum videret) si ergo tu non dicis servo tuo : *Recumbe* (v. 8); sed exigis ab eo aliud ministerium, et gratias ei non agis : ita nec in te patitur Dominus unius usum esse operis aut laboris; quia dum vivimus, debemus semper operari.

32. Ergo agnosce esse te servum plurimis obsequiis defœneratum. Non te

:ras quia filius Dei diceris : agnos-
a gratia, sed non ignoranda na-
. Neque te jactes si bene servisti,
l facere debuisti. Obsequitur sol,
mperat luna, serviunt Angeli. Vas
ium electus a Domino : *Non sum*,
it, *dignus vocari apostolus; quia
cutus sum Ecclesiam Dei*. Deinde
i nullius se ostendens conscium
e, subjecit : *Sed non in hoc justifi-
tum*. Et nos ergo non a nobis laudem
amus, nec præripiamus judicium
, et præveniamus sententiam judi-
: sed suo tempori, suo judici reser-
us. Post hæc reprehenduntur in-
i (v. 17) : atque ita demum ad trac-
m futuri venitur judicii.

l, 31. In illa hora qui fuerit in tecto, et
a ejus in domo ; ne descendat tollere illa :
qui in agro similiter non redeat retro.
memores estote uxoris Lot.

i. Interrogatus a discipulis Dominus
ndo veniret regnum Dei, ait (v. 21) :
num *Dei intra vos est*; utique per
tatem gratiæ, non per servitutem
e. Itaque qui vult esse liber, sit
s in Domino; ea enim parte qua
icipamur servitute, participamur
gno. Ait ergo : *Regnum Dei intra
st* : quando autem veniret, noluit
re, sed dixit judicii diem esse ven-
m; ut terrorem omnibus judicii
mentis incuteret, nec securitatem
ionis adferret.

. Et ne videretur contristare disci-
s, si his aliquid denegaret, ait in
libro : *De die autem et hora nemo
neque Angeli cœlorum, neque Filius*.
: medio posuit Filium, est enim
i filius hominis Filius Dei; ut ma-
lictum secundum filium hominis
nemus, quia temporum finem non
naturam hominis, sed per naturam
novit. Nec alienum tamen a fide
si Filium accipias Dei. Quid enim
sed bonus Pater Filium celaverit,
mnia dedit? Aut quomodo non de-
gnitionem temporis, cui dedit ip-
udicii potestatem? Quomodo autem
s nescire potest, quod Pater novit;
in Patre Filius sit, et Spiritus scru-
etiam alta Dei; cum ipse Filius
ndo sit divitiarum sapientiæ et
scientiæ Dei? Sed cur nolit dicere, ostendit alio loco : *Non est vestrum scire tempora et annos, quæ Pater posuit in sua potestate*.

35. Videtis quo tendat qui Trinitatem negat unius potestatis, ut sit aliquid quod nesciat Filius? Cur enim celaret Filium proprium Pater? Aut enim invidiæ causa nolumus aliis intimare quod scimus, aut ne forte prodamur : sed nec invidi in Patrem, nec proditoris in Filium suspicio cadit. Ergo unius sunt cognitionis; quia unius sunt potestatis. Deinde qui signa novit futuri judicii, utique novit et finem.

36. Quid enim est quod nesciat ille sicut fulgur coruscans (v. 24), eo quod lux, Dei Filius interna mysterii cœlestis illuminet? *In illa*, inquit, *hora*. Ergo et horam novit : sed novit sibi, nescit mihi. Bene autem causam diluvii, et incendii, et judicii de nostris adserit prodisse peccatis; quia Deus malum non creavit, sed nostra sibi merita repererunt.

V. 27. Edebant *enim* et bibebant : uxores ducebant, et nubebant.

37. Non quia conjugia damnentur, neque ut alimenta damnentur; cum in illis successiones, in istis naturæ subsidia sint; alioquin de hoc mundo est exeundum : sed in omnibus modus quæritur; quidquid autem abundantius est, a malo est. Sit aliquis consensus ad tempus, ut vacemus orationi : sit aliqua inter sollicitudines mundi, et intemperantiæ crapulas sobrietas religionis, et induciæ castitatis.

38. Ergo quia propter improbos necesse est probi in hoc sæculo contritionem cordis animæque patiantur, quo uberiorem mercedem accipiant in futurum, remediis instruuntur; ue qui in Judæa sunt, fugiant in montes. Quæ est ista Judæa? Novi enim et aliam Judæam secundum spiritum, non secundum litteram : *Notus* enim *in Judæa Deus*. Quales autem isti montes qui possint metum futuri cohibere judicii, cum scriptum sit : *Tremor autem montes occupabit? Cœlum et terra transibunt* : quomodo terrarum portio manebit immunis, aut tueri me poterit, quæ nec

ipsa se servat? Ubi igitur me ab ira ejus abscondam, qui conturbat profundum maris? *Si adscendero in cœlum, ibi est: si descendero in infernum, adest.* Non ergo falli potest qui ubique est, sed placari.

39. Adest itaque judicii dies : si vis non comprehendi, quotidie time, quotidie fuge. Quæris quomodo fugias? *Adscende in montem qui evangelizas Sion*; ut excelsorum vertice possis eminere meritorum : Deus enim montium, et non Deus vallium est. Adscende eo ubi Christus sedet ad dexteram Dei, cujus *Fundamenta in montibus sanctis* : et, *Montes in circuitu ejus.* Mons tuus Paulus, mons tuus Petrus est. Supra illorum fidem mentis tuæ locato vestigium. In lege Dei atque hæreditate fidei constitutos judicii dies non ad pœnam invenit, sed ad gloriam.

40. Si quis etiam in tecto est positus, hoc est, superiora jam domus suæ, eminentiumque virtutum culmen adscendit, ad terrena mundi hujus opera non recidat. Novi enim tectum in quo Rahab illa typo meretrix, mysterio Ecclesia sacramentorum consortio populis copulata gentilibus, exploratores quos Jesus direxit, abscondit : qui si ad inferiora descendissent domus, ab exploratoribus qui ad corripiendos eos missi fuerant, occisi essent. Tectum ergo sublimis est mentis officium, animæque fastigium, quo nuda corporis operitur infirmitas. Unde mihi videtur etiam paralyticus ille idcirco esse sanatus, quia a quatuor juvenibus demissus e tecto est; quia quatuor adminiculo virtutum, prudentiæ, fortitudinis, temperantiæ, atque justitiæ ad pedes Christi alta quadam se ratione subjecit. Nihil enim excelsius humilitate, quæ tamquam superior nescit extolli; quia nemo id affectat, quod infra se judicat.

41. Sed quoniam in judicio versamur, non digrediamur a tecto; ne dum vasa quæ in domo sunt, auferre cupimus, capiamur. Non enim in omni domo sunt vasa aurea et argentea, sed in plerisque sunt lignea : nec omnis domus plena; sunt enim et vacuæ, quas novit propheta qui dixit : *Quid factum est tibi nunc, quia adscendisti in domos vacuas? Impleta est civitas clamantium.* Et subjecit : *Omnes principes tui fugerunt, quicumque in te vulnerati sunt*, et ad perfidiam de fide lapsi sunt. Vulneratus est Sabellius, vulneratus est Valentinus, vulneratus est Arrius; in domus enim vacua sunt reperti.

42. Vis domum videre plenam? Sequere Petrum, cum esuriret ad domus superiora gradientem : ibi agnovit mysterium Ecclesiæ congregandæ; ut gentilem populum non judicaret immundum, quem fides posset ab omni mundanæ contagio *. Vasa autem de luto sunt : ergo vas corpus est. Et ideo cave ne desiderio corporis, præclara mentis studia derelinquas. Si Petrus non accepit mysterium in inferioribus positus, tu quemadmodum accipies? Ille accepit, quia adscendit, ut evangelizaret Dominum, passionem corporis non timeret.

43. Ergo *Qui in tecto est, non descendat : et qui in agro est, non revertatur retro.* Unde intelligam quid sit ager, nisi ipse me doceat Jesus, dicens : *Nemo mittens manum in aratrum, et respiciens retro, aptus est regno cœlorum!* Otiosus in villa sedet, laboriosus in agro seminat : debilis ad focum, fortis ad aratrum. Bonus odor agri; odor enim Jacob odor agri pleni. Ager plenus est florum, plenus est fructuum diversorum. Ara igitur agrum tuum, si vis dirigi ad Dei regnum. Floreat tibi bonorum seges fœcunda meritorum. Sit *Vitis abundans in lateribus domus tuæ, et novella olivarum in circuitu mensæ tuæ.* Dicat anima tua Christo, fertilitatis suæ jam conscia, et seminata Dei verbo, spiritalibus quoque inarata culturis : *Veni, frater meus, exeamus in agrum.* Ille respondeat : *Introivi in hortum meum, soror mea sponsa : vindemiavi myrrham meam.* Quæ enim melior quam fidei vindemia, qua resurrectionis fructus reconditur, qua perpetuæ lætitiæ fons rigatur?

* Non ita hic fides intelligenda, ut necessitas bonorum operum excludatur, quod sane ab Ambrosii doctrina quam alienissimum esse probe norunt, qui in ejus lectione non sunt omnino peregrini : sed ea sola ideo nominatur, quia salutis ac virtutum omnium est fundamentum.

L. Itaque cum respicere prohibearis magis redire prohiberis, et tollis tunicam; comperisti enim quod ei tunicam te petierit, remittere debes et pallium. Ergo directus ad Dei regnum, opes et patrimonium non requiras. Novit et aliam Scriptura tunicam, de qua nos hortatur Apostolus dicens: *Ut exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, induti novum*, superioris tunicam non requiramus erroris. Unde et illa ait: *Nocte exui me tunicam meam, quomodo induar eam?* quod non solum renuntiare peccatis, sed etiam memoriam omnem debeas actus superioris abolere. Denique Paulus superiora obliviscens, culpam exuit, pœnitentiam non omisit.

45. Et ideo Dominus: *Memores*, inquit, *estote uxoris Lot*: quæ ideo quia respexit retro, perdidit naturæ suæ munus; retro enim Satanas, retro Sodoma. Quapropter fuge intemperantiam, declinato luxuriam. Et ut cognoscas quia non omnes possunt fugere in montem, recordare quia ille qui se a veteribus studiis non reflexit (Sodomam enim sibi delegerat) ideo evasit, quia pervenit ad montem: illa quæ infirmior fuit, quoniam ad posteriora respexit, nec mariti adjuta suffragio, ad montem pervenire potuit, sed remansit.

V. 34. In illa nocte erunt duo in lecto uno: unus adsumetur, et alter relinquetur.

46. Bene noctem dixit, quia Antichristi hora tenebrarum est; eo quod pectoribus hominum tenebras offundat, cum dicat se esse Christum, exsurgentibus pseudo-prophetis qui adserant nunc in desertis Jesum degere, ut vagæ errore opinionis illudant: nunc in penetralibus, ut qui audierint, præcelsæ domine potestatis artentur. Christus autem sicut fulgur coruscans per universum mundum luminis sui globos spargit. Et ideo nec in desertis vagatur, nec aliquibus locis clauditur; quia *cœlum et terram ego impleo*, dicit Dominus: sed luce fulgoris sui fulget, ut in illa nocte resurrectionis gloriam videre possimus. Quid igitur sibi vult quod ait:

V. 35. Duo in lecto uno.... duæ molentes in pistrino.... duo in agro: unus adsumetur, et alter relinquetur.

47. Numquid iniquus Deus, ut pares studiis et societate vivendi, atque indiscretos actuum qualitate, meritorum remuneratione discernat? Non ita est, sed pro actibus hominis remunerationis est qualitas. Non ergo merita hominum copulæ usus exæquat: nam et pater in filium, et filius in patrem studio religionis insurgunt; quia non omnes quod adoriuntur, efficiunt: *Sed qui perseveraverit in finem, hic salvus erit*. Tum deinde non forense obsequium, sed interiorem Dominus rimatur affectum; neque enim si juste offeras, et non juste dividas, acceptum est sacrificium Deo. Ergo ex uno strato (est enim stratum infirmitatis humanæ, quia scriptum est: *Universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus*) unus relinquitur, alter adsumitur. Qui adsumitur, rapitur obviam Christo in aera: qui autem relinquitur, improbatur.

48. *Duæ molentes in pistrino*. Sensus quidem est quod hi significari videantur, qui ex occultis alimenta quærant, et in apertum ex interioribus proferant. Sed tamen quid molant istæ duæ mulieres, requirendum est. Nisi forte quod legimus in Esaia: *Si adferatis similaginem, vanum est*; ut similago sit, quæ a molentibus offeratur. Discutiamus ergo quæ molant, quidve molant, quidve pistrinum sit. Et fortasse mundus iste pistrinum est, in quo aptius reor quia humani corporis forma referatur, in quo anima nostra velut quodam carcere includitur, corporali panem, si boni consulat, operatura cœlestem. In hoc ergo pistrino vel Synagoga, vel anima obnoxia delictis, triticum molendo madefactum, et gravi humore corruptum, non potest interiora ab exterioribus separare; et ideo relinquitur, quia ejus similago displicuit. At vero sancta Ecclesia, vel anima nullis maculata contagiis delictorum, quæ tale triticum molet quod solis æterni calore sit torridum, quod Deus quemadmodum voluit, sic vestivit, et Angeli ab omni purgamentorum labe mundarunt, bonam simila-

ginem de penetralibus hominum Deo offerens, sacrificii sui libamenta commendat.

49. Nec solùm molentes duæ, sed etiam operantes duo erunt in agro uno, e quibus adsumetur unus. Bonus seminator, qui non supra vias seminaverit, sed supra aratum et cultum solum; ut fructum humilitate pressum, non jactatione dispersum terra multiplicet. Relinquitur autem seminator zizaniorum, ex quibus refutabilis similago conficitur. Qui sint autem isti agricolæ differentes possumus reperire, si advertamus qua ratione duos νοῦς, hoc est, duas mentes esse in nobis Apostolus dixerit, fortasse enim ideo, quia altera exterioris est hominis, qui corrumpitur, altera interioris, qui per sacramenta renovatur. Et eo ille fortasse deterior, qui extollitur frustra inflatus mente carnis suæ, et non tenens caput; quia a Domini nostri Jesu Christi salutarium præceptorum observatione declinat: ipse enim caput omnium, qui auctor est omnium. Alter est ille præstabilior, qui humilitatem diligit, sapientiam quærit, misericordiam non omittit; bonus scilicet seminator: *Dispersit enim, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*. Hic igitur spiritalis est, ille carnalis. Nam sicut verbis Apostolicis comprehendimus illum extollentem se tumido animo seductorem mente carnis inflari: ita etiam sanctum virum renovari spiritu mentis ostendimus, dicente eodem: *Renovamini autem spiritu mentis vestræ*. Duas ergo mentes esse demonstrat: unam, quæ mens carnis efficitur, vincta peccato: alteram, quæ spiritui copulata, carnis abjurat illecebras.

50. Nec solum duæ mentes, sed etiam duæ leges in nobis sunt, quarum utramque nobis Apostolus explicavit dicens: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati quæ est in membris meis*. Est ergo lex interioris hominis, est etiam exterioris: illa quæ peccatum prohibet, ista quæ suadet: illa quæ damnat errorem, ista quæ suggerit: illa quæ mentem [illegible], ista quæ tentat. Sunt etiam duæ [illegible] vehementiores in nobis leges, una [illegible] altera peccati, secundum eumdem Apostolum dicentem: *Igitur ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*. Et ostenditur quod si mentem tantummodo dicas, contrariam carnis ostendis: cum enim dicat Paulus se legi Dei mente servire, utique mentem per se ipsam, nisi carne vincatur, bonam esse demonstrat, et natura ita creatam, ut resistat errori. Itaque cum vincitur, mens carnis est, non ex natura habens, sed ex carne, quod labitur; et quasi in nomen proprietatemque victricis victa succedit: natura autem adversa carnis est. Denique mente Deo servimus, carne peccato. Melior autem mens erit, si cooperaria sancto Spiritui religiosum non intermittat officium.

51. Istæ sunt igitur operantes in agro nostro, quarum altera bonum fructum diligentia dat, altera amittit incuria, quam sanguinem Legislator appellat, dicens: *Anima omnis carnis, sanguis ejus*. Quo plerique referunt etiam illud quod scriptum est: *Non manducabis carnem in sanguine*; ne vulneribus animæ cruentatas corporis voluptates; refectionis potius loco, quam reatu sanguinis, æstimemus, quos oportet Dei verbo refici. Est ergo cibus refectionis, est cibus sanguinis; sicut enim caro Domini vere est cibus, ita sanguis vere noster est potus. Bonam ergo de nostris operibus escam Domino suggeramus; ne rursus cum venerit, et sicut in illa ficu pomum non invenerit, nostrorum meritorum infœcunditate jejunus propositum pietatis avertat, dicens ad illam animam quam nudam pomorum repererit, et sanguine cruentatam: *Numquam ex te fructus nascatur in sempiternum*. Est ergo anima carnis omnis sanguis ejus. Est etiam præstabilior anima, de qua dixit Deus: *Omnes animæ meæ sunt: sicut anima patris, ita etiam anima filii mea est*.

52. Nec illud prætereat ut duos populos interpretemur, id est, quod in hoc mundo qui agro frequentissime comparatur, duo populi sint, unus credentium, alter qui non credit, relaturi me-

aliorum vicem suorum; et ideo alter qui fidelis est, adsumatur: alter qui infidelis, relinquatur. Duæ autem illæ molentes, duæ animæ, vel certe Ecclesia atque Synagoga; non enim una tantum forma, sed multiplex in divinis scripturis esse consuevit; ut unus sermo plures species comprehendat. Itaque mens hominis, et anima carnis, et Synagoga id triticum colligunt, et eam similaginem molunt, quæ offertur in vanum: mens autem quæ juncta est animæ, et anima quæ receptrix est salutaris verbi vel Ecclesia Dei, excolunt et molunt veræ Legis similaginem spiritalem; unde etiam panes propositionis fiunt, quos soli sacerdotes edunt, quibus puriorem panem manducare præscriptum est, illum utique qui descendit de cœlo. Omnes autem sumus, si merita nostra patiantur, justitiæ sacerdotes, qui unctione lætitiæ in regnum et sacerdotium consecramur.

53. Ergo ita exerceamus et colamus agrum nostrum in istius culturæ munere constituti; ut in illa superiore Hierusalem, ubi Legis custodia vera celebratur, habeamus similaginem de manipulis nostris, quos beati qui potuerint congregare: *Ut venientes veniant in exsultatione, tollentes manipulos suos.* Isti igitur fructus sunt spiritales, et felices veri proventus laboris, qui nullo inutili imbre madefiant: fructus autem carnis corruptelæ obnoxius est; et ideo qui carnalia seminaverit, carnalia et metet. De agro vero quid dicam, cum manifestum sit in opere cultoris vel laudem esse, vel culpam?

V. 36. Et respondentes dixerunt: Ubi, Domine?

54. Hoc discipuli locuti sunt: Dominus autem ubi præmonuit et quo fugiendum, et ubi commorandum, et quid esset cavendum, complexus est summam definitione generali, dicens:

V. 37. Ubi fuerit corpus, ibi congregabuntur et aquilæ.

55. Itaque prius quæ sint aquilæ conjiciamus, ut quod sit corpus definiamus. Justorum enim animæ aquilis comparantur, quod alta petant, humilia derelinquant, longævam ducere ferantur ætatem. Unde et David animæ suæ dicit: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Si igitur intelleximus aquilas, de corpore jam dubitare non possumus, maxime si meminerimus quod a Pilato Joseph corpus acceperit. Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus Maria Cleophæ, et Maria Magdalene, et Maria mater Domini, apostolorumque conventus circa Domini sepulturam? Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus, quando veniet cum intelligibilibus nubibus Filius hominis, *et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt.*

56. Est etiam corpus de quo dictum est: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus.* Circa hoc corpus aquilæ sunt, quæ alis circumvolant spiritalibus. Sunt et circa corpus aquilæ quæ credunt Jesum in carne venisse; quia omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est. Ubi ergo fides, ibi sacramentum, ibi diversorium sanctitatis. Est etiam corpus Ecclesia, in qua per baptismi gratiam renovamur spiritu, et occidua senectutis in redivivas reparantur ætates.

Cap. 18, v. 16. Sinite pueros venire ad me, et nolite eos vetare; talium est enim regnum Dei.

57. Atqui ætas hæc infirma est viribus, invalida ingenio, immatura consilio: non ergo ætas præfertur ætati, alioquin obesset adolescere. Quid votis opus est ut ævi maturitas consequatur, si mihi meritum regni demtura cœlestis est? Ergo Deus vitæ processum ad vitia dedit, non ad incrementa virtutis. Et cur ipse apostolos non puerilis, sed provectioris elegit ætatis? Cur autem pueros aptos regno dicit esse cœlorum? Fortasse quia malitiam nesciant, fraudare non norint, referire non audeant, scrutari ignorent opes, honorem, ambitionem non appetant. Sed ignorare ista virtus non est, sed contemnere; nec continentiæ laus, ubi infirmitatis integritas: non igitur pueritia, sed æmula puerilis simplicitatis bonitas designatur. Non enim virtutis est non posse peccare, sed nolle, atque ita tenere perseverantiam voluntatis, ut voluntas infantiam, usus imitetur naturam. Denique ipse hoc Salvator expressit, di-

cens : *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.*

58. Quis est ergo puer imitandus apostolis Christi : num unus ex parvulis? Hæc igitur virtus apostolorum? Quis ergo puer? Ne forte ille de quo Esaias dicit : *Puer natus est nobis, filius datus est nobis?* Ipse enim tibi puer dixit : *Tolle crucem tuam, et sequere me.* Et ut agnoscas puerum : *Cum malediceretur, non remaledixit : cum percuteretur, non repercussit;* hæc est enim perfecta virtus. Itaque et in pueritia est quædam venerabilis morum senectus, et in senectute innocens pueritia : *Senectus enim venerabilis est, non diuturna, nec numero annorum computata : cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Unde et scriptum est : *Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini;* quia nemo nisi perfectus laudat Dominum. *Nemo* enim *dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.*

59. Quod videtur de Ecclesiæ populo prophetatum, qui junior seniorem populum Judæorum virtutis studiis anteivit. Et ideo illud : *Ecce ego et pueri mei, quos dedisti mihi.* Isti sunt pueri qui Dominum pullo asinæ supervectum propheticis vocibus prosequentes, redemtionem gentium venisse dicebant : isti sunt pueri vel infantes qui Christi illa ubera super vinum haustu pleniore suxerunt. *Ex ore enim infantium et lactentium perfecisti laudem.*

60. Durum itaque aliquibus et immite videri potest, quod discipuli ad Dominum infantulos adire prohibebant, nisi vel mysterium intelligas, vel affectum; neque enim id invidæ in pueros mentis asperitate faciebant, sed sedulæ servitutis obsequia Domino deferebant, ne comprimeretur a turbis. Denique alibi scriptum est : *Magister, comprimunt te turbæ.* Respuenda quippe est utilitas nostra, ubi divinitatis injuria est. Ergo fugiamus superbiam, sequamur puerilem simplicitatem; quia veritas adversaria superbiæ, simplicitas autem concurrens veritati, in ipsa humilitate sublimis. Non enim in abjecto corde habitat Deus, sed sicut tradiderunt nobis prophetæ : *Thronus ... tutis exaltatus est;* in eo scilicet, ... elevatur sapientia ad altitudinem ... tatis. Nec sicut Cain fraterna ... dolum percussoris abscondat : sed ... intraque sit frater. Hæc in affectu; mysterio autem; quia prius salvari ... pulum Judæorum, ex quo et secundum carnem nati fuerant, gestiebant : ... et pro Chananea muliere supplicarunt. Sciebant ergo mysterium, quod utrique populis vocatio deberetur : sed fortasse adhuc ordinem nesciebant.

61. Nunc distantiam intende verborum. Ubi ad se infantes accedere jubet, ut eos vel prædicatione, vel manuum impositione benediceret, pueros appellat : ubi præcipit non scandalizandos, pusillos vocat; non enim scandalizantur qui tanguntur a Christo, non labuntur qui Christo propinquant : sed labuntur illi quos pusillos non ætatis exiguitas, sed virtutis pusillitas fecit. Simul etiam docet infirmos non esse tentandos; ne in nos eorum delicta vertantur, quorum preces ad Dominum, etsi ipsi virtutum meritis infirmi sint, Angelorum tamen patrociniis evehuntur. Nemo ergo irrideat pauperem, quia exacerbat illum qui fecit eum : nemo tentet invalidum, ne Angelos lædat : nemo præcipitet infirmum, ne solvat beneficium Redemtoris.

62. Et ideo dixit : *Væ huic mundo a scandalis;* quia crucem Domini plerique scandalum judicarunt, cum Dominicæ humilitas passionis nostræ sit sacramentum salutis; ut adoriamur virtutis officium, sumamus humilitatis exemplum. Væ igitur ei qui in crucem Domini non crediderit, qua scandalizantur infirmi : *Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris.*

63. In divinis quidem scripturis non verborum seriem, sed rerum pondus examinare debemus; plus enim proficit ad reprimenda peccata, inauditi generis atque deformis belluina quædam pompa supplicii. Tamen ne cui hic quoque scandalum generetur infirmo, non otiose simul positam putamus molam asinariam, collum hominis, profu...

dum maris. Etenim cum asini typum populus gentilis acceperit, nonne tibi videtur tamquam molam asinariam volvere, quamdiu in imperitiæ suæ errore versatur, naturæ quidem vinculis alligatus; ut verbum emolat, Deum quærat : sed opertæ mentis cæcitate suffusus; ut vultum animi erigere ad Deum, et oculos cordis aperire non noverit? Et ideo sine ulla cursus alacritate, vestigiis in se sæpe redeuntibus, invitus usui laborat alieno. Tamen qui molam volvit, consummandi aliquando finem operis habet, et exuendæ spem gerit cæcitatis : cui vero mola ad collum suspenditur, portat lapidem, qui portare Domini jugum recusavit. Asinus ergo ad molam, cæcus ad lapidem, gentilis ad saxum, qui adorat eum quem non videt, nec agnoscit : *Deus enim non in manufactis habitat*, nec in saxo agnoscitur, sed in spiritu.

64. Uterque igitur populus et gentilis et Judæus pompa quadam sermonis hujus exponitur : sed vehementior in Judæos pœna decernitur. Gentilium enim memoria sæculi istius fluctibus obruetur, et cœno mundi hujus abolebitur, qui inter ea quæ non sunt, esse voluerunt, et alienati a scientia Dei tamquam in profundum maris mersi sunt : at vero Judæi per patriarchas adsumti, circumcisione signati; per Legem eruditi non tamquam ignoti peribunt, sed tamquam sacrilegi punientur. Etenim Atheniensibus ignotus Deus, in Judæa notus, sed non receptus. Et ideo qui ignorat, ignorabitur : qui prævaricatur, damnabitur; nec ille exutus a culpa, qui suum nescivit auctorem : et ille exutus a venia, qui Dominum non recepit. Tolerabilius tamen est fidem non detulisse Christo, quam manus intulisse.

V. 18, 19. Interrogavit autem eum quidam princeps, dicens : Magister bone, quid faciendo vitam æternam possidebo? Dixit autem ei Jesus : Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus.

65. Versuta interrogatio, et ideo armata responsio. Tentator enim princeps iste magistrum bonum dixit, qui Deum bonum dicere debuisset. Nam licet et in divinitate bonitas sit, et in bonitate divinitas (nemo enim bonus nisi solus Deus, omnis autem homo mendax : quidquid autem mendax, utique non bonum), tamen addendo, *Magister bone*, in portione bonum dixit, non in universitate; nam Deus universitate bonus, homo ex parte. Propterea Dominus : *Quid me dicis bonum*, quem negas Deum? Quid bonum dicis, cum bonus nemo nisi unus Deus? Non ergo bonum se negat, sed Deum designat. Bonus enim quid est, nisi plenus bonitatis? At vero cum scriptum sit : *Non est qui faciat bonitatem, non est usque ad unum*, utique de hominibus, non de Deo dixit; Deus enim unus est, non unus e numero : ita et Dei Filius quasi unicus exceptus est, non quasi unus ex multis : unigenitus est, non unus ex genitis. Et ideo : *Nemo bonus*, non præjudicat Christo; quia nemo judicat Christum : *Nemo* enim tamquam communiter de nobis dicitur, sed nihil Christo commune nobiscum.

66. Quod si quem movet, quia *Nemo bonus nisi unus Deus*, moveat et illud, quia nemo bonus nisi Deus. Quod si a Deo Filius non excipitur, utique nec a bono Christus excipitur. Sed cum in Deo Filius persona alter, potestate unus sit : *Unus enim Deus ex quo omnia, et unus Dominus per quem omnia* : Deus autem et Dominus non duo dii, sed unus Deus sit; quia *Dominus Deus tuus Dominus unus est*, utique cum secundum majestatem Deus unus utraque persona sit, et bonus unus in utroque est. Nam quomodo non bonus ex bono natus? *Arbor enim bona bonos fructus facit.* Quomodo non bonus, cum bonitatis substantia adsumta ex Patre non degenerarit in Filio, quæ non degeneravit in Spiritu? Et ideo, *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam*. Quod si bonus Spiritus qui accepit ex Filio, bonus utique et ille qui tradidit. Et cum bonus Pater, utique et ille bonus qui omnia habet, quæ Pater habet. Aut si negatis Filium habere bonitatem, negatis et Patrem.

67. Ratio evidens exemplis non eget. tamen vel auctoritatem sequimini Scripturarum; scriptum est enim : *Dominus judex bonus domui Israel.* De Filio, an de

Patre dicit? Sed *Pater non judicat quemquam; quia omne judicium dedit Filio.* Ergo Dominus bonus Filius. Accipe aliud : Trinitatem utique confitentur qui ad baptismum veniunt; quia baptizantur in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti : ergo et Patri et Filio et Spiritui sancto confitentur. Cum ergo dicitur : *Confitemini Domino, quoniam bonus* : bonus utique Pater, bonus et Filius, bonus et Spiritus sanctus : sed Deus unus est; quia *Bonus Dominus exspectantibus eum.* Annon bonus, qui bona tribuit *animæ quærenti eum?* Annon bonus, *Qui satiat in bonis animam tuam?* Annon bonus, qui ait : *Ego sum pastor bonus?*

68. Sed putatis ideo Deum bonum; quia judicium non habet, in quo est necessitas vindicandi. Quamquam jam præmissum sit judicem bonum esse domui Israel; tamen alibi habes : *Quam bonus Deus Israel rectis corde!* De quo igitur putatis dictum : de Patre, an de Filio? Si de Patre : ergo non omnibus bonus. Cur igitur Filio derogatis? Si de Filio, ergo bonum Deum et Filium confitemini; ipse est enim *Benedictus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemtionem plebis suæ.* Ipse est rex et Deus Israel, cui dicitur : *Rabbi, tu es Filius Dei, tu es rex Israel.* Sic igitur hic dicit : Quoniam tu bonum me non potes sentire qui tentas, quid me dicis bonum? Bonus quidem ego, sed *Rectis corde* : cui bonum esse ex natura suppetat, non ex versutia. Bonus ergo Filius : *Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius.* Quomodo ergo non bonus, qui est imago bonitatis? Sicut enim imago Dei Deus, sed unus Deus : ita et divinæ imago bonitatis bona, sed una bonitas. Mihi certe utile est bonum Deum credere, quem meorum habiturus sum judicem delictorum. Illi viderint qui credere bonum nolunt. Itaque quia legisperitus est iste qui tentat, sicut in libro alio demonstratur, bene dixit : *Nemo bonus nisi Deus;* ut admoneret quia scriptum est : *Non tentabis Dominum Deum tuum* : sed magis confiteretur Domino, *Quoniam bonus.*

69. Denique eum sæpe perstringit (v. 21 *et seq.*) : nam glorianti in Lege quod a juventute sua omnia custodisset; ut inanem jactantiam ejus exponeret, ostendit ei adhuc deesse quod Legis est. Et ideo ad misericordiæ præceptum tristis inducitur; ut in eum naturalis quædam detur forma sententiæ :

V. 25. Facilius camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei.

70. Magna vis, magnum pondus in verbis. Quibus enim verbis aliis vehementius exprimeret, non debere jactare se divitem in divitiis suis, quam talibus quibus definitur contra naturam esse dives misericors? Aufer mihi lenocinia fucumque verborum, quæ solent enervare sententias. Lactari non debuit iste, sed frangi, qui misericordiam respuebat. Tamen si quos verborum magis ornamenta quam sensus virilis et naturalis quidam habitus et forma delectant : quod boni faciunt petitores in uxore ducenda, ut mores discutiant, non decorem; nec adspectus offensione revocentur, cum virtute animi provocantur : hi quoque in verbis mysterium quærant, quod est mens quædam et anima verborum; nec in mysterio verba discutiant.

71. Camelus ergo in typo populus gentilis accipitur, quem leo ille quærens quem devoret, onustum thesauro propheticis agitat speciebus * in desertum. In tribulatione enim et angustia leo et catulus leonis, aspides et progenies aspidum volantium ferebant in asinis et camelis divitias suas. Et bene camelus pro gentili figuratus est populo; quia superstitionis deformitate degenerans, prius quam crederet populus nationum, belluinæ speciem fœditatis, absurda vestigia, ora turpia præferebat. Facilius igitur iste peccator per viam intravit angustam (quæ est via Christi, qui per proprii corporis passionem mortis penetrans viam, velut acus redintegravit scissa quædam nostræ vestimenta naturæ), quam populus Judæorum dives in

* Id est, figuris ac imaginibus, quibus prophetica visio exprimitur.

Lege, egenus in fide, præruptus in furore, probrosus in crimine.

72. Potest etiam moraliter de omni intelligi peccatore, et de arrogante divite. Nonne tibi videtur publicanus ille oneratus suorum conscientia delictorum, cum oculos ad Deum non auderet adtollere, velut quidam camelus in foramen acus confessionis suæ remediis facilius introire, quam pharisæus ille in regnum Dei, arrogans in prece, jactans innocentiæ, præsumtor gloriæ, exprobrator misericordiæ, prædicator sui, criminator alieni : qui magis conveniret Dominum, quam rogaret? Si quis igitur horret camelum, horrescat eum qui factis fœdior sit camelo.

V. 20. Honora patrem et matrem.

73. Pulcre mihi hodie legitur Legis exordium, quando mei natalis est sacerdotii; quotannis enim quasi de integro videtur incipere sacerdotium, quando temporum renovatur ætate*. Bonum etiam quod legitur : *Honora patrem et matrem*. Vos enim mihi estis parentes, qui sacerdotium detulistis**: vos, inquam, filii, vel parentes : filii singuli, universi parentes; libenter enim meos dixerim vos vel liberos, vel parentes, qui verbum Dei auditis et facitis : filios, quia scriptum est : *Venite, filii, audite me*: parentes, quia ipse Dominus dixit : *Quæ mihi mater aut fratres? Mater et fratres mei hi sunt, qui audiunt verbum Dei et faciunt.*

74. Bene ergo Lex quæ præmiserat : *Diliges Dominum Deum tuum, et diliges proximum tuum*, subjecit : *Honora patrem tuum et matrem*. Primus enim gradus iste pietatis est; namque hos auctores tibi esse voluit Deus. Honora obsequiis, ut abstineas a contumeliis; quia ne vultu quidem lædenda pietas est parentum. Sed parum est non lædere, quia Lex prospexit ne patiantur injuriam : *Qui enim maledixerit patri vel matri, morte morietur* : tu honora, ut bonus sis. Aliud est Legis beneficium, aliud pietatis officium. Honora tuos, quia suos Dei Filius honoravit. Legisti enim, *Et erat subditus illis* : si Deus servulis, quemadmodum tu parentibus? Honorabat igitur Joseph et Mariam Christus non naturæ debito, sed pietatis officio. Honorabat et patrem Deum, quemadmodum nemo potuit honorare; ut esset obediens usque ad mortem : honora ergo et tu parentes.

75. Est autem honor non solum honorificentiæ, sed etiam largitatis : *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt*. Honor enim est deferre pro meritis. Pasce patrem tuum, pasce matrem tuam. Et si paveris matrem, adhuc non reddidisti dolores, non reddidisti cruciatus quos pro te passa est : non reddidisti obsequia quibus te illa gestavit : non reddidisti alimenta quæ tribuit tenero pietatis affectu, immulgens labris tuis ubera : non reddidisti famem quam pro te illa toleravit; ne quid quod tibi noxium esset, ederet; ne quid quod lacti noceret, hauriret. Tibi illa jejunavit, tibi manducavit, tibi illa quem voluit cibum non accepit, tibi quem noluit cibum sumsit, tibi vigilavit, tibi flevit : et tu illam egere pateris? O fili, quantum tibi sumis judicium, si non pascas parentem! Illi debes quod habes, cui debes quod es. Quantum judicium, si pascat Ecclesia quos tu nolis pascere! *Si quis fidelis*, inquit, aut si qua fidelis *habet viduas, subministret illis; ut non gravetur Ecclesia, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat*. Hoc de extraneis : quid de parentibus?

76. Non otiose diximus proxime, quia nos materna querela præstrinxit : sed maluimus eum qui talis est, publice monere, quam domestice coercere*. Et si nostra voce non proditur, vel suo tamen erubescit affectu. Ne commiseris, fili, ut parentes tuos aliorum fames pascat : ne commiseris, fili, ut jejunia pauperum parentibus tuis cibum quæ-

* Hic vetus consecrationis antistitum quotannis celebrandæ consuetudo indicatur, minime indigna quam observemus.

** Dicitur hoc loco populus sacerdotium detulisse, quod nimirum Ambrosium ordinari, ut Paulinus testatur, *mirabili et incredibili concordia consensisset*, non quod ei contulisset ordinem aut jurisdictionem.

* Hinc intelligas episcopis olim non solum admonendi, verum etiam coercendi jus auctoritatemque fuisse.

raut. Si non propter gratiam et salutem, propter verecundiam pasce vel tu fili, vel tu filia. Non pudet si te ingrediente in Ecclesiam, alienis manus suas anus mater extendat, et prætermissa filia, de extraneis stipem poscat; cum tu transeas sublimi collo, et nutibus oculorum, trahens vestem, habens inaures et dextralia et annulos, et reliqua quæ Esaias dicit? Quid si in te sermonem suum vertat, reposcens naturæ debitum, nutrimentorum pretium, manus tuæ quod genitrici debetur officium? Quid respondebis?

77. Dabisne aliis? Quid si tibi objiciant : Vade, prius matrem tuam pasce. Nam etsi pauperes sunt; impiam tamen non quærunt collationem. Nonne audisti supra quia dives ille in bysso et purpura recubans, cujus de mensa micas Lazarus colligebat, pœnis cruciatur æternis; quia pauperi non impartivit alimenta? Si non donare extraneis, grave est : quanto gravius excludere parentes? Sed dicis te, quod eras parentibus collaturus, Ecclesiæ malle conferre. Non quærit donum Deus de fame parentum. Unde reprehendentibus Judæis quia discipuli Domini manus non lavarent, respondit Jesus : *Quicumque dixerit: Munus quodcumque est ex me, tibi proderit, non honorificabit patrem aut matrem.*

78. Quapropter obscuritatem sensus non imprudenter deflexiмus. Nam Judæi cum hominum traditionem sequuntur, Dei negligunt : discipuli traditionem Dei præferentes, hominum negligebant, ut manus non lavarent, cum panem manducarent; quoniam *Qui lotus est totus, non habet necesse ut manus lavet.* Laverat eos Jesus, lavacrum aliud non quærebant; uno enim Christus baptismate omnia solvit baptismata. Itaque quem laverit Ecclesia, non habet necesse iterum lavari. Ergo mysterio intendebant discipuli, non sui munditiam corporis, sed animæ requirentes. Hoc reprendebant Judæi : sed argute redarguuntur a Domino, quod inania observent, profutura despiciant. Et ideo illis dicit: Vos quare dicitis patri aut matri, quos Lex præcipit honorari : *Munus quodcumque est ex me, tibi proderit;* id est, cum petit aliquid ad sumtum egens pater aut mater a filio, quia Legem timens Judæus excusationem non dandi requirit, dicere solet : *Munus quod est ex me, tibi proderit;* ut dicatam a filiis Deo pecuniam pater religiosus accipere reformidet. Sed hæc traditio hominum est excusationes obtexentium avaritiæ suæ. Cæterum Dei traditio est, ut prius pascas parentes. Nam si juxta divinum oraculum, contumelia parentis morte luitur, quanto magis fames quæ morte gravior est?

79. Quo loco insolentem Dominus infrænat jactantiam. Multi enim, ut prædicentur ab hominibus, Ecclesiæ conferunt, quæ suis auferunt; cum misericordia a domestico progredi debeat pietatis officio. Da ergo prius parenti, da etiam pauperi, da illi presbytero quod tibi abundat terrenum, ut ab illo accipias spirituale quod tibi deest; etenim qui honorat, honorabitur. Vide ergo quia ille cum accipit, tradit : et accipit non quasi inops, sed quasi remuneraturus majore mensura. Da pauperi in requiem ejus, ut et tu communicans de tuo inopi, requiem consequaris. Sed ut pascendos Scriptura dicit parentes : ita propter Deum relinquendos parentes; si impediant devotæ mentis affectus.

V. 35. Factum est autem cum appropinquasset Hiericho, quidam cæcus sedebat secus viam.

80. In libro secundum Matthæum duo inducuntur, hic unus : ibi egrediente Hierico, hic appropinquante. Sed nulla distantia; nam cum in hoc uno typus populi gentilis sit, qui sacramento Dominico recipit amissi luminis claritatem, nihil interest utrum in uno medicinam, an in duobus accipiat; quoniam ex Cham et Japhet Noe filiis originem ducunt, in duobus cæcis duos generis sui prætendebant auctores.

81. Quod videtur etiam Lucas non omisisse, cum Zachæum subjicit, qui statura pusillus, hoc est, nulla nobilitatis ingenitæ dignitate sublimis, exiguus meritis, sicut populus nationum, audito Domini Salutaris adventu, quem sui non receperant, videre cupiebat :

sed nemo facile Jesum videt, nemo potest Jesum videre constitutus in terra. Et quia non prophetas, non regnum habebat, tamquam formæ gratiam naturalis adscendit in sycomorum, vanitatem scilicet Judæorum vestigio suo proterens, errata quoque corrigens superioris ætatis : et ideo Jesum interioris domus recepit hospitio. Et bene adscendit in arborem, ut arbor bona bonos fructus faceret, ac naturali excisus oleastro, et contra naturam insertus in bonam olivam, fructum posset Legis adferre ; radix enim sancta, etsi rami inutiles, quorum infructuosam gloriam plebs gentium fide resurrectionis quasi quadam corporis elevatione transcendit.

Cap. 19, v. 2. Et ecce vir nomine Zachæus.

82. Zachæus in sycomoro, cæcus in via. Quorum alterum Dominus miseraturus exspectat, alterum mansionis suæ claritate nobilitat : alterum sanaturus interrogat, apud alterum se non invitaturum invitat; sciebat enim uberem hospitis sui esse mercedem : sed tamen etsi nondum vocem invitantis audierat, audierat affectum.

83. Verum ne cæcum istum tamquam fastidiosi pauperum cito reliquisse videamur, et transisse ad divitem; exspectemus eum, quia exspectavit et Dominus : interrogemus eum, quia interrogavit et Christus. Nos interrogemus, quia nescimus : ille, quia noverat : nos interrogemus, ut sciamus unde iste curatus sit : ille interrogavit, ut in uno plures disceremus unde Dominum videre mereremur; interrogavit enim, ut crederemus nisi confitentem non posse sanari.

Cap. 18, v. 43. Et confestim vidit, et sequebatur illum magnificans Dominum.... Et perambulabat in Hiericho.

84. Aliter enim non videret, nisi sequeretur Christum, nisi Dominum prædicaret, nisi sæculum præteriret. Cum divitibus quoque in gratiam revertamur; nolumus enim offendere divites, quia volumus, si fieri potest, sanare omnes; ne in cameli comparatione præstricti, et in Zachæo citius quam oportuit, derelicti, justæ habeant commotionis offensam.

85. Discant non in facultatibus crimen hærere, sed in iis qui uti nesciant facultatibus; nam divitiæ ut impedimenta in improbis, ita in bonis sunt adjumenta virtutis. Dives certe Zachæus electus a Christo, sed dimidium bonorum suorum pauperibus largiendo, reddendo etiam in quadruplum quæ fraude sustulerat (alterum enim non sat est : nec habet gratiam liberalitas, si injuria persevérat; quia non spolia, sed dona quæruntur) uberiorem mercedem, quam conferebat, accepit.

86. Et bene princeps inducitur publicanorum (cap. 19, v. 2). Quis enim de se desperet, quando et iste pervenit cui census ex fraude? *Et ipse*, inquit, *dives*. Ut scias non omnes divites avaros.

87. Quid sibi vult quod nullius alterius staturam Scriptura nisi hujus expressit (v. 3), *Quia statura pusillus erat?* Vide ne forte malitia pusillus, aut adhuc pusillus fide; nondum enim promiserat, cum adscenderet, nondum viderat Christum, merito adhuc pusillus. Denique Johannes magnus, quia et Christum vidit, et Spiritum sicut columbam super Christum manentem, sicut ipse ait : *Vidi Spiritum descendentem sicut columbam, et manentem super eum*.

88. Quæ autem turba, nisi imperitæ confusio multitudinis, quæ verticem nequit videre sapientiæ? Ergo Zachæus quamdiu in turba est, non videt Christum : supra turbam adscendit, et vidit; hoc est, plebeiam transgressus inscientiam, meruit, quem desiderabat, adspicere. Pulcre autem addidit :

V. 4. Quia illa parte erat transiturus Dominus.

89. Vel ubi sycomorus, vel ubi crediturus; ut et mysterium servaret, et gratiam seminaret : sic enim venerat, ut per Judæos transiret ad gentes.

90. Vidit itaque Zachæum sursum; jam enim sublimitate fidei inter fructus novorum operum velut fœcunda altitudine arboris eminebat. Et quoniam de typo ad moralia deleximus, inter tot credentium voluntates Dominica dig

relaxare animum, festivitatem admiscere delectat. Zachæus in sycomoro, novum videlicet novi temporis pomum, ut in hoc quoque compleretur illud : *Arbor fici produxit grossos suos*; ad hoc enim Christus advenit, ut ex lignis non poma, sed homines nascerentur. Legimus alibi : *Cum esses sub arbore fici, vidi te*. Ergo non Nathanael sub arbore, hoc est, supra radicem, quia justus; radix enim sancta : sub arbore tamen Nathanael, quia sub Lege : Zachæus supra arborem, quia supra Legem : ille Domini occultus defensor, hic publicus prædicator : ille adhuc Christum ex Lege quærebat, iste jam supra Legem, relinquebat sua, et Dominum sequebatur.

V. 16. Ecce mna tua decem mnas adquisivit.

91. Bonus ordo, ut vocaturus gentes, et Judæos jussurus interfici, qui noluerunt regnare supra se Christum, hanc præmitteret comparationem, ne diceretur : Nihil dederat populo Judæorum : unde potuit melior fieri; aut quid ab eo qui nihil recepit, exigitur? Non mediocris ista est mna, quam supra mulier Evangelica quia non invenit, lucernam accendit, lumine quærit admoto, gratulatur inventam.

92. Denique ex una decem mnas alius fecit (v. 18), alius quinque. Fortasse istæ moralia habent, quia quinque sunt corporis sensus : illæ decem, duplicia, id est, mystica Legis, et moralia probitatis. Unde et Matthæus quinque talenta et duo talenta posuit : in quinque talentis ut sint moralia, in duobus utrumque, mysticum atque morale. Ita quod numero inferius, re uberius. Et hic possumus decem mnas, decem verba intelligere, id est, Legis doctrinam : quinque mnas, magisteria disciplinæ. Sed legisperitum in omnibus volo esse perfectum; non enim in sermone, sed in virtute est regnum Dei.

93. Bene autem quia de Judæis dicit duo soli multiplicatam pecuniam defe runt; non utique æris, sed disputationis usuris. Alia est enim pecunia fœnoris alia doctrinæ cœlestis usura.

94. Denique Dominus cum dicit (v. 23) *Quare non dedisti pecuniam meam ad mensam?* non nostræ, sed suæ pecunia quærit usuram.

95. Unus intra terram abscondisse se dicit, quod rationem quæ ad imaginem et similitudinem Dei data est nobis studio voluptatis obruit, et tamquam in foveam carnis abscondit. De aliis siletur, qui quasi prodigi debitores quæ acceperant, perdiderunt. In duobus illis pauci sunt, qui per duas vices ad cultores vineæ destinati sunt : in reliquis omnes Judæi. Quam comparationem Matthæus etiam nobis voluit aptare, quod similiter ut dives qui pecuniam suam non impartit pauperibus, ita etiam qui doctrinæ suæ gratiam non dividit imperitis, docere cum possit, haud mediocris reus est culpæ. De quo, quoniam in libris de Fide scriptis diximus, transcurrere melius fuerit.

96. Civitates autem decem esse quæ possunt (v. 17), nisi forte animæ quibus jure præponitur qui pecuniam Domini, et illa eloquia casta probata sicut argentum mentibus hominum fœneraverit! Nam sicut Hierusalem dicitur ædificata sicut civitas, ita sunt animæ pacificæ. Et sicut Angeli præsunt; ita et hi qui vitam meruerint Angelorum.

* Vox *disputatio* frequenter apud Ambrosium idem significat, quod tractatio seu prædicatio Evangelica.

LIBER NONUS.

Cap. 19, v. 29, 30. Et factum est, cum appropinquasset ad Bethphage et Bethaniam, ad montem qui vocatur Oliveti, misit duos discipulos, dicens : Ite in castellum quod contra est, in quod introeuntes invenietis pullum asinæ alligatum, in quo nemo sedit.

1. PULCRE relictis Judæis, habitaturus in affectibus gentium, templum Dominus adscendit; hoc enim templum est verum, in quo non in littera, sed in spiritu Dominus adoratur : hoc Dei templum est, quod fidei series, non lapidum structura fundavit. Deseruntur ergo qui oderant, eliguntur qui amaturi erant.

2. Et ideo ad montem venit Oliveti, ut novellas oleas in sublimi virtute plantaret, quorum mater est illa quæ sursum est Hierusalem. In hoc monte est ille cœlestis agricola, ut plantati omnes in domo Dei, possint viritim dicere : *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini*. Et fortasse ipse mons Christus est. Quis enim alius tales fructus ferret olivarum, non curvescentium ubertate baccarum, sed spiritus plenitudine gentium fœcundarum? Ipse est per quem adscendimus, et ad quem adscendimus. Ipse est janua, ipse est via, qui aperitur, et qui aperit, qui pulsatur ab ingredientibus, et ab emeritis adoratur.

3. Ergo in castello erat, et ligatus erat pullus cum asina : non poterat solvi, nisi jussu Domini : solvit eum manus apostolica : talis actus, talis vita, talis gratia. Esto talis, ut et tu possis ligatos solvere.

4. Nunc consideremus qui fuerint illi, qui errore detecto, de paradiso ejecti, in castello sunt religati. Et vides quemadmodum quos mors expulerat, vita revocaverit. Et ideo secundum Matthæum et asinam et pullum legimus : ut quia in duobus hominibus uterque fuerat sexus expulsus, in duobus animalibus sexus uterque revocetur. Ergo illic in asina matre quasi Evam figuravit erroris : hic autem in pullo generalitatem populi gentilis expressit; et ideo in pullo sedetur asinæ.

5. Et bene : *In quo nemo sedit;* quia nullus antequam Christus nationum populos vocavit ad Ecclesiam. Denique secundum Marcum sic habes : *Quem nemo adhuc sedit hominum*. Alligatus autem perfidiæ vinculis tenebatur, iniquo addictus domino, errore famulatus*: sed dominatum sibi vindicare non poterat, quem dominum fecerat non natura, sed culpa. Et ideo cum Dominus dicitur, unus agnoscitur; nam et multi dii, et multi domini, sed generaliter : nobis tamen unus Deus, et unus Dominus. Itaque etsi non exprimitur, Dominus definitur non jam per adjunctionem personæ, sed per universitatem naturæ **.

6. Marcus autem induxit ligatum ante januam, quia extra Christum quicumque est, foris est in via : qui autem in Christo est, foris non est. *In transitu*, addidit, ubi nullius certa possessio, non præsepe, non alimenta, non stabulum. Misera servitus cui vagum jus est; plures enim dominos habet, qui unum non habet. Alieni alligant, ut possideant : iste solvit, ut teneat; vehementiora enim dona novit esse, quam vincula.

7. Nec illud otiosum quod duo discipuli diriguntur, Petrus ad Cornelium, Paulus ad reliquos. Et ideo non personas designavit, sed numerum definivit; tamen si quis est qui personas exigat, potest æstimare de Philippo quem Spiritus misit in Gazam, quando Candacis reginæ

* Subintellige *dæmoni*, ad quem verba proxime sequentia referuntur.

** *Universitatem* Ambrosius vocat communitatem illam qua tribus personis æqualiter convenit natura divina.

baptizavit eunuchum, et ab Azoto in Cæsaream per omnes civitates verbum Domini seminavit. Nec illud prætereundum quod mox remittendos adserit; quia dirigendi erant qui Dominum Jesum in finibus gentium prædicarent.

8. Illi ergo directi cum solverent pullum, numquid suis verbis usi sunt? Minime: sed dixerunt (v. 34), sicut dixerat illis Jesus; ut agnoscas quod non suo sermone, sed Dei verbo; nec proprio, sed Christi nomine fidem populis infudere gentilibus, atque adversariæ potestates quæ sibi nationum obsequia vindicabant, mandato cessere divino.

9. Unde et apostoli propria Christo vestimenta substernunt (v. 35), sive quo facti gloriam evangelica prædicatione præferrent: in scripturis enim divinis plerumque vestimenta virtutes sunt, quæ gentium duritiam in aliquantum propria quoque virtute mollirent; ut inoffensa vecturæ felicis obsequia sedulis affectibus exhiberent. Non enim mundi Dominum forensi specie gestari dorso asinæ delectavit: sed ut latente mysterio penetralia nostræ mentis insterneret, et in secretis animorum interiore consessu mysticus vector insideret, quasi quodam corpore divinitatis infusus, regens mentis vestigia, lascivias carnis infrænans; ut ductu pietatis adsuetum populi gentilis edomaret affectum. Felices illos, qui talem internis renibus recepere vectorem! Felices plane illos, quorum ora ne multiloquio solverentur, verbi cœlestis habena restrinxit!

10. Quæ est ista habena, fratres? Quis me doceat quemadmodum ora hominum aut restringat, aut solvat? Monstravit mihi habenam ille qui dixit: *Ut detur mihi sermo in apertionem oris mei.* Sermo ergo habena est, sermo stimulus est; et ideo durum est tibi adversus stimulum calcitrare. Docuit igitur hic nos aperire cor, stimulum perpeti, jugum ducere. Doceat et alius linguæ retinacula pati: RARIOR ENIM tacendi virtus est, quam loquendi. Doceat plane ille, qui velut mutus adversus dolum non aperuit os suum, paratus in flagella, et verbera non recusans, ut esset pia sessio Deo.

11. Disce a domestico Dei gestare Christum; quoniam prius te ille gestabat; cum pastor errantem reduceret ovem: disce sedula mentis tuæ dorsa substernere, disce esse sub Christo, ut possis esse supra mundum. Non quicumque facile vehit Christum, sed ille qui potest dicere: *Incurvatus et humiliatus sum nimis: rugiebam a gemitu cordis mei.* Quod si desideras non moveri, super illa vestimenta (v. 36) sanctorum elutum fige vestigium. Cave enim ne lutulentis pedibus incedas, cave ne transversis gressibus, perstrata tibi propheticarum viarum itinera derelinquas, namque ut tutior venturis gentibus esset incessus, propriis indumentis usque ad Dei templum qui præibant Jesum, semitam munierunt. Ut tu sine offensione gradiaris, discipuli Domini amictu se proprii corporis exuentes, inter adversa turbarum viam tibi suo stravere martyrio. Si quis tamen ita vult accipere, non renitimur, quod pullus iste jam supra Judæorum vestimenta graderetur.

12. Quid autem sibi velint ramorum fragmina, quæ utique incedentium gressus implicare consuerunt, dubitarem profecto, nisi me in superioribus bonus mundi totius docuisset agricola, quia jam securis ad radices arborum posita est, quæ sub adventus Domini Salutaris infœcunda succidat, et infructuosarum inanem gloriam gentium solo sternat, fidelium pedibus proterendam; ut renovatæ mentis spiritu nationes, velut novellarum arborum stirpes de vetustis possint germinare caudicibus.

13. Ne ergo despicias hunc asellum; nam sicut in vestitu ovium sunt lupi rapaces, ita contra inest homo cordis absconditus sub specie bestiali; quia sub exuviis corporis, quod nobis est commune cum belluis, mens Deo plena vegetatur. Quod ad figuram hominum pertinere sanctus Johannes evidentius declaravit, addendo quia acceperunt sibi medullas palmarum; justus enim ut palma floret. Et ideo adventante Christo, erigebantur jam supra humeros

hominum vexilla justitiæ, et insignia triumphorum. Quid miratur turba quod operatur mysterium? Etsi nesciat quid miretur, miratur tamen quia in illo pullo sapientia sedet, virtus manet, inhæret justitia.

14. Ne despicias quoque asinam istam quæ quondam Angelum Dei vidit, quem homo videre non potuit. Et vidit, et detulit, et locuta est; ut agnosceres posterioribus temporibus sub adventu magni Angeli Dei gentiles illos, ante asinos, locuturos.

15. Pulcre autem secundum Lucam turbas laudantes Deum ad descensum montis occurrisse legimus (v. 37); ut operatorem mysterii spiritalis significarent sibi venisse de cœlo. Turba igitur agnoscit Deum, regem appellat, prophetiam repetit: *Hosanna filio David*, hoc est, redemtorem domus David, exspectatum quoque secundum carnem David filium venisse declarat: et hoc turba illa post exiguum crucifixura momentum. Vere memorabile divinæ operationis insigne; ut adversum se testimonium extorqueatur invitis, cum Deum negant affectibus, quem vocibus confitentur. Unde et Dominicum illud:

V. 40. Si hi tacuerint, lapides clamabunt;

16. Neque enim mirum si laudes Domini contra naturam suam saxa respondeant, quem scopulis duriores prædicant peremtores. Aut fortasse quia obmutescentibus Judæis post Domini passionem, vivi erant secundum Petrum, lapides clamaturi. Ergo compugnantibus licet affectibus suis, turba tamen Deum ad templum suum cum laude deducit.

17. Sed Deus templum suum non mercatoris vult esse diversorium, sed domicilium sanctitatis: nec vendibili religionis officio, sed obsequio gratuito usum ministerii sacerdotalis informat. Considera igitur quid tibi ad exemplum vivendi Dominica gesta præscribant.

18. *Et ejiciebat omnes vendentes et ementes in templo: et mensas nummulariorum evertit, et cathedras vendentium columbas.* Generaliter itaque supra docuit sæculares a Dei templo abesse debere contractus: specialiter autem nummularios pepulit. Qui sunt nummularii, nisi qui de pecunia Domini lucrum quærunt, nec bona malaque discernunt? Pecunia enim Domini scriptura divina est; nam et denarios servis distribuit profecturus, et talenta divisit, et pro sanitate hominis vulnerati duo æra stabulario dereliquit; duobus enim Testamentis vulnera nostra curantur. Sed tu quasi bonus nummularius eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum reconde, purgatum Spiritu septiformi: nec adulteram imaginem Regis (quia et satanas transfigurat se in Angelum lucis) impia commutatione suscipias: nec imminutum Principis tui figuram arrianæ fraude perfidiæ, thesauro tuo misceas: nec pecuniæ sono aures tentes fidelium, ut religiosarum audientiam Scripturarum tinnitus æris excludat, vel religiosis affectibus habendi cupiditas inseratur. Non ergo omnes excludantur nummularii; sunt enim et boni. Denique, *Pecuniam meam*, inquit, *dedisses nummulariis, et ego veniens cum usuris recepissem eam.* Quod si nummus est Scripturarum, et usura est Scripturarum.

19. Cathedras autem vendentium columbas cur everterit, secundum litteram non intelligo; neque enim nundinatores avium vindicare sibi poterant honorati alicujus in nundinis solii dignitatem. Nam quæ prærogativa dignitatis est in columbis? Admonet tamen Dominici forma baptismatis, quando descendit Spiritus sanctus in columba, typo ejectorum de templo hujusmodi mercatorum, in Ecclesia Dei consortium eos habere non posse, qui sancti Spiritus gratiam nundinentur. *Gratis enim*, inquit, *accepistis, gratis date.* Denique Simoni, qui sanctificandi munus pretio in se putavit posse conferri, respondit Petrus: *Pecunia*, inquit, *tua tecum sit in interitum; quoniam gratiam Dei putas te pecunia consequi posse: non est tibi pars, neque sors in hac fide.*

20. Venditores quoque ovium et boum eos puto, qui de labore alieno vel simplicitate, fœdi auctionatores quasdam nundinas aucupantur: aut quia oves

ejiciuntur et boves, columbæ jubentur auferri, populus videtur Judæus excludi; Ephræm enim sicut columba, quod eorum Dominus et successiones oderit et labores. Æs effunditur, ut gratia colligatur : mensa nummulariorum evertitur, ut Domini subrogetur : ara dejicitur, ut erigantur altaria.

21. Atque hoc non aliqua succinctus manu divitiisque faciebat, sed flagello de restibus cædebat turbas, et nullus resistere audebat. Et nunc virga utitur, nunc flagello (*virga enim recta est, virga regni tui*) virga, ut corrigat: flagello, ut suadeat. Directa illic : hic moralis quasi inflexa præceptio, qua peccatoris conscientia velut lento verbere flagellatur; alii sunt enim terrores prophetici, aliæ apostolicæ suasiones : in utroque tamen unius verbi est disciplina. Et, ideo flagellum de restibus fecit; quia *Funes ceciderunt*, inquit, *mihi in præclaris : et enim hæreditas mea præclara est mihi;* funes enim dicuntur, quibus agrimensores metandorum limites partiuntur agrorum. Et ideo tamquam bonus agrimensor Synagogæ terminos distinguebat et Ecclesiæ, sacrilegos de templo jubebat exire. Novus enim venerat feracium metator animarum, qui agrorum genera, non spatia metaretur.

22. Pulcre tamen non extentis funibus modus aliquis possessionis includitur, nec quasi definitæ rei limites fidei terminantur : sed flagello in immensum libero fines Ecclesiæ porriguntur : eliminantur Judæi, non præscripto aliquo exsilio sed intermino; ut nusquam Synagogæ locus in orbe remaneret.

Cap. 20, v. 9. Vineam plantavit homo.

23. Plerique varias significationes de vineæ appellatione derivant : sed evidenter Esaias vineam Domini Sabaoth, domum Israel esse memoravit. Hanc vineam quis alius nisi Deus condidit? Hic est ergo qui locavit eam, et peregre profectus est : non quia ex loco ad locum profectus est Dominus, qui ubique semper est : sed quia est præsentior diligentibus, negligentibus abest. Multis autem temporibus abfuit; ne præpropera videretur exactio. Nam quo indulgentior liberalitas, eo inexcusabilior pervicacia.

24. Unde bene secundum Matthæum habes, quia *Et sepe circumdedit*, hoc est, divinæ custodiæ munitione vallavit; ne facile spiritalium pateret incursibus bestiarum. *Et fodit in ea torcular.* Quomodo intelligimus quid sit torcular, nisi forte quia psalmi pro torcularibus inscribuntur; eo quod in his mysteria Dominicæ passionis, modo musti sancto fervente Spiritu prophetarum redundantius æstuaverint? Denique ebrii putabantur, quibus Spiritus sanctus inundabat. Ergo et hic fodit torcular, in quod uvæ rationabilis fructus interior spiritali infusione deflueret. *Ædificavit turrim*, verticem scilicet Legis adtollens : atque ita hanc vineam munitam, instructam, ornatam locavit Judæis.

25. Et tempore fructuum servulos suos misit (v. 10). Bene tempus fructuum posuit, non proventum; nullus enim fructus exstitit Judæorum, nullus vineæ hujus proventus, de qua Dominus ait : *Exspectavi ut faceret uvas, fecit autem spinas.* Itaque non lætitiæ vino, non spirituali musto, sed cruento prophetarum sanguine torcularia redundarunt. Denique Hieremias in lacum missus est; hæc enim erant jam torcularia Judæorum non vino repleta, sed borbore. Et licet generaliter prophetæ videantur exprimi; dat tamen lectio, ut illum qui lapidatus est, Nabutham esse credamus : cujus etsi nullum acceperimus propheticum verbum, accepimus tamen propheticum factum; quia multos pro hac vinea futuros martyres proprio sanguine prophetavit. Quis autem est ille qui in capite vulneratur? Nimirum Esaias cujus facilius compaginem corporis serra divisit, quam fidem inclinavit, constantiamve detrivit, aut vigorem mentis exsecuit.

26. Eo igitur factum est, ut cum plures alios (v. 11 et seq.) destinasset quos Judæi inhonoros et inanes sibi, de quibus nihil potuerunt proficere, dimiserunt : novissime etiam Filium unigenitum mitteret, quem perfidi, quasi hæredem removere cupientes, occiderunt crucifigendo, ejecerunt negando.

27. Breviter itaque quam magna, [illegible] multa. Primum quia naturalis est [illegible]itas quæ plerumque credit indignis: [illegible]de quia postremum malorum reme[illegible] Christus advenit: tum quoniam [illegible] hæredem negat, de auctore despe[illegible]. Hæres autem Christus, idemque [illegible]tator et hæres; quia morti propriæ [illegible]pervivit, et Testamentorum quæ ipse [illegible]didit, tamquam hæreditaria in nos[illegible] profectibus emolumenta consequi[illegible].

28. Pulcre ergo interrogat (v. 15) ut [illegible] se ipsi damnent sententia. Ventu[illegible] autem Dominum dicit vineæ, quod [illegible] Filio adsit etiam paterna majestas, [illegible] quod ultimis temporibus præsentior [illegible]anis adspiret affectibus. Ipsi itaque [illegible] se sententiam dicunt, ut mali per[illegible]t, et ad alios colonos vinea transfe[illegible]tur. Qui igitur sint coloni, quæ vinea [illegible]sideremus.

29. Vinea typus noster est, quod po[illegible] Dei vitis æternæ radice fundatus, [illegible]pereminet terris, ac solum vile præ[illegible]ens, nunc gemmanti flore pubescit, [illegible] circumfusa viriditate vestitur, [illegible] mite jugum suscipit, cum ma[illegible]ribus brachiis quasi sarmentis fœ[illegible] vitis adoleverit. Agricola quippe [illegible]ipotens pater, vitis est Christus: [illegible] vero nos palmites, qui nisi fructum [illegible]mus in Christo, cultoris æterni falce [illegible]cidimur. Recte igitur vinea Christi [illegible]lus nominatur, vel quod crucis in [illegible]te prætexatur indicium, vel quod [illegible]ctus ejus postrema anni legatur æta[illegible], vel quod omnibus ut ordinibus vi[illegible]arum, ita pauperibus atque diviti[illegible]s, humilibus atque potentibus, servis [illegible] dominis in Ecclesia Dei æqua dimen[illegible], nulla discretio sit: ut vitis mari[illegible]tur arboribus; ita corpus animæ, [illegible]ima quoque corpori conjugatur: ut [illegible]nea dum jugatur, erigitur; et recisa [illegible]on minuitur, sed augetur: ita sancta [illegible]lebs dum ligatur, exuitur*: dum hu[illegible]iliatur, adtollitur: dum reciditur, [illegible]onatur. Quinetiam ut tener surculus [illegible]eteri abscissus ex arbore, in alterius [illegible]ta radicis inseritur: ita populus hic sanctus surculi veteris cicatricibus enodatis, in illo crucis ligno tamquam gremio piæ parentis fotus inolescit: Spiritusque sanctus sicut in altas demissus terrarum scrobes, ita in hoc carcereum corpus infusus, aquæ salutaris irriguo diluit quidquid est fœtidum, membrorumque nostrorum habitus in cœlestem erigit disciplinam.

30. Hanc vineam diligens agricola fodere, jugare, contendere consuevit: eruderatisque terrenæ molis aggeribus, operta corporis nostri nunc sole torrere, nunc imbre perfundere, stirpare agrum solitus; ne a sentibus gemma lædatur, ne luxuriet umbra foliorum, verborumque infructuosa jactantia virtutibus obumbrando, maturitatem indolis naturalis impediat. Sed absit ut huic vineæ quidquam timeamus adversi, quam pervigil custos Domini Salutaris adversus omnes nequitiæ sæcularis illecebras muro vitæ vallavit æternæ, et extendit palmites ejus usque ad mare: *Domini* enim *est terra*. Ubique Deus pater colitur, ubique Christus Dominus adoratur.

31. Hæc est nostra vindemia. Læti igitur atque securi, pars gremium suum mitium funiculis oneret uvarum, alii cœlestia munera ore libemus, plerique bonarum gressibus voluntatum divini fructum muneris exprimentes, vestigia cothurnis nuda direptis, musto fluente tingamus; locus enim in quo stamus, terra sancta est, et ideo calceamenta solvenda sunt, ut spiritale vestigium sacrosanctæ sedis tribunal adscendens, corporei nexus vinculis exuatur; decet enim totius orbis hic esse vindemiam, ubi totius orbis est vinea.

32. Ecce tempus acceptabile, quo non hyemalibus perfidiæ caligantis pruinis annus riget, nec altis nubibus informis crusta blasphemiæ, gelu durante, concrescit: sed procellis sacrilegii liberata, novos fructus terra jam parturit. Vere parit; dissensionum quippe omnium procella deferbuit*, cuncti sæcularis cupiditatis ardores, æstusque omnes quibus Italiæ populus per Judaicæ olim, et arrianæ proxime sævitatis in-

* *Exuitur*, supple *vinculis*.

* Non ambigue his verbis Justinæ persecutio, atque secuta pax designantur.

cendia coquebatur, sereno jam spiramine temperantur. Sedata tempestas est, concordia navigat, fides spirat: certatim nautæ repetunt fidei quos reliquere portus, et dulcia patriis oscula littoribus adfigunt, liberatos se periculis, absolutos erroribus gratulantes.

33. Salve vinea tanto digna custode: te non unius Nabuthæ sanguis, sed innumerabilium prophetarum, et (quod est amplius) pretiosus cruor Domini consecravit. Ille licet non regalibus minis territus constantiam metu presserit, non præmiis uberrimis provocatus religiosum vendiderit affectum; sed studio regis obsistens, ne in hortulis suis malvarum olus, succisa vite, sereretur, quando aliud facere nequibat, parata vitibus incendia proprio cruore restinxerit; temporalem tamen vineam defendebat: te vero in perpetuum multorum nobis martyrum plantavit interitus: te crux apostolorum æmula Dominicæ passionis usque in orbis totius terminos propagavit.

V. 24. Cujus habet imaginem et inscriptionem?

34. Docet hoc loco Dominus circumspectos nos in respondendo adversus hæreticos vel Judæos esse debere. Alibi dixit: *Estote astuti sicut serpentes*. Quem locum plerique accipiunt, ut quia serpente suspenso, Christi crux annuntiata est, quo serpentinum nequitiæ spiritalis virus aboleret, videatur astutus ita esse debere sicut Christus, simplex sicut Spiritus. En tibi serpentem illum qui caput semper custodiat, lethale vulnus excludat. Interrogatus a Judæis utrum de cœlo accepisset potestatem, respondit: *Baptismus Johannis unde est: de cœlo, an ex hominibus?* ut dum illud de cœlo esse negare non auderent, ipsos amentiæ confutaret, qui ejus auctorem negarent esse de cœlo. Postulatus didrachma quærit de imagine; alia enim imago Dei, alia imago mundi. Unde et ille nos admonet: *Sicut portavimus imaginem terreni illius, portemus et imaginem hujus cœlestis*.

35. Imaginem Cæsaris non habet Christus; quia imago est Dei. Imaginem Cæsaris non habet Petrus, quia dixit: *Reliquimus omnia, et seculi* [illegible] *te*. Imago Cæsaris non reperitur in Ja[illegible] vel Johanne; quia filii tonitrui [illegible] sed reperitur in mari, ubi dracones [illegible] contritis capitibus super aquam, et [illegible] draco major comminutus caput, [illegible] in escam populis Æthiopum. Si [illegible] non habuit imaginem Cæsaris, cur [illegible] censum? Non de suo dedit, sed red[illegible] mundo quod erat mundi. Et tu si [illegible] non esse obnoxius Cæsari, noli ha[illegible] quæ mundi sunt: sed si habes divi[illegible] obnoxius es Cæsari. Si vis nihil [illegible] debere terreno, relinque omnia tua, [illegible] sequere Christum.

36. Et bene prius quæ Cæsaris sunt (v. 25), Cæsari reddenda decernit; neque enim potest esse quis Domini, nisi prius renuntiaverit mundo. Sed omnes renuntiamus verbis, sed non omnes renuntiamus affectu; nam cum sacramenta* suscipimus, renuntiamus. Quam gravia vincula promittere Deo, et non solvere? *Melius est*, inquit, *non vovere, quam vovere, et non reddere*. Majus est contractus fidei, quam pecuniæ. Redde promissum, dum in hoc corpore es, prius quam veniat exactor, et mittat te in carcerem. *Amen dico tibi, non exies inde, donec solvas novissimum quadrantem*.

V. 28. Si frater alicujus mortuus fuerit.

37. Sadducæi, hoc est, detestabilior portio Judæorum, hoc loco Dominum tentant: quorum aperte stultitia reprehenditur, mystice autem sententia retorquetur; quia excluserunt de se castitatis exemplum, dum secundum litteram nubere mulier cogitur et invita, ut defuncti semen excitet frater. Ergo littera occidit, quasi lena vitiorum; spiritus autem magister est castitatis.

38. Videamus itaque ne hæc mulier Synagoga sit, quæ septem viros habuit, sicut Samaritanæ dicitur: *Quinque enim viros habuisti*; quia Samaritani quinque tantum libros Moysi: Synagoga septem sequitur principaliter, et de nullo propter perfidiam suam hæreditariæ poste-

* Intellige sacramentum baptismatis, in quo etiamnum *diabolo et pompis ejus*, id est, mundi vanitatibus renuntiamus.

semen accepit. Et ideo partem ... suis in resurrectione habere ... erit, quia spiritale præceptum ... sensum carnis invertit; non ... frater carnalis aliquis denuntiatus ... semen fratris suscitaret defunc... ille qui demortuo populo Judæo... sapientiam sibi divini cultus ad... in uxorem, atque ex ea semen ... excitaret: qui quasi defunc... reliquiæ Judæorum informes ad... Synagogæ utero derelicti, se... electionem gratiæ reservari ... seminis admixtione meruerunt.

39. Synagoga autem frequenter stolam accipit, quod est insigne conjugii*, quasi auctor fidelium: repudiata quoque frequenter inducitur, quia mater est perfidorum: cui Lex occidit corporalis, ut spiritualis resurgeret. Ergo sancta plebs Dei, si quinque libros Legis quadam conjugii caritate dilexerit, et quasi maritalibus obsecundarit imperiis, habebit in resurrectione cœleste consortium, non corporeæ colluvionis pudore confusa, sed divinæ gratiæ ditata muneribus.

LIBER DECIMUS.

..., v. 42. Dixit Dominus Domino meo.

CONSUMMATURUS præcepta Domi... ... prævium passioni fidem ac ... cordiam Testamenti sui fine con... fidem, in eo ut Christum et ... et Deum nostrum, et ad dex... Dei sedere credamus: non quod ... aliter sedeat, qui ubique est. De... ipse in Patre est; quia in sub... Dei, quia una virtus, una majes... ergo in Patre, et in ipso Pater; Verbum in Deo, Deus in Verbo; ... Patre; quia Verbum; ipse ad ... Patris; quia Patri consors, ... : ipse missus a Patre; ... descendit de cœlo paternum im... arbitrium. Tolle hinc perfidiæ ..., et plena est religio. Nec ..., quia ad dexteram sedet: ... injuriam patitur; quia mittitur. ... non quæritur dignitatis, ubi ple... est divinitatis.

... quoque considerandum, quia ... eos qui Christum filium ... dicunt (v. 44). Et quomodo cæcus ... David filium confitendo meruit sanitatem? Quomodo pueri dicentes: *Hosanna filio David*, præcelsæ prædicationis Deo gloriam deferebant? Sed non reprehenduntur hoc loco quia David filium confitentur, sed quia non credunt Filium Dei. Non enim alterum, sed alterutrum in fide vera est: nam etsi in principio judicavimus nihil nos scire nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum; nunc tamen, utpote judicio proximi, crucifixum jam non novimus Christum, sed venientem in nubibus opperimur. Incredulus vulnera adspicit: fidelis obviam Christo in aera raptus occurrit.

3. Ergo et Deum Christum et hominem esse credamus: unum in utroque, non alterum: cui a Patre subjiciuntur inimici non per infirmitatem potestatis suæ, sed per unitatem naturæ; quia in altero alter operatur. Nam et Filius subjicit inimicos Patri, qui Patrem clarificat super terram. Et dedit Pater Filio *Nomen, quod est super omne nomen*: sed et Filius Patri dicit: *Nomen tuum manifestavi hominibus quos dedisti mihi.* Dando autem nomen quod est super omne nomen, non plus dedit quam habuit: sed totum quod habuit, dedit. Dedit autem hoc nomen, ut *Omnis lingua confiteatur Deo; quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.*

* ... dicitur *insigne conjugii*, quia, ut ... supra lib. 7, num. 231, docet, ... *est nuptialis*. Quibus verbis intelli... more positum fuisse antiquis ut ma... nubentes stolam acciperent, sine qua ... illis in publicum exire non liquebat.

4. Vide ergo singula. Pater subjicit Filio, Filius subjicit Patri : Pater suscitat Filium, Filius ipse se suscitat. Unde ait : *Solvite hoc templum, et in triduo illud resuscitabo.* Et Pater Dominus, et Filius Dominus : *Dixit Dominus Domino meo.* Et non duo Domini, sed unus Dominus; quia et Pater Deus, et Filius Deus : sed unus Deus; quia Pater in Filio, et Filius in Patre. Unus Deus, quia una deitas : *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi : virga recta est, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus.* Sed unus Deus, in quo et novi et veteris Testamenti doctrina concordat. Nam et in veteri Testamento scriptum est : *Diliges Dominum Deum tuum :* et, *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* In novo : *Unus Deus, et Pater omnium.* Sic et Pater Dominus, et Filius Dominus : sed unus Dominus. Denique scriptum est : *Nolite duobus dominis servire;* hoc in novo : in veteri autem scriptum est : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est.* Unde mirabiliter Apostolus, ne duos deos diceret, aut duos dominos nominaret, aut derogaret vel Filio, vel Patri : *Unus,* inquit, *Deus Pater, ex quo omnia : et unus Dominus Jesus, per quem omnia.* Nam qui Deus, et Dominus : et qui Dominus, Deus. Denique scriptum est : *Scitote quia Dominus ipse est Deus noster.*

5. Omnia ergo quæ Pater habet, et Filius habet. Deus Pater secundum generationis rationem : Deus Filius secundum imaginis unitatem. Dominus Filius, quia omnia sibi cum potestate posset, ratione subjecit : Dominus Pater, quia radix est Filii. Sic nobis Pater in Filio personarum definitione distinguitur, potestatis unitate connectitur. Itaque alter in altero, et unus in alterutro. Nam et Patris gloria est, si non degeneravit in Filio : et Filii gratia, si Pater videtur in Filio. Ergo non degener, in quo unitatis summa majestas : non alienus, in quo proprietas generationis, expressio veritatis est.

Cap. 21, v. 6. Non relinquetur lapis lapidem qui non destruatur.

6. Sequebatur de vidua locus (seq.), quam quoniam jam in libro de Viduis scripsimus prædica nunc sequestramus. Verum aut tum est juxta proposita de temp Salomon condidit, idque judi tempore subvertendum; nihil e opere et manu factum, quod vetustas conficiat, aut vis sub ignis exurat : est tamen et alio plum constructum ex speciosis bus, et ornatum donis, cujus ever Dominus significare videatur, Syn scilicet Judæorum, cujus struct tus, Ecclesia surgente, dissolvit etiam templum in unoquoque, deficiente fide labitur : et maxi quis falso Christi nomen obtend interiorem expugnet affectum.

7. Potest etiam ea esse exp quæ mihi plus prosit. Quid enim prodest diem scire judicii? Quid prodest tantorum conscio peccat si Dominus veniat, nisi veniat in animum, redeat in meam ment vivat in me Christus, in me C loquatur? Ergo mihi Christus venire, mihi debet adventus eju Fit autem Domini secundus adve defectione mundi, quando pos dicere : *Mihi autem mundus cru est, et ego mundo.*

8. Sed hunc virum talis mundi tus si in superioribus domus inv ut conversatio hujus in cœlis sit; destruetur templum corporale visibile, Lex corporalis, pascha rale, et pascha visibile, azyma ralia, et azyma visibilia, audeo d Christus temporalis, ut fuit Paulo, quam crederet; quia in eo cui m deficit, Christus æternus est. Hui rituale templum, lex spiritualis, etiam spirituale; quoniam semel tus occiditur. Hic epulatur azym ex fruge terrena, sed ex fruge ju Fit ergo huic præsentia sapi præsentia virtutis atque justitiæ sentia redemtionis; Christus enim quidem pro peccatis populi mortu sed quotidie peccata populi redem

9. *Cum autem audieritis prælia et opiniones præliorum.*

9. *Interrogatus* Dominus quando tem- esset futura destructio, et quod sig- esset adventus ejus, de signis do- , de tempore non putat intimandum. Matthæus interrogationem tertiam dit, ut et templi tempora destruen- et signum adventus, et consummatio uli a discipulis quæreretur: Lucas putavit de consummatione sæculi itum, si de adventu Domini dice- r.

0. Verborum autem cœlestium nulli quam nos testes sumus, quos mun- is invenit. Quanta enim prælia, et s opiniones accepimus præliorum! ni in Alanos, Alani in Gothos, hi in Tayfalos et Sarmatas insur- runt. Nos quoque in Illyrico exsules iæ Gothorum exsilia fecerunt, et dum est finis. Quæ omnium fames, pariter boum atque hominum erique pecoris*; ut etiam qui bel- non pertulimus, debellatis tamen pares fecerit pestilentia? Ergo quia occasu sæculi sumus, præcedunt dam ægritudines mundi. Ægritudo di est fames, ægritudo mundi est lentia, ægritudo mundi est perse- o.

. Sunt autem et alia bella quæ vir net Christianus, diversarum quo- prælia cupiditatum, studiorumque lictus, multoque graviores domes- hostes, quam extranei. Nunc avari- imulat, nunc accendit libido, nunc s terret, nunc iracundia exagitat, ambitio movet, nunc terrere ten- spiritalia nequitiæ quæ sunt in stibus. Itaque quasi quibusdam ur- getur præliis, et quibusdam terræ motibus quatitur mobilis animi nutantis affectus.

12. Sed fortior dicit: *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum: si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo.* Stat in acie ferens hosti obvium pectus, etiam si quis Golias exsurgat immitis atque præcelsus; timentibus tamen cæteris, exsurget humilis quasi David, regis abjiciens arma terreni, sumens fidei tela leviora, et triplici sparto jaculum puræ confessionis intorquens*, persecutoris vulnerat impudentiam, contemtor minarum, negligens potestatum, etiam idoneus in quo Christus loquatur. Alibi Christus, alibi Pater, alibi Spiritus loquitur Patris. Non discordant ista, sed congruunt. Quod unus loquitur, tres loquuntur; quia vox una est Trinitatis. Huic victori, qui suo Goliam gladio peremerit, dum mortem pro Christo excipit, fugatis allophylis, occurrunt juvenculæ, illæ scilicet sicut aquilæ, dicentes: *Percussit Saul in millibus, David in decem millibus.* Quod indicio est, victores sæculi principibus anteferri. Denique mortuis regibus, in perpetuum martyres regnum cœlestis gratiæ honore succedunt: et illi fiunt supplices, hi patroni.

13. Est et alius Goliæ gladius, aliud diaboli telum, sermo scilicet hæreticorum, quem vir psallere sciens arripit, ut adversarium vincat, audiens hic bella, non patiens, nec alicujus vento doctrinæ mobilis inquietus, nescieus famem verbi, et scripturæ cœlestis ubertate satiatus, qui vanis hæreticum vocibus personantem lacessere non reformidet. Tunc qui est infirmus, exspectet; ne præjudicium cæteris faciat congressu impari. Veniat David, cui Christus os aperiat ad eloquenda mysteria: veniat ille Nazaræus, cujus capillus

---

stilentiam illam quæ non solum homi- sed pecora ipsa tam misere devastabat, crucis facillime depulsam fuisse testatur nius. Nititur autem magnus Cardinalis Sev. Endelechi christiani poetæ, ubi cætera sic habetur:

us. . . . . *Dic age, Tityre,*
Quis te subripuit cladibus his Deus,
Ut pestis pecudum quæ populata sit
Vicino, tibi nulla sit?

us. *Signum quod perhibent esse crucis Dei*
. . . .
Hoc signum mediis frontibus additum,
Cunctarum pecudum certa salus fuit.

* Allegoricws Trinitatis confessio describitur. Porro voces illæ, *triplici sparto jaculum intorquens*, non hastam designant amentatam, sed lapidem funda excussum; quidquid enim jacimus, non improprie jaculum nominamus; *spartum* vero ponitur pro ipsa funda; eo quod funda texatur e funiculis, quos ex illo frutice veteres contorquebant.

non cadat, vel nihil habens superfluum quod cadere possit, vel nihil de superioribus virtutibus amissurus, integer sobrietate, fortis in pace, qui sensus omnes usque in finem, et verba custodiat.

14. Prædicetur Evangelium, ut sæculum destruatur. Sicut enim præcessit in orbem terræ Evangelii prædicatio, cui jam et Gothi et Armenii crediderunt, et ideo mundi finem videmus : ita et a viro spirituali Evangelium prædicatur, quando omnes sapientiæ progressus, et omnes virtutes exsequitur, psallenti mente et spiritu, novissimam destruens mortem; tunc enim finis, cum tradiderit in eo Christus regnum Deo et Patri, fueritque iste subjectus ei qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia, in omnibus. Et prædicabitur Evangelium per omnes civitates, id est, civitates Judææ : *Notus* enim *in Judæa Deus*. Tunc enim civitates ædificantur Judææ, quando virtutum fundamenta ponuntur.

V. 20. Cum videritis circumdari ab exercitu Hierusalem.

15. Vere Hierusalem ab exercitu obsessa est, et expugnata a Romano duce. Unde Judæi putaverunt tunc factam abominationem desolationis, eo quod caput porci in templum jecerint illudentes Romani Judaicæ ritum observantiæ. Quod ego nec furens dixerim. Abominatio enim desolationis, exsecrabilis adventus Antichristi est; eo quod sacrilegiis infaustis mentium interiora contaminet : sedens juxta historiam in templo, ut sibi divinæ vindicet solium potestatis. Juxta interpretationem autem spiritalem pulcre inducitur stare, eo quod in affectibus singulorum vestigium perfidiæ suæ confirmare desideret, ex Scripturis disputans esse se Christum.

16. Tunc appropinquabit desolatio, quoniam a vera religione plerique lapsi errore desciscent. Tunc erit Domini dies, quod etiam Apostolus evidenter exposuit dicens, non timendum esse nobis quasi instet dies Domini; ne quis nos seducat ullo modo : quoniam nisi venerit discessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius p[erdi]tionis, qui adversatur, et extollitur [su]pra omne quod dicitur Deus, aut [quod] colitur; ita ut in templo Dei se[deat] ostendens se tamquam sit Deus.

17. Ergo sedebit in templo, [in] templo interiore Judæorum, qui C[hris]tum negabunt : in templo non in[viola]bili, sed corruptelæ obnoxio, quod [per]fidiæ involvat ruina, aut iracundi[æ] subruat, aut cupiditatum ignis ex[urat]. Et bene tunc veniet dies Domini, [quando] breviabuntur dies propter electos : [quo]niam sicut primus adventus Do[mini] propter redimenda peccata, ita et [se]cundus propter reprimenda deli[cta], ne plures perfidiæ errore labantur.

18. Tunc pseudo-prophetæ, tunc [fa]mes. Repete mihi Eliæ tempora, et venies tunc prophetas confusionis, [tunc] Jezabel, tunc famem, tunc ariditat[em] terræ. Qua ratione? *Quia abunda[vit] iniquitas, refrixerat caritas*. De[us] justus in deserto, iniquus in regno.

19. Est alius Antichristus auctor hu[jus] diabolus scilicet, qui meam Hierusal[em], meam animam, certe animam Dei, [ut] mam pacificam obsidere nitatur legionis exercitu. *Non est* enim *col[luc]tatio nobis adversus carnem et sangui[nem], sed adversus principatus et potestates, [ad]versus mundi hujus rectores, tenebr[a]rum*. Tunc est discessio cum ani[ma] se ipsa desciscit : et rursus cum De[um] num cogitat, tremit atque turba[tur]. Tunc cum interiora Antichristus te[net], donec de medio fiat, injustitia exsa[t] iniquitas regnat. Tunc fides rara, ipse quasi addubitans Dominus dixe[rit]: *Tunc veniens Filius hominis, num[quid] inveniet fidem super terram*, vel in no[stra] utique terra, vel in orbe terrarum? et alibi : *Dominus respexit super [filios] hominum, si est intelligens, aut requ[irens] Deum*. Non quia dubitet Deus, sed [quia] ita rara erit in hominibus fides, ut [se]cundum opinionem hominum vider[etur] esse dubitandum.

20. Ergo quando in medio templi diabolus, desolatio abominationis [est] secundum Danielem prophetam : [cum] autem unicuique laboranti Christi p[ræ]sentia spiritualis illuxerit, tollitur

e medio, et incipit regnare justitia ... fidelium mentibus evacuat ... ipsum.

Est etiam tertius Antichristus, aut ..., aut Sabellius; immo omnes Antichristi qui prava nos inter... seducunt. Et ideo *qui legit* ...: qui intelligit, non seduca... credat falsa pro veris, more Judæorum, qui verum Christum ...; unde consequens erit ut ... verum esse qui falsus est : sic ..., quod negant Christo, Anti... negabunt.

... illis quæ in utero habent, et ubera dant in illis diebus!

... conceptio criminosa est? At... præmia nuptiarum sunt. Et ... Saram Dominus benedixit, et ... Quomodo Anna oravit, et genuit? ... Rachel filios benedicta susce... ... erraverunt prophetæ, ... Dominus errare non potuit? ... prophetis quoque Dominus est ..., et ideo nec illi errare potue... ... igitur quadrare poterit dis... litterarum?

... quia ibi bellum est, conver... spiritum pacis; Pax enim ... *Mulier cum parturit, tristitiam ... venit hora ejus : cum autem ..., jam non meminit tristitiæ*. Ha... ... quod subjecit: *Et vos modo tristitiam habetis, iterum autem ..., et gaudebit cor vestrum;* ut ... perfectorum esse lætari, nu... ...morum, quasi adhuc incerta ... Sed et hic in superioribus ... *edebant et bibebant : nubebant, ... ducebant*, ligantes scilicet se ... vitam, et sollicitudinibus sæcu... ...lentes. Hæ sunt itaque præ... ...ibus væ dicitur, quæ arvinam ... extendant, et quibus in... ... gressus pigrescat animorum, ... virtutum, fœtæque vitiorum.

... nec illæ prægnantes condem... exsortes sunt, quæ in bonorum molimine constitutæ, necdum ... concepti operis dedere proces... ... enim et quæ de Dei timore ..., quæ dicunt : *De timore tuo concepimus et parturivimus*. Sed non omnes pariunt, non omnes perfecti, non omnes possunt dicere : *Peperimus spiritum salutis in terra :* non omnes Mariæ, quæ de Spiritu sancto Christum concipiant, Verbum pariant. Sunt enim quæ abortivum excludant Verbum, antequam pariant : sunt quæ in utero Christum habeant, sed eum nondum formaverunt, quibus dicitur : *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis*. Ergo qui adhuc in utero sunt, parturiuntur quasi imperfecti : jam illi perfectiores, quibus dicitur : *Ego vos per Evangelium genui.*

25. Multi patres per Evangelium, et multæ matres quæ Christum pariunt. Quis mihi igitur Christi monstret parentes? Ipse monstravit, dicens : *Quæ mihi est mater, aut qui fratres? Qui fecerit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse mihi et frater, et soror, et mater est.* Fac voluntatem Patris, ut Christi mater sis. Multæ conceperunt Christum, et non genuerunt. Ergo quæ parit justitiam, Christum parit : quæ parit sapientiam, Christum parit : quæ parturit verbum, Christum parturit.

26. Est etiam quæ parturivit injustitiam, et peperit iniquitatem. Istis væ prægnantibus, quæ corpore graves, ad evadendum periculum pigriores sunt! Istis væ, quibus futuri partus, quo corpus omne concutitur, dolor ingeritur. His futuri signa judicii initia sunt dolorum.

27. Docuit etiam Moyses esse prægnantem, quam si duo conculcaverint litigantes, abortivum cito incidat. Et ideo bona femina litem fugiat, pacem sequatur; ut partum possit absolvere : nec novem mensium tempus exspectet, verbi partus non in tempore, sed diligentiæ plenitudine est. Consummatus autem in brevi justus explevit tempora multa. At contra cito anima imperfecta calcatur, et verbum quod concepit, amittit. Sed væ illi qui scandalizaverit unum de pusillis istis! Væ illi qui prægnantem calcaverit! Nam si informe adhuc pignus excluserit, pecuniæ jactura est : si vero formatum, reddet animam pro anima,

oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu.

28. Sed cur oculum aut manum, cum abortivus et manum habeat, et oculum habeat, qui jam formatus excussus est? Unde apparet pro eo modo quo nocuit, unumquemque damnandum. Si enim catechumenum quis vel hæreticus vel schismaticus tamquam de utero vel animæ vel Ecclesiæ parturientis excusserit, levius punitur: si fidelem, gravius. Et ideo cavendum ne cum talibus litigando Ecclesiam calces; stultas enim pugnas, et sine disciplina quæstiones devita, sciens quia generant lites, quibus Ecclesia quasi parturiens totius corporis conculcatione vexetur.

29. Ergo cito reple ventrem tuum, ut citius possis partum edere. Audi quomodo repleas, et quibus repleas: *Ex fructu*, inquit, *oris sui vir implevit ventrem suum: fructibus autem labiorum suorum satiabitur.*

30. De nutrientibus quoque docuit me illud Salomonis sublime judicium, et illa duarum contentio feminarum, quod etiamsi jam partus dolore sint absolutæ, adhuc tamen confidendorum pignorum metu nutent; quia per temulentiam nutrientis somnus obrepat, parvulum mater opprimat, neget suum, quærat alienum: sed et illa quæ filium non peremit, periclitatur suo; quia judicii hæret incerto.

31. Ergo et nos, ne quasi imperfectorum parentes operum aut judicii dies, aut mortis inveniat, parvulos nostros ablactare properemus. Ablactatus Isaac non fuit somno matris obnoxius; et ideo epulum magnum exhibuit Abraham, quando ablactavit filium. Ablactatus David retributionem animæ suæ sperat; non enim ut Corinthius in primordio fidei, escæ adhuc invalidus fortiori, lacte potatur: sed jam pane solido firmatus in plenitudinem perfectæ ætatis adoleverat. Ergo non satis est cura generandi, nisi suppetat efficacia nutriendi.

32. Itaque et tibi tamquam Mariæ verbum Dei crescat, sapientia et ætate proficiat. Quod ita fit, si omnia dicta justitiæ in corde custodias, nec senectutis tempus exspectes: sed in prima ætate desponsata alii viro justo sapientiam sine corruptela corporis tui concipias, cito parias, cito nutri[...]. Vide mihi Paulum hesterno persequentem, hodie credentem, die crastin[...] prædicantem.

33. *Orate ne fiat fuga vestra hyeme vel sabbato.* Cum judicii die venturus [...] Dominus, ante quem ignis ardebit; ign[...] autem vis aut semper eadem, aut citi[...] adurat æstate: quomodo orandum di[...] ne fuga nostra hyeme fiat; nisi for[...] quia is qui in montes fugit, frigus [...] glaciem, procellas et grandinem deli[...]torum timere debet, et optare æstiv[...] lucis serenitatem, ne lubrico corpo[...] vestigia infirma labantur?

34. Unde et illa jam secura process[...] jam firmis radicibus nixa lætatur, d[...]cens: *Hyems abiit, tempus secandi adv[...]nit;* hyeme enim arbores ventus su[...] honore despoliat, et asperitas frigor[...] teneras frondes in speciem mortis in[...]terficit: vere autem resurgunt semina[...] et tamquam nova æstas naturæ viridan[...]tis adolescit. Vere pascha est, quand[...] servatus sum: æstate est Pentecoste[...] quando resurrectionis gloriam celebr[...]mus ad instar futuri.

35. Orandum etiam ne sabbato te k[...] est, ab operibus otiantem veniens Do[...]minus deprehendat. Et ideo juxta Le[...]gem operare diem in die, et esto spirit[...] fervventi, et labore pervigili. Nec oti[...]sum illud, quia scriptum est: *Sabba[...] humiliabis animam tuam:* et quia sep[...]tuaginta annis populus in captivita[...] duravit, tunc violata religio, obtri[...] libertas, pudicitia vulnerata. Ergo tu[...] tibi emigrandum ex hac vita, quand[...] virtutes vigent, vitia captiva sunt: ne[...] quando captiva est anima, vigor et vi[...]tus vacat corporis, et peccata dom[...]nantur.

V. 25. Et erunt signa in sole et luna et stell[...]

36. Et prophetiæ vera series, et int[...]gra causa mysterii, quod et captivi Ju[...]dæi secundo in Babyloniam, Assyriam[...]que ducentur, captivi in toto erun[...] orbe, quia negaverunt Christum: [...] Hierusalem quæ videtur, ab hosti[...] exercitu calcabitur, cadentibus Judæ[...]

in ore gladii : et Judæa omnis a nationibus credituris subjicietur in ore gladii spiritalis, qui est sermo bis acutus : et fient signa diversa in sole et luna et stellis.

37. Quæ signa secundum Matthæum evidentius exprimuntur : *Tunc*, inquit, *sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent.* Plurimis enim a religione deficientibus, clara fides obscurabitur nube perfidiæ; quia mihi sol ille cœlestis mea fide vel minuitur, vel augetur. Quemadmodum si plurimi radios mundani solis adspiciant, pro captu videntis aut pallidior sol videtur, aut clarior : ita pro devotione credentis unicuique spiritale lumen infunditur. Et quemadmodum menstruis cursibus luna vel terræ oppositu cum fuerit e regione solis, vanescit : sic et sancta Ecclesia, cum lumini cœlesti vitia carnis obsistunt, fulgores divini luminis de Christi radiis non potest mutuari. Nam in persecutionibus lucem Dei solus plerumque amor vitæ hujus excludit.

38. *Stellæ cadent,* illi utique resurrectionis gloria jam micantes, illi viri sicut luminaria in sæculo verbum vitæ continentes, illi viri de quibus Abrahæ dictum est, quia sicut cœlum fulget et stellæ, sic et semen ejus. Excident ergo hominibus patriarchæ, excident prophetæ, si persecutionis acerbitas convalescat : quæ oportet fieri, donec Ecclesiæ in omnibus virtutum, in singulis plenitudo cumuletur; sic enim probantur boni, sic produntur infirmi. Ergo varii animorum æstus ita graves erunt, ut delictorum multitudine male consciis, futuri judicii metu, sacri in nobis ros fontis arescat; aret enim perfidia, fides rorat.

V. 26, 27. Nam virtutes in cœlo commovebuntur : et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus.

39. Fortasse quemadmodum Domini exspectatur adventus; ut ejus præsentia in toto fiat vel hominis orbe vel mundi, quæ fit utique in singulis, cum omnibus affectibus receperint Christum : sic etiam virtutes cœlorum adventu Domini Salutaris ac reditu, est enim virtutum Dominus, augmentum gratiæ consequantur necesse est, et plenitudine divinitatis propius se infundente moveantur.

40. Sunt etiam virtutes cœlorum quæ enarrant gloriam Dei, quæ pleniore Christi infusione moveantur, virtutes spiritales, quæ vident Christum. Docuit nos David quemadmodum hæ moveantur virtutes, dicens : *Accedite ad eum, et illuminamini.* Docuit etiam Paulus quemadmodum Christum videas; cum enim conversus fueris ad Dominum, aufertur velamen, et vides Christum.

41. Vides illum in nubibus. Non equidem puto quod in caligine tenebrosa et horrore pluviali Christus adveniat; nubes enim quando videntur, cœlum utique caliganti horrore subtexunt. Et quomodo in sole posuit tabernaculum suum, si pluvialis erit ejus adventus?

42. Sed sunt nubes quæ, quia sic oportet, cœlestis obtexunt mysterii claritatem : sunt nubes quæ rore gratiæ spiritalis humescant. Adspice nubem in veteri Testamento : *In columna*, inquit, *nubis loquebatur ad eos.* Per Moysen utique loquebatur, per Jesum Nave, qui solem statuit, ut plenioris luminis acciperet claritatem. Ergo Moyses et Jesus nubes sunt. Adspice quia viri sancti nubes sunt, qui sicut nubes volant, et quasi columbæ cum pullis. Super me nubes sunt Esaias, Ezechiel, qui mihi per Cherubim et Seraphim sanctitatem divinæ Trinitatis ostendunt. Nubes sunt omnes prophetæ : in his nubibus venit Christus. Venit in nube in Canticis canticorum, serena nube, et Sponsi refulgens lætitia. Venit et in nube levi incarnatus ex Virgine; vidit enim Propheta sicut nubem venire ab oriente. Et bene levem nubem dixit, quam terrena vitia non gravarent. Vide nubem, in quam Spiritus sanctus supervenit, et virtus Altissimi obumbravit.

43. Cum ergo apparuerit Christus in nubibus, concident se Tribus terræ; est enim quidam ordo criminum, et series peccatorum, quæ Christi dirimatur adventu.

V. 29, 30. Videte ficulneam et omnes arbores, cum producunt jam ex se fructum, scitis quia prope est æstas.

44. Diverso quidem modo, in unum tamen concurrere videtur Evangelistarum sententia; Matthæus enim de sola dixit ficulnea, cum ramus ejus tener fuerit: hic de arboribus omnibus. Verum sive cum fructus in omnibus virescit arboribus, et ficulnea fœcunda jam floret, ut omnis lingua confiteatur Deo, confitente etiam populo Judæorum; sperare Domini debemus adventum, quo tamquam temporibus æstivis resurrectionis fructus metentur: sive cum levem fragilemque jactantiam homo iniquitatis tamquam folia Synagogæ ramus, induerit; conjicere debemus appropinquare judicium: nam remunerare fidem Dominus, et delinquendi finem adferre festinat.

45. Duplicem igitur habet figuram hæc ficulnea, vel cum dura mitescunt, vel cum peccata luxuriant. Nam per fidem credentium quæ arebant ante, florebant: et per gratiam delictorum peccatores gloriabuntur: ibi fructus est fidei, hic perfidiæ lascivia. Fructum mihi ficulneæ agricolæ Evangelici cultura promittit; desperare non debemus, si foliis ficulneæ peccatores se tamquam fraudis veste texerunt, ut conscientiam velarent: ergo folia suspecta sine fructu. Tales vestes paradisi exsules habent.

Cap. 22, v. 10. Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans.

46. Bonum est considerare ubi Dominus pascha faciat. Secundum Matthæum habes: *Ite in civitatem ad quemdam.* Primum majestatem divinitatis adverte. Cum discipulis loquitur, et jam novit quid alibi sit futurum. Deinde dignationem ejus intuere; quia non persona divitis aut potentis eligitur: sed pauper ambitur, et angustum hospitium pauperis amplis nobilium ædibus antefertur. *Ite*, inquit, *ad quemdam*. Sciebas, Domine, nomen ejus, cujus sciebas ministerium; sciebas ministerium cujus sciebas occursum: sed ideo sine nomine designatur, ut ignobilis æstimetur. Nihil hic compositum, ubi non exprimitur persona, sed causa cundum Marcum autem, *Lagenam* portans. Hic ergo apostolis mand sequendus.

47. Et quomodo paterfamilias (v. Ut agnoscas sanctitatis definitionem non census. Quomodo in superiorib (v. 12) habens stratum magnum magnum meritum ejus advertas, in Dominus cum discipulis sublimium tutum ejus delectatione requiesc Utinam ergo mihi contingat am ram aquæ portare, contingat lage aquæ portare, quam portat paterf lias, habens in superioribus stra magnum! Quid est enim amphora, mensura perfectior? Non mediocres mensuram habent. Denique Domin *Mensuram*, inquit, *bonam, commot superfluentem dabunt vobis.*

48. Nam de aqua quid loquar? Su aquam ante ipsos mundi natales san ut legitur, Spiritus ferebatur. O aq quæ humano adspersum sanguine, præsentium lavacrorum figura præ deret, orbem terrarum lavisti! O aq quæ sacramentum Christi esse meru quæ lavas omnia, nec lavaris! Tu cipis prima, tu comples perfecta mys ria. A te principium, in te finis: potius tu facis ut finem nesciamus. I te fœtor tabidæ carnis aboletur, et p euntia situ viscera adsperso sale **, multam servantur ætatem. Per te ar tibus æstu corporibus dulcis ad gratia salutaris ad vitam, suavis ad volup tem potus infunditur. Tu nomen p phetis et apostolis, tu nomen Salvat dedisti: illi nubes cœli, illi sal mun iste fons vitæ est. Quæ montibus pre non clauderis, quæ scopulis illisa n frangeris, quæ terris infusa non defici sed intimis scaturiens venis, aut spi tum inclusa vitalem inhalas, aut su cum infusa fertilem præstas, aut riga superfusa ad commodum subministra

* Innuit Ambrosius veterem consuetudin cœnandi in ædium parte superiori: unde c naculum Marco 14, 15, dicitur ἀνώγεον.

** Cum ex hoc loco, tum ex Origenis, A gustini, et aliorum testimoniis antiquitate ritus illius, quo sal catechumenis in os ins ritur, animadvertere possumus.

ne siccatis exinanita vitalibus, solemnes neget terra proventus. Omnium elementorum substantia, cœlum, aer, mare, et terra te reddunt. Te prophetico percussa tactu, ut sitientium rigares corda populorum, vomuit petra : te, cum de latere Salvatoris erumperes, percussores viderunt, et crediderunt : et ideo regenerationis nostræ de tribus una es testibus; tres enim testes sunt, aqua, sanguis, et spiritus. Aqua ad lavacrum, sanguis ad pretium, spiritus ad resurrectionem.

V. 29. Et ego quidem dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus regnum.

49. Regnum Dei non est de hoc mundo. Non ergo æqualitatis homini ad Deum, sed similitudinis æmulatio est, solus enim Christus est plena imago Dei, propter expressam in se paternæ claritudinis unitatem : justus autem homo ad imaginem Dei est, si propter imitandam divinæ conversationis similitudinem mundum hunc Dei cognitione contemnat, voluptatesque terrenas verbi Dei perceptione despiciat, quo alimur in vitam; unde et corpus Christi edimus, ut vitæ æternæ possimus esse participes. Non enim victus et potus nobis præmii loco spondetur et honoris, sec communicatio gratiæ cœlestis et vitæ : neque duodecim throni (v. 30) tamquam aliqua corporalis sunt receptacula sessionis; sed quia sicut secundum divinam similitudinem judicat Christus cognitione cordium, non interrogatione factorum, virtutem remunerans, impietatemque condemnans : ita et apostoli in judicium spiritale formantur remuneratione fidei, et exsecratione perfidiæ, virtute errorem redarguentes, sacrileges odio persequentes.

50. Convertamur igitur, et caveamus ne in perditionem aliqua inter nos de prælatione possit esse contentio; si enim contendebant apostoli, non excusationi obtenditur, sed cautioni proponitur. Si Petrus aliquando convertitur, qui ad primam Domini secutus est vocem, quis potest dicere cito se esse conversum? Cave ergo jactantiam, cave sæculum; ille enim confirmare jubetur fratres suos qui dixit : *Omnia dimisimus, et seculi sumus te.*

51. Deinde contuendum est quia non omnis honorificentiæ studio humilitas definitur; potes enim deferre alicui propter sæculi gratiam, potentiæ metum, utilitatisque contuitum. Tua ædificatio quæritur, non alterius honor : et ideo una datur omnibus forma sententiæ, ut non de prælatione jactantia sit, sed de humilitate contentio; eoque se Dominus proponit imitandum. Egebamus omnium, ipse nullorum; et tamen præbuit se humilitatis auctorem, cum discipulis ministraret. Quod utique non faciebat studio utilitatis, sed exercitatione virtutis.

52. Petrus autem etsi spiritu promtus (v. 31) corporis tamen adhuc infirmus affectu denuntiatur Dominum negaturus; neque enim poterat divinæ constantiam intentionis æquare. Passio Domini æmulos habet, pares non habet. Ita non reprehendo quod negavit, laudo quod flevit. Aliud commune conditionis est, aliud speciale virtutis. Et ideo instruitur ad cavendum, non cogitur ad negandum.

V. 36. Qui nunc habet, *inquit*, sacculum, tollat similiter et peram : et qui non habet, vendat tunicam suam, et emat sibi gladium.

53. O Domine, cur emere me jubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur habere præcipis, quem vetas promi? Nisi forte ut sit parata defensio, non ultio necessaria; et videar potuisse vindicari, sed noluisse. Lex tamen referire non vetat, et ideo fortasse Petro duos gladios offerenti : *Satis est* (v. 38) dicis, quasi licuerit usque ad Evangelium; ut sit in Lege æquitatis eruditio, in Evangelio bonitatis perfectio.

54. Multis hoc iniquum videtur : sed non iniquus Dominus, qui cum se posset ulcisci, maluit immolari. Est enim gladius spiritalis, ut vendas patrimonium, emas verbum, quo nuda mentis penetralia vestiuntur. Est etiam gladius passionis, ut exuas corpus, et immolatæ carnis exuviis ematur tibi sacri corona martyrii : quod ex benedictionibus Dominicis colligere potes, qui summam omnium coronam, si quis persecutio-

si convertantur, posse sanari, qui in passione Domini vulnerati sunt; eo quod omne peccatum fidei mysteriis abluatur.

67. Tollit ergo Petrus aurem. Quare Petrus? Quia ipse est qui accepit claves regni cœlorum : ille enim condemnat, qui et absolvit; quoniam idem et ligandi et solvendi adeptus est potestatem. Tollit autem aurem male audientis : tollit autem gladio spiritali aurem interiorem male intelligentis.

68. Caveamus ne cui tollatur auricula. Legitur passio Domini : si ad divinitatem ejus referimus infirmitatem corporeæ passionis, exciditur auricula, et exciditur a Petro, qui non passus est Christum prophetam æstimari : sed Dei Filium docuit fideli confessione signari. Ergo cum legimus teneri Jesum, caveamus ne ab aliquo audiamus, et putemus eum secundum divinitatem teneri, teneri invitum, teneri quasi infirmum. Tenetur quidem, et ut dixit Johannes, ligatur secundum corporis veritatem : sed væ illis qui ligant Verbum! Ligant enim qui tantummodo Christum hominem putant : ligant qui præscium non putant, qui omnipotentem non confitentur. Mala vincula Judæorum quibus non Christum ligant, sed seipsos alligant. Ligatur autem in domo non pii alicujus et justi, sed in domo Caiphæ, hoc est, in impia domo; ubi etiam moriturus pro omnibus prophetatur. Quam amentes igitur qui beneficia divina confitentur, et beneficiorum auctorem persequuntur!

69. Ideo aurem perdunt, quia perdiderunt auditus profectum. Auditum multi non habent, qui habere se credunt. In Ecclesia omnes habent, extra Ecclesiam non habent. Aut fortasse ideo aurem tulit; ne amplius delinquerent audientes, qui audita servare non possent. Sic et aliquando confudit Deus linguas exstruentium turrem, ne se audirent et opus suæ impietatis augerent.

70. Comprehende, si potes, quomodo ad dexteræ salutaris adtactum fugiat dolor, et vulnera non medicamento adspersa, sed tactu obducta sanentur. Operatorem suum limus agnoscit, et operatricem suam Domini manum sequitur caro; quomodo enim vult, opus suum creator instaurat. Sic et alibi cæco illi visus, luto supra oculos illito, quasi in naturam redierit, reformatur. Jubere potuit, sed operari maluit; ut cognoscamus ipsum esse qui e limo terræ corporis membra nostri variis apta formavit officiis, et infuso vigore mentis animavit.

71. Venerunt ergo et comprehenderunt eum (v. 54), gravius perituri studii sui fructu : nec intellexerunt infelices mysterium, nec venerati sunt tam clementem pietatis affectum, quod etiam hostes suos non passus est vulnerari. Illi justo mortem inferebant : persecutorum vulnera iste sanabat.

Ibidem. Petrus vero sequebatur a longe.

72. Et bene a longe sequebatur jam proxime negaturus; neque enim negare potuisset, si Christo proximus adhæsisset. Sed fortasse et in hoc nobis maxima sit admiratione reverendus, quod Dominum non reliquit, etiam cum timeret. Metus naturæ est, cura pietatis. Alienum, quod timet : suum, quod non fugit. Quod sequitur, devotionis : quod negat, obreptionis. Commune, quod labitur : fidei, quod pœnitet. Jam in domo principis sacerdotum ignis ardebat (v. 55) : accessit Petrus, ut calefaceret se; quia clauso Domino, calor mentis etiam in ipso refrixerat.

73. Quid sibi vult quod prima eum prodit ancilla (v. 56), cum viri utique magis eum potuerint recognoscere; nisi ut et iste sexus peccasse in necem Domini videretur, ut et iste sexus redimeretur per Domini passionem? Et ideo mulier resurrectionis accipit prima mysterium, et mandata custodit; ut veterem prævaricationis aboleret errorem.

74. Petrus ergo proditus negat (v. 57); ponamus enim negasse Petrum, quia dixit Dominus : *Ter me negabis?* Et malo negasse Petrum, quam Dominum fefellisse. Quid negavit? Quod promisit incaute. Devotionem consideravit, non respexit conditionem. Multatus, quia dixit se animam ponere : quod non humanæ infirmitatis, sed divinæ est po-

testatis. Cum tam gravem imprudentis sermonis multam luerit, quanta est pœna perfidiæ?

75. Ubi tamen negat Petrus? Non in monte, non in templo, non in sua domo : sed in prætorio Judæorum, in domo principis sacerdotum. Ibi negat, ubi veritas non est : ibi negat, ubi Christus captus, ubi Jesus ligatus est. Quid, nisi erraret, quem intromisit ostiaria, interrogavit ostiaria, et ostiaria Judæorum? Male Eva induxit Adam, male Petrum introduxit femina. Sed ille in paradiso labitur, ubi non veniabilis culpa : hic in prætorio Judæorum, ubi difficilis innocentia. Illi interdictus lapsus, huic prædictus error. Ille commissus huic præjudicavit, hic illum resolvit.

76. Consideremus etiam quo in statu neget. *Frigus*, inquit, *erat*. Si tempus consideremus, frigus esse non poterat : sed frigus erat ubi Jesus non agnoscebatur, ubi non erat qui lucem videret, ubi negabatur ignis consumens. Frigus ergo erat mentis, non corporis. Denique ad carbones stabat Petrus, quia algebat affectu. Mala flamma Judaica : urit, non calefacit. Malus focus, qui quamdam etiam sanctorum mentibus fuliginem erroris adspergit, juxta quem etiam Petri interiores oculi caligarunt. Illi oculi non carnis et sanguinis, sed oculi mentis, quibus Christum videbat.

77. Dicet aliquis : Tu Judæorum etiam elementa condemnas? Non condemno elementa, quia non sunt Judæorum, sed Christi : sed alia est quam condemno, flamma perfidiæ. Hanc flammam condemno Judæorum, divina secutus oracula; dicit enim Dominus : *Argentum vestrum reprobum est*. Si argentum Judæorum reprobum est, et focus reprobus Judæorum est. Denique foco et auro Judæorum caput vituli figuratum est, hoc est, sacrilegii principatus.

78. Sed videamus negandi tenorem, quem inter Evangelistas video esse diversum. Ita novum fuit Petrum potuisse peccare, ut peccatum ejus nec ab Evangelistis potuerit comprehendi. Itaque Petrum prodenti ancillæ quod ex illis esset qui cum Jesu Galilæo erant, prima voce Matthæus posuit respondisse : *Nescio quid dicas*. Hoc etiam Marcus, qui secutus est Petrum, et ex ipso potuit verius cognoscere *. Prima vox negantis est Petri; qua tamen non negare Dominum, sed a proditione se separasse mulieris videtur.

79. Quid tamen negaverit, considera. Ex illis utique se esse, qui cum Jesu Galilæo erant, vel, ut Marcus posuit, cum Jesu Nazareno. Numquid negavit cum Dei fuisse se Filio? Hoc est dicere : Nescio Galilæum, nescio Nazarenum, quem Dei Filium novi. Habeant homines locorum vocabula, Dei Filii patria non potest nuncupari, cujus majestatem locus nullus includit. Et ut scias hoc verum esse, etiam exemplo probatur; nam alibi cum interrogaret Dominus discipulos : *Quem dicunt esse homines Filium hominis? Alii Eliam, alii Hieremiam* dixerunt, *aut unum de prophetis* : Petrus autem ait : *Tu es Christus Filius Dei vivi*. Numquid et ibi negavit, quia Christum non hominis Filium, sed Dei maluit confiteri? Certe quid hic putamus ambiguum, quod etiam Christus probavit?

80. Et aliud accipe. Interrogatus enim Petrus : *Et tu ex illis es, qui cum Jesu Galilæo erant?* Verbum æternitatis refugit; non enim erant, qui esse cœperunt, hoc est dicere : Ille solus erat, qui in principio erat. Denique ait : *Non sum ego;* illius est enim esse, qui semper est. Unde et Moyses ait : *Qui est, misit me.*

81. Rursus cum urgeretur quod ex illis esset, secundum Marcum negavit; ut scias Evangelistam veritati quam gratiæ plus dedisse : sed tamen negavit ex illis se esse, non Christum negavit. Negavit hominum consortia, non Dei gratiam. Negaverit ex illis se esse, qui cum Galilæo erant, non negavit cum Dei Filio.

82. Denique secundum Matthæum proditus quod cum Jesu Nazareno fuisset, ait : *Nescio hominem*. Hoc idem et in

* *Verius*, secundum hominum judicandi consuetudinem; alioqui enim æque vera sunt omnia quæ scripserunt Evangelistæ.

tertia voce uterque, de quibus proposuimus, Evangelista; cum juramento enim respondisse posuerunt, quia nesciret hominem. Et bene negavit hominem, quem sciebat Deum. Denique ubi jusjurandum est, cauta responsio est. Nam etsi negavit Petrus, non tamen pejeravit; quia nec Dominus pejeraturum esse memoraverat. Quod si in Petro dubium est, quam periculosum est jusjurandum?

83. Johannes autem sic posuit, quoniam interrogatus ab ancilla Petrus, utrum ex discipulis esset illius hominis, prima voce responderit : *Non sum.* Non enim erat hominis apostolus, qui erat Christi. Denique et Paulus hominis apostolum se esse negavit, dicens : *Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem.* Sed ne videretur ambiguum aliquod incarnationis adferre, subjecit : *Qui suscitavit eum a mortuis*; ut et hominem credas, cum Deum ante credideris. Quod alibi quoque eodem tenore custodit, ubi dicit : *Unus enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.* Prius utique mediatorem Dei quam hominum nuncupavit; non enim sat est utrumque credere, nisi fidei ordo servetur.

84. Concordat igitur ubique responsio; nam qui dixit : *Nescio hominem*, æquum erat ut interrogatus utrum esset ex discipulis hominis, diceret : *Non sum.* Itaque non Christi discipulum se negavit, sed hominis negavit esse discipulum. Itaque et Petrus et Paulus hominem negaverunt, quem Dei Filium fatebantur. Quod sensit Petrus, et Paulus expressit; hinc et ille profecit. Error Petri, doctrina justorum est : et titubatio Petri, omnium petra est. Denique super undas titubat, sed dexteram porrigit Christo : in monte cadit, sed levatur a Christo. Titubavit quidem Petrus in mari, sed ambulavit. Firmior titubatio Petri, quam nostra est firmitudo. Ibi cadit, quo nullus adscendit : ibi nutat, ubi nemo ambulat. Et tamen inter undas licet titubet, non labitur : nutat, non cadit : fluitat, non præcipitatur. Et si cecidit, in monte tamen cecidit : sed felicius ille cecidit quam alii steterunt : felicius cecidit, quem Christus levavit.

85. Iterum autem interrogatum quod ex discipulis ejus esset, Johannes scripsit negasse. Et bene negavit; quia ex ejus dicebatur esse discipulis, quem hominem in superioribus sunt locuti. Nam et tertio quod cum illo visus esset, negavit, et hoc de superioribus derivatur : Cum illo quem hominem nuncupatis, non fui : sed a Dei Filio non recessi.

86. Lucas quoque scripsit Petrum interrogatum utrum ex illis esset, respondisse prima voce : *Non novi illum.* Et bene dixit. Temerarium quippe erat, ut diceret quia noverat eum, quem mens humana non potest comprehendere. *Nemo enim novit Filium, nisi Pater.* Rursus secunda voce, secundum Lucam idem Petrus ait : *Non sum ego.* Maluit videlicet se negare, quam Christum. Aut quia videbatur negare Christi societatem, utique se negavit. Certe cum de homine negat, in Filium peccavit hominis, ut remitteretur ei, non in Spiritum sanctum. Tertio quoque interrogatus, ait : *Nescio quid dicas*, hoc est, sacrilegia vestra nescio.

87. Sed nos excusamus, ipse non excusavit; non enim satis est involuta responsio confitentis Jesum, sed aperta confessio. Quid prodest verba involvere, si videri vis denegasse? Et ideo Petrus non de industria sic respondisse inducitur; quia postea recordatus est, et tamen flevit. Maluit enim ipse suum accusare peccatum, ut justificaretur fatendo, quam gravaretur negando : *Justus enim in principio accusator est sui*; et ideo flevit.

88. Quare flevit? Quia culpa obrepsit ei : ego soleo flere, si culpa mihi desit, hoc est, si non me vindicem, si non obtineam quod improbe cupio. Petrus doluit et flevit; quia erravit ut homo. Non invenio quid dixerit, invenio quod fleverit : lacrymas ejus lego, * satisfac-

* *Satisfactio* hic aliud non est nisi defensio ; quo pacto satisfacere objectis criminibus, idem est atque objecta crimina diluere, seu refellere.

nem non lego : sed quod defendi non potest, ablui potest. Lavent lacrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri. Et veniæ fletus consulunt, et verecundiæ. Lacrymæ sine horrore culpam loquuntur : lacrymæ crimen sine offensione verecundiæ confitentur : lacrymæ veniam non postulant, et merentur. Inveni cur tacuerit Petrus, ne tam cito veniæ petitio plus offenderet. Ante flendum est *, sic precandum.

89. Bonæ lacrymæ, quæ lavant culpam. Denique quos Jesus respicit, plorant. Negavit primo Petrus, et non flevit; quia non respexerat Dominus. Negavit secundo, non flevit; quia adhuc non respexerat Dominus. Negavit et tertio, respexit Jesus, et ille amarissime flevit. Respice, Domine Jesu, ut sciamus nostrum deflere peccatum, lavare delictum. Unde etiam lapsus sanctorum utilis : nihil mihi nocuit quod negavit Petrus, profuit quod emendavit. Didici cavere alloquia perfidorum. Petrus inter Judæos negavit, Salomon contubernio gentili deceptus erravit.

90. Flevit ergo et amarissime Petrus, flevit ut lacrymis suum posset lavare delictum : et tu si veniam vis mereri, dilue lacrymis culpam tuam eodem momento, eodem tempore respicit te Christus. Si in aliquo fortasse labaris; quia secretorum tuorum adsistit testis, respicit ut recorderis, et fatearis errorem. Imitare Petrum dicentem alibi tertio : *Domine, tu scis quia diligo te.* Etenim quia tertio negaverat, tertio confitetur : sed negavit in nocte, confitetur in die.

91. Hæc autem ideo scripta sunt, ut sciamus neminem jactare se debere; nam si Petrus lapsus est, quia dixit : *Etsi alii scandalizati fuerint in te, ego non scandalizabor*, quis alius jure de se præsumat? Denique et David quia dixerat: *Ego dixi in mea abundantia, non movebor in æternum*, eam sibi jactantiam obfuisse profitetur, dicens: *Avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus.*

* Hic spectat Ambrosius Ecclesiasticam temporis sui disciplinam, qua pœnitentes delicta privatim prius deflere jubebantur, quam ad [illegible]lendam reconciliationem accederent.

92. Unde te evocem, Petre; ut doceas me quid flens cogitaveris? Unde, inquam, te evocem? De cœlo, ubi jam choro insertus es Angelorum : an etiam de tumulo; quia non putas injuriam et ibi esse, unde Dominus resurrexit? Doce nos quid tibi profuerint lacrymæ tuæ. Sed docuisti illico : nam qui lapsus es, antequam fleres, postquam flevisti, electus es, ut alios regeres, qui te ipse ante non rexeras.

93. Habebat ergo lacrymas Petrus, pio quas fundebat affectu : non habebat proditor fletus quibus culpam ablueret, sed tormenta conscientiæ quibus sacrilegium fateretur; ut dum suo reus judicio damnatur, et spontaneo supplicio facinus expiatur, pietas Domini, qui se ipse nollet ulcisci, et divinitas probaretur, qui conscientiam mentis invisibili potestate interrogaret.

94. *Peccavi*, inquit, *quod tradiderim sanguinem justum.* Etsi cassa est pœnitentia proditoris, quia peccavit in Spiritum sanctum; est tamen nonnullus in scelere pudor culpam agnoscere. Et quamvis ille non absolvitur, Judæorum tamen impudentia confutatur : quos cum professio redarguat venditoris, scelerati tamen sibi yindicant jura contractus, et exsortes reatus esse se credunt, dum dicunt : *Quid ad nos? Tu videris.* Amentes plane, qui putent solvi se magis auctoris scelere, quam teneri. In pecuniariis causis refuso pretio jus solvitur : hi pretium recipiunt, et sacrilegium persequuntur, ac pertinacibus studiis funestam sibi vindicant sanguinis auctionem, cum refunderet venditor sacrilegii mercedem.

95. Evidenter itaque dum pretium sanguinis a Judæorum gazophylaciis separatur, et ager figuli ea qua venditur Christus, comparatur pecunia; dum is locus humandis peregrinorum reliquiis dicatur, et prophetiæ impletur oraculum, et surgentis Ecclesiæ mysterium revelatur. Ager enim secundum divina præcepta mundus hic omnis est : figulus autem, ille qui nos formavit e limo, de quo habes in veteri Testamento : *Quia finxit Deus hominem de limo terræ*, formandi per naturam, re-

formandi per gratiam habens pro suo arbitrio potestatem. Nam etsi propriis vitiis corruamus; per illius tamen misericordiam resumto mentis spiritu, secundum Hieremiæ oracula reformamur.

96. Pretium quoque sanguinis est pretium Dominicæ passionis. Ergo pretio sanguinis emitur mundus a Christo; venit enim ut salvetur mundus per ipsum : in quo juxta ut opus auctoris, et jus est. Venit ergo ut consepultos per baptismum, et commortuos Christo ad perpetuitatis gratiam reservaret. Sed non passim omnibus ad sepeliendum est locus; nam etsi omnes mundus includat, non omnes reservat : et si communis habitatio, tamen legitima sepultura est eorum scilicet qui nunc sunt per fidem domestici Dei, sed fuerunt in lege peregrini. Qui sunt isti nisi de quibus dicitur : *Memores estote quod aliquando vos gentes, qui eratis in carne alienati a conversatione Israel, et peregrini promissionis Testamentorum?* Sed hi nunc jam non sunt advenæ atque peregrini; quoniam cives sanctorum esse fidei jure meruerunt.

97. Sequitur admirabilis locus, quo subeundæ æquanimiter injuriæ moralis infunditur patientia pectoribus humanis. Accusatur Dominus, et tacet : et bene tacet, qui defensione non indiget. Ambiant defendi, qui timent vinci. Non ergo accusationem timendo confirmat, sed despicit non refellendo. Quid enim timeret, qui non ambiret salutem? Salus omnium suam prodidit, ut adquirat omnium. Sed quid de Deo loquar? Susanna tacuit, et vicit; melior enim causa, quæ non defenditur, et probatur. Et hic Pilatus absolvit : sed absolvit judicio, crucifixit mysterio. Verum hoc speciale Christi : illud humanum, ut apud iniquos judices magis videretur noluisse, quam non potuisse defendi.

98. Cur autem Dominus tacuerit, ipse præmisit, dicens : *Si vobis dixero, non credetis mihi : si vos interrogavero, non respondebitis mihi.* Illud tamen præstantissimum, quod maluit regem se probare, quam dicere; ut condemnandi causam habere non possent, qui q[illegible] objiciunt, hoc fatentur.

99. Herode autem cupiente [illegible] mirabilia ejus videre (v. 8), ipse [illegible] et nihil fecit; quia nec illius cru[illegible] merebatur videre divina, et D[illegible] jactantiam declinabat. Et fortasse ty[illegible] in Herode omnes impii significa[illegible] qui si Legi non crediderint et proph[illegible]tis, mirabilia Christi opera in Evang[illegible] quoque videre non possint.

100. Ad Herodem mittitur, ad Pil[illegible] remittitur (v. 11). Etsi uterque r[illegible] non pronuntiant; alienæ tamen cru[illegible]litatis studiis obsequuntur. Lavit quidem manus Pilatus, sed facta non diluit; judex enim nec invidiæ cedere debuit, nec timori; ut sanguinem innocentis addiceret. Monebat uxor : lucebat in nocte gratia : divinitas eminebat; nec sic a sacrilega sententia temperavit.

101. Similiter in hoc typum omnium judicum arbitror esse præmissum, qui damnaturi essent eos quos innoxios æstimarent. Tolerabiliores tamen gentiles esse quam Judæos conjuncta Pilato persona* demonstrat : et magis eos divinis ad fidem operibus admoneri. Quales autem illi qui Dominum majestatis crucifixerunt?

102. Nec immerito homicidæ absolutionem petunt (v. 18), qui flagitabant innocentis exitium. TALES LEGES iniquitas habet, ut oderit innocentiam, scelus diligat. In quo tamen nominis interpretatio speciem dat figuræ : Barabbas enim patris filius latine dicitur : illi ergo quibus dicitur : *Vos ex patre diabolo estis*, vero Dei Filio filium patris sui Antichristum prælaturi esse produntur.

V. 11. Et indutum illum veste alba remisit.

103. Non otiosum quod veste alba induitur ab Herode, immaculatæ tribuens indicia passionis; quod agnus Dei sine macula, cum gloria peccata mundi susciperet. In typo etiam Herodis, atque Pilati, qui amici ex inimicis facti sunt (v. 12) per Jesum Christum plebis Israel populique gentilis figura servatur, quod per Domini passionem utriusque sit

* *Conjuncta Pilato persona*, nimirum illius uxor.

ra concordia : ita tamen ut pius po- s nationum capiat verbum Dei, et pulum Judæorum fidei suæ devo- transmittat; ut illi quoque gloria statis suæ corpus vestiant Christi, n ante despexerant.

4. Chlamidem autem coccineam in- ur a militibus, et purpuream tuni- : in altera designans martyrum mas, in altera regiæ potestatis insig- ; quod caro ejus fusum toto orbe ter- m sanguinem esset susceptura pro is, et passio regnum paritura de is.

105. Corona quoque de spinis capiti s adnexa, quid aliud quam divini ris munus ostendit, quod de pecca- bus mundi tamquam sæculi spinis mphalis gloria Deo quæreretur. Nec gella vacant, quia flagellatus est ipse, ne nos flagellaremur : *Homo* enim *in gis, et sciens ferre infirmitates, pro bis dolet*, a nobis qui Deum antea fu- bamus flagella detorquens : tam pa- ns Dominus, ut fugitivorum vinculis prias manus, fugitivorum flagellis um corpus offerret. Detestabili itaque ntis affectu, honoratum tamen Judæi itum produnt; nam etsi compungen- es coronant, illudentes adorant : etsi rde non credunt; quem perimunt, nfitentur. Illis defuerunt boni operis fectus, Deo tamen suus non defuit nor : qui salutatur ut rex, coronatur victor, quasi Deus, et Dominus ado- ratur.

106. Arundo quoque vel secundum Matthæum comprehenditur manu ejus; ut fragilitas humana jam non sicut arundo moveatur a vento, sed operibus Christi corroborata fundetur, et adfixo cruci chirographo quod erat contrarium nobis, sententia vetusta cessaret : vel secundum Marcum caput ejus percutit; ut solidata divinitatis adtactu nostra conditio nutare non possit.

107. Sed jam trophæum suum victor attollat. Crux super humeros imponitur ut trophæum (v. 26), quod sive Simon, sive ipse portaverit; et Christus in homine, et homo portavit in Christo. Nec discordant Evangelistarum sententiæ, quando concordat mysterium : et bonus ordo nostri profectus est, ut prius crucis suæ trophæum ipse erigeret, deinde martyribus traderet erigendum. Non Judæus est qui crucem portat, sed alienigena, atque peregrinus : nec præcedit, sed sequitur, juxta quod scriptum est : *Tolle crucem tuam, et sequere me.* Non enim suam, sed nostram crucem Christus adscendit. Nec mors illa divinitatis fuit, sed quasi hominis; unde et ipse ait : *Deus, Deus meus, respice me : quare me dereliquisti ?*

108. Pulcre adscensurus crucem regalia vestimenta deposuit; ut scias quasi hominem passum esse, non quasi Deum regem : etsi utrumque Christus, quasi hominem tamen, non quasi Deum cruci esse suffixum. Sed milites non Judæi sciunt quo tempore, qualia vestimenta Christo conveniant. Judicio quasi victor adsistit : ad passionem tamquam reus, humilis venit.

109. Nunc quoniam trophæum jam vidimus, currum suum triumphator adscendat : nec arborum truncis, aut quadrijugis plaustris manubias de mortali hoste quæsitas, sed patibulo triumphali suspendat captiva de sæculo spolia. Non hic revinctis post tergum brachiis gentes, nec excisarum urbium imagines cernimus, oppidorumque captorum simulacra, aut submissa captorum regum colla miramur, quales humanorum solent species esse triumphorum; nec victoriæ terminos regionis fine distinctos : sed ovantes populos nationum, quæsitos non ad supplicium, sed ad præmium, reges liberis affectibus adorantes, voluntariis urbes studiis deditas, et in melius reformatas imagines oppidorum, quas non fucus* expresserit, sed devotio coloraverit fidei : arma, victoriarumque jura toto orbe currentia, captivum principem mundi, et spiritualia nequitiæ quæ sunt in cœlestibus, obedientia vocis humanæ imperio, subditas dominationes variarumque vir-

* *Fucus*, proprie quoddam rubei coloris genus est : sed hic laxe sumitur pro colore omni quo pictores utuntur. Cæterum non indiligenter hoc et sequentibus numeris ea percurruntur, quæ olim in triumphis Romani observabant.

tatum species, non sericis, sed moribus emicantes. Fulget castitas, fides splendet, et induta mortis exuviis devotio fortitudinis jam resurgit. Unus Dei triumphus fecit omnes prope jam homines triumphare, crux Domini.

110. Refert ergo considerare qualis adscendit. Nudum video : talis ergo adscendat qui sæculum vincere parat; ut sæculi adjumenta non quærat. Victus est Adam qui vestimenta quæsivit : vicit ille qui tegumenta deposuit. Et talis adscendit quales nos autore Deo, natura formavit : talis in paradiso primus homo habitavit, talis ad paradisum homo secundus intravit. Et ut non sibi soli sed omnibus vinceret, manus extendit, quo omnia traheret ad se ; ut nodo mortis exuta, jugo fidei suspensa, cœlestibus ea quæ prius erant terrena sociaret.

111. Scribitur etiam titulus (v. 38) : solet præcedere pompa victores ; at vero currum Domini triumphalem præibat bona pompa resurgentium defunctorum. Solet etiam titulus subjugatarum gentium numerum designare. Sit in illis triumphis ordine quodam digesta miserabilis devictarum, pereuntium contumeliosa captivitas nationum : hic redemtarum gentium vernat gratia : digni tanto triumpho jugales, ut cœlum, terra, maria, inferna a corruptela mutentur ad gratiam.

112. Scribitur autem titulus, et super crucem ponitur, non infra crucem; quia principium super humeros ejus. Principium autem quid est, nisi sempiterna virtus ejus, atque divinitas? Unde et ipse interrogatus quis esset, respondit : *Principium, qui et loquor vobis*. Legamus hunc titulum :

Jesus, *inquit*, Nazarenus rex Judæorum.

113. Merito supra crucem titulus; quia non humani corporis, sed divinæ potestatis est regnum quod habet Christus. Merito supra crucem titulus; quia licet in cruce erat Dominus Jesus, super crucem tamen regis majestate radiabat. Vermis in cruce, scarabeus in cruce : et bonus vermis qui hæsit in ligno, bonus scarabeus qui clamavit e ligno. Quid clamavit? *Domine, ne statuas illis hoc* [...] *catum*. Clamavit latroni : *Hodie* [...] *eris in paradiso*. Clamavit quasi s[...] beus : *Deus, Deus meus, quare me* [...] *liquisti?* Et bonus scarabeus, qui [...] corporis nostri ante informe ac p[...] virtutum versabat vestigiis : [...] scarabeus, qui de stercore erigit p[...] rem. Erexit Paulum, qui æstima[...] ut stercora : erexit et Job qui se[...] in stercore. Non mediocris ergo tit[...]

114. Ipse autem crucis locus, [...] medio, ut conspicuus omnibus : [...] supra Adæ, ut Hebræi disputant, s[...] turam. Congruebat quippe ut ibi [...] nostræ primitiæ locarentur, ubi fu[...] mortis exordia.

115. Dividuntur vestimenta, [...] aliud sorte defertur; Dei enim spi[...] non humana opinione comprehendit[...] sed quasi quodam eventu inopin[...] illabitur. Et fortasse milites isti qu[...] Evangelistarum habebant typum, q[...] scripserunt titulum, quem omnes le[...] mus. Lego titulum regis Judæor[...] cum lego : *Regnum meum non est de h[oc]* *mundo*. Lego causam Christi super ca[put] ejus scriptam, cum lego : *Et Deus er[at]* *Verbum;* caput enim Christi Deus est.

116. Isti ergo servabant Jesum et ho[...] servant; ne cui forte labatur, ne cui [...] passione descendat, quod petebat p[o]pulus Judæorum. Mihi plane Christus [...] passione moriatur, ut post passion[em] resurgat. Noluit descendere sibi, ut m[o]reretur mihi. Nobis ergo jam Christ[us] servatur : propter nos dividuntur vest[i]menta ejus. Non possunt singuli habe[re] omnia, et ideo super tunicam sors ag[i]tatur; quia non pro hominis volunta[te] divisio fit Spiritus sancti. Division[es] enim gratiarum sunt, sed operatus e[st] Spiritus, dividens singulis prout vult.

117. Intuere nunc Christi vestimen[ta] divisa. Ubi illa quæram? Quære in Ma[t]thæo, invenies penes ipsum solum chl[a]midem coccineam : penes Johanne[m] vestem purpuream : penes Marcum pu[r]puram tantum : penes Lucam veste[m] albam; hac enim sola pro sua fuit po[r]tione contentus. Quantos itaque Christ[us] sua veste vestivit? Puto autem quod no[n] quatuor tantum, sed omnes vestiv[it]

...ites, et omnibus abundavit. Sed ro... ...tamur ad Evangelistas.

118. Mystice itaque istæ quatuor par..., non partes vestium, sed qualitates ...i videntur esse virtutum. Alius enim ...regno sublimius scripsit : alius de ...nis institutione diffusius : Lucas ...rem sibi sacerdotalis vestis elegit ; ...us vero verborum textum non de...ravit : denique Johannes quasi quas... ...a intexit sententias, quibus vestiat ...m nostram. Nonne tibi videtur in... ...um illud : *In principio erat Verbum, Verbum erat apud Deum, et Deus erat ...bum : hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt ?* At vero ...reus tamquam purpuræ fulgore con...tius, sine ulla intextione verborum : ...ium, inquit, *Evangelii Jesu Christi ... Dei.*

119. Ergo vestimenta divisa sunt Christi, nempe vel gesta, vel gratia ; ...a tunica non potuit dividi, fides ...licet, quoniam non pro portione sin...lorum, sed pro jure communis est ...ium ; quod enim non dividitur, sin...lis manet integrum.

120. Et bene *Desuper texta ;* sic enim ...itur fides Christi, ut de divinis ad ...ana descendat ; ex eo quod ante ...cula ex Deo natus, posteriori tem...pore susceptionem carnis adsumserit. Significatur igitur nobis eo quod non debeat fides scindi sed solida perma...nere.

V. 43. Amen, amen dico tibi : Hodie mecum eris in paradiso.

121. Pulcherrimum affectandæ con...versionis exemplum, quod tam cito latroni venia relaxatur, et uberior est gratia quam precatio ; semper enim Do...minus plus tribuit, quam rogatur. Ille enim rogabat ut memor esset sui Domi...nus, cum venisset in regnum suum : Dominus autem ait illi : *Amen, amen dico tibi : Hodie mecum eris in paradiso :* Vita est enim esse cum Christo ; ideo ubi Christus, ibi vita, ibi regnum. Cito igitur ignoscit Dominus ; quia cito ille convertitur.

122. Unde et illud solvi videtur, quia ...lii duos conviciantes inducunt latrones, ...hic unum conviciantem (v. 39) et unum rogantem. Fortasse et iste prius convi...ciatus est, sed repente conversus est. Nec mirum si converso culpam ignosce...bat, qui insultantibus veniam relaxabat. Potuit etiam de uno pluraliter dicere, sicut illud est : *Adstiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum ;* solus enim Herodes rex, et princeps Pilatus in apostolorum Actibus conspirasse adver...sus Christum Petri voce produntur. Sic et ad Hebræos habes, in caprinis pelli...bus ambulabant, secti sunt, et leonum molas obstruxerunt ; cum solus Elias melotidem habuisse, Esaias sectus esse, Daniel a leonibus intactus mansisse doceatur.

123. Quàm exsecrabilis in facto ini...quitas Judæorum, ut quasi latronem crucifigerent omnium redemtorem ! Bo...nus tamen in mysterio latro, qui insi...diatus est diabolo, ut vasa ejus auferret. Mystice autem latrones duo duos popu...los peccatores significant per baptismum crucifigendos esse cum Christo : quorum dissensio diversitatem pariter creden...tium signat. Denique unus a sinistris, alter a dextris erat. Increpatio (v. 40) quoque futurum crucis scandalum etiam circa credentes revelat.

124. Et acetum offerebant Judæi. Bene ad consummanda omnia et corruptio sinceritatis hauritur ; ut omnia cruci quæ vitiata fuerant, figerentur. Acetum itaque bibitur, vinum cum felle non bi...bitur ; non quia fel, sed quia admixtæ vino amaritudines recusantur. Nam amaritudines vitæ nostræ pro corporis utique conditione suscepit. Denique ipse ait : *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Sed sinceritati non debuit amaritudo mis...ceri, ut ostenderetur sine amaritudine immortalitas resurgentium futura : quæ quoniam immortalitas in vase coacue...rat humano, separatur in Christo. Ergo acetum bibitur, hoc est, vitium cor...ruptæ per Adam immortalitatis aboletur in calamo ; ut de corpore absorberetur humano. Nos quoque vitia nostra per incuriam mentis corporisque concreta transfundamus in Christum : transfun...damus per baptismum, ut crucifigamur in Christo : transfundamus per pœni...

tentia:n, ut ab illo nobis vini sanguinisque cœlestis incorrupta sinceritas refundatur.

125. Denique ubi acetum bibit: *Consummata sunt*, inquit, *omnia*; eo quod adsumtæ mortalitatis impletum esset omne mysterium, et exhaustis omnibus vitiis, immortalitatis sola lætitia remansisset. Et ideo ait:

V. 46. In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.

126. Et bene commendatur spiritus, qui reservatur; quod enim commendatur, utique non amittitur. Bonum ergo pignus est spiritus, bonum depositum. Unde et illic ait: *O Timothee, bonum depositum custodi*. Commendatur enim Patri spiritus; et ideo ait: *Quoniam non derelinques in inferno animam meam*. Vide autem magnum mysterium. Nunc commendat in manibus Patris spiritum suum, nunc in Patris gremio sedet; quia totum alius non capit Christum. Denique: *Ego*, inquit, *in Patre, et Pater in me*. Commendatur ergo Patri spiritus. Sed cum sit in superioribus, illuminat et inferna, ut universa redimantur: etenim Christus omnia, et in Christo omnia, licet in singulis Christus operetur. Caro moritur, ut resurgat: spiritus Patri commendatur, ut cœlestia quoque ab iniquitatis vinculo solverentur, et pax fieret in cœlo, quam terrena sequerentur.

V. 46. Et hoc dicto, tradidit spiritum.

127. Et bene *tradidit*, qui non invitus spiritum emisit. Denique Matthæus ait: *Emisit spiritum*; quod enim emittitur, voluntarium est: quod amittitur, necessarium. Propterea addidit: *Magna voce*. In quo vel professio gloriosa usque ad mortem se pro nostris descendisse peccatis (ergo nec ego erubescam fateri quod Christus non erubuit voce magna profiteri); vel evidens manifestatio contestantis Dei secessionem divinitatis et corporis *. Sic enim habes: *Clamavit Jesus voce magna dicens: Deus, meus, respice in me: quare me* [...] *quisti?* Clamavit homo divinitatis [...] ratione moriturus. Nam cum di[...] mortis libera sit, utique mors [...] poterat, nisi vita discederet: qu[...] divinitas est.

128. Jam quæ sequuntur, os[...] quia propter impietatem homin[...] sæculi sit futurus. Itaque signific[...] Domini passionem occasura præ[...] ut oriantur futura. Tenebræ (v[...] igitur offusæ sunt oculis perfid[...] fidei lumen resurgeret. Sol occi[...] crilegis (v. 4) vel refugit; ut [...] spectaculum sceleris obumbraret. [...] scissæ sunt, ut per prærupta sax[...] ostenderetur futurum, quoniam [...] vis pectorum dura penetraret; qu[...] cilius ex cavis petrarum illi v[...] quos Hieremias prædixit, Domin[...] narentur. Monumentorum autem [...] ratio quid aliud, nisi claustris [...] effractis, resurrectionem significat [...] tuorum, quorum in adspectu fides, processu typus, quod in sanctam [...] deundo civitatem, præsentium [...] declarabant in illa Hierusalem qu[...] cœlo est, futurum perenne diversori[...] resurgentium? Etiam velum scindi[...] (v. 45), quo vel duorum populor[...] divisio, vel mysteriorum Synagogæ [...] fanatio declaratur. Scinditur ergo v[...] lum vetus; ut Ecclesia nova fidei [...] vela suspendat. Synagogæ velamen [...] fertur; ut religionis interna mysteri[...] revelato mentis cernamus obtutu. D[...] nique jam etiam centurio Dei fili[...] quem crucifixerat, confitetur (v. 47[...] O duriora saxis pectora Judæorum! F[...] duntur petræ, sed horum corda obd[...] rantur. Judex arguit, credit ministe[...] proditor scelus suum morte condemn[...] elementa fugiunt, terra concutit[...] monumenta reserantur: Judæorum [...] men immobilis duritia manet orbe co[...] cusso.

129. Stabant autem et mulieres (v.[...] hæc videntes: stabat et mater, c[...] studio pietatis sua pericula posthaben[...]

* Itane opinatus est Ambrosius divinitatem contra manifestum Pauli testimonium secessisse a Christi corpore vel anima semel adsumtis? Respondent Petrus Lombardus et S. Thomas recessisse divinitatem quoad effectum, id est, protectionem suam subtraxisse: Etenim *si non cohibuisset potentia*, inquit ille, *sed exercuisset, non moreretur Christus*.

...d et Dominus pendens in cruce, qui ...a pericula contemneret, pio matrem ...mendabat affectu. Quod non otiose ...mes pluribus prosecutus est; alii ...m mundum descripsere concussum, ...lum tenebris obductum, refugisse ...lem. Addiderunt Matthæus et Marcus, ...i humana atque moralia uberius pro... ...enti sunt: *Deus, Deus meus, respice* ... *me: quare me dereliquisti?* ut ad cru... ...em Christi susceptionem pervenisse ...rederemus conditionis humanæ. Lucas ...utem competere evidenter adseruit ...troni veniam sacerdotali intercessione ...natam, et Judæis persequentibus eo... ...dem munere indulgentiam postulatam.

130. Johannes ergo qui plenius divina penetravit mysteria, non immerito laboravit, ut quæ Deum generaverat, mansisse eam virginem declararet. Solus ergo me docet, quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus appellaverit matrem, pluris putans quod victor suppliciorum atque pœnarum, victor diaboli, pietatis officia dividebat; quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est quod latroni venia donatur a Domino, multo religiosius quod mater honoratur a Filio.

131. Nec præposterum judicetur, quod prius latronis absolutionem quam matris appellationem scripsi; qui enim venerat salvos facere peccatores, non absurdum si prius in meis scriptis susceptum munus in redimenda salute peccatoris implevit. Denique ipse ait: *Quæ est mater mea, et qui sunt fratres mei?* Quia non venerat vocare justos, sed peccatores. Sed ibi pro loco, hic et in cruce non immemor matris, appellat eam dicens: *Ecce filius tuus*; et Johanni: *Ecce mater tua.* Testabatur de cruce Christus, et testamentum ejus signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ: quod non atramento scribitur, sed Spiritu Dei vivi: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.*

132. Sed nec Maria minor quam matrem Christi decebat, fugientibus apostolis ante crucem stabat, et piis spectabat oculis Filii vulnera: quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per Filii mortem mundi redemtionem, aula regalis putabat se et sua morte publico muneri aliquid addituram. Sed Jesus non egebat adjutore ad omnium redemtionem, qui dixit: *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber.* Suscepit quidem matris affectum, sed non quæsivit hominis auxilium. Habemus igitur pietatis magistrum: docet lectio quid maternus debeat affectus imitari, quid sequi reverentia filiorum; ut illæ se offerant in filiorum periculis, illis amplius solitudo materna quam suæ mortis mœstitia sit dolori.

133. Quo loco uberrimum testimonium Mariæ virginitatis adhibetur. Neque enim abrogatur uxor marito, cum scriptum sit: *Quod Deus conjunxit, homo non separet;* sed quæ propter mysterium conjugium prætexuit, completis mysteriis jam conjugio non egebat. Aut si moralia sequimur, in mœrore* castitas imperatur.

134. Mysticum tamen est quod commendatur Johanni inter cæteros juniori: quod non otiosis auribus debemus accipere. Periculosa est enim mulieribus copula adolescentis, et species juventutis; ne qua fortasse curiosa exempli, incuriosa mysterii, quæ luxuriari in Christo cupiens, Mariæ speciem prætendat, non imitetur affectum, sicut vulgus nunc male audit mulierum, relicto seniore marito, ut juniorem sequantur. Discat ergo Ecclesiæ hic esse mysterium, quæ populo seniori specie ante copulata, non usu, posteaquam peperit Verbum, et in corporibus ac mentibus hominum per fidem crucis et sepulturam Dominici corporis seminavit, ex præcepto Dei societatem populi junioris elegit.

135. Quæro etiam cur ante mortem non inveniamus esse percussum, post mortem inveniamus? Nisi forte ut voluntarius exitus ejus magis quam necessarius fuisse doceatur, et ordinem

---

* *In mœrore*: hinc est quod viduis feminis, tempore luctus maritalis, quem Theodosius duodecim mensium esse voluit, ad secunda vota convolantibus pœna irrogabatur: quo respexisse Ambrosium probabile est.

mysticum noverimus; quia non ante altaris sacramenta, quam baptismum: sed baptismum ante, sic poculum. Deinde ut advertamus quia licet corporis ejus fuerit natura mortalis, licet qualitas similis; dissimilis tamen gratia. Nam utique post mortem sanguis in nostris corporibus congelascit: ex illo autem incorrupto licet corpore, sed defuncto, omnium vita manabat. Aqua enim et sanguis exivit: illa quæ diluat, iste qui redimat. Bibamus ergo pretium nostrum, ut bibendo redimamur.

136. Quid sibi etiam vult, quod non apostoli, sed Joseph et Nicodemus (v. 50) Christum sepeliunt? Unus justus et constans, alter in quo dolus non erat; talis enim Christi est sepultura, quæ fraudem iniquitatemque non habeat. Obstruitur igitur tergiversandi locus, et domestico Judæi testimonio revincuntur; nam si apostoli sepelissent, dicerent utique non sepultum, quem sepultum raptum esse dixerunt.

137. Justus autem Christi corpus operit sindone, innocens ungit unguento; namque hæc non otiose distincta reperimus; quia justitia vestit Ecclesiam, innocentia gratiam subministrat. Vesti ergo et tu Domini corpus gloria sua, ut et ipse sis justus: et si mortuum credis, operi tamen divinitatis plenitudine suæ. Unge illud myrrha et aloe, ut bonus odor Christi sis. Bonum linteum misit Joseph ille vir justus, et fortasse illud quod Petrus vidit e cœlo ad se esse demissum, in quo erant genera quadrupedum et ferarum et volucrum, ad similitudinem gentium figurata. Mystico igitur unguento illo pistico consepelitur Ecclesia, quæ diversitatem populorum fidei suæ communione sociavit.

138. De hoc Joseph in Johanne solo invenio quod occultus venerit ad Pilatum propter metum Judæorum. Quomodo justus latebram periculi timore quæsivit? Ego autem puto quod ideo occulte petierit; ut corpus impetraret, non ut periculum caveret. Et tamen quid mirum si occultabatur justus, quando occultabantur et apostoli justorum magistri? Veni et tu: vel sero, vel nocte, vel quacumque hora veneris, invenies Jesum ad suscipiendum paratum, nec minorem serius venientibus mercedem pia largitate solventem; nam et qui sexta hora venit, non est mercede fraudatus: et qui undecima, plenitudinem mercedis accepit. Sed etiam Nicodemus nocte venit. Nox erat, quia adhuc non erat resurrectio. Denique resurrexit Christus, et justus ait: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.*

139. Hunc Joseph justum Lucas dixit, Matthæus divitem. Et merito dives hoc loco dicitur, ubi corpus suscepit Christi; suscipiendo enim divitem, nescivit fidei paupertatem. Dives est ergo qui justus est. Justus igitur sindone involvit: Israelita vero et diversos miscet virtutum odores, et aloes mittit quasi libras centum, hoc est, perfectæ fidei quantitatem. Et ligaverunt corpus Jesu juxta consuetudinem spiritalium Judæorum, non utique nodis perfidiæ, sed fidei ligaturis. Et posuerunt in horto, cui frequenter Ecclesia comparatur, quæ diversorum habeat poma meritorum, floresque virtutum.

140. Nec otiose alius monumentum novum dixit, alius monumentum Joseph. Non habebat igitur Christus tumulum suum; etenim tumulus his paratur qui sub lege sunt mortis: victor mortis tumulum suum non habet. Quæ enim communio tumulo et Deo? Denique Ecclesiastes ait de eo qui meditatur in bonis*: *Et sepultura non est illi.* Specialis igitur præter communem omnium mortem mors Christi est: et ideo non cum aliis sepelitur, sed solus tumulo includitur; omnia enim in similitudinem hominum habuit incarnatio Domini, sed similitudo erat cum differentia. Natus est ex Virgine, similitudine generationis, dissimilitudine conceptionis. Curabat ægros, sed imperabat. Aqua Johannes baptizabat, hic spiritu. Et mors ergo Christi communis secundum naturam corporis, specialis secundum virtutem.

* Eccles. 6, 3. Vulgata habet: *Et anima ejus non utatur bonis substantiæ suæ.* Congruit cum LXX interpr. Καὶ ψυχὴ αὐτοῦ οὐ πλησθήσεται ἀπὸ τῆς ἀγαθωσύνης.

141. Quis autem est Joseph, cujus in tumulo ponitur (v. 53)? Utique ille justus. Bene ergo Christus monumento creditur justi; ut habeat Filius hominis ubi caput suum reclinet, et justitiæ habitatione requiescat. Bene autem novo, secundum litteram quidem, ne alius suscitatus a perfidis diceretur : mystice vero quid possumus intelligere, nisi forte quia legimus : *Sepulcrum patens est guttur eorum?* Ergo sepulcrum patens est guttur hominis, in quo perfidia lethalis et mortua verba conduntur, quod per vetustatem et incursionem aliquam bestiarum fatiscit et solvitur. Est ergo e contrario monumentum in secretis hominum, quod sibi in pectoribus duritiæ gentilis penetrabili verbo justus excidit, fidei atque doctrinæ operibus perpolitum, ut prætenderet in nationibus virtus Christi.

142. Cui pulcherrime lapis admotus est, ne pateret; quicumque enim in se bene humaverit Christum, diligenter custodiat; ne eum perdat, neve perfidiæ sit ingressus. Vides enim quia Petrus et Johannes priores intrare meruerunt. Denique Johannes ipse non antequam crederet, introivit.

143. Et bene in petra excisum dicitur, hoc est, in fidei firmamento, de qua veri Israelitæ dulcedinem mellis et oleum spiritale suxerunt. Sepelierunt autem Christum justus, et qui Deum vidit; non enim sepeliunt Christum, nisi qui Deum credunt.

144. Denique non omnes possunt sepelire (v. 55) Christum : quamvis religiosæ mulieres, a longe stant : sed quia religiosæ, locum diligenter observant; ut unguenta adferant, et superfundant. Sollicitæ tamen et a monumento posteriores recedunt, et ad monumentum priores revertuntur : etsi deest constantia, non deest diligentia. Sexus nutat, devotio calet.

145. Denique resurrectionis tempore præsto sunt, et cum viri fugarentur, solæ tamen ab Angelo ne timeant admonentur. Petrum evocant studio priores, sed posteriores fiducia. Denique ille sine metu advenit, et constanter qui posterior venerat, primus ingreditur, quasi qui claves regni ut aliis aperiret, acceperat.

146. Terræ motus autem fidelibus resurrectio est, impiis metus : his, quia pigrum corpus a mortis sopore se commovet : illis, quia tremore corporis et terrena mobilitate turbati, a resurrectionis fide et credulitate desciscunt.

Cap. 24, v. 1. Mane autem sabbati venerunt valde tempore ad monumentum.

147. Magna oritur hoc loco plerisque dubitatio; nam etsi non videntur Evangelistæ dixisse contraria, tamen diversa dixerunt. Siquidem hic, *Mane valde tempore* : Marcus, *Valde mane* : Matthæus, *Vespere sabbati* : Johannes, *Prima sabbati cum adhuc tenebræ essent*, mulieres ad monumentum venisse dixerunt. Deinde hic duos viros, Marcus unum juvenem in albis sedentem, Matthæus unum Angelum, Johannes duos Angelos in albis sedentes visos esse memoraverunt. Postremo, quod vix enodabile videatur, Johannes scripsit dictum Mariæ Magdalenæ : *Noli me tangere; nondum enim adscendi ad Patrem meum* : Matthæus occurrisse Dominum scripsit Mariæ Magdalenæ, et alteri Mariæ, et illas accessisse, et tenuisse pedes ejus, et adorasse evidentissima descriptione digessit.

148. Quomodo ergo solvendum, nisi quatuor Evangelistas de diversis quatuor putes dixisse temporibus; ut et personas alias mulierum, et alias conjicias visiones? Denique aliæ cum unguento prima sabbati veniunt: aliæ sine unguento, vespere sabbati. Istarum nomen exprimitur, illæ de Galilæa secutæ Dominum designantur.

149. Quo loco ne quem spinosæ interpretationis in fine offendat asperitas, ubi suavia forte præsumta sunt; æstimate jam nos complendi sermonis vela submittere, quoniam ad portum venimus : et navis quæ cursu concito maria transmearit, ubi littori cœperit appropinquare, latentia cautium cursu perstringit infracto. Ergo ne tamquam inerti gubernatori in arenis littoris mihi hæreat sermo, tamquam in vada cæca lentandum iter quam præcipitan-

dum arbitror; quo minus rimosa nobis patescat oratio.

150. Primum igitur illud spectandum est, quod scriptum est: *Vespere autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbati*, resurrexisse Dominum. Sic enim habes: quia *Vespere sabbati venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum. Et ecce terræ motus factus est magnus*. Non enim die sabbati (nam *siluerunt** *sabbato secundum mandatum*) sed post sabbati diem, nocte utique resurrexit. Denique quæ mane venerunt, licet valde tempore, tamen jam Dominum resurrexisse cognoverunt.

151. Sic igitur temperandum est, ut neque mane Dominica quæ est prima post sabbatum, neque sabbato resurrectio facta credatur. Nam quomodo triduum compleretur; non ergo vesperascente die, sed noctis vespere resurrexit. Denique græcus sero dixit, hoc est, ὀψέ. Sero autem et horam signat in occasu diei, et cujusque rei significat tarditatem; quomodo si dicas: Sero mihi suggestum est, id est, tarde. Sero venit, id est, post præstitutum tempus advenit: et licet mane sequenti die venerit, sero est tamen, ubi agendi tempus emensum est. Est et sero tempus noctis profundum, ut si dicas: Sero ad lucubrandum surrexit, id est, non vespertino tempore, sed profunda nocte surrexit.

152. Unde et mulieres ad monumentum accedendi habent facultatem, jam utique custodibus quiescentibus: et ipsi custodes terrentur amplius, quod usu venit somno excitis. Postremo etiam principes sacerdotum congregati cum senioribus nocte id factum esse confirmant, dicentes custodibus: *Dicite, quia discipuli ejus nocte venerunt, et furati sunt eum, nobis dormientibus*. Ex tempore enim quod a custodibus compererunt, argumentum fraudis arripiunt. Nam Johannes mane, cum adhuc tenebræ essent, Mariam Magdalenam ad se et ad Petrum venisse significat, et tamen ignaram factæ resurrectionis inducit; nam utique si advesperascente die, facta esset, statim potuit innotescere.

153. Mane est, et adhuc Petrus nescit, nescit Johannes. Numquid patiebatur Dominus diutius torqueri discipulos suæ mortis incerto, ad quos statim Angelus, statim Dominus gestæ rei nuntias mulieres destinavit? Et ut scias nocte factum, mulieres aliæ nesciunt, aliæ sciunt: sciunt quæ observaverunt noctibus et diebus, nesciunt quæ recesserunt. Nescit una Maria Magdalene, secundum Johannem: scit altera Maria Magdalene, secundum Matthæum; nam eadem et ante scire, et postea nescire non potuit. Ergo si plures Mariæ, plures fortasse etiam Magdalenæ, cum illud personæ nomen sit, hoc locorum.

154. Denique alteram esse cognosce. Illa admittitur pedes Domini tenere: tangere Dominum ista prohibetur. Illa Angelum videre meruit, hæc primo quando venit, neminem vidit. Illa discipulis Dominum resurrexisse nuntiavit, ista raptum esse significat. Illa gaudet, hæc plorat. Illi in gloria sua jam Christus occurrit, hæc adhuc mortuum quærit. Illa Dominum vidit et credidit, hæc non potuit agnoscere cum videret. Illa fideli adorabat in spiritu, hæc dubio mœstificabatur affectu.

155. Merito nimirum prohibetur tangere Dominum; non enim corporali tactu Christum, sed fide tangimus: *Nondum enim*, inquit, *adscendi ad Patrem meum*; hoc est, nondum tibi adscendi, quæ viventem cum mortuis quæris: et ideo ad fortiores mittitur, quorum credere discat exemplo, ut illi resurrectionem prædicent.

156. Sicut in principio mulier auctor culpæ viro fuit, vir executor erroris: ita nunc quæ mortem prior gustaverat, resurrectionem prior vidit, culpæ ordine, et remedio prior. Et ne perpetui reatus apud viros opprobrium sustineret: quæ culpam viro transfuderat, transfudit et gratiam, veterisque lapsus compensat ærumnam resurrectionis indicio. Per os mulieris mors ante processerat, per os mulieris vita reparatur.

---

* *Siluerunt*, Scripturæ usu ac more ponitur pro *quieverunt*.

157. Sed quia constantia ad prædicandum necessaria, inferior sexus ad exsequendum infirmior, viris evangelizandi mandatur officium. Nam sicut mulierum per Jesum non solum culpa solvitur, sed etiam multiplicatur gratia; ut pluribus suadeat, quæ unum ante deceperat : ita et vir, qui temere ante crediderat, fœneratum munus recuperare debuit; ut qui sibi ipse fuerat ad credendum lubricus, fieret aliis ad prædicandum idoneus.

158. Sed advertamus ipsa verba mandati. *Noli me tangere; nondum enim adscendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis : Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum : Deum meum, et Deum vestrum.* Quomodo non adscenderas, Domine Jesu? Quemadmodum aberas, qui in manus Patris commendaveras spiritum? Aut quando abesse potes, qui semper in Patre es, cum Patre semper? Denique ipse dixisti : *Si descendero in infernum, ades. Si sumsero pennas meas ante lucem, et habitem in extremo maris; etenim illo manus tua deducet me.* Aut quomodo adscendis, qui ubique semper es?

159. Descendisti quidem Filius hominis, nec Patri, cum descenderes, abfuisti : sed descendisti nobis; ut te oculis ac mentibus videremus, ut in te crederemus. Ergo et adscendisti nobis; ut et te sequeremur mentibus, quem oculis videre non possumus. Adscendisti apostolis, quibus dixisti : *Qui me videt, videt et Patrem.* Denique Johannes ubi te quæreret, scivit. Apud Patrem quæsivit, et reperit, et ideo ait : *Et Verbum erat apud Deum.* Adscendisti et Paulo, qui non contentus solus te sequi, nos quoque docuit quemadmodum te sequamur, et ubi te reperire possimus, dicens : *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens.* Et ne oculorum magis hoc quam animorum putaremus officium, addidit : *Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.*

160. Ergo non supra terram, nec in terra, nec secundum carnem te quærere debemus, si volumus invenire; nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum. Denique Stephanus non supra terram quæsivit, qui stantem te ad dexteram Dei vidit : Maria autem quia quærebat in terra, tangere non potuit. Stephanus tetigit, quia quæsivit in cœlo, Stephanus inter Judæos vidit absentem : Maria inter angelos non vidit præsentem. Sed quare non potuerit illa tangere, Evangelista ipse nos docuit dicens, quia cum te videret, nesciebat quia tu es; sic enim habes : *Conversa est retrorsum, et vidit Jesum stantem, et non sciebat quia Jesus est.* Merito tangere non potuit, quæ videre non potuerat; nam qui videt, tangit.

161. Itaque quid intersit inter illam et hanc Mariam Scriptura distinguit. Illa occurrit, ut Jesum videat; hæc retrorsum convertitur : illa salutatur, hæc redarguitur. Denique sic habes : *Dicit ei Jesus : Mulier.* Quæ non credit, mulier est, et adhuc corporei sexus appellatione signatur : nam quæ credit, occurrit in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, carens jam nomine sæculi, corporis sexu, lubrico juventutis, multiloquio senectutis. Dicit ergo Jesus : *Mulier, quid ploras?* Quasi dicat : Non lacrymas nudas Deus, sed fidem exigit. Bonæ lacrymæ, si Christum agnoscas. *Quem quæris?* inquit. Molimina enim Dominus sera condemnat. Sed bene addidit : *Quem quæris?* Non quod iste dubitet quem requirat : sed quia illa quem quærat, ignorat; non enim Christum quærit, quem putat raptum. Adest Christus, quemadmodum quæritur? Nescitur ergo qui quæritur, quando non cognoscitur, cum videtur.

162. Denique Christum videbat, et hortulanum putabat; sic enim habes : *Illa existimans quia hortulanus esset, dixit ei : Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, et ego eum tollam.* Etsi fide incerta, tamen sermone non lubrica : etsi hortulanum putavit, tamen Dei Filium designavit : etsi adhuc non credit, tamen affectat ut credat; ipse enim corpus tulit, qui suscitavit. Ergo veniabilis error mulieris, quæ licet dubitare non debuit Christi corpus per gloriam resurrectionis adsumtum;

doceri tamen gestit a Christo, et fidem suam jam devota promittit; ut et ipsa illud jam tollat e terris, et ad dexteram Dei quærat.

163. Denique post hæc verba non mulier, sed jam Maria vocatur; aliud est enim commune vulgi nomen, aliud speciale personæ Christum sequentis. Et ad discipulos, licet nondum arbitra plenæ fidei, tamen nuntia destinatur. Prohibetur autem tangere, quia nondum inhabitare in Christo corporaliter plenitudinem divinitatis, sicut Paulus, acceperat: nondum evacuaverat lubricum sæculi; carnis ambiguum: nondum vitam vixerat Christi. Denique stat, non adorat Dominum, nec pedes tenet, sicut illa Maria: in qua utique non tam obsequium corporale, quam plenæ fidei designatur affectus; quod Christum et hominem et Deum credat: Deus est enim qui adoratur, homo est qui tenetur.

164. Non igitur tangi Dominus fastidit a femina, cujus et Maria pedes unxit unguento: nec tactum dedignatur, sed profectum docet; quia non omnes Christum possunt tangere resurgentem, quem tetigerunt in hac vita et corpore commorantem. Qui vult Christum tangere, sua membra mortificet, et resurrecturo similis induat viscera misericordiæ, et non ambigat renuntiare terrenis.

165. Quid est igitur: *Noli me tangere?* Noli manum adhibere majoribus: sed vade ad fratres meos, hoc est, ad perfectiores. *Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse meus et frater, et soror, et mater est.* Quia resurrectio non facile nisi a perfectioribus capi potest, fundatioribus hujus fidei prærogativa servatur: *Mulieribus autem docere in Ecclesia non permitto, domi viros suos interrogent.* Ad eos ergo mittitur, qui domestici sunt: et accepit præscripta mandata.

166. Nec fugit hoc loco sensisse quosdam ideo Christum noluisse tangi, quia nondum receperat typum * quem commendaverat Patri, quasi adhuc etiam tangere non deberet.

167. *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum.* Bene distinxit, quia mulieri loquebatur; non enim communis nobis natura cum Christo, nisi conditionis humanæ. Illi Pater generatione propria, nobis adoptione voluntaria: illi per naturam, nobis per gratiam: illi Deus unitate mysterii, nobis potestate cœlesti.

168. Dicit aliquis: Quomodo ergo Thomas cum adhuc non crederet, tetigit tamen Christum? Sed ille non de resurrectione Domini, sed de resurrectionis videtur qualitate dubitasse; et tactu suo debuit me docere, sicut docuit et Paulus: *Oportet enim hoc corruptibile induere incorruptionem, et hoc mortale induere immortalitatem;* ut incredulus credat, et cunctator dubitare non possit: facilius enim credimus quod videmus. Habuit autem admirandi causam Thomas, cum videret clausis omnibus per invia septa corporibus, inoffensa compage, corpus insertum; et ideo mirum quomodo se natura corporea per impenetrabile corpus infuderit, invisibili aditu, visibili conspectu: tangi facilis, difficilis æstimari.

169. Denique conturbati discipuli æstimabant se spiritum videre (v. 37); et ideo Dominus, ut speciem nobis resurrectionis ostenderet: *Palpate,* inquit (v. 39), *et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Non ergo per incorpoream naturam, sed per resurrectionis corporeæ qualitatem impervia usu, clausa penetravit. Nam quod tangitur, corpus est: quod palpatur, corpus est: in corpore autem resurgemus: *Seminatur enim corpus animale, surgit corpus spiritale:* sed illud subtilius, hoc crassius; utpote adhuc terrenæ labis qualitate concretum.

170. Nam quomodo non corpus, in

* Alii *spiritum.* Verumtamen etsi vox *typum* paulo obscurior videatur, potest tamen non incommode explicari, si dicamus per *typum*, seu formam, intelligi perfectam humanitatis glorificationem, quam Christus tum demum recepit, cum ad Patris dexteram adscendit: priusquam vero illam reciperet, eum tangere nequaquam potuit Magdalena; hoc est, Ecclesia gentium, quæ in ea muliere designabatur, in ipsum non credidit.

quo manebant insignia vulnerum, vestigia cicatricum, quæ Dominus palpanda obtulit? In quo non solum fidem firmat, sed etiam devotionem acuit; quod vulnera suscepta pro nobis cœlo inferre maluit, abolere noluit; ut Deo Patri nostræ pretia libertatis ostenderet. Talem sibi Pater ad dexteram locat, trophæa nostræ salutis amplectens; tales illic Martyres nobis cicatricis suæ corona monstrabit.

171. Et quoniam sermo huc usque noster evasit, consideremus qua gratia secundum Johannem crediderint apostoli, qui gavisi sunt: secundum Lucam quasi increduli redarguantur (v. 25, 49): ibi Spiritum sanctum acceperint, hic sedere in civitate jubeantur, quoadusque induantur virtute ex alto. Et videtur mihi ille quasi apostolus majora et altiora tetigisse, hic sequentia, et humanis proxima: hic historico usus circuitu, ille compendio; quia et de illo dubitari non potest, qui testimonium perhibet de his quibus ipse interfuit, et verum est testimonium ejus. Ab hoc quoque, qui evangelista esse meruit, vel negligentiæ, vel mendacii suspicionem æquum est propulsari. Et ideo verum utrumque putamus, non sententiarum varietate, nec personarum diversitate distinctum. Nam etsi in primo Lucas eos non credidisse dicat, postea tamen credidisse demonstrat: et si prima consideremus, contraria sunt: si sequentia, certum est convenire. Ipsa igitur Scripturæ verba consideremus.

172. Sic ait Johannes: *Et gavisi sunt discipuli, viso Domino.* Dicit ergo his iterum: *Pax vobis, sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Et cum hoc dixisset, insufflavit his et dixit: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur his, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Lucas autem dicit (v. 35 et seq.): *Et quomodo cognoverunt eum in fractione panis. Dum autem hæc loquuntur, ipse stetit in medio eorum, et dicit eis: Pax vobis, ego sum, nolite timere. Conturbati vero et conterriti æstimabant se spiritum videre.* Et possent videri hic plures fuisse: sed quia et hic sero resurrectionis die (nam advesperascente jam die qui fuerant ingressi manere cum Domino, ubi ille se repente subduxit, eadem hora ad discipulos hi duo remeasse produntur, quando Dominus palpandum se obtulit) et secundum Johannem sero die illa, una sabbatorum inducitur apparuisse discipulis, et vulnera obtulisse palpanda; ne quid ambiguitatis adferret, putavimus diligentius requirendum.

173. Videtur enim separatim se istis undecim demonstrasse, sicut se Ammaoni * et Cleophæ seorsum jam vespere demonstraverat: et quemadmodum isti duo, ita etiam videntur illi undecim ad confirmandos reliquos convenire potuisse. Denique et conturbati sunt, ut habes secundum Lucam; et ideo aperuit eis sensum, ut intelligerent ea quæ scripta sunt. Hunc autem latius, illum succinctius scripsisse non dubium est. Quomodo enim soli Cephæ visum dicerent, si ab omnibus erat visus? Sed sicut ex mulieribus Mariæ, et alii Mariæ Magdalenæ; ita ex viris Petro visus est primo mane. Et Paulus sic ait: *Tradidi enim vobis imprimis, quia Christus mortuus est secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas, et visus est Cephæ.* Et ideo Marcus specialiter inducit juvenem mandantem ut Petro et discipulis dicerent mulieres, quia surrexit Dominus.

174. Petrus ergo vidit solus Dominum; devotio enim parata semper et promta credebat, et ideo studebat frequentiora fidei signa colligere. Alibi cum Johanne, alibi solus, ubique tamen impiger currit, ubique aut solus, aut primus: non contentus vidisse quæ viderat, repetit intuenda, et quærendi Domini amore succensus, non satiatur videndo. Videt eum solus, videt cum undecim, videt cum septuaginta, videt et quando Thomas credidit, videt cum piscaretur: sed non vidisse contentus, impatiens desiderii, negligens captionis, immemor periculi, non tamen immemor reverentiæ; ubi Dominum vidit in lit-

* *Ammaoni*, nomen proprium, e loco patrio ductum. Sic etiam *Magdalena* e *Magdalum*, Galilææ castro, nominata est.

tore, veste se texit, serum æstimans si cum cæteris navigio perveniret. Sic cum in undis Dominus ambularet, super undas maris naturæ suæ oblitus occurrit: sic cum a Judæis Dominus teneretur, adversum turbas gladium solus exeruit: sic et nunc cum Dominus stetisset in littore periculoso, compendio religiosum maturavit obsequium.

175. Non est igitur dubium credidisse Petrum, et credidisse quia dilexit, dilexisse quia credidit. Unde et contristatur quia et tertio interrogatur: *Amas me?* Is enim interrogatur, de quo dubitatur: sed Dominus non dubitat, qui interrogat, non ut disceret, sed ut doceret quem elevandus in cœlum, amoris sui nobis velut vicarium relinquebat. Sic enim habes: *Simon Johannis, diligis me? Utique tu scis, Domine, quia amo te. Dicit ei Jesus: Pasce agnos meos.* Bene conscius sui non ad tempus adsumtum, sed jamdudum Deo cognitum Petrus testificatur affectum. Quis est enim alius, qui de se hoc facile profiteri possit? Et ideo quia solus profitetur ex omnibus, omnibus antefertur; major enim omnibus caritas.

176. Illud quoque diligentius intuendum, cur cum Dominus dixerit: *Diligis me?* ille responderit: *Tu scis, Domine, quia amo te.* In quo videtur mihi dilectio habere animi caritatem, amor quemdam æstum conceptum corporis ac mentis ardore, et Petrum opinor non solum animi, sed etiam corporis sui circa Dei cultum signare flagrantiam. Denique tertio Dominus non jam, *Diligis me,* sed *Amas me,* interrogavit: et jam non agnos, ut primo, quodam lacte vescendos: nec oviculas ut secundo; sed oves pascere jubetur, perfectiores ut perfectior gubernaret.

177. Et ideo quasi perfecto in omnibus, quem caro jam revocare non posset a gloria passionis, corona decernitur: *Cum esses, inquit, junior, cingebas te, et ambulabas ubi volebas: cum autem senueris, extendes manus tuas, et alius te præcinget, et ducet quo tu non vis.* Bona senectus, non vitæ longævitate imbecilla ad usum, sed maturitate virtutis ad martyrium præparata: quæ lasciviam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, speciosa non appetat; caro enim concupiscit adversum spiritum, et transversarios tramites gradiendi quæ velit, diversarum sibi invenit voluptatum. Bona vero mentis senectus, quæ non id quod suave corpori, sed quod menti utile putat, elegit: non voluptario corporis rapitur appetitu, sed repugnandi moderamine quasi invita revocatur.

178. Ergo et Petrus etsi paratus erat animo subire martyrium, tamen ubi periculum advenit, constantiam mentis inflexit; capit enim nos suavitate sui, cœlestis usus muneris. Nam quis martyrium e nobis non eligeret, si libenter mori posset? Ergo et Petrus videtur nolle, sed parat vincere. Et quid mirum si Petrus nolit, cum Dominus dicat: *Pater, si fieri potest, transfer a me calicem hunc; verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat!* Denique post tentationem præsumtionis suæ Petrus jam non audet voluntatis perseverantiam polliceri: sed quasi ad solatium sui, consortium quærit alterius.

179. Tot igitur adducti virtutis exemplis Petrum credimus non potuisse dubitare. Johannem quoque credidisse manifestum est, cum Salvatorem videret: qui jam tunc credidit, posteaquam vacuum corporis vidit sepulcrum. Cur ergo Lucas inducit plures fuisse turbatos? Primo omnium, quia paucorum opinionem sententia majoris partis includit: deinde quia etsi Petrus de resurrectione crediderat, turbari tamen potuit, cum videret quod se Dominus cum corpore in ea quæ vestibulis obseratis, et constructis erant septa parietibus, improvisus infunderet. Lucas ergo historice singula prosecutus est: ille finem spectavit, hic seriem. Nam utique dicendo (v. 45): *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent ea quæ scripta sunt;* etiam ipse discipulos credidisse profitetur.

180. Spiritum autem sanctum (v. 49) vel illis undecim quasi perfectioribus insufflavit, et reliquis postea tribuendum esse promittit: vel iisdem ibi in-

sufflavit, hic spopondit. Nec videtur esse contrarium cum divisiones sint gratiarum : *Alii enim datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum.* Ergo aliam insufflavit ibi operationem, hic aliam pollicetur : ibi enim remittendorum gratia tributa est peccatorum, quod esse videtur augustius : et ideo insufflatur a Christo, ut credas Spiritum Christi, et credas de Deo Spiritum ; Deus enim solus peccata dimittit. Lucas autem linguarum gratiam describit effusam. Denique ibi habes : *Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remissa erunt.* At vero in Actibus apostolorum sic habes : *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui variis linguis, quomodo Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*

181. Diversitas autem visionum frequentiam famulantium significat Angelorum (v. 4), juxta quod Dominus ipse promiserat dicens : *Et videbitis Angelos descendentes et adscendentes ad Filium hominis.* Atque utinam cum Evangelii fine noster quoque sermo claudatur.

182. Cur secundum Matthæum et Marcum mandat discipulis : *Præcedam vos in Galilæam, ibi me videbitis* : secundum Lucam vero et Johannem etiam intra conclave obtulit se videndum (v. 36)? Et quidem quod se videndum frequenter obtulerit, et plusquam quingentis fratribus, et Petro, et Jacobo, etiam apostolico probavimus testimonio. Et Lucas in Actibus apostolorum docuit quod discipulis *manifestaverit se vivere post passionem suam, in multis argumentis apparens his, et disputans de regno Dei.* Ergo quia sæpius et diversis apparuit, cum in Galilæa quando sit visus, nequaquam præscriptum ac definitum tempus Scriptura signaverit : in Hierusalem quando se obtulerit, et diem et horam expresserit; timidiores intra conclavia revisuntur, fortiores ad montem convenerunt.

183. Denique intra conclave, ostiis clausis, inducit Johannes discipulos congregatos propter metum Judæorum : quos non undecim Lucas, sed plures scripsit fuisse (v. 33) : istos autem Matthæus undecim solos in Galilæa convenisse non siluit. Denique sic habes : *Undecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Jesus, et videntes eum adoraverunt : quidam autem dubitaverunt.* Quibus docendi et baptizandi tribuit potestatem. Undecim quoque discumbentibus discipulis et Marcus in fine apparuisse scribit, quando similiter prædicandi his per totum orbem mandat officium.

184. Unde hoc convenientius arbitror, quod Dominus quidem mandaverit discipulis ut in Galilæa se viderent : sed illis metu intra conclave residentibus, primo se obtulisse, postea vero confirmatis animis, undecim illos Galilæam petisse. Vel certe (hoc quoque diligentibus scriptoribus placuisse reperio) nihil obstat si dicamus pauciores intra conclave, in monte complures fuisse.

SANCTI
AMBROSII EPISCOPI
MEDIOLANENSIS
OPUSCULA.

DE OFFICIIS MINISTRORUM

LIBRI TRES *.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Episcopi proprium munus, docere: sibi autem discendum esse, ut doceat; immo etiam docendum quod non didicerit: aut saltem et discendum simul, et docendum.

1. Non arrogans videri arbitror, si inter *filios suscipiam affectum docendi*; cum ipse humilitatis magister dixerit: *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos.* In quo licet et humilitatem verecundiæ ejus spectare et gratiam. Dicendo enim, *timorem Domini*, qui communis videtur esse omnibus, expressit insigne verecundiæ. Et tamen cum ipse timor initium sapientiæ sit, et effector beatitudinis (quoniam timentes Deum beati sunt) præceptorem se sapientiæ edocendæ, et demonstratorem beatitudinis adipiscendæ, evidenter significavit.

2. Et nos ergo ad imitandam verecundiam seduli, ad conferendam gratiam non usurpatores, quæ illi Spiritus infudit sapientiæ, ea per illum nobis manifestata, et visu comperta * atque exemplo, vobis quasi liberis tradimus; cum jam effugere non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus imposuit sacerdotii necessitudo: *Dedit enim Deus quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores.*

3. Non igitur mihi apostolorum gloriam vindico. Quis enim hoc, nisi quos ipse Filius elegit Dei? Non prophetarum gratiam, non virtutem evangelistarum, non pastorum circumspectionem: sed

---

* Nullus est dubitandi locus, quin sermonibus publice habitis maximam partem constent hi libri, ac nonnisi circiter annum 391, post Justinæ infestationes et Maximi tyranni cladem confecti sint. Totam porro Ciceronis in Officiis suis œconomiam sibi proposuit noster Ambrosius, frequentissimeque ipsa romani philosophi verba ac sententias propriis excogitatis miscet. Cum autem locos omnes tum Officiorum tum aliorum M. Tullii operum, quos in suo tractatu respexisse videtur, notare pretium foret; quibus præcipue cum Oratore consentiat, quibus vero ab eo desciscat, paucis dicamus. Primo etenim manifesto significat sanctus Antistes non alio consilio sese Oratoris imitationi operam dedisse, nisi ut in eo, qui præ cæteris honestatis exactæ lege profitebatur, falsa præcepta paganæ-ethices fortius confutaret; ac simul etiam palam faceret, quanto intervallo christianæ institutiones quidquid unquam inter gentiles perfectius fuit antecederent. Passim explodit inanem illam eloquentiæ affectationem quam idem Cicero nusquam non ostentat. Ipsius quoque in primis fastum evertit, ejusque studia de ultione atque ambitione funditus tollit. Sed illud caput longe gravissimum; a Cicerone tamen vix delibatum, summa contentione firmare studet, præcipua nempe officia nostra Deum spectare; illud quoque alterum, de quo ne per somnium quidem ille, vitam præsentem viam esse ad immortalem. Qui plura desideraverit, adeat ipsos Tullii tractatus, et cum Ambrosio conferat.

* *Visu*, id est legendo, *comperta*; indicat videlicet exempla virtutum, quæ consignata in Scripturis animadvertit, se traditurum

tantummodo intentionem et diligentiam circa scripturas divinas opto adsequi, quam ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum : et hanc ipsam ut docendi studio possim discere. Unus enim verus magister est, qui solus non didicit quod omnes doceret : homines autem discunt prius quod doceant, et ab illo accipiunt quod aliis tradant.

4. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim raptus de tribunalibus atque administrationis infulis* ad sacerdotium, docere vos cœpi, quod ipse non didici. Itaque factum est ut prius docere inciperem, quam discere. Discendum igitur mihi simul et docendum est; quoniam non vacavit ante discere.

CAPUT II.

Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium Scriptura in silentio demonstrat esse positum.

5. Quid autem præ cæteris debemus discere, quam tacere, ut possimus loqui : ne prius me vox condemnet mea, quam absolvat aliena; scriptum est enim: *Ex verbis tuis condemnaberis*. Quid opus est igitur ut properes periculum suscipere condemnationis, loquendo; cum tacendo possis esse tutior? Quam plures vidi loquendo peccatum incidisse, vix quemquam tacendo; ideoque tacere nosse quam loqui difficilius est. Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum sibi loqui nihil prosit. Sapiens est ergo qui novit tacere. Denique Sapientia Dei dixit : *Dominus dedit mihi linguam eruditionis, quando oporteat sermonem dicere*. Merito ergo sapiens qui a Domino accipit, quo tempore sibi loquendum sit. Unde bene ait Scriptura : *Homo sapiens tacebit usque ad tempus*.

6. Ideo sancti Domini, qui scirent quia vox hominis plerumque peccati annuntiatio est, et initium erroris humani sermo est hominis, amabant tacere. Denique sanctus Domini ait : *Dixi, custodiam vias meas, ut non delinq*
lingua mea. Sciebat enim et l
divinæ esse protectionis, ut h
linguæ suæ flagello absconderetu
conscientiæ suæ testimonio. Ve
mur enim tacito cogitationis s
opprobrio, et judicio conscientiæ :
beramur etiam vocis nostræ ver
cum loquimur ea quorum sono ca
animus noster, et mens consaucl
Quis autem est qui mundum cor s
catorum habeat colluvione, aut
delinquat in lingua sua? Et ideo
neminem videbat sanctum os se
posse ab immunditia sermonis,
sibi silentio legem imposuit innoce
ut tacendo culpam declinaret,
vix effugere posset loquendo.

7. Audiamus ergo cautionis r
trum : *Dixi, custodiam vias mea*
est, dixi mihi, tacito cogitationis
cepto indixi mihi, ut custodirem
meas. Aliæ sunt viæ quas del
sequi, aliæ quas custodire : sequ
Domini, custodire nostras; ne l
pam dirigant. Potes autem cust
si non cito loquaris. Lex dicit
Israel Dominum Deum tuum. Non
loquere; sed audi. Ideo Eva lap
quia locuta est viro, quod non au
a Domino Deo suo. Prima vox De
tibi : *Audi*. Si audias, custodis via
et si lapsus es, cito corrigis. *In qu*
corrigit juvenior viam suam, nisi i
todiendo verba Domini? Tace ergo
et audi, ut non delinquas in lingu

8. Grave malum ut aliquis o
condemnetur. Etenim si pro otioso
reddet unusquisque rationem, q
magis pro verbo impuritatis et tu
dinis? Graviora enim sunt verba
cipitationis quam otiosa. Ergo
otioso verbo ratio poscitur, q
magis pro sermone impietatis
exsolvitur?

CAPUT III.

Non perpetuum nec otiosum esse debet tium : et quo pacto custodia cordi contra inordinatos affectus adhibend

9. Quid igitur? Mutos nos esse tet? Minime. Est enim tempus ta

* Infula erat capitis ornamentum e laneo filo, quod non solum magistratibus conveniebat, sed etiam supplicibus oratoribus, sacerdotibus, immo vero et victimis ipsis.

et tempus loquendi. Deinde si pro otioso verbo reddimus rationem, videamus ne reddamus et pro otioso silentio. Est enim et negotiosum silentium; ut erat Susannæ, quæ plus egit tacendo, quam si esset locuta. Tacendo enim apud homines, locuta est Deo: nec ullum majus indicium suæ castitatis invenit, quam silentium. Conscientia loquebatur, ubi vox non audiebatur: nec quærebat pro se hominum judicium, quæ habebat Domini testimonium. Ab illo igitur volebat absolvi, quem sciebat nullo modo posse falli. Ipse Dominus in Evangelio tacens operabatur salutem hominum. Recte ergo David non silentium sibi indixit perpetuum, sed custodiam.

10. Custodiamus ergo cor nostrum, custodiamus os nostrum; utrumque enim scriptum est: hic, ut os custodiamus, alibi tibi dicitur: *Omni custodia serva cor tuum*. Si custodiebat David, tu non custodies? Si immunda labia habebat Esaias, qui dixit: *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, et immunda labia habeam*: si propheta Domini immunda habebat labia, quomodo nos munda habemus?

11. Et cui, nisi unicuique nostrum scriptum est: *Sepi possessionem tuam spinis... et argentum et aurum tuum alliga, et ori tuo fac ostium et vectem, et verbis tuis jugum et stateram?* Possessio tua mens tua est: aurum tuum cor tuum est, argentum tuum eloquium tuum est: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum*. Bona etiam possessio mens bona. Denique possessio pretiosa homo mundus. Sepi ergo hanc possessionem, et circumvallato cogitationibus, munito spinis, sollicitudinibus; ne in eam irruant, et captivam ducant irrationabiles corporis passiones, ne incursent motus graves, ne diripiant vindemiam ejus, transeuntes viam. Custodi interiorem hominem tuum. Noli eum quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. Et merito pretiosa, cujus fructus non caducus et temporalis, sed stabilis atque æternæ salutis est. Cole ergo possessionem tuam, ut sint tibi agri.

12. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, et multiloquio peccata sibi colligat. Sit restrictior, et ripis suis coerceatur. Cito lutum colligit amnis exundans. Alliga sensum tuum, non sit remissus ac defluus, ne dicatur de te: *Non est malagma apponere, neque oleum, neque alligaturam*. Habet suas habenas mentis sobrietas, quibus regitur et gubernatur.

13. Sit ori tuo ostium, ut claudatur ubi oportet: et obseretur diligentius; ne quis in iracundiam excitet vocem tuam, et contumeliam rependas contumeliæ. Audisti hodie lectum: *Irascimini et nolite peccare*. Ergo etsi irascimur, quia affectus naturæ est, non potestatis; malum sermonem non proferamus de ore nostro, ne in culpam ruamus: sed jugum sit verbis tuis et statera, hoc est, humilitas atque mensura; ut lingua tua menti subdita sit. Restringatur habenæ vinculis, frænos habeat suos, quibus revocari possit ad mensuram: sermones proferat libra examinatos justitiæ; ut sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus.

CAPUT IV.

Eadem custodia prospicitur, ne a pravis motibus, sed a recta ratione prodeat oratio: in qua potissimum nobis diabolus insidiatur.

14. Hæc si custodiat aliquis, fit mitis, mansuetus, modestus. Custodiendo enim os suum, et retinendo linguam suam, nec prius loquendo quam interroget, et expendat atque examinet verba sua, si dicendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sermonis hujus est: is profecto exercet modestiam, ac mansuetudinem, et patientiam; ut non ex indignatione et ira in sermonem erumpat, non alicujus passionis indicium det in verbis suis, non ardorem libidinis flammare in sermone suo indicet, et inesse dictis suis stimulos iracundiæ: ne sermo postremo qui commendare interiora debet, vitium aliquod esse in moribus, aperiat et prodat.

15. Tunc enim maxime insidiatur adversarius, quando videt nobis passiones aliquas generari: tunc fomites movet,

laqueos parat. Unde non immerito, sicut audisti hodie legi, Propheta dicit: *Quia ipse liberavit me de laqueo venantium et a verbo aspero.* Symmachus irritationis verbum dixit, alii perturbationis. Laqueus adversarii est sermo noster: sed etiam ipse non minus adversarius nobis. Loquimur plerumque quod excipiat inimicus, et quasi nostro gladio nos vulneret. Quanto tolerabilius est alieno gladio, quam nostro perire?

16. Explorat ergo adversarius nostra arma, et concutit sua tela. Si viderit moveri me, inserit aculeos suos, ut seminaria jurgiorum excitet. Si emisero verbum indecorum, laqueum suum stringit. Interdum mihi quasi escam proponit vindictæ possibilitatem; ut dum vindicari cupio, ipse me inseram laqueo, et nodum mortis adstringam mihi. Si quis ergo hunc adversarium sentit præsentem esse, tunc magis custodiam adhibere debet ori suo, ne det locum adversario: sed non multi hunc vident.

CAPUT V.

Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, et humilitatem quæ exhibenda adversus omnes, conservamus.

17. Sed etiam ille cavendus est, qui videri potest, quicumque irritat, quicumque incitat, quicumque exasperat, quicumque incentiva luxuriæ aut libidinis suggerit. Quando ergo aliquis nobis conviciatur, lacessit, ad violentiam provocat, ad jurgium vocat: tunc silentium exerceamus, tunc muti fieri non erubescamus. Peccator est enim qui nos provocat, qui injuriam facit, et nos similes sui fieri desiderat.

18. Denique si taceas, si dissimules, solet dicere: Quid taces? Loquere, si audes. Sed non audes: mutus es, elinguem te feci. Si ergo taceas, plus rumpitur: victum sese putat, irrisum, posthabitum atque illusum. Si respondeas, superiorem se factum arbitratur, quia parem invenit. Si enim taceas, dicetur: Ille conviciatus est; hunc contemsit iste. Si referas contumeliam, dicetur: Ambo conviciati sunt. Uterque condemnatur, nemo absolvitur. illius est studium, ut irritet, ut illi loquar, similia agam: justi est dissimulare, nihil loqui, tenere fructum conscientiæ, plus esse bonorum judicio, quam criminantis insolentiæ, contentum esse gravitate morum suorum. Hoc est enim silere a bonis: quia bene sibi conscius, falsis non moveri: nec æstimare plus pendere alieno esse convicio, quam in suo testimonio.

19. Ita fit ut etiam humilitatem [...] diat. Si autem nolit humilior v[...] talia tractat, et dicit ipse secum: ergo ut me contemnat*, et in [...] meo loquatur talia adversum me, non possim ego ei aperire os meum, non etiam ego dicam, in quibus mœstificare possim? Hic ergo [...] injurias faciat, quasi vir non sim, vindicare me non possim? Hic criminetur, quasi ego non possim viora in eum componere?

20. Qui talia dicit, non est mitis, humilis, non est sine tentatione: tator eum exagitat, ipse ei tal[ia] niones inserit. Plerumque adhibet minem, atque apponit nequam [...] qui hæc illi dicat: sed tu in petra vestigium tene. Etsi servus con[...] dicat, justus tacet: etsi infirmus [...] meliam faciat, justus tacet: etsi criminetur, justus non respondet: sunt arma justi, ut cedendo vincat: periti jaculandi cedentes solent v[...] et fugientes gravioribus sequentes [vul]nerare ictibus.

CAPUT VI.

Hac in re silentium atque humilitatem imitanda esse, ne digni videamur [...]

21. Quid enim opus est moveri [...] audimus convicia? Cur non imita[mur] [di]centem: *Obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis?* An hoc dixit tantum, non etiam fecit David? Immo [...] Nam cum ei conviciaretur Semei [filius] Jemini, tacebat David: et q[uamvis] septus armatis, non retorquebat

* Est ibi quædam ellipsis supplenda [...] bum *patiar, ferendum est*, aut quid sim[...]

ultionem quærebat, cousque sibi Serviæ filio quod vindi-m velle non permiserit. Ibat mutus et humiliatus, s, nec movebatur, cum vir sanguinis qui erat con-mansuetudinis. Non ergo conviciis, cui abundabat operum conscientia.

ue is qui cito injuria movetur, m videri contumelia, dum probari. Melior est ita-temnit injuriam, quam qui enim contemnit, quasi non despicit : qui autem dolet, rit, torquetur.

CAPUT VII.

prœmii loco usurpatus fuerit , quo inductus Vir sanctus de constituit : idque potiori olim Cicero ad filium ; et quam

improvide ad vos filios meos psalmi prooemio usus psalmum propheta David canendum dedit, ego suadeo, delectatus ejus et virtute sententiarum. enim ex his quæ breviter et silendi patientiam, et loquendi, et in poste-tum divitiarum, quæ fundamenta sunt, hoc ri. Dum igitur hunc psal-ero, successit animo de Of-re.

ibus etiamsi quidam Philo-tes scripserint, ut Panæ-ejus apud Græcos*, Tullius ; non alienum duxi a nos-, ut etiam ipse scriberem. ad erudiendum filium**: ue ad vos informandos filios enim minus vos diligo angelio genui, quam si conjugio suscepissem. Non enim vehementior est natura ad diligendum, quam gratia. Plus certe diligere debemus quos perpetuo nobiscum putamus futuros, quam quos in hoc tantum sæculo. Illi degeneres nascuntur frequenter, qui dedeceant patrem : vos ante elegimus, ut diligamus. Itaque illi necessitate diliguntur, quæ non satis idonea atque diuturna est ad perpetuitatem diligendi magistra : vos judicio, quo magnum caritatis pondus ad vim diligendi adjungitur, probare quos diligas, et diligere quos elegeris.

CAPUT VIII.

Nomen Officii, non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; et unde hoc deductum ?

25. Ergo quoniam personæ conveniunt, videamus utrum res ipsa conveniat scribere de Officiis : et utrum hoc nomen philosophorum tantummodo scholæ aptum sit, an etiam in scripturis reperiatur divinis. Pulcre itaque dum legimus hodie Evangelium (quasi adhortaretur ad scribendum), Spiritus sanctus obtulit nobis lectionem, qua confirmaremur etiam in nobis Officium dici posse. Nam cum Zacharias sacerdos obmutuisset in templo, et loqui non posset : *Factum est*, inquit, *ut impleti sunt dies Officii ejus, abiit in domum suam*. Legimus igitur Officium dici a nobis posse.

26. Nec ratio ipsa abhorret, quandoquidem Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi efficium : sed propter decorem sermonis una immutata littera, officium nuncupari : vel certe, ut ea agas, quæ nulli officiant, prosint omnibus.

CAPUT IX.

Officium ab honesto et utili, necnon ab amborum inter se comparatione desumi : sed a Christianis nihil quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum.

27. Officia autem ab honesto et utili duci existimaverunt, et de iis duobus

, cujus mentionem non uno loco , Rhodius fuit. De filio autem rit aliquid, præter Ambrosium neminem, nisi quis aut Possi-discipulum et successorem in-Hecatonem Panætii quoque au-

de Officiis.

eligere quid præstet : deinde incidere ut duo concurrant honesta, et duo utilia; et quæratur quid honestius, et quid utilius. Primum igitur in tres partes Officium dividitur, honestum, et utile, et quid præstantius. Deinde hæc tria in quinque genera diviserunt, in duo honesta, et duo utilia, et eligendi judicium. Prima pertinere dicunt ad decus honestatemque vitæ, secunda ad vitæ commoda, copias, opes, facultates : de iis eligendis subesse judicium. Hæc illi.

28. Nos autem nihil omnino nisi quod deceat et honestum sit, futurorum magis quam præsentium metimur formula : nihilque utile nisi quod ad vitæ illius æternæ prosit gratiam definimus, non quod ad delectationem præsentis. Neque aliqua commoda in facultatibus et copiis opum constituimus : sed incommoda hæc putamus, si non rejiciantur; eaque oneri cum sint æstimari magis, quam dispendio cum erogantur.

29. Non superfluum igitur scriptionis nostræ est opus, quia Officium diversa æstimamus regula atque illi æstimaverunt. Illi sæculi commoda in bonis ducunt, nos hæc etiam in detrimentis; quoniam qui hic recipit bona, ut ille dives, illic cruciatur : et Lazarus qui mala hic pertulit, illic consolationem invenit. Deinde qui illa non legunt, nostra legent si volent : qui non sermonum supellectilem, neque artem dicendi; sed simplicem rerum exquirunt gratiam.

CAPUT X.

Prius in sacris litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse : Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide : sed hujus tamen præstare disciplinam; cum primum Officium sit loquendi modus.

30. Decorum autem in nostris Scripturis primo constitui loco (quod græce πρεπον dicitur) instruimur et docemur, legentes: *Te decet hymnus, Deus, in Sion;* vel græce, Σοι πρέπει ὕμνος ὁ Θεος ἐν Σιων. Et Apostolus ait : *Loquere quæ decent sanam doctrinam.* Et alibi : *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis [illegible] passionem consummari.*

31. Numquid prior Panætius, [illegible] Aristoteles, qui et ipse disputa[illegible] Officio *, quam David; cum et [illegible] Pythagoras, qui legitur Socrate [illegible] quior, prophetam sequutus D[illegible] legem silentii dederit suis? Sed [illegible] per quinquennium discipulis [illegible] hiberet loquendi : David autem [illegible] naturæ munus imminueret; sed ut [illegible] todiam proferendi sermonis doceret [illegible] Pythagoras quidem ut non loq[illegible] loqui doceret : David ut loquendo [illegible] disceremus loqui. Quomodo enim [illegible] exercitio doctrina, aut sine usu [illegible] fectus?

32. Qui disciplinam bellicam [illegible] adsequi, quotidie exercetur armis, [illegible] tamquam in procinctu positus præl[illegible] prælium, et velut coram posito [illegible] tendit hoste : atque ad peritiam vir[illegible] que jaculandi, vel suos explorat lacert[illegible] vel adversariorum declinat ictus, vigilanti exit obtutu. Qui navim [illegible] mari regere gubernaculis studet, [illegible] remis ducere, prius in fluvio præl[illegible] Qui canendi suavitatem et vocis [illegible] tant præstantiam, prius sensim can[illegible] vocem excitant. Et qui viribus corpo[illegible] legitimoque luctandi certamine co[illegible] nam petunt, quotidiano usu palæ[illegible] durantes membra, nutrientes pati[illegible] tiam, laborem adsuescunt.

33. Hæc ipsa natura nos in parvu[illegible] docet, quod prius sonos medita[illegible] loquendi, ut loqui discant. Itaque so[illegible] exercitatio quædam et palæstra v[illegible] est. Ita ergo et qui volunt discere c[illegible] tionem loquendi, quod naturæ est, [illegible] negent : quod custodiæ est, exerce[illegible] ut qui in specula sunt, speculando i[illegible] tendant, non dormiendo. Omnis e[illegible] res propriis ac domesticis exerci[illegible] augetur.

34. Ergo David tacebat non semp[illegible]

* Quod Aristoteles disputasse de officio d[illegible] tur, non ita accipimus quasi peculiarem [illegible] hoc titulo ediderit commentationem : quod multa quæ ad singulorum officia pe[illegible] neant, tradiderit in lib. Politic. et Œcono[illegible] maxime vero in tribus Moralium suor[illegible] voluminibus, quæ manibus omnium [illegible] vuntur.

o tempore : non jugiter, neque us, sed irritanti adversario, pro- li peccatori non respondebat. Et, alibi ait, loquentes vanitatem, et ntes dolum, non audiebat quasi s, et quasi mutus non aperiebat p suum; quia et alibi habes : *Noli ndere imprudenti ad imprudentiam ne similis illi fias.*

.. Primum igitur officium est ndi modus. Hoc sacrificium laudis lependitur, hoc reverentia exhi- r, cum scripturæ divinæ leguntur, honorantur parentes. Scio loqui sque, cum tacere nesciant. Rarum ncere quemquam, cum sibi non t loqui. Sapiens ut loquatur, multa considerat, quid dicat, aut cui , quo in loco, et tempore. Est ergo ndi et loquendi modus : est etiam modus. Pulcrum igitur tenere suam officii.

CAPUT XI.

hum omne aut medium, aut perfectum Scripturæ testimoniis ostenditur : cui jungitur misericordiæ laus, atque ad exhortatio.

. OFFICIUM autem omne aut me- , aut perfectum est, quod æque turarum authoritate probare pos- s. Habemus etenim in Evangelio e Dominum : *Si vis in vitam æter- venire, serva mandata. Dixit ille : ? Jesus autem dixit illi : Non homi- m facies, non adulterabis, non furtum, non falsum testimonium s honora patrem et matrem : et, is proximum tuum sicut te ipsum.* sunt media officia, quibus aliquid t.

. Denique dicit illi adolescens : *ia hæc custodivi a juventute mea, adhuc mihi deest? Ait illi Jesus : Si perfectus esse, vade, vende omnia tua, et da pauperibus, et habebis urum in cœlo, et veni, sequere me.* pra ita est scriptum, ubi diligen- inimicos, et orandum dicit pro mniantibus et persequentibus nos, benedicere maledicentes; hoc nos re debemus, si volumus perfecti esse, sicut Pater noster qui in cœlo est, qui super bonos et malos solem jubet radios suos fundere, et pluvia et rore terras universorum sine ulla discretione pinguescere. Hoc est igitur perfectum officium, quod κατόρθωμα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquos potuerunt lapsus habere.

38. Bona etiam misericordia, quæ et ipsa perfectos facit, quia imitatur perfectum Patrem. Nihil tam commendat Christianam animam quam misericordia. Primum in pauperes, ut communes judices partus naturæ, quæ omnibus ad usum generat fructus terrarum; ut quod habes, largiaris pauperi, et consortem et conformem tuum adjuves. Tu nummum largiris, ille vitam accipit : tu pecuniam das, ille substantiam suam æstimat. Tuus denarius, census illius est.

39. Ad hæc plus ille tibi confert, cum sit debitor salutis. Si nudum vestias, te ipsum induis justitiam. Si peregrinum sub tectum inducas tuum, si suscipias egentem : ille tibi adquirit sanctorum amicitias, et æterna tabernacula. Non mediocris ista gratia. Corporalia seminas, et recipis spiritalia. Miraris judicium Domini de sancto Job? Mirare virtutem ejus, qui poterat dicere : *Oculus eram cæcorum, pes claudorum. Ego eram infirmorum pater, velleribus agnorum meorum calefacti sunt humeri eorum. Foris non habitabat peregrinus; ostium autem meum omni venienti patebat.* Beatus plane, de cujus domo numquam vacuo sinu pauper exivit; neque enim quisquam magis beatus, quam qui intelligit super pauperis necessitatem et infirmi atque inopis ærumnam. In die judicii habebit salutem a Domino, quem habebit suæ debitorem misericordiæ.

CAPUT XII.

Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, et quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur.

40. SED plerique revocantur ab officio dispensatricis misericordiæ, dum putant

hominis actus non curare Dominum, aut nescire eum quid in occultis geramus, quid teneat nostra conscientia : aut judicium ejus nequaquam justum videri, quando peccatores divitiis abundare vident, gaudere honoribus, sanitate, liberis : contra autem, justos inopes degere, inhonoros, sine liberis, infirmos corpore, luctu frequenti.

41. Nec mediocris ea quæstio, quandoquidem tres illi reges amici Job, propterea eum peccatorem pronunciabant, quia inopem factum ex divite, orbatum liberis ex fœcundo parente, perfusum ulceribus, inhorrentemque vibicibus, exaratum vulneribus a capite usque ad pedes videbant. Quibus hanc sanctus Job proponit adsertionem: Si ego propter peccata mea hæc patior, *Cur impii vivunt? Inveteraverunt autem, et in divitiis semen eorum secundum voluntatem, filii eorum in oculis, domus ipsorum abundant, timor autem nusquam : Flagellum autem a Domino non est in ipsis.*

42. Hæc videns infirmus corde exagitatur, et studium avertit suum. Cujus dicturus sermones, ante sanctus præmisit Job, dicens: *Portate me, ego autem loquar, deinde ridete me. Nam et si arguor, quasi homo arguor. Portate ergo onus sermonum meorum.* Dicturus enim sum quod non probo : sed ad vos redarguendos proferam sermones iniquos. Aut certe; quia ita est versus: *Quid autem? Numquid ab homine arguor?* hoc est, homo me non potest redarguere quia peccavi, etsi argui dignus sum; quia non ex evidenti culpa me arguitis, sed ex injuriis æstimatis merita delictorum. Videns ergo infirmus abundare injustos successibus prosperis, se autem adteri, dicit Domino : *Discede a me, vias tuas scire nolo.* Quid prodest, quia servivimus ipsi : aut quæ utilitas, quia occurrimus ipsi? In manibus ipsorum omnia bona, opera autem impiorum non videt.

43. Laudatur in Platone, quod in Politia sua posuit, eum qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quæ non probaret, et veri inveniendi atque examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Q[...] eousque Tullius probavit, ut ipse [...] libris quos scripsit de Republica, [...] eam sententiam dicendum putaverit. [...]

44. Quanto antiquior illis Job, [...] hæc primus reperit, nec eloque[...] phalerandæ gratia, sed veritatis p[...]bandæ, præmittenda æstimavit! Stati[m]que ipse quæstionem enodem reddi[dit], subjiciens quod extinguatur lucer[na] impiorum, et futura sit eorum eversi[o]; non falli Deum doctorem sapienti[æ] et disciplinæ, sed esse veritatis judi[]cem : et ideo non secundum forensem abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum; sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra. Moritur innocens in potestate simplicitatis suæ, in abundantia propriæ voluntatis, sicut adipe repletam animam gerens. At vero peccator, quamvis foris abundet, deliciis diffluat, et odoribus fragret, in amaritudine animæ suæ vitam exigit, et ultimum diem claudit, nihil secum eorum quæ epulatus fuerit, boni referens : nihil secum auferens, nisi scelerum suorum pretia.

45. Hæc cogitans nega, si potes, divini esse judicii remunerationem. Ille suo affectu beatus, hic miser : ille suo judicio absolutus, hic reus : ille in exitu lætus, hic mœrens. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? Dicite, inquit, mihi, ubi est protecti[o] tabernaculorum ejus? Signum ejus no[n] invenietur. Vita etenim facinorosi, [...] somnium. Aperuit oculos, transivit re[]quies ejus, evanuit delectatio : lic[et] ipsa quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit; v[i]ventes enim in inferna descendunt.

46. Vides convivium peccatoris, inte[r]roga conscientiam ejus. Nonne gravi[...] omnibus fœtet sepulcris? Intueris læt[i]tiam ejus, et salubritatem miraris co[r]poris filiorum atque opum abunda[n]tiam : introspice ulcera et vibic[es] animæ ejus, et cordis mœstitudine[m]. Nam de opibus quid loquar, cum leg[e]ris : *Quia non in abundantia est vita eju[s]*

cum scias quia etsi tibi videatur dives, sibi pauper est, et tuum judicium suo refellat? De multitudine quoque filiorum, et de indolentia quid loquar; cum se ipse lugeat, et sine hærede futurum judicet, cum imitatores sui successores suos esse nolit? Nulla enim hæreditas peccatoris. Ergo impius ipse sibi pœna est : justus autem ipse sibi gratia; et utrique aut bonorum aut malorum operum merces ex se ipso solvitur.

CAPUT XIII.

Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex ejus partibus curam abjudicant.

47. Sed revertamur ad propositum, ne divisionem factam præteriisse videamur, quia occurrimus opinioni eorum qui videntes sceleratos quosque divites, lætos, honoratos, potentes, cum plerique justorum egeant, atque infirmi sint, putant vel nihil Deum curare de nobis, ut epicurei dicunt : vel nescire actus hominum, ut flagitiosi putant : vel si scit omnia, iniquum esse judicem; ut bonos egere patiatur, abundare improbos. Nec superfluus velut quidam excursus fuit, ut opinioni hujusmodi ipsorum affectus responderet, quos beatos judicant, cum ipsi se miseros putent. Arbitratus enim sum quod ipsi sibi facilius quam nobis crederent.

48. Quo decurso, proclive æstimo, ut refellam cætera, et primo eorum adsertionem, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere, sicut Aristoteles adserit usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et quis operator negligat operis sui curam? Quis deserat et destituat quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse; cum aliquid non fecisse nulla injustitia sit, non curare quod feceris summa inclementia?

49. Quod si aut Deum creatorem suum abnegant, aut ferarum et bestiarum se haberi numero censent : quid de illis dicamus, qui hac se condemnant injuria? Per omnia Deum ire ipsi adserunt, et omnia in virtute ejus consistere, vim et majestatem ejus per omnia elementa penetrare, terras, cœlum, maria : et putant injuriam ejus, si mentem hominis qua nihil nobis ipse præstantius dedit, penetret, et divinæ majestatis ingrediatur scientia?

50. Sed horum magistrum velut ebrium*, et voluptatis patronum, ipsi qui putantur sobrii, irrident philosophi. Nam de Aristotelis opinione quid loquar, qui putat Deum suis contentum esse finibus, et præscripto regni modo degere, ut poetarum loquuntur fabulæ, qui mundum inter tres ferunt esse divisum; ut alii cœlum, alii mare, alii inferna coercenda imperio, sorte obvenerint : eosque cavere ne usurpata alienarum partium sollicitudine, inter se bellum excitent? Similiter ergo adserit quod terrarum curam non habeat, sicut maris vel inferni non habet. Et quomodo ipsi excludunt quos sequuntur, poetas?

CAPUT XIV.

Dei cognitionem nihil fugere et Scripturarum testimoniis, et solis comprobatur exemplo, qui licet creatura sit, tamen vel lumine, vel calore cuncta penetrat.

51. Sequitur illa responsio, utrum Deum, si operis sui cura non præterierit, prætereat scientia. Ergo qui plantavit aurem, non audit : qui finxit oculum, non videt, non considerat?

52. Non præteriit hæc vana opinio sanctos prophetas. Denique David inducit eos loquentes, quos superbia inflatos adserit. Quid enim tam superbum, quam cum ipsi sub peccato sint, alios indigne ferant peccatores vivere, dicentes : *Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur?* Et infra : *Et dixerunt, Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Quibus respondet Propheta dicens: *Intelligite nunc insipientes in populo, et stulti aliquando*

* Epicurum *ebrium* hic vocat, quippe qui ter in die, ut quidam tradidere, crapulam evomere consueverit, et priusquam in balneo voluntariam obiret mortem, Τον *ακρατον εσπασεν*, *merum sorbuit*, ut loquitur Diogenes Laertius in ejus vita.

sapite. Qui plantavit aurem, non audit: et qui finxit oculum, non considerat? Qui corripit gentes, non arguit, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt. Qui ea quæcumque vana sunt deprehendit, ea quæ sancta sunt, nescit, et ignorat quod ipse fecit? Potest opus suum ignorare artifex? Homo est, et in opere suo latentia deprehendit; et Deus opus suum nescit? Altius ergo profundum in opere, quam in auctore. Et fecit aliquid quod supra se esset, cujus meritum ignoraret auctor, cujus affectum nesciret arbiter? Hæc illis.

53. Cæterum nobis satis est ipsius testimonium, qui ait: *Ego sum scrutans corda et renes.* Et in Evangelio ait Dominus Jesus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Sciebat enim quod cogitarent mala. Denique Evangelista testatur dicens: *Sciebat enim Jesus cogitationes eorum.*

54. Quorum non poterit satis movere opinio, si facta eorum consideremus. Nolunt supra se esse judicem, quem nihil fallat: nolunt ei dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. Sed etiam Dominus sciens opera eorum, tradidit eos in tenebras. *In nocte,* inquit, *erit fur. Et oculus adulteri servabit tenebras, dicens: Non considerabit me oculus: et latibulum personæ posuit suæ.* Omnis enim qui lucem fugit, diligit tenebras, studens latere, cum Deum latere non possit, qui intra profundum abyssi, et intra hominum mentes non solum tractata, sed etiam volvenda cognoscit. Denique et ille qui dicit in Ecclesiastico: *Quis videt me? Et tenebræ cooperiunt me, et parietes, quem vereor?* quamvis in lecto suo positus hæc cogitet, ubi non putaverit, comprehenditur. *Et erit,* inquit, *dedecus, quod non intellexerit timorem Dei.*

55. Quid autem tam stolidum, quam putare quod Deum quidquam prætereat; cum sol qui minister luminis est etiam abdita penetret, et in fundamenta domus vel secreta conclavia vis caloris ejus irrumpat? Quis neget verna temperie tepefieri interiora terrarum, quas glacies hiberna constrinxerit? Norunt ergo arborum occulta vim caloris vel frigoris, adeo ut radices arborum aut urantur frigore, aut fotu solis virescant. Denique ubi clementia cœli arriserit, varios terra se fundit in fructus.

56. Si igitur radius solis fundit lumen suum super omnem terram, et in ea quæ clausa sunt se inserit, nec vectibus ferreis aut gravium valvarum obicibus, quominus penetret, impeditur; quomodo non potest intelligibilis Dei splendor in cogitationes hominum et corda semet quæ ipse creavit, inserere: sed ea quæ ipse fecit, non videt, et fecit ut meliora sint quæ facta sunt, et potentiora, quam ipse est qui ea fecit; ut possint quando volunt, cognitionem sui operatoris latere? Tantam ergo virtutem et potestatem inseruit mentibus nostris, ut eam comprehendere cum velit, ipse non possit?

CAPUT XV.

Quibus displicet quod bonis male, et malis bene sit, eis Lazari exemplo et Pauli auctoritate ostenditur post vitam pœnas ac præmia reservari.

57. Duo absolvimus, et ut arbitramur, non incongrue nobis hujusmodi cecidit disputatio. Tertium genus quæstionis residet hujusmodi: cur peccatores abundent opibus et divitiis, epulentur jugiter, sine mœrore, sine luctu; justi autem egeant, et afficiantur aut conjugum amissione, aut liberorum! Quibus satisfacere debuit illa Evangelii parabola, quod dives bysso et purpura induebatur, et epulas copiosas exhibebat quotidie: pauper autem plenus ulcerum de mensa ejus colligebat reliquias. Post obitum vero utriusque, pauper erat in sinu Abrahæ requiem habens, dives in suppliciis. Nonne evidens est meritorum aut præmia aut supplicia post mortem manere?

58. Et recte, quia in certamine labor est, post certamen aliis victoria, aliis ignominia. Numquid priusquam cursus conficiatur, palma cuiquam datur, aut defertur corona? Merito Paulus: *Certamen,* inquit, *bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reli*

rsum est, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex: non solum autem mihi, sed etiam his qui diligunt adventum ejus. In illa, inquit, *die reddet*, non hic. Hic autem in laboribus, in periculis, in naufragiis, quasi athleta bonus decertabat; quia sciebat quoniam per multas tribulationes oportet nos introire in regnum Dei. Ergo non potest quis præmium accipere, nisi legitime certaverit, nec est gloriosa victoria, nisi ubi fuerint laboriosa certamina.

CAPUT XVI.

Confirmato quod supra de præmiis et pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non laborent neque confligant: additurque ideo temporalia bona ipsis concedi, ne qua eis relinquatur excusatio.

59. Nonne injustus est, qui ante dat præmium quam certamen fuerit absolutum? Ideoque Dominus in Evangelio ait: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Non dixit Beati divites, sed pauperes. Inde incipit beatitudo judicio divino, ubi ærumna æstimatur humana. *Beati qui esuriunt, quia ipsi saturabuntur. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem habebunt. Beati misericordes, quoniam ipsis miserebitur Deus. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversum vos, propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælo.* Futuram, non præsentem: in cælo, non in terra mercedem promisit esse reddendam. Quid alibi poscis, quod alibi debetur? quid præpropere coronam exigis, antequam vincas? quid detergere pulverem? quid requiescere cupis? quid epulari gestis, antequam stadium solvatur? Adhuc populus spectat, adhuc athletæ in scammate sunt, et tu jam otium petis?

60. Sed forte dicas: Cur impii lætantur? cur luxuriantur? cur etiam ipsi non mecum laborant? Quoniam qui non subscripserint ad coronam, non tenentur ad laborem certaminis: qui in stadium non descenderint, non se perfundunt oleo, non oblinunt pulvere. Quos manet gloria exspectat injuria. Unguentati spectare solent, non decertare: non solem, æstus, pulverem, imbresque perpeti. Dicant ergo et ipsis athletæ: Venite, nobiscum laborate. Sed respondebunt spectatores: Nos hic interim de vobis judicamus: vos autem sine nobis coronæ, si viceritis, gloriam vindicabitis.

61. Isti igitur qui in deliciis, qui in luxuria, rapinis, quæstibus, honoribus studia posuerunt sua, spectatores magis sunt quam præliatores. Habent lucrum laboris *, fructum virtutis non habent. Fovent otium, astutia et improbitate aggerant divitiarum acervos: sed exsolvent, seram licet, nequitiæ suæ pœnam. Horum requies in infernis, tua vero in cœlo: horum domus in sepulcro, tua in paradiso. Unde pulcre vigilare eos in tumulo Job dixit; quia soporem quietis habere non possunt, quem ille dormivit, qui resurrexit.

62. Noli igitur ut parvulus sapere, ut parvulus loqui, ut parvulus cogitare, ut parvulus vindicare ea quæ sunt posterioris ætatis. Perfectorum est corona. Exspecta, ut veniat quod perfectum est; quando non per speciem in ænigmate, sed facie ad faciem formam ipsam redopertæ veritatis possis agnoscere. Tunc qua causa ille dives fuerit, qui erat improbus et raptor alieni, qua causa potens alius, qua causa ille abundaverit liberis, ille fultus honoribus, revelabitur.

63. Fortasse ut dicatur raptori: Dives eras, qua causa aliena rapiebas? Egestas non compulit, inopia non coegit. Nonne ideo te divitem feci, ut excusationem habere non posses? Dicatur etiam potenti: Cur non adfuisti viduæ, orphanis quoque injuriam patientibus? Numquid tu infirmus eras? Numquid non poteras subvenire? ideo te feci potentem, non ut inferres violentiam, sed repelleres.

* *Lucrum laboris*, id est, immunitatem laboris; non vero lucrum quod ex labore gignitur.

Non tibi scriptum est: *Eripe injuriam accipientem?* Non tibi scriptum est: *Pauperem et egenum de manu peccatoris liberate?* Dicatur etiam abundanti: Liberis, et honoribus cumulavi te, salubritatem corporis concessi tibi; cur non sequutus es præcepta mea? Famule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te! Nonne ego tibi liberos dedi, honores contuli, salutem donavi; cur me negabas? Cur æstimabas quod ad scientiam meam quæ gereres non pervenirent: cur tenebas dona mea, despiciebas mandata mea?

64. Denique de Juda proditore hæc colligere licet, qui et apostolus inter duodecim electus est, et loculos pecuniarum quas pauperibus erogaret, commissos habebat; ne videretur aut quasi inhonorus, aut quasi egenus Dominum prodidisse. Et ideo ut justificaretur in eo Dominus, hæc ei contulit: ut non quasi injuria exasperatus, sed quasi prævaricatus gratiam, majori esset offensæ obnoxius.

CAPUT XVII.

Adolescentis officia, et exempla eidem ætati accommoda proponuntur.

65. Quoniam igitur et pœnam improbitati, et virtuti fore præmium satis claruit, de Officiis aggrediamur dicere, quæ nobis ab adolescentia spectanda sunt, ut cum ætate accrescant simul. Est igitur bonorum adolescentium timorem Dei habere, deferre parentibus, honorem habere senioribus, castitatem tueri, non adspernari humilitatem, diligere clementiam ac verecundiam, quæ ornamento sunt minori ætati. Ut enim in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus verecundia, velut quadam dote commendatur naturæ.

66. Erat Isaac Dominum timens, utpote Abrahæ indoles, deferens patri usque adeo, ut adversus paternam voluntatem nec mortem recusaret. Joseph quoque cum somniasset quod sol et luna et stellæ adorarent eum; sedulo tamen obsequio deferebat patri: castus ita ut ne sermonem quidem audire vellet nisi pudicum: humilis usque ad servitutem, verecundus usque ad fugam, patiens usque ad carcerem, remissor injuriæ usque ad remunerationem. Cujus tanta verecundia fuit, ut comprehensus a muliere, vestem in manibus ejus fugiens mallet relinquere, quam verecundiam deponere. Moyses quoque et Hieremias electi a Domino, ut oracula Dei prædicarent populo, quod poterant per gratiam, excusabant per verecundiam.

CAPUT XVIII.

De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Deo commendet, motibus corporeis moderetur; ubi refertur historia de duobus clericis observatu minime indigna: tum subnectitur qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut detegatur in corpore, adhibenda sit: et hæc omnia exemplis appositissimis illustrantur.

67. Pulcra igitur virtus est verecundiæ, et suavis gratia, quæ non solum in factis, sed etiam in ipsis spectatur sermonibus; ne modum progrediaris loquendi, ne quid indecorum sermo resonet tuus. Speculum enim mentis plerumque in verbis refulget. Ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendat aurem vox fortior. Denique in ipso canendi genere prima disciplina verecundia est: immo etiam in omni usu loquendi, ut sensim quis aut psallere, aut canere, aut postremo loqui incipiat; ut verecunda principia commendent processum.

68. Silentium quoque ipsum, in quo est reliquarum virtutum otium, maximus actus verecundiæ est. Denique si aut infantiæ putatur aut superbiæ, probro datur: si verecundiæ, laudi ducitur. Tacebat in periculis Susanna, et gravius verecundiæ quam vitæ damnum putabat, nec arbitrabatur periculo pudoris tuendam salutem. Deo soli loquebatur, cui poterat casta verecundia eloqui: refugiebat ora intueri virorum; est enim et in oculis verecundia, ut nec videre viros femina, nec videri velit.

69. Neque vero quisquam solius hanc laudem castitatis putet. Est enim vere-

cundia pudicitiæ comes, cujus societate castitas ipsa tutior est. Bonus enim regendæ castitatis pudor est comes : qui si se prætendat ad ea quæ prima pericula sunt, pudicitiam temerari non sinat. Hic primus in ipso cognitionis ingressu, Domini matrem commendat legentibus, et tamquam testis locuples, dignam quæ ad tale munus eligeretur, adstruit : quod in cubiculo, quod sola, quod salutata ab Angelo tacet, et mota est in introitu ejus, quod ad virilis sexus speciem peregrinam turbatur adspectus Virginis. Itaque quamvis esset humilis, præ verecundia tamen salutantem non resalutavit, nec ullum responsum retulit, nisi ubi de suscipienda Domini generatione cognovit; ut qualitatem effectus disceret, non ut sermonem referret.

70. In ipsa oratione nostra multum verecundia placet, multum conciliat gratiæ apud Deum nostrum. Nonne hæc prætulit Publicanum, et commendavit eum qui nec oculos suos audebat ad cœlum levare? Ideo justificatur magis Domini judicio, quam ille Pharisæus, quem deformavit præsumtio. Ideoque oremus in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples, ut ait Petrus. Magna igitur modestia, quæ cum sit etiam sui juris remissior, nihil sibi usurpans, nihil vindicans, et quodammodo intra vires suas contractior, dives est apud Deum, apud quem nemo dives. Dives est modestia, quia portio Dei est. Paulus quoque orationem deferri præcepit cum verecundia et sobrietate. Primam hanc et quasi præviam vult esse orationis futuræ, ut non glorietur peccatoris oratio : sed quasi colore pudoris obducta, quo plus defert verecundiæ de recordatione delicti, hoc uberiorem mereatur gratiam.

71. Est etiam in ipso motu, gestu, incessu tenenda verecundia. Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior : aut contra gravior, et constantior, et purior, et maturior æstimatur. Itaque vox quædam est animi corporis motus.

72. Meministis, filii, quemdam amicum, cum sedulis se videretur commendare officiis; hoc solo tamen in clerum a me non receptum, quod gestus ejus plurimum dedeceret: alterum quoque cum in clero reperissem, jussisse me ne umquam præiret mihi; quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos feriret meos. Idque dixi, cum redderetur post offensam muneri. Hoc solum excepi, nec fefellit sententia; uterque enim ab Ecclesia recessit, ut qualis incessu prodebatur, talis perfidia animi demonstraretur. Namque alter arrianæ infestationis tempore, fidem deseruit : alter pecuniæ studio, ne judicium subiret sacerdotale, se nostrum negavit. Lucebat in illorum incessu imago levitatis, species quædam scurrarum percursantium.

73. Sunt etiam qui sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, et quasi quædam fercula pomparum, et statuarum motus nutantium; ut quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

74. Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora, quibus si causa desit festinationis necessariæ, nævus est justæ offensionis. Sed non de his dico, quibus rara properatio ex causa nascitur : sed quibus jugis et continua in naturam vertitur. Nec in illis ego tamquam simulacrorum effigies probo, nec in istis tamquam excussorum ruinas.

75. Est etiam gressus probabilis, in quo sit species auctoritatis, gravitatisque pondus, tranquillitatis vestigium; ita tamen si studium desit atque affectatio, sed motus sit purus ac simplex; Nihil enim fucatum placet. Motum natura informet. Si quid sane in natura vitii est, industria emendet : ut ars desit, non desit correctio.

76. Quod si etiam ista spectantur altius, quanto magis cavendum est ne quid turpe ore exeat; hoc enim graviter coinquinat hominem. Non enim cibus coinquinat, sed injusta obtrectatio, sed verborum obscœnitas. Hæc etiam vulgo pudori sunt. In nostro vero officio nullum verbum quod inhoneste cadat, non

incutiat verecundiam. Et non solum nihil ipsi indecorum loqui, sed ne aurem quidem debemus hujusmodi præbere dictis : sicut Joseph ne incongrua suæ audiret verecundiæ, veste fugit relicta; quoniam quem delectat audire, alterum loqui provocat.

77. Intelligere quoque quod turpe sit, pudori maximo est. Spectare vero si quid hujusmodi fortuitu accidat, quanti horroris est! Quod ergo in aliis displicet, numquid potest in se ipso placere? nec ipsa natura nos docet? quæ perfecte quidem omnes partes nostri corporis explicavit; ut et necessitati consuleret, et gratiam venustaret. Sed tamen eas quæ decoræ ad adspectum forent, in quibus formæ apex quasi in arce quadam locatus, et figuræ suavitas, et vultus species emineret, operandique usus esset paratior, obvias atque apertas reliquit : eas vero in quibus esset naturalis obsequium necessitatis, ne deforme sui præberent spectaculum, partim tamquam in ipso amandavit atque abscondit corpore, partim docuit et suasit tegendas.

78. Nonne igitur ipsa natura est magistra verecundiæ? Cujus exemplo modestia hominum (quam a modo scientiæ quid deceret appellatam arbitror) id quod in hac nostri corporis fabrica abditum reperit, operuit et texit; ut ostium illud quod ex transverso faciendum in arca illa Noe justo dictum est; in qua vel Ecclesiæ, vel nostri figura est corporis : per quod ostium egeruntur reliquiæ ciborum. Ergo naturæ opifex sic nostræ studuit verecundiæ, sic decorum illud et honestum in nostro custodivit corpore, ut ductus quosdam atque exitus cuniculorum nostrorum post tergum relegaret, atque ab adspectu nostro averteret, ne purgatio ventris visum oculorum offenderet. De quo pulcre Apostolus ait : *Quæ videntur*, inquit, *membra corporis infirmiora, necessariora sunt : et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorem honorem circumdamus : et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem habent.* Etenim imitatione naturæ industria auxit gratiam. Quod alio loco etiam altius interpretati sumus, ut non solum abscondamus ab oculis, verum etiam quæ abscondenda accepimus, eorum indicia usuque membrorum suis appellationibus nuncupare indecorum putemus.

79. Denique si casu aperiantur hæ partes, confunditur verecundia : si studio, impudentia æstimatur. Unde et filius Noe Cham offensam retulit, quia nudatum videns patrem risit : qui autem operuerunt patrem, acceperunt benedictionis gratiam. Ex quo mos vetus et in urbe Roma, et in plerisque civitatibus fuit, ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent, ne paternæ reverentiæ auctoritas minueretur : licet plerique se et in lavacro quantum possunt tegant; ne vel illic ubi nudum totum est corpus, hujusmodi intecta sit portio.

80. Sacerdotes quoque veteri more, sicut in Exodo legimus, brachas accipiebant, sicut ad Mosen dictum est a Domino : *Et facies illis brachas lineas, ut tegatur turpitudo pudoris. A lumbis usque ad femora erunt, et habebit eas Aaron et filii ejus, cum intrabunt in tabernaculum Testimonii : et cum accedent sacrificare ad aram Sanctuarii, et non inducent super se peccatum, ne moriantur.* Quod nonnulli nostrorum servare adhuc feruntur : plerique spiritali interpretatione ad cautionem verecundiæ et custodiam castitatis, dictum arbitrantur.

CAPUT XIX.

Decorum quomodo describatur ab Oratore : an et quantum ad virtutem conferat formositas : postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum?

81. DELECTAVIT me diutius in partibus demorari verecundiæ; quia ad vos loquebar, qui aut bona ejus ex vobis recognoscitis, aut damna ignoratis. Quæ cum sit omnibus ætatibus, personis, temporibus et locis apta; tamen adolescentes, juvenilesque annos maxime decet.

82. In omni autem servandum ætate, ut deceat quod agas et conveniat, et

quadret sibi ordo vitæ tuæ. Unde Tullius etiam ordinem putat in illo decore servari oportere : idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto : quæ difficile ait loquendo explicari posse, et ideo satis esse intelligi.

83. Formositatem autem cur posuerit, non satis intelligo; quamvis ille etiam vires corporis laudet. Nos certe in pulcritudine corporis locum virtutis non ponimus, gratiam tamen non excludimus; quia verecundia et vultus ipsos solet pudore obfundere, gratioresque reddere. Ut enim artifex in materia commodiore melius operari solet, sic verecundia in ipso quoque corporis decore plus eminet; ita tamen ut etiam ipse non sit affectatus decor corporis, sed naturalis, simplex, neglectus magis quam expetitus, non pretiosis et albentibus adjutus vestimentis sed communibus; ut honestati vel necessitati nihil desit, nihil accedat nitori.

84. Vox ipsa non remissa, non fracta, nihil femineum sonans, qualem multi gravitatis specie simulare consuerunt, sed formam quamdam et regulam ac succum virilem reservans. Hoc est enim pulcritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui et personæ reddere. Hic ordo gestorum optimus, hic ornatus ad omnem actionem accommodus. Sed ut molliculum et infractum aut vocis sonum, aut gestum corporis non probo; ita neque agrestem ac rusticum. Naturam imitemur : ejus effigies, formula disciplinæ, forma honestatis est.

CAPUT XX.

Ad conservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda : sed otium nostrum domi in piis honestisque studiis insumendum.

85. Habet sane suos scopulos verecundia, non quos ipsa invehit, sed quos sæpe incurrit; si intemperantium incidamus consortia, qui sub specie jucunditatis venenum infundunt bonis. Hi si adsidui sunt, et maxime in convivio, ludo ac joco, enervant gravitatem illam virilem. Caveamus itaque ne dum relaxare animum volumus, solvamus omnem harmoniam, quasi concentum quemdam bonorum operum; usus enim cito inflectit naturam.

86. Unde quam prudenter factis convenire ecclesiasticis, et maxime ministrorum officiis arbitror, declinare extraneorum convivia : vel ut ipsi hospitales sitis peregrinantibus, vel ut ea cautione nullus sit opprobrio locus. Convivia quippe extraneorum occupationes habent, tum etiam epulandi produnt cupiditatem. Subrepunt etiam fabulæ frequenter de sæculo ac voluptatibus : claudere aures non potes; prohibere, putatur superbiæ. Subrepunt etiam præter voluntatem pocula. Melius est tuæ domui semel excuses, quam alienæ frequenter : et ut ipse sobrius surgas, tamen ex aliena insolentia condemnari non debet præsentia tua.

87. Viduarum ac virginum domos nisi visitandi gratia, juniores adire non est opus : et hoc cum senioribus, hoc est, vel cum episcopo, vel si gravior est causa, cum presbyteris. Quid necesse est ut demus sæcularibus obtrectandi locum? Quid opus est ut illæ quoque visitationes crebræ accipiant auctoritatem? Quid si aliqua illarum forte labatur? cur alieni lapsus subeas invidiam? Quam multos etiam fortes illecebra decepit! Quanti non dederunt errori locum, et dederunt suspicioni!

88. Cur non illa tempora, quibus ab Ecclesia vacas, lectioni impendas? Cur non Christum revisas, Christum alloquaris, Christum audias? Illum alloquimur cum oramus, illum audimus cum divina legimus oracula. Quid nobis cum alienis domibus? Una est domus, quæ omnes capit. Illi potius ad nos veniant, qui nos requirunt. Quid nobis cum fabulis? Ministerium altaribus Christi, non obsequium hominibus deferendum recepimus.

89. Humiles nos esse decet, mites, mansuetos, graves, patientes, modum tenere in omnibus; ut nullum vitium esse in moribus vel tacitus vultus, vel sermo annuntiet.

CAPUT XXI.

Iracundiam priusquam oriatur, præcavendam; si oborta fuerit, reprimendam, ac mitigandam: si nec id adsequi valuerimus linguam saltem a conviciis coercendam; ut sint motus nostri puerilium commotionum similes. Dictum Architæ memoratur, ostenditurque Davidem ipsi hac in re factis et scriptis præivisse.

90. CAVEATUR iracundia, aut si præcaveri non potest, cohibeatur; mala enim illex peccati indignatio est: quæ ita animum perturbat, ut rationi non relinquat locum. Primum est igitur, si fieri potest, ut morum tranquillitas usu quodam, affectione, proposito, in naturam vertatur. Deinde quoniam ita plerumque motus infixus est naturæ ac moribus, ut evelli atque evitari non queat: si prævideri potuerit, ratione reprimatur. Aut si prius occupatus fuerit animus ab indignatione, quam consilio prospici ac provideri potuerit, ne occuparetur: meditare quomodo motum animi tui vincas, iracundiam temperes. Resiste iræ, si potes: cede, si non potes; quia scriptum est: *Date locum iræ.*

91. Jacob fratri indignanti pie cessit, et Rebeccæ, id est, patientiæ instructus consilio, abesse maluit et peregrinari, quam excitare fratris indignationem; et tunc redire, cum fratrem mitigatum putaret. Et ideo tantam apud Deum invenit gratiam. Quibus deinde obsequiis, quantis muneribus fratrem ipsum reconciliavit sibi, ut ille præreptæ benedictionis non meminisset, meminisset delatæ satisfactionis!

92. Ergo si prævenerit et præoccupaverit mentem tuam iracundia et adscenderit in te, non relinquas locum tuum. Locus tuus patientia est, locus tuus sapientia est, locus tuus ratio est, locus tuus sedatio indignationis est. Aut si te contumacia respondentis moverit, et perversitas impulerit ad indignationem: si non potueris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim scriptum est: *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum.* Deinde *inquire pacem, et sequere eam.* Pacem illam sancti Jacob vide, qua tu primum sedato animum: si non prævalueris, frænos linguæ impone tuæ: deinde reconciliationis studium non prætermittas. Hæc oratores sæculi de nostris usurpata in suis posuere libris: sed ille sensus hujus habet gratiam, qui prior dixit.

93. Vitemus ergo, aut temperemus iracundiam; ne sit ejus aut in laudibus exceptio, aut in vitiis exaggeratio. Non mediocre est mitigare iracundiam: non inferius quam omnino non commoveri. Hoc nostrum est, naturæ illud. Denique commotiones in pueris innoxiæ sunt, quæ plus habent gratiæ, quam amaritudinis. Et si cito pueri inter se moventur, facile sedantur, et majori suavitate in se recurrunt. Nesciunt se subdole artificioseque tractare. Nolite hos contemnere pueros, de quibus Dominus ait: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.* Itaque et ipse Dominus, hoc est, Dei virtus, sicut puer, cum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur, non repercussit. Ita ergo te compara, ut quasi puer injuriam non teneas, malitiam non exerceas, omnia a te innocenter proficiscantur. Non consideres quid ab aliis in te revertatur. Locum tuum serva, simplicitatem et puritatem tui pectoris custodi. Noli respondere irato ad iracundiam ejus, sive imprudenti ad imprudentiam. Cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit?

94. Ferunt gentiles, ut in majus omnia verbis extollere solent, Architæ Tarentini dictum philosophi, quod ad villicum suum dixerit: O te infelicem, quem afflictarem, nisi iratus essem! Sed jam David et armatam dexteram in indignatione compresserat. Et quanto plus est non remaledicere, quam non vindicare! Et bellatores adversus Nabal ad ultionem paratos, Abigail deprecatione revocaverat. Unde advertimus tempestivis quoque intercessionibus non solum cedere nos, sed etiam delectari oportere. Eousque autem delectatus est, ut benediceret intervenientem, quod ab studio vindictæ revocatus foret.

95. Jam dixerat de inimicis suis: *Quoniam declinaverunt in me iniquita-*

i, *et in ira molesti erant mihi.* Audia-s turbatus in ira quid dixerit : *Quis mihi pennas sicut columbæ, et vo-bo, et requiescam?* Illi ad iracundiam provocabant, hic tranquillitatem eli-git.

96. Jam dixerat : *Irascimini, et nolite peccare.* Moralis magister, qui natura-le affectum inflectendum magis ra-tione doctrinæ, quam extirpandum no-verit, moralia docet; hoc est : Irasci-mini ubi culpa est, cui irasci debeatis. Non potest enim fieri, ut non rerum indignitate moveamur : alioquin non virtus, sed lentitudo et remissio judica-tur. Irascimini ergo ita, ut a culpa abs-tineatis. Vel sic : Si irascimini, nolite peccare, sed vincite ratione iracun-diam. Vel certe sic : Si irascimini, vobis irascamini, quia commoti estis, et non peccabitis. Qui enim sibi irascitur, quia commotus est, desinit irasci alteri : qui autem vult iram suam justam pro-bare, plus inflammatur, et cito in cul-pam cadit. Melior est autem secundum Salomonem, qui iracundiam continet, quam qui urbem capit; quia ira etiam fortes decipit.

97. Cavere igitur debemus, ne in per-turbationes prius incidamus, quam ani-mos nostros ratio componat; exanimat enim mentem plerumque aut ira, aut dolor, aut formido mortis, et improviso percellit ictu. Ideo prævenire pulcrum est cogitatione, quæ volvendo mentem exerceat; ne repentinis excitetur com-motionibus, sed jugo quodam rationis et habenis adstricta mitescat.

CAPUT XXII.

De cogitationibus, et appetitu : deque decoro sermonis in confabulatione, ac disceptatione servando.

98. Sunt autem gemini motus, hoc est, cogitationum et appetitus : alteri cogitationum, alteri appetitus : non confusi, sed discreti et dispares. Cogi-tationes verum exquirere, et quasi emolere muneris habent : appetitus ad aliquid impellit agendum atque excitat. Itaque ipso genere naturæ suæ et cogi-tationes tranquillitatem sedationis in-fundunt, et appetitus motum agendi ex-cutit. Ita ergo informati simus, ut bo-narum rerum subeat animum cogitatio : appetitus rationi obtemperet (si vere ut illud decorum custodiamus, animum volumus intendere) ne rationem exclu-dat rei alicujus affectus : sed ratio quid honestati conveniat, examinet.

99. Et quoniam ad conservationem decori spectare diximus, ut sciamus in factis dictisve quis modus : prior autem ordo loquendi quam faciendi est; sermo in duo dividitur, in colloquium fami-liare, et in tractatum, disceptationem-que fidei atque justitiæ *. In utroque ser-vandum, ne sit aliqua perturbatio : sed tamquam mitis et placidus, et benevo-lentiæ plenus et gratiæ, sine ulla sermo ducatur contumelia. Absit pertinax in familiari sermone contentio; quæstio-nes enim magis excitare inanes, quam utilitatis aliquid adferre solet. Discep-tatio sine ira, suavitas sine amaritudine sit, monitio sine asperitate, hortatio sine offensione. Et sicut in omni actu vitæ id cavere debemus, ne rationem nimius animi motus excludat, sed te-neamus consilii locum : ita etiam in sermone formulam eam teneri convenit, ne aut ira excitetur, aut odium, aut cupiditatis nostræ, aut ignaviæ aliqua exprimamus indicia.

100. Sit igitur sermo hujusmodi de Scripturis maxime. Quid enim magis nos oportet loqui, quam de conversa-tione optima, adhortatione observatio-nis, disciplinæ custodia. Habeat caput ejus rationem et finis modum. Sermo enim tædiosus iram excitat. Quam vero indecorum, ut cum omnis confabulatio habere soleat incrementum gratiæ, ha-beat nævum offensionis?

101. Tractatus quoque de doctrina fidei, de magisterio continentiæ, de discep-tatione justitiæ, adhortatione diligen-tiæ, non unus semper, sed ut se de-derit lectio, nobis et arripiendus est, et

* Universam concionum ecclesiasticarum materiam duobus membris comprehensam proponit Ambrosius; aut enim ea circa fidem versatur, aut circa mores sive morales virtu-tes : has autem sub justitia, virtute scilicet universali, complectitur.

prout possumus, prosequendus : neque nimium prolixus, neque cito interruptus; ne vel fastidium derelinquat, vel desidiam prodat atque incuriam. Oratio pura, simplex, dilucida, atque manifesta, plena gravitatis et ponderis : non affectata elegantia, sed non intermissa gratia.

CAPUT XXIII.

Jocos etsi nonnumquam honesti sint, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscribendos: vocem autem puram ac simplicem esse oportere.

102. Multa præterea de ratione dicendi dant præcepta sæculares viri, quæ nobis prætereunda arbitror, ut de jocandi disciplina. Nam licet interdum honesta joca ac suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula; quoniam quæ in scripturis sanctis non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus?

103. Cavenda enim etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. *Væ vobis qui ridetis, quia flebitis!* ait Dominus : et nos ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes, illic fleamus? Non solum profusos, sed omnes etiam jocos declinandos arbitror; nisi forte plenum suavitatis et gratiæ sermonem esse, non indecorum est.

104. Nam de voce quid loquar, quam simplicem et puram esse satis arbitror: canoram autem esse naturæ est, non industriæ. Sit sane distincta pronuntiationis modo, et plena succi virilis; ut agrestem ac subrusticum fugiat sonum, non ut rhythmum adfectet scenicum, sed mysticum servet*.

CAPUT XXIV.

Tria in vitæ actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studiis justa servetur moderatio, denique ut suo quæque tempore atque ordine gerantur. Quæ omnia in sanctis veteris testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, quas vocant, virtutibus egregie instructos fuisse.

105. De ratione dicendi satis dictum puto, nunc de actione vitæ (gruat, consideremus. Tria aut genere spectanda cernimus : (rationi appetitus non relu enim solummodo possunt offi illi decoro convenire. Si enim rationi obediat, facile id qu in omnibus officiis conserva Deinde ne majore studio quam est quæ suscipitur, vel min parvam magno ambitu suscep magnam inferiore destituisse v Tertium de moderatione st operumque nostrorum : de ord que rerum et de opportunitat rum, non dissimulandum put

106. Sed primum illud qua mentum est omnium, ut app tioni pareat : secundum et terti est, hoc est, in utroque m Vacat enim apud nos specie l quæ pulcritudo habetur, et d contemplatio. Sequitur de ordin et de opportunitate temporum hoc tria sunt, quæ videamu in aliquo sanctorum consumm simus docere.

107. Primum ipse pater A qui ad magisterium futuræ suc informatus et instructus est exire de terra sua, et de co sua, et de domo patris sui; non tiplicatæ necessitudinis pr affectu, tamen appetitum rat dientem præbuit? Quem enim suæ, cognationis, domus quo priæ gratia non delectaret? ergo mulcebat suorum suavi imperii cœlestis et remun æternæ consideratio movebat Nonne considerabat uxorem fra ad labores, teneram ad injuria ram ad incentiva insolentiæ summo non posse duci peri tamen subire omnia, quam (consultius dijudicavit. Deinde scenderet in Ægyptum, monuit ret se sororem esse, non uxorem

108. Adverte, quanti appetitu bat uxoris pudori, timebat saluti, suspectas habebat Ægy libidines; et tamen prævaluit a ratio exsequendæ devotionis. (

* *Mysticum servet*, id est, mysteriorum sanctitati congruum.

...im quod Dei favore ubique tutus ...et, offenso autem Domino, ...domi non posset illæsus manere. ...ur appetitum ratio, et obedien... præstitit.

Capto nepote, non perterritus ...regum turbatus populis, bel...petit : victoria potitus, prædæ ... cujus ipse fuit auctor, recusa...omisso quoque sibi filio, cum ...raret emortui corporis sui vires ..., sterilitatem conjugis, et su... senectutem, etiam contra ...turæ Deo credidit.

Adverte convenire omnia. Appe... defuit, sed repressus est : ani...qualis gerendis, qui nec magna ...ibus, nec minora pro magnis ...t, moderatio pro negotiis, ordo ..., opportunitas temporum, men... verborum. Fide primus, justitia ...uus, in prælio strenuus, in vic... non avarus, domi hospitalis, uxori ...

Sanctum quoque ejus nepotem ... delectabat domi securum degere : ...ter voluit peregrinari, ut daret ... iracundiæ locum. Vicit appe... consilii salubritas. Exsul domo, ... a parentibus; ubique tamen ...dentem mensuram negotiis te..., et temporibus opportunitatem ...vavit. Acceptus domi parentibus, ... maturitate provocatus obsequii ...dictionem daret, alter amore pio ...deret. Fraterno quoque judicio ..., cum cibum suum fratri ceden... putasset : delectabatur utique ali... secundum naturam, sed secun... pietatem cessit petito. Pastor ... gregis fidus, socero gener se..., impiger in labore, in convivio ..., in satisfactione prævius, in ...eratione largus. Denique sic fra... mitigavit iracundiam; ut cujus ...batur inimicitias, adipisceretur ...

... Quid de Joseph loquar, qui uti... habebat cupiditatem libertatis, et ...pit servitii necessitatem? Quam ...ilis in servitute, quam in virtute ..., quam benignus in carcere, ...ens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus, ordinem laudis rebus adjungens, et opportunitatem temporibus, æquitatem populis officii sui moderatione dispensans?

113. Job quoque juxta secundis, atque adversis rebus irreprehensibilis, patiens, gratus Deo atque acceptus, vexabatur doloribus, sed se consolabatur.

114. David etiam fortis in bello, patiens in adversis, in Hierusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum; ut mihi videatur non minus vivendi genere, quam canendi suavitate prædulcis immortalem Deo sui fudisse meriti cantilenam.

115. Quod his viris principalium virtutum officium defuit? Quarum primo loco constituerunt prudentiam, quæ in veri investigatione versatur, et scientiæ plenioris infundit cupiditatem : secundo justitiam, quæ suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat : tertio fortitudinem, quæ et in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, et domi eminet, corporisque præstat viribus : quarto temperantiam, quæ modum, ordinemque servat omnium, quæ vel agenda, vel dicenda arbitramur.

CAPUT XXV.

Exposito cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus exstitisse pressius demonstratur.

116. Hæc forsitan aliquis dicat primo loco poni oportuisse, quoniam ab his quatuor virtutibus nascuntur officiorum genera. Sed hoc artis est, ut primo Officium definiatur, postea certa in genera dividatur. Nos autem artem fugimus, exempla majorum proponimus: quæ neque obscuritatem adferunt ad intelligendum, neque ad tractandum versutias. Sit igitur nobis vita majorum disciplinæ speculum, non calliditatis commentarium : imitandi reverentia, non disputandi astutia.

117. Fuit igitur in sancto Abraham primo loco prudentia, de quo dicit Scriptura : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Nemo enim prudens, qui Deum nescit. Denique insipiens dixit quia *non est Deus*; nam sapiens non diceret. Quomodo enim sapiens qui non requirit auctorem suum, qui dicit lapidi : *Pater meus es tu* : qui dicit diabolo, ut Manichæus : Auctor meus es tu? Quomodo sapiens arrianus, qui mavult imperfectum auctorem habere atque degenerem, quam verum atque perfectum? Quomodo sapiens Marcion atque Eunomius, qui malunt Deum malum quam bonum habere? Quomodo sapiens, qui Deum suum non timet! *Initium enim sapientiæ timor Domini.* Et alibi habes : *Sapientes non declinant de ore Domini, sed tractant in confessionibus suis.* Simul quoque dicente Scriptura : *Reputatum est ei ad justitiam*; alterius virtutis ei gratiam detulit.

118. Primi igitur nostri definierunt prudentiam in veri consistere cognitione. Quis enim illorum ante Abraham, David, Salomonem? Deinde justitiam spectare ad societatem generis humani. Denique David ait : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum. Justus miseretur, justus commodat.* Sapienti et justo totus mundus divitiarum est. Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. Justus se ipsum, priusquam alios, accusat. Ille enim justus, qui nec sibi parcit, et occulta sua latere non patitur. Vide quam justus Abraham. In senectute susceperat filium per repromissionem, reposcenti Domino negandum ad sacrificium quamvis unicum, non putavit.

119. Adverte hic omnes virtutes quatuor in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto : fuit justitiæ, acceptum reddere : fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius, tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit et quarta virtus, temperantia. ...
justus et pietatis modum, et ...
tionis ordinem. Denique dum ...
necessaria vehit, dum ignem ...
dum filium ligat, dum gladium ...
hoc immolandi ordine meruit, ...
reservaret.

120. Quid sapientius sancto ...
qui Deum vidit facie ad faciem, ...
ruit benedictionem? Quid justi...
ea quæ adquisierat, oblatis ...
cum fratre divisit? Quid ...
cum Deo luctatus est? Quid ...
eo qui modestiam ita et locis et ...
ribus deferebat, ut filiæ inju...
let prætexere conjugio, quam ...
care; eo quod inter alienos ...
amori potius consulendum, qui ...
colligenda censebat?

121. Noe quam sapiens, qui ...
fabricavit arcam? Quam justus ...
semen omnium reservatus, ...
omnibus et præteritæ generatio...
perstes est factus, et auctor ...
mundo potius et universis ...
sibi natus? Quam fortis, ut ...
vinceret? Quam temperans, ut ...
toleraret? quando introiret, qua...
tione degeret, quando corvum, ...
columbam dimitteret, quando ...
ret revertentes, quando exeun...
portunitatem captaret, agnosce...

CAPUT XXVI.

In inquirenda veritate contra sua ...
peccasse philosophos : Moysen vere ...
pientiorem se præbuisse. Eo majo...
enitendum ad comparandam ...
quo major est ipsius dignitas, ...
omnes ipsa natura impelluntur.

122. Itaque tractant in veri...
tigatione tenendum illud decor...
summo studio requiramus quid ...
sit, non falsa pro veris ducer...
obscuris vera involvere, non ...
vel implexis atque ambiguis ...
animum. Quid tam indecorum ...
venerari ligna, quod ipsi faciunt ...
tam obscurum, quam de astron...
geometria tractare, quod prob...
profundi aeris spatia metiri, ...
quoque et mare numeris incl...

ere causas salutis, errores quæ-

At non ille eruditus in omni sa- Ægyptiorum Moyses probavit ad illam sapientiam detrimentum stitiam judicavit, et aversus ab imo Deum quæsivit affectu; ideo- dit, interrogavit, audivit loquen- juis magis sapiens quam ille quem Deus, qui omnem sapientiam forum, omnesque artium poten- peris sui virtute evacuavit? Non cognita pro cognitis habebat, his- temere adsentiebatur : quæ duo in maxime naturali atque honesto fienda discant, qui sibi nec contra ia esse, nec turpe judicant saxa re, et a simulacris auxilium pe- quæ nihil sentiant.

Quanto igitur excelsior virtus pientia, tanto magis enitendum ur, ut adsequi eam possimus. Ita- ne quid contra naturam, ne quid usque indecorum sentiamus, duo id est, et tempus et diligentiam nsiderationem rerum examinandi a referre debemus. Nihil est enim magis homo cæteris animantibus est, quam quod rationis est par- s, causas rerum requirit, generis uctorem investigandum putat, in potestate vitæ necisque nostræ tas sit, qui mundum hunc suo nutu , cui sciamus rationem esse red- m nostrorum actuum. Nihil est quod magis proficiat ad vitam tam, quam ut credamus eum ju- futurum, quem et occulta non t, et indecora offendant, et ho- delectent.

Omnibus igitur hominibus inest dum naturam humanam verum ligare, quæ nos ad studium cogni- s et scientiæ trahit, et inquirendi dit cupiditatem. In quo excellere sis pulcrum videtur, sed pauco- est adsequi : qui volvendo cogi- nes, consilia examinando, non ecrem impendunt laborem; ut ad beate honesteque vivendum per- re possint, atque operibus appro- are. *Non enim qui dixerit*, inquit, *Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui fecerit ea quæ dico.* Nam studia scientiæ sine factis haud scio an etiam involvant magis.

CAPUT XXVII.

Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes, ita cum ea atque inter se connexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant.

126. Primus igitur officii fons prudentia est. Quid enim tam plenum officii, quam deferre Auctori studium atque reverentiam? Qui tamen fons et in virtutes derivatur cæteras; neque enim potest justitia sine prudentia esse, cum examinare quid justum, quidve injustum sit, non mediocris prudentiæ sit : summus in utroque error. *Qui* enim *justum judicat injustum, injustum vero justum, execrabilis apud Deum. Ut quid abundant justitiæ imprudenti?* Salomon ait. Neque iterum prudentia sine justitia est; pietas enim in Deum initium intellectus. Quo advertimus illud ab hujus sæculi translatum magis quam inventum sapientibus; quia pietas fundamentum est omnium virtutum.

127. Justitiæ autem pietas est prima in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes : quæ et ipsa secundum naturæ est magisterium. Siquidem ab ineunte ætate ubi primum sensus infundi cœperit, vitam amamus tamquam Dei munus, patriam, parentesque diligimus, deinde æquales quibus sociari cupimus. Hinc caritas nascitur, quæ alios sibi præfert, non quærens quæ sua sunt, in quibus est principatus justitiæ.

128. Omnibus quoque animantibus innascitur, primum salutem tueri, cavere quæ noceant, expetere quæ prosint, ut pastum, ut latibula quibus se a periculo, imbribus, sole defendant, quod est prudentiæ. Succedit quoque ut omnium genera animantium congregabilia natura sint : primo generis sui ac formæ consortibus, tum etiam cæteris; ut videmus boves armentis, equos gregibus, et maxime pares paribus delectari : cervos quoque cervis, et plerumque hominibus adjungi. Jam de pro-

creandi studio et sobole, vel etiam generantium amore, quid loquar, in quo est forma justitiæ præcipua?

129. Liquet igitur et has, et reliquas cognatas sibi esse virtutes. Siquidem et fortitudo quæ vel in bello tuetur a barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena sit justitiæ: et scire quo consilio defendat atque adjuvet, captare etiam temporum et locorum opportunitates, prudentiæ ac modestiæ sit: et temperantia ipsa sine prudentia modum scire non possit: opportunitatem noscere, et secundum mensuram reddere, sit justitiæ: et in omnibus istis magnanimitas necessaria sit, et quædam fortitudo mentis, plerumque et corporis; ut quis quod velit, possit implere.

CAPUT XXVIII.

Societatem constare justitia et beneficentia: illius partes duas ultionem et privatam possessionem a Christianis non agnosci: quod vero de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, hoc eos e Scripturis sacris mutuatos esse. Quantus justitiæ splendor, et quinam scopuli accessum ad illam præpediant?

130. Justitia igitur ad societatem generis humani, et ad communitatem refertur. Societatis enim ratio dividitur in duas partes, justitiam et beneficentiam, quam eamdem liberalitatem et benignitatem vocant: justitia mihi excelsior videtur, liberalitas gratior: illa censuram tenet, ista bonitatem.

131. Sed primum ipsum quod putant philosophi justitiæ munus, apud nos excluditur. Dicunt enim illi eam primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus injuria: quod Evangelii auctoritate vacuatur; vult enim Scriptura, ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.

132. Deinde formam justitiæ putaverunt, ut quis communia, id est, publica pro publicis habeat, privata pro suis. Ne hoc quidem secundum naturam; natura enim omnia omnibus in commune profudit. Sic enim Deus generari jussit omnia ut pastus omnibus communis esset, et terra fore quædam communis possessio igitur jus commune genera patio jus fecit privatum. Qu aiunt placuisse Stoicis, qua gignantur, omnia ad usus creari: homines autem homi esse generatos; ut ipsi inter s prodesse possint.

133. Unde hoc, nisi de nost turis dicendum adsumserunt enim scripsit, quia dixit Deu *mus hominem ad imaginem* n *secundum similitudinem, et hal latem piscium maris, et volati et pecorum, et omnium repent terram.* Et David ait: *Omnia sub pedibus ejus, oves et boves insuper et pecora campi: vola et pisces maris.* Ergo omnia sub homini de nostris didicerunt censent propter hominem ge rata.

134. Hominem quoque hom generatum esse in libris Moy mus, dicente Domino: *Non esse hominem solum, faciamus rium simile sibi.* Ad adjumen mulier data est viro, quæ g ut homo homini adjumento nique antequam mulier fo dictum est de Adam: *Non e adjutor similis illi;* adjumen homo nisi de homine habere rat. Ex omnibus igitur an nullum animal simile, et ut dicamus, nullus adjutor homi tus est: muliebris igitur sexu exspectabatur.

135. Ergo secundum Dei tem, vel naturæ copulam, in bis esse auxilio debemus, ce ciis, velut in medio omnes ponere, et ut verbo Scriptu adjumentum ferre alter alteri dio, vel officio, vel pecunia, bus, vel quolibet modo; ut societatis augeatur gratia. Nec ab officio vel periculi terror tur: sed omnia sua ducat, ve vel prospera. Denique sanct pro populo patriæ bella susce via non reformidavit, nec req

i trepidavit arma, nec barbaricæ ssitatis expavit ferociam : sed ab- salutem suam, ut plebi redderet atem.

Magnus itaque justitiæ splen- quæ aliis potius nata quam sibi, unitatem et societatem nostram at : excelsitatem tenet, ut suo io omnia subjecta habeat, opem ferat, pecuniam conferat, officia abnuat, pericula suscipiat aliena.

Quis non cuperet hanc virtutis n tenere, nisi prima avaritia in- ret atque inflecteret tantæ virtutis em? Etenim dum augere opes, gare pecunias, occupare terras ssionibus cupimus, præstare divi- justitiæ formam exuimus, benefi- em communem amisimus. Quomo- nim potest justus esse, qui studet re alteri, quod sibi quærat?

Potentiæ quoque cupiditas, for- justitiæ virilem effeminat? Quo- enim potest pro aliis intervenire, llios sibi subjicere conatur : et in- adversus potentes opem ferre, pse gravem libertati adfectat po- em?

CAPUT XXIX.

... in bello etiam atque ipsis hostibus ... oportere Moysis ac Elisæi exemplis ... : ab Hebræis mutuo veteres ac- ..., ut hostes appellarent nomine mol- ... : denique justitiæ fundamentum in ..., ac formam in Ecclesia.

Quanta autem justitia sit ex hoc ... potest, quod nec locis, nec ..., nec temporibus excipitur, quæ ... hostibus reservatur; ut si consti- ... sit cum hoste aut locus aut dies ..., adversus justitiam putetur aut prævenire, aut tempore. Interest utrum aliquis pugna aliqua et ... gravi capiatur, an superiore ... *, vel aliquo eventu. Siquidem ... entioribus hostibus et infidis, et ... amplius læserint, vehementior ... ur ultio; ut de Madianitis qui per ... eres suas plerosque peccare fece- ... ex plebe Judæorum, unde et Dei in populum patrum iracundia effusa est. Et ideo factum est ut nullum Moyses victor superesse pateretur : Gabaonitas autem qui fraude magis quam bello ten- taverant plebem patrum, non expugna- ret Jesus; sed conditionis impositæ affi- ceret injuria. Syros vero Elisæus, quos obsidentes in civitatem induxerat, mo- mentanea cæcitate percussos, ut quo ingrederentur videre non possent, vo- lenti regi Israel percutere non adquies- ceret dicens: *Non percuties quos non cap- tivasti in lancea et in gladio tuo : pone eis panem et aquam, ut manducent et bibant, et remittantur, et eant ad dominum suum*; ut humanitate provocati gratiam repræ- sentarent. Denique postea in terram Israel venire piratæ Syriæ destiterunt.

140. Si ergo etiam in bello justitia valet, quanto magis in pace servanda est? Et hanc gratiam propheta his detulit, qui ad eum corripiendum ve- nerant. Sic enim legimus, quod in ob- sidionem ejus miserat rex Syriæ exer- citum suum, cognito quod Elisæus esset, qui consiliis et argumentationibus ejus obviaret omnibus *. Quem videns exer- citum Giezi servus prophetæ, de salutis periculo trepidare cœpit. Cui dixit pro- pheta : *Noli timere, quoniam plures no- biscum sunt, quam cum illis*. Et rogante propheta ut aperirentur oculi servo suo, aperti sunt. Et vidit itaque Giezi totum montem equis repletum et curribus in circuitu Elisæi. Quibus descendentibus ait propheta : *Percute Deus cæcitate exercitum Syriæ*. Quo impetrato, dixit ad Syros : *Venite post me, et ducam vos ad hominem quem quæritis*. Et viderunt Elisæum, quem corripere gestiebant : et videntes, tenere non poterant. Li- quet igitur etiam in bello fidem et justi- tiam servari oportere, nec illud deco- rum esse posse, si violetur fides.

141. Denique etiam adversarios molli veteres appellatione nominabant, ut peregrinos vocarent; hostes enim anti- quo ritu peregrini dicebantur. Quod æque etiam ipsum de nostris adsumtum dicere possumus; adversarios enim suos Hebræi allophylos, hoc est, alienige-

* *...periore gratia*, id est, majori aliqua tem- ... aut loci opportunitate.

* *Argumentatio* hic idem prorsus valet, atque astutia sive acute excogitata machinatio.

nas latino appellabant vocabulo. Denique in libro Regnorum primo sic legimus : *Et factum est in diebus illis, convenerunt alienigenæ in pugnam ad Israel.*

142. Fundamentum ergo est justitiæ fides; justorum enim corda meditantur fidem : et qui se justus accusat, justitiam supra fidem collocat; nam tunc justitia ejus apparet, si vera fateatur. Denique et Dominus per Esaiam : *Ecce*, inquit, *mitto lapidem in fundamentum Sion*, id est, Christum in fundamenta Ecclesiæ. Fides enim omnium, Christus : Ecclesia autem quædam forma justitiæ est. Commune jus omnium : in commune orat*, in commune operatur, in commune tentatur. Denique qui se ipsum sibi abnegat, ipse justus, ipse dignus Christo est. Ideo et Paulus fundamentum posuit Christum, ut supra eum opera justitiæ locaremus; quia fides fundamentum est : in operibus autem aut malis iniquitas, aut bonis justitia est.

CAPUT XXX.

De beneficentia et ejus partibus benevolentia et liberalitate : quomodo illæ simul jungendæ sint ; quænamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirantur?

143. Sed jam de beneficentia loquamur, quæ dividitur etiam ipsa in benevolentiam et liberalitatem. Ex his igitur duobus constat beneficentia, ut sit perfecta. Non enim satis est bene velle, sed etiam bene facere : nec satis est iterum bene facere, nisi id ex bono fonte, hoc est, bona voluntate proficiscatur : *Hilarem enim datorem diligit Deus.* Nam si invitus facias, quæ tibi merces est? Unde Apostolus generaliter : *Si volens hoc ago, mercedem habeo : si invitus, dispensatio mihi credita est.* In Evangelio quoque multas disciplinas accepimus justæ liberalitatis.

144. Pulcrum est igitur bene velle, et eo largiri consilio, ut prosis, non ut noceas. Nam si luxurioso ad luxuriæ effusionem, adultero ad mercedem adulterii largiendum putes; non est beneficentia ista, ubi nulla est benevolentia. Officere enim istud est, non prodesse alteri, si largiaris ei qui conspiret adversus patriam, qui congregare cupiat tuo sumtu perditos, qui impugnet Ecclesiam. Non est hæc probabilis liberalitas, si adjuves eum qui adversus viduam et pupillos gravi decernit jurgio, aut vi aliqua possessiones eorum eripere conatur.

145. Non probatur largitas, si quod alteri largitur, alteri quis extorqueat; si injuste quærat, et juste dispensandum putet; nisi forte ut ille Zacchæus, reddas prius quadruplum ei quem fraudaveris : et gentilitatis vitia fidei studio et credentis operatione compenses. Fundamentum igitur habeat liberalitas tua.

146. Hoc primum quæritur, ut cum fide conferas, fraudem non facias oblatis; ne dicas te plus conferre, et minus conferas. Quid enim opus est dicere? Fraus promissi est : in tua potestate est largiri quod velis. Fraus fundamentum solvit, et opus corruit. Numquid Petrus ita indignatione efferbuit, ut Ananiam extingui vellet, vel uxorem ejus? Sed exemplo eorum noluit perire cæteros.

147. Nec illa perfecta est liberalitas, si jactantiæ causa magis quam misericordiæ largiaris. Affectus tuus nomen imponit operi tuo : quomodo a te proficiscitur, sic æstimatur. Vides quam moralem judicem habeas. Te consulit, quomodo opus tuum suscipiat, mentem tuam prius interrogat. *Nesciat*, inquit, *sinistra tua, quid faciat dextera tua.* Non de corpore loquitur, sed etiam unanimus tuus, frater tuus quod facis nesciat; nedum hic mercedem quæris jactantiæ, illic remunerationis fructum amittas. Perfecta autem est liberalitas, ubi silentio quis tegit opus suum, et necessitatibus singulorum occulte subvenit : quem laudat os pauperis, et non labia sua.

148. Deinde perfecta liberalitas fide, causa, loco, tempore commendatur; ut primum opereris circa domesticos fidei.

* *In commune orat*, etc., casu accusativo, idem est ac in communem utilitatem orat.

Grandis culpa, si sciente te, fidelis egeat: si scias eum sine sumtu esse, famem tolerare, ærumnam perpeti, qui præsertim egere erubescat: si in causam ceciderit aut captivitatis suorum, aut calumniæ, et non adjuves: si sit in carcere, et pœnis, et suppliciis propter debitum aliquod justus excrucietur (nam etsi omnibus debetur misericordia, tamen justo amplius); si tempore afflictionis suæ nihil a te impetret: si tempore periculi quo rapitur ad mortem, plus apud te pecunia tua valeat, quam vita morituri. De quo pulcre Job dixit: *Benedictio perituri in me veniat.*

149. Personarum quidem Deus acceptor non est, quia novit omnia. Nos autem omnibus quidem debemus misericordiam: sed quia plerique fraude eam quærunt, et adfingunt ærumnam; ideo ubi causa manifestatur, persona cognoscitur, tempus urget, largius se debet profundere misericordia. Non enim avarus Dominus est, ut plurimum quærat. Beatus quidem qui dimittit omnia, et sequitur eum: sed et ille beatus est, qui quod habet, ex affectu facit. Denique duo æra viduæ illius divitum muneribus prætulit; quia totum illa quod habuit, contulit: illi autem ex abundantia partem exiguam contulerunt. Affectus igitur divitem collationem aut pauperem facit, et pretium rebus imponit. Cæterum Dominus non vult simul effundi opes, sed dispensari: nisi forte ut Elisæus boves suos occidit, et pavit pauperes ex eo quod habuit; ut nulla cura teneretur domestica, sed relictis omnibus, in disciplinam se propheticam daret.

150. Est etiam illa probanda liberalitas, ut proximos seminis tui non despicias, si egere cognoscas. Melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumtum deposcere, aut alicui postulare subsidium necessitati: non tamen ut illi ditiores eo fieri velint, quod tu potes conferre inopibus; causa enim præstat, non gratia. Neque enim propterea te Domino dicasti, ut tuos divites facias: sed ut vitam tibi perpetuam fructu boni operis adquiras, et pretio miserationis peccata redimas tua. Putant se parum poscere: pretium tuum quærunt, vitæ tuæ fructum adimere contendunt, et se juste facere putant! Et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.

151. Consilium promsimus, auctoritatem petamus. Primum neminem debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi; quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut omnes sua inopia ditaret. Dedit regulam quam sequamur, ut bona ratio sit exinaniti patrimonii; si quis pauperum famem repulit, inopiam sublevavit. Unde *et consilium in hoc do*, Apostolus dicit: *hoc enim vobis utile est, ut Christum imitemini.* Consilium bonis datur, correptio errantes coercet. Denique quasi bonis dicit: *Quia non tantum facere, sed et velle cœpistis ab anno præterito.* Perfectorum utrumque est, non pars. Itaque docet et liberalitatem sine benevolentia, et benevolentiam sine liberalitate non esse perfectam. Unde ad perfectum hortatur, dicens: *Nunc ergo et facere consummate, ut quemadmodum promta est in vobis voluntas faciendi, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas promta est, secundum id quod habet, acceptum est, non secundum quod non habet. Non enim ut aliis refectio sit, vobis autem angustia: sed ex æqualitate in hoc tempore, vestra abundantia ad illorum inopiam, ut illorum abundantia sit ad vestram inopiam; ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit: et qui modicum, non minoravit.*

152. Advertimus quemadmodum et benevolentiam, et liberalitatem, et modum comprehendit, et fructum, atque personas. Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium; non enim patiuntur angustias, nisi imperfecti. Sed et si quis Ecclesiam nolens gravare in sacerdotio aliquo constitutus aut ministerio, non totum quod habet, conferat; sed operetur cum honestate quantum officio sat est, non mihi imperfectus videtur. Et puto quod hic angustiam non animi, sed rei familiaris dixerit.

153. De personis autem puto dictum;

Ut vestra abundantia sit ad illorum inopiam, et illorum abundantia ad vestram inopiam; id est, ut populi abundantia sit bonæ operationis ad illorum sublevandam alendi inopiam : et illorum abundantia spiritalis adjuvet in plebe inopiam meriti spiritalis, et conferat ei gratiam.

154. Unde exemplum optimum posuit : *Qui multum, non abundavit : et qui modicum, non minuit*. Bene hortatur ad officium misericordiæ omnes homines istud exemplum : quoniam et qui plurimum auri possidet, non abundat; quia nihil est quidquid in hoc sæculo est : et qui exiguum habet, non minuit; quia nihil est, quod amittit. Res sine dispendio est, quæ tota dispendium est.

155. Est etiam sic intellectus bonus : Qui plurimum habet, etsi non donat, non abundat; quia quantumvis adquirat, eget semper, qui plus concupiscit : et qui exiguum habet, non minuit; quia non multum est quod pauperem pascit. Similiter ergo et ille pauper qui confert spiritalia pro pecuniariis, etsi plurimum habeat gratiæ, non abundat; non enim onerat gratia, sed allevat mentem.

156. Sed etiam sic potest intelligi : Non abundas, o homo. Quantum est enim quod accepisti, etsi tibi multum est? Johannes quo nemo major est inter natos mulierum, inferior tamen erat eo, qui minor est in regno cœlorum.

157. Potest et sic : Non abundat Dei gratia corporaliter, quia spiritalis est. Quis potest ejus aut magnitudinem aut latitudinem comprehendere, quam non videt? Fides, si fuerit sicut granum sinapis, montes transferre potest, et non tibi datur ultra granum sinapis. Si abundet in te gratia, non est verendum ne mens tua tanto munere incipiat extolli; quia multi sunt qui ab altitudine cordis sui gravius corruerunt, quam si nullam habuissent Domini gratiam? Et qui parum habet, non minuit; quia non est corporeum ut dividatur : et quod parum videtur habenti, plurimum est cui nihil deest.

158. Consideranda etiam in largiendo ætas atque debilitas, nonnumquam etiam verecundia, quæ ingenuos prodit natales, ut senibus plus largiaris, qui sibi labore jam non queunt victum quærere. Similiter et debilitas corporis, et hæc juvanda promtius. Tum si quis ex divitiis cecidit in egestatem : et maxime si non vitio suo, sed aut latrociniis, aut proscriptione, aut calumniis, quæ habebat, amisit.

159. Sed forte dicat aliquis : Cæcus uno loco sedet et præteritur, et juvenis validus frequenter accipit. Et verum est; quia obrepit per importunitatem. Non est illud judicii, sed tædii. Nam et Dominus ait in Evangelio de eo qui jam clauserat ostium suum, si quis ostium ejus procacius pulset, quia surgit et dat illi propter importunitatem.

CAPUT XXXI.

Acceptum beneficium largiori manu remetiendum terræ præcipitur exemplo : nec non adductus ad eamdem rem Salomonis de convivio locus, postea spiritali sensu exponitur.

160. PULCRUM quoque est propensiorem ejus haberi rationem, qui tibi aut beneficium aliquod, aut munus contulit, si ipse in necessitatem incidit. Quid enim tam contra officium, quam non reddere quod acceperis? Nec mensura pari, sed uberiore reddendum arbitror, et usum pensare beneficii; ut et tu subvenias, quantum ejus ærumnam repellas. Etenim superiorem non esse in referendo quam in conferendo beneficio, hoc est minorem esse; quoniam qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior.

161. Unde imitanda nobis est in hoc quoque natura terrarum, quæ susceptum semen multiplicatiori solet numero reddere quam acceperit. Ideo tibi scriptum est : *Sicut agricultura est homo insipiens, et tamquam vinea homo egens sensu. Si reliqueris eum, desolabitur*. Sicut agricultura ergo etiam sapiens, ut tamquam fœnerata sibi majore mensura semina suscepta restituat. Terra ergo aut spontaneos fructus germinat, aut creditos uberiore cumulo refundit ac reddit. Utrumque debes quodam hæreditario usu parentis, ne relinquaris

sicut infœcundus ager. Esto tamen ut aliquis excusare possit quod non dederit, quomodo excusare potest quod non reddiderit? Non dare cuiquam vix licet, non reddere vero non licet.

162. Ideo pulcre Salomon ait : *Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige ea quæ apponuntur tibi : et mitte manum tuam sciens quod oportet te talia præparare. Si autem insatiabilis es, noli concupiscere escas ejus; hæc enim obtinent vitam fallacem.* Quas nos imitari cupientes sententias, scripsimus. Conferre gratiam bonum est : at qui referre nescit, durissimus. Humanitatis exemplum ipsa terra suggerit. Spontaneos fructus ministrat quos non severis, multiplicatum quoque reddit quod acceperit. Negare tibi pecuniam numeratam non licet, quomodo licet acceptam non referre gratiam? In proverbiis quoque habes, quod ita plurimum redhibitio ista gratiæ apud Deum consuevit valere, ut etiam in die ruinæ inveniat gratiam, quando possunt præponderare peccata. Et quid aliis utar exemplis, cum Domiminus ipse remunerationem uberiorem sanctorum meritis in Evangelio polliceatur, atque exhortetur ut operemur bonum opus, dicens : *Dimittite et dimittetur vobis : date et dabitur vobis : mensuram bonam, commotam, supereffluentem dabunt in sinum vestrum ?*

163. Itaque et illud convivium Salomonis non de cibis, sed de operibus est bonis. Quo enim melius epulantur animi, quam bonis factis? Aut quid aliud tam facile potest justorum explere mentes, quam boni operis conscientia? Qui autem jucundior cibus, quam facere voluntatem Dei? Quem cibum sibi solum Dominus abundare memoravit, sicut scriptum est in Evangelio : *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui est in cœlo.*

164. Hoc cibo delectemur, de quo ait Propheta : *Delectare in Domino.* Hoc cibo delectantur, qui superiores delectationes mirabili ingenio comprehenderunt, qui possunt scire qualis sit illa munda et intelligibilis mentis delectatio. Edamus ergo panes sapientiæ, et saturemur in verbo Dei; quia non in solo pane, sed in omni verbo Dei vita est hominis facti ad imaginem Dei. De poculo vero satis expresse dicit sanctus Job : *Sicut terra expectans pluviam, sic et isti sermones meos.*

CAPUT XXXII.

Præmisso quid gratiæ ob memorati convivii fercula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensentur; ubi et de benevolentiæ laude, effectis atque ordine disseritur.

165. Pulcrum est ergo ut divinarum scripturarum humescamus alloquio, et quasi ros sic in nos Dei verba descendant. Cum igitur sederis ad illam mensam potentis, intellige quis sit iste potens : et in paradiso delectationis positus, atque in convivio sapientiæ locatus, considera quæ apponuntur tibi. Scriptura divina convivium sapientiæ est : singuli libri singula sunt fercula. Intellige prius quæ habeant ferculorum dapes, et tunc mitte manum; ut ea quæ legis vel quæ accipis a Domino Deo tuo operibus exsequaris, et collatam in te gratiam officiis repræsentes : ut Petrus et Paulus, qui evangelizando vicem quamdam largitori muneris reddiderunt, ut possent singuli dicere : *Gratia autem Dei sum quod sum, et gratia ejus egena in me non fuit : sed abundantius illis omnibus laboravi.*

166. Alius ergo fructum accepti beneficii, ut aurum auro, argentum argento rependit : alius laborem, alius, haud scio an etiam locupletius, solum restituit affectum. Quid enim si reddendi nulla facultas suppetit? In beneficio referendo plus animus quam census operatur : magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas referendi muneris. Gratia enim in eo ipso quod habetur, refertur. Magna igitur benevolentia, quæ etiamsi nihil conferat, plus exhibet : et cum in patrimonio nihil habeat, largitur pluribus; idque facit sine ullo sui dispendio, et lucro omnium. Et ideo præstat benevolentia supra ipsam liberalitatem. Ditior hæc moribus quam illa muneribus; plures enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.

167. Est autem benevolentia etiam conjuncta liberalitati a qua ipsa liberalitas proficiscitur, cum largitatis affectum sequitur largiendi usus : et separata atque discreta. Ubi enim deest liberalitas benevolentia manet, communis quædam parens omnium quæ amicitiam connectit et copulat : in consiliis fidelis, in prosperis læta, in tristibus mœsta; ut unusquisque benevolentis se magis quam sapientis credat consilio : ut David cum esset prudentior, Jonathæ tamen junioris consiliis adquiescebat. Tolle ex usu hominum benevolentiam, tamquam solem e mundo tuleris, ita erit; quia sine ea usus hominum esse non potest ut peregrinanti monstrare viam revocare errantem deferre hospitium (non igitur mediocris virtus de qua sibi plaudebat Job dicens *Foris autem non habitabat hospes, janua mea omni venienti patebat* aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere. Benevolentia itaque in his est omnibus tamquam fons aquæ reficiens sitientem et tamquam lumen quod etiam in aliis luceat, nec illis desit qui de suo lumine aliis lumen accenderint.

168. Est etiam illa benevolentiæ liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum scindens restituas, nihil a debitore consequutus debiti. Quod exemplo sui facere nos debere Job sanctus admonet. Nam qui habet, non mutuatur qui non habet, non liberat syngrapham. Quid igitur etiam si ipse non exigas, avaris hæredibus reservas, quam potes cum benevolentiæ laude sine damno pecuniæ repræsentare

169. Atque ut plenius discutiamus : benevolentia a domesticis primum profecta personis, id est a filiis parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum, et de paradiso egressa mundum replevit. Denique cum in viro et femina benevolentem Deus posuisset affectum dixit : *Erunt ambo in una carne*, et in uno spiritu. Unde se Eva serpenti credidit; quoniam quæ benevolentiam acceperat, esse malevolentiam non opinabatur.

CAPUT XXXIII.

Benevolentiam in Ecclesia maxime, et earumdem aut affinium virtutum hominibus perseverare.

170. Augetur benevolentia cœtu Ecclesiæ, fidei consortio, initiandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine *, mysteriorum communione. Hæc enim etiam appellationes necessitudinum, reverentiam filiorum, auctoritatem et pietatem patrum, germanitatem fratrum sibi vindicant. Multum igitur ad cumulandam spectat benevolentiam necessitudo gratiæ.

171. Adjuvant etiam parium studia virtutum. Siquidem benevolentia etiam morum facit similitudinem. Denique Jonathas filius regis imitabatur sancti David mansuetudinem, propter quod diligebat eum. Unde et illud : *Cum sancto sanctus eris*, non solum ad conversationem, sed etiam ad benevolentiam derivandum videtur. Nam utique et filii Noe simul habitabant, et non erat in his morum concordia. Habitabant etiam in domo patria Esau et Jacob sed discrepabant. Non enim erat benevolentia inter eos, quæ sibi præferret alterum sed magis contentio quæ præriperet benedictionem. Nam cum alter prædurus alter mansuetus esset, inter dispares mores, et studia compugnantia, benevolentia esse non poterat. Adde quia sanctus Jacob paternæ degenerem domus virtuti præferre non poterat.

172. Nihil autem tam consociabile, quam cum æquitate justitia : quæ velut compar et socia benevolentiæ, facit ut eos quos pares nobis credimus, diligamus. Habet autem in se benevolentia etiam fortitudinem; nam cum amicitia ex benevolentiæ fonte procedat, non dubitat pro amico gravia vitæ sustinere pericula : *Et si mala mihi*, inquit, *evenerint per illum, sustineo.*

* Videtur per voces *percipiendæ gratiæ necessitudine* potissimum ea signari necessitudo quæ inter ordinantem atque ordinatum baptizantem et baptizatum, nec non inter catechizantem et catechizatum contrahitur, quo etiam referri potest quæ inter susceptores atque susceptos nascitur sacra cognatio.

CAPUT XXXIV.

Nonnulla benevolentiæ commoda memorantur.

173. BENEVOLENTIA etiam gladium invidiæ extorquere consuevit. Benevolentia facit ut amici vulnera utiliora sint quam voluntaria inimici oscula. Benevolentia facit, ut unus fiat ex pluribus; quoniam si plures amici sint, unus fiunt, in quibus unus spiritus et una sententia est. Simul advertimus etiam correptiones in amicitia gratas esse, quæ aculeos habent, dolorem non habent. Compungimur enim censoriis sermonibus, sed benevolentiæ delectamur sedulitate.

174. Ad summam, non omnibus eadem semper officia debentur, nec personarum semper, sed plerumque causarum et temporum prælationes sunt, ut vicinum quis interdum magis quam fratrem adjuverit. Quoniam et Salomon dicit: *Melior vicinus in proximo, quam frater longe habitans.* Et ideo plerumque amici se benevolentiæ quisque committit, quam fratris necessitudini. Tantum valet benevolentia, ut plerumque pignora vincat naturæ.

CAPUT XXXV.

De fortitudine quæ dividitur in bellicam atque domesticam: primam sine justitia et prudentia virtutem non esse: alteram maxime in tolerantia esse positam.

175. SATIS copiose justitiæ loco honesti naturam et vim tractavimus. Nunc de fortitudine tractemus, quæ velut excelsior cæteris, dividitur in res bellicas et domesticas. Sed bellicarum rerum studium a nostro officio jam alienum videtur; quia animi magis quam corporis officio intendimus: nec ad arma jam spectat usus noster, sed ad pacis negotia. Majores autem nostri, ut Jesus Nave, Hierobaal, Samson, David summam rebus quoque bellicis retulere gloriam.

176. Est itaque fortitudo velut excelsior cæteris, sed numquam incomitata virtus; non enim se ipsam committit sibi: alioquin fortitudo sine justitia iniquitatis materia est. Quo enim validior est, eo promtior ut inferiorem opprimat; cum in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur.

177. Numquam David nisi lacessitus bellum intulit. Itaque prudentiam fortitudinis comitem habuit in prælio. Nam et adversus Goliam immani mole corporis virum singulari certamine dimicaturus, arma quibus oneraretur, respuit; virtus enim suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. Deinde eminus, quo gravius feriret, ictu lapidis hostem interemit. Postea numquam nisi consulto Domino, bellum adorsus. Ideo in omnibus victor præliis, usque ad summam senectutem manu promtus, bello adversum Titanas suscepto, ferocibus bellator miscebatur agminibus, gloriæ cupidus, incuriosus salutis.

178. Sed non hæc sola præclara fortitudo est; sed etiam illorum gloriosam fortitudinem accipimus, qui per fidem magnitudine animi *obstruxerunt leonum ora, extinxerunt virtutem ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate fortes:* qui non comitatu et legionibus succincti communem cum multis victoriam, sed nuda virtute animi singularem de perfidis retulerunt triumphum. Quam insuperabilis Daniel, qui circa latera sua rugientes non expavit leones! Fremebant bestiæ, et ille epulabatur.

CAPUT XXXVI.

Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliori depellamus: aliud ut non rectos animi motus coerceamus: aliud demum tum ut adspernemur humilia, tum ut honesta infracto animo prosequamur. Quæ ab universis quidem christianis, sed potissimum ab Ecclesiasticis viris præstanda demonstrantur.

178. NON igitur in viribus corporis et lacertis tantummodo fortitudinis gloria est, sed magis in virtute animi: neque in inferenda, sed in depellenda injuria lex virtutis est. QUI ENIM non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio quam ille qui facit. Unde sanctus Moyses hinc prius orsus est tentamenta bellicæ fortitudinis. Nam cum vidisset

Hebræum ab Ægyptio injuriam accipientem, defendit; ita ut Ægyptium sterneret, atque in arena absconderet. Salomon quoque ait : *Eripe eum qui ducitur ad mortem.*

179. Unde igitur hoc vel Tullius, vel etiam Panætius, aut ipse Aristoteles transtulerint, apertum est satis. Quamquam etiam his duobus antiquior dixerit Job : *Salvum feci pauperem de manu potentis, et pupillum cui adjutor non erat, adjuvi. Benedictio perituri in me veniat.* Nonne hic fortissimus, qui tam fortiter pertulit impetus diaboli, et vicit eum virtute mentis suæ? Neque vero de ejus dubitandum fortitudine, cui dicit Dominus : *Accinge sicut vir lumbos tuos, suscipe altitudinem et virtutem : omnem autem injuriosum humiliato.* Apostolus quoque ait : *Habetis fortissimam consolationem.* Est ergo fortis qui se in dolore aliquo consolatur.

180. Et revera jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum vincit, iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi vento quodam, variarum rerum circumfertur mutatione. Quid autem excelsius et magnificentius, quam exercere mentem, afficere carnem et in servitudinem redigere; ut obediat imperio, consiliis obtemperet, ut in adeundis laboribus impigre exsequatur propositum animi ac voluntatem?

181. Hæc igitur prima vis fortitudinis, quoniam in duobus generibus fortitudo spectatur animi. Primo, ut externa corporis pro minimis habeat, et quasi superflua despicienda magis quam expetenda ducat. Secundo, ut ea quæ summa sunt, omnes quæ res in quibus honestas et illud πρεπον cernitur, præclara animi intentione usque ad affectum persequatur. Quid enim tam præclarum, quam ut ita animum informes tuum, ut neque divitias, neque voluptates, neque honores in maximis constituas, neque in his studium omne conteras? Quod cum ita affectus animo fueris, necesse est ut illud honestum ac decorum præponendum putes, illique mentem ita intendas tuam, ut quidquid acciderit quo frangi animi solent, aut patrimonii amissio, aut honoris imminutio, aut obtrectatio infidelium, quasi superior non sentias. Deinde ut te salutis ipsius pericula pro justitia suscepta non moveant.

182. Hæc vera fortitudo est, quam habet Christi athleta, qui nisi legitimo certamine non coronatur. An mediocre tibi videtur præceptum fortitudinis: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem?* Vide quot certamina, et una corona. Quod præceptum non dat, nisi qui est confortatus in Christo Jesu, cujus caro requiem non habebat. Afflictio undique : foris pugnæ, intus timores. Et quamvis in periculis, in laboribus plurimis, in carceribus, in mortibus positus; animo tamen non frangebatur, sed præliabatur, adeo ut potentior suis fieret infirmitatibus.

183. Itaque considera quemadmodum eos qui ad officia Ecclesiæ accedunt, despicientiam rerum humanarum habere debere doceat. *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* Et infra : *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* Et iterum : *Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram.* Et hæc quidem adhuc omnibus fidelibus : tibi autem, fili, contemtum divitiarum, profanarum quoque et anilium fabularum suadet declinationem, nihil permittens nisi quod te exerceat ad pietatem; quia corporalis exercitatio nulli rei usui est : pietas autem ad omnia utilis.

184. Exerceat ergo te pietas ad justitiam, continentiam, mansuetudinem; ut fugias juvenilia opera, confirmatus et radicatus in gratia bonum fidei subeas certamen : non te implices negotiis sæcularibus, quoniam Deo militas. Etenim si is qui imperatori militat, a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus; quanto magis qui fidei exercet militiam, ab omni usu

...tionis abstinere debet, agelluli contentus fructibus, si habet: si ...habet, stipendiorum suorum fructu? ...idem bonus testis est qui dicit: ...nis *fui, et senui, et non vidi justum* ...*relictum, nec semen ejus quærens pa*...*m*. Ea est enim tranquillitas animi et ...mperantia, quæ neque studio quæ...ndi afficitur, neque egestatis metu ...agitur.

—

CAPUT XXXVII.

Servandam ut in prosperis, ita et in adversis mentis æqualitatem: mala tamen interdum declinanda.

185. Ea est etiam quæ dicitur vacuitas animi ab angoribus; ut neque in doloribus molliores simus, neque in prosperis elatiores. Quod si hi qui ad capessendam rempublicam adhortantur aliquos, hæc præcepta dant, quanto magis nos qui ad officium Ecclesiæ vocamur, talia debemus agere quæ placeant Deo; ut prætendat in nobis virtus Christi, et ita simus nostro probati imperatori, ut membra nostra arma justitiæ sint, arma non carnalia in quibus peccatum regnet, sed arma fortia Deo quibus peccatum destruatur: moriatur caro nostra, ut in ea omnis culpa moriatur; et quasi ex mortuis viventes, novis resurgamus operibus ac moribus.

186. Hæc sunt plena honesti et decori officii stipendia fortitudinis. Sed quia in omnibus quæ agimus, non solum quid honestum, sed etiam quid possibile sit quærimus, ne forte aggrediamur aliquid quod non possimus exsequi. Unde nos tempore persecutionis de civitate in civitatem concedere, immo ut verbo ipso utar, *fugere* vult Dominus; ne temere aliquis dum martyrii desiderat gloriam, offerat se periculis, quæ fortasse caro infirmior, aut remissior animus ferre ac tolerare non queat.

—

CAPUT XXXVIII.

Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, necnon confirmandam prævidentia: et quæ hic incurrant difficultates?

187. Nec rursus propter ignaviam cedere quis ac deserere fidem debet metu periculi. Qua gratia præparandus est animus, exercenda mens, stabilienda ad constantiam; ut nullis perturbari animus possit terroribus, nullis frangi molestiis, nullis suppliciis cedere. Quæ difficile quidem sustinentur: sed quia omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine, ideo si consilio firmes animum tuum, nec a ratione discedendum putes, et proponas divini judicii metum, perpetui supplicii tormenta, potes animi subire tolerantiam.

188. Hoc igitur diligentiæ est, ut quis ita se comparet: illud ingenii, si quis potest vigore mentis prævidere quæ futura sunt, et tamquam ante oculos locare quid possit accidere, et quid agere debeat, si ita acciderit, definire; interdum duo et tria simul volvere animo, quæ conjiciat aut singula aut conjuncta accidere posse, et aut singulis aut conjunctis disponere actus quos intelligat profuturos.

189. Fortis ergo est viri non dissimulare cum aliquid immineat, sed prætendere, et tamquam explorare de specula quadam mentis, et obviare cogitatione provida rebus futuris, ne forte dicat postea: Ideo ista incidi, quia non arbitrabar posse evenire. Denique nisi explorentur adversa, cito occupant. Ut in bello improvisus hostis vix sustinetur, et si imparatos inveniat, facile opprimit: ita animum mala inexplorata plus frangunt.

200. In his igitur duobus illa est animi excellentia, ut primum animus tuus bonis exercitus cogitationibus, mundo corde quod verum et honestum est videat; *Beati* enim *mundo corde, quia ipsi etiam Deum videbunt*: atque id quod honestum est solum bonum judicet: deinde nullis perturbetur occupationibus, nullis cupiditatibus fluctuet.

201. Neque vero id facile quisquam facit. Quid enim tam difficile quam despicere tamquam ex arce aliqua sapientiæ opes, aliaque omnia quæ plerisque videntur magna et præcelsa? Deinde ut judicium tuum stabili ratione confirmes, et quæ judicaveris levia, tamquam nihil profutura contemnas? Deinde

ut si quid acciderit adversi, idque grave et acerbum putetur, ita feras, ut nihil præter naturam accidisse putes, cum legeris : *Nudus sum natus, nudus exibo. Quæ Dominus dedit, Dominus abstulit;* utique et filios amiserat et facultates? Servesque in omnibus personam sapientis et justi, sicut ille servavit qui ait : *Sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum.* Et infra : *Sicut una insipientium mulierum loquuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, quæ mala sunt, non sustinebimus?*

CAPUT XXXIX.

Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam : quod in sancto Job docetur factum.

202. Non est igitur mediocris nec discreta a cæteris animi fortitudo, quæ bellum cum virtutibus gerat : sed quæ sola defendat ornamenta virtutum omnium, et judicia custodiat; et quæ inexpiabili prælio adversus omnia vitia decernat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) ave dicat, pecuniam negligat, avaritiam fugiat tamquam labem quamdam, quæ virtutem effeminet. Nihil enim tam contrarium fortitudini, quam lucro vinci. Frequenter pulsis hostibus, et inclinata in fugam adversariorum acie, dum exuviis cæsorum capitur præliator, inter ipsos quos stravit, miserandus occubuit : et triumphis suis dejectæ legiones dum spoliis occupantur, hostem in se revocaverunt, qui fugerat.

203. Fortitudo igitur tam immanem pestem repellat et proterat, nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia, tamquam virtutis venena : iracundiam velut quibusdam propulset armis, quæ tollat consilium, et tamquam ægritudinem vitet. Gloriæ quoque caveat appetentiam, quæ frequenter nocuit immoderatius expetita, semper autem usurpata.

204. Quid horum sancto Job vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit? Quomodo laborem ægritudinis, frigoris, famis pertulit? Quomodo despexit salutis periculum? Numquid rapinis divitiæ coacervatæ, de quibus tanta inopibus adfluebant? Numquid avaritiam census, aut voluptatis studia cupiditatesque excitavit? Numquid trium regum injuriosa contentio, vel servorum contumelia in iram excussit? Numquid gloria sicut levem extulit, qui imprecabatur gravia sibi, si umquam vel non voluntariam celavisset culpam, vel reveritus esset multitudinem plebis, quominus annuntiaret eam in conspectu omnium? Neque enim consentaneæ sunt vitiis virtutes, sed sibi constant. Quis igitur tam fortis quam sanctus Job : cui secundus adjudicari potest, qui parem vix reperit?

CAPUT XL.

Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur.

205. Sed fortasse aliquos bellica defixos gloria tenet, ut putent solam esse præliarem fortitudinem; et ideo me ad hæc deflexisse, quia illa nostris deforet. Quam fortis Jesus Nave, ut uno prælio quinque reges captos sterneret cum populis suis? Deinde cum adversum Gabaonitas urgeret prælium, et vereretur ne nox impediret victoriam, magnitudine mentis et fidei clamavit : *Stet sol;* et stetit, donec victoria consummaretur. Gedeon in trecentis viris de ingenti populo et acerbo hoste revexit triumphum. Jonathas adolescens virtutem fecit in magno prælio. Quid de Machabæis loquar?

206. Sed prius de populo dicam Patrum, qui cum essent parati ad repugnandum pro templo Dei, et pro legitimis suis, dolo hostium die lacessiti sabbati, maluerunt vulneribus offerre nuda corpora, quam repugnare, ne violarent sabbatum. Itaque omnes læti se obtulerunt morti. Sed Machabæi considerantes quod hoc exemplo gens omnis posset perire, sabbato etiam, cum ipsi in bellum provocarentur, ulti sunt innocentium necem fratrum

Unde postea stimulatus rex Antiochus, cum bellum accenderet per duces Lysiam, Nicanorem, Gorgiam cum Orientalibus suis et Assyriis attritus est copiis, ut quadraginta et octo millia in medio campi a tribus millibus prosternerentur.

Virtutem ducis Judæ Machabæi de suo milite considerate. Namque Eleazarus cum supereminentem cæteris elephantum, lorica vestitum regia, advertisset, arbitratus quod in eo esset rex, cursu concitus in medium legionis se injecit, et abjecto clypeo, utraque manu interficiebat, donec pervenit ad bestiam; atque intravit sub eam, et subjecto gladio interemit eam. Itaque cadens bestia oppressit Eleazarum, atque ita mortuus est. Quanta igitur virtus animi? Primo, ut mortem non timeret; deinde, ut circumfusus legionibus inimicorum, in confertos raperetur hostes, medium penetraret agmen, et contempta morte ferocior, abjecto clypeo, utraque manu vulneratæ molem bestiæ subiret ac sustineret: post infra succederet, quo pleniori feriret ictu: cujus ruina inclusus magis quam oppressus, suo est sepultus triumpho.

Nec fefellit opinio virum, etsi regius fefellerit habitus; tanto enim virtutis spectaculo defixi hostes fuere, ut inermem occupatum incursare non auderent, et casum ruentis bestiæ sic extimuerunt, ut impares se omnes unius virtuti arbitrarentur. Denique Antiochus Lysiæ filius qui cum centum viginti millibus hominum armaverat et cum triginta duobus elephantis; ita ut ab ortu solis per singulas bestias velut montes quidam armorum corusco, tamquam lampadibus ardentibus refulgeret, unius fortitudine, pacem rogaret. Eleazarus hæredem virtutis suæ pacem reliquit. Sed hæc triumphorum

CAPUT XLI.

Laudata Judæ ac Jonathæ magnitudine animi, martyrum in tolerando constantia, quæ pars non minima fortitudinis, ob oculos ponitur.

209. VERUM quia fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur; spectemus nunc Judæ Machabæi exitum. Is enim post victum Nicanorem regis Demetrii ducem, securior adversus viginti millia exercitus regis, cum nongentis viris bellum adorsus, volentibus his cedere, ne multitudine opprimerentur, gloriosam magis mortem, quam turpem fugam suasit: *Ne crimen*, inquit, *nostræ relinquamus gloriæ*. Itaque commissò prælio, cum a primo ortu diei in vesperam dimicaretur, dextrum cornu, in quo validissimam manum advertit hostium, aggressus facile avertit. Sed dum fugientes sequitur, a tergo vulneri locum præbuit: ita gloriosiorem triumphis locum mortis invenit.

210. Quid Jonatham fratrem ejus adtexam, qui cum parva manu adversus exercitus regios pugnans, desertus a suis, et cum duobus tantum relictus reparavit bellum, avertit hostem, fugitantes suos ad societatem revocavit triumphi?

211. Habes fortitudinem bellicam, in qua non mediocris honesti ac decori forma est, quod mortem servituti præferat ac turpitudini. Quid autem de martyrum dicam passionibus? Et ne longius evagemur, non minores de superbo rege Antiocho Machabæi pueri revexerunt triumphos, quam parentes proprii. Siquidem illi armati, isti sine armis vicerunt. Stetit invicta septem puerorum cohors, regiis cincta legionibus: defecerunt supplicia, cesserunt tortores, non defecerunt martyres. Alius corium capitis exutus, speciem mutaverat, virtutem auxerat. Alius linguam jussus amputandam promere, respondit: Non solum Dominus audit loquentes, qui audiebat Moysen tacentem. Plus audit tacitas cogitationes suorum, quam voces omnium. Linguæ flagellum times, flagellum sanguinis

---

...do *inermem*, qui gladio armatus ...num hostes interficiebat? Sed hoc ...n clypeum referendum est, juxta ...: *Arma esse suis nominibus alia ad ...alia ad nocendum, quæ qui non habue-...ines fuisse.*

non times? Habet et sanguis vocem suam, qua clamat ad Deum, sicut clamavit in Abel.

212. Quid de matre loquar, quæ spectabat læta filiorum quot funera tot trophæa, et morientium vocibus tamquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam in filiis cernens, et pietatis harmoniam omni lyræ numero dulciorem?

213. Quid de bimulis loquar, qui ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensum naturæ? Quid de sancta Agne, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit?

214. Non prætereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum videret Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit: Quo progrederis sine filio, pater: quo sacerdos sancte sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem *, cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas? Vide ne periclitetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur. ABJECTIO discipuli detrimentum est magisterii. Quid quod illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus magis quam suis vincunt? Denique Abraham filium obtulit, Petrus Stephanum præmisit. Et tu, pater, ostende in filio virtutem tuam, offer quem erudisti; ut securus judicii tui comitatu nobili pervenias ad coronam.

215. Tunc Xystus ait: Non ego te, fili, relinquo ac desero: sed majora tibi debentur certamina. Nos [illegible] senes levioris pugnæ cursum recip[illegible] te quasi juvenem manet glorios[illegible] tyranno triumphus. Mox venies, [illegible] desiste, post triduum me sequeris. [illegible] cerdotem et levitam hic medius [illegible] rus decet. Non erat tuum sub ma[illegible] vincere, quasi adjutorem quær[illegible] Quid consortium passionis meæ exp[illegible] Totam tibi hæreditatem ejus [illegible] Quid præsentiam meam requiris? [illegible] mi discipuli magistrum præced[illegible] fortes sequantur; ut vincant sine [illegible] gistro, qui jam non indigent magist[illegible] Sic et Elias Elizæum reliquit. Tibi [illegible] mando nostræ virtutis successionem[illegible]

216. Talis erat contentio, digna [illegible] de qua certarent sacerdos et minist[illegible] quis prior pateretur pro Christi [illegible] ne. In fabulis ferunt tragicis excit[illegible] theatri magnos esse plausus, cum [illegible] Pylades Orestem diceret, Orestes, [illegible] erat, Orestem se esse adsevararet: [illegible] ut pro Oreste necaretur, Orestes [illegible] Pyladem pro se pateretur necari. [illegible] illis non licebat vivere, quod uterque esset parricidii reus: alter qui fecisset, alter qui adjuvisset. Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis; tamen et ipse post triduum, cum illuso tyranno, impositus super craticulam exureretur: [illegible] *est*, inquit, *versa et manduca*. Ita animi virtute vincebat ignis naturam.

CAPUT XLII.

Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures.

217. CAVENDUM etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ ducuntur cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, et plerumque aversos a nobis animos gentilium in studia persecutionis excitent, atque inflamment ad iracundiam. Itaque ut illi perseverare possint, et supplicia vincere, quantos perire faciunt?

218. Prospiciendum etiam ne adulantibus aperiamus aurem; emolliri enim adulatione, non solum fortitudinis non esse, sed etiam ignaviæ videtur.

---

* Hoc loco sumitur *consecratio* vel pro ipso consecrandi actu, vel pro rei consecratæ distributione. Et hæc acceptio maxime nobis arridet: tum quia vox *commisisti* aliquid jam perfectum signat, et aliæ illæ *consummandorum consortium sacramentorum*, pulcre ad eamdem dispensationem referuntur: tum quia proprium Diaconorum officium erat plebi Dominicum sanguinem administrare.

CAPUT XLIII.

…perantia, et præcipuis ejus partibus, …rum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, et decoris consideratione.

219. Quoniam de tribus virtutibus …mus, restat ut de quarta virtute …mus, quæ temperantia ac modestia …tur: in qua maxime tranquillitas …i, studium mansuetudinis, moderationis gratia, honesti cura, decoris consideratio spectatur et quæritur.

220. Ordo igitur quidam vitæ nobis …dus est, ut a verecundia prima …dam fundamenta ducantur: quæ … ac familiaris est mentis placiditati, …rvitiæ fugitans, ab omni aliena …, sobrietatem diligit, honestatem …t, decorum illud requirit.

221. Sequatur conversationis electio, adjungamur probatissimis quibusque …ioribus. Namque ut æqualium usus …cior, ita senum tutior est, qui ma…rio quodam et ductu vitæ colorat … adolescentium, et velut murice …bitatis inficit. Namque si hi qui sunt …ri locorum, cum solertibus viarum …r adoriri gestiunt; quanto magis adolescentes cum senibus debent novum …iter vitæ aggredi, quo minus errare …int, et a vero tramite virtutis deflectere? Nihil enim pulcrius quam eosdem et magistros vitæ et testes habere.

222. Quærendum etiam in omni actu quid personis, quid temporibus conveniat atque ætatibus, quid etiam singulorum ingeniis sit accommodum. Sæpe …im quod alterum decet, alterum non decet. Aliud juveni aptum, aliud seni: aliud in periculis, aliud in rebus secundis.

223. Saltavit ante arcam Domini David: non saltavit Samuel; nec ideo ille reprehensus, sed magis iste laudatus. Mutavit vultum contra regem, cui nomen Achis: at hoc si fecisset remota formidine quo minus cognosceretur, nequaquam levitatis reprehensione carere potuisset. Saul quoque vallatus choro prophetarum, etiam ipse prophetavit; et de solo quasi indigno memoratum est: *Et Saul inter prophetas!*

CAPUT XLIV.

Officio sibi congruo quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum; contra quam Ecclesiastici viri faciunt.

224. Unusquisque igitur suum ingenium noverit, et ad id se applicet, quod sibi aptum elegerit. Itaque quid sequatur, prius consideret. Noverit bona sua, sed etiam vitia cognoscat: æqualemque se judicem sui præbeat; ut bonis intendat, vitia declinet.

225. Alius distinguendæ lectioni aptior; alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu, sollicitior, alius sacrario opportunior habetur. Hæc omnia spectet sacerdos, et quid cuique congruat, id officii deputet. Quo etenim unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, id majore impletur gratia.

226. Sed id cum in omni vita difficile, tum in nostro actu difficillimum est. Amat enim unusquisque sequi vitam parentum. Denique plerique ad militiam feruntur, quorum militaverunt parentes, alii ad actiones diversas.

227. In ecclesiastico vero officio nihil rarius invenias quam eum qui sequatur institutum patris: vel quia gravis deterret actus, vel quia in lubrica ætate difficilior abstinentia, vel quia alacri adolescentiæ videtur vita obscurior; et ideo ad ea convertuntur studia, quæ plausibiliora arbitrantur. Præsentia quippe plures quam futura præferunt. Illi autem præsentibus, nos futuris militamus. Unde quo præstantior causa, eo debet esse cura adtentior.

CAPUT XLV.

De pulcro et honesto: quid sit inter illa discriminis tam apud prophanos auctores, quam sacros.

228. Teneamus igitur verecundiam, et eam quæ totius vitæ ornatum adtollit, modestiam. Non enim mediocre est rebus singulis modum servare, atque impartiri ordinem, in quo vere prælucet illud quod decorum dicitur: quod ita cum honesto jungitur, ut separari

non queat. Siquidem et quod decet, honestum est : et quod honestum est, decet; ut magis in sermone distinctio sit, quam in virtute discretio. Differre enim ea inter se intelligi potest, explicari non potest.

229. Et ut conemur aliquid eruere distinctionis, honestas velut bona valetudo est, et quædam salubritas corporis : decus autem tamquam venustas et pulcritudo. Sicut ergo pulcritudo super salubritatem ac valetudinem videtur excellere, et tamen sine his esse non potest, neque ullo separari modo; quoniam nisi bona valetudo sit, pulcritudo esse ac venustas non potest : sic honestas decorum illud in se continet, ut ab ea profectum videatur, et sine ea esse non possit. Velut salubritas igitur totius operis actusque nostri honestas est, et sicut species est decorum, quod cum honestate confusum, opinione distinguitur. Nam etsi in aliquo videatur excellere, tamen in radice est honestatis, sed flore præcipuo, ut sine ea decidat, in ea floreat. Quid enim est honestas, nisi quæ turpitudinem quasi mortem fugiat? Quid vero inhonestum, nisi quod ariditatem ac mortem adferat? Virente igitur substantia virtutis, decorum illud tamquam flos emicat, quia radix salva est : at vero propositi nostri radice vitiosa, nihil germinat.

230. Habes hoc in nostris aliquanto expressius. Dicit enim David : *Dominus regnavit, decorem induit.* Et Apostolus ait : *Sicut in die, honeste ambulate.* Quod Græci dicunt εὐσχημόνως, hoc autem proprie significat, bono habitu, bona specie. Deus ergo primum hominem cum conderet, bona habitudine, bona membrorum compositione formavit, et optimam ei speciem dedit. Remissionem non dederat peccatorum : sed posteaquam renovavit eum spiritu, et infudit ei gratiam, qui venerat in servi forma, et in hominis specie adsumsit decorem redemtionis humanæ. Et ideo dixit Propheta : *Dominus regnavit, decorem induit.* Deinde alibi dicit : *Te decet hymnus, Deus, in Sion;* hoc est dicere : Honestum est ut te timeamus, te diligamus, te precemur, te honorificemus; scriptum est enim : *Omnis* [illegible] *neste fiant.* Sed possumus et h[illegible] timere, diligere, rogare, h[illegible] hymnus specialiter Deo dicitur[illegible] tamquam excellentius cæteris c[illegible] est decorum, quod deferimus De[illegible] lierem quoque in habitu ornato[illegible] convenit : sed specialiter eam [illegible] orare velatam, et orare promitt[illegible] castitatem cum bona conversatio[illegible]

CAPUT XLVI.

Proponitur bifida decori divisio : tam[illegible] quam ostensum est quod secundum na[illegible] sit, honestum : quod secus, turpe [illegible] dum ; exemplis illustratur hæc ipsa di[illegible]

231. EST igitur decorum quod [illegible] eminet, cujus divisio gemina est. [illegible] est decorum quasi generale, quod [illegible] universitatem funditur honestatis, [illegible] quasi in toto spectatur corpore; [illegible] etiam speciale, quod in parte ali[illegible] enitet. Illud generale ita est, ut [illegible] æquabilem formam atque universit[illegible] honestatis in omni actu suo ha[illegible] concinentem; cum omnis sibi ejus [illegible] consentit, nec in ulla aliqua re di[illegible] pat : hoc speciale, cum aliquem ali[illegible] in suis habet virtutibus præeminentia[illegible]

232. Simul illud adverte quod et de[illegible] corum est secundum naturam vivere, secundum naturam degere, et turpe est quod sit contra naturam. Ait enim Apostolus quasi interrogans : *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam habeat, ignominia est illi; quoniam contra naturam est?* Et iterum dicit : *Mulier vero si capillos habeat, gloria est illi.* Est enim secundum naturam, quoniam quidem capilli pro velamine sunt; hoc est enim naturale velamen. Personam igitur nobis et speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus : uti namque et innocentiam ejus custodire possimus, nec acceptam nostra malitia mutaret.

233. Habes hoc decorum generale quia fecit Deus mundi istius pulcritudinem. Habes et per partes, quia cum faceret Deus lucem, et diem noctemque distingueret, cum conderet cœlum,

lerras et maria separaret, cum so- et lunam et stellas constitueret e super terram, probavit singula. decorum hoc, quod in singulis partibus elucebat, in universitate enduit, sicut probat Sapientia, s: *Ego eram cui applaudebat.... letaretur orbe perfecto.* Similiter et in fabrica humani corporis grata uniuscujusque membri portio: sed in commune compositio membro- apta delectat, quod ita sibi qua- et convenire videantur.

CAPUT XLVII.

vita nostra eluceat decorum illud, quid re nos oporteat, quosve appetitus ro- ?

. Si quis igitur æquabilitatem vitæ, et singularum actionum servet, ordinem quoque, et con- dictorum atque operum, mo- nemque custodiat, in ejus vita rum illud excellit, et quasi in quo- speculo elucet.

. Accedat tamen suavis sermo, ut iliet sibi affectum audientium, que se vel familiaribus, vel ci- , vel, si fieri potest, omnibus . Neque adulantem se, neque dum cuiquam exhibeat; alte- enim calliditatis est, vanitatis al- .

. Non despiciat quid de se unus- et maxime vir optimus sentiat; enim modo discit bonis deferre re- ntiam. Nam negligere bonorum ju- vel arrogantiæ, vel dissolutionis quorum alterum superbiæ adscri- , alterum negligentiæ.

. Caveat etiam motus animi sui; enim sibi et observandus et cir- piciendus est: et ut adversum se dus, ita etiam de se tuendus. enim motus, in quibus est appe- ille, qui quasi quodam prorumpit tu; unde græce ὁρμὴ dicitur, quod dam se repente proripiat. Non oris in his vis quædam animi at- naturæ est. Quæ tamen vis gemina una in appetitu, altera in ratione la, quæ appetitum refrænet, et sibi obedientem præstet, et ducat quo velit: et tamquam sedulo magisterio edoceat quid fieri, quid evitari oporteat, ut bonæ domitrici obtemperet.

238. Solliciti enim debemus esse, ne quid temere aut incuriose geramus, aut quidquam omnino cujus probabilem non possimus rationem reddere. Actus enim nostri causa, etsi non omnibus redditur, tamen ab omnibus examinatur. Nec vero habemus, in quo nos possimus excusare. Nam etsi vis quædam naturæ in omni appetitu sit; tamen idem appetitus rationi subjectus est lege naturæ ipsius, et obedit ei. Unde boni speculatoris est ita prætendere animo, ut appetitus neque præcurrat rationem, neque deserat; ne præcurrendo perturbet atque excludat, eamque deserendo destituat. PERTURBATIO tollit constantiam, destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. Perturbata enim mente latius se ac longius fundit appetitus, et tamquam efferato impetu frænos rationis non suscipit, nec ulla sentit aurigæ moderamina, quibus possit reflecti. Unde plerumque non solum animus exagitatur, amittitur ratio; sed etiam inflammatur vultus, vel iracundia, vel libidine: pallescit timore, voluptate se non capit, et nimia gestit lætitia.

239. Hæc cum fiunt, abjicitur illa naturalis quædam censura, gravitasque morum: nec teneri potest illa quæ in rebus gerendis atque consiliis sola potest auctoritatem suam, atque illud quod deceat tenere, constantia.

240. Gravior autem appetitus ex indignatione nimia nascitur, quam acceptæ plerumque accendit injuriæ dolor. De quo satis nos psalmi quem in præfatione posuimus, præcepta instruunt. Pulcre autem et hoc accidit, ut scripturi de Officiis, ea præfationis nostræ adsertione uteremur, quæ et ipsa ad officii magisterium pertineret.

241. Sed quia supra, ut oportebat, perstrinximus quemadmodum unusquisque cavere possit, ne excitetur accepta injuria, verentes ne præfatio prolixior fieret, nunc de eo uberius disputandum arbitror. Locus enim opportunus est, ut in partibus temperantiæ

dicamus quemadmodum reprimatur iracundia.

CAPUT XLVIII.

Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui lacessuntur injuriis, ordines explicantur : ad quorum perfectissimum Apostolus ac David dicuntur pervenisse : ubi ex occasione quædam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina.

242. TRIA itaque genera esse hominum injuriam accipientium in scripturis divinis demonstrare volumus, si possumus. Unum est eorum quibus peccator insultat, conviciatur, inequitat. Iis quia deest justitia, pudor crescit, augetur dolor. Horum similes plurimi de meo ordine, de meo numero. Nam mihi infirmo si quis injuriam faciat, forsitan, licet infirmus, donem injuriam meam. Si crimen objiciat, non sum tantus, ut sim contentus conscientia mea, etiamsi me ejus objecti alienum noverim ; sed cupio abluere ingenui pudoris notam tamquam infirmus. Ergo oculum pro oculo, et dentem pro dente exigo, et convicium convicio rependo.

243. Si vero is sum qui proficiam, etsi nondum perfectus, non retorqueo contumeliam : et si influat ille convicium, et inundet aures meas contumeliis, ego taceo, et nihil respondeo.

244. Si vero perfectus sim (verbi gratia loquor, nam veritate infirmus sum); si ergo perfectus sim, benedico maledicentem, sicut benedicebat et Paulus, qui ait : *Maledicimur, et benedicimus.* Audierat enim dicentem : *Diligite inimicos vestros, orate pro calumniantibus et persequentibus vos.* Ideo ergo Paulus persecutionem patiebatur, et sustinebat, quia vincebat et mitigabat humanum affectum propositæ mercedis gratia; ut filius Dei fieret, si dilexisset inimicum.

245. Tamen et sanctum David in hoc quoque genere virtutis imparem Paulo non fuisse edocere possumus. Qui primo quidem cum malediceret ei filius Semei et crimina objiceret, tacebat et humiliabatur, et silebat a bonis suis, hoc est, bonorum operum conscientia : deinde expetebat maledici sibi, quia maledicto illo divinam adquirebat misericordiam.

246. Vide autem quomodo et h
tatem et justitiam et prudentiam
rendæ a Domino gratiæ reserva
Primo dixit : *Ideo maledicit mihi,*
Dominus dixit illi ut maledicat.
humilitatem ; quia ea quæ divin
perantur, æquanimiter quasi serv
ferenda arbitrabatur. Iterum dixit
filius meus qui exivit de ventre meo,
animam meam. Habes justitiam ; si
a nostris graviora patimur, cur in
ferimus quæ inferuntur ab alienis?
tio ait : *Dimitte illum ut maledicat;*
niam dixit illi Dominus, ut videat
miliationem meam, et retribuat
Dominus pro maledicto hoc. Nec solum
conviciantem pertulit, sed etiam lap
dantem et sequentem illæsum reliquit,
quin etiam post victoriam petenti ve
niam libenter ignovit.

247. Quod ideo inserui, ut Evangelio
spiritu sanctum David non solum inof
fensum, sed etiam gratum fuisse con
vicianti docerem, et delectatum potius
quam exasperatum injuriis, pro quibus
mercedem sibi reddendam arbitrabatur.
Sed tamen quamvis perfectus, adhuc
perfectiora quærebat. Incalescebat in
juriæ dolore, quasi homo : sed vincebat
quasi bonus miles ; tolerabat quasi athle
ta fortis. Patientiæ autem finis, promis
sorum exspectatio, et ideo dicebat :
Notum fac mihi, Domine, finem meum
et numerum dierum meorum, quis est, u
sciam quid desit mihi. Finem illum qu
rit promissorum cœlestium, vel illum
quando unusquisque surget in suo o
dine : *Primitiæ Christus, deinde hi q*
sunt Christi, qui in adventum ejus cred
derunt, deinde finis. Tradito enim regn
Deo et Patri, et evacuatis omnibus p
testatibus, ut Apostolus dixit, perfecti
incipit. Hic ergo impedimentum, h
infirmitas etiam perfectorum, illic plen
perfectio. Ideo et dies illos requirit vit
æternæ, qui sunt, non qui prætereun
ut cognoscat quid sibi desit, quæ ter
sit repromissionis, perpetuos fruct
ferens, quæ prima apud patrem man
sio, quæ secunda, quæ tertia, in quib
pro ratione meritorum unusquisque r
quiescet.

248. Illa igitur nobis expetenda,

perfectio, in quibus veritas est. umbra, hic imago, illic veritas. in Lege, imago in Evangelio, in cœlestibus. Ante agnus offerebatur, offerebatur et vitulus, nunc us offertur : sed offertur quasi , quasi recipiens passionem; et se ipse quasi sacerdos, ut peccata dimittat : hic in imagine, ibi in te, ubi apud Patrem pro nobis advocatus intervenit. Hic ergo in ne ambulamus, in imagine videillic facie ad faciem, ubi plena tio; quia perfectio omnis in veritate.

CAPUT XLIX.

dam in nobis virtutum imaginem, m vero et vitiorum eradendam, ac in avaritiæ : quæ libertatem nobis , variisque turbatos vanitatibus imaspoliat.

Ergo dum hic sumus, servemus , ut ibi perveniamus ad ve-. Sit in nobis imago justitiæ, sit sapientiæ; quia venietur ad illum et secundum imaginem æstima-.

Non inveniat in te adversarius suam, non rabiem, non furo- his enim imago nequitiæ est. rius enim diabolus sicut leo quærit quem occidat, quem de- Non inveniat auri cupiditatem, ti acervos, non vitiorum si- ; ne auferat tibi vocem liber- enim libertatis illa est, ut *Veniet hujus mundi princeps, et veniet nihil.* Itaque si securus es nihil in te inveniat, cum venerit , dices illud quod dixit ad Jacob patriarcha : Cognosce si rum apud me est. Merito beatus apud quem nihil Laban suum reperire! Absconderat enim Ramulacra deorum ejus aurea et a.

Itaque si sapientia, si fides, si tus sæculi, si gratia tua absconperfidiam, beatus eris; quia spicis in vanitates et insanias An mediocre est tollere vocem adversario, ut arguendi te non possit habere auctoritatem? Itaque qui non respicit in vanitates, non conturbatur; qui enim respicit conturbatur, et vanissime quidem. Quid est enim congregare opes, nisi vanum; quia caduca quærere vanum est satis? Cum autem congregaveris, qui scias an possidere liceat tibi?

252. Nonne vanum est ut mercator noctibus ac diebus conficiat iter, quo aggregare possit thesauri acervos, merces congreget, conturbetur ad pretium, ne forte minoris vendat quam emerit, aucupetur locorum pretia, et subito aut latrones in se invidia famosæ negotiationis excitet, aut non exspectatis serenioribus flatibus, dum lucrum quærit, naufragium impatiens moræ incidat?

253. An non conturbatur etiam ille vane, qui summo labore coacervat, quod nesciat cui hæredi relinquat? Sæpe quod avarus summa congesserit sollicitudine, præcipiti effusione dilacerat hæres luxuriosus : et diu quæsita turpis helluo, præsentium cæcus, futuri improvidus, quadam absorbet voragine. Sæpe etiam speratus successor invidiam partæ adquirit hæreditatis, et celeri obitu extraneis aditæ successionis transscribit compendia.

254. Quid ergo vane araneam texis quæ inanis et sine fructu est, et tamquam casses suspendis inutiles divitiarum copias : quæ etsi fluant, nihil prosunt; immo exuunt te imaginem Dei, et induunt terreni imaginem? Si tyranni aliquis imaginem habeat, nonne obnoxius est damnationi? Tu deponis imaginem æterni imperatoris, et erigis in te imaginem mortis. Ejice magis de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, et adtolle imaginem Christi. Hæc in te fulgeat, in tua civitate, hoc est anima, resplendeat, quæ obliterat vitiorum imagines. De quibus ait David : *Domine, in civitate tua, ad nihilum deduces imagines eorum.* Cum enim depinxerit Hierusalem Dominus ad imaginem suam, tunc adversariorum omnis imago deletur.

CAPUT L.

Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur : item quæ dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccavisse : nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas levitarum : quæ sequitur verborum Moysis tribui leviticæ benedicentis expositio.

255. Quod si Evangelio Domini etiam populus ipse ad despicientiam opum informatus atque institutus est; quanto magis vos levitas oportet terrenis non teneri cupiditatibus, quorum Deus portio est? Nam cum divideretur a Moyse possessio terrena populo patrum, excepit levitas Dominus a terrenæ possessionis consortio, quod ipse illis esset funiculus hæreditatis. Unde ait David : *Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei*. Denique sic appellatur levita ipse meus, vel ipse pro me. Magnum ergo munus ejus, ut de eo Dominus dicat : Ipse meus; vel quemadmodum Petro dixit de statere in ore piscis reperto : *Dabis eis pro me et pro te*. Unde et Apostolus cum episcopum dixisset debere esse sobrium, pudicum, ornatum, hospitalem, docibilem, non avarum, non litigiosum, domui suæ bene præpositum, addidit : *Diaconos similiter oportet esse graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura*. Et hi autem probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes.

256. Advertimus quanta in nobis requirantur, ut abstinens sit a vino minister Domini, ut testimonio bono fulciatur non solum fidelium, sed etiam ab his qui foris sunt. Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem, ne derogetur muneri; ut qui videt ministrum altaris congruis ornatum virtutibus, auctorem prædicet, et Dominum veneretur, qui tales servulos habeat. Laus enim Domini, ubi munda possessio, et innocens familiæ disciplina.

257. De castimonia autem quid loquar, quando una tantum, nec repetita permittitur copula? Et in ipso ergo conjugio lex est non iterare conjugium, nec secundæ conjugis sortiri conjunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterati conjugii ad electionem muneris et ordinationis prærogativam impedimenta generentur; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex est. Quod culpæ est igitur in baptismate relaxatur : quod legis est, in conjugio non solvitur. Quomodo autem potest hortator esse viduitatis qui ipse conjugia frequentaverit?

258. Inoffensum autem exhibendum et immaculatum ministerium, nec ullo conjugali coitu violandum cognoscitis, qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conjugali, sacri ministerii gratiam recepistis? Quod eo non præterii, quia in plerisque abditioribus locis cum ministerium gererent, vel etiam sacerdotium, filios susceperunt : et id tamquam usu veteri defendunt, quando per intervalla dierum sacrificium deferebatur; et tamen castificabatur etiam populus per biduum aut triduum, ut ad sacrificium purus accederet, ut in veteri Testamento legimus; et lavabant vestimenta sua. Si in figura tanta observantia, quanta in veritate? Disce, sacerdos atque levita, quid sit lavare vestimenta tua, ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si populus sine ablutione vestimentorum suorum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter et corpore audes pro aliis supplicare, audes aliis ministrare?

259. Non mediocre officium levitarum, de quibus dicit Dominus : *Ecce ego elegi levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito aperiente vulvam filiorum Israel : redemtiones eorum erunt isti, et erunt mihi levitæ. Mihi enim sanctificavi omne primogenitum in terra Ægypti*. Cognovimus quia non inter cæteros levitæ computantur, sed omnibus præferuntur

levitæ, qui eliguntur ex omnibus, et sanctificantur; ut primogenita fructuum atque primitiæ quæ Domino deputantur, in quibus est votorum solutio, et redemptio peccatorum. *Non accipies*, inquit, *eos inter filios Israel : sed constitues levitas super tabernaculum testimonii, et super omnia vasa ejus adstare, et super omnia quæcumque sunt in ipso. Ipsi tollant tabernaculum et omnia vasa ejus, et ipsi ministrent in eo, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituant, et promovendo, tabernaculum ipsi deponant levitæ : et constituendo castra, rursum ipsum tabernaculum ipsi statuant. Alienigena quicumque accesserit, morte moriatur.*

260. Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus æstimatus, præpositus tabernaculo, ut prætendas in castris sanctitatis et fidei, ad quæ si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a levitis; ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt. Moyses denique circumcisionem vidit spiritualem : sed operuit eam, ut in signo circumcisionem præscriberet. Vidit azyma veritatis et sinceritatis, vidit passionem Domini : operuit azymis corporalibus azyma veritatis, operuit passione Domini, agni vel vituli immolatione. Et boni levitæ servaverunt mysterium, suo tegmine; et tu mediocre putas quod commissum est tibi? Primum alta Dei videas, quod est sapientiæ : deinde ut excubias pro populo deferas, quod est justitiæ : castra defendas, tabernaculumque tuearis, quod est fortitudinis : te ipsum continentem ac sobrium præstes, quod est temperantiæ.

261. Hæc virtutum genera principalia constituerunt etiam hi qui foris sunt : sed communitatis superiorem ordinem quam sapientiæ judicaverunt *; cum sapientia fundamentum sit, justitia opus sit, quod manere non potest, nisi fundamentum habeat. Fundamentum autem Christus est.

262. Prima ergo fides, quæ est sapientiæ, ut Salomon dicit, sequutus patrem : *Initium sapientiæ timor Domini*. Et lex dicit : *Diliges Dominum Deum tuum, diliges proximum tuum*. Pulcrum est enim ut gratiam tuam atque officia in societatem humani generis conferas. Sed primum illud decorum est, ut quod habes pretiosissimum, hoc est, mentem tuam, qua nihil habes præstantius, Deo deputes. Cum solveris auctori debitum, licet ut opera tua in beneficentiam et adjumenta hominum conferas, atque opem feras necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocumque munere; quod late patet in vestro ministerio : pecunia, ut subvenias : debito, ut obligatum liberes : officio, ut servanda suscipias, quæ metuat amittere, qui deponenda credidit.

263. Officium est igitur depositum servare ac reddere. Sed interdum commutatio fit, aut tempore, aut necessitate, ut non sit officium reddere quod acceperis; ut si quis contra patriam, opem Barbaris ferens, pecuniam apertus hostis reposcat : aut si cui reddas, cum adsit qui extorqueat : si furenti restituas, cum servare non queat : si insanienti gladium depositum non neges, quo se ille interimat, nonne solvisse contra officium est? Si furto quæsita sciens suscipias, ut fraudetur qui amiserat, nonne contra officium est?

264. Est etiam contra officium nonnumquam solvere promissum, sacramentum custodire : ut Herodes qui juravit quoniam quidquid petitus esset, daret filiæ Herodiadis : et necem Johannis præstitit, ne promissum negaret. Nam de Jephthe quid dicam, qui immolavit filiam, quæ sibi victori prima occurrerat, quo votum impleret, quod spoponderat, ut quidquid sibi primum occurrisset, offerret Deo? Melius fuerat nihil tale promittere quam promissum solvere parricidio.

265. Hæc quanti consilii sit prospicere, non ignoratis. Et ideo eligitur

* Culpat philosophos Ambrosius noster, quod justitiam quæ ad communitatem societatemque hominum refertur anteposuerint sapientiæ; cum hujus initium sive pars prima ad Deum divinumque cultum pertineat.

levita, qui sacrarium * custodiat, ne fallatur consilio, ne fidem deserat, ne mortem timeat, ne quid intemperantius gerat, ut specie ipsa gravitatem præferat: nec solum animum, sed etiam oculos continentes habere quem deceat; ne vel ipse frontem sobrietatis fortuitus violet occursus; quoniam *Qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, adulteravit eam in corde suo*. Ita adulterium non solum facti colluvione, sed etiam adspectus intentione committitur.

266. Magna hæc videntur, ac nimis severa, sed in magno munere non superflua; quando tanta est levitarum gratia, ut de his Moyses in benedictionibus diceret: *Date Levi veros ejus, date Levi manifestos ejus, date Levi sortem suffragii sui, et veritatem ejus viro sancto, quem tentaverunt in tentationibus, maledixerunt super aquam contradictionis. Qui dicit patri suo et matri: Non novi te; et fratres suos non cognovit, et filios suos abdicavit: hic custodit verba tua, et testamentum tuum observavit.*

267. Illi ergo veri ejus, et manifesti ejus, qui nihil in corde doli habeant, nihil fraudis occultent, sed verba ejus custodiant, et in corde suo conferant, sicut conferebat et Maria: qui suos parentes officio suo non noverint præferendos, qui violatores oderint castitatis, pudicitiæ ulciscantur injuriam, noverint officiorum tempora; quod majus, quod minus sit, quod cui aptum tempori est, et ut id solum sequantur quod honestum est: sane ubi duo honesta, id quod honestius est, præponendum putent; hi jure benedicti.

268. Si quis ergo manifestet justitias Dei, incensum imponat: *Benedic, Domine, virtutem ipsius, opera manuum ejus suscipe*; ut gratiam propheticæ benedictionis inveniat apud eum qui vivit et regnat in sæcula sæculorum, Amen.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Vitæ beatitudinem adquiri honestate, quippe qua Christianus gloriam et favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet.

1. Superiore libro de officiis tractavimus, quæ convenire honestati arbitraremur, in qua vitam beatam positam esse nulli dubitaverunt, quam Scriptura appellat vitam æternam. Tantus enim splendor honestatis est, ut vitam beatam efficiant tranquillitas conscientiæ, et securitas innocentiæ. Et ideo sicut exortus sol lunæ globum et cætera stellarum abscondit lumina; ita fulgor honestatis, ubi vero et incorrupto vibrat decore, cætera quæ putantur bona secundum voluptatem corporis, aut secundum sæculum clara et illustria, obumbrat.

2. Beata plane, quæ non alienis æstimatur judiciis, sed domesticis percipitur sensibus, tamquam sui judex. Neque enim populares opiniones pro mercede aliqua requirit, neque pro supplicio pavet. Itaque quo minus sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. Nam qui gloriam requirunt, his ea merces præsentium, umbra futurorum est, quæ impediat vitam æternam; quod in Evangelio scriptum est: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam*; de his scilicet qui velut tuba canente, vulgare liberalitatem suam quam faciunt circa pauperes, gestiunt. Similiter et de je-

* Sacrarii nomine ordinarie intelligitur secretarium, seu sacristia et sanctuarium; hic autem idem est ac in orientali ecclesia martyrium, sive martyrum confessio, quod sanctorum sacri cineres in his recondebantur. Porro dubium non est quin Sanctus noster provinciam hanc potissimum diaconis commissam voluerit, ut locum sanctum majori auctoritate prohiberent ab injuria, maxime vero a profanis conviviis

junio quod ostentationis causa faciunt: *Habent, inquit, mercedem suam.*

3. Honestatis igitur est vel misericordiam facere, vel jejunium deferre in abscondito; ut mercedem videaris a solo Deo tuo quærere, non etiam ab hominibus. Nam qui ab hominibus quærit, habet mercedem suam: qui autem a Deo, habet vitam æternam: quam præstare non potest nisi auctor æternitatis, sicut illud est: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Unde expressius Scriptura vitam æternam appellavit eam quæ sit beata; ut non hominum opinionibus æstimandum relinqueretur, sed divino judicio committeretur.

CAPUT II.

Variæ philosophorum de beatitudine opiniones: eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio: tum ne a philosophis videatur hoc sumtum, prophetarum testimoniis confirmatur.

4. Itaque philosophi vitam beatam, alii in non dolendo posuerunt, ut Hieronymus: alii in rerum scientia, ut Herillus, qui audiens ab Aristotele et Theophrasto mirabiliter laudatam esse rerum scientiam, solam eam quasi summum bonum posuit; cum illi eam quasi bonum, non quasi solum bonum laudaverint. Alii voluptatem dixerunt, ut Epicurus: alii, ut Callipho, et post eum Diodorus, ita interpretati sunt, ut alter ad voluptatem, alter ad vacuitatem doloris, consortium honestatis adjungerent, quod sine ea non possit esse beata vita. Zenon Stoicus solum et summum bonum quod honestum est: Aristoteles autem vel Theophrastus et cæteri peripatetici in virtute quidem, hoc est, honestate vitam beatam esse, sed compleri ejus beatitudinem etiam corporis atque externis bonis adseruerunt.

5. Scriptura autem divina vitam æternam in cognitione posuit divinitatis, et fructu bonæ operationis. Denique utriusque adsertionis Evangelicum suppetit testimonium. Nam et de scientia ita dixit Dominus Jesus: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Et de operibus ita respondit: *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit.*

6. Sed ne æstimetur hoc recens esse, et prius tractatum a philosophis, quam in Evangelio prædicatum (anteriores enim Evangelio philosophi, id est, Aristoteles et Theophrastus, vel Zenon atque Hieronymus, sed posteriores prophetis) accipiant quam longe antequam philosophorum nomen audiretur, per os sancti David utrumque aperte videatur expressum. Scriptum est enim: *Beatus quem tu erudieris, Domine; et de lege tua docueris eum.* Habemus et alibi: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis.* Docuimus de cognitione, cujus præmium æternitatis fructum esse memoravit, adjiciens Propheta, quia in domo hujus timentis Dominum, vel eruditi in Lege, et cupientis in mandatis divinis: *Gloria et divitiæ, et justitia ejus manet in sæculum sæculi.* De operibus quoque in eodem psalmo subjunxit vitæ æternæ suppetere præmium viro justo. Denique ait: *Beatus vir qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio; quia in sæculum non commovebitur. In memoria æterna erit justus.* Et infra: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum.*

7. Habet ergo vitam æternam fides, quia fundamentum est bonum: habent et bona facta, quia vir justus et dictis et rebus probatur. Nam si exercitatus sit in sermonibus, et desidiosus in operibus, prudentiam suam factis refellit: et gravius est scire quid facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. Contra quoque strenuum esse in operibus, affectu infidum, ita est ac si vitioso fundamento pulcra culminum velis elevare fastigia: quo plus exstruxeris, plus corruit; quia sine munimento fidei bona opera non possunt manere. Infida statio in portu navem perforat, et arenosum solum cito cedit, nec potest impositæ ædificationis sustinere onera. Ibi ergo plenitudo præmii, ubi virtutum perfec-

tio, et quædam in factis atque dictis æqualitas sobrietatis.

CAPUT III.

Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda.

8. Et quoniam sola rerum scientia explosa est, vel quasi inanis secundum Philosophiæ disputationes superfluas, vel quasi semiperfecta sententia; consideremus quam enodem de eo divina Scriptura absolvat sententiam, de quo tam multiplices et implicatas atque confusas videmus esse quæstiones Philosophiæ. Nihil enim bonum Scriptura nisi quod honestum adserit, virtutemque in omni rerum statu beatam judicat, quæ neque augeatur bonis corporis, vel externis, neque minuatur adversis : nihilque tam beatum, nisi quod a peccato alienum sit, plenum innocentiæ, repletum gratiæ Dei. Scriptum est enim : *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit : sed in lege Domini fuit voluntas ejus.* Et alibi : *Beati immaculati in via qui ambulant in lege Domini.*

9. Innocentia igitur et scientia beatum faciunt. Bonæ quoque operationis mercedem esse beatitudinem vitæ æternæ superius advertimus. Restat igitur ut spreto patrocinio voluptatis, aut doloris metu (quorum alterum quasi infractum et molliculum, alterum quasi eviratum et infirmum despuit), in ipsis doloribus vitam beatam eminere demonstret. Quod facile doceri potest, cum legerimus : *Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversus vos propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælo. Sic enim persequuti sunt et prophetas, qui erant ante vos.* Et alibi : *Qui vult venire post me, tollat crucem suam, et sequatur me.*

—

CAPUT IV.

Idem argumentum, scilicet rebus non minui neque augeri beatit[udinem] veterum exemplis illustratur.

10. Est ergo beatitudo et in bus, quos plena suavitatis virt primit et coercet, ipsa sibi do opibus abundans, vel ad consci vel ad gratiam. Neque enim beatus Moyses, cum Ægyptioru tus populis, et mari clausus, p tus sibi et populo patrum pe viam piis meritis invenisset. autem fortior, quam tunc cum e circumventus periculis non des salutem, sed exigebat triumph

11. Quid Aaron? quando se be credidit, quam tunc quando stetit inter vivos ac mortuos, et sui statuit mortem, ne ad vivoru iret agmina a cadaveribus mor Quid de puero Daniele loquar, sapiens erat, ut inter leones fa peratos, nulla bestialis sævitia dine frangeretur : ita alienus ut posset epulari, nec vereretu pastum exemplo sui feras pro

12. Est ergo et in dolore viri sibi bonæ suavitatem exhib scientiæ; et ideo indicio est, q minuat dolor virtutis voluptate ergo nulla virtuti decessio bea per dolorem, ita etiam nulla per voluptatem corporis, aut dorum gratiam. De quibus pul stolus ait : *Quæ mihi lucra fuer duxi propter Christum detrime* Et addidit : *Propter quem omni duxi, et æstimo ut stercora, ut lucrifaciam.*

13. Denique Moyses damn credidit thesauros esse Ægypti opprobrium Dominicæ crucis nec tunc dives cum abunda nia, nec postea pauper cum e mento; nisi forte tunc alic beatus videretur fuisse, cum i quotidiana alimonia sibi et p deforet. Sed quod summi boni tudinis nemo negare audeat, hoc est, panis Angelorum mi

e cœlo : carnis quoque quotidiana pluvia totius plebis epulis redundabat.

14. Eliæ quoque sancto panis ad victum deerat, si quæreretur : sed non videbatur deesse, quia non quærebatur. Itaque diurno corvorum obsequio mane panis, caro ad vesperam deferebatur. Numquid ideo minus beatus, quia pauper erat sibi ? Minime. Immo eo magis beatus, quia erat Deo dives. Aliis enim quam sibi divitem esse præstat, ut iste erat, qui tempore famis cibum a vidua petebat, largiturus ut hydria farinæ per triennium et sex menses non deficeret, et quotidianos usus olei vas viduæ inopi sufficeret ac ministraret. Merito ibi volebat Petrus esse, ubi istos videbat. Merito in monte cum Christo in gloria apparuerunt; quia et ipse pauper factus est, cum dives esset.

15. Nullum ergo adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. Quod evidenter Dominus in Evangelio demonstravit dicens : *Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur. Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.* Itaque paupertatem, famem, dolorem, quæ putantur mala, non solum impedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam adjumento evidentissime pronunciatum est.

CAPUT V.

Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam : et quæ mala, materiam esse virtutum : quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur.

16. Sed et illa quæ videntur bona, divitias, satietatem, lætitiam expertem doloris, detrimento esse ad fructum beatitudinis, Dominico declaratum judicio liquet, cum dicitur : *Væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram ! Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis !* Et illis qui rident, quia lugebunt. Sic ergo non solum adminiculo non sunt ad vitam beatam corporis, aut externa bona, sed etiam dispendio sunt.

17. Inde enim beatus Nabuthe etiam cum lapidaretur a divite, quia pauper et infirmus adversus opes regias, solo erat affectu et religione dives, ut pecunia regali non commutaret paternæ vineæ hæreditatem : eoque perfectus, quia sanguine proprio defenderet jura majorum suorum. Inde quoque miser Achab etiam suo judicio, quia pauperem necari fecerat; ut ejus possideret vineam

18. Certum est solum et summum bonum esse virtutem, eamque abundare solam ad vitæ fructum beatæ : nec externis aut corporis bonis, sed virtute sola vitam præstari beatam, per quam vita æterna adquiritur. Vita enim beata fructus præsentium : vita autem æterna spes futurorum est.

19. Sunt tamen qui in hoc corpore tam infirmo, tam fragili, impossibilem vitam beatam putent, in quo necesse est angi, dolere, deplorare, ægrescere : quasi vero ego in corporis exsultatione dicam vitam beatam consistere, et non in altitudine sapientiæ, suavitate conscientiæ, virtutis sublimitate. Non enim in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est, nec frangi temporalis motu doloris.

20. Pone accidere hæc quæ gravia ad vim doloris feruntur, cæcitatem, exsilium, famem, stuprum filiæ, amissionem liberorum. Quis neget beatum Isaac, qui non videbat in senectute, et beatitudines suis benedictionibus conferebat ? An non beatus Jacob qui profugus patria domo, mercenarius pastor exsilium sustinuit, filiæ pudicitiam ingemuit esse temeratam, famem pertulit? Non ergo beati quorum fide Deus accipit testimonium, cum dicitur : *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob ?* Misera est servitus, sed non miser Joseph; immo plane beatus, cum dominæ libidines in servitute positus coerceret. Quid de sancto David loquar, qui trium filiorum deploravit obitum, et quod his durius, incestum filiæ ? Quomodo non beatus, de cujus successione beatitudinis auctor exortus est, qui plurimos fecit beatos ? *Beati* enim *qui non viderunt, et crediderunt.* Fuerunt et ipsi in sensu infirmitatis, sed evaluerunt de infirmitate fortes. Quid laboriosius autem sancto Job vel in domus incendio, vel filiorum decem interitu momenta-

neo, doloribus corporeis? Numquid minus beatus, quam si illa non pertulisset, in quibus magis probatus est?

21. Esto tamen fuisse in illis aliquid acerbitatis, quem virtus animi non abscondit dolorem. Neque enim profundum mare negaverim, quia vadosa sunt littora: neque cœlum lucidum, quia interdum obtexitur nubibus: neque terram fœcundam, quia aliquibus locis jejuna glarea est: aut lætas segetes, quia intermixtam solent habere sterilem avenam. Similiter puta beatæ messem conscientiæ interpellari aliquo acerbo doloris. Nonne totius manipulis vitæ beatæ, si quid forte accidit adversi atque amaritudinis, tamquam sterilis avena absconditur, aut tamquam lolii amaritudo frumenti suavitate obducitur? Sed jam ad proposita pergamus.

CAPUT VI.

De utili non quæstuoso illo, sed justo et honesto, quod etiam damnis quæritur: ac dividitur in utile corporeum et pietatis.

22. Superiore libro ita divisionem fecimus, ut primo loco esset honestum ac decorum, a quo officia ducerentur; secundo loco quid utile. Et quemadmodum in primo diximus quia inter honestum et decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari possit: sic et cum utile tractamus, considerandum videtur quid utilius.

23. Utilitatem autem non pecuniarii lucri æstimatione subducimus, sed adquisitione pietatis; sicut Apostolus ait: *Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis et futuræ.* Itaque in scripturis divinis, si diligenter quæramus, sæpe invenimus quod honestum est, utile vocari: *Omnia mihi licent, sed non omnia utilia sunt.* Supra de vitiis loquebatur. Hoc ergo dicit: Licet peccare, sed non decet. In potestate sunt peccata, sed non sunt honesta. Luxuriari promtum, sed non justum. Non enim Deo esca, sed ventri colligitur.

24. Ergo quia quod utile, id etiam justum: justum est ut serviamus Christo qui nos redemit; ideo justi, qui pro ejus nomine morti se obtulerunt: injusti qui declinaverunt, de quibus dicit: *Quæ utilitas in sanguine meo;* id est, qui justitiæ meæ profectus? Unde et illi: *Alligemus justum, quia inutilis est nobis,* id est, injustus qui nos arguit, condemnat, corripit. Licet hoc possit etiam ad avaritiam hominum impiorum derivari, quæ perfidiæ vicina est; sicut in Juda proditore legimus, qui avaritiæ studio et pecuniæ cupiditate, laqueum proditionis incurrit atque incidit.

25. De hac igitur tractandum est utilitate, quæ sit plena honestatis, sicut ipsis verbis definivit Apostolus dicens: *Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum injiciam vobis, sed ad id quod honestum est.* Liquet igitur quod honestum est, utile esse; et quod utile, honestum: et quod utile, justum; et quod justum, utile. Neque enim mihi ad mercatores lucri cupidine avaros, sed ad filios sermo est, et sermo de Officiis, quæ vobis quos elegi in ministerium Domini, inculcare gestio atque infundere; ut ea quæ mentibus ac moribus vestris usu atque institutione inolita atque impressa sunt, etiam sermone ac disciplina aperiantur.

26. Itaque de utilitate dicturus, utar illo versiculo prophetico: *Declina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam;* ne utilitatis sonus excitet pecuniæ cupiditatem. Denique aliqui habent: *Declina cor meum in testimonia tua, et non ad utilitatem;* hoc est, illam quæstuum nundinas aucupantem utilitatem, illam usu hominum ad pecuniæ studia inflexam ac derivatam. Vulgo enim hoc solum dicunt utile, quod quæstuosum: nos autem de ea tractamus utilitate, quæ damnis quæritur: ut Christum lucremur, cujus quæstus est pietas cum sufficientia. Magnus profecto quæstus, quo pietatem adquirimus, quæ apud Deum dives est, non caducis facultatibus, sed muneribus æternis: in quibus non tentatio lubrica, sed constans et perpetua sit gratia.

27. Est igitur utilitas alia corporalis, alia pietatis, sicut divisit Apostolus: *Corporalis enim exercitatio ad modicum,* inquit, *utilis est: pietas autem ad omnia*

utilis est. Quid autem tam honestum, quam integritas? Quid tam decorum, quam immaculatum servare corpus, et inviolatum atque intaminatum pudorem? Quid etiam tam decorum, quam ut vidua uxor defuncto conjugi fidem servet? Quid etiam hoc utilius, quo regnum cœleste adquiritur? *Sunt* enim *qui se castraverunt propter regnum cœlorum.*

CAPUT VII.

Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia, justitia aliisque virtutibus comparatur; quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: postremo et e dilectione fidem nasci, et rursus e fide dilectionem

28. Est igitur non solum familiare contubernium honestatis et utilitatis, sed eadem quoque utilitas, quæ honestas. Ideo et ille qui regnum cœlorum volebat omnibus aperire, non quod sibi utile quærebat, sed quod omnibus. Unde ordo quidam nobis et gradus faciendus est, etiam ab his usitatis et communibus ad ea quæ sunt præcellentia; ut ex pluribus utilitatis colligamus profectum.

29. Ac primum noverimus nihil tam utile, quam diligi: nihil tam inutile, quam non amari; nam odio haberi exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, ut omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum placiditate mentis et animi benignitate influamus in affectum hominum. Popularis enim et grata est omnibus bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac facilitate, tum moderatione præcepti, et affabilitate sermonis, verborum honore, patienti quoque sermonum vice, modestiæque adjuvetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis.

30. Legimus enim non solum in privatis, sed etiam in ipsis regibus, quantum facilitas blandæ affabilitatis profecerit, aut superbia verborumque obfuerit tumor; ut regna ipsa labefactaret, et potestatem solveret. Jam si quis consilio, usu, ministerio, officiis popularem comprehendat gratiam: aut si quis periculum suum pro universa plebe offerat; non est dubium quod tantum caritatis a plebe in eum refundatur, ut populus salutem ejus et gratiam sibi præferat.

31. Quantas Moyses a populo illatas absorbebat contumelias: et cum Dominus in insolentes vindicare vellet, se tamen pro populo offerebat frequenter, ut indignationi divinæ plebem subduceret? Quam miti sermone post injurias appellabat populum, consolabatur in laboribus, delinibat oraculis, fovebat operibus: et cum Deo constanter loqueretur; homines tamen humili et grata appellatione affari solebat? Merito æstimatus est supra homines, ut et vultum ejus non possent intendere, et sepulturam ejus non repertam crederent; quia sic sibi totius plebis mentes devinxerat, ut plus eum pro mansuetudine diligerent, quam pro factis admirarentur.

32. Quid ejus imitator sanctus David electus ex omnibus ad plebem regendam, quam mitis et blandus, humilis spiritu, sedulus corde, facilis affectu? Ante regnum se pro omnibus offerebat: rex cum omnibus æquabat suam militiam, et partiebatur laborem: fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens in convicio, ferre magis promtus quam referre injurias. Ideo tam carus erat omnibus, ut juvenis ad regnum etiam invitus peteretur, resistens cogeretur, senex ne prælio interesset a suis rogaretur; quod mallent omnes pro ipso periclitari, quam illum pro omnibus.

33. Ita sibi gratis officiis plebem obligaverat, primum, ut in discordiis populi exsulare in Hebron mallet, quam in Hierusalem regnare: deinde, ut etiam in hoste positam virtutem diligeret: justitiam etiam his qui arma contra se tulerant æque ac suis præstandam putaret: denique fortissimum adversæ partis propugnatorem Abner ducem, et inferentem prælia miratus est, et orantem pacis gratiam non adspernatus, honoravit convivio: interemtum insidiis doluit et flevit, prosequutus exsequias honestavit, mortem ultus, conscientiæ fidem præstitit, quam filio inter hæreditaria jura transscripsit, magis sollici-

tus, ne innocentis mortem inultam relinqueret, quam quo suam mortem doleret.

34. Non mediocre istud, præsertim in rege, sic obire humilitatis munia, ut communem se exhiberet etiam infimis, alieno periculo cibum non quærere, potum recusare, peccatum fateri, seque ipsum pro populo offerre morti, ut in se divina indignatio converteretur, cum ferienti angelo offerens se diceret: *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor malum feci, et iste grex quid fecit? Fiat manus tua in me.*

35. Nam quid alia dicam, quod dolum meditantibus os suum non aperiebat, et tamquam non audiens nullum sermonem referendum putabat: non respondebat conviciis: cum sibi derogaretur, orabat: cum malediceretur, benedicebat? Ambulans in simplicitate, et superborum fugitans, sectator immaculatorum, qui cinerem miscebat alimentis suis, cum peccata propria deploraret, et potum suum temperabat fletibus? Merito sic expetitus est ab universo populo, ut venirent ad eum omnes tribus Israel dicentes: *Ecce nos ossa tua et caro tua sumus: heri et nudiustertius cum esset Saul, et regnaret super nos; tu eras qui producebas et inducebas Israel. Et dixit tibi Dominus: Tu pasces populum meum.* Et quid plura de eo dicam, de quo hujusmodi Dei processit sententia, ut de eo diceret: Inveni David secundum cor meum? Quis enim in sanctitate cordis et justitia sicut iste ambulavit, ut impleret voluntatem Dei: propter quem et delinquentibus posteris ejus venia data, et prærogativa est reservata hæredibus?

36. Quis igitur non diligeret eum, quem videbat ita carum amicis; ut quia ipse sincere amicos diligebat, æque diligi se a suis amicis arbitraretur? Denique parentes cum filiis suis, filii præferebant parentibus. Unde graviter indignatus Saul, percutere Jonatham filium hasta voluit; quia pluris apud eum valere David amicitiam judicabat, quam vel pietatem, vel auctoritatem paternam.

37. Etenim ad incentivum caritatis communis plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat, nec minus redamare se probet, quam ipse amatur, idque amicitiæ fidelis pateat exemplis. Quid enim tam populare, quam gratia? Quid tam insitum naturæ, quam ut diligentem diligas? Quid tam inolitum atque impressum affectibus humanis, quam ut eum amare inducas in animum, a quo te amari velis? Merito sapiens dicit: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum.* Et alibi: *Amicum salutare non erubescam, et a facie illius non me abscondam.* Siquidem vitæ et immortalitatis medicamentum in amico esse Ecclesiasticus sermo testatur: et summum in caritate præsidium nemo dubitaverit, cum Apostolus dicat: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas numquam cadit.*

38. Ideo David non cecidit, quia carus fuit omnibus, et diligi a subjectis quam timeri maluit. Timor enim temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis custodiam. Itaque ubi timor decesserit, audacia obrepit; quoniam fidem non timor cogit, sed affectus exhibet.

39. Prima ergo ad commendationem nostri est caritas. Bonum est ergo testimonium habere de plurimorum dilectione. Hinc nascitur fides, ut committere se tuo affectui non vereantur etiam alieni, quem pluribus carum adverterint. Similiter etiam per fidem ad caritatem pervenitur; ut qui uni aut duobus præstiterit fidem, tamquam influat in animos universorum, et omnium adquirat gratiam.

CAPUT VIII.

Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia: sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri.

40. Duo igitur hæc ad commendationem nostri plurimum operantur, caritas et fides, et tertium hoc si habeas quod in te admiratione dignum plerique existiment, et jure honorandum putent.

sia consiliorum usus maxime
mines, ideo prudentia et
unoquoque desideratur, et
ntur a pluribus; ut in quo
deferatur fides, quod possit
illum ac fidele desideranti
enim ei se committat, quem
plus sapere, quam ipse sapiat
consilium? Necesse est igitur
tior sit a quo consilium pe-
i ille est qui petit. Quid enim
minem, quem non arbitreris
us aliquid reperire, quam
pis?

si eum inveneris qui viva-
ii, mentis vigore atque auc-
ntet, et accedat eo ut exem-
paratior sit, præsentia solvat
prospiciat futura, denuntiet
s, argumentum expediat, re-
rat in tempore, paratus sit
ui consulendum, sed etiam
ndum; huic ita fides habe-
qui consilium petit: *Etsi
nerint per illum, sustineo.*
modi igitur viro salutem
existimationem committi-
, ut supra diximus, justus
Facit enim justitia, ut nul-
is metus: facit etiam pru-
nulla sit erroris suspicio.
men nos justo viro quam
committimus, ut secundum
loquar. Cæterum sapientum
, in quo una virtus est, con-
juncta, nec potest sine justitia
ntia. Quod etiam in nostris
; dicit enim David: *Justus
fœnerat.* Quid fœneret jus-
icit: *Jucundus vir qui mise-
erat, disponet sermones suos*

illud nobile Salomonis ju-
ne sapientiæ plenum ac jus-
aque spectemus illud si ita
quit, mulieres in conspectu
onis steterunt, et dixit una
di me, domine. Ego et hæc
no habitantes cubiculo, ante
in partu edito, singulos filios
, et eramus una, arbiter
, nec ulla alia nobiscum fe-
nos solæ: et mortuus est filius ejus hac nocte, ut obdormivit super eum: et surrexit media nocte, et accepit filium meum de sinu meo, et collocavit eum in gremio suo, et filium suum mortuum posuit in sinu meo. Et surrexi mane, ut lactarem parvulum, et inveni mortuum. Et consideravi illum diluculo, et non erat filius meus. Et respondit altera? Non, sed filius meus est, qui vivit: filius autem tuus, qui mortuus est.

45. Et hæc erat contentio, cum utraque filium sibi vindicarent superstitem, defunctum autem suum negarent. Tunc rex jussit adferri machæram, et infantem dividi, ac singulas partes dari singulis: dimidiam uni, et dimidiam alteri. Exclamat mulier quæ vero erat affectu percita: Nequaquam, domine, infantem dividas: detur potius illi, et vivat, et non interficias eum. At illa respondit altera: Neque meus, neque hujus sit infans, dividite eum. Et statuit rex dari infantem ei mulieri quæ dixerat: Nolite interficere eum, sed date eum illi mulieri; quia mota sunt, inquit, viscera ejus in filio suo.

46. Itaque non immerito æstimatus est intellectus Dei in eo esse; quoniam quæ occulta sunt Deo? Quid autem occultius internorum viscerum testimonio, in quæ sapientis intellectus velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quamdam genitalis alvi vocem eruit; quia maternus patuit affectus, qui eligeret filium suum vel apud alienam vivere, quam in conspectu matris necari.

47. Sapientiæ igitur fuit latentes distinguere conscientias, ex occultis eruere veritatem; et velut quadam machæra, ita spiritus gladio penetrare non solum uteri, sed etiam animæ et mentis viscera: justitiæ quoque, ut quæ suum necaverat, alienum non tolleret; sed vera mater reciperet suum. Denique etiam Scriptura hoc pronunciavit: *Audivit*, inquit, *omnis Israel hoc judicium, quod judicavit rex: et timuerunt a facie regis, eo quod intellectus Dei in eo esset, ut faceret justitiam.* Denique et ipse Salomon ita poposcit sapientiam, ut daretur sibi cor prudens audire et judicare cum justitia.

CAPUT IX.

Quamvis individuæ sint justitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguentis ingenio serviendum esse.

48. LIQUET igitur etiam secundum Scripturam divinam, quæ antiquior est, sapientiam sine justitia esse non posse; quia ubi una earum virtutum, ibi utraque est. Daniel quoque quam sapienter alta interrogatione fraudulentæ accusationis deprehendit mendacium, ut calumniatorum sibi responsio non conveniret? Prudentiæ igitur fuit vocis suæ testimonio reos prodere : justitiæ quoque, nocentes supplicio dare, innocentem subducere.

49. Est ergo individuum sapientiæ atque justitiæ contubernium : sed vulgi usu dividitur una quædam forma virtutum, ut temperantia sit in despiciendis voluptatibus : fortitudo spectetur in laboribus et periculis : prudentia in delectu bonorum, sciens commoda et adversa distinguere : justitia quæ sit bona custos juris alieni, et vindex proprietatis, suum cuique conservans. Sit ergo nobis communis opinionis gratia quadripartita hæc facta divisio, ut ab illa subtili disputatione philosophicæ sapientiæ, quæ limandæ veritatis causa quasi ex adyto quodam eruitur, retrahentes pedem, forensem usum ac popularem sensum sequamur. Hac igitur divisione servata, revertamur ad propositum.

CAPUT X.

Salutem justi viri quam prudentis consilio magis committi : eum autem qui justitiam ac prudentiam in se conjunxerit, ab omnibus expeti solere : hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum et Danielem.

50. PRUDENTISSIMO cuique causam nostram committimus, et ab eo consilium promtius quam a cæteris poscimus. Præstat tamen fidele justi consilium viri, et sapientissimi ingenio frequenter præponderat. *Utilia enim vulnera amici, quam aliorum oscula.* Deinde quia justi judicium est, sapientis autem argumentum : in illo censura disce in hoc calliditas inventionis.

51. Quod si utrumque conn magna consiliorum salubritas universis spectatur admiratio tiæ et amore justitiæ, ut om rant audire sapientiam ejus vi utriusque virtutis copula si quærebant omnes reges terr faciem Salomonis, et audire sa ejus; ita ut et Saba regina ve eum, et tentaret eum in quæs *Et venit, et omnia loquuta est q bat in corde suo, et audivit o pientiam Salomonis, nec ullum prætcrivit eam.*

52. Quæ sit ista, quam nihil eat, nec sit aliquid quod ei nuntiaverit verus Salomon, c o homo, ex his quæ audis loq *Verus est*, inquit, *sermo quem terra mea de sermonibus tuis, e dentia tua, et non credidi his bant mihi, donec veni, et vider mei : et nunc non est nec dimidi pars secundum ea quæ annuntiab Apposuisti bona super omnia qu in terra mea. Beatæ mulieres beati pueri tui qui adsistunt tibi, diunt omnem prudentiam tuam* lige convivium veri Salomonis. apponuntur in eo convivio, l sapienter, et considera in qu congregatio nationum audierit sapientiæ veræ atque justitiæ, e eum viderit oculis, contemp utique ea quæ non videntur. *(quæ videntur, temporalia sunt : tem non videntur, æterna.*

53. Quæ sunt beatæ mulier illæ de quibus dicitur, quia mu bum Dei audiunt et pariunt? E *Quicumque enim verbum Dei fec meus frater et soror et mater* etiam pueri tui beati qui adsistu Paulus qui dicebat : *Usque in ho sto protestans minori ac majori?* qui exspectabat in templo ut consolationem Israel? Quomod dimitti posceret, nisi quia adsist mino, discedendi habere fac non poterat, nisi voluntatem adeptus esset? Exempli causa j

abis Salomon, a quo certatim
etur ejus sapientia, postula-

eph quoque nec in carcere fe-
it, quominus de rebus incertis
tur. Cujus consilium Ægypto
profuit; ut non sentiret sep-
rum sterilitatem, aliosque po-
erae famis levaret jejunio.
niel ex captivis, regalium con-
arbiter factus, consiliis suis
it præsentia, annuntiavit fu-
bis enim quæ frequenter in-
m ostenderat veri se esse an-
, fides ei in omnibus defere-

CAPUT XI.

ditio quæ ad fidem alicui conci-
valet, in Moyse, Daniele ac Josepho
ostenditur.

o etiam tertius locus de his qui
sine digni æstimarentur, Jo-
lomonis et Danielis exemplo
videtur. Nam quid de Moyse
ujus omnis Israel quotidie con-
stolabatur, quorum vita fidem
prudentiæ, admirationemque
bat? Quis se non committeret
Moysi, cui seniores si qua
rum intellectum et virtutem
trarentur, dijudicanda serva-

is Danielis consilium refuge-
uo Deus ipse dixit : *Quis Da-
entior?* Aut quomodo homines
a dubitare mentibus possent,
us tantam conferebat gratiam?
nsilio bella conficiebantur :
eritis de cœlo adfluebat alimo-
s e petra.
um purus Danielis animus, ut
t barbaros mores, mitigaret
us in illo temperantia? Quanta
et corporis continentia? Nec im-
irabilis factus omnibus, quando
ehementer admirantur homi-
alibus fultus amicitiis, aurum
rebat, nec delatum sibi hono-
ris faciebat quam fidem. Quin
ericlitari malebat pro lege Do-
quam pro gratia hominis in-

59. Nam de sancti Joseph (quem pene prætereram) castimonia et justitia quid dicam, quarum altera illecebras heriles respuit, refutavit præmia : altera mortem contemsit, metum repulit, carcerem præoptavit? Quis hunc privatæ causæ ad consulendum idoneum non judicaret, cujus ferax animus et mens fertilis, temporis sterilitatem quodam consiliorum et cordis ubere fœcundavit.

CAPUT XII.

Neminem ab homine vitiis contaminato consilium poscere; nec rursus a moroso et difficili : sed ab eo cujusmodi exemplar habemus in Scripturis.

60. Advertimus igitur quod in adquirendis consiliis plurimum adjungat vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentiæ usus, facilitatis gratia. Quis enim in cœno fontem requirat? Quis e turbida aqua potum petat? Itaque ubi luxuria est, ubi intemperantia, ubi vitiorum confusio; quis inde sibi aliquid hauriendum existimet? Quis non despiciat morum colluvionem? Quis utilem causæ alienæ judicet, quem videt inutilem vitæ suæ? Quis iterum improbum, malevolum, contumeliosum non fugiat, et ad nocendum paratum; quis non eum omni studio declinet?

61. Quis vero quamvis instructum ad consilii opem, difficili tamen accessu, ambiat; in quo sit illud, tamquam si quis aquæ fontem præcludat? Quid enim prodest habere sapientiam, si consilium neges? Si consulendi intercludas copiam, clausisti fontem; ut nec aliis influat, nec tibi prosit.

62. Pulcre autem et de illo convenit, qui habens prudentiam, commaculat eam vitiorum sordibus, eo quod aquæ exitum contaminet. Degeneres animos vita arguit *. Quomodo enim eum potes judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? Supra me debet esse, cui me committere paro. An vero idoneum eum putabo, qui mihi det consilium, quod non det sibi : et

* *Degeneres animos timor arguit.....*
Virg. Æneid 4.

mihi cum vacare credam, qui sibi non vacet: cujus animum voluptates occupent, libido devincat, avaritia subjuget, cupiditas perturbet, quatiat metus? Quomodo hic consilii locus, ubi nullus quieti?

63. Admirandus mihi et suspiciendus consiliarius, quem propitius Dominus patribus dedit, offensus abstulit. Hujus imitator debet esse qui potest consilium dare, et alienam a vitiis custodire prudentiam, quoniam nihil inquinatum in illam incurrit.

CAPUT XIII.

Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulcritudine, ad probandam ejus cum virtutibus aliis societatem transit oratio.

64. Quis igitur tamquam vultu speciem præferat pulcritudinis, et belluinis posterioribus ac ferinis unguibus formæ superioris dehonestet gratiam; cum tam admirabilis et præclara forma virtutum sit, et specialiter pulcritudo sapientiæ, sicut series Scripturæ indicat. Est enim hæc speciosior sole, et super omnem stellarum dispositionem luci comparata invenitur prior. Lucem etenim hanc suscipit nox, sapientiam autem non vincit malitia

65. Diximus de ejus pulcritudine, et Scripturæ testimonio comprobavimus: superest ut doceamus Scripturæ auctoritate nullum ei contubernium cum vitiis esse, sed individuam cum cæteris virtutibus conjunctionem: cujus spiritus est disertus, sine inquinamento, certus, sanctus, amans bonum, acutus, qui nihil vetet benefacere, benignus, stabilis, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens. Et infra: Sobrietatem docet, et justitiam et virtutem.

CAPUT XIV.

Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia.

66. Omnia igitur operatur prudentia, cum omnibus bonis habet consortium. Nam quomodo potest utile consilium dare, nisi habeat justitiam, ut induat constantiam, mortem non form[...] nullo terrore, nullo revocetur [...] nulla adulatione a vero deflect[...] putet: exsilium non refugiat, [...] verit sapienti patriam mundum [...] egestatem non timeat, quæ nihil d[...] sapienti sciat, cui totus mundus [...] tiarum est? Quid enim præcelsius [...] viro, qui auro moveri nesciat, con[...] tum habeat pecuniarum, et vel[...] arce quadam despiciat hominum [...] ditates? Quod qui fecerit, hunc h[...] nes supra hominem esse arbitra[...] *Quis est, inquit, hic, et lauda[...] eum? Fecit enim mirabilia in vita [...]* Quomodo enim non admirandus, [...] divitias spernit, quas plerique s[...] propriæ prætulerunt?

67. Decet igitur omnes censura [...] galitatis, continentiæ auctoritas, [...] maxime eum qui honore præstat; [...] præeminentem virum thesauri p[...] deant sui, et pecuniis serviat, [...] præest liberis. Illud magis decet, [...] supra thesaurum sit animo, et [...] amicum obsequio. Humilitas enim [...] tiam auget. Hæc plena laudis et d[...] primario viro, non communem c[...] Tyriis negotiatoribus, et Galaadi[...] mercatoribus habere turpis lucri cupi[...]dinem, nec omne bonum locare in pecunia, et tamquam mercenario munus quotidianos numerare quæstus, calculari compendia.

CAPUT XV.

De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda: et qua ratione illam tenuiori census homines opera et consiliis exerceant.

68. Quod si ab his sobrium gerere animum laudabile est, quanto illud præstantius si dilectionem multitudinis liberalitate adquiras, neque superflua circa importunos, neque restricta circa indigentes?

69. Plurima autem genera liberalitatis sunt, non solum quotidiano sumptu egentibus, quo vitam sustinere suam possint, disponere ac dispensare alimoniam; verum etiam his qui publice egere verecundantur, consulere ac subvenire, quatenus communis egenorum

onia non exhauriatur. De eo enim or qui præest alicui muneri, ut si um sacerdotis gerat, aut dispensa- s; ut de his suggerat episcopo, nec imat si quem positum in necessitate m cognoverit, aut dejectum opibus inopiæ necessitatem redactum : xime si non effusione adolescentiæ, direptione alicujus et amissione rimonii in eam reciderit injuriam, sumtum exercere diurnum non ssit.

70. Summa etiam liberalitas, captos imere, eripere ex hostium manibus, trahere neci homines, et maxime inas turpitudini, reddere parentibus eros, parentes liberis, cives patriæ tituere. Nota sunt hæc nimis Illyrici titate et Thraciæ * : quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si evoces, unius provinciæ numerum plere non possint? Fuerunt tamen i et quos Ecclesiæ redemerunt, in rvitutem revocare vellent, ipsa gra- iores captivitate, qui inviderent alie- m misericordiam. Ipsi si in captivi- tem venissent, servirent liberi : si venditi fuissent, servitutis ministerium recusarent; et volunt alienam liber- tatem rescindere, qui suam servitutem possent rescindere, nisi forte pre- ium recipere emtori placeret : in quo tamen non rescinditur servitus, sed re- dimitur.

71. Præcipua est igitur liberalitas, redimere captivos, et maxime ab hoste barbaro, qui nihil deferat humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverit ad redemtionem : æs alie- num subire, si debitor solvendo non sit, atque artetur ad solutionem, quæ sit jure debita, et inopia destituta : enutrire parvulos, pupillos tueri.

72. Sunt etiam qui virgines orbatas parentibus tuendæ pudicitiæ gratia connubio locent, nec solum studio, sed etiam sumtu adjuvent. Est etiam genus illud liberalitatis quod Apostolus docet: *Ut si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut earum alimoniis Ecclesia non gravetur, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat.*

73. Utilis igitur hujusmodi liberalitas, sed non communis omnibus. Sunt enim plerique etiam viri boni, qui tenues sunt censu, contenti quidem exiguo ad sui usum, sed non idonei ad subsidium levandæ paupertatis alienæ; tamen suppetit aliud beneficentiæ genus, quo juvare possint inferiorem. Est enim duplex liberalitas, una quæ subsidio rei adjuvat, id est, usu pecuniæ : altera quæ operum collatione impenditur, multo frequenter splendidior, multoque clarior.

74. Quanto illustrius Abraham captum armis victricibus recepit nepotem, quam si redemisset? Quanto utilius regem Pharaonem sanctus Joseph consilio providentiæ juvit, quam si contulisset pecuniam? Pecunia enim unius civitatis non redemit ubertatem : prospicientia totius Ægypti per quinquennium famem repulit.

75. Facile autem pecunia consumitur, consilia exhauriri nesciunt. Hæc usu augentur : pecunia minuitur, et cito deficit, atque ipsam destituit benignitatem; ut quo pluribus largiri volueris, eo pauciores adjuves, et sæpe tibi desit quod aliis conferendum putaveris. Consilii autem operisque collatio, quo in plures diffunditur, eo redundantior manet, et in suum fontem recurrit. In se enim refluit ubertas prudentiæ : et quo pluribus fluxerit, eo exercitius fit omne quod remanet.

* Probabile est cladem hanc atrocem Valentis imperatoris exitum sequutam esse; cum ipsius ducibus Trajano et Sebastiano cæsis, omnique adeo exercitu internecione deleto, Gothi aliique barbari vastato Illyrico usque ad Alpes Julianas ac Venetorum regionem omnia igne ferroque populati sunt.

CAPUT XVI.

Modum in liberalitate servandum, ne profundatur in indignos quod dignioribus debebatur; non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemosynas : sed imitandum beatum Joseph, cujus prudentia prolixioribus verbis commendatur.

76. LIQUET igitur debere esse liberalitatis modum, ne fiat inutilis largitas. Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro jactantia, sed pro justitia dispensent. Nusquam enim ma-

jor aviditas petitionis. Veniunt validi, veniunt nullam causam nisi vagandi habentes, et volunt subsidia evacuare pauperum, exinanire sumtum : nec exiguo contenti, majora quærunt, ambitu vestium captantes petitionis suffragium, et natalium simulatione licitantes incrementa quæstuum. His si quis facile deferat fidem, cito exhaurit pauperum alimoniis profutura compendia. Modus largiendi adsit, ut nec illi inanes recedant, neque transcribatur vita pauperum in spolia fraudulentorum. Ea ergo mensura sit, ut neque humanitas deseratur, nec destituatur necessitas.

77. Plerique simulant debita. Sit veri examen. Exutos se per latrocinia deplorant : aut injuria fidem faciat, aut cognitio personæ, quo propensius juventur. Ab Ecclesia relegatis sumtus impartiendus *, si desit eis alendi copia. Itaque qui modum servat, avarus nulli, sed largus omnibus est; non enim solas aures præbere debemus audiendis precantium vocibus, sed etiam oculos considerandis necessitatibus. Plus clamat operatori bono debilitas, quam vox pauperis. Neque vero fieri potest ut non extorqueat amplius importunitas vociferantium : sed non semper impudentiæ locus sit. VIDENDUS est ille, qui te non videt : requirendus ille, qui erubescit videri. Ille etiam clausus in carcere occurrat tibi, ille affectus ægritudine mentem tuam personet, qui aures non potest.

78. Quo plus te operari viderit populus, magis diliget. Scio plerosque sacerdotes, quo plus contulerunt, plus abundasse; quoniam quicumque bonum operarium videt, ipsi confert quod ille suo officio dispenset, securus quod ad pauperem sua perveniat misericordia : nemo enim vult nisi pauperi proficere suam collationem. Nam si [illegible] immoderatum aut nimis [illegible] pensatorem viderit, utrumque [illegible] ciet : si aut superfluis [illegible] dissipet alieni fructus laboris, [illegible] condat sacculis. Sicut igitur [illegible] beralitatis tenendus est, ita [illegible] car plerumque adhibendam [illegible] Modus ideo, ut quod benefacis, [illegible] tidie facere possis; ne subtrahas [illegible] sitati, quod indulseris effusioni: [illegible] car propterea, quia melius [illegible] pecunia in pauperis cibo, quam [illegible] vitis sacculo. Cave ne intra [illegible] includas salutem inopum, et [illegible] in tumulis sepelias vitam pauperum. [illegible]

79. Potuit donare Joseph totas [illegible] opes, et effundere thesauros [illegible] noluit tamen de alieno effusus [illegible] maluit frumenta vendere, quam [illegible] esurientibus; quia si paucis donasset, plurimis defuisset. Eam liberalitatem probavit, quo abundaret omnibus. Patefecit horrea, ut omnes emerent subsidium frumentarium, ne gratis accipiendo, cultus terrarum relinquerent; quoniam qui alieno utitur, suum negligit.

80. Itaque primum omnium coacervavit pecunias, deinde instrumenta cætera, ad postremum jura terrarum regi adquisivit, non ut omnes exueret suo, sed fulciret : publicum tributum constitueret, quo sua tutius habere possent. Quod ita fuit gratum omnibus quibus terras ademerat; ut non venditionem sui juris, sed redemtionem salutis putarent. Denique dixerunt : *Sanasti nos, invenimus gratiam in conspectu Domini nostri.* Nam et de proprietate nihil amiserant, qui jus receperant : et de utilitate nihil perdiderant, qui adquisierant perpetuitatem.

81. O virum magnum, qui non largitatis superfluæ temporalem captavit gloriam, sed perpetuam commoditatem constituit providentiæ! Fecit enim ut tributis populi se juvarent suis, nec in tempore necessitatis aliena subsidia desiderarent. Melius enim fuit conferre aliquid de fructibus, quam totum de jure amittere. Quintam portionem collationis statuit, et in providendo per-

* Hæc duplici modo intelligi possunt : sive ab Ecclesia impartiendus est sumptus relegatis, id est exulibus; sive relegatis ab Ecclesia, hoc est iis quos a sacris pœnitentiæ causa separavit Ecclesia, sumptus impartiendus. Illos etenim etsi ecclesiasticis eleemosynis privari consuevisse testetur Augustinus, tamen in extrema necessitate positos non dereliquebat christiana liberalitas.

et in tributo liberalior.
nunquam postea Ægyptus
famem pertulit.
... præclare autem collegit
... , quam argute regalis
somnii veritatem expressit!
regis primum hoc fuit. Sep-
... adscendebant de flumine,
... , et pingues corpore, et ad
... tur fluminis. Aliæ quoque
... deformes ac jejunæ corpore,
juvencas adscendebant de
et juxta eas in ipso riparum
... bantur : et visæ sunt hæ
... atque exiles devorare
... stabant et forma et gratia.
... secundum hoc fuit : Sep-
... pingues, electæ et bonæ de
... t : et post eas septem
... et vento corruptæ ac mar-
... bjicere moliebantur : et
... quod lætas et uberes spicas
... et tenues devoraverunt.
... ium ita aperuit sanctus
... quod septem juvencæ sep-
... t, et septem spicæ simi-
... anni forent, ex fœtu et
... retatus tempora. Fœtus
... annum exprimit, et fruc-
... m consummat integrum.
... adscendebant de flumine,
... anni, ac tempora fluminum
... modo, et cursim labuntur.
... septem priores uberis
... ac fœcundos declarat fu-
... teriores autem alios septem
... atque infœcundos, quo-
... absumtura foret uberta-
... rum. Qua gratia prospicien-
... uit, ut uberioribus annis
... subsidium frumenta-
... sustentare posset inopiam
... nditatis.
... primum mirer? Ingenium
... veritatis descendit cubile :
... quo tam gravi atque diu-
... pexit necessitati : an vigi-
... justitiam ; quarum altera,
... tanto munere congregavit
... ices commeatus : alteraque
... per omnes servavit? Nam
... nitate quid loquar; quod
... fratribus in servitutem, non
retulit injuriam, sed famem depulit? Quid de suavitate, qua dilecti fratris præsentiam pia fraude quæsivit, quem simulato per elegantiam furto, reum statuit rapinæ, ut obsidem teneret gratiæ.

85. Unde merito ei a patre dicitur : *Filius ampliatus meus Joseph, filius ampliatus meus, zelotes filius meus adolescentior.... Adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione cœli a summo, et benedictione terræ, terræ habentis omnia, propter benedictiones patris tui et matris. Prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum.* Et in Deuteronomio : *Qui visus es*, inquit, *in rubo, ut venias super caput Joseph, et super verticem ipsius. Honorificus inter fratres : primitivus tauri decus ejus, cornua unicornui cornua ipsius. In ipsius cornu gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ. Ipsi decem millia Ephræm, et ipsi millia Manasses.*

CAPUT XVII.

Quas virtutes in eo quem consulamus, inesse oporteat : et qua ratione iisdem Joseph ac Paulus ornati fuerint?

86. Talis itaque debet esse qui consilium alteri det, ut se ipsum formam aliis præbeat ad exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate ; ut sit ejus sermo salubris atque irreprehensibilis, consilium utile, vita honesta, sententia decora.

87. Talis erat Paulus, qui consilium dabat virginibus, magisterium sacerdotibus, ut primum se ipsum formam nobis præberet ad imitandum. Ideo et humiliari sciebat, sicut scivit et Joseph, qui summo ortus patriarcharum genere, non dedignatus degenerem servitutem, exhibebat eam obsequiis, illustrabat virtutibus. Scivit humiliari, qui et venditorem et emtorem passus est, et Dominum appellabat eum. Audi humiliantem se : *Si Dominus meus propter me nihil scit in domo sua, et omnia quæcumque habet dedit in manus meas ; neque subtractum est a me quidquam præter te, quia uxor illius es; quomodo*

faciam verbum malum hoc, et peccabo coram Domino? Plena vox humilitatis, plena castimoniæ : humilitatis, quia Domino deferebat ; honorificentiæ, quia referebat gratiam : plena quoque castimoniæ, quia turpi flagitio contaminari, grave peccatum putabat.

88. Talis igitur debet esse consiliarius, qui nihil nebulosum habeat, nihil fallax, nihil simulatum, quod vitam ejus ac mores refellat, nihil improbum ac malevolum, quod avertat consulentes. Alia sunt enim quæ fugiuntur, alia quæ contemnuntur. Fugimus ea quæ possunt nocere, quæ malitiose possunt in noxam serpere ; ut si is qui consulitur, dubia sit fide, et pecuniæ avidus, ut possit pretio mutari : si injuriosus, hic fugitur ac declinatur. Qui vero voluptuarius, intemperans, etsi alienus a fraude, tamen avarus et cupidior lucri turpis, hic contemnitur. Quod enim specimen industriæ, quem fructum laboris edere potest, quam recipere animo curam ac sollicitudinem, qui se torpori dederit atque ignaviæ?

89. Ideo boni vir consilii dicit : *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.* Sciebat enim omnium malorum radicem esse avaritiam, et ideo suo contentus erat, alienum non requirebat. Satis mihi est, inquit, quod habeo, sive parum, sive plurimum habeam, mihi plurimum est. Expressius aliquid dicendum videtur. Signato verbo usus est : Sufficit mihi, inquit, in quo sum, id est, nec deest, nec superfluit. Non deest, quia nihil quæro amplius : non superfluit, quia non solum mihi habeo sed pluribus. Hoc de pecunia.

90. Cæterum de omnibus dici potest quia sufficiebant illi præsentia, hoc est, non honorem majorem, non obsequia uberiora desiderabat, non gloriæ immodicæ cupidus, aut gratiam indebite quærebat : sed debiti finem certaminis, patiens laboris, securus meriti præstolabatur : *Scio*, inquit, *et humiliari*. Non ergo indocta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam et scientiam, laudi datur. Est enim humilitas formidinis, est imperitiæ atque ignorantiæ ; et ideo Scriptura ait : *Et humiles spiritu salvabit.* Præclare ergo dixit : *Scio et humiliari*, id est, quo in loco, qua moderatione, quo fine, in quo officio, in quo munere. Nescivit Pharisæus humiliari, ideo dejectus est : scivit publicanus, ideo justificatus est.

91. Sciebat et abundare Paulus, qui animum habebat divitem, etsi thesaurum divitis non habebat. Sciebat abundare, qui non quærebat datum in pecunia, sed requirebat fructum in gratia. Possumus et sic intelligere, quia sciebat abundare, qui poterat dicere : *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est.*

92. In omnibus erat imbutus, et saturari, et esurire. Beatus qui sciebat saturari in Christo. Non ergo illa corporalis sed spiritualis est satietas, quam operatur scientia. Et merito scientiæ opus est ; quia *non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ergo qui sic sciebat saturari et sic esurire, sciebat ut semper nova quæreret, esuriret Deum, sitiret in Dominum. Sciebat esurire, qui sciebat quia esurientes manducabunt : sciebat et poterat abundare, qui nihil habebat, et possidebat omnia.

CAPUT XVIII.

Quantum iniqui consiliarii damni adferant, ex exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscentium sat intelligi.

93. Egregie itaque viros alicui præsidentes muneri commendat justitia : contra iniquitas destituit atque impugnat. Exemplo nobis est Scriptura quæ dicit quia cum populus Israel post mortem Salomonis rogasset filium ejus Roboam, ut relevaret cervices eorum a servitute dura, et paterni imperii temperaret austeritatem, illum spreto senili consilio de suggestione adolescentium responsum dedisse hujusmodi, quia et onus adjiceret super patrium jugum, et leviora gravioribus suppliciis mutaret.

94. Quo responso exasperati responderunt populi : *Non est nobis portio cum David, neque hæreditas in filiis Jesse. Revertere unusquisque in tabernacula*

tua, *Israel*; quoniam hic homo neque in principem, neque in ducem erit nobis. Itaque desertus a populo ac destitutus, vix duarum tribuum propter David meritum habere potuit societatem.

CAPUT XIX.

Justitia et benevolentia et affabilitate plurimos conciliari: sed hanc sinceram esse debere.

95. CLARET ergo quoniam et æquitas imperia confirmet, et injustitia dissolvat. Nam quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam? Summa igitur benignitate opus est, ut non solum publica gubernacula, sed etiam privata jura tueamur. Plurimum juvat benevolentia, quæ omnes studet beneficiis amplecti, devincire officiis, oppignerare gratia.

96. Affabilitatem quoque sermonis diximus ad conciliandam gratiam valere plurimum. Sed hanc volumus esse sinceram ac sobriam sine ulla adulatione, ne simplicitatem ac puritatem alloquii dedeceat sermonis adulatio; forma enim esse debemus cæteris non solum in opere, sed etiam in sermone, in castitate ac fide. Quales haberi volumus, tales simus: et qualem affectum habemus, talem aperiamus. Neque dicamus in corde nostro verbum iniquum, quod abscondi putemus silentio; quia audit in occulto dicta, qui occulta fecit: et cognoscit secreta viscerum, qui sensum visceribus infudit. Ergo tamquam sub oculis constituti judicis, quidquid gerimus, in luce positum putemus, ut omnibus manifestetur.

CAPUT XX.

Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus: hoc Jesu Nave ac Moysi, aliisque exemplis probari: quibus subjicitur qui ætate sint dispares, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Johannes patefaciunt.

97. PLURIMUM itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile, ut claros et sapientes viros sequantur; quoniam qui congreditur sapientibus, sapiens est: qui autem cohæret imprudentibus, imprudens agnoscitur. Et ad instructionem itaque plurimum proficit, et ad probitatis testimonium. Ostendunt enim adolescentes eorum se imitatores esse, quibus adhærent; et ea convalescit opinio, quod ab his vivendi acceperint similitudinem, cum quibus conversandi hauserint cupiditatem.

98. Inde tantus Jesus Nave, quod eum non solum erudivit ad Legis scientiam Moysi copula, verum etiam sanctificavit ad gratiam. Denique cum in ejus tabernaculo divina refulgere præsentia videretur majestas Domini, solus erat in tabernaculo Jesus Nave. Moyses cum Deo loquebatur, Jesus pariter nube sacra tegebatur. Presbyteri et populus deorsum stabant, Jesus cum Moyse, ad accipiendam Legem adscendebat. Omnis populus intra castra erat, Jesus extra castra in tabernaculo testimonii. Cum columna nubis descenderet, et loqueretur cum Moyse, quasi fidus adstabat minister: nec exibat de tabernaculo juvenis, cum seniores longe positi divina trepidarent miracula.

99. Ubique igitur inter admiranda opera et reverenda secreta sancto Moysi individuus adhærebat. Unde factum est ut qui fuerat socius conversationis, fieret successor potestatis. Merito vir hujusmodi evasit, ut sisteret fluminum cursus; diceret: Stet sol, et staret sol; quasi ejus spectator victoriæ noctem differret, diem produceret; quid? (quod Moysi negatum est) solus eligeretur, ut populum introduceret in terram repromissionis. Magnus vir fidei miraculis, magnus triumphis. Illius augustiora opera, hujus prosperiora. Uterque igitur divina subnixus gratia, ultra humanam processit conditionem: ille mari, hic cœlo imperavit.

100. Pulcra itaque copula seniorum atque adolescentium. Alii testimonio, alii solatio sunt: alii magisterio, alii delectationi. Omitto quod Abrahæ adhæsit Lot adolescentulus etiam proficiscenti; ne forte hoc propinquitatis magis fuisse existimetur, et necessariæ potius quam voluntariæ adjunctionis. Quid Eliam atque Elisæum loquamur?

Licet non expresse Elisæum juvenem Scriptura significaverit; advertimus tamen et colligimus juniorem fuisse. In Actibus apostolorum Barnabas Marcum adsumsit, Paulus Silam, Paulus Timotheum, Paulus Titum.

101. Sed illis superioribus videmus divisa officia, ut seniores consilio prævalerent, juniores ministerio. Plerumque etiam virtutibus pares, dispares ætatibus, sui delectantur copula, sicut delectabantur Petrus et Johannes. Nam adolescentem legimus in Evangelio Johannem et sua voce, licet meritis et sapientia nulli fuerit seniorum secundus; erat enim in eo senectus venerabilis morum et cana prudentia. Vita enim immaculata bonæ senectutis stipendium est.

CAPUT XXI.

Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, et hoc maxime viris probatis. Ubi injecta avaritiæ vituperatione, potissimum prodigalitas in sacerdotibus improbatur.

102. Adjuvat hoc quoque ad profectum bonæ existimationis si de potentis manibus eripias inopem, de morte damnatum eruas, quantum sine perturbatione fieri potest; ne videamur jactantiæ magis causa facere, quam misericordiæ, et graviora inferre vulnera, dum levioribus mederi desideramus. Jam si oppressum opibus potentis, et factione magis quam sceleris sui pretio gravatum liberaveris, egregiæ convalescit opinionis testimonium.

103. Commendat plerosque etiam hospitalitas. Est enim publica species humanitatis, ut peregrinus hospitio non egeat, suscipiatur officiose, pateat advenienti janua. Valde id decorum totius est orbis existimatione, peregrinos cum honore suscipi, non deesse mensæ hospitalitatis gratiam, occurrere officiis liberalitatis, explorare adventus hospitum.

104. Quod Abrahæ laudi est datum, qui ante januam suam speculabatur, ne forte præteriret peregrinus aliquis : et diligenter prætendebat excubias, ut occurreret, ut præveniret, ut rogaret, ne transiret hospes, dicens : *Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris puerum tuum*. Et ideo pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit.

105. Lot quoque nepos ejus non solum genere, sed etiam virtute proximus, propter hospitalitatis affectum Sodomitana a se suisque supplicia detorsit.

106. Decet igitur hospitalem esse, benignum, justum, non alieni cupidum; immo et de suo jure cedentem potius aliqua, si fuerit lacessitus, quam aliena jura pulsantem, fugitantem litium, abhorrentem a jurgiis, redimentem concordiam et tranquillitatis gratiam. Siquidem de suo jure virum bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. Primum dispendio litis carere, non mediocre est lucrum : deinde accedit ad fructum quod augetur amicitia, ex qua oriuntur plurimæ commoditates, quæ contemnenti aliqua in tempore, postea fructuosæ erunt.

107. In officiis autem hospitalibus, omnibus quidem humanitas impartienda est : justis autem uberior deferenda honorificentia : *Quicumque enim justum receperit in nomine justi, mercedem justi accipiet*, ut Dominus pronuntiavit. Tanta autem est apud Deum hospitalitatis gratia, ut ne potus quidem aquæ frigidæ a præmiis remunerationis immunis sit. Vides quia Abraham Deum recepit hospitio, dum hospites quærit? Vides quia Lot angelos recepit? Unde scis ne et tu cum suscipis hominem, suscipias Christum? Licet in hospite sit Christus; quia Christus in paupere est, sicut ipse ait : *In carcere eram, et venistis ad me : nudus eram, et operuistis me.*

108. Suave est igitur non pecuniæ, sed gratiæ studere. Verum hoc malum jamdudum humanis influxit mentibus, ut pecunia honori sit, et animi hominum divitiarum admiratione capiantur. Inde se immersit avaritia, veluti quædam bonorum ariditas officiorum; ut homines damnum putent, quidquid præter morem impenditur. Sed etiam in hoc adversus avaritiam, ne quod adferre possit impedimentum, prospexit

Scriptura venerabilis, dicens : *Quia melior est hospitalitas cum oleribus.* Et infra : *Melior est panis in suavitate cum pace.* Non enim prodigos nos docet esse Scriptura, sed liberales.

109. Largitatis enim duo sunt genera : unum liberalitatis, alterum prodigæ effusionis. Liberale est hospitio recipere, nudum vestire, redimere captivos, non habentes sumtu juvare : prodigum est, sumtuosis effluescere conviviis, et vino plurimo ; unde legisti : *Prodigum est vinum, et contumeliosa ebrietas.* Prodigum est, popularis favoris gratia exinanire proprias opes : quod faciunt qui ludis circensibus, vel etiam theatralibus, et muneribus gladiatoriis, vel etiam venationibus * patrimonium dilapidant suum ut vincant superiorum celebritates ; cum totum illud sit inane quod agunt, quandoquidem etiam bonorum operum sumtibus immoderatum esse non deceat.

110. Pulcra liberalitas erga ipsos quoque pauperes mensuram tenere, ut abundes pluribus : non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. Quidquid ex affectu puro ac sincero promitur, hoc est decorum : non superfluas ædificationes aggredi, nec prætermittere necessarias.

111. Et maxime sacerdoti hoc convenit, ornare Dei templum decore congruo, ut etiam hoc cultu aula Domini resplendeat : impensas misericordiæ convenientes frequentare : quantum oporteat largiri peregrinis, non superflua, sed competentia ; non redundantia, sed congrua humanitati : ne sumtu pauperum alienam sibi quærat gratiam, nec restrictiorem erga clericos aut indulgentiorem se præbeat. Alterum enim inhumanum, alterum prodigum ; si aut sumtus desit necessitati eorum quos a sordidis negociationis aucupiis retrahere debeas : aut voluptati superfluat.

* Intelligit venationes circenses in quibus feras insolitas per totam Africam aliasque dissitissimas regiones maximis impensis conquisitas populo exhibebant : de qua venandi ratione multa sunt apud Martialem epigrammata : nonnulla quoque habet Suetonius, atque alii : sed adeundus præ cæteris Tertull. de *Spectaculis*, et Cassiod. lib 5. Var.

CAPUT XXII.

Modum inter nimiam remissionem ac severitatem esse statuendum ; eos enim qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliuntur, solidum ac duraturum nihil consequi : quod Abessalonis exemplum satis ostendit.

112. Quin etiam verborum ipsorum et præceptorum esse mensuram convenit ; ne aut nimia remissio videatur, aut nimia severitas. Plerique enim remissiores malunt esse, ut videantur boni esse : sed nihil simulatum et fictum veræ virtutis esse certum est ; quin etiam diuturnum esse non solet. In principio vernat, in processu tamquam flosculus dissipatur et solvitur : quod autem verum ac sincerum, alta radice fundatur.

113. Et ut exemplis adsertiones nostras probemus, quoniam quæ simulata sunt, diuturna esse non possunt, sed tamquam ad tempus virentia cito decidunt, ex ea familia ex qua nobis plurima ad virtutis profectum exempla accersivimus, unum simulationis et fraudis proferamus testimonium.

114. Abessalon erat David regis filius, decore insignis, egregius forma, præstans juventa ; ita ut vir talis in Israel non reperiretur, a vestigio pedis usque ad verticem immaculatus. Is fecit sibi currus et equos, et viros quinquaginta, qui præcurrerent ante eum. Surgebat diluculo, et stabat ante portam in via : et si quem advertisset regis judicia quærentem, accedebat ad eum, dicens : Ex qua civitate es tu ? Respondebat ille : Ex una tribu sum de tribubus Israel, servus tuus. Referebat Abessalon : Verba tua bona sunt et directa, et qui te audiat non est tibi datus a rege. Quis constituet me judicem, et quisquis ad me veniet, cuicumque fuerit judicium necessarium, justificabo illum ? Talibus delinibat singulos sermonibus. Et cum accederent adorare eum, extendens manus suas, apprehendebat atque osculabatur eos. Sic convertit in se corda omnium, dum blanditiæ hujusmodi intimorum tangunt viscerum sensum.

115. Sed delicati isti et ambitiosi elegerunt honorabilia et grata ad tempus et jucunda : ubi parva processit

dilatio, quam prudens omnium Propheta paulisper cedendo interponendam putavit, non potuerunt tolerare ac sustinere. Denique non dubitans de victoria David, commendabat filium dimicaturis, ut ei parcerent. Ideoque nec prælio interesse maluit; ne vel referre arma, parricidæ licet, videretur, sed tamen filio.

116. Liquet igitur ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt, et quæ sincere potius quam dolo congregantur : ea vero quæ simulatione atque adsentatione parata sunt, non posse diu perseverare.

CAPUT XXIII.

Eorum qui vel pecunia vel ambitu redemti fuerint, fluxam fidem esse.

117. Quis igitur vel illos qui pecunia ad obedientiam redimuntur, vel eos qui adsentatione invitantur, fidos sibi arbitretur? Nam et illi frequenter se vendere volunt, et isti imperia dura ferre non possunt. Levi adsentatiuncula facile capiuntur : si perstrinxeris verbo, immurmurant, deserunt, infesti abeunt, indignantes relinquunt, imperare malunt quam obedire : quasi obnoxios beneficio, subjectos sibi debere esse existimant, quos præpositos sibi habere debeant.

118. Quis igitur sibi fideles putet, quos vel pecunia vel adulatione sibi obligandos crediderit? Nam et ille qui pecuniam acceperit, vilem se et despectum judicat, nisi sæpe redimatur? Itaque frequenter exspectat pretium suum : et ille qui obsecratione ambitus videtur, vult semper se rogari.

CAPUT XXIV.

Bonis artibus ad honores nitendum, maxime Ecclesiasticos : adeptum vero munus moderate ac sapienter administrandum. Nec inferiores ordines simulatis virtutibus episcopo derogare, nec item episcopum cleri invidum esse debere : sed justum in omnibus, atque comprimis in judicando.

119. Ergo bonis actibus et sincero proposito nitendum ad honorem arbitror, et maxime Ecclesiasticum; ut neque resupina arrogantia, vel remissa negligentia sit : neque turpis affectatio, et indecora ambitio. Ad omnia abundat animi directa simplicitas, satisque se ipsa commendat.

120. In ipso vero munere neque severitatem esse duram convenit, nec nimiam remissionem; ne aut potestatem exercere, aut susceptum officium nequaquam implere videamur.

121. Enitendum quoque ut beneficiis atque officiis obligemus plurimos, et collatam reservemus gratiam; ne jure beneficii fiant immemores, qui se graviter læsos dolent. Sæpe enim usu venit ut quos gratia foveris, vel aliquo superiore cumulaveris gradu, avertas, si indigne aliquem eis præponendum judices. Sed et sacerdotem beneficiis suis vel judiciis favere convenit ut æquitatem custodiat, et presbytero vel ministro deferre, ut parenti.

122. Neque hos quia semel probati sunt, arrogantes esse oportet; sed magis tamquam memores gratiæ, humilitatem tenere : neque offendi sacerdotem, si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut jejunio, aut integritate, aut doctrina et lectione existimationem accumulet suam. Gratia enim Ecclesiæ laus doctoris est. Bonum, opus alicujus prædicari, ita tamen si nullo studio fiat jactantiæ. Laudent enim unumquemque proximorum labia, et non os suum : et commendent opera, non studia sua.

123. Cæterum si quis non obediat episcopo, extollere atque exaltare sese desideret, obumbrare merita episcopi simulata affectatione doctrinæ, aut humilitatis, aut misericordiæ, is a vero devius superbit; quoniam veritatis ea est regula, ut nihil facias commendandi tui causa, quo minor alius fiat : neque si quid boni habeas, id ad deformationem alterius et vituperationem exerceas.

124. Ne defendas improbum, et sancta indigno committenda arbitreris : neque iterum urgeas et impugnes, cujus crimen non deprehenderis. Nam cum in omnibus injustitia cito offendat, tum maxime in Ecclesia, ubi æquitatem esse

oportet, ubi æqualitatem haberi decet; ut nihil sibi potentior plus vindicet, nihil plus usurpet ditior. Sive enim pauper, sive dives, in Christo unum sunt. Nihil sanctior plus sibi arroget; ipsum enim par est esse humiliorem.

125. Sed nec personam alterius accipiamus in judicio : gratia absit, causæ merita decernant. Nihil sic opinionem, immo fidem gravat, quam si in judicando potentiori dones causam inferioris : vel pauperem innocentem arguas, divitem excuses reum culpæ. Pronum quidem est genus hominum favere honoratioribus, ne læsos sese putent, ne victi doleant. Sed primum si offensam vereris, non recipias judicium : si sacerdos es, aut si quisquam alius, non lacessas. Licet tibi silere in negotio dumtaxat pecuniario; quamquam sit constantiæ adesse æquitati. In causa autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve.

CAPUT XXV.

Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites; hos enim aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur hinc facti debitores : pauperes vero et debitorem pro se Deum ipsum constituere, et libenter accepta beneficia confiteri. Quibus additur ad pecuniæ contemtum adhortatio.

126. Quid autem et tibi prodest favere diviti? An quia citius amantem remuneratur? His enim favemus frequentius, a quibus referendæ vicem speramus gratiæ. Sed eo magis infirmo et inopi nos studere convenit; quia pro eo qui non habet, remunerationem speramus a Domino Jesu : qui sub specie convivii generalem virtutum edidit formam; ut his potius nostra conferamus beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare, docens ad convivium atque epulas non eos qui divites sunt, sed pauperes invitandos. Divites enim rogari videntur, ut ipsi quoque nobis reddant convivium : pauperes, quia non habent quod restituant, cum acceperint, remuneratorem nobis faciunt Dominum, qui se pro paupere obligandum obtulit.

127. Ad ipsum quoque sæculi usum collatio beneficii, facta in pauperes magis quam in locupletes, plus juvat; quia dives dedignatur beneficium, et pudet eum debitorem esse gratiæ. Quin etiam id quod collatum est sibi, meritis suis arrogat, quod velut debitum acceperit, vel ideo datum sit, eo quod is qui dedit reddendum sibi a divite uberius existimaverit. Ita in accipiendo beneficio, eo ipso quod acceperint divites, dedisse se magis quam accepisse existimant : pauper vero etsi non habet unde reddat pecuniam, refert gratiam. In quo certum est quod plus reddat, quam acceperit; pecunia enim nummo solvitur, gratia numquam exinanitur. Reddendo vacuatur pecunia : gratia autem et habendo solvitur, et solvendo retinetur. Deinde quod dives refugit, pauper fatetur quod sit obligatus debito, sibique subventum, non honori suo delatum putat : donatos sibi arbitratur filios, vitam redditam, servatam familiam. Quanto igitur melius apud bonos, quam apud ingratos locare beneficium!

128. Unde Dominus ad discipulos ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam;* qua velut falce, pullulantem in pectoribus humanis succidit avaritiam. Petrus quoque claudo, qui ex utero matris suæ portabatur, ait : *Argentum et aurum non habeo : sed quod habeo, do tibi. In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula.* Itaque pecuniam non dedit, sanitatem dedit. Quanto melius est salutem habere sine pecunia, quam pecuniam sine salute! Surrexit claudus, quod non sperabat : pecuniam non accepit, quam sperabat. Sed hæc vix in sanctis Domini reperiuntur, ut divitiæ contemtui sint.

CAPUT XXVI.

Quam vetus malum sit avaritia, multis veteris Testamenti exemplis clarum esse; hincque præterea patere quam inanis sit pecuniarum possessio.

129. Cæterum ita incubuerunt mores hominum admiratione divitiarum, ut nemo nisi dives honore dignus putetur. Neque hic recens usus : sed jamdu-

dum, quod pejus est, inolevit hoc vitium humanis mentibus. Siquidem cum Hiericho magna civitas tubarum sacerdotalium sono corruisset, et Jesus Nave potiretur victoria, cognovit infirmatam esse virtutem populi per avaritiam, atque auri cupiditatem. Nam cum de spoliis urbis incensæ sustulisset Achan vestem auream, et ducenta argenti didrachmata, et linguam auream, oblatus Domino negare non potuit, sed prodidit furtum.

130. Vetus igitur et antiqua avaritia est, quæ cum ipsius divinæ legis cœpit oraculis, immo propter ipsam reprimendam lex delata est. Propter avaritiam Balach putavit Balaam præmiis posse tentari, ut malediceret populum patrum : et vicisset avaritia, nisi Dominus a maledicto eum abstinere jussisset. Propter avaritiam præcipitatus Achan, in exitium deduxerat totam plebem parentum. Itaque Jesus Nave, qui potuit solem statuere, ne procederet, avaritiam hominum non potuit sistere, ne serperet. Ad vocem ejus sol stetit, avaritia non stetit. Sole itaque stante, confecit Jesus triumphum : avaritia autem procedente, pene amisit victoriam.

131. Quid? fortissimum omnium Samson, nonne Dalilæ mulieris avaritia decepit? Itaque ille qui rugientem leonem manibus discerpsit suis, qui vinctus et alienigenis traditus, sine ullo adjutore solus dissolutis vinculis, mille ex his peremit viros : qui funes intextis nervis velut mollia sparti fila disrupit; is super genua mulieris inflexa cervice truncatus, invicti crinis ornatum, prærogativam suæ virtutis amisit. Influxit pecunia in gremium mulieris, et a viro discessit gratia.

132. Feralis igitur avaritia, illecebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat. Esto tamen ut aliquando adjuvet pecunia, inferiorem tamen et ipsam desiderantem. Quid ad eum qui non desiderat, qui non requirit, qui auxilio ejus non indiget, studio non flectitur? Quid ad alios, si sit ille copiosior qui habet? Numquid idcirco honestior, quia habet quo honestas plerumque amittitur, quia habet quod custodiat magis, quam quod possideat? Illud enim possidemus quo utimur : quod autem ultra usum est, non utique habet possessionis fructum, sed custodiæ periculum.

CAPUT XXVII.

In pecuniæ contemtu inesse formam justitiæ; quam virtutem necnon alias nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites; ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione.

133. Ad summam novimus quod pecuniæ contemtus justitiæ forma sit; et ideo avaritiam declinare debemus, et omni studio intendere, ne quid faciamus umquam adversus justitiam, sed in omnibus gestis et operibus custodiamus eam.

134. Si volumus commendare nos Deo, caritatem habeamus, unanimes simus, humilitatem sequamur, alterutrum existimantes superiorem sibi. Hæc est enim humilitas, si nihil sibi quis arroget, et inferiorem se esse existimet. Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris qui sunt vere filii : quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet.

135. Cum dolore amputatur etiam quæ putruit pars corporis, et diu tractatur, si potest sanari medicamentis : si non potest, tunc a medico bono absciditur. Sic episcopi affectus boni est, ut optet sanare infirmos, serpentia auferre ulcera, adurere aliqua, non abscidere : postremo quod sanari non potest, cum dolore abscidere. Unde pulcherrimum illud præceptum magis eminet, ut cogitemus non quæ nostra sunt, sed quæ aliorum. Hoc enim modo nihil erit, quod vel irati nostro indulgeamus affectui, vel faventes nostræ plus justo tribuamus aliquid voluntati.

CAPUT XXVIII.

Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam : ad quod refertur memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemtionem ab Ambrosio fractorum historia, et pulcherrima de auri et argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu præci-

plicatur. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesiæ thesauri ostensum est, regulæ in conflandis atque impendendis vasis initiatis servandæ proponuntur.

136. HOC maximum incentivum misericordiæ, ut compatiamur alienis calamitatibus, necessitates aliorum, quantum possumus, juvemus; et plus interdum quam possumus. Melius est enim pro misericordia causas præstare, vel invidiam perpeti, quam prætendere inclementiam; ut nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus, quod arianis displicere potuerat; nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur. Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimiter a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?

137. Quam causam nos etsi non sine ratione aliqua gessimus; tamen ita in populo prosecuti sumus, ut confiteremur, multoque fuisse commodius adstrueremus, ut animas Domino quam aurum servaremus. Qui enim sine auro misit apostolos, Ecclesias sine auro congregavit. Aurum Ecclesia habet, non ut servet: sed ut eroget, et subveniat in necessitatibus. Quid opus est custodire quod nihil adjuvat? An ignoramus quantum auri atque argenti de templo Domini Assyrii sustulerint? Nonne melius conflant sacerdotes propter alimoniam pauperum, si alia subsidia desint, quam ut sacrilegus contaminata asportet hostis? Nonne dicturus est Dominus: Cur passus es tot inopes fame mori? Et certe habebas aurum, ministrasses alimoniam. Cur tot captivi deducti in commercio sunt, nec redemti ab hoste occisi sunt? Melius fuerat ut vasa viventium servares, quam metallorum.

138. His non posset responsum referri. Quid enim diceres: Timui ne templo Dei ornatus deesset? Responderet: Aurum sacramenta non quærunt: neque auro placent, quæ auro non emuntur. ORNATUS sacramentorum redemtio captivorum est. Vere illa sunt vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte. Ille verus thesaurus est Domini, qui operatur quod sanguis ejus operatus est. Tunc vas Dominici sanguinis agnoscitur, cum in utroque viderit redemtionem; ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redimit. Quam pulcrum, ut cum agmina captivorum ab Ecclesia redimuntur, dicatur: Hos Christus redemit. Ecce aurum quod probari potest, ecce aurum utile, ecce aurum Christi quod a morte liberat, ecce aurum quo redimitur pudicitia, servatur castitas.

139. Hos ergo malui vobis liberos tradere, quam aurum reservare. Hic numerus captivorum, hic ordo præstantior est, quam species poculorum. Huic muneri proficere debuit aurum Redemtoris, ut redimeret periclitantes. Agnosco infusum auro sanguinem Christi non solum irrutilasse, verum etiam divinæ operationis impressisse virtutem redemtionis munere.

140. Tale aurum sanctus martyr Laurentius Domino reservavit, a quo cum quærerentur thesauri Ecclesiæ, promisit se demonstraturum. Sequenti die pauperes duxit. Interrogatus ubi essent thesauri quos promiserat, ostendit pauperes dicens: Hi sunt thesauri Ecclesiæ. Et vere thesauri, in quibus Christus est, in quibus fides est. Denique Apostolus ait: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus*. Quos meliores thesauros habet Christus, quam eos in quibus se esse dixit? Sic enim scriptum est: *Esurivi, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi bibere: hospes eram, et collegistis me*. Et infra: *Quod enim uni horum fecistis, mihi fecistis*. Quos meliores Jesus habet thesauros, quam eos in quibus amat videri?

141. Hos thesauros demonstravit Laurentius, et vicit, quod eos nec persecutor potuit auferre. Itaque Joachim qui aurum in obsidione servabat, nec dispensabat alimoniæ comparandæ; et aurum vidit eripi, et se in captivitatem deduci. Laurentius qui aurum Ecclesiæ

maluit erogare pauperibus, quam persecutori reservare, pro singulari suæ interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Numquid dictum est sancto Laurentio : Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere?

142. Opus est ut quis fide sincera et perspicaci providentia munus hoc impleat. Sane si in sua aliquis derivat emolumenta, crimen est : sin vero pauperibus erogat, captivum redimit, misericordia est. Nemo enim potest dicere : Cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redemti sunt : nemo potest accusare, quia templum Dei est ædificatum : nemo potest indignari, quia humandis fidelium reliquiis spatia laxata sunt : nemo potest dolere, quia in sepulturis Christianorum requies defunctorum est. In his tribus generibus vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet.

143. Opus est ut de Ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra Ecclesiam primum quæsita sunt vasa quæ initiata non essent : deinde comminuta, postremo conflata, per minutias erogationis dispensata egentibus, captivorum quoque pretiis profecerunt. Quod si desunt nova, et quæ nequaquam initiata videantur, in hujusmodi usus, quos supra diximus, arbitror omnia pie posse converti.

CAPUT XXIX.

Deposita viduarum, immo omnium fidelium in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere : quæ res Oniæ sacerdotis, Ambrosii, ac Ticinensis Episcopi exemplis lucem capit.

144. ILLUD sane diligenter intuendum est, ut deposita viduarum intemerata maneant, sine ulla serventur offensione, non solum viduarum, sed etiam omnium; fides enim exhibenda omnibus est, sed major est viduarum causa et pupillorum.

145. Denique hoc solo viduarum nomine, sicut in libris Machabæorum legimus, commendatum templo omne servatum est. Nam cum indicium factum esset pecuniarum, quas in templo Hierosolymis maximas reperiri posse Simon nefarius Antiocho regi prodidit, missus in rem Heliodorus, ad templum venit, et summo sacerdoti aperuit indicii invidiam, et adventus sui causam.

146. Tunc sacerdos deposita esse dixit viduorum victualia et pupillorum. Quæ cum Heliodorus ereptum ire vellet, et regis vindicare commodis, sacerdotes ante altare jactaverunt se, induti sacerdotales stolas : et Deum vivum qui de depositis legem dederat, flentes invocabant, ut custodem se præceptorum præstaret suorum. Vultus vero et color summi sacerdotis immutatus declarabat dolorem animi, et mentis intentæ sollicitudinem. Flebant omnes, quod in contemtum locus venturus foret, si nec in Dei templo tuta fidei servaretur custodia : accinctæque mulieres pectus, et clausæ virgines pulsabant januam : ad muros alii currebant, per fenestras alii prospectabant, omnes ad cœlum tendebant manus, orantes ut suis Dominus adesset legibus.

147. Heliodorus autem nec his territus, quod intenderat, urgebat, et satellitibus suis ærarium sepserat; cum subito apparuit illi terribilis eques armis præfulgens aureis; equus autem ejus erat insigni ornatus opertorio. Alii quoque duo juvenes apparuerunt in virtute inclita, decore grato, cum splendore gloriæ, speciosi amictu, qui circumsteterunt eum, et utraque ex parte flagellabant sacrilegum, sine ulla intermissione continuato verbere. Quid multa? Circumfusus caligine in terram concidit, et evidenti divinæ operationis indicio exanimatus jacebat, nec ulla spes in eo residebat salutis. Oborta est lætitia metuentibus, metus superbis : dejectique ex amicis Heliodori quidam rogabant Oniam, vitam poscentes ei, quoniam supremum gerebat spiritum.

148. Rogante itaque sacerdote summo iidem juvenes iterum Heliodoro apparuerunt, iisdem amicti vestibus, et dixerunt ad eum : Oniæ summo sacerdoti gratias age, propter quem tibi vita est reddita. Tu autem expertus Dei fla-

illa, vade et nuntia tuis omnibus, natam cognoveris templi religionem, t Dei potestatem. His dictis, non comnuerunt. Heliodorus itaque recepto ritu, hostiam Domino obtulit; Oniæ cerdoti gratias egit, et cum exercitu regem revertitur dicens: Si quem bes hostem, aut aliquem insidiatoa rerum tuarum, illuc illum dirige, lagellatum recipies eum.

49. Servanda est igitur, filii, depos fides, adhibenda diligentia. Egregie c vestrum enitescit ministerium, si cepta impressio potentis, quam vel na vel orphani tolerare non queant, lesiæ subsidio cohibeatur: si ostenlo plus apud vos mandatum Domini, m divitis valere gratiam.

150. Meministis ipsi quoties adversus ales impetus pro viduarum, immo nium depositis certamen subierins*. Commune hoc vobiscum mihi. cens exemplum Ecclesiæ Ticinensis oferam, quæ viduæ depositum, quod acceperat, amittere periclitabatur. Interpellante enim eo qui sibi illud imeriali rescripto vindicare cupiebat, erici non tenebant auctoritatem: honorati quoque et intercessores dati non esse præceptis imperatoris obviari febant. Legebatur rescripti forma directior, magistri officiorum statuta, gens in rebus imminebat**. Quid plura? raditum erat.

151. Tamen communicato mecum consilio, obsedit sanctus episcopus ea conclavia, ad quæ translatum illud depositum viduæ cognoverat. Quod ubi non potuit auferri, receptum sub chirographo est. Postea iterum flagitabatur ex chirographo: præceptum imperator iteraverat, ut ipse per semetipsum nos conveniret. Negatum est: et exposita divinæ legis auctoritate, et serie lectionis, et Heliodori periculo, vix tandem rationem imperator accepit. Post etiam tentata fuerat obreptio; sed prævenit sanctus episcopus, ut redderet viduæ quod acceperat. Fides interim salva est: impressio non est formidini; quia jam res, non fides periclitatur.

CAPUT XXX.

Libri conclusio per exhortationem ad fugiendos invidos, atque ad prudentiam, fidem aliasque virtutes prosequendas.

152. Filii, fugite improbos, cavete invidos. Inter improbum et invidum hoc interest: improbus suo delectatur bono, invidus torquetur alieno; ille diligit mala, hic bona odit; ut propo tolerabilior sit, qui sibi vult bene, quam qui male omnibus.

153. Filii, ante factum cogitate: et cum diutius cogitaveritis, tunc facite quod probatis. Laudabilis mortis cum occasio datur, rapienda est illico. Dilata gloria fugit, nec facile comprehenditur.

154. Fidem diligite, quoniam per fidem et devotionem Josias magnum sibi ab adversariis amorem adquisivit; quoniam celebravit pascha Domini, cum esset annorum decem et octo: quemadmodum nemo ante eum. Zelo itaque ut vicit superiores, ita et vos, filii, zelum Dei sumite. Exquirat vos Dei zelus et devoret; ut unusquisque vestrum dicat: *Exquisivit me zelus domus tuæ*. Apostolus Christi zelotes dictus est. Quid de Apostolo dico? Ipse Dominus ait: *Zelus domus tuæ comedit me*. Sit ergo Dei zelus, non iste humanus quem invidia generat.

155. Sit inter vos pax, quæ superat omnem sensum. Amate vos invicem. Nihil caritate dulcius, nihil pace gratius. Et vos ipsi scitis quod præ cæteris vos semper dilexi et diligo: quasi unius patris filii coaluistis in affectum germanitatis.

156. Quæ bona sunt tenete, et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum in Domino Jesu: cui est honor, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

* Persecutionem Justinæ significat.

** Sunt ibi quædam vocabula, quæ ne moræ sint legenti, explicabimus. *Interpellare* hoc loco idem est ac compellare, convenire, et juridice postulare. *Honorati* non alii intelliguntur quam qui publicis muneribus ante defuncti, emerito honore pollebant. *Intercessores*, erant ii qui a rectoribus provinciarum exsequutores dabantur. *Magister Officiorum* palatinis præerat officiis. *Agentes* autem *in rebus* dicti sunt, quod sub Magistro Officiorum agerent. Postremo dicitur *rescripti forma directior*, id est, plana et aperta, nec ullis ambagibus involuta.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

A Davide ac Salomone nobis præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti quod ei tribuitur primum auctorem non reputandum. Quam pulcra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ: horum atque aliorum otia conferuntur, ostenditurque numquam solum aut in angusto justum esse.

1. David propheta docuit nos tamquam in ampla domo deambulare in corde nostro, et conversari cum eo tamquam cum bono contubernali; ut ipse sibi diceret, et loqueretur secum, ut est illud : *Dixi, custodiam vias meas.* Salomon quoque filius ejus ait : *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus*; hoc est tuo consilio utere. *Aqua enim alta, consilium in corde viri. Nemo*, inquit, *alienus particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius; et jucundare cum uxore, quæ est tibi a juventute. Cervus amicitiæ et pullus gratiarum confabulentur tecum.*

2. Non ergo primus Scipio scivit solus non esse, cum solus esset; nec minus otiosus, cum otiosus esset : scivit ante ipsum Moyses, qui cum taceret, clamabat : cum otiosus staret, præliabatur; nec solum præliabatur, sed etiam de hostibus, quos non contigerat, triumphabat. Adeo otiosus, ut manus ejus alii sustinerent : nec minus quam cæteri negotiosus, qui otiosis manibus expugnabat hostem quem non poterant vincere qui dimicabant. Ergo Moyses et in silentio loquebatur, et in otio operabatur. Cujus autem majora negotia, quam hujus otia, qui quadraginta diebus positus in monte, totam Legem complexus est, et in illa solitudine qui cum eo loqueretur, non defuit? Unde et David ait : *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus.* Et quanto plus est si cum aliquo Deus loquatur, quam ipse secum?

3. Transibant apostoli, et umbra eorum curabat infirmos. Tangebantur vestimenta eorum, et sanitas deferebatur.

4. Sermonem loquutus est Elias, et pluvia stetit, nec cecidit super terram tribus annis et sex mensibus. Iterum loquutus est, et hydria farinæ non defecit, et vas olei toto famis diurnæ tempore non est exinanitum.

5. Et quoniam plerosque delectant bellica; quid est præstantius, exercitia magni lacertis, an solis meritis confecisse prælium? Sedebat Elisæus in uno loco, et rex Syriæ magnam belli molem inferebat populo patrum, diversisque consiliorum acervabat fraudibus, et circumvenire insidiis moliebatur : sed omnes ejus apparatus propheta deprehendebat, et vigore mentis per gratiam Dei ubique præsens, cogitationes hostium suis annunciabat, et monebat quibus caverent locis. Quod ubi regi Syriæ manifestatum est, misso exercitu, clausit prophetam. Oravit Elisæus, et omnes illos cæcitate percuti fecit, et captivos intrare in Samariam, qui venerant obsidere eum.

6. Conferamus hoc otium cum aliorum otio. Alii enim requiescendi causa abducere animum a negotiis solent, et a conventu cœtuque hominum subtrahere sese; et aut ruris petere secretum, captare agrorum solitudines, aut intra urbem vacare animo, indulgere quieti et tranquillitati : Elisæus autem aut in solitudine Jordanem transitu suo dividit; ut pars defluat posterior, superior autem in fontem recurrat : aut in Carmelo resoluta difficultate generandi, inopina sterilem conceptione fœcundat : aut resuscitat mortuos : aut ciborum temperat amaritudines, et facit farinæ admixtione dulcescere : aut decem panibus distributis, reliquias colligit,

turata : aut ferrum securis ex-, et in fluvii Jordanis mersum um, misso in aquas ligno, facit tare : aut emundatione lepro-it siccitatem imbribus, aut fa-stat fœcunditate.

ando ergo justus solus est, qui o semper est? Quando solitarius numquam separatur a Christo? , inquit, *separabit a dilectione Confido quia neque mors, neque Angelus.* Quando autem fe-negotio, qui numquam feriatur , quo consummatur negotium? autem locis circumscribitur, mundus divitiarum possessio æstimatione definitur, qui opinione comprehenditur? quasi ignoratur, et cognoscitur: itur, et ecce vivit : quasi tris-semper lætior : ut egenus, et lar-qui nihil habeat, et possideat Nihil enim spectat vir justus, constans et honestum est. Et quasi alii videatur pauper, sibi qui non eorum quæ caduca, quæ æterna sunt, æstima-

CAPUT II.

de honesti atque utilis com-disputant, hoc apud Christianos habere, quibus nihil utile nisi . Quæ officia perfecta, quæve Eadem voces diversis diverse con-extremo virum justum numquam incommodo commodum suum quæ-contra semper aliorum studere

quoniam de duobus superiori-diximus, in quibus honestum utile tractavimus, sequitur honestatem et utilitatem inter se debeamus, et quærere quid . Sicut enim supra trac-utrum honestum illud an turpe secundo loco, utrum utile an similiter hoc loco, utrum ho-an utile nonnulli requiren-

autem movemur, ne hæc in-compugnantia inducere vi-, quæ jam supra unum esse os-: nec honestum esse posse, nisi quod utile : nec utile, nisi quod honestum; quia non sequimur sapientiam carnis, apud quam utilitas pecuniariæ istius commoditatis pluris habetur, sed sapientiam quæ ex Deo est, apud quam ea quæ in hoc sæculo magna æstimantur, pro detrimento habentur.

10. Hoc enim κατόρθωμα, quod perfectum et absolutum officium est, a vero virtutis fonte proficiscitur. Cui secundum est commune officium, quod ipso sermone significatur non esse arduæ virtutis ac singularis, quod potest plurimis esse commune. Nam pecuniæ compendia captare familiare multis, elegantiori convivio et suavioribus delectari epulis usitatum est : jejunare autem et continentem esse paucorum est; et alieni cupidum non esse, rarum : contra autem detrahere velle alteri, non esse contentum suo; nam in hoc cum plerisque consortium est. Alia igitur prima, alia media officia. Prima cum paucis, media cum pluribus.

11. Denique in iisdem verbis frequenter discretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem : aliter justum Deum appellamus, aliter hominem. Similiter et sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. Quod et in Evangelio docemur : *Estote ergo et vos perfecti, sicut et pater vester qui in cœlis est, perfectus est.* Ipsum Paulum lego perfectum et non perfectum. Nam cum dixisset : *Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim : sequor autem si comprehendam,* statim subjecit : *Quicumque ergo perfecti sumus.* Duplex enim forma perfectionis : alia medios, alia plenos numeros habens : alia hic, alia ibi, alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem justus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

12. Inter ipsos quoque homines distantia est. Aliter Daniel sapiens, de quo dictum est : *Quis Daniele sapientior?* Aliter alii sapientes, aliter Salomon, qui repletus est sapientia super omnem sapientiam antiquorum, et super omnes sapientes Ægypti. Aliud est enim communiter sapere, aliud sapere perfecte. Qui

communiter sapit, pro temporalibus sapit, pro se sapit; ut alteri aliquid detrahat, et sibi adjungat. Qui perfecte sapit, nescit sua spectare commoda: sed ad illud quod æternum est, quod decorum atque honestum, toto affectu intendit, quærens non quod sibi utile est, sed quod omnibus.

13. Itaque hæc sit formula, ut inter duo illa, honestum, atque utile, errare nequeamus; eo quod justus nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum commodum augeri velit. Hanc formam tibi præscribit Apostolus dicens : *Omnia licent, sed non omnia expediunt : omnia licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius;* hoc est, nemo commodum suum quærat, sed alterius: nemo honorem suum quærat, sed alterius. Unde et alibi dicit : *Alter alterum existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum.*

14. Nemo etiam suam gratiam quærat, nemo suam laudem, sed alterius. Quod evidenter etiam in Proverbiis declaratum possumus advertere, dicente sancto per Salomonem Spiritu : *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis : si autem malus evaseris, solus hauries mala.* Sapiens enim aliis consulit, sicut justus; quando quidem consors sui est, utriusque forma virtutis.

CAPUT III.

Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urgetur, primum a Christi exemplo, tum ab interpretatione nominis, denique ab ipsa membrorum forma et usibus. Unde ostendit quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrahere; cum hoc scelere naturalis lex æque ac divina violetur, atque insuper illud amittatur quo præstamus cæteris animantibus, ad postremum leges civiles cum summa infamia conculcentur.

15. Si quis igitur vult placere omnibus, per omnia quærat non quod sibi utile est, sed quod multis, sicut quærebat et Paulus. Hoc est enim conformari Christo, alienum non quærere, nihil alteri detrahere, ut adquirat sibi. Christus enim Dominus cum esset in Dei forma, exinanivit se, ut formam [illegible] peret hominis, quam operum [illegible] locupletaret virtutibus. Tu ergo [illegible] quem Christus induit? Tu exuis, [illegible] vestivit Christus? Hoc enim agis, [illegible] alterius detrimento tua commoda [illegible] expetis.

16. Considera, o homo, unde [illegible] sumseris; ab humo utique, quæ [illegible] cuiquam eripit, sed omnia largit[illegible] nibus, et diversos in usum omni[illegible] mantium fructus ministrat. Inde [illegible] pellata humanitas specialis et [illegible] tica virtus hominis, quæ con[illegible] adjuvet.

17. Ipsa te doceat forma tui corp[illegible] membrorumque usus. Numquid [illegible] brum tuum alterius membri offici[illegible] vindicat aut oculus officium oris, [illegible] oculi officium sibi vindicat, aut [illegible] pedum ministerium, aut pes man[illegible] Quinetiam ipsæ manus dextera et si[illegible] tra dispartita habent officia ple[illegible] ut si usum commutes utriusque, [illegible] sum naturam sit; priusque totum [illegible] minem exuas, quam membrorum [illegible] rum ministeria convertas : si [illegible] sinistra cibum suggeras, aut de[illegible] fungaris ministerio sinistræ, ut [illegible] quias ciborum abluas nisi forte [illegible] necessitas.

18. Finge hanc et da oculo virtu[illegible] ut possit detrahere sensum capiti, [illegible] tum auribus, menti cogitationes, [illegible] ratum naribus, ori saporem, et [illegible] conferat; nonne omnem statum dis[illegible] vet naturæ? Unde pulcre Apostolus [illegible] *Si totum corpus oculus, ubi auditus?* [illegible] *totum auditus, ubi odoratus?* Om[illegible] ergo unum corpus sumus et dive[illegible] membra, sed omnia corpori necess[illegible] non enim potest membrum de mem[illegible] dicere: Non est mihi necessarium. Qu[illegible] etiam ipsa quæ videntur infirm[illegible] membra esse, multo magis necess[illegible] sunt, et majorem plerumque tuendi [illegible] requirunt sollicitudinem. Et si quid [illegible] let membrum unum, compatiuntur [illegible] membra omnia.

19. Unde quam grave est ut detrah[illegible] mus aliquid ei, cui nos compati op[illegible] tet : et cui debemus consortium mini[illegible] terii, ei fraudi et noxæ simus. H[illegible]

... naturæ est, quæ nos ad omnes stringit humanitatem, ut alter ... unquam unius partes corporis deferamus. Nec detrahendum ... putemus, cum contra naturæ ... juvare. Sic enim nascimur ... membra membris, et alteri adhæreat, et obsequantur ... ministerio. Quod si unum ... suo, impediantur cætera: ... oculum manus, nonne sibi ... usum negavit? Si pedem vul... sibi actuum profec... Et quanto gravius est ... quam unum membrum ... si in uno membro totum ... utique in uno homine ... totius humanitatis solvitur; ... natura generis humani, et ... congregatio, quæ in ... corpus atque compac... fidei et caritatis adsurgit: ... Dominus, qui pro uni... est, mercedem sangui... dolebit.

... quod etiam ipsa lex Domini ... tenendam edocet, ut ... detrahas, tui commodi ser..., cum dicit: *Non transferas ... quos statuerunt patres tui;* ... errantem fratris tui redu... præcipit, cum furem mori ju... vetat mercenarium debita ... fraudari, cum pecuniam sine ... reddendam censuit. Subvenire ... habenti humanitatis est: ... plus extorquere quam ... si ideo auxilio tuo erit ... non habuit unde de suo red... impium est, ut sub hu... simulatione amplius ab eo ... non habebat unde minus ... Absolvis igitur alteri debi... condemnes tibi: et hanc hu... vocas, ubi est iniquitatis ...

... præstamus cæteris animanti... alia genera animantium con... nesciunt: feræ autem eri... tribuunt. Unde et Psal...: *Justus miseretur, et tribuit.* ... quibus et feræ conferant. ... collatione sobolem suam nutriunt, et aves cibo suo pullos satiant suos: homini autem soli tributum est, ut omnes tamquam suos pascat. Debet istud ipso naturæ jure. Quod si non licet non dare, quomodo detrahere licet? Nec ipsæ leges nos docent ea quæ detracta sunt alicui cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo restitui jubent; quo furem a detrahendo, aut pœnis deterreant, aut multa revocent.

22. Pone tamen quod aliquis possit aut pœnam non timere, aut multæ illudere; numquid dignum est ut aliqui alteri detrahant? Servile hoc vitium, et familiare ultimæ conditioni; adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ.

23. Quid autem tam contra naturam, quam violare alterum tui commodi causa; cum pro omnibus excubandum, subeundas molestias, suscipiendum laborem naturalis affectus persuadeat: et gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem: multoque sibi unusquisque arbitretur gratius excidia patriæ repulisse, quam propria pericula: præstantiusque esse existimet quod operam suam patriæ impenderit, quam si in otio positus tranquillam vitam voluptatum copiis functus egisset.

CAPUT IV.

Ubi strictius ostensum est eum qui commodi sui causa noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum, colligitur uni utile nihil esse, quod itidem non sit omnibus: atque adeo propositæ a philosophis de naufragis duobus quæstioni locum non esse apud christianos, quibus ubique caritas atque humilitas exercendæ sunt.

24. Hinc ergo colligitur quod homo, qui secundum naturæ formatus est directionem, ut obediat ei, nocere non possit alteri: quod si cui noceat, naturam violet: neque tantum esse commodi quod adipisci sese putet, quantum incommodi, quod ex eo sibi accidat. Quæ enim pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? Quod severius judicium, quam domesticum, quo unus-

quisque sibi est reus, seque ipse arguit quod injuriam fratri indigne fecerit? Quod non mediocriter Scriptura commendat dicens : *Ex ore stultorum baculum contumeliæ.* Stultitia igitur condemnatur, quia contumeliam facit. Nonne hoc magis fugiendum, quam mors, quam dispendium, quam inopia, quam exsilium, quam debilitatis dolor? Quis enim vitium corporis, aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, et existimationis dispendio.

25. Liquet igitur id spectandum et tenendum omnibus, quod eadem singulorum sit utilitas, quæ sit universorum : nihilque judicandum utile, nisi quod in commune prosit. Quomodo enim potest uni prodesse? Quod inutile sit omnibus, nocet. Mihi certe non videtur, qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse posse. Etenim si una lex naturæ omnibus, una utique utilitas universorum, ad consulendum utique omnibus naturæ lege constringimur. Non est ergo ejus qui consultum velit alteri secundum naturam, nocere ei adversus legem naturæ.

26. Etenim si hi qui in stadio currunt, ita feruntur præceptis informari atque instrui, ut unusquisque celeritate non fraude contendat, cursuque, quantum potest, ad victoriam properet; supplantare autem alterum aut manu dejicere non ausit : quanto magis in hoc cursu vitæ istius, sine fraude alterius et circumscriptione gerenda nobis victoria est?

27. Quærunt aliqui si sapiens in naufragio positus insipienti naufrago tabulam extorquere possit, utrum debeat? Mihi quidem, etsi præstabilius communi videatur usui sapientem de naufragio quam insipientem evadere; tamen non videtur quod vir christianus, et justus, et sapiens quærere sibi vitam aliena morte debeat : utpote qui etiam si latronem armatum incidat, ferientem referire non possit; ne dum salutem defendit, pietatem contaminet. De quo in Evangelii libris aperta et evidens sententia est : *Reconde gladium tuum; omnis enim qui gladio percusserit, gladio ferietur.* Quis latro detestabilior, quam persecutor qui venerat ut Christum occideret? Sed noluit se Christus persecutorum defendi vulnere, qui voluit suo vulnere omnes sanare.

28. Cur enim te potiorem aliis judices, cum viri sit christiani ferre sibi alterum, nihil sibi arrogare, nullum sibi honorem adsumere, [illegible] vindicare meriti sui pretium? Deinde cur non tuum tolerare potius incommodum, quam alienum commodum eripere adsuescas? Quid tam adversum naturam, quam non esse contentum eo quod habeas, aliena quærere, ambire turpiter? Nam si honestas secundum naturam, omnia enim fecit Deus bona valde, turpitudo utique contraria est. Non potest ergo honestati convenire et turpitudini, cum hæc inter se discreta naturæ lege sint.

CAPUT V.

Justum nihil agere quod sit contra officium, etiamsi latendi spem habuerit, ad hoc ipsum significandum fabulam de Gyge annuli excogitatam esse a philosophis, quæ explicatur. Davidis ac Johannis Baptistæ certa et vera exempla proferuntur.

29. Sed jam ut etiam in hoc libro ponamus fastigium, in quo velut in fine disputationis nostræ dirigamus sententiam : ut nihil expetendum sit, nisi quod honestum. Nihil agit sapiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude sit; neque quidquam facit, in quo se crimine quoquam obliget, etiamsi latere possit. Sibi enim est reus priusquam cæteris; nec tam pudenda apud eum publicatio flagitii, quam conscientia est. Quod non fictis fabulis, ut philosophi disputant, sed verissimis justorum virorum exemplis docere possumus.

30. Non igitur ego simulabo terræ hiatum, quæ magnis quibusdam dissilucerit soluta imbribus, in quem descendisse Gyges, atque ibi fabularum illum equum æneum offendisse a Platone inducitur, qui in lateribus suis fores haberet : quas ubi aperuit, animadvertit annulum aureum in digito mortui hominis, cujus illic exanimum corpus jaceret, aurique avarum sustulisse annulum. Sed cum se ad pastores recepis-

regios, de quorum ipse numero fuerit, casu quodam, quod palam ejus annuli ad palmam converterat, ipse omnes videbat, atque a nullo videbatur: inde cum in locum suum revocasset annulum, videbatur ab omnibus. Cujus usus factus miraculi, per annuli opportunitatem reginæ stupro potitus, necem regi intulit, cæterisque interemtis, quos necandos putaverat, ne sibi impedimento forent, Lydiæ regnum adeptus est.

31. Da, inquit, hunc annulum sapienti, ut beneficio ejus possit latere, cum deliquerit: non enim minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. NON ENIM latebra sapienti spes impunitatis, sed innocentia est. Denique *lex non justo, sed injusto posita est*; quia justus legem habet mentis suæ, et æquitatis ac justitiæ suæ normam: ideoque non terrore pœnæ revocatur a culpa, sed honestatis regula.

32. Ergo ut ad propositum redeamus, non fabulosa pro veris, sed vera pro fabulosis exempla proferam. Quid enim mihi opus est fingere hiatum terræ, equum æneum, annulumque aureum in digito defuncti repertum; cujus annuli tanta sit vis, ut pro arbitrio suo qui cum sit indutus annulum, appareat, cum velit: cum autem nolit, e conspectu se præsentium subtrahat, ut præsens non possit videri? Nempe eo tendit istud, utrum sapiens, etiamsi isto utatur annulo, quo possit propria flagitia celare, et regnum adsequi; nolitne peccare, et gravius ducat sceleris contagium pœnarum doloribus: an vero spe impunitatis utatur ad perpetrandum scelus? Quid, inquam, mihi opus est figmento annuli, cum possim docere ex rebus gestis quod vir sapiens cum sibi in peccato non solum latendum, sed etiam regnandum videret, si peccatum admitteret; contra autem periculum salutis cerneret, si declinaret flagitium; elegerit tamen magis salutis periculum, ut vacaret flagitio, quam flagitium quo sibi regnum pararet?

33. Denique David cum fugeret a facie regis Saul, quod eum rex cum tribus millibus virorum electorum ad inferendam necem in deserto quæreret, ingressus in castra regis, cum dormientem offendisset, non solum ipse non percussit, sed etiam protexit; ne ab aliquo qui simul ingressus fuerat, perimeretur. Nam cum diceret ei Abessa: *Conclusit hodie Dominus inimicum tuum in manibus tuis, et nunc occidam eum? respondit: Non consumas eum, quoniam quis injiciet manum suam in christum Domini, et purus erit?* Et addidit: *Vivit Dominus, quoniam nisi Dominus percusserit illum, aut nisi hora illius venerit, ut moriatur, aut in pugna discesserit, et apponatur mihi; non sit a Domino injicere manum meam in christum Domini.*

34. Itaque non permisit necari eum, sed solam lanceam quæ erat ad caput ejus, et lenticulam sustulit. Itaque dormientibus cunctis, egressus de castris transivit in cacumen montis, et coarguere cœpit stipatores regios, et præcipue principem militiæ Abner, quod nequaquam fidam custodiam regi et domino suo adhiberet: denique demonstraret, ubi esset lancea regis, vel lenticula quæ erat ad caput ejus. Et appellatus a rege lanceam reddidit: *Et Dominus*, inquit, *restituat unicuique justitias suas, et fidem suam: sicut tradidit te Dominus in manus meas, et nolui vindicare manu mea in christum Domini.* Et cum hæc diceret, timebat tamen insidias ejus, et fugit, sedem exsilio mutans. Nec tamen salutem prætulit innocentiæ, cum jam secundo facultate sibi tributa regis necandi, noluisset uti occasionis beneficio: quæ et securitatem salutis metuenti, et regnum offerebat exsuli.

35. Ubi opus fuit Johanni Gygeo annulo, qui si tacuisset, non esset occisus ab Herode? Præstare hoc illi potuit silentium suum, ut et videretur et non occideretur: sed quia non solum peccare se propter salutis defensionem passus non est, sed ne alienum quidem peccatum ferre ac perpeti potuit; ideo in se causam necis excitavit. Certe hoc negare non possunt potuisse fieri ut taceret, qui de illo Gyge negant potuisse fieri ut annuli beneficio absconderetur.

36. Sed fabula etsi vim non habet veritatis, hanc tamen rationem habet, ut si possit celare se vir justus, tamen ita peccatum declinet, quasi celare non possit : nec personam suam indutus annulum, sed vitam suam Christum indutus abscondat, sicut Apostolus ait : *Quia vita nostra abscondita est cum Christo in Deo.* Nemo ergo hic fulgere quærat, nemo sibi arroget, nemo se jactet. Nolebat se Christus hic cognosci, nolebat prædicari in Evangelio nomen suum, cum in terris versaretur : venit ut lateret sæculum hoc. Et nos ergo simili modo abscondamus vitam nostram Christi exemplo, fugiamus jactantiam, prædicari non exspectemus. Melius est hic esse in humilitate, ibi in gloria. *Cum Christus,* inquit, *apparuerit, tunc et vos cum illo apparebitis in gloria.*

CAPUT VI.

Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid obtendere soleant qui a frumentis lucrum captant : quidve illis debeat responderi? Ubi eisdem Evangelica parabola et Salomonis effata sub oculis ponuntur.

37. NON vincat igitur honestatem utilitas, sed honestas utilitatem : hanc dico utilitatem, quæ æstimatur secundum vulgi opinionem. Mortificetur avaritia, moriatur concupiscentia. Sanctus in negotiationem introisse se negat; quia pretiorum captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. Et alius ait : *Captans pretia frumenti, maledictus in plebe est.*

38. Definita est sententia, nihil disputationi relinquens, quale controversum genus solet dicendi esse, cum alius allegat agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terræ simplices esse, plus qui seminaverit eo probatiorem fore, uberiores reditus industriæ non fraudari, negligentiam magis et incuriam ruris inculti reprehendi solere.

39. Aravi, inquit, studiosius, uberius seminavi, diligentius excolui, bonos collegi proventus, sollicitius recondidi, servavi fideliter, provide custodivi. Nunc in tempore famis vendo, subvenio esurientibus : vendo frumentum non alienum, sed meum; non pluris quam cæteri, immo etiam minori pretio. Q hic fraudi est, cum multi possent p clitari, si non haberent quod eme Num industria in crimen vocatur? diligentia reprehenditur? Num p dentia vituperatur? Fortasse dicat Joseph frumenta in abundantia coll in caritate vendidit. Num carius ali emere compellitur? Num vis adhib emtori? Omnibus defertur emendi c nulli irrogatur injuria.

40. His igitur quantum cujusque fe ingenium disputatis, exsurgit alius, di cens : Bona quidem agricultura, q fructus ministrat omnibus, quæ simpli industria accumulat terrarum fœcundi tatem, nihil doli, nihil fraudis inte rens. Denique si quid vitii fuerit, plu dispendii est; quia si bene aliquis sem naverit, melius metet : si sincerum tritici granum severit, puriorem ac sinceram messem colligit. Fœcunda ter multiplicatum reddit, quod acceperit fidelis ager fœneratos solet restituere proventus.

41. De reditibus igitur uberis gleb exspectare debes tui mercedem labor de fertilitate pinguis soli justa spera compendia. Cur ad fraudem convert naturæ industriam? Cur invides usib hominum publicos partus? Cur popul minuis abundantiam? Cur affectas in piam? Cur optari facis a pauperib sterilitatem? Cum enim non sentiu beneficia fœcunditatis, te auctionant pretium, te condente frumentum, o tant potius nihil nasci, quam te de fa publica negotiari. Ambis frumentoru indigentiam, alimentorum penuriam uberes soli partus ingemiscis, fles publ cam fertilitatem, horrea frugum ple deploras, exploras quando sterilior pr ventus sit, quando exilior partus. Vot tuis gaudes arrisisse maledictum, nihil cuiquam nasceretur. Tunc messe tuam venisse lætaris, tunc tibi de o nium miseria congeris opes : et hanc industriam vocas, hanc diligentia nominas, quæ calliditatis versutia, q astutia fraudis est; et hoc tu remediu vocas, quod est commentum nequiti Latrocinium hoc, an fœnus appelle Captantur tamquam latrocinii tempor

ibus in viscera hominum durus insidiator obrepas. Augetur pretium tamen sorte cumulatum fœnoris, quo periculum capitis acervatur. Tibi conditæ frugis multiplicatur usura : tu frumentum quasi fœnerator occultas, quasi venditor auctionaris. Quid imprecaris male omnibus, quia major futura sit fames, quasi nihil frugum supersit, quasi infœcundior annus sequatur ? Lucrum tuum damnum publicum est.

42. Joseph sanctus omnibus aperuit horrea, non clausit : nec pretia captavit annonæ, sed perenne subsidium collocavit : nihil sibi adquisivit, sed quemadmodum fames etiam in posterum vinceretur, provida ordinatione disposuit.

43. Legisti quemadmodum hunc frumentarium pretii captatorem exponat in Evangelio Dominus Jesus, cujus possessio divites fructus adtulit, et ille quasi egens dicebat : *Quid faciam ? Non habeo quo congregem, destruam horrea, et majora faciam*; cum scire non posset, utrum sequenti nocte anima sua ab eo reposceretur. Nesciebat quid faceret : quasi ei alimenta deessent, hærebat ambiguo. Non capiebant horrea annonam, et ille se egere credebat.

44. Recte igitur Salomon : *Qui continet*, inquit, *frumentum, relinquet illud nationibus*, non hæredibus, quoniam avaritiæ emolumentum ad successorum jura non pervenit. Quod non legitime adquiritur, quasi ventis quibusdam, ita extraneis diripientibus dissipatur. Et addidit : *Captans annonam maledictus in plebe est : benedictio autem ejus qui participat.* Vides ergo quod largitorem frumenti esse deceat, non pretii captatorem. Non est igitur ista utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjungitur.

CAPUT VII.

Peregrinos tempore famis ex urbe neutiquam expellendos. Egregium hac in re christiani senis consilium refertur : cui opponitur indignum facinus Romæ admissum ; nec non utroque inter se comparato, primum cum honestate atque utilitate conjunctum fuisse ostenditur, secus vero secundum.

45. Sed et illi qui peregrinos urbe prohibent, nequaquam probandi : expellere eo tempore quo debent juvare, separare a commerciis communis parentis, fusos omnibus partus negare, inita jam consortia vivendi averruncare : cum quibus fuerint communia jura, cum his nolle in tempore necessitatis subsidia partiri. Feræ non expellunt feras, et homo excludit hominem ! Feræ ac bestiæ communem putant omnibus victum, quem terra ministrat ; illæ etiam conformem sui generis adjuvant : homo impugnat, qui nihil a se alienum debet credere quidquid humani est !

46. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate, et famem toleraret civitas, atque (ut in talibus solet) peterent vulgo ut peregrini urbe prohiberentur ; præfecturæ urbanæ curam cæteris majorem sustinens, convocavit honoratos et locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent, dicens : « Quam immane esse peregrinos ejici, quam hominem ab homine exui, qui cibum morienti negaret ! Canes ante mensam impastos esse non patimur, et homines excludimus : quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira conficiebat tabes : quantos urbi suæ perire, qui solerent adjumento esse, vel in conferendis subsidiis, vel in celebrandis commerciis : neminem famem alienam juvare : protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere ; immo tot cultoribus extinctis, tot agricolis occidentibus, occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consuerunt : hos nolumus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt ! Quanta sunt quæ ab ipsis nobis hoc ipso tempore ministrantur ! *Non in solo pane vivit homo.* Nostra illic familia, plerique etiam nostri parentes sunt. Reddamus quod accepimus. Sed veremur ne cumulemus inopiam. Primum omnium misericordia numquam destituitur, sed adjuvatur. Deinde subsidia annonæ, quæ his impartienda sunt, collatione redimamus, reparemus auro. Numquid his deficientibus, non alii nobis redimendi cultores videntur ? Quanto vilius est pascere,

quam emere cultorem? Ubi etiam repares, ubi invenias quem reformes? Adde si invenias, quod ignarum, et alieni usus, numero possis substituere, non cultui. »

47. Quid plura? Collato auro, coacta frumenta sunt. Ita nec abundantiam urbis minuit, et peregrinis alimoniam subministravit. Quantæ hoc commendationis apud Deum fuit sanctissimo seni, quantæ apud homines gloriæ! Hic magnus vere probatus, qui vere potuit imperatori dicere, demonstrans provinciæ totius populos: Hos tibi omnes reservavi, hi vivunt beneficio tui senatus, hos tua curia morti abstulit.

48. Quanto hoc utilius quam illud quod proxime Romæ factum est, ejectos esse urbe amplissima, qui jam plurimam illic ætatem transegerant, flentes cum filiis abiisse, quibus velut civibus amoliendum exsilium deplorarent, interruptas complurium necessitudines, diremtas affinitates? Et certe arriserat anni fœcunditas, invectitio urbs sola egebat frumento: potuisset juvari, si peteretur ab Italis frumentum, quorum filii expellebantur. Nihil hoc turpius, excludere quasi alienum, et exigere quasi suum. Quid illum ejicis, qui de suo pascitur? Quid illum ejicis, qui te pascit? Servum retines, trudis parentem! Frumentum suscipis, nec affectum impertis! Victum extorques, nec rependis gratiam!

49. Quam deforme hoc, quam inutile! Quomodo enim potest utile esse quod non decet? Quantis corporatorum * subsidiis dudum Roma fraudata est! Potuit et illos non amittere, et evadere famem, exspectatis ventorum opportunis flatibus, et speratarum commeatu navium.

50. Quam vero illud superius honestum atque utile? Quid enim tam decorum atque honestum, quam collatione locupletum juvari egentes, ministrari victum esurientibus, nulli cibum deforc? Quid tam utile, quam cultores agro reservari, non interire plebem rusticanorum?

51. Quod honestum igitur, et utile est: et quod utile, honestum. Et contra quod inutile, indecorum: quod autem indecorum, id etiam inutile.

CAPUT VIII.

Eos qui honestum utili anteponant a Deo probari, Josue, Caleb, et aliorum exploratorum patere exemplis.

52. QUANDO majores nostri servilio exire potuissent, nisi id non solum turpe, sed etiam inutile credidissent regi servire Ægyptiorum?

53. Jesus quoque et Caleb missi ad explorandam terram, uberem quidem terram, sed a ferocissimis inhabitari gentibus nuntiaverunt. Terrore belli populus infractus, recusabat terræ ejus possessionem. Suadebant missi exploratores Jesus et Caleb terram esse utilem: indecorum putabant cedere nationibus: lapidari potius eligebant, quod minabatur populus, quam decedere de honestate. Dissuadebant alii, plebs reclamabat, dicens adversus diras et asperas gentes bellum fore, cadendum sibi in prælio, mulieres suas et pueros direptioni futuros.

54. Exarsit Domini indignatio, ut omnes vellet perdere: sed rogante Moyse, temperavit sententiam, ultionem distulit, satis esse perfidis supplicii judicans, etsi parceret interim, nec percuteret incredulos; ad eam tamen terram quam recusaverant, propter incredulitatis suæ pretium non pervenirent: sed pueri et mulieres qui non immurmuraverant, vel sexu, vel ætate veniabiles, caperent ejus terræ promissam hæreditatem. Denique quicumque erant a vigesimo anno et supra in deserto eorum membra ceciderunt: sed aliorum dilata est pœna. Qui autem adscenderunt cum Jesu, et dissuadendum putaverunt, plaga magna statim mortui sunt: Jesus vero et Caleb cum innoxiis ætate vel sexu in terram promissionis intraverunt.

55. Pars igitur melior gloriam saluti prætulit, deterior salutem honestati

* Corporati dicuntur in variarum artium societates et collegia cooptati, ut puta sculptorum, pictorum, etc.

Divina autem sententia eos probavit, qui honesta utilibus præstare arbitrabantur : eos vero condemnavit, apud quos ea quæ videbantur saluti potius quam honestati accommoda, præponderabant.

CAPUT IX.

Fraudes et turpia lucra maxime dedecere clericos, quorum est utilitati omnium inservire : illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere, secus vero in capitalibus. Eisdem, ne cui etiam lacessiti noceant, exemplum David, neu autem vitam honestati præferant, cædes Nabuthe proponitur.

56. Nihil itaque deformius quam nullum habere amorem honestatis, et usu quodam degeneris mercaturæ, quæstu sollicitari ignobili, avaro æstuare corde, diebus ac noctibus hiare in alieni detrimenta patrimonii, non elevare animum ad honestatis nitorem, non considerare veræ laudis pulcritudinem.

57. Hinc nascuntur aucupio quæsitæ hæreditates, continentiæ atque gravitatis simulatione captatæ : quod abhorret a proposito christiani viri; omne enim quod arte elicitum, et fraude compositum est, caret merito simplicitatis. In ipsis qui nullum Ecclesiastici ordinis officium receperint, incongrua judicatur affectatæ ambitio hæreditatis. In supremo fine vitæ positos suum habere judicium, ut libere testentur quod sentiunt, qui postea non sunt emendaturi : cum honestum non sit competentia compendia aliis vel debita, vel parata avertere; cum vel sacerdotis vel ministri sit prodesse, si fieri potest, omnibus, obesse nemini.

58. Denique si non potest alteri subveniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum juvari quam gravari alterum. Ideoque in causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis : in quibus non potest fieri, quin frequenter lædatur alter qui vincitur, quoniam intercessoris beneficio se victum arbitratur. Sacerdotis est igitur nulli nocere, prodesse velle omnibus : posse autem solius est Dei. Nam in causa capitis nocere ei quem juvare debeas periclitantem, non sine peccato est gravi : in causa autem pecuniæ odia quærere, insipientiæ est; cum pro salute hominis graves frequenter fiant molestiæ : in quo etiam periclitari gloriosum sit. Proposita igitur forma in sacerdotis officio teneatur; ut nulli noceat, ne lacessitus quidem, et aliqua injuria offensus. Bonus enim est vir qui dixit : *Si reddidi retribuentibus mihi mala*. Quæ enim est gloria, si eum non lædimus, qui nos non læserit? Sed illa virtus est, si læsus remittas.

59. Quam honestum, quod cum potuisset regi inimico nocere, maluit parcere! Quam etiam utile, quia successori hoc profuit, ut discerent omnes fidem regi proprio servare, nec usurpare imperium, sed vereri! Itaque et honestas utilitati prælata est, et utilitas sequuta honestatem est.

60. Parum est quod pepercit, addidit quod etiam in bello doluit occisum, et flebiliter deploravit dicens : *Montes qui estis in Gelboal, neque ros, neque pluvia cadat super vos. Montes mortis, quoniam ibi sublata est protectio potentium, protectio Saul. Non est unctus in oleo et sanguine vulneratorum, et ex adipe belligerantium. Sagitta Jonathæ non est reversa retro, et gladius Saul non est reversus vacuus. Saul et Jonathas speciosi et carissimi, inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati. Super aquilas leviores, super leones potentiores. Filiæ Israel plorate super Saul, qui vestiebat vos vestimenta coccinea cum ornamento vestro, qui imponebat aurum super vestimenta vestra. Quomodo ceciderunt potentes in media pugna? Jonathas in morte vulneratus est. Doleo in te, frater meus Jonatha, speciosus mihi valde. Ceciderat amor tuus in me, sicut amor mulierum. Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda?*

61. Quæ mater sic unicum defleret filium, quemadmodum hic deflevit inimicum? Quis gratiæ auctorem tantis prosequeretur laudibus, quantis iste prosequutus est insidiatorem capitis sui? Quam pie doluit, quanto ingemuit affectu! Aruerunt montes prophetico maledicto, et divina vis sententiam maledicentis implevit. Itaque pro regiæ necis spectaculo pœnam elementa solverunt.

62. Quid vero sancto Nabuthe, quæ fuit causa mortis, nisi honestatis contemplatio? Nam cum ab eo vineam rex posceret, pecuniam daturum se pollicens; indecorum pretium pro paterna recusavit hæreditate, maluitque morte declinare hujusmodi turpitudinem. *Non mihi,* inquit, *faciat Dominus, ut dem tibi hæreditatem patrum meorum;* hoc est, tantum mihi opprobrium non fiat, non permittat Deus tantum extorqueri flagitium. Non utique de vitibus dicit, neque enim de vitibus cura est Deo, neque de terreno spatio, sed de jure loquitur patrum. Potuit utique alteram vineam de vineis regis accipere, et amicus esse; in quo non mediocris sæculi hujus utilitas æstimari solet : sed quod turpe erat, judicavit non videri utile : maluitque periculum cum honestate subire, quam utilitatem cum opprobrio : vulgarem utilitatem loquor, non illam in qua etiam honestatis gratia est.

63. Denique et ipse rex potuit extorquere, sed impudens arbitrabatur, sed occisum doluit. Dominus quoque mulieris immanitatem, quæ honestatis immemor turpe antetulit lucrum, congruo supplicio plectendam annuntiavit.

64. Turpis est itaque omnis fraus. Denique etiam in rebus vilibus exsecrabilis est stateræ fallacia, et fraudulenta mensura. Si in foro rerum venalium, in usu commerciorum fraus plectitur, potestne irreprehensibilis videri inter officia virtutum? Clamabat Salomon : *Pondus magnum et exiguum, et mensuræ duplices immundæ sunt coram Domino.* Supra quoque ait : *Statera adultera, abominatio est Domino, pondus autem æquum acceptabile est illi.*

CAPUT X.

De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo.

65. In omnibus igitur decora est fides, justitia grata, mensura æquitatis jucunda. Quid autem loquar de contractibus cæteris, ac maxime de coemtione prædiorum, vel transactionibus, atque pactis? Nonne formulæ sunt, dolum malum abesse : eumque cujus dolus fuerit deprehensus, duplici pœnæ obnoxium fore? Ubique igitur honestatis præponderat consideratio, quæ dolum excludit, fraudem ejicit. Unde recte generalem David propheta promsit sententiam dicens : *Nec fecit proximo suo malum.* Non solum itaque in contractibus (in quibus etiam vitia eorum quæ veneant, prodi jubentur, ac nisi intimaverit venditor, quamvis in jus emtoris transcripserit, doli actione vacuantur), sed etiam generaliter in omnibus dolus abesse debet : aperienda simplicitas, intimanda veritas est.

66. Veterem autem istam de dolo non jurisperitorum formulam, sed patriarcharum sententiam scriptura divina evidenter expressit in libro Testamenti veteris, qui Jesu Nave inscribitur. Nam cum exisset fama per populos, siccatum esse mare in Hebræorum transitu, fluxisse aquam de petra, de cœlo diurnam ministrari alimoniam tot populi millibus abundantem, corruisse muros Hierico sacro tubarum sono, ictu, et ululatu plebis arietatos, Hethæorum quoque regem victum, et suspensum in ligno usque ad vesperam; Gabaonitæ metuentes validam manum, venerunt cum versutia, simulantes se de terra longinqua esse, diuque peregrinatos dirupisse calciamenta, detrivisse amictus vestium, quarum veterascentium indicia monstrarent : causam autem tanti laboris, emerendæ pacis, et ineundæ cum Hebræis esse amicitiæ cupiditatem : et cœperunt ab Jesu Nave poscere, ut secum firmaret societatem. Et quia adhuc erat ignarus locorum, atque incolarum inscius, non cognovit fraudes eorum, neque Deum interrogavit : sed cito credidit.

67. Adeo sancta erat illis temporibus fides eorum, ut fallere aliquos posse non crederetur. Quis hoc reprehendat in sanctis, qui cæteros de suo affectu æstimant; et quia ipsis amica est veritas, mentiri neminem putant, fallere quid sit ignorant : libenter credunt quod ipsi sunt, nec possunt suspectum habere quod non sunt. Hinc Salomon ait : *In-*

vadens credit omni verbo. Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. HOC EST INNOCENTEM esse ignorare quod noceat: etsi circumscribitur ab aliquo, de omnibus tamen bene judicat, qui fidem esse in omnibus arbitratur.

68. Hac igitur mentis suæ devotione inclinatus ut crederet, testamentum disposuit, pacem dedit, confirmavit societatem. Sed ubi in terras eorum ventum est, deprehensa fraude, quod cum essent finitimi, advenas se esse simulaverant, circumscriptum sese populus patrum indignari cœpit. Jesus tamen pacem quam dederat, revocandam non censuit, quia firmata erat sacramenti religione; ne dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret. Multavit tamen eos vilioris obsequio ministerii. Clementior sententia, sed diuturnior; manet enim officiis pœna veteris astutiæ, hæreditario in hunc diem ministerio deputata.

CAPUT XI.

Inductis per reticentiam rhetoricam fraudum quarumdam exemplis, eas atque alias omnes apertius in Scriptura damnari ostenditur.

69. NON ego in hæreditatibus adeundis digitorum percussiones*, et nudi successoris saltationes notabo; nam hæc etiam vulgo notabilia: non simulatæ piscationis compositas copias, ut emtoris illiceretur affectus. Cur enim tam studiosus luxuriæ ac deliciarum repertus est, ut hujusmodi fraudem pateretur?

70. Quid mihi tractare de Syracusano illo amœno secretoque secessu, et de Siculi hominis calliditate, qui cum peregrinum aliquem reperisset, cognito quod cupidus esset hortorum venalium, ad cœnam in hortos rogaverit: promisisse invitatum, postridie venisse: offendisse illic magnum piscatorum multitudinem, exquisitis copiis adornatum convivium; in prospectu cœnantium ante hortulos compositos piscatores, ubi numquam ante jaciebant retia: unusquisque quod ceperat, certatim offerebat epulantibus: supra mensam pisces ingerebantur, oculos recumbentium resilientes verberabant. Mirari hospes tantam copiam piscium, tantumque numerum cymbarum. Responsum quærenti, aquationem illic esse, dulcis aquæ gratia innumerabiles eo pisces convenire. Quid multa? Pellexit hospitem, ut sibi extorqueret hortos: vendere volens cogitur, pretium gravatus suscipit.

71. Sequenti die ad hortos emtor cum amicis venit, navigium nullum invenit. Percontanti num aliqua piscatoribus eo esset die feriarum solemnitas, respondetur nulla, nec umquam illic præter hesternum diem piscari solitos. Quam hic redarguendi haberet auctoritatem doli, qui tam turpe captarit aucupium deliciarum? Qui enim alterum peccati arguit, ipse a peccato debet alienus esse. Non ergo hujusmodi nugas ego in hanc Ecclesiasticæ censionis auctoritatem vocabo, quæ generaliter condemnat omnem lucri turpis appetentiam, brevique sermonis compendio excludit levitatem ac versutiam.

72. Nam de illo quid loquar, qui de eo testamento quod ab aliis licet factum falsum tamen cognoverit, hæreditatem sibi aut legatum vindicet, et lucrum quærat alieno crimine; cum etiam leges publicæ eum qui sciens falso utitur, tamquam reum facinoris adstringant? Regula autem justitiæ manifesta est, quod a vero declinare virum non deceat bonum, nec damno injusto afficere quemquam, nec doli aliquid adnectere, fraudisve componere.

73. Quid evidentius eo quod Ananias, qui fraudavit de pretio agri sui, quem ipse vendiderat, et portionem pretii tamquam summæ totius numerum ante pedes posuit apostolorum, sicut reus fraudis interiit? Licuit utique illi nihil offerre, et hoc sine fraude fecisset. Sed quia fraudem admiscuit, non liberalitatis gratiam reportavit, sed fallaciæ pœnam exsolvit.

74. Et Dominus in Evangelio cum dolo accedentes repudiabat, dicens: *Vulpes foveas habent*; quoniam in simplicitate cordis, et innocentia nos jubet vivere.

* Ponitur digitorum percussio seu crepitus pro re vilissima; unde proverbium, *digitorum crepitu non emam.*

David quoque ait : *Sicut novacula acuta fecisti dolum;* nequitiæ arguens proditorem, eo quod instrumentum hujusmodi ad hominis adhibetur ornatum, et plerumque ulcerat. Si quis igitur prætendat gratiam, et dolum nectat proditoris exemplo, ut eum quem protegere debeat, prodat ad mortem; instrumenti istius comparatione censetur, quod ebriæ mentis et titubantis vitio manus vulnerare consuevit. Sicut iste malitiæ ebrius vino, per funestæ proditionis indicium Abimelech sacerdoti necem detulit, eo quod Prophetam hospitio recepisset, quem rex invidiæ accensus stimulis persequebatur.

CAPUT XII.

Nihil promittendum quod sit inhonestum, nec si quid injustum juraveris, id observandum ; contra quam peccasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephthe nuncupatum, itemque alia omnia quæ sibi exsolvi Deus noluit. Denique filia ejusdem Jephthe cum duobus Pythagoræis componitur ac præponitur.

75. Purum igitur ac sincerum oportet esse affectum, ut unusquisque simplicem sermonem proferat, vas suum in sanctitate possideat, nec fratrem circumscriptione verborum inducat, nihil promittat inhonestum : ac si promiserit, tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit.

76. Sæpe plerique constringunt se ipsos jurisjurandi sacramento : et cum ipsi cognoverint promittendum non fuisse, sacramenti tamen contemplatione faciunt quod spoponderunt : sicut de Herode supra scripsimus, qui saltatrici præmium turpiter promisit, crudeliter solvit. Turpe, quod regnum pro saltatione promittitur : crudele, quod mors prophetæ pro jurisjurandi religione donatur. Quanto tolerabilius tali fuisset perjurium sacramento? si tamen perjurium posset dici, quod ebrius inter vina juraverat, quod eviratus inter saltantium choros promiserat. Infertur disco prophetæ caput : et hoc æstimatum est fidei esse, quod amentiæ fuit.

77. Neque umquam adducar ut credam non incaute principem promisisse Jephthe, ut immolaret Deo quidquid sibi reverteuti intra limen domus suæ occurreret ; cum et ipsum voti pœnituerit sui, postquam filia occurrit sibi. Denique conscidit vestimenta sua, et dixit: *Heu me, filia mea, impedisti mihi, stimulus doloris facta es mihi.* Qui licet pio metu ac formidine acerbitatem duræ solutionis impleverit ; tamen luctum annuum etiam posteris deplorandum statuit ac dereliquit. Dura promissio, acerbior solutio, quam necesse habuit lugere etiam ipse qui fecit ! Denique factum est præceptum et decretum in Israel ex diebus in dies : *Ambulabant*, inquit, *filiæ populi Israel, lugentes filiam Jephthe Galaaditidis quatuor diebus in anno.* Non possum accusare virum qui necesse habuit implere quod voverat : sed tamen miserabilis necessitas, quæ solvitur parricidio.

78. Melius est non vovere, quam vovere id quod sibi cui promittitur, nolit exsolvi. Denique in Isaac habemus exemplum, pro quo arietem Dominus statuit immolari sibi. Non semper igitur promissa solvenda omnia sunt. Denique ipse Dominus frequenter suam mutat sententiam, sicut Scriptura indicat. Nam et in eo libro qui inscribitur Numeri, proposuerat percutere morte et perdere populum : sed postea rogatus a Moyse, reconciliatus est populo suo. Et iterum ad Moysen et Aaron ait : *Dividite vos de medio Synagogæ ejus, et consummabo eos simul.* Quibus discedentibus de cœtu, Dathan et Abiron subito impios terra prærupto soluta hiatu absorbuit.

79. Præcellentius et antiquius istud exemplum de filia Jephthe, quam illud quod memorabile habetur apud philosophos de duobus Pythagoræis, quorum alter cum a tyranno Dionysio capitis damnatus esset, præscripto mortis die, poposcit ut domum pergendi ei facultas daretur, quo commendaret suos : ac ne revertendi nutaret fides, vadem mortis obtulit, ea conditione ut si ipse deforet ad constitutum diem, vas ejus sibi pro eo moriendum agnosceret. Nec qualitatem sponsionis qui offerebatur recusavit, constantique animo diem necis præstolabatur. Itaque alter se non sub-

traxit, alter ad diem recepit. Quod eousque fuit mirabile, ut tyrannus eos sibi in amicitiam adsciceret, quorum urgebat periculum.

80. Quod ergo in spectatis et eruditis viris plenum miraculi est, hoc in virgine multo magnificentius, multoque illustrius deprehenditur, quæ ingemiscenti patri ait: *Fac mihi ut exivit de ore tuo.* Sed spatium duorum poposcit mensium, ut cum æqualibus conventum ageret in montibus, quæ virginitatem ejus prædestinatam neci pio affectu prosequerentur. Nec fletus æqualium movit puellam, nec dolor flexit, nec gemitus retardavit, nec dies præteriit, nec fefellit hora. Rediit ad patrem, quasi ad votum rediret, et voluntate propria cunctantem impulit, fecitque arbitratu spontaneo, ut quod erat impietatis fortuitum, fieret pietatis sacrificium.

CAPUT XIII.

Juditham, cum multa pericula pro honestate subiisset, multiplicem reportasse utilitatem.

81. Ecce tibi Judith se offert mirabilis quæ formidatum populis virum Holophernem adit, Assyriorum triumphali septum caterva. Quem primo formæ gratia et vultus decore perculit, deinde sermonis circumscripsit elegantia. Primus triumphus ejus fuit, quod integrum pudorem de tabernaculo hostis revexit: secundus, quod femina de viro reportavit victoriam, fugavit populos consilio suo.

82. Horruerunt Persæ audaciam ejus. Utique quod in illis Pythagoræis duobus mirantur, non expavit mortis periculum, sed nec pudoris, quod est gravius bonis feminis: non unius ictum carnificis, sed nec totius exercitus tela trepidavit. Stetit inter cuneos bellatorum femina, inter victricia arma, secura mortis. Quantum ad molem spectat periculi, moritura processit: quantum ad fidem, dimicatura.

83. Honestatem igitur sequuta est Judith, et dum eam sequitur, utilitatem invenit. Honestatis enim fuit prohibere ne populus Dei se prophanis dederet, ne ritus patrios, et sacramenta proderet; ne sacras virgines, viduas graves, pudicas matronas barbaricæ subjiceret impuritati; ne obsidionem deditione solveret: honestatis fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes eximeret periculo.

84. Quanta honestatis auctoritas, ut consilium de summis rebus femina sibi vindicaret, nec principibus populi committeret! Quanta honestatis auctoritas, ut Deum adjutorem præsumeret: quanta gratia, ut inveniret!

CAPUT XIV.

Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Johannem pro honestate vitam impendisse: nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse.

85. Quid vero Elisæus nisi honestatem sequutus est, cum exercitum Syriæ, qui ad obsidendum eum venerat, captivum introduxit in Samariam, cujus oculos cæcitate obduxerat, et dixit: *Domine, aperi oculos eorum, ut videant, et viderunt?* Itaque cum rex Israel percutere ingressos vellet, eamque sibi dari a propheta facultatem posceret; respondit non percutiendos, quorum captivitatem non esset manu operatus, armisque bellicis, sed magis subsidio alimentorum juvandos. Denique epularibus refecti copiis, numquam postea in terram Israel piratæ Syriæ revertendum putarunt.

86. Quanto hoc sublimius quam illud Græcorum, quod cum duo populi adversum se de gloria imperioque decertarent, et alter ex his haberet copiam quemadmodum naves alterius populi clanculo exureret, turpe credidit: maluitque minus posse honeste, quam plus turpiter. Et isti quidem sine flagitio hoc facere nequibant, ut eos qui consummandi belli Persici gratia in societatem convenerant, hac fraude deciperent; quam licet possent negare, non possent tamen non erubescere: Elisæus autem non fraude, deceptos licet, sed potestate Domini percussos, maluit tamen servare quam perdere; quia decorum foret hosti parcere, et

adversario donare vitam, quam potuisset auferre, nisi pepercisset.

87. Liquet igitur id quod decorum est, semper esse utile. Nam et Judith sancta decoro contemtu propriæ salutis solvit obsidionis periculum, et publicam honestate propria adquisivit utilitatem : et Elisæus gloriosius ignovit, quam perculit : et utilius reservavit hostes, quos ceperat.

88. Quid autem aliud Johannes nisi honestatem consideravit, ut inhonestas nuptias etiam in rege non posset perpeti, dicens : *Non licet tibi illam uxorem habere.* Potuit tacere, nisi indecorum sibi judicasset mortis metu verum non dicere, inclinare regi propheticam auctoritatem, adulationem subtexere. Sciebat utique moriturum se esse, quia regi adversabatur : sed honestatem saluti prætulit. Et tamen quid utilius quam quod passionis viro sancto advexit gloriam ?

89. Sancta quoque Susanna denuntiato falsi testimonii terrore, cum hinc se videret urgeri periculo, inde opprobrio, maluit honesta morte vitare opprobrium, quam studio salutis turpem vitam subire ac sustinere. Itaque dum honestati intendit, etiam vitam reservavit : quæ si id quod sibi videbatur ad vitam utile præoptavisset, non tantam reportasset gloriam : immo etiam id quod non solum inutile, sed etiam periculosum foret, pœnam criminis forsitan non evasisset. Advertimus igitur quia id quod turpe est, non possit esse utile : neque rursus id quod honestum est, inutile; quia complex honestatis est semper utilitas, et utilitatis honestas.

CAPUT XV.

Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam, ex ejus factis declaratur.

90. Memorabile ferunt rhetores, quod dux Romanorum cum ad eum adversarii regis medicus venisset, pollicens daturum se regi venenum, vinctum eum ad hostem remiserit. Et revera præclarum, ut qui virtutis certamen susceperat nollet fraude vincere. Non enim in victoria honestatem ponebat : sed ipsam, nisi honestate quæsitam, victoriam turpem pronuntiabat.

91. Redeamus ad nostrum Moysen, atque ad superiora revertamur; ut quanto præstantiora, tanto antiquiora promamus. Nolebat Ægypti rex populum dimittere patrum. Dixit Moyses sacerdoti Aaron, ut extenderet virgam suam super omnes aquas Ægypti. Extendit Aaron, et conversa est aqua fluminis in sanguinem, et nemo poterat bibere aquam, omnesque Ægyptii siti peribant : sincera autem fluenta patribus abundabant. Jactaverunt favillam in cœlum, et facta sunt ulcera, et vesicæ candentes in hominibus et quadrupedibus. Deduxerunt grandinem in igne flammeo, contrita erant super terram omnia. Rogavit Moyses, et universa in suam gratiam reverterunt : grando sedata est, sanata ulcera, solitos potus flumina præbuerunt.

92. Iterum caligantibus tenebris operta erat terra per triduum, ex quo Moyses manum levaverat, et tenebras infuderat. Moriebatur omne primogenitum Ægypti, cum Hebræorum omnis esset inoffensa progenies. Rogatus Moyses, ut his quoque finem exitiis daret, oravit et impetravit. In illo prædicandum, quod a fraudis consortio temperaverit : in hoc mirabile quoniam divinitus intentata supplicia virtute propria etiam ab hoste detorserit, vere nimium, sicut scriptum est, mansuetus et mitis. Sciebat quod fidem rex non servaret promissis ; tamen honestum putabat ut rogatus oraret, læsus benediceret, appetitus remitteret.

93. Projecit virgam, et serpens factus est, qui devoravit serpentes Ægyptiorum : significans quod Verbum caro fieret, quæ serpentis diri venena vacuaret per remissionem et indulgentiam peccatorum. Virga est enim Verbum directum, regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei ex Deo Patre natus, Filius hominis factus est, natus ex Virgine : qui quasi serpens exaltatus in cruce, medicinam vulneribus infudit humanis. Unde et ipse

mus ait : *Sicut Moyses exaltavit ser-m in deserto, ita exaltari oportet m hominis.*

. Denique et alterum signum ad inum Jesum pertinet, quod fecit ses : *Manum suam misit in sinum, tulit eam, et facta est manus ejus t nix. Iterum misit, et protulit eam, rat sicut carnis humanæ species*; signans Domini Jesu primum fulgorem initatis, postea susceptionem carnis, qua fide credere omnes gentes popuque oporteret. Merito manum misit, in dextera Dei Christus est, in cujus vinitate et incarnatione si quis non crediderit, quasi reprobus flagellatur : cut iste rex qui quoniam signis non redidit evidentibus, postea flagellatus abat, ut veniam mereretur. Quantus itur honestatis affectus esse debeat, x his probatur, et eo maxime quod se bjiciebat pro populo, dicens ut remitteret populo Deus, aut certe de libro iventium se deleret.

CAPUT XVI.

Ruedis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur.

95. Tobis quoque formam expressit honestatis evidentius, cum relicto convivio mortuos sepeliret, et ad cibos pauperis mensæ invitaret inopes. Raguel præcipue, qui contemplatione honestatis, cum rogaretur ut filiam suam in conjugium daret, vitia quoque filiæ non tacebat; ne circumvenire petitorem videretur tacendo. Itaque cum Tobis filius Tobis posceret ut sibi daretur puella : respondit lege quidem ipsi eam liberi tamquam propinquo, sed dedisse eam jam sex viris, et omnes eos esse mortuos. Justus itaque vir plus alienis timebat, et malebat innuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari.

96. Quam breviter absolvit omnes quæstiones philosophorum. Illi de vitiis tractant domorum, tegenda an prodenda a venditore videantur : noster iste ne filiæ vitia celanda arbitratus est. Et certe non ipse affectabat ut eam traderet, sed rogabatur. Quanto utique iste honestior sit illis, dubitare non possumus, si conferamus quanto præstantior sit filiæ causa, quam rei venalis pecunia.

CAPUT XVII.

Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint.

97. Consideremus aliud quod in captivitate gestum, summum tenuit honestatis decorem. Nullis enim adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, et magis præcellit quam in prosperis. Inter vincula itaque, inter arma, flammas, servitutem, quæ liberis omni supplicio gravior est, inter pœnas morientium, excidia patriæ, vivorum formidinem, sanguinem peremtorum, non excidit tamen cura honestatis majoribus nostris : sed inter eversæ patriæ cineres, et favillas in affectibus piis resplenduit et refulsit.

98. Nam cum in Persidem ducerentur patres nostri, qui tunc Dei omnipotentis cultores erant, acceptum ignem de altari sacerdotes Domini occulte in valle absconderunt. Erat illic velut patens puteus, aquæ secessu infrequens, nec populari usui patens, ignoto et ab arbitris remoto loco : ibi obsignaverunt indicio sacro pariter ac silentio ignem reconditum. Non illis studio fuit aurum defodere, argentum abscondere, quod servarent posteris suis : sed inter extrema sua honestatis curam habentes, sacrum ignem servandum putarunt; ne eum vel impuri contaminarent, vel defunctorum sanguis extingueret, vel deformium ruinarum acervus aboleret.

99. Abierunt itaque in Persidem sola religione liberi; quoniam sola illis per captivitatem extorqueri nequivit. Post vero plurimum temporis, quando placuit Deo, dedit hanc mentem regi Persarum, ut restaurari in Judæa templum, et legitimos reparari Hierosolymis ritus juberet. Cujus gratia muneris Neemiam sacerdotem rex Persarum direxit. At ille secum deduxit sacerdotum illorum nepotes, qui profecturi de patrio solo, sacrum ne periret ignem absconderant. Venientes autem, ut pa-

trum sermone est proditum, non invenerunt ignem, sed aquam. Et cum deesset ignis, quo adolerent altaria, haurire eos aquam Neemias sacerdos, sibique deferre, et adspergere super ligna jussit. Tunc, visu mirabile! cum esset cœlum intextum nubibus, sol repente illuxit, accensus est magnus ignis; ita ut omnes in tam evidenti Domini gratia factum stupentes, lætitia perfunderentur. Orabat Neemias, psallebant sacerdotes hymnum Deo. Utque consumtum est sacrificium, jussit iterum Neemias residua aqua majores perfundi lapides: quo facto flamma accensa est, lumen autem refulgens ab altari consummatum illico est.

100. Hoc patefacto indicio, rex Persarum eo loco in quo ignis fuerat absconditus, et postea reperta est aqua, templum fieri mandavit, cui inferebantur dona plurima. Appellaverunt autem illud qui erant cum sancto Neemia, ephthar, quod interpretationem habet purificationis: a plurimis nephthe vocatur. Invenitur autem in descriptionibus Hieremiæ prophetæ, quod jusserit accipere de igne eos qui postea essent futuri. Hic est ignis qui cecidit super sacrificium Moysi, et consumsit illud; sicut scriptum est: *Quia exivit ignis a Domino, et consumsit universa quæ erant super altare holocausta*. Hoc igne oportebat sanctificari sacrificium; ideoque et in filios Aaron qui alienum ignem inferre voluerunt, exivit iterum ignis a Domino et consumsit eos, ita ut mortui extra castra projicerentur.

101. Veniens autem Hieremias in locum, invenit domum in modum speluncæ, et tabernaculum et arcam, et altare incensi intulit illuc, et obstruxit ostium: quod cum hi qui simul venerant, curiosius perscrutarentur, ut notarent sibi locum; nequaquam comprehendere atque invenire potuerunt. Ut autem cognovit Hieremias quod affectassent, dixit: Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, et propitius fiat. Tunc Deus ostendet hæc, et apparebit majestas Domini.

CAPUT XVIII.

Superioris eventus, ac potissimum [illegible] Neemia sacrificii narratione Spiritum [illegible] tum, christianorumque baptisma [illegible] cari: et eodem etiam Moysis et Eliæ [illegible] cium, atque historiam Noe referri.

102. CONGREGATIONEM populi [illegible] mus, propitiationem Domini Dei [illegible] agnoscimus, quam propitiator in [illegible] operatus est passione. Arbitror [illegible] nec ignem istum possimus [illegible] cum legerimus quia baptizat [illegible] Jesus in Spiritu sancto et igni, [illegible] Evangelio dixit Johannes. [illegible] sumebatur sacrificium quoniam [illegible] cato erat. Ille autem ignis typus [illegible] sancti fuit, qui descensurus erat [illegible] Domini adscensionem, et [illegible] peccata omnium: qui quasi ignis [illegible] mat animum ac mentem fidelem. [illegible] ait Hieremias accepto Spiritu: *Et [illegible] tum est in corde meo ut ignis [illegible] flammigerans in ossibus meis: et [illegible] lutus sum undique, et ferre non [illegible]* Sed etiam in Actibus apostolorum [illegible] descendisset super apostolos Spiritu[illegible] et plerosque, qui exspectabant promissa Domini, tamquam ignem dispersas esse linguas legimus. Denique si[illegible] vaporabatur singulorum animus, ut musto repleti esse æstimarentur, qui acceperant linguarum diversitatem.

103. Quid ergo sibi vult esse quod ignis aqua factus est, et aqua ignem excitavit; nisi quia spiritalis gratia per ignem exurit, per aquam mundat peccata nostra? Eluitur enim peccatum, et exuritur. Unde et Apostolus ait: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*; et infra: *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.*

104. Quod ideo posuimus, ut probaremus per ignem exuri peccata. Notum est ergo hunc esse vere ignem sacrum, qui tunc in typo futuræ remissionis peccatorum descendit super sacrificium.

105. Hic igitur ignis absconditur captivitatis tempore, quo culpa regnat: tempore autem libertatis promitur. Et licet in aquæ speciem mutatus, tamen servat ignis naturam, ut consumeret sacrificium. Nec mireris cum legeris,

r Deus dixit : *Ego sum ignis*
; et alibi : *Me dereliquerunt*
vivæ. Ipse quoque Domi-
quasi ignis inflammabat au-
corda, quasi fons refrigerabat ;
in Evangelio suo dicit quod
dit, ut ignem in terras mitteret,
sitientibus aquæ vivæ minis-

quoque tempore descendit
provocavit prophetas gen-
altare sine igne accenderent.
nequissent facere, hostiam
perfudit aqua, et ma-
in circuitu altaris, et excla-
cecidit ignis a Domino de
consumsit holocaustum.
illa tu es. Considera taci-
In te descendit vapor Spiri-
te videtur exurere, cum tua
consumit. Denique quod con-
sacrificium Moysi tempore,
pro peccato erat. Unde Moy-
in Machabæorum scriptum
quod non sit manducatum
pro peccato, consumtum est.
consumi videtur, quando in
sacramento interit homo
? Vetus homo noster con-
, Apostolus clamat. Illic,
exempla te docent, Ægyp-
, Hebræus resurgit,
Spiritu, qui etiam per
inoffenso transivit vesti-
sunt patres sub nube,

diluvio quoque Noe tempore
omnis caro, justus tamen
progenie servatus est. Annon
homo, cum absolvitur mor-
a vita? Denique exterior cor-
, sed interior renovatur. Nec
baptismate, sed etiam in pœ-
carnis interitus ad profectum
Apostolica docemur auc-
sancto Paulo : *Judicavi*
eum qui sic operatus est, tra-
modi satanæ in interitum car-
salvus sit in die Domini
Christi.
prolixior excursus admirandi
sterii factus videtur, dum stu-
velatum plenius sacramentum

pandere, quod eousque plenum honestatis est, ut sit plenum religionis.

CAPUT XIX.

Narratur admissum in levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio.

110. Quanta autem honestatis cura majoribus fuit, ut unius mulieris injuriam stupro illatam intemperantium bello persequerentur, et victo populo, tribus Benjamin obtestarentur in conjugium se eis proprias filias non daturos? Remanserat tribus sine ullo posteritatis subsidio, nisi fraudis necessariæ accepisset licentiam. Quæ tamen indulgentia congruo intemperantiæ supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est, ut rapto inirent conjugia, non connubii sacramento. Et revera dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem.

111. Quam plena autem miserationis historia? Vir, inquit, levita acceperat sibi jugalem (quam a concubitu concubinam appellatam arbitror), quæ aliquanto post quibusdam, ut fieri solet, offensa rebus, ad patrem se contulit, et fuit illic quatuor mensibus. Et surrexit vir ejus, et abiit ad soceri sui domum, ut cum sua jugali repararet gratiam, et revocaret eam, ac reduceret : occurrit ei mulier, atque in domum patris sui introduxit maritum.

112. Lætatus est adolescentulæ pater, venit obviam, et sedit cum eo tribus diebus; et epulati sunt, et quieverunt. Et sequenti die surrexit levita diluculo, et retentus est a socero, ut tam cito non desereret convivii jucunditatem. Et alio et tertio die non permisit pater adolescentulæ proficisci generum suum, donec lætitia et gratia inter eos omnis consummaretur. Sed die septimo cum jam ad vesperum declinaret dies, post mensas et læta convivia, cum prætexeret finitimæ noctis viciniam, ut apud suos potius, quam apud extraneos requiescendum putaret, nequivit tenere, et dimisit una cum filia sua.

113. Verum ubi facta est aliqua progressio, cum vesper jam propior urgeret, et appropinquatum foret ad urbem Jebusæorum, dicente servulo, ut ad eam dominus suus deflecteret, non adquievit dominus suus; quia non erat ea civitas filiorum Israel : sed intendit pervenire usque Gabaa, quæ habitabatur a populo tribus Benjamin. Nec erat quisquam qui advenientes reciperet hospitio, nisi vir peregrinus progressa ætate. Qui cum adspexisset eos, et interrogasset levitam : Quo vadis, vel unde venis? quo respondente quod esset viator, et repeteret montem Ephræm, et non esset qui colligeret eum; hospitium ei obtulit, et adornavit convivium.

114. At ubi satietas epulandi facta est, et mensæ remotæ, irruerunt pestilentes viri, et circumierunt domum. Tunc senior filiam suam virginem, et coæqualem ejus cum qua cubitare solita esset, offerebat viris iniquitatis, tantum ne vis irrogaretur hospiti. Verum ubi parum ratio processit, et vis prævaluit, cessit levites jugali sua : et cognoverunt eam, et tota nocte illuserunt ei. Qua atrocitate, vel dolore victa injuriæ, ante ostium hospitis, quo vir suus diverterat, projecit se, atque exhalavit spiritum, supremo licet vitæ munere affectum bonæ conjugis servans, ut exsequias saltem sui funeris marito reservaret.

115. Quo cognito (ne multis morer) omnis prope populus Israel in bellum exarsit, dubioque eventu cum anceps maneret prælium, tertia tamen præliandi vice, traditus est populus Benjamin populo Israel, et divina judicatus sententia, pœnas intemperantiæ luit. Condemnatus quoque ne quis ei ex numero patrum filiam suam daret in uxorem : idque confirmatum jurisjurandi sacramento est. Sed compuncti quod tam acerbam in fratres tulissent sententiam, ita severitatem ejus temperaverunt, ut orbatas parentibus virgines in conjugium sibi adsciscerent, quorum patres pro delicto peremti forent, vel rapto copulam sociarent; quia pro tam turpis commissi facinore, qui alieni matrimonii jus violaverant, indignos se impetrando exhibuere t... monio. Sed ne periret una po... bus, fraudis indulta est conniv...

116. Quanta igitur honestati... majoribus fuerit, hinc proditur, ... draginta millia virorum stri... gladium adversus fratres suos d... Benjamin, dum ulcisci volunt h... pudicitiæ; quia temeratores ca... non sufferebantur. Itaque eo bell... sunt utrinque sexaginta quinque... bellatorum, et exustæ urbes. ... inferior primo fuisset populus I... tamen nec adversi metu belli p... vindicandæ castitatis sequestravit... lorem. Ruebat in prælium, vel s... suo parans commissi flagitii ... notam.

CAPUT XX.

Post solutam ex Elisæi vaticinio dirum ... mariæ obsidionem, quanta fuerit ... leprosis honesti cura, enarratur.

117. Et quid mirum si populus ... decorum illud atque honestum c... fuit, quando etiam leprosis, sicut ... libris Regnorum legimus, honestatis ... defuit consideratio?

118. Fames erat magna in Samaria, quia obsederat eam Syrorum exercitus. Rex militares excubias supra murum sollicitus revisebat; interpellavit eum mulier dicens : Persuasit mihi hæc mulier ut adferrem filium meum, et adtuli, et coximus, et comedimus eum; et promisit ut et ipsa postea filium suum adferret, et carnes illius simul manducaremus : nunc autem filium suum abscondit, et non vult eum adferre. Motus rex quod non solum humanis, sed etiam parricidalibus cadaveribus mulieres pastæ viderentur, et tam atrocis calamitatis exemplo percitus, Elisæo prophetæ denuntiavit necem, cujus in potestate fore crederet, ut obsidionem solveret, propulsaret famem : vel quia non permiserat regi ut percuteret Syros, quos cæcitate perfuderat.

119. Sedebat Elisæus cum senioribus in Bethel, et priusquam introiret ad eum regis nuntius, ait ad seniores viros : Si vidistis quoniam filius homicidæ illius misit auferre caput meum?

prodivit nuntius, et mandatum regis detulit, denuntiantis præsens capitis exitium. Cui respondit propheta : Hac hora die crastina mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei in porta Samariæ. Et cum missus a rege nuntius non credidisset, dicens : Si aperuerit Dominus de cœlo abundantiam frumenti, nec sic quidem id posset fieri : dixit ad eum Elisæus : Quia non credidisti, oculis tuis videbis, et non manducabis.

120. Et factus est subito in castris Syrorum velut quadrigarum sonus, et vox equitum, et vox magnæ virtutis, et ingens belli tumultus : et arbitrati sunt Syri quod rex Israel in societatem advocasset prælii regem Ægypti, et regem Amorrhæorum : et fugerunt diluculo relinquentes tabernacula sua; quoniam verebantur ne improviso adventu novorum opprimerentur hostium, quorum conjunctis regum viribus non possent resistere. Id incognitum Samariæ erat; quoniam victi metu, et fame tabidi, nec ostendere audebant.

121. Erant autem leprosi quatuor ad portam civitatis, quibus vita erat supplicium, et mori lucrum; et dixerunt ad invicem : Ecce nos hic sedemus, et morimur. Si ingredimur urbem, moriemur fame; si manemus hic, nullum subsidium vivendi suppetit nobis : eamus in castra Syriæ, aut compendium mortis erit, aut salutis remedium. Perrexerunt itaque, et intraverunt in castra : et ecce omnia nuda hostium. Ingressi tabernacula, primum repertis alimentis fugaverunt famem, deinde auri et argenti quantum potuerunt, diripuerunt. Et cum soli prædæ incumberent, disposuerunt tamen nuntiare regi fugisse Syros; quia id honestius arbitrabantur, quam represso indicio fovere fraudis rapinam.

122. Quo indicio egressus est populus, et diripuit castra Syriæ, et commeatus hostium abundantiam fecit, annonæ vilitatem reddidit secundum propheticum dictum; ut mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei pari pretio constarent. In hac lætitia plebis dominus ille in quo requiescebat rex, contritus inter exeuntium festinationem et remeantium exsultationem, conculcatus a plebe, mortuus est.

CAPUT XXI.

Hesther vitæ periculo honestatis decus secutam esse. immo et regem barbarum, illata nece viro amicissimo; amicitiam enim honestati semper conjungendam, ut Jonathæ atque Achimelech exempla probant.

123. Quid Hesther regina, nonne ut populum suum periculo exueret, quod erat decorum atque honestum, morti se obtulit, nec immitis regis trepidavit furorem? Ipse quoque rex Persarum ferox, atque tumido corde, tamen decorum judicavit indici insidiarum quæ sibi paratæ forent, gratiam repræsentare, populumque liberum a servitute eripere, eruere neci, nec parcere ei, qui tam indecora suasisset. Denique quem secundum a se, ac præcipuum inter omnes amicos haberet, cruci tradidit, quod dehonestatum se ejus fraudulentis consiliis animadvertisset.

124. Ea enim amicitia probabilis, quæ honestatem tuetur, præferenda sane opibus, honoribus, potestatibus : honestati vero præferri non solet, sed honestatem sequi. Qualis fuit Jonathæ, qui pro pietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat. Qualis fuit Achimelech, qui pro hospitalis gratiæ officiis necem potius sui, quam proditionem fugientis amici, subeundam arbitrabatur.

CAPUT XXII.

Honestatem amici causa non deserendam, si tamen adversus amicum testimonium dicendum fuerit, cautionem adhibendam. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quæ generositas in patiendo, quæ in arguendo libertas requiratur? Amicitiam virtutum custodem esse, nec nisi in similium morum hominibus inveniri. Eamdem in corripiendo mitem, atque a propriis commodis alienam esse oportere; et inde quam rari divitibus veri amici! Quanta amicitiæ dignitas; quæ quo major, eo detestabilior amici perfidia, ut Judæ atque amicorum Job exemplis cognoscitur.

125. Nihil igitur præferendum honestati; quæ tamen ne amicitiæ studio

prætereatur, etiam hoc Scriptura admonet de amicitia. Sunt enim pleræque philosophorum quæstiones : utrum amici causa quisquam contra patriam sentire necne debeat, ut amico obediat? Utrum oporteat ut fidem deserat, dum indulget atque intendit amici commoditatibus?

126. Et Scriptura quidem ait : *Clava et gladius et sagitta ferrata, sic homo est testimonium dans falsum adversus amicum suum.* Sed considera quid adstruat. Non testimonium reprehendit dictum in amicum, sed falsum testimonium. Quid enim si Dei causa, quid si patriæ cogatur aliquis dicere testimonium? Numquid præponderare debet amicitia religioni, præponderare caritati civium? In his tamen ipsis rebus requirenda est veritas testimonii; ne amicus appetatur amici perfidia, cujus fide absolvi debeat. Amicus itaque neque noxio gratificari debet, neque innocenti insidiari.

127. Sane si necesse sit dicere testimonium, si quid in amico vitii cognoverit, corripere occulte : si non audierit, corripere palam. Sunt enim bonæ correptiones, et plerumque meliores quam tacita amicitia. Et si lædi se putat amicus, tu tamen corripe; et si amaritudo correctionis animum ejus vulneret, tu tamen corripe, ne verearis : *Tolerabilia sunt enim amici vulnera, quam adulantium oscula.* Errantem igitur amicum corripe, innocentem amicum ne deseras. Constans enim debet esse amicitia, perseverare in affectu : non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia.

128. Aperi pectus tuum amico, ut fidelis sit tibi, et capias ex eo vitæ tuæ jucunditatem. Fidelis enim amicus medicamentum est vitæ, et immortalitatis gratia. Defer amico ut æquali, nec te pudeat ut prævenias amicum officio; amicitia enim nescit superbiam. Ideo enim Sapiens dicit : *Amicum salutare non erubescas.* Nec deseras amicum in necessitate, nec derelinquas eum, neque destituas; quoniam amicitia vitæ adjumentum est. Ideo onera nostra portemus, sicut Apostolus docuit; dicit

enim his quos ejusdem corp
plexa est caritas. Etenim si
cundæ res amicos adjuvant, c
in adversis amici rebus amic
mentum suppetat? Juvemus
couferamus studia, compati
fectu.

129. Si necesse est, toleremus
amicum etiam aspera. Pleru
micitiæ subeundæ sunt propter
innocentiam, sæpe obtrectati
restiteris vel responderis, cum
arguitur et accusatur. Nec te p
ejusmodi offensionis; justi e
est : *Etsi mala mihi evenerint,*
amicum sustineo. In adversis e
cus probatur, nam in prosperis
omnes videntur. Sed ut in
amici patientia et tolerantia nec
sic in prosperis auctoritas congru
ut insolentiam extollentis se amici
primat et redarguat.

130. Quam pulcre in adversis
Job dicit : *Miseremini mei, amici,*
remini. Non quasi abjecta vox
sed quasi censoria. Nam cum
argueretur ab amicis, respondit:
remini mei, amici; hoc est,
diam debetis facere : opprimitis
vos et impugnatis hominem,
ærumnis compati pro amicitia vos
tebat.

131. Servare igitur, filii, initam
fratribus amicitiam, qua nihil est in
bus humanis pulcrius. Solatium
vitæ hujus est, ut habeas cui pect
aperias tuum, cum quo arcana parti
pes, cui committas secretum pect
tui; ut colloces tibi fidelem virum,
in prosperis gratuletur tibi, in tristi
compatiatur, in persecutionibus
tetur. Quam boni amici Hebræi pue
quos a sui amore nec fornacis arden
flamma divisit? De quo supra dixim
Bene ait sanctus David : *Saul et Jo*
thas speciosi et carissimi, inseparabiles
vita sua, et in morte non sunt separati

132. Hic est amicitiæ fructus, ut n
fides propter amicitiam destruatur. N
potest enim homini amicus esse,
Deo fuerit infidus. Pietatis custos
citia est, et æqualitatis magistra;
superior inferiori se exhibeat æquale

Inferior superiori. Inter dispares enim mores non potest esse amicitia; et ideo convenire sibi utriusque debet gratia. Nec auctoritas desit inferiori, si res poposcerit, nec humilitas superiori. Audiat quasi parem, quasi æqualem : et ille quasi amicus moneat, objurget, non jactantiæ studio, sed affectu caritatis.

133. Neque monitio aspera sit, neque objurgatio contumeliosa; sicut enim adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentiæ. Quid est enim amicus, nisi consors amoris, ad quem animum tuum adjungas atque applices, et ita misceas, ut unum velis fieri ex duobus, cui te tamquam alteri tibi committas, a quo nihil timeas, nihil ipse commodi tui causa inhonestum petas? Non enim vectigalis amicitia est, sed plena decoris, plena gratiæ. Virtus est enim amicitia, non quæstus; quia non pecunia paritur, sed gratia : nec licitatione pretiorum, sed concertatione benevolentiæ.

134. Denique meliores amicitiæ sunt inopum plerumque quam divitum : et frequenter divites sine amicis sunt, quibus abundant pauperes. Non est enim vera amicitia, ubi est fallax adulatio. Divitibus itaque plerique adsentatorie gratificantur : erga pauperem nemo simulator est. Verum est quidquid defertur pauperi, hujus amicitia invidia vacat.

135. Quid amicitia pretiosius, quæ Angelis communis et hominibus est? Unde et Dominus Jesus dicit : *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui recipiant vos in æterna tabernacula sua.* Ipse nos Deus amicos ex servulis facit, sicut ipse ait : *Jam vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Dedit formam amicitiæ quam sequamur, ut faciamus amici voluntatem, ut aperiamus secreta nostra amico quæcumque in pectore habemus, et illius arcana non ignoremus. Ostendamus illi nos pectus nostrum, et ille nobis aperiat suum. *Ideo,* inquit, *vos dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis.* Nihil ergo occultat amicus, si verus est : effundit animum suum, sicut effundebat mysteria Patris Dominus Jesus.

136. Ergo qui facit mandata Dei, amicus est; et hoc honoratur nomine. Qui est unanimis, ipse amicus est; quod unitas animorum in amicis sit : neque quisquam detestabilior, quam qui amicitiam læserit. Unde in proditore Dominus hoc gravissimum invenit, quod ejus condemnaret perfidiam, quod gratiæ vicem non repræsentaverit, et conviviis amicitiæ venenum malitiæ miscuerit. Itaque sic ait : *Tu vero homo unanimis, dux meus et notus meus, qui semper mecum dulces capiebas cibos!* Hoc est, non potest sustineri istud, quia unanimis appetisti eum, qui tibi donaverat gratiam : *Nam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique;* et ab eo qui me oderat, absconderem me. Inimicus vitari potest, amicus non potest, si insidiari velit. Illum cavemus cui non committimus consilia nostra : hunc cavere non possumus, cui commisimus. Itaque ad acervandam peccati invidiam non dixit : Tu vero servus meus, apostolus meus, sed unanimis meus; hoc est, non meus, sed etiam tuus proditor es, qui unanimem prodidisti.

137. Dominus ipse cum a tribus regibus offensus esset, qui sancto Job non detulissent, ignoscere his per amicum maluit, ut amicitiæ suffragium remissio fieret peccatorum. Itaque rogavit Job, et Dominus ignovit. Profuit illis amicitia, quibus obfuerat insolentia.

OPERIS CONCLUSIO.

138. HÆC apud vos deposui, filii, quæ custodiatis in animis vestris : quæ utrum aliquid profectus habeant, vos probabitis; interim copiam multam exemplorum offerunt : nam prope omnia Majorum exempla, plurima quoque dicta his tribus inclusa libris tenentur; ut etsi sermo nihil deferat gratiæ, series tamen vetustatis quodam compendio expressa plurimum instructionis conferat.

DE VIRGINIBUS

AD MARCELLINAM SORORem SUAM

LIBRI TRES*.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis provocat sese ad bene sperandum : sed mox illi officio imparem se esse confessus, ut secum tamquam cum Evangelica ficu agatur, optat; quo tamen os censoribus opprimat suis, sperare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum.

1. Si juxta cœlestis sententiam veritatis, verbi totius, quodcumque otiosum fuerimus loquuti, habemus præstare rationem: vel si unusquisque servus credita sibi talenta gratiæ spiritalis, quæ nummulariis dividenda forent, ut crescentibus multiplicarentur usuris, intra terram suam vel quasi timidus fœnerator, vel quasi avarus possessor absconderit, non mediocrem, Domino revertente, offensam incidet, jure nobis verendum est, quibus licet tenue, necessitas tamen ma quia Dei credita populi fœner tibus, ne vocis quoque nostræ usura : præsertim cum studiu Dominus, non profectum requi scribendi aliquid sententia fu siquidem pudoris periculo a nostra quam legitur; liber erubescit.

2. Et quidem ingenio diff divinæ misericordiæ provocat plis, sermonem meditari aud volente Deo, etiam asina loq Quod si mihi sub istius sæculi constituto adsistat Angelus, e muta diu ora laxabo; potest vere impedimenta imperitia illa asina solvit naturæ. In ar Testamenti virga floruit sa facile Deo ut in sancta Ecclesi tris quoque nodis* flos gern autem desperandum quod loquatur in hominibus, qui est in sentibus? Deus nec rubu dignatus. Atque utinam mea illuminet spinas. Erunt for etiam in nostris sentibus ali rentur lucere fulgorem, e spina nostra non urat, erunt rubo audita vox nostra solvat bus calceamentum, ut imp corporalibus exuatur mentis

3. Sed hæc sanctorum merit Utinam me sub illa infructu ficu jacentem ex aliqua Jesus spiceret! ferret quoque post

* Cum nihil antiquius haberet vir sanctus, quam ut populum sibi creditum salutari doctrina informaret, operæ pretium episcopatus sui initio facturum se duxit, si demonstrata virginitatis sanctitudine ad eam profitendam christianas puellas pro sua virili accenderet. Habuit igitur de hoc argumento sermones tanta cum eloquentia et vehementia, ut maria ipsa pervaderent; tantaque persuadendi efficacia, ut matres, ne filiæ suæ tanti doctoris eloquentia adductæ virginitatem Christo consecrarent, eas in conclavi sedulo inclusas ad eum audiendum in Ecclesiam venire non paterentur. Horum excita rumore beata ipsius soror Marcellina, eidem per litteras tam lætum prosperumque successum gratulata est : quem etiam, ut quæ viva voce pronunciabat, quando sibi coram audire minime liceret, saltem transmitteret scripto mandata, obsecravit. Quare ut tam justæ petitioni obsequeretur, conciones suas in tres illos libros, quos etiam nunc habemus, digerere animum induxit anno 377.

* Ambrosius seipsum cum vir nodis aspera comparat.

...nostra ficus. Sed unde tantum ...ribus spei? Utinam saltem ille ...licus Dominicæ cultor vineæ nostram fortasse jam jussus exci- ...remittat illam et hoc anno, usque fodiat, et mittat cophinum ster- ; ne forte de terra suscitet inopem, stercore erigat pauperem. Beati ...b vite et olea equos suos alligant, ...m cursus suorum luci et lætitiæ ...cantes: me ficus adhuc, id est ...mea deliciarum obumbrat pru- ...mundi, humilis ad altitudinem, ...s ad laborem, mollis ad usum, ...s ad fructum.

...fortasse miretur aliquis cur ...re audeo, qui loqui nequeo. Et ...si repetamus quæ legimus in ...scripturis, et sacerdotalibus ...nobis sanctus Zacharias pro- ...documento sit, inveniet esse ...non explicet, et stylus signet. ...nomen Johannis reddidit patri ...ego quoque desperare non debeo ...licet mutus accipiam, si ...dictum: cujus quidem gene- ...juxta propheticum dictum ...abit? Et ideo quasi servus, ...familiam prædicabo; immacu- ...Dominus immaculatam sibi ...etiam in hoc pleno colluvio- ...fragilitatis humanæ corpore con- ...

CAPUT II.

...qui auspicato proferri exordium, ...talis dies esset virginis, beatæ Agne- ...cet: quam a nomine, a pudore, ...vitio elegantissime commendat: sed ...um ab ætate, quippe quæ annos ...nata, terrores, promissa, cru- ...mortem denique ipsam virili prorsus ...devicerit.

...bene procedit, ut quoniam ...natalis est virginis, de virgini- ...loquendum, et a prædicatione ...sumat exordium. Natalis est vir- ...integritatem sequamur. Natalis ...martyris, hostias immolemus. Na- ...sanctæ Agnes, mirentur viri, ...perent parvuli, stupeant nuptæ, ...tur innuptæ. Sed quid dignum de ...possumus, cujus nec nomen quidem vacuum luce laudis fuit.* ? Devotio supra ætatem, virtus supra naturam; ut mihi videatur non hominis habuisse nomen, sed oraculum martyris, quo indicavit quid esset futura.

6. Habeo tamen unde mihi subsidium comparetur. Nomen virginis titulus est pudoris. Appellabo martyrem, prædicabo virginem. Satis prolixa laudatio est, quæ non quæritur, sed tenetur. Facessant igitur ingenia, eloquentia conticescat. Vox una præconium est. Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant. NEMO EST laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest. Quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur.

7. Hæc duodecim annorum martyrium fecisse traditur. Quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati: immo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpusculo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acu districta solent puncta flere, quasi vulnera. Hæc inter cruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata: vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis trophæum Domini signare victoris: nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus; sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere.

8. Novum martyrii genus! Nondum idonea pœnæ, et jam matura victoriæ: certare difficilis, facilis coronari: magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis. Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplicii locum læta successu, gradu

* Dicitur laudabile hoc nomen esse, quod agna sive Agnes, græce ἁγνή, id est, pura, tum innocentiæ symbolum sit, tum religionis: cum ad sacrificium quondam maxime destinatum fuerit illud animal.

8.

festina virgo processit, non intorto crine caput comta, sed Christo: non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes, ipsa sine fletu. Mirari plerique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis testis existeret, quæ adhuc arbitra sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur: QUIA QUOD ultra naturam est, de auctore naturæ est.

9. Quanto terrore egit carnifex ut timeretur, quantis blanditiis ut suaderet, quantorum vota ut sibi ad nuptias perveniret? At illa: Et hæc Sponsi injuria est exspectare placiturum. Qui me sibi prior elegit, accipiet. Quid, percussor, moraris? Pereat corpus quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset: tremere percussoris dextram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis. Et virgo permansit, et martyrium obtinuit.

CAPUT III.

Variis e capitibus virginitatis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod e cœlo Verbum elicere in terram ipsa meruerit; unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris.

10. INVITAT nunc integritatis amor, et tu, soror sancta, vel mutis tacita moribus, ut aliquid de virginitate dicamus; ne veluti transitu quodam perstricta videatur, quæ principalis est virtus. Non enim ideo laudabilis virginitas, quia et in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat.

11. Quis autem humano eam possit ingenio comprehendere, quam nec natura suis inclusit legibus? Aut quis naturali voce complecti, quod supra usum naturæ sit? E cœlo accersivit quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsivit e cœlo, quæ sponsum sibi invenit in cœlo. Hæc nubes, aera, Angelos, sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, et toto hausit pectore. Nam quis tantum cum invenerit, relinquat boni? *Unguentum enim exinanitum est nomen tuum: propterea adolescentulæ dilexerunt te, et attraxerunt te.* Postremo non meum est illud, quoniam quæ non nubent, neque nubentur, erunt sicut Angeli in cœlo. Nemo ergo miretur si Angelis comparentur, quæ Angelorum Domino copulantur. Quis igitur neget hanc vitam fluxisse de cœlo, quam non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra descendit? Tunc in utero virgo concepit, et Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus.

12. Dicet aliquis: Sed etiam Elias nullis corporei coitus fuisse permixtus cupiditatibus invenitur. Ideo ergo curru raptus ad cœlum, ideo cum Domino apparet in gloria, ideo Dominici venturus est præcursor adventus. Et Maria tympanum sumens pudore virgineo choros duxit. Sed considerate cujus illa speciem tunc gerebat. Nonne Ecclesiæ, quæ religiosos populi cœtus qui carmina divina concinerent, immaculata virgo spiritu copulavit? Nam etiam templo Hierosolymis fuisse legimus virgines deputatas. Sed quid Apostolus dicit? *Hæc autem in figura contingebant illis, ut essent indicia futurorum;* figura enim in paucis est, vita in pluribus.

13. At vero posteaquam Dominus in corpus hoc veniens, contubernium divinitatis et corporis sine ulla concretæ confusionis labe sociavit, tunc toto orbe diffusus corporibus humanis vitæ cœlestis usus inolevit. Hoc illud est quod ministrantes in terris Angeli declararunt futurum genus, quod ministerium Domino immaculati corporis obsequiis exhiberet. Hæc est cœlestis illa militia, quam laudantium exercitus Angelorum promittebat in terris. Habemus ergo auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo.

CAPUT IV.

…r virginitatis decus in studiis ullis … castitas, puta in vestalibus, … dam phrygiis ac Liberi patris, atque … in philosophis: ubi et de Pythagorea … ine, in qua tametsi laudatur animi … titudo, continentia tamen desideratur; … utraque in nostris virginibus eminent.

Certe non est hoc mihi commune … gentibus, non populare cum bar… non cum cæteris animantibus usi… : cum quibus etsi unum com… que vitalem aeris hujus carpimus … , vulgarem terreni corporis … cipamus statum, generandi quoque … discrepamus usu; hoc solo tamen … parilis convicia declinamus, … virginitas affectatur a gentibus, … consecrata violatur : incursatur a … , nescitur a reliquis.

Quis mihi prætendit Vestæ virgi… Palladis sacerdotes? Qualis ista … morum pudicitia, sed anno… quæ non perpetuitate, sed ætate … bitur? Petulantior est talis inte… cujus corruptela seniori servatur … docent virgines suas non de… perseverare, nec posse, qui vir… finem dederunt. Qualis autem … religio, ubi pudicæ adolescentes … esse, impudicæ anus? Sed … pudica est, quæ lege retinetur: … impudica, quæ lege dimittitur. … ria! o mores! ubi necessitas … tur castitati, auctoritas libidini … Itaque nec casta est, quæ metu … : nec honesta, quæ mercede … citur: nec pudor ille, qui intem… rum oculorum quotidiano expo… convicio, flagitiosis adspectibus … ratur. Conferuntur immunitates, … tur pretia; quasi non hoc maxi… petulantiæ sit indicium castitatem … re. Quod pretio promittitur, pre… solvitur, pretio addicitur, pretio … ratur. Nescit redimere castita… quæ vendere solet.

Quid de sacris phrygiis * loquar, … bus impudicitia disciplina est, … utinam sexus fragilioris! Quid de orgiis Liberi, ubi religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest ibi vita esse sacerdotum, ubi colitur stuprum deorum? Non habent igitur sacram virginem.

17. Videamus ne forte aliquam vel philosophiæ præcepta formaverint, quæ magisterium sibi omnium solet vindicare virtutum. Pythagorea quædam una ex virginibus celebratur fabula, cum a tyranno cogeretur secretum prodere, ne quid in se ad extorquendam confessionem vel tormentis liceret, morsu linguam abscidisse, atque in tyranni faciem despuisse; ut qui interrogandi finem non faciebat, non haberet quam interrogaret *.

18. Eadem tamen forti animo, sed tumenti utero, exemplum taciturnitatis et proluvium castitatis victa est cupiditatibus, quæ tormentis vinci nequivit. Igitur quæ mentis potuit tegere secretum, corporis non texit opprobrium. Vicit naturam, sed non tenuit disciplinam. Quam vellet in voce munimentum sui pudoris existere! Eoque fortasse erudierat illam patientia, ut culpam negaret. Non igitur invicta undique; nam et tyrannus, licet non potuerit invenire quod interrogabat, tamen quod non interrogabat, invenit.

19. Quanto nostræ virgines fortiores, quæ vincunt etiam quas non vident potestates: quibus non tantum de carne et sanguine, sed etiam de ipso mundi principe sæculique rectore victoria est! Ætate utique Agnes minor, sed virtute major, triumpho numerosior, constantia confidentior, non sibi linguam propter metum abstulit, sed propter trophæum reservavit. Nihil enim habuit quod prodi timeret, cujus non erat criminosa, sed religiosa confessio. Itaque illa secretum tantummodo celavit, hæc probavit Dominum, quem quia ætas nondum poterat confiteri, natura confessa est.

* … Phrygia celebrabantur in honorem … matris Deorum, cujus sacerdotes … evirati.

* Per virginem illam Pythagoream videtur sanctus Præses indicare Leænam Harmodii et Aristogitonis amicam, quæ eorum adversus Hipparchum conspirationis conscia et deprehensa, cum libera linguæ abscissione silentium retinuisset, statuam meruit sub figura leænæ ore patulo et lingua vacuo expressam.

CAPUT V.

Virginitatis patriam cœlum esse, auctorem vero Dei Filium : qui cum virgo esset ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxit uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse, cujus dotes nonnullæ commemorantur. Ejusdem filias hinc præcellere quod virginitas non subjiciatur præcepto, quodque ad pietatis cultum facultatem suppeditet quam expeditissimam.

20. In laudationibus solet patria prædicari et parentes; ut commemoratione auctoris dignitas successionis exaggeretur : ego licet laudationem non susceperim virginitatis, sed expressionem, ad rem tamen pertinere arbitror, ut quæ sit ei patria, quis auctor, appareat. Ac prius ubi sit patria definiamus. Si enim ibi est patria, ubi genitale domicilium : in cœlo profecto est patria castitatis. Itaque hic advena, ibi incola est.

21. Quid autem est castitas virginalis nisi expers contagionis integritas? Atque ejus auctorem quem possumus æstimare, nisi immaculatum Dei Filium, cujus caro non vidit corruptionem, divinitas non est experta contagionem? Videte igitur quanta virginitatis merita sint. Christus ante virginem, Christus ex virgine; a Patre quidem natus ante sæcula, sed ex virgine natus ob sæcula. Illud naturæ suæ, hoc nostræ utilitatis est. Illud erat semper, hoc voluit.

22. Spectate et aliud virginitatis meritum : Christus virginis sponsus, et, si dici potest, Christus virgineæ castitatis; (virginitas enim Christi, non virginitatis est Christus); virgo est ergo quæ nupsit, virgo quæ nos suo utero portavit, virgo quæ genuit, virgo quæ proprio lacte nutrivit, de qua legimus : *Quanta fecit virgo Hierusalem? Non deficient de petra ubera, neque nix a Libano, aut declinabit aqua valido vento quæ portatur.* Qualis est hæc virgo quæ Trinitatis fontibus irrigatur : cui de petra fluunt aquæ, non deficiunt ubera, mella funduntur? Petra autem est juxta Apostolum Christus. Ergo a Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu. Hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Christus, et Spiritus.

23. Sed et jam a matre descendamus ad filias. *De virginibus*, inquit sanctus Apostolus, *præceptum Domini non habeo.* Si Doctor gentium non habuit, habere quis potuit? Et præceptum quidem non habuit, sed habuit exemplum. Non enim imperari potest virginitas, sed optari; nam quæ supra nos sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. *Sed volo vos*, inquit, *sine sollicitudine esse. Nam qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo..... et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ mundi sunt, quomodo placeat viro suo.*

CAPUT VI.

Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, tamen ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fœcunditatem comitentur, puta dolores pariendi, molestias educandi, addictam viro servitutem, nimiam formæ atque ornamentorum curam, proponit : tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam felicioremque fœcunditatem; quibus eas Ecclesiæ perquam similes fieri adseverat.

24. Non ego quidem dissuadeo matrimonium, sed virginitatis adtexo beneficium. *Qui infirmus est*, inquit, *olera manducet.* Aliud exigo, aliud admiror. *Alligatus es uxori? Noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Ne quæsieris uxorem.* Hoc præceptum est copulatis. De virginibus autem quid ait? *Et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit.* Illa non peccat, si nubat : hæc si non nubat, æterna est. Ibi remedium infirmitatis, hic gloria castitatis. Illa non reprehenditur, ista laudatur.

25. Conferamus, si placet, bona mulierum cum ultimis virginum. Jactet licet fœcundo se mulier nobilis partu : quo plures generaverit, plus laborat. Numeret solatia filiorum, sed numeret pariter et molestias. Nubit et plorat. Qualia sunt vota, quæ flentur! Concipit, et gravescit. Prius utique impedimentum fœcunditas incipit adferre, quam fructum. Parturit, et ægrotat. Quam dulce pignus quod a periculo incipit, et in periculis desinit, prius dolori futu-

rum, quam voluptati! Periculis emitur, nec pro arbitrio possidetur.

26. Quid recenseam nutriendi molestias, instituendi et copulandi? Felicium sunt istæ miseriæ. Habet mater hæredes, sed auget dolores. Nam de adversis non oportet dicere, ne sanctissimorum parentum animi contremiscant. Vide, mi soror, quam grave sit pati, quod non oportet audiri. Et hæc in præsenti sæculo. Venient autem dies, quando dicant: *Beatæ steriles, et ventres qui non genuerunt*. Filiæ enim hujus sæculi generantur, et generant: filia autem regni abstinet a voluptate viri, et a voluptate carnis; ut sit sancta corpore et spiritu.

27. Quid ergo famulatus graves et addicta viris servitia replicem feminarum, quas ante jussit Deus servire quam servos? Quæ eo prosequor, ut indulgentius obsequantur; quibus hoc si probæ, merces est caritatis: si improbæ, pœna delicti.

28. Hinc illa nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant; et de adulterio vultus meditantur adulterium castitatis. Quanta hic amentia, effigiem mutare naturæ, picturam quærere; et dum verentur maritale judicium, prodere suum? Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit mutare quod nata est. Ita dum alii studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem judicem, mulier, veriorem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri times? Si pulcra es, quid absconderis? Si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram diligit, tu alteri vis placere. Et irasceris si amet aliam, qui adulterare in te docetur? Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ passa lenonem est; ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat: tolerabilioraque propemodum in altero crimina sunt; ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur.

29. Jam quanto pretio opus est, ne etiam pulcra displiceat? Hinc pretiosa collo dependent monilia, inde per humum vestis trahitur aurata. Emitur igitur hæc species, an habetur? Quid quod etiam ad odorem variæ adhibentur illecebræ? Gemmis onerantur aures, oculis color alter infunditur. Quid ibi remanet suum, ubi tam multa mutantur? Sensus suos amittit mulier, et vivere posse se credit!

30. Vos vero beatæ virgines, quæ talia tormenta potius quam ornamenta nescitis: quibus pudor sanctus verecunda suffusus ora, et bona castitas est decori: non humanis addictæ oculis, alieno errore merita vestra pensatis. Habetis sane et vos vestræ militiam pulcritudinis, cui virtutis militat forma, non corporis: quam nulla extinguit ætas, nulla eripere mors potest, nulla ægritudo corrumpere. Solus formæ arbiter petatur Deus, qui etiam in corpore minus pulcro diligat animas pulcriores. Non uteri onus notum, non dolor partus; et tamen numerosior soboles piæ mentis, quæ omnes pro liberis habet: fœcunda successoribus, sterilis orbitatibus, nescit funera, novit hæredes.

31. Sic sancta Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole. Parturit itaque nos virgo non viro plena, sed spiritu. Parit nos virgo non cum dolore membrorum, sed cum gaudiis Angelorum. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostoli, quo infirmam adhuc crescentis populi lactavit ætatem. Quæ igitur nupta plures liberos habet quam sancta Ecclesia, quæ virgo est sacramentis, mater est populis, cujus fœcunditatem etiam Scriptura testatur dicens: *Quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum?* Nostra virum non habet, sed habet sponsum; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis, Dei Verbo, sine ullo flexu pudoris, quasi sponso innubit æterno, effœta injuriæ, fœta rationis.

CAPUT VII.

Parentes ut ad virginitatem illas instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam illi quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias: quin immo illas contra hæreticos earumdem adversarios tuetur.

cæterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulcritudo, quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat: tum expositis in eam rem Canticorum locis aliquot, inde morum ac virtutum præcepta exprimit virginum conditioni accommodata

32. Audistis, parentes, quibus erudire virtutibus, quibus instituere disciplinis filias debeatis; ut habere possitis quarum meritis vestra delicta rediмantur. Virgo Dei donum est, munus parentis, sacerdotium castitatis. Virgo matris hostia est, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. Virgo individuum pignus parentum, quæ non dote sollicitet, non emigratione destituat*, non offendat injuriis.

33. Sed nepotes aliquis habere desiderat, et avi nomen adquirere. Primum suos tradit, dum quærit alienos: deinde certis defraudari incipit, dum sperat incertos: confert opes proprias, et adhuc poscitur; nisi dotem solvat, exigitur: si diu vivat, onerosus est. Emere istud est generum, non adquirere, qui parentibus filiæ vendat adspectus. Ideone tot mensibus gestatur utero, ut in alienam transeat potestatem? Ideo commendandæ virginis cura suscipitur, ut citius parentibus auferatur.

34. Dicet aliquis: Ergo dissuades nuptias? Ego vero suadeo, et eos damno qui dissuadere consuerunt; ut pote qui Saræ ac Rebeccæ et Rachel, cæterarumque veterum conjugia feminarum pro documentis singularium virtutum recensere soleam. Qui enim copulam damnat, damnat et filios: et ductam per successionum seriem generis societatem damnat humani. Nam quemadmodum duratura in sæculum ætas succedere posset ætati, nisi gratia nuptiarum procreandæ studium sobolis incitaret? Aut quomodo prædicari potest quod immaculatus Isaac ad altaria Dei victima paternæ pietatis accessit, quod Israel humano situs in corpore Deum vidit, et religiosum populo dedit nomen, quorum originem damnat? Unum sane habent homines licet sacrilegi, quod in his etiam a sapientissimis probetur; quia conjugia damnando, profitentur se non debuisse nasci.

35. Non itaque dissuadeo nuptias, sed fructus sacratæ virginitatis enumero. Paucarum quippe hoc munus est, illud omnium. Nec potest esse virginitas, nisi habeat unde nascatur. Bona cum bonis comparo, quo facilius quid præstet, eluceat. Neque meam ullam sententiam adfero, sed eam repeto, quam edidit Spiritus sanctus per Prophetam: *Melior est*, inquit, *sterilitas cum virtute.*

36. Primum enim quod nupturæ præ cæteris concupiscunt, ut sponsi decore se jactent, eo necesse est impares sacris se fateantur esse virginibus, quibus solis contingit dicere: *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.* Quis est iste sponsus? Non vilibus addictus obsequiis, non caducis superbus divitiis: sed cujus sedes in sæculum sæculi. Filiæ regum in honore ejus. *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, varietate circumamicta* virtutum. *Audi* igitur, *filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui; quoniam concupivit Rex speciem tuam, quia ipse est Deus tuus.*

37. Et adverte quantum tibi Spiritus sanctus scripturæ divinæ testificatione detulerit regnum, aurum, pulcritudinem: regnum, vel quia sponsa es regis æterni, vel quia invictum animum gerens, ab illecebris voluptatum non captiva haberis, sed quasi regina dominaris: aurum, quia sicut illa materies examinata igne pretiosior est, ita corporis species virginalis Spiritui consecrata divino, formæ suæ adquirit augmentum: pulcritudinem vero quis potest majorem existimare decore ejus, quæ amatur a Rege, probatur a Judice, dicatur Domino, consecratur Deo: semper sponsa, semper innupta; ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor.

38. Hæc profecto vera pulcritudo est, cui nihil deest, quæ sola meretur audire a Domino: *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Sponsa, veni huc a Libano, veni huc a*

* Nondum monasteria virginum Mediolani fuerant instituta.

Libano, transibis et pertransibis a principio fidei, a capite Sanir et Hermon, a latibulis leonum, a montibus pardorum. Quibus indiciis ostenditur perfecta, et irreprehensibilis virginalis animæ pulcritudo, altaribus consecrata divinis, inter occursus et latibula spiritalium bestiarum non inflexa mortalibus, sed intenta mysteriis Dei meruisse dilectum, cujus ubera plena lætitiæ : *Vinum enim lætificat cor hominis.*

39. *Odor*, inquit, *vestimentorum tuorum super omnia aromata.* Et infra : *Et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani.* Vide quem nobis tribuas, virgo, processum. Primus enim odor tuus super omnia aromata, quæ in Salvatoris missa sunt sepulturam : et emortuos corporis motus, membrorumque redolet obiisse delicias. Secundus odor tuus sicut odor Libani, Dominici corporis integritatem, virgineæ florem castatis exhalat.

CAPUT VIII.

Locum sequentem Canticorum, *Favus distillans, etc.*, sic edisserit, ut inde ansam arripiat cum apibus sacras virgines comparandi.

40. Favum itaque mellis tua opera componant; digna enim virginitas quæ apibus comparetur : sic laboriosa, sic pudica, sic continens. Rore pascitur apis, nescit concubitus, mella componit. Ros quoque virginis est sermo divinus; quia sicut ros Dei verba descendunt. Pudor virginis est intemerata natura. Partus virginis fœtus est labiorum, expers amaritudinis, fertilis suavitatis. In commune labor, communis est fructus.

41. Quam te velim, filia, imitatricem esse hujus apiculæ, cui cibus flos est, ore soboles legitur, ore componitur. Hanc imitare tu, filia. Verba tua nullum doli velamen obtendant, nullum habeant fraudis involucrum; ut et puritatem habeant, et gravitatis plena sint.

42. Meritorum quoque tuorum tibi æterna posteritas tuo ore pariatur. Nec soli tibi, sed etiam pluribus congreges (qui scis enim quando a te anima tua reposcatur?), ne receptacula horreorum frumentis concervata dimittens, nec vitæ tuæ usui profutura, nec meritis, rapiaris eo quo thesaurum tuum ferre non possis. Dives igitur esto, sed pauperibus; ut naturæ participes tuæ, participes sint etiam facultatum.

43. Florem quoque tibi demonstro carpendum, illum utique qui dixit : *Ego flos campi, et lilium convallium. Tamquam lilium in medio spinarum*; quod est evidentis indicii, spiritalium nequitiarum sentibus virtutes obsideri; unde nemo fructum referat, nisi qui cautus accedat.

CAPUT IX.

Pergit alios e Canticis canticorum locos aptare subjecto argumento, et primum virginem ad Christum inquirendum exhortatus, ubinam ille inveniatur, exponit : tum descripta ejusdem secundum utramque naturam præstantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exornetur, quibusve muniatur præsidiis, aperit : postremo eamdem cum Angelis ob castitatem confert, necnon illi eorum parti quos e cœlo intemperantia deturbavit, præfert.

44. Sume igitur alas, virgo, sed spiritus; ut supervoles vitia, si contingere cupis Christum : *In altis habitat, et humilia respicit*; et species ejus sicut cedrus Libani, qui comam nubibus, radicem terris inserit. Principium enim ejus e cœlo, posteriora ejus in terris, fructus cœlo, proximos edit. Scrutare diligentius tam bonum florem, necubi eum in pectoris tui convalle reperias; humilibus enim frequenter inhalatur.

45. Amat generari in hortis, in quibus cum Susanna dum deambularet, invenit : mori prius, quam violari parata. Qui sint autem horti, ipse demonstrat dicens : *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus*; eo quod in hortis hujusmodi impressa signaculis imagine Dei, sinceri fontis unda resplendeat; ne volutabris spiritalium bestiarum sparsa cœno fluenta turbentur. Hinc ille murali septus spiritu pudor clauditur, ne pateat ad rapinam. Itaque sicut hortus furibus inaccessus vitem redolet, fragrat oleam, rosam renidet; ut in vite religio, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis inolescat. Hic est odor quem Jacob patri-

archa fragravit, quando meruit audire: *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni.* Nam licet plenus omnibus ferre fructibus patriarchæ sancti fuerit ager; ille tamen fruges majore virtutis labore generavit, hic flores.

46. Accingere itaque, virgo, et si vis hujuscemodi tibi ut hortus adspiret, propheticis eum claude præceptis. Pone custodiam ori tuo, et ostium circumstantiæ labiis tuis; ut etiam tu possis dicere: *Tamquam malus in lignis nemoris, ita fraternus meus in medio filiorum. In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis. Inveni quem dilexit anima mea, tenui eum, et non relinquam. Descendit fraternus meus in hortum suum, ut manducet fructum pomorum suorum. Veni, fraterne mi, exeamus in agrum. Pone me ut sigillum in cor tuum, et velut signaculum super brachium tuum. Fraternus meus candidus et rubeus.* Decet enim ut plene noveris, virgo, quem diligis, atque omne in eo et ingenitæ divinitatis et adsumptæ mysterium incorporationis agnoscas. Candidus merito, quia Patris splendor: rubeus, quia partus est virginis. Color in eo fulget et rutilat utriusque naturæ. Memento tamen antiquiora in eo divinitatis insignia, quam corporis sacramenta; quia non cœpit a virgine, sed qui erat, venit in virginem.

47. Ille discretus a militibus, ille lancea vulneratus, ut nos sacri vulneris cruore sanaret, respondebit tibi profecto (est enim mitis et humilis corde, blandus adspectu): *Exsurge Aquilo, et veni Auster, adspira hortum meum, et fluant aromata mea.* Ex omnibus enim partibus mundi odor sacratæ religionis inolevit, dilectæque virginis membra fragrarunt. *Formosa es, proxima mea, ut bona opinio: pulcra, ut Hierusalem.* Non caduci itaque corporis pulcritudo vel morbo peritura, vel senio; sed nullis obnoxia casibus opinio bonorum numquam moritura meritorum, virginibus est decori.

48. Et quoniam non humanis jam, sed cœlestibus, quorum vitam vivis in terris, digna es comparari: accipe a Domino præcepta quæ serves. *Pone me ut sigillum*, inquit, *in cor tuum; et velut signaculum super brachium tuum:* quo signatiora prudentiæ tuæ factorumque documenta promantur, in quibus figura Dei Christus eluceat, qui paternæ ambitum exæquans naturæ, totum quidquid a Patre divinitatis adsumsit, expressit. Unde etiam apostolus Paulus in Spiritu nos dicit esse signatos; quoniam Patris imaginem habemus in Filio, sigillum Filii habemus in Spiritu. Hac Trinitate signati caveamus diligentius, ne quod accepimus pignus in cordibus nostris, aut morum levitas, aut ullius adulterii fraus resignet.

49. Sed facessat hic sacris virginibus metus, quibus tanta præsidia tribuit primum Ecclesia, quæ teneræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus abundantibus n modum turrium increscit uberibus, donec soluto obsidionis hostilis incursu, pacem validæ juventuti maternæ præsidio virtutis adquirat. Unde et Propheta ait: *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis.*

50. Tum ipse pacis Dominus postquam validioribus brachiis commissa sibi vineta complexus, palmites suos gemmare conspexerit, vultu præsule, nascentibus fructibus auras temperat, sicut ipse testatur dicens: *Vinea mea est in conspectu meo, mille Salomoni, et ducenti qui servant fructum ejus.*

51. Supra ait: *Sexaginta potentes in circumitu propaginis ejus, strictis armatos ensibus, et eruditos prœliaribus disciplinis;* hic mille et ducentos. Crevit numerus, ubi crevit et fructus; quia quo sanctior quisque, eo communitior. Sic Elisæus propheta exercitus Angelorum præsidia sibi adesse monstravit: sic Jesus Nave ducem militiæ cœlestis agnovit. Possunt igitur fructum in nobis custodire, qui possunt etiam militare pro nobis. Vobis autem, virgines sanctæ, speciale præsidium est, quæ intemerato pudore sacrum Domini servatis cubile. Neque mirum si pro vobis Angeli militant, quæ Angelorum moribus militatis. Meretur eorum præsidium castitas virginalis, quorum vitam meretur.

52. Et quid pluribus exsequar laudem castitatis? Castitas etiam Angelos fecit.

...servavit, Angelus est: qui per-
...diabolus. Hinc religio etiam no-
...legit. Virgo est, quæ Deo nubit:
...x, quæ deos fecit. Nam de re-
...ne quid dicam, cujus præmia
...tis? In resurrectione autem ne-
...ent, neque ducent uxores: sed
...ut Angeli, inquit, in cœlo. Quod
...mittitur, vobis præsto est,
...que nostrorum usus apud vos.
...mundo estis, et non estis in hoc
...sæculum vos habere meruit,
...non potuit.
...m præclarum autem Angelos
...intemperantiam suam in sæcu-
...isse de cœlo, virgines propter
...iam in cœlum transisse de sæ-
... virgines, quas non illece-
...ulcet corporum, non colluvio
... voluptatum! Cibus parcimo-
... abstinentiæ docet vitia ne-
... nescit causas nescire vitiorum.
...i etiam justos sæpe dece-
... populus Dei postquam sedit
... et bibere, Deum negavit.
... concubitus filiarum ignoravit,
... Hinc inversis vestigiis filii
... quædam pudenda texerunt;
... vidit, modestus erubuit,
..., offensurus si et ipse vidisset.
... vini est vis, ut quem diluvia
...verunt, vina nudarent.

CAPUT X.

...tatis laus proponitur, avaritiæ ... immunitas. Hujus occasione sanc-... sorori in mentem revocat, ... felicitas quæ non cogatur ... vanitati, quibus nupturæ man-..., morem gerere.

... illud? Quantæ felicitatis est, ... vos habendi cupiditas in-... Pauper quod habes poscit, ... habes non requirit. Fructus ... thesaurus est inopi; et duo ... sint, census est largientis. ... ergo, soror, quantis careas. ... quid debeas, nec meum est ... nec tuum discere; perfectæ ... usus magisterium non de-..., sed informat. Cernis ut pompa-... similis incedat, quæ se ... ut placeat, omnium in se vultus et ora convertens, eo ipso quo studet placere, deformior: prius enim populo displicet, quam placeat viro. At in vobis rejecta decoris cura plus decet: et hoc ipsum quod vos non ornatis, ornatus est.

56. Cerne laceras vulneribus aures, et depressæ onera miserare cervicis. Non sunt allevamenta pœnarum discrimina metallorum. Hinc collum catena constringit, inde pedem compes includit. Nihil refert auro corpus oneretur an ferro. Sic cervix premitur, sic gravatur incessus. Nil pretium juvat; nisi quod vos mulieres, ne pereat vobis pœna, trepidatis. Quid interest, utrum aliena sententia, an vestra vos damnet! Hinc vos etiam miserabiliores quam qui publico jure damnantur, quod illi optant exui, vos ligari.

57. Quam vero miserabilis illa conditio, quod tamquam mancipii forma venalis nuptura licitatur; ut qui pretio vicerit, emat! Tolerabilius tamen mancipia veneunt, quæ sæpe sibi dominos eligunt: virgo si eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. Quæ quamvis pulcra sit et decora, et timet et cupit videri: cupit ut se carius vendat: timet, ne hoc ipsum dedeceat quod videtur. Quanta autem votorum ludibria, et ad procorum eventus suspecti metus, ne pauper illudat, ne dives fastidiat, ne pulcher irrideat, ne nobilis spernat!

CAPUT XI.

Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse ut satisfaciat, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritaniensium ac Bononiensium: sed harum imprimis virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat.

58. Dicet aliquis: Tu nobis quotidie virginum canis laudes. Quid faciam qui eadem quotidie cantito, et proficio nihil? Sed non mea culpa. Denique de Placentino sacrandæ virgines veniunt, de Bononiensi veniunt, de Mauritania veniunt, ut hic velentur. Magnam rem videtis. Hic tracto, et alibi persuadeo. Si ita est, alibi tractemus, ut vobis persuadeamus.

59. Quid, quod etiam qui me non audiunt, sequuntur : qui audiunt, non sequuntur? Nam plerasque virgines cognovi velle, et prohiberi etiam prodire a matribus, et quod est gravius, viduis, cum quibus hic mihi sermo est. Nempe si hominem vellent amare filiæ vestræ, per leges possent eligere quem vellent. Quibus igitur hominem eligere licet, Deum non licet?

60. Contuemini quam dulcis pudicitiæ fructus sit, qui barbaricis quoque inolevit affectibus. Ex ultimis infra ultraque Mauritaniæ partibus deductæ virgines hic sacrari gestiunt; et cum sint omnes familiæ in vinculis*, pudicitia tamen nescit esse captiva. Profitetur regnum æternitatis, quæ mœret injuriam servitutis.

61. Nam quid de Bononiensibus virginibus loquar, fœcundo pudoris agmine, quæ mundanis se deliciis abdicantes, sacrarium virginitatis incolunt? Sine contubernali** sexu, contubernali pudore provectæ ad vicenarium numerum, et centenarium fructum, relictoque parentum hospitio, tendunt in tabernaculis Christi, indefessæ milites castitatis : nunc canticis spiritalibus personant, nunc victum operibus exercent, liberalitati quoque subsidium manu quærunt.

62. Quod si investigandi virgines inoleverit odor (namque præ cæteris speculandi venatum pudoris explorant) totis curarum vestigiis prædam latentem usque ad ipsa cubilia persequuntur : aut si liberior alicujus volatus affulserit, totis omnes videas adsurgere alis, concrepare pennis, emicare plausu; ut casto pudicitiæ choro cingant volantem, donec albenti delectata comitatu, in plagas pudoris et indaginem castitatis, domus patriæ oblita, succedat.

* Designatur hoc loco tyrannis non Firmi, ut quidam volunt, cum ille a comite Theodosio, Theodosii Magni parente, anno 373, victus fuerit; sed Gildonis, qui licet in Firmum fratrem pugnasset pro Romanis, eo tamen exstincto, Africam ipsemet oppressit, ac Donatistarum atrociter catholicos divexantium partes adjuvit.

** Id est, masculino, quia feminas sine virorum contubernio degere tunc rarum erat.

CAPUT XII.

Ut optabile sit virgini favere parentes [illegible] eam tamen laude majori dignam [illegible] quam iis reluctantibus divinus amor a[illegible] propositum instigaverit. Non timend[illegible] tur nec vim parentum nec [illegible] jacturam : quod memorabili nobilis [illegible] virginis facto confirmatur.

63. Bonum itaque si virgini [illegible] parentum quasi flabra pudoris a[illegible] rent : sed illud gloriosius, si tener[illegible] ætatis etiam sine veteribus nutri[illegible] sponte se rapiat in fomitem casti[illegible] Dotem negabunt parentes : sed h[illegible] divitem sponsum, cujus contenta th[illegible] sauro patriæ successionis emolument[illegible] non quæras. Quanto dotalibus p[illegible] compendiis casta paupertas!

64. Et tamen quam audistis aliquando propter studium integritatis, legitimæ factam successionis extorrem? Contradicunt parentes; sed volunt vinci. Resistunt primo, quia credere timent : indignantur frequenter, ut discas vincere : abdicationem minantur, ut tentent si potes damnum sæculi non timere : quæsitis blandiuntur illecebris, ut videant si variarum mollire te non queat blanditia voluptatum. Exerceris, virgo, dum cogeris. Et hæc tibi prima certamina, anxia parentum vota proponunt. Vince prius, puella, pietatem. Si vincis domum, vincis sæculum.

65. Sed esto maneant vos damna patrimonii : nonne caducarum et fragilium dispendia facultatum futura cœli regna compensant? Quamquam si verbis cœlestibus credimus, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum in hoc tempore : in sæculo autem venturo vitam æternam possidebit. Crede fidem tuam Deo : qui homini pecuniam credis, fœnerare Christo. Bonus depositæ spei custos multiplicatis fidei tuæ talentum solvit usuris. Non fallit veritas, non circumscribit justitia, non decipit virtus. Quod si non creditis oraculo, vel exemplis credite.

66. Memoriæ nostræ puella dudum nobilis in sæculo, nunc nobilior Deo,

cum urgeretur ad nuptias a parentibus et propinquis, ad sacrosanctum altare confugit. Quo enim melius virgo, quam ubi sacrificium virginitatis offertur? Ne illud quidem finis audaciæ. Stabat ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis: nunc capiti dexteram sacerdotis imponens, precem poscens, nunc justæ impatiens moræ, ac summum altari subdens verticem. Num melius, inquit, mafortе* me quam altare velabit, quod sanctificat ipsa velamina? Plus talis decet flammeus, in quo caput omnium Christus quotidie consecratur. Quid agitis vos propinqui? quid exquirendis adhuc nuptiis sollicitatis animum? Jam pridem provisas habeo. Sponsum offertis? Meliorem reperi. Quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, prædicate potentiam: habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, parentes, sed invidetis.

67. Silentibus cæteris, unus abruptius: Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? Tum illa majori religione, moderatiore pietate: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset adferre. Quod illo responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita cæteri eadem sibi quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant: nec dispendium debitarum adtulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis, puellæ, devotionis præmium: parentes, cavete offensionis exemplum.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius hoc libro virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet: inde præsumtionis invidia abs se quam modestissime derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet.

1. Superiore libro quantum virginitatis munus sit, voluimus (non enim potuimus) explicare; ut per se cœlestis gratia muneris invitet legentem. Secundo libro virginem institui decet, et tanquam competentium præceptorum magisteriis erudiri.

2. Sed quoniam nos infirmi ad monendum sumus, et impares ad docendum (debet enim is qui docet supra eum qui docetur excellere), ne vel susceptum deseruisse munus, vel nobis adrogasse amplius videremur, exemplis potius quam præceptis putavimus imbuendam: licet amplius proficiatur exemplo; quoniam nec difficile quod jam factum est æstimatur, et utile quod probatum, et religiosum quod hæreditario quodam paternæ virtutis usu in nos est successione transfusum.

3. Quod si quis nos præsumtionis arguit, arguat potius sedulitatis; quia rogantibus virginibus ne hoc quidem putavi negandum. Malui enim me in periculum deduci pudoris, quam non obsequi voluntati earum, quarum studiis etiam Deus noster placido se indulget adsensu.

4. Sed neque præsumtio notari potest, quoniam cum haberent unde discerent, affectum potius quam magisterium quæsiverunt meum: et excusari sedulitas; quoniam cum haberent auctoritatem martyris ad observantiam disciplinæ, non superfluum judicavi, si nostri sermonis blanditiam derivarem

* Dicebatur maforte seu mavorte, velum quoddam quo virginis in consecratione sua caput operiebatur, non secus ac flammeum sive flammeus quo puellæ, dum matrimonio copulabantur, faciem obnubebant, unde nubere nuptiæque deducuntur. Attamen nonnunquam etiam flammeus de velo dicitur virgineo.

ad professionis illecebram. Ille docere facilis, qui severo vitia coercet affectu: nos qui docere non possumus, blandiamur.

5. Et quoniam pleræque absentes nostri desiderabant sermonis usum, volumen hoc condidi: quo profectæ ad se vocis meæ munus tenentes, deesse non crederent, quem tenerent. Sed proposita persequamur.

CAPUT II.

Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus variæ virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitæ asperitas, secessus amor; quæ quidem virtus ubi testimonio evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum Sponsi, et cœlestia altaria quibus ob castitatem similes fuere, deductura.

6. Sit igitur vobis tamquam in imagine descripta virginitas vita Mariæ, de qua velut speculo refulgeat species castitatis et forma virtutis. Hinc sumatis licet exempla vivendi, ubi tamquam in exemplari magisteria expressa probitatis, quid corrigere, quid effingere, quid tenere debeatis, ostendunt.

7. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. Quid nobilius Dei matre? quid splendidius ea, quam Splendor elegit? quid castius ea quæ corpus sine corporis contagione generavit? Nam de cæteris ejus virtutibus quid loquar? Virgo erat non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior: non in incerto divitiarum, sed in prece pauperum spem reponens: intenta operi, verecunda sermone, arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere: nullum lædere, bene vel omnibus, adsurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit debilem? quando vitavit inopem; eos se cœtus virorum invisere, quæ cordia non erubesceret, nequ iret verecundia? Nihil torvu lis, nihil in verbis procax, nihi inverecundum: non gestus fra incessus solutior, non vox pe ut ipsa corporis species sim fuerit mentis, figura probitat quippe domus in ipso vestib agnosci, ac primo prætendat nihil intus latere tenebrarum; nostra nullis repagulis corpora pedita, tamquam lucernæ in posita foris luceat.

8. Quid ego exsequar cibor moniam, officiorum redundant terum ultra naturam superfl rum pene ipsi naturæ defuis nulla intermissa tempora, hi minatos jejunio dies? Et si qu ciendi successisset voluntas, c rumque obvius, qui mortem non delicias ministraret. Dor prius cupiditas quam necess et tamen cum quiesceret corp laret animus: qui frequenter l aut lecta repetit, aut somno in continuat, aut disposita gerit renda prænuntiat.

9. Prodire domo nescia, ni Ecclesiam conveniret, et h cum parentibus, aut propinqui tico operosa secreto, forensi s mitatu; nullo meliore tamen s quam se ipsa: quæ incessu venerabilis, non tam vestigi tolleret, quam gradum virtu leret. Ut tamen alios habeat vi brorum custodes suorum, mor suorum se habeat ipsa custodem erunt de quibus discat, si ipsa quæ virtutes magistras hab quidquid egerit, disciplina Maria intendebat omnibus, qu ribus moneretur: sic omnia virtutis officia, ut non tam quam doceret.

10. Talem hanc Evangelista vit, talem Angelus reperit, ta ritus sanctus elegit. Quid enim gulis morer, ut eam parentes di extranei prædicaverint, quæ

qua Dei Filius nasceretur? Hæc ad ingressus Angeli inventa domi in penetralibus, sine comite, ne quis intentionem abrumperet, ne quis obstreperet; neque enim comites feminas desiderabat, quæ bonas cogitationes comites habebat. Quin etiam tum sibi minus sola videbatur, cum sola esset. Nam quemadmodum sola, cui tot libri adessent; tot Archangeli, tot prophetæ? Denique et Gabriel eam ubi revisere solebat, invenit : et Angelum Maria quasi virum specie mota trepidavit, quasi non incognitum audito nomine recognovit. Ita peregrinata est in viro, quæ non est peregrinata in Angelo; ut agnoscas aures religiosas, oculos verecundos. Denique salutata obmutuit, et appellata respondit : sed quæ primo turbaverat affectum, postea promisit obsequium.

12. Quam vero religiosa in propinquas fuerit, scriptura divina significat. Nam et humilior facta est, ubi se a Deo cognovit electam, et statim ad cognatam suam in montana processit : non utique ut exemplo crederet, quæ jam crediderat oraculo : *Beata* enim, inquit, *quæ credidisti*. Et tribus cum ea mensibus mansit. Tanti autem intervallo temporis non fides quæritur, sed pietas exhibetur. Et hoc posteaquam in utero parentis exsiliens puer matrem Domini salutavit, prius compos devotionis, quam naturæ.

13. Inde tot sequentibus signis, cum sterilis pareret, virgo conciperet, loqueretur mutus, adoraret Magus, exspectaret Simeon, sidera nuntiarent, Maria mobilis ad introitum, immobilis ad miraculum : *Conservabat*, inquit, *hæc omnia in corde suo*. Quamvis mater Domini, discere tamen præcepta Domini desiderabat : et quæ Deum genuerat, Deum tamen scire cupiebat.

14. Quid quod annis quoque omnibus ibat in Hierusalem solemni die paschæ, et ibat cum Joseph? Ubique in virgine comes singularum virtutum est pudor. Hic individuus debet esse virginitati, sine quo non potest esse virginitas. Nec ad templum igitur Maria sine pudoris sui custode processit.

15. Hæc est imago virginitatis. Talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. Si igitur auctor non displicet, opus probemus; ut quæcumque sibi ejus exoptat præmium, imitetur exemplum. Quantæ in una virgine species virtutum emicant? Secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium : virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum.

16. O quantis illa virginibus occurret, quantas complexa ad Dominum trahet, dicens : Hæc thorum filii mei, hæc thalamos nuptiales immaculato servavit pudore. Quemadmodum eas ipse Dominus commendabit Patri; nimirum illud repetens suum : Pater sancte, istæ sunt quas custodivi tibi, in quibus Filius hominis caput reclinans quievit; peto ut ubi ego sum, et ipsæ sint mecum. Sed si non solis sibi debent prodesse, quæ non solis vixerunt sibi : hæc parentes, hæc redimat fratres. Pater juste, mundus me non cognovit, istæ autem me cognoverunt, et mundum cognoscere noluerunt.

17. Quæ pompa illa, quanta Angelorum lætitia plaudentium, quod habitare mereatur in cœlo, quæ cœlesti vita vixit in sæculo? Tunc etiam Maria tympanum sumens, choros virginales excitabit cantantes Domino, quod per mare sæculi sine sæcularibus fluctibus transierunt. Tunc unaquæque exsultabit dicens : *Et introibo ad altare Dei mei, et ad Deum qui lætificat juventutem meam*. Immolo Deo sacrificium laudis, et reddo Altissimo vota mea.

18. Neque enim dubitaverim vobis patere altaria Dei, quarum mentes altaria confidenter dixerim, in quibus quotidie pro redemtione corporis Christus immolatur. Nam si corpus virginis Dei templum est, animus quid est, qui tamquam membrorum cineribus exagitatis, sacerdotis æterni redopertus manu, vaporem divini ignis exhalat? Beatæ virgines, quæ tam immortali spiratis gratia, ut horti floribus, ut templa religione, ut altaria sacerdote!

CAPUT III.

Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed e contrario cultam et adoratam esse. At ne quas superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur.

19. Ergo sancta Maria disciplinam vitæ informet, Thecla doceat immolari: quæ copulam fugiens nuptialem, et sponsi furore damnata, naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit. Namque parata ad feras, cum adspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.

20. Cernere erat lingentem pedes bestiam cubitare humi, muto testificantem sono quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia; et propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ: bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines deberent. Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit adsuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.

21. Dicet aliquis: Cur exemplum adtulisti Mariæ, quasi reperiri queat matrem Domini quæ possit imitari? Cur etiam Theclæ, quam gentium Doctor instituit? Da hujuscemodi doctorem, si discipulam requiris. Hujuscemodi recens vobis exemplum profero, ut intelligatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium.

CAPUT IV.

Antiochæna virgo, cum sacrifica[illegible] recusaret, ad lupanar damnata, [illegible] litis Christiani opera, mutatis inte[illegible] tibus, sine ullo pudoris damno [illegible] cum ille propterea duceretur ad [illegible] cium, hæc e vestigio rediens, cont[illegible] palma cum eodem contendit, qua [illegible] uterque donati sunt.

22. Antiochiæ nuper virgo [illegible] fuit fugitans publici visus: sed [illegible] magis virorum evitabat oculis [illegible] amplius incendebat. Pulcritudo [illegible] audita nec visa plus desideratur, [illegible] bus stimulis cupiditatum, [illegible] cognitionis: dum et nihil occurrit [illegible] minus placeat, et plus putatur [illegible] placeat; quod non judex oculus [illegible] rat, sed animus amator exoptat. [illegible] sancta virgo, ne diutius aleretur [illegible] tiendi spe cupiditates, integ[illegible] pudoris professa, sic restinxit [illegible] borum faces, ut non jam amaretur, [illegible] proderetur.

23. Ecce persecutio. Puella [illegible] nescia, certe pavida, ne incideret [illegible] diatores pudoris, animum ad virtut[illegible] paravit: tam religiosa, ut mortem [illegible] timeret: tam pudica, ut exspecta[illegible] Venit coronæ dies. Maxima [illegible] exspectatio. Producitur puella, [illegible] professa certamen, et castitatis, [illegible] ligionis. Sed ubi viderunt const[illegible] professionis, metum pudoris, [illegible] ad cruciatus, erubescentem ad adsp[illegible] tus, excogitare cœperunt quemad[illegible] dum specie castitatis religionem [illegible] rent; ut cum id abstulissent quod [illegible] amplius, etiam id eriperent quod [illegible] querant. Aut sacrificare virginem, [illegible] lupanari prostitui jubent. Quemad[illegible] deos suos colunt, qui sic vindicant: [illegible] quemadmodum ipsi vivunt, qui ita [illegible] dicant?

24. Hic puella, non quod de religion[illegible] ambigeret; sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus? Hodie au[illegible] martyr, aut virgo: altera in nobis in-videtur corona. Sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas: quemadmodum virgo, si adulteros diligas: quemadmodum

[illegible] petis? Tolerabilius [illegible] virginem, quam carnem [illegible]umque bonum, si liceat: si [illegible] autem non homini castæ, [illegible]. Et Rahab meretrix fuit, [illegible] Deo credidit, salutem [illegible] Judith se, ut adultero pla[illegible]vit; quæ tamen quia hoc [illegible] amore faciebat, nemo [illegible] judicavit. Bene succes[illegible]. Nam si illa quæ se com[illegible], et pudorem servavit et [illegible] et nos servando reli[illegible]vabimus etiam castitatem. [illegible] pudicitiam religioni præ[illegible], perdita patria, etiam [illegible]perdidisset.

[illegible] informata exemplis, [illegible] tenens verba Domini, [illegible] *Quicumque perdiderit ani*[illegible] *propter me, inveniet eam;* [illegible], ne eam vel loquentem [illegible] : nec pudoris elegit [illegible] Christi recusavit. Æsti[illegible]adulterare potuerit corpus, [illegible] adulteravit.

[illegible] verecundatur oratio [illegible] adire gestorum seriem [illegible] explanare formidat. [illegible], virgines. Ducitur puella [illegible]. Sed aperite aurem, [illegible] virgo prostitui potest, [illegible] potest. Ubicumque virgo [illegible] Dei est: nec lupana[illegible] castitatem, sed castitas [illegible] infamiam.

[illegible] petulantium concursus [illegible]. Discite martyrum mira[illegible] virgines, dediscite loco[illegible]. Clauditur intus columba, [illegible]tres foris: certant sin[illegible] primus invadat. At [illegible] ad cœlum levatis, quasi [illegible] venisset orationis, non ad [illegible]sorium: Christe, inquit, [illegible] Danieli virgini feros leo[illegible] domare hominum feras [illegible] roravit ignis, Judæis [illegible]pendit, misericordia tua non [illegible] Susanna ad supplicium genu [illegible] adulteris triumphavit: aruit [illegible] templi tui dona violavit, [illegible] ipsum adtrectatur tuum, ne patiaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum; ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

28. Vix compleverat precem, et ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum eum virgo tremuit, cui populus tremens cessit! Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel, inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat: et quam populus damnavit, unus absolvit. Potest et in hoc lupi habitu ovis latere. Habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet. Aut fortasse percussor intravit. Ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit!

29. Cui miles: Ne quæso pavcas, soror. Frater huc veni salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris. Quasi adulter ingressus, si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus, conveniunt mihi tua, et mea tibi: sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem. Bene tu vestieris, ego melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum, qui abscondat feminam: trade, qui consecret martyrem. Induere chlamidem quæ occultet membra virginis, servetque pudorem. Sume pileum quod tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit. Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo, tu pro me militem Christo. Habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis: loricam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei, quo vulnus repellas: galeam salutis; ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus: quoniam mulieris caput vir, virginis Christus.

30. Et inter hæc verba chlamydem exuit. Suspectus tamen adhuc habitus et persecutoris et adulteri. Virgo cervicem, chlamydem miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent! Addantur

personæ, miles et virgo, hoc est, dissimiles inter se natura, sed Dei miseratione consimiles; ut compleatur oraculum : *Tunc lupi et agni simul pascentur.* Ecce agna et lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu, evolat puella de laqueo, jam non suis alis, utpote quæ spiritalibus ferebatur : et (quod nulla umquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi.

31. At illi qui videbant oculis, et non videbant, ceu raptores ad agnam, ceu lupi fremere ad prædam. Unus qui erat immodestior, introivit. Sed ubi hausit oculis rei textum : Quid hoc, inquit, est? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud cerva pro virgine*, sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram et non credideram, quod aquam Christus in vinum convertit : jam mutare cœpit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus. Numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno vadimonium** : et tamen mutatus egrediar, pudicus exibo, qui adulter intravi.

32. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine, qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt. Fertur puella ad locum supplicii cucurrisse, certasse ambos de nece, cum ille diceret : Ego sum jussus occidi, te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit : Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi. Si pudor quæritur, manet sexus : si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero, habeo unde dissolvam. In me lata ista sententia, quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, et absente me, judex tuum censum fœneratori adjudicasset; eadem

* Cervam intellige in sacrificio pro Iphigenia virgine Agamemnonis regis filia suppositam.

** Vadimonium proprie est promissio sistendi se ad constitutum diem coram judicibus; at dicitur hoc loco vadimonium quod se quasi vadem miles pro virgine constituerit

me sententia convenires, me
monio solverem tuos nexus. Si
rem, quis me indignam indig
censeret? Quanto major est ea
jus usura? Moriar innocens, n
nocens. Nihil hic medium es
aut rea ero tui sanguinis, au
mei. Si cito redii, quis me aud
dere? Si moram feci, quis au
vere? Plus legibus debeo, rea t
fugæ meæ, sed etiam cædis ali
ficiunt membra morti, quæ i
ciebant injuriæ. Est in virgin
locus, qui non erat contum
opprobrium declinavi, non m
Tibi cessi vestem, non prof
mutavi. Quod si mihi præripis
non redemisti me, sed circu
Cave, quæso, ne contendas;
contradicere audeas. Noli erip
ficium, quod dedisti. Dum n
sententiam negas, illam restit
riorem. Sententia enim senten
riore mutatur. Si posterior me r
tenet superior. Possumus uti
tisfacere sententiæ, si me priu
occidi. In te non habent alia
exerceant pœnam : in virgine
pudor est. Itaque gloriosior es
dearis de adultera martyrem
quam de martyre adulteram re

33. Quid exspectatis? Duo c
runt, et ambo vicerunt : nec c
corona, sed addita. Ita sancti
invicem sibi beneficia con
altera principium martyrio de
effectum.

CAPUT V.

Amicorum duorum e secta Pythag
morabile factum cum laude r
superiori tamen ostenditur esse p
dum : ubi etiam de Dionysii ta
idolis irrisione, necnon de deoru
randis illius sacrilegiis infirmitate
posita ex adverso quam Deus olli
Hieroboam, severa ultione.

34. At etiam philosophorum
sia Damonem et Pythiam Pyt
n cœlum ferunt, quorum u
esset morti adjudicatus, comme
rum suorum tempus poposcit : t
autem astutissimus, quod repe

pam existimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus præclarius, nescio. Utrumque præclarum. Alter mortis vadem invenit, alter se obtulit. Itaque dum reus moram supplicio faceret, fidejussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertitur, cervicem substituit, colla subjecit. Tunc admiratus tyrannus cariorem philosophis amicitiam quam vitam fuisse; petivit ut ipse ab his quos damnaverat, in amicitiam reciperetur. Tantam virtutis esse gratiam, ut et tyrannum inclinaret!

35. Digna laude, sed minora nostris. Nam illic ambo viri, hic una virgo, quæ primo etiam sexum vinceret: illi amici, isti incogniti: illi tyranno uni se obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt: inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studii sui finis amicitiæ gratia, istis corona martyrii; illi enim certaverunt hominibus, isti Deo.

36. Et quoniam rei istius fecimus mentionem, par est contexere quid de diis suis senserit, quo magis infirmos judicetis, quos irrident sui. Namque is cum venisset in templum Jovis, amictum aureum quo operiebatur simulacrum ejus, detrahi jussit, imponi laneum, dicens aurum hyeme frigidum, æstate onerosum esse. Sic deum irrisit suum, ut nec onus ferre posse, nec frigus putaret. Idem cum Æsculapii barbam vidisset auream, tolli imperavit, incongruum esse appellans ut filius barbam haberet, patre non habente. Idem simulacris tenentibus aureas pateras ademit, allegans accipere se debere, quod dii darent: Quoniam hæc sunt vota, inquit, hominum, ut a diis quæ bona sunt, adipiscantur: nihil autem auro melius: quod tamen si malum est, habere deos non debere: si bonum est, habere magis homines debere, qui uti scirent.

37. Ita ludibrio habiti sunt, ut neque Jupiter vestem suam defendere potuerit, nec barbam Æsculapius, nec Apollo pubescere adhuc cœperit, neque omnes qui dicuntur dii, retrahere potuerint pateras quas tenebant: non tam furti reatum timentes, quam sensum non habentes. Quis igitur eos colat, qui nec defendere se quasi dii, nec abscondere quasi homines possunt?

38. At in templo Dei nostri cum Hieroboam rex sceleratissimus dona quæ pater ejus posuerat, auferret, ac super sanctum altare libaret idolis; nonne dextera ejus quam tetendit, aruit, nec sua ei quæ invocabat, idola profuerunt? Deinde conversus ad Dominum, rogavit veniam, statimque manus ejus quæ aruerat sacrilegio, sanata est religione. Tam maturum in uno et misericordiæ divinæ et indignationis exemplum exstitit, ut sacrificanti subito dextera adimeretur, pœnitenti venia daretur.

CAPUT VI.

Libri secundi conclusio, qua testatur Auctor modestissimus, si quid hactenus boni scripserit, id totum in virginum merita referendum: sui autem officii fuisse adseverat, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod et humano usu, et divinorum codicum auctoritate demonstrat.

39. Hæc ego vobis, sanctæ virgines, nondum triennalis sacerdos munuscula paravi, licet usu indoctus, sed vestris edoctus moribus. Quantus etenim adolescere usus potuit tam parva initiatæ religionis ætate? Si quos hic flores cernitis, de vestræ vitæ collectos legite sinu. Non sunt hæc præcepta virginibus, sed de virginibus exempla. Vestræ virtutis effigiem nostra depinxit oratio, vestræ gravitatis imaginem quasi in speculo quodam sermonis istius cernitis refulgere. Vos si quam nostro gratiam inhalastis ingenio, vestrum est quidquid iste redolet liber. Et quoniam quot homines, tot sententiæ: si quid defæcatum est in sermone nostro, omnes legant: si quid decoctum, maturiores probent: si quid modestum, pectoribus inhæreat, genas pingat: si quid florulentum, ætas florulenta non improbet.

40. Debuimus sponsæ excitare amorem; scriptum est enim : *Diliges Dominum Deum tuum*. Debuimus in nuptiis calamistris quibusdam crines saltem orationis ornare; scriptum est enim : *Plaude manu, et percute pede*. Debuimus perpetuos spargere thalamos rosis *. Etiam in his conjugiis temporalibus nubenti prius plauditur, quam imperatur; ne ante dura offendant imperia, quam blanditiis amor fotus inolescat.

41. Equorum vis plausæ sonitum discit amare cervicis, ne recuset jugum. Denique prius adsuescitur verbo lasciviæ, quam verbere disciplinæ. Ast ubi colla subdiderit jugo, et habena constringit, et stimulus urget, et compares trahunt, et jugalis ** invitat. Sic etiam virgo nostra debuit prius amore pio ludere, aurea thori cœlestis fulcra mirari in ipso vestibulo nuptiarum, et postes frondium sertis cernere coronatos, et chori strepentis interius haurire delicias; ne se prius Dominico jugo timefacta subduceret, quam vocata inclinaret.

42. *Veni igitur huc a Libano, Sponsa, veni huc a Libano, transibis et pertransibis*. Sæpius enim nobis iste versiculus recantandus est; ut vel Dominicis vocata verbis, sequatur, si quæ non credit humanis. Hoc nos magisterium non invenimus, sed accepimus; sic instituit mystici carminis doctrina cœlestis: *Osculetur me ab osculis oris sui, quia ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Unguentum exinanitum est nomen tuum*. Totus iste deliciarum locus ludum sonat, plausum excitat, amorem provocat. *Ideo*, inquit, *adolescentulæ dilexerunt, et adtraxerunt te : retro odorem unguentorum tuorum curramus. Induxit me Rex in tabernaculum suum*. Ab osculis cœpit, ut ad tabernaculum perveniret.

43. At illa tam patiens duri laboris, exercitatæque virtutis, ut aperiat mane claustra, in agrum exeat, in castellis maneat; in principio tamen retro odorem currit unguenti : mox cum in tabernaculum venerit, unguentum mutatur a castellis. Denique quo vadit, vide: *Si murus*, inquit, *est, ædificemus super eum turres argenteas*. Quæ ludebat osculis, jam turres erigit; ut pretiosis sanctorum turrita fastigiis, non solum hostiles frustretur incursus, verum etiam bonorum propugnacula struat tuta meritorum.

* Adverte sola perpetuæ castitatis vota pro legitimis haberi ab Ambrosio.

** Id est, jugarius, sive auriga.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis refertur oratio : cujus exordium tum a frequentia confluentium ad Filius Sponsi nuptias, a quo ipsos pascendos narrat, deducit : tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem eleganti perfectionum ejus descriptione illam inflammat.

1. Quoniam quæ habuimus superioribus duobus libris digessimus, tempus est, soror sancta, ea quæ mecum conferre soles, beatæ memoriæ Liberii præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris natali ad apostolum Petrum virginitatis professionem vestis quoque mutatione signares (quo enim melius die, quam quo virgo posteritatem adquisivit?) adstantibus etiam puellis Dei compluribus quæ certarent invicem de tua societate : Bonas, inquit, filia, nuptias desiderasti. Vides quantus ad natalem Sponsi tui populus convenerit, et nemo impastus recedit? Hic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit. In te quoque sincerum sacramentum conferet virginitatis, quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ ma-

terialis clementia. Hic est qui quinque panibus et duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit. Plures potuit, si plures jam tunc qui pascerentur, fuissent. Denique ad tuas nuptias plures vocavit : sed jam non panis ex hordeo, sed corpus ministratur e cœlo.

2. Hodie quidem secundum hominem homo natus ex virgine, sed ante omnia generatus ex Patre : qui matrem corpore, virtute referat patrem. Unigenitus in terris, unigenitus in cœlo : Deus ex Deo, partus ex virgine : justitia de Patre, virtus de potente, lumen ex lumine : non impar generantis, non potestate discretus : non Verbi extensione, aut prolatione confusus, ut cum Patre mixtus, sed ut a Patre generationis jure distinctus sit : ipse est fraternus tuus, sine quo nec cœlestia, nec marina, nec terrestria, consistunt. Verbum Patris bonum, quod erat, inquit, *in principio :* habes ejus æternitatem. *Et erat*, inquit, *apud Patrem :* habes indiscretam a Patre, inseparabilemque virtutem. *Et Deus erat Verbum :* habes ingenitam ejus divinitatem; de compendio enim tibi fides est haurienda.

3. Hunc, filia, dilige, quia bonus est: *Nemo* enim *bonus nisi unus Deus.* Si enim non dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bonus est : utique non dubitatur, quia Deus bonus Filius. Hunc, inquam, dilige. Ipse est quem Pater genuit ante Luciferum, ut æternum : ex utero generavit, ut Filium : ex corde eructavit, ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater : ipse est Patris brachium, quia creator est omnium : Patris sapientia, quia ex Dei ore processit : Patris virtus, quia divinitatis in eo corporaliter habitat plenitudo. Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet; ut sapientiam discas, virtutem noveris.

4. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater ? Si semper utique Pater, utique semper et Filius. Perfecti ergo patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat, cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur, quem Pater diligit : honorifica, quem honorificat Pater : *Qui enim non honorificat Filium, non honorificat Patrem. Et qui negat Filium, nec Patrem habet.* Hæc quantum ad fidem.

CAPUT II.

Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu et cibo ratio servanda, et quo pacto motus animæ cohibendi sint, præcipiens : qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, postremo calidiores escas et convivia vitanda monet.

5. SED interdum etiam cum fides tuta sit, juventa suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas, non ut voluptatem excites; incendunt enim pariter duo, vinum et adolescentia. Infrænent etiam teneram ætatem jejunia, et parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeat cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

6. Quod aliquando juveni ob amorem Dianæ contigisse proditur. Sed poeticis mendaciis coloratur fabula, ut Neptunus prælati rivalis dolore incitatus, equis dicatur furorem immisisse, quo ejus magna potentia prædicetur, quod juvenem non virtute vicit, sed fraude decepit. Unde etiam sacrificium quotannis instaurant Dianæ, ut equus ad ejus immoletur aras. Quam virginem dicunt, quæ (id quod etiam meretrices erubescere solent) amare potuit non amantem. Sed habeant per me licet fabulæ suæ auctoritatem; quia licet scelestum utrumque, minus tamen sit juvenem amore adulteræ sic flagrasse ut periret, quam duos, ut ipsi dicunt, deos de adulterio certasse : Jovem autem dolorem scortantis filiæ in medicum vindicasse adulteri, quod ejus curarit vulnera, qui Dianam in silvis adulteraverit, venatricem sane optimam non ferarum, sed libidinum, sed ferarum etiam, ut nuda venaretur.

7. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut adstruant crimen incesti

amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolebat, ut confirment adulterium quod gerebat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo profiteantur quod fulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

8. Escis quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto; carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. In vobis quoque ales interior illa, de qua legimus : *Renovabitur sicut aquila juventus tua*, sublime tenens, virgineo præpes volatu superfluæ carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes.

CAPUT III.

Hortatur ad fugiendas visitationes, ad servandum pudorem, nec non ad silentium exemplo Mariæ per mysteriorum celebrationem præbendum : ea gratia ethnici adolescentis facto, et profani poetæ dicto memoratis, sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit.

9. Ipsas visitationes in junioribus esse parciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teritur enim officiis pudor, audacia emicat, risus subrepit, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas : interroganti non respondere, infantia : respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in Ecclesia jubentur tacere, domi viros suos interrogare : de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem?

10. An vero mediocre pudoris exemplum est, quod Rebecca cum veniret ad nuptias, et sponsum vidisset, velamen accepit; ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulcra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel; quemadmodum extorto osculo, flevit et gemuit : nec flere desisset, nisi proximum cognovisset? Ita et pudoris servavit officium, et pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur : *Virginem ne consideres, ne quando scandalizet te*; quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat : si amatur, et facto?

11. Maxima est virtus tacendi, præsertim in Ecclesia. Nulla te divinarum sententia fugiet lectionum, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas : sed parcior loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum. Homicidæ dictum est : *Peccasti, quiesce*, ne peccaret amplius : sed virgini dicendum est : Quiesce, ne pecces. Conservabat enim Maria, ut legimus, omnia in corde suo quæ de Filio dicebantur : et tu cum legitur aliquid quo Christus aut venturus annuntiatur, aut venisse ostenditur; noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. Quid quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur : circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium?

12. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur : Alexandro sacrificante Macedonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur. Atqui ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos, quos si idem ignis contigisset, arsissent?

13. Quanto melius quod quidam in convivio patris adolescens jubetur ne meretricios amores indiciis insolentibus prodat *? Et tu in mysterio, Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine. Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu

* Allusio ad Terentianam fabulam, *Heautontimorumenos*, Act. 2, scen. 3.

sobrio, vultu modesto; et prænuntia integritatis anteeant signa virtutis. Non satis probabilis virgo est quæ requiritur, cum videtur.

14. Frequens sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ auribus plebis obstreperent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticescerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito circumfusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt? Et irrationabile animal per reverentiam recognoscit, quod per naturam ignorat: hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati?

CAPUT IV.

Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius: maxime vero jejunium illius, quod tamen ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis in eam rem exemplis elegantissimis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, orationem Dominicam et psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis symbolum urget.

15. Hæc tecum sanctæ memoriæ Liberius: quæ apud alios majora veris, apud te minora exemplis; ita omnem disciplinam non solum virtute adæquasti, sed etiam æmulatione vicisti. Namque jejunium in præceptis habemus, sed singulorum dierum: tu autem multiplicatis noctibus ac diebus, innumera tempora sine cibo transigis; et siquando rogaris ut cibum sumas, paulisper deponas codicem, respondes illico: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei*. Ipse epularum usus cibis obviis; ut edendi fastidio jejunium desideretur: potus e fonte, fletus in prece, somnus in codice.

16. Hæc junioribus convenere annis, donec mens ævi matura canesceret: ast ubi domiti trophæum corporis virgo sustulerit, moderandum labori, ut magistra sub pari servetur ætati. Cito fœcundis onerata palmitibus emeritæ ætatis vitis crepat, nisi aliquando reprimatur. Eadem tamen donec adolescit, exuberet, et inveterata putetur: ne silvescat sarmentis, aut fœtu nimio exanimata moriatur. Bonus agricola optimam vitem et fotu terræ cohibet, et defendit a frigore, et ne meridiano sole uratur, explorat. Agrum quoque vicibus exercet: vel si non patitur otiosum, diversa alternat semina, mutatis ut fœtibus arva requiescant. Tu quoque, virgo veterana, pectoris tui colles diversis saltem seminibus sere, nunc alimoniis mediocribus, nunc jejuniis parcioribus, lectione, opere, prece; ut mutatio laboris induciæ sint quietis.

17. Non totus messem generat ager. Hinc de collibus vineta consurgunt, illic purpurascentes cernas olivas, hic olentes rosas. Sæpe etiam relictis aratris, ipse validus agricola digito solum scalpit, ut florum deponat radices: et asperis manibus quibus luctantes inter vineta flectit juvencos, molliter ovium pressat ubera. Eo quippe melior ager est, quo numerosior fructus. Ergo et tu boni agricolæ exemplum sequuta, non perennibus jejuniis tamquam depressis vomeribus humum tuam findas. Floreat in hortis tuis rosa pudoris, lilium mentis, et irriguum sacri sanguinis violaria bibant fontem. Vulgo hoc ferunt: Quod velis prolixe facere, aliquando ne feceris. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus addatur: sed ita, ut nihil ostentationis causa fiat, sed religionis.

18. Oratio quoque nos Deo crebra commendet. Si enim Propheta dicit: *Septies in die laudem dixi tibi;* qui regni erat necessitatibus occupatus, quid nos facere oportet, qui legimus: *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem?* Certe solemnes orationes cum gratiarum actione sunt deferendæ, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumserimus, et hora incensi *, cum denique cubitum pergimus.

19. Sed etiam in ipso cubili volo psalmos cum oratione Dominica frequenti contexas vice, vel cum evigilaveris, vel

* Mos fuit apud Judæos, ut quotidie mane ac vespere thus adoleretur. Videtur autem Ambrosius de vespertina thuris oblatione intelligendus, cum mentio cubitus mox subsequatur.

antequam corpus sopor irriget; ut te in ipso quietis exordio rerum sæcularium cura liberam, divina meditantem somnus inveniat. Denique etiam qui primus Philosophiæ ipsius nomen invenit, quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere, ut anxia curis sæcularibus corda mulceret. Sed ille, sicut is qui laterem lavat, sæcularia sæcularibus frustra cupiebat abolere; magis enim se oblinibat luto, qui remedium a voluptate quærebat: nos autem terrenorum vitiorum colluvione detersa, ab omni inquinamento carnis mentium interna mundemus.

20. Symbolum quoque specialiter debemus tamquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere: quo etiam cum horremus aliquid, animo recurrendum est. Quando enim sine militiæ sacramento, miles in tentorio, bellator in prælio?

CAPUT V.

Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo, vocem *lectum* docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet: quam acceptionem probat et confirmat. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate. Omnia in honorem Christi referenda, et spiritali lætitia exsultandum, non autem illa, quæ in conviviis insaniens Johanni Baptistæ mortem intulit.

21. Jam illud quis non ad nostram institutionem dictum intelligat, quod ait sanctus Propheta: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo?* Nam sive lectum juxta litteram intelligas, tantam ubertatem ostendit profundi oportere lacrymarum; ut lavetur lectus, stratum rigetur fletibus obsecrantis: fletus enim præsentium, merces est futurorum; quoniam beati qui fletis, ipsi enim ridebitis: sive pro corpore accipiamus propheticum dictum, delicta corporis pœnitentiæ lacrymis abluamus. Fecit enim sibi lectum Salomon ex lignis Libani, columnæ ejus erant argenteæ, adclinatorium ejus aureum, dorsum ejus gemmatum stratum. Quis est iste lectus, nisi nostri corporis species? Namque in gemmis aerii species fulgoris ostenditur, in auro ignis, aqua in argento, terra per lignum: ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat anima; si non aspero montium, non humi arido expers quietis existat, sed sublimis a vitiis, ligno fulta requiescat. Unde etiam David dicit: *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus.* Nam lectus doloris esse qui potest, cum dolere non possit, qui non habeat sensum? Corpus autem doloris sicut corpus est mortis ejus: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?*

22. Et quoniam versiculum induximus, in quo Dominici corporis fecimus mentionem; ne quem forte perturbet legentem quod Dominus corpus suscepit doloris, recordetur quia Lazari mortem et doluit et flevit, et in passione est vulneratus, atque ex vulnere sanguis et aqua exivit, spiritumque exhalavit. Aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. Unus enim Christus est nobis spes, fides, caritas: spes in resurrectione, fides in lavacro, caritas in sacramento.

23. Tamen ut corpus suscepit doloris, ita etiam stratum in infirmitate versavit; quia convertit in commodum carnis humanæ. Nam passione infirmitas est soluta, mors resurrectione. Et tamen mœrere pro sæculo, gaudere debetis in Domino: tristes ad pœnitentiam, alacres ad gratiam: licet et flere cum flentibus, et gaudere cum gaudentibus oportere gentium Doctor salutari præceptione præscripserit.

24. Verum qui penitus enodare cicatricem* omnem desiderat quæstionis, ad eumdem confugiat Apostolum: *Omne* inquit, *quodcumque facitis in verbo aut in facto, in nomine Domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo Patri per ipsum.* Omnia ergo dicta nostra factaque referamus ad Christum, qui vitam fecit ex morte, et lucem creavit ex tenebris. Namque ut corpus ægrotum nunc calidioribus fovetur, nunc frigidioribus temperatur; remediorumque mutatio,

* Cicatricem vocat difficultatis residuum, ducta metaphora a vulneribus, quibus sanatis eorum nota in carne adhuc perseverat.

si juxta præceptum fiat medici, salutaris est : si contra mandatum usurpetur, languoris augmentum est ; ita medico nostro quidquid penditur Christo, remedium est : quidquid usurpatur, incommodum.

25. Debet igitur bene consciæ mentis esse lætitia, non inconditis comessationibus, non nuptialibus excitata symphoniis; ibi enim intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. Ab hac virgines Dei procul esse desidero. Nemo enim, ut dixit quidam sæcularium doctor *, saltat sobrius, nisi insanit. Quod si juxta sapientiam sæcularem, saltationis aut temulentia auctor est, aut amentia; quid divinarum scripturarum cautum putamus exemplis, cum Johannes prænuntius Christi, saltatricis optione jugulatus, exemplo sit plus nocuisse saltationis illecebram, quam sacrilegi furoris amentiam.

CAPUT VI.

Mentione sancti Præcursoris inductus, omnia cædis ejus adjuncta quam eloquentissime describit et amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat.

26. Et quoniam talis viri non strictim prætereunda est recordatio, interest ut quis, et a quibus, et quam ob causam, quomodo, et quo tempore sit occisus, advertere debeamus. Ab adulteris justus occiditur, et a reis in judicem capitalis sceleris pœna convertitur. Deinde præmium saltatricis mors est Prophetæ. Postremo (quod etiam omnes barbari horrere consueverunt) inter epulas atque convivia consummandæ crudelitatis profertur edictum : et a convivio ad carcerem, de carcere ad convivium feralis flagitii circumfertur obsequium. Quanta in uno facinore sunt crimina!

27. Exstruitur regifico luxu ferale convivium, et explorato quando major solito turba convenerit, reginæ filia intimis mandata secretis, in conspectu virorum saltatura producitur. Quid enim potuit de adultera discere, nisi damnum pudoris? An quidquam est tam pronum ad libidines, quam inconditis motibus ea quæ vel natura abscondit, vel disciplina velavit, membrorum operta nudare, ludere oculis, rotare cervicem, comam spargere? Merito inde in injuriam divinitatis proceditur. Quid enim ibi verecundiæ potest esse, ubi saltatur, strepitur, concrepatur?

28. *Tunc rex*, inquit, *delectatus*, *dixit puellæ, ut peteret a rege quod vellet. Deinde juravit quod vel dimidium regni, si petisset, concederet.* Vide quemadmodum sæculares ipsi de sæcularibus suis judicant potestatibus, ut pro saltatione etiam regna donentur. Puella autem admonita a matre sua, poposcit afferri sibi in disco caput Johannis. Quod dicit : *Rex contristatus est*; non pœnitentia regis, sed confessio iniquitatis est : quam divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. *Sed propter discumbentes*, inquit. Quid indignius quam ut homicidium fieri juberet, ne discumbentibus displiceret? *Et propter jus*, inquit, *jurandum*. O religionem novam! Tolerabilius pejerasset. Unde non immerito Dominus in Evangelio jubet non esse jurandum, ne sit causa perjurii, ne sit necessitas delinquendi. Itaque ne jusjurandum violaretur, percutitur innocens. Quid prius horrescam nescio. Tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt tyrannorum.

29. Quis non cum e convivio ad carcerem cursare videret, putaret prophetam jussum esse dimitti? Quis, inquam, cum audisset natalem esse Herodis, solemne convivium, puellæ optionem eligendi quod vellet datam, missum ad Johannis absolutionem non arbitraretur? Quid crudelitati cum deliciis? quid cum funeribus voluptati? Rapitur ad pœnam propheta convivali tempore, convivali præcepto, quo non cuperet vel absolvi: perimitur gladio, caput ejus adfertur in disco. Hoc crudelitati ferculum debebatur, quo insatiata epulis feritas vesceretur.

30. Intuere, rex acerbissime, tuo spectacula digna convivio. Porrige dexteram, ne quid sævitiæ tuæ desit; ut inter digitos tuos rivi defluant sancti

* Cicero, *Orat. pro L. Murena.*

cruoris. Et quoniam non exsaturari epulis fames, non restingui poculis potuit inauditæ sævitiæ sitis; bibe sanguinem scaturientibus adhuc venis exsecti capitis profluentem. Cerne oculos in ipsa morte sceleris tui testes, aversantes conspectum deliciarum. Clauduntur lumina non tam mortis necessitate, quam horrore luxuriæ. Os aureum illud exsangue, cujus sententiam ferre non poteras, conticescit, et adhuc times. Lingua tamen, quæ solet etiam post mortem officium servare viventis, palpitante licet motu, damnabat incestum. Portatur hoc caput ad Herodiadem : lætatur, exsultat, quasi crimen evaserit; quia judicem trucidavit.

31. Quid dicitis vos, sanctæ feminæ! Videtis quid docere, quid etiam dedocere filias debeatis! Saltat, sed adulteræ filia. Quæ vero pudica, quæ casta est, filias suas religionem doceat, non saltationem. Vos autem, graves et prudentes viri, discite detestabilium hominum epulas vitare. Si talia sunt convivia, qualia judicia perfidorum?

CAPUT VII.

Quærenti Marcellinæ quid sentiendum de illis, qui ne in persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit, singulari elegantia descriptum : quibus beatæ Sotheris ex qua ipse cum Marcellina ducebant originem, martyrium adjicit.

32. Jam ad finem orationis vela pandenti bene suggeris, soror sancta, quid de earum meritis existimandum sit, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus; cum scriptura divina vim sibi Christianum prohibeat inferre. Et quidem de virginibus in necessitate custodiæ constitutis enodem habemus adsertionem, cum martyrii exstet exemplum.

33. Sancta Pelagia apud Antiochiam quondam fuit, annorum fere quindecim, soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre et sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior : Quid agimus, inquit, nisi prospicias, captiva virginitatis! Et votum est, et metus est mori; quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur si licet, vel si nolunt licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fides ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, quæ vis voluntaria? Illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est qui vult mori, et non possit; cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, et accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, ne pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor, ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis beneficio, matris in gremio.

34. Fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum. Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores cœperunt quærere. Verum illæ spiritali volatu jam campum castitatis tenebant, cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam : Quid veremur, inquiunt? Ecce aqua, quis nos baptizari prohibet? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur. Et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua, quæ regenerare consuevit. Excipiat nos aqua, quæ virgines facit. Excipiat nos aqua, quæ cœlum aperit, infirmos tegit, mortem abscondit, martyres reddit. Te rerum conditor precamur, Deus, ne exanimata spiritu corpora vel unda dispergat; ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus : sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

35. Hæc effatæ, et suspenso paululum in cinctum sinu, quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus tamquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius,

vestigium dirigentes. Nulla pedem ...it, nulla suspendit incessum, nulla ...avit ubi gressum figeret : anxiæ ... terra occurreret, offensæ vado, ... profundo. Videres piam matrem ...gentem nodo manus, gaudere de ...ore, timere de casu, ne sibi filias ...fluctus auferret. Has tibi, inquit, ...as, Christe, immolo præsules cas-...is, duces itineris, comites pas-...

... Sed quis jure miretur tantam vi-...ibus fuisse constantiam, cum etiam ...ctæ immobilem stationem corpo-... vindicaverint? Non cadaver unda ...vit, non rapidi cursus fluminis vo-...unt. Quin etiam sancta mater licet ... carens, pietatis tamen adhuc ser-...t amplexum : et religiosum quem ...xerat, nodum nec in morte laxa-... ut quæ religioni debitum solverat, ...ate hærede moreretur. Nam quas ad ...tyrium junxerat, usque ad tumu-... vindicabat.

... Sed quid alienigenis apud te, ...r, utor exemplis, quam hæredita-... castitatis inspirata successio parentis infusione martyris crudivit? Unde enim didicisti, quæ non habuisti unde disceres, constituta in agro, nulla socia virgine, nullo informata doctore? Non ergo discipulam, quod fieri sine magisterio non potest, sed hæredem virtutis egisti.

39. Qui enim fieri posset ut sancta Sotheris tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? Quæ persecutionis ætate, servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta quam perpeti, carnifici dedit : tam fortis et patiens, ut cum teneras pœnæ offerret genas, prius carnifex cædendo defecerit, quam martyr injuriæ cederet. Non vultum inflexit, non ora convertit : non gemitum, non lacrymam dedit. Denique cum cætera pœnarum genera vicisset, gladium quem quærebat, invenit*.

* Hisce verbis cum tractatus desinat in mss. omnibus, quæ in aliis editionibus sequuntur post librum *de Viduis* sub proprio titulo rejicienda esse duximus.

DE VIDUIS

LIBER UNUS*.

CAPUT I.

Postquam actum est de virginibus, de viduis opportune tractari, cum eas illis Apostolus sociaverit, utpote quodammodo virginitatis magistras, et conjugatis longe superiores. Quam viduis gloriosum sit quod ad viduam fuerit Elias destinatus. At illas laude dignas non esse, nisi virtutem istius imitentur, maxime vero hospitalitatem. Quæ virtus quanta fuerit in hac femina, exponitur: sed prius perstringitur hominum avaritia, qui dum communia sibi arrogant, divinis promissis sese privarunt.

1. Bene accidit, fratres, ut quoniam tribus libris superioribus de virginum laudibus disseruimus, viduarum tractatus incideret; neque enim inhonoras debuimus præterire, et a virginum præconio separare, quas apostolica sententia cum virginibus copulavit, juxta quod scriptum est: *Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu?* Quodammodo enim magisterium virginitatis viduarum valescit exemplis. Quæ cum viro castum cubile custodiunt, documento virginibus sunt integritatem De servandam. Et propemodum ma rioris virtutis est eo abstinere quod aliquando delectaverit, qu jugii oblectamenta nescire. In fortes, ut eas et conjugii non p cui fidem servent, et conjugalia tamenta non alligent; ne vide firmæ, quæ sibi adesse non pos

2. In hac ipsa tamen virtute sunt reposita libertatis: *Mulier vincta est quanto tempore vir ejus quod si dormierit vir ejus, liberata cui vult nubat, tantum in Domino tior autem erit, si sic permanserit, dum meum consilium; puto enim spiritum Dei habeo.* Evidenter igitur pressit Apostolus quid intersit, aliam vinctam esse dixerit, aliam tiorem esse memoraverit: idque tam ex suo judicio quam divini Sp docuit infusione depromtum; ut c tis ista, non humana sententia v retur.

3. Quid vero illud quod temper iis, quibus fames omne genus ur humanum, Elias ad viduam desti est? Et vide quemadmodum pr singulis gratia reservetur: Angelus virginem, propheta ad viduam. Ad quod Gabriel illic, hic Elias; ut ex A gelorum et prophetarum numero pr stantissimi principes videantur elec Sed non simplex viduitatis laus est, ni virtus etiam viduitatis accedat. N utique multæ viduæ ante, sed una o nibus antefertur: in quo non tam c teræ revocantur ab studio, quam vi tutis provocantur exemplo.

4. Sollicitas igitur aures præfatio fecit quamvis simplicitas intellectus ip moralis sit, quæ ad virtutis exemplu viduas cohortetur; quia non profes-

* Exstincto conjuge matrona quædam, cui filiæ plures partim nubiles, partim jam nuptui traditæ supererant, ad commune mœrentium omnium perfugium sese contulit, scilicet Ambrosium. Hanc vir sanctus pro sua facultate consolatus, eidem etiam auctor fuit, ut temperata mœstitiæ vehementia vestem lugubrem, quia fortassis constitutum luctui tempus jam effluxerat, deponeret. Vidua illa quæ sub pullo syrmate voluptatis amorem occultaverat, Ambrosiana verba in cupiditatis suæ gratiam interpretans, nihil aliud nisi adornandas novas nuptias agitabat. Non fugit hoc sanctum Præsulem; cumque perspectissimum haberet quot mala, rixæ, lites, inimicitiæ, hinc necessario essent oriturae; ut simul et illud conjugium dissuaderet, et suspicionem datæ approbationis abs se removeret, christianæ viduitatis excellentiam prædicare, atque ad colendam eam viduas cohortari aggressus est. Non ergo multo post editos libros *de Virginibus* in lucem prodiit liber iste, scilicet anno 377.

merito videtur unaquæque et hospitalitatis apud Deum on perire, qui potum aquæ cut in Evangelio ipse memo- mio æternitatis remuneretur o : et farinæ brevis, oleique i indeficienti adfluentium co- ertate compenset. Nam si quis ibus dixit communia omnia esse debere; quanto magis ne communia cognatorum? sumus, qui in unam se- ris copulamur.

men non præscripto quodam fine concludimur. Cur id quod in sæculo est, commune sit sæculum? Aut terræ deputes fructus, cum sit! *Respicite*, inquit, *quoniam non serunt*, *neque* QUIBUS nihil est pro- decst : et sententiæ suæ novit servare promissum. non congregant, et edunt; cælestis pascit illas. Nos au- monita sententiæ ad usus derivantes : *Omne*, inquit, *lig- habet in se fructus seminis vobis in escam*, *et omnibus omnibus avibus*, *et omnibus super terram*; congregando congregando vacuamur. Non enim sperare promissum, qui oraculum. Salubre est ceptum quoque hospitalitatis , ut hospitibus deferamus; quoque sumus hospites mundi. vero sancta vidua, quæ cum retur extrema, venerationem reservabat : nec sibi soli alimenta, sed cum filio divi- caro pignori superviveret. pietatis officium, sed religio- . Nam sicut neminem filio anteferri, ita propheta Dei præferri debuit et saluti. Cui victum, sed vitæ suæ sidium existimanda est detu- nihil reliquit sibi : tam hos- ut totum daret : tam fidelis, ut leret.

CAPUT II.

Veræ viduæ præcepta traduntur ex Apostolo : scilicet ut liberos educet, parentes colat, Deo placere desideret, irreprehensibilem se exhibeat, meritorum maturitatem præ se ferat, uni viro fuerit copulata; ubi tamen secundas nuptias negat a Paulo fuisse condemnatas : adjicit demum eas apud omnes clara virtutum fama valere oportere. Cur fugiendæ viduæ juniores; quove modo nubere quam uri melius dicatur? Postremo hinc declaratur viduarum dignitas, quod ob illatas ipsis injurias ira gravissime divina moveatur.

7. ERGO vidua non abstinentia corporis tantum definitur, sed virtute designatur : cui præcepta non do ego, sed Apostolus tribuit. Honorificentiam non solus impartior, sed gentium Doctor prius detulit dicens : *Viduas honora, quæ veræ viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum suam domum regere, et mutuam vicem reddere parentibus.* Unde et advertitur utrumque pietatis affectum viduæ inesse debere, ut filios diligat, parentibus deferat. Ita dum obsequium parentibus rependit, magisterium exercet in filios, suoque se ipsa remuneratur officio; cum id quod aliis defert, sibi proficit.

8. *Hoc enim*, inquit, *acceptum est coram Deo.* Et ideo si cogitas, vidua, quæ Dei sunt, debes id sequi, quod Deo placere didicisti. Et supra quidem sanctus Apostolus ad continentiæ studium viduas cohortatus, dixit eas cogitare quæ sunt Domini. Alibi autem ubi eligitur vidua quæ probata est, non solum cogitare præcipitur, sed etiam sperare de Domino: *Quæ enim vere vidua est*, inquit, *et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus die ac nocte.* Nec immerito has irreprehensibiles ostendit esse debere, quibus ut opus virtutis indicitur, ita etiam honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur.

9. Qualis autem eligi debeat, ipsius Doctoris sermone describitur : *Non minus*, inquit, *sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor.* Non quo senectus sola viduam faciat, sed quo viduitatis merita stipendia sint senectutis. Nam utique illa præclarior, quæ calorem adolescentiæ, et junioris fervescentem

edomat ætatis ardorem; nec mariti gratiam, nec uberiora liberorum oblectamenta desiderans: quam quæ effœta jam corpore, frigida senectute, matura ævi, nec calere voluptatibus potest, nec sperare de partu.

10. Neque vero si qua in secundas nuptias inciderit, quas utique apostolica præcepta non damnant, quasi fructu pudoris amisso, si rursus soluta fuerit viro, ab affectu viduitatis arcetur. Habebit illa quidem vel seræ meritum castitatis, sed probatior erit quæ alterius non fuerit experta conjugium; in illa enim eminet studium castitatis: huic aut senectus, aut pudor modum videtur fecisse nubendi.

11. Nec sola tamen castitas corporis viduæ fortitudo est, sed magna et uberrima disciplina virtutis: *Quæ in operibus bonis testimonium habeat, si filios educaverit, si hospitio receperit, si sanctorum pedes laverit, si tribulationem patientibus subministraverit, si postremo omne opus bonum fuerit subsequuta.* Vides quam multas virtutum comprehenderit disciplinas: primum pietatis officium: secundum hospitalitatis studium, et humilitatis obsequium: tertium misericordiæ ministerium, liberalitatisque subsidium: ad summam omnis executionem boni operis flagitavit.

12. Et ideo adolescentiores devitandas putat, eo quod non queant tantæ operam implere virtutis. Etenim vicina est lapsibus adolescentia, quia variarum æstus cupiditatum fervore calentis inflammatur ætatis: bonique doctoris est, materiam arcere peccati. Prima enim institutionis est disciplina culpam avertere, secunda virtutem infundere. Tamen cum Apostolus sciret Annam illam ab adolescentia octogenariam viduam Dominicorum operum exstitisse prænuntiam, non puto quod juniores revocandas putarit a viduitatis affectu, maxime cum dixerit: *Melius est nubere quam uri.* Nam utique pro remedio nuptias suasit, ut peritura sanctur: non pro electione præscripsit, ne castitatem continens sequatur; aliud est enim subvenire labenti, aliud suadere virtutem.

13. Et quid de humanis jud
quar, cum divinis judiciis in
vius Judæi Dominum læsisse p
quam quod viduæ gratiam, a
que jura violarent? Hæc p
causa vocibus conclamatur, q
tum Judæis rejectionis inve
sola causa delicti invidiam
memoratur, si honoretur vid
ribusque æqui justitia judicii d
sic enim habes: *Judicate pupill*
tificate viduam; et venite di
dicit Dominus. Et alibi: *Pupill*
duam suscipiet. Et alibi: *Vid*
benedicens benedicam. In quo
quoque figura prætexitur. Vid
tur, sanctæ viduæ, nequaquam
munus studio deserendum, quæ
benedictionis subsidiis honora

CAPUT III.

Redit ad Sarreptanam viduam, in q
siæ figuram exstitisse ostendit, a
testimonio confirmat; unde colli
virginibus, nuptis ac viduis exem
Conversus ad prophetam, in eo
quoque significatum dicit, qu
divina mysteria et futuram plu
tionem sit pollicitus. Eodem etiam
Gedeonis signum refertur atque
E quibus elicit nec cujusvis esse
facere, et Christi incarnationem
rumque abdicationem illic adum

14. Quid vero illud, ut ad s
redeamus, quod cum in om
esset fames maxima; viduæ ta
cura non defuit, atque ad ale
cam propheta directus est? In
me admoneat Dominus, quod la
dicturus sit, ad mysterium vid
licitare aures. Quid enim veri
et Ecclesiæ potest esse myste
igitur otiose inter multas vid
præfertur. Quæ enim talis,
tantus propheta, qui ad cœlu
est, dirigatur, eo præsertim t
quando clausum est cœlum an
et mensibus sex, cum facta ess
magna in omni terra? Ubique
mes erat, et adhuc tamen ha
non egebat. Qui sunt hi tres a
forte illi quibus Dominus venit i
et fructum in ficulnea invenire
tuit, juxta quod scriptum est: E

nt, *ex quo veni quærens fructum* *[in fic]ulnea hac, et non invenio.*

Hæc est profecto vidua illa, de [qua d]ictum est : *Lætare sterilis quæ non [paris,] erumpe et exclama quæ non par[turis,] quoniam multi filii desertæ magis [quam] ejus quæ habet virum.* Et bene [vidua], cui bene dicitur : *Ignominiæ et [vidui]tatis tuæ non eris memor; quia ego [sum Domin]us qui facio te.* Et fortasse ideo [vidua] quæ amisit quidem virum secun[dum] corporis passionem, sed in die ju[dicii F]ilium hominis quem amisisse visa [est, re]ceptura. *Tempus enim breve*, in[quit, *d*]*ereliqui te*; ut gloriosius scilicet [quam] derelicta servaret.

Habent itaque omnes quod imi[tentu]r exemplum, virgines, nuptæ et [viduæ]. Et fortasse ideo Ecclesia virgo, [nupta], vidua; quia unum corpus in [Christo] sunt. Hæc igitur illa vidua est, [prop]ter quam verbi cœlestis siccitas [cum] esset in terris, prophetæ sunt des[tinati]; erat enim vidua quæ sterilis [erat], sed partum suo tempore reser[vabat].

[17.] Unde nec illius nobis videtur per[sona] mediocris, qui aridam terram verbi [rigav]it rore cœlesti; clausumque cœlum [non] humana utique potestate reseravit. [Quis] enim est qui cœlum potest aperire, [nisi] Christus, cui quotidie de peccato[ribus] cibus, Ecclesiæ cumulus congre[gatur]? Neque enim humanæ facultatis [est d]icere : *Hydria farinæ non deficiet, [et vas] olei non deficiet usque in diem, quo [dabit] Dominus pluviam super terram.* [Nam] licet mos sit ita præfari prophetis, [tamen] hæc vera Dei vox est. Ideo præ[missum] est : *Quia hæc dicit Dominus*; [Do]mini enim est perpetuitatem sacra[men]torum spondere cœlestium, et non [de]futuram spiritalis exsultationis gra[tiam] polliceri, largiri munimenta vitæ, [fi]dei signacula, dona virtutum.

18. Quid est autem: *Usque in illum [di]em, quo dabit Dominus pluviam super [te]rram*; nisi quia et *descendet sicut pluvia [i]n vellus, et sicut stillicidia stillantia su[pe]r terram?* In quo veteris mysterium [ope]ratur historiæ quo sanctus Gedeon [m]ystici certaminis præliator, futuræ [pra]ecipiens insigne victoriæ, spiritale sacramentum vigore mentis agnovit, pluviam illam Verbi rorem esse divini : quæ primo pluit in vellus, cum terra omnis perpetuis siccitatibus æstuaret : secundo vero indicio, universæ terræ aream fuso imbre madefecit, cum siccitas esset in vellere.

19. Advertit enim vir præsagus futuræ Ecclesiæ crescentis insigne. Nam primo intra Judæam divini cœpit ros sermonis humescere (*notus* enim *in Judæa Deus*) cum arida fidei totius orbis universa terra maneret. Sed ubi Joseph greges Deum negare cœperunt, et ausu vario immanium delictorum contrahere divinitatis offensam, tunc per omnes terras fuso imbris rore cœlestis, populus Judæorum æstu perfidiæ suæ cœpit arescere, cum Ecclesiam sanctam ex omnibus terrarum partibus congregatam propheticæ nubes, et salutaris imber apostolicus irrigarent. Hæc est illa pluvia non terrarum humido, non nebuloso concreta montium, sed cœlestium scripturarum salubri per totum orbem imbre diffusa.

20. Ostenditur igitur exemplo non omnium esse divinæ mereri miracula potestatis, sed eorum quibus religiosæ devotionis studia suffragentur : et divini eos fructu operis abdicari, qui reverentiæ sunt cœlestis exsortes. Ostenditur etiam in mysterio, quod ad instaurandam Ecclesiam Dei Filius humani corporis sacramenta susceperit, abdicato populo Judæorum, quibus consiliarius et propheta, beneficiorumque adempta sunt miracula dominicorum; eo quod civico quodam invidiæ nævo in Dei Filium credere noluerunt.

CAPUT IV.

Qualis viduarum vita esse debeat, patefacit exemplo Annæ : quam in singulis sui ætatibus castitatis specimen edidisse demonstrat. Triplicem ex his adstruit ejusdem virtutis gradum esse, quos gradus Ecclesia omnes amplectitur, nec non singulis exempla in Maria, in Anna atque in Susanna proponit. Addit tamen aliis duobus præstare statum virginitatis, viduæ autem curam servandæ famæ majorem esse oportere.

21. Docuit igitur Scriptura quantam collatio conferat gratiam, quantum

etiam sit munus divinæ benedictionis in viduis. Quibus quoniam honorificentia a Deo tanto confertur, est advertere qualis debeat vita competere; docet enim Anna quales deceat esse viduas, quæ immaturo mariti obitu destituta, maturæ tamen adoream * laudis invenit: non minus religionis officio, quam studio castitatis intenta. Vidua, inquit, octoginta et quatuor annorum, vidua quæ non discederet de templo, vidua quæ jejuniis et obsecrationibus die ac nocte serviret.

22. Vides qualis vidua prædicetur, unius viri uxor, ætatis quoque jam probata processu, vivida religioni, et effœta jam corpore: cui diversorium in templo, colloquium in prece, vita in jejunio: quæ dierum noctiumque temporibus indefessæ devotionis obsequio, cum corporis agnosceret senectutem, pietatis tamen nesciret ætatem. Sic instituitur a juventute vidua, sic prædicatur in senectute veterana: quæ viduitatem non occasione temporis, non imbecillitate corporis, sed virtutis magnanimitate servaverit. Etenim cum dicit septem annis eam cum viro fuisse a virginitate sua; ab adolescentiæ utique studiis inchoata prædicat subsidia senectutis.

23. Docemur itaque triplicem castitatis esse virtutem: unam conjugalem, aliam viduitatis, tertiam virginitatis; non enim aliam sic prædicamus, ut excludamus alias. Suis quibusque professionibus ista conducunt. In hoc Ecclesiæ est opulens disciplina, quod quos præferat, habet: quos rejiciat, non habet; atque utinam habere numquam possit! Ita igitur virginitatem prædicavimus, ut viduas non rejiceremus: ita viduas honoramus, ut suus honos conjugio reservetur. Non nostra hoc præcepta, sed divina testimonia docent.

24. Reminiscamur itaque quemadmodum Maria, quemadmodum Anna, quemadmodum Susanna laudentur. Sed quoniam non laudes earum tant... prædicandæ sunt, sed discipli... sunt sequendæ, reminiscamur ... sanna, ubi Anna, ubi Maria ... tæ: et advertamus quemadmod... gulæ aptis laudibus prædic... ubinam commorentur: nupta i... diso, vidua in templo, virgo in...

25. Sed in illis tardior fru... virgine maturior: illas senect... virginitas laus ætatis est: ... menta quærit annorum, quæ ... est fructus ætatum. Adolescen... cet, juventutem ornat, ampli... nectutem: omnique ævo habet ... suæ canos, maturitatem gravi... tamen pudoris, quæ devotion... impediat, religionem augeat. A... mus enim ex sequentibus quia ... in die solemni paschæ sancta ... Joseph Hierusalem petebat. Ubi... pigra devotio, ubique assiduus ... comes pudoris adjungitur. Nec ... Domini mater, quasi secura de ... sed quo meritum magis agnovit, ... tum uberius exsolvit, officium ... sius detulit, munus religionis ... mysticum tempus implevit.

26. Quanto igitur vos magis ... intentas esse studio castitatis; ... sinistræ relinquatis opinioni, ... dicitiæ testimonium in solis ... moribus? Virgo enim, licet in ... major sit morum prærogativa ... poris, calumniam tamen ... carnis abjurat: vidua quæ ... subsidium virginitatis amiserit, ... voce obstetricis, sed in suis ... habet castitatis examen. Docuit Scriptura quam adtentus vid... debeat et religiosus affectus.

CAPUT V.

Liberalitatis erga pauperes exemplum ... Evangelica proponitur, cujus duo ... largioribus divitum donis ostendun... potiora. Docetur etiam hisce duobus ... utrumque testamentum signatum ... ille thesaurus sit, unde magorum ... tria munera, aut Evangelicæ vidua ... duo æra depromi jubeamur. Post ... quitur ad viduas bonorum operum ... inflammandas exhortatio.

27. Docuit etiam libro eode...

---

* Erat præmium militare quod ex farris genere constabat, quo Romani anno ab Urbe condita 300 victitarunt. Unde adorea per tropum pro laude atque honore sumitur ac potissimum militari.

...o, quam misericordem in pau-
...t liberalem esse conveniat, nec
...ntis debere contemplatione re-
...; quia liberalitas non cumulo
...ndi, sed largitatis definitur af-
... Denique Dominica voce illa vidua
...s antefertur, de qua dictum est:
... *hæc plus omnibus misit*. In quo
...ter Dominus instituit universos,
... a collatione ministerii pauper-
...udore revocetur: nec sibi divites
...ntur, quod plus videantur con-
...quam pauperes. Uberior est enim
...s e parvo, quam thesaurus e
...o; quia non quantum detur, sed
... resideat, expenditur. Nemo
...ibuit, quam quæ nihil sibi reli-

Quid tu, dives, egeni compara-
...is jactas; et cum tota onereris
... pretiosam per humum trahens
..., quasi inferior tuis et parva di-
..., honorari desideras, quia inopem
...one vicisti? Et flumina super-
..., cum redundant; gratior tamen
... e rivulo est. Spumant et musta
... fervent, nec damnum putat agri-
...quod effluxerit. Gementibus areis,
...ditur messis, frumenta desi-
...: sed deficientibus messibus, non
... hydria de farina, et plena olei
...sudat. Exinanivit tamen dolia
... siccitas, cum viduæ pauxillu-
...olearium redundarit. Non ergo
...astidio expuas, sed quantum
...ne conferas, æstimandum est.
...ue nulla plus tribuit, quam illa
...de filiorum alimentis pavit pro-
.... Et ideo quia nulla plus contu-
...ulla plus meruit. Hæc moraliter.

. Nec mystice tamen despexeris
: mulierem in gazophylacium duo
mittentem. Magna plane femina,
divino judicio meruit omnibus an-
...ri. Ne forte illa sit quæ de fide sua
...subsidium hominum duo testamenta
...lerit; et ideo nulla plus fecit. Nec
...quam hominum quantitatem potuit
...tionis ejus æquare, quæ fidem cum
...sericordia copulavit. Et tu igitur quæ-
...que vitam studio viduitatis exerces,
...dubites ad gazophylacium duo æra
...erre, vel fidei plena, vel gratiæ.

30. Felix illa quæ de thesauro suo integram Regis imaginem profert. Thesaurus tuus sapientia, thesaurus tuus castitas atque justitia est, thesaurus tuus intellectus bonus: qualis ille thesaurus fuit, de quo Magorum viri, aurum, thus, myrrham, cum adorarent Dominum, protulerunt: auro regis potentiam declarantes, Deum thure venerantes, myrrha resurrectionem corporis confitentes. Habes et tu thesaurum hunc, si in te requiras: *Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus*. Habes aurum quod conferas; non enim renitentis metalli pretium de te Deus exigit, sed illud aurum quod in judicii die nequeat ignis exurere. Nec dona pretiosa deposcit, sed odorem fidei, quem altaria tui cordis exhalent, et religiosæ mentis spiret affectus.

31. Ex hoc igitur thesauro non solum Magorum tria munera, sed etiam duo viduæ æra promuntur, in quibus integra cœlestis imago Regis effulgeat, splendor gloriæ ejus, et imago substantiæ. Bona et illa plane laboriosa stipendia castitatis, quæ de suo opere, quotidianoque penso conferat vidua, nocturnis pariter ac diurnis jugi exercens labore pensa temporibus, et pudicitiæ quæstuosæ privigili opere mercedem congregans; ut intemeratum defuncti conjugis cubile custodiat, alere dulces liberos possit, ministrare pauperibus. Hæc est præferenda divitibus: hæc est quæ Christi judicium non timebit.

32. Hanc æmulamini, filiæ: *Bonum est enim æmulari in bono. Æmulamini meliora charismata*. Spectat vos Dominus semper, spectat, inquam, Jesus, cum ad gazophylacium accedit, et de bonorum operum mercedibus stipem putatis egentibus conferendam. Quantum est igitur ut æra tua conferas, et Christi corpus acquiras? Noli ergo vacua prodire in conspectum Domini Dei tui, vacua misericordiæ, vacua fidei, vacua castitatis; non enim inanes Dominus, sed virtutibus opimas spectare Jesus et laudare consuevit. Videat te adolescentula laborantem, videat ministrantem. Hæc est enim merces quam Deo debes, ut de aliarum quoque profectibus mer-

cedem tuam Deo conferas. Nulla merces Deo melior, quam ea quæ habet pietatis munera.

CAPUT VI.

In Noemi exemplum viduæ ex nuru ad virtutem abs se instituta fructum capientis ob oculos ponitur. Hinc colligitur numquam defutura bonæ viduæ necessaria subsidia. Quod si tristior videatur illius vita, tunc beatiorem illam esse, cum ipsi a Domino gaudia sint promissa : quo loco nonnulla de lacrymarum utilitate disputantur.

53. An vero mediocris tibi vidua illa videtur Noemi, quæ viduitatem suam messis manipulis sustentabat alienæ, quam ævo gravem alebat nurus? Nam hoc quoque et ad subsidium et ad gratiam proficit viduarum, ut ita instituant nurus suas, quo possint in his maturæ habere subsidium senectutis; et quasi stipendium magisterii, mercedem quoque suæ capere disciplinæ. Etenim quæ bene instituerit, bene erudierit nurum suam, Ruth ei deesse non poterit, quæ viduitatem socrus paternæ domui præferat : et si vir quoque ejus mortuus fuerit, non relinquat tamen, alat inopem, soletur mœrentem, nec dimissa discedat; nescit enim egere optima disciplina. Sic illa Noemi duobus destituta filiis et marito, quæ fructus fœcunditatis amiserat, pietatis emolumenta non perdidit; nam et solatium mœroris, et subsidium paupertatis invenit.

54. Videtis igitur, sanctæ feminæ, quam fœcunda sit vidua prole virtutum, meritorumque suorum sobole, quæ perire non possit. Bona igitur vidua egere non novit : et si fessæ fuerit ætatis, et supremæ paupertatis, eruditionis tamen suæ solet habere mercedem. Etsi proximi defuerint, invenit tamen extraneos qui matrem colant, revereantur parentem, parvisque alimentorum sumtibus mercedem cupiant suæ commendationis adquirere; plus enim viduæ rependunt merita. Nam cibos quærit, sumtus impendit.

55. Sed tristes videtur ducere dies, et lacrymis tempus exigere. Hoc beatior, quod perpetua sibi gaudia exiguis fletibus emit, parvisque [...] tempora adquirit æterna. Qu[...] dicitur : Beatæ tristes, ipsæ en[...] bitis. Quis igitur falsas pr[...] imagines gaudiorum futuræ [...] præferat voluptati? An despi[...] nobis auctor videtur, ille Domini[...] poris auctor electus, qui cinerem [...] panem manducabat, et potum cu[...] miscebat, et vespertinis lacrymi[...] tutinæ sibi lætitiam redemtionis [...] rebat? Unde igitur plurimum g[...] meruit, nisi quia plurimum fle[...] tamquam lacrymarum pretio a[...] futuræ sibi gloriæ gratiam compa[...]

56. Habet igitur vidua bonæ [...] mendationis materiam, ut dum [...] luget, fleat sæculum : ac in pro[...] lacrymæ redemtrices, dum impe[...] tur mortuis, viventibus profutu[...] ratus est mœstitudini anima[...] oculorum : misericordiam co[...] laborem minuit, dolorem ablevat[...] vat pudorem; nec jam misera sibi [...] tur, quæ consolationem in ha[...] habet, in quibus sunt caritatis st[...] dia et pietatis officia.

CAPUT VII.

Fortitudinem viduis non deesse in[...] ostenditur : cujus veste ac jejuniis et [...] moratis, describitur ejusdem in Hol[...] nem præparatio. Quanta fuerit eju[...] atque in commentanda pia fraude m[...] quanta etiam temperantia, et sobri[...] extremum demonstrato non majo[...] ipsa fortitudinis quam prudentiæ l[...] emicare, summa ejus in tanto s[...] modestia declaratur.

57. Sed nec fortitudo bonæ [...] deesse consuevit. Hæc enim v[...] fortitudo, quæ naturæ usum, [...] infirmitatem mentis devotione [...] greditur : qualis in illa fuit, c[...] men Judith, quæ viros obsidione [...] tos, perculsos metu, tabidos fame [...] potuit a colluvione revocare, ab [...] defendere. Ea enim, ut legimus [...] Holofernes successu multorum [...] lis præliorum, intra muros inn[...] virorum millia coegisset, armat[...] ventibus, et de extrema jam sorti[...] tantibus, extra murum process[...]

...ptior exercitu, quem libera-... fortior, quem fugavit.

... ut discas maturæ viduitatis ... seriem ipsam persequere ...rum. A diebus enim viri sui ... defunctus est, vestem jucun-... deposuit, mœroris adsumsit: ... dies intenta jejunio, sabbato ... et dominica sacratarumque ...us feriarum, non refectioni ..., sed religioni deferens. Hoc ... sive manducatis, sive bibitis, ... Jesu Christi agenda esse ... etiam ipsa refectio corporalis ...igionis cultui deferatur. Diu-... mœroribus, et quotidianis ... jejuniis sancta Judith, quæ ...ectamenta non quærit, peri-...ligens, mortisque contemtu ... commenta strueret doli, ... jucunditatis; qua, vivente ... solebat, se induit: quasi ... viro, si patriam liberaret. ... alium videbat, cui placere ...; illum utique, de quo dictum ... *me venit vir, qui ante me fac-* ... bene conjugales pugnatura ...natus; quia monimenta con-... sunt castitatis: neque enim ... aut placere posset, aut

... cætera persequamur, quod ... hostium casta permansit? ... sapientiam prædicemus, ...modi est commentata con-...potentem elegit, ut intempe-... inferioris arceret, occasio-...raret victoriæ. Abstinentiæ ..., pudicitiæ gratiam reservavit. ... enim, ut legimus, maculata, ...terio, non minorem servatæ ... ex hostibus revexit trium-... patriæ liberatæ.

... sobrietatem loquar? Tempe-... virtus est feminarum. Ine-... vino viris, et somno sepultis ... vidua gladium; exeruit manum, ... abscidit caput, per medias ... acies intemerata processit. ... igitur quantum nocere mu-... possit ebrietas, quando viros ... solvunt, ut vincantur a feminis? ... vidua temperans: casta pri-mum a vino; ut possis casta esse ab adulterio. Nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero. Sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas et vincere potuit, et eludere.

41. Nec dexteræ tantum hoc opus, sed multo majora trophæa sapientiæ. Nam cum manu solum Holofernem vicisset, consilio omnem hostium vicit exercitum. Suspenso enim Holophernis capite, quod virorum non potuit excogitari consilio, suorum erexit animos, hostium fregit: suos pudore excitans, hostes quoque terrore percellens; eoque cæsi sunt et fugati. Ita unius viduæ temperantia atque sobrietas non solum naturam suam vicit, sed quod est amplius, fecit viros etiam fortiores.

42. Nec his tamen elata successibus, cui utique gaudere et exsultare licebat jure victoriæ, viduitatis reliquit officium: sed contemtis omnibus qui ejus nuptias ambiebant, vestem jucunditatis deposuit, viduitatis resumsit: nec triumphorum suorum amavit ornatus, illos existimans esse meliores quibus vitia corporis, quam quibus hostium arma vincuntur.

CAPUT VIII.

Plures alias viduas quæ virtute ad Judith accesserint exstitisse ait vir sanctus, at de sola Debbora nunc se dicturum. Quanta documenta viduis ea reliquerit, quam viri a qua regerentur defenderenturque, elegerunt. Maximam quoque illius gloriam inde profectam, quod filium a se informatum bello præfecerit, hic autem copias, nisi adesset illa, negaverit sese ducturum. Eam igitur et exercitui præfuisse et prænunciasse belli exitum; in qua Ecclesiæ pugnæ ac triumphi, necnon spiritalia arma designata sunt: historice vero feminis omnes auferuntur infirmitatis excusationes.

43. Ac ne una vidua tantum hoc opus inimitabile aliis videatur implesse, plures alias, vel parilis, vel proximæ fuisse virtutis nequaquam dubitandum videtur, bona enim seges plurimas spicas fructu refertas ferre consuevit. Nec dubites illam veterum segetem temporum in complurium feminarum

moribus fœcundasse. Sed quia prolixum est complecti omnes, cognoscite aliquas, et præcipue Debboram, cujus nobis prodidit Scriptura virtutem.

44. Hæc enim docuit non solum viri auxilio viduas non egere, verumetiam viris esse subsidio : quæ nec sexus infirmitate revocata, munia virorum obeunda suscepit, et suscepta cumulavit. Denique cum Judæi Judicum regerentur arbitrio, quia virili non poterant vel æquitate regi, vel virtute defendi, bellis hinc inde ardentibus, Debboram sibi cujus regerentur judicio, cooptarunt. Itaque multa millia virorum una vidua et in pace rexit, et ab hoste defendit. Multi Judices in Israel, sed nulla ante judex femina : multi Judices post Jesum, sed nullus propheta. Et ideo lectum istius puto esse judicium, et gesta ejus arbitror esse descripta; ne mulieres a virtutis officio muliebris sexus infirmitate revocentur. Vidua populos regit, vidua ducit exercitus, vidua duces eligit, vidua bella disponit, mandat triumphos. Non ergo natura rea est culpæ, nec infirmitati obnoxia : STRENUOS non sexus, sed virtus facit.

45. Et in pace quidem nulla querimonia, nullus error mulieris invenitur: cum plerique non mediocrium peccatorum auctores populo suo Judices exstitissent. Ubi vero Chananæi, gens ferox prælio, et adfluentium copiarum opima successu, hostiles in populum Judæorum animos extulerunt, vidua præ cæteris bellicos instruit apparatus. Et ut discas non publicis copiis domesticas necessitates fuisse subnixas, sed domesticis disciplinis munus publicum gubernatum, domo propria filium ducem producit exercitus, ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem : quem quasi mater erudiit, quasi judex præposuit, quasi fortis instituit, quasi prophetissa victoriæ certæ transmisit.

46. Denique in mulieris manu summam fuisse victoriæ docet Barach filius dicens : *Nisi tu veneris mecum, non ibo; quia non novi diem in qua dirigit Dominus Angelum suum mecum.* Quanta ergo feminæ istius virtus, cui dux dicit exercitus : *Nisi tu veneris, non ibo!* Quanta, inquam, viduæ fortitudo, quæ a periculis filium nec materno revocat affectu ; immo ad victoriam filium studio matris hortatur, dicens quod in manu mulieris sit summa victoriæ!

47. Debbora ergo prælii prophetavit eventum, Barach jussus produxit exercitum : Jael cepit triumphum; hæc enim prophetiæ in Debbora militavit, quæ mystice nobis ortum surrecturæ ex gentibus Ecclesiæ revelavit, cui triumphus de Sisara spiritali, hoc est, de adversariis potestatibus quæreretur. Nobis igitur prophetarum oracula dimicarunt, nobis illa prophetarum judicia et arma vicerunt. Et ideo non populus Judæorum, sed etiam Jael victoriam de hoste quæsivit. Infelix ergo populus, qui hostem quem fugavit, persequi fidei virtute non potuit. Itaque illorum delicto salus gentibus : illorum desidia nobis servata victoria est.

48. Jael ergo prostravit Sisaram, quem tamen corusco duce, hoc enim significat interpretatio Barach, manus veterum fugaverat Judæorum; frequenter enim, ut legimus, orationibus et meritis prophetarum cœlestia Patribus adfuere subsidia. Sed his jam tunc de nequitiis spiritalibus victoria parabatur, quibus dicitur in Evangelio : *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.* Ergo principium victoriæ a majoribus, finis in Ecclesia.

49. Ecclesia autem non armis sæcularibus vincit adversarias potestates, sed armis spiritalibus, quæ sunt fortia Deo ad destruendas munitiones, et altitudinem nequitiæ spiritalis. Et ideo Sisaræ sitis lactis poculo restinguitur, quia ratione superatur; quod enim nobis salutare ad escam, hoc adversariæ potestati lethale ad infirmitatem. Arma Ecclesiæ fides, arma Ecclesiæ oratio est, quæ adversarium vincit.

50. Ergo secundum historiam ad provocandos animos feminarum femina judicavit, femina disposuit, femina prophetavit, femina triumphavit, et præliaribus intermixta copiis, imperio viros docuit militare femineo. Secundum

rium vero fidei militia Ecclesiæ la est.

Non ergo habetis quod per natu-s excusetis, feminæ. Non habetis , quod ad infirmitatem sexus, aut issionem subsidii maritalis mobi-n vestram referre possitis. SATIS IQUE præsidii est, si virtus non nimæ. Et ipse in viduis frequens sus ætatis munimen pudoris est, s amissi conjugis dolor, usus ope-smus cura, sollicitudo liberorum m pudori solet arcere lasciviam : ipse lugubris habitus, pompa fu-, fletus assiduus, et mœstæ fronti itibus rugis impressa tristitia pe-ium premit oculos, restinguit libi-, procaces avertit adspectus. Bo-stos pudoris pietatis dolor : non it culpa, si cura non desit.

CAPUT IX.

i quæ dictitarent, sibi melius fore si successibus abundarent, objectioni rrit, ostendens e sacris litteris subsidia is in filiis generisque suppetere : quod uam exemplo socrus Simonis confir-m est, eos hortatur ut ad Apostolos uam ad proximos atque affines con-at; ubi pulcherrime de sanctorum atione disserit. Postea querimoniis qui-am de solitudine ac patrimonii conser-i necessitate refutatis, indecentissimum demonstrat viduam cui filiæ jam nu-aut jam nuptæ sint, adhuc nubere.

DIDICISTIS igitur, viduæ, subsidio m egere naturæ, et posse salubri-tenere consilii : nec domestico re præsidio, quæ etiam publicæ is apicem potentiæ vindicare.

Sed fortasse dicit aliqua, ei tole-m viduitatem cui profluant res dæ : adversis vero viduas cito , facile succumbere. De quo etsi oceamur usu læta viduis lubrica esse quam seria; tamen Scriptu-i instruimur exemplis infirmitati-sque viduarum non deesse solere lia : faciliusque quam cæteris di-itque humana suppetere, si bene instituant, generos legant. Deni-am socrus Simonis magnis febribus aretur, Petrus et Andreas rogave-Deum pro ea : *Et stans super illam imperavit febri, et remisit illam, et conti-nuo surgens ministrabat illis.*

54. *Magnis*, inquit, *tenebatur febri-bus, et rogaverunt illum pro ea.* Et tu habes proximos, qui pro te supplicent. Habes apostolos proximos, habes mar-tyres proximos, si in ipsa martyribus de-votionis societate, misericordiæ quoque muneribus appropinques; proximus est enim qui misericordiam facit. Fac et tu misericordiam, et eris Petro proxima. NON SANGUINIS necessitudo, sed virtutis cognatio facit proximos; quia non in carne ambulamus, sed in spiritu. Ama ergo propinquitatem Petri, affinitatem Andreæ; ut pro te rogent, et recedant cupiditates tuæ. Verbo Dei pulsata sur-ges illico, quæ in terris jacebas, ut Christo ministres. *Nostra* enim *conver-satio in cœlis est, unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum.* Nemo enim jacens Christo ministrat. Ministra pauperi, et ministrasti Christo : *Quod enim uni horum fecistis, mihi*, inquit, *fecistis.* Habetis ergo, viduæ, auxilium, si tales vobis generos, posteritati ves-træ patronos, tales proximos eligatis.

55. Ergo rogaverunt pro vidua Petrus et Andreas. Utinam exsistat aliquis qui tam cito possit rogare pro nobis, vel certe isti qui pro socru rogant Petrus et Andreas frater ejus; tunc enim pro af-fine poterant, nunc jam possunt pro nobis, et pro omnibus impetrare. Videtis enim quod magno peccato obnoxia, mi-nus idonea sit quæ pro se precetur, certe quæ pro se impetret. Adhibeat igitur ad medicum alios precatores. Ægri enim nisi ad eos aliorum precibus medicus fuerit invitatus, pro se rogare non possunt. Infirma est caro, mens ægra est, et peccatorum vinculis impe-dita, ad medici illius sedem debile non potest explicare vestigium. Obsecrandi sunt Angeli pro nobis, qui nobis ad præ-sidium dati sunt : martyres obsecrandi, quorum videmur nobis quodam corpo-ris pignore patrocinium vindicare. Pos-sunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine, etiam si qua habue-runt peccata, laverunt; isti enim sunt Dei martyres, nostri præsules, specula-tores vitæ, actuumque nostrorum. Non

soluta est a lege viri. Probatum est igitur vinculum esse conjugium, quo mulier ligatur et solvitur. Bona mutui amoris gratia, sed major est servitus. *Neque enim mulier sui corporis potestatem habet, sed vir*. Et ne forte tibi non conjugii videatur ista servitus esse, sed sexus: *Similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier*. Quanta igitur conjugii necessitas, quæ subjicit alteri etiam fortiorem? Mutuis enim necessitatibus ab utroque servitur. Nec temperanti licet jugo subducere caput, cum alterius intemperantiæ serviendum sit. *Pretio*, inquit, *emti estis*, *nolite fieri servi hominum*. Videtis quam evidens sit conjugalis definitio servitutis. Non ego hoc dico, sed Apostolus: nec ille, sed Christus qui loquebatur in eo. Et hanc utique servitutem de bonis conjugibus definivit. Namque supra sic habes: *Sanctificatus est vir infidelis per uxorem fidelem: et sanctificata est mulier infidelis per maritum fidelem*. Et infra: *Quod si infidelis discedit, discedat. Non est servituti deditus frater aut soror in talibus*. Si igitur bonum conjugium servitus est, malum conjugium quid est, quando nequeunt se invicem sanctificare, sed perdere?

70. Sed ut ad gratiam virtutis viduas adhortamur, ita etiam ad Ecclesiasticam disciplinam feminas provocamus; quia Ecclesia constat ex omnibus. Licet Christi grex, tamen in aliis pabulo vescitur, in aliis adhuc lacte nutritur; quibus lupi illi qui latent in vestitu ovium, sunt cavendi, abstinentiæ speciem prætendentes, provocantes autem intemperantiæ fœditatem. Etenim quia sciunt valida onera castitatis; cum ipsi ea attingere digitulis non queant, ab aliis supra modum exigunt, cum ipsi servare nec modum possint, sed injusto sub fasce succumbant. Mensura enim oneris pro mensura debet esse gestantis, alioquin impositi oneris sit ruina, ubi vectoris infirmitas est; nam et infantium fauces strangulat esca robustior.

71. Et ideo sicut multitudo vectorum non paucorum viribus æstimatur; nec tamen fortioribus de aliorum infirmitate præscribitur, sed unicuique quantum oneris subire cupiat, relaxatur, manente mercedis cumulo in virtutis augmento: ita etiam feminis non laqueus injiciendus, non supra vires abstinentiæ gravioris vectura subeunda est: sed relinquendum ut unaquæque se pendat, non auctoritate aliqua coacta præcepti, sed incremento gratiæ provocata. Et ideo diversis virtutibus merces diversa proposita est. Nec aliud reprehenditur, ut aliud prædicetur: sed omnia prædicantur, ut quæ meliora sunt, præferantur.

CAPUT XII.

Nonnulla traduntur præcepti atque consilii discrimina; quæ ut adhuc innotescant manifestius, divitis adolescentis, cujus Evangelium meminit, historia: necnon præmiorum consiliis præceptisque propositorum diversitas enarratur?

72. HONORABILE itaque conjugium, sed honorabilior integritas; nam *et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit*. Quod igitur bonum est, non vitandum est: quod est melius, eligendum est. Itaque non imponitur, sed præponitur. Et ideo bene Apostolus dixit: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do*. Etenim præceptum in subditos fertur, consilium amicis datur. Ubi præceptum est, ibi lex est: ubi consilium, ibi gratia est. Præceptum, ut ad naturam revocet: consilium, ut ad gratiam provocet. Et ideo Lex Judæis lata est, gratia autem electioribus reservata est: Lex, ut a naturæ finibus culpæ studio demeantes, ad naturæ observantiam pœnæ terrore revocaret: gratia autem, ut electos cum studio bonorum, tum propositis etiam præmiis provocaret.

73. En tibi distantia præcepti atque consilii, si illum recorderis, cui in Evangelio ante præscribitur, ne homicidium faciat, ne adulterium admittat, ne falsum testimonium dicat? præceptum etenim ibi est, ubi est pœna peccati. At vero cum se præcepta Legis memorasset implesse, consilium eidem datur, ut vendat omnia, et sequatur Dominum; hæc enim non præcepto im-

peratur, sed pro consilio deferuntur. Duplex namque forma mandati est: una præceptiva, altera voluntaria. Unde et Dominus in alia dicit: *Non occides*, ubi præcepit in alia: *Si vis perfectus esse, vende omnia tua.* Ergo hic liber est a præcepto, cui defertur arbitrium.

74. Itaque qui præceptum impleverint, possunt dicere: *Servi inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* Hoc virgo non dicit: non dicit ille qui bona sua vendidit: sed quasi reposita exspectat præmia, sicut sanctus Apostolus qui ait: *Ecce nos reliquimus omnia, et sequuti sumus te, quid ergo nobis erit?* Non quasi inutilis servus, quod debuit facere, ea fecisse se dixit: sed quasi utilis domino, qui commissa sibi talenta quæsitis multiplicavit usuris, mercedem fidei atque virtutis bene sibi conscius, meritorumque securus exspectat. Et ideo ei cum cæteris dicitur: *Vos qui sequuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi supra duodecim sedes, judicantes tribus Israel.* At vero illi qui talenta servaverat, etsi præmia, minora tamen pollicetur dicens: *Quoniam super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.* Fides igitur ex debito, misericordia in præmio. Qui bene credidit, ut ei credatur, emeruit: qui bene contulit, quoniam suum non quæsivit, quod cœleste est, impetravit.

CAPUT XIII.

Allato Evangelii loco de spadonibus, eos qui vel natura vel hominum violentia tales facti sunt, non magnopere ob id laudandos: qui vero proprias manus in se converterint damnandos ait; hanc actionem ostendens neque utilem esse, cum mentis concupiscentiam minime auferat: neque honestam, cum certamini locum non relinquat. Solos igitur prædicandos illos qui per continentiam se ipsi vicerint: sed cogendum ad hoc neminem esse, quando nec Apostolus, nec Christus ipse præcepto constrinxerit eam virtutem; unde intelligas non improbari matrimonii vota, sed castitatis anteferri.

75. Ideo ergo præceptum non datur, consilium datur; præceptum enim castitatis est, consilium integritatis: *Sed non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim spadones qui de matris utero sic nati sunt*; in quibus naturæ necessitas, non virtus est castitatis hominibus. *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt*; voluntate utique, non necessitate. *Et sunt spadones qui facti sunt ab hominibus.* Et ideo magna in iis continentiæ gratia; quia voluntas facit, non infirmitas continentem. Nam decet integrum divini operis servare munus. Nec illis forte parum sit lubrico corporis non teneri; nam si erepta est subeundi istius palma certaminis, erepta etiam materia periculi: et quamvis non queant coronari, non queunt tamen vinci. Habent alia genera virtutum, quibus commendare se debeant, si fides firma sit, proflua misericordia, aliena avaritia, frequens gratia. Sed in istis nulla culpa; quia facti ignorantia.

76. Non eadem causa eorum, qui in se ipsos ferro utuntur, quo non imprudenter defleximus; sunt enim qui virtutis loco ponant, ferro culpam compescere. De quibus etsi nostram nolumus proferre sententiam, quamvis sint statuta majorum; considerent tamen, ne quis id ad professionem infirmitatis trahat, non ad firmitatis gloriam. Ergo nemo militet, ne aliquando vincatur: nec pedis utatur obsequio, qui gradiendi periculum reformidat: nec oculi intendat officio, qui concupiscentiæ timet lapsum. Sed quid prodest carnem abscindere, cum etiam culpa sit in ipso adspectu? *Nam et qui viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo.* Et quæ similiter virum in concupiscentiam viderit, adulteratur. Castos ergo, non infirmos esse nos convenit: pudicos oculos habere, non debiles.

77. Nemo igitur, ut plerique arbitrantur, se debet adscindere, sed magis vincere; victores enim recipit Ecclesia, non victos. Et quid argumentis utar, cum præsto sit Apostolici forma præscripti? Sic enim habes: Utinam et abscindantur qui volunt vos circumcidi *!

---

* Citatur Apostoli sensus, non verba. Sunt autem ea in græco hujusmodi, ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς, id est, *utinam abscindantur qui vos perturbant*, ut habet

Cur enim coronæ occasio, et virtutis usus eripitur homini, qui natus ad laudem est, ad victoriam præparatus, qui potius virtute animæ castrare se possit? *Sunt enim spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum.*

78. Sed et hoc non omnibus imperatur, sed ab omnibus flagitatur. Etenim qui mandata dat, decretorum semper tenere debet mensuram : et qui pensa distribuit, æquitatem debet examinis reservare : *Statera* enim *fallax, abominatio est apud Deum.* Est ergo minus pondus et majus : sed utrumque non recipit Ecclesia; *Pondus enim majus et minimum, et mensuræ duplices, immunda in conspectu Domini utraque.* Sunt pensa quæ dividit sapientia; et ita dividit ut virtutem, viresque æstimet singulorum. Et ideo dicit : *Qui potest capere, capiat.*

79. Scit enim creator omnium affectus esse varios singulorum; et ideo præmiis virtutem provocavit, non infirmitatem vinculis alligavit. Scit et ille gentium Doctor, bonus morum auriga nostrorum, et quidam interiorum rector affectuum, qui de se ipso didicerat legi mentis legem corporis repugnare; eamdem tamen Christi gratiæ cedere : scit, inquam, varios incursus mentium repugnare; et ideo neque in tantum adhortationem integritatis intendit, ut aboleret gratiam nuptiarum : neque ita conjugium prætulit, ut studia integritatis extingueret. Sed a continentiæ persuasione incipiens, ad incontinentiæ remedia descendit : et cum bravium supernæ vocationis fortioribus demonstrasset; deficere tamen in via neminem passus est : ita plaudens prioribus, ut non despiceret et sequentes; didicerat enim et ipse, quia Dominus Jesus aliis panem hordeaceum, ne in via deficerent, aliis corpus suum, ut ad regnum contenderent, ministravit.

80. Nec Dominus ipse præceptum imposuit, sed voluntatem invitavit : nec Apostolus præceptum statuit, sed consilium dedit. Sed non hoc humanum consilium humanarum virium habere mensuram : divinæ munus misericordiæ confitetur in se esse collatum; ut fideliter sciret prima præferre, secunda disponere. Et ideo *Existimo* inquit, non statuo, *sed existimo bonum esse propter instantem necessitatem.*

81. Non ergo copula nuptialis quasi culpa vitanda, sed quasi necessitatis sarcina declinanda. Lex enim adstrinxit uxorem, ut in laboribus et in tristitia filios generet, et conversio ejus ad virum sit, quod ei ipse dominetur. Ergo laboribus et doloribus in generatione filiorum addicitur nupta, non vidua : et dominatui viri sola subditur copulata, non virgo. Omnium autem horum virgo libera est, quæ Verbo Dei suum spopondit affectum, quæ Sponsum benedictionis cum facibus exspectat, bono lumine voluntatis accenso. Et ideo provocatur consiliis, non vinculis illigatur.

CAPUT XIV.

Etsi vidua non acceperit præceptum, consilium tamen tam frequens tamque utile illam accepisse, ut contemnendum non videatur. Nolle se cuiquam laqueum injicere, cum Ecclesiæ ager ipso quoque ditetur conjugio : sed viduitatem quæ laudatur ab Apostolo, bonam negari nequaquam posse; unde non perfunctorie in eos agit, quorum legibus illam noverat esse proscriptam.

82. Sed nec vidua præceptum accipit, sed consilium : consilium autem non semel datum; sed sæpe repetitum. Nam et primo dixit : *Bonum est enim mulierem non tangere;* et iterum : *Volo sic omnes homines esse sicut et meipsum*, et tertio : *Bonum est illis, si sic maneant sicut et ego;* et quarto : *Bonum est propter instantem necessitatem* : et hoc

Vulg. edit. sive, *qui vos ad res novas sollicitant.* Porro Ambrosiana ratiocinatio ea est : Apostolus satis demonstrat voluntariam genitalium amputationem magnum esse malum, quando eam pœnæ loco imprecatus est illis, qui circumcisionis necessitatem fidelibus imponere moliebantur. De virilium enim detruncatione Apostolicam illam imprecationem vulgo interpretantur veteres, ut Hieronymus, Chrysostomus, atque alii. Qui vero cum recentioribus eumdem locum de separatione ab Ecclesia maluerint intelligere, ipsos Ambrosio oportet adtribuere hujusmodi sensum : Si eos qui tantum pelliculam circumcidere imperabant, Apostolus optat ab Ecclesia separari; quanto magis eos qui hominem penitus evirare adtentarent?

cere Domino, et hoc honestum s: postremo beatiorem esse in viduitate perseverantiam, non tantum consilio, sed etiam Dei Spiritu dervit. Quænam igitur talis consiliarii dignitatem recuset, qui et voluntati bonas indulgeat, et id suadeat aliis quod in se expertus utile judicavit, non illis comprehendi, nec fastidiosus quæri? Quæ igitur refugiat sancta fieri corpore et spiritu; cum supra laborem præmium, supra usum gratia, supra merces?

83. Atque hoc ita dico, non ut laqueum cæteris injiciam, sed ut com... mihi ruris operarius agrum hunc Ecclesiæ fertilem cernam, nunc integritatis flore vernantem, nunc viduitatis gravitate pollentem, nunc etiam conjugii fructibus redundantem. Nam etsi diversi, unius tamen agri fructus sunt: tanta hortorum lilia, quantæ aristæ ...tum, messium spicæ, compluriumque spatia camporum recipiendis aptantur seminibus, quam redditis novales ...tibus feriantur.

84. Bona ergo viduitas, quæ toties apostolico judicio prædicatur; hæc ... magistra fidei, magistra est castitatis. Unde et illi qui deorum suorum adulteria et probra venerantur, cœlibus et viduitatis statuere pœnas; ut ...li criminum multarent studia virtutum: specie quidem qua fœcunditatem quærerent, sed studio quo propositum castitatis abolerent. Nam confectis miles stipendiis arma deponit, et rem... officio quod gerebat, ad propria veteranus rura dimittitur; ut et ipse exercitæ laboribus vitæ requiem consequatur, et alios spe futuræ quietis obeundis faciat operibus promtiores. Agricola quoque maturior torquendam ...stivam committit, et juvenili gra... opera, providentiam curæ senilis explorat: vitem facilis tondere quam temere, ut juvenescentem luxuriam reprimat, et adolescentem lasciviam falce succidat, parcorum quamdam parcitatem castitatem docens etiam in vitibus expetendam.

85. Similis huic vidua velut emeritis veterana stipendiis castitatis, etsi conjugii arma deponat; domus tamen totius pacem gubernat: etsi vehendis oneribus otiosa, maritandis tamen junioribus provida: ubi cultus utilior, ubi fructus uberior sit, quarum copula aptior, senili gravitate disponit. Itaque si maturioribus potius quam junioribus committitur ager, cur putes utiliorem nuptam esse quam viduam? Quod si persecutores fidei persecutores fuerunt etiam viduitatis: utique fidem sequentibus viduitas non pro supplicio fugienda est, sed tenenda pro præmio.

CAPUT XV.

Earum quæ liberorum obtendunt desiderium, tollit excusationem: sed præcipue moratur circa illas, quæ ex priori conjugio filios habent; gravem enim earum servitutem, futuras inter liberos inimicitias, raram denique inter conjuges ipsos concordiam pulcre describit: postremo ne qua Scripturæ exemplis hac in re abutatur, cavet.

86. Sed fortasse aliquibus propter suscipiendos liberos conjugia iteranda videantur. Quod si filiorum studium causa nubendi est, utique ubi est fructus filiorum, causa non suppetit. Quamquam cujusce consilii sit iterum experiri velle frustra tentatam fœcunditatem, aut subire quam pertuleris, orbitatem? Hæc enim iterandi causa est filios non habentibus.

87. Ergo illa quæ liberos suscepit et perdidit (cum ipsa enim major contentio, quæ spem generandi habet), illa, inquam, nonne sibi videtur inter ipsa repetitarum fœdera nuptiarum amissorum prætexere funera filiorum? Nonne iterum passura quod repetit, et ad ipsos votorum tumulos, exceptarum orbitatum imagines, lamentorum strepitus perhorrescit? Vel cum accensis funalibus * nox ducitur, nonne pompæ funebris exsequias magis putat, quam thalamum præparari? Cur igitur, filia, dolores magis quos times, repetis; quam filios quos jam non speras, requiris? Si gravis est dolor, subterfugienda causa ejus est, non petenda.

88. Nam tibi quid consilii tribuam,

* Id est, facibus confectis e funibus pice illitis, quibus in funeribus uti olim moris erat.

quæ liberos habes? Quæ tibi causa nubendi? Forte levitatis error, et intemperantiæ usus, et saucii cogit pectoris conscientia. Sed consilium sobriis, non ebriis datur; et ideo apud liberam conscientiam mihi sermo est, cui utrumque integrum est. Habeat saucia remedium, honesta consilium. Tu, inquam, filia, quid moliris? Cur hæredes quæris extraneos, cum habeas tuos? Non filios desideras, quos habes: sed servitutem, quam non habes. Hæc est enim vera servitus, in qua infractior amor, quem non defloratæ pignus virginitatis, et plena sancti pudoris et gratiæ ætas prima commendat: ubi offensa gravior, suspectior insolentia, concordia infrequentior, quam non temporibus inolitus amor, non vigens annis forma conciliat. Molesta pietas, ut amare liberos metuas, adspicere liberos erubescas; atque inde oriatur causa discordiæ, unde solet mutuus amor mulcere affectus parentum. Generare liberos vis non fratres futuros tuorum, sed adversarios filiorum. Quid est ergo generare alios liberos, nisi spoliare quos habes liberos: quibus pariter auferuntur et pietatis officia, et compendia facultatum?

89. Lex divina cœlestis inter se [illegible] juges auctoritate constrinxit, et [illegible] manet mutuus amor. Tulit enim [illegible] de viro, et formavit feminam; ut [illegible] eos invicem copularet, dicens: *Er*[illegible] *duo in carne una.* Non hoc de sec[illegible] sed primis nuptiis dixit; neque [illegible] Eva secundum accepit virum, ne[illegible] sancta Ecclesia secundum agnovit [illegible] rum: *Sacramentum enim illud ma*[illegible] *est, in Christo et in Ecclesia*; et [illegible] custodiendum est. Sed neque [illegible] aliam præter Rebeccam scivit [illegible] neque Abraham patrem cum ali[illegible] Sara sepelivit uxore.

90. Nam in sancta Rachel [illegible] mysterii fuit, quam ordo conjugii [illegible] tamen in ea quoque habemus, [illegible] primi conjugii gratiam referre [illegible] mus; si quam primo sponsam [illegible] plus amavit, nec fraus [illegible] tum, nec sponsæ amorem conjugii [illegible] ventus abolevit. Itaque sanctus [illegible] cha nos docuit, quantum deferre [illegible] mis nuptiis debeamus, cum [illegible] primis sponsalibus ipse detulerit. [illegible] vete igitur, filiæ, ne et gratiam [illegible] rum tenere nequeatis, et molestia[illegible] geatis.

DE VIRGINITATE

LIBER UNUS *.

CAPUT I.

onis judicium inter duas mulieres storico modo enarravit, addit hoc circo litteris mandatum esse, uti s vel reconditissima in lucem promi. ad mysterium conversus, falsam de tentatione, veram de fide, ma- , de verbo Dei exponit. Denique ad ii Jephthe lectorem parat.

... apud veteres Salomonis ... fuisse judicium, cum a dua- ...ibus mulieribus interpellatus ...rum altera conversa per som- ... infantem oppressisset suum, ... alienum : altera veri amoris ... et culpæ nescia, filium jure ... vindicabat. Utraque igitur ...ter nitente, cognitoris hæsit ...; non enim poterat Salomon ... interioris arcani, cum pe- ...trinsque mens esset occultior. ... conventus ambiguo machæram ...sit, mandatoque ministris quo ...ent triste ministerium, dividi ...infantem, ut singulæ mulieres ... partes adipiscerentur : quo , illa quæ petebat alienum, non adquievit; sed etiam divisionem ... depoposcit, nullo affectu con- ...materno. Illa vero quæ suum ... infantem, non vinci metuens, ...bari : nec jam solatio proprio, ...gnori suo consulens, orare hoc ...ut incolumis magis puer tradere- ...ense, quam sectus in partes matri ...e redderetur. Unde Salomon qui majestate divina, sed argumentis ...mo interiorem interrogabat affec- ; illi potius judicavit parvulum esse ...endum, quam veram matrem dolor proprius prodidisset : illam vero quam morituri parvuli misericordia non movebat, exsortem pronuntiavit esse naturæ, quam exsortem vidit esse pietatis.

2. Veritas ergo non latuit, sed tamen per simulationem alterius fluctuavit : diuque etiam bona mater eventu hæsit ambiguo, dum judicii periclitatur incerto. Hæc licet in figura superioribus sint facta temporibus, scripta sunt tamen ad correptionem nostram; ut intelligamus prodi omnia posse quæ ficta sunt, et omnia composita revelari.

3. Duæ igitur istæ (quoniam propositum est nobis hoc loco non tractare de mulieribus) duæ, inquam, istæ fides est, atque tentatio. Tentatio, inquam, communis ab initio auctor erroris, quæ postquam posteritatem suam carnalis vitio conversationis, et somno mentis amisit, posteritatis fructus auferre conatur alienæ. Itaque dum tentatio litigat, fides fluctuat; donec machæra Christi latentes distinguat affectus. Quæ est hæc machæra Christi? Illa de qua scriptum est : *Gladium veni mittere in terram*. Est enim gladius, de quo scriptum est : *Et tuam ipsius animam pertransivit gladius*. Quis autem sit hic gladius, quæ machæra, cognosce : *Verbum*, inquit, *acutum, et validum, et penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, et spiritus, artuumque, et medullarum*. Bonus gladius verbum Dei : bonus gladius, utpote scrutator cordis, et renis, qui mendacium a veritate discernat, atque eos quorum animam pertransierit, non interficiat, sed reservet.

4. Hæc igitur de Regnorum dicta sint libro, adsumta de causa, de historia recensita, de conscientia usurpata, ex fide promta. Nunc decursæ ex libro

* Constat hoc opus duobus ad summum ser- ...ibus, quorum secundus in festo SS. Petri ... Pauli, anno 378, concionatus fuit.

Judicum inspiciamus seriem lectionis. Non enim otiosis parricidium fuit auribus audiendum. Itaque repetamus historiam.

CAPUT II.

Nuncupatum a Jephthe in pugna votum, reditus ejusdem adepta victoria, et filiæ occursus memorantur : in quo etsi factum damnandum, in solvendo tamen voto fides non improbanda. Cur Deus cum Abrahæ sacrificium prohibuisset, Jephthe parricidium non impedierit, disputatur.

5. Jephthe judex Judæorum fuit. Is eventu belli conflictatus ambiguo, præliorumque veritus incerta, votum vovit hujusmodi, si adversarios depulisset, ut quidquid ei primum intra domus suæ limen occurrisset, hostiam immolaret Deo, suorum præsuli triumphorum. Itaque bello potitus, fusisque hostibus, domum rediit, cui in ipso vestibulo filia memor pietatis, ignara oblationis occurrit. Sed recordatus illico pater, et propriæ sponsionis admonitus, ingemuit solvendi muneris sponsionem. *Heu me*, inquit, *filia, perdidisti me; ego enim aperui os meum de te ad Dominum.* Tum illa : *O pater, si in me aperuisti os tuum ad Dominum, fac mihi ita ut exivit de ore tuo.* Duorum tamen tantum mensium inducias postulavit, donec in montem adscenderet, et super virginitatem suam fleret. Deinde duobus post exactis mensibus, remeavit ad patrem. Votum ille complevit; his enim verbis utendum est, quando scriptura divina effectum rei non prodidit, sed refugit parricidii mentionem.

6. Quid igitur? Hoc probamus? Minime gentium. Sed tamen etsi parricidium non probo, adverto prævaricandæ metum et formidinem sponsionis. Denique ad Abraham dictum est : *Nunc scio quia amas Dominum Deum tuum; quia non pepercisti unico filio tuo.* Habes igitur indicium, quo docetur prævaricandum temere non esse promissum. Verum Deo parricidium non probari in eadem adseritur lectione; cum pro filio ovis subjicitur, ut ipsa potius quam filius feriretur.

7. Habuit igitur Jephthe quod sequeretur exemplum; quia De[us] sanguine non delectaretur hum[ano] uno enim oraculo ad Abraham docuit filiorum salutem religi[oni] quio posthabendam : offerri a p[atri]bus Deo debere filios, non debe[re] lari. Certe cum hic filia tam [...] fuerit de patris voto, cur pat[er] dubitaverit de filiæ parricidio : [...] illa paternum caverit mendaci[um] filiæ non caverit interitum?

8. Dicet aliquis : Qua rati[one] Deus non permiserit parricid[ium] hic sit passus impleri? Num[quid] tor personarum Deus? Non, s[ed] torum atque virtutum. Certe [...] silium esset ambiguum, sign[...] oraculo quid et ad præsens fa[...] in reliquo conveniret exempl[...] vero jam præcessisset exempl[...] cessarium non judicavit oracul[...] facti forma veteris quid fieri [...] ostendit.

9. Aut fortasse quia non [...] meritorum, ideo non una for[...] rum. Pater doluit, flevit filia [...] de Dei miseratione dubitavit. [...] luit Abraham, nec consuluit [...] affectum. Ubi audivit divin[...] culum, non distulit sacrifici[...] maturavit obsequium. Non [...] Isaac, cum imparibus sequere[tur pa]trem passibus : non flevit, cu[m...] retur : non dilationem poposci[t...] offerretur. Et ideo misericordia [...] ubi fides promtior. Et bene [...] factum patris; quia risus est : [...] Pro qua devotionis exsultatio[ne...] pro illo jussa est immolari, [...] ipse non distulerat immolandu[m...] de Dei miseratione ambiguus, [...] sui devotione sollicitus. Nemo [...] inventus est, qui tam cruentum [...] revocaret affectum; quia o[...] missi muneris conveniebat offi[...]

CAPUT III.

Miratur sanctus vir quod cum Jephth[...] cidium nemo prohibuerit, aliqui vir[...] votum impleri prohibeant; quia eti[...] met accusetur, quod ne virgo sacr[...] ret, vetuerit. Id officii sui frisse non[...]

...tiæ exemplo et Scripturæ præceptis, etiam ipsis gentilium institutis probat: ...num prædicat ex eo virginitatem, ... virgines resurgentem Christum primæ ...it.

... SACRIFICIUM itaque sanguinis ...tur, et nemo est qui resistat: ...cium castitatis offertur, et qui ...est, invenitur. Pater parricidium ...it, et solvitur: pater integrita... vovit, et tam piæ oblationis ...tur affectus. Illic filia dolens san... suum obtulit pro patria spon...: hic tam pium promissum nec ...ario munere, nec propria sol... voluntate.

...Quo in negotio etiam nos vocamur ... Quam tandem? Quia nuptias ...mus illicitas? Vocent ergo in ... culpam etiam Johannem Bap... Et cum aliud nihil forte habea... quod probetur in nobis, hoc solum ...netur in nobis, quod probatum ... propheta. An erubescendum pro... auctorem? Quam vero causam ... habuit ille martyrii, repetite ... Causa illius passionis certe hæc ... *Non licet*, inquit, *tibi eam uxo-* ...*habere*. Si hoc de uxore hominis, ... magis de virgine consecrata? Si ... dictum est, quanto magis di... privatis? Gratias itaque divi..., quod hic nullus Herodes, atque ... nulla Herodias!

... Non licuit ergo pro virginitate ...nem dicere? Et cur scriptum est: ... *pupillum*, *et justificate viduam?* ... scriptum est: *Patris orphano-*..., *et judicis viduarum?* Ergo castimo... integritati deditas deseremus, ... condemnabimus?

... At certe ipsis gentilibus inter ... et focos venerabilis solet esse vir...: et in quibus nulla meritorum ... pietas, nulla mentis integritas; in ...tamen carnis virginitas prædicatur. ...profanis igitur ceremoniis virgines ... prohibebit, ab Ecclesia Dei vir...nitas arcebitur? Illic coguntur, quod ... docentur: hic interdicitur, quod ... licet non doceri? Illic præmiis re...vocantur a nuptiis, hic ad nuptias coar...tabuntur injuriis? Illic violentia fit, ut capiantur *: hic fiet violentia, ne profiteantur? Et potest esse patientia sacerdotum, ut non vel morte oblata, si ita necesse est, integritatis sacrificium vindicetur?

14. Considerate quia virgines præ apostolis resurrectionem Domini videre meruerunt. Certe hoc docuit hodierna quæ decursa est lectio; nam cum in novo monumento, sicut Johannes dixit, corpus positum esset Domini nostri Jesu Christi: in suo autem monumento, sicut est secundum librum Evangelii Matthæi, posuisset Joseph Domini corpus, observabant virgines. Bene et Matthæus monumentum dixit novum; ne ex monumento veteri resurrexisse alius crederetur. Bene etiam secundum spiritum in monumento justi positum est; quia Christus a mortuis in novo justi resurgit affectu. Bene etiam secundum litteram alienum monumentum fuit; quia suum monumentum Dominus non quæsivit. Habeant tumulum, qui sub lege sunt mortis: victor mortis suum tumulum non habebat; non enim ille sepulcrum mortis desiderabat, qui de morte trophæa referebat. Vidit ergo Maria resurrectionem Domini: et prima vidit, et credidit. Vidit et Maria Magdalena, quamvis adhuc ista nutare.

CAPUT IV.

Magdalenæ dubitantis occasione virgines ad fidem cohortatur: et quæ de Christi cum ipsa colloquio leguntur apud Johannem Evangelistam, spiritali sensu jucundissime percurrit.

15. HOC loco non mediocrem advertite quæstionem, ne dubitare de resurrectione Domini, virgines, debeatis. Videte quod meritum non sola carnis virginitas facit, sed etiam mentis integritas. Denique Maria Magdalena Dominum prohibetur tangere, quia nutabat de resurrectionis fide. Illa igitur tangit Christum, quæ fide tangit.

* Gellius lib. 1, cap. 12: *Capi autem*, inquit, *virgo vestalis propterea dici videtur, quia Pontificis maximi manu prehensa ab eo parente in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur.* De vestalibus plura reperies lib. 1, c. 4, *de Virginibus* n. 15

16. *Magdalena autem stabat ad monumentum foris plorans.* Quæ foris est, plorat; nam quæ intus est, plorare non novit. Plorat autem, quia corpus non videt Christi : et periisse putat; quia ipsa non cernit. Ergo Maria foris : sed non Petrus, non Johannes foris. Denique illi currentes intraverunt; et ideo non ploraverunt, et gratulantes recesserunt. Illa quæ non introivit, flevit, non credidit, fraude sublatum putavit : nec cum Angelos cerneret, credendum arbitrabatur. Et ideo dicunt ei Angeli : *Mulier quid ploras? quem quæris?* Hoc Angeli dicunt, et Dominus postea iisdem verbis repetivit; ut sciatis quia Angelorum verba mandata sint Domini.

17. Denique eadem, ut dixi, etiam Dominus verba repetivit dicens : *Mulier quid ploras? quem quæris?* Quæ non credidit, mulier est; nam qui credit, in virum perfectum resurgit, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. *Mulier*, inquit : non de sexu, sed de cunctatione convicium est. Et bene mulier, quæ nutabat; quia jam virgo crediderat. *Quid ploras?* hoc est : Tu tibi es causa plorandi, tu tibi auctor es flendi, quæ es Christi incredula. *Ploras*, quia non vides Christum : crede, et videbis. Adest Christus, nec umquam iis a quibus quæritur, deest. *Quid ploras?* hoc est, non lacrymis opus est, sed fide prompta, et Deo digna. Noli cogitare mortalia, et non plorabis : noli cogitare peritura, et flendi causam habere non poteris. Cur inde ploras, unde alii gratulantur?

18. *Quem quæris?* hoc est : Non vides quia adest Christus? Non vides quia Christus est Dei virtus, quia Christus est Dei sapientia, quia Christus est sanctitas, quia Christus est castitas, quia Christus est integritas, quia Christus natus est ex virgine, quia Christus ex Patre, et apud Patrem, et in Patre semper, natus non factus, nec degener, sed semper dilectus, verus Deus ex Deo vero?

19. *Tulerunt*, inquit, *Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum.* Erras, mulier, quæ putas ab aliis Christum de monumento esse sublatum, et
non potestate propria resuscitat
nemo tulit Dei virtutem, nem
Dei sapientiam, nemo tulit ve
lem castitatem. Non tollitur Chri
monumento justi, nec de sua
secreto, et piæ mentis arcan
qui volunt tollere, auferre n
sunt.

20. Tunc ait illi Dominus,
respice ad me. Quando non cred
lier est : quando converti incipit
vocatur, hoc est, nomen ejus
quæ parturit Christum; est enim
quæ spiritaliter parit Christum.
inquit, *ad me.* Qui Christum r
emendatur : errat autem, qui C
non videt.

21. Et ideo illa conversa resp
dixit : *Rabbi, quod interpretatur*
ter. Qui respicit, convertitur; q
vertitur, plenius intuetur : qui
proficit. Et ideo magistrum ap
quem mortuum esse credebat; r
tur quem putabat amissum.

22. *Noli*, inquit, *me tangere*,
etsi correctionis tentamenta su
tangit tamen Christum nutantis
Noli, inquit, *me tangere*, hoc e
tangere Dei virtutem, Dei sapi
reverendam integritatem, hum
castitatem.

23. *Sed vade ad fratres meos.*
aliud dicere, nisi : Jam noli fu
Vade ad electos, et ad observan
sacerdotes : *et dic illis : Ascend*
trem meum, et Patrem vestrum
meum, et Deum vestrum. Quid e
dicere, nisi : Ne mulier hinc mov
stionem? Certe a perfectioribus
dicent tibi quæ distinctio sit
trem meum, et Patrem vestru
qui juxta divinam generatione
mihi est, is juxta adoptionem P
ter est. *Patrem meum* dicendo,
turis se Dei Filius separavit :
vestrum dicendo, adoptionis
gratiam designavit. Ita et *Deum*
dicendo, mysterium suæ Incar
ostendit, ut quem Patrem na
habet, Deum appellet propter
corporis sacramentum : *Deum*
vestrum cum dicit, profectum
suæ operationis ostendit.

CAPUT V.

[illegible] a digressione ad suam defensionem, et [illegible] objecta non tantum agnoscit, verum [illegible] ulterius intendit, cupere etiam nup[illegible] ad virginitatis studium revocare [illegible] professus.

[illegible]. Et vere Deus noster factus est [illegible], ex quo passus est Christus; quando [illegible] alia omittam, pro integritate ser[illegible] mori virgines sunt paratæ. Nihil [illegible], nihil de persona loquor; ubi [illegible] Domini gratia, ibi debet esse pax [illegible]. Nec quemquam publice arguo, [illegible] me ipsum defensatum venio. Accu[illegible] enim sumus, et nisi fallor, accusa[illegible] nostri plerique de vobis sunt. [illegible] ego affectus redarguere malo, [illegible] personas prodere. Criminis autem [illegible]vidia hæc est, quia suadeo castitatem. Qui hoc non libenter accipit, ipse se prodit.

25. Virginitatem, inquit, doces, et persuades plurimis. Utinam convince[illegible], utinam tanti criminis probaretur effectus! Non vererer invidiam, si efficaciam recognoscerem. Atque utinam me exemplis potius argueretis, quam sermonibus crederetis! Sed vereor ne prævaricatores* mihi apposuisse videar qui me alienis commendent laudibus.

26. Initiatas, inquit, sacris mysteriis, et consecratas integritati puellas nubere prohibes. Utinam possem revocare nupturas: utinam possem flammeum nuptiale pio integritatis mutare velamine! An indignum videtur, ut sacratæ virgines a sacrosanctis altaribus non abducantur ad nuptias? Et quibus licet sponsum eligere, non licet Deum præferre? In me ergo facti conditio mutatur, ut pro opprobrio mihi cedat, quod semper spectavit ad gratiam sacerdotum, jacere semina integritatis, et virginitatis studia provocare.

CAPUT VI.

Ad virginitatem provocare nec improbum esse, nec novum, nec inutile: quorum primo capite paucis absoluto, alterum scilicet novum non esse Christi sententia, judicio Apostolorum, ac puerulorum exemplo docet: tum damnandas non esse nuptias monens, earum tamen multas et graves molestias declarat; utque neutram harum conditionum quisquam traducat, prudenter suadet.

27. Quæro enim utrum quasi improbum hoc, an quasi novum, an quasi inutile reprehendatur. Si quasi improbum, improba ergo vota sunt omnium, improba vita est Angelorum, quam gratia resurrectionis imitatur, qui enim non nubunt, neque ducunt uxores, erunt sicut Angeli in cœlo. Qui hoc utique reprehendit, resurrectionis vota condemnat. Itaque improbum videri non potest, quod hominibus pro præmio constitutum est: nec potest ejus rei species displicere, cujus veritas et in fructu est, et in voto.

28. Sed esto non sit improbum, numquid novum est? Nos enim nova omnia quæ Christus non docuit, jure damnamus; quia fidelibus via Christus est. Si igitur Christus non docuit quod docemus, etiam nos id detestabile judicamus. Discutiamus ergo utrum Christus integritatem docuerit, an repudiandam putaverit: *Et sunt*, inquit, *spadones, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum.* Est ergo præclara militia, quæ regno cœlorum militat. Itaque jam tunc Dominus docuit esse debere intemerata studia castitatis.

29. Unde et Apostoli eam cæteris præeminere cernentes: *Si ita est*, aiunt, *causa viri cum uxore, non expedit nubere.* Quo dicto et graviora judicaverunt onera vinculi conjugalis, et veræ integritatis gratiam prætulerunt. Sed Dominus qui sciret prædicandam omnibus integritatem, imitandam paucis: *Non omnes*, inquit; *capiunt verbum istud, sed quibus datum est*, hoc est, non est communis plurimis, et vulgaris integritas: nec pro infirmitate permittitur, sed pro virtute conceditur. Denique cum dixisset: *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum*; ut ostenderet hoc non mediocris esse virtutis: *Qui potest*, inquit, *capere capiat.*

30. Et ideo post hoc verbum offeruntur pueri ad benedicendum, qui corrup-

---

* Prævaricator ille dicitur, qui cum quem vituperare atque accusare creditur, tacite fraudulenterque laudat ac defendit.

telæ expertes, integritatis munus immaculata ætate servarent. Talium enim est regnum cœlorum, qui in puerilem castimoniam tamquam in naturam infantium corruptelæ ignoratione remeaverint. Est ergo etiam cœlesti voce probata virginitas, Dominicisque expetenda præceptis.

31. Quo loco magisterium divinæ vocis imitemur. Nam cum in superioribus conjugium memoraverit non esse solvendum, nisi ex causa fornicationis, in posterioribus integritatis gratiam, donumque contexuit; ut doceret non damnandas esse nuptias, sed probandas; nuptiis tamen ipsis integritatis studia præferenda. Quis enim tam aversus a vero, qui nuptias damnet? Sed quis tam alienus a ratione, qui conjugii onera non sentiat? Etenim *mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*

32. Et præter has molestias quamvis nubendo non peccet, contritionem tamen habebit carnis hujusmodi; graves enim partus labores, gravis creandorum et erudiendorum liberorum molestia. Quibus ante præscripsit, ne quis hujusmodi averteretur injuriis; multæ enim in partus doloribus constitutæ, conjugio se renuntiare dicunt: multi etiam matrimonii onera non ferentes, alieno ab uxore avertuntur affectu. Et ideo Apostolus ante præmisit: *Ligatus es uxori? Noli quærere solutionem.* Et bene ait: *Ligatus es;* quodam enim vir et uxor nexu inter se amatorio copulantur, et quibusdam invicem sibi habenis amoris adstricti sunt.

33. Bona igitur vincula nuptiarum, sed tamen vincula: bonum conjugium, sed tamen a jugo tractum, et jugo mundi; ut viro potius cupiat placere, quam Deo. Bona etiam vulnera caritatis, et osculis præferenda: *Utilia* enim *vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici.* Denique Petrus vulnerat, Judas osculatur: illum oscula condemnant, hunc vulnus emendat: illius osculis proditionis venena funduntur, istius lacrymis culpa lavatur. Itaque ut ostenderet sermo propheticus bona vulnera tis, Ecclesia dicit in Canticis c rum: *Quia vulnerata caritatis s*

34. Nemo ergo vel qui conjug git, reprehendat integritatem integritatem sequitur, condem jugium. Namque hujus sententia sarios interpretes damnavit jam Ecclesia, eos scilicet qui aude vere copulam conjugalem. Audi quid dicat sacrosancta Ecclesia *frater meus, exeamus in agrum, camus in castellis, diluculo surg vineas, videamus si floruit vitis.* ager fructus habet, sed ille m qui et fructibus redundat, et Est ergo Ecclesiæ ager diversis dus copiis. Hic cernas germina tatis flore vernantia, illic tam campis silvæ viduitatem gravi lentem, alibi tamquam uberi fr jugii Ecclesiæ segetem replente horrea, ac veluti maritatæ vine bus torcularia Domini Jesu redu in quibus fidelis conjugii fruct berat.

CAPUT VII.

Tertium caput aggressus, nempe vir non esse inutilem, negat ullum bl blicæ adferri damnum; quin h maxime ille status floreat, ibi copi civium esse frequentiam docet: secus esset, hunc tamen eo non la dum; cum in uxoribus caste vive non culpetur. Postquam vero eo juventuti nuptias hinc fieri di objiciebant, demonstravit inanit qui virgines serius velandas esse c bant, respondet hic episcopi requ dentiam: at solam ætatem consid non esse Martyrum exemplis, ac p ad Christum accedentium, probat

35. Nec improbum igitur, ne integritatis est studium. Vide forte inutile judicetur; nonnull dixisse audivi quod periit mun fecit genus humanum, conjug facta sunt. Quæro quis tandem uxorem, qui non invenerit? fuerint bella pro virgine? Quis pro virgine sit peremtus? De c autem ista nascuntur, ut pe adulter uxoris, raptor præliis ap Ista reipublicæ semper damno

Pro virgine sacra nemo damnatus est; quia castitatem non pœna cohibet, sed religio auget, fidesque conservat.

36. Si quis igitur putat consecratione virginum minui genus humanum, consideret quia ubi paucæ virgines, ibi etiam pauciores homines: ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. Discite quantas Alexandrina, totiusque Orientis, et Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverint. Pauciores hic homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Ex ipsius igitur orbis terrarum usu non inutilis virginitas existimatur, præsertim cum per virginem salus venerit, orbem fœcundatura Romanum.

37. Quod si quis hoc prohibet, prohibeat igitur pudicas uxores degere; quia frequentius possunt parere incontinentes. Nulla peregrinanti marito fidem servet; ne damnum faciat prolis futuræ et partus frequentioris amittat ætatem.

38. Sed difficilior fit via adolescentibus ad nuptias impetrandas. Quid si forte commodior? Quæro enim cum his aliquem habere tractatum, qui arcendæ virginitatis sententiam gerunt. Itaque qui sunt isti, discutere debemus: utrum qui uxores habent, an qui non habent? Si qui habent, timere non debent; uxores enim eorum jam virgines esse non possunt. Si qui non habent, non sibi injuriam faciant, quod ejus tantum nuptias speraverint, quæ nuptura non esset. An fortasse patres pro filiarum conjunctione solliciti, moleste ferunt virgines consecrari? Nec hi quod verentur, habent; si sequantur consilium. Inter paucas suæ citius eligentur.

39. Aiunt etiam plerique maturioris ætatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo sacerdotalis cautionis esse debere, ut non temere puella veletur. Spectet plane, spectet ætatem sacerdos, sed fidei vel pudoris. Spectet maturitatem verecundiæ, examinet gravitatis canitiem, morum senectam, pudicitiæ annos, animos castitatis: tum deinde si matris tuta custodia comitum sobria sedulitas. Si hæc præsto sunt, non deest virgini longæva canities: si hæc desunt, differatur puella moribus quam annis adolescentior.

40. Non ergo ætas rejicitur florentior, sed animus examinatur. At certe Theclam non senectus, sed virtus probavit. Et hinc quid plura contexam, cum omnis ætas habilis Deo, perfecta sit Christo? Denique non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem. Nec mirere in adolescentulis professionem, cum legeris in parvulis passionem; scriptum est enim: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* An dubitamus si eum usque ad continentiam sequatur adolescentia, quem usque ad mortem confitetur infantia? Et quasi incredibile putamus, si puellæ nubiles Christum sequantur ad regnum, quem etiam pueri sequebantur in deserto; sicut legimus quia saturata sunt de quinque panibus quatuor millia hominum, *exceptis*, inquit, *pueris et mulieribus.*

41. Nolite ergo a Christo arcere infantes; quia et ipsi pro Christi nomine subiere martyrium: *Talium est enim regnum cœlorum.* Vocat eos Dominus, et tu prohibes? De ipsis enim Dominus ait: *Sinite eos venire ad me.* Nolite adolescentulas arcere, de quibus scriptum est: *Propterea adolescentulæ dilexerunt te.* Et induxerunt te in domum matris suæ. Nolite postremo a Christi caritate etiam parvulos separare, quem etiam intra matris uterum adhuc positi exsultatione prophetica fatebantur.

CAPUT VIII.

Ætatem omnem quærendo Christo habilem esse supra docuit, hic nullum locum ad id oportunum non esse ostendit. Cur occidente sole ægri adferantur ad Christum, is autem quæratur orto jam die? ubi et de jactantia vitanda præcipitur. Ad sequendum per diem Christum exhortatio: cum vero nec in foro, nec in plateis, ubi vulnerari ac spoliari dicitur Sponsa, reperiri.

42. In ipsis adhuc Ecclesiæ principiis turbæ requirebant eum. Qua ratione? Quia *manus*, inquit, *imponens curabat eos.* Nec tempus ad sanandum, nec locus quæritur. Omnibus enim locis omni-

busque temporibus non est prætermittenda medicina. Intra domum Maria ab Angelo benedicitur, intra domum David ungitur in prophetam. Ubique Jesus curat, ubique sanat : in itinere, in domo, in deserto. In itinere curatur quæ fimbriam tetigit : in domo principis Synagogæ filia resuscitatur : in deserto turba sanatur. Denique sic habes : *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille singulis his manus imponens curabat eos.* Sanabat ergo et in deserto, et occidente jam sole, et sanabat, manus imponens; ut et Deum se et hominem demonstraret. Non immerito igitur facta jam die turbæ requirebant eum.

43. Video ordinem. Sole occidente, ægri deferuntur ad Christum : facta autem die, turbæ requirebant eum. Quando enim nisi per dies quæritur Christus? Nam qui in luce ambulat, non recedit a Christo. Itaque nox habebat adhuc ægrotantium gemitus, dies jam fidem plebis, jam lætitiam sanatorum; ut quod scriptum est, compleretur : *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia.* Quæ enim turbæ major gratia, quam ut etiam in desertum locum Christum sequatur?

44. In quo ille docet a perfecto abesse debere jactantiam; non enim sanandorum copiam, sed operum jactantiam declinabat. Et nos igitur si salvi esse desideramus, vel si jam meremur sanitatem, procul a luxuria, procul a lascivia; tamquam in arido vitæ istius et jejuno solo quadam siti corporis fugitantem deliciarum Christum sequamur.

45. Sequamur per dies. Adest Ecclesiæ dies, quem Abraham vidit, et gavisus est. Sequamur ergo per dies Christum; non enim in noctibus reperitur. *In cubili, inquit, meo, in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea; quæsivi eum, et non inveni eum : vocavi eum, et non obaudivit me.*

46. In foro aut in plateis Christus non reperitur. Denique nec illa eum in foro et in plateis potuit reperire, quæ dixit : *Exsurgam, ibo, et circumibo civitatem, in foro et in plateis, et quæram quem dilexit anima mea. Quæsivi eum, et non inveni eum : vocavi eum, et non obaudivit me.* Nequaquam igitur ibi quæramus Christum, ubi invenire non possimus. Non est Christus circumforaneus. Christus enim est pax, in foro lites : Christus justitia est, in foro iniquitas : Christus operator est, in foro inane otium : Christus caritas est, in foro obtrectatio : Christus fides est, in foro fraus atque perfidia : Christus in Ecclesia est, in foro idola. Et ut illa vidua quam in alio perstrinximus libro*, cognoscat non obtrectandi me loquutum illa studio, sed monendi; neque non asperum, sed sollicitum; gratia reconciliationis accipiat** : in Ecclesia vidua justificatur, in foro circumvenitur. Fugiamus ergo forum, fugiamus plateas.

47. *Prudentiam autem notam adesse tibi, ut custodiat te a muliere aliena et mala... Per fenestram enim de domo sua in plateas prospicit.* Fugiamus plateas. Non enim injuria tantummodo est non invenisse quem quæras; sed etiam plerumque ubi non oportet quæsisse, vulnus est : quæsisse in domibus virorum qui sibi falso doctorum nomen adsumunt : quæsisse procacius quam verecundius.

48. Ergo caveamus exemplo Ecclesiæ illius, ne nos custodes inveniant, qui circumeunt civitatem : *Invenerunt, inquit, me custodes qui circumeunt civitatem : percusserunt, et vulneraverunt me, et tulerunt pallium meum custodes murorum.* Non in se, filiæ; non, inquam, in se, filiæ, sed in nobis vulneratur Ecclesia. Caveamus igitur ne lapsus noster vulnus Ecclesiæ fiat; ne quis a nobis pallium auferat, hoc est, amictum prudentiæ, insigne patientiæ, quo mollioris ambitio vestis exuitur : *Qui enim mollioribus vestibus induuntur, in domibus regum sunt.* Nobis autem pallium dedit Christus, quo apostolos suos, et corpus suum ipse vestivit. Quod denique jubet te dare, si quis a te tunicam petat, ut dimittas ei et pallium, id est,

* *De Viduis*, c. 9, *et seq.*

** Idem est ac si scripsisset : in reconciliationis testimonium accipiat quod sum dicturus, nimirum in Ecclesia, etc.

insigne philosophiæ tuæ tradas, et quasi amictu prudentiæ tuæ eum qui ante nudus fuerit, circumvestias.

CAPUT IX.

Quærendum Christum in montibus aromatum atque in deserto: hujus fœcunditas, exposito cur flos atque lilium dictura Christus, describitur; et induci in domum vini, ordinarique in se caritatem cupere narratur Ecclesia.

49. Ibi igitur, filiæ, Christum quæramus, ubi quærit Ecclesia, in montibus boni odoris, qui excelsorum sublimitate factorum suavem vitæ odorem pro meritorum verticibus exhalant. Fugit enim plateas, fugit conventus, et strepitus fori, juxta quod scriptum est: *Fuge, fraternus meus, et similis efficere cervo aut hinnulo cervi in montibus aromatum.* Serpentinis enim invisus colubris et fugitans canum, atque humi reptantibus infestus serpentibus, nescit habitare nisi in sublimitate virtutum, nescit commorari nisi in talibus Ecclesiæ filiabus, quæ possunt dicere: *Christi enim bonus odor sumus Deo;* sed quibusdam odor mortis in mortem, in iis qui pereunt; quibusdam odor vitæ in vitam, in iis utique qui odorem resurrectionis Dominicæ vivida fide spirant.

50. Isti sunt aromatum montes, qui Domini corpus Jesu acceperunt, et in linteis cum aromatibus ligaverunt; quicumque enim crediderunt quia Jesus mortuus est, et sepultus est, et resurrexit, hi excelsum veræ cacumen fidei virtutum fastigiis extulerunt. Ubi ergo Christus quæritur? In pectore prudentis scilicet sacerdotis.

51. Et quoniam de deserto tractatus hic sumitur, ubi quærendus sit, etiam ipse demonstrat, dicens: *Ego, flos campi, et lilium convallium. Tamquam lilium in medio spinarum.* Ecce alium locum, in quo solet Dominus diversari; immo non in uno, sed in pluribus. *Ego,* inquit, *flos campi;* quia patentem simplicitatem puræ mentis frequentat. *Et lilium convallium;* flos enim humilitatis est Christus, non luxuriæ, non voluptatum, non lasciviæ: sed flos simplicitatis, flos humilitatis. *Tamquam lilium in medio spinarum.* Nonne inter asperitates laborum, contritionesque animorum boni flos odoris exsurgit; quia contrito corde Deus placatur?

52. Hoc est desertum, filiæ, quod ducit ad regnum, hoc est etiam desertum, quod floret ut lilium; juxta quod scriptum est: *Lætare sterilis, et exsulta desertum, et floreat ut lilium.* In hoc deserto, filiæ, arbor illa bona fructifera, quæ bonos fructus facit, incipit brachia factorum suorum diffundere, verticem divinitatis adtollere. Juxta quam nostræ ligna silvæ frutescant; quia *sicut arbor mali inter ligna silvæ, ita fraternus meus inter medium filiorum.* Et videns hoc Ecclesia lætetur et gaudeat dicens: *In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis.*

53. Videns, inquam, hoc Ecclesia, et fidei nostræ jam læta successu dicat: *Inducite me in domum vini, et ordinate in me caritatem.* Caritas non potest esse sine fide; tres enim sunt velut vades Ecclesiæ, spes, fides, caritas. Cum spes præcesserit, fides fundata fuerit, ordinatur caritas, Ecclesia copulatur.

CAPUT X.

Ut Christi mereamur in nos adventum, Spiritum sanctum invocari debere; illum enim non semper venire, neque ad omnes: sed ad eam animam quæ ita terrestrem exuerit tunicam, ut ipsam postea non resumat. Pedum lotio quid significet; et quod dicit Sponsa, quomodo inquinabo illos? Denique spiritales animæ pedes hoc loco intelligendos esse demonstratur.

54. Didicisti ergo ubi Christum requiras, disce etiam quemadmodum possis mereri, ut ille te quærat. Excita Spiritum sanctum dicens: *Exsurge, aquilo, et veni auster; adspira hortum meum, et profluant aromata mea. Descendat fraternus meus in hortum suum, et manducet fructus pomiferarum suarum.* Hortus Verbi animæ vernantis affectus est, et in pomiferis virtutis est fructus.

55. Venit ergo; et sive manduces, sive bibas, si Christum invocas, adest dicens: *Venite, manducate panes meos, et bibite vinum meum;* sive etiam dormias, pulsat ad januam. Venit, inquam, frequenter, et per prospectum mittit

manum suam : sed non semper, nec ad omnes, sed ad eam animam quæ potest dicere : *Nocte exui me tunicam meam.* Etenim in hac sæculi nocte prius tibi corporalis vitæ amictus est exuendus; exuit enim se carne Dominus, ut pro te de dominationibus et potestatibus mundi istius triumpharet.

56. *Quomodo induam illam?* Vide anima Deo devota quid dicat. Sic se actus corporis et terrenos exuit mores, ut nesciat quomodo, etiamsi velit, rursus possit induere. *Quomodo induam illam?* hoc est, qua verecundia, quo pudore, qua postremo memoria? Consuetudo enim boni usum pravitatis veteris amisit.

57. *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?* Didicisti in Evangelio quod pedes lavare fidei mysterium, humilitatis insigne sit; juxta quod scriptum est : *Si ego lavi pedes vestros Dominus et magister, quanto magis vos debetis alter alterius pedes lavare?* Sed hoc ad humilitatem pertinet. Quantum vero ad mysterium, pedes debet lavare suos qui vult partem habere cum Christo : *Si enim non lavero, inquit, tibi pedes, non habebis partem mecum.* Cum hoc Petro dicitur, quid de nobis censetur?

58. Qui lavit igitur pedes, non necesse habet iterum lavare; et ideo caveat ne inquinet eos. Et bene sancta Ecclesia dicit : *Lavi pedes meos.* Non dicit : Quomodo iterum lavabo eos; sed, quomodo iterum inquinabo eos? quasi oblita maculæ veteris, oblita contagii. Admonet igitur in ministerio corporali quemadmodum spiritale debeamus actuum nostrorum diluere vestigium. Itaque pedes cum semel laveris æterni fontis irriguo, et mysterii mundaveris sacramento; cave ne iterum corporeæ cupiditatis illuvie, lutulentique actus terrenis sordibus inquinentur.

59. Isti sunt pedes quos David lavit in spiritu, qui te docet quemadmodum eos inquinare non possis, dicens : *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Hierusalem.* Utique hic non corporis, sed animi intellige pedes. Quomodo enim terrenus homo in cœlo haberet corporis pedes? Hierusalem enim, sicut Paulus te docuit, in cœlo est. Et idem te docuit quemadmodum in cœlo stare possis, cum dicit : *Nostra autem conversatio in cœlis est;* conversatio morum, conversatio factorum, conversatio fidei.

CAPUT XI.

Bonum esse ad accessum Christi trepidare ac festinare : eum non cum venerit solum, sed et prius quam veniat, solitum deferre mercedem, ut myrrha digiti ac manus fluant, hoc est, ut credamus Christum non vidisse corruptionem, cum sit unguentum effusum nomen ejus. Hoc unguentum quod semper fragrabat apud Patrem, in tempore Filius effudit : sed exinanitum fuit in Judæis, et a gentilibus collectum; cumque etiamnum fluat quotidie, diligenter excipiendum est; ut animam nostram totam penetret.

60. QUISQUIS sic vivit, potest dicere : *Fraternus meus misit manum suam per prospectum, et venter meus turbatus est ad illum : surrexi aperire fratri meo.* Bonum est ut ad adventum Domini interiora turbentur. Si ad Angeli adventum Maria turbata est, quanto magis ad Christi nos turbamur adventum? INFLUENTIBUS quippe divinis, corporeus peregrinatur affectus, et usus ille exterioris hominis exolescit. Et tu turbare, et tu festina. Festinantes illi agnum manducare præcipiuntur. Surge, aperi, ad januam Christus est, vestibula domus tuæ pulsat : si aperueris, introibit, et introibit cum Patre.

61. Nec solum cum ingressus fuerit, mercedem relinquit; sed etiam prius quam ingrediatur, mercedem præmittit. Adhuc anima turbatur, adhuc parietes domus suæ palpat, adhuc ostium quærit ubi Christus est, adhuc solvit vinculum carnis, et corporis claustra, adhuc Christus foris pulsat : *Manus autem, inquit, meæ stillaverunt myrrham, et digiti mei pleni in manibus clausuræ.* Quam myrrham stillant animæ manus, nisi illam quam obtulit justus ille Nicodemus magister in Israel, ille qui meruit lavacri primus audire mysterium, qui adtulit mixturam myrrhæ et aloes quasi libras centum, et misit in corpus Jesu : perfectum utique odorem fidei adtulit?

62. Hunc odorem fragrat anima quæ

Christo aperire incipit; ut accipiat primo odorem Dominicæ sepulturæ, et credat quia caro ejus non vidit corruptionem, nec odore aliquo mortis emarcuit: sed æterni illius floris, et semper virentis odore condita surrexit. Quomodo enim poterat vel in carne marcescere, cujus nomen unguentum exinanitum est? Exinanivit se, ut spiraret tibi.

63. Semper unguentum hoc erat, sed erat apud Patrem, erat in Patre. Olebat tantum Angelis et Archangelis, tamquam intra vas cœli. Aperuit os Pater dicens: *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ.* Descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore Verbi. Eructavit cor Patris Verbum bonum, fragravit Filius, Spiritus sanctus exhalavit, atque per omnium se corda diffudit; *Diffusa est enim caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum.*

64. Ipse Dei Filius in corpore tamquam in vase odorem primo cohibebat, suum opperiens tempus, sicut ait: *Dominus dat mihi linguam eruditionis; ut sciam quando oporteat dicere sermonem.* Venit hora, et aperuit os, exinanivit unguentum, quando virtus exibat de eo.

65. Hoc unguentum exinanitum est super Judæos, et collectum est a gentibus: exinanitum in Judæa, et redoluit in omnibus terris. Hoc unguento uncta est Maria, et virgo concepit, virgo peperit bonum odorem, Dei Filium. Hoc unguentum effusum est super aquas, et sanctificavit aquas. Hoc unguento uncti sunt tres pueri, et humorem iis flamma roravit. Hoc Daniel unctus est, et leonum ora mollivit, feritatemque permulsit.

66. Fluit hoc unguentum quotidie, et numquam deficit. Accipe vas tuum, virgo, et accede, ut possis hoc unguento repleri. Accipe unguentum æstimatum trecentis denariis, sed gratis datum, non venditum; ut omnes haberent gratis. Virgo, ungere: noli contristari sicut Judas, quia hoc unguentum effunditur, sed consepeli in te Christum. Claude sane vas tuum, ne unguentum effluat. Claude integritatis clave, loquendi verecundia, abstinentia gloriandi.

67. Hoc, quæ habet unguentum, Christum recipit; et ideo quæ habebat, ait: *Aperui, inquit, fratri meo, frater meus transivit.* Quomodo transivit? Id est, mentis interna penetravit, sicut dictum est Mariæ: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Vivum enim Verbum Dei, sicut gladius acutus, penetrans, et corporalium repagula cogitationum, et cordis interna rimatur.

CAPUT XII.

Omnibus et maxime virginibus Christum exspectandum: si vero ille tardaverit, quod semper animæ sit socordia, surgendum et donorum ab eo jam acceptorum contemplatione invocandum Spiritum sanctum; extemplo enim Sponsum responsurum. Quid sit quod caput ac cincinnos suos humidos dicat? quo loco inseritur a capillorum cincinnis dehortatio. Deinde ubi animam rursus ad servandam innocentiam, et capiendum ex actibus ac fide odorem spiritalem impulit, spondet eam sic placituram, accessurumque ad ipsam Christum, neque se illi nisi tentationis causa subducturum; atque adeo tentatores esse spernendos.

68. Et tu igitur, anima, una de populo, una de plebe (neque enim Christus stupet aliqua sæcularium discrimina dignitatum, nec auratam vestem, aut monile pretiosum, aut nobilia coruscantium gemmarum serta miratur, quorum dispendiis sæpe lis movetur in Ecclesia, pax fugatur), certe tu una de virginibus, quæ corporis tui gratiam splendore mentis illuminas (propior enim es quæ Ecclesiæ compararis); tu, inquam, in cubili tuo, et nocturno tempore constituta, semper meditare Christum, et ejus adventum omnibus sperato momentis.

69. Si tardare tibi videtur, exsurge. Tardare videtur, cum diu dormis: tardare videtur, cum ab oratione vacas: tardare videtur, cum vocem non excitas psalmis*. Primitias vigiliarum tua-

* De psalmis domi privatim decantandis intelligimus, cum publica psalmodia id temporis in Ecclesia Mediolanensi adhuc non videatur fuisse instituta. Vel certe per vocem *psalmis* signari possunt alii quilibet cantici pii atque spiritales, ad quos nos exhortatur sanctus Apostolus.

rum Christo dicato, primitias actuum tuorum Christo immola. Audisti in superioribus quia vocavit te, dicens : *Veni a Libano, Sponsa, veni a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei :* transibis in sæculum certatura, pertransibis ad Christum triumphatura de sæculo. Audisti quia te a leonum et pardorum, id est, a spiritalium nequitiarum incursionibus separavit : audisti quia placet ei tuarum pulcritudo virtutum : audisti quia vestimentorum tuorum aromata, hoc est, bonum odorem integritatis omnibus odoribus prætulit : audisti quia hortus es conclusus, suavium pomiferarum refertus fructibus. Pete igitur ut adspiret tibi Spiritus sanctus, adspiret super cubile tuum, atque odorem piæ mentis, et gratiæ spiritalis accumulet. Respondebit tibi : *Ego dormio, et cor meum vigilat.*

70. Audis vocem pulsantis ad januam, et dicentis : *Aperi mihi, soror mea : surge, proxima mea, columba mea, perfecta mea :* caritate proxima, simplicitate columba, virtute perfecta; *quia caput meum repletum est rore.* Sicut enim ros cœli nocturnas amovet siccitates, ita ros Domini nostri Jesu Christi nocturnis et sæcularibus tenebris æternæ vitæ stillavit humorem. Hoc est caput quod æstu mundi nescivit arescere; unde ait : *Quia si in humido hoc faciunt, in arido quid facient?* Hoc igitur caput rorat aliis, sibi abundat. Et bene abundat caput Christi; quia caput tuum Christus est, qui plenus est semper, nec liberalitatibus exhauritur suis, aut diuturna deficit largitate. In hoc caput ferrum non adscendit, quod est instrumentum belli, insigne discordiæ.

71. Nunc specta, et vide ros ille qualis sit, scilicet non vulgaris humoris : cincinni autem sunt in eo guttarum noctis. Noli, proxima mea, accipere cincinnos corporalium capillorum. Non illi ornamenta, sed crimina sunt : lenocinia formæ, non præcepta virtutis. Alios cincinnos Nazaræus habet, in quibus ferrum non adscendit, quos nemo præcidit : qui non calamistris compositi, et arte digesti, sed multiplici crispantes virtutum nitentium gratia refulserunt. Disce in historia quales Nazaræus cincinnos habeat, quos quandiu Samson habuit intactos, numquam vinci potuit. Cincinnos perdidit, et meritum virtutis amisit.

72. Audita igitur voce Verbi, quam exueras tunicam nocte, ne quæras quemadmodum induas eam; offenditur enim, et frequenter offertur per nequitiam spiritalem. Quemadmodum, inquam, induas eam, obliviscaris, et nescias : et quasi jam Dominus adsistat, exsors corporalium vinculorum turbata consurgas : internam orationibus præpares mentem dum surgis; ut ex humilibus ad superna contendas, et studeas fores tui cordis aperire : dum manus tuas tendes ad Christum, fidelem tua gesta spirabunt odorem.

73. Admove igitur manus naribus tuis, et odorem actuum tuorum indefessa ac pervigili alacritate mentis explora. Mulcebit te odor dexteræ tuæ, et fragrantiam resurrectionis tua membra redolebunt, myrrham digiti tui sudabunt, hoc est, fidei veræ gratiam spiritalia gesta fragrabunt. Capis ergo, virgo, ex interiore tuo corpore voluptatem, et ipsa tibi dulcis, ipsa tibi suavis es, et ipsa tibi (quod peccantibus sæpe contingit) non incipis displicere; plus enim tibi placebit nuda simplicitas, corporeæ fraudis exuta tegminibus.

74. Talem te Christus desideravit, talem te Christus elegit. Aperto itaque ingreditur ostio; neque enim potest fallere, qui se ingressurum esse promisit. Complectere igitur quem quæsisti : accede ad ipsum, et illuminaberis : tene illum, roga ne cito abeat, obsecra ne recedat; Verbum enim Dei currit, fastidio non capitur, negligentia non tenetur. Obeat anima tua in verbo ejus, et cœlestis sermonis insiste vestigio; cito enim transit.

75. Denique quid ait illa? *Quæsivi eum, et non inveni illum : vocavi eum, et non obaudivit me.* Ne putes displicere te, quæ vocasti, quæ rogasti, quæ aperuisti, quod tam cito abiit : sinit nos sæpe tentari. Denique turbis rogantibus ne recederet, quid ait in Evangelio? *Et aliis civitatibus oportet me evangelizare ver-*

lum Dei; quia ideo missus sum. Sed etiam si tibi ille abiisse videtur, exi, rursus explora.

76. Noli jam Deo devota illos metuendos circumforaneos intelligibiles timere custodes, noli timere eos qui circumeunt civitatem, noli vulnera formidare, quæ sequentibus Christum nocere non possunt. Etiamsi corpus tuum, hoc est, vitam corporis tui auferant, vicinus est Christus: quem cum inveneris, ubi cum eodem commorari debeas agnosce, ne forte a te discedat; cito enim deserit negligentes.

CAPUT XIII.

Docendum nobis esse ab Ecclesia quo pacto Sponsus teneri queat, vinculis scilicet caritatis et suppliciorum beneficio: introducendum etiam eum in interiorem domum, sed virtute prius exornatam. Per quam fenestram manum mittere dicatur Sponsus, et quemadmodum fenestræ virgini sint parandæ? Eam quoque januæ suæ silentii seras apponere debere, quod magno suo malo Eva non fecit. Tunc mortificationis ac resurrectionis myrrham sudaturam; si modo Virgo illa talis fuerit, qualis esse jubetur ab Apostolo: sed Christum inquiri velle, atque odio habere garrulitatem.

77. Quis igitur te nisi sancta Ecclesia debet docere quemadmodum Christum teneas? Immo jam docuit, si quæ legis, intelligas. *Quam modicum*, inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis, donec inveni quem dilexit anima mea : tenui eum, et non relinquam eum.* Quibus igitur Christus tenetur? Non injuriæ nexibus, non restium nodis : sed vinculis caritatis, mentis habenis stringitur, et animæ tenetur affectu. Si vis et tu tenere Christum, quære jugiter, nec pœnam metuas; inter supplicia enim frequenter corporis, inter ipsas persequutorum manus Christus melius invenitur. *Quam modicum*, inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis.* Exiguo enim spatio, brevique momento cum persequutorum manus evaseris, nec succubueris potestatibus mundi, tibi Christus occurret, nec te diu tentari patietur.

78. Quæ sic Christum requirit, quæ Christum invenit, potest dicere : *Tenui eum, nec relinquam eum; donec introducam eum in domum matris meæ, et in cubiculum ejus quæ me concepit.* Quæ est domus matris tuæ et cubiculum ejus, nisi internum tuæ secretumque naturæ? Hanc domum serva, hujus domus mundato penetralia; ut cum immaculata domus fuerit, nec ullius adulterinæ conscientiæ sordibus inquinata, spiritalis domus in sacerdotium sanctum lapide angulari coagmentata consurgat, et Spiritus sanctus habitet in ea. Quæ sic Christum requirit, quæ sic Christum obsecrat, non relinquitur ab eo, immo etiam frequenter revisitur; est enim nobiscum usque ad consummationem mundi.

79. Ergo Christus repertus est, et tenetur : et repertus est ille qui per fenestram tuam manum misit. Quæ est fenestra nostra, nisi per quam opera Christi videmus, oculus scilicet animi, et mentis obtutus? Et ideo, virgo, per fenestram tuam Christus introeat, Christus manum suam mittat per fenestram, tibi veniat Verbi non corporis amor. Si igitur per fenestram tuam manum mittit Dei Verbum, vide quemadmodum fenestras tuas præpares, vide quemadmodum ab omni pulvere delictorum detergere debeas. Nihil tetrum habeat, nihil adulterinum fenestra virginis. Procul stibium et cæteras affectati nugas decoris, procul adulterini amoris illecebras. Similis aurium clausura est, quibus non suspendenda onera, non figenda vulnera : sed unus ornatus est, audire quod prosit.

80. Januam quoque tuam disce temporibus obserare nocturnis, non facile quisquam patentem reperiat. Sponsus ipse vult clausam esse, cum pulsat. Janua nostra os nostrum est, Christo propemodum soli debet aperiri : nec aperiatur, nisi ante pulsaverit Dei Verbum. Denique ideo scriptum est : *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus;* ne facile aperiat os suum, nec vulgari designet alloquio. Neque enim de ipsis divinis decet, nisi Verbo Dei interpellata, respondeas. Quid tibi cum cæteris? Soli Christo loquere, soli fabulare Christo. Si enim ut mulieres in Ecclesia taceant, scriptum est; quanto magis non decet patere

virginis januam, non decet viduæ patere fores? Cito insidiator pudoris obrepit, cito verbum excidit, quod revocare desideres.

81. Si Evæ clausa fuisset janua, nec Adam deceptus fuisset, nec respondisset interrogata serpenti. Introivit mors per fenestram, hoc est, per Evæ ostium. Ingreditur mors per ostium tuum, si falsum loquaris, si turpiter, si procaciter, postremo si ubi non oportet, loquaris. Clausæ sint igitur labiorum fores tuorum, et obseratum maneat vocis vestibulum : tunc fortasse reserandum, cum audieris Dei vocem, cum audieris Dei verbum.

82. Tunc tibi myrrha sudabit, tunc tibi baptismatis adspirabit gratia; ut ab elementis mundi commoriare cum Christo; et cum Christo resurgas. *Quid adhuc, inquit, velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt ad corruptionem ipso usu;* corruptela enim abesse debet a castis : itaque carnis et mundi sepelite curam. *Qui cum Christo resurrexistis, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est.* Cum Christum quæritis, Patrem Deum videtis; Christus enim in dextera Dei sedet.

83. Sed ea quæ Christum requirit, non debet esse vulgaris, non debet esse in foro, non in plateis, voce querula, gressu lubrica, facilis aditu, vilis adspectu. Terrenum tibi Apostolus consortium negat, et ultra naturæ propemodum terminos alis ad cœlum docet spiritalibus evolandum. *Quæ sursum sunt,* inquit, *sapite, non quæ super terram.* Sed quia hoc impossibile erat in hoc corporis velut claustro reclusis; et quia defunctis corporibus, anima fertur ad superiora revolare, alligata dum vivimus quadam nostræ lege naturæ, ideo addidit : *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Si abscondita est cum Christo in Deo, non appareat mundo; Christus enim mortuus est mundo, vivit Deo.

84. Vide nunc quemadmodum desiderari amet Christus, confabulationes non amet. Aperuit ergo virgo illa suas fores Dei Verbo : sed *transivit,* inquit, *et exivit anima mea in verbo ejus.* Exivit a mundo, exivit a sæculo, remansit in Christo. *Quæsivi,* inquit, *eum, et non inveni eum;* amat enim Christus diu requiri.

CAPUT XIV.

Sponsam inveniri a custodibus cœlestis Hierusalem in quam illi ingrediendum, et qua ratione? Ejusdem civitatis lumen, muri, portæ, ac cives explicantur. Quomodo intelligatur anima spoliari a sanctis Angelis: quomodo etiam quæ Christum in foro et plateis mysticis quæsitum invenerit, ab eisdem Angelis vulneretur? Quibus jungitur alia pallii utiliter ablati expositio.

85. INVENERUNT illam custodes murorum. Fortasse sunt et alii custodes, quos magis intelligere debeamus. Est enim civitas quæ portas murorum clausas non habet, de qua dictum est : *Et portæ ejus non claudentur per diem;* nox enim non erit amplius in ea, adferent gloriam et honorem gentes in illam. Illa est ergo civitas Hierusalem quæ in cœlo est, intra quam jam quasi perfecta et immaculata servaris; non enim intrat in eam omne commune. Communis castitas non est, communis pudicitia non est, quæ in libro vitæ scribitur.

86. Si igitur invenimus civitatem, ingrediamur in eam, videamus lumen ejus, videamus muros, videamus tribus, videamus fundamenta muralia, videamus etiam custodes murorum. Sed quomodo ingrediamur in eam? In hac civitate vita est, et una est via quæ ducit ad vitam : via autem Christus est; ergo Christum sequamur. Sed ipsa in cœlo est civitas. Quomodo igitur adscendamus ad cœlum, docet Evangelista qui dicit : *Et duxit me Spiritus in montem magnum et altum, et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo.* Adscendamus ergo spiritu; quia caro adscendere ad eam non potest. Adscendamus nos interim ad cœlum, ut ad nos postea de cœlo illa descendat, in qua lumen est simile lapidis pretiosissimi, ut lapidis jaspidis et crystalli. Habet murum magnum et altum.

87. Didicisti lumen, didicisti murum : disce portas, disce custodes. *Habet,* inquit, *portas duodecim; et in*

portis *Angelos duodecim, in quibus duodecim tribuum filiorum Israel superscripta sunt nomina*. In portis patriarcharum nomina continentur, in muro apostolorum; fundamenta enim civitatis, apostoli : et lapis angularis est Christus, in quo omnis structura consurgit. Deus foris, Deus intus, Deus ubique est; habet enim, inquit, civitas majestatem Dei. Ergo et vos, sanctæ virgines, et quicumque justi estis, et immaculatam [illegible]æ geritis castitatem, cives sanctorum estis et domestici Dei. Sed tunc civitatem istam patriæ possidebitis, Christum intra civitatis hujus septa [illegible]ratis, ingressi per fidem actusque virtuosos, patriarcharum clarificati lumine, fundati super apostolos, versantes inter Angelos.

88. Quomodo igitur isti custodes Angeli sunt, qui castæ animæ pallium tollunt? Aliud pallium virginum est, aliud adolescentiæ circumforaneæ. Illa quæ in foro Christum requirit, pallium etiam quod habebat, amisit; prudentia enim non in foro, non in plateis, sed in Ecclesia possidetur. Et fortasse (ut cum illis quoque veniamus in gratiam, atque omnium misericordem Deum esse doceamus, quia et illi Christum aliquando reperiunt, si tamen jugiter quærant), pallium hoc amictus est corporis.

89. Ergo qui quæsivit in cubili Christum (si tamen sic quæsivit, sicut ille qui dixit : *Sic memor fui tui super stratum meum*; si quæsivit in noctibus, juxta quod scriptum est : *In noctibus extollite manus vestras in sancta;* si quæsivit in civitate, in foro et in plateis : in civitate Dei nostri : in foro fortasse in quo judex ille divini juris sedet, in plateis unde collecti sunt : qui ad cœnam Dominicam convenerunt), potest custodientibus civitatem Dei Angelis, dum diu quærit, occurrere.

90. Quin etiam ex cœlesti custodum natura cœlestem intelligere possumus civitatem, cœleste forum justitiæ sempiternæ : non viles plateas, sed fortasse in quibus superfluere fons ille consuevit, de quo scriptum est : *Superfluant tibi aquæ de tuo fonte, et in plateis tuis diffundantur tuæ aquæ*. Qui sic ergo Christum requirit, ad Angelos pervenit.

91. Sed si bonis ad Angelos meritis pervenitur; cur, qui pervenerit, vulneratur? Est et gladius bonus, cujus gladii bonum vulnus. Vulnerat Dei Verbum, sed non ulcerat. Est vulnus boni amoris, sunt vulnera caritatis; ideoque dixit : *Vulnerata caritatis ego sum*. Quæ perfecta est, vulnerata est caritatis. Bona sunt igitur Verbi vulnera, bona sunt amantis vulnera : *Utilia* enim *vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici*. Vulnerata caritatis Rebecca est, quæ relictis parentibus, migravit ad sponsum : vulnerata caritatis Rachel, quæ zelavit sororem, amavit maritum. Sorori enim quod abundabat filiis, ipsa adhuc sterilis invidebat; quia typum gerebat Ecclesiæ, cui dicitur : *Lætare sterilis, quæ non paris : erumpe et exclama quæ non parturis*.

92. Invenerunt ergo custodes, et vulneraverunt eam, et tulerunt ei pallium, hoc est, actus corporalis involucrum sustulerunt, ut nuda mentis simplicitas quæreret Christum; quia nemo potest amictu vestitus philosophiæ, in habitu scilicet sapientiæ sæcularis, Christum videre. Et bene tollitur ei amictus philosophiæ; ne quis eam per philosophiam deprædetur. Bene tollitur ei pallium, quæ ad Christum propinquat; ut Deum visura mundo corde ingrediatur : *Beati* enim *mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Denique ubi mundavit cor, Verbum reperit, Deum vidit.

CAPUT XV.

Ad quærendum Deum animam excitat, explicatoque cur ea feminino vocabulo dicatur, monet divinum favorem esse implorandum, ut eadem ab illo gubernetur instar cujusdam currus; illi enim quatuor motus esse tamquam totidem equos, a quibus raptatur : quos docet ratione ac prudentia moderandos.

93. Quære ergo illum, virgo, immo quæramus omnes; anima enim sexum non habet : sed ideo fortasse femineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit : ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam et blanda ratione demulcet.

94. Ergo orationibus et obsecrationibus Deum invitare debemus; ut quasi bonus auster afflare dignetur, Verbique nobis auram cœlestis adspiret : quæ fructiferas arbores non turbare vento gravi, sed leni spiramine flatuque molli consuevit agitare. Unde scriptum est : *Posuit me currus Aminadab;* eo quod anima nostra dum jungitur corpori, velut quidam equorum frementium currus rectorem sui quærit aurigam; Aminadab enim pater Naason fuit, sicut in Numeris legimus, qui erat princeps populi Juda : cujus figura refertur ad Christum, qui verus populi princeps animam justi velut currum agitator adscendens, Verbi habenis gubernat; ne violentorum equorum furore in abrupta rapiatur.

95. Sunt enim ejus velut quatuor equi, quatuor affectiones, ira, cupiditas, voluptas, timor. Quibus furentibus cum cœperit agi, nequaquam seipsa cognoscit; corruptibile enim corpus animam gravat, et tamquam irrationabilium animalium currus invitam rapit, volventibus curis velut quodam impetu proruentum, donec memoratæ corporis passiones Verbi virtute mitescant. Hæc Verbi tamquam boni agitatoris est providentia, ne illi animæ quæ in se non est morti obnoxia, corpus mortale conjunctum agitationem sui faciat esse difficilem.

96. Primo igitur hos veloces motus corporis domitet, et nexu rationis infrænet : dein caveat ne dispari motu se velut equi implicet, ut bonum aut improbus decoloret, aut tardus impediat, aut turbidus inquietet; fremit enim equus malitiæ, seseque jactando currum lædit, gravat jugalem. Hunc bonus auriga demulcet, et in campum veritatis immittit, fraudis declinat amfractum. Tutus ad superiora cursus est, periculosus ad inferiora descensus. Inde quasi emeriti qui bene portaverint jugum Verbi, usque ad Domini præsepe ducuntur, in quo non fœnum est esca, sed panis qui descendit e cœlo.

97. Hujus currus rotæ sunt, de quibus dixit propheta : *Et spiritus vitæ erat in rotis;* eo quod currus animæ teres et rotundus sine ulla offensione volvatur.

CAPUT XVI.

Verbum in hortum nucis quæ tent[illegible] figura est, invitatur; ut fidei ac virt[illegible] odores capiat, melque manducet. In Chr[illegible] omnibus omnia suppetere : ac proinde [illegible] plo hæmoroissæ mulieris accedendum [illegible] ipsum cum firma fide, cujus [illegible] effectus prædicantur. Adjiciendam [illegible] humilem quoque confessionem; nec [illegible] Christo detrahant, respondendum : [illegible] ejusdem mulieris more dicendum : [illegible] *laboravi*, *etc.* Postremo ad conciliand[illegible] minæ confitenti auctoritatem Petri et [illegible] exempla ad eamdem virtutem perti[illegible] proponuntur.

98. Sed ne longius labamur, invi[illegible] tur Dei Verbum in hortum nucis, [illegible] quo fructus propheticæ lectionis, [illegible] sacerdotalis est gratia, quæ amara [illegible] tentationibus, dura in laboribus, in [illegible] tutibus interioribus fructuosa est. Un[illegible] etiam virga Aaron nucea floruit, [illegible] jam natura sua, sed virtute sacr[illegible] Descendat ergo in hortum suum, [illegible] vindemiet fidem, capiat odores, [illegible] lum cœleste reperiat, suavitatem [illegible] mellis epuletur dicens : *Vindemi[illegible] myrrham meam cum aromatibus,* [illegible] *ducavi panem meum cum melle* [illegible] Quod diversarum virtutum [illegible] floribus, illarum apum quæ sapienti[illegible] prædicant, consono opere congregat[illegible] sancta Ecclesia in favis condit, ut cibu[illegible] Christi sit.

99. Omnia igitur habemus in Christo. Omnis anima accedat ad eum, sive corporalibus ægra peccatis, sive clavis quibusdam sæcularis cupiditatis infixa, sive imperfecta adhuc quidem, sed intenta tamen meditatione proficiens, sive multis aliqua sit jam perfecta virtutibus : omnis in Domini potestate est, et omnia Christus est nobis. Si vulnus curare desideras, medicus est : si febribus æstuas, fons est : si gravaris iniquitate, justitia est : si auxilio indiges, virtus est : si mortem times, vita est : si cœlum desideras, via est : si tenebras fugis, lux est : si cibum quæris, alimentum est. *Gustate* igitur, *et videte quoniam suavis est Dominus : beatus vir qui sperat in eo.*

100. Speravit in eo illa, quæ fluxu sanguinis laborabat, et continuo sanata est : sed quia fidelis accessit. Et tu cum

...a, vel fimbriam ejus adtinge. ...cularium fluxus voluptatum ...rentis exundans, Verbi salu... ...re siccabitur; si cum fide ta... ...das, si pari devotione divini ... extremam saltem fimbriam ...endas, si tremens procidas ...ini pedes. Ubi sunt pedes Ver... ubi corpus est Christi? O the... ...ibus opulentior fides! o vir... corporis omnibus fides fortior! ...s omnibus salutarior! Simul ut ...mulier, virtutem sensit, medi... ...petravit; ut si oculum lumini ..., illuminatur antequam sen... ...operatio lucis prævenit appara... ...io inveterata, passio immedi... ... quæ et artis omnem vicerat ...ionem, et pecuniarum submi... ...nem, solo fimbriæ curatur ad... ...ilius igitur feminæ tibi, virgo, ...undo servanda verecundia, et ...mitanda devotio est.

...Quanta vero illa gratia, quod ea ...eri erubescebat, vitium tamen ...uit confiteri? Noli ergo lapsus ... tuos, fatere quod ille jam no... ... erubescere quod non erubue... ...phetæ. Audi Hieremiam dicen... *Sana me, Domine, et sanabor.* ...a dixit, cum contingeret fim... ...: *Sana me, Domine, et sanabor:* ..., *Domine, et salvabor; quia* ... *meo tu es;* sola enim sana est, ... sanaveris.

... Si quis tamen tibi dicat (quia ...umque tentantur fideles): *Ubi* ...bum *Domini? Veniat;* dictum est ... Domino: *Descendat nunc de* ... *credimus ei: confidit in Domino,* ... *nunc eum, si vult.* Si quis ergo ...ultando hoc dixerit, et te in fa... voluerit evocare, noli respondere ...uit enim talibus respondere ... Solum Christum interroga; ...nim si dixeris, non credent: si ...rogaveris, non respondebunt tibi. ...li Verbo: *Non laboravi sequens* ..., *et diem hominis non concupivi.*

... Hoc dixit illa mulier, et stetit ... Quamvis fatigata, quamvis ..., quæ diu quæsierat Christum, tamen: *Non laboravi sequens post te;* neque enim laborat, quæ Christum sequitur, cum laborantes ad se ut requiescant, evocet. Ergo ipsum sequamur. Quamdiu ipsum sequimur, non laboramus; quia non est labor in Jacob. Et in Esaia: *Qui exspectant Dominum..... current, et non laborabunt.*

104. Deinde cum quæreret Christus quis tetigisset eum, nonne tibi videtur illa dixisse: Quid interrogas, Domine? Tu scis: quæ prodeunt per labia mea, ante faciem tuam sunt; et ideo non confundor peccata propria confiteri. *Confundantur qui persequuntur me, et non confundar ego.*

105. Non confusus est Petrus dicere: *Exi a me, Domine, quia peccator sum ego;* vir enim sapiens et gravis, in quo esset Ecclesiæ firmamentum, et magisterium disciplinæ, nihil utilius sibi esse prospexit, quam ne secundantis operis extolleretur eventu. Et ideo: *Exi,* inquit, *a me, Domine.* Non rogat ut deseratur, sed ne infletur.

106. Paulus quoque de carnis stimulo gloriatur, quod sibi ne extolleretur, provisum est. Illecebrosa jactantia est, quam etiam Paulus veretur: lubrica, quæ etiam in Paulo cavetur. Sed non iste facili mobilis casu, qui revelationibus timebat extolli; et ideo quasi fortis athleta lætatur quod vulnere corporis emere didicerat animæ sanitatem.

CAPUT XVII.

Cavendam jactantiam suadet cum aliis exemplis, tum potissimum apiculæ, habere enim animam nostram suos volatus, quibus mundo facta superior, Deo æternisque virtutibus jungatur. Has supra mundum esse docet exemplo Christi, ad cujus atque apostolorum imitationem animam urget. Ne tamen videatur exemplar sublimius, hortatur ut fiat Christi discipula, quo oratione adjuvetur: interim diligentiam adhibeat, ac vitia varia relinquat foris.

107. Ergo et tu si munera divina superfluere in te et redundare cognoveris, tuam metire virtutem, gratiam Deo redde, contemplationemque corporis*, velut navis saburram suscipe; ne te in

* Id est, considerationem corporeæ fragilitatis ac vilitatis.

tantis mundi fluctibus jactantiæ alicujus aura circumferat. Apis illa sapiens cum aeris motus suspectos habet, lapillis sæpe sublatis, per inania se librat nubila; ne leve alarum remigium præcipitent flabra ventorum. Paulus et Barnabas putaverunt se gravari, cum cernerent adorari. Et tu cave, virgo, illius apiculæ modo, ne alarum tuarum volatum aura mundi hujus extollat.

107. Habet enim anima volatus suos. Et ideo dictum est : *Qui sunt isti, qui sicut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis suis?* Habet ergo anima spiritales volatus, quæ brevi momento totum percurrit orbem; LIBERÆ enim sunt cogitationes prudentium : quanto ad altiora et diviniora se subrigunt, tanto magis sine ullo terrenæ molis impedimento feruntur. Itaque adhærens Deo, et imaginis in se referens cœlestis effigiem, ubi cursus suos ab equorum perturbatione placidaverit, in illum æthereum, purumque locum plausu spiritalium evecta pennarum, despicit omnia quæ in hoc mundo sunt : et æternis intenta virtutibus, supra mundum labitur. Supra mundum enim justitia est, supra mundum caritas, supra mundum castitas, supra mundum bonitas, supra mundum sapientia : et si in hoc mundo sit, supra mundum tamen est.

108. Supra mundum erat justitia, cum omnia regna mundi et universam ejus gloriam diabolus offerret. Supra mundum fuit, qui de mundo nihil adtigit. Denique ait : *Venit hujus mundi princeps, et in me,* inquit, *inveniet nihil.* Discite ergo in hoc mundo supra mundum esse : et si corpus geritis, volitet in vobis ales interior. Supra mundum est ille, qui tollit Deum in corpore suo.

109. Sed Deum imitari non possumus. Imitemur apostolos, quos mundus odio habuit; quia non erant de hoc mundo. Hos imitare, hos sequere. Sed arduum putas humana virtute supra mundum adscendere. Bene adseris; nam et apostoli non quasi consortes, sed quasi discipuli sequendo Dominum, supra mundum esse meruerunt. Et tu esto Christi discipula, Christi æmula : et pro te rogat, qui pro illis rogavit. Non enim pro apostolis tantum, inquit, rogo; ... iis qui credent per sermonem ... in me; ut omnes unum sint ... igitur nos esse vult Dominus, ... mundum simus omnes; ut una ... titas, una voluntas, una boni... gratia. His enim alitur et augetur ... volatus.

110. Ergo non pigrescamus, ... terrenis consurgamus; ea est ... tura pennarum, ut agitando se ... capiant. Eo juvatur volatus, qui ... delectatur, quæ si semper Deum ... tur, atque in domo Domini ... desideret, et ejus delectationes ... ac miraculis virtutum alatur ... foris relinquet invidiam, ... chorum est Angelorum, foris ... corporis, quæ templum Dei ... non debent. Et ideo quoniam ... Dei sumus, materiales a nobis ... tudines abdicemus.

CAPUT XVIII.

Quod a poetis animæ currus, equi ... adtribuuntur, id petitum a propheta ... chiele. Hujus quatuor animalium ... quibus quatuor exprimuntur Evangelistæ ... quatuor etiam cardinalium virtutum ... ras esse ostenditur. David etiam de ... alis pulcre dixisse. Accendit ergo ... volatum sanctus Antistes, et quam ... moneat Icari lapsus, nobis aperit. ... volandi difficultate proposita, docet ... nostri sibi consenserint, fore ut ... Christum in throno, qui nos dirigat ... vero legatur modo montem ... dere, modo navim; hanc ... navis ac piscationis Petri mysticam ... sententiam.

111. Ac ne forte philosophica ... aut poetica usurpasse videamur ... currus, equos, alas animæ dicentes ... quæ illi magis adsumsere de ... domesticis nos usos subsidiis ... ticæ series lectionis ostendit, ... hunc modum a sancto Ezechiele ... est : *Et facta est illic super me ... Domini, et vidi, et ecce spiritus ... veniebat ab Aquilone, et nubes ... erat in eo, et ignis refulgens, et ... circuitu ejus sicut lumen electri in ... ignis, et lumen in eo, et in medio si... militudo quatuor animalium.*

112. Vides igitur animalia jam ...

... descripta. Cujusmodi sint ani-
... debemus advertere : *Simili-*
... quit, *cultus eorum facies hominis,*
... *leonis a dextris illis quatuor, et*
... *vituli a sinistris illis quatuor, et*
... *aquilæ desuper illis quatuor, et*
... *extensæ.*
Hic quoque animam describi ..., cujus quatuor animalia, ... affectiones sunt : sed non ita, ... quas supra descripsimus; adhuc ... erudiuntur animæ, proces- ... accipiunt : hic jam perfecta ... tur. Denique illæ invitantur ad ... hæc in cœlo est cum Dei Verbo. ... autem quatuor affectiones, id est, ... hominis, leonis, vituli, et ... comparandas. Quas formas pro ... Evangelicorum proprietate ac- ... figuratas. Et ideo hic quoque ... rationabilis, in leone impe- ... in vitulo concupiscibilis, in ... visibilis per figuras animalium ... affectionis expressa est.

Nam in omni sapiente viro Pru- ... Græciæ esse memoraverunt λο- ..., θυμητικὸν, ἐπιθυμητικὸν, διορατικὸν : ... vero prudentiam, fortitudinem, ... antiam, atque justitiam. Pru- ... enim rationis humanæ est : for- ... vim quamdam ferocientis virtu- ... habet, mortisque contemtum : ... antia sacratæ vinculo caritatis, ... iorumque contemplatione cœles- ... negligit corporis voluptates : jus- ... in alto quodam suggestu locata ..., exploratque omnia : quæ aliis ... nata quam sibi, non tam suas ... quam publica emolumenta ... Meritoque anima operata jus- ..., formam aquilæ accipit, quod ... defugiens, totaque cœlesti su- ... et intenta mysterio, resurrectio- ... pretio æquitatis adipiscitur. ... quod ad eam dictum est : *Reno-* ... *sicut aquilæ juventus tua.*

... Est ergo et juxta David, alis spi- ... anima fulta, quam eousque ... nobis voluit declarare, ut ... quoque diceret : *Anima nostra sicut ... erepta est de laqueo venantium.* ... : *In Domino confido, quomodo ... animæ meæ : Transmigra in mon-tem sicut passer ?* Habet igitur alas anima suas, quibus se possit libera levare de terris. Alarum autem remigium non materialis compago pennarum, sed continuus ordo bonorum factorum est; qualis ille Dominicus, cui bene dicitur : *Et in umbra alarum tuarum sperabo.* Non solum enim manus illæ Domini affixæ cruci in modum volantis extentæ, sed etiam facta cœlestia, velut umbra refrigerante salutis æternæ, mundi ferventis incendia temperarunt.

116. Ergo quia volandi nobis data est copia, excitet in se unusquisque gratiam Dei, ac posteriora obliviscens, priora appetens, ad destinata contendat. Procul a militiæ* honoribus, procul ab æstibus mundi; ne quod fabulæ ferunt, æstu solis cera resoluta Icareos volatus penna relabente destituat. Nam licet gravitas dictorum absit; poetico tamen sale declarare voluerunt prudentium maturitati tutos esse volatus per sæculum, juvenilem vero levitatem obnoxiam cupiditatibus mundi, refluentibus pennis, et per oblivia veritatis meritorum compage resoluta, majore pernicie in terram relabi.

117. Haud facilis volatus omnibus : difficilis etiam discordantibus internis animalibus vitæ cursus humanæ est. At si sibi actus nostri ordo conveniat, videbit et in nobis propheta rotam illam unam super terram conjunctam animalibus quatuor. Videbit ergo rursus Ezechiel; videt enim adhuc et viget, et vigebit. Videbit, inquam, rotam in medio rotæ super terram sine offensione labentem. Rota enim super terram vita est corporis ad animæ aptata virtutem, et ad Evangelicum cohærenti cursu formata præceptum : rota autem in medio rotæ, veluti vita intra vitam; quod sanctorum sibi vita non dissonet, sed qualis fuerit superioris ætatis, talis sit et sequentis : vel quod in hac vita corporis vitæ volvatur usus æternæ.

118. Cum ista congruerint, tunc divina vox resultabit, tunc super similitudinem throni similitudo sicut species hominis apparebit. Hic homo Verbum est,

* Militia non solum de castrensi intelligitur, sed etiam de forensi professione.

pro virgine? Qui diutius viduas flere non passus, motus earum lacrymis, resuscitavit altricem. Vivificet vos Paulus, qui vos præcepit honorari, qui ait : *Bonum est si sic maneant sicut et ego.* Honore provocat, magisterio docet, invitat exemplo. Vivificet ille, qui relictis suis omnibus, sequutus est Dominum : sequutus est Petrus, sequutus est Johannes.

131. Vide quid piscator etiam iste profecerit. Dum in mari lucrum suum quærit, vitam invenit omnium. Lembum deseruit, Deum reperit; scalmum reliquit, Verbum invenit : lina laxavit, fidem vinxit : plicavit retia, homines elevavit : mare sprevit, cœlum adquisivit. Hic ergo piscator dum ipse turbato agitatur salo, mobili mentes statione nutantes fundavit in petra.

132. Adstruamus igitur piscatoris artem frequentius, ut plenius de virtute credamus. Fuerit minister ignobilis, ut sit Evangelista nobilior : paupertate egenus, ut virtute locupletior : vilis ad honorem videatur, sed pretiosus ad fidem. Quanto minus creditur piscatori, tanto amplius creditur; quia non sua, sed divina sunt, quæ loquutus est. Obsequitur plebeia conditio, exspectationem aufert sapientiæ sæcularis, opinionem auget sapientiæ spiritalis. Qui Legem non didicit, et quæ Legis sunt ipse sibi Lex est : qui Legem non dicit, et ultra Legem loquitur, ab eo cepit, a quo ipsa Lex venit.

133. Quæ tam repentina dig... Piscatores duo in monte Domini, ... latori Legis, exsequutori alteri co... runtur. Videte qualis sit iste pisca... Moyses quidem terrena omnia et mu... danæ sapiéntiæ altitudinem supergres... sus, usque ad cœlum et sidera pruden... tia mentis adscendit : piscatoris isti... mens non nubibus caligatur, non temporibus includitur, non mysteriis natu... cœlestis excluditur; sed omnem corporalem materiam supergressa, Verbum apud Deum vidit, et quod Verbum ipsum Deus esset, adspexit : nec obtutu carnis in Petro infirmata trepidavit, sed Dei Filium etiam in homine deprehendit; ut adsumtio corporis ad jus divinitatis adsumentis adscita, in nomen transiret auctoris.

134. Et Moyses quidem cum dicit : *Et dixit Deus... et fecit Deus;* Patrem, Filiumque signavit : sed ille non ignorabat, ego adhuc ignorabam. Denique post Legem populus erravit, post Evangelium credidit. Magna in diversis virtutibus Dei gratia. In illo, quia mundum descripsit : in isto, quia mundum ignoravit.

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

T SANCTÆ MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA

AD EUSEBIUM

LIBER UNUS[1]

CAPUT I.

merito curam esse majorem virginis quam reliquæ sobolis. Quam filiæ consecratio : ubi præcipue de quod virginalis verecundiam comsecus atque Ecclesiam ; cujus ab intus, et quam nos imitari in orando.

DAS mihi pignus tuum, quod meum, Ambrosiam Domini pio affectu ejus tibi adseris reliqua sobole sollicitu-ere ita est apud mentem fide-enim instituis, ut emittas alienis copules, istam habebis : in cæteris quo-uteris pietatis necessitu-ultra patrem procedis, vo-studio progrederis, ut placeat cum sit præstantior causa vo-tamen solvat quidquid pro omnibus filiis debes.

2. Hoc est sacrificium quod Abel obtulit ex primitivis ovium suarum fœtibus. Quod et Apostolus præ cæteris laudat, ad Corinthios dicens : *Quoniam qui statuit in corde suo firmus, et judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit.* Unde pulcre David cum descripsisset Ecclesiæ gratiam, cujus omnis intus est gloria, non foris (in bonis enim cogitationibus, atque immaculato castitatis affectu, et sinceræ proposito conscientiæ summa est laus), subtexuit dicens : *Adferentur Regi virgines post eam.* Et conversus ad Dominum Patrem : *Proximæ*, inquit, *ejus adferentur tibi : adferentur in lætitia et exsultatione, adducentur in templum Regis.*

3. Quæ est proxima, nisi quæ Christo propinquat, cui dicit Verbum : *Exsurge, veni, proxima mea, formosa mea, columba mea; quia ecce hyems præteriit?* Antequam Verbum Dei reciperet, hyems erat inhonora, sine fructu : ubi Verbum Dei recepit, et mundus ei est crucifixus, æstas est facta. Denique fervore sancti Spiritus vaporata, flos esse cœpit, et spirare odorem fidei, fragrantiam castitatis, suavitatem gratiæ.

4. Unde et alibi addit : *Oculi tui columbæ extra taciturnitatem tuam;* eo quod tota spiritalis et simplex sicut columba, in cujus specie visus est a Johanne descendere Spiritus sanctus, spiritalia videat, et noverit ea quæ viderit tacere mysteria. Non enim mediocris virtus tacere; est enim et tempus ta-

[1] usebius, cives Bononiensis, familiæ caput et Ambrosio perfamiliaris (. 54 et 55), qui filium habebat pulchræ et numerosæ sobolis potes suos pius ille avus ad Am-ut eorum curaret educationem, Quas inter puellam, Ambrosiam merat sanctus Præsul, quam *spi-*... *unctam oliva integritatis* quam cum fratre ejusdem nominis dicit *utrumque Ambrosii pignus, etc.* neptem suam sancto Antistiti enixe Eusebius, hanc ille Mediolani cum animi voluptate exceptam, desiderio ac parentum consensu, consecravit. Cum autem illam victimam ad aras priusquam veuberetur, gravi piaque oratione rtatus esset, eamdem orationem duobus capitulis ad religiosum transmisit, anno circiter 392.

cendi, sicut tempus loquendi, sicut et scriptum est: *Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam quando oporteat dicere sermonem.*

5. Virginitatis itaque dos quædam est verecundia, quæ commendatur silentio. Ideo et Ecclesiæ gloria intus est, non utique in multiloquio, sed in sensibus vel in penetralibus sacramentorum, sicut ipsa dicit ad Sponsum: *Quis dabit te fratrem mihi lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris osculabor te, et quidem non spernent me. Adsumam te, et ducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me.* Et supra ait: *Introduxit me Rex in cubiculum suum.*

6. Foris osculatur Ecclesia Christum, et ab eo in cubiculum introducitur. Osculatus est eam foris, quando *Tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Tamquam gigas foris est; quia non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit. Foris ergo factus est, qui erat intus. Vide illum intus, quando legis quod in sinu est patris: cognosce illum foris, quando nos quærit ut redimat. Foris sibi factus est, ut mihi intus esset, et fieret medius nostrum.

7. Ibi ergo simus, ubi Christus medius est, radicatus et fixus in cordibus nostris. Et ideo sicut ipse præcepit: *Cum oras, intra in cubiculum tuum*, et effunde super te animam tuam; cubiculum tuum interiorum secretum est, cubiculum tuum conscientia tua est. Denique Ecclesiastes tibi dicit: *Et quidem in conscientia tua regi ne maledixeris, et in penetralibus cubiculorum ne maledicto devoveris divitem.* Ibi ergo ora et ora in occulto; ut audiat te qui in occulto audit: et ora sine ira et disceptatione, abdicato occulto dedecoris: Justus enim non proditionem criminis metuit, sed contagionem.

CAPUT II.

Orationem inchoari debere a Dei laudibus, et post exposita postulata nostra in gratiarum actiones desinere. Eamdem pace ac tranquillitate commendandam; qua occasione evangelicus locus quam luculentissime explicatur, quem jubentur observare virgines.

8. Quam bona oratio cum misericordia: Bona oratio quæ ordinem servat [illegible] ut primo a divinis inchoemus laudibus [illegible] Si enim cum apud hominem agimus [illegible] benevolum volumus judicem facere [illegible] quanto magis cum Dominum nostru[illegible] precamur? Primo ergo immolemus De[illegible] sacrificium laudis; unde et Apostolu[illegible] ait: *Obsecro ergo primo omnium fie[illegible] orationes, obsecrationes, postulationes [illegible] gratiarum actiones.*

9. Doceat te davidicus psalmus octa[illegible] vus, qui cœpit a Dei laudibus: *Domin[illegible] Dominus noster, quam admirabile [illegible] nomen tuum in universa terra! Quonia[illegible] elevata est magnificentia tua super cœlos[illegible] Ex ore infantium et lactentium perfecis[illegible] laudem.* Hactenus oratio: inde sequitu[illegible] obsecratio, ut destruatur inimicus [illegible] postulatio, ut lunam, et stellas videat [illegible] lunam Ecclesiam, stellas filios Ecclesiæ [illegible] cœlestis gratiæ luce fulgentes: et quo[illegible] petit, prophetico spiritu visurum [illegible] esse promittit: gratiarum actio, quo[illegible] tuetur Dominus hominem, et hunc li[illegible] mum corporis nostri divina visitatione [illegible] confirmat; vel quod homini animan[illegible] tium genera universa subjecit.

10. Similiter et Dominica oratio omnia [illegible] comprehendit, quam vulgare non opus est*. Tu autem qui legis, quemadmodum distinguere debeas recognosce; præcipue tamen, ut dixi, commendanda est oratio, sicut præmisi, placiditate animi et tranquillitate, ut unusquisque sibi constet et congruat, et fiat illud quod scriptum est: *Si duobus ex vobis convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet a Patre meo, qui in cœlis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.*

11. Qui sunt isti duo, nisi anima et corpus? Unde et Paulus castigabat carnem suam, et servituti redigebat; ut

* Indicatur his verbis Dominicam orationem ex iis fuisse mysteriis quæ catechumenos quondam celabat Ecclesia, quod patris nomine illi non liceat Deum appellare, qui non fuerit sacro baptismate regeneratus.

met animæ tamquam imperatrici suæ caro subdita, et mentis imperiis obtemperaret; ne esset in uno homine dissidium, ac bellum intra se gereret, et legi mentis repugnaret lex corporis. Duo igitur ista diversa ratione quadam et pace jungebat, secundum quod ipse docuit dicens: *Quia Christus est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem sepis solvit, inimicitias in carne sua*; ne id ageret, quod nollet: neque id faceret, quod odisset. Isti ergo sunt duo, anima et caro. Unde et David ait: *Non timebo quid faciat mihi caro*, quam adversariam animæ suæ nosset.

12. Quæ tamen duo, ut evidentius exprimamus, non solum duo sunt; sed etiam duo homines, unus interior, alter exterior. Isti duo si sibi propositi æqualitate concurrant, ut cogitationes factis et cogitationibus facta conveniant; vitæ nostræ rota sine ulla offensione volvetur, et quemadmodum scriptum est: *Fiat vox tonitrui tui in rota*. Isti igitur duo unum sunt; nec solum unum, sed unus homo. Unde et Apostolus ait: *Ut duos conderet in uno homine, faciens pacem, et reconciliaret utrosque in uno corpore, Deo, per crucem interficiens inimicitias in semet ipso.... ut in utrisque accessum habeamus in uno Spiritu ad Patrem.*

13. Sunt etiam duo homines, vetus et novus. Vetus ille peccato obnoxius et obsoletus, ac vestimenti veteris similitudine adtritus et scissus, quem in baptismate affigimus cruci. Unde Apostolus ait: *Quia vetus homo noster simul crucifixus est cruci, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato*. Vetus ergo affigitur, ut moriatur peccato; et novus resurgat, qui renovatur per gratiam. Diximus de duobus.

14. Fortasse dicat aliquis: Quid de tribus dicis, quoniam sic habet Scriptura: *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum?* Hinc quoque ratio manifesta est; quia idem Apostolus dicit: *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in die adventus Domini nostri Jesu Christi serventur.* Ubi ergo tres isti integri, ibi Christus est in medio eorum: qui hos tres intus gubernat et regit, ac fideli pace componit.

15. Hæc igitur tria integra* præ cæteris in se virgo custodiat; ut nullam det sacræ virginitatis querelam, et sit inoffensa, sine ruga, sine macula. De qua licet frequentibus libris dixerimus, tamen memorati pignoris** causa, hunc ad te librum condendum arbitrati sumus.

CAPUT III

Culpandum non esse femineum sexum cui a Deo tanta dona collata fuerint: Deum enim idcirco non statim atque homo creatus est, illum approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima et in divina imagine consistat, tum quia tantum in operis totius fine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ et ex ipso formata est, et cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura; ex quo et nomen accepisse ipsa declaratur.

16. BONA virginitas, quæ sexum utrumque non solum absolvit a crimine, verum etiam provocavit ad gratiam. Accusamus autem plerumque femineum sexum, quod erroris causam invexerit: et non consideramus quanto justius in nos objurgatio retorqueatur. Nam ut repetamus a principio, et rerum exordia interrogemus, quantum ei delatum sit, investigabimus: et quam in misera conditionis humanæ fragilitate femina tamen invenerit gratiam.

17. Nam cum omnia opera sua laudaverit Deus, cœlum, terram, maria, noctem et diem, quod iste profecerit ad usum laboris, illa ad fructum quietis; laudaverit feras bestias: ubi ad hominem ventum est, solus non videtur esse laudatus, propter quem omnia generata sunt. Quæ igitur causa est, nisi forte ea, quia alia in specie sunt, homo in occulto? Nihil in bestiis plus reperias, quam quod videtur: in homine nihil est inferius, quam quod videtur, qui cum ex animo constet et corpore, hoc utique in eo servit, quod videtur: illud quoque in eo regit, quod non videtur.

18. Merito ergo alia in exordio lau-

* Hoc est spiritum, animam, corpus, quibus hominem constare docet Ambrosius.

** *Memorati pignoris*, id est Ambrosiæ, quam consecraverat Antistes.

dantur, istius laudatio non promitur, sed reservatur; quia aliorum gratia foris, hujus intus est : aliorum in nativitate, hujus in corde. Quid enim tam altum et tam profundum, quam mens hominis, quæ quasi involucro quodam corporis tegitur et occultatur; ut eam haud facile quisquam introspicere et speculari queat? Ideo ergo homo non ante laudatur, quia non in forensi pelle sed in interiore homine ante probandus sic prædicandus est : quem præclare definivit apostolus Petrus dicens absconditum esse cordis hominem in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples.

19. Merito ergo differtur, ut sequatur fœnerata ejus laudatio : cujus dilatio non dispendium; sed incrementum est. Nemo ergo se despiciat quasi vilem, nec contuitu corporis sese æstimet. Nam etsi dixerit sanctus Job : *Nudus exivi de ventre matris meæ, nudus et hinc abibo;* habuit tamen quo non solum inter homines, sed etiam apud Deum dives inveniretur.

20. Quid autem locupletius, quam quod ad imaginem Dei est ac similitudinem? Ad imaginem autem interior est homo, non iste exterior : ille qui sensu æstimatur, non oculis comprehenditur. Ille ergo nobis spectandus est, qui serius investigatur. Ideo Deus non putavit hominis fabricam esse laudandam; quia major ejus in virtute est portio. Præclara quidem species, et præstantior cæteris animantibus : sed irrationabilia corporis specie æstimentur; ea autem quæ rationis plena sunt, communem laudem sequestrent.

21. Homo igitur mihi non tam vultu quam affectu admirandus emineat atque excellat; ut in his laudetur, in quibus etiam Deus prophetico judicio laudatur, de quo scriptum est : *Terribilis in consiliis super filios hominum :* cujus opera coram Deo luceant, qui bona jugibus operibus facta contexat; et ideo laudatio ejus non in exordio, sed in fine est : nemo enim nisi legitime certaverit, coronatur. Ideoque Sapiens tibi dicit : *Ante mortem non laudes hominem quemquam.* Qua ratione hoc dixerit, superioribus docuit dicens : *Quia in fine hominis nudantur opera ejus.*

22. Spectemus tertium, in quo manifestavit Deus sententiam suam; cum enim fecisset hominem et posuisset in paradiso operari et custodire, dixit non esse bonum solum esse hominem. *Faciamus*, inquit, *ei adjutorium secundum se.* Sine muliere igitur homo non habet laudem, in muliere prædicatur. Nam cum dicit non esse bonum solum esse hominem, confirmat utique bonum esse hominum genus, si virili sexui femineus sexus accedat.

23. Simul illud considerandum, quia ille de terra factus et limo est, ista de viro. Et caro quidem limus : sed ille adhuc informis, iste formatus.

24. Jam illud præclarum Apostolicum arcessamus exemplum, quod habemus scriptum : *Quia relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia.* Advertimus itaque per mulierem cœleste illud impletum esse mysterium Ecclesiæ in ea gratiam figuratam, propter quam Christus descendit, et æternum illud opus humanæ redemtionis absolvit. Unde et Adam vocavit nomen mulieris suæ *Vitam*; nam et in populis per mulierem successionis humanæ series et propago diffunditur, et per Ecclesiam vita confertur æterna.

CAPUT IV.

Mulieris quam viri levius fuisse peccatum evinci disparitate sexus, tentationis ratione, divina sententia et responsionibus amborum. Post quæ adversus mulierum tentationes viris remedia præcipiuntur : in his maxime earumdem jejunantium imitatio.

25. SANE negare non possumus quod erraverit mulier. Quid miraris tamen si erraverit et infirmior lapsus est sexus, cum sit lapsus etiam fortior? Mulier excusationem habet in peccato, vir non habet. Illa, ut Scriptura adserit, a sapientissimo omnium serpente decepta est, tu a muliere : id est, illam superior creatura decepit, te inferior; te enim mulier decepit, illam malus licet,

tamen angelus. Si tu inferiori non potuisti resistere, quomodo illa potuit superiori? Culpa tua illam absolvit.

26. Si de merito culpæ dubitas, interrogemus sententiam. Illi dictum est: *In tristitia paries filios, et ad virum conversio tua, et ipse tibi dominabitur.* Viro autem dicitur: *Terra es, et in terram ibis.* Et vere justa sententia; quandoquidem si Adam quod a Domino Deo audierat, servare non potuit, quomodo potuit servare mulier quod audivit a viro? Si illum Dei vox non confirmavit, quomodo istam vox confirmaret humana?

27. Denique Adam conventus, quod contra divina quæ coram audierat præcepta, gustasset, nihil habuit quod diceret, nisi quod sibi mulier dedisset, et manducasset: mulier autem ait: *Serpens traduxit me, et manducavi.* Quanto major mulieris absolutio? Ille arguitur, hæc interrogatur. Adde illud, quod et prior culpam fatetur; etenim quæ se dicit esse seductam, testatur errorem. Erroris igitur medicina confessio est.

28. In judicio ipso quanto clementior mulier viro? Ille mulierem suam accusavit, ista serpentem, hoc est, nec accusata crimen retorsit: sed ipsum accusatorem suum maluit, si posset, absolvere quam ligare.

29. Habes igitur et culpæ absolutionem in confessione, et sententiæ in exsequutione. *In tristitia,* inquit, *paries filios.* Condemnationis suæ pondus agnoscit, munus pœnalis conditionis exsequitur. Pro te mulier doloribus suis militat, et remunerationem ex pœna invenit; ut per filios per quos affligitur, liberetur. Facta est itaque gratia ex injuria, salus ex infirmitate; scriptum est enim: *Quia salva erit per filiorum generationem.* Cum salute itaque parit, quos in tristitia parturivit: et ad laudem educat, quos peperit cum dolore.

30. Sed dicis, o vir, quia mulier tentatio fuerit viri. Verum est. Jam si est decora, ecce alia tentatio. Tamen Abrahæ descendenti in Ægyptum uxoris pulcritudo non nocuit, immo magis profuit; honoratus est enim per uxorem, non ludibrio habitus in uxore. Cur autem tu vultus decorem in conjuge magis quam morum requiris? Placeat uxor honestate magis quam pulcritudine. Illa eligatur quæ Saram moribus referat. Non est vitium mulieris esse quod nascitur: sed vitium viri est quærere in uxore quo sæpe tentatur; in quo si infirmior fuerit, mulier ipsa labatur: si fortior, vir periclitetur. Non possumus reprehendere divini artificis opus: sed quem delectat corporis pulcritudo, multo magis illa delectet venustas, quæ ad imaginem Dei est intus, non foris comtior.

31. Si ergo uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum: *Vigilate,* inquit, *et orate; ne intretis tentationem.* Dominus hoc dixit, vir audivit, mulier implevit. Quotidie mulieres jejunant, et non indicta præstant jejunia: peccatum agnoscunt, accersunt remedium. Semel de interdicto mulier manducavit, et quotidie jejunio solvit. Qui sequutus es errantem, sequere corrigentem. Ambo manducastis, cur sola jejunat; hoc est, ambo deliquistis, cur sola remedium quærit errori?

CAPUT V.

Evam damnationis sententia in Sara tamquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, nec non ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint hæretici, quorum argumenta ex Evangeliis petita diluuntur.

32. Veni Eva jam sobria, veni Eva, etsi in te aliquando intemperans, sed jam in prole jejuna. Veni Eva jam talis, ut non de paradiso excludaris, sed rapiaris ad cœlum. Veni Eva jam Sara, quæ parias filios non in tristitia, sed in exsultatione: non in mœrore, sed risu. Isaac tibi multiplex nascetur. Veni iterum Eva jam Sara, de qua dicatur viro: *Audi Sarai uxorem tuam.* Sis tu licet viro subdita, quia esse te decet; cito tamen solvisti sententiam, ut vir te audire jubeatur.

33. Si typum Christi illa pariendo a viro meretur audiri, quantum proficit sexus qui Christum, salva tamen virgi-

nitate, generavit? Veni ergo Eva jam Maria, quæ nobis non solum virginitatis incentivum adtulit, sed etiam Deum intulit. Unde lætus et exsultans tanto munere dicit Esaias : *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel*, quod est interpretatum, *nobiscum Deus*. Unde hoc munus? Non de terra utique, sed de cœlo vas sibi hoc per quod descenderet Christus elegit, et sacravit templum pudoris. Per unam descendit, sed multas vocavit. Unde et speciale Maria Domini hoc nomen invenit, quod significat; Deus ex genere meo.

34. Dictæ sunt et ante Mariæ multæ; nam et Maria soror Aaron dicta fuit; sed illa Maria amaritudo maris vocabatur. Venit ergo Dominus in amaritudinem fragilitatis humanæ, ut conditionis amaritudo dulcesceret, Verbi cœlestis suavitate et gratia temperata. Hoc significavit fons Merrha per lignum dulcoratus; eo quod populus nationum amarus ante peccatis, vel caro nostra temperamento passionis Dominicæ in usus alteros mutaretur.

35. Egregia igitur Maria, quæ signum sacræ virginitatis extulit, et intemeratæ integritatis pium Christo vexillum erexit. Et tamen cum omnes ad cultum virginitatis sanctæ Mariæ advocentur exemplo, fuerunt qui eam negarent virginem perseverasse. Hoc tantum sacrilegium silere jamdudum maluimus : sed quia causa vocavit in medium, ita ut ejus prolapsionis etiam Episcopus * argueretur, indemnatum non putamus relinquendum, et maxime quia et mulierem eam legimus, sicut qui in Cana Galilææ ipse Dominus ait dicenti sibi : *Vinum non habent, fili*; respondit : *Quid mihi et tibi est, mulier?* Et alibi legimus quod dixerit Matthæus de Joseph et Maria : *Inventa est antequam convenirent, in utero habens de Spiritu sancto*. Et infra : *Non cognovit eam, donec peperit*. Et iterum de Joseph : *Noluit eam traducere*. Et fratres Domini videntur significare, quod de Maria suscepti sint. Et Apostolus ait : *Postquam venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege*. Quæ singula enodanda nobis sunt, ut qui illa legit, sermonis hujusmodi vinculo non alligetur. Respondeamus itaque suo ordine.

36. De mulieris nomine quid moveamur? Ad sexum retulit; non enim corruptelæ, sed sexus vocabulum est. VULGI USUS non præjudicat veritati. Denique virginitas primum hoc nomen accepit; nam cum sumsisset Deus unam de costis Adæ, et supplevisset carnem in locum ipsius : *Ædificavit*, inquit, *eam in mulierem*. Utique adhuc virum non cognoverat, et jam mulier vocabatur. Rationem quoque nominis hujus Scriptura non tacuit dicens : Quia dixit *Adam : Os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumta est*. Quia sumta est, inquit, de viro suo, non quia virum experta. Itaque quamdiu in paradiso fuit, mulier vocata est, et cognita viro non erat : ubi autem ejecta est de paradiso, tunc legitur quia Adam cognovit Evam mulierem suam, et tunc concepit et peperit filium. Primus igitur solutus est nodus.

37. Secunda quæstio, quia scriptum est : *Antequam convenirent, inventa est in utero habens*. Consuetudo autem divinæ Scripturæ ea est, ut causam quæ suscepta est, adstruat, incidentem differat.

38. Quo solvitur etiam tertia quæstio, qua dictum est : *Non cognovit eam, donec peperit Filium*. Quid ergo? Postea cognovit? Minime. Denique habes scriptum : *Ego sum Deus, et donec senescatis, ego sum*. Numquid igitur postquam senuerunt, quibus *donec* dictum erat, Deus esse desivit? Item in prophetia David legimus : *Dixit Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Numquid subjectis populis nationum, qui ante videbantur inimici, cum salutis auctorem negarent, simulacris servirent, ad dexteram Patris Filius sedere desivit, aut in perpetuum non sedebit?

* Bonosus, metropolis Sardicensis suffraganeus, et hæreticorum Bonosiacorum caput.

39. Quid autem præjudicat Mariæ, si cœlestis consilii mysterium Joseph non intellexit, et putavit virginem non esse, quam prægnantem videret? Resurrectionem ejus Angeli ignoraverunt, quod significant versiculi : *Tollite portas, principes, vestras*, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* Interrogant quasi ignorent; et alii respondent : *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio, ipse est Rex gloriæ.* Et repetivit Propheta eosdem versiculos, et nihilominus illi quasi ignorantes iterum interrogaverunt; sic enim scriptum est : *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* Quomodo ergo homo potuit divinum scire secretum, quod Angeli nesciebant? Et in Esaiæ libro habes : *Quis est iste, qui advenit ex Edom; rubor vestimentorum ejus ex Bosor?* Et utique minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. Etenim jam Eliæ precibus, Elisæi orationibus mortui resurrexerant : numquam autem ante, numquam postea virgo generavit.

40. Hoc autem opinatus est quod traduceret eam quasi ream, antequam ab Angelo moneretur : postea autem quasi fidelis nec dubius virginitatis ejus, servavit oraculum.

CAPUT VI.

Solutis aliis duabus circa eamdem rem objectionibus, additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset.

41. Nec illud moveat, quod ait : *Quia Joseph accepit conjugem suam, et profectus est in Ægyptum;* desponsata enim viro conjugis nomen accepit. Cum enim initiatur conjugium, tunc conjugii nomen adsciscitur; non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis. Denique cum jungitur puella, conjugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.

42. Quod autem fuit desponsata connubio, licet alibi plenius dixerimus*, libare nunc satis est causam cœlestis mysterii; ut ab his qui Mariam gravi utero cernerent, non adulterium virginitatis, sed desponsatæ partus legitimus crederetur. Maluit enim Dominus aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare.

43. Fratres autem gentis, et generis, populi quoque consortium nuncupari docet Dominus ipse, qui dicit : *Narrabo nomen tuum fratribus meis : in medio Ecclesiæ laudabo te.* Paulus quoque ait : *Optabam ego anathema esse pro fratribus meis.* Potuerunt autem fratres esse ex Joseph, non ex Maria. Quod quidem si quis diligentius prosequatur, inveniet. Nos ea prosequenda non putavimus, quoniam fraternum nomen liquet pluribus esse commune.

44. An vero Dominus Jesus eam sibi matrem eligeret, quæ virili semine aulam posset incestare cœlestem, quasi eam cui impossibile esset virginalis pudoris servare custodiam? Cujus exemplo cæteræ ad integritatis studium provocantur, ipsa ab hujusmodi quod per se cæteris propositum foret, munere deviaret.

45. Et quæ esset, cui majus quam matri Dominus meritum reponeret, præmium reservaret? Nulli enim uberiora quam virginitati deputavit munera, sicut Scriptura nos docet. Sic enim per Esaiam Dominus loquutus est : *Ne dicat spado, quia ego sum lignum aridum. Hæc dicit Dominus spadonibus : Quicumque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum; dabo illis in domo mea et in muro meo locum nominatum meliorem et filiorum et filiarum, nomen æternum dabo illis, et non deficient.* Aliis promittit ut non deficiant : matrem suam deficere patiebatur! Sed non deficit Maria, non defecit virginitatis magistra; nec fieri poterat ut quæ Deum portaverat, portandum hominem arbitraretur : nec Joseph vir justus in hanc prorupisset amentiam, ut matri Domini corporeo concubitu misceretur.

* Hebr *Attollite* portæ, capita vestra.

* *Expos. in Lucam*, lib. 2

CAPUT VII.

Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit; confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse, cujus tanta constantia in Filii passione, tantaque virtus in Baptistæ exsultatione præfulserit.

46. Sed tamen Maria suis non alienis moribus defendatur. Non defecit, ut dixi. Ipse testis est Filius Dei, qui cum esset in cruce, discipulum matri commendabat ut filium : discipulo eam tradebat ut matrem. Docuit hoc Johannes, qui mystica magis scripsit; alii enim Evangelistæ scripserunt quod in passione Domini terra contremuit, sol refugit, persecutoribus venia postulata est : iste dilectus Domini, qui e pectore ejus hauserat secreta sapientiæ, et piæ voluntatis arcana ab aliis dicta præteriens, hoc diligentius prosequutus est, ut maternæ virginitatis perseverantiam suo judicio comprobaret; quasi filius de matris pudore sollicitus, ne quis eam tanto convicio temeratæ integritatis adspergeret.

47. Dignum quippe erat ut qui latroni veniam donabat, matrem dubio pudoris absolveret. Dicit enim ad matrem : *Mulier, ecce filius tuus. Dicit et ad Discipulum : Ecce mater tua.* Ipse est Discipulus, cui mater commendatur. Quomodo marito uxorem tolleret, si fuerat Maria mixta conjugio, aut usum thori conjugalis agnoverat?

48. Claudite ora, impii : aperite aures, pii : audite quid Christus loquatur. Testatur de cruce Dominus Jesus, et paulisper publicam differt salutem, ne matrem inhonoram relinquat. Subscribitur Johannes testamento Christi. Legatur matri pudoris defensio, testimonium integritatis : legatur et discipulo matris custodia, pietatis gratia. *Et ex illo suscepit eam Discipulus in sua.* Non utique Christus faciebat divortium, non Maria relinquebat virum. Sed cum quo virgo habitare debebat, quam cum eo quem filii hæredem, integritatis sciret esse custodem?

49. Stabat ante crucem mater, et fugientibus viris, stabat intrepida. Videte utrum pudorem mutare potuerit mater Jesu, quæ animum non mutavit. Spectabat piis oculis filii vulnera, per quem sciebat omnibus futuram redemptionem. Stabat non degeneri mater spectaculo, quæ non metuebat peremtorem. Pendebat in cruce filius, mater se persecutoribus offerebat. Si hoc solum esset, ut ante filium prosterneretur, laudandus pietatis affectus, quod superstes filio esse nolebat : sin vero ut cum filio moreretur, cum eodem gestiebat resurgere, non ignara mysterii quod genuisset resurrecturum : simul quæ publico usui impendi mortem filii noverat, præstolabatur si forte etiam sua morte publico muneri aliquid adderetur. Sed Christi passio adjutorio non eguit, sicut ipse Dominus longe ante prædixit : *Et respexi, et non erat auxiliator : et adtendi, et nemo suscipiebat; et liberabo eos brachio meo.*

50. Quomodo ergo extorqueri potuit integritas Mariæ, quæ fugientibus apostolis, supplicia non metuebat, sed ipsa se offerebat periculis? Cujus tanta gratia, ut non solum in se virginitatis gratiam reservaret; sed etiam his quos viseret, integritatis insigne conferret. Visitavit Johannem Baptistam, et in utero matris priusquam nasceretur, exsilivit. Ad vocem Mariæ exsultavit infantulus, obsequutus antequam genitus. Nec immerito mansit integer corpore, quem tribus mensibus oleo quodam suæ præsentiæ et integritatis unguento Domini mater exercuit. Eademque postea Johanni Evangelistæ est tradita conjugium nescienti. Unde non miror præ cæteris loquutum mysteria divina, cui præsto erat aula cœlestium sacramentorum.

CAPUT VIII.

Ezechielis testimonia, et potissimum quod habet de porta non aperienda, in Mariam quadrare; utpote perquam non reseratam transierit solus Christus, sicque illam confortaverit, ut postea ne Josepho quidem patefacta sit.

51. Nunc mihi dicant qui hanc quæstionem serunt, quid est quod ait Dominus per prophetam : *Nunc revocabo*

tem Jacob, et miserebor adhuc *Israel.* Et infra : *Congregabo,* *de gentibus eos, et congregabo* *regionibus nationum, et sanctifi-* *his in conspectu gentium : et* *od ego sum Dominus Deus ipso-* *m apparebo illis inter nationes;* *ertam amplius faciem meam ab* *eo quod effudi iram meam in do-* *ael, dicit Dominus.*

infra dicit propheta vidisse se alto nimis ædificationem civi- jus portæ plurimæ significan- tamen clausa describitur, de ait : *Et converti me secundum* *rtæ sanctorum exterioris, quæ* *d orientem, et hæc erat clausa.* *me Dominus : Porta hæc clausa* *on aperietur, et nemo transibit* *; quoniam Dominus Deus Israel* *per eam. Eritque clausa, quo-* *x hic sedebit in ea, ut manducet* *n conspectu Domini. Secundum* *lam portæ intrabit, et secundum* *s exibit.* Quæ est hæc porta, ria? ideo clausa, quia virgo. itur Maria, per quam Christus in hunc mundum, quando i fusus est partu, et genitalia atis claustra non solvit. Mansit atum septum pudoris, et invio- egritatis duravere signacula; ret ex virgine, cujus altitudinem sustinere non posset.

Iæc, inquit, *porta clausa erit, et* *rietur.* Bona porta Maria, quæ rat, et non aperiebatur. Trans- eam Christus, sed non aperuit. t ut doceamus quia portam ha- nis homo, per quam Christus tur : *Tollite,* inquit, *portas,* *s, vestras, et elevamini, portæ* *es, et introibit Rex gloriæ.* Quanto rgo porta erat in Maria, in qua hristus, et exivit? Est enim et ventris. Unde ait Job sanctus : *rescant,* inquit, *stellæ noctis illius;* *m conclusit portas ventris matris*

Est ergo et porta ventris, sed ausa semper : verum una sola manere clausa, per quam sine dio claustrorum genitalium virginis partus exivit. Ideo ait propheta : *Porta hæc clausa erit, et non aperietur, et nemo transibit per eam,* hoc est, nemo hominum; *quoniam Dominus,* inquit, *Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa,* id est, ante et post transitum Domini erit clausa : et non aperietur a quoquam, nec aperta est; quoniam habuit semper januam suam Christum, qui dixit : *Ego sum janua,* quam nemo ab ea potuit avellere.

56. Hæc porta ad orientem adspiciebat; quoniam verum lumen effudit, quæ generavit Orientem, peperitque Solem justitiæ. Audiant ergo imprudentes : Clausa, inquit, erit hæc porta, quæ solum recipit Deum Israel. Is igitur de quo dictum est ad Ecclesiam : *Quoniam confortavit seras portarum tuarum,* suam portam confortare non potuit? Sed confirmavit profecto, et servavit intactam. Denique non est aperta.

57. Audiant igitur prophetam dicentem : *Non aperietur, eritque clausa,* hoc est, non aperietur, ab eo cui desponsabitur; non licebit enim ut aperiatur, per quam Dominus transibit. Et post eum, inquit, erit clausa, hoc est, non aperiet eam Joseph; quoniam dicetur ei : *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.*

CAPUT IX.

Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex eorum singulis discere debeant sacræ virgines.

58. PORTA ergo clausa virginitas est : et hortus clausus virginitas : et fons signatus virginitas. Audi, virgo, diligentius apertis auribus, et clauso pudore, aperi manus, ut te pauper agnoscat : claude ostium, ne temerator irrepat : aperi mentem, serva signaculum.

59. Virga quoque a radice virginitas est; sic enim scriptum est : *Exiet virga a radice Jesse, et flos a radice ejus adscendet.* Non cavata est hæc virga, sed solida. Nemo ergo adurat virgam tuam, ut florem tuum custodias. Virga es, o virgo, non curveris, non inflectaris in terram; ut in te flos paternæ radicis adscendat.

60. Hortus clausus es, virgo, serva fructus tuos : non adscendant in te spinæ, sed uvæ tuæ floreant. Hortus clausus es, filia, nemo auferat sepem tui pudoris; quia scriptum est : *Et destruentem sepem mordebit serpens.* Sed illam solam auferat, de qua dictum est : *Quid incisa est sepis?* Nemo parietem tuum destruat, ne sis in conculcationem. Paradisus es, virgo, Evam cave.

61. Fons signatus es, virgo; nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet; ut imaginem tuam in fonte tuo semper adtendas.

62. Porta clausa es, virgo, nemo aperiat januam tuam, quam semel clausit Sanctus et Verus, qui habet clavim David, qui aperit, et nemo claudit : claudit et nemo aperit. Aperuit tibi Scripturas, nemo eas claudat : clausit pudorem tuum, nemo aperiat eum.

CAPUT X.

Innuitur virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum non secundum perinde ac Patrem et Spiritum produnt Scripturæ. In hoc objiciunt Evangelii textum hæretici : at illo per alia testimonia soluta, fides catholica de Trinitate confirmatur.

63. *Venio*, inquit, *cito, tene quod habes : nemo accipiat coronam tuam.* Quæ est corona tua, nisi illa de qua dictum est : *Et eris corona decoris in manu Domini?*

64. Quis hoc dicit, nisi ille de quo dixit Ecclesiastes : *Est unus et non est secundus?* Quis est iste, nisi ille de quo dictum est : *Magister vester unus est Christus?* Unus est, quia unigenitus Dei filius : unus, quia solus, ut scriptum est : *Quia expandit cœlum solus, et ambulat sicut in terra super mare.* Hic ergo non est secundus; quia primus est : non est secundus; quia unus est : *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illo : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Unus Deus Pater, et unus Deus Filius, et unus Spiritus sanctus, sicut scriptum est : *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis pro ut vult.* Unus, inquit, quia unus Deus. Nullus secundus; quia quod vult facit, non quod imperatur. Unus ergo [illegible] Deus, et unus Dei Filius. Unus [illegible] quia non sunt duo dii. Unus [illegible] cum Patre unum est, sicut ipse [illegible] *Ego et Pater unum sumus.* Et [illegible] ritus; quia unitas Trinitatis [illegible] ordine distincta, nec tempore.

65. Sed dicunt lectum : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et objiciunt, quia primo [illegible] nominavit, secundo Filium, tertio Spiritum sanctum. Numquid ergo [illegible] dicit Evangelium : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum;* [illegible] riorem significavit Patrem; quia [illegible] Verbum Dei in principio semper [illegible] ac fuisse memoravit? Aut cum [illegible] Apostolus : *In regno Christi et Dei* [illegible] dinem fecit? Aut cum dicit ipse [illegible] nus Jesus : *Spiritus Domini super* [illegible] *propter quod unxit me, evangelizare* [illegible] *peribus misit me, prædicare captivis remissionem;* eminentiorem Filio Spiritum esse testatus est?

66. Advertis, virgo, quemadmodum ista solvantur. Aperi ad hæc aures [illegible] os tuum claude. Aperi aures, ut [illegible] audias : claude os, ut teneas [illegible] diam.

67. Deinde illud legunt, quia [illegible] *In nomine Patris et Filii et Spiritus* [illegible] et non intelligunt quod ante [illegible] rit : *In nomine*, inquit. Tres [illegible] quidem significavit, sed unum Trinitatis nomen adseruit.

68. Unus itaque Deus, unum [illegible] una divinitas, una majestas. [illegible] ergo secundus; quia principium [illegible] Trinitas est, et Trinitatis primus [illegible] per omnia est. Ergo unus et [illegible] secundus. Unus est, qui secundum [illegible] habet; quia unicus solus sine [illegible] solus sine adjutorio, qui ait : *Respexi et non erat adjutor.*

CAPUT XI.

Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborare nos oportere. Ipsum [illegible] secundum esse; nisi tantum quatenus [illegible] est, quo sensu etiam novissimus [illegible] Et huc locus Ecclesiastis atque [illegible] plum adaptantur.

69. *Non est finis labori ejus;* quia

advocatus noster est apud Pa- ... infirmitates nostras suscepit, ... dolet, pro nobis infirmatur, ...: *Æger eram, et non visitastis*

... *oculus non satiatur divitiis*: ... est altitudo divitiarum sapien- ... scientiæ Dei, in quo sunt thesauri ... cœlestium. Cur ergo sæ- ... laboramus, et fraudamus ... nostram tantæ bonitatis dis- ..., qui nulli alii nisi huic servire ... debemus?

... Hic ergo non est secundus. Ego ... testimonium defero: lego quia ... est, lego quia non est secundus. ... secundum aiunt, doceant lec-

... Sed dicit aliquis quia scriptum ... *Primus homo de terra terrenus*, ... *homo de cœlo cœlestis*. Verum ... quid dicat. *Secundus*, inquit, ...; quasi hominem secundum dixit. ... dico quia primus est secundum ...tatem, ante quem nullus: secun- ... secundum carnem, quia ... Adam.

... Ego plus dico, non solum ego se- ... hominem, sed etiam novissi- ... Denique sic habes scriptum: ... *est primus homo Adam in animam* ..., *novissimus Adam in spiritum* ...tem. Vide clementiam Christi: ... est primus et novissimus. Qui pri- ... erat, propter nos se novissimum ... Primus, quia per ipsum omnia: ...mus, quia per ipsum resurrectio. ...dit enim et projecit se, ut cade- ..., infra omnes se faciens, ut omnes ... levaret.

... Unde et ait Ecclesiastes: *Quia si* ... *unus, alter eriget socium suum*: ... *uni cum ceciderit, et non est* ...*s, ut eum erigat. Et quidem si* ... *duo, est calor illis: et unus* ... *calefiet?* Hoc est, qui Christum ... secum, etsi ceciderit, resurget: ... mortuus fuerit, reviviscet; quia ... illi qui venit ignem in terram ...re. Denique et Elisæus cum pue- ... resuscitaret, insufflavit illi; ut ...deret vitæ calorem. Habeto ergo ...cum hunc ignem in pectore tuo, qui te resuscitet; ne frigus tibi perpetuæ mortis irrepat.

75. Hic ergo juvenis se projecit, qui venit per Mariam, et infundebat vitæ calorem pectoribus audientium. Unde dicunt illi in Evangelio: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas?*

CAPUT XII.

Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi: eum igitur esse qui et transisse portam, et in ea sedens manducasse describitur.

76. Hic est juvenis secundus, ut dicit Ecclesiastes: *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo, quis resurget pro eo?* Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, et in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint?

77. De Christo autem dictum liquet, quando advertis congruere istum locum cum benedictione vel prophetia Jacob, qui ait de Juda: *Quis suscitabit eum?* Non utique alter; quia ipse se suscitavit, sicut ipse ait: *Solvite templum hoc, et in triduo resuscitabo illud.* Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

78. Illud quoque vere Christo convenit soli, quod addidit: *Non est finis omni populo ejus*; quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ perpetuæ vitæ adquirit ætatem. Secundum carnem itaque et juvenem dictum, et cadere vel resurgere dubium non est. Denique et illud adnexuit; quia optimus puer pauper et sapiens: pauper enim factus est, cum dives esset.

79. Ipse ergo rex Israel transivit hanc portam, ipse dux sedit in ea; quando Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis, vel in olla ferventi, sicut scriptum est: *Moab aula spei*, vel *olla spei meæ*. Utrumque enim diversis in codicibus invenitur. Aula regalis est virgo, quæ non est viro subdita, sed Deo soli. Est et olla uterus

Mariæ, quæ Spiritu fervent qui supervenit in eam, replevit orbem terrarum, cum peperit Salvatorem.

80. Qui manducavit in porta sedens, utique cibum illum de quo dicit : *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlo est.*

CAPUT XIII.

Mariæ virginitatem pulcre designari per ollam ac nubem levem : hujus nubis pluviam pluribus typis in veteri fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac efficacissimum illius ollæ unguentum excipi oportere; nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem.

81. O DIVITIAS Marianæ virginitatis! Quasi olla ferbuit, et quasi nubes pluit in terras gratiam Christi; scriptum est enim de ea : *Ecce Dominus venit sedens super nubem levem.* Vere levem quæ conjugii onera nescivit : vere levem, quæ levavit hunc mundum de gravi fœnore peccatorum. Levis erat, quæ remissionem peccatorum utero gestabat. Denique levavit Johannem in utero constitutum, qui ad vocem ejus exsilivit, et infans exsultavit in gaudio, prius sensu devotionis quam spiritus infusione vitalis animatus.

82. Excipite igitur, excipite, sacræ virgines, nubis hujus pluviam spiritalem, temperamentum flagrantiæ corporalis; ut corporis omnes restinguatis ardores, atque interna mentis vestræ humescant. Hujus imbrem nubis sacratæ patres nostri annuntiaverunt nobis salutem mundi futuram. Hunc imbrem significabant esse venturum stillicidia stillantia super terram, quæ Hierobaal poposcit et meruit. Bonam nubem sequimini, quæ fontem intra se genuit, quo rigavit orbem terrarum. Excipite ergo voluntariam pluviam, pluviam benedictionis, quam hæreditati suæ Dominus effudit. Excipite aquam, et non effluat vobis; quia nubes est, diluat vos, et sacro humore perfundat; quia olla est, spiritu vaporet æterno.

83. Excipite itaque ex hac Moabitide olla gratiæ cœlestis unguentum, nec vereamini ne deficiat : quod exinanitum est, et plus redundat; quia in omnem terram odor ejus exivit, sicut s[illegible] est : *Unguentum exinanitum est* [illegible] *tuum; ideo adolescentulæ dilex*[illegible] Descendat istud unguentum in in[illegible] cordia, viscerumque secreta, q[illegible] deliciarum odores sancta Maria, [illegible] vinæ gratiæ spiramenta redol[illegible]

84. Hæc pluvia Evæ restinx[illegible] tentiam : hoc unguentum fœtor[illegible] reditarii erroris abstersit : hoc u[illegible] tum Maria soror Lazari in pedes [illegible] effudit, et tota domus pio repleta [illegible] fragravit.

85. Nec ulla se pauperem put[illegible] se arbitretur inopem, nulla m[illegible] pretiosum hoc unguentum em[illegible] possit, aut fontem istum putet [illegible] nalem. *Qui sititis*, inquit, *ite ad a*[illegible] *et quicumque non habetis argent*[illegible] *et emite et bibite sine argento.* Et [illegible] ait : *Gratis venumdati estis, et sin*[illegible] *gento redimemini.* Ideo pauper fa[illegible] Dominus, cum dives esset; ut om[illegible] nes emant, et egenos præcipue su[illegible] pertate locupletet.

86. Parate igitur vasa Domi[illegible] excipiatis hunc fontem aqu[illegible] fontem virginitatis, integritatis [illegible] tum, odorem fidei, et suavis m[illegible] cordiæ gratia florulentum. Ind[illegible] agni ejus innocentiam, qui cum [illegible] diceretur, non remaledixit : cum [illegible] cuteretur, non repercussit.

CAPUT XIV.

Quo virgines acrius impellantur ad [illegible] imitationem, ostenditur multa quæ [illegible] dicta sunt de Ecclesia, eidem quoque [illegible] paræ virgini competere.

87. HANC imitamini, filiæ, cui [illegible] cre convenit illud quod de Eccl[illegible] prophetatum est : *Speciosi facti sunt gr*[illegible] *sus tui in calceamentis, filia Amina*[illegible] eo quod speciose Ecclesia Evang[illegible] prædicatione processit. Speciose pro[illegible] dit anima, quæ corpore velut calcea[illegible] mento utitur; ut quo velit, suum pa[illegible] sine impedimento ullo circumferre ve[illegible] tigium.

88. In hoc calceamento speciose pro[illegible] cessit Maria, quæ sine ulla commixtion[illegible] corporeæ consuetudinis auctorem salut[illegible]

generavit. Unde egregie Johannes *Non sum dignus solvere corrigiam mentorum ejus*, id est, non sum Incarnationis mysterium com- ndere angustiis mentis humanæ, inopis vilitate sermonis absolvere. Et Esaias dicit : *Generationem ejus enarrabit?* Speciosi ergo gressus riæ, vel Ecclesiæ; quoniam spe- pedes evangelizantium.

Quam pulcra etiam illa quæ in fi- Ecclesiæ de Maria prophetata sunt; mea non membra corporis, sed ria generationis ejus intendas? Di- enim ad eam : *Moduli femorum m similes torquibus, operi manuum is. Umbilicus tuus crater tornatilis deficiens mixto. Venter tuus sicut s tritici muniti inter lilia*; eo quod mens sibi * in omnibus Christi or- x virgine, sicut victores solent sæ- lum præliorum, strenuorum viro- donatis torquibus honorare cervi- ita jugum nostrum levavit, ut lum colla virtutis insignibus coro- t.

Vere autem alvus ille Mariæ cra- tornatilis, in quo erat Sapientia, miscuit in cratere vinum suum, ficientem cognitionis piæ gratiam litatis suæ plenitudine subminis-

In quo virginis utero simul acer- tritici, et lilii floris gratia germi- nat; quoniam et granum tritici ge- bat, et lilium. Granum tritici ndum quod scriptum est : *Amen, m dico vobis, nisi granum tritici ca- ns in terram, mortuum fuerit, ipsum m manet*. Sed quia de uno grano ci acervus est factus, completum t illud propheticum : *Et convalles undabunt frumento*; quia granum il- d mortuum, plurimum fructum adtu- t. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cœlestium munerum esca sa- mavit : consummatumque est illud prophetici oris eloquium, dicente eo-dem David : *Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos.*

92. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula; quia scriptum est : *Ego sum flos campi, et lilium convallium : sicut lilium in medio spinarum.* Christus erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum.

CAPUT XV.

Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi : Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari; quippe qui et Ecclesiam fœcundaverit, et diversorum retulerit coronas certaminum.

93. Audi, virgo, quid dicat : *Lilium*, inquit, *convallium* Christus, id est, humilium animarum et mitium. Esto ergo mitis, humilis, atque mansueta, ut in te sicut lilium germinet Christus. De quo et alibi habes : *Labia ejus lilia stillantia myrrham primam*; id est, qui Christi passionem loquuntur, et suo ore concelebrant, ac mortificationem ejus in suo circumferunt corpore, Christi lilia sunt; specialiter sacræ virgines, quarum est splendida et immaculata virginitas. Unde plerique accipiunt quod Ecclesia videatur dicere : *Ego sum flos campi, et lilium convallium* : quæ in hac convalle istius mundi gratiam boni odoris exhalat, sedulæ confessione pietatis. Denique et alibi dicit : *Frater meus descendit in hortum suum, in phialas aromatis, pascere in hortis, et colligere lilia. Ego fratri meo, et frater meus mihi, qui pascit inter lilia.*

94. Ex illo ergo utero Mariæ diffusus est in hunc mundum acervus tritici muniti inter lilia; quando natus est ex ea Christus, cui dicit propheta David : *Benedices coronam anni benignitatis tuæ, et campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent fines deserti, et exsultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, et convalles abundant frumento; etenim clamabunt, et hymnum dicent.*

95. Quis est annus Dominicæ bonitatis, nisi ille de quo dictum est : *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te*; quando populorum fide Ecclesia abundavit, justitiam induit sacer-

* Id est congruens et cohærens; quo signifi- voluit sanctus Doctor Christum in ortu suo perfectiones tam inter se connexas ha- buisse, ut coronam efficere quodammodo videantur.

dotes? Unde et Apostolus dicit : *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis;* quando venit Dominus prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis, sicut in Evangelio suo ipse memoravit dicens : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me,* etc.

96. Tunc ergo Dominus operibus suis et gloria et honore sui tempus coronavit adventus; totus enim ille annus conversationis ejus in hoc mundo diversarum habuit certamina passionum. Vicit Herodem parvulus, de quo in passione infantium triumphavit. Esurivit, sitivit, pro nobis vapulavit, pro nobis contumeliarum indigna toleravit, crucem adscendit, mortuus est pro nobis.

CAPUT XVI.

Virginibus exeundum obviam Christo, et qua ratione. Hunc quidem a matre coronatum esse; sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectam fidem in esca illa quam paravit Jacob, et in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam; ut virgo benedictiones a Christo consequuta, in homine Deum videat, immo vero Christum induat, simulque omnium ornamenta virtutum.

97. Vides quanta certamina? Sed tamen non avarus exactor præmii, cui abundavit una cœlestis corona virtutis. Unde egredimini, filiæ Hierusalem, sicut vos hortatur scriptura divina in Canticis canticorum : *Egredimini et videte regem Salomonem in corona, qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus, et in die jucunditatis cordis ejus; quia fecit sibi,* inquit, *caritatem a filiabus Hierusalem*, hoc est : Egredimini ex his angustiis et sollicitudinibus corporalibus, egredimini ex hac delectatione carnali, et peregrinamini de corpore, ut adesse Domino possitis ; quoniam qui in carne sunt, Domino suo placere non possunt. Dicitur ergo vobis quia non estis in carne, sed in spiritu, si potueritis comprehendere Salomonis veri illius pacifici caritatem, quam fecit sibi ipse; et ideo coronam accepit a matre.

98. Beata mater Hierusalem, beatus et Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit. Coronavit eum quando formavit : coronavit eum, quando ravit; quia etsi eum sine aliqua ratione formaverit (quia Spiritus supervenit in virginem; ut ipse ait : *Inoperatum meum v oculi tui*), tamen hoc ipso quod nium salutem eum concepit et p coronam capiti ejus æternæ pie posuit; ut per fidem credentium omnis viri caput Christus. Inope ergo et caro Christi, quem ut virgo conciperet, inusitato quod voque Incarnationis mysterio, virilis seminis admixtione, divi tia dispositionis quod erat carn sumsit ex Virgine, atque in illi simi Adam immaculati hominis bra formavit.

99. Hominem audis, sed supra nem intellige; quia scriptum est : *coquet agnum in lacte matris suæ.* Et legis : *Et homo est, et quis agnoscet* Ergo non debes agnum illum, in q *nitudo divinitatis corporaliter habi* conditionis humanæ viribus æstim et majestatem incomprehensibilis testatis degeneris cognitionis in tate concludere. Non enim illum p fectæ fidei cibum Jacob coxit in quo Isaac pater ita est delectatus, ei prærogativam omnem benedicti prophetica sobrietate conferret. Et Apostolus scripsit succum lactis in cibum esse doctrinæ, dicens : *Quis enim qui alitur lacte, expers est verborum justitiæ;* parvulus enim est : perfectorum autem est solida esca.

100. Et tu ergo, filia, sume stolam lam mulieris pia operatione contextam quæ manus suas aperit pauperi, et lucerna ejus non extinguitur in tota no atque indue te, et hujusmodi epu adfer ad patrem, ut dicat : *Quid est q tam cito invenisti,* filia ? laudans in nera adhuc ætate prudentiam, piam que devotionis affectum. Et dicat ti *Accede ad me,* filia; odoratusque o rem vestimentorum tuorum bened te dicens : *Ecce odor filiæ meæ, si odor agri pleni quem benedixit Dominus* et *Det tibi Deus a rore cœli desuper, ab ubertate terræ abundantiam.* Atq his adjungat : *Qui maledixerit tibi,* m

...erit : et qui benedixerit te, benedictus erit.

...Hac stola indutus Jacob homi... ...it, et ab eo quasi a Domino Deo ...tionem poposcit, et appellavit ...visio *Dei*. Hac stola indutus vidit ...olam Christi, de qua ait : *Lavabit ...stolam suam*. Et benedixit etiam ... dicens : *Filius meus ampliatus ... filius meus ampliatus, zelatus ... adolescentior, ad me revertere*, ... Dominicæ resurrectionis in... Et addidit : *Benedictio patris tui ...is tuæ prævaluit super benedictiones ...um manentium, et desideria collium ...rum*, id est, super Regem gratiæ. ... Hanc sume stolam, ut induas ...um, atque in ejus agnitione reno... ... Indue ergo sicut electa Dei vis... ...misericordiæ, benignitatem, hu... ...tem, patientiam, modestiam, ca... ...m, quæ est unitatis vinculum; ut ...i quidquam debeas, nisi ut invi... ...sororem tuam diligas : nec gratiæ ...invideas, sed quo probatiorem vi... ...imiteris; ut sit in te pax Christi ...tia, et Verbum Dei habitet in ... tuo, atque hujus mundi fugias ...tiones.

... Semel mundo mortua, ne quæso, ...is, ne adtaminaveris quæ sunt ...sæculi : sed semper in psalmis et ...is, et canticis spiritalibus abducas ...ab hujus sæculi conversatione; non ...sed Deo cantans. Et sicut sancta ...bat Maria, conferas in corde tuo. ...ut bona quoque agnicula rumines in ...tuo præcepta divina, ut dicas et tu : *...abor in mirabilibus tuis*. Nec dor... ...et aut stillet anima tua præ tædio. ...dia enim ejiciunt hominem in ...pore hyemali de domo sua : anima ...m perfecta non stillat, in qua nulla ...ris est rima peccati; sed manet ...domo sua, et inoffensæ habitationis ...tate lætatur et fruitur. At si aliquid ...mutaverit, dicas : *Confirma me in ...bis tuis*.

CAPUT XVII.

...tur Deo gratiæ quod Angelorum vita in paradiso quondam perdita, jam fulgeat in virginibus; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere digna fuerit virginitas. Post hæc Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, et ad spiritales partus cœlesti connubio illam conjungat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat, quarum beneficio Sponsum suum tenere mereatur. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat.

104. Nunc ad te, decursis omnibus, Pater gratiæ, vota converto, cujus pietati innumerabiles gratias agimus, quod in virginibus sacris Angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. Quid enim vel ad imitanda virginum studia, confirmandamque virtutem, vel ad concelebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuisti, quam ut Deus ex virgine nasceretur. Amplius nobis profuit culpa, quam nocuit : in quo redemtio quidem nostra divinum munus invenit.

105. Sed ipse quoque unigenitus Filius tuus venturus in terras suscipere quod amissum est, puriorem carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cœlestis aulam virginis dedicaret; in qua esset et immaculatæ castitatis sacrarium, et Dei templum.

106. Quid autem illud adtexam, quod divino tuo munere cum sanctis Moyse et Aaron virgo Maria pedes per fluctus duxit Hebræorum exercitum? Relinquo vetera, privata non quæro : satis est ista nobilitas familiæ virginali.

107. Te quæso ut tuearis hanc famulam tuam, quæ tibi servire, tibi animam suam, tibi integritatis suæ studium dicare præsumsit. Quam sacerdotali munere offero, affectu patrio commendo; ut propitius et præsul conferas ei gratiam, quo cœlestium thalamorum immorantem adytis Sponsum excutiat, mereatur videre, introducatur in cubiculum Dei sui regis : mereatur audire dicentem sibi : *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano, transibis et pertransibis a principio fidei*; ut transeat sæculum, ad illa æterna pertranseat.

108. Intende igitur, Pater, in tuum munus, cui sanctificando nullius consilium quæsisti : sed illi sine ullo petitore atque arbitro tantam contulisti gra-

tiam, quantam ante oracula divina credere nemo potuisset, ut in suo utero Deum virgo portaret. Cujus prærogativa muneris provocata crebrescunt studia virginitatis, et sacræ integritatis exempla. Quibus hæc quoque famula tua ad hujusmodi virtutis gratiam lacessita, tuis adsistat altaribus, non rutilanti cæsarie flavum deferens crinem, flammeo nuptiali dicatum: sed illum crinem quo Evangelica illa mulier sancta Maria pedes Christi sedula pietate detersit, et domum totam effuso implevit unguento, sacro offerens velamine consecrandum.

109. Adest puella, quam non nuptiarum festa, non præmia, non onerati pondus uteri, votivo nupturis dolore sollicitent: sed quæ immaculatos sibi fidei partus et pietatis exposcat; ut in utero accipiat de Spiritu sancto, et spiritum salutis Deo fœta parturiat. Sed ut ista procedere possit meritorum gratia, tu Deus pater omnipotens, suffragia commendationis adjunge; non enim solitaria dos pudoris est. Succingat sacræ virginitatis crinem modestia, sobrietas, continentia; ut virtutum accincta comitatu, purpureo Dominici cruoris redimita velamine, mortificationem domini Jesu in sua carne circumferat; hæc sunt enim meliora velamina, quæ sunt indumenta virtutum, quibus culpa obtexitur, innocentia revelatur.

110. His igitur famulam tuam indue vestimentis, quæ in omni tempore munda sint; mundum enim manet, quidquid nulla interveniens culpa fuscaverit, ut ei jure dicatur : *Quoniam placuerunt Deo facta tua.* In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite non desit, quo faces suas mysticas possit accendere ; ut cum venerit Sponsus, inter illas sapientes virgines cœlesti thalamo digna numeretur, quæ devotionis ac fidei suæ, gravitatisque lumine munus sacræ professionis illuminet.

111. Tuere igitur ancillam tuam, Pater caritatis et gloriæ, ut quasi in horto clauso et fonte signato teneat claustra pudicitiæ, signacula veritatis. Agrum suum colere noverit, quem colebat sanctus Jacob; et sexagesimos ex eo centesimosque fructus capesset? In hujus virtutibus et fortitudinibus agri suscites in ea gratiam, et resuscites caritatem. Inveniat quem dilexit, teneat eum, nec dimittat eum; donec bona illa vulnera caritatis excipiat, quæ osculis præferuntur. Semper parata noctibus et diebus toto spiritu mentis invigilet, ne umquam Verbum eam inveniat dormientem. Et quoniam vult se dilectus ejus sæpius quæri, ut exploret affectum; recurrentem sequatur, exeat fides et anima ejus in verbum tuum, peregrinetur a corpore, ut adsit Deo : vigilet cor ejus, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis.

112. Tu, Domine, adjunge alios sacræ virginitatis ornatus, adjunge sedulos pios cultus; ut noverit possidere vas suum, noverit humiliari : dilectionem teneat, veritatis murum , pudoris septum. Non pineæ velamen ejus, non vincant cupressi, pudicitiam ejus non turtures, simplicitatem ejus non vincant columbæ. Sit in corde simplicitas, in verbis modus, erga omnes pudor, pietas erga propinquos, circa egenos et pauperes misericordia : quod bonum est teneat, ab omni specie abstineat mala : veniat super eam benedictio morituri, et os viduæ benedicat eam.

113. *Pone ut signaculum verbum tuum in corde ejus, ut signaculum in brachio ejus;* ut in omnibus sensibus et operibus ejus Christus eluceat, Christum intendat, Christum loquatur. Aqua multa ejus non possit extinguere caritatem, nec persecutionis gladius, nec periculum : sed confirmata in omni opere bono atque verbo, gloriam tuam induat, et in tua gratia conversetur in hoc mundo. Sanctifices eam in veritate, in virtute confirmes, in caritate connectas, atque ad illam pudicitiæ et integritatis cœlestem gloriam, coronam illibatam, immaculatamque divino tuo favore perducas; ut illic Agni sequatur vestigia, et in meridiano pascat, in meridiano maneat, nec in grege sodalium incedat, sed agnis tui admixta, sine offensione versetur comes virginum, pedissequa Mariarum.

114. Egredere itaque tu, Domine Jesu, in die sponsalium tuorum, suscipe jam-

dudum devotam tibi spiritu, nunc etiam professione, imple agnitione voluntatis tuæ, adsume ab initio in salutem, in sanctificatione spiritus et fide veritatis, ut dicat famula tua : *Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et in gloria adsumsisti me.* Aperi manum tuam, et imple animam ejus benedictione; ut salvam facias sperantem in te, et fiat vas in honorem sanctificatum, utile Domino, ad omne opus bonum probatum : per illam æternabilem crucem, per illam venerabilem gloriam Trinitatis, cui est honor, gloria, perpetuitas, Patri Deo, et Filio, et Spiritui sancto, a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

EXHORTATIO VIRGINITATIS,

LIBER UNUS *.

CAPUT I.

Ambrosius Bononia veniens ad eos a quibus fuerat invitatus, narrat apophoreta se detulisse, nempe reliquias Agricolæ ac Vitalis martyrum. Horum, tametsi alter dominus exstiterit, alter servus, comparatio tamen instituitur; cumque hic illi præiverit ad martyrium, hinc cognoscitur apud Christum impedimento servitutem non esse. Tum amborum certamen describitur; quod ex utriusque nominis præsagio Sanctus illustrat. Deinde quam in Judæorum acceperant tumulis, sepultura commemorata, quanto cum gaudio detecti atque educti sint, refert.

1. Qui ad convivium magnum invitantur, apophoreta secum referre consueverunt. Ego ad Bononiense invitatus convivium, ubi sancti martyris celebrata translatio est, apophoreta vobis plena sanctitatis et gratiæ reservavi. Apophoreta ** autem solent habere triumphos principum : et hæc apophoreta triumphalia sunt; Christi enim nostri principis triumphi sunt martyrum palmæ. Nec vero huc dirigebam iter : sed quia petitus a vobis sum, debui mecum deferre quæ aliis parabantur, ne minor ad vos venirem; ut quod in me minus est, quam præsumebatur, in martyre plus inveniretur.

2. Martyri nomen Agricola est, cui Vitalis servus fuit ante, nunc consors et collega martyrii. Præcessit servus, ut provideret locum : sequutus est Dominus, securus quod fide servuli jam inveniret paratum. Non aliena laudamus; passio enim servi domini disciplina est. Hic instituit, ille implevit. Nihil illi decerpitur. Quomodo enim minui potest, quod Christus donavit? Egregie et ille quidem homini serviendo didicit quomodo Christo placeret : hic tamen geminam laudem adquisivit, in illo magisterii, in se martyrii. Certaverunt tamen inter se invicem beneficiis, postquam æquales esse meruerunt. Hic illum ad martyrium præmisit, ille istum accersivit.

3. Nullum ergo ad commendationem hominis conditio adfert impedimentum: nec dignitas prosapiæ meritum, sed fides adfert. Sive servus, sive liber, omnes in Christo unum sumus : *Et unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet a Domino.* Nec servitus derogat, nec libertas adjuvat. Vide ad eam rem quam nihil in conditione momenti sit. *Servus*, inquit, *vocatus es? Non sit tibi curæ.... qui enim vocatus est in Domino servus, libertus est Domini. Similiter et qui liber vocatus est, servus est Christi.*

* In una concione habitus ad Florentinos. Audierat vir sanctus Eugenium tyrannum in Italiam atque adeo Mediolanum properare : igitur hominem, qui sub christianæ religionis obtentu idololatriam revocare moliebatur, non exspectandum ratus, Bononiam venit. Ibi interea dum moraretur, corporum Vitalis atque Agricolæ martyrum translationem solemnem celebravit. Quod Florentini cum didicissent, eum ingenti animorum ardore invitaverunt, ut se invisere ad dedicandam novam ecclesiam ne gravaretur. Annuit eorum optatis sanctus Antistes, tametsi alio statuisset sese conferre. Cumque aliquas Bononiensium martyrum reliquias secum adtulisset, eas deposuit in illa ecclesia, quam ibidem celebri pompa ipse consecravit. Qua etiam in solemnitate hanc habuit orationem circa annum 393.

** Erant apophoreta proprie munuscula, quæ olim ab his qui vocati fuerant ad convivium, referri domum consueverant, ut puta fructus, assatæ aviculæ, aut quid ejusmodi. Sic etiam dicta sunt munera quæ magistratum novum ineuntes amicis missitabant. Fuerunt quoque apophoreta triumphalia, ab imperatoribus scilicet triumphantibus distributa. Reperitur et pro vasis in quibus sacræ reliquiæ recondebantur, ea vox usurpata, sed in infima tantum latinitate.

Vide, inquam, vim Apostoli. Plus putatur dedisse ei qui servus, quam ei qui liber vocatus est; ex servo enim libertus Christi fit, ex libero servus. Sed nulli plus dedit, verum utrisque æquali mensura divisit. APUD CHRISTUM enim servitus et libertas æqua lance penduntur, nec ullo discerniculo bonæ servitutis et libertatis merita dividuntur; quia nulla major est dignitas quam servire Christo. Denique Paulus servus Christi Jesu; hæc enim servitus gloriosa est, in qua gloriatur et Apostolus. An non summa gloria est, quando tali pretio æstimati sumus, ut sanguine Domini redimeremur? Sed jam pergamus ad cætera.

4. Cumque sanctus Vitalis cogeretur a persequentibus ut Christum negaret, et ille amplius profiteretur Dominum Jesum Christum, omnia tormentorum genera in eum exercentes, ut non esset in corpore ejus sine vulnere locus, orationem fudit ad Dominum, dicens : Domine Jesu Christe, Salvator meus, et Deus meus, jube suscipi spiritum meum; quia jam desidero ut accipiam coronam, quam Angelus tuus sanctus mihi ostendit. Et completa oratione, emisit spiritum.

5. Sanctus Agricola mitior habebatur moribus, ut ab ipsis etiam inimicis diligeretur. Ideoque differebant ejus passionem. Sed hæc persequutorum honorificentia omni erat immanitate acerbior, quæ invidebat martyrium. Denique ubi non adquievit sanctus Agricola, crucifixus est; ut advertamus illas blanditias eorum non sedulitatis fuisse, sed fraudis. Supplicio servi dominum terrere voluerunt. Vertit hoc Christus in gratiam, ut martyrium servi dominus imitaretur.

6. Utriusque nomen aptum martyrio; ut designati ad martyrium ipsis vocabulis viderentur. Ille Vitalis dictus est, quasi qui contemtu istius vitæ veram illam vitam æternam sibi haberet adquirere : iste Agricola, qui bonos fructus spiritalis gratiæ seminaret, et sacri sanguinis effusione, meritorum suorum, omniumque virtutum rigaret plantaria.

7. Sepulti autem erant in Judæorum solo, inter ipsorum sepulcra. Ambierunt Judæi cum servulis sepulturæ habere consortium, quorum Dominum negaverunt. Sic et aliquando Balaam dixit : *Moriatur anima mea in animis justorum* ; tamen non communicavit eorum operibus, cum viveret, quorum in animis cupiebat mori. Et istos quos vivente persequuti sunt, mortuos honorabant. Illic igitur martyris exuvias requirebamus, tamquam inter spinas rosam legentes.

8. Circumfundebamur a Judæis, cum sacræ reliquiæ eveherentur : aderat populus Ecclesiæ cum plausu et lætitia. Dicebant Judæi : *Flores visi sunt in terra;* cum viderent martyres. Dicebant Christiani : *Tempus incisionis adest. Jam et qui metit, mercedem accipit.* Alii seminaverunt, et nos metimus martyrum fructus. Iterum audientes Judæi voces plaudentis Ecclesiæ, dicebant inter se : *Vox turturis audita est in terra nostra.* Unde bene lectum est : *Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam. Dies diei*, Christianus Christiano : *nox nocti*, Judæus Judæo. Indicabant ergo Judæi quod haberent scientiam martyrum, sed non scientiam Verbi; id est, non secundum illam solius boni, et solius veri scientiam : *Ignorantes enim Dei justitiam, et volentes se justificare, justitiam Dei non receperunt.*

CAPUT II.

Primo reliquiarum pretium amplificat, deinde Julianam viduam, quæ illis donaretur, dignam adserit; hanc enim cum honorandam ex Apostolo, tum eo prædicandam quod Ecclesiæ damna quam propria sua magis doleret.

9. DETULI ergo vobis munera, quæ meis legi manibus, id est, crucis trophæa, cujus gratiam in operibus agnoscitis. Certe et ipsi dæmones confitentur. Condant alii aurum atque argentum, ac de latentibus eruant venis, legant pretiosa monilium serta, temporalis ille thesaurus est, et sæpe habentibus perniciosus : nos legimus martyris clavos, et multos quidem, ut plura fuerint vulnera quam membra. Clamare martyrem diceres ad populum Judæorum,

cum clavos ejus colligeremus : *Mitte manus tuas in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis.* Colligimus sanguinem triumphalem, et crucis lignum.

10. Hæc sanctæ viduæ negare non potuimus postulanti. Munera itaque salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur. Ea igitur vidua sancta est Juliana, quæ hoc Domino templum paravit atque obtulit, quod hodie dedicamus : digna tali oblatione, quæ in sobole sua templa jam Domino pudicitiæ atque integritatis sacravit. Dum Julianam volo dicere, Judæam dixi. Non erravit lingua, sed definivit; Judæa enim est anima quæ Christum fatetur. Denique *notus in Judæa Deus;* id est, ubi agnoscebatur, non ubi negabatur. Est ergo in spiritu Judæa, ubi major portio, intellectus sincerior; *Quia salus ex Judæis est.* Linguæ igitur error testimonium sanctitatis invenit.

11. Honoremus ergo hanc viduam; quia scriptum est : *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt.* Licet verborum nostrorum honorem non ambiat, quæ Apostoli mandatum adæquaverit, habens in bonis operibus testimonium, quæ bene filios educaverit, melius instituerit.

12. Quis hanc non ut destitutam et miserabilem deploravit, quando amisit maritum? At ista ministrum sacris ereptum altaribus amplius ingemuit, quam sibi conjugem, aut patrem filiis. Nam etsi præsidio esset mariti viduata et solatio; tamen apud piam mentem causa Ecclesiæ præponderabat.

CAPUT III.

Julianæ ad liberos exhortatio. Illic principio filium monet eum non temere vocari Laurentium, sed quod Martyris cognominis patrocinio conceptus fuerit, atque eidem promissus. Solvat igitur parentum vota. Nihil ipsi esse quo retardetur; cum cæteris rebus divinum servitium præstantius sit, hominum autem vita miserrima : patere tamen exitum ex ejus malis, modo castitatem illi eligant, cui conjugii servitus hic opponitur.

13. Succinxit itaque mentis viscera, et circumfusam se videns numero filiarum trium, et unius filii, quo solent terreri cæteræ, hoc fortior facta, tali filios alloquio convenit : Filii, amisistis patrem, matrem habetis. Melior quidem fuisset illa commutatio, si pater viveret, mater deesset. Tamen infirma licet et desolata ostendo vobis, si vultis sequi, quo arbitremini patrem vobis non decessisse; habetis enim meliorem de cœlo parentem. Ille est qui et hos suffulsit patres. Quid enim aliud jam superest spei? Pater vobis fuit dives gratia, non pecunia : opulentus ministerio, non patrimonio : cujus hæreditas fides est, locuples Deo, sed egena sæculo. Satis vos divites reliquit, si propositum ejus sequamini. Sola fides utrique indiscreta sexui, census virorum, dos virginum.

14. Et tu quidem, fili, aliquanto propior patri, agnosce quæ matri debeas, quod domui vocabulum reddas. Ætas te excusat, sed hæreditas vocat. *Jucundentur, fili, pater et mater in te.* Noli matrem contemnere quasi imprudentem. *Regis admonitio*, inquit, *quem erudivit mater sua.* Quid filius qui servat dictiones Dei? Primogenite, tibi dico, fili : *Quid filius mei ventris? quid natus mearum orationum? Ne dederis mulieri tuam honestatem.* Audi quid sapiens dicat, quid Scriptura adserat.

15. Considera quis te ut nascereris juverit : filius es votorum magis quam dolorum meorum. Considera cui te muneri pater tali nomine designaverit, qui vocavit Laurentium. Ibi vota deposuimus, unde nomen adsumsimus. Vota effectus sequutus est, redde martyri, quod debes martyri. Ille te nobis impetravit, tu restitue quod de te hujusmodi nominis appellatione promisimus.

16. Quid autem est, fili, aliud quod eligendum putes, nisi Deum patrum tuorum? Ipse enim pauperes et divites, humiles et excelsos facit, suscitat a terra pauperem, et de stercore erigit inopem, et sedere eum facit cum potentibus in tribunali honoris et hæreditatis. Dat votum optanti, et benedicit annos justi. Quid hoc, fili, præcellentius? aut quid est vita hominis in hac terra, nisi levis cursor? En transivimus, et nihil vidimus. Atque utinam hunc cur-

sorem imitaremur; ut nihil videremus, et nulla onera portaremus : sed quod est gravius, cursus vacuus, et onera inania. Inania sunt quidem, sed non levia, neque delicti vacua; quia grave fœnus peccati est. Unde clamat sanctus Job : *Nonne tentatio est vita hominis in terra, aut sicut mercenarii quotidiani vita ejus? Et sicut servus timens Dominum suum, qui umbram invenerit, et sicut mercenarius exspectans mercedem suam; sic ego exspectavi in vacuum, noctes autem dolorum datæ sunt mihi. Si dormiero, dico : Quando dies? Cum surrexero, iterum : Quando vesper? Plenus sum dolore a vespere usque mane. Vita autem mea levior quam favilla. Periit autem in vana spe.* Nihil igitur est homo, nisi tu, Domine, intendas in eum, et visitationem ejus facias usque mane, et in requiem eum inducas. Arbor si excidatur, repullulat, et floret ab aquæ odore : homo cum ceciderit, nihil est, ingruunt super eum dolores.

17. Hanc igitur tentationem tantarum necessitatum, si vultis, filii, vitare, integritas corporis expetenda vobis est : quam ego pro consilio suadeo, non pro imperio præcipio. SOLA EST ENIM virginitas quæ suaderi potest, imperari non potest. Res magis voti est, quam præcepti. Quod enim gratiæ est, non jubetur, sed desideratur : electionisque magis est, quam servitutis. Unde et Apostolus dicit : *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino.* Legerat enim dixisse Dominum spadonibus : *Quicumque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum; dabo illis in domo mea, et in muro meo locum nominatum, meliorem filiorum et filiarum : nomen æternum dabo illis, et non deficient.* Meliorem, inquit, locum vobis dabo, spadonibus dicit; his videlicet, qui se resecta genitali parte absciderint. Ipsi sunt ergo qui habent in cœlo præmia cæteris præstantiora.

18. Hos in Evangelio suo prædicat Dei Filius; dicentibus enim Apostolis : *Quia si ita est causa viri, ut non liceat illi uxorem dimittere, nisi ex sola causa fornicationis, non expedit nubere;* respondit Dominus : *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est;* hoc est : Non capit hoc conditionis humanæ infirmitas, ut omnibus pateat : sed illis solis facile est ad capiendum, quibus divina refulsit gratia; ut castrare se possint, quo regnum cœlorum adipiscantur.

CAPUT IV.

Integritatis dignitate strictim proposita, quæ ad filias ex nuptiis damna reditura sint, explicat; utque ad ea fugienda illas excitet, Apostoli sententiam atque exemplum in medium affert. Hinc memoratis et quas in matrimonio pertulit, et quas in viduitate perpessura est, miseriis, affirmat fore, ut illæ omnes earum virginitate reparentur, nec ipsa posthac præsidio ullo indigeat.

19. AUDISTIS, filii, quantum sit præmium integritatis. Regnum adquiritur, et regnum cœleste vitam Angelorum exhibet. Hoc vobis suadeo, quo nihil pulcrius; ut inter homines Angeli sitis, qui nulla sibi ligantur nuptiali copula. Quoniam quæ non nubunt, et qui uxores non ducunt, sicut Angeli in terris sunt; ut tribulationem carnis non sentiant, servitutem ignorent, a mundanæ cogitationis ableventur contagio, divinis rebus mentem intendant; ut tamquam exuti corporis infirmitate, non quæ hominis sunt, sed quæ Dei, cogitent.

20. Considerate, filiæ, si velitis nubere, quantum vobis desit, quibus pater deest. Deest opima dos; quod ipsum tamen si abundaret, emeretis magno pretio servitutem. Nunc vero quis non despiciet destitutas patre? quo confugietis? unde auxilium postulabitis adversus virorum injurias? quanta in ipsis conjugiis incommoda sunt! quam graves plerumque contumeliæ! quanta vincula!

21. Primo ipsum conjugium vinculum est, quo alligatur viro nupta, et ei in subjectionem adstringitur. Bonum quidem caritatis vinculum est, sed tamen vinculum, de quo cum velit se exuere nupta, non possit, nec liberum sui habere arbitrium. Denique Apostolus dicit : *Mulier sui corporis potestatem non*

habet, sed vir. Et quid mirum de muliere; quandoquidem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier? Si qui fortior est, potestatem sui non habet, quanto minus infirmior! Non ergo absolvit mulierem communis servitus, sed gravius adstringit.

22. Videte itaque quid Scriptura dicat, quid Apostolus suadeat. Quis vobis potest melius consilium dare, quam ille vas Dominicæ electionis? Quid igitur dicat percipite auribus: *Volo autem omnes homines sic esse sicut et me ipsum*. Et iterum dicit de non nuptis et viduis: *Bonum est illis, si sic permanserint, sicut et ego*. Volo vos imitatrices esse tanti Apostoli, ut vitam ejus sequamini, qui conjugii vinculum refugit, ut vinctus esset Christi Jesu. Non potuisset ad tantam apostolatus sui pervenire gratiam, si fuisset alligatus conjugii contubernio.

23. Quod si ille qui et doctrina præstantissimus erat, et tantum Christi donum habebat, judicavit tanti momenti esse, si abstineret ab usu copulæ conjugalis; et ideo sic mansit, ne plurimum suo muneri decerperetur; quod neque orationi vacare semper liceret, neque semper divinis intendere mandatis, quem conjugii cura revocaret, ut placere uxori esset necesse: quid utique vos eligere oportet, quibus sola virginitas potest libertatem dare; quoniam quæ nupserit, ad servitutem pecunia sua venditur? MELIORI conditione mancipia quam conjugia comparantur: in illis meritum emitur servitutis, in istis pretium ad servitutem additur. Nupta venalis auro gravatur, auro æstimatur.

24. Experta sum, filii, labores copulæ, conjugii indignitates, et sub bono conjuge; nec tamen sub bono marito libera fui: serviebam viro, et laborabam ut placerem. Miseratus est Dominus, et fecit altaris ministrum, continuoque et mihi et vobis raptus est: et fortasse, miserante Domino, ne diceretur maritus.

25. Videtis, filii, longævam matrem doloribus, et adhuc immaturam viduitatis stipendiis*. Videtis omissum omne præsidium et ornamentum. Nec auxilium viri habeo, nec virginitatis gratiam. Et de me levis cura: vos mœreo, vos considero. Remanserunt mihi onera conjugii, abiere adjumenta. Quanto mallem in hos numquam venisse usus!

26. Potestis tamen excusare patrem, ablevare matrem; si quod in nobis amissum est, in vobis repræsentetur. Hoc solo nos conjugii non pœnitebit, si vobis labor noster profecerit. Proximum putabo matrem esse virginum, ac si virginitatem tenerem. Considerate, filii, quam sibi veniens in has terras Dominus Jesus matrem elegerit. Salutem mundo daturus per virginem venit, et mulieris lapsus partu virginis solvit: vestra quoque integritas meos solvat errores.

27. Quid boni sit virginitas, considerate. Destitutam me esse certum est, præsidio egere: sed si volueritis sic manere, nullius opem requiram, abundabit mihi ad omnem opitulantiam vestræ integritatis corona. Quis me non dicet beatam, quam nunc miseram putant? quis non honorabit tot virginum matrem? quis non venerabitur aulam pudoris?

CAPUT V.

Virginibus in utroque fœdere palmam publicæ salutis adtributam, variasque mysticarum virginum laudes celebratas: itemque designatam horti ac vineæ figura virginitatem, non secus ac olerum typo conjugium; unde filios admonet, ut rejectis Achab et Jesabel spiritalibus, verum illum Naboth amplectantur pro nobis accusatum atque occisum. Quamobrem venisse prædictus sit super nubem levem, et cur etiam matrem suam Johanni commendaverit. Quomodo tandem hic qui ut mysticus Levi nihil habebat, legitur eam accepisse in sua.

28. MULTAS feminas scriptura divina in lucem evexit, palmam tamen publicæ salutis fons virginibus dedit. In veteri Testamento terra ac mari clausum Hebræorum populum virgo per maria pedes duxit: in Evangelio auctorem mundi et redemtorem virgo generavit. Virgo est Ecclesia, quam studuit Apostolus virginem castam adsignare Christo: virgo est filia Sion, virgo est civitas illa Hierusalem quæ in

* Id est forte, nondum sexagenariam.

cœlo est, in quam nihil commune intrat atque immundum : virgo est et illa quam vocat Jesus, cui et dixit : *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei.* Non solum transivit virgo, sed etiam pertransivit : quæ festinat ad Sponsum, transit sæculum, pertransit ad Christum : vel quia ea quæ Christo se dicaverit, transeundo ad cœlestia, terrena pertranseat. Nam et ipse Sponsus sic venit ad Sponsam suam, ut saliat super montes, transiliat super colles.

29. Addit adhuc ad laudem virginitatis : *Hortus clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus;* quo meliores adferat fructus claustro pudoris septa virginitas, in qua intemerata permaneant castitatis signacula. Hunc hortum animæ vestræ, hunc fontem servate puri liquoris; ut eum in vobis nemo perturbet, nemo designet, quem genitalis in vobis origo signavit. Nemo auferat animæ vestræ vineam, et vilia olera serat. Vinea enim quidam fructus virginalis est : conjugia velut olerum plantaria sunt, in quibus frequens gelu est; et ideo sicut olera herbarum cito cadunt atque marcescunt, nisi finem imponat senectus, aut ad perfectum evehat continentia.

30. Non veniat ergo in vos Achab, qui concupiscat vineam vestram delere et extinguere : nec veniat in vobis Jezabel, vanum illud et sæculare profluvium; hoc enim significatur vocabulo, vana et vacua redundantia : sed veniat Nabuthe, qui venit a patre, sicut indicat nominis ipsius interpretatio, qui vineam sanguine defendat suo, et pro ea mortem suam offerat. Hic est qui lapidatus pro nobis est, pro nobis mortuus, pro nobis falsis appetitus testimoniis : qui pauper huc venit, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur. Hic est vitis, quæ redundantibus gratiæ suæ fructibus replevit universum orbem terrarum. Hic in vestris pectoribus alta maneat defixus radice; ut et fructus vester exuberet, et liquore gratiæ spiritalis corporei vaporis incendia temperentur.

31. Hic est qui venit in nube levi, sicut dixit propheta : *Ecce Dominus sedet super nubem levem, et veniet in Ægyptum;* significans quod in Ægyptum, id est, in afflictionem mundi hujus veniret super virginem. Nubem itaque Mariam dixit, quia carnem gerebat; levem, quia virgo erat, nullis oneribus gravata conjugii. Ipsa est virga germinans florem, quia pura, et ad Dominum libero corde directa virginitas, quæ nullis in hoc sæculo curarum anfractibus reflectitur.

32. Ideo illam Dominus de cruce discipulo suo dilectissimo sibi tradidit sancto Johanni, *qui dixit patri et matri : Non novi te.* Denique vocatus a Christo reliquit patrem, Verbum sequutus. Huic traditur virgo, qui suos nesciat : huic traditur virgo, qui de pectore Christi hauriat sapientiam : huic traditur virgo, qui fratres suos non cognovit, et filios suos non scivit. Ideoque benedicit eum Lex : *Date Levi veros ejus, date Levi sortes ejus.*

33. Unde et matrem Domini ipse suscepit; scriptum enim habemus, quia *ex illa hora suscepit eam Discipulus in sua.* Quid est *in sua*, cum reliquerit patrem et matrem, et Christum sequutus sit? Aut quomodo *in sua*, cum ipsi Apostoli dixerint : *Ecce nos reliquimus omnia, et sequuti sumus te?* Quæ sua habebat Johannes, qui mundana et sæcularia non habebat, qui et de mundo non erat? Quæ ergo habebat sua, nisi ea quæ a Christo acceperat? Bonus verbi sapientiæque possessor, bonus receptor gratiæ. Audite quæ apostoli a Christo acceperint : *Accipite,* inquit, *Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remissa erunt; et quorum detinueritis, detenta erunt.* Neque enim mater Domini Jesu nisi ad possessorem gratiæ demigraret, ubi Christus habebat habitaculum.

CAPUT VI.

Adaptat filiis dicta superius, docetque qua ratione ipsi nubes leves esse queant per virginitatem : et dare Levi veros ejus, si tales nimirum permaneant, quales primi parentes ante peccatum. Horum filios quos ejecti e paradiso genuerunt, comparat : et prioris filii occasione suos hortatur, ut mundanas

non quærant possessiones, quas filiæ Salphaad ambierunt. Quid per hoc significetur, quasve sortes Levi jubemur dare? Dominicæ ac Mosaicæ sortitionis quodnam discrimen. Harum altera matrimonium, altera virginitatem signari, quæ libertatem ministrorum Christi pone sequitur.

34. DATE ergo et vos, filii mei, vero illi Levi veros ejus. Estote nubes, sed leves. Eritis profecto, si ablevet virginitas onera conditionis, et tenebras hujus limosæ carnis illuminet. Ideo dicit illa: *Nigra sum, et decora, filiæ Hierusalem*; nigra per carnem, decora per virginitatem. Nubes itaque sunt, et graves nubes, quæ nupserint; namque a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina. Et vere graves nubes, quæ sustinent sarcinam matrimonii. Nam etiam gravari alvo feruntur, cum semina conceptionis acceperint.

35. *Date* ergo *Levi veros ejus*. Quid tam verum, quam intemerata virginitas, quæ signaculum pudoris et claustrum integritatis genitale custodit! At vero cum usu conjugii juvencula defloratur, amittit quod suum est, quando ei miscetur alienum. Illud enim verum quod nascimur, non in quod mutamur: quod a Creatore accepimus, non quod de contubernio adsumsimus. Date ergo vero Levi, illi sacerdotum principi, vero Aaron, vero Melchisedech veros ejus, quales ipse condidit, non quales sæculi hujus usus efficit; ut opus suum in vobis et illud genitale signaculum inviolatum atque integrum recognoscat.

36. Date illi, exhibete illum Adam qui fuit ante peccatum, illam Evam quæ fuit antequam lubricum serpentis hauriret venenum, priusquam ejus supplantarentur insidiis, quando non habebant quo confunderentur? Nam utique nunc, licet bona conjugia, tamen habent quod inter se ipsi conjuges erubescant. Tales ergo estote, filii, quales Adam et Eva in paradiso fuerunt. De quibus scriptum est, quod posteaquam de paradiso est ejectus Adam, cognovit Evam uxorem suam, et illa concepit, et peperit filium, quem vocavit Cain: et iterum concepit et peperit filium, cui nomen Abel. Melior itaque secundus, quam prior fructus; quia iste immaculatus, ille maculosus. Iste adhærens Deo, et totus a Domino; ille mundana et terrena possessio. Denique in isto mundi redemtio annuntiatur, ab illo mundi ruina. In hoc Christi sacrificium, in illo diaboli parricidium. Nihil ergo vobis sit, filii, cum possessione sæculi, nec terrenæ vobis et Judaicæ possessionis ullos vindicandos esse sortitus arbitremini.

37. Legimus quidem quia Moyses, id est Lex, terras bello et cæde quæsitas, sorte distribuendas Hebræorum populo censuerit, quarum possessionem sibi Salphæ filiæ postularunt, quia Salphæ filiæ. Tamen idem Moyses levitis non divisit terram, quorum non erat terrenus, sed superior incolatus: sed iis sine labore terreno sacri stipendia ministerii deputavit. Salphæ autem filiæ quid sunt, quæ terram petunt, nisi, ut interpretatio docet, oris obumbratio? Quæ utique in illis est, quibus non est verbum in ore ipsorum, nec in sermone eorum veritas; sicut in populo Judæorum, qui nolunt Christum Jesum Deum Dei Filium confiteri. Tales igitur terram requirunt, et hujusmodi postulant possessionem, in qua tota vitæ suæ ætate desudent, et pro fructibus spinas curarum et sollicitudinum metunt.

38. Fugite ergo, filiæ, umbram oris, quæ in lumen æternum creditis, quod illuminat omnem hominem: quæ non tamquam in umbra Christum, sed in lumine confitemini. *Populus qui sedebat in umbra mortis, lux orta est illis*. Fuimus ergo in umbra, sed nunc jam non sumus, qui Christum fatemur. Atque utinam licuisset et mihi dicere, qui Christo profitemur. Et tamen profiteamur, ego viduitatem, vos virginitatem. Fiat in nobis ore ad salutem confessio.

39. Date ergo Levi illi salutari nostro sortes ejus. Sors ejus levitica est, sors ejus virginitas est, sors ejus viduitas est; quoniam non solum virgo, sed etiam mulier innupta cogitat quæ sunt Domini. Unde et Apostolus dixit: *In quo et sorte constituti sumus*. Sicut enim in veteri Testamento terra sorte divisa

est, ita in Evangelio sorte quadam Domino deputamur. Unde et scriptum est de evangelistis: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem.* Et apostoli, cum eligendus esset duodecimus apostolus in locum Judæ, sorte munus apostolatus deferendum arbitrati sunt. Itaque oratione facta, ut de duobus Dominus quem vellet eligeret, sors cecidit super Matthiam.

40. Illa igitur vetus terrena sortitio, hæc spiritalis. In illa census sæculi materialis, in hac personalis officii; ibi possessio curarum, hic divisio gratiarum: illic possidemus arva plena laboris atque mœstitiæ, hic possidemur a Christo. Unde et sanctus David dicit: *Possedisti renes meos.* Hic, filii, possideat renes vestros, ut in illis seminaria maneant castitatis, incentiva virtutum. Ideo dicate vos Christo, et confitemini ei, ut dicatis: *Portio mea Dominus.* Non potest hoc nupta dicere, sed innupta; nupta enim quærit viro suo placere, innupta autem Christo. Illa mundi, hæc Christi possessio.

41. Christi possessio levita est, qui nihil sibi de terrenis vindicat. Qui quærit uxorem, non potest dicere: *Portio mea Dominus.* Denique Christi minister quid ait? *Argentum et aurum non habeo, sed quod habeo, do tibi: in nomine Jesu Nazareni surge, et ambula;* hoc enim acceperat, quoniam aurum non desiderabat. Denique missus erat sine virga, sine sacculo, sine pecunia. Et ideo gloriabatur, quia non habebat quod non acceperat; non enim erubescebat in paupertate, quem pauper redemerat. Ideoque dixit: *Surge et ambula,* quia legerat: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.*

CAPUT VII.

Virginum sterilitatem aliarum fœcunditate potiorem esse, cum Ecclesiæ imitetur copiosos partus, qui sorte, hoc est, gratia et non ex operibus producuntur. Dandas itaque sortes Christo, qui supra laborem mercedem solvit: dandam etiam veritatem, id est, virginitatem. Quot et quantis tentationibus ea impugnetur? Sed cum bonam castitatem esse didicerimus ab Apostolo, indicat sancta Vidua recurrendum ad remedium: quod eleganti priscæ illius Mariæ allegoria, in carnis mortificatione ac Dominicæ passionis merito, quo nos ad victoriam perducimur, positam esse significat. Quærendam postea in cœlestibus sapientiam, atque adtrahendam in interiora, ut vivamus.

42. Sit ergo vobis portio Dominus, Dominus qui sterilem et parientem facit. Utramque facit, sed altera in tristitia parit, altera in sterilitate lætatur, cui dicitur: *Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama, quæ non parturis.* Habet enim filios sine partus dolore. Unde dicitur de Ecclesia: *Quis audivit, si parturivit terra uno die, et gens nata est simul?* Uno autem die terra non parturit, sed parit gratia. Venit paschæ dies, in toto orbe baptismi sacramenta celebrantur, velantur sacræ virgines. Uno ergo die sine aliquo dolore multos filios et filias solet Ecclesia parturire. Ideoque pulcre dicitur: *Et gens nata est simul,* de populo consecrato.

43. Videtis mysteria, videtis gratiam Christi, gratiam Spiritus sancti, qui velut quadam sorte defertur; quoniam non ex operibus, sed ex fide unusquisque justificatur a Domino. Sicut enim sortis eventus non in nostra est potestate, sed quem casus adtulerit; sic gratia Domini non quasi ex mercedis merito, sed quasi ex voluntate defertur. Unde et Apostolus ait de divisionibus gratiarum, quæ diverso modo Dei servulis deferuntur: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Prout vult,* inquit, non prout debetur. Denique et Dominus ait uberiorem mercedem pro opere postulantibus, et conquerentibus quod parem accepissent cum iis, qui posterius advenerant: *Si ego bonus, oculus tuus quare nequam est?*

44. Date ergo, filii, sortes vestras ei qui ultra meritum laboris remunerationem suis donare consuevit. *Date veritatem ipsius viro sancto,* id est, integritatem; ipsius enim est integritas, qui immaculatus advenit. Veritas itaque virginitas: corruptela mendacium est. State ergo in corde vestro, sicut bona vinea in propagine sua.

45. Multæ tentationes sunt; ideoque

sit Scriptura : *Tentaverunt eum tentatione, et maledixerunt ei super aquam contradictionis Cades.* Tentatur virginitas a plerisque petitoribus, et cum voluerit virgo perseverare, existunt qui contradicant. Contradicit petitor, et refutatus maledicit. In opprobrio esse videtur innupta, vel virgo, vel vidua. Cades enim innupta est, quæ est sancta corpore et spiritu, et Domino se dicavit, quæ reliquit parentes, et non facit voluntatem eorum qui solent dicere : Debes nobis, filia, nepotes. Cades est quæ filios nescit. Quod si illa divitiis sæculi præfert opprobrium Christi, quod necesse est ut subeat, qui quærit Christo placere; quanto magis vos, quos pater provocat ad integritatem : mater hortatur id sequi, quod convenit?

46. Bonum est ergo virginitas. Denique, *Qui judicavit*, inquit, *in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit.* Ille bene facit propter laqueum, hic melius facit propter utilitatem. Illud pro remedio, istud pro præmio. *Beatior autem qui sic permanserit, secundum meum quidem consilium. Puto enim ut et ego Spiritum Dei habeam.* Sequimini ergo, filii, consilium Apostoli, donum Spiritus sancti.

47. Sumite ergo et vos, sicut sumsit Maria soror Moysis et Aaron, tympanum in manibus vestris, exite dicentes: *Cantemus Domino; gloriose enim honorificatus est, equum et adscensorem projecit in mare.* Mortificate membra vestra tympani modo : nulla in iis lascivia carnis exæstuet, omnisque flagrantiæ corporalis sensus intereat. Nesciat in iis nisi inter mortuas corporis voluptates solus spiritus resultare. Si enim mortui fueritis peccato, vivetis Deo : vivetis autem, si non regnet in corpore vestro mortuo ulla concupiscentia.

48. Versate manibus vestris crucem Domini Jesu, et in vestris eam operibus elevantes, calcate mundi hujus profundum, et pertransite. Ille sicut equus adhinniens in libidinem, nullum locum inveniat in vobis; et quicumque voluerit persequens comprehendere vos, demergatur. Dextera lævaque circa vos aquæ murus sit, ut vapor omnis corporis temperetur; donec ad illos intelligibiles duodecim fontes, et septuaginta arbores palmarum, ad illam magni requiem sabbati divina vos dignatio perducat, et in montem hæreditatis suæ plantare dignetur, ubi sancta Maria choros ducit.

49. Induite ergo, filii, Dominum Jesum, quærite veram sapientiam, de qua dicit Job : *Sapientia autem unde inventa est? qui locus disciplinæ?.... Abyssus dixit: Non est in me. Mare dixit: Non est mecum.* Bene abyssus dixit : *Non est in me*, quia resurrexit; non enim habet quem tenere non potuit. Denique habes in Evangelio, quia Angeli dixerunt mulieribus ad sepulcrum venientibus: *Jesum qui crucifixus est, quæritis : non est hic, sed surrexit.* Quid est, *non est hic?* id est, non est in sepulcro, non est in infernis, sed in cœlestibus est. Mare quoque, hoc est, sæculum dicit, mundus hic dicit : *Non est mecum*; quia supra mundum est, quem vitæ humanæ lapsus atque illecebra non immutavit; quia *peccatum non fecit, nec est dolus inventus in ore ejus.* Abyssus ergo dixit : *Non est in me*; mare dixit : *Non est mecum.* Sed cœlum non dixit quia non est apud se, quem receperat resurgentem. Paradisus non dixit: *Non est in me*, quem regnare in se, absoluto quoque latrone, cognoverat; sicut ipse Dominus dixit: *Hodie mecum eris in paradiso.*

50. Adtrahite, filii, sapientiam in interiora vestri cordis promtuaria; quoniam ea est omni auro argentoque pretiosior, quam mors nescit; quia non mortui laudabunt te, Domine, sed viventes. Et vos igitur ut vivatis, laudate Dominum, et laudate cum diebus ac noctibus. Laudabitis autem, si ab eo nulla vos avertat cupiditas matrimonii, et cura mundi; quoniam quæ conjugium sortiuntur, sollicitantur mundi hujus negotiis.

CAPUT VIII.

Ut prolem suam, quæ Deo jam a parentibus promissa erat, acrius urgeat, filiæ Jephthe

in implendo paterno voto obsequium refert: deinde ad filium conversa ei revocat in memoriam quemadmodum precibus a Deo fuerit impetratus, cui proinde negari non possit sine crimine. His dictis, alacritatem piæ sobolis cernens in gratiarum actiones effunditur sancta mulier: cujus Ambrosius in Ecclesiam, ubi filium lectoris obeuntem munus reperit, processum narrat.

51. CONSIDERATE, filii, quid votis debeatis parentum. Aperuimus ad Deum os nostrum: VOTUM EST voluntas parentum. Nos oravimus, vos solvite. Quanta vis sit in votis parentum Jephthe Galaaditis filia vos debet docere, quæ ne frustraretur oblationem paternam, etiam mortem suam obtulit. Nam cum ille sollicitus de belli periculo, vovisset ut si prosperior pugnæ eventus foret, id quod regredienti domum suam primo sibi occurreret, Deo immolaret; ubi victoria potitus est, occurrit filia, læta præ cæteris gaudio victoriæ et pietatis officio. Ingemuit pater non affectus memor, sed memor voti. Quæsivit causam filia: respondit ille quid Domino promisisset. Tum illa hortata est ut promissum Deo munus impleret. Itaque incautam patris oblationem sanguine suo solvit.

52. Hæc vobis communia. Tu autem, fili, quem mihi verus Helcana, id est, Dei dedit possessio, postulatus meus, petitus meus (inde enim etiam Samuel nomen accepit); tu inquam, impetratus meus, et votivus meus, qui quomodo in uterum meum veneris, nescio (jam enim desperaveram sobolem sexus virilis); quem mihi vota mea, non aliqua solemnis cœtus secreta formarunt: tu, inquam, fili, agnosce a quo donatus sis mihi. Ille tua ora plasmavit, ille tua membra distinxit, ille mea orata suscepit, cujus templo, cujus obsequio te antequam nascereris, sacravi. Non parentibus, non tibi: sed Deo natus es; cujus antequam de vulva matris exires, esse cœpisti. Et omnes quidem illius sumus, sed tamen tu specialiter promissus, Domino tuo redderis; quia scriptum est: *Vovete et reddite Domino Deo vestro*. Ego misera, ego indigna, et tamen quasi Anna promisi ut omnibus vitæ tuæ diebus ac noctibus a conspectu Domini non recedas: ego promisi, tu exsequere: Dominus sibi hostiæ suæ munus implebit.

53. Hæc et alia pia mater: quæ postquam congruentem filiorum vidit affectum, ablactatum suum uberibus gratiæ spiritalis in templum Domini deducens, conversa est ad preces, et dixit: *Confirmatum est cor meum in Domino, exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est os meum super inimicos meos, lætetur in salutari tuo; quoniam non est sanctus alius quomodo Dominus, et non est justus quomodo Deus noster, et non est sanctus præter te.*

54. Ista igitur ad filios suos mater dixit, quæ simul et viduitatis in se, et integritatis in liberis titulos in domum suam intulit, quasi quosdam femineos principatus. Egregia sane femina, quæ sibi nihil reliquit: totum quod habuit, Deo obtulit; cujus vita institutio disciplinæ est, et quædam formula castitatis bono proposito, et meliore magisterio. Exemplum enim viduitatis et virginitatis magisterium est.

55. Procedit in Ecclesiam filiarum virginum septa comitatu, domesticum decus invehens: et invenit in Ecclesia quod suum dicat, filium sacrarum lectionum oracula personantem; ut videantur sibi sorores domi discere, cum frater auditur. Mater quoque ad imitationem cœlestis exempli gaudet se proficere de filio, et omnia legentis verba pio mandat affectu, et sedulo corde conservat.

CAPUT IX.

Maternam exhortationem ut sua quoque cumulet sanctus Præsul, virgines illas ad quærendum in divinis scripturis Christum excitat. Sed eum quando quæritur, jam tum præsentem esse adseverans, docet interrogandum ubi maneat in meridiano, id est, in Patris lumine: requirendum etiam in lumine bonorum operum, atque in nocturnis orationibus: ubi vero ille transierit, sequendum; cum delectetur sæpius quæri, ut gratiam suscitet, animamque vulneret caritate: cujus quidem qualia sint vulnera, variis sanctorum exemplis probat.

56. SED quamvis nihil maternis defuerit hortationibus, ego quoque vos,

filii, vel paucis alloquar. Quærite Dominum Jesum, qui nos monet ut quæramus regnum Dei : *Et ecce omnia,* inquit, *suppetent vobis.* Sed malo ego vos ante meritum deferre, et sic exigere mercedem. Bona merces, sed divinior dispensator mercedis, et auctor muneris. In regno merces, in Christo remunerandi potestas. Quærite illam in scripturis divinis, ubi Christus invenitur, et dicite sicut illa dicebat : *Annuncia mihi quem dilexit anima mea.* Sed et Synagoga quærebat quem amiserat, vos quærite quem non amittatis. Sed cur, Synagoga, dicis *quem dilexi,* et non dicis quem diligo? Ideo non tenes, quia dilexisse te dicis : cur non potius adhuc diligis, ut possis tenere?

57. Verum illam omittamus. Tu, virgo, cum cœperis quærere, adest; neque enim fieri potest ut desit quærentibus se, qui palam factus est non quærentibus, et inventus est non interrogantibus. Dum tractas et cogitas, præsto est. Disce interrogare cum venerit, ubi pascat, ubi maneat; sicut illa dicebat : *Ubi pascis, ubi manes in meridiano?* Ubi enim Christus manet, nisi ubi justitiæ meridies fulget. Idque sacratæ scripturæ docetur testimonio, quæ dicit : *In sole posuit tabernaculum suum.* Unde et alibi idem dicit Propheta : *In lumine tuo videbimus lumen.* Lumen Filius est, lumen et Pater qui videtur in Filio; quoniam Filius *splendor gloriæ Patris, et imago substantiæ ejus est.*

58. Sed etiam in tuo lumine, virgo, Christum require, in bonis cogitationibus, in bonis operibus, quæ luceant coram Patre tuo qui in cœlis est. Quære in noctibus, quære in cubiculo tuo; quoniam et nocte venit, et pulsat ad januam tuam. Vult enim te omnibus invigilare momentis, vult januam tuæ mentis patentem invenire. Est et illa janua quam vult patere, ut aperiatur, et resonet os tuum laudem Domini, gratiam Sponsi, crucis confessionem : cum symbolum recenses, psalmos in cubiculo tuo concinis. Ergo cum venerit, vigilantem te inveniat, ut parata sis. Dormiat caro tua, vigilet fides : dormiant illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia : membra tua redoleant crucem Christi, et sepulturæ odorem; ut nihil iis somnus caloris infundat, nullos excitet motus. Ipsa est anima quæ se Christo aperit, quam nulli vapores carnis exagitant.

59. Cum hæc invenerit Sponsus, transibit : anima tua illo sequatur, discedat a cubili suo, exeat in verbo ejus, sicut scriptum est : *Exivit anima mea in verbo tuo*, id est peregrinetur a corpore, ut Deo adsit; quoniam cum est in corpore, peregrinatur a Christo. Unde et Apostolus dicit : *Audemus ergo et consentimus magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum. Et ideo conamur, sive absentes, sive præsentes placere illi. Omnes enim manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis, sicut gessit, sive bonum, sive malum.* Quam cito causam probavit, qua corpus resurget! Oportet enim carnem resurgere, quæ remunerationem suorum est adeptura gestorum; ut quæ in corpore gessimus, in corpore recipiamus.

60. Vult igitur se Dominus sæpius quæri : discedit, currit, ut resuscitet gratiam, quam vult a te etiam in te resuscitari, sicut habemus ad Timotheum scriptum : *Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum.* Quæ autem resuscitaverit gratiam, sit vulnerata caritatis, sicut illa dixit : *Quia vulnerata caritatis ego sum : si suscitaveritis et excitaveritis caritatem.* Quid istud sit, poterimus intelligere, si repetamus quia sagitta est Dominus Jesus, cui dicit Pater : *Posui te sicut sagittam electam.* Et quia ipse est caritas, sunt utique jacula caritatis, quibus vulnerat sese quærentes. Denique et alligatæ vinculis ipsum sequuntur; quia quos vulnerat, ligat. Ergo sunt etiam vincula caritatis, quibus ligatus est Paulus, qui ait : *Paulus vinctus Jesu Christi.*

61. Vulnera autem caritatis esse docet Job, quo nemo amplius Christum dilexit, qui diligebat etiam in ipsius sui corporis cruciatibus. Unde dicebat : *Sagittæ autem Domini in meo corpore sunt, quarum furor ebibit sanguinem meum; cum*

tempero loqui, compungunt me. Sunt ergo caritatis vulnera, et bona vulnera : denique *meliora vulnera amici, quàm voluntaria oscula inimici*. Hieremias quoque æstuabat, et ignem caritatis quo inflammabatur ad officium prophetandi, ferre non poterat. Denique demergebatur in lacum; quia Judæis futura excidia annuntiabat, et tacere non poterat. Lapidabatur Stephanus, et illa pro Christo vulnera quasi vulnera caritatis pio excipiebat affectu. Vapulabant apostoli, et congratulabantur. Quam bonus est Dominus, pro quo dulces injuriæ sunt, et grata mors! Et bene grata, quæ adquirit immortalitatem.

CAPUT X.

Virginitati competere Ecclesiastis locum de vestibus, quod autem addit de oleo ferendo in capite, hoc et de mentis humilitate et de modesta corporis compositione intelligi; cum ornamenta interiora maxime in nobis requirantur, et pauperum divitiæ sint innocentiæ simplicitas. Quomodo Ecclesiæ dicat Synagoga : *Ubi pascis, etc.?* hæc vero eas Christi voces accipiat : *Nisi scias te, etc.?* Hinc significari divinam imaginem residere in anima nostra, et proinde maximam ejus curam gerendam esse. Quapropter monet juvenem, ut cordis innocentia delectetur : virgines autem, ut oculos hominum exemplo Mariæ defugiant, atque omnem declinent fabularum occasionem.

62. *In omni*, inquit, *tempore sint vestimenta tua candida*. Quid candidius virginitate : quid candidius intacto vestimento pudoris? Bona quidem castitas conjugalis, et castitas viduitatis : munda omnis castitas, sed forte non omnis candida, aut non candida in omni tempore. Non candida, quando non habet quis sui corporis potestatem, quando ad tempus sequestratur oratio. De virginitate ergo pulcre dicitur : *In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite tuo*; ut faces tuæ semper possint lucere, nec extinguantur, cum cœperit Sponsus ille cœlestis venire.

63. Qua autem ratione *in capite tuo* Ecclesiastes dixerit, de Proverbiis colligemus; quia *Oculi hominis in capite ejus*, id est, sapientiæ tuæ sensus. Ideo forte et evangelica mulier illa laudatur, quæ pedes Domini capillis suis extersit, quod fide se humiliaverit; ne per carnis elata sapientiam videretur, quam Legi subditam verus occultorum interpres Paulus negavit, eo quod Christo subjiceretur.

64. Et pulcre hoc possumus intelligere etiam corporaliter; quoniam si in propheticis scriptis reprehenduntur filiæ Sion, quod alta cervice procederent, nutibus oculorum, et itinere pedum trahentes simul tunicas, et ludentes pedibus; et ideo gloriam vestis earum, et ornatus earum, crines et cincinnos Dominus ablaturum esse se dicit : recte ista mulier sparsit capillos suos; ut nodos crinium Evangelica solveret disciplina. Unde et apostoli dixerunt : *Non implicatu capillorum*, sicut Petrus docuit; *neque in tortis crinibus, aut auro et margaritis, vel veste pretiosa*, ut Paulus adseruit : sed magis interioris hominis ornamenta feminis requirenda; quoniam ille absconditus cordis homo, qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo.

65. Audistis, filii, qui pauperes vos esse putatis. Quis autem est homo dives cum multis egeat; nisi ille cui non est grave peccatum in conscientia? *Bona est enim*, inquit, *substantia, cui non est peccatum in conscientia*. Audistis, inquam, in quo possitis apud Deum esse locupletes; ut sit in vobis, inquit, incorruptibilis et modestus spiritus. Bonæ enim divitiæ sunt innocentiæ atque simplicitatis, quibus peccatum non imputatur, quia nulla in iis doli fraudisque versutia est; omnis enim simplex obtrectare non novit, nescit invidere : suo contentus est, aliena non quærit; et si egeat, sibi dives videtur, si suppetat quod alimento est satis. Denique pulcre apostolus Paulus : *Et profunda*, inquit, *paupertas eorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum*.

66. Et quia Ecclesia congruis erat ornatibus comta, et de Christo lumen accipiens refulgebat, potest etiam sic locus ille accipi, eo quod Synagoga ad Ecclesiam dicat : *Ubi pascis, ubi manes in meridiano? Ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum*. Mercenaria esse desiderat, quæ sibi vindica-

bet ante dominatum. Quam damnosa perfidia est!

66. Sed quia incredula, immitis, sacrilega; ideo eam a gregibus Ecclesiæ suæ separat Christus dicens: *Nisi scias te, o decora in mulieribus*, hoc est, te prius quæ sis ipsa cognosce, et tunc pete ut meis gregibus appropinques. Et bene in mulieribus decora dicitur Synagoga, non in virginibus; quia Evam mulierem sequebatur, per quam lapsus advenit; Ecclesia autem decora in virginibus est; quia virgo sine ruga est.

68. Scire ergo se debet sive vir, sive mulier, quia ad imaginem Dei est et similitudinem; ut animæ sequatur, non corporis pulcritudinem. In quo enim sumus? In animæ substantia et mentis vigore. Hæc nostra omnis portio. Denique David inquit: *In Deo sperabo, non timebo quid faciat mihi caro.* Non ergo caro sumus, sed spiritus. De Judæis autem dictum est: *Non permanebit in iis spiritus meus; quia caro sunt.* Non aurum sumus, non pecunia, non divitiarum copia; illa enim nostra. Et ideo tibi dicit Moyses: *Adtende tibi*, hoc est, animæ tuæ; ne pereas, ne carnalis fias. *Adtende tibi*, hoc est, imagini quam a Christo accepisti, similitudini ad quam factus es. Ipsam serva imaginem, quam Christus in te operibus suis pinxit, sicut ipse ait ad Hierusalem, id est, ad animam pacificam: *Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.*

69. Adtende ergo et tu præcipue, fili, *adtende tibi*, ut læteris in juventute tua; cui dicit Scriptura: *Lætare, adolescens, in juventute tua.* Non unius tibi dicit tempus ætatis. Est quasi quidam flos vitæ, bonorumque ætas operum, de qua scriptum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Et *oblectet*, inquit, *te cor tuum in diebus adolescentiæ tuæ, et ambula in viis cordis tui sine macula, et in adspectu oculorum tuorum, et non in audacia oculorum tuorum*; in adspectu utique spiritali, non in audacia sæculari. *Et scito quod super hæc omnia adducet te Deus in judicium. Et repelle iram a corde tuo, et amove nequitiam a carne tua.*

70. *Adtende tibi*, virgo, et tu, ut insistas orationi, et vultus tuus assidua obsecratione pallescat. Sed ante orationem præpara animam tuam, ut non videaris tentare Deum, cum deprecaris ut id quod oras, mores tui loquantur, fides adjuvet, opera commendent. *Adtende tibi*: quod dico tibi cuicumque virgini. Nam tibi piæ non deest institutionis magistra.

71. Adtende, inquam, virgo sacræ præsertim professionis, et *ab omni irreverenti oculis cave. Et si ad tempus præterierit quasi viator, tamen os suum aperit, et ab omni aqua proxima bibet*, ut te inebriet. Nullus sit tuus sine matre processus, quæ sit anxia custos pudoris. Ipsa quoque ad Ecclesiam progressio rarior sit adolescentulis. Considera quanta fuerit Maria, et tamen nusquam alibi, nisi in cubiculo reperitur, cum quæritur. Illa te doceat quid sequaris. Angelum in specie viri vidit, et pavebat corde, peregrinabatur adspectu. Unde dicit ad eam Angelus: *Ne timeas, Maria.* Docet solitudo verecundiam: et gymnasium pudoris secretum est.

72. Quid enim tibi opus est vel ad proximam facile accedere? *Pes enim fatui facilis in domum proximi: qui autem sapiens est, verecundatur.* Inde nascuntur fabulæ, de quibus pulcre admoneris ut caveas, cum dicit vir tibi sapiens: *Quis dabit disciplinæ meæ custodiam, et supra labia mea signaculum certum; ne cadam ab illis, et lingua mea perdat me.* Si virilis sexus jubetur tacere coram senioribus, quam indecorum est virgines loqui, et varios serere sermones?

73. Esto ut imperes tibi silentium, numquid potes aliis imperare, ne audias? Potest quis aliquando frænos ori suo imponere, et verbis stateram: auribus non potest. Loqui enim in nobis est, audire ex aliena pendet potestate: sæpe enim audimus, quod nolumus.

CAPUT XI.

Jungit nova monita superioribus, nempe ut jurandi facilitatem vitent, lætitiæ lacrymas anteponant: a risu per quem Synagoga periit, abstineant: iram temperent, sin minus eam valeant penitus extinguere: postremo si justum istic moderamen non tenuerint, compungantur.

74. Quid deinde aliud nos Scriptura

admoneat consideremus. Non jurandum facile; quia plerumque multi casus accidunt, ut non possimus implere quod juraverimus. Qui autem non jurat, utique non pejerat : qui autem jurat, aliquando necesse est incidat in perjurium; quia omnis homo mendax. Noli ergo jurare, ne incipias pejerare.

75. Ne ipsam quidem liberiorem lætitiam in virginibus decet esse. Quæ si non habent quod fleant, fleant sæculum, fleant lapsus peccantium; etenim quæ aliorum lapsus fleverit, suos cavebit. Fleant postremo vel illa contemplatione, ut hic flentes, illic accipiant consolationem; ne sicut dives ille qui hic luxuriatus est, illic pœnas graves subire Domini declaratur oraculo, et tu audias : *Recepisti bona in vita tua.* Quanto beatior Lazarus qui hic flevit, et illic exsultat : hic esurivit, et illic epulatur? Si vis ergo et tu bonam lætitiam sequi, demonstrat tibi Ecclesiastes liber quam sequi debeas, qui ait : *Veni, manduca in lætitia panem tuum; quoniam jam placuerunt Deo facta tua.*

76. Quid autem idem Ecclesiastes monuerit nos omnes de immoderatione ridendi, consideremus. *Sicut vox,* inquit, *spinarum sub olla, ita risus stultorum.* Nempe spinæ cum ardent, sonant, et cito exuruntur; et nullus caloris fit effectus. Unde et de Judæis dictum est : *Exarserunt sicut ignis in spinis.* Exusti enim suo risu, conflagrarunt in Domini passione, quando in animæ suæ jocabantur incendium, dicentes : *Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum.* Et deridentes percutiebant calamo caput ejus : et quoniam spinis eum coronabant, atque acetum ei ut biberet offerebant : ille risus Synagogam incendit in æternum. Sic ergo est risus stultorum, qui sine gratia sonat, et ollam sui corporis urit. Merito negabat Sara quia riserat, ne videretur ridendo de affectu promissorum dubitasse cœlestium ; et tamen ille risus plenus gravitatis fuerat et pudoris, quem nemo alius testis, nisi Deus solus cognosceret, quem occulta non fallunt.

77. Quam pulcrum et illud ! *Noli festinare in spiritu tuo irasci; quia ira in sinu stultorum requiescit,* hoc est, etsi causa sit quæ moveat indignationem, non sit festina vindicta ; ne immoderatius calor indignationis exæstuet. Non potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inserit, ut medicina consilii temperet iracundiam. Sic enim David ante jam dixerat : *Irascimini, et nolite peccare;* non quod imperaret iracundiam, sed quod id quod naturæ esset, auferre non possit : et quasi bonus medicus remedium daret, ut ipsa iracundia non noceret.

78. Denique etiam si quis prolapsus esset corde, quoniam ira nescit tenere moderamen; suadet ut compungatur in cubilibus suis, et suum unusquisque condemnet errorem. Sic enim scriptum est : *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini.* Voluit itaque omnes homines suorum delictorum esse censores; ut qui publico testimonio non tenetur, se ipsum judicem qui in occulto lapsus est, erubescat, et aculeo quodam coerceat amaritudinis et pudoris.

CAPUT XII.

Ad parcimoniam transit, qua corpus adteratur : jubet bonam parari existimationem : maxime vero requirit in virgine sobrietatem, id est, abstinentiam a lascivia et vanis corporis ornamentis, quæ affectari etiam a sacris quibusdam virginibus dolet. His opponitur exemplum sanctæ Sotheris, quæ formam suam adeo non excolebat, ut faciem carnificum pugnis lubens obtulerit deturpandam. Ejus cum Etrusco juvene, quem sibi vultum fœdasse stigmatibus ferunt, comparatio.

79. Quid de parcimonia loquar, cum Sapiens dicat : *Aufer a me ventris concupiscentiam, et concubitus cupiditatis ne apprehendat me?* Nec infirmitatem ex jejunio, et abstinentia reformides; infirmitas enim gravis sobriam facit animam.

80. Quomodo etiam docent Salomonis Proverbia bonæ opinioni studendum, dicendo : *Potius est nomen bonum, quam divitiæ multæ?* Quid est enim patrimonium, nisi bona illa gubernet et operatio? Unde sanctus Job dicit : *Benedictio morituri super me veniat, et os viduæ me benedicat. Oculus eram cæcorum, et*

pes claudorum, invalidorum pater. Si vidi nudum prætereuntem, et non vestivi; si me non benedixerunt egentes, et de velleribus ovium mearum humeros eorum non calefeci : si abscondi aliquando peccatum meum, quod vel imprudens non ex voluntate commiserim : si aliquando permisi vacuo sinu exire inopem januam meam? His enim nomen bonum paratur.

81. Præ cæteris tamen in virgine præcellit studium sobrietatis. Sobrietatem dico non vini abstinentiam, sed corporalis lasciviæ et sæcularis jactantiæ, qua gravius quam vino inebriamur; dat enim calicem ruinæ, et iræ poculum. Unde et dicit Dominus ad Hierusalem : *Audi humiliata ut ebria non a vino. Ecce accepi de manu tua calicem ruinæ, et poculum iræ.* Sed hunc calicem exinaniverit Synagoga, non bibant filiæ Ecclesiæ. De Judæis enim dictum est : *Filiæ eorum compositæ, circumornatæ quomodo similitudo templi :* vos autem templum Dei estis, filiæ ejus qui non transfiguratur in Angelum lucis, sed verum lumen qui de vero est lumine. Ideo in vobis non similitudo, sed veritas sit. Multæ autem cum studium castitatis profiteantur, affectant adminicula pulcritudinis; ut comtiores prodeant, nitidiore vultu quam sacras Domini decet, quibus Apostolico illo sermone respondeo : *Quæ mortuæ estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne teligeritis,* inquit, *ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam.*

82. At non sancta Sotheris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum, (habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfecturis et consulatibus præferendam, habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt) at non, ut dixi, Sotheris vultus sui curam gerebat : quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia, consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide, et immolare jussa non adquievit : quam persecutor immanis palmis cædi præcepit; ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque intecta martyrio : et volens injuriæ occurrit, vultum offerens; ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim dispendio pulcritudinis periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare, faciem tamen virtutis ejus et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt.

83. Etruscum juvenem veteres fabulæ ferunt, cum propter admirandam oris proprii pulcritudinem in amorem incenderet feminas, stigmatibus inarasse vultum suum, ne qua eum posset amare. Videro utrum castus fuerit illius animus; affectus tamen non innocens, propter quem in se ipse animadverterit. Ille tamen sola excepit vulnera, ne noceret : hæc triumphales retulit martyrii cicatrices, ut imaginem Dei quam acceperat, reservaret.

CAPUT XIII.

Virgines de servanda in se imagine divina monet, ut a Deo ipso eruditi, alienæ linguæ flagellum non metuant. Hoc vero quomodo et quatenus non timendum; qua etiam ratione sibi cavendum a lingua propria? Quo loco in eam rem Susannæ, Josephi, Danielis et Jobi exempla referuntur.

84. Servate et vos hanc imaginem, filiæ, servate scripturæ præcepta divinæ; *Ut omne os,* inquit, *obstruatur.* Scriptum est enim : *Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum.* Bonus Dominus erudit et docet, et plerumque arguit : sed etiam quem arguit, beatum facit, beatus enim homo quem arguit Dominus. Et ideo increpationes ejus non refugias, quia caritatis et gratiæ sunt; ipse enim percutit, et quia bonus medicus, manibus suis sanat. *Septies de necessitatibus te liberat, in septimo autem non te continget malum. In fame eripit te a morte, in pugna autem de manu ferri te exuit, a flagello linguæ te abscondit.* Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ flagella non metues.

85. Mire autem sermones maledicorum expressit dicendo linguæ flagel-

lum, cujus sonus late resultat. A quo nos separare cupiens Petrus apostolus, monet ut non reddamus malum pro malo, et maledictum pro maledicto : sed magis cum maledicitur nobis, benedictionis referamus gratiam. Et ideo dicit : *Cohibe linguam tuam a malo,* tamquam linguæ flagello; nec timeas verborum sonum, si munda est conscientia tua. Bonum est quidem nullum, si fieri potest, locum obtrectationi dare : sed quia plerique non vitiis, sed virtutibus derogant; reprehendant quod laudis est, non inveniant quod erroris est.

86. Sed quod pejus est, non solum aliena lingua, sed etiam nostra flagellamur. Et hæc sunt graviora verbera, cum ex multiloquio peccatum incurrimus. Et ideo custodi, virgo, vias tuas; ut non delinquas in lingua tua. Et bona loqui plerumque crimen est virginis. Sed quid miraris de virgine, cum mulier in silentio jubeatur discere? Bonus est pudor quem commendant silentia.

87. Susanna periclitabatur, et tacebat; ut melius tacito pudore loqueretur. Denique invenit verecundia defensorem, qui defenderet castitatem. De qua bene dicitur, quod eam a flagello linguæ Dominus abscondit.

88. Quid de feminis dicimus? Joseph tacuit accusatus, ut melius eum innocentia quam lingua defenderet. Tacuit Daniel omnibus sapientior, et ora clausit leonum. Unde pulcre sanctus David dicit : *Posui,* inquit, *ori meo custodiam, dum consistit adversum me peccator.*

89. Quid enim vis loqui? Vereris ne, te tacente, objecta credantur. Sed audi bonum magistrum dicentem sanctum Job : *Ecce rideo opprobria, et non loquor : clamabo, et nusquam judicium,* id est, criminator aliquis opprobria jacit? Habes quod intra te rideas, si crimen conscientia non recognoscit. Quid enim referas verba verbis? Nondum est judicium : et si clames, non appropinquat. Debentur tibi in hoc sæculo multa certamina.

90. Vicerat sanctus Job damni dolorem : vicerat, immo excluserat luctus acerbitatem in amissionibus filiorum, vicerat vulnerum asperitates; vibicibus corporis adhibentur mulieris tentamenta, et ipsa non sensit. Adhuc amicorum increpationes ad certamen ei ultimum reservantur. Luctatus fuerat cum affectu patrio, luctatus cum dolore corporis et ægritudine; oportebat eum subire etiam sermonum tentationes.

CAPUT XIV.

Ex incommodis sæculi de cujusquam merito non judicandum, cum hic locus sit certaminis, non autem coronæ. Hanc Paulum adseverasse cum sibi tum Christi adventum diligentibus reservari : annumerandam vero illis eam viduam quæ filiis omnibus quos ipsa instituerat, Deo consecratis, geminum viduitatis suæ ac virginitatis filiorum obtulit sacrificium. Quibus coronidem admodum pia precatione ponit Ambrosius.

91. Ergo quando vides viduam dispendiis aliquibus laborare, aut filiorum incommoditate : vel morte justum, vel injuriis affici; noli ex istius sæculi incommodis merita ejus pensare, aut mirari quod derelictus a Domino sit. Hic quidem luctamur, sed alibi coronamur. Non de me tantum, sed de omnibus hominibus communiter sum loquutus. Nam unde mihi tantum meriti, cui indulgentia pro corona est? Hic lucta, illic bravium : hic militia, illic stipendium est. Ergo dum in hoc mundo sum, adhuc luctor, adhuc decerno, adhuc impellor ut decidam : sed potens est Dominus, qui impulsum suscipiat, labentem statuat, nutantem erigat. Quid ergo miraris aliquem laborare? Donec in hac vita est, certamen non deerit, non erit corona. Nullus probatur, nisi qui perseveraverit usque in finem; ut postea possit qui legitime certaverit, coronari.

92. Quis fortior Paulo, quis beatior? Ille tamen vas electionis Dominicæ non ante sibi coronam vindicavit, quam certamen omne consummaret. Ideoque ait : *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi : quod reliquum, reposita est mihi corona justitiæ;* quam non solum sibi, sed etiam omnibus diligentibus adventum Domini dicit esse reddendam. Pulcre dixit, adventum Christi diligentibus; nemo enim

festinat ad judicium, nisi qui de innocentia securus est, aut qui de labore præsumit, cui aut gratia Domini, aut pia pro Christo certamina suffragantur.

93. Quam utique habebit prærogativam et ea vidua quæ bene filios educaverit, et in liberis gratulabitur, et maxime quæ omnes quos suscepit, Domino dedit. Unde et illa Evangelica vidua divitibus antefertur; non solum enim quia totum quod habuit, ad victum pauperum misit; sed etiam quod duo æra detulit, Dominica voce laudatur, id est, plenam fidem. Denique ad hominis sanitatem et ille Samaritanus duo æra stabulario dedit, quibus ulcera curaret illius a latronibus vulnerati. Ergo quia et secundum vetus Testamentum Mariæ sororis Aaron virginitatem, et secundum novum sanctæ Mariæ matris Domini integritatem in studio suæ prolis imitata est, remunerationem fidei divino judicio consequetur; quæ nihil sibi ad sæculi subsidium reservavit, sed totum Domino sobolis piæ munus impendit.

94. Te nunc, Domine, deprecor ut supra hanc domum tuam, supra hæc altaria, quæ hodie dedicantur, supra hos lapides spiritales, quibus sensibile tibi in singulis templum sacratur; quotidianus præsul intendas, orationesque servorum tuorum, quæ in hoc loco funduntur, divina tua suscipias misericordia. Fiat tibi in odorem sanctificationis omne sacrificium quod in hoc templo fide integra, pia sedulitate defertur. Et cum ad illam respicis hostiam salutarem, per quam peccatum mundi hujus aboletur; respicias etiam ad has piæ hostias castitatis, et diuturno eas tuearis auxilio; ut fiant tibi in odorem suavitatis hostiæ acceptabiles, Christo domino placentes, et integrum spiritum eorum, et animam et corpus sine querela usque in diem Domini nostri Jesu Christi filii tui servare digneris.

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ.

LIBER UNUS *

CAPUT I.

Silentium abrumpit auctor, et omnes ut Ecclesiæ propter sacræ virginis corruptionem lugenti condoleant, excitat : propositaque indignitate flagitii, suum hac de re promit mœrorem.

1. Quid taces, anima; quid cogitationibus æstuas; quid non erumpis in vocem, et mentis tuæ exponis ardorem, ut aliquod solatium capias? Hoc plane, hoc erit quasi remedium ægritudinis tuæ, si aperto ore conceptum digeras scelus. Nam et ulcus quamvis tumidum, cum fuerit apertum, evaporans præstat refrigerium passionis.

2. Audite me nunc qui prope estis, et qui longe, et qui timetis Dominum, et Ecclesiæ ejus gaudio congaudetis, et tristitiæ conlugetis ; sicut scriptum est : *Gaudere cum gaudentibus, et flere cum flentibus.* Vos, inquam, appello qui caritatem Christi verissimam retinetis, et super iniquitate non gaudetis, sed potius ingemiscitis. Advertite verba oris mei, et quæ ex justo dolore procedunt, judicate; et detecti sceleris qualitatem mecum pariter perhorrete.

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, erudita, ruit in foveam turpitudinis; concepit dolorem, et peperit iniquitatem : se perdidit, et Ecclesiam maculavit. Hinc omnis anima Christiana grave vulnus excepit; quia sanctum datum est canibus, et margaritæ missæ sunt ante porcos : a rabidis enim hominibus nomen laceratum est sanctitatis, et ab immundis et luteis pretiosum conculcatum est propositum castitatis.

4. Hinc æstus animo meo, hinc insanabilis dolor; quia unum malum bona plurima secum trahit : et unius nubecula peccatricis totam pene lucem obscuravit Ecclesiæ. Adsumam ergo vocem propheticam, et flebiliter dicam : *Audite me, omnes populi, et videte dolorem meum :* virgines meæ, et juvenes mei abierunt in captivitatem. Vere hæc est captivitas, ubi animæ a peccato captivæ ducuntur ad mortem, et a diabolica dominatione possidentur.

CAPUT II.

Corruptam alloquitur : et quam quamque beata fuerit ante crimen admissum, in quam vero postea deciderit calamitatem ac turpitudinem, ejus oculis subjicit.

5. Ad te ergo nunc mihi sermo sit, quæ caput horum et causa malorum es, quæ multipliciter misera, cum gloria virginitatis nomen etiam perdidisti; nefas est enim Susannam vocari non castam, non licet lilium nominari quod non es. Unde incipiam, quid primum, quid ultimum dicam? Bona commemorem, quæ perdidisti ; an mala defleam, quæ invenisti?

6. Eras virgo in paradiso Dei, utique inter flores Ecclesiæ : eras sponsa Christi, eras templum Dei, eras habitaculum Spiritus sancti. Et cum dico toties eras, necesse est toties ingemiscas; quia non es quod fuisti. Incedebas in Ecclesia tamquam columba illa, de qua scriptum est : *Pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in*

* Dubitatur adhuc an vere unum ex Ambrosianis operibus sit ista increpatio. Alii eam Hieronymo, alii Augustino, quidam Nicetæ, Daciarum episcopo, tribuerunt. Sed cum hoc saltem certum sit, hujus nempe opellæ auctorem Ambrosii temporibus extitisse, et episcopum fuisse, et multa habere Ambrosianis consona, nulla jam superest ratio, cur sancto nostro præsuli post longam possessionem abjudicetur.

specie auri. Splendebas ut argentum, fulgebas ut aurum, quando cum sincera conscientia procedebas. Eras tamquam stella radians in manu Domini, nullum ventum, nullas belli nebulas pertimescebas.

7. Quæ ista subitanea conversio? Quæ ista repentina mutatio? De Dei virgine facta es corruptio satanæ, de sponsa Christi scortum execrabile, de templo Dei fanum immunditiæ, de habitaculo Spiritus sancti tugurium diaboli. Quæ incedebas cum fiducia ut columba, nunc lates in tenebris sicut stellio. Quæ fulgebas ut aurum propter virginitatis honorem, nunc vilior facta es luto platearum; ut etiam indignorum pedibus conculceris. Quæ fueras stella radians in manu Domini, veluti de alto ruens cœlo, lumen tuum extinctum est, et conversa es in carbonem.

CAPUT III.

Quam sit misera quæ jam apud Deum accessum non habeat; immo vero neque apud ipsos homines : unde confusionis quam aliquando coram sanctis atque Angelis passura est, magnitudo intelligitur.

8. VÆ tibi, misera, et iterum væ, quæ tanta bona propter parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam tibi spem apud Christum Dominum reliquisti, cujus membra tollens fecisti membra meretricis? Quid te Spiritus sanctus visitabit, cum eum repudiaveris, qui se a cogitationibus quoque sordidis longe facit?

9. Sed veniamus ad humana, ut per illa divina noscantur. Adspice quis sanctorum, aut quæ sanctarum tibi approximare non horreat : aperi oculos tuos, si potes; erige frontem, si audes : aliquem sanctorum fiducialiter intuere. Nonne tuam faciem conscientia commissi tamquam plumbum inclinat et premit? Nonne tenebræ ante oculos tuos et dira caligo versabitur? Nonne timor et tremor animam tuam et membra quassabit?

10. Si ergo homines in carne constitutos, et alicujus delicti obnoxios non potes intueri, tam gravi confusione sepulta; quid facies coram castis apostolis? Quid facies coram Elia, Daniele, et tantorum exercitu prophetarum? Quid facies coram Johanne? Quid facies coram Maria, Thecla, et Agne, et immaculato choro puritatis? Quid denique coram Angelis sanctis? Nonne splendore et claritate immaculatorum quasi fulminibus percussa combureris?

CAPUT IV.

Confutatis, quas corruptæ excusationes solent prætexere, ad crimen rediens, parentum ejus ac totius familiæ vicem miseratur : docetque ipsis optabilius futurum fuisse ut prius moreretur : nec illis superesse aliud solatium, quam quod ei virginitatis professionem eligenti sola spe divinæ remunerationis consenserint : ipsam vero eorum exspectationem delusisse.

11. SED dictura es forsitan : Non potui sustinere; quia carnem fragilem circumferebam. Respondebit tibi beata Thecla cum suis innumerabilibus sociis : Et nos eadem carne amictæ fuimus, nec tamen plenum propositum castitatis nostræ, aut fragilitas carnis potuit mutilare, aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. Revera non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. Remanebit ergo in crimine anima, quæ carnem præcedit in voluptate.

12. Sed dices : Nolui hoc malum, violentiam passa sum. Respondebit tibi fortissima illa Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulas : Ego inter duos presbyteros posita, inter duos utique judices populi, sola inter silvas paradisi constituta vinci non potui; quia nec volui. Tu ab uno ineptissimo adolescente, et in media civitate, quomodo vim potuisti perferre, nisi quia ultro vitiari voluisti? Quis denique tuas voces audivit? Quis obluctationes sensit? Ut autem hæc omittam, certe post illatam violentiam prodere scelus si non aliis, vel parentibus, vel tuis sororibus debuisti; esset enim excusatio infelicitatis, esset conscientiæ plena purgatio, si hostem pudicitiæ tuæ deduxisses in publicum.

13. Sed erubuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Et quid ti-

muisti ubi non erat timor, nisi ut tacendo crimen cum adultero sæpius sociareris? Esto autem, pudor prohibuit confiteri; quid de secunda commixtione dicis, quid de tertia, quid de frequenti commercio fœditatis? Cesset, cesset jam violentiæ figmentum, cesset ruboris argumentum; ubi toties membra illa dicata Christo, scelestissimo mœcho suis visceribus polluenda præbuisti.

14. Horret, horret animus, mens tabescit, cum ad aditum sceleris pervenitur. Nam et medicus quamvis fortis sit animo, cum altius tamen secat vulnus, puto ex parte aliqua sustinebit horrorem. Heu perdita, jamne intelligis omnes tibi vias excusationis omnimodis clausas? Jamne sentis quantum tibi mali et in carne, et in anima nefaria libido contulerit?

15. Non istam de te confusionem tuus exspectaverat pater, qui te sibi singularem gloriam computabat. Non hunc luctum, et has lacrymas ex te sibi nasci tua crediderat mater, quæ partus sui gemitum per tuam virginitatem consolabatur. Non fratres tui, non sorores hoc ex te dedecus exspectabant, quos omnes quasi uno gladio tui sceleris graviter sauciasti.

16. Si fuisses communi sorte defuncta, deflessent te modicum propter desiderium parentes : sed exsultassent granditer; quia immaculatam præmisissent virginem, hostiam vivam Domino, propitiatricem videlicet delictorum. At nunc plangunt mortuam, et non mortuam : lugent vivam, et non vivam : mortuam utique gloria virginitatis, vivam dedecore turpitudinis.

17. Iratus est pater suis visceribus, de quibus seminata es : maledicit suo utero mater, ex quo in hanc lucem infeliciter processisti. Nec tamen modum sui doloris reperiunt, nisi hoc solum plane videntur habere solatium, quia te nec pater compulit, nec mater coegit ut virginitatem profitereris, quam ultro et propria voluntate professa es. Nam scio, cum multas tibi difficultates tuus proponeret genitor, cum arduum esse iter servandæ virginitatis ingereret; non solum pertinaciter restitisti, sed et revelationes tibi datas dixisti terribiles.

18. In quantum ergo sibi mercedem sperabant ex eo quod tuo proposito non restiterunt, in tantum tibi intellige, misera, pondus judicii crescere; quia non servasti quod ultro promisisti. Quibus te spiris serpens ille nequissimus obligavit? Quibus te venenis infecit ille, qui Evam decepit; ut tanta te cæcitate percuteret, tantam animæ tuæ faceret oblivionem?

CAPUT V.

In memoriam ei revocat, quo die, quo ritu, quove populi concursu sacrata fuerit, addens sanguinem ei potius profundendum, quam violandam fidem : quod secularium nuptiarum comparatione amplificat. Deinde objectionem ex Apostoli verbis petitam solvit.

19. Non es memorata diei sanctæ Dominicæ resurrectionis in quo divino altari te obtulisti velandam? In tanto, tamque solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni cœlestis quasi Regi nuptura processeras. Non es memorata qualis ad te die illo facta est allocutio : Adspice, filia, intuere virgo, *et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet Rex decorem tuum; quia ipse est Dominus Deus tuus?* Reminiscere ergo quantus ad Sponsi tui et Domini nuptias convenerit populus. Servare te oportuit fidem, quam sub tantis testibus pollicita es, semper cogitare cui virginitatem spoponderis. Facilius te oportuit sanguinem cum spiritu fundere, quam perdere castitatem tuam.

20. His tunc in illo die consecrationis tuæ dictis, et multis super castitate tua præconiis, sacro velamine tecta es; ubi omnis populus dotem tuam subscribens, non atramento, sed spiritu, pariter clamavit, Amen. Vincor lacrymis, cum hæc recordor : compungor stimulis, cum hæc humana exempla considero. Nam si inter decem testes confectis sponsaliis, nuptiis consummatis, quævis femina viro conjuncta mortali, non sine magno periculo perpetrat adulterium;

quid quod inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram Angelis et exercitibus cœli facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors aut pœna cogitari.

21. Dicet aliquis : *Melius est nubere quam uri.* Hoc dictum ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Cæterum quæ se spopondit Christo, et sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro. Et jam si voluerit nubere communi lege conjugii, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur. Si hoc ita est, quid de illa dicendum est quæ occulta et furtiva turpitudine constupratur, et fingit se esse quod non est? Habitu virgo, facto non virgo : bis adultera, et in actu, et in adspectu.

CAPUT VI.

Pergit ea commemorare, quibus illam a turpitudine deterreri oportuerat. Cum autem eadem jam ante triennium sinistra laborasset opinione, ipsius amentiam miratur, quod inimicos, amicos, ac Deum ipsum perinde spernens nullum obicem non perfregerit.

22. Sed ad te iterum redeo, quæ oblivionem tantorum passa bonorum, receptaculum tantorum malorum facta es. Quomodo tibi in actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginalis, processus in Ecclesiam inter virgineos choros? Quomodo oculos tuos non perstringebat lux vigiliarum : aures tuas non penetrabat hymnorum spiritalium cantus : mentem tuam non ventilabat lectionum cœlestium virtus, hinc vel maxime ad te clamante Apostolo : *Fugite fornicationem; quia omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est : qui autem fornicatur, in corpus suum peccat?* Et cum dicit : *In corpus suum*; tamen in Christum eum peccare demonstrat. Nam subjungit : *An nescitis quoniam membra vestra templum est Spiritus sancti, quæ habetis a Domino, et non estis vestri; empti enim estis pretio magno, glorificate, et portate Deum in corpore vestro.* Et iterum dicit : *Fornicatio autem et omnis immunditia nec nominetur inter vos, sicut decet sanctos.* Et seposita omni adulatione, sententiam figit Apostolus : *Hoc,* inquit, *scitote intelligentes quia omnis fornicator, aut immundus, aut avarus non erit hæres in regno Christi et Dei.*

23. Hæc tanta, et tam terribilia non tibi veniebant in mentem, cum ad illud opus nefarium tua membra peterentur? Sed mortifera te oblivio tamquam in gurgitem altissimum demergebat, et quasi captivam execrabilis libido ducebat.

24. Nonne vel illum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ et nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, quæ sanctiores et digniores te erant? Nonne vel illa præcepta quæ oculis tuis ipse scriptus paries ingerebat, recordari debuisti : *Divisa est mulier et virgo : quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore et spiritu.* Tu autem in contrarium vertisti dictum, ita cogitans, ita agens, ut nec corpore esses sancta, nec spiritu : corpore quidem, fornicando; spiritu autem, virginitatem mentiendo.

25. Proh nefas! solet fama subsequi factum, tua autem malum fama prævenit. Nam cum ante triennium rumor quidam et susurratio de te fuisset, tu sinceritatem prætendebas, et vindictam de maledicis in Ecclesia postulabas publice. Quos æstus ego sustinui? Quos pater tuus pro tua sustinuit opinione labores, requirentes singulos, singulos adstringentes; ut ad auctorem infamiæ veniremus? Grave enim erat nobis et omnibus bonis intolerabile de Dei virgine vel turpe aliquid dici, vel credi.

26. Nec hoc verita es, nec ante oculos habuisti; ne venires inimicis tuis in gaudium, et eos haberes infensos qui pro tua opinione laborabant. Multum audax, multum temeraria; ut te conscientia tua non terreret : sed simulata virginitate, putares te etiam Deum posse decipere. Sed ille qui dixit : *Nihil occultum quod non revelabitur;* et *Vos,* inquit, *fecistis in occulto : ego autem in manifesto faciam.* Ille qui non mentitur,

furtivum scelus deduxit in publicum; et in conspectu solis hujus tenebrarum vestrarum opera denudavit.

27. O quidquid prætendit sermo, crudeliora occurrunt: et cupiens moderari, non invenit modum. Oblita es propositum, oblita parentes, oblita es Ecclesiam totam, oblita gloriam virginitatis, oblita honorem dignitatis, etiam oblita promissionem regni, oblita judicium terribile : amplexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis; finem vero mortem sævissimam, et interitum sempiternum.

CAPUT VII.

Omnem Episcopalis officii curam illi a se præstitam fuisse adseverat : sed ipsam non solum inde nihil profecisse, verum etiam aliis objecisse grave scandalum, quo ostenditur in Evangelio severissima pœna damnari.

28. Et certe non habes quod de nostra negligentia conquueraris; quodcumque enim ad officium pastoris pertinet, et tibi et omnibus non negatum est. Dilectio spiritalis adhibita, commonitio sancta non defuit. Oblita domum patris tui, ut scriptum est, ad monasterium virginale transisti. Inter tot posita non solum dico tuta esse debueras, si voluisses : sed etiam tutelam aliis præstare potuisses. Sed frustra hæc et alia provisa sunt.

29. Frustra hymnum virginitatis exposui; quo et gloriam propositi, et observantiam pariter decantares. Seminavi secus viam, seminavi in spinis, seminavi in petrosa; aut enim ex corde tuo verba mea volucres, id est, dæmones rapuerunt : aut malis tuis cogitationibus suffocata sunt, aut aruerunt nimio æstu libidinis. Heu me, quia ubi putabam ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, inventus sum lignum, fœnum, stipulam, arsuras materias laborasse! Dicam et ego secundum Prophetam : *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe?*

30. Et quidem si tibi soli damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed forsitan tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo scelere sauciasti, quantas animas propter te de proposito suo pœnitere fecisti? Quanta labia etiam fidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemando? Aperuit in nos gentilitas os suum : adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum per tuum dedecus exsultavit.

31. Quod si is qui unum scandalizaverit, mola circumligatus jactari debet in mare, quid de te pronuntias, per cujus scelus omnis anima sauciata est, et nomen Domini in gentibus blasphematum est? Nonne quoties dicitur : O virgines, toties tibi cumulus iniquitatis augetur! Jaces ecce vulnerata, jaces ecce prostrata.

CAPUT VIII.

Quænam sit remedii quod adhibere cupit difficultas atque ratio : suadere se ut ad pœnitentiam non qualemcumque illa confugiat, sed congruam; cujus actus interior, nec non exteriora signa hic memorantur. Porro ejusdem beneficio fore, ut illa æternæ pœnæ immunitatem obtineat; si tamen eo in se fuerit severior, quo peccatum minus libere sit confessa. Ad quod etiam futuri judicii atrocitate ipsam accendit.

32. Cupio prodesse, sed subvenire non possum; quia *totum caput in dolore, et totum cor in mæstitia : a pedibus usque ad caput*, sicut ait Esaias, *non est malagma imponere*. Infirmitas tua omne humanæ medicinæ exclusit auxilium. Et licet tam boni quam mali justa indignatione permoti, te omni depopulatione dignam, te omni tormentorum genere discruciandam judicent, morte mulctandam, aut ignibus exurendam : ego tamen qui scio graviora facinorosis servari tormenta, et sine fine impias animas cruciatus manere, non temporales utique, sed æternos; aliis te volo cruciatibus affici, profuturis utique, non animam perdituris.

33. Ergo secundum divinam sententiam dabo consilium; solum enim et unicum tentandum est remedium illud, quod divina vox per Ezechielem miseris porrigit : *Nolo*, inquit, *mortem peccatoris, quantum ut convertatur, et vivat.* Et iterum post hæc inquit Dominus, *dixi : Convertere ad me. Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est*

ibi? Quare non adscendit sanitas filiæ populi mei? Hæc utique dicta pœnitentiam sapiunt, hæ sententiæ Dei vocant ad pœnitentiam peccatores : PŒNITUDO ENIM lapsis necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina.

34. Sed quanta putas, et qualis necessaria pœnitentia! Quæ aut æquet crimina, aut certe excedat. Vide ergo si simplex hoc peccatum adulterii est, an duplex sit pro illa nece quæ facta dicitur in occulto* : et secundum conscientiæ molem exhibenda est pœnitentiæ magnitudo. Pœnitentia ergo non verbis agenda est, sed et facto. Hæc autem sic agitur, si tibi ante oculos ponas de quanta gloria rueris, et de quo libro vitæ nomen tuum deletum sit; et si te jam credas prope ipsos positam tenebras exteriores, ubi erit fletus oculorum, et stridor dentium sine fine. Cum hæc certa fide, sicut est, animo conceperis, quia necesse est prævaricatricem animam tartareis pœnis, et gehennæ ignibus tradi, nec aliud remedium constitutum esse post unum baptismum quam pœnitentiæ solatium; quantamvis afflictionem, quantumvis laborem subire, esto contenta : dummodo ab æternalibus pœnis libereris.

35. Ergo hæc tu tecum cogitans, et mente retractans, facti tui ipsa judex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ hujus interimenda tibi est, et quasi mortuam te existimans, sicut et es, quomodo possis reviviscere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, et mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines** qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter adspexerunt. Pallescat facies, quæ quondam irrubuit impudice. Denique totum corpus injuriis et jejuniis maceretur, cinere adspersum et opertum cilicio perhorrescat; quod male sibi de pulcritudine placuit. Cor vero sit liquescens tamquam cera, jejuniis inquietans se ipsum, et cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subversum. Sensus etiam crucietur; quia in membra corporis cum haberet dominationem, malo cessit imperio.

36. Talis vita, talis actio pœnitentiæ, si fuerit perseverans, audebit sperare, etsi non gloriam, certe pœnæ vacationem; dicit enim Deus : *Convertimini ad me, et convertar ad vos. Convertimini ex toto corde vestro, in jejunio, et in fletu, et in planctu : dirumpite corda vestra, et non vestimentum; quoniam pius et misericors est.* Sic conversus magnus ille David justificatus est : sic Ninive peccatrix illa civitas incumbentem sibi evasit interitum. Peccator ergo si sibi ipsi non pepercerit, a Deo illi parcetur. Et si futuras pœnas gehennæ perpetuas in hoc parvo vitæ spatio compensaverit, se ipsum ab æterno judicio liberabit.

37. Grandi plagæ alta et prolixa opus est medicina : grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem. Nam non est dubium levius esse crimen, ubi peccatum suum ultro homo confitetur, et pœnitet : at ubi celat mala sua, invitus detegitur, et nolens publicatur; illud gravius scelus est. Quod tibi utique provenisse negare non poteris. Et ideo fortius dolendum; quia peccatum est fortius.

38. Si mente cernerent homines peccatores quale judicium emittet Deus in mundo, et sensus humanus non dispergeretur vanitate sæculari, non infidelitate gravaretur : quantumvis et qualemvis cruciatum ad præsens libentissime sufferrent, etiamsi esset longior vita, dummodo in illas pœnas æterni ignis non incurrerent. Sed tu quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste, misera : fortiter inhære tamquam in naufragiis tabulæ, sperans per ipsam te de profundo criminum liberari. Inhære pœnitentiæ usque ad extremum vitæ, nec tibi præsumas ab humana die veniam dari; quia decipit te qui hoc tibi polliceri voluerit. Quæ enim proprie in Dominum peccasti, ab ipso solo te convenit in die judicii expectare remedium.

* Fama erat Susannam istam fœtum suum necasse.

** Olim sacræ virgines crinem alebant, et sponsarum instar sparsum gerebant.

CAPUT IX.

Objurgat virginis corruptorem; eumque Balthasaris exemplo terret. Quem deinde ut non contentus interno cruciatu legitimam pœnitentiam amplectatur, monet : postremo ne sibi de peccantium multitudine blandiatur, ipsi Sodomæ et aliarum urbium incendium suggerens, ad confringendos inimici laqueos urget.

39. **De** te autem quid dicam, filio serpentis, ministro diaboli, violatore templi Dei : qui in uno scelere duo crimina perpetrasti, adulterium utique et sacrilegium? Sacrilegium plane, ubi vas Christo oblatum, Domino dedicatum, dementi temeritate polluisti. Balthasar rex ille Persarum, qui in vasis Domini, quæ et a templo Hierosolymis fuerant a patre ejus ablata, bibere cum suis amicis et concubinis usurpavit; ipsa nocte Angeli manu percussus, crudeli morte punitus est : quid de te arbitraris, perdite pariter et perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, sanctificatum Spiritui sancto, impie temerasti, polluisti sacrilege, et tui propositi immemor, et judicii divini contemtor? Melius fuerat omnino te non fuisse natum, quam sic natum, ut te sibi gehenna proprium filium vindicaret.

40. Et licet te ipsa conscientia sceleris agat per diversa præcipitem (*fugit enim impius, nemine persequente se*), licet te diræ imagines peccati dormientem quoque perterreant, non solum vigilantem ; tamen ne quid a pastore ovi morbidæ vel morituræ medicaminis denegatum sit, do consilium. Petas ultro carcerem pœnitentiæ, obstringas catenis viscera, animam tuam gemitibus jejuniisque crucies; sanctorum petas auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. Nec te in eorum numerum constituas, quos luget Paulus : *Qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam super immunditia et fornicatione et libidinibus quas gesserunt.*

41. Nec tibi de multitudine peccantium similium blandiaris, et dicas : Non solus hoc ego egi, multos habeo socios : sed recogita, quia MULTITUDO sociorum impunitatem non facit criminum. Nam in Sodoma et Gomorrha, et in totis quinque civitatibus innumerabiles utique habitabant populi, et omnes pariter qui libidinose corpora sua tractaverunt, igneis imbribus conflagrarunt : solus autem Loth de illo inevitabili incendio evasit; quia ab illa turpitudine se alienum præstiterat.

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde tuo blandimenta serpentis, et luctu, et fletibus continuis, dum in corpore tuo immundo anima illa tenebrosa versatur, remedium tibi in die necessitatis adquire semper ante oculos tuos habens Apostoli sententiam : *Quia omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui secundum quod gessit, sive bonum, sive malum.*

CAPUT X.

Ad virginem lapsam demum rediens, illi concitatas quasdam precationes et varios pœnitentiæ affectus e Scripturis hinc inde lectos suppeditat.

43. *Quis consoletur te, virgo filia Sion ; quia magna facta est sicut mare contritio tua. Effunde sicut aquam cor tuum ante faciem Domini :* extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum tuorum. Accipe igitur lamentum. Et primum quidem nullo die quinquagesimus psalmus intermittatur ; quia in tali negotio cantatus est : et usque ad versiculum illum : *Cor contritum et humiliatum Deus non spernit,* cum lacrymis gemituque percurre.

44. Insuper etiam hanc lamentationem non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde : *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum ;* ut defleam vulnera animæ meæ? Conversi sunt dies festi mei in luctum, et cantica in lamentationem : recessit sonus hymnorum, et lætitia psalmorum, et successit stridor dentium et fletus oculorum. *Obmutui et* humiliata *sum, et silui a bonis, et dolor meus renovatus est. Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis,*

Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ. Abyssus circumdedit me, postremo demersit caput meum in scissuras montium.

45. Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, et combusta sicut Gomorrha, quis miserabitur cineres meos? Durius offendi quam Sodoma; quia illa legem nesciens deliquerat, ego autem, accepta gratia, peccavi Domino. Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat : ego peccavi in Dominum, quem propitiatorem inveniam? Concepi dolorem, et peperi iniquitatem : lacum aperui et effodi eum, et incidi in foveam quam operata sum. Ideo conversus est dolor meus in caput meum, et in verticem meum iniquitas mea descendit. Immunditia mea ante pedes meos : non fui memor novissimorum, et cecidi miserabiliter.

46. Non est qui consoletur me. O quam acerbus fructus luxuriæ? Amarior felle, crudelior gladio. Quomodo facta sum in desolationem? Subito defeci, perii propter iniquitatem meam velut e somno exsurgens; ideo in civitate Domini nullificata est imago mea. Deletum est de libro vitæ nomen meum, facta sum sicut noctua in domicilio, sicut passer unicus in ædificio : non est qui consoletur me. Considero a dextris, et video quia non est qui agnoscat me. *Periit fuga a me, et non est qui requirat animam meam.* Facta sum sicut vas perditum, audivi vituperationem omnium circa me habitantium. Væ diei illi in quo me infelix genuit mater, et lux ista crudelis excepit! Oportuerat me non fuisse natam, quam sic in gentibus fabula fierem. Propter me confusio facta est omnibus famulis Domini, et eum digne colentibus.

47. Lugete me montes et colles, lugete me fontes et flumina; quia fletus filia ego sum. Lugete me bestiæ silvarum, reptilia terræ, et volucres cœli, et omnis anima quæ vita frueris. Nam vos beatæ feræ et volucres, quibus nullus metus de inferis neque post mortem reddenda est ratio : in nos manet pœna crudelis tartari, quia habentes sensum, delinquimus; ideo non est pax peccatoribus.

48. Meum peccatum, mea iniquitas, non sunt similia offensis hominum; quia impietas est. Carnem pollicita servare virginem, et castitatem professa publice, mentita sum Domino; ideo non est mihi fiducia invocandi Dominum altissimum, quia obstructum est os delinquentium. Nam meum malum Propheta cecinit, quod qui elongant se a Deo, peribunt : disperdit omnem fornicantem a se. Et iterum : *Adhæsit lingua mea faucibus meis, et in pulverem mortis* deductus sum.

49. Verumtamen clamabo ad Dominum, cum adhuc tempus est, dum datur spatium; quia in morte non est memoria, et in inferno non est confessio. *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, nec est sanitas in carne mea a vultu iræ tuæ : non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum. Quoniam iniquitates meæ superposuerunt caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt super me. Computruerunt et deterioraverunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ. Miseriis* afflicta *sum et* curvata *usque in finem, rugio a gemitu cordis mei. Cor meum turbatum est intra me, dereliquit me virtus mea, et lumen oculorum meorum non est mecum.* Deus, repulisti me, et destruxisti me, ostendisti mihi dura, potasti me vino compunctionis : expulsa sum ab oculis tuis, jam non adjiciam ut resurgam ad templum sanctum tuum, et facta sum in exterminio.

50. *Quæ utilitas in sanguine tuo, dum descendi in corruptionem? Numquid mortuis facies mirabilia, aut medici suscitabunt?* Tuus sermo est, tua promissio est: *Nolo mortem peccatoris, sed conversionem et vivat :* ad te, Deus meus, mea conversio; quia solus potes renovare omnia, et ab inferis animas revocas. Tu solvis compeditos : tu, Deus, allisos erigis, cæcos illuminas, mortuos suscitas.

51. *Erravi sicut ovis perdita :* require famulam tuam, ne lupus crudelis glutiat me. *Multi dicunt animæ meæ : Non est salus illi in Deo ejus.* Sed tuum consilium tecum est. Quot sunt dies famulæ tuæ, quando facies mecum judicium?

Sed ne intres in judicium cum famula tua. *Defecit in salutari tuo anima mea, defecerunt in lacrymas oculi mei, effusa est in terram gloria mea. Quando respiciens restitues animam meam? Propter iniquitatem meam corripuisti* me, *et tabescere fecisti sicut araneam, animam* meam. *Memento, Domine, quod pulvis sum: vide humilitatem meam, et laborem meum, et remitte omnia peccata mea. Remitte mihi ut refrigerer, priusquam abeam, et amplius non ero,* nec in inferno erit confessio.

52. Potens es, Domine, conscindere saccum et præcingere me lætitia: dirumpere vincula mea, quibus ligata sum atque constricta, qui Rahab sordidam non adspernatus es. Iram tuam, Domine, aufer a me, quia peccavi tibi crudeliter, donec justifices causam meam, et educas me in lumine. Deus virtutum, da pœnitentiæ effectum, confessioni perseverantiam; ne me induret deceptor animæ. Hoc mihi donum, hanc mihi gratiam de tuo fonte præstari cupio, Deus; ut in æternum tibi confitear: qui vivis et regnas in Trinitate in sæcula sæculorum. Amen.

DE MYSTERIIS,

LIBER UNUS*.

CAPUT I.

Tractatibus, quos ante de moribus Sanctus habuerat, subjecturum se mysteriorum expositionem spondet. Deinde cur ea non prius patefecerit, declarato, mysticam aggreditur apertionem, quam a Christo ipso olim celebratam demonstrat.

1. De moralibus quotidianum sermonem habuimus, cum vel Patriacharum gesta, vel Proverbiorum legerentur præcepta; ut his informati atque instituti adsuesceretis majorum ingredi vias, eorumque iter carpere, ac divinis obedire oraculis : quo renovati per baptismum, ejus vitæ usum teneretis, quæ ablutos deceret.

2. Nunc de mysteriis dicere tempus admonet, atque ipsam sacramentorum rationem edere : quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. Deinde quod inopinantibus melius se ipsa lux mysteriorum infuderit, quam si eam sermo aliquis præcucurrisset.

3. Aperite igitur aures, et bonum odorem vitæ æternæ inhalatum vobis munere sacramentorum carpite : quod vobis significavimus, cum apertionis celebrantes mysterium diceremus : *Ephpheta, quod est adaperire*; ut venturus unusquisque ad gratiam quid interrogaretur, cognosceret : quid responderet, meminisse deberet.

4. Hoc mysterium celebravit Christus in Evangelio, sicut legimus, cum mutum curaret et surdum. Sed ille os tetigit; quia et mutum curabat et virum : in altero, ut os ejus infusæ sono vocis aperiret; in altero, quia tactus iste virum decebat, feminam non decebat.

CAPUT II.

Quid initiandi Ecclesiam ingressi promiserint, quibusve coram testibus, et quamobrem se converterint ad orientem.

5. Post hæc reserata tibi sunt sancta sanctorum *, ingressus es regenerationis sacrarium : repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus, mundo et luxuriæ ejus ac voluptatibus. Tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium.

6. Vidisti illic levitam, vidisti sacerdotem, vidisti summum sacerdotem. Noli considerare corporum figuras, sed mysteriorum gratiam. Præsentibus Angelis loquutus es, sicut scriptum est : *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem exquirunt ex ore ipsius; quoniam Angelus est Domini omnipotentis.* Non est fallere, non est negare : Angelus est qui regnum Christi et vitam æternam annuntiat. Non specie tibi æstimandus sit, sed munere. Quid tradiderit considera, usum ejus expende, et statum ejus agnosce.

7. Ingressus es igitur ut adversarium tuum cerneres, cui renuntiandum in os ** putaris : ad orientem converteris; qui enim renunciat diabolo, ad Christum convertitur, illum directo cernit obtutu.

* In concione habitus ad neophytos, et scriptus anno circiter 387.

* *Sancta Sanctorum*, hoc est, *regenerationis sacrarium, baptisterium, fons sacer*; his enim nominibus locus ille cum ab Ambrosio, tum ab aliis Patribus appellatur.

** In os renuntiare idem est ac palam et aperte. Sic εἰς πρόσωπον sumitur in Didymo et Scholiis græcis pro φανερῶς.

CAPUT III.

In aqua et sacris ministris præsentiam atque operationem divinitatis considerandam esse, pluribus figuris quibus baptisma jam inde a mundi creatione ac postea prænunciatum est, docet.

8. QUID vidisti? Aquas utique, sed non solas : levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem et consecrantem. Primo omnium docuit te Apostolus non ea contemplanda nobis *quæ videntur, sed quæ non videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna.* Nam et alibi habes : *Quia invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, comprehenduntur : sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas* operibus æstimatur. Unde et ipse Dominus ait : *Si mihi non creditis, vel operibus credite.* Crede ergo divinitatis illic adesse præsentiam. Operationem credis, non credis præsentiam? Unde sequeretur operatio, nisi præcederet ante præsentia?

9. Considera autem quam vetus mysterium sit, in ipsius mundi præfiguratum origine. In principio ipso, quando fecit Deus cœlum et terram, *Spiritus*, inquit, *superferebatur super aquas.* Qui superferebatur super aquas, non operabatur super aquas? Sed quid dicam operabatur? quod ad præsentiam spectat, superferebatur. Non operabatur, qui superferebatur? Cognosce quia operabatur in illa mundi fabrica, quando tibi dicit Propheta : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Utrumque prophetico subnixum est testimonio, et quia superferebatur, et quia operabatur. Quia superferebatur, Moyses dicit : quia operabatur David testificatur.

10. Accipe aliud testimonium. Corrupta erat caro omnis ab iniquitatibus suis. *Non permanebit*, inquit Deus, *Spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt.* Quo ostendit Deus quia carnali immunditia, et gravioris labe peccati gratia spiritalis avertitur. Unde volens Deus reparare quod deerat, diluvium fecit, et justum Noe in arcam jussit adscendere. Qui dum, decedente diluvio, corvum dimisisset prius, qui non revertit; dimisit columbam, quæ cum ramo oleæ legitur revertisse. Vides aquam, vides lignum, columbam adspicis, et dubitas de mysterio?

11. Aqua est ergo qua caro mergitur, ut omne abluatur carnale peccatum. Sepelitur illic omne flagitium. Lignum est in quo suffixus est Dominus Jesus, cum pateretur pro nobis. Columba est in cujus specie descendit Spiritus sanctus, sicut didicisti in novo Testamento, qui tibi pacem animæ, tranquillitatem mentis inspirat. Corvus est figura peccati, quod exit, et non revertitur; si in te quoque justi custodia et forma servetur.

12. Tertium quoque testimonium est, sicut te Apostolus docet : *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt, in nube et in mari.* Denique et ipse Moyses dicit in Cantico : *Misisti Spiritum tuum, et operuit eos mare.* Advertis quod in illo Hebræorum transitu jam tunc sacri baptismatis figura præcesserit, in quo Ægyptius interiit, et Hebræus evasit. Quid enim aliud in hoc quotidie sacramento docemur, nisi quia culpa mergitur, et error aboletur : pietas autem et innocentia tuta permansit?

13. Audis quia sub nube fuerunt patres nostri, et bona nube, quæ carnalium refrigeravit incendia passionum. Bona nubes obumbrat quos revisit Spiritus sanctus. Denique supervenit in Mariam virginem, et virtus Altissimi obumbravit ei; quando redemtionem generi genuit humanæ. Et illud miraculum per Moysen in figura factum est. Si ergo in figura adfuit Spiritus, non adest in veritate, cum Scriptura tibi dicat : *Quia Lex per Moysen data est, gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est.*

14. Merrha fons amarissimus erat : misit in eum Moyses lignum, et dulcis est factus. Aqua enim sine prædicatione Dominicæ crucis ad nullos usus futuræ salutis est * : cum vero salutaris fuerit

* Videbitur forte cuipiam in ea sententia hic esse Ambrosius, ut aquam nisi prius oratione sanctificata sit, baptismo penitus inha-

crucis mysterio consecrata, tunc ad usum spiritalis lavacri et salutaris poculi temperatur. Sicut ergo in illum fontem Moyses misit lignum, hoc est, propheta; ita et in hunc fontem sacerdos prædicationem Dominicæ crucis mittit, et aqua fit dulcis ad gratiam.

15. Non ergo solis corporis tui credas oculis : magis videtur quod non videtur; quia istud temporale, illud æternum adspicitur, quod oculis non comprehenditur, animo autem ac mente cernitur.

16. Denique doceat te decursa Regnorum lectio. Naaman Syrus erat, et lepram habebat, nec ab ullo mundari poterat. Tunc ait puella ex captivis, quoniam esset propheta in Israel, qui posset eum a lepræ contagione mundare. Sumto, inquit, auro et argento, perrexit ad regem Israel. Qui cognita adventus ejus causa, scidit vestimenta sua, dicens quod tentaretur magis, cum de se ea quæ non essent potestatis regiæ, poscerentur : Elisæus autem regi intimavit ut ad se dirigeret Syrum, quo cognosceret quod esset Deus in Israel. Et cum venisset, mandavit ei ut septies mergeretur in Jordane fluvio.

17. Tunc ille secum tractare cœpit quod meliores aquas haberet patriæ suæ, in quibus se sæpe mersisset, et numquam a lepra esset ablutus; eoque revocatus non obediebat mandatis prophetæ : sed et admonitu et persuasionibus servulorum adquievit, ac mersit. Mundatusque illico intellexit non aquarum esse quod unusquisque mundatur, sed gratiæ.

18. Cognosce nunc quæ sit illa puella ex captivis junior, scilicet ex gentibus congregatio, id est, Ecclesia Domini depressa ante captivitate peccati, quando libertatem adhuc gratiæ non habebat; cujus consilio vanus ille populus nationum verbum audivit propheticum, de quo ante diu dubitavit : postea tamen ubi credidit exsequendum, ablutus est ab omni contagione vitiorum. Et ille quidem dubitavit, antequam sanaretur : tu jam sanatus es, et ideo dubitare non debes.

bilem existimarit. Sed observandum non hic agi de jure, ut aiunt, ac validitate : ac solum referri consuetudinem, et illi veterem figuram accommodari.

CAPUT IV.

Aquam non mundare sine Spiritu, Johannis testimonio et ipsis quibus idem sacramentum administratur, verbis declaratur. Quod etiam adseritur significatum per Evangelicam piscinam, et paralyticum a Domino ibi sanatum : quo loco Spiritus sanctus in ejusdem Christi baptismo vere descendisse ostenditur, et quid in hoc mysterio intelligendum?

19. IDEO tibi ante prædictum est, ut non hoc solum crederes quod videbas; ne forte et tu diceres : Hoc est illud magnum mysterium; *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit?* Aquas video, quas videbam quotidie : istæ me habeant mundare, in quas sæpe descendi, et numquam mundatus sum? Hinc cognosce quod aqua non mundat sine Spiritu.

20. Ideoque legisti quod tres testes in baptismate unum sunt, aqua, sanguis, et Spiritus; quia si unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectu. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est : *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Credit autem etiam catechumenus in crucem Domini Jesu, qua et ipse signatur : sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, remissionem non potest accipere peccatorum, nec spiritualis gratiæ munus haurire.

21. Ergo ille Syrus septies mersit in Lege : tu autem baptizatus es in nomine Trinitatis, confessus es Patrem, recordare quid feceris, confessus es Filium, confessus es Spiritum sanctum. Tene ordinem rerum in hac fide, mundo mortuus es, et Deo resurrexisti. Et quasi in illo mundi consepultus elemento, peccato mortuus, ad vitam es resuscitatus æternam. Crede ergo quia non sunt vacuæ aquæ.

22. Ideo tibi dictum est : *Quia Ange-*

lus Domini descendebat secundum tempus in natatoriam, et movebatur aqua; et qui prior descendisset in natatoriam post commotionem aquæ, sanus fiebat a languore quocumque tenebatur. Hæc piscina in Hierosolymis erat, in qua unus annuus sanabatur: sed nemo ante sanabatur, quam descendisset Angelus. Ut esset indicium quia descenderat Angelus, movebatur aqua propter incredulos. Illis signum, tibi fides: illis Angelus descendebat, tibi Spiritus sanctus: illis creatura movebatur, tibi Christus operatur ipse Dominus creaturæ.

23. Tunc curabatur unus, nunc omnes sanantur: aut certe unus solus populus christianus; est enim in aliquibus et aqua mendax. Non sanat baptismus perfidorum*, non mundat, sed polluit. Judæus urceos baptizat et calices, quasi insensibilia vel culpam possint recipere, vel gratiam. Tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem, in quo bona opera tua luceant, in quo gratiæ tuæ splendor fulgeat. Ergo et illa piscina in figura; ut credas quia in hunc fontem vis divina descendit.

24. Denique paralyticus ille exspectabat hominem. Quem illum, nisi Dominum Jesum natum ex Virgine: cujus adventu non jam umbra sanaret singulos, sed veritas universos? Iste est ergo qui exspectabatur ut descenderet, de quo dixit Deus Pater ad Johannem Baptistam: *Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* De quo testificatus est Johannes dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de cœlo quasi columbam et manentem super eum.* Et hic quare Spiritus sicut columba descendit, nisi ut tu videres, nisi ut tu agnosceres columbam etiam illam quam Noe justus emisit ex arca, istius columbæ speciem fuisse, ut typum agnosceres sacramenti?

25. Et fortasse dicas: Cum illa vera columba fuerit quæ emissa est, hic quasi columba descenderit: quomodo illic speciem fuisse dicimus, hic veritatem; cum secundum Græcos in specie columbæ Spiritum descendisse sit scriptum? Sed quid tam verum quam divinitas quæ manet semper? Creatura autem non potest veritas esse, sed species, quæ facile solvitur atque mutatur. Simul quia eorum qui baptizantur, non in specie esse debeat, sed vera simplicitas. Unde et Dominus ait: *Estote astuti sicut serpentes, et simplices sicut columbæ.* Merito ergo sicut columba descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbæ habere debere. Speciem autem et pro veritate accipiendam legimus et de Christo: *Et specie inventus ut homo;* et de Patre Deo: *Neque speciem ejus vidistis.*

CAPUT V.

Confirmatur adesse Christum in baptismate, atque adeo non considerandos ejus ministros. Demum confessio Trinitatis a baptizatis edi solita paucis expenditur.

26. Estne adhuc quod dubitare debeas, cum evidenter tibi clamet in Evangelio Pater, qui ait: *Hic est Filius meus in quo complacui?* Clamet Filius, super quem sicut columba se demonstravit Spiritus sanctus? clamet et Spiritus sanctus, qui sicut columba descendit? clamet David: *Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas?* Cum tibi Scriptura testetur quod ad Hierobaal preces ignis descenderit de cœlo, et rursus precante Elia, ignis sit missus qui sacrificium consecravit?

27. Non merita personarum consideres, sed officia sacerdotum. Et si merita spectes, sicut Eliam consideres: Petri

* Voce *perfidorum* primum intelligi possunt ii, qui fidem Christo de servandis ejus mandatis in baptismo datam fregerunt. Deinde strictius qui per hæresim a mystico Christi corpore sunt segregati. Postremo, qui oblatum fidei lumen repudiarunt. Primus sensus ut affingatur sancto Præsuli, nihil suadet. Quod autem ad acceptionem de Baptismo hæreticorum, ingentem olim fuisse super hac materia inter Cyprianum ac Stephanum controversiam nemo nescit: neque etiam quæ fuerit Cypriani Afrorumque sententia magis ignotum. Nedum autem hæc sententia Ambrosii quoque fuerit, certum est in eo loco, ipsa orationis serie, non de hæreticorum, sed de Judæorum aut etiam infidelium baptismis agi, quæ tertia acceptio est. Et porro Judæis ac etiam gentilibus baptizandi morem ante Christi tempora inolevisse nemo nescit.

quoque merita spectato, vel Pauli, qui acceptum a Domino Jesu hoc nobis mysterium tradiderunt. Ignis illis visibilis mittebatur, ut crederent: nobis invisibilis operatur, qui credimus: illis ad figuram, nobis ad commonitionem. Crede ergo adesse Dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum, qui ait: *Ubi fuerint duo vel tres, ibi et ego sum*; quanto magis ubi est Ecclesia, ubi mysteria sua sunt, ibi dignatur suam impertire præsentiam?

28. Descendisti igitur, recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. Non habes illic: Credo in majorem et minorem et ultimum: sed eadem vocis tuæ cautione constringeris, ut similiter credas in Filium, sicut in Patrem credis: similiter in Spiritum sanctum credas, sicut credis in Filium; hoc solo excepto, quod in crucem solius Domini Jesu fateris tibi esse credendum.

CAPUT VI.

Egressis e fonte baptismatis quare unctio fiat in capite: cur etiam pedum lotio post baptismum; quæve peccata utrisque remittantur?

29. Post hæc utique adscendisti ad sacerdotem: considera quid sequutum sit. Nonne illud quod ait David: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron?* Hoc est unguentum, de quo et Salomon ait: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te, et adtraxerunt te.* Quantæ hodie renovatæ animæ dilexerunt te, Domine Jesu, dicentes: *Adtrahe nos post te, in odorem vestimentorum tuorum currimus;* ut odorem resurrectionis haurirent?

30. Quare hoc fiat intellige, quia *oculi sapientis in capite ejus.* Ideo in barbam defluit, id est, in gratiam juventutis; ideo in barbam Aaron, ut fias electum genus, sacerdotale, pretiosum; omnes enim in regnum Dei et in sacerdotium ungimur gratia spiritali.

31. Adscendisti de fonte, memento Evangelicæ lectionis. Etenim Dominus noster Jesus in Evangelio lavit pedes discipulis suis. Quando venit ad Simonem Petrum, ait Petrus: *Non lavas mihi pedes in æternum*; non advertit mysterium, et ideo ministerium recusavit; quod gravari humilitatem servi crederet, si sibi obsequium Domini patienter admitteret. Cui respondit Dominus: *Si non lavero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Quo audito, Petrus: *Domine, non tantum pedes*, inquit, *sed et manus et caput.* Respondit Dominus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet: sed est mundus totus.*

32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; habebat enim primi hominis de successione peccatum: quando eum supplantavit serpens, et persuasit errorem. Ideo planta ejus abluitur, ut hæreditaria peccata tollantur; nostra enim propria per baptismum relaxantur*.

33. Simul cognosce mysterium in ipso humilitatis consistere ministerio; ait enim: *Si ego lavi vobis pedes dominus et magister; quanto magis et vos debetis lavare pedes invicem vobis?* Cum enim ipse auctor salutis per obedientiam nos redemerit; quanto magis nos servuli ejus humilitatis et obedientiæ exhibere debemus obsequium?

CAPUT VII.

Vestimentis candidis peccatorum ablutionem indicari: cujus opera ut Ecclesia se nigram atque decoram diceret, effectum est. Angelos nitorem ejus sicut et Dominicæ carnis miratos esse; quin immo ipsummet Christum sub variis figuris commendasse Sponsæ suæ formam: quorum in se mutui affectus describuntur.

34. Accepisti post hæc vestimenta candida, ut esset indicium quod exueris involucrum peccatorum, indueris innocentiæ casta velamina, de quibus dixit

* Cave credas in pedum ablutione a Domino discipulis facta, originalia peccata tolli. Hic enim nihil aliud indicatur, quam concupiscentia: quæ tametsi vere ac proprie in renatis non sit peccatum, tamen quia ex peccato est, et ad peccatum inclinat, dicitur peccatum ab Apostolo. Ut igitur hæc *hæreditaria peccata*, sive illud quod Petrus habebat primi hominis de successione peccatum tolleretur, in pedum lotione peculiarem gratiam conferri existimabat Ambrosius.

Propheta : *Adsperges me hyssopo, et mundabor : lavabis me, et super nivem dealbabor.* Qui enim baptizatur, et secundum Legem et secundum Evangelium videtur esse mundatus ; secundum Legem, quia hyssopi fasciculo Moyses adspergebat sanguinem agni : secundum Evangelium, quia Christi erant candida vestimenta sicut nix, cum resurrectionis suæ gloriam in Evangelio demonstraret. Super nivem ergo dealbatur, cui culpa dimittitur. Unde et per Esaiam Dominus ait : *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.*

35. Hæc vestimenta habens Ecclesia per lavacrum regenerationis adsumta, dicit in Canticis : *Nigra sum et decora, filiæ Hierusalem.* Nigra per fragilitatem conditionis humanæ, decora per gratiam : nigra, quia ex peccatoribus, decora fidei sacramento. Hæc vestimenta cernentes filiæ Hierusalem stupefactæ dicunt : *Quæ est hæc quæ adscendit dealbata ?* Hæc erat nigra, unde nunc subito dealbata.

36. Dubitaverunt etiam Angeli cum resurgeret Christus, dubitaverunt Potestates cœlorum videntes quod caro in cœlum adscenderet. Denique dicebant : *Quis est iste Rex gloriæ ?* Et cum alii dicerent : *Tollite portas Principis vestri, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ ;* alii dubitabant dicentes : *Quis est iste Rex gloriæ?* In Esaia quoque habes dubitantes virtutes cœlorum dixisse : *Quis est iste qui adscendit ex Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor, speciosus in stola candida?*

37. Christus autem videns Ecclesiam suam in vestimentis candidis, pro qua ipse, ut habes in Zachariæ libro prophetæ, sordida vestimenta susceperat, vel animam regenerationis lavacro mundam atque ablutam, dicit : *Ecce formosa es, proxima mea, ecce es formosa, oculi tui sicut columbæ;* in cujus specie Spiritus sanctus descendit de cœlo. Formosi oculi sicut columbæ ; quia in ejus specie Spiritus sanctus descendit de cœlo.

38. Et infra : *Dentes tui sicut grex tonsarum, quæ adscenderunt de lavacro, quæ omnes geminos creant, et infœcunda non est in eis; ut resticula coccinea labia tua.* Non mediocris ista laudatio. Primum dulci comparatione tonsarum; capræ enim et in altis pasci sine periculo novimus, et in præruptis securas cibum capere : deinde cum tondentur, deonerari superfluis. Harum gregi comparatur Ecclesia, multas in se habens animarum virtutes, quæ per lavacrum superflua peccata deponant, quæ mysticam fidem et moralem gratiam deferant Christo, quæ crucem Domini Jesu loquantur.

39. In iis formosa est Ecclesia. Unde ad eam Verbum Deus dicit : *Tota formosa es, proxima mea; et reprehensio non est in te;* quia culpa demersa est. *Ades huc a Libano, Sponsa; ades huc a Libano ; transibis, et pertransibis a principio fidei ;* eo quod renuncians mundo transierit sæculum, pertransierit ad Christum. Et iterum dicit ad eam Deus Verbum : *Quid pulcra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis? Statura tua similis facta est palmæ, et ubera tua botris.*

40. Cui respondet Ecclesia : *Quis dabit te, frater, mihi lactentem ubera matris meæ ? Inveniens te foris, osculabor te : et quidem non spernent me. Adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Docebis me.* Vides quemadmodum delectata munere gratiarum, ad interiora cupit mysteria pervenire, et omnes sensus suos consecrare Christo? Adhuc quærit, adhuc suscitat caritatem, et suscitari sibi eam poscit a filiabus Hierusalem, quarum gratia, hoc est, animarum fidelium, Sponsum in amorem sui uberiorem desiderat provocari.

41. Unde Dominus Jesus et ipse invitatus tantæ studio caritatis, pulcritudine decoris et gratiæ ; quod nulla jam in ablutis delicta sorderent, dicit ad Ecclesiam : *Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum,* hoc est, decora es, proxima mea, tota formosa es, nihil tibi deest. *Pone me ut signaculum in cor tuum;* quo fides tua pleno fulgeat sacramento. Opera quoque tua luceant, et imaginem Dei præferant, ad cujus imaginem facta es. Caritas tua nulla persecutione minuatur,

quam multa aqua excludere, flumina undare non possint.

42. Unde repete quia accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiæ et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: et serva quod accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus Dominus; et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis, sicut Apostolica lectione didicisti.

CAPUT VIII.

De mystico Dominici altaris convivio: quod ne quispiam minoris faciat, ostenditur Synagogæ sacris antiquius esse; cum in sacrificio Melchisedech expressum fuerit: ipso autem manna longe præstantius, cum sit corpus Christi: ac inter utrumque pereleganss comparatio instituitur.

43. His abluta plebs dives insignibus, ad Christi contendit altaria *, dicens: *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam;* depositis enim inveterati erroris exuviis, renovata in aquilæ juventute, cœleste illud festinat adire convivium. Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum **, exclamans ait: *Parasti in conspectu meo mensam.* Hanc loquentem inducit David dicens: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me.* Et infra: *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians quam præclarum est?*

44. Nunc illud consideremus, ne quis forte visibilia videns (quoniam quæ sunt invisibilia, non videntur, nec possunt humanis oculis comprehendi) dicat forte: Judæis Deus manna pluit, pluit coturnices: Ecclesiæ autem illi dilectæ hæc sunt quæ præparavit; de quibus dictum est: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum?* Ergo ne quis hoc dicat, summo studio volumus comprobare quod et antiquiora sunt sacramenta Ecclesiæ quam Synagogæ, et præstantiora quam manna est.

45. Antiquiora docet lectio Genesis quæ decursa est; Synagoga enim ex lege Moysi principium sumsit: Abraham vero longe anterior, qui victis hostibus, et nepote proprio recepto, cum potiretur victoria; tunc illi occurrit Melchisedech, et protulit ea quæ Abraham veneratus accepit. Non Abraham protulit, sed Melchisedech; qui inducitur sine patre, sine matre, neque initium dierum, neque finem habens, similis autem Filio Dei: de quo ait Paulus ad Hebræos: *Quia manet sacerdos in perpetuum;* qui interpretatione latina dicitur rex justitiæ, rex pacis.

46. Non agnoscis quis iste sit? Potest homo esse rex justitiæ, cum ipse vix justus sit? Potest esse rex pacis, cum vix possit esse pacificus? Sine matre secundum divinitatem; quia ex Patre Deo genitus est, unius substantiæ cum Patre: sine patre secundum incarnationem, qui natus ex Virgine est: initium et finem non habens, quia ipse est initium et finis omnium, primus et novissimus. Non igitur humani, sed divini est muneris sacramentum quod accepisti, ab eo prolatum qui benedixit fidei patrem Abraham, illum cujus gratiam et gesta miraris.

47. Probatum est antiquiora esse Ecclesiæ sacramenta, nunc cognosce potiora. Revera mirabile est quod manna Deus pluerit patribus, et quotidiano cœli pascebantur alimento. Unde dictum est: *Panem Angelorum manducavit*

* Hic indicatur neophytorum a baptisterio ad altare, id est, ab infima Ecclesiæ parte ad sanctuarium, processus; ut ibi sancta pascerentur eucharistia. Hoc autem non fiebat sine pia quadam pompa, et plena majestatis. Singuli enim accensos cereos manu gerebant; cumque per totam octavam eodem ornatu accederent ad sacram synaxim, si quæ puellæ virginitatem in paschatis festo essent professæ, ipsæ etiam inter hos innocentes greges deducebantur.

** *Altare compositum*, hoc est, ornatum. Etenim jam a primo Ecclesiæ exordio in more fuit, ut altaria sacra bissinis palliis, velis, variis ex auro atque argento donariis, cereis, floribus denique exornarentur.

homo. Sed tamen panem illum qui manducaverunt, omnes in deserto mortui sunt : ista autem esca quam accipis, iste panis vivus qui descendit de cœlo, vitæ æternæ substantiam subministrat ; et quicumque hunc manducaverit, non morietur in æternum : et est corpus Christi.

48. Considera nunc utrum præstantior sit panis Angelorum, an caro Christi, quæ utique corpus est vitæ. Manna illud e cœlo, hoc supra cœlum : illud cœli, hoc Domini cœlorum : illud corruptioni obnoxium, si in diem alterum servaretur; hoc alienum ab omni corruptione, quod quicumque religiose gustaverit, corruptionem sentire non poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e Christo : illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in æternum. Judæus bibit, et sitit : tu cum biberis, sitire non poteris : et illud in umbra, hoc in veritate.

49. Si illud quod miraris, umbra est; quantum istud est, cujus et umbram miraris? Audi quia umbra est quæ apud patres facta est : *Bibebant*, inquit, *de consequenti eos petra : petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto*. Hæc autem in figura facta sunt nostra. Cognovisti præstantiora; potior est enim lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna de cœlo.

CAPUT IX.

Ne quis externa perculsus specie, in fide fluctuet, plurimis exemplis, quibus mutatam aut victam fuisse naturam constat, in medium allatis, e pane veram Christi carnem fieri evincit. Postremo nonnullis quæ ad effectus ejus utentium dispositiones ac similia pertinent, figurate propositis, tractatum claudit.

50. Forte dicas : Aliud video, quomodo tu mihi adseris quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis? Probemus non hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit : majoremque vim esse benedictionis quam naturæ; quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

51. Virgam tenebat Moyses, projecit eam, et facta est serpens. Rursus prehendit caudam serpentis, et in virgæ naturam revertit. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam et serpentis et virgæ? Currebant Ægypti flumina puro aquarum meatu, subito de fontium venis sanguis cœpit erumpere ; et non erat potus in fluviis. Rursus a prophetæ prece cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit. Circumclusus undique erat populus Hebræorum, hinc Ægyptiis vallatus, inde mari clausus ; virgam levavit Moyses, separavit se aqua, et in murorum specie congelavit, atque inter undas via pedestris apparuit. Jordanis retrorsum conversus contra naturam in sui fontis revertit exordium. Nonne claret naturam vel maritimorum fluctuum vel fluvialis cursus esse mutatam? Sitiebat populus patrum, tetigit Moyses petram, et aqua de petra fluxit. Numquid non præter naturam operata est gratia, ut aquam vomeret petra, quam non habebat natura? Merrha fluvius amarissimus erat, ut sitiens populus bibere non posset. Misit Moyses lignum in aquam, et amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subito gratia temperavit. Sub Elisæo propheta uni ex filiis prophetarum excussum est ferrum de securi, et statim mersum est. Rogavit Elisæum, qui amiserat ferrum : misit etiam Elisæus lignum in aquam, et ferrum natavit. Utique et hoc præter naturam factum cognoscimus, gravior est enim ferri species, quam aquarum liquor.

52. Advertimus igitur majoris esse virtutis gratiam quam naturam, et adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret, quid dicimus de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa Domini Salvatoris operantur? Nam sacramentum istud quod accipis, Christi sermone conficitur. Quod si tantum valuit sermo Eliæ, ut ignem de cœlo deponeret : non valebit Christi sermo, ut species mutet elementorum? De totius mundi operibus legisti : *Quia ipse dixit, et facta sunt :*

ipse mandavit, et creata sunt; sermo ergo Christi qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quæ sunt, in id mutare, quod non erant? Non enim minus est novas rebus dare, quam mutare naturas.

53. Sed quid argumentis utimur? Suis utamur exemplis, incarnationisque exemplo adstruamus mysterii veritatem. Numquid naturæ usus præcessit, cum Jesus Dominus ex Maria nasceretur? Si ordinem quærimus, viro mixta femina generare consuevit. Liquet igitur quod præter naturæ ordinem Virgo generavit. Et hoc quod conficimus corpus, ex Virgine est: quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam sit ipse Dominus Jesus partus ex Virgine? Vera utique caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est: vere ergo carnis illius sacramentum est.

54. Ipse clamat Dominus Jesus: *Hoc est corpus meum.* Ante benedictionem verborum cœlestium alia species nominatur, post consecrationem corpus significatur. Ipse dicit sanguinem suum. Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis: Amen, hoc est, verum est*. Quod os loquitur, mens interna fateatur: quod sermo sonat, affectus sentiat.

55. His igitur sacramentis pascit Ecclesiam suam Christus, quibus animæ firmatur substantia: meritoque videns profectum ejus gratiæ continentem, dicit ad eam: *Quam decora facta sunt ubera tua, soror mea Sponsa! quam decora facta sunt a vino: et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata. Favum distillant labia tua, o Sponsa; mel et lac sub lingua tua, et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani. Hortus conclusus soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus.* Quo significat signatum debere apud te manere mysterium, ne violetur operibus malæ vitæ atque adulterio castitatis, ne divulgetur quibus non convenit, ne garrula loquacitate dispergatur in perfidos. Bona ergo debet esse fidei tuæ custodia, ut intemerata vitæ ac silentii integritas perseveret.

56. Unde et Ecclesia altitudinem servans mysteriorum cœlestium, rejicit a se graviores venti procellas, et invitat vernantis gratiæ suavitatem: et sciens quod hortus suus Christo displicere non possit, ipsum advocat Sponsum dicens: *Exsurge, aquilo, et veni, auster: perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum.* Bonas enim arbores et fructiferas habet, quæ radices suas tinxerint sacri fontis irriguo, et in bonos fructus novæ fœcunditatis germine pullulaverint; ut non jam prophetica cædantur securi, sed Evangelica ubertate fœcundentur.

57. Denique fertilitate earum etiam Dominus delectatus respondet: *Ingressus sum in hortum meum, soror mea Sponsa: vindemiavi myrrham meam cum unguentis meis, manducavi cibum meum cum melle meo, bibi potum meum cum lacte meo.* Quare cibum et potum dixerit, fidelis intellige. Illud autem non dubium, quod in nobis ipse manducat et bibit, sicut in nobis legisti quia in carcere esse se dicit.

58. Unde et Ecclesia videns tantam gratiam, hortatur filios suos, hortatur proximos, ut ad sacramenta concurrant, dicens: *Edite, proximi mei, et bibite, et inebriamini, fratres mei.* Quid edamus, quid bibamus, alibi tibi per Prophetam Spiritus sanctus expressit dicens: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.* In illo sacramento Christus est; quia corpus est Christi: non ergo corporalis esca, sed spiritalis est. Unde et Apostolus de typo ejus ait: *Quia patres nostri escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt;* corpus enim Dei corpus est spiritale: corpus Christi corpus est divini Spiritus; quia Spiritus Christus,

* Primis Ecclesiæ incunabulis in more fuit ut, sicut ex SS. Jacobi et Marci liturgiis intelligimus, missæ canon clara voce recitaretur, prolatisque verbis consecrationis, populus, et sequutis temporibus ex liturgiis Basilii atque Chrysostomi, chorus responderet, Amen. Et hoc maxime dignum est observatu, fideles in ipso articulo quo vel consecrabatur a sacerdote vel ab iis accipiebatur Domini corpus, veræ illius præsentiæ expressum reddidisse testimonium.

ut legimus : *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus*. Et in Petri Epistola habemus : *Christus pro nobis mortuus est*. Denique cor nostrum esca ista confirmat, et potus iste lætificat cor hominis, ut Propheta memoravit.

59. Unde adepti omnia, sciamus regeneratos nos esse : nec dicamus, quomodo regenerati sumus? Numquid in ventrem matris nostræ introivimus, et renati sumus? non agnosco usum naturæ. Sed nullus hic naturæ ordo, ubi excellentia gratiæ est. Denique non semper usus naturæ generationem facit : generatum ex Virgine Christum Dominum confitemur, et naturæ ordinem denegamus. Non enim ex viro Maria concepit : sed de Spiritu sancto in utero accepit, ut dicit Matthæus : *Quia inventa est in utero habens de Spiritu sancto*. Si ergo superveniens Spiritus sanctus in Virginem, conceptionem operatus est, et generationis munus implevit : non utique dubitandum est quod superveniens in fontem, vel super eos qui baptismum consequuntur, veritatem regenerationis operetur.

DE FIDE

AD GRATIANUM AUGUSTUM

LIBRI QUINQUE *

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

Gratianum ob ardorem discendæ fidei laudat Ambrosius, semel vero deprimit. Quamquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus; addit tamen eumdem hac sua pietate viam sibi ad victoriam munire. Tum difficultate operis insinuata, non tam rationem quam auctoritatem, maxime vero Nicæni concilii, sequuturum se profitetur.

1. REGINA Austri venit audire sapientiam Salomonis, ut in libro Regnorum legimus. Hiram quoque rex ad Salomonem misit, ut cognosceret eum. Tu quoque, sancte imperator Gratiane, veteris imitator historiæ, fidem meam audire voluisti. Sed non ego Salomon, cujus mireris sapientiam : neque tu unius gentis, sed totius orbis Augustus fidem libello exprimi censuisti : non ut disceres, sed ut probares.

2. Quid enim discas, imperator Auguste, quam ab ipsis incunabulis pio fovisti semper affectu? *Priusquam te, inquit, formarem in utero matris tuæ, novi te : et priusquam exires de vulva, sanctificavi te.* Sanctificatio ergo non traditur, sed infunditur; et ideo divina dona custodi : QUOD ENIM nemo te docuit, utique Deus auctor infudit.

3. Petis a me fidei libellum, sancte imperator, profecturus ad prælium; NOSTI ENIM fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solere victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo duxit ad bellum, et ex innumeris trophæa hostibus reportavit; signoque Dominicæ crucis * et nominis, quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, et ultus est proximum, et fra-

* Cum Ecclesiam Mediolanensem Auxentius, pulso sancto præsule Dionysio, fretus Constantii Arriani imperatoris adminiculo, per vim occupasset, ac eam omni scelere laceravisset deformassetque; extra dubium est Ambrosium simul ac in hujus demortui locum electus fuit, nihil habuisse antiquius, quam ut ruinas sub tyrannica Arrianorum dominatione illatas repararet. Adspiravit tam piis conatibus divinus favor. Etenim licet a sæcularibus dignitatibus ad episcopalem esset translatus, illico tamen tantam sui admirationem conciliavit, ut eum omnes spectarent quasi veritatis magistrum atque oraculum.

His motus Gratianus Cæsar cum in procinctu esset ut in Orientem proficisceretur, Valenti patruo suo contra Gothos bellum gerenti suppetias laturus, ab Ambrosio commentationem qua divinitas Christi adstrueretur, poposcit; ut illa se adversus Arrianam pestem in iisdem provinciis atrociter grassantem tamquam præsentaneo antidoto communiret. Ambrosius, laudata Imperatoris fide, lubentiori animo sese exhortationem ad fidem quam disputationem de fide scripturum fuisse professus, ejus tamen voluntati obtemperare ita voluit, ut paucis atque ex auctoritate Conciliorum, potissimum vero Nicæni, concertaret.

Itaque, opere in duos libros distributo, ne quam satietatem principi polemica disputatio adferret, illud haud mediocriter tractandi dexteritate et industria exhilarandum curaverat, et ad Imperatorem misit sub exitum anni 377, aut 378 initium.

* Signum crucis ponitur in littera de qua videsis tom. 1, p. 196, notam. Cujus quoque litteræ figuram habuit antiquitus hebraïca littera. Unde perspicuum est priscis Patribus persuasum neutiquam fuisse mysteria religionis ita litteris hebraicis Deum alligata voluisse, ut non etiam in græcis indicarentur, quemadmodum Domini crucem per elementum græcum T ab Ezechiele designari adserit Tertullianus lib. 3. *contra Marcionem*, cap. 22.

tris filium meruit et triumphum. Jesus quoque filius Nave hostes quos totius exercitus manu valida superare non poterat, septem tubarum sacerdotalium sono vicit, ubi ducem militiæ cœlestis agnovit. Ergo et tu vincere paras, qui Christum adoras : vincere paras, qui fidem vindicas, cujus a me libellum petisti.

4. Mallem quidem cohortandi ad fidem subire officium, quam de fide disceptandi; in altero enim religiosa confessio est, in altero incauta præsumtio : sed quoniam neque tu cohortatione indiges, neque ego excusandi liber, ubi pietatis officium est, audax negotium verecunda occasione suscipiam; ut de fide pauca disceptem, de testimoniis plura contexam.

5. De Conciliis id potissimum sequar, quod trecenti decem et octo sacerdotes*, tamquam Abrahæ electi judicio, consona fidei virtute victores, velut trophæum, toto orbe subactis perfidis, extulerunt; ut mihi videatur hoc esse divinum, quod eodem numero in Conciliis fidei habemus oraculum, quo in historia pietatis exemplum.

CAPUT I.

Catholicam fidem a gentilium, Judæorum, ac hæreticorum erroribus distinguit : expositoque vocum Dei et Domini significatu, personarum discrimen, et naturæ unitatem demonstrat : quam dum separant Arriani, non tres Deos tantum inducunt, sed etiam Trinitatis regnum destruunt.

6. Adsertio autem nostræ fidei hæc est, ut unum Deum esse dicamus : neque, ut gentes, Filium separemus : neque ut Judæi, natum ex Patre ante tempora, et ex Virgine postea editum denegemus : neque ut Sabellius**, Patrem confundamus et Verbum; ut eumdem Patrem adseramus et Filium : neque ut Photinus, initium Filii ex Virgine disputemus : neque ut Arrius, plures credendo et dissimiles potestates, plures deos gentili errore faciamus; quia scriptum est : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est.*

7. Deus enim et Dominus nomen magnificentiæ, nomen est potestatis, sicut ipse dicit : *Dominus nomen est mihi.* Et sicut alibi Propheta adserit : *Dominus omnipotens nomen est ei.* Dominus ergo et Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, et timeatur a cunctis*.

8. Si ergo unus Deus, unum nomen, potestas una est Trinitatis. Deniquo ipse dicit : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* utique, non in nominibus.

9. Ipse etiam dicit : *Ego et Pater unum sumus. Unum* dixit, ne fiat discretio potestatis et naturæ : *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas; quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur : et Pater et Filius unum sint, non confusione personæ, sed unitate naturæ.

10. Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dicimus; ut impia Arrianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit, qui divinitatem separat

* In quo numero pauci Arriani, qui Synodo Nicænæ interfuere, non comprehenduntur.

** Præcipuarum hæresum in Trinitatem divinasque personas auctores memorat Ambrosius, Sabellium, Photinum atque Arrium. Primus errores Ptolemaide in urbe Pentapoleos circiter annum 257 spargere cœpit. Docebat autem in Deo unam tantum esse personam, sed tribus diversis nominibus eam efferri. Photinus ex Galatia provincia natus, Sirmicensis factus episcopus, cum doctrinam et eloquentiam singularem sibi comparasset, nova dogmata vulgare aggressus est anno circiter 343. Negabat porro Christum Maria priorem exstitisse, ex qua et Josepho ipsum conjugali congressu natum blasphemabat. Unde cum hic apud Ambrosium Photinus refertur dicere Dei Filium *ex Virgine* ortum cepisse, id per quamdam licentiam accipiendum est, ut cum Virgilius Egl. 6. Pasiphaen trium liberorum parentem virginem vocat, aut verius per antonomasiam, ut soliti nominis honore non privetur. Refert autem Epiphanius Photinum, cum urgeretur, dicere solitum : *Erat in Patre Verbum, sed nondum erat Filius... quod filius non existeret; sed id ipsum solum, cui filii nomen erat aliquando tribuendum*, etc. Quibus quidem videtur Verbi æternitatem divinitatemque non negare. De Arrio autem nihil dicimus, quippe cujus in toto hoc opere hæresis impugnetur.

* Quod ad etymologias, prima plana est : altera vero deducitur απο θεασθαι, *videre* : tertia demum a voce δεος quæ metum significat, quod Deus timorem incutiat : unde Petronius atque Statius, *Primus in orbe Deos fecit timor.*

Trinitatis; cum Dominus dicendo : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, unius esse Trinitatem potestatis ostenderit. Nos Patrem et Filium et Spiritum sanctum confitemur; ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis.

11. *Omne regnum in se divisum facile destruetur*, Dominus hoc dicit. Non ergo divisum est regnum Trinitatis. Si ergo divisum non est, unum est; quod enim unum non est, divisum est. Tale ergo regnum esse cupiunt Trinitatis, quod divisione sui facile destruatur *. Immo quia non potest destrui, constat non esse divisum. Non enim dividitur unitas, nec scinditur; et ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati.

CAPUT II.

Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate ipsum Deum esse ostendit. Quapropter expositis divinis adtributis, eadem Christo etiam convenire affirmat : cujus præterea varias appellationes prosequutus, iis substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet : tum exemplis aliquot ad explicandam unitatem illam adductis, negat aliter Dei unitatem defendi posse.

12. Non *quicumque, inquit, mihi dicit : Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum*. Non ergo perfunctoria fides debet esse, imperator Auguste; scriptum est enim : *Zelus domus tuæ comedit me*. Itaque fideli spiritu et mente devota Jesum Dominum invocemus, Deum esse credamus; ut in nomine ejus quidquid a patre petimus, impetremus. Pater enim se per Filium vult rogari, Filius vult rogari Patrem.

13. Concordat pietatis gratia, nec virtutis facta discordant. Quæcumque enim Pater facit, eadem et Filius facit similiter. Et similiter facit, et eadem facit Filius : sed vult rogari Patrem in eo, quod ipse facturus est; uti non impossibilitatis indicium, sed unitatem potestatis agnoscas. Jure igitur adorandus atque venerandus est Dei Filius, qui mundum divinitate sua condidit, et nostrum pietate sua informavit affectum.

14. Et ideo bonum Deum, sempiternum, perfectum, omnipotentem, verum debemus credere, ut in Lege accepimus et prophetis, scripturisque divinis cæteris, quia sine his Deus non est. Non potest enim bonus non esse, qui Deus est, cum in natura Dei plenitudo bonitatis sit : neque ex tempore Deus potest esse, qui fecit tempora : neque potest imperfectus Deus esse; qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majori possit æquari. Hæc igitur fidei prædicatio : Deus malus non est, Deo impossibile nihil est : Deus temporalis non est, Deus minor non est. Si fallor, redarguant.

15. Quia igitur Deus Christus : et bonus utique, et omnipotens, et sempiternus, et perfectus, et verus est; hæc enim in natura divinitatis sunt. Aut igitur negent naturam divinitatis in Christo, aut quæ divinæ naturæ sunt, Deo negare non possunt.

16. Certe ne quis possit errare, sequatur ea quibus scriptura sancta, ut intelligere possimus Filium, significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. Verbum, quia immaculatus : virtus, quia perfectus : Filius, quia genitus ex Patre : sapientia, quia unum cum Patre, unum æternitate, unum divinitate. Non enim Pater ipse, qui Filius : sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est; ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit.

17. Non sunt igitur hæc nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est : nec multiplex, quod indifferens.

18. Etenim si omnium credentium, sicut scriptum est, erat anima una et cor unum : si omnis qui adhæret Domino, unus spiritus est, ut Apostolus dixit : si vir et uxor in carne una sunt : si omnes homines, quantum ad naturam

* Divisa videlicet natura dividitur quoque potestas, ac proinde minor fit. Hinc illud celebre dictum Tertulliani : *Deus, si non unus est, non est.*

pertinet, unius substantiæ sumus : si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt; quorum nulla potest esse cum divinis comparatio; quanto magis Pater et Filius divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ nec voluntatis ulla est differentia?

19. Namque aliter quomodo unum Deum dicemus? Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.

CAPUT III.

Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, et primo Esaiæ locum aliorum comparatione ita illustrat, ut nullam a Patris natura in Filio inesse differentiam adstruat, nisi quantum ad carnem; ac proinde unam utriusque deitatem esse. Quod ubi auctoritate Baruch confirmatum est, fidem prophetis hac in re habendam tradit.

20. Quantam vero scriptura divina Patris et Filii secundum divinitatem expresserit unitatem, prophetica testantur oracula. Sic enim dicit Dominus sabaoth : *Laboravit Ægyptus, et mercatus Æthiopum et Sebaim : viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et post te sequentur alligati vinculis, et adorabunt te, et in te deprecabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel.*

21. Audi propheticam vocem : *In te*, inquit, *est Deus, et non est Deus præter te.* Quomodo hoc secundum Arrianos convenit? Necesse est negent aut Patris aut Filii divinitatem, nisi ejusdem divinitatis crediderint unitatem.

22. *In te*, inquit, *est Deus;* quoniam in Filio Pater. Scriptum est enim : *Pater qui in me manet, ipse loquitur*, et : *Opera quæ ego facio, et ipse facit.* Sed et alibi in Patre Filius est, qui dicit : *Ego in Patre, et Pater in me est.* Dissolvant si possunt hanc naturæ proprietatem, et operis unitatem.

23. Deus igitur in Deo est, sed non duo dii : scriptum est enim, quia *unus Deus* : et Dominus in Domino, sed non duo domini; quia æque scriptum est : *Nolite duobus dominis servire.* Et Lex dicit : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.* Et utique in eodem est Testamento : *Pluit Dominus a Domino. Dominus*, inquit, *a Domino pluit :* Sic et in Genesi habes : *Et dixit Deus, et fecit Deus;* et infra : *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei;* sed tamen non duo dii, sed unus Deus fecit. Utrobique igitur unitas operationis servatur et nominis. Nam utique cum legimus, Deus ex Deo, non duos deos dicimus.

24. Denique habes in Psalmo quadragesimo quarto, quod et Deum Patrem dixit Propheta, et Deum Filium declaravit, dicens : *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi;* et infra : *Unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Deus est qui ungit, et Deus qui secundum carnem ungitur Dei Filius. Denique quos habet unctionis suæ Christus nisi in carne consortes? Vides igitur quia Deus a Deo unctus : sed in adsumtione naturæ unctus humanæ Dei Filius designatur, nec Legis forma violatur.

25. Et hic ergo cum dicitur : *Pluit Dominus a Domino,* unitatem divinitatis agnosce. Operationis enim unitas non facit pluralem divinitatem, sicut ipse Dominus ostendit, dicens : *Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me : alioquin vel propter opera ipsa credite.* Et hic advertimus quod unitatem divinitatis per unitatem operum designaverit.

26. Ut autem una deitas et Patris et Filii, et una dominatio probaretur; ne gentilis aut Judaicæ impietatis incurreremus errorem, providens Apostolus, quid sequi deberemus ostendit dicens : *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Sicut enim unum dicendo Dominum Jesum Christum, Patrem dominum non negavit; ita unum dicendo Deum Patrem, æque a deitatis veritate nec Filium separavit. Unde nec pluralitatem divinitatis, sed unitatem potestatis ostendit; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est; sicut scriptum est : *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus, ipse fecit nos, et non ipsi nos.*

27. *In te* igitur *est Deus*, per unitatem

naturæ : *et non est Deus præter te*, per proprietatem substantiæ, repulsa differentia.

28. In Hieremiæ quoque libro unum Deum Scriptura dicit, et tamen et Patrem et Filium confitetur. Itaque sic habes : *Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.*

29. De Filio dicit : Ipse enim est *cum hominibus conversatus*; et dicit : *Hic Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum.* Quid discutimus eum, de quo tantus dicit propheta, quod ad eum non possit alius æstimari? Quæ enim potest esse alia æstimatio, ubi deitatis unitas est? Confitebatur hoc populus in periculis constitutus : nesciebat serere quæstiones qui religionem timebat.

30. Adesto, sancte Spiritus, prophetis tuis, quibus inesse consuesti, quibus credimus. Si prophetis non credimus, sapientibus credam hujus mundi? Sed ubi sapiens, ubi scriba? Rusticus noster * cum ficus insereret, invenit quod philosophus ignoravit. Quæ stulta sunt enim hujus mundi, elegit Deus, ut confundat quæ sunt fortia. Credimus Judæis; quia notus aliquando in Judæa Deus? Sed hoc ipsum negant propter quod credimus; quia non norunt Patrem, qui Filium negaverunt.

CAPUT IV.

Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in Angelo cum tribus pueris inter flammas deambulante, divinitatis ac trinitatis veritatem.

31. UNUM Deum communis natura testatur; quia unus est mundus. Unum Deum fides significat; quia una fides novi et veteris Testamenti. Unum Spiritum sanctum testificatur gratia; quia unum baptisma in nomine Trinitatis est. Unum Deum prophetæ dicunt, Apostoli audiunt. Unum Deum Magi crediderunt, et aurum, thus et myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Thesaurus enim regni, sacrificium Dei, myrrha est sepulturæ.

32. Quid igitur voluerunt sibi mystica munera inter abjecta præsepia; nisi ut intelligeremus in Christo differentiam divinitatis et carnis? Ut homo cernitur, ut Dominus adoratur : jacet in pannis, sed fulget in stellis : cunæ nascentem indicant, et stellæ dominantem : caro est quæ involvitur : divinitas, cui ab Angelis ministratur. Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, et adsumtæ carnis veritas comprobatur.

33. Hæc est fides nostra. Sic se Deus cognosci voluit ab omnibus, sic tres pueri crediderunt, nec incendia circumjecta senserunt; cum infidos noxius ignis exureret, et fidelibus innoxia flamma roraret, quibus aliorum incendia refrigerabant; quia merito fidei perdiderat suam pœna naturam. Aderat enim in specie Angeli qui monebat ut in numero Trinitatis, unius esset laudatio potestatis *. Benedicebatur Deus, videbatur in Angelo Dei Filius, sancta et spiritalis in pueris gratia loquebatur.

CAPUT V.

Arrianorum variæ in Christum blasphemiæ referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur catholici caveant a sophismatis philosophorum; eo quod scilicet in illis hæretici spem præcipuam collocarent.

34. NUNC consideremus quas Arriani de Dei Filio inferant quæstiones.

35. Dissimilem Patri dicunt esse Dei Filium. Hoc si homini objiciatur, injuria est.

* Non alium rusticum designat Ambrosius, quam Hieremiam : alludit enim ad ficuum calathos, de quibus apud eumdem, cap. 24, 1 et seq.

* Sensus est Angelum indicasse in tribus pueris divinarum personarum trinitatem significatam, non secus ac in se qui unus erat, indicabatur unitas potestatis seu naturæ: namque hæ voces promiscue ponuntur ab Ambrosio in hoc Opere. Quod autem docetur in Angelo exstitisse Dei Filium; ea sententia non unius Ambrosii est, verum etiam non paucorum e priscis Patribus.

36. Ex tempore cœpisse dicunt Dei Filium; cum conditor ipse sit temporum. Homines sumus, et esse nolumus temporales. Ex tempore cœpimus, et sine tempore futuros esse nos credimus. Fieri nos optamus æternos, et quomodo negare possumus Dei Filium sempiternum, quem sempiternum docet atque demonstrat natura, non gratia?

37. Creatum dicunt. Quis auctorem inter opera sua deputet, ut videatur id esse quod fecit?

38. Bonum negant. Sacrilega vox ipsa se damnat, ut indulgentiam sperare non possit.

39. Negant verum Dei Filium, negant omnipotentem; cum fateantur omnia facta per Filium, omnia creata per Dei esse virtutem. Quid est enim virtus, nisi perfecta natura?

40. Negant etiam divinitate unum esse cum Patre. Deleant ergo Evangelium, deleant Christi vocem. Ipse enim dixit: *Ego et Pater unum sumus*. Non ego hoc dico, Christus dixit. Numquid fallax, ut mentiretur? Numquid impius, ut quod non erat usurparet? Sed singula suis locis plenius digerentur.

41. Nunc quoniam hæreticus dicit esse dissimilem, idque versutis disputationibus adstruere nititur, dicendum est nobis quod scriptum est: *Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam, et inanem seductionem secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*.

42. Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis*.

CAPUT VI.

Christum Patri dissimilem non esse probaturus, memoratis celebrioribus Arrianorum ducibus, quam male inter eos conveniat, aperit, atque adversus eos, tamquam in monstra quædam, præsidium Scripturarum ostendit.

43. DISSIMILEM igitur dicunt esse: nos negamus; immo potius horremus hanc vocem. Sed nolo argumento credas, sancte Imperator, et nostræ disputationi: Scripturas interrogemus, interrogemus apostolos, interrogemus prophetas, interrogemus Christum. Quid multa? Patrem interrogemus, cujus honori studere se dicunt, si Filius degener judicetur*. Sed non est honorificentia boni Patris Filii injuria. Non potest bono Patri placere, si Filius degenerasse potius a Patre, quam Patrem æquasse credatur.

44. Da veniam, sancte Imperator, si ad ipsos paulisper verba converto. Sed quem potissimum legam Eunomiumne, an Arrium vel Aetium ejus magistros**?

---

* *Degener* ab Ambrosio passim in his libris ille dicitur, qui a principio suo non tantum perfectione sed etiam natura et substantia desciscit.

** Aetius quem atheum vulgo nuncupabant, cum, Epiphanio teste, litteras ad usque provectam ætatem ignorasset, operam dedit dialecticæ. Præcipua ejus doctrina in Aristotelicis categoriis posita erat, ac totos dies in divinis rebus per syllogismos geometricasque regulas tractandis, definiendis, dividendis terebat. Venit Alexandriam post intrusum in sedem patriarchalem Georgium, a quo etiam ad obeunda munia ecclesiastica videtur admissus; unde forsitan eum Athanasius putavit a Georgio diaconum ordinatum, cum tamen eum ordinem ab eunucho Leontio Antiochiæ Arrianorum episcopo accepisset. Is rotunde affirmabat Filium Patri ἀνόμοιον esse, hoc est, dissimilem; unde sectatores ejus, qui nonnumquam ab auctoris nomine dicebantur Aetiani, frequentius Anomœi vocitabantur. Aetium reliqui Arriani exagitarunt, non quod diversa ille sentiret, sed quod mentem suam simplicius patefaciens, blasphemiis suis toti factioni conflabat invidiam. Itaque relegatus fuit a Constantio Ambladam in finibus Pisidiæ ac Phrygiæ sitam, ubi libellum 300 argumentis aut verius paralogismis fœtum vulgavit.

Eunomius magistrum habuit Aetium, quem cum Alexandriam anno 356 convenisset, eumdem anno 358 Antiochiam ad Eudoxium proficiscentem comitatus est. Factus haud multo post ex Aetii notario Cyzicensis episcopus, tanta vehementia prædicavit errores suos, ut Eudoxius in Concilio, jubente imperatore, Constantinopoli habito illum exuere dignitate sua coactus fuerit. Igitur abdicatus episcopatu Eunomius, ordinatis episcopis ac presbyteris,

Plura enim nomina, sed una perfidia, impietate non dissonans, communione discordans: non dissimilis fraude, sed coitione discreta. Cur enim secum nolint convenire, non intelligo.

45. Eunomii personam defugiunt Arriani, sed ejus perfidiam adserunt, impietatem exsequuntur. Aiunt eum prodidisse effusius, quæ Arrius scripserit. Magna cæcitatis effusio! Auctorem probant, exsecutorem refutant. Itaque nunc in plures sese divisere formas. Alii Eunomium, vel Aetium, alii Palladium, vel Demophilum atque Auxentium, vel perfidiæ hujus hæredes sequuntur, alii diversos. Numquid divisus est Christus? Sed qui eum a Patre dividunt, ipsi se scindunt.

46. Et ideo quoniam communiter adversus Ecclesiam Dei, quibus inter se ipsos non convenit, conspirarunt, communi nomine hæreticos, quibus respondendum est, nominabo. Hæresis enim, velut quædam Hydra fabularum, vulneribus suis crevit: et dum sæpe reciditur, pullulavit, igni debita, incendioque peritura: aut velut quædam monstruosi Scylla portenti in varias formas distincta perfidiæ, velut supervacuum Christianæ sectæ nomen obtendit: sed quos in illo impietatis suæ freto miseros inter naufragia fidei reperit fluctuantes, belluinis succincta prodigiis, tetri dogmatis sævo dente dilacerat.

47. Cujus speluncam, sancte Imperator, ut ferunt nautæ, cæcis latebris inhorrentem, omnemque ejus viciniam cæruleis canibus inter perfidiæ saxa resonantem, clausa quodammodo prætertre aure debemus. Scriptum est enim: *Sepi aures tuas spinis*. Et alibi: *Videte canes, videte malos operarios*. Et iterum: *Hæreticum hominem post primam correptionem devita, sciens quia subversus est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio damnatus*. Itaque tamquam boni gubernatores quo tutius prætermeare possimus, fidei vela tendamus, Scripturarumque relegamus ordinem.

CAPUT VII.

Ex Paulo, prophetis atque Evangelio Christus adseritur Patri similis; maxime vero ex hominis ad similitudinem divinam creatione.

48. Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse, ait enim quod ipse sit imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ. Primogenitus, inquit, non primocreatus; ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. Alibi quoque Apostolus adseruit quod ipsum *posuit hæredem omnium, per quem fecit et sæcula, qui est splendor gloriæ, et character substantiæ ejus*. Imaginem Apostolus dicit, et Arrius dicit esse dissimilem: cur imago, si similitudinem non habet? In picturis homines nolunt esse dissimiles, et Arrius dissimilem Patrem contendit Filio, et vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare similem non potuerit.

49. Prophetæ dicunt: *In lumine tuo videbimus lumen*. Prophetæ dicunt: *Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius*. Vide quanta dicantur. *Splendor*; quod claritas paternæ lucis in Filio sit: *speculum sine macula*; quod Patre videatur in Filio: *imago bonitatis*; quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. *Imago* docet non esse dissimilem, *character* expressum esse significat, *splendor* signat æternum. Imago utique non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris: sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte.

50. Per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus demonstravit, dicens: *Philippe, qui me videt, videt et Patrem. Et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Videt enim in imagine

secessionem fecit; licet non videatur nisi sub Joviani imperio palam Eudoxio amicitiam renunciasse. Qui non ignorabant in eadem opinione utrumque esse episcopum, quod Eudoxius per ignaviam defecisset ab Eunomio indignum rati, cum hujus factione sub Eunomianorum vocabulo coiverunt. Ex his fuere Georgius Alexandrinus, Acacius Cæsariensis, aliique plures orientales episcopi; et inter occidentales qui Arrianis partibus nomen dederunt, prope universi. Eos vero cæteri Arriani ac Semiarriani rejiciebant.

Patrem, qui videt in Filio. Vides quam imaginem dicat? Imago ista veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est: non muta; quia Verbum est: non insensibilis, quia sapientia est: non inanis; quia virtus est: non vacua; quia vita est: non mortua; quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse cujus imago sit Filius; quia nemo potest ipse sibi imago sua esse.

51. Plura possem de Filii testimoniis dicere, sed ne forte ipse sibi nimium favisse dicatur, Patrem interrogemus. Nempe ipse dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Pater Filio dicit: *Ad imaginem et similitudinem nostram;* et tu dissimilem Filium Dei dicis?

52. Johannes dicit: *Dilecti, filii Dei sumus, et nondum apparet quid erimus: scimus quia si revelatum fuerit; similes ei erimus.* O improvida amentia! o impudens pervicacia! Homines sumus, et in quo possumus, ad similitudinem Dei erimus; et similem audemus Dei Filium denegare?

53. Ergo Pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et unum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem: sed et Patris et Filii unam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Quod igitur tibi usurpas, Filio Dei derogas; cum utique nisi per imaginem Dei, ad imaginem Dei esse non possis.

CAPUT VIII.

Ex probata Filii cum Patre similitudine, eumdem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod nihilominus adstruitur e prophetia Esaiæ, ac Johannis Evangelio; cujus ultimi auctoritate obrui hæresiarchæ declarantur.

54. CLARET igitur non esse dissimilem, et ideo proclivior via est, ut etiam sempiternum esse fateamur, cum similis sempiterni utique sempiternus sit. Si autem Patrem sempiternum dicimus, et hoc idem Filium denegamus, dicimus esse dissimilem; sempiterno enim temporale dissimile est. Clamat Propheta sempiternum, clamat et Apostolus sempiternum: plenum est vetus Testamentum testimoniis Filii sempiterni, plenum est novum.

55. Ordinem ergo teneamus. Scriptum est in veteri Testamento, ut vel unum de pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit.* Nihil ergo argumentabor, te ipsum interrogo. Quis hoc dicit, Pater, an Filius? Utrum dixeris, eo te convinci intelliges: vel si credas, doceri? Quis ergo hoc dicit, Pater, an Filius? Si Filius: *Ante me,* inquit, *non fuit alius Deus:* si Pater: *Post me,* inquit, *non erit.* Hic priorem, ille posteriorem non habet: invicem in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur. Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti; quia nemo ipse sibi pater est: cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris; quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper et Filius.

56. *In principio* enim *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum. Erat,* inquit, *apud Deum. Erat, erat, erat, erat:* ecce quater erat. Ubi impius invenit quod non erat? Alibi quoque Johannes in epistola sua dicit: *Quod erat in principio;* indefinite tenditur, *erat:* quidquid excogitaveris, erat Filius.

57. Omnes autem hæreses hoc capitulo brevi piscator noster exclusit. Quod enim erat in principio, non includitur tempore, non principio prævenitur. Ergo Arrius conticescat. Quod autem erat apud Deum, non permixtione confunditur: sed manentis Verbi apud Patrem solida perfectione distinguitur, ut Sabellius obmutescat. *Et Deus erat Verbum.* Non ergo in prolatione sermonis hoc Verbum est, sed in illa cœlestis designatione virtutis, ut confutetur Photinus. Quod vero erat in principio apud Deum, sempiternæ divinitatis in Patre et Filio inseparabilis unitas edocetur, ut erubescat Euno-

mius. Postremo cum omnia per ipsum facta dicantur, ipse conditor novi utique Testamenti et veteris designatur; ut Manichæus locum tentationis habere non possit. Ita piscator bonus intra unum omnes rete conclusit; ut faceret inhabiles fraudi, quamvis essent inutiles captioni.

CAPUT IX.

Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensoque illorum responsione, qua Filium omni quidem tempore priorem, Patre autem posteriorem esse affirmabant, in Deum induci mutationem, æternitatem utrique personæ tribuendam colligit.

58. Dic mihi, hæretice, dat enim veniam clementissimus Imperator, ut te non colloquendi studio, nec audiendi cupiditate, sed exponendi gratia, paulisper alloquar: dic mihi, inquam, fuitne aliquando tempus quo omnipotens Deus Pater non erat, et Deus erat? Tempus, inquis, non adstruo. Bene et argute. Si enim tempus dixeris, te ipse convinces: quia necesse est adseras fuisse tempus ante Filium, cum Filius temporis auctor sit et creator; non potest enim post opus suum ipse cœpisse: necesse est igitur auctorem operis sui esse fatearis.

59. Ante tempora, inquis, non nego Filium: sed cum Filium dico, ostendo priorem Patrem, quia Pater, inquis, Filio prior. Quid est hoc? Negas esse tempus ante Filium, et tamen nescio quid ante Filium vis præcessisse, quod temporis sit; et ostendis media nescio quæ molimina fuisse generandi, in quo generationem Patris significas temporalem. Nam si Pater esse cœpit; Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea Pater: utique generationis accessione mutatus est.

60. Sed avertat Deus hanc amentiam; nos enim ad impietatem eorum redarguendam, hanc retulimus quæstionem. Pia namque mens generationem sine tempore adserit; ut et sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando adserat esse mutatum.

61. Jungat igitur honorificentia Patri Filium, quem divinitas junxit: non separet impietas, quem generationis proprietas copulavit. Honorificemus Filium, ut honorificemus et Patrem, sicut et in Evangelio scriptum est. Sempiternitas Filii paternæ majestatis insigne est. Si iste non semper fuit, ergo ille mutatus est: sed semper fuit Filius, ergo nec Pater aliquando mutatus est; quia immutabilis semper est. Itaque videmus quod illi qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum.

CAPUT X.

Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo, divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam; at declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat.

62. Accipe aliud quo clareat Filium sempiternum. Apostolus dicit quod Dei sempiterna virtus sit atque divinitas: virtus autem Dei Christus; scriptum est enim Christum esse Dei virtutem, et Dei sapientiam. Ergo si Christus est Dei virtus, quia virtus Dei sempiterna: sempiternus igitur et Christus.

63. Non ergo ex usu generationis humanæ calumniam, hæretice, struas; neque ex nostro sermone componas. Neque enim angustis sermonibus nostris immensæ magnitudinem possumus divinitatis includere, cujus magnitudinis non est finis. Namque hominis generationem si definire contendas, tempus ostendis: generatio autem divina supra omnia est: late patet, supra omnes cogitationes adscendit et sensus. Scriptum est enim: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*. Quidquid igitur de Patre cogitaveris, quamlibet ejus æternitatem, non potes de eo aliquid nisi per Filium cogitare: nec potest ullus ad Patrem nisi per Filium transire sensus. *Hic est*, inquit, *Filius meus dilectissimus. Est*, inquit, qui quod est, semper est. Unde et David: *In æternum*, inquit, *Domine, permanet Verbum tuum in cœlo*. Quod enim manet, nec substantia, nec æternitate deficit.

64. Quæris a me quomodo Filius sit, si non priorem habeat Patrem? Quæro item abs te, quando aut quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum: mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et Angelorum. Supra Potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est; quia scriptum est: *Pax autem Christi quæ est supra omnem sensum.* Si pax Christi supra omnem sensum est, quemadmodum non est supra omnem sensum tanta generatio?

65. Tu quoque manum ori admove, scrutari non licet superna mysteria. Licet scire quod natus sit: non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est. Nam si Paulus ea quæ audivit raptus in tertium cœlum, ineffabilia dicit; quomodo nos exprimere possumus paternæ generationis arcanum, quod nec sentire potuimus, nec audire?

66. Verum si me ad consuetudinem trahis generationis humanæ ut Patrem dicas priorem; vide utrum ad generationem Dei terrenæ generationis exempla conveniant. Si secundum hominem loquamur, negare non poteris priores esse in homine patris quam filii passiones. Prior crevit, prior senuit; prior doluit, prior flevit. Si igitur hic tempore minor, ille antiquior passione. Si hic generationis incurrit ætatem, nec ille generandi evasit pudorem.

67. Quid te ista quæstionum tormenta delectant? Audis Dei Filium: aut dele nomen, aut agnosce naturam. Audis uterum, agnosce generationis perspicuæ veritatem. Audis cor, Verbum intellige. Audis dexteram, agnosce virtutem. Audis os, agnosce sapientiam. Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius: impassibiliter generat Pater; et tamen ex se generavit, et ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. Pater diligit, et tu discutis: Pater complacet, et tu cum Judæis invides: Pater honorificat, et tu cum gentibus conviciaris.

CAPUT IX.

Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse; neque etiam argumentis ex hominum generatione desumtis; cum inde innumera sequutura essent absurda: quod autem Christum ex tempore natum audeant pronuntiare, id cumulum esse impietatis.

68. Quæris a me utrum prior non possit esse, qui Pater est. Quæro a te, ut doceas quando Pater prior fuerit, testimoniis, aut argumentis collige veritatem. Si testimoniis, accepisti utique sempiternam Dei esse virtutem. Legisti etiam dicentem: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum.* Aliud horum æternitatem, aliud proprietatem substantiæ indifferentis significat, ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium esse credamus. Nam si Patre posterior est, recens est: et si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior; quia recens non est: nec alienus, quia ex Patre natus; quia *supra omnia est Deus benedictus in sæcula,* sicut scriptum est.

69. Sed si alienum putant, cur adorant eum, cum scriptum sit: *Neque adorabis Deum alienum?* Aut si non adorant, fateantur, et finis est; ne quem sub religiosi nominis professione decipiant. Hæc nempe sunt testimonia Scripturarum. Aut si habes aliud, proferre debebis.

70. Superest ut et argumentis veritas colligatur. Quamquam etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant; argumentare tamen, hæretice, ut voles. Usu, inquis, accipimus eo qui nascitur, priorem esse qui generat. Persequere igitur omnia vestigia consuetudinis, et si cætera conveniunt, non obsisto quin et istud requiras: si autem nulla concordant, quemadmodum cum desint cætera, hoc solum exigis? Ergo quia usum requiris, quando generatus est ex Patre, parvulus fuit. Vidisti in cunis infantulum vagientem, processus aliquos accepit ætatis; si enim infirmitatem generationis habuit, necesse est ut non solum nascendi, sed etiam vivendi inciderit infirmitatem.

71. Sed fortasse eo prolabaris amen-

tiæ, ut de Dei Filio ista non abnuas, qui eum ex infirmitate metiris humana; quid si Deum negare non potes nomine, infirmitate tamen hominem vis probare? Quid si dum Filium discutis, Patrem arguis? et dum Christo præjudicas, Patrem adjudicas?

72. Nam si divina generatio subjecta tempori fuit, et id ex usu generationis usurpatur humanæ; ergo et Pater corporali utero portavit Filium, decem mensium curriculis onus vexit. Sed quomodo sine sexu altero generationis usus? Vides solemnem generationis seriem non cœpisse, et tu partus cujusdam corporeæ necessitatis putas fuisse solemnes*. Tu usum quæris, ego sexum: tu tempus exigis, ego ordinem: tu finem discutis, ego quæro principium. Nempe finis ex principio, non principium pendet ex fine.

73. Omne, inquis, quod natum est, principium habet; et ideo quia Filius est, principium habet, et ex tempore esse cœpit. Quod ipsorum ore sit dictum. Ego autem Filium natum esse profiteor: quod reliquum est impietatis, horresco. Deum confiteris, homo, et tali circumscribis calumnia? Deus hanc averruncet amentiam.

CAPUT XII.

Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur eam retorqueri etiam in Patrem posse; cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat, sic nec eorum indigentiam adtribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; propterea que cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse.

74. Rursus objiciunt: Ergo non est Filius; si non habet quæ habent filii. Ignoscat mihi Pater, ignoscat Filius, ignoscat et Spiritus sanctus, quæstionem pro pietate referre cupienti. Est certe Pater, et manet semper: sunt etiam creaturæ pro dispositione divina. Est ergo aliquid earum quod non subjectum sit aut locis, aut temporibus, aut creationi, aut causæ alicui vel auctori? Profecto nihil. Quid ergo dicitis? Est horum aliquid quo egeat Pater? Impium est dicere. Ergo aut desinite, quæ creaturarum sunt, aptare divinitati: aut si comparare contenditis, considerate quo vestra procedat impietas; quod absit ut vel in sensus nostros aliquando veniat.

75. Nos enim piam responsionem tenemus. Namque omnipotens Deus est, et ideo nullo eorum Pater indiget, qui non habet mutationem sui aliquam, vel profectum quo nos egemus, quorum infirmitas ex hujusmodi rebus profectum accipit. Qui autem omnipotens est, utique non creatus, et sine loco, et supra tempora est. Nihil enim ante Deum, immo hoc ipsum Verbum, ante Deum dicere esse aliquid, grave. Ergo si ita est, quia nihil horum est in Deo Patre, quæ profectum significent; quia Deus est: nihil horum aptari etiam potest Dei Filio, ut vel initium accipiat, vel profectum; quia Deus verus ex Deo vero est.

76. Ergo quia usitatum non reperimus ordinem, adquiesce, Arriane, præcipuam Filii generationem fuisse. Adquiesce, inquam; et si mihi non credis, erubesce vel Dei vocem dicentis: *Cui me similem æstimastis?* Et iterum: *Quia non sicut homo, ita et Deus.* Etenim si operatio Dei præcipua est, quia non manibus operatur aliquid, non labore conficit, non diebus absolvit: *Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt*: cur non credamus præcipuam generationem esse ejus in Filio, cujus præcipuam creationem in operibus agnoscimus? Dignum certe est ut specialiter et præcipue videatur generasse Filium. Habeat generationis insusitatæ gloriam, qui habet potestatis inusitatæ gratiam.

77. Non sola admirabilis ex Patre generatio Christi, admirabilis etiam ipsa generatio ejus ex Virgine. Tu illam dicis nostræ similem conceptionis, et ego probo et istam nostræ esse dissimilem, immo te ipsum cogam fateri. Dic quemadmodum sit natus ex Maria, quo usu uterus eum habuerit virginalis, quomodo sine semine viri partus, unde virgo

* Id est, partus corporeæ conditionis necessitati subditos atque adstrictos putas.

prægnans, quemadmodum puella mater ante fœtus, quam copulam ut uxor experta? Causa deerat, et generabatur filius. Unde ergo legis novatæ partus?

78. Si igitur in Virgine usus defuit generationis humanæ, quemadmodum in Deo Patre propriæ generationis usum requiris? Certe usus in sexu est, quia sexus in carne est : ubi ergo caro non est, quemadmodum carnis infirmitatem exigis? Nemo meliorem discutit : credere tibi jussum est, non discutere permissum est. Scriptum est enim : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam*. Nec solum in generatione Filii sermo deficit, sed etiam in operibus Dei. Scriptum est enim : *Omnia opera ejus in fide*. Opera ergo in fide, generatio sine fide? Et discutimus quæ non videmus, qui jubemur credere magis quam discutere, quæ videmus.

CAPUT XIII.

Quæstionem quomodo genitus sit Filius solvit sanctus Doctor; et revelationi credendum Nabuchodonosoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimi visione æternitatem divinitatemque Filii signatam esse; atque adeo illi credendum neglectis philosophis, quibus jam ubique fides abrogabatur. Contra vero gentilibus ostenduntur similes Arriani.

79. Dicet aliquis : Quomodo generatus est Filius? Quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ; quia simul splendor operatur, ut nascitur. Apostoli istud exemplum est, non est meum. Noli ergo credere quod fuerit vel momentum aliquod quo fuerit sine sapientia Deus, aut sine splendore lux. Noli, Arriane, ex nostris æstimare divina : sed divina crede, ubi humana non invenis.

80. Rex gentilis in igne cum tribus pueris Hebræis quarti quasi Angeli vidit figuram : et quia præstare putabat Angelis, Dei Filium, quem non legit, sed credidit, judicavit. Abraham quoque tres vidit, et unum adoravit.

81. Petrus in monte Moysen et Eliam cum Filio Dei vidit, nec erravit in natura, nec erravit in gloria. Denique quid facere deberet, non illos, sed Christum interrogavit; nam etsi tribus parabat obsequium, unius tamen exspectabat imperium. Sed quoniam vel tabernaculorum numerum deferendum tribus simpliciter æstimavit, emendatur Dei Patris auctoritate dicentis : *Hic est Filius meus dilectissimus, ipsum audite*, id est : Quid conservos tuos cum Domino socias tuo? *Hic est Filius meus*. Non Moyses filius, non Elias filius : sed hic Filius. Sensit emendationem apostolus, procidit in faciem, consternatus Patris voce, et Filii claritate : sed sublevatur a Filio, qui jacentes erigere consuevit. Unum vidit, solum vidit Dei Filium. Recesserunt enim servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur.

82. Quid igitur sibi voluit illa visio, non æqualitatem Christi servorumque significans, sed mysterium signans, nisi ut appareret nobis quod Lex et Prophetæ cum Evangelio congruentes, sempiternum Dei Filium, quem annuntiaverant, revelarent? Ergo et nos cum audimus ex utero Filium, ex corde Verbum, credamus quia non plasmatus manibus, sed ex Patre natus : non artificis opus, sed progenies est parentis.

83. Et ideo qui dicit : *Hic est Filius meus*, non dixit : Hic est temporalis; non dixit : Hæc est creatura mea, hæc factura mea, hic servus meus; sed hic Filius meus, quem videtis in gloria. Hic est Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Moyses ait : *Qui est, misit me*. Non Pater in rubo, non Pater in eremo : sed Filius Moysi loquutus est. Denique de ipso Stephanus dixit : *Hic est qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum Angelo*. Hic est ergo qui Legem dedit, ipse qui loquutus est Moysi, dicens : *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob*. Hic est ergo Deus patriarcharum, hic Deus est prophetarum.

84. Filium ergo legimus : mens tua percipit lectionem, edat lingua confessionem. Aufer hinc argumenta, ubi fides quæritur : in ipsis gymnasiis suis jam Dialectica taceat. Non quæro quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide quam fides argumentis præ-

ponderet. Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant: isti quotidie crescunt, qui simpliciter credunt *. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus et deliciis orbem ligarunt, isti jejuniis et doloribus exuerunt. Plures itaque jam cœpit illicere injuria, quam voluptas.

85. Nunc videamus quo distant a gentilibus Arriani. Illi deos appellant dispares sexu, dissimiles potestate: isti Trinitatem adserunt differentis divinitatis, et dissimilis potestatis. Illi deorum suorum principium adseverant temporale; et isti Christum cœpisse ex tempore mentiuntur. Nonne ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem? Illi tamen quod venerantur, amplificant: isti Dei Filium creaturam adserunt esse, qui Deus est.

CAPUT XIV.

Creaturam non esse Dei Filium hinc adstruitur, quod non jusserit sibi prædicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod omnia creaverit, quod legatur genitus, quod tandem tradita fuerit generationis et adoptionis differentia: ubi utraque natura in ipso declaratur. Quæ tot ac tanta testimonia Apostolici expositione confirmantur.

86. Patuit, ut arbitror, sancte Imperator, neque dissimilem Patri, neque ex tempore esse Dominum Jesum. Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, et probemus creaturam non esse Dei Filium: in quo nobis præsentis oraculum lectionis adspirat, audivimus enim legi, dicente Domino: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ*. Qui universam creaturam dicit, nullam excipit. Et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, numquid ipse sibi mandaret Evangelium prædicari? Non igitur creatura est, sed creator, qui docendæ creaturæ discipulis suis mandat officium.

87. Non creatura Christus: *Vanitati enim creatura subjecta est*, sicut Apostolus dixit. Numquid ergo Christus subjectus est vanitati? Rursus juxta eumdem Apostolum: *Creatura congemiscit et comparturit usque nunc*. Numquid ergo Christus congemiscit et comparturit, qui nostros a morte gemitus liberavit? *Creatura*, inquit, *liberabitur a servitute corruptionis*. Videmus igitur magnam inter creaturam et Dominum esse distantiam; quia servitus creatura est; *Dominus autem spiritus est; ubi autem spiritus Domini est, ibi libertas*.

88. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui creavit omnia, qui fecit omnia, diceret creaturam? Numquid ipse Dominus se creavit? Si enim lectum est quod *per ipsum omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil*: numquid ipse se fecit? Si lectum est, quod negari non potest, quia Deus in sapientia fecit omnia: numquid verisimile videri potest quia in se ipsa est facta sapientia?

89. Legimus genitum; quia Pater dixit: *Ego ex utero ante Luciferum genui te*. Legimus primogenitum Filium, legimus unigenitum: primogenitum; quia nemo ante ipsum: unigenitum; quia nemo post ipsum: legimus etiam: *Generationem ejus quis enarrabit? Generationem*, inquit, non creationem. Quid his tantis ac talibus conferri potest?

90. Ostendit etiam Dei Filius distantiam generationis et gratiæ, dicens: *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum, et Deum vestrum*. Non dixit: Adscendo ad Patrem nostrum, sed: *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum*. Separatio ista diversitatem ostendit; quod illius generator, noster creator sit.

91. Et addidit: *Deum meum, et Deum vestrum*; quia licet ipse et Pater unum sint, et illi Pater sit proprietate naturæ, nobis Deus Pater cœperit esse per Filium, non naturæ jure, sed gratiæ; tamen utramque naturam hic significare

* Liquet ex hoc toto loco eorum qui tunc temporis philosophiam profitebantur, plurimos idolis mancipatos fuisse. Jam inde ab anno 362 legem sanxerat Julianus apostata, quæ Christianos a docendis discendisve litteris humanioribus ac philosophia in gymnasiis publicis removebat. Contra cujus constitutionis injustitiam reclamarunt non modo scriptores Christiani, sed etiam infideles; et revocata invenitur ea lex a Valentiniano.

videtur in Christo et divinitatis et carnis, divinitatis ex Patre, carnis ex matre, illamque ante omnia, istamque ex Virgine. Denique ante Patrem ut Filius nominavit, Deum postea ut homo nuncupavit.

92. Ubique autem Deum suum quod ex persona dicat hominis, testimonia docent : *Deus, Deus meus, respice me; quare me dereliquisti?* Et alibi : *De ventre matris meæ Deus meus es tu.* Et supra quasi homo patitur : et infra homo est, qui ex matris ventre jactatur. Itaque cum dicit : *De ventre matris meæ Deus meus es tu;* significat eum qui Pater semper erat, ex eo Deum sibi esse, ex quo de ventre matris jactatus est.

93. Cum igitur in Evangelio, in Apostolo, in prophetis generationem Christi legerimus, unde audent dicere creatum esse vel factum? Et quidem in quo creatum legerint, in quo factum, considerare deberent. Edoctum est enim Dei Filium de Deo esse genitum, de Deo natum : factum autem in quo legerint, diligenter advertant; non enim Deus factus, sed Deus Dei Filius natus est : postea autem secundum carnem homo factus ex Maria est.

94. Si mihi non credunt, credant Apostolo dicenti : *Postquam vero venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege. Filium,* inquit, *suum,* non unum de multis : non communem, sed suum. *Suum* cum dicit, generationis æternæ proprietatem signavit. Hunc postea *factum ex muliere* adseruit, ut factura non divinitati, sed adsumtioni corporis adscriberetur : *factum ex muliere* per carnis susceptionem : *factum sub Lege* per observantiam Legis : generatio autem illa cœlestis ante Legem, ista post Legem.

CAPUT XV.

Duobus Scripturæ locis quibus factus et creatus Christus dicitur, ut satisfaciat sanctus Præsul : illos non nisi secundum naturam hominis ipsi convenire declarat : in quibus etiam præteritum pro futuro positum esse ex sacrorum codicum auctoritate planum facit.

95. Unde et illud vane jactare consuerunt quod scriptum est : *Et Dominum eum et Christum fecit Deus.* Imperiti legant totum, et intelligant; sic enim scriptum est : *Et Dominum eum fecit, et Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.* Non divinitas crucifixa, sed caro est. Hoc utique fieri potuit, quod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei Filius.

96. Facessat igitur et illud, de quo calumniari solent, et discant quemadmodum dictum sit : *Dominus creavit me.* Non dixit : Pater creavit, sed *Dominus creavit me.* Caro Dominum agnoscit, gloria Patrem significat : creatura nostra Dominum confitetur, caritas Patrem novit. Itaque quis ignoret quia ob causam incorporationis hoc dicitur? In eo igitur se creatum dicit, in quo et hominem testificatur dicens : *Quid me quæritis occidere hominem, qui veritatem loquutus sum vobis?* Hominem dicit, in quo et crucifixus et mortuus, et sepultus est.

97. Nec dubitandum quod præteritum posuit, quod erat futurum; hæc enim consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. Denique in Psalmo XXI legisti : *Tauri pingues obsederunt me;* legisti etiam : *Diviserunt sibi vestimenta mea :* quod Evangelista de tempore passionis prophetatum esse significat; Deo enim quæ sunt futura, præsentia sunt : et ei cui præcognita sunt omnia, ventura pro factis sunt, sicut scriptum est : *Qui fecit quæ ventura sunt.*

98. Nec mirum si ante sæcula fundatum se esse dicit, cum legeris prædestinatum ante tempora sæcularia. Quam vere de incarnatione id videatur expressum, declarant sequentia : *Sapientia,* inquit, *ædificavit sibi domum, et subdidit columnas septem, et interfecit suas hostias : miscuit in cratera vinum suum, et paravit suam mensam; et misit suos servos, convocans cum altissima prædicatione, dicens : Qui est insipiens, declinet ad me.* Nonne in Evangelio post incarnationem hæc omnia videmus esse completa, quod sacri convivii celebravit mysteria, quod apostolos misit, voce magna clamavit dicens : *Si quis sitit,*

veniat ad me, et bibat? Ergo sequentia respondent prioribus; et totius cursum incarnationis videmus prophetiæ expositione digestum.

99. Multa alia documenta præsto esse possent hujusmodi de incarnatione dicta videri : sed non me involvo libris, ne tractatus videatur esse diffusior.

CAPUT XVI.

Arrianos, si creatum et genitum illis idem sit, Christo inferre injuriam : sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis; Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari : cui potius credendum quam Arrio. Subditur etiam creaturam in Deo non esse, cum simplex sit : nec Filium in creaturæ ordinem redigendum; cum in eo Patri complaceat.

100. Nunc ipsos Arrianos interrogo, utrum idem putent esse genitum, quod creatum? Si enim idem dicunt, nihil utique distat inter generare et creare. Ergo quoniam et nos creati sumus, inter nos et Christum et elementa nulla distantia est. Sed quamvis amentes sint, id tamen non audebunt dicere.

101. Postremo ut insipientiæ eorum quod verum non est, indulgeam; si nihil, ut putant, distat in verbo : cur non eum quem colunt, meliore appellant nomine? cur verbo non utuntur Patris? cur abjiciunt quod honorificentiæ est, adsumunt quod injuriæ?

102. Si autem distat inter creatum et genitum, ut ego arbitror, cum legerimus genitum, non utique idem et genitum intelligimus et creatum. Dicant igitur generatum ex Patre, ex Virgine procreatum : aut dicant quomodo Dei Filius et genitus et creatus. Una natura, et maxime Deus diversitatem non recipit.

103. Certe facessat nostra sententia : Paulum interrogemus, qui Spiritu Dei plenus has prævidens quæstiones, generaliter contra gentes, specialiter contra Arrianos loquutus, ait divino judicio eos esse damnatos, qui servirent creaturæ potius quam creatori. Denique sic habes : *Tradidit illos Deus in desideria cordis ipsorum, ut contumeliis afficiant corpora sua inter semet ipsos : qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula.*

104. Prohibet itaque me Paulus creaturæ servire, et Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. *Paulus*, inquit, *servus Jesu Christi.* Et bonus servus qui Dominum recognoscit, ipse creaturæ servire nos prohibet : quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam; ne sub appellatione cultorum sacrilegia graviora committant. Detestabilior enim domesticus hostis, quam extraneus : et gravius scelus ut adversus Christum abutantur Christi nomine.

105. Quem igitur meliorem interpretem quærimus Scripturarum, quam illum doctorem gentium, vas electionis, electum de persecutoribus? Qui Jesum persequutus fuerat, fatetur. Legerat utique Salomonem plus quam Arrius, et erat peritus in Lege; et ideo quia legerat, non creatum Christum dicit esse, sed genitum. Legerat enim : *Ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt.* Numquid dicto factus est Christus? numquid mandato creatus est Christus?

106. Quomodo autem creatura in Deo esse potest? Etenim Deus naturæ simplicis est, non conjunctæ atque compositæ : cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua : complens omnia, nusquam ipse confusus : penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus : ubique totus, eodemque tempore vel in cœlo, vel in terris, vel in novissimo maris præsens : visu incomprehensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu inæstimabilis, fide sequendus, religione venerandus; ut quidquid religiosius sentiri potest, quidquid præstantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intelligas convenire.

107. Ergo quia in Filio complacet Pater, crede quia dignus Patre Filius,

crede quia a Deo exivit Filius, ut ipse testatur dicens: *Ex Deo processi, et veni;* et alibi: *A Deo exivi.* Qui ex Deo processit, et a Deo exivit, nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est.

CAPUT XVII.

Christum Deum verum esse ex eo probat, quod sit proprius Dei Filius; præmissaque difficultatis suborientis solutione, eamdem rem inde confirmat, quod sit genitus, quodque ex Deo exierit. His subdit Patris ac Filii unitatem operationis ac voluntatis. Tum apostolis et Centurione quem cum Arrianis contendit, in testimonium adductis Esaiam jungit ac Johannem.

108. Unde non solum Deus, sed etiam verus Deus, verus e vero, et adeo verus, ut ipse sit veritas. Itaque si nomen quærimus, veritas est: si majestatem quærimus naturalem, eo usque Filius Dei verus est, ut et proprius. Scriptum est enim: *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis tradidit eum:* tradidit utique secundum carnem. Proprietas divinitatis est, veritas proprietatis, misericordia pietatis, oblatio securitatis.

109. Sed ne calumniarentur, quia scriptum est: *Tradidit eum Pater;* ipse Apostolus alibi dixit: *Pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris;* et alibi: *Sicut Christus dilexit nos, et tradidit semet ipsum pro nobis.* Si ergo et traditus est a Patre, et ipse se tradidit, apparet unam esse operationem, unam esse Patris et Filii voluntatem.

110. Si naturalem ergo majestatem quærimus, genitus est. Qui genitum inficiatur, proprium negat: qui proprium abnuit, communem cæteris arbitratur. Sin vero generationis ipsius proprietatem requirimus, ex Deo exivit. Nam cum in usu nostro id sit exire quod jam sit, et ex interioribus secretis prodire videatur, quod exire perhibetur: angustis licet sermonibus proprietatem divinæ generationis advertimus; ut non ex loco aliquo videatur exisse, sed ut Deus ex Deo, Filius ex Patre; nec videatur cœpisse ex tempore, qui ex Patre nascendo prodit, ut dixit ipse qui natus est: *Ex ore Altissimi prodii.*

111. Sed si naturam non agnoscunt, si non credunt Scripturis, vel operibus credant. Cui dicit Pater: *Faciamus hominem,* nisi ei quem verum Filium sciret? In quo nisi in vero suam imaginem recognosceret? Non est unum adoptivus et verus; nec Filius diceret: *Unum sumus;* si se cum vero, qui verus non esset ipse, conferret. *Faciamus* ergo dicit Pater. Qui dixit, verus est: potestne ergo verus non esse ille, qui fecit; et quod dicenti defertur, facienti negatur?

112. Quomodo autem, nisi verum Filium sciret, committeret ei voluntatis suæ unitatem, et operis veritatem? Cum enim eadem faciat Filius opera, quæ Pater facit, et quos vult vivificet Filius, sicut scriptum est; nec differens potestate, et liber est voluntate: ita unitas servatur; quia et virtus Dei in divinitatis proprietate est; et libertas non in aliqua differentia, sed in unitate est voluntatis.

113. Turbati in freto apostoli, licet adhuc non credentes corde, ubi primum sub pedibus Domini ludere aquas, et inquieto maris æstu deambulantis Domini super aquas intrepida videre vestigia; subitoque navi quæ fluctibus turbaretur, ubi eam tamen Christus adscendit, placidata æquora, et elementa conspexere famulantia, verum Dei Filium crediderunt, dicentes: *Vere Dei Filius es.*

114. Hoc idem Centurio cum aliis qui secum erant, tremefactis mundi cardinibus in passione Domini confitetur: et tu, hæretice, negas! Centurio dicit: *Vere Filius Dei erat iste. Erat,* inquit Centurio; et Arrianus dicit, non erat. Ille ergo generationis et veritatem et æternitatem adserit manu cruentus, sed mente devotus: tu, hæretice, veritatem generationis negas, tempus adscribis! Utinam manus potius quam animam cruentasses! Sed nec manu innocens, et mente feralis, quantum in te est, mortem infers, qui infirmum opinaris; immo, quod gravius est, etsi divinitas vulnus sentire non possit, quod in te tamen est, majestatem suam in Christo non corpus interficere conaris.

115. Verum igitur Deum dubitare non possumus, quem verum Dei Filium et carnifices crediderunt, et dæmones fatebantur : quorum nunc non testimonia requiruntur, sed tuis tamen sacrilegiis præferuntur. Illos nominavimus, ut erubesceres : divina quoque responsa adhibuimus, ut crederes.

116. Clamat Dominus per Esaiam : *Servientibus mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram, et benedicent Deum verum : et qui jurant super terram, jurabunt per Deum verum.* Hæc, inquam, dixit Esaias, quando vidit majestatem ejus. Hoc in Evangelio designatur, quod majestatem viderit Christi, et loquutus sit de eo.

117. Accipe tamen quid etiam scripserit Evangelista Johannes in epistola sua dicens : *Scimus quia Filius Dei apparuit, et dedit nobis sensum, ut cognoscamus Patrem, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo Domino nostro. Hic est verus Deus, et vita æterna.* Verum Johannes Filium Dei, et verum Deum dicit : ergo si verus Deus, utique non creatus, nihil fallax habens atque fucatum, nihil confusum atque dissimile.

CAPUT XVIII.

In Nicæna definitione Arrianos errores, ne quem decipiant, commemorari. Iidem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum dicitur, sed et Arimini semel ac iterum.

118. Deus igitur ex Deo, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero, ex Patre natus, non factus, unius substantiæ cum Patre.

119. Sic nempe nostri secundum Scripturas dixerunt Patres, qui etiam sacrilega dogmata ideo suis inserenda putavere decretis, ut Arrii perfidia ipsa se proderet; ne quasi fucis quibusdam et coloribus illita velaretur. Fucum enim faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. Censorie itaque impietas arriana non expositione reseratur, sed damnatione detegitur; ut qui curiose gestit audire, prius damnatam cognosceret, ne laberetur, quam expositam audiret, ut crederet.

120. Eos, inquit*, qui dicunt : Erat quando non erat, et antequam nasceretur non erat : et qui ex nihilo factum, aut ex alia substantia vel οὐσία dicunt esse, aut mutabilem, aut convertibilem Dei Filium, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

121. Accepisti, sancte Imperator, eos qui talia adserunt, jure damnatos. Non humana industria, non composito aliquo trecenti decem et octo, ut supra pressius dixi, episcopi ad Concilium convenerunt : sed ut in numero eorum per signum suæ passionis et nominis Dominus Jesus suo probaret se adesse Concilio; Crux in trecentis, Jesu nomen in decem et octo est sacerdotibus.

122. Hoc et in Ariminensi Concilio habuit prima confessio, et post Ariminense Concilium secunda correctio**. Confessionem epistola ad imperatorem Constantium missa testatur, correctionem sequuta Concilia confitentur.

CAPUT XIX.

Ubi Arrio primum e memoratis erroribus adtribuit, eumdem refellit Johannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit. Mox singillatim reliquas ejusdem blasphemias expendit et confutat.

123. Arrius ergo dicit : Erat quando non erat; sed Scriptura dicit, *Erat*, non dicit, non erat. Denique Johannes scripsit : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum.* Ecce quoties *erat*, et nusquam dixit quod non erat. Cui ergo credimus?

* Subintelligatur *Nicæna synodus*.

** Concilium hoc celebratum fuit anno 359 Arimini, quæ civitas maritima est in Romania Italiæ provincia. Epistola autem, cujus solo testimonio utitur Ambrosius; in qua Episcopi certiorem faciunt Constantium imperatorem, se statuisse ne quid eorum quæ apud Nicæam sanata fuerant, mutaretur; quaque vix pretiosius aliud antiquitatis pignus ad nos pervenit, non diu integra perseveravit. Illam enim primo decem Concilii ad Constantium legati; deinde omnes ferme isti antistites non correxerunt, sed corruperunt : cum partim ab Imperatore territi, partim decepti ab Arrianis, in vocum *substantiæ* et *consubstantialis* abolitionem consensere. Sequuta est demum vera correctio, quam Ambrosius secundam vocat.

Johanni in Christi pectore recumbenti, an Arrio inter effusa se sua viscera volutanti; ut agnosceremus similem Judæ proditoris Arrii quoque fuisse perfidiam, quem similis pœna damnavit.

124. Effusa sunt enim et Arrii viscera, pudet dicere ubi, atque ita crepuit medius, prostratus in faciem, ea quibus Christum negaverat, fœda ora pollutus. Crepuit enim, sicut etiam de Juda Petrus apostolus dixit, quia possedit agrum de mercede injustitiæ, et in faciem prostratus crepuit medius; et effusa sunt omnia viscera ejus. Non est fortuita mors, ubi in sacrilegio pari pœnæ parilis processit exemplum; ut idem subirent supplicium qui eumdem Dominum negaverunt, et qui eumdem Dominum prodiderunt.

125. Veniamus ad alia. Arrius dicit : Antequam nasceretur, non erat : sed Scriptura dicit omnia esse per Filium. Quomodo ergo aliis dedit esse, qui non erat? Cum autem dicit impius, quando et ante, hæc utique duo verba tempus ostendunt. Quomodo ergo negant tempus ante Filium, et volunt prius fuisse quæ temporis sunt : cum idipsum, quando et ante, et aliquando non fuisse, sit temporis?

126. Arrius dicit ex nihilo Dei Filium. Quomodo ergo Dei Filius? quomodo paterno generatus ex utero? quomodo eructatum ex corde Verbum legitur, nisi ut ex intimo et inæstimabili Patris intelligatur, ut scriptum est, prodiisse secreto? Filius enim aut per adoptionem, aut per naturam est : per adoptionem nos filii dicimur, ille per veritatem naturæ est. Quomodo ergo ex nihilo ille, qui ex nihilo fecit omnia?

127. Non habet Filium, qui nescit unde sit. Denique nec Judæi habebant Filium, quia unde esset nesciebant. Et ideo dixit his Dominus : *Nescitis unde veni*; et infra : *Neque me nostis, neque Patrem meum scitis*. Qui enim negat ex Patre Filium, nec Patrem ex quo est Filius, novit : neque Filium novit; quia Patrem nescit.

128. Arrius dicit : Ex alia substantia. Quæ igitur alia substantia æquatur Dei Filio, ut ex ipsa Dei Filius sit? Aut quomodo reprehendunt quia nos in Deo aut ουσιαν græce, aut latine substantiam dicimus, cum ex alia dicendo substantia Dei esse Filium, etiam ipsi substantiam Dei esse confirment?

129. Sed si de nomine substantiæ aut naturæ divinæ voluerint dicere, facile revincentur; quia et ουσιαν græce, et latine substantiam frequenter Scriptura memoravit. Et Petrus vult nos, ut legimus, divinæ consortes fieri naturæ. Quod si ex alia substantia Filium dicent, ipsi se revincunt, et verbum substantiæ quod metuunt confitendo, et Filium creaturis quibus præferre se simulant, conferendo.

130. Arrius dicit creaturam Dei Filium, non sicut cæteras creaturas. Quæ enim creatura non sicut alia creatura non est? Homo non ut Angelus, terra non ut cœlum, sol non ut aqua, lumen non ut tenebræ. Nihil ergo præferendo donavit, sed ad simplices decipiendos misero colore fraudem suæ impietatis obduxit.

131. Arrius dicit mutabilem et convertibilem Dei Filium. Quomodo ergo Deus, si mutabilis; cum ipse dixerit : *Ego sum, ego sum, et non sum mutatus?*

CAPUT XX.

Optat ad se mundandum ut olim ad Esaiam Seraphim aliquem advolare : immo vero ad se, ad Imperatorem aliosque lectores suos Christum invitat : ac tandem Dominico poculo mystice designato, ut ejus virtute Gratianus cæterique fideles inebrientur, petit.

132. Verum nunc mihi propheticum illud est confitendum, quod prophetaturus de Domino præmittit Esaias dicens : *O miser ego, et compuncto corde, qui cum immunda labia habeam, in medio quoque populi inhabitem immunda labia habentis; vidi Dominum Sabaoth*. Ergo si Esaias miserum se dicit, qui vidit Dominum Sabaoth : quid ego de me dicam, qui cum immunda labia habeam, cogor de Dei generatione tractare? Quo igitur de iis quæ metuo, loquuturus erumpo; cum David de iis quæ sciat, ori suo custodiam petat? O si mihi quoque unus de Seraphim candentem illum

carbonem, quem de altari divino sumsit, utriusque forcipe deferens Testamenti, immunda adurat labia!

133. At quia tunc Seraphim descendit in figura ad prophetam : tu autem, Domine, revelato mysterio ad nos in carne venisti, non per legatum, neque per nuntium, sed ipse per te, ab occultis meis conscientiam meam mundes; ut ego quoque dudum immundus, sed jam per tuam misericordiam fide mundus, illud Davidicum canam, dicens : *Psallam tibi in cithara, Deus Israel : gaudebunt labia mea, dum cantavero tibi; et anima mea, quam redemisti.*

134. Itaque, Domine, calumniatores tuos et hostes relinquens, confer te ad nos; et sanctifica aures principis Gratiani, omniumque præterea quorum in manus hic libellus venerit, vacuas mihi præsta aures, necubi auditæ perfidiæ sordes resideant. Emunda ergo, emunda aurem non fontanis poculis, nec fluviali haustu, nec susurro prætermeantis rivuli : sed sermonibus ad vicem aquarum operantibus, supra nitorem aquarum perspicuis, et omni purioribus nive; illis utique sermonibus, quibus dixisti : *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.*

135. Est etiam poculum quo secreta mentis mundare consuevisti, poculum non naturæ veteris, nec ex vite solemni : sed poculum novum de cœlo delatum in terram, expressum ex illo botryone peregrino, qui sicut uva de vite, ita ille in carne crucis pependit e ligno. Ex hoc ergo botryone est vinum quod lætificat cor hominis, sobrietatem inebriat, crapulam fidei et veræ religionis exhalat, crapulam castitatis infundit.

136. Hoc igitur vino, Domine meus, domini aures Augusti mentis emunda, ut sicut vino naturali homines inebriati, quietem diligunt, timorem mortis expellunt, injurias non sentiunt, aliena non quærunt, suorum obliviscuntur : ita etiam vino tuo crapulatus, pacem diligat, et fidei exsultatione securus, mortem infidelitatis ignoret, patientiam caritatis exhibeat, sacrilegia aliena non teneat, fidem etiam pignoribus suis præferat, secundum quod scriptum est : *Relinque omnia tua, et veni, sequere me.*

137. Hoc vino, Domine Jesu, sensus etiam nostros dilue, ut te adoremus, te colamus visibilium et invisibilium creatorem. Non potes ergo invisibilis aut bonus non esse, qui id etiam tuis operibus contulisti.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Ambrosius libro superiori hunc adjecturus 12 nomina Filii Dei primo trifariam divisa non ejus tantum, sed Patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum 12 sacerdotalis vestis lapidibus cursim comparans, quam necessario conjungenda sint, inducta ipsorum nova distributione patefacit. Deinde ad propositam comparationem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparationem pergit exponere; ex qua fidem operibus colligens adtexendam esse, contractam ejusdem fidei de Filio descriptionem subdit.

1. Satis, ut arbitror, libro superiore, sancte Imperator, edoctum est sempiternum esse Dei Filium, non dissimilem Patri, genitum, non creatum : Deum quoque verum Dei Filium Scripturarum lectionibus approbavimus, et apertis majestatis suæ indiciis designatum.

2. Itaque quamvis ista ad fidem copiose redundantia sint, quod a fontis meatu magnitudo plerumque decurrentis fluminis æstimatur; tamen quo purius niteat fides nostra, tripartito videtur derivanda distinctio. Sunt enim evidentia indicia quæ proprietatem deitatis ostendant : sunt quæ similitudinem Patris et Filii : sunt etiam quæ per-

spicuam divinæ majestatis exprimant unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum : similitudinis, splendor, character, speculum, imago; unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita.

3. Hæc indicia ita Dei Filium signant, ut ex his et sempiternum Patrem esse cognoscas, nec ab eo Filium discrepantem. Ex eo enim qui est, generatio; ex sempiterno Deus, ex Patre Filius, ex Deo Verbum, splendor gloriæ, character substantiæ, speculum Dei, majestatis imago, de bono bonitas, de sapiente sapientia, de forti virtus, de vero veritas, de vivente vita. Concordant igitur Patris et Filii indicia, quibus non discrepare inter se, sed unius majestatis esse nemo dubitaverit. Quorum singulorum proferremus exempla nominum, nisi coartandi sermonis studio teneremur.

4. His duodecim tamquam lapidibus pretiosis fidei columna consurgit. Hi sunt enim pretiosi illi lapides, sardius, jaspis, smaragdus, chrysolitus, et cæteri, quibus sancti Aaron, illius utique qui figuram gerit Christi, veri scilicet vestimentum sacerdotis intexitur : circumdati auro lapides, et insculpti de nominibus filiorum Israel, duodecim lapides sibi invicem cohærentes. Nam si eos aliquis separet atque secernat, omnis fidei structura dissolvitur.

5. Itaque principium fidei nostræ est scire quod genitus est Dei Filius : si genitus non est, nec Filius est. Nec satis est dixisse Filium, nisi et unigenitum Filium designaveris. Si creatura est, Deus non est : si Deus non est, nec vita est : si non est vita, nec veritas est.

6. Ergo tria illa, id est, generatio, Filius, unigenitus, principaliter et proprie indicant ex Deo Filium.

7. Tria sequentia, id est, Deus, vita, veritas, virtutem ejus manifestant, qua condidit et fecit subsistere creaturam : *In ipso enim vivimus, movemur et sumus?* sicut Paulus dixit. Et ideo in illis tribus proprietas Filii, in istis aliis paternæ ac Filii operationis unitas declaratur.

8. Imago quoque et splendor et character dicitur Dei Filius; quia hæc incomprehensibilem et investigabilem paternæ majestatis divinitatem in Filio, et expressam similitudinem revelarunt. Hæc quoque tria videmus ad similitudinem pertinere.

9. Reliquum est, virtus, sapientia, justitia; ut his singulis operationibus æternitas probaretur.

10. Hoc igitur est illud vestimentum pretiosis lapidibus adornatum, hic veri amictus est sacerdotis, hæc vestis nuptialis; hic textor propheticus, qui bene noverit ista contexere. Neque vilis ista textura est, de qua Dominus dicit per prophetam : *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam?* Nec communes isti lapides, lapides, ut legimus, supplementi : Omnis enim in eo perfectio est, si nihil desit. Lapides compositi et circumdati auro, intelligibili scilicet natura; si eos bene mens nostra componat, naturalisque sensus probabili ratione compaginet. Denique quam non mediocres lapides sint, lectio docet, quod cum alii alia viliora deferrent; istos tamen lapides super humeros suos religiosi principes adtulerunt, ex quibus fecerunt rationale, opus textile. Textile enim opus est, quando fidei facta concordant.

11. Nec me aliquis errare putet, quia supra tripartitam de quaternis, subter vero quadripartitam de ternis feci distinctionem. Boni operis gratia per diversas plus placet formas. Bona enim et illa quæ textrinum indumenti sacerdotalis ostendit, vel Lex scilicet, vel Ecclesia, quæ binas vestes fecit viro suo, sicut scriptum est : unam operis, alteram mentis, fidei intexens factorumque velamina. Itaque alibi, sicut legimus, aurum prætexit, et postea hyacinthum ac purpuram cum cocco subjungit et bysso. Rursus alibi ex hyacintho et cæteris prius flosculos format, aurumque subnectit, et unus est habitus sacerdotis; ut iisdem coloribus micans, gratiæ decorisque diversitas ordinis diversitate resplendeat.

12. Itaque ut etiam rationis typicæ series digeratur, auro et argento probabili non est dubium eloquia Domini designari, quibus fides constat. Scrip-

tum est enim : *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Hyacinthus autem aeris habet similitudinem, quem spiramus, et cujus carpimus flatum : purpura quoque speciem aquarum exprimit : per coccum ignis intelligitur : terra per byssum; hæc enim ex terra gignitur. Ex his autem quatuor elementis corpus subsistit humanum.

13. Sive ergo mentis fidei præcedenti concinentia corporis facta subnectas : sive facta præcedant, et fides adstipuletur comes religiosa factorum, hic religiosi ornatus antistitis, hoc velamen est sacerdotis.

14. Bona ergo fides, cum pulcro operum renitet ornatu : de qua, ut ad summam loquar, definitiones istæ sunt, quæ non queunt solvi. Si ex nihilo est, non est Filius : si creatura est, non est creator : si factura est, non est omnium factor : si discens, non præcognitor : si accipiens, non est perfectus : si proficiens, non est Deus : si dissimilis, non imago : si per gratiam, non per naturam : si divinitatis expers, auctor malitiæ : *Nemo bonus, nisi unus Deus.*

CAPUT I.

Arrianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectionem non sine horrore propositam ut solvat, Christi sententiam ex personis loquentium, necnon ex ipsis dictionibus explicat.

15. Stupeo itaque ad reliqua, sancte Imperator, et toto corpore animoque deficio, esse aliquos homines, vel potius non homines, sed humana adopertos specie, intus autem dementiæ bestialis, qui post tanta Domini et tam divina beneficia, bonum negent ipsum auctorem bonorum.

16. Scriptum est, inquiunt : *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Scriptum agnosco : sed littera errorem non habet; utinam arriana interpretatio non haberet! Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Dictum Domini salvatoris agnosco : sed consideremus quando dicat, cui dicat, qua circumspectione dicat.

17. Dicit utique in hominis forma Dei Filius, et dicit scribæ, ei scilicet qui magistrum bonum Dei Filium nominaret, Deum negaret. Quod ille non credit, Christus adjungit; ut Dei Filium non ut bonum magistrum, sed ut bonum Deum credat. Nam sicubi unus Deus dicitur, nequaquam tamen Dei Filius ab unitatis plenitudine separatur; quomodo ubi unus Deus bonus nuncupatur, a plenitudine divinæ bonitatis unigenitus excluditur? Necesse est igitur aut Deum negent Dei Filium, aut Deum bonum esse fateantur.

18. Et ideo circumspectione cœlesti non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater; sed : *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Pater enim proprium generantis est nomen, Deus autem unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit, et ideo natura laudatur. Bonitas ergo in natura est Dei, et in natura Dei etiam Dei Filius; et ideo non quod singularitatis, sed quod unitatis est, prædicatur.

19. Non igitur a Domino bonitas negatur, sed talis discipulus refutatur. Nam cum scriba dixisset : *Magister bone*, respondit Dominus : *Quid me dicis bonum?* id est, quem Deum non credis, non est satis ut bonum dicas. Non tales ego quæro discipulos, qui me magis secundum hominem magistrum bonum, quam secundum divinitatem Deum bonum credant.

CAPUT II.

Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, nimirum ab ejus in Israelitas sub Testamento veteri, et in Christianos sub novo, beneficiis. Tum ubi subjecit utile sibi esse ut bonum Dominum ac judicem suum arbitretur : paternum de Filio testimonium adfert; immo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus proinde pejores Arriani esse declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, eamdem Christi bonitatem designantium, claudit expositio.

20. Sed nolo prærogativa naturæ suæ et privilegio potestatis utatur. Non dicatur bonus, si non meretur, a nobis. Si hoc non meretur operibus, si beneficiis non meretur, abdicetur suæ jure naturæ, subdatur nostro judicio. Qui judicaturus de nobis est, non dedigna-

tur judicari; ut justificetur in sermonibus suis, et vincat cum judicatur.

21. Hiccine ergo non bonus, qui bona tribuit mihi? Hiccine non bonus, qui cum sexcenta millia populi Judæorum persecutoribus suis cederent, dehiscentem subito Rubri maris æstum individua aquarum mole divisit; ut fideles circumfusa unda muniret, infidos refusa demergeret.

22. Hiccine non bonus, cujus imperio maria solidata fugientibus, saxa humefacta sitientibus; ut opus veri agnosceretur auctoris, cum humor rigesceret, petra inundaret? Quod ut agnosceres opus Christi, Apostolus dixit : *Petra autem erat Christus.*

23. Hiccine non bonus, qui tam innumera populi millia, ne qua incesseret fames, in deserto pavit pane cœlesti, sine usu laboris, cum fructu quietis; ita ut eorum per quadraginta annos nec vestimenta veterascerent, nec calceamenta tererentur, instar fidelibus futuræ resurrectionis ostendens, quod nec factorum decor splendidorum, nec circumfusæ virtutis nitor, nec vitæ cursus periret humanæ?

24. Hiccine non bonus, qui nobis cœlum fecit esse, quod terra est; ut sicut in cœlo, quasi in speculo quodam, stellarum lucentium refulgerent globi; ita etiam apostolorum et martyrum et sacerdotum, vice stellarum fulgentium, toto illucescerent chori mundo?

25. Ergo non solum bonus, sed etiam pastor bonus, hoc est, non sibi tantum, sed etiam ovibus suis bonus : *Bonus enim pastor animam suam ponit pro ovibus suis.* Posuit plane animam suam, ut nostram levaret : sed pro divinitatis potestate posuit et sumsit, sicut scriptum est : *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo sumendi eam. Nullus eam tollit a me, sed ego a memet ipso pono eam.*

26. Vides bonitatem, quia sponte posuit : vides potestatem, quia sumsit; et tu bonum negas, cum ipse de se in Evangelio dixerit : *Si ego bonus, quare oculus tuus nequam?* Ingrate, quid agis? Bonum negas, per quem bona speras, si tamen credas! Bonum negas, qui dedit nobis quæ oculus non vidit, nec auris audivit!

27. Mihi expedit ut bonum credam : *Bonum est enim confidere Domino.* Mihi expedit ut Dominum confitear; scriptum est enim : *Confitemini Domino, quoniam bonus.*

28. Mihi expedit, ut judicem meum bonum arbitrer; Dominus enim judex bonus domui Israel. Ergo si judex Dei Filius; utique quoniam judex Deus bonus, judex autem Dei Filius est; Deus bonus judex et Dei Filius est.

29. Sed fortasse non credas aliis, non credas Filio; audi Patrem dicentem : *Eructavit cor meum Verbum bonum.* Bonum ergo Verbum est, Verbum hoc de quo scriptum est : *Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Ergo si Verbum bonum, Filius autem Dei Verbum est : bonus utique Deus est Dei Filius; etiamsi non placeat Arrianis. Erubescant aliquando.

30. Judæi dicebant : *Bonus est.* Etsi alii dicebant : *Non est,* alii dicebant tamen : *Bonus est;* et vos omnes bonum negatis.

31. Bonus est, qui peccatum unius donat; et bonus non est, qui peccatum mundi abstulit! De ipso enim dictum est : *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*

32. Sed quid dubitamus? Credidit jam Ecclesia bonum, et confessa est dicendo: *Osculetur me ab osculis oris sui; quoniam bona ubera tua super vinum;* et alibi : *Et faux tua tamquam vinum est optimum.* Bonus ergo ille nos Legis et gratiæ nutrit uberibus, cœlesti curas hominum prædicatione demulcens; et nos bonum negamus, cum sit imago bonitatis, exprimens æternæ in se bonitatis effigiem, sicut et supra ostendimus scriptum, quia ipse est *speculum sine macula, et imago bonitatis illius!*

CAPUT III.

Filium Dei Deum bonum ac verum esse, cum Deus unus sit.

33. SED quid vobis videtur, qui bonum et verum Deum Dei Filium denegatis; cum scriptum sit quod nullus

Deus, nisi unus? Nam etsi sunt qui dicantur dii, an inter eos Christum annumeratis qui dicuntur, et non sunt? Cum speciale sit ejus, ut semper sit: et præter ipsum bonus et verus alius Deus non sit; quoniam in ipso est Deus: speciale autem etiam Patris sit, ut post ipsum verus alius Deus non sit; quia unus Deus, nec juxta Sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec juxta Arrianos Patrem Filiumque secernens. Pater enim et Filius distinctionem habent, ut Pater et Filius; separationem divinitatis non habent.

CAPUT IV.

Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique fœderis auctoritate demonstratur.

34. ITAQUE cum verus et bonus Dei Filius, utique omnipotens Deus Dei Filius: num hinc quoque dubitari potest? Supra diximus lectum quia Dominus omnipotens nomen est ei. Ergo quia Filius Dominus, Dominus autem omnipotens; omnipotens est Dei Filius.

35. Sed accipe etiam eam de qua dubitare nequeas, lectionem: *Ecce venit*, inquit, *cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt: et plangent se super eum omnes tribus terræ. Etiam, amen. Ego sum* A *et* Ω *dicit Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipotens*. Quem igitur compunxerunt, et quem speramus esse venturum, nisi Filium? Ergo omnipotens Dominus et Deus Christus est.

36. Accipe aliud, sancte Imperator, et accipe Christum loquentem: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Post honorem misit me super gentes, quæ deprædaverunt vos; quoniam qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego injicio manum meam super eos, qui deprædaverunt vos, et eruam vos, et erunt in prædam, qui deprædaverunt vos, et scient quia Dominus omnipotens misit me*. Utique qui dicit: Dominus est omnipotens: et qui misit, Dominus est omnipotens. Ergo et Patris et Filii omnipotentia: sed tamen Deus unus omnipotens; quia unitas potestatis est.

37. Atque ut scias, Imperator auguste, Christum esse, qui loquutus est et in propheta et in Evangelio, tamquam in prædestinatione Evangelii per Esaiam dicit: *Ipse qui loquebar, adsum*, hoc est: Adsum in Evangelio, qui loquebar in Lege.

38. Deinde alibi: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*. Quæ sunt omnia? Non utique loquutus est de creatis; hæc enim omnia facta sunt per Filium: sed ea quæ Pater habet, id est, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. Ergo eum qui omnia habet, quæ Pater habet (scriptum est enim: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*), omnipotentem esse dubitare non possumus.

CAPUT V.

Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit; ac maxime in eo immoratur, ut eumdem non raro ex humanæ naturæ affectu loquutum probet.

39. NEC vereor ne quia scriptum est de Deo: *Beatus et solus potens*, ab eo Dei Filius separetur; cum Scriptura Deum solum potentem dixerit, non Patrem solum: et ipse de Christo Deus Pater adserat per Prophetam: *Posui adjutorium super potentem*. Non ergo Pater solus potens, sed potens etiam Deus Filius; in Patre enim laudatur et Filius.

40. Certe ostendat aliquis quid sit, quod non possit Dei Filius: quis ei adjutor cum cœlum faceret, fuit: quis adjutor cum conderet mundum? An qui in constitutione Angelorum et Dominationum adjutore non eguit, eguit ut hominem liberaret?

41. Scriptum est, inquiunt: *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc*. Et ideo si omnipotens est, quomodo de possibilitate ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique ambigere eum de possibilitate non posse.

42. Verba, inquis, Christi sunt. Verum dicis: sed quando, et in qua forma loquatur, adverte. Hominis substantiam gessit, hominis adsumsit affectum. Denique supra habes quia progressus pusillum procidit in faciem suam, orans

et dicens : *Pater, si possibile est.* Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur; Deus enim possibile aliquid aut impossibile nesciebat? Aut aliquid impossibile Deo, cum scriptum sit : *Impossibile enim tibi nihil est?*

43. De quo autem dubitat, de se an de Patre? De eo utique qui dicit : *Transfer* : et dubitat hominis affectu. Ergo propheta non putat aliquid impossibile Deo. Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu credis! Num infra homines constituis Deum? Et dubitat de Patre Deus, et de morte formidat! Timet ergo Christus; et cum Petrus non timeat, Christus timet! Petrus dicit : *Animam meam pro te ponam*; Christus dicit : *Anima mea turbatur.*

44. Utrumque verum est, et plenum utrumque rationis; quod et ille qui est inferior, non timet : et ille qui superior est, gerit timentis affectum : ille enim quasi homo vim mortis ignorat, iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit; ut eorum qui sacramentum incarnationis abjurant, excluderetur impietas. Denique et hæc dixit, et Manichæus non credidit, Valentinus negavit, Marcion phantasma judicavit.

45. Eousque autem hominem quem veritate corporis demonstrabat, æquabat affectu, ut diceret : *Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; cum utique similiter sit Christi velle, quod Pater vult : cujus similiter est facere, quod Pater facit.

46. Quo loco etiam illa vestra quæstio conticescit, quam soletis objicere, quia dixit Dominus : *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; et alibi : *Ad hoc descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.*

CAPUT VI.

Occasione superiorum Scripturæ locorum tantisper digrediens, libertatem Domini primum ex eo quod eadem præditus affirmetur Spiritus sanctus, deinde expressis quibus ipsa Filio Dei adtribuitur, testimoniis demonstrat.

47. Ergo ut quasi interpositis plenioris expositionis paulisper induciis, cur dixerit : *Si possibile est*, voluntatis interim liberæ Dominum fuisse doceamus. In tantum processistis impietatis, ut negetis quod Filius Dei liberæ voluntatis sit *! At certe soletis etiam sancto Spiritui derogare, et negare non potestis scriptum esse : *Spiritus ubi vult, spirat. Ubi vult*, inquit, non ubi jubetur. Ergo si Spiritus ubi vult, spirat; Filius quod vult, non agit? Et certe idem Dei Filius in Evangelio suo dicit, ubi velit spirandi suppetere Spiritui facultatem. Numquid ergo superiorem fatetur; quia illi licet, quod sibi non licet?

48. Apostolus quoque dicit quia *omnia operatur unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult. Prout vult*, inquit, hoc est, pro liberæ voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio. Et dividit Spiritus non mediocria; sed quæ Deus consuevit operari, gratiam curationum, et operationem virtutum. Ergo dividit Spiritus prout vult, Filius Dei non liberat quem vult? Sed audi etiam ipsum agere quod vult. Dixit enim : *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui.* Et alibi : *Voluntarie sacrificabo tibi.*

49. Scivit sanctus apostolus Petrus Jesum in potestate habere quæ vellet; et ideo cum videret ambulare eum supra mare, ait : *Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas.* Petrus credidit quia si Christus jubeat, naturæ possit conditio mutari; ut humanis se subjiciat unda vestigiis, et discrepantium naturarum possit convenire concordia. Petrus poscit ut jubeat, non ut roget Christus : Christus non rogavit, sed jussit, et factum est : et Arrius contradicit?

50. Quid est tamen quod Pater velit, Filius nolit : aut Filius velit, et Pater nolit? *Pater quos vult, vivificat; et Filius quos vult, vivificat*, sicut scriptum est. Dic nunc quos vivificaverit Filius, et Pater vivificare noluerit. Cum autem Filius quos velit vivificet, et operatio

* Arrius ejusque sectatores cum libertatem aliter eripere Christo non possent, eo devenerant impietatis, ut ab illo non animam, sed solam carnem adsumtam contenderent.

una sit; vides quia non solum Filius voluntatem Patris; sed etiam Pater Filii faciat voluntatem. Quid est autem vivificare, nisi per Filii passionem? Passio autem Christi voluntas est Patris. Quos ergo Filius vivificat, per Patris vivificat voluntatem. Una igitur est voluntas.

51. Quæ autem voluntas Patris, nisi ut veniret Jesus in hunc mundum, et nos mundaret a vitiis? Audi leprosum dicentem : *Si vis, potes me mundare.* Respondit Christus, *Volo;* et statim sequutus est effectus sanitatis. Vides quia Filius suæ arbiter voluntatis est, et Christi voluntas eadem quæ paterna est? Quamquam cum dixerit : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* sine dubio quia nihil excipitur, quam Pater habet, camdem habet et Filius voluntatem.

CAPUT VII.

Redit ad propositæ difficultatis solutionem, et voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptos esse, ac proinde quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem oriri docet, atque ad id quod simul Deus et homo erat, referri.

52. Una ergo voluntas, ubi una operatio; in Deo enim voluntatis series operationis effectus est. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Denique ut scias vitam in voluntate esse hominis; quia mortem timemus : passionem autem Christi in voluntate divina; ut pateretur pro nobis cum Petrus eum vellet a passione revocare, Dominus ait : *Non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

53. Suscepit ergo voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit; quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo loquutus est; et ideo ait : *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* Mea est tristitia, quam meo suscepit affectu : Nemo enim moriturus exsultat. Mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret.

54. Doles igitur, Domine Jesu, non tua, sed mea vulnera : non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta : *Quia pro nobis dolet :* et nos, Domine, æstimavimus te esse in doloribus; cum tu non pro te, sed pro me doleres.

55. Et quid mirum si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? Quid mirum si moriturus pro omnibus tædeat; qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Verum et ibi piæ sororis lacrymis commovetur; quia mente humana tangebatur : et hic alto operatur affectu; ut sicut mors ejus mortem abstulit, livor ejus ulcera nostra sanavit : ita etiam mœrorem nostrum mœror ejus aboleret.

56. Ut homo ergo dubitat, ut homo turbatur : Non turbatur ejus virtus, non turbatur ejus divinitas : sed turbatur anima : turbatur secundum humanæ fragilitatis adsumtionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones; non enim Deus eo quod Deus erat, aut turbari aut mori potuisset. Denique, *Deus, Deus,* inquit, *meus, quare me dereliquisti?* Ut homo ergo loquitur, meos circumferens metus; quod in periculis positi, a Domino deseri nos putamus. Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur.

57. Sic enim et apostolus Paulus dixit : Quia *Christi carnem crucifixerunt.* Et alibi apostolus Petrus ait : *Christo passo secundum carnem.* Caro igitur est passa, divinitas autem mortis libera : passioni corpus naturæ humanæ lege concessit; an vero mori divinitas potest, cum anima non possit? *Nolite,* inquit, *timere eos qui corpus possunt occidere, animam autem non possunt.* Si ergo anima occidi non potest, quomodo divinitas potest?

58. Unde illud quod lectum est, Dominum majestatis crucifixum esse, non quasi in majestate sua crucifixum putemus : sed quia idem Deus idem homo, per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, Dominus majestatis dicitur crucifixus; quia consors utriusque naturæ, id est, humanæ atque divinæ, in natura hominis subiit passionem; ut indiscrete et Dominus majestatis dicatur esse qui passus est,

et Filius hominis, sicut scriptum est, *qui descendit de cœlo.*

CAPUT VIII.

Ex principio proxime ante constituto illud solvitur, quod Christus dixit : *Pater major me est.* Quæ verba et alia ejusdem rationis ubi secundum humanitatem intelligenda esse ostensum est, eumdem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur.

59. PER naturam igitur hominis et dubitavit, et tæduit, et resurrexit, quod enim cecidit, hoc resurgit. Per naturam hominis dicit etiam illud, de quo calumniari solent, quia dictum est: *Quoniam Pater major me est.*

60. Verum quia alibi dicitur: *Exivi a Patre, et veni in mundum : iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem;* quomodo vadit, nisi per mortem : et venit, nisi per resurrectionem? Denique addidit, ut de adsumtione se dixisse signaret : *Propterea dixi vobis priusquam fiat; ut cum factum fuerit, credatis.* Loquebatur enim passionem sui corporis, et resurrectionem per quam credere cœperant, qui ante dubitabant; neque enim Deus de loco ad locum transit, qui ubique semper est. Ut homo est qui vadit, ipse est qui venit. Denique et alibi dicit: *Surgite, eamus hinc.* In eo ergo vadit et venit, quod est commune nobiscum.

61. Nam quomodo potest minor esse Deus cum Deus perfectus et plenus sit? Sed minor in natura hominis : et miraris si ex persona hominis Patrem dixit majorem, qui in persona hominis se vermem dixit esse, non hominem; dixit enim : *Ego autem sum vermis, et non homo;* et alibi : *Sicut ovis ad occisionem ductus est.*

62. Si in hoc minorem dicis, negare non possum : sed, ut verbo utar Scripturæ, non minor natus, sed *minoratus*, hoc est, minor factus est. Quomodo autem minor factus, nisi quia : *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit :* non remittens utique quod erat, sed adsumens quod non erat; quia formam servi accepit.

63. Denique ut sciremus per susceptionem corporis minoratum, de homine se David prophetare signavit dicens : *Quid est homo, quod memor es ejus : aut Filius hominis, nisi quia visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab Angelis.* Et hoc ipsum interpretatus Apostolus, ait : *Nam paulo quam Angelos minoratum videmus Jesum, propter passionem mortis gloria et honore coronatum; ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem.*

64. Non solum ergo Patre, sed etiam Angelis minor Filius Dei factus est. Et si hoc ad præjudicium trahis; num ergo Filius in natura Dei minor est, quam sui Angeli qui ei serviunt et ministrant? Ita dum minorem vultis adserere, impietatem incurritis; ut Angelorum naturam Dei Filio præferatis. Sed *non est servus supra Dominum suum.* Denique et in carne constituto Angeli ministrabant; ut nihil eum agnoscas per naturam corporis imminutum. Neque enim Deus sui pati potuit detrimentum, cum id quod adsumsit ex Virgine, nec accessio divinæ nec diminutio potestatis sit.

65. Non est ergo secundum divinitatem minor, qui plenitudinem habet divinitatis et gloriæ. Major enim et minor in iis quæ corporalia sunt, distingui solent : aut statu major, aut plenitudine, aut certe ætate. Vacant ista, ubi de divinis tractatus inducitur. Major enim vulgo dici solet, qui aliquem instituit et informat : in Dei autem sapientiam non cadit, ut instituta sit alterius disciplinis; cum ipsa disciplinarum omnium tradiderit institutum. Quam bene autem posuit Apostolus : *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem;* ne divinitatis illam passionem putaremus fuisse, non carnis!

66. Ergo si non invenerunt quemadmodum possent probare majorem, non verbis calumnientur, sed verborum rationem requirant. Ergo illos interrogo quo putent esse majorem? Si quia Pater est, eo majorem putant : sed non hic ætas et tempus, neque canities Patris, et filii pueritia est; hæc enim majorem solent facere patrem. Cæterum pater et filius generantis et nati nomina sunt, quæ non videntur separare, sed jungere;

non enim pietas naturæ detrimentum est: namque homines sibi invicem conciliat necessitudo, non separat.

67. Itaque si nec de natura adferre possunt aliquam quæstionem, vel testimoniis credant. Denique Filium non esse eo minorem, quia Filius est, Evangelista testatur; et æqualem esse, quia Filius est, ipse significat dicens: *Propterea enim volebant eum occidere Judæi, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem proprium dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.*

68. Non Judæi hoc dicunt, sed Evangelista testatur, quod æqualem se faciebat Deo, proprium se filium Dei dicens. Non enim scriptum est ex persona Judæorum dicentium: Propterea volebamus eum occidere; sed Evangelista ex sua persona dicit: *Propterea enim volebant illum Judæi occidere.* Et interpretatus est causam ideo Judæos ad necem ejus esse commotos, quod cum et sabbatum quasi Deus solveret, et Deum Patrem sibi proprium vindicaret, non solum in solutione sabbati majestatem divinæ potestatis, sed etiam in Patris proprii nomine jus sibi æternæ æqualitatis adsclsceret.

69. Quibus aptissime respondit Dei Filius, ut et Dei se Filium, et æqualem probaret: *Quæcumque,* inquit, *Pater fecerit, eadem et Filius facit similiter.* Filius igitur Patri et dicitur et probatur æqualis. Bona æqualitas, quæ et differentiam divinitatis excludit, et cum Filio Patrem signat, cui Filius sit æqualis: non est enim diversa, nec singularis æqualitas; quia nemo æqualis ipse sibi solus est. Ergo Evangelista interpretatus est quid sit proprium Filium Dei se dicere, hoc est, æqualem se facere Deo.

70. Unde id sequutus Apostolus dixit: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.* Quod enim quis non habet, rapere conatur. Ergo non quasi rapinam habebat æqualitatem cum Patre, quam in substantia sui tamquam Deus et Dominus possidebat. Unde addidit: *Formam servi accepit.* Contrarium utique servus, et æqualis. Æqualis ergo in Dei forma, minor in susceptione carnis, et hominis passione. Nam quomodo eadem posset minor esse æqualisque naturæ? Quomodo autem si minor est, eadem similiter facit, quæ Pater facit? Nam quemadmodum eadem operatio diversæ esset potestatis? Numquid sic potest minor, quemadmodum major operari? aut una operatio potest esse, ubi diversa substantia est?

71. Itaque accipe Christum secundum divinitatem minorem non posse dici. Ipse loquitur ad Abraham: *Per me ipsum juravi.* Ostendit autem Apostolus eum qui per se jurat, minorem esse non posse. Itaque sic ait: *Abrahæ cum repromisisset Deus, quoniam nullum alium majorem habebat, juravit per se ipsum, dicens: Nisi benedicendo benedixero te, et multiplicando multiplicavero te.* Ergo majorem non habuit Christus, et ideo per se juravit. Et bene addidit: *Homines enim per majorem se jurant; quia homines majorem habent, Deus non habet.*

72. Aut si volunt de Patre dictum videri, reliqua non cohærent; neque enim Pater visus est Abrahæ, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. Denique Filius Dei dicit: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est.* Ipse est ergo qui per se juravit, quem Abraham vidit.

73. Et revera quomodo majorem habet, qui divinitate cum Patre unum est? Quod enim unum est, dissimile non est: inter majorem autem minoremque discretio est. Ergo de Filio et Patre præsentis docet lectionis exemplum, quia nec Pater minorem habet, nec majorem Dei Filius; cum in Patre et Filio nulla distantia divinitatis sit; sed una majestas.

CAPUT IX.

Objicientibus Filium cum a Patre sit missus, eo utique minorem esse; respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur. Additur etiam Spiritum mitti a Patre et Filio, ut utriusque operationum unitas designetur: Hinc admonemur sedulo distinguendum quæ locutiones Christo ut Deo, quæve eidem ut homini conveniant: quarum exempla non pauca subjiciuntur exponunturque.

74. Nec illud sane metuo, quod solent obtendere minorem esse, quia mis-

sus est. Si enim et minor non docetur, et honorificentiæ docetur æqualitas; cum ita omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem, constat eo minorem non esse, quod missus est.

75. Non ergo humani sermonis angustias, sed verborum caritatem intuere, operibus crede. Considera quia Dominus noster Jesus Christus in Esaia loquutus est ab Spiritu sancto esse se missum. Numquid ergo Spiritu minor Filius, quia missus ab Spiritu est? Habes igitur scriptum quod Filius a Patre et Spiritu ejus dicat esse se missum: *Ego sum*, inquit, *primus, et ego in æternum, et manus mea fundavit terram, dextera mea solidavit cœlum.* Et infra: *Ego loquutus sum, et ego vocavi; adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et audite hæc: non in occulto ab initio loquutus sum. Cum fierent, illic eram: et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus.* Utique qui cœlum fecit et terram, ipse dicit a Domino et a Spiritu ejus esse se missum. Videtis ergo quod simplicitas sermonis, non injuria missionis sit. Ipse igitur missus a Patre, ipse est missus ab Spiritu.

76. Et ut cognoscas nullam majestatis esse distantiam, etiam Filius Spiritum mittit, sicut ipse dixit: *Cum venerit autem paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis, qui a Patre meo procedit.* Hunc eumdem paraclitum et a Patre esse mittendum supra docuit dicens: *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.* Vide unitatem, quia quem Deus Pater mittit, mittit et Filius: et quem mittit Pater, mittit et Spiritus. Aut si nolunt Filium missum, quia dexteram Patris Filium legimus: ipsi de Patre quod de Filio abnuunt, fatebuntur: nisi forte aut alterum sibi Patrem, aut alterum sibi Filium inveniant Arriani.

77. Sileant igitur inanes de sermonibus quæstiones; quia regnum Dei, sicut scriptum est, non in persuasione verbi est, sed in ostensione virtutis. Servemus distinctionem divinitatis et carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius; quia in eodem utraque natura est: et si idem loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quæ sunt divina; quia Verbum est: quasi homo dicit quæ sunt humana; quia in mea substantia loquebatur.

78. *Hic est panis vivus, qui descendit de cœlo.* Panis hic caro est, sicut ipse dixit: *Hic panis quem ego dabo, caro mea est.* Hic est qui descendit de cœlo, hic est quem Pater sanctificavit, et misit in hunc mundum. Nec ipsa littera nos docet sanctificatione divinitatem eguisse, sed carnem. Denique ipse Dominus dixit: *Et ego memet ipsum sanctifico pro ipsis;* ut agnoscas quod et sanctificatur in carne pro nobis, et divinitate sanctificat.

79. Hic idem est quem Pater misit, sed *factum ex muliere, factum sub Lege,* ut Apostolus dixit. Hic est qui ait: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me.* Hic est qui dicit: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo est, an ego a me ipso loquar.* Alia ergo ex Deo doctrina, alia ex homine. Itaque Judæi cum doctrinam ejus secundum hominem quærerent, et dicerent: *Quomodo hic litteras novit, cum non didicerit?* respondit Jesus, et dixit: *Mea doctrina, non est mea;* nam cum sine eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere, qui doctrinam non didicerit, sed invenerit.

80. Adinvenit enim omnem viam disciplinæ, ut supra lectum est; nam utique de Filio Dei dictum est: *Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum, qui adinvenit omnem viam disciplinæ. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quomodo ergo secundum divinitatem doctrinam suam non habet, qui adinvenit omnem viam disciplinæ, antequam videretur in terris? Aut quomodo minor, de quo dictum est: *Non æstimabitur alius ad eum?* Utique incomparabilis dicitur, ad quem nemo alius æstimari potest: sed ita incomparabilis, ut Patri nequeat ante-

ferri. Quod si de Patre dictum putant, impietatem Sabellii non evadent, ut Patri susceptionem humanæ carnis adtribuant.

81. Persequamur sequentia : *Qui a semet ipso,* inquit, *loquitur, gloriam suam quærit.* Vide unitatem, quæ et Patrem signat et Filium. Non potest non esse qui loquitur : sed non potest a semet ipso esse quod loquitur, in quo naturaliter ex Patre sunt omnia.

82. Quid est autem : *Gloriam suam quærit?* Hoc est, non divisam a Patre gloriam? nam utique et Verbum Deus habet gloriam. Denique dicit : *Ut videant gloriam meam.* Sed illa Verbi gloria eadem Patris gloria est, sicut scriptum est : *Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.* Ita igitur secundum divinitatem Dei Filius suam gloriam habet, ut Patris et Filii una sit gloria. Non est ergo minor in claritate, quia una gloria : non minor divinitate, quia plenitudo divinitatis in Christo est.

83. Et quomodo, inquis, scriptum est : *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum?* Qui hoc dicit, clarificatione, inquis, indiget. Hucusque oculos habes : quod reliquum est non legisti; sequitur enim *Ut Filius tuus clarificet te.* Numquid et Pater indiget, qui clarificandus a Filio est?

CAPUT X.

Objectionem a Filii obedientia desumtam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse, addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse.

84. Pari modo obedientiam Filii objicere solent; quia scriptum est : *Et specie inventus ut homo : humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* Et hominem præmisit, et usque ad mortem dixit; ut intelligeremus obedientiam mortis non divinitatis fuisse, sed incarnationis : in qua et officia nostra suscepit, et nomina.

85. Didicimus itaque unam esse potentiam Trinitatis, quam nos in ipsa atque post ipsam docuit passionem; Filius enim patitur per corporis sacramentum, apostolis Spiritus sanctus infunditur : in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce signatur. Didicimus unam Patris et Filii esse imaginem, unam similitudinem, unam sanctificationem. Didicimus unam esse operationem, unam gloriam, unam quoque divinitatem.

86. Unus ergo et solus Deus; quia scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Unus Deus, non ut ipse sit Pater et Filius, sicut impius Sabellius adserit : sed quia Patris et Filii, Spiritusque sancti una divinitas sit : ubi autem una divinitas, una voluntas, una præceptio.

87. Denique ut scias et Patrem esse, et Filium esse, et unum opus Patris ac Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit : *Ipse autem Deus, et Pater noster, et Dominus noster Jesus dirigat viam nostram ad vos.* Et Patrem loquitur, et Filium loquitur : sed unitas directionis est; quia unitas potestatis est. Sic et alibi habes : *Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia; consoletur corda vestra, et confirmet.* Quantam unitatem ostendit, ut consolationis unitas non pluralitas sit! Conticescat ergo perfidia, aut si ratione non vincitur, morali humanitate flectatur.

88. Consideremus quam moraliter egerit Dominus; ut nos non solum fidem, sed etiam mores doceret. Namque in forma hominis constitutus, subditus erat Joseph et Mariæ. Numquid ergo minor et hominibus, quia subditus? Aliud pietatis, aliud potestatis est : sed non præjudicat pietas potestati. In quo ergo legis subditum Patri? In corpore scilicet, in quo erat subditus matri.

CAPUT XI.

Proponit cum Arrianis humaniter agere Christi exemplo vulnera vino et oleo curantis : ad quod cœleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, et qua utilitate, tradit. Hinc aperit quan-

tum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnem infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumpebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse: nec metuendum ne fides hæc displiceat Patri; quippe qui in Filio sibi complacere significet.

89. AGAMUS et nos moraliter, persuadeamus illis quod sibi prosit, obsecremus et ploremus ante Dominum qui fecit nos. Non enim vincere volumus, sed sanare: non insidiose agimus, sed religiose monemus. SÆPE FLECTIT humanitas, quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. Denique Dominus illum hominem qui ex Hiericho descendens, incidit in latrones, quem non asperioribus Legis medicamentis, non prophetico rigore curaverat, oleo curavit et vino.

90. Veniant ergo ad hunc omnes qui sanari volunt, accipiant medicamentum, quod et a Patre detulit, et præparavit in cœlo, ex illis confectum immortalibus succis. Hoc ex terra non pullulat; expers enim est omnis natura hujus confectionis. Divino enim consilio suscepit hanc carnem, ut ostenderet legem carnis legi esse subditam mentis. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret, qui homines erudiret.

91. Quid mihi prodesset, si quasi Deus exerta potestate divinitatem suam tantummodo inviolabilem demonstrasset? Aut cur susciperet carnem, nisi ut tentari se naturæ atque infirmitatis meæ conditione pateretur? Tentari debuit, compati mihi debuit; ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. Vicit per continentiam, vicit per contemtum divitiarum, vicit per fidem: calcavit ambitionem, fugavit intemperantiam, lasciviam relegavit.

92. Hoc medicamentum Petrus vidit, et retia sua, instrumenta videlicet quæstus et subsidia, dereliquit, renuntians carnis concupiscentiæ tamquam corruptæ navi, in quam quasi sentina quædam multarum ingreditur passionum. Magnum ergo medicamentum, quod non solum cicatricem vetusti vulneris amputavit, sed etiam causam passionis incidit. O fides thesauris omnibus opulentior! o vulnerum nostrorum, peccatorumque medicina præstantior!

93. Consideremus quia nobis prodest bene credere. Mihi enim prodest scire quia propter me Christus suscepit meas infirmitates, mei corporis subiit passiones: pro me peccatum, hoc est, pro omni homine, pro me maledictum factum est, pro me atque in me subditus atque subjectus, pro me agnus, pro me vitis, pro me lapis, pro me servus, pro me filius ancillæ, pro me diem judicii ignorans, pro me nesciens diem aut horam.

94. Nam quomodo posset diem nescire, qui dies fecit et tempora? Quomodo posset diem ignorare judicii, qui et horam futuri judicii expressit et causam? Factus ergo maledictum non secundum divinitatem, sed secundum carnem; scriptum est enim: *Maledictus omnis qui pendet in ligno*. Secundum carnem utique pependit; et ideo maledictum, qui nostra maledicta suscepit. Ille flevit, ne tu homo diu fleres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres.

95. GRANDE REMEDIUM, solatium habere de Christo. Ille enim pro nobis hæc patientius tulit, et sumus qui patienter hæc pro illius nomine ferre nequeamus! Quis appetitus non discat ignoscere, quando et pro persecutoribus suis Christus etiam crucifixus orabat? Videsne illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse virtutes? Cur de remediis nostris ei quæstionem movemus? Lacrymæ illæ nos lavant, fletus illi nos abluunt, ac dubitatio illa nos firmat; ne tu si cœperis dubitare, desperes. Quanto major est injuria, tanto uberior debetur gratia.

96. Sed in ipsis injuriis cognosce divinitatem. In cruce pendebat, et elementa ei omnia serviebant. Sol refugit, dies occidit, obfusæ et circumfusæ tenebræ, terra tremuit: non tremuit qui pependit. Quid aliud hæc, quam Auctoris reverentiam signant? Quia in cruce est, vides: quia regnum Dei donat, non vides. Quia mortem gustavit, legis: quia latronem quoque ad paradisum

invitavit, non legis. Mulieres flentes intueris ad tumulum, non intueris Angelos excubantes. Quid dixerit legis, quid gesserit non legis. Dicis Chananææ mulieri dixisse Dominum : *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel :* non dicis, quoniam id quod ab ea rogatus est, fecit.

97. Unde intelligere te convenit, quia missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitratu : alioquin contemtum ostendis Patris. Si enim, ut tu interpretaris, paternorum famulus præceptorum Christus venerat in Judæam, ut solis ejus incolis mederetur, et Chananææ prius filiam, ut legimus, liberavit; non utique alieni fuit exsecutor imperii, sed voluntarii liber arbitrii. Ubi autem libertas voluntatis, ibi nulla prævaricatio missionis.

98. Nec vereare ne displiceat Patri, quod fecit Filius; cum ipse dicat : *Quæcumque placita sunt ei, facio semper;* et alibi : *Opera quæ ego facio, ipse facit.* Quomodo ergo Patri potuit displicere, quod ipse fecit per Filium? Unus enim Deus, sicut scriptum est, *qui justificavit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem.*

99. Omnia lege, omnia diligenter adverte; invenies sic demonstrasse se Christum, ut Deus in homine cerneretur : nec malitiose accipias de Patre Filium gloriantem; cum audias Patrem in Filio complacentem.

CAPUT XII.

Christum in persona judicis consideratum catholici an Arriani melius sibi concilient, inquiritur. Objectio propter judicis sessionem ac Patris voces exorta dissolvitur ; demonstraturque nullam in Filio nec subjectionem significari, quod sedeat a Patre invitatus : nec prælationem, quod ad ejus dextram sedeat. Denique ex Angelico trisagio personarum in Deo trinitatem, ac simul unitatem naturæ significari declaratur.

100. Sed si moralibus flecti non queunt, provocemus ad judicem. Ad quem tandem ibimus? Nempe ad eum qui judicium habet. Numquid ad Patrem? Sed *Pater non judicat quemquam; omne enim judicium dedit Filio.* Dedit utique generando, non largiendo. Vide quam te noluerit Filio suo derogare, ut tibi ipsum judicem daret.

101. Videamus ergo ante judicium quis causam meliorem habeat; ego, an tu. Nempe prudentis auctoris est prius conciliare sibi judicem. Hominem honoras, Deum non honoras? Quid ergo conciliat cognitorem, honorificentia, an injuria? Pone me peccasse, quod non est; num offenditur honore suo Christus? Peccamus omnes : quis ergo veniam promerebitur, qui defert honorificentiam, an qui irrogat contumeliam?

102. Aut si te ratio non movet, species saltem judicii ipsa commoveat. Adtolle oculos ad judicem tuos, intuere qui sedeat, cum quo sedeat, ubi sedeat. Sedet Christus ad dexteram Patris. Aut si oculis hoc non potes comprehendere, audi dicentem Prophetam : *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam.* Sedet ergo ad dexteram Patris Filius. Dic nunc qui de sæcularibus arbitraris æstimanda divina, num tibi videatur inferior qui ad dexteram sedet? num injuria Patris, quia ad sinistram sedet? Pater honorat, et tu injuriam putas? Pater mavult id esse pietatis exemplum, et tu putas præceptionis imperium? De morte surrexit, et ad dexteram Dei sedet.

103. Sed *dixit*, inquis, Pater. Accipe etiam ubi non dicit Pater, et prædicit Filius : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis.* Et hoc de adsumtione corporis dicit; huic dicit : *Sede ad dexteram meam.* Nam si de æterna sede divinitatis inquiris, interrogatus a Pilato si ipse esset rex Judæorum, ait : *In hoc sum natus.* Unde et Apostolus monet hoc esse nobis utile, si Christum non ex præcepto, neque ex gratia, sed quasi dilectissimum Filium ad dexteram Dei sedere credamus. Sic enim habes : *Quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens : quæ sursum sunt, sapite.* Hoc est enim superiora sapere, credere quia Christus ut sedeat, non quasi justus obsequitur, sed quasi Filius dilectissimus honoratur. Propter rationem ergo

corporis dicit : *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

104. Quod si et hoc ad calumniam trahis, quia Pater dixit : *Ponam inimicos tuos;* etiam Pater trahit ad Filium, quos Filius suscitet atque vivificet : *Nemo enim*, inquit, *potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, adtraxerit eum : et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Et tu Filium Dei pro infirmitate dicis esse subjectum, cui Pater adtrahit, quos ille in novissimo die suscitet? Hæccine tibi videtur esse subjectio, in qua regnum Patri paratur, cum Pater ad Filium trahat, et calumniæ locus non sit, cum Patri regnum Filius tradat, nec aliquid præferatur? Hæc enim documenta pietatis sunt, quod et Pater Filio, et Filius Patri tradat; ita enim sibi tradunt, ut neque ille qui accipit, quasi alienum adquirat : nec qui tradit, amittat.

105. Ad dexteram quoque sedere nulla prælatio est, neque ad sinistram injuria; divinitas enim gradum nescit, nec loco aliquo circumscribitur, nec temporibus definitur. Angustis animis homines ista pensamus. Nulla differentia caritatis, nullum discrimen est unitatis.

106. Sed cur longius evagamur? Circumspectasti omnia, vidisti judicem, advertisti Angelos prædicantes. Illi laudant, et tu vituperas! Dominationes et Potestates venerantur, et tu calumniaris! Adorant omnes sancti ejus : non adorat Dei Filius, non adorat Spiritus sanctus. Seraphim dicunt : *Sanctus, sanctus, sanctus.*

107. Quid sibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio, cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio cur, nisi quia Pater et Filius et Spiritus sanctus sanctitate unum sunt? Non dixit semel, ne Filium sequestraret : non bis, ne Spiritum præteriret : non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse deitatem, cum tertio dixisset : *Sanctus, sanctus, sanctus;* addidit singulariter : *Dominus Deus sabaoth.* Sanctus igitur Pater, sanctus Filius, sanctus et Dei Spiritus. Adoratur igitur Trinitas, non adorat : laudatur Trinitas, non laudat. Ego malo sicut Seraphim credere, et sicut omnes Potestates Virtutesque cœlestes adorare.

CAPUT XIII.

Continuata judicii Dominici allegoria, blasphemas Arrianorum, Sabellianorum, et Manichæorum de suo judice opiniones Ambrosius paucis refellit. Deinde propositis Christi de cæteris suis adversariis expostulationibus, judicium sibi mitius futurum sperat.

108. Igitur prosequutionem tuam videamus, quemadmodum concilies tibi judicem. Dic sane, dic, inquam : Ego te, Christe, puto esse dissimilem Patri. Respondebit et ille : Discerne, si potes; discerne, inquam, in quo putes esse dissimilem.

109. Dic aliud : Creaturam, inquies, te arbitror. Respondebit et Christus : Si duorum hominum testimonium verum est, tu nec mihi, nec Patri saltem credere debuisti, qui genitum nominavit?

110. Bonum, inquies, nego. Dicet et ille : Fiat tibi secundum fidem tuam, ut tibi bonus non sim.

111. Omnipotentem non arbitror. Respondebit et ipse : Non possum ergo tibi tua peccata donare.

112. Subjectum dico. Referet ad hoc : Cur igitur libertatem ac veniam ab eo petis, quem putas pro servitio esse subjectum?

113. Video hærere prosequutionem tuam : non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum conscius. Non invideo veniam; quia ipse opto indulgentiam : votum tuum scire desidero. En allego apud judicem desideria tua : non prodo crimina, seriem tuorum exspecto votorum.

114. Dic itaque ea quæ in communi voto sunt; dic, inquam : Domine, fac me ad imaginem Dei. Respondebit ille : Ad quam imaginem? Quam negasti!

115. Dic, Fac me incorruptibilem. Referet utique : Quomodo te incorruptibilem facere possum, quem tu creaturam dicendo, capacem corruptibili-

tatis esse voluisti! Mortui resurgent incorrupti, et tu corruptibilem dicis quem Deum cernis!

116. Dic, Bonus esto mihi. Dicet tibi: Quid postulas, quod negasti? Ego te bonum esse volui, ego dixi: *Estote sancti, quoniam ipse sanctus sum;* et tu mihi id negare contendis! et tu exspectas veniam peccatorum! Sed nemo potest donare peccata, nisi solus Deus. Itaque cum verus et solus tibi Deus non sim, non possum utique tua peccata donare.

117. Hæc Arrianus dicat, et Photinianus: Nego te, inquit, Deum. Respondebit ei Dominus: *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus.* De quo dictum putas, de Judæo, de gentili, an de diabolo? De quovis dictum sit, Photiniane, tolerabilior est ille, qui tacuit: tu vero et voce ausus es dicere, ut insipiente insipientior probareris. Negas ergo, inquit, Deum; cum ego dixerim: *Dii estis, et filii Excelsi omnes.* Et tu Deum negas, cujus opera divina circumspicis!

118. Dicat et Sabellianus: Ego te ipsum Patrem et Filium et Spiritum sanctum arbitror. Respondebit ei Dominus: Non audis Patrem, non audis Filium. Numquid hic ulla confusio est? Scriptura ipsa te docet Patrem esse, qui detulit judicium: Filium esse, qui judicat. Non audisti me dicentem: *Solus non sum; sed ego, et qui misit me Pater.*

119. Dicat et Manichæus: Ego auctorem carnis nostræ diabolum credo. Respondebit ei: Ergo quid facies in cœlestibus? Vade ad auctorem tuum. Ego eos volo mecum esse, quos dedit mihi Pater. Tu te a diabolo creatum, Manichæe, arbitraris: ad illius ergo festina sedem; ubi ignis et sulphur, ubi non restinguitur ejus incendium, ne umquam pœna moriatur.

120. Mitto alia hæreticorum portenta, non nomina; quid eis erit judicii, quæ erit forma sententiæ? Respondebit his omnibus et ille moraliter: *Populus meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te?* Nonne ex Ægypto eduxi te, et ex domo servitutis liberavi te?

121. Sed parum est ex Ægypto liberasse, et ex domo servitutis eripuisse: plus est te ipsum dedisse pro nobis. Dices ergo: Nonne vestras omnes suscepi injurias? Nonne corpus meum pro vobis obtuli? Nonne mortem appetivi, quod non erat divinitatis meæ, sed vestræ redemtionis? Hæccine referuntur gratiæ? Hoc profecit sanguis meus, sicut in Propheta ipso jam dixi: *Quæ utilitas in sanguine meo; quia descendi in corruptionem?* Hoc ergo profecit, ut me impie negaretis, pro quibus ista sustinui.

122. Ego vero tunc, Domine Jesu, etsi gravium peccatorum mihi ipse sim conscius, dicam tamen: Non te negavi; habes quod ignoscas fragilitati carnis. Delictum fateor, peccatum non abnuo: *Si vis, potes me mundare;* quia hoc dixit, emeruit. *Ne*, quæso, *in judicium intres cum servo tuo.* Non quæro ut judices, sed ut ignoscas.

CAPUT XIV.

Judicis exponit sententiam; discussisque adversariorum cavillis, ab ea provocationem non dari planum facit.

123. Quid putamus Christum judicaturum? Ego scio, judicaturum dico! Immo jam judicavit. Tenemus ejus sententiam: *Omnes*, inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum.*

124. Si displicet sententia, appella ad Patrem, rescinde judicium, quod Pater detulit. Dic quia dissimilem habet filium. Respondebit tibi: Ego ergo mentitus sum, qui dixi Filio: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.*

125. Dic quia creavit. Respondebit tibi: Cur ergo adorasti, quem creaturam putasti?

126. Dic quia minorem generavit Filium. Respondebit: Metire*, videamus.

127. Dic quia ei non debuisti credere. Referet ad hoc: Non tibi dixeram: *Hic*

* Irridentur hic Arriani, qui cum philosophiæ placitis niti se jactarent, relationem quantitatis, ubi philosophice loquendo qualitatis esse debeat, inducebant.

est filius meus dilectissimus, in quo complacui, ipsum audite? Quid est, *ipsum audite?* dicentem utique : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Hoc audierunt apostoli, sicut scriptum est : *Et ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde.* Si ceciderunt qui confessi sunt, quid facient qui negarunt? Sed illos Jesus tetigit et levavit : vos jacere patietur; ne videatis gloriam, quam negastis.

128. Videamus ergo quoniam quem Filius damnat, et Pater damnat. Et ideo honorificemus Filium, sicut honorificamus Patrem; ut per Filium ad Patrem pervenire possimus.

CAPUT XV.

Modeste sentit de Opere suo : dicit tamen ad fidem illud sufficere; cum divinæ generationi tot locis Scriptura suffragetur, cui obsurdescunt Arriani. Horum pervicaciam judaicæ plane similem patefaciens, adprecatur illis veritatis amorem. Postremo deserendos eos, utpote hæreticos et antichristos, docet.

129. Hæc ego, Imperator auguste, carptim ac breviter impolita magis proposui, quam enodata digessi. Quod si qua Arriani inconsummata arbitrantur, ego vix fateor inchoata : si qua adhuc superesse opinantur, ego prope omnia; infidelibus enim totum deest, abundat fidelibus. Denique una confessio Petri abundavit ad fidem Christo : *Tu es Christus Filius Dei vivi;* sat est enim generationem scire divinam, non divisam, non diminutam, non derivatoriam, non creatam.

130. Hoc etiam totis Scripturarum exponitur libris, nec adhuc ab impiis creditur : *Incrassatum est* enim, ut scriptum est, *cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos gravaverunt; ne quando oculis suis videant, et auribus audiant, et corde intelligant.* Namque, more Judaico, aures suas Arriani claudere solent, aut serere tumultus, quotiescumque verbum salutis auditur.

131. Et quid mirum si humanis vocibus credere non soleant infideles, qui non credunt divinis? Filius Dei dicebat, sicut habes in Evangelio : *Pater, clarifica nomen tuum.* Vox Patris de cœlo audita est dicentis : *Et clarificavi, et iterum clarificabo.* Infideles hæc audiebant, sed non credebant. Dicebat Filius, respondebat Pater; et dicebant Judæi : *Tonitruum factum est illi;* alii dicebant : *Angelus loquutus est ei.*

132. Paulus quoque, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, cum voce Christi vocaretur ad gratiam, pluresque comites pariter incederent, solus vocem Christi audisse se dixit. Adeo, sancte Imperator, qui credit, audit; et audit, ut credat : qui non credit, non audit; sed nec vult, nec potest audire, ne credat!

133. Atque utinam, quod in me est, audire vellent, ut crederent : audire cum bona caritate et mansuetudine, ut verum quærentes, non veritatem impugnantes. Scriptum est enim, ut non intendamus *fabulis et genealogiis interminabilibus, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem Dei, quæ in fide est. Finis autem præcepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Alibi quoque idem Apostolus dicit : *Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita.*

134. Tales deserendos Apostolus dicit, qui quæstiones serunt, hoc est hæreticos : de quibus et alibi dicit quod *discedent quidam a fide, intendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum.*

135. Et Johannes dicit hæreticos esse antichristos, Arrianos utique designans. Hæc enim hæresis post omnes hæreses cœpit, et ex omni hæresi venena collegit. Sicut enim de Antichristo scriptum est quia *aperuit os suum in blasphemiam ad Deum, blasphemare nomen ejus, et bellum facere cum sanctis ejus :* ita et isti Filio Dei derogant, nec martyribus pepercerunt; et, quod fortasse ille non faciet, Scripturas falsavere divinas. Itaque qui dicit quia Jesus non est Christus, hic est Antichristus : qui negat Salvatorem mundi, negat Jesum : qui negat Filium, negat et Patrem; quia

scriptum est : *Omnis qui negat Filium, negat et Patrem.*

CAPUT XVI.

Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat. Ex pietate Imperatoris hanc spem confirmat, superiores clades hæresi orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fideli exercitui, regioni, ac duci ferat auxilium.

136. Neque vero te, Imperator, pluribus tenere debeo bello intentum, et victricia de barbaris trophæa meditantem. Progredere plane scuto fidei septus, et gladium spiritus habens : progredere ad victoriam superioribus promissam temporibus, et divinis oraculis prophetatam.

137. Namque et futuram nostri depopulationem, et bella Gothorum Ezechiel illo jam tempore prophetavit; sic enim habes : *Propterea prophetiza, fili hominis, et dic : O Gog, hæc dicit Dominus : Nonne in die illa cum constituctur habitare populus meus Israel in pace, surges et venies de loco tuo, ab extremo Aquilone : et gentes tecum multæ, sessores equorum omnes, congregatio multa et magna, et virtus copiosa; et adscende ad populum meum Israel, ut nubes operire terram in novissimis diebus* *, etc.

138. Gog iste Gothus est, quem jam videmus exisse, de quo promittitur nobis futura victoria, dicente Domino : *Et deprædabuntur eos, qui deprædati eos fuerant, et despoliabunt eos, qui sibi spolia detraxerant, dicit Dominus. Eritque in die illa, dabo Gog,* hoc est, Gothis, *locum nominatum, monumentum Israel multorum virorum congestum, qui supervenerunt ad mare : et per circuitum struet os vallis, et obruet illic Gog et totam multitudinem ejus, et vocabitur Ge* * *Polyandrium Gog; et obruet eos domus Israel, ut purgetur terra.*

139. Nec ambiguum, sancte Imperator, quod qui perfidiæ alienæ pugnam excepimus **, fidei catholicæ in te vigentis habituri simus auxilium. Evidens enim ante hac divinæ indignationis causa præcessit; ut ibi primum fides Romano imperio frangeretur, ubi fracta est Deo.

140. Non libet confessorum neces, tormenta, exsilia recordari, piorum sacerdotia proditorum munera. Nonne de Thraciæ partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum limitem sacrilegiis pariter vocibus et barbaricis motibus audivimus inhorrentem? Quid poterat nobis vicinia tam feralis invehere? aut quemadmodum res Romana tali tuta poterat esse custodia?

141. Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exsilio ***, nostroque sanguine, confessorum neces, exsilia sacerdotum, et nefas tantæ impietatis eluimus : satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. Convertere, Domine, fideique tuæ adtolle vexilla.

142. Non hic aquilæ militares, neque volatus avium exercitum ducunt : sed tuum, Domine Jesu, nomen et cultus. Non hic infidelis aliqua regio, sed ea quæ confessores mittere solet Italia; Italia aliquando tentata, mutata numquam : quam dudum ab hoste barbaro defendisti, nunc etiam vindicasti. Non hic in Imperatore mens lubrica, sed fides fixa.

143. Ostende nunc evidens tuæ majestatis indicium; ut is qui te verum virtutum Dominum, et cœlestis militiæ

* Hanc ipsam Ambrosii interpretationem cum Proclus, Constantinopolitanus episcopus, imperante Theodosio juniore, verba e suggestu faciens, ad victoriam de Barbaris qui eisdem temporibus imperium vastabant relatam accommodasset, ab auditoribus ingentem plausum retulit. Quoad vero nominis Gothi etymon, videtur illis inditum a bonitate, hoc est ipsorum lingua *goeth* ; ut altera gens a malitia, hoc est *quaeth*, appellati sunt Quadi. Apud eruditos Gothi quoque intelligendi sunt qui dicuntur Getæ.

* Valles et confragosa loca hebraice dicebantur *gai* sive *ge*, unde *gehinnom*, id est *vallis Hinnom*, ubi deo Moloch cremabantur pueri; et *gehenna*, locus in quo pœnas æternas impii sustinebunt.

** Hoc est, bellum propter alienam perfidiam, Constantii videlicet ac Valentis imperatorum Arrianorum, divinitus immissum.

*** Loquitur in catholicorum persona, quorum certum est non paucos his barbarorum incursionibus e patria sua expulsos.

ducem: is qui te veram Dei virtutem credit esse atque sapientiam, non temporalem utique nec creatam, sed sempiternam, sicut scriptum est, Dei virtutem et divinitatem, tuæ majestatis fultus auxilio, fidei suæ trophæa mereatur*.

* Duos hos libros ad Gratianum in Orientem iter parantem misit Ambrosius. Eos autem usque adeo Cæsar probavit, ut redux in patriam per litteras obsecraverit sanctum Præsulem, ut ipsos iterum deserendos ad se curaret, hisque disputationem de Spiritus sancti divinitate adjiceret. Verum hæc eadem opella non majorem a catholicis retulerat approbationem, quam offensionem ab hæreticis, qui omnibus artibus eam elevare studuerant. Nihil tamen quod reprehenderent, deprehendere in ea potuerant, nisi quod ipsum dictitabant de industria affectasse nimiam brevitatem, ut argumentis suis quacumque solutione validioribus respondendi necessitatem sic eluderet. Hujusmodi criminationibus, quæ quantumvis iniquæ, movere tamen poterant infirmiores, viam præcludere voluit Ambrosius. Quapropter venia differendæ lucubrationis de Spiritu sancto ab imperatore petita, alios tres libros quibus Arriani adigerentur ad silentium, composuit, anno circiter 379.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Ubi præmisit Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit cum alia poetica memorantis, tum maxime Sirenas, quæ figuræ sunt voluptatum: a quibus et Pauli verba et Christi facta oportet avocent Christianos.

1. Quoniam, clementissime Imperator, instruendi tui gratia, aliqua de fide mihi scribenda mandaveras, et verecundantem, coram etiam ipse fueras adhortatus; ideo quasi in procinctu positus, duos tantum conscripsi libellos, quibus vias quasdam fidei et semitas demonstrarem.

2. Sed quoniam mens prava quorumdam serendis intenta quæstionibus, stylo lacessit uberiore confici; tuæ quoque pia me cura clementiæ ad cætera vocat, volens in pluribus experiri, quem in paucis probasti; ea quæ perstricta paucis superius sunt, placuit mihi paulo latius exsequi; ne ea quasi diffidentia assertionis deseruisse potius, quam securitate fiduciæ proposuisse videamur.

3. Et quia Hydræi nominis, et Scyllæi littoris comparationem induximus, ut ostenderemus vel rediviva plantaria cavenda perfidiæ, vel famosa naufragia: si quis contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum scripturis insertos esse divinis.

4. Unde enim illud: *Hujus et genus sumus*, quod Paulus usu prophetico doctus usurpat? Nam et gigantes, et vallem Titanum prophetici sermonis series non refugit. Et Esaias Sirenas, et filias passerum dixit. Et Hieremias de Babylonia memoravit quod habitabunt in ea filiæ Sirenum; ut ostenderet Babylonis, hoc est, sæcularis confusionis illecebras, vetustæ lasciviæ fabulis comparandas; quæ velut scopuloso in istius vitæ littore dulcem resonare quamdam, sed mortiferam cantilenam ad capiendos animos adolescentium viderentur: quam sapiens etiam ab ipso poeta Græco inducitur, quasi quibusdam prudentiæ suæ circumdatus vinculis præteriisse. Ita difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ deliciis voluptatis?

5. Quod si poeta ille perniciosam mentibus hominum, et subeundis obnoxiam naufragiis, lasciviæ sæcularis illecebram judicavit; quid nos æstimare oportet, quibus scriptum est: *Carnis curam ne feceritis in concupiscentia?* Et alibi: *Cas-*

tigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus efficiar?

6. Non enim per luxuriam nobis Christus, sed per jejunium salutem adtulit. Neque ille emerendæ gratiæ suæ causa, sed nostræ eruditionis gratia jejunavit. Neque infirmitate corporis victus est, ut esuriret: sed esuriendo suscepti corporis fidem præstitit; ut non solum corpus, sed etiam infirmitates nostri corporis doceret a se esse susceptas, sicut scriptum est: *Quoniam infirmitates nostras suscepit, et ægritudines nostras portavit.*

CAPUT II.

Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tribuenda: secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri adscribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo, tum ut memorata impietas declinetur, tum quia eadem Filii, ac Patris adseritur operatio.

7. Corporis est igitur, hoc est, nostrum est, quod esurivit: nostrum est, quod flevit, quod tristis fuit usque ad mortem. Cur ad divinitatem quæ sunt nostra referuntur? Corporis est, quod etiam factus adseritur. Denique sic habes: *Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus. Homo,* inquit, *factus est,* non Deus factus est.

8. Qui autem idem altissimus, idem homo, nisi *Mediator Dei, et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit semet ipsum redemtionem pro nobis?* Et hoc utique ad incarnationem pertinet; redemtio enim nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur: aliud creatoris, aliud redemtoris est. Distincta licet, unius tamen auctoris beneficia sunt; decuit enim ut ille nos redimeret, qui creavit.

9. Quis autem neget Christum esse altissimum significatum? Nam qui aliter sentit, Deo Patri sacramentum incarnationis adscribit. Sed hinc dubitari non potest quod altissimus Christus sit; cum etiam alibi dixerit de mysterio passionis: *Dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra.* Et in Evangelio habes: *Et tu puer propheta Altissimi vocaberis; præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus.* Qui altissimus? Dei Filius. Ergo qui altissimus Deus, Christus est.

10. Et solus utique cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Filius. Qui enim altissimus, solus, sicut scriptum est: *Et cognoscant quoniam nomen tibi Dominus, tu solus altissimus super omnem terram.*

11. Unde etiam illud explosum est, quod solent ad calumniam derivare, quia de Deo scriptum est: *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem;* de Deo enim scriptum est, quod est commune nomen Patri et Filio.

12. Nam si ubicumque Deum legunt, negant etiam Filium designari; et impii sunt, divinitatis potentiam Filio denegando, et incarnatum Patrem Sabelliana impietate adstruere videbuntur. Dicant enim quomodo illud non impie de Patrem intelligere possint, quod Apostolus ait: *In quo et consurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis;* et advertant de sequentibus quid incurrant; sequitur enim: *Et cum mortui essetis delictis et præputio carnis vestræ, vivificavit nos cum illo, donans nobis omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis: et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, exuens se carne.*

13. Ergo non Deus Pater solus intelligendus est, qui suscitavit carnem: et non etiam Filius, cujus templum resuscitatum est. Qui suscitavit, utique et vivificavit: qui vivificavit, et delicta donavit: qui delicta donavit, et chirographum tulit: qui chirographum tulit, affixit illud cruci: qui affixit illud cruci, carnem se exuit. Sed Pater non se exuit carnem; non enim Pater caro factus est, sed *Verbum,* sicut legimus, *caro factum est.* Videtis ergo quod Ariani dum separant a Patre Filium, in id periculum incidant, ut Patrem passum esse commemorent.

14. Nos autem facile docemus de Filii dictum operatione; nam et ipse corpus

suum resuscitavit, sicut ipse dixit: *Solvite templum hoc, et in triduo resuscitabo illud.* Et ipse vivificat nos cum suo corpore: *Sicut enim Pater suscitat mortuos et vivificat; sic et Filius quos vult, vivificat.* Et ipse delicta donavit dicens: *Dimissa sunt tibi peccata tua.* Et ipse chirographum affixit cruci, qui crucifixus est per corporis passionem. Nec alius se carnem exuit, nisi Dei Filius, qui carnem se induit. Ipse ergo significatur Deus, qui opus nostræ resurrectionis operatus est.

CAPUT III.

Filium a Patre non separandum ex Apostolo confirmari, cum Filio quoque conveniat beatum esse, solum potentem, ac immortalem, natura videlicet, non gratia qua ipsi etiam Angeli sunt immortales; et lucem habitare inaccessibilem: quo ultimo qua ratione fiat explicato, quo pacto Pater solus, ac Filius pariter solus dicantur, ostenditur.

15. Ergo cum legis Deum, non separes Patrem, non separes Filium; quia deitas et Patris et Filii una eademque est. Et ideo nec ibi separes, ubi legis quia *beatus et solus potens*; de Deo enim dictum est, sicut habes: *Præcipio coram Deo, qui vivificat omnia;* sed etiam Christus vivificat: convenit ergo et Patri et Filio Dei nomen; quando convenit et operationis effectus. Persequamur et cætera. *Præcipio*, inquit, *coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu.*

16. In Deo est etiam Verbum, sicut scriptum est: *In Deo laudabo Verbum.* In Deo sempiterna sua virtus est Jesus: in Deo igitur unitatem divinitatis, in Christi autem nomine incarnationis testificatus est sacramentum.

17. Denique ut de incarnatione Christi se dixisse ostenderet, subdidit: *Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem; ut serves mandatum sine macula usque in adventum Domini nostri Jesu Christi: quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum, et Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, sed nec videre potest.* Ergo de Deo hæc scripta sunt, cujus nominis et dignitas et veritas communis est Filio.

18. Cur igitur hoc loco Filius separatur, cum etiam Filio hæc cuncta conveniant? Aut si non conveniant, nega Deum; ut neges quæ Deo sunt convenientia. Beatus negari non potest, qui beatitudines donat: *Beati* enim *quibus remissæ sunt iniquitates.* Beatus negari non potest, qui sanam doctrinam tribuit, sicut scriptum est: *quæ est secundum Evangelium claritatis beati Dei.* Potens abnui non potest, de quo Pater dicit: *Posui adjutorium super potentem.* Immortalitatem autem ejus quis audeat diffiteri, cum etiam aliis immortalitatem ipse largitus sit, sicut scriptum est de sapientia Dei: *Per hanc habebo immortalitatem?*

19. Sed alia immortalitas suæ naturæ, alia nostræ. Non sunt fragilia comparanda divinis: una sola substantia divinitatis est, quæ mori nescit. Unde et Apostolus, cum sciret et animam et Angelos immortales, quod solus Deus immortalitatem habeat prædicavit. Nam et anima moritur: *Anima enim quæ peccat, ipsa morietur:* nec Angelus immortalis est naturaliter, cujus immortalitas in voluntate est creatoris.

20. Neque ad præjudicium trahas, quod non moritur Gabriel, non moritur Raphael, non moritur Uriel; et in ipsis enim naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. Omnis enim rationabilis creatura accidentia recipit, et subjecta judicio est. In accidentibus autem et pœna judicii, et corruptela est, et profectus. Unde et Ecclesiastes ait: *Quoniam omne opus suum Deus adducet in judicium.* Ergo corruptelæ et mortis, etiam si non moriatur aut peccet, capax tamen omnis est creatura: nec ex immortali natura habet, sed ex disciplina vel gratia, si se in aliquibus ad vitia non mutat. Alia ergo immortalitas quæ donatur, alia quæ sine capacitate mutabilitatis est semper.

21. An negatur immortalis divinitas Christi, quia in carne pro omnibus mortem gustavit? Jam ergo melior Gabriel quam Christus; quia ille non est defunctus, hic mortuus est. Sed non est servus

supra Dominum; alia enim carnis infirmitas, alia divinitatis æternitas: mors carnis est, immortalitas potestatis. Quod si divinitas fecit ne caro videret corruptionem, quæ utique corruptelæ erat obnoxia per naturam; quomodo mori posset ipsa divinitas?

22. Quomodo autem lucem inaccessibilem non habitat Filius; cum in sinu Patris Filius sit: lux autem Pater, lux etiam ipse sit Filius; quia Deus lux est? Aut si aliam lucem inaccessibilem nisi deitatis putamus, numquid melior Patre lux est; ut non sit in luce, qui sicut scriptum est, et apud Patrem est, et in Patre? Non ergo separent Filium, cum legunt solum Deum: nec Patrem separent, cum legunt Filium solum.

23. In terris Filius sine Patre non est, et putas quia Pater sine Filio sit in cœlo? In carne est Filius, cum dico in carne est, vel in terris, secundum Evangelii tempora loquor; nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum: ergo in carne est Filius, et solus non est, secundum quod scriptum est: *Et non sum solus, quia Pater mecum est*; et putas quod sit Pater solus in luce?

24. At ne hoc argumentum putes, accipe etiam testimonium: *Deum*, inquit, *nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Quomodo solus Pater, si in sinu Patris Filius est? quomodo enarrat quem non videt? Non ergo solus Pater.

25. Accipe nunc et solum Patrem, et solum Filium. Solus Pater, quia alius Pater non est: solus Filius, quia alius Filius non est: solus Deus, quia una divinitas Trinitatis est.

CAPUT IV.

Christum nonnisi secundum carnem factum narrari; quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adjutorio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse oraverit, hoc referendum ad humanitatem: divinitatem vero ex eo quod imperaverit, æstimandam; in quo diabolus Arrianis anteponitur. Tum exposito cur Filius hominis potens dicatur, argumenti ponitur conclusio.

26. Satis ergo claret et solum Deum non esse Patrem sine Filio, et solum Deum non intelligi Filium sine Patre; quia secundum carnem factus legitur Dei Filius, non secundum divinam generationem.

27. In quo autem factus sit, per os sancti patriarchæ loquutus adseruit, dicens: *Quia repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum: factus sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber*. Et hic *sicut homo*, inquit, non sicut Deus, factus sum. Et *repleta est malis anima mea*: anima utique, non divinitas. Factus est in eo, in quo erat infernis debitus: factus est in eo, in quo cum aliis æstimatus est; divinitas enim similitudinem collationis abjurat. Et tamen in ipsa carne morti obnoxia majestatem adverte divinitatis in Christo. Et si factus est sicut homo, et sicut caro factus est; factus est tamen inter mortuos liber, et liber sine adjutorio.

28. Sed quomodo hic sine adjutorio fuisse se Filius dicit, cum supra dictum sit: *Posui adjutorium super potentem?* Ergo et hic distingue naturas. Adjutorium caro habet, divinitas non habet. Liber igitur est, quia mortis vincula nescivit; non captus ab inferis, sed qui operatus sit in infernis: sine adjutorio est; quia neque per nuntium, neque per legatum, sed ipse per se Dominus salvum fecit populum suum. Quomodo enim potuit adjutorium sui corporis quærere suscitandi, qui alios suscitavit?

29. Ac licet homines quoque suscitaverint mortuos; non in sua tamen virtute fecerunt, sed in Christi nomine. Aliud est rogare, aliud imperare: aliud mereri, aliud donare.

30. Elias ergo suscitavit, sed oravit, non imperavit. Elisæus suscitavit configuratus mortuo: suscitavit etiam ipsius mortui corporis tactus; ut esset typus venturum eum qui missus in similitudinem carnis peccati, etiam sepultus mortuos suscitaret.

31. Petrus quoque cum Æneam curaret, ait: *In nomine Jesu Nazareni surge et ambula*: non in suo ait, sed in Christi nomine. Surge autem verbum est im-

perantis : sed fiducia de merito est, non præsumtio de potestate; et de nominis operatione, non de sua virtute præceptionis auctoritas. Quid igitur Arriani dicunt? In nomine Christi et Petrus imperat, et illi nolunt imperasse Dei Filium, sed rogasse.

32. Sed lectum est quia rogavit. Disce distantiam. Rogat quasi filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non defertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis? Ille dicit : *Si filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis.* Ille dicit, impera : vos dicitis, obsecra. Ille credit quod, jubente Dei Filio, elementorum rerumque natura in adversum vertatur : vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. Et diabolus de potestate æstimandum putat Dei Filium, vos de infirmitate. Tolerabiliora sunt tentamenta diaboli, quam argumenta Arrii.

33. Nec moveat quia potentem Filium dixit hominis, cum Dominum majestatis legeris crucifixum. Quæ autem major potentia, quam supra cœlestes potestates habere dominatum? Habebat autem qui Thronis, Dominationibus, Angelis imperabat. Nam et si erat inter bestias, sicut scriptum est, tamen Angeli ministrabant ei; ut agnoscas aliud incarnationis esse, aliud potestatis. Secundum carnem itaque tentatur a bestiis, secundum dignitatem ab Angelis adoratur.

34. Didicimus igitur factum esse hominem, et ad hominem hoc esse referendum. Denique et alibi habes : *Qui factus est ei ex semine David*, secundum carnem utique ex semine David factus est : Deus autem ante sæcula ex Deo natus est.

CAPUT V.

Factum in Scriptura non semper idem esse ac *creatum* exemplis ex ipsa petitis docet. Inde colligit non cavillandum ex littera more Judæorum, quibus tamen hæreticos pejores probat; atque iterum propositam confirmat sententiam.

35. Nec semper tamen factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim : *Domine, refugium factus es nobis*; et : *Factus es mihi in salutem.* Non utique creationis definitio vel editio declaratur : sed refugium factus mihi, et conversus mihi dicitur ad salutem, sicut et Apostolus dixit : *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemtio.* Nobis factum non creatum ex Patre dixit. Denique quomodo dicat factum nobis esse sapientiam, in posterioribus exposuit dicens : Sed *loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante tempora sæcularia in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent.* Ubi mysterium passionis exprimitur, non utique generationis æternæ series declaratur.

36. Sapientia igitur mea crux Domini est, redemtio mea mors Domini est; sanguine enim pretioso redemti sumus, ut apostolus Petrus dixit. Sanguine igitur suo, quasi homo, Dominus nos redemit; idemque, quasi Deus, peccata donavit.

37. Non ergo in verbis quasdam constituamus insidias, et verborum tendiculas aucupemur; ut quia et aliud secundum impios significare putatur sermo qui legitur, non id quod sensus exprimat, sed quod littera ostendat, interpretemur. Sic perierunt Judæi, dum sensuum profunda despiciunt, et sequuntur nuda verborum : *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat.*

38. Et tamen inter duo gravia sacrilegia fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quæ carnis sunt, quam ad litteram referre quæ spiritus sunt. Illi timuerunt in Deo carnem credere; et ideo redemtionis gratiam perdiderunt, quia causam salutis abjurant : isti divinitatis majestatem usque ad carnis infirma deducunt. Detestandi Judæi, qui carnem Domini crucifixerunt : detestabiliores tamen eos arbitror, qui divinitatem Christi cruci subditam crediderunt. Denique qui cum Judæis sæpe tractabat : *Hæreticum*, inquit, *post unam correptionem devita.*

39. Nec tamen sine injuria Patris factum nobis esse sapientiam, ad illam

inenarrabilem, nec ullis temporibus momentisque obnoxiam Christi generationem sacrilega interpretatione derivant. Nam præter id quod Filii injuria Patris est contumelia, etiam in Patrem sacrilegia ista procedunt, de quo scriptum est : *Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax*. Aut si de Filio putant dictum, generationi quidem non præjudicant : Deum autem et Deum verum hujus lectionis auctoritate quod abnuunt, confitentur.

40. Prolixum est si velim singula recensere, quoties factum legerimus, non utique per naturam, sed per gratiam. Nam et Moyses dicit : *Adjutor et protector factus est mihi in salutem*. Et David dicit : *Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias*. Et Esaias dicit : *Factus est omni civitati humili adjutor*. Non utique sancti Deo dicunt : Creatus es, sed protector et adjutor per gratiam tuam factus es nobis.

CAPUT VI.

Objectionem ex Johanne desumtam ut diluat, primo demonstrat Manichæis patrocinari Arrianum sensum : deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum nullo modo ad substantiam divinam sine Patris injuria referri posse aperte probat, verumque illius exponit intellectum.

41. Unde nec illud verendum est, quod solent Arriani sæva interpretatione componere, dicentes factum esse Dei Verbum; quia scriptum est, inquiunt : *Quod factum est in ipso, vita est*.

42. Primum intelligant si ad substantiam divinam referant, *quod factum est*; Manichæorum se quæstionibus implicari. Objiciunt enim Manichæi : Si quod in ipso factum est, vita est : est ergo aliquid quod in ipso factum non sit, et mors sit; ut duo impie inducant principia. Sed hoc damnat Ecclesia.

43. Deinde unde possunt docere sic pronuntiasse Evangelistam ? Plerique enim docti et fideles sic pronuntiant : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est*; alii sic : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*, denique : *Quod factum est*, pronuntiant, et subjungunt : *in ipso*, hoc est : Quidquid autem factum, est in ipso. Quid est, *In ipso*? Apostolus docet dicens : *In ipso enim sumus, et vivimus, et movemur*.

44. Tamen etiamsi quemadmodum velint, pronuntient, non possunt hic calumniari Deo Verbo, si ad substantiam ejus velint referre : *Quod factum est*; quin calumnientur et Patri Deo, de quo scriptum est : *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem; ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta*. Ecce hic opera hominis in Deo facta legimus, et ad substantiam tamen divinam referre non possumus : sed aut per ipsum facta cognoscimus, ut est etiam illud Apostolicum, quod *omnia per ipsum, et in ipso creata sunt; et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant* : aut, ut docet præsentis lectionis testimonium, virtutes quibus vitæ æternæ fructus adquiritur, in Deo factas æstimare debemus, castitatem, pietatem, religionem, fidem, et alia hujusmodi, quæ in voluntate Dei facta sunt.

45. Ergo sicut in Dei Patris, ita etiam in Christi voluntate et virtute facta sunt, sicut legimus : *Creati in Christo in operibus bonis*; et in psalmo : *Fiat pax in virtute tua*; et alibi : *Omnia in sapientia fecisti*. *In sapientia*, inquit, *fecisti*, non sapientiam fecisti. Nam cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit, non accidens utique, sed subsistens et permanens in æternum; si facta est sapientia, jam deteriore conditione facta est quam omnia; quia sapientia fieri per se ipsam non potuit. Ergo si factum esse frequenter ad aliquid, non ad naturam refertur, etiam creatum esse ad causam refertur.

CAPUT VII.

Quod a Salomone dictum est : *Dominus creavit me*, etc. incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato, *principium* ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, quarum omnium vias nobis Dominus aperuisse, ac vere principium exstitisse demonstratur.

46. Unde intelligimus illud quod de

incarnatione Domini scriptum est : *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua*, id significare quod ad redimenda opera Patris Dominus Jesus ex Virgine sit creatus. Neque enim dubitari potest de incarnationis dictum esse mysterio, cum propter opera sua a corruptelæ servitio liberanda Dominus susceperit carnem; ut illum qui imperium habebat mortis, per sui corporis destrueret passionem. Caro enim Christi propter opera, divinitas ante opera; quia ipse ante omnia, sed et omnia in ipso constant.

47. Non ergo divinitas propter opera, sed propter divinitatem opera; sicut Apostolus declaravit, dicens quod propter Filium Dei omnia. Sic enim habes : *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari.* Nonne evidenter exposuit quia Dei Filius qui propter divinitatem suam omnia creavit, is postea propter populi salutem et carnis susceptionem, et mortis adsumserit passionem?

48. Propter quæ autem opera sit creatus ex Virgine, ipse Dominus cum illum cæcum curaret, ostendit dicens : *In illo me oportet operari opera ejus, qui misit me.* Et addidit, ut de incarnatione ejus dictum crederemus : *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi.* Etenim quasi homo in hoc mundo pro tempore est; nam quasi Deus semper est. Denique et alibi ait : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.*

49. Nec de principio residet aliquid quæstionis, cum interrogatus in carne : *Tu qui es?* responderit : *Principium quod et loquor vobis.* Quod non solum ad substantiam divinitatis æternæ refertur, sed etiam ad documenta virtutum. Ex hoc enim et Deum se probavit æternum; quia omnium ipse principium est, et uniuscujusque virtutis auctor, quia Ecclesiæ caput est, sicut scriptum est : *Quia ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis.*

50. Liquet igitur et de incarnatione dictum esse *principium viarum suarum*, quod ad sacramentum suscepti corporis videtur esse referendum. Ideo enim carnem suscepit, ut ad cœlum nobis sterneret iter. Denique ait : *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum : Deum meum, et Deum vestrum.* Denique ut scias quod vias suas omnipotens Pater secundum incarnationem præscripserit Filio, habes in Zacharia ad Jesum indutum vestimenta sordida ab Angelo dictum : *Hæc dicit Dominus omnipotens : Si in viis meis ambulaveris, et præcepta mea custodieris.* Quod est vestimentum illud sordidum, nisi carnis adsumtio?

51. Viæ igitur Domini velut quidam tramites bonæ vitæ sunt, quæ diriguntur a Christo, qui ait : *Ego sum via, et veritas, et vita.* Via ergo superna est Dei virtus; Christus enim nobis via est. Et bona via, quæ credentibus cœli regna patefecit. Viæ autem Domini viæ rectæ sunt, sicut scriptum est : *Vias tuas, Domine, notas fac mihi.* Via castitas, via fides, via est abstinentia. Est namque via virtutis, est et via iniquitatis; scriptum est enim : *Et vide si est via iniquitatis in me.*

52. Principium itaque nostræ virtutis est Christus. Principium integritatis, qui docuit virgines non viriles exspectare concubitus, sed integritatem mentis et corporis sancto magis dicare Spiritui, quam marito. Principium parcimoniæ Christus, qui pauper factus est, cum esset dives. Principium patientiæ Christus, qui cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. Principium humilitatis Christus, qui formam servi accepit; cum Patrem Deum majestate virtutis æquaret. Ex illo enim accepit virtus unaquæque principium.

53. Et ideo ut hæc virtutum genera disceremus : *Filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus.* Principium illud crux Domini est; principium fortitudinis, quo via sanctis est reserata martyribus ad sacri certaminis passionem.

CAPUT VIII.

Versiculus in Esaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur.

54. Vidit hoc principium Esaias, et ideo ait: *Puer natus est, Filius datus est nobis.* Viderunt et Magi, et ideo cum parvulum in præsepi cernerent, adoraverunt dicentes: *Puer natus est;* cum stellam conspicerent, prædicantes: *Filius datus est nobis.* Aliud munus e terris, aliud munus e cœlo, et utrumque unus in utroque perfectus, et sine mutabilitate divinitatis, et sine humanæ imminutione naturæ. Unum adoraverunt, eidemque munera obtulerunt; ut ostenderent ipsum esse cœli Dominum, qui in præsepibus videretur.

55. Distingue singulorum momenta verborum: *Puer natus est, Filius datus est nobis.* Etsi ex Patre natus, non tamen nobis natus, sed datus est; quia non Filius propter nos, sed nos propter Filium. Neque enim nobis natus est, qui et ante nos natus est, et totius est conditor creaturæ: neque nunc primum nascitur, qui erat semper, et erat in principio; sed illud quod non erat, nobis nascitur. Quod etiam Angelus pastoribus cum loqueretur, dixit esse generatum, sicut habes scriptum: *Quia natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David.* Nobis ergo quod non erat, natum est: hoc est, puer ex Virgine, corpus ex Maria; hoc enim post nos, illud ante nos.

56. Alii codices sic habent: *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis;* hoc est, qui erat Filius Dei, hic ex Maria puer natus est nobis, et datus est nobis. Quia datus sit, audi Prophetam dicentem: *Et salutare tuum da nobis.* Quod enim supra nos est, datur: quod de cœlo est, datur; sicut etiam de Spiritu legimus quod, *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.*

57. Sed videte quemadmodum hic locus multas hæreses extinguat. *Puer natus est nobis,* non Judæis: *nobis,* non Manichæis; *nobis,* non Marcionitis. Propheta dicit: *Nobis,* hoc est credentibus, non incredulis. Et ille quidem misericordia sua omnibus natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut non omnibus nasceretur, qui omnibus natus est. Nam et lumen diei oriri jubetur super bonos et malos: sed oriri non videntibus non videtur.

58. Sicut ergo puer non omnibus natus est, sed fidelibus: sic Filius non infidelibus datus est, sed fidelibus. Nobis datus est, non Photinianis; illi enim non datum nobis Dei Filium dicunt esse, sed ab initio inter nos natum: nobis datus est, non Sabellianis; illi enim nolunt Filium datum, eumdem adserentes Patrem esse quem Filium: nobis, non Arrianis; et ipsi enim non habent Filium pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum: non habent consiliarium, quem putant futura nescisse: non habent Filium, quem sempiternum non putant; cum scriptum sit de Verbo Dei, *quod erat in principio;* et alibi: *In principio erat Verbum;* denique ut ad propositum revertamur exemplum: *In principio,* inquit, *antequam terram faceret, antequam abyssos faceret, et antequam produceret fontes aquarum, ante omnes colles genuit me.*

CAPUT IX.

Difficultatem ex loco Salomonis supra laudato exorientem solvit Ambrosius, illic et præteritum sumi pro futuro, et geminam in Christo naturam designari patefaciens.

59. Fortasse dices, quomodo de incarnatione Christi dictum esse memoraverim: *Dominus creavit me;* cum ante incarnationem Christi creatura sit mundi? Sed considera quia moris est scripturis divinis, et futura pro præteritis dicere, et geminam in Christo significare substantiam divinitatis, et carnis; ne quis aut divinitatem neget ejus, aut carnem.

60. Nam sicut in Esaia habes: *Puer natus est nobis, et Filius datus est nobis;* ita hic quoque ante præmisit creaturam carnis, et subtexuit adsertionem divinitatis; ut scires non duos Christos, sed unum esse: qui et ante sæcula ge-

neratus sit ex Patre, et ultimis temporibus creatus ex Virgine, hoc est: Ego sum ille creatus ex homine, creatus ad causam, qui sum generatus ante sæcula.

61. Denique dicturus: *Dominus creavit me*, præmisit: *Commemorabo quæ a sæculo sunt*. Dicturus: *Genuit*, præmisit: *In principio antequam terram faceret, ante omnes colles genuit me*. *Ante*, cum dicitur, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. Denique, *ante Abraham*, inquit, *ego sum*, non utique post Adam: et *ante Luciferum*, non utique post Angelos. Sed *ante*, cum dixit, non se intra aliquem, sed omnia intra se dixit; sic enim moris est æternitatem Dei scripturis significare divinis. Denique alibi habes: *Priusquam montes fierent, et formaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es*.

62. Ante omnia ergo generatio, inter omnia et propter omnia creatura. Natus ex Patre supra Legem, factus ex Maria sub Lege.

CAPUT X.

Baptistæ verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, soluturus, ubi præmisit ea referri posse ad prædestinationem; intelligenda tamen de incarnatione ab antecedentibus probat. Hinc progrediens ad mystica, ipsum dignitate ac merito ante Johannem fuisse declarat: maxime cum Ecclesiæ, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exstiterit; quam licet Synagoga non omnino neglecta, solus vocavit.

63. Sed scriptum est: *Post me venit vir, qui ante me factus est; quia prior me erat*. Unde dicunt: Ecce qui erat, factus est. Ipsa verba perpendamus. *Post me*, inquit, *venit vir*. Vir ergo est qui venit, ipse qui factus est. Vir autem nomen est sexus: sexus autem non utique divinitati, sed naturæ deputatur humanæ.

64. Possem ergo dicere: Erat in præcognitione quidem corporis, sed æternitate virtutis; nam et Ecclesia erat, et sancti erant prædestinati ante sæcula: sed non id hoc loco dico, at illud adsero, factum esse non ad divinitatem, sed ad incarnationis pertinere naturam, sicut ipse Johannes dixit: *Hic est de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est*.

65. Itaque cum geminam, sicut supra dixi, in Christo substantiam proposuisset, ut utramque intelligas et divinitatis et carnis, hoc loco cœpit a carne. Est enim scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, et ad incarnationis sacramenta descendant; interdum ab humilitate incarnationis exordium sumant, et ad gloriam divinitatis adsurgant, ut in prophetis, et in evangelistis frequenter, et in Paulo. Ergo et hic juxta memoratam consuetudinem ab incarnatione Domini cœpit de ejus divinitate dicturus; non ut confunderet humana atque divina, sed ut distingueret. Verum Arriani, velut Judaici caupones, miscent aquam cum vino; quia divinam generationem, humanamque confundunt, ad deitatem referentes, quod de carne sit dictum.

66. Nec metuo quod objecturi videntur quia in superioribus non habet, Virum; sic enim habet: *Qui post me venit*. Sed videant et ibi quid præmiserit: *Verbum*, inquit, *caro factum est*. Et ideo non addidit, Virum; quia carnem dixerat: per carnem autem istic virum intelligimus, et per virum carnem. Ergo quia dixerat: *Verbum caro factum est*, virum hoc loco nominare superfluum fuit, quem jam carnis expressione signaverat.

67. Quo exemplo in posterioribus quoque et agnum præmisit, qui tolleret peccata mundi; et ut incarnatum intelligeres, quem ante memoraverat, ait: *Hic est de quo ante dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est*, hoc est, virum dixi, non Deum factum. Sed ut ipsum incarnatum declararet esse, qui ante sæcula erat; ne duos filios crederemus, ait: *Quia prior me erat*. Nam si, *Factus est*, ad divinam generationem retulisset, quid opus erat ut adhuc adderet tertium, atque iteraret quod supra dixerat? Sed quia ante de incarnatione tantum dixerat: *Post me venit*

vir, qui ante me factus est; ideo addidit: *Quia prior me erat*, quoniam divinitatis æternitas fuerat exprimenda. Et hæc est causa prælationis, ut merito antelatus videatur, qui proprii Patris sempiterna virtus est.

68. Dat tamen intellectus spiritalis ubertas, ut excurrere et evagari ad concludendos libeat Arrianos, qui volunt factum hoc loco non ad virum, sed ad divinitatem referre. Quid est enim tenere quod possint; cum dixerit Baptista: *Post me venit, qui ante me factus est*; hoc est, supra meritum meum factus, supra meam gratiam, tempore carnis posterior, divinitatis honore venerabilis? *Post me* enim *venit*, temporis est: *prior me erat*, æternitatis: *ante me factus est*, honoris; quia etiam incarnationis mysterium supra humanam est gratiam.

69. Denique in inferioribus quid supra contexuisset expressit dicens: *Post me venit vir, cujus non sum dignus calciamenta portare*; præstantiam utique dignitatis, non æternitatem divinæ generationis exponens. Quod eousque ad incarnationem pertinet, ut typum in hominibus mystici calciamenti ante præmiserit. Lege enim proximo defuncti vel fratri copula deferebatur ejus uxoris; ut semen fratris vel proximi resuscitaret. Unde quod Ruth, licet ipsa alienigena; tamen quia maritum habuerat ex Judæis, qui reliquerat superstitem proximum, eamque colligentem manipulos suæ messis, quibus alebat et se et socrum, Booz vidit et amavit: non aliter eam accepit uxorem, nisi calciamentum ejus ante solvisset, cui uxor debebatur ex Lege.

70. Historia simplex, sed alta mysteria; aliud enim gerebatur, aliud figurabatur. Nam si secundum litteram sensum torqueamus, prope quidam pudor et horror in verbo est, si ad commixtionis corporeæ consuetudinem sententiam intellectumque referamus. Designabatur autem futurus ex Judæis, ex quibus Christus secundum carnem, qui proximi sui, hoc est, populi mortui semen doctrinæ cœlestis semine suscitaret, cui calciamentum nuptiale Ecclesiæ copulandæ præscripta Legis spiritalia deferebant.

71. Non Moyses sponsus; illi enim dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum*; ut Domino suo cedat. Non Jesus Nave filius sponsus; nam et ipsi dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum*; ne ex similitudine nominis sponsus Ecclesiæ crederetur. Non alius sponsus, sed solus Christus est sponsus, de quo dixit Johannes: *Qui habet sponsam sponsus est*. Illis igitur calciamentum solvitur, huic solvi non potest, sicut dixit Johannes: *Non sum dignus solvere corrigiam calciamenti ejus*.

72. Solus ergo Christus est sponsus, cui illa veniens ex gentibus sponsa, ante inops atque jejuna, sed jam Christi messe dives, innubat: quæ manipulos fœcundæ segetis, Verbique reliquias gremio legat mentis interno; ut exhaustam illam viduam morte filii, atque inopem defuncti populi matrem novis pascat alimentis, non relinquens destitutam viduam, et novos quærens.

73. Solus ergo Christus est sponsus, qui nec Synagogæ ipsi manipulos suæ messis invideat. Utinam se non ipsa excluderet! Habuit quos per se colligeret: sed quia populus ejus est mortuus, quasi filio egena defuncto, per Ecclesiam manipulos, quibus viveret, colligebat; quos venientes in exsultatione portabunt, sicut scriptum est: *Venientes autem venient in exsultatione, tollentes manipulos suos*.

74. Quis enim sibi alius sponsam audeat Ecclesiam vindicare, quam a Libano unus et solus vocavit dicens: *Ades huc a Libano, sponsa; ades huc a Libano*. Aut de quo alio potuit Ecclesia dicere: *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium?* Et quia de calciamento pedum tractatum sumsimus, cui alii nisi Verbo Dei incarnato convenit dictum: *Crura ejus columnæ marmoreæ, fundatæ super bases aureas?* Solus enim Christus inambulat animis, et graditur in mente sanctorum, in quibus velut aureis basibus, fundamentisque pretiosis solidata vestigia Verbi cœlestis hæserunt.

75. Claret igitur et virum et typum ad incarnationis spectare mysterium.

CAPUT XI.

Redit ad locum propositum, et ubi Christus dicitur factus, hoc vel ad incarnationem vel ad causam sive adjunctum aliquod referri docet. Ad eum sensum plurima sacrorum codicum et Pauli imprimis testimonia edisserit: maxime autem in eo immoratur, ut Christum verum sacerdotem esse atque in Melchisedech præfiguratum, eique cum Patre operationis unitatem, non vero solam similitudinem inesse persuadeat.

76. Non ergo ad substantiam divinitatis, sed ad incarnationem sæpe, nonnumquam etiam ad causam pertinet, cum dicitur factus. Nam si ad divinitatem refers, ergo et in opprobrium Deus factus est; sic enim habes: *Tu autem repulisti, et ad nihilum redegisti, dispulisti Christum tuum*; et infra: *Et factus est in opprobrium vicinis suis. Vicinis*, inquit, non civibus, non domesticis, non adhærentibus; quoniam *qui adhæret Domino, unus spiritus est*: qui vicinus est, non adhæret. Et, *Factus est in opprobrium;* quia crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia. Nam sapientibus per eamdem crucem excelsior factus est cœlis, excelsior Angelis, et melioris testamenti factus est sponsor, ipse qui erat prioris.

77. Vide quam non defugiam ista, ut etiam congeram: sed quomodo factus sit, considera.

78. Primum quod *purificatione facta, considet in dextera magnitudinis in excelsis, tanto melior factus Angelis*. Ubi purificatio, hostia: ubi hostia, corpus: ubi corpus, oblatio: ubi munus oblationis, ibi sacrificium passionis.

79. Deinde *sponsor melioris testamenti. Ubi testamentum, mors necesse est præcedat testatoris*, sicut subter est scriptum: mors autem non ad divinitatis æternitatem, sed ad fragilitatem refertur humanam.

80. *Excelsior* quoque *cœlis factus* quomodo sit, ostenditur: *Immaculatus*, inquit, *segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus: qui non habet quotidie necessitatem, sicut sacerdotes, prius pro suis delictis hostiam offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo*, sicut scriptum est. Nemo excelsior factus dicitur, nisi qui in aliquo fuerit humilior: in eo igitur excelsior factus est, sedendo ad dexteram Patris, in quo se minor Angelis factus, obtulit passioni.

81. Postremo ipse Apostolus ad Philippenses ait, quia *in similitudine hominis factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem*. Vide ubi factus sit: *In similitudine*, inquit, *hominis*, non in potestate Dei: et *factus obediens usque ad mortem;* ut obedientiam quidem hominis habuerit, regnum divinitatis.

82. Quantis igitur adhuc utemur exemplis ad incarnationem, vel ad aliquid referendum esse quod factus est? Quod autem et factum est, idem est et creatum: *Dixit* enim, *et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Dominus creavit me*, secundum carnem dictum: creatum quoque supra ostendimus in libro primo de incarnatione dictum videri.

83. Ipse etiam Apostolus adserendo serviendum non esse creaturæ, significavit ex Deo Filium non creatum esse, sed genitum. Tamen etiam alibi, ut manifestaret quomodo in Salomone sit lectum: *Dominus creavit me*; quid in Christo creatum esset, ostendit.

84. Itaque totius seriem capitis recenseamus; sic enim habes: *Ergo quia filii participes sunt carnis et sanguinis, et ipse similiter particeps factus est eorumdem; ut per mortem destrueret hunc qui mortis habebat imperium*. Quis ergo est qui nos participes suæ voluit esse carnis et sanguinis? Utique Dei Filius. Quomodo nisi per carnem particeps factus est noster? aut per quam, nisi per corporis mortem mortis vincula dissolvit? Mortis enim mors facta est susceptio mortis in Christo. Ergo de incarnatione proposuit.

85. Videamus sequentia: *Nec enim statim Angelos*, inquit, *adsumsit, sed semen Abrahæ. Unde habuit per omnia fratribus similari; ut misericors fieret et fidelis princeps, sacerdos ad Deum, ut expiaret peccata populi. In quo enim passus est ipse, et tentatus, potest et tentatos juvare.... Propter quod, fratres sanctissimi, vocationis cœlestis participes, in-*

tuemini apostolum et principem sacerdotum confessionis nostræ Jesum fidelem esse creatori suo, sicut et Moyses in domo ejus. Hæc nempe verba sunt Apostoli.

86. Videtis in quo creatum dicat: in quo *adsumsit*, inquit, *semen Abrahæ*, corporalem utique generationem adserit. In quo autem, nisi in corpore expiavit populi peccata? In quo passus est, nisi in corpore; sicut et supra diximus: *Christo passo secundum carnem?* In quo sacerdos, nisi in eo quod sacerdotali adsumsit ex genere?

87. Sacerdos enim aliquid debet offerre, et secundum Legem in sancta intrare per sanguinem: ergo quia sanguinem taurorum, hircorumque repudiaverat Deus, hunc utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in sancta sanctorum cœli summa penetrantem oportebat intrare; ut æterna nostrorum esset oblatio peccatorum. Idem ergo sacerdos, idem et hostia: et sacerdotium tamen, et sacrificium humanæ conditionis officium est; nam et agnus ad immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem Melchisedech.

88. Nemo igitur ubi ordinem cernit humanæ conditionis, ibi jus divinitatis adserat. Nam et illum Melchisedech per quem Abraham hostias suas obtulit, non Angelum utique secundum Judaica ludibria intelligit Ecclesia, sed virum sanctum, ac sacerdotem Dei, qui typum gerens Domini, et sine Patre, et sine matre, et sine generationis enarratione, et sine initio, et sine fine describitur; ut ostenderet sempiternum Filium Dei in hunc mundum esse venturum, qui et sine Patre secundum incarnationem natus est, et sine matre secundum divinam generationem, et sine enarratione generationis; quia scriptum est: *Generationem autem ejus quis enarrabit?*

89. Ergo illum Melchisedech in Christi typo sacerdotem Dei accepimus; sed illum in typo, hunc in veritate: typus autem umbra est veritatis: illum in nomine unius civitatis, hunc regem in reconciliatione totius mundi; quia scriptum est: *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi;* hoc est, sempiterna divinitas: aut, si Pater in Filio, sicut Filius in Patre, et substantiæ utique et operationis unitas non negatur.

90. Quomodo autem negare merito possunt, etiam si velint, cum scriptum sit: *Pater autem qui in me manet, ipse facit opera;* et: *Opera quæ ego facio, ipse facit?* Non dixit: Et ipse facit; ne similitudinem magis, quam unitatem operis æstimares: sed dicendo: *Quæ ego facio, ipse facit,* manifestum reliquit quod unum opus Patris et Filii credere debeamus.

91. Denique ubi similitudinem operum, non unitatem voluit intelligi: *Qui credit*, inquit, *in me, opera quæ ego facio, et ipse faciet.* Bene hic *et* interponendo, similitudinem nobis donavit; et tamen unitatem naturalem negavit. Unum est igitur opus Patris et Filii, etiamsi non placeat Arrianis.

CAPUT XII.

Regnum Patris atque Filii unum esse ac indivisum; et unam similiter utriusque divinitatem.

92. Quæro autem quomodo regnum velint Patris et Filii esse divisum; cum Dominus dixerit, ut supra ostendimus: *Omne regnum in se divisum, facile destruetur?*

93. Et ideo ad excludendum arrianæ sacrilegium sævitatis, unum imperium Patris et Filii etiam Petrus sanctus adseruit dicens: *Quapropter satagite, fratres, certam vestram vocationem et electionem facere. Hæc enim facientes non errabitis; sic enim abundantius ministrabitur vobis introitus in æternum imperium Dei, et Domini nostri conservatoris Jesu Christi.*

94. Aut si quis de Christi tantum imperio dictum putat, et hoc ideo sic accipit, ut Patrem Filiumque potestate secernat; is tamen et regnum Filii fatebitur, et æternum. Itaque non solum duo inducent regna divisa, ut obnoxia sint defectui; sed etiam cum regna comparabilia nulla sint Dei regno, quod Filii esse, etiamsi velint, negare non possunt: aut contra suam sententiam redibunt, ut idem Patris et Filii regnum

nosse fateantur : aut, quod sacrilegium est dicere, jus Patri regni minoris adscribent : aut, quod contrarium est, quem minorem divinitate impie memorant, ejus regnum fatebuntur æquale.

95. Sed hoc non quadrat, non congruit, non cohæret. Dicant igitur unum esse regnum, sicut nos dicimus, et probamus : probamus autem non nostris, sed cœlestibus testimoniis.

96. Primum enim etiam aliis exemplis disce regnum cœlorum, regnum etiam Filii esse ; ipse enim dixit : *Amen amen dico vobis, quoniam sunt aliqui de hic adstantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regnum suum.* Dubitari ergo non potest quod sit regnum Filii Dei.

97. Sed accipe ipsum esse regnum Filii, quod Patris est : *Amen dico vobis quod sunt quidam circumstantium, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei veniens in virtute.* Eo enim usque unum regnum est, ut unum sit præmium, idem hæres, eadem merita, idem sponsor.

98. Quomodo non idem regnum, cum præsertim ipse de se Filius dixerit : *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris mei?* Quod enim Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem. Ergo et Patris regnum Scriptura dixit, et Filii.

99. Accipe nunc quia ubi regnum Dei dicit, nec Patris nec Filii separat potestatem; quia et paternum et Filii regnum uno Dei nomine comprehendit, sicut habes : *Cum videritis Abraham, Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei.* An negamus in regno Filii prophetas esse, cum et latroni dicenti : *Memento mei, cum veneris in regnum tuum;* responderit Dominus : *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso?* Aut quid est esse in regno Dei, nisi æternam nescire mortem? Qui autem nesciunt æternam mortem, vident Filium hominis venientem in regnum suum.

100. Quomodo ergo potest non in potestate habere quod donat dicens : *Tibi dabo claves regni cœlorum?* Et videto distantiam. Servus aperit, Dominus largitur : iste per se, ille per Christum : famulus claves accipit, Dominus ordinat potestates : aliud jus donantis, aliud dispensantis obsequium est.

101. Accipe adhuc unum regnum, unum imperium esse Patris et Filii. Habes ad Timotheum : *Paulus apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ.* Unum igitur Patris et Filii regnum evidenter est declaratum, sicut et apostolus Paulus adseruit dicens : *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.* Ergo unum regnum, et una divinitas.

102. Unam divinitatem Lex probavit, quæ dicit unum Deum. Probavit et Apostolus, dicendo de Christo : *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Si enim juxta Apostolum plenitudo omnis corporaliter divinitatis in Christo est, aut unius divinitatis Patrem et Filium fatebuntur : aut si Patris et Filii divinitatem cupiunt separare, cum omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Filius habeat; quid est quod existimant amplius reservandum, cum amplius nihil sit plenitudine perfectionis? Ergo una divinitas.

CAPUT XIII.

Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem : cujus socii non sint Angeli, sed spectatores.

103. Imaginem autem unam, et similitudinem unam supra diximus, superest ut unius quoque majestatis Patrem Filiumque doceamus. Nec longe aberit; cum enim ipse dixerit de se Filius : *Cum venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ.* Ecce Filii expressa majestas est : quid ei deest, cujus increatam majestatem negare non possunt? Est ergo Filii majestas.

104. Accipiant nunc, ut dubitare non possint, quod Patris et Filii una majestas sit; ipse enim Dominus dixit : *Nam qui me erubuerit et meos sermones,*

hunc Filius hominis erubescet; cum venerit in majestate sua, et Patris, et sanctorum Angelorum. Quid est : *et sanctorum Angelorum*, nisi quia honorantur et servi dignitate Domini sui ?

105. Dignitatem ergo suam ad Filium et Patrem retulit; non ut Angeli habeant cum Patre et Filio æquale consortium, sed ut præeminentem gloriam Dei cernant. Neque enim suam majestatem Angeli habent, sicut lectum est de Filio : *Cum sederit in sede majestatis suæ;* sed adsistunt, ut Patris et Filii gloriam videant, quibus aut possunt aut merentur adspectibus.

106. Denique ipsa se explanant verba divina, ut intelligas illam gloriam Patris et Filii cum Angelis non esse communem; sic enim habes : *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes Angeli cum eo.* Et ut doceret unam majestatem et unam gloriam esse Patris et suam, ipse in alio libro ait : *Et Filius hominis confundet eum, cum venerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.* Illi in obsequio, hic in gloria : illi in comitatu, hic in suggestu : illi stant, hic sedet; ut verbo tamen usus utamur humani, hic judicat, hi ministrant.

107. Divinam autem non præmisit majestatem Patris, et subdidit suam et Angelorum; ne de superioribus ad inferiora fecisse gradum quemdam et ordinem videretur. Sed quia Pater inferior videri non poterat, præmisit majestatem suam, et addidit Patris et Angelorum; ne se medium inter Patrem et Angelos nominando, aut ab Angelis ad Patrem per sui quoque incrementa fecisse quemdam videretur adscensum, aut a Patre rursus ad Angelos per ordinem cum sui etiam diminutione crederetur fecisse descensum. Nam nos qui unam divinitatem Patris et Filii confitemur, diversum, ut Arriani, ordinem non putamus.

CAPUT XIV.

Unius substantiæ cum Patre Filium esse : hanc autem etiam secundum divinitatem sumi debere in multis Scripturarum testimoniis, tametsi in aliis nonnullis hoc verbum aut de possessionibus aut de incarnatione intelligatur.

108. De substantia autem, Imperator auguste, quid loquar unius Filium cum Patre esse substantiæ; cum imaginem paternæ substantiæ Filium legerimus, ut in nullo secundum divinitatem a Patre intelligas discrepare?

109. Juxta hanc imaginem dixit : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Ergo nec substantiam in Deo possumus denegare; neque enim insubstantivus est, qui aliis dedit habere substantiam: licet alia sit substantia Dei, alia creaturæ. Nec posset insubstantivus Filius Dei esse, per quem cuncta subsistunt.

110. Et ideo ait : *Non est occultatum os meum quod fecisti in abscondito, et substantia mea in inferioribus terræ.* Virtuti enim et divinitati ea, quæ ante constitutionem mundi, vel imperspicabili majestate sunt gesta, abscondita esse non poterant. Legimus ergo substantiam.

111. Sed dices de incarnatione dictam esse substantiam. Interim nomen substantiæ lectum probavi, et lectum non pro patrimoniis, ut dicitis. Jam, si placet, accipiamus secundum mysterium in inferioribus Christi fuisse substantiam. Etenim ut defunctorum animas in sui corporis anima liberaret, vincula mortis solveret, peccata donaret, operatus est in inferno.

112. Et tamen quid obstat quominus illam divinam intelligas esse substantiam; cum Deus ita ubique sit, ut ei dictum sit : *Si adscendero in cœlum, tu illic es : si descendero ad infernum, ades?*

113. Denique ad substantiam divinam derivandum esse intellectum sequentibus declaravit dicens : *Inoperatum meum viderunt oculi tui;* eo quod non operis factura sit Filius, sed Verbum genitum potestatis æternæ : ακατεργαστον enim dixit, hoc est, inoperatum atque increatum Verbum sine alicujus creaturæ testimonio ex Patre natum : et tamen abundamus aliis substantiæ testimoniis. Sit ista hoc loco substantia corporalis, dummodo non opus Dei Fi-

lium, sed inoperatam ejus divinitatem et ipse fatearis.

114. Scio autem aliquos dicere inoperatum esse etiam incarnationis mysterium, quod non sit virilis copulæ usus operatus; quia partus est Virginis. Si ergo plerique hoc loco nec Mariæ partus opus esse dixerunt, tu Arriane, opus putas esse Dei Verbum?

115. Aut hic tantum substantiam legimus? Nonne et alibi dixit: *Portæ civitatum effractæ sunt, montes ceciderunt, et revelata est substantia?* Numquid hic quoque creatura signatur? Solent enim aliqui dicere pecuniariam esse substantiam. Ergo si ad hunc sensum refers, ideo occiderunt montes, ut pecuniarium patrimonium cerneretur.

116. Sed meminerimus qui montes ceciderunt, illi utique de quibus dictum est: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti: Tollere, et jactare in mare.* Montes ergo sunt altitudines se extollentes.

117. Denique in græco, *regna ceciderunt*, habetur. Quæ regna, nisi satanæ, de quo dixit Dominus: *Quomodo stabit regnum ipsius?* Ipsos ergo legimus montes, quæ regna sunt diaboli. Ideoque istis cadentibus regnis de corde fidelium, revelatum est paternæ Dei filium Christum esse substantiæ. Qui sunt etiam illi ipsi montes ærei, de quorum medio quatuor currus procedunt?

118. Advertimus altitudinem illam extollentem se adversus scientiam Dei verbo Domini corruisse; cum diceret Dei Filius: *Obmutesce, et exi, immunde spiritus.* De quo et propheta dixit: *Ecce ego ad te, mons corrupte.*

119. Isti ergo ceciderunt montes, et revelatum est quod esset in Christo divina substantia, dicentibus iis, qui viderant: *Vere Filius Dei est;* non enim humana, sed divina potestate dæmoniis imperabat. Hieremias quoque dicit: *Super montes accipite luctum, et super semitas desertas planctum, quia defecerunt; eo quod non sint homines, non acceperunt vocem substantiæ: a volatilibus usque ad jumenta expaverunt et defecerunt.*

120. Nec præteriit etiam alibi, cum fragilitates exponeret conditionis humanæ, ut susceptam a se infirmitatem carnis, et affectum nostræ mentis ostenderet, dixisse Dominum per Prophetam: *Memento, Domine, quæ est substantia mea;* quia in natura fragilitatis humanæ Dei Filius loquebatur.

121. De quo supra, ut incarnationis mysteria revelaret, ait: *Tu vero repulisti, Domine, et pro nihilo habuisti: distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus.* In quo utique servum dixit, nisi in carne, quia *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo?* Mea ergo susceptione servus, sua Dominus potestate.

122. Quid illud quod habes: *Quoniam quis stetit in substantia Domini;* et alibi: *Et si stetissent in substantia mea, et audissent verba mea, et si docuissent plebem meam; avertissem eos a nequitiis et adinventionibus suis?*

CAPUT XV.

Cum Filium Patri ἑτεροούσιον Arriani dicant, eos in Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Filium fateri nolint, ut significavit Eusebius Nicomediensis. Recte igitur constitutum a Nicænis PP. verbum ὁμοούσιον, ut pote hæresi oppositum et in Scriptura firmatum; proindeque neglectis, quæ isti fingunt de Sabellianis, retinendum.

123. Quomodo negant Dei esse substantiam? Quomodo verbum substantiæ, quod creberrimum in Scripturis est, putant esse vitandum; cum ipsi ex alia substantia, hoc est, ἑτεροούσιον dicendo Filium, substantiam tamen in Deo esse non abnuant?

124. Non igitur verbum, sed vim verbi fugiunt; quia nolunt verum esse Dei Filium. Nam licet humano verbo non possit divinæ generationis series comprehendi; tamen judicarunt Patres fidem suam tali proprie contra ἑτεροούσιον sermone signandam, auctoritatem sequuti prophetæ, qui ait: *Quis stetit in substantia Domini, et vidit Verbum ejus?* Secundum impietatem igitur suam

positum substantiæ verbum recipiunt Arriani, secundum pietatem autem fidelium comprobatum repudiant et refutant.

125. Nam quid est aliud, cur ὁμοουσιον Patri nolint Filium dici, nisi quia nolunt verum Dei Filium confiteri? sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis epistola sua prodidit scribens : Si verum, inquit, Dei Filium et increatum dicimus, ὁμοουσιον cum Patre incipimus confiteri. Hæc cum lecta esset epistola in Concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu fidei posuerunt Patres, quia id viderunt adversariis esse formidini; ut tamquam evaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput hæreseos amputarent.

126. Frustra autem verbum istud propter Sabellianos declinare se dicunt, et in eo suam imperitiam produnt; ὁμοουσιον enim aliud alii, non ipsum est sibi. Recte ergo ὁμοουσιον Patri Filium dicimus; quia verbo eo et personarum distinctio et naturæ unitas significatur.

127. An negare possunt ουσιαν lectam, cum et panem επιουσιον Dominus dixerit; et Moyses scripserit : ὑμεις εσεσθε μοι λαος περιουσιος? Aut quid est ουσια, vel unde dicta, nisi οὖσα αει, quod semper maneat? Qui enim est, et est semper, Deus est; et ideo manens semper ουσια dicitur divina substantia. Propterea επιουσιος panis, quod ex Verbi substantia substantiam virtutis manentis cordi et animæ subministret; scriptum est enim : *Et panis confirmat cor hominis.*

128. Servemus igitur præcepta majorum, nec hæreditaria signacula ausi rudis temeritate violemus. Librum signatum illum propheticum non Seniores, non Potestates, non Angeli, non Archangeli aperire ausi sunt : soli Christo explanandi ejus prærogativa est servata. Librum sacerdotalem* quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude, signarunt : qui violare non ausi sunt, confessores et martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus!

* Sic appellat Ambrosius Nicæni concilii definitionem et symbolum.

CAPUT XVI.

Ut catholici contra fraudes Arrianorum præmuniantur, subdolas quasdam eorum confessiones exponit : nec sufficere quod Filium nonnumquam Deum vocitent, nisi eum admittant Patri æqualem, collectis argumentis probat.

129. Nemo metuat, nemo formidet : plus confert fidelibus, qui minatur. Venenatæ sunt blanditiæ perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod negant, prædicare se simulant. Sic decepti sunt et ante, qui facile crediderunt; ut ibi perfidiæ laqueos inciderent, ubi fidem esse credebant.

130. Qui dicit, inquiunt, Christum creaturam secundum cæteras creaturas, anathema sit. Audierunt simplices, et crediderunt; *Innocens* enim, sicut scriptum est, *credit omni verbo*. Audierunt ergo, et crediderunt, primo decepti sono; ac velut aves intenti ad escam fidei, extentum sibi laqueum non caverunt. Ita dum fidem sequuntur, hamum nefandæ fraudis adtrectaverunt. Et ideo : *Estote*, inquit, *astuti sicut serpentes, et simplices sicut columbæ*; præmittitur astutia, ut sit tuta simplicitas.

131. Sunt enim serpentes Evangelici, qui exuunt veterem usum, ut induant novos mores, sicut scriptum est : *Exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, et induentes novum secundum imaginem ejus, qui creavit eum.* Discamus ergo depositis vetusti hominis exuviis, Evangelicorum serpentium vias; ut more serpentium servare caput, fraudem cavere noscamus.

132. Satis fuerat dicere : Qui dicit creaturam Christum, anathema sit. Cur bono confessionis, Arriane, venena permisces, ut totum corpus contamines? Addendo enim : Secundum cæteras creaturas, non creaturam Christum negas, sed creaturam dicis esse dissimilem; creaturam enim dicis, etsi præstantiorem cæteris adseras creaturis. Denique Arrius hujus impietatis magister Dei

Filium creaturam dixit esse perfectam, sed non sicut cæteras creaturas. Videtis igitur hæreditario patris vestri vos usos esse sermone! Sat est creaturam negare, quid opus fuit addere : Sed non sicut cæteras creaturas? Recide quod putruit, ne serpat contagio : venenum habet; mortem adfert.

133. Deinde dicis interdum Deum Christum : sed ita dic Deum verum, ut plenitudinem ei paternæ divinitatis adsignes; sunt enim qui dicuntur dii sive in cœlo, sive in terra. Non ergo perfunctorie nuncupandus Deus, sed ita ut eamdem divinitatem prædices in Filio, quam Pater habet, sicut scriptum est : *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit et Filio vitam habere in semet ipso.* Dedit utique quasi Filio per generationem, non quasi inopi per gratiam.

134. Et *potestatem dedit ei judicium facere, quia Filius hominis est.* Vide quid addidit, ne tu calumnieris ex verbo. Filium hominis legis, et accipientem arguis! Nega ergo Deum, si non omnia Filio quæ Dei sunt, deferuntur; cum enim dixerit : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* cur tu non omnia quæ divinæ naturæ sunt, etiam in Filio confiteris? Nam qui dicit : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* quid excipit quod non habet?

135. Quid est quod ἐμφατικῶς, quam fideli magis sermone commemores, quod mortuos suscitaverit, maria pedes transmiserit, infirmitates hominum curaverit? Hæc enim etiam servulis suis præstitit. Plus ista miror in hominibus, quod tantam eis dederit potestatem. Aliquid de Christo audire desidero, quod speciale sit Christi, quod cum iis quæ creata sunt, non possit esse commune; quia genitus, quia unicus est Dei Filius, quia Deus verus ex Deo vero, quia ad dexteram Patris sedet.

136. Ubicumque lego consessum Patris et Filii, semper ad dexteram Filius sedet. Numquid melior Filius Patre? Non hoc dicimus : sed quem caritas Dei honorat, humana iniquitas derogat. Scivit Pater serendas esse de Filio quæstiones, præbuit nobis quod sequeremur, pietatis exemplum, ne Filio derogemus.

CAPUT XVII.

Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicat : et ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitate confirmata, librum terminat.

137. Uno tantum loco stantem ad dexteram Dei Jesum Stephanus vidisse se dixit. Et hoc disce, ne quam hinc moveas quæstionem. Cur enim ubique ad dexteram sedere ostenditur, uno legitur in loco stare? Sedet quasi judex vivorum et mortuorum : stat quasi advocatus suorum. Stabat ergo quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni martyris offerebat : stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus.

138. Accipe et tu spiritum Dei, ut ista distinguas, sicut accepit et Stephanus; et dicas sicut dixit et martyr : *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem ad dexteram Dei.* Qui cœlos apertos habet, Jesum ad dexteram Dei cernit : qui clausos oculos habet mentis, Jesum ad dexteram Dei non videt. Confiteamur ergo Jesum ad dexteram, ut cœlum et nobis aperiatur. Claudunt sibi cœlum, qui aliter confitentur.

139. Quod si qui objiciunt quod Filius stabat, ostendant hoc loco quod Pater sedebat. Nam licet Filium hominis stare dixerit; tamen hoc loco nec Patrem sedere commemoravit.

140. Ut autem evidentius cognosceretur nulla esse stantis injuria, sed potestas, Filium Stephanus obsecrabat, ut se amplius commendaret Patri, dicens : *Domine Jesu, recipe spiritum meum.* Et ut eamdem Patris et Filii potestatem esse ostenderet, repetivit dicens : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum.* Hoc Dominus in passione propria quasi Filius hominis Patri dicit : hoc et Stephanus Filium Dei in suo martyrio deprecatur. Cum eadem gratia a Patre Filioque deposcitur, eadem potentia declaratur.

141. Aut si volunt Stephanum Patri dixisse, videant quid propria testificatione significent. Licet nos ista non moveant; advertant tamen qui totum in littera constituunt et in ordine, quod Filius prius sit rogatus. Nos autem et

secundum eorum interpretationem ostendimus unitatem Paternæ majestatis et Filii; nam cum Pater rogatur et Filius, æqualitas precationis operationis indicat unitatem. Si autem illis non placet Filio dictum, *Domine*, videmus quod etiam Dominum eum negare conantur.

142. Sed jam quia martyris tanti corona processit, studia certaminis relaxemus, ferias hodierni sermonis habeamus. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, sicut post magna decebat certamina, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmiis coronatum.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I

Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint : illum quoque nec ab Angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Ejusdem Christi in cœlum adscendentis triumphus qualis, et raptu prophetarum quorumdam quanto præstantior? Tum descripto Angelorum hac de re colloquio, contra Arrianos Filius omnipotens esse ostenditur.

1. CONSIDERANTI mihi, Imperator auguste, qua ratione sic erraverit genus hominum, ut de Dei Filio plerique, væ mihi, diversa sequerentur; nequaquam satis mirum videtur quia erravit humana scientia de supernis, sed quod Scripturis non detulit obedientiam.

2. Quid enim mirum, si mysterium Dei Patris et Domini Jesu Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi, per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec Angeli cognoscere nisi ex revelatione potuerunt ?

3. Quis enim potuit opinione magis quam fide sequi Dominum Jesum, nunc de cœli altissimis inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cœlestia resurgentem : subito exinanitum, ut habitaret in nobis; nec umquam imminutum, cum semper Filius in Patre, et in Filio Pater esset ?

4. Dubitavit in eo ipse Prænuntius, licet per Synagogæ typum *, dubitavit ipse ante Domini faciem destinatus. Denique missis discipulis, interrogat : *Tu es qui venturus es, an alium exspectamus ?*

5. Obstupuerunt et Angeli cœleste mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum quem dudum secundum carnem angustus sepulcri locus texerat, resurgentem ab inferis cœli alta sustinere non possent, hæserunt etiam cœlestia opinionis incerto.

6. Veniebat enim novis victor redimitus exuviis, Dominus in templo sancto suo; præibant Angeli et Archangeli, mirantes spolium ex morte quæsitum : et quamvis scirent nihil Deo accedere ex carne potuisse, quia infra Deum omnia sunt; tamen trophæa crucis, cujus principium super humeros ejus, et triumphatoris æterni manubias intuentes, quasi eum quem emiserant cœli portæ, capere non possent; licet numquam ejus capiant majestatem, majorem viam quærebant aliquam revertenti : adeo nihil exinanitus amiserat !

7. Debuit tamen novo victori novum iter parari; semper enim victor tamquam major et præcelsior est : sed quia æternæ sunt justitiæ portæ, eædemque novi et veteris Testamenti, quibus cœlum aperitur, non mutantur utique, sed elevantur; quia non unus homo, sed totus in omnium redemtore mundus intrabat.

8. Translatus erat Enoch, raptus Elias : sed non est servus supra Dominum. *Nullus enim adscendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo.* Nam et Moysen, licet corpus ejus non apparuerit in terris,

* Id est, in quantum Synagogæ figura erat, ejusque personam repræsentabat : in quantum autem Christi præcursor, non cadebat in talem prophetam tanti erroris suspicio.

nusquam tamen in gloria cœlesti legimus, nisi posteaquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, et piorum animas elevavit. Translatus ergo Enoch, raptus Elias; ambo famuli, ambo cum corpore : sed non post resurrectionem, non cum manubiis mortis, et triumpho crucis viderant illos Angeli.

9. Et ideo Dominum omnium primum ac solum de morte triumphantem venire cernentes, tolli portas principibus imperabant, cum admiratione dicentes : *Tollite portas, principes, vestri; et elevamini portæ æternales : et introibit rex gloriæ.*

10. Erant tamen adhuc et in cœlestibus qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam; et ideo requirebant : *Quis est iste rex gloriæ?* Sed quia et Angeli processus habent scientiæ, et capacitatem profectus; habent utique discretionem virtutis, atque prudentiæ : solus enim sine processu Deus; quia in omni perfectione semper æternus est.

11. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant : *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prœlio.*

12. Iterum multitudo Angelorum triumphali agmine præcinebant : *Tollite portas, principes, vestri; et elevamini portæ æternales : et introibit rex gloriæ.*

13. Rursus alii stupentes dicebant : *Quis est iste rex gloriæ? Vidimus eum non habentem speciem neque decorem :* si ergo ipse non est, *Quis est iste rex gloriæ?*

14. Respondetur a scientibus : *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ.* Ergo Dominus virtutum ipse est Filius. Et quomodo infirmum Arriani dicunt, quem Dominum virtutum, sicut et Patrem, credimus? Quomodo Arriani discretionem faciunt potestatis, cum Dominum sabaoth Patrem, Dominum sabaoth Filium legerimus? Nam et hic sic positum plerique codices habent, quod *Dominus sabaoth ipse sit rex gloriæ :* sabaoth autem interpretes alicubi Dominum virtutum, alicubi regem, alicubi omnipotentem interpretati sunt. Ergo quoniam qui adscendit Filius est : qui adscendit autem, Dominus est sabaoth; omnipotens utique Dei Filius est.

CAPUT II.

In cœlum sine fide adscensurum neminem, vel si quis adscenderit, ejiciendum : illam itaque sedulo conservari debere. Esse etiam in nobis cœlos, quorum portæ aperiendæ, ac per Christi divinitatis confessionem elevandæ sunt. Has ab Arrianis non elevari, nec ab iis qui requirunt Filium inter terrena; proindeque illos cum Magdalena remittendos ad Apostolos, in quos portæ inferi non prævalebunt. Colligitur ex dictis a servo Domini dignitati non derogandum.

14. Quid igitur agemus? Quomodo adscendemus ad cœlum? Sunt illic dispositæ potestates, ordinati principes, qui cœli januas servant, qui adscendentem interrogant : quis me admittet, nisi omnipotentem annuntiem Christum? Clausæ sunt portæ, non cuicumque aperiuntur : non quicumque vult, nisi qui fideliter credit, ingredietur. Custoditur aula imperialis.

15. Sed esto, indignus obrepserit, latuerit principes portarum cœlestium, discubuerit in cœna Domini; ingressus Dominus convivii, videns non indutum nuptiale fidei vestimentum, projiciet eum in tenebras exteriores, ubi sit fletus et stridor dentium, si fidem pacemque non servet.

16. Servemus igitur nuptiale quod accepimus vestimentum, nec Christo propria denegemus, quem omnipotentem annuntiant Angeli, prophetæ significant, apostoli testificantur, sicut jam supra ostendimus.

17. Et fortasse non de istius tantummodo cœli portis propheta dixerit quod præteribit; et alios enim cœlos Dei Verbum penetrat, de quibus dictum est : *Habemus enim sacerdotem magnum, principem sacerdotum, qui pertransivit cœlos, Jesum Filium Dei.* Qui sunt isti cœli, nisi et hi de quibus dicit Propheta: *Cœli enarrant gloriam Dei?*

18. Stat enim Christus ad januam mentis tuæ, audi eum dicentem : *Ecce sto ad januam, et pulso; si quis mihi aperuerit, ingrediar ad illum : et cœnabo cum eo, et ipse mecum.* Et Ecclesia de

eo dicit : *Vox fratris mei pulsat ad januam.*

19. Stat ergo, et non solus stat; sed præcedunt eum Angeli, qui dicunt : *Tollite portas, principes, vestri.* Quas portas? Illas utique de quibus et alibi dicit : *Aperite mihi portas justitiæ.* Aperi ergo Christo portas tuas, ut ingrediatur in te : aperi portas justitiæ, aperi portas pudicitiæ, aperi portas fortitudinis atque sapientiæ.

20. Crede Angelis dicentibus : *Et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ, Dominus sabaoth.* Porta tua vocis fidelis canora confessio est : porta tua ostium verbi est, quam sibi Apostolus optat aperiri, dicens : *Ut aperiatur mihi ostium verbi ad eloquendum mysterium Christi.*

21. Aperiatur igitur Christo porta tua, nec solum aperiatur, sed etiam elevetur; si tamen æternalis est, non caduca; scriptum est enim : *Et elevamini portæ æternales.* Elevatum est superlimen Esaiæ, quando Seraphim labia ejus tetigit, et vidit regem Dominum sabaoth.

22. Tuæ ergo portæ elevabuntur, si sempiternum, si omnipotentem, si inæstimabilem, si incomprehensibilem, si eum qui et præterita omnia et futura noverit, Filium Dei credas. Quod si præfinitæ potestatis et scientiæ, subjectumque opinaris, non elevas portas æternales.

23. Eleventur ergo portæ tuæ, ut non Arriano sensu parvulus, non pusillus, non subditus ad te Christus introeat : sed intret in Dei forma, intret cum Patre, intret talis, qualis est et cœlum et omnia supergressus, emittat tibi Spiritum sanctum. Expedit tibi ut credas quia adscendit, et sedet ad dexteram Patris. Nam si eum inter creaturas et terrena impia cogitatione detineas, si non tibi abeat, non tibi adscendat, nec Paraclitus ad te veniet, sicut ipse dixit: *Nam si ego non abiero, Paraclitus non veniet ad vos : si autem abiero, mittam illum ad vos.*

24. Quod si inter terrena eum requiras, sicut Maria Magdalene requirebat; cave ne et tibi dicat : *Noli me tangere; nondum enim adscendi ad Patrem meum.* Portæ enim tuæ angustæ sunt, capere me non queunt : elevari non queunt, intrare non possum.

25. Vade ergo ad fratres meos, hoc est, ad illas portas æternales, quæ cum Jesum viderint, elevantur. Æternalis porta est Petrus, cui portæ inferi non prævalebunt. Æternales portæ Johannes et Jacobus, utpote filii tonitrui. Æternales portæ sunt Ecclesiæ, ubi laudes Christi annuntiare Propheta desiderans, dicit : *Ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.*

26. Grande ergo mysterium Christi, quod stupuerunt et Angeli; et ideo venerari debes, et Domino famulus derogare non debes. Ignorare non licet; propterea enim descendit ut credas : si non credis, non descendit tibi, non tibi passus est. *Si non venissem*, inquit, *et loquutus non fuissem his, peccatum non haberent : nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, et Patrem meum odit.* Quis igitur odit Christum, nisi qui derogat? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quæstiones movet; qui amat, reverentiam defert.

CAPUT III.

Verba illa : *Omnis viri caput Christus.... caput autem Christi Deus;* primo in Arrianos ipsos retorquet : deinde Christi tantum secundum naturam humanam considerati Deum caput esse ex alio Scripturæ loco, quem objicere solebant iidem hæretici, probat : nec prudentius quoque oppositum ab ipsis textum illum : *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt.* Quibus explicatis, quo pacto Pater in Filio, et Filius in Patre, nec non in utroque fideles esse dicantur, aperitur.

27. ITAQUE discutiamus eorum alias quæstiones. Scriptum est, inquiunt : *Omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus.* Qua in quæstione dicant mihi velim, utrum conjungere, an dividere hæc quatuor velint. Si enim conjungere, atque ita dicunt Deum caput esse Christi, sicut vir est mulieris caput, videte quid incidant. Nam si hæc tamquam ex paribus sumta est comparatio, et hæc quatuor, id est, mulier, vir,

Christus, et Deus, quasi ex unius atque ejusdem naturæ similitudine comparantur: ergo mulier et Deus unius incipient esse naturæ.

28. Quod si hoc displicet, quia sacrilegum est dicere, ut volunt dividant. Itaque si Christum apud Deum Patrem ita volunt esse, sicut est mulier apud virum; unius utique Christum et Deum dicunt esse substantiæ, quoniam mulier et vir unius sunt in carne naturæ: nam quod distat, in sexu est. Cum vero inter Christum et Patrem sexus non interveniat; quod unum inter Filium et Patrem in natura est, fatebuntur: quod diversum in sexu est, denegabunt.

29. Placetne ista divisio? An mulierem, virum et Christum unius volunt esse substantiæ, et Patrem separant? Hæccine igitur divisio placet? Si ita est, videte quid incidant. Aut enim non solum Arrianos; sed etiam Photinianos se necesse est confiteantur; quia Christum hominem tantum fatentur, quem humanæ tantummodo naturæ æstimant copulandum: aut vel invitos adquiescere par est nostræ sententiæ, per quam id quod impie cogitarunt, pie religioseque defendimus; ut sit Christus quidem secundum generationem divinam Dei virtus, secundum adsumtionem autem carnis, unius cum omnibus hominibus in carne substantiæ: salva tamen incarnationis suæ gloria; quia veritatem suscepit, non imaginem carnis.

30. Sit ergo juxta humanam conditionem caput Christi Deus; non enim dixit caput Christi Pater, sed *caput Christi Deus;* quia divinitas, utpote creatrix, caput est creaturæ. Et bene dixit: *Caput Christi Deus;* ut et divinitatem Christi significaret, et carnem, hoc est, incarnationem in Christi nomine: in Deo autem unitatem divinitatis, et magnitudinem potestatis.

31. Eousque autem caput Christi Deus secundum incarnationem dictum est, ut et caput viri Christus secundum incarnationem Verbi dictum sit. Quod alibi Apostolus evidenter exposuit dicens: *Quoniam vir caput est mulieris, sicut et Christus caput Ecclesiæ.* Et in consequentibus addidit: *Qui se tradidit pro ea.* Secundum incarnationem igitur caput viri Christus; quia secundum incarnationem facta traditio est.

32. Est ergo caput Christi Deus; qui servi, hoc est, hominis, non Dei forma tractatur. Sed nihil præjudicat Dei Filio, si secundum carnis veritatem similis sit hominibus, qui in divinitate cum Patre unum est; non enim potestas hac interpretatione minuitur, sed misericordia prædicatur.

33. Quis autem unam divinitatem Patris et Filii pie abneget; cum ipse Dominus consummaturus præcepta, discipulis suis dixerit: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus?* Pro testimonio enim fidei positum est, licet ab Arrianis ad argumentum perfidiæ derivetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt unitatem, extenuare conantur; ut talis videatur divinitatis unitas inter Patrem et Filium, qualis est inter homines unitas devotionis et fidei: licet etiam inter ipsos homines unitas naturæ sit ex communitate naturæ.

34. Unde et illud apertissime solvitur; quod ad extenuationem Dominicæ unitatis objicere consuerunt, quia scriptum est: *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt.* Hoc Arriani, si saperent, non objicerent. Quomodo enim negare conantur quia Pater et Filius unum sunt; cum Paulus et Apollo et natura unum sint et fide? Sed tamen per omnia unum esse non possunt; quia nequeunt comparari humana divinis.

35. Inseparabilis ergo Deus Pater Verbo, inseparabilis virtute, inseparabilis sapientia per divinæ unitatem substantiæ; et est in Filio, sicut frequenter est scriptum: est vero non ut egentem sanctificans, nec ut vacuum implens; quia non vacua Dei virtus. Nec enim virtus virtute augetur; quia non duæ virtutes, sed una virtus: nec divinitas divinitatem accipit; quia non duæ divinitates, sed una divinitas: nos autem per acceptam et inhabitantem in nobis virtutem unum erimus in Christo.

36. Communis ergo littera, sed dis-

crepans divina, humanaque substantia. Nos unum erimus, Pater et Filius unum sunt : nos secundum gratiam, Filius secundum substantiam. Alia autem per conjunctionem, alia per naturam unitas. Denique vide quid ante præmiserit : *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te.*

37. Considera ergo quia non dixit : Tu in nobis, et nos in te : sed *tu in me, et ego in te*; ut se a creaturis separaret. Et addidit : *Et isti in nobis*, ut etiam hic suam potentiam et Patris a nobis secerneret; ut quod nos in Patre et Filio unum sumus, non naturæ videatur esse, sed gratiæ : quod autem Filius et Pater unum sunt, non hoc Filius accepisse per gratiam, sed naturaliter ut Filius possidere credatur.

CAPUT IV.

Objectum ab hæreticis locum illum : *Non potest Filius facere a se quidquam, etc.*, primo e subsequentibus verbis exponit : deinde singulas integri textus voces expendens, eas Arriana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haud quaquam posse potissimum creationis mundi et quorumdam Christi miraculorum exemplis docet.

38. Aliud rursus objiciunt, adserentes unam atque eamdem potestatem Filii et Patris esse non posse ; quia ipse dixit : *Amen amen dico vobis, non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Itaque nihil ex se fecisse Filium dicunt, nec facere posse, nisi quod viderit facientem Patrem.

39. O præscia sapientia infidelium argumentorum! quæ subjecit quod solveret quæstionem, addendo quod sequitur : *Quia quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter;* hoc nempe sequitur. Cur ergo scriptum est : Eadem facit Filius, et non talia; nisi ut in Filio unitatem, non imitationem paterni operis æstimares?

40. Sed tamen ut illorum quoque argumenta discutiamus, quæro ut respondeant, utrum videat Filius opera Patris. Videt itaque, an non? Si videt, ergo et facit : si facit, desinant omnipotentem negare, quem omnia posse facere, quæ Patrem facientem viderit, confitentur.

41. Quid est autem, *viderit?* Corporaliumne aliquis usus oculorum est? Sed si hoc de Filio velint dicere, corporalis etiam in Patre usum operationis ostendent; ut facientem videat, quod ipse facturus est.

42. Quid est autem : *Non potest Filius facere a se quidquam?* Hoc interrogemus, hoc consideremus. Est ergo aliquid impossibile Dei virtuti atque sapientiæ? Hoc est enim Dei Filius, qui utique non alienam accepit fortitudinem : sed quemadmodum vita est, non aliena vivificatione subnixus, sed alios vivificans; quia ipse vita est : ita etiam sapientia est, non quasi insipiens accipiens sapientiam, sed qui de suo alios faciat esse sapientes : ita etiam virtus est, non quasi per infirmitatem consequutus incrementa virtutis; sed ipse virtus, qui virtutem fortibus largiatur.

43. Quomodo ergo virtus quasi cum jurisjurandi adtestatione dicit : *Amen, amen dico vobis*, quod est : Fideliter, fideliter dico? Fideliter ergo dicis, Domine Jesu, et cum sacramenti quadam repetitione confirmas quod nihil facere potes, nisi quod facientem Patrem videris. Fecisti mundum, numquid alterum mundum Pater tuus fecit, quem quasi ad exemplar acceperis? Ergo necesse est fateantur impii aut duos, aut certe multos esse mundos *, quod philosophi adserunt; ut se etiam in hoc errore gentilitatis involvant. Aut si velint verum sequi, dicant sine exemplari te fecisse, quod feceris.

44. Dic mihi, Domine, quando in mari Patrem incarnatum videris ambulantem. Ego enim nescio, ego hoc de Patre credere sacrilegum puto, qui te solum carnem adsumsisse cognovi. Quando videris in nuptiis Patrem aquam

* Hæc sententia bifariam dividebatur. Etenim plures mundos existere corporeos adseverabant nonnulli, cum alii geminum tantum, corporeum scilicet quem habitamus, atque incorporeum qui et archetypus vocitabatur, admittebant. De priore sententia intelligendus videtur Ambrosius, hoc loco, ac lib. 1 *Hexaem.* c. 1, n. 3; et lib. 2, c. 2, n. 5.

in vinû vertentem. Sed solum te unigenitum Filium legi ex Patre natum, solum te ex Spiritu sancto accepi et Virgine secundum incarnationis sacramenta generatum. Ergo ista, quæ memoravimus a te gesta, non fecit Pater: sed sine exemplari paterni operis ad redimendam tuo sanguine salutem mundi solus immaculatus ex alvo Virginis processisti.

45. Ac ne forte incarnationis tantummodo putent sequestrandum esse mysterium (licet cum dicunt : *Non potest Filius a se facere quidquam*, nihil excipiant, ita ut et quidam impius dixerit : Nec culicem facere potest; tam temerario ausu, petulantique sermone majestatem supernæ virtutis irridens); dic, Domine Jesu, quam terram sine te Pater fecerit? Cœlum enim sine te non fecit, quia scriptum est : *Verbo Domini cœli firmati sunt.*

46. Sed nec terram sine te fecit, quia scriptum est : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Nam si aliquid sine te Deo Verbo Pater fecit; non ergo omnia facta per Verbum, et Evangelista mentitur. Quod si omnia facta per Verbum, et omnia per te cœperunt esse, quæ non erant; utique quæ non vidisti a Patre facta, a te ipse fecisti. Nisi forte philosophicas tibi ideas Platonica illa disputatione præstituunt, quas ab ipsis tamen philosophis scimus irrisas*. Si autem ex te ipse fecisti, vana est adsertio perfidorum, quæ auctori omnium, cui suppetit ex se faciendi magisterium, tribuit discendi profectum.

47. Quod si per te negant cœlum esse factum, vel terram, considerent impii quo se suo furore præcipitent; cum scriptum sit : *Dii qui non fecerunt cœlum et terram, pereant.* Peribit ergo, Arriane, qui quod perierat, et reperit et redemit? Sed ad proposita revertamur.

* Ambrosius tum hic, tum lib. 1 *Hexaem.* c. 1, n. 1, veteres Patres sequutus, idearum nomine intelligit naturas quasdam incorporeas, æternas, increatas, a Deo et mundo distinctas, quo sensu illas Aristoteles variis locis *Metaphys.* atque *Ethic.* explicat et irridet. Sed ipsum, sive quod præceptori suo inviderct, sive quod non satis caperet illius mentem, ejusdem doctrinam traduxisse ad absurdum sensum multi arguunt; cum per ideas nihil aliud intellexisset divinus Plato, nisi formas in mente Dei existentes, ad quas ille mundum creaverit.

CAPUT V.

Cœptam objecti loci expositionem urgens, rationes quatuor quibus aliquid fieri non posse affirmamus, explicat, et earum primas tres in Christum non cadere, solutis quibusdam objectiunculis, demonstrat; et Filium propter solam potestatis cum Patre unitatem nihil a se facere posse deducit.

48. Quomodo *non potest Filius facere a se quidquam?* Quæramus quid sit quod facere non possit. Multæ sunt impossibilitatum differentiæ. Est aliquid natura impossibile, et est aliquid quod est possibile per naturam, impossibile per infirmitatem. Est etiam tertium quod sit possibile per corporis et animi firmitatem : impossibile per imperitiam aut impotentiam. Est etiam quod per definitionem immutabilis propositi, et constantis perseverantiam voluntatis atque amicitiæ fidem sit impossibile mutari.

49. Sed hæc ut evidentius possimus advertere, per exempla nobis disputatio dirigatur. Impossibile est ut avis sapientiæ disciplinam aliquam adsequatur aut artem : impossibile est et lapidem prodire quoquam; impossibile est enim lapidem moveri, nisi motu moveatur alterius : non potest ergo lapis per se ipsum moveri, et transire de loco. Non potest etiam aquila humanis imbui disciplinis. Habes unam speciem, cui impossibilitatis causa natura est.

50. Impossibile est et debili facere opera robusti : sed huic alia impossibilitatis causa est; quod enim facere potest per naturam, per infirmitatem non potest. Causa igitur huic quoque impossibilitati infirmitas. Alia ergo impossibilitatis hæc species; quoniam a faciendi possibilitate corporis infirmitate revocatur.

51. Tertia quoque impossibilitatis est causa, qua etiamsi per naturam quis, et firmitatem corporis facere aliquid possit; non potest tamen facere per imperitiam vel impotentiam, ut aut indoctus, aut servus.

52. Quas igitur harum, quas enumeravimus, impossibilitatum causas, ut quartam interim sequestremus, Filio Dei existimas convenire? Numquid insensibilis per naturam, et immobilis, sicut lapis? Lapis quidem est impiis in ruinam, fidelibus angularis. Sed non insensibilis, supra quem sensibilium populorum fideles ædificantur affectus. Non immobilis petra: *Bibebant enim ex consequenti petra; petra autem erat Christus*. Non ergo paternum opus per naturæ distantiam impossibile Christo.

53. Numquid forte per debilitatem impossibile ei aliquid existimamus? Sed non ille debilis, qui aliorum debilitates imperiali sermone sanabat. An debilis videbatur, cum paralytico præcipiens: *Tolle grabatum tuum, et ambula*; sanitatis jam mandabat officium; cum adhuc ille remedium debilitatis oraret? Num debilis Dominus virtutum, cum illuminaret cæcos, inclinatos erigeret, mortuos suscitaret, votis nostris medicinæ præcurreret effectus, orantes curaret, et fimbriæ mundaret adtactus?

54. Nisi forte debilitatem illam, impii, putabatis, quando vulnera videbatis. Erant quidem illa corporis vulnera, sed non erat vulneris illius ulla debilitas, ex quo omnium vita profluebat. Unde et propheta dixit: *Livore ejus nos sanati sumus*. An qui in vulnere debilis non erat, erat in majestate? Quomodo quæro. Cum dæmoniis imperaret, et reis peccata dimitteret; an cum rogaret Patrem?

55. Quo loco fortasse dicant: Quomodo Pater et Filius unum sunt, si Filius nunc imperat, nunc precatur? Et unum sunt, et imperat, et precatur: sed neque cum imperat, solus; nec cum precatur, infirmus. Solus non est; quia quæcumque Pater facit, eadem similiter et Filius facit: infirmus non est; quia etsi in carne infirmatus est propter peccata nostra, tamen illud nostræ erat in eo pacis eruditio, sicut scriptum est, non suæ majestatis infirmitas.

56. Denique ut scias quia secundum hominem rogat, divinitate imperat, habes in Evangelio quia Petro dixit: *Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua*. Eidem autem supra dicenti: *Tu es Christus Filius Dei vivi*, respondit: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; et tibi dabo claves regni cœlorum*. Ergo cui propria auctoritate regnum dabat, hujus fidem firmare non poterat; quem cum petram dicit, firmamentum Ecclesiæ indicavit? Quando igitur roget, quando imperet, considera. Rogat, quando passurus ostenditur: imperat, quando Filius Dei creditur.

57. Duas igitur species impossibilitatis vacare jam cernimus, quod neque insensibilis, neque infirma potest esse Dei virtus. Numquid tertium profertis in medium, quod quasi imperitus sine magistro facere nihil possit, aut servus sine Domino? Ergo mentitus es, Domine Jesu, qui te et magistrum, et Dominum ipse dixisti; et fefellisti discipulos tuos, dicens: *Vos vocatis me magistrum et Dominum, et bene dicitis; sum etenim*. Sed non falleres, veritas, eos præsertim quos amicos vocasti.

58. Tamen si ut imperitum te ab artifice secernunt, viderint ut tibi, hoc est, Dei sapientiæ dicant peritiam defuisse; unitatem tamen substantiæ inter te et Patrem separare non possunt. Artificem namque ab imperito imprudentia non natura secernit: sed non in Patre artificium, neque in te insipientia; non est enim insipiens sapientia.

59. Ergo si neque insensibilis in Filio natura, neque debilitas, neque imperitia, neque servitus potest esse; considerent quod et per naturam et majestatem unum sit cum Patre Filius; et per operationem non discrepet a Patre virtus; cum omnia quæ Pater fecerit, eadem Filius faciat similiter: neque enim similiter potest quisquam facere idem opus, quod alius fecerit; nisi qui et inæqualitatem non habeat operationis, et naturæ ejusdem habeat unitatem.

60. Adhuc tamen requiro, quid sit quod non possit facere a se Filius, nisi viderit facientem Patrem; et insipienter aliqua de vilioribus exempla propono: *Factus sum insipiens, vos me coegistis*. Nam quid insipientius, quam de

majestate Dei argumenta discutere, *quæ quæstiones magis præstant, quam ædificationem Dei, quæ est in fide?* Sed argumentis argumenta respondeant : illis verba, nobis caritas, quæ in Deo est, *de corde puro et conscientia bona; et fide non ficta.* Ergo ad infirmationem tam ineptæ propositionis, non piget etiam ridicula derivare.

61. Quomodo ergo videt Filius Patrem? Videt equus picturam, quam per naturam imitari non potest: non utique sic videt Filius. Videt parvulus viri opera majoris, sed imitari non potest : nec utique sic videt Dei Filius.

62. Ergo si Filius per ejusdem cum Patre arcanum commune naturæ invisibiliter et videre et facere potest, et per plenitudinem divinitatis quod voluerit exsequi: quid superest, nisi ut per unitatem inseparabilem potestatis nihil credamus Filium facere, nisi quod viderit Patrem facientem; quia per incomparabilem caritatem nihil a se facit Filius; quoniam nihil vult, quod Pater nolit? Quod utique non infirmitatis, sed unitatis est.

CAPUT VI.

Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis et Filium nihil facere quod non probetur a Patre cum sit utriusque perfecta voluntatis atque potestatis unitas, liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit.

63. Ergo nec contumax Filius, ut etiam de quarta propositione dicamus; nihil enim consiliarius Filius fecit, quod cum Patris non conveniat voluntate. Denique vidit Pater quæ fecit Filius, et probavit quia bona valde; sic enim habes in Genesi : *Et dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est.*

64. Numquid hic dixit Pater : Fiat talis lux, qualem ipse feci : aut fiat lux, quæ ante non fuerat : aut Filius qualem faceret, interrogavit? Sed fecit, ut voluit, qualem Pater usque eo voluit, ut probaret. Ergo novum opus Filii est.

65. Deinde si reprehenditur in Filio secundum interpretationes Arrianorum quia quod viderit, fecit, qui utique secundum Scripturas quod non vidit, et fecit; et dedit esse quæ non erant : quid dicunt de Patre, qui quod viderat prædicavit, quasi ea quæ facienda forent, non potuerit prævidere.

66. Similiter ergo videt Filius Patris opus, sicut Pater opus Filii : nec quasi alienum laudat, sed quasi proprium recognoscit : *Quæcumque enim Pater fecerit, eadem Filius facit similiter;* ut idem opus Patris Filiique sentires. Nihil ergo facit Filius, nisi quod Pater probet, Pater laudet, Pater velit; quia ex Patre totus est : non ut creatura, quæ multa committit, dum studio lapsuque peccati voluntatem frequenter offendit auctoris. Nihil ergo Filius facit, nisi quod placeat Patri; quia una voluntas, una sententia est, una est vera caritas, unius operationis effectus.

67. Denique ut scias caritatis esse quod *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem,* cum præmisisset : *Quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter*, subjecit : *Pater enim diligit Filium.* Ergo quod dixit Scriptura quia *non potest*, ad inseparabilis et individuæ caritatis retulit unitatem.

68. Quod si naturaliter est, ut vere est, inseparabilis caritas; inseparabilis utique est etiam operatio naturaliter : et impossibile ut opus Filii cum Patris non conveniat voluntate; quando id quod Filius operatur, operatur et Pater : et quod Pater operatur, operatur et Filius : et quod loquitur Filius, loquitur et Pater, sicut scriptum est : Pater meus qui in me manet, ipse loquitur; et opera quæ ego facio, ipse facit. Nihil enim Pater sine virtute atque sapientia sua condidit; quia omnia in sapientia fecit, sicut scriptum est : *Omnia in sapientia fecisti.* Nihil etiam Deus Verbum sine Patre fecit.

69. Non operatur sine Patre, non sine patria voluntate sacrosanctæ illi se obtulit salutaris mundi totius hostia passioni, non sine patria voluntate mortuos suscitavit. Denique Lazarum suscitaturus levavit oculos sursum, et dixit : *Pater, gratias ago tibi, quia audisti me :*

et ego sciebam quia semper me audis : sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti : ut quamvis ex personæ hominis incarnati susceptione loqueretur, unitatem tamen paternæ voluntatis et operationis exprimeret; quia Pater omnia audit, omnia videt quæ vult Filius. Videt ergo et Pater facientem Filium, audit volentem. Denique non rogavit, et exauditum se esse dixit.

70. Nec existimari potest quia non audit Pater, quod velit Filius : et ut scias quia semper auditur a Patre, non quasi servus, nec quasi propheta, sed quasi Filius : *Et ego*, inquit, *sciebam quia semper me audis : sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti.*

71. Propter nos igitur gratias agit; ne eumdem Patrem, eumdemque Filium esse credamus, cum idem opus Patris audimus et Filii. Nam ut cognosceres non quasi infirmum gratias egisse, sed quasi Dei Filium semper sibi divinam potentiam vindicare, clamavit : *Lazare veni foras*. Imperantis utique vox ista est, non precantis.

CAPUT VII.

Proposita doctrina hinc confirmatur, quod Filius sit Patris Verbum, non quale nostrum, sed vivum et operatorium; atque adeo non possit negari ejusdem cum Patre voluntatis, potestatis ac substantiæ.

72. SED ut ad superiora redeamus, et proposita concludamus, facit quasi Verbum Filius voluntatem Patris. Verbum hoc nostrum utique prolativum est, syllabæ sunt, sonus est; et tamen a sensu nostro, et mente non discrepat, et quæ interiori tenemus affectu, ea tamquam operantis verbi testificatione signamus. Sed non sermo noster operatur, solum est Verbum Dei, quod nec prolativum est, nec quod ἐνδιάθετον dicunt *; sed quod operatur et vivit et sanat.

73. Vis scire quale Verbum? Audi dicentem : *Vivum est enim Verbum Dei, et validum atque operatorium et acutum, et penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum.*

74. Verbum igitur audis Dei Filium, et a patria voluntate et potestate secernis? Audis quia vivit, audis quia sanat : noli ergo nostro comparare verbo. Si enim verbum nostrum quæ non obtutu viderit, non auditu audierit, loquitur; et loquitur tamen cognita per quædam naturæ humanæ interna mysteria : quomodo non impius, qui secundum divinitatem in Dei Verbo et obtutum quemdam corporeum exigit, et auditum : et putat quod non possit a se quidquam facere Filius, nisi quod Patrem facientem viderit; cum per unitatem, ut diximus, ejusdem substantiæ idem velle atque idem nolle et idem posse et in Patre sit et in Filio et in Spiritu sancto?

75. Quod si homines plerumque sensuum qualitate discreti, tamen unius propositi intentione concordant : quid de Patre nos et Dei Filio congruit æstimare : cum id quod humana imitatur caritas, substantia divina possideat?

76. Ponamus tamen, sicut ipsi volunt, quia quasi in exemplari, quod viderit Patrem facientem, Filius faciat. Et hoc utique ejusdem substantiæ est; nullus enim potest alterius imitationem operationis implere, nisi qui ejusdem naturæ habeat unitatem.

CAPUT VIII.

Hæreticorum objectionem, qua Filium quod alium generare non possit, Patri negabant esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquent : deinde hominum ostendit exemplis quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere; maxime cum alioqui ipsemet Pater minus potens dicendus esset. Inde colligit divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritate. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandam Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducit, proindeque totam eorum disputationem ineptam esse.

77. ILLUD ridiculum est, Imperator auguste, quod quidam hoc etiam ad

* Verbum prolativum seu προφορικὸν, *parole parlée*; verbum ἐνδιάθετον, *parole pensée*.

inæqualitatem Dei Patris et Filii objiciendum usurpare consuerunt, quod dicant, omnipotentem Patrem esse, quod generavit Filium : negent autem omnipotentem Filium, dicentes quia generare non potuit.

78. Sed vide quemadmodum sæva impietas; ut dialectica philosophorum se ipsa convincat. Hac enim quæstione aut coæternum Patri Filium necesse est sua voce fateantur; aut si principium temporis Filio aliquod adscribunt, principium potentiæ necesse est tribuant etiam Patri. Ita cum omnipotentem Filium negant, incipiunt, quod nefas dictu est, adserere per Filium Patrem omnipotentem esse cœpisse.

79. Nam si per generationem omnipotens Pater, utique aut coæternus Patri Filius est; quia si semper omnipotens Pater, sempiternus et Filius : aut si fuit, quando non erat Filius sempiternus; fuit ergo quando non erat omnipotens Pater. Nam cum volunt dicere Filium aliquando cœpisse, in illud recidunt, ut et Patris potentiam dicant non semper fuisse, sed ex Filii generatione cœpisse. Ita dum Filio Dei cupiunt derogare, plus tribuunt; ut contra fas omne auctorem paternæ potentiæ declarare videantur, cum Filius dicat : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*, hoc est, non quæ Patri ipse tradiderit, sed quæ a Patre jure generationis acceperit.

80. Et ideo Filium sempiternam dicimus esse virtutem : si ergo sempiterna ejus virtus atque divinitas, utique et potentia ejus est sempiterna. Filio igitur qui derogat, Patri derogat, pietatem offendit, violat caritatem. Nos honorificemus Filium, in quo Pater complacet; placet enim Patri ut laudetur Filius, in quo ipse complacuit.

81. Respondeamus tamen intentioni eorum, ne epilogo * quodam invidiam quæstionis declinasse videamur. Generavit, inquiunt, Pater, non generavit Filius. Quod hic argumentum est inæqualitatis? C[illegible]o enim paternæ proprietatis est, [illegible] potentiæ : et pietas æquat; non separat. Denique in ipso usu nostræ infirmitatis frequenter evenire cognoscimus, ut et infirmi filios habeant, et non habeant fortiores : habeant servi, non habeant domini : habeant inopes, non habeant qui potentes sunt.

82. Sed si dicunt et hoc infirmitatis esse, quia volunt homines filios habere, nec possunt : quamvis humana non sint conferenda divinis, intelligant tamen inter ipsos quoque homines non potentiæ esse, sed paternæ proprietatis habere filios, vel non habere : nec in potestate nostræ voluntatis esse generare, sed in corporis qualitate; nam si esset potentiæ, utique potentior multos haberet. Ergo non est potentiæ habere filios vel non habere.

83. Numquid naturæ est? Si naturæ infirmitatem putatis, et ad humana vos confertis exempla, eadem Patris est natura quæ Filii est. Itaque aut verum Filium dicitis, et Patri in Filio derogatis per unitatem ejusdem naturæ (sicut enim Pater natura Deus est, ita et Filius : deos autem ait Apostolus non natura deos esse, sed dici); aut si negatis esse verum Filium, hoc est, ejusdem naturæ; non est ergo generatus : si non est generatus Filius, non generavit Pater.

84. Colligitur itaque juxta sententiam vestram, ut non sit omnipotens Deus Pater; quia generare non potuit, si non generavit Filium, sed creavit. Sed quia omnipotens Pater, cum juxta sententiam vestram solus generator omnipotens sit; generavit utique Filium, non creavit. Verum ipsi magis quam vobis credendum est. Ille ait : *Genui;* et frequenter ait, generationis suæ testis.

85. Non est ergo naturæ, non est potentiæ in Christo aliqua, quia non generavit, infirmitas; quia generatio, sicut sæpe jam diximus, non ad sublimitatem potentiæ, sed ad proprietatem refertur naturæ. Nam si ideo omnipotens Pater, quia Filium habet; omnipotentior ergo esse potuit, si plures haberet.

86. An vero potentia ejus in una ge-

* Epilogus hic nihil aliud signat quam ejusmodi sermonem, qualem oratores, ut judicum mentes a causa quæ agitur, cogitatione avertant, ad movendos ciendosque affectus adhibere solent.

neratione defecit? At, ego ostendam et Christum habere filios, quos quotidie generat, sed ea generatione, vel potius regeneratione, quæ potestatis est, non naturæ; adoptio enim potestatis est, generatio proprietatis. Quod ipsa Scriptura nos docuit; dicit enim Johannes: quia *in* hoc *mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus.*

87. Didicimus itaque potestatis esse, quod nos filios Dei fecit : proprietatis autem generationem esse oracula divina declarant : dicit enim Sapientia Dei : *Ex ore Altissimi prodivi,* hoc est, non coacta, sed libera : non potestati obnoxia, sed nata generationis arcano, privilegio dominationis et jure potestatis. Denique de eadem Sapientia, hoc est, de Domino Jesu, alibi Pater dicit: *Ex utero ante luciferum genui te.*

88. Quod utique ideo dixit, non ut corporalem alvum declararet, sed ut proprietatem veræ generationis ostenderet. Nam si ad corporalem referas; ergo omnipotens Pater cum dolore et conceptione generavit. Sed absit, ut Deum ex infirmitate corporis metiamur. Est quidam uterus paternæ arcanum substantiæ, interiusque secretum, quod non Angeli, non Archangeli, non Potestates, non Dominationes, non aliqua creaturarum potuit penetrare natura. Cum Patre enim semper, et in Patre semper est Filius : cum Patre per distinctionem indissociabilem Trinitatis æternæ, in Patre per divinæ unitatem naturæ.

89. Quis igitur hic arbiter divinitatis qui discutiat Patrem ac Filium : ille, quare generaverit : iste, cur non generaverit? Servulum suum aut ancillulam cur non generaverit, nemo condemnat : isti condemnant, cur non generaverit Christus; condemnant enim sua opinione, cum derogant. Nec conjugibus inter se cur non generaverint, aut caritas minuitur, aut meritum derogatur : isti quia non generavit, Christi minuunt potestatem.

90. Cur, inquiunt, Filius Pater non est? Quia et Pater Filius non est. Cur non iste generavit? Quia nec ille generatus est. Nec ideo minus habet Filius, quia Pater non est : nec Pater minus habet, quia Filius non est. Dixit enim Filius : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Adeo generatio in paterna proprietate, non in jure est potestatis.

91. Est quædam indistincta distinctæ incomprehensibilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim accepimus Patris et Filii et Spiritus sancti, non confusionem : distinctionem, non separationem : distinctionem non pluralitatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum sanctum : non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. *Unus* enim *Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Unus natus ex Patre Dominus Jesus, et ideo unigenitus. *Unus et spiritus Sanctus,* ut idem Apostolus dixit : Sic accipimus, sic legimus, sic tenemus. Distinctionem scimus, secreta nescimus : causas non discutimus, sacramenta servamus.

92. Facinus indignum, ut qui generationis suæ facultatem non habent, divinæ generationis examen sibi arrogent, vindicent potestatem! Negent ergo æqualem Patri Filium, quia non generavit Filius : negent æqualem Patri Filium, quia Patrem habet. Hoc si de hominibus dicerent, quorum aliqui volunt filios habere, nec possunt, injuriam putaremus : sic etiamsi inter duos honore pares, habenti filios qui non habet negaretur æqualis. Et ideo hoc, inquam, grave et de ipsis hominibus videtur, ut quis ideo minor putetur, quod Patrem habet. Nisi forte tamquam constitutum in familia putant Christum dolere, quod emancipatus a Patre non sit, et administrandi patrimonii non habeat facultatem. Sed non est Christus in sacris, qui sacra universa destruxit.

93. Quomodo volunt tamen, respondeant, verane generatio sit, et verus Filius ex Deo Patre natus, hoc est, ex substantia Patris, an ex alia natus sub-

stantia? Si enim dicunt ex Patre, hoc est, ex Dei substantia, convenit; quia ex substantia Patris Filium dicunt. Ergo quia unius substantiæ, unius utique potentiæ. Si vero ex alia substantia Filius est, quomodo omnipotens Pater est, et omnipotens Filius non est? Quid enim præstantius si ex alia substantia Filium Deus fecit, cum utique et Filius ex alia nos substantia filios Dei fecerit? Ergo aut unius substantiæ Filius cum Patre, aut unius potentiæ.

94. Friget igitur eorum quæstio, quia de Christo judicare non possunt; immo quia vincit ille, cum judicatur. Digni tamen sunt isti judicio suo, qui hanc objiciunt quæstionem. Si enim ideo æqualis Patri Filius non est, quia non generavit Filium, et isti utique fateantur, si non habent filios, qui serunt hujusmodi quæstiones, suos sibi etiam servulos præferendos, eo quod habentibus filios æquales esse non possunt. Si autem habent filios, non putent sibi meritum, sed filiorum juri deferri.

95. Non consistit igitur hæc quæstio, quia æqualis Filius Patri ideo esse non possit, quia Pater generaverit Filium, Filius nullum ex se ipse generaverit. Nam et fons fluvium generat, et fluvius fontem ex se ipse non generat: et lux splendorem generat, non splendor lucem; et una natura est splendoris et lucis.

CAPUT IX.

Varias Arrianorum captiunculas, queis Filium cœpisse argutabantur, profert et explodit. Nam præter quam quod eos aut contra se, aut nihil efficere constat; cum rerum omnium principio non possit esse principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum: qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur.

96. Unde cum inæqualitatem ex generationis objectu probare non potuerint, intelligant etiam illam divulgatam suæ calumniam quæstionis explosam. Solent enim proponere: Quomodo æqualis potest esse Filius Patri? Nam si Filius est, antequam generaretur, non erat: aut si erat, cur natus est? Et Arrianos se negare consuerunt, qui proponunt Arrii quæstiones.

97. Itaque exigunt a nobis responsionem, ut si dixerimus: Antequam generaretur, erat, astute referant: Ergo antequam generaretur, creatus est, et non differt a cæteris creaturis; quia prius cœpit creatura esse quam Filius. Et adjiciunt: Cur qui erat, natus est? An quia imperfectus erat, ut postea perfectior fieret? Si autem responderimus quia non erat, objiciunt statim: Ei ergo generatio contulit ut esset, qui non erat antequam nasceretur; ut hinc colligant: Erat ergo, quando non erat Filius.

98. Sed qui hoc proponunt, et obscuritate volunt involvere veritatem, dicant ipsi utrum temporaliter generet Pater, an intemporaliter. Si enim temporaliter dixerint, quod Filio objiciunt, Patri adscribent; ut videatur Pater cœpisse esse, quod non erat: si intemporaliter, quid superest, nisi ut ipsi solvant, quam proposuerint quæstionem; ut cum generationem Patris abnuant temporalem, generationem quoque Filii temporalem non esse fateantur?

99. Si ergo non est generatio ejus ex tempore, æstimari datur quod nihil præcesserit ante Filium, qui non sit ex tempore. Si enim aliquid ante Filium, jam non sunt in ipso creata omnia, quæ vel in cœlo sunt vel in terris, et Apostolus redarguitur, qui hoc in epistola sua scripserit: quod si nihil ante generationem, non adverto cur posterior adseratur, quem nemo præcessit.

100. Connectenda est alia eorum plena impietatis objectio, quæ latentem habeat dolum, quo sensus facilium, mentesque perstringat. Interrogant enim, utrum omne quod finem habet, aliquando cœperit. Et si acceperint ejusmodi responsionem, quia quod finem habet, cœpit aliquando; referunt, utrum Pater desierit generare Filium. Quod cum tenuerint, nostro adspirante consensu, contexunt: Cœpit ergo generatio. Id si non abnuas, consequi videtur, ut si cœpit generatio,

videatur in eo cœpta, qui natus est; ut natus esse dicatur, qui ante non fuerat; unde definiant: Aliquando ergo Filius non fuit.

101. Adjiciunt alias ineptias loquacitatis suæ, dicentes: Si Verbum Patris Filius est, et ideo genitus dicitur, quia Verbum est: quod autem Verbum est, opus non est: multifariam loquutus est Pater; multos ergo generavit filios, si non operatus est, sed loquutus est Verbum. Amentes homines! quasi non intelligant, quid intersit inter prolativum sermonem, et in æternum permanens Dei Verbum ex Patre natum: natum utique, non prolatum: in quo non composita syllaba, sed plenitudo divinitatis æternæ est, et vita sine fine.

102. Subtexunt aliam impietatem, proponentes utrum volens an invitus generaverit Pater; ut si dixerimus volentem, antiquiorem generatione voluntatem videamur fateri, et referant quia non sit Filius coæternus Patri, quem aliquid antecessit: aut quia et ipse sit creatura; quia scriptum est: *Omnia quæ voluit, fecit*; cum hoc ipsum non de Patre et Filio, sed de his quas Filius fecit, dictum sit creaturis. Sin autem invitum Patrem generasse responderimus, invalidum Patrem dixisse videamur.

103. Sed nihil in sempiterna generatione præcedit, nec velle, nec nolle: ergo nec invitum dixerim, nec volentem; quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam et proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus Pater non aut ex voluntate est, aut necessitate, sed super utrumque, hoc est, natura; ita non generat ex voluntate aut necessitate Pater.

104. Esto tamen, sit generatio in voluntate generantis, quando hanc voluntatem fuisse dicunt? Si in principio, in principio utique Filius: si sempiterna voluntas, sempiternus et Filius: si cœpit voluntas; displicuit igitur sibi quod erat Deus Pater, ut mutaret statum. Displicuit ergo sibi sine Filio, placere cœpit sibi in Filio.

105. Jam illa consequentia ut dicamus: Si studium generandi nostro more adsumsit; ergo et cætera quæ generationem præcedere solent, nostro more adsumsit: nostro autem usu generationis votum est, non voluntas.

106. Produnt igitur impietatem suam, qui volunt generationem cœpisse Christi; ut videatur non generatio illa Verbi manentis, sed prolatio fluentis esse sermonis: deinde multos inducendo filios, negent in Christo divinæ proprietatem naturæ; ut nec unigenitus, nec primogenitus æstimetur: postremo ut si principium credatur accepisse, etiam finem videatur habiturus.

107. Sed neque principium adsumsit aliquando Dei Filius, qui erat in principio: neque finem habebit qui est principium universitatis et finis. Nam cum sit principium, quomodo quod habebat, accepit? aut quomodo sui finem habebit; cum omnium ipse sit finis, ut in illo fine sine fine maneamus? Dei enim generatio cum temporalis non sit, nec ante se, nec in se tempus invenit.

108. Frigida igitur eorum et vana quæstio in creaturis ipsis non habet locum; ipsa etenim quæ temporalia sunt, discretionem in quibusdam habere temporis non videntur. Lux nempe splendorem generat, nec comprehendi potest quod splendor luce posterior sit, aut lux splendore antiquior; quia ubi lumen est, splendor est: et ubi splendor, etiam lumen est. Itaque nec sine splendore lumen, nec splendor potest esse sine lumine; quia et in splendore lumen, et splendor in lumine est. Unde et Apostolus splendorem paternæ gloriæ Filium dixit; quia splendor paternæ lucis est Filius: coæternus, propter virtutis æternitatem: inseparabilis, propter claritudinis unitatem.

109. Ergo si temporalia et aerea hæc comprehendere et separare non possumus, quæ videmus; Deum quem non videmus, qui super omnem est creaturam, in ipso suæ generationis arcano possumus comprehendere? Possumus eum a Filio tempore separare, cum omne tempus opus Filii sit?

110. Desinant ergo dicere: Et antequam generaretur, non erat. Ante enim

temporis est, generatio ante tempora; et ideo quod posterius est, prius non est: nec opus ante auctorem potest esse; cum opera ipsa principium de operatore suo sumant. Nam quomodo ante operatorem suum usus operis æstimetur; cum omne tempus opus sit, et omne opus de operatore suo ut esset, accepit.

111. Experiri igitur adhuc istos volo, qui sibi videntur astuti; ut de nostris respondeant, qui calumniantur divinis, longeque refugiunt ab inscrutabili supernæ generationis arcano: quæstionem suam humanæ adstruant generationis exemplo. De Filio Dei dicunt quia antequam generaretur non erat, hoc est, de Dei sapientia, de virtute Dei, de Dei Verbo, cujus generatio nihil ante se novit. Quod si aliquando, ut volunt, non fuit (quod nefas dictu est) non fuit ergo in Deo perfectionis aliquando plenitudo divinæ, si postea processum generationis accepit.

112. Tamen ut sciant quam vana sit et solubilis eorum quæstio; licet nihil in eo humanis divinisve commune, tamen docebo homines, antequam nascerentur, fuisse. Aut negent Jacob sanctum fuisse, priusquam nasceretur, qui fratrem supplantavit in materni adhuc uteri positus arcano: negent Hieremiam, antequam nasceretur, fuisse, cui dicitur: *Priusquam te formarem in utero matris tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te.* Quid hoc evidentius tanti exemplo prophetæ, qui sanctificatus est, antequam natus, et antequam formaretur, est cognitus?

113. Quid etiam de Johanne loquar, de quo mater religiosa testatur, quia intra materna situs adhuc viscera, præsentiam Domini spiritu cognovit, exsultatione consignavit, sicut scriptum meminimus, matre dicente: *Ecce enim ut facta est in auribus meis vox salutationis tuæ, exsultavit in gaudio infans in utero meo?* Erat igitur qui prophetabat, an non erat? At certe erat; erat enim qui venerabatur auctorem, erat qui loquebatur in matre. Denique Elizabeth filii spiritu replebatur, Maria filii spiritu sanctificabatur: sic enim habes, quia *exsultavit infans in utero ejus, et repleta est Spiritu sancto Elizabeth.*

114. Vide singulorum verborum proprietates. Vocem quidem Mariæ prior Elizabeth audivit, sed Johannes prior Domini gratiam sensit. Pulcre sibi conveniunt oracula oraculis, femina mulieri, et pignus pignori. Istæ gratiam loquuntur, illi intus operantur, pietatisque mysterium maternis adoriuntur profectibus; duplicique miraculo, licet honore diverso, prophetant matres spiritu parvulorum. Quis igitur auctor hujus miraculi, nonne Dei Filius, qui fecit esse non natos?

115. De rebus humanis quæstio vestra non potest convenire; potestne de divinis convenire secretis? Quid est: Antequam generaretur, non erat? Numquid Pater aliqua tempora conceptionis accepit, ut Filium tempora prævenirent? Aut femineæ more naturæ generationis suæ molitus est partum; ut molitio ipsa Filio esset antiquior? Quid est hoc? Cur divina secreta discutimus? Proprietatem legi divinæ generationis, non qualitatem.

116. Facinus indignum! ut ex se quidam cœlestia metiantur, qui Christum non nasci potuisse, sed fieri, tamquam unum de spadonibus putant: aut tamquam unum de spadonibus Patrem Filium, quem generare non potuerit, adoptaverit.

CAPUT X.

Objicientibus Christum, Johanne teste, viverè propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, respondetur Filii vitam secundum d vinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita intelligendum ex eo probari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionum primam referri ad humanitatem, et secunda Filii cum Patre æqualitatem, neč non cum homine similitudinem signari docet. Deinde perstricta quam Filio inurebant injuria, quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit. Ac tandem exposito quæ vitæ nostræ cum divina unitas sit, aliam objectionem, qua Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit.

117. Plerique etiam hinc faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Sicut*

misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducat me, et ipse vivit propter me; dicentes: Quomodo æqualis est Patri Filius, qui dixit quia propter Patrem vivit?

118. Qui hoc proponunt; primum respondeant, cujusmodi vita sit Filii, utrum ea quam Pater largitus sit non habenti? Sed quomodo vitam aliquando potuit non habere; cum ipse sit vita, sicut ait: *Ego sum via, veritas et vita?* Vita utique sempiterna, sicut virtus est sempiterna. Aliquando ergo, ut sic loquar, se vita non habuit?

119. Considerate quid lectum sit hodie de Domino Jesu, quia *mortuus est pro nobis; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus*. Cujus mors vita est, hujus divinitas vita non est; cum divinitas vita sit sempiterna.

120. An vero vita ejus in Patris est potestate? Sed ne corporis quidem sui vitam in alterius fuisse potestate memoravit, sicut scriptum est: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam et iterum potestatem habeo sumendi eam: hoc mandatum accepi a Patre meo.*

121. Ejus ergo vita secundum divinitatem in alterius potestate posita judicatur, cujus vita secundum corpus alienæ non erat subdita potestati? Aliena enim potestas erat, si non erat unitas potestatis. Sed sicut potestatis suæ esse significat ponere animam, et liberæ voluntatis: ita etiam quod secundum mandatum deposuit Patris, suæ ac paternæ voluntatis significat unitatem.

122. Ergo si vitam Filius neque aliquo accepit ex tempore, neque alienæ habet potestati subditam, videamus qua ratione dixerit: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem*. Exponamus ut possumus; immo ipse potius exponat.

123. Considera igitur quid ante præmiserit; ait enim: *Amen, amen dico vobis*. Ante instruit quemadmodum audire debeas: *Vere*, inquit, *vere dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis*. Secundum Filium hominis se dicere ante præmisit, et tu quod secundum Filium hominis de carne est loquutus et sanguine, ad divinitatem putas esse referendum.

124. Denique addidit: *Caro enim mea vere est esca, et sanguis meus est potus*. Carnem audis; sanguinem audis, mortis Dominicæ sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et ossa non habet*. Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem Domini annuntiamus.

125. Ergo posteaquam se loqui secundum hominis Filium declaravit, et carnem sæpe repetivit et sanguinem, subdidit postea: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivit propter me*. Quomodo igitur hoc accipiendum putant? Potest enim duplex videri comparatio. Prima ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem*. Secunda ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; ita et qui manducat me, ipse vivit propter me*.

126. Si primam eligunt, hoc significat quia sicut missus sum a Patre, et descendi a Patre; ita vivo propter Patrem. Quasi quis autem missus est, atque descendit; nisi quasi Filius hominis, sicut ipse supra dixit: *Nemo adscendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit Filius hominis?* Ergo sicut quasi Filius hominis missus est, atque descendit; ita quasi Filius hominis vivit propter Patrem. Denique et qui manducat quasi Filium hominis, et ipse vivit propter Filium hominis. Actum ergo incarnationis suæ adventui comparavit.

127. Quod si secunda complacuit, nonne et æqualitatem Filii cum Patre, et similitudinem ejus cum homine manifesta distinctione colligimus? Nam quid est: Sicut ipse vivit propter Patrem, et nos vivimus propter ipsum; nisi quia sic vivificat Filius hominem, sicut Pater in Filio carnem vivificavit humanam: *Sicut enim Pater suscitat mortuos, et vivificat; sic et Filius, quos vult, vivificat*, ut ipse Dominus supra dixit.

128. Æqualitas ergo Filii ad Patrem per unitatem quoque vivificationis adstruitur; quando sic vivificat Filius, ut Pater. Agnosce ergo ejus vitam et potentiam sempiternam. Similitudo etiam nostra ad Filium, et quædam secundum carnem unitas declaratur; quoniam quemadmodum Dei Filius a Patre; sic homo est vivificatus in carne. Sic enim scriptum est, quia sicut Deus Jesum Christum a mortuis suscitavit, ita etiam nos quasi homines vivificamur a Dei Filio.

129. Secundum hanc ergo expositionem non solum ad conditionem humanam derivatur gratia largitatis, sed etiam divinitatis æternitas prædicatur: divinitatis, quia ipsa vivificat: humanæ autem conditionis, quia vivificata est et in Christo.

130. Quod si quis utrumque ad Christi refert divinitatem: ergo Filius Dei hominibus comparatur; ut ita Filius propter Patrem vivat, sicut nos propter Filium Dei vivimus. Sed Filius Dei vitam largitur æternam, nos autem largiri nequimus: ergo nostri comparatione nec ille largitur. Habeant igitur Arriani fidei suæ præmium, ne vitam æternam adipiscantur a Filio.

131. Libet jam ulterius progredi; nam si illis placet hunc locum ad divinæ perpetuitatem referre substantiæ, accipiant etiam tertiam expositionem. Nonne evidenter videtur dicere quod sicut vivus Pater est, ita vivit et Filius? Quod utique quis non advertat ad unitatem vitæ, quod eadem Patris et Filii vita sit, esse referendum? *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit et Filio vitam habere in semet ipso.* Dedit per unitatem: dedit non ut auferat, sed ut clarificetur in Filio: dedit, ut complaceat: dedit non ut Pater custodiret; sed ut Filius possideret.

132. Sed objiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo propter Patrem.* Utique si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius; quia ex Patre Filius est: propter Patrem; quia unius substantiæ cum Patre: propter Patrem; quia eructatum est Verbum ex Patris corde, quia a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero, quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.

133. Sed dicunt fortasse: Si unitatem putas Patris ac Filii vitæ esse, cum Filius dixerit: *Et ego vivo propter Patrem;* numquid unitas est Filii vitæ atque hominum; cum dixerit Filius quia: *Qui manducat me, et ipse vivit propter me?*

134. Immo plane, sicut unitatem fateor esse vitæ cœlestis in Patre et Filio per divinæ unitatem substantiæ; ita vel divinæ naturæ vel Dominicæ incarnationis excepto privilegio, societatem nobiscum vitæ spiritalis in Filio esse profiteor per humanæ unitatem naturæ: *Qualis enim cœlestis, tales et cœlestes.* Denique sicut in illo sedemus ad dexteram Patris, non quia cum ipso sedemus, sed quia sedemus in Christi corpore, de quo postea dicemus plenius: sicut, inquam, sedemus in Christo per corporis unitatem; ita et in Christo vivimus per corporis unitatem.

135. Non solum autem non vereor quia scriptum est: *Et ego vivo propter Patrem;* sed etiamsi per Patrem dixisset, non vererer.

136. Solent enim etiam illud objicere quia dixit: *Hæc infirmitas non est ad mortem, sed pro claritate Dei; ut clarificetur Filius ejus per ipsum.* Non solum enim per Patrem, et a Patre Filius clarificatur: quia scriptum est: *Clarifica me, Pater;* et alibi: *Nunc clarificatus est Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum:* sed etiam per Filium, et a Filio clarificatur Pater; quia veritas dixit: *Ego te clarificavi super terram.*

137. Sicut ergo clarificatur per Patrem, ita etiam propter Patrem vivit. Unde et quidam δοξαν opinionem magis putaverunt esse, quam gloriam; et ideo sic interpretati sunt: Ego te clarificavi super terram, opus consummavi quod dedisti mihi; et nunc clarifica me, Pater, hoc est, δοξασον, ut sit hic sensus: Ego opinionem de te hominibus hujusmodi infudi, ut cognoscant te Deum verum; et tu hanc de me confirma illis opinionem, ut credant me tuum Filium et Deum verum.

CAPUT XI.

Discrimen quod constare Arriani moliebantur e verbis Apostoli ex Patre omnia, et per Filium omnia esse docentis, irridetur. Ostenditur enim illic eamdem Patris ac Filii omnipotentiam exprimi: quod cum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium ex ejusdem serie demonstrari: nec tamen quidquam Filii derogari potentiæ, si de Patre intelligatur. Postremo in istis, ex quo, per quem, et in quo aliquid, nullam intercedere differentiam, et hæc omnia de tribus personis dici, evincit.

138. Jam illud ridiculum est, quod quidam ex illo Apostolico discretionem inter Patrem et Filium faciunt potestatis, quia scriptum est: *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Aiunt enim non mediocrem divinæ majestatis esse distantiam, quia dictum est: Ex illo omnia, et per hunc omnia. Nihil autem expressius, quam quod hoc loco omnipotens Filius evidenti ratione signatur; nam ut ex illo omnia, ita per hunc omnia.

139. Inter omnia Pater non est, cui dictum est: *Quia universa serviunt tibi.* Inter omnia Filius non est, quia *omnia per ipsum facta sunt, et omnia in ipso constant, et ipse est super omnes cœlos.* Non ergo inter omnia Filius, sed super omnia: qui secundum carnem quidem est ex familia Judæorum; idem tamen super omnia Deus benedictus in sæcula: cujus est nomen super omne nomen, et de quo dicitur: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Subjiciendo autem omnia, nihil reliquit ei non subjectum, sicut Apostolus dixit. Quod si hoc etiam secundum incarnationis loquutus est sacramentum, quemadmodum possumus de supernæ generationis incomparabili majestate dubitare?

140. Nihil igitur potestatis inter Patrem et Filium certum est interesse. Denique eousque nihil interest potestatis, ut idem Apostolus ex ipso dixerit esse omnia, per quem omnia, sicut habes: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

141. Si igitur Pater, sicut putant, tantummodo significatur, non potest: idem et omnipotens esse, quia ex ipso omnia: et omnipotens non esse, quia per ipsum omnia. Aut igitur invalidum, nec omnipotentem Patrem sua assertione memorabunt, aut certe omnipotentem etiam Filium vel inviti voce propria fatebuntur.

142. Eligant tamen utrum hic Patrem declaratum putent. Si Patrem, ergo et per ipsum omnia: si Filium, ergo et ex ipso omnia. Si autem et per Patrem omnia, nihil utique Filio derogandum: et si ex Filio omnia, similiter et Filio deferendum.

143. Ac ne insidiari nos unius arbitrentur obreptione versiculi, totum caput recenseamus: *O altitudo,* inquit, *divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula.*

144. De quo igitur dictum putant, de Patre, an de Filio? Si de Patre: sed non est Sapientia Dei Pater; quia Sapientia Dei Filius est. Quid est autem quod non possit Sapientia, de qua scriptum est: *Cum sit una omnipotens et permanens, in se omnia innovat?* Non ergo accedentem legimus, sed permanentem. Habes ergo juxta Salomonem, omnipotentem et permanentem Sapientiam. Habes etiam bonam, quia scriptum est: *Sapientiam autem non vincit malitia.*

145. Sed ad propositum revertamur. *Quam inscrutabilia sunt,* inquit, *judicia ejus.* Si igitur omne judicium Pater dedit Filio, Filium Pater videtur declarare, qui judicat.

146. Denique ut scias quia non de Patre, sed de Filio dicit, addidit: *Quis prior,* inquit, *dedit illi?* Dedit enim Pater Filio: sed dedit jure generationis, non munere largitatis. Et ideo quia negari non potest a Patre accepisse Filium, secundum quod scriptum est: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; dicendo tamen: *Quis prior dedit illi?* non accepisse per naturam a Patre Filium dene-

gavit, sed priorem non posse dici inter Patrem et Filium declaravit; quia etsi Pater dedit Filio, non tamen quasi posteriori dedit : quia increata et inæstimabilis Trinitas, quæ unius est æternitatis et gloriæ, nec tempus nec gradum vel posterioris recipit vel prioris.

147. Quod si Græcos magis codices sequendos putamus, qui habent τις προσεδωκεν αὐτῳ, vides quoniam cui nihil addi potest, non dispar a pleno est. Ergo si Filio magis convenit hoc totum Apostolicum caput, videmus et de Filio esse credendum, quia ex ipso omnia, sicut scriptum est : *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

148. Esto tamen de Patre dictum putent. Itaque meminerimus quia sicut ex ipso legimus omnia, ita etiam per ipsum omnia : in universitatem quippe totius creaturæ Patris et Filii profertur auctoritas. Ac licet superius omnipotentem Filium paterno probaverimus exemplo; tamen quia illis derogare studium est, considerent quia et Patri derogant. Si enim infirmus Filius, quia per ipsum omnia; numquid infirmus et Pater, quia et per Patrem omnia?

149. Sed ut agnoscant nullam discretionem inter hæc esse, iterum demonstrabo ejusdem esse, ex quo aliquid, et per quem aliquid; et ostendam utrumque de Patre lectum. Sic enim habemus : *Fidelis Deus per quem vocati estis in communionem Filii ejus.* Quid Apostolus dixerit, considerent. Per Patrem vocamur, et nihil est quæstionis : per Filium creamur, et hoc vilius æstimarunt? Pater in communionem Filii vocavit, et religiose hoc, sicut debemus, accipimus : Filius omnia creavit, et putant non liberæ fuisse voluntatis arbitrium, sed coactæ atque servilis operationis obsequium?

150. Ut autem agnoscas plenius nihil distare inter Patris et Filii potestatem, cum per Patrem in communionem Filii ejus vocemur; ex Filio est ipsa communio, sicut scriptum est : *Quoniam de plenitudine ejus nos omnes accepimus;* licet secundum græcum Evangelium, ex plenitudine ejus intelligere debeamus.

151. Ecce et per Patrem communio, et ex Filio communio : sed non discrepans, sed una communio; sicut idem Johannes in epistola sua dixit : *Et communicatio nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo.*

152. Accipe etiam quia non solum ex Patre et Filio, sed etiam ex Spiritu sancto unam nobis communionem Scriptura commemoravit : *Gratia,* inquit, *Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis.*

153. Quæro autem in quo minor videatur is per quem omnia, quam is ex quo omnia. An quia operator adseritur? Sed operatur et Pater; quia verus est, qui dixit : *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* Sicut igitur Pater operatur, operatur et Filius. Non ergo operator infirmus aut vilis est; quoniam operatur et Pater : et ideo quod commune est Filio cum Patre, vel propter Patrem inferiore loco accipi non oportet; ne Patri potius in Filio ab hæreticis derogetur.

154. Nec mediocre illud, quod alibi etiam idem sanctus Johannes ad refellendas Arrianæ perfidiæ quæstiones ait? *Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam qui facit justitiam, ex ipso natus est.* Justus autem quis nisi Dominus, qui justitias dilexit? Aut quem, sicut superiora indicant, repromissorem vitæ habemus æternæ, si Filium non habemus? Si igitur Filius Dei vitam nobis promisit æternam, et ipse justus est, ex ipso utique nati sumus. Aut si ex Filio nos per gratiam natos negant, nec justum Filium confitentur.

155. Credas igitur necesse est etiam ex Dei Filio omnia; quia omnium sicut Deus Pater, ita et Filius et auctor est et creator. Videmus ergo inanem esse hanc quæstionem; cum et de Filio credi conveniat quoniam *ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

156. Diximus quomodo ex ipso, quomodo etiam per ipsum. In ipso autem omnia esse quis dubitet, cum alibi scriptum sit : *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis, et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnes, et omnia in ipso*

constant? Habes ergo ex ipso gratiam, ipsum operatorem, in ipso omnium firmamentum.

CAPUT XII.

Quod objiciebatur ex Johanne Filium viti et Patrem agricolæ comparari, de incarnatione intelligendum : qui vero secundum generationem divinam illud accipiant, Filio duas injurias inferre, quem et Paulo postponant, et æquent aliis hominibus : totidem etiam Patri, quem non solum eidem Apostolo parem, sed etiam nihili esse testificentur. Tum falsa interpretatione denuo rejecta, veraque confirmata, Filius quoque secundum divinitatem agricola esse, ac uva secundum humanitatem, adstruitur; unde superior præcellentiæ paternæ explicatio stabilitur.

157. ILLUD quoque ad separandam Patris et Filii divinitatem objicere consueverunt, quia Dominus dixit in Evangelio : *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est*; agricolam et vitem diversæ dicentes esse naturæ, et vitem in agricolæ esse potestate.

158. Sic ergo vultis esse Filium secundum divinitatem, sicut vitis est; ut sine cultore nihil valeat, et possit deseri vel recidi : et ex littera calumniam comparatis, quia Dominus vitem se esse dixit, incarnationis suæ significans sacramentum? Tamen si placet ut ex littera argumentemur, fateor et ego, immo profiteor quia vitem se Filius nominavit. Væ enim mihi, si sacramentum salutis publicæ denegavero!

159. Quomodo ergo vultis accipere quod se vitem Dei Filius nominavit? Si secundum divinam substantiam dictum accipitis; et sicut inter agricolam et vitem, ita etiam inter Patrem et Filium divinitatis creditis esse distantiam, geminam Filio, geminam Patri facitis injuriam : Filio, quia si secundum divinitatem inferior est quam agricola, inferior etiam Paulo apostolo vestra adsertione necesse est æstimetur; quia et Paulus agricolam se esse dixit, sicut habes : *Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* Num ergo vultis ut Paulus melior sit Dei Filio?

160. Habetis unam injuriam. Alteram, quia si secundum substantiam generationis æternæ, vitis est Filius, cum dixerit : *Ego sum vitis, vos palmites estis*; unius nobiscum etiam illa divina generatio videbitur esse substantiæ. Sed *quis similis tibi in diis, Domine*, sicut scriptum est? Et rursus in psalmo : *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Deo inter filios Dei?*

161. Nec tamen soli Filio derogatis, sed etiam Patri. Nam si in agricolæ nomine omnis paternæ prærogativa est potestatis; cum etiam Paulus agricola sit, Patri utique, cui Filium negatis æqualem, Apostolum comparatis.

162. Deinde cum scriptum sit : *Sed neque qui plantat, est quidquam, neque qui rigat : sed qui dat incrementum Deus*; in eo nomine vos summam paternæ majestatis locabitis, quod videtis infirmum. Si enim qui plantat, et qui rigat, nihil est, sed qui dat incrementum Deus; videte quid vestra adserere moliatur impietas, ut et Pater nomine sit contemnendus agricolæ; et Deus aliquis incrementum paterno operi qui tribuat, requirendus. Impie igitur ex nomine agricolæ præferendam Dei Patris existimant potestatem, in quo sit Patri Deo cum homine appellationis commune consortium.

163. Quid autem egregium : si ei (ut vultis hæretici) Filio præferatur, cujus divina substantia ab humana conditione non discrepet? Nam si vitem Filium secundum divinam substantiam appellatum putatis, non solum corruptelæ, incertisque elementorum obnoxium judicatis, sed etiam humanæ tantummodo consortem naturæ; quia unius naturæ sunt vitis et palmites : ut non per incarnationis sacramentum carnem Dei Filius adsumsisse videatur, sed principium sumsisse de carne.

164. Ego autem dicam plane carnem ejus, licet novo generationis mysterio, unius tamen naturæ fuisse nobiscum, et hoc salutis nostræ sacramentum esse, non divinæ generationis exordium. Vitis enim est, quia meas sustinet passiones; quandoquidem in illo nixa fragilis prius humana conditio fœcundis redivivæ fructibus pietatis adolevit.

165. Verumtamen si te pompa delec-

tat agricolæ; dicas, velim, quis ille sit, qui loquutus est in propheta : *Domine, notum mihi fac, ut sciam : tunc vidi cogitationes eorum. Ego ut agnus ductus sum innocens ad immolandum, et nesciebam : adversum me cogitaverunt consilium, dicentes : Venite, injiciamus lignum in panem ejus.* Si enim Filius incarnationis futuræ loquitur sacramentum, quia impium est ut de Patre credas, Filius est utique qui supra dicit : *Ego plantavi te vitem fructiferam, quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ?*

166. Itaque et Filium vides esse agricolam, unius nominis cum Patre, unius operis, unius dignitatis atque substantiæ. Ergo si agricola et vitis est Filius, vitem utique secundum incarnationis accipimus sacramentum.

167. Sed non solum se esse vitem dixit, sed etiam botryonem voce prophetica nuncupavit, tunc quando ad vallem botryonis exploratores Moyses jussu Domini direxit. Quæ est illa vallis, nisi humilitas incarnationis, et fœcunditas passionis? Et puto botryonem ideo dictum, quia ex vinea illa translata ex Ægypto, hoc est, ex familia Judæorum, utilis mundo fructus emicuit. Nemo certe botryonem potest ad generationem referre divinam : aut qui refert, aliud nihil relinquit, nisi ut botryonem illum natum ex vite credamus. Itaque adscribit insipiens Patri, quod reprehendit in Filio.

168. Verum si jam dubitari non potest quod vitis secundum incarnationem Dei Filius nominatus sit, videtis secundum quod sacramentum Dominus sit loquutus : *Quoniam Pater major me est.* Nam cum hoc in superioribus dixerit, continuo subjecit : *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est;* ut agnosceres secundum id Patrem esse majorem; quia sicut agricola vitium, ita Pater Dominicæ carnis est cultor : quæ et augeri potuit per ætatem, et per passionem recidi; ut omne humanum genus ab æstu sæcularium noxio voluptatum, diffusæ salutaribus brachiis crucis umbra velaret.

LIBER QUINTUS.

PROLOGUS.

Quisnam fidelis et prudens servus? Ejus merces in Petro indicatur, item etiam in Paulo, cujus auctoritati parere Ambrosius cupiens hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendi. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio? Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit creditæ sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse : beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat; se tamen sanctorum præmia non tam optare, quam pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur.

1. *Quisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore cibum? Beatus ille servus, quem veniens dominus ejus invenerit sic facientem.* Non vilis hic servus est, magnus aliquis esse debet, quis sit iste consideremus.

2. Est Petrus ipsius Domini ad pascendum gregem electus judicio, qui tertio meretur audire : *Pasce agniculos meos, pasce agnos meos, pasce oviculas meas.* Itaque pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat, interrogatur; ut quem tertio ante crucem negaverat, tertio fateretur.

3. Beatus et ille servus, qui potest dicere : *Lac vos potavi, non escam; nondum enim poteratis;* novit enim quos quemadmodum pascat. Quis nostrum hoc facere potest? Quis nostrum potest vere dicere : *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciam?*

4. Et tamen ille tantus ad curam gregis electus a Christo, qui sanaret infirmos, curaret invalidos, hæreticum a commisso sibi ovili statim post unam correptionem repellit; ne unius erraticæ ovis scabies serpenti ulcere totum gregem contaminet. Jubet præterea stultas quæstiones et contentiones esse vitandas.

5. Quid igitur nos agemus, inter messis antiquæ nova zizania imprudentes accolæ constituti? Si taceamus, cedere videbimur : si contendamus, verendum est ne nos quoque judicemur esse carnales. Scriptum est enim de hujusmodi quæstionibus, quæ generant lites : *Servum* autem *Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia docentem eos qui resistunt*; et alibi : *Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei*. Eoque scribere aliquid sententiæ fuit, ut sine strepitu aliquo impietati hæreticorum nostra pro nobis scripta respondeant.

6. Quintum itaque, Imperator auguste, hunc librum paramus ordiri : nam et quartum librum oportuit in illa vitis disputatione finiri; ne coacervasse magis librum eumdem quodam videremur quæstionum tumultu, quam fructu spiritalis vineæ replevisse : nec inconsummatam fidei vindemiam tantis adhuc superfluentibus disputationibus decuit derelinqui.

7. Quinto igitur libro de Patris ac Filii et Spiritus sancti inseparabili divinitate digerimus, sequestrata interim pleniore disputatione de Spiritu sancto, provocati magisterio evangelicæ lectionis; ut credita nobis quinque fidei talenta; quasi quadam horum quinque sorte librorum, humanis fœneremus affectibus; ne forte cum venerit Dominus, et invenerit in terra absconditam pecuniam suam, dicat mihi : *Serve male et piger, sciebas quia meto, ubi non semino; et congrego, ubi non sparsi : oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis; ut veniens ego recepissem quod meum est* : aut quemadmodum in alio libro est : *Et ego*, inquit, *veniens, cum usuris utique exegissem illam*.

8. Date ergo veniam, si quos prolixioris hujuscemodi sermonis offendit audacia. Officii contemplatio cogit credere quod accepimus : *Dispensatores sumus mysteriorum cœlestium*. Ministri sumus, non ex æquo omnes : *sed unicuique*, inquit, *sicut Dominus dedit. Ego plantavi, Apollo rigavit : sed Deus incrementum dedit*. Unusquisque igitur enitatur ut mercedem possit accipere secundum suum laborem; *Dei* enim *sumus*, ut Apostolus dixit, *cooperarii, Dei cultura, Dei ædificatio*. Beatus itaque ille qui tales fœnoris sui cernit usuras : beatus et ille qui fructus sui operis intuetur : *Beatus* quoque *qui superædificat supra fundamentum fidei aurum, argentum, lapides pretiosos*.

9. Vos nobis estis omnia, qui hæc auditis aut legitis : vos fœneratoris usuræ; verbi usuræ, non pecuniæ : vos agricolæ redditus : vos ædificatoris aurum, argentum, lapidesque pretiosi. In vestris meritis sacerdotalis summa laboris est, in vestris animis fructus episcopalis operis enitescit; in vestris profectibus aurum Domini refulget, multiplicatur argentum; si eloquia divina teneatis : *Eloquia* enim *Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum*. Vos ergo facietis fœneratorem divitem, agricolam fructuosum : vos peritum probabitis architectum. Non arroganter dico; quia non tam mea sunt, quam vestra, quæ voveo.

10. O si mihi liceat secure de vobis tunc temporis dicere : *Domine, quinque talenta mihi dedisti, et ecce alia quinque lucratus sum*; et ostendere vestrarum talenta pretiosa virtutum! *Habemus* enim *thesaurum in vasis fictilibus*. Hæc sunt talenta quæ jubet Dominus spiritaliter fœnerari : aut duo æra novi et veteris testamenti, quæ spoliato illi a latronibus Samaritanus ille evangelicus ad curanda vulnera dereliquit.

11. Neque ego, fratres, voti avarus ideo hæc opto, ut supra multa constituar : sat est mihi præmium de vestro profectu. Utinam non indignus eo iu-

veniar, quod accepi! Ea quæ sunt me majora melioribus tribuenda non exigo; licet soleas, Domine, dicere : *Volo autem et huic novissimo dare, sicut et tibi*. Accipiat potestatem supra decem civitates, qui meretur.

12. Sit ille talis, qualis Moyses, qui Legis decem verba conscripsit. Sit ille Jesus Nave, qui subegit quinque reges, et Gabaonitas in deditionem accepit; ut esset typus venturum ejus nominis virum; cujus imperio corporales omnes deliciæ vincerentur, converterentur gentes; ut fidem Jesu Christi magis, quam pristina studia sua et vota sequerentur. Sit ille David, cui occurrerunt psallentes juvenculæ, dicentes : *Saul triumphavit in millibus, David in decem millibus*.

13. Mihi sat est, si non in exteriores tenebras extrudar, quemadmodum ille qui commissum sibi talentum in terra quadam suæ carnis abscondit : sicut princeps Synagogæ, cæterique principes Judæorum, qui credita sibi eloquia Dei humo quadam sui corporis occuparunt; deliciisque carnis intenti, quasi in quamdam exaltati cordis foveam fœnus cœleste merserunt.

14. Nos igitur non intra latibula carnis absconditam Domini teneamus pecuniam, vel mnam illam in sudario reponamus : sed tamquam boni nummularii cum sudore quodam mentis et corporis æquo et parato semper libremus affectu; ut prope sit verbum in ore tuo et in corde tuo.

15. Hoc verbum Dei est, pretiosum est talentum, quo redimeris. Hæc est pecunia per mensas animarum sæpe cernenda; ut frequenter agitando in omnem terram bonorum sonus possit exire nummorum, per quem vita paretur æterna. *Hæc est autem vita æterna*, quam largiris, omnipotens Pater, ut cognoscamus *te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*.

CAPUT I.

Quam impii sint Arriani, dum illud in quo humana felicitas constat, impugnant. Johannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait : *Ubi cognoscant te solum verum*, etc. Illic igitur *verum Deum* etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici; immo nec etiam nuncupativus. Quod ultimum ubi ex Apostolo demonstratum est, Christum verum Deum esse rite conficitur.

16. UNDE advertant Arriani quam impii sint, qui de spe nostra et voto nobis faciunt quæstiones. Et quoniam hinc præ cæteris vociferari solent, dicentes separatum a solo et vero Deo Christum, intellectus impios pro nostris viribus confutemus.

17. Hoc enim loco magis intelligere debent quia hæc utilitas, hæc merces est perfectæ virtutis, hoc divinum et incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium, sicut Scriptura non separat. Namque hoc magis ad unitatem, quam ad distantiam divinæ proficit potestatis, quod idem præmium, unum honorem nobis dat Patris, Filiique cognitio : quam mercedem habere non poterit, nisi qui et Patrem cognoverit et Filium; sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam adquirit æternam.

18. Itaque sicut in principio statim Verbum cum Deo Patre pia confessione junxit Evangelista dicens : *Et Verbum erat apud Deum*; ita et hic scribendo verba Domini : *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*; conjunctione illa Patrem utique copulavit, et Filium, ut Christum verum Deum a majestate Patris nemo secernat : numquam enim conjunctio separat.

19. Et ideo dicendo : *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*; et Sabellianos interficit, et Judæos exclusit, eos utique qui audirent loquentem; ne aut illi eumdem Patrem putarent esse quem Filium, si non addidisset et Christum : aut isti a Patre Filium separarent.

20. Quæro autem cur non putent subaudiendum et ex superioribus colligendum; ut quia præmisit solum verum Deum Patrem, subaudiamus etiam Jesum Christum solum verum Deum? Exprimendum enim aliter non fuit, ne duos deos dicere videretur; nam neque

duos dicimus deos, et ejusdem cum Patre divinitatis Filium confitemur.

22. Itaque quæramus qua ratione divinitatis hic putent factam esse distantiam, utrum Deum negent Christum? Sed negare non possunt. An verum Deum negent? Sed dicant, si verum negant, utrum falsum, an nuncupativum Deum judicent? Nam secundum Scripturas aut verus Deus est, aut tantummodo nuncupativus, aut falsus. Verus ut Pater, nuncupativus ut sancti, falsus ut dæmones atque simulacra. Dicant igitur qua Filium Dei confessione designent, utrum falso præsumtum Dei nomen, an vero quasi nuncupativo inspirationem tantum divinitatis inesse arbitrantur.

23. Falso præsumtum nomen non puto quod dicant, ut apertiore se crimine impietatis involvant; ne ut dæmoniis et simulacris, ita etiam Christo falsum Dei inditum nomen insinuando se prodant. Sin autem ideo dictum putant Deum, quia inspirationem divinitatis habuit, sicut et multi sancti viri (eos enim Scriptura deos dixit, ad quod sermo fiebat Dei), ergo non ultra homines eum præferunt, sed comparandum hominibus arbitrantur; ut hoc eum putent esse quod hominibus ipse donavit, dicens ad Moysen: *Posui te in Deum Pharaoni.* Unde et in psalmo dictum est: *Ego dixi, dii estis.*

24. Et hanc tamen sacrilegorum opinionem Paulus excludit, qui ait: *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra.* Non dixit, sunt dii, sed *sunt qui dicantur. Christus* autem, sicut scriptum est, *heri et hodie ipse est. Est*, inquit, hoc est, non solum nomine, sed etiam veritate.

25. Et bene scriptum est: *Heri et hodie ipse est;* ut Arrii impietas adstruendi sacrilegii locum invenire non posset. Qui cum legeret in psalmo secundo dicentem Filio Patrem: *Filius meus es tu, ego hodie genui te;* adnotavit *hodie* non heri, ad æternitatem divinæ generationis referens, quod de carnis adsumtione memoratum est, sicut Paulus in Actibus apostolorum ait: *Et nos vobis adnuntiamus, quæ ad patres nostros repromissio facta est; quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris, resuscitans Dominum Jesum Christum, sicut scriptum est in psalmo secundo: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sancto igitur Spiritu repletus Apostolus, ut illam elideret sævitatem, ait: *Heri et hodie ipse est, et in sæcula: heri*, propter æternitatem; *hodie*, propter corporis susceptionem.

26. Est ergo Christus, et est semper; qui enim est, semper est. Christus autem semper est, de quo dicit Moyses: *Qui est, misit me.* Erat utique Gabriel, erat Raphael, erant Angeli: sed semper esse, qui aliquando non fuerint, nequaquam pari ratione dicuntur. Christus autem, sicut legimus, *non fuit est, et non: sed est in illo fuit;* unde vere Dei solius est esse, qui semper est.

27. Ergo si et nuncupativum Deum non audent dicere, et falsum eum dicere majoris est impietatis; restat ut Deus verus sit, veri Patris non dissimilis, sed æqualis. Qui cum et justificet et sanctificet quos velit, non foris adsumens, sed in se habens sanctificandi potestatem, quomodo non est verus Deus? Nam Apostolus eum utique verum Deum dixit, qui naturaliter Deus esset, sicut habes: *Quia tunc*, inquit, *nescientes Deum, servistis his qui natura non erant dii;* hoc est, qui veri dii esse non poterant, quibus hoc naturaliter minime suppetebat.

CAPUT II.

Cum probatum sit Filium esse verum Deum, nec in eo minorem Patre; ostenditur per vocem *solus* cum in Scripturis de Patre dicitur, non excludi Filium; quin immo hanc ei vocem præ cunctis et soli ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia, sed super omnia solam esse: Filium vero solum facere, quæ facit Pater, ac solum habere immortalitatem; nec proinde in verbis controversis eum a Patre separandum; licere tamen eum locum intelligere de incarnatione: ab illis demum Patrem ab hominum redemtione secludi, qui ab hoc Filium sejunctum volunt.

28. Verum copiose jam verum Deum Christum in superioribus libris Scripturarum lectionibus approbavimus. Ergo si Christus, ut edoctum est, Deus verus

est, quæramus qua ratione, cum solum verum Deum Patrem legant, a Patre Filium cupiunt separare.

29. Si dicunt quia verus Deus solus Pater est, negare non possunt quia et Filius solus Deus veritas est; quia Christus veritas est. Numquid veritas vero minor est, cum secundum appellationem nominum verus plerumque a veritate dicatur, sicut sapiens a sapientia, justus a justitia? Hoc nos inter Patrem non sentimus et Filium; quia et Patri nihil deest, quia Pater est verax : et Filius quia veritas est, æqualis est vero.

30. Ut sciant autem, cum solum legunt, nequaquam esse a Patre Filium separandum, meminerint in prophetis a Deo dictum : *Ego extendi cœlum solus.* Et utique non extendit sine Filio Pater. Ipse enim Filius qui sapientia Dei est, dicit : *Quando parabat cœlum, cum ipso aderam.* Et Paulus de Filio dictum esse confirmat : *Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli.* Sive ergo Filius cœlum fecit, sicut et Apostolus voluit intelligi, et ipse utique non sine Patre cœlum solus extendit, sive ut in Proverbiis habes, *Deus in sapientia fundavit terram, paravit autem cœlos in intellectu*, ostenditur quia nec Pater solus sine Filio cœlos fecit, nec sine Patre Filius; et tamen qui cœlum extendit, solus dicitur.

31. Quam vero id et de Filio aperte intelligendum sit, quod solus appelletur, etsi numquam, inscio Patre, aliquid fecisse credatur; etiam alibi habes, ubi scriptum est : *Extendens cœlum solus, et ambulans quasi in pavimento super mare.* Namque Evangelium Domini docuit nos, quod in mari non Pater, sed Filius ambulavit, quando Petrus rogavit eum dicens : *Domine, jube me venire ad te.* Sed etiam prophetia ipsa documento est; sanctus enim Job adventum Domini prophetabat, de quo vere dixit quia magnum cetum erat debellaturus, et factum est : nam feralem illum cetum, diabolum scilicet, ultimis temporibus venerabili corporis sui passione prostratum perculit et afflixit.

32. Est ergo solus et verus Deus Filius; hæc enim et Filio prærogativa defertur. De nullo namque qui creatus est, proprie dici potest, quia solus est. Nam cui inest communitas creaturæ, quemadmodum quasi solus potest a cæteris separari? Itaque homo rationabilis videtur inter omnia terrena animantia, sed tamen non est solus rationabilis; scimus enim rationabilia esse et cœlestia opera Dei, Angelos et Archangelos rationabiles confitemur. Si ergo Angeli rationabiles, non utique solus rationabilis homo dicitur.

33. Sed dicunt solum dici posse solem; quia sol alter non est. At et ipse sol habet communia multa cum stellis, quod percurrit cœlum, quod ætheræ illius cœlestisque substantiæ est, quod creatura est, quod inter omnia Dei opera computatur, quod cum omnibus Deo servit, cum omnibus benedicit Deum, cum omnibus laudat. Non ergo solus proprie dicitur, quia nec a cæteris separatur.

34. Itaque cum Patris et Filii Spiritusque sancti divinitati, quæ sola non inter omnia, sed super omnia est, nulla possit creatura conferri, ut de Spiritu interim adsertio reservetur : sicut Pater dicitur solus Deus verus, cui nihil sit commune cum cæteris; ita etiam solus est Filius imago veri Dei, solus dextera Patris, solus virtus Dei atque sapientia.

35. Solus ergo Filius facit sicut et Pater; quia scriptum est : *Quæcumque facio, ipse facit.* Cum enim unum opus sit Patris et Filii, bene de Patre et Filio dicitur quia Deus solus operatus est; unde etiam cum creatorem dicimus, et Patrem et Filium confitemur. Nam utique cum Paulus diceret : *Qui servierunt creaturæ potius quam creatori;* nec Patrem creatorem negavit, ex quo omnia hæc; nec Filium, per quem omnia.

36. A quo alienum utique non videtur, quia scriptum est : *Qui solus habet immortalitatem.* Quomodo enim immortalitatem non habet, qui vitam habet in semetipso? Habet utique in natura, habet in substantia; et habet non per gratiam temporalem, sed per sempiternam divinitatem : habet non ex dono quasi servus, sed ex generationis proprietate quasi Filius coæternus; et

habet sicut Pater : *Sicut enim Pater habet vitam in semet ipso, ita et Filio dedit vitam habere in semet ipso*; sicut habet, inquit, sic dedit. Didicisti supra quemadmodum dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem et Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum quod immortalitatem solus habeat Pater, Filius non habeat, æstimari potest?

37. Unde intelligant nec hoc loco a solo vero Deo Patre Filium separandum; quia probare non possunt quod solus et verus Deus Filius non sit : cum præsertim et hic aut subaudiatur, ut diximus, et Christum verum solum Deum esse : aut certe aliud ad divinitatem Patris et Filii, aliud ad incarnationem Christi relatum intelligendum sit; quia non est perfecta cognitio, nisi quæ et secundum æternitatem unigenitum Deum verum Dei Filium Jesum Christum, et secundum carnem generatum ex Virgine confitetur. Quod alibi hic ipse Evangelista nos docuit dicens : *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est.*

38. Denique quam non alienum sit etiam incarnationis hoc loco intelligere sacramentum, docet nos ipsius series lectionis; sic enim habes : *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum.* Utique cum et horam venisse commemoret, et clarificari petat, quomodo nisi secundum carnis adsumtionem loquutum eum convenit æstimari? Nam nec ulla sibi temporum præscripta momenta divinitas habet, nec clarificatione indiget lumen æternum. Ergo in solo vero Deo Patre et Filium Dei solum verum secundum divinitatis intelligimus unitatem, et in Jesu Christi nomine, quod ex Virgine natus accepit, incarnationis agnoscimus sacramentum.

39. Quod si cum solum verum Deum Patrem legunt, Filium cupiunt separare; ergo cum de Filii incarnatione legunt : *Hic est lapis qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli*; et infra : *Non est aliud nomen sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*, Patrem existimant ab impertiendæ nobis salutis beneficio separandum. At neque sine Patre salus, neque vita æterna sine Filio.

CAPUT III.

Arrianis contra urgentibus Deos induci duos ex unitate substantiæ, respondetur pluralitatem ex diversitate potius inferri, proindeque in ipsos recidere suam accusationem. Diversitatem multiplicem in causa esse cur duo homines unus homo dici non possint : cum tamen omnes homines singulariter homo dicantur, ubi naturæ unitas indicatur. Solam in his naturam unam esse; at omnimodam in personis divinis unitatem : a Patre igitur non separandum Filium; maxime cum ei debitam esse adorationem negare non audeant.

40. SED adserunt Arriani : Si solum verum Deum sicut Patrem, ita et Filium dicitis, et unius substantiæ Patrem et Filium confitemini, non unum Deum, sed duos deos inducitis; quia qui unius substantiæ sunt, non unus Deus, sed duo dii videntur esse, sicut duo homines, aut duæ oves, pluresve dicuntur : homo autem et ovis nec duo homines dicuntur, nec duæ oves; sed unus homo, et una ovis.

41. Hæc Arriani dicunt, et hac disputatione versuta simpliciores capere nituntur. Tamen si legamus scripturas divinas, inveniemus pluralitatem magis in ea cadere, quæ diversæ discretæque substantiæ sunt, hoc est, ἑτερούσια. Idque in Salomonis libris habemus expressum, eo loco scilicet in quo dicit : *Tria sunt autem impossibilia intelligere, et quartum quod non cognosco; vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis super petram, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute.* Utique aquila et navis et serpens unius non sunt generis atque naturæ, sed differentis discretæque substantiæ; et tamen tria sunt. Contra se igitur sua esse intelligunt argumenta testimoniis Scripturarum.

42. Itaque dicendo Patris et Filii discretam esse substantiam, differentemque deitatem, duos utique ipsi deos adserunt : nos autem cum et Patrem confitemur et Filium, adserendo tamen unius esse deitatis, non duos deos sed unum Deum dicimus. Et hoc Dominicis

eloquiis approbamus; quia ubi plures sunt, ibi aut naturæ aut voluntatum et operationum est differentia. Denique ut suis sibi testimoniis revincantur, duo homines dicuntur; quia licet unius naturæ sint jure nascendi, tamen et tempore et cogitatione et opere et loco distant: et ideo non potest unus homo dici in significatione et numero duorum; quia unitas non est, ubi est diversitas: unus autem Deus dicitur, et Patris et Filii ac Spiritus sancti gloria et plenitudo signatur.

43. Denique tanta veritas unitatis est, ut etiam quando natura sola generationis aut carnis significatur humanæ, et unus homo de multis dicatur, sicut habes : *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo*, id est, non una persona hominis, sed una caro, et una fragilitas generationis humanæ. Et addidit : *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in homine*. Nec hic utique specialem hominem, sed generalem conditionem designavit. Denique statim subjecit de pluribus : *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in principibus*. Sed ubi homo dicitur, naturæ interdum, ut supra diximus, communis inter omnes unitas significatur : ubi principes, variarum quædam differentia potestatum est.

44. Sed inter homines aut in hominibus unius alicujus rei unitas est, aut caritatis, aut cupiditatis, aut carnis, aut devotionis et fidei : generalis autem unitas, et quæ in se secundum divinitatis gloriam complectitur omnia, solius est Patris et Filii et Spiritus sancti.

45. Unde et Dominus cum diversitatem inter se hominum designaret, qui nihil habent inter se quod possit ad unitatem individuæ substantiæ pertinere : *In Lege vestra*, inquit, *scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est*. Et cum præmisisset : *Duorum hominum testimonium verum est;* ubi venit ad suum et Patris testimonium, non dixit : Verum est testimonium nostrum, quia duorum deorum testimonium est; sed : *Ego*, inquit, *sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater*. Supra quoque similiter ait : *Et si judico ego, judicium meum verum est; quia solus non sum, sed ego et qui misit me Pater*. Itaque et infra et supra et Patrem significavit et Filium, nec pluralitatem admiscuit, nec divinæ unitatem substantiæ separavit.

46. Evidens est igitur quia quod unius est substantiæ, separari non potest; etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ græce μονοτης dicitur. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. Ea vero quæ diversæ substantiæ sunt, non solum unum, sed etiam plura dici solere, licet jam et prophetico claruerit testimonio, expressius tamen ipse Apostolus declaravit dicens : *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra*. Vides igitur quia hi qui ex diversis substantiis sunt, et non ex unius veritate naturæ, dii appellantur? Pater autem et Filius quia unius substantiæ sunt, non duo dii, sed *Unus Deus, Pater ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia. Unus*, inquit, *Deus Pater, et unus Dominus Jesus;* et supra : *Unus Deus, non duo dii;* et infra : *Unus Dominus, et non duo*.

47. Pluralitas ergo excluditur, non unitas sequestratur. Sed quemadmodum cum legimus Dominum Jesum, nec Patrem, ut supra diximus, a dominationis jure secernimus, quod ei commune cum Filio est : ita cum legimus solum verum Deum Patrem, nec Filium a solius veri Dei jure possumus separare, quod ei commune cum Patre est.

48. Aut dicant quid aliud sentiant, quidve arbitrentur, cum legimus : *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies;* utrum Christum non adorandum, et Christo non existiment serviendum? Quod si illa quæ adoravit eum Chananæa, impetrare meruit quod poposcit; et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profitetur, apostolus esse meruit, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum; dicant quid arbitrentur sequendum, utrum cum Arrio malint sibi societatem esse perfidiæ; ut solum et verum

Deum Christum negando, ostendant quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent : an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur.

CAPUT IV.

Objiciebatur ab hæreticis Christum Patri adorationem exhibuisse. At reponitur et hoc referendum ad humanitatem, ut ex loci examine manifestatur : illic tamen addita esse divinitatis testimonia, quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus.

49. Quod si quis dicat quoniam Deum Patrem adorat et Filius; quia scriptum est : *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus;* consideret quando, et apud quem, et cujus suscepto loquatur affectu.

50. Denique et in superioribus non immerito præmissum est quia Jesus fatigatus ex itinere sedebat, et a Samaritana bibere postulabat; quia secundum carnem hominis loquebatur : nam secundum divinitatem nec fatigari poterat, nec sitire.

51. Deinde cum Samaritana quasi Judæum appellaret, et prophetam putaret; quasi Judæus qui spiritaliter mysteria Legis doceret, respondit : *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus. Nos*, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit : *Quia salus ex Judæis est.*

52. Sed statim post hoc sequestravit hominis affectum, dicens : *Veniet hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem.* Non dixit : Adorabimus. Quod utique dixisset, si consortium nostri subiret obsequii.

53. Verum cum legerimus quod Maria adoravit eum, intelligere debemus quod non potest per eamdem naturam et adorare quasi servus, et adorari quasi Dominus : sed potius quia ut homo inter homines adorare dicitur, et quasi Dominus a famulis adoratur.

54. Multa ergo secundum incarnationis legimus et credimus sacramentum, sed in ipsa naturæ humanæ affectione majestatem licet spectare divinam. Fatigatur ex itinere Jesus, ut reficiat fatigatos : petit bibere, sitientibus potum spiritalem daturus : esurit, cibum salutis esurientibus traditurus : moritur, vivificaturus : sepelitur, resurrecturus : tremulo pendet in ligno, confirmaturus trementes : cœlum caligine obducit, ut illuminet : terras tremefacit, ut solidet : maria conturbat, ut mitiget : reserat tumulos mortuorum, ut ostendat domicilia esse vivorum : creatur ex Virgine, ut ex Deo natus esse credatur : nescire se simulat, ut scire faciat nescientes : adorare quasi Judæus dicitur, ut quasi verus Deus Filius adoretur.

CAPUT V.

Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingerentibus Ambrosius respondet, quod Christus mœstitia illam afficere noluerit, clementiæ fuisse. Affertur hujusce indulgentiæ causa multiplex. Maluisse igitur Dominum petitionis illius concessionem ad Patrem remittere, quam eamdem impossibilem pronuntiare; nec tamen Christo incommodare suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostenditur.

55. Quomodo, inquiunt, Filius Dei solus verus Deus potest esse similis Patri; cum ipse dixerit filiis Zebedæi : *Calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo?* Hoc igitur vestrum divinæ, ut vultis, inæqualitatis est argumentum; cum in eo magis venerari Domini clementiam, adorare gratiam deberetis : si tamen virtutis atque sapientiæ Dei profunda secreta possetis advertere.

56. Considerate enim quæ cum filiis et pro filiis petat. Mater est utique, cui pro filiorum honore sollicitæ immoderatior quidem, sed tamen ignoscenda mensura votorum est. Atque mater ætate longæva, studio religiosa, solatio destituta : quæ tunc temporis quando vel juvanda vel alenda foret validæ

prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, et voluptati suæ mercedem sequentium Christum prætulerat filiorum: qui prima voce vocati a Domino, ut legimus, relictis retibus et patre, sequuti sunt eum.

57. Hæc igitur studio maternæ sedulitatis indulgentior, obsecrabat Salvatorem, dicens: *Dic ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, et alter ad sinistram in regno tuo.* Etsi error, pietatis tamen error est; nesciunt enim materna viscera patientiam: etsi voti avara, tamen veniabilis cupiditas, quæ non pecuniæ est avida, sed gratiæ: nec inverecunda petitio, quæ non sibi, sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.

58. Sed nihil mirum si vilis vobis videtur circa filios affectus parentum, qui etiam omnipotentis Patris vilem putatis esse circa unigenitum Filium caritatem. Dominus cœli atque terrarum verecundabatur (ut secundum adsumtionem carnis et virtutes animæ loquar), verecundabatur, inquam, et ut ipsius verbo utar, confundebatur matri pro filiis postulanti etiam suæ sedis consortium denegare: vos æterni Dei Filium proprium interdum pro ministerio stare contenditis, interdum famulatorium, hoc est, non ex majestatis unitate, sed ex Patris præceptione vultis ejus esse consessum; et negatis hoc Deo vero Dei Filio, quod ille hominibus aperte noluit denegare.

59. Considerabat enim matris dilectionem, quæ filiorum mercede grandævam solabatur senectam, et desideriis licet fessa maternis, carissimorum pignorum tolerabat absentiam.

60. Considerate etiam feminam, hoc est, sexum fragiliorem, quem Dominus propria nondum confirmaverat passione. Considerate, inquam, Evæ illius primæ mulieris hæredem transfusa in omnes immoderatæ cupiditatis successione labentem, quam Dominus adhuc proprio sanguine non redemerat, nondum inolitam affectibus omnium immodici contra fas honoris appetentiam suo cruore diluerat. Hæreditario igitur mulier delinquebat errore.

61. Et quid mirum si mater pro filiorum suorum, quod est tolerabilius quam pro se; quando etiam apostoli ipsi inter se, sicut legimus, de sui prælatione certabant.

62. Non debuit igitur medicus omnium destitutam matrem, et ægram adhuc mentem pudoris convicio sauciare; ne postulato sibi superbius denegato, quasi immoderatæ petitionis damnata mœreret.

63. Denique Dominus qui honorandam sciret esse pietatem, non mulieri, sed filiis ejus respondit dicens: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Dicentibus autem illis: *Possumus; ait illis Jesus: Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.*

64. Quam patiens et clemens Dominus, quam alta sapientia et bona caritas! Volens enim ostendere quia non perfunctoriam rem aliquam discipuli postularent, sed eam quam impetrare non possent, prærogativam ejus paternæ honorificentiæ reservavit: non metuens, ne quid juri proprio derogaret, *qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo;* simul diligens discipulos, quia sicut habes, *usque in finem dilexit eos,* noluit iis quos diligeret videri quod peterent denegasse: sanctus et bonus Dominus, QUI MALLET aliquid dissimulare de jure, quam de caritate deponere: *Caritas enim patiens est, benigna est, non æmulatur, non inflatur, non quærit quæ sua sunt.*

65. Denique ut agnoscatis non infirmitatis, sed indulgentiæ esse, quia dixit: *Non est meum dare vobis;* ubi sine matre filii Zebedæi rogant, nihil de Patre dixit; sic enim habes: *Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est.* Ita Marcus evangelista posuit. Ubi vero mater pro filiis rogat, hoc est, secundum Matthæum: *Non est,* inquit, *meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo;* hic addidit, *A Patre meo;* quia majorem indulgentiam maternus poscebat affectus.

66. Quod si putant, dicendo: *Quibus paratum est a Patre meo;* quia aut Patri

plus tribuit, aut sibi aliquid derogavit; dicant utrum et illic putent Patri aliquid derogatum, quia dixit in Evangelio Filius de Patre : *Pater non judicat quemquam.*

67. Quod si sacrilegum putamus credere quia Pater ita judicium detulit Filio, ut ipse non habeat; habet enim, nec potest amittere quod habet naturaliter divina majestas : sacrilegum utique æstimare debemus quia non potest Filius dare quidquid aut homines mereri possunt, aut quævis accipere creatura; præsertim cum ipse dixerit : *Ego ad Patrem vado, et quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Si enim quod Pater dare potest, Filius non potest : mentita est ergo veritas, et non potest facere quidquid in nomine ejus Pater fuerit obsecratus. Nec enim ideo dixit : *Quibus paratum est a Patre meo;* ut tantummodo a Patre poscatur : nam omnia quæcumque a Patre fuerint postulata, se donare memoravit. Denique non dixit : Quodcumque a me petieritis hoc faciam; sed : *Quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.*

CAPUT VI.

Accuratius propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo; maxime cum ipsi omne judicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatum inter impossibilia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendum tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsionem.

68. Quæro nunc utrum possibile aliquid humanæ conditioni, aut alicui creaturæ an impossibile putent a Zebedæi conjuge et filiis postulatum? Si possibile, quomodo ad sinistram suam vel ad dexteram impertiendæ apostolis sedis non habuit potestatem, qui omnia fecit esse quæ non erant? Aut quomodo non poterat judicare de meritis hominum, cui Pater dedit omne judicium?

69. Notum est quemadmodum dederit : nam quomodo quasi indigens accepit Filius, qui omnia creavit ex nihilo? Quorum igitur naturas fecerat, eorum judicium non habebat? Dedit autem Pater Filio omne judicium; *Ut omnes,* inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.* Non igitur potentia Filii, sed cognitio nostra proficit : neque aliquid ad substantiam ejus accedit; sed ad nostram utilitatem, quod a nobis cognoscitur; ut cognoscendo Dei Filium, vitam habeamus æternam.

70. Cum autem in cognitione Filii Dei honor illius, noster autem non illius sit profectus; si quis putat quia Dei virtus illo honore cumulatur, necesse est etiam Deum Patrem credat posse cumulari; quia et ipse per cognitionem nostram clarificatur sicut Filius, juxta quod scriptum est, dicente Filio : *Ego te clarificavi super terram.* Ergo si possibile aliquid erat quod petebatur, in potestate utique Filii fuit.

71. Sed tamen ostendant, si possibile putant, qui de hominibus aut cæteris creaturis, aut ad dexteram, aut ad sinistram Dei sedeat; Pater enim dicit Filio : *Sede ad dexteram meam.* Itaque si quis ad dexteram Filio sedet, inter ipsum utique et Patrem, ut humano usu loquamur, Filius medius reperitur.

72. Non ergo possibile homini aliquid petebatur, sed noluit dicere quod homines sedere secum non possint, si quidem divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. Nam et supra cum inter famulos suos Moysen et Eliam apparuisset in gloria, monuerat discipulos, ne cui dicerent, quod vidissent.

73. Itaque si possibile non erat hominibus vel creaturis cæteris hoc mereri, non debet videri Filius minus posse, quia non dedit apostolis, quod nec Pater hominibus vel creaturis cæteris dedit. Aut dicant cui horum dederit Pater. Non utique Angelis, de quibus Scriptura dicit, quia omnes Angeli stabant in circuitu sedis. Denique Gabriel se stare dixit, sicut habes : *Ego sum Gabriel, qui adsto ante Dominum.*

74. Non ergo Angelis, non senioribus qui adorant sedentem; illi enim non super sedem majestatis sedent : sed ut

dixit Scriptura, in circuitu sedis; sedes enim aliæ viginti et quatuor sunt, ut habes in Apocalypsi Johannis: *Et supra sedem viginti quatuor seniores sedentes.* In Evangelio quoque ipse Dominus dicit: *Cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.* Non ergo sedis suæ dixit apostolis dari posse consortium, sed alias illas sedes esse duodecim; quas tamen non pro corporali consessu, sed pro successu spiritalis gratiæ æstimare debemus.

75. Denique in libro Regnorum dixit Michæas propheta: *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli stabat circa eum, ad dexteram ejus et ad sinistram.* Quomodo igitur stantibus Angelis ad dexteram vel ad sinistram Domini Dei, stante omni militia cœlesti, sedebunt homines ad dexteram Dei, vel ad sinistram, quibus pro virtutis præmio Angelorum similitudo promittitur, sicut Dominus dicit: *Eritis sicut Angeli in cœlo? Sicut Angeli,* dicit, non plus quam Angeli.

76. Si ergo nihil plus dedit Pater quam Filius, nihil utique minus dedit Filius quam Pater: nihil igitur minus Filius potest quam Pater.

77. Ponite tamen possibile impetratu hominibus quod posceretur, quid est quod ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis.* Quid est *meum?* Supra dixit: *Calicem quidem meum bibetis;* et infra posuit: *Non est meum dare vobis:* et supra *meum*, et infra *meum* dixit, nec immutavit. Ergo superiora docent propter quid dixerit *meum.*

78. Rogatus enim a muliere quasi homo, ut ad dexteram vel ad sinistram suam filios ejus sedere pateretur; quia illa quasi hominem rogaverat et Dominus quasi tantummodo homo de sua passione respondit: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?*

79. Itaque quia secundum carnem de passione sui corporis loquebatur, demonstrare voluit quod secundum carnem quidem subeundæ passionis nobis exemplum ac similitudinem derelinqueret, secundum humanam autem conditionem non sedis supernæ consortia donaret. Hoc est enim quod dixit: *Non est meum;* sicut alibi: *Mea doctrina non est mea;* non est enim, inquit, secundum carnem mea: quia quæ divina sunt, non sunt carnis eloquia.

80. Indulgentiam autem suam circa discipulos quos diligeret, quam expresse revelavit, præmittens: *Calicem quidem meum bibetis?* Etenim quia non debebat id dare quod petierant, aliud proposuit; ut prius commemoraret quid iis tribueret, quam quid negaret: quo magis æquitatem sibi petitionis, quam studium Dominicæ liberalitatis intelligerent defuisse.

81. *Calicem quidem*, inquit, *meum bibetis*, hoc est, passionem quidem quæ carnis meæ est, non negabo; quod enim humanæ adsumtionis habeo, potestis imitari: donavi vobis victoriam passionis, hæreditatem crucis: *Sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram non est meum dare vobis.* Non dixit: Non est meum dare; sed, *non est meum dare vobis,* hoc est, non sibi potestatem deesse adserens, sed meritum creaturis.

82. Accipe aliter: *Non est meum dare vobis.* Quod est, *non est meum*, qui veni humilitatem docere: *non est meum*, qui veni non ministrari, sed ministrare: *non est meum*, qui justitiam servo, non gratiam.

83. Denique ad Patrem referens, addidit: *Quibus paratum est;* ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere, sed meritis, quia Deus personarum acceptor non est. Unde et Apostolus ait: *Quos præscivit, et prædestinavit;* non enim ante prædestinavit, quam præsciret: sed quorum merita præscivit, eorum præmia prædestinavit.

84. Jure igitur reprehenditur mulier, quæ et impossibilia et speciali quodam privilegio ab eo Domino postulavit, qui ea quæ sanctis judicavit esse donanda, non duobus apostolis, sed omnibus discipulis, etiam sine cujusquam precatione, voluntaria sui largitate contulerit, sicut scriptum est: *Duodecim vos sedebitis super sedes, judicantes duodecim tribus Israel.*

85. Ergo etiamsi possibile putemus postulatum fuisse, calumniæ locus non est; tamen cum legerim Seraphim stare, quomodo possum quod homines ad dexteram vel ad sinistram Filio Dei sedeant, arbitrari? Supra Cherubim Dominus sedet, sicut habes : *Qui sedes super Cherubim, appare;* quomodo apostoli super Cherubim sedebunt?

86. Et hoc tamen colligo non ex meo ingenio, sed ex Dominicæ vocis oraculo; ipse enim Dominus in posterioribus apostolos commendans Patri, ait : *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum.* Utique si judicasset quia divinam sedem Pater hominibus daret, dixisset : Volo ut ubi ego sedeo, et illi sedeant mecum; Sed *volo*, inquit, *ut sint mecum*, non ut sedeant mecum; et *ubi ego*, non quomodo ego.

87. Deinde sequitur : *Ut videant claritatem meam.* Nec hic dixit : Ut habeant claritatem meam, sed *ut videant;* servus enim videt, Dominus possidet, sicut et David docuit dicens : *Ut videam voluptatem Domini.* Et ipse Dominus in Evangelio revelavit adserens : *Beati mundi corde, ipsi enim Deum videbunt. Videbunt*, inquit, non super Cherubim cum Deo sedebunt.

88. Desinant ergo viliora secundum divinitatem æstimare de Dei Filio : ne viliora quoque de Patre æstiment. Qui enim male crediderit de Filio, non potest bene sentire de Patre : qui male crediderit de Spiritu, non potest bene sentire de Filio. Ubi enim una dignitas, una gloria, una caritas, una majestas est; in commune derogatur, quidquid in aliquo putaveris derogandum : jam enim non erit plenitudo quam discernas et dividas in aliquas portiones.

CAPUT VII.

Objectio petita ex hoc loco : *Dilexisti eos, sicut et me dilexisti*, ut diluatur, primo Arrianorum expositionis impietas demonstratur, deinde comparantur eadem verba cum similibus, ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem, etsi secundum carnem accipienda est, illi non officere. Quo probato, qui fiat divina missio describitur.

89. EXISTUNT tamen, Imperator auguste, qui hanc divinæ unitatem substantiæ negare cupientes, extenuare studeant Patris et Filii caritatem; quia scriptum est : *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti.* Quod cum dicunt, quid aliud agunt, nisi inter Dei Filium et homines æqualitatem quamdam comparationis inducunt?

90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum : in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum; ut quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturæ amor sempiternus, alius gratiæ.

91. Aut si ex verbis faciunt quæstionem, quia scriptum est : *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti;* et comparationem factam putant : ergo et illud comparative dictum putant : *Estote misericordes, sicut et Pater vester qui est in cœlis, misericors est;* et alibi : *Estote perfecti, sicut et Pater meus qui in cœlis est, perfectus est.* Quod si ille secundum plenitudinem majestatis suæ perfectus est, nos autem perfecti secundum virtutis accedentis profectum; etiam Filius diligitur a Patre secundum semper manentis plenitudinem caritatis : in nobis autem caritatem Dei virtutis emeretur profectus.

92. Vides igitur quam gratiam Deus dederit hominibus, et tu Patris et Filii vis dissolvere naturalem et individuam caritatem; et tu verba adhuc discutis, ubi unitatem majestatis advertis?

93. Vide totum hunc locum; ex cujus affectu loquatur; habes enim dicentem ipsum : *Clarifica me, Pater, claritate ea quam habui, priusquam mundus esset, apud te.* Vide quia ex primi hominis loquatur affectu; quia nobis ea petitione deposcit, quæ ante peccatum in paradiso homo meminerit esse collata, ut et latroni in passione memoravit : *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Hæc est ante mundum claritas. Mundum autem pro hominibus dixit, sicut habes : *Ecce mundus totus*

post ipsum abit; et alibi : *Ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti.*

94. Et tamen ut scires magnum Deum et salutarem et omnipotentem Dei Filium; indicium suæ majestatis admiscuit dicendo : *Et mea omnia tua sunt, et tua mea.* Omnia habet, et tu missum esse ad injuriam derivas?

95. Qui si secundum carnem non accipis missum, ut Apostolus dixit, et ex verbo simplici præjudicium struis, quo dicas inferiores a superioribus mitti solere : quid ad illa respondes, quia Filius ad homines missus est? Nam si minorem putas eum qui mittitur, eo videlicet a quo mittitur; disce quod et minor majorem misit, et majores ad minores missi sunt. Nam et Tobias Raphaelem Archangelum misit, et Angelus ad Balaam missus est, et Dei Filius ad Judæos.

96. Numquid ergo minor etiam Judæis Dei Filius, ad quos mittebatur? De ipso enim scriptum est : *Novissime autem misit eis filium suum unicum dicens : Verebuntur filium meum.* Et vide quia ante servos, postea filium nominavit; ut scias quod Deus Filius unigenitus secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis : reverendus mittitur, non cum famulis conferendus.

97. Et bene addidit, *meum*, ut non unus de multis, nec degeneris naturæ, nec minoris alicujus potestatis : sed verus a vero, et paternæ imago venisse substantiæ crederetur.

98. Esto tamen, minor sit qui mittitur, eo a quo mittitur; ergo et Pilato minor Christus, quoniam Pilatus misit eum ad Herodem. Sed sermo non præjudicat potestati : Scriptura, quæ missum dicit a Patre, missum dicit a præside.

99. Unde si sobrie de Dei Filio quæ digna sunt, opinemur; ideo missum intelligere debemus, quia ex illo incomprehensibili inenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendendum pro captu nostro mentibus nostris Dei Verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis, sicut scriptum est : *Quoniam inhabitabo in illis.* Denique et alibi habes quia Deus dixit : *Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum.* Non enim Deus de loco aliquando descendit, qui ait : *Ego cœlum et terram compleo;* sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret affectus, sicut dixit propheta : *Parate viam Domino, rectas facite semitas ejus;* ut quemadmodum ipse promisit, veniens cum Patre, apud nos faciat mansionem. Evidens est igitur quomodo veniat.

CAPUT VIII.

Christum in quantum verus est Dei Filius, dominum non esse, sed in quantum homo est; ut verbis ejusdem modo Patrem modo Dominum compellantis significatur. Quot hæreses uno jugulentur Scripturæ versiculo. Distinguenda igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davidis filio conveniant; illi enim sub ultimo tantum nomine adscribendum, quod servus fuerit. Ad extremum complures locos demonstrat nonnisi secundum incarnationem accipi posse.

100. Unde et evidens est quomodo dominum dicat, quem Patrem novit; ait enim : *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ.* Ante Patrem dixit Sapientia suum, postea creaturæ dominum nuncupavit. Itaque dominatum non esse ubi vera progenies est, ipse Dominus ostendit in Evangelio suo, dicens : *Quid vobis videtur de Christo? cujus Filius est? Dicunt ei : David. Ait illis Jesus : Quomodo ergo David in spiritu vocat eum dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis?* Et addidit : *Si ergo David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere verbum.*

101. O quam caute propter Arrianos etiam in hoc testimonio Dominus fidei prospexit! Non enim dixit : Vocat eum spiritus dominum : sed quia David dixit in spiritu; ut cujus secundum carnem Filius est, David scilicet, ejus etiam secundum divinitatem et Dominus et Deus crederetur. Vides igitur quia nomen pietatis et dominii discretum est.

102. Et bene Dominus suum quidem Patrem, cœli autem et terræ Dominum

prædicavit; ut tu cum legis et Patrem et Dominum, intelligas Patrem Filii, et Dominum creaturæ. In alio prærogativa naturæ est, in alio auctoritas potestatis; formam enim servi accipiens, eo utique Dominum vocat, quo servitutem suscepit, æqualis in Dei forma, servus in corporis: servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est. Unde et Apostolus ait: *Deus Domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ*, hoc est, Deum adsumtionis humanæ adserens, Patrem autem gloriæ. Num enim duos filios habuit Deus Christum et gloriam? Minime. Ergo si unus Dei Filius Christus, utique Christus est gloria. Quid autem ei derogas, qui Patris gloria est?

103. Si ergo et Filius gloria est, et Pater gloria; quia Pater gloriæ non potest aliud esse quam gloria: non divisio gloriarum, sed una est gloria. Itaque ad proprietatem naturæ gloria refertur, dominatus autem ad suscepti corporis servitutem. Si enim caro etiam justi animæ subdita est, sicut scriptum est: *Castigo corpus meum, et servituti redigo;* quanto magis subjecta est divinitati, de qua dicitur: *Quoniam universa serviunt tibi?*

104. Una autem quæstione et Sabellianos et Photinianos et Arrianos Dominus exclusit. Nam cum Dominum dixisse Domino dicit, Sabellius excluditur, qui eumdem Patrem vult esse quem Filium. Excluditur Photinus, qui secundum carnem judicat *; quia dominus David regis non poterat esse, nisi qui Deus est; scriptum est enim: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Numquid contra Legem propheta sentiret, qui sub Lege regnaret? Excluditur Arrius, qui Filium sedere audit ad dexteram Patris; ut si ex usu argumentetur humano, ipse se perimat, et venenum sacrilegæ disputationis suæ in se refundat, ut dum inæqualitatem Patris et Filii ex consuetudine hominum interpretatur, in utroque a vero devius, eum præferat cui derogat, confessurus priorem quem audit ad dexteram. Excluditur etiam Manichæus; non enim negat esse se David filium secundum carnem; utpote qui clamantibus cæcis: *Jesu fili David, miserere nobis;* et delectatus est fide, et stetit et curavit eos: sed negat hoc suæ esse æternitatis, si David solius filius a perfidis nominetur.

105. Nam Filius Dei est contra Hebionem, Filius David est contra Manichæos: Filius Dei est contra Photinum, Filius David est contra Marcionem: Filius Dei est contra Paulum Samosatenum, Filius David est contra Valentinum: Filius Dei est contra Arrium atque Sabellium gentilis erroris hæredes: Dominus David est contra Judæos, qui Dei Filium in carne cernentes, hominem tantummodo impio furore credebant.

106. Sed Ecclesiastica fide et Dei Patris et David idem atque unus est Filius; quia incarnationis Dei mysterium universæ salus est creaturæ, secundum quod scriptum est: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem*, id est, quod creatura omnis sine passione aliqua divinitatis Dominici sanguinis redimenda sit pretio, ut alibi habet: *Omnis creatura liberabitur a servitute corruptionis.*

107. Aliud est igitur secundum divinam substantiam, aliud secundum susceptionem carnis filium nominari: nam secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est Filius, et secundum susceptionem corporis Deo Patri servus est; quia formam servi, inquit, accepit: unus tamen atque idem est Filius. Contra autem sancto patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est, secundum corporalis successionis seriem filius est, non deficiens a se, sed nostræ jus sibi adoptionis adquirens *.

108. Nec solum ex genere David servitutem suscepit in persona hominis; sed etiam ex nomine, sicut habes: *Inveni David servum meum;* et alibi: *Ecce ego mittam ad vos servum meum, Oriens*

* Id est, qui Christum antequam carnem susciperet, fuisse negat.

* Hilarius lib. 2, de Trinit. *Potestatis dignitas non amittitur, dum carnis humilitas adoptatur*

men est ei. Et ipse Filius ait : *Sic dicit minus, qui finxit me ex utero servum i, et dixit mihi : Magnum tibi est vori puerum meum. Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem genm; ut sis in salutem usque ad extremum rœ.* Cui hoc dicitur, nisi Christo? qui m in forma Dei esset, exinanivit se, formam servi accepit. Quid est in i forma, nisi in divinitatis plenitune?

109. Disce igitur quid sit : Formam rvi accepit, id est, plenitudinem rfectionis humanæ, plenitudinem edientiæ. Ideoque dicit in psalmo gesimo : *Statuisti in loco spatioso pedes eos. Super omnes inimicos meos factus m opprobrium. Illustra faciem tuam per servum tuum.* Servus dictus est mo, in quo sanctificatus est : servus mo, in quo unctus est : servus homo, quo factus sub Lege, factus ex Virne est; et ut compendio dicam, sers dictus est, in quo matrem habet, ut scriptum est : *O Domine, ego sers tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ æ;* et alibi : *Afflictus sum et humilias sum nimis.*

110. Quis nimis humiliatus est, nisi ristus, qui venit ut omnes liberaret r obedientiam? *Sicut* enim *per inobentiam unius hominis peccatores conluti sunt plurimi, ita et per unius obentiam justi constituentur multi.* Quis licem salutarem accepit, Christus inceps sacerdotum, an David, qui que sacerdotium habuit, neque pasnem subiit? Quis sacrificavit hostiam ndis?

111. Sed si hoc parum est, accipe ud : *Custodi animam meam, quoniam o sanctus sum.* Numquid de se hoc ceret David? Sed ille dicit, qui ait : *m derelinques animam meam in inno, nec dabis sanctum tuum videre corptionem.* Idem ergo utrumque dicit.

112. Addidit vero : *Salvum fac servum um;* et infra : *Da potestatem puero tuo, filio ancillæ tuæ,* et alibi, id est, in echiele : *Et suscitabo super eos pastom unum, et reget eos servus meus Dad. Ipse pascet eos, et erit eorum pastor: et ego Dominus ero illis in Deum, et servus meus David in medio eorum princeps.* Utique David jam defunctus erat, filius Jesse. De Christo itaque dicit, qui propter nos filius ancillæ factus est, secundum formam hominis; nam secundum divinam generationem non matrem habet, sed Patrem : nec corporalis ventris est fructus, sed sempiterna Dei virtus.

113. Ergo etiam illud cum legimus quia dixit Dominus : *Tempus meum nondum impletum est;* et : *Adhuc modicum vobiscum sum;* et : *Vado ad eum qui misit me;* et : *Clarificatus est Filius hominis,* ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus : *Et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum;* quid ibi est quæstionis, ubi et Filius clarificatur a Patre, et Pater clarificatur a Filio?

114. Denique ut fidem unitatis et copulam Trinitatis aperiret, etiam ab Spiritu clarificandum esse se dixit, sicut habes : *Ille de meo accipiet, et clarificabit me.* Clarificat ergo Dei Filium etiam Spiritus sanctus. Quomodo igitur ipse dixit : *Si ego clarificavero me ipsum, claritas mea nihilum est?* Ergo nihil est claritas Filii? Sacrilegum est dicere, nisi referas ad carnem; quia ex persona hominis Filius loquebatur, eo quod comparatione divinitatis nulla est carnis claritas.

115. Desinant igitur impie objicere, quod in suam perfidiam retorquetur. Dicunt enim : Scriptum est : *Nunc clarificatus est Filius hominis.* Non nego scriptum : *Clarificatus est Filius hominis;* sed videant quid sequatur : *Et Deus clarificatus est in eo.* Ego excusationem habeo de Filio hominis, ille de Patre non habet; quia Pater non suscepit carnem. Excusationem habeo, et non utor : ille non habet, et calumniatur. Aut simpliciter me patiatur intelligere, aut ad carnem referre quæ carnis sunt. Pia mens, quæ leguntur secundum carnem divinitatemque, distinguit : sacrilega confundit, et ad divinitatis detorquet injuriam, quidquid secundum humilitatem carnis est dictum.

CAPUT IX.

Judaico more ordinem verborum : *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, objicientibus, præter responsum quod vir sanctus indicat a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari.

116. Quid quod etiam more Judaico falsi et impudentes interpretes Arriani verborum sunt divinorum, dicentes usque adeo aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse potestatem, ut scriptum sit : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et ex verborum ordine differentiam divinæ faciunt potestatis.

117. Ego autem licet hoc ipsum testimonium in superioribus libris pro unitate adseruerim majestatis ac nominis; tamen si hinc faciunt quæstionem, possum testimoniis adserere Scripturarum in plerisque locis prius Filium nominatum, postea Patrem dictum. Numquid igitur quia Filii significatio ante præmissa est, verborum, ut Arriani volunt, præjudicio Pater secundus a Filio est? Absit, inquam, absit. Nescit hunc ordinem fides, nescit discretum Patris et Filii honorem. Non legi, non audivi, nec aliquem in Deo inveni gradum. Nusquam secundum, nusquam tertium Deum legi : primum legi, primum ac solum audivi.

118. Si ordinis exigimus superstitionem, nec ad dexteram Patris sedere Filius debet, nec primum se et principium debuit dicere. Male ergo Evangelista prius a Verbo, quam a Deo cœpit, dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Etenim juxta humani ritus ordinem, prius Patrem debuit nominare. Nescivit etiam Apostolus ordinem, qui ait : *Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei;* et alibi : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti.* Si verborum persequamur ordinem, in primo Filium posuit, in secundo Patrem. Sed verborum ordo sæpe mutatur; et ideo non debes vel de ordine, vel de gradu Patri Deo et Filio ejus facere quæstionem, cum secundum divinitatem divisio nulla sit unitatis.

CAPUT X.

Arrianos ad gentiles palam transire, dum objiciunt illa verba : *Qui in me credit, non in me credit, etc.* Verus loci sensus explicatur, et ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo loquutus ostenditur. Mox variis ejusdem fidei effectibus prolatis in medium, alios quoque nonnullos locos eodem modo sumendos probat.

119. Ad extremum ut christianos se non esse manifestent, negant in Christum esse credendum, dicentes scriptum esse : *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui me misit.* Hanc ego exspectabam confessionem, quid me quibusdam ambagibus ludebatis? Sciebam mihi adversum gentiles esse contentionem : sed illi convertuntur, vos non convertimini. Illi si credant, salvum est sacramentum : vos perdidistis acceptum, et nec cœptum fortasse, sed fictum.

120. Scriptum est, inquiunt : *Qui in me credit, non in me credit, sed in eum qui me misit.* Sed videte quid sequatur, et videte sic quemadmodum se Dei Filius vult videri; sequitur enim : *Et qui videt me, videt eum qui me misit*, hoc est, quia Pater videtur in Filio. Exposuit igitur id quod ante præmisit, quia ille credit in Filium, qui confitetur et Patrem. Nam qui Filium nescit, nec Patrem novit; omnis enim qui negat Filium, nec Patrem habet : qui confitetur Filium, et Filium, et Patrem habet.

121. Quid est ergo : *Non credit in me?* Non in id quod corporaliter cernitis, non in hominem tantummodo, quem videtis : non enim in hominem tantummodo credendum adseruit, sed ut credas quia Jesus Christus ipse est Dei Filius et homo. Propter quod et utrumque ait : *A meipso non veni;* et alibi : *Ego sum principium quod et loquor vobis.* Quasi homo, a se non venit : quasi Dei Filius, non ex homine principium habet : sed sum, inquit, ipse *principium quod et loquor vobis :* neque humana, sed divina sunt, quæ loquutus sum.

122. Neque enim fas est credere quod negaverit in se esse credendum, cum ipse dixerit : *Ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat;* et alibi : *Hæc*

st enim voluntas Patris mei qui me misit, ut omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam æternam; et alibi: *creditis in Deum, et in me credite.*

123. Nemo ergo Filium sine Patre accipiat, quia Filium legimus. Habet Patrem Filius, sed non temporalem, non ex passione, non ex conceptione, non ex gratia. Generationem legi, non legi conceptionem. Et Pater dicit, *genui*, non dicit, creavi : et Filius non creatorem suum Deum secundum æternitatem divinæ generationis, sed Patrem nominat.

124. Se quoque nunc ex persona hominis, nunc in Dei majestate significat: nunc unitatem sibi divinitatis cum Deo Patre vindicans, nunc fragilitatem humanæ carnis adsumens : nunc doctrinam suam se non habere, nunc voluntatem suam se non quærere : nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam ipse dixit : *Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum.* Et ipse in posterioribus ait : *Etsi ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum.*

125. Quomodo igitur non est verum testimonium tuum, Domine Jesu, cui qui credidit, in cruce licet positus, et reus confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exuit, præmia innocentis emeruit?

126. Deceptus est ergo Paulus, qui ideo recepit oculos, quia credidit; quos amiserat, antequam crederet?

127. Erravitne etiam Jesus Nave, qui ducem militiæ cœlestis agnovit? Sed posteaquam credidit, statim vicit, dignus qui fidei prælio triumpharet. Denique non æratas acies in bella produxit, nec ariete, cæterisque tormentorum machinis, sed tubarum septem sacerdotalium sono, murorum hostilium septa deposuit. Ita bellum immane confecit tubæ clangor, et infula sacerdotis.

128. Vidit hoc meretrix, et quæ in excidio civitatis remedia desperaret salutis, quia fides vicerat, signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis adtollens, coccum in fenestra ligavit; ut species cruoris mystici quæ foret mundum redemtura, vernaret. Ita foris Jesu nomen fuit præliantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. Unde quia intellexit Rahab cœleste mysterium, dicit Dominus in psalmo : *Memor ero Rahab et Babylonis scientium me.*

129. Quomodo ergo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem hominum? *Omnis enim homo mendax.*

130. Denique ut secundum hominem dixisse se demonstraret, ait : *Qui misit me Pater, ipse testimonum perhibet de me.* Verum autem est testimonium secundum divinitatem, sicut ipse ait : *Et verum est testimonium meum; quia scio unde veni, et quo vado : vos autem nescitis unde veni, et quo vado. Vos secundum carnem judicatis.* Non ergo secundum divinitatem, sed secundum hominem judicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse.

131. Ergo cum audis : *Qui credit in me, non credit in me*; et : *Qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit*; didicisti quo id putes esse referendum. Denique mandatum quod esset, ostendit dicens : *Pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso.* Vides ideo dictum, ut ostenderet liberam sibi ponendæ ac resumendæ animæ potestatem, sicut ipse dixit : *Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo.*

132. Sive igitur mandatum, sive, ut aliqui latini codices habent, præceptum, non utique secundum divinitatem, sed secundum incarnationem datur, ad subeundæ victoriam passionis.

CAPUT XI.

Quod Christus legatur nihil a se loqui, hoc referendum ad ipsius humanitatem. Quare modo etiam secundum divinitatem exposito, ac videre Patrem recte dici..., Dei filium creaturam non esse multis coacervatis argumentis evincit.

133. AN vero in hanc humilitatem

Dei Filium deducemus, ut nisi quæ audierit, facere aut loqui nesciat : et præscriptam agendi loquendique ei putemus esse mensuram; quia scriptum est : *Ex me ipso non sum loquutus;* et infra : *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor?* Sed ad obedientiam carnis, aut ad fidem unitatis ista referantur. Plerique enim doctiores et audire Filium, et dicere aliquid Filio Patrem accipiunt per unitatem naturæ; quod enim per unitatem voluntatis novit Filius Patrem velle, videtur audisse.

134. Unde non officium corporale, sed arbitrium indissociabile cooperationis declaratur; neque enim verborum hic aliquem significat auditum, sed unitatem voluntatis atque virtutis, quæ et in Patre est et in Filio. Quam etiam in Spiritu sancto esse memoravit alio loco, dicens : *Non enim loquetur a se, sed quæcumque audit, loquetur;* ut adverteremus quia quidquid Spiritus loquitur, loquitur et Filius : et quidquid loquitur Filius, loquitur et Pater; quia una sententia et operatio Trinitatis est. Sicut enim Pater videtur in Filio non utique specie corporali, sed unitate divinitatis; ita etiam Pater loquitur in Filio, non temporali voce, nec corporali sono, sed operis unitate. Denique cum dixisset : *Pater qui in me manet, ipse loquitur : et opera quæ ego facio, ipse facit;* addidit : *Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me est. Alioquin propter opera ipsa credite.*

135. Hic intellectus est noster secundum divinarum seriem scripturarum : Arriani autem qui nolunt de Deo æstimare quæ digna sunt, vel apto suis meritis confutentur exemplo, ne totum carnaliter credant; cum ipsi Patris sui diaboli opera incorporaliter videant. Sicut de eorum consortibus Judæis Dominus declaravit dicens : *Vos quod vidistis patrem vestrum facientem, facitis;* cum utique non quia diabolum operan[illegible] viderint, sed quia arbitria ejus fecerint, [illegible]quantur, invisibiliter in his secundum [illegible]itatem suam diabolo operante peccatum. [illegible] secundum Apostolum propter insipienti[illegible] posuimus perfidorum.

136. Cæterum satis probatum est Scripturarum exemplis ad unitatem majestatis pertinere divinæ, quod et Pater maneat in Filio, et ea quæ loquitur Filius, a Patre videatur audisse. Unitatem autem majestatis quibus aliis possumus intelligere, quam quod eadem Patri et Filio deferuntur? Nam quid præcellentius potest dici, quam quod Apostolus dixit Dominum majestatis crucifixum?

137. Filius ergo est Deus majestatis, et Dominus majestatis; sed non creaturis subjecta majestas : non ergo creatura Filius.

138. Filius paternæ est imago substantiæ : omnis autem creatura dissimilis supernæ substantiæ, sed non dissimilis Dei Patris Filius : non ergo creatura Filius.

139. Filius non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo : sed nulla creatura æqualis Deo, æqualis autem Filius : non ergo creatura Filius.

140. Omnis creatura mutabilis : sed non mutabilis Dei Filius : non ergo creatura Dei Filius.

141. Omnis creatura accidentia et boni et mali recipit suæ capacitate naturæ, eademque decessionem sentit : Dei autem Filio nihil potest ex ejus divinitate vel decedere vel accedere : non ergo creatura Dei Filius.

142. Omne opus suum adducet Deus in judicium, sed Dei Filius non adducitur in judicium; quia ipse judicat : non ergo creatura Dei Filius.

143. Postremo ut unitatem intelligas, de ovibus dicens Salvator : *Nullus,* inquit, *rapit eas de manu mea. Pater quod dedit mihi, majus omnibus est, et nemo potest rapere de manu Patris mei. Ego et Pater unum sumus.*

144. Sic vivificat Filius, ut Pater : *Sicut enim Pater suscitat mortuos et vivificat; sic et Filius quos vult, vivificat.* Sic suscitat Filius, ut Pater : sic conservat Filius, ut Pater. Qui non impar est gratia; quomodo impar est potestate? Sic etiam non perdit Filius, ut Pater. Et ideo ne quis vel duos deos crederet, vel discretionem potestatis induceret; unum se esse cum Patre dixit. Id

quemadmodum potest dicere creatura? Non ergo creatura Dei Filius est.

145. Non idem est regnare et servire : Christus autem et rex est et filius regis; non ergo servus est Dei Filius. Omnis autem creatura servit; sed non servit Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit : non ergo creatura Dei Filius.

CAPUT XII.

Superiora confirmat ex parabola divitis ad quærendum sibi regnum proficiscentis; ostenditque cum regnum tradat Patri Filius, ad contumeliam non accipiendum, si omnia huic subjicere Pater dicatur. Nos hic esse Christi regnum, et in Christi regno; futuros aliquando in regno Dei, ubi regnat ex æquo tota Trinitas.

146. Divinæ itaque illam parabolam induxit divitis, qui in regionem longinquam profectus est accipere regnum et reverti, se ipsum secundum substantiam divinitatis incorporationisque describens. Ipse enim dives secundum plenitudinem divinitatis, qui pro nobis pauper factus est, cum dives esset et rex æternus, et æterno rege progenitus : peregre profectus secundum corporis susceptionem; quia vias hominis tamquam iter ingressus alienum, venit in hunc mundum, ut regnum sibi pararet ex nobis.

147. Venit ergo Jesus in hanc terram regnum accipere de nobis, quibus ait : *Regnum Dei intra vos est.* Hoc est regnum quod Christus accepit, hoc est quod Patri tradidit. Nam quomodo regnum accepit, qui erat rex sempiternus? *Venit ergo Filius hominis accipere regnum, et reverti.* Noluerunt eum suscipere Judæi, de quibus ait : *Illi qui noluerunt me regnare super se, adducite et interficite eos.*

148. Sequamur Scripturarum ordinem. Ille qui venit, regnum Deo Patri tradet : et cum tradiderit regnum, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia et in omnibus. Si ut Filius hominis regnum accepit Dei Filius; ut Filius utique hominis etiam traditurus est, quod accepit : si ut Filius hominis tradit, ergo et ut Filius hominis subjectionem, utique per conditionem carnis, non per majestatem divinitatis, agnoscit.

149. Et tu ad contumeliam objicis, quod ei subjecerit omnia Deus; cum audias quod regnum Filius hominis Deo tradat, et ut in superioribus diximus libris, legeris : *Nemo venit ad me, nisi Pater adtraxerit eum, et ego resuscitabo eum in novissimo die?* Si litteram sequamur, vide magis atque adverte unitatem honorificentiæ : et Pater subjecit Filio, et Filius Patri tradit. Dic quid sit amplius trahere, an resuscitare? Nonne secundum morem hominum ministerium trahentis, potestas est suscitantis? Sed et Filius ad Patrem trahit, et Pater ad Filium trahit : et Filius suscitat, et Pater suscitat. Facessant sacrilegæ commenta discretionis, ubi unitas potestatis est.

150. Tradat igitur Patri regnum suum Filius? Non deperit Christo regnum quod tradit, sed proficit. Nos sumus regnum, quia nobis dictum est : *Regnum Dei intra vos est.* Et sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia scriptum est : *Nemo venit ad Patrem, nisi per me.* Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum : sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

151. Bonum est in regno Christi esse, ut Christus nobiscum sit, sicut ipse ait : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.* Sed melius est esse cum Christo : *Dissolvi enim et cum Christo esse multo melius.* Cum in hoc mundo sub peccato sumus, Christus nobiscum est; ut per unius obedientiam justi constituantur multi. Et si peccatum hujus mundi evasero, incipiam esse cum Christo. Denique ait : *Veniam iterum, et adsumam vos ad me;* et infra : *Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum.*

152. Ergo nunc sub regno Christi sumus, dum in corpore versamur, et nondum forma exuimur servi, quam ille cum se exinanivisset, accepit : cum vero gloriam ejus viderimus, quam habuit priusquam mundus esset, erimus in regno Dei, in quo patriarchæ sunt et prophetæ, de quibus scriptum est : *Cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei;* ut

jam pleniore Dei cognitione potiamur.

153. Sed in Filii regno et Pater regnat, et in regno Patris Filius regnat; quia Pater in Filio, et in Patre Filius: et in quo habitat Filius, habitat et Pater; et in quo habitat Pater, habitat et Filius, sicut ipse ait: *Ego et Pater ad eum veniemus, et apud eum mansionem faciemus.* Ergo sicut una domus, ita et unum regnum. Eousque autem unum Patris et Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipiat: et quod Pater accipit, Filius non amittat. Ergo in uno regno unitas potestatis est. Nemo igitur divinitatem inter Patrem Filiumque secernat.

CAPUT XIII.

Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejecit, Apostolicum textum percurrit; unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse; cum inter Patrem et Filium voluntatis summa semper fuerit concordia. Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse, at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines: qui postquam illis fuerint subditi, tum Christus in his subjicietur, et Patris opus perfectum erit.

154. Quod si Patri et Filio unum Dei nomen et jus est, cum Deus verus, et rex sempiternus sit etiam Dei Filius; non utique secundum divinitatem subjectus est Dei Filius. Subjectum itaque, Imperator auguste, quemadmodum debeamus accipere, consideremus.

155. Quomodo enim subjectus Dei Filius? Ut creatura vanitati? Sed impium est de divinitatis substantia tale aliquid æstimare.

156. An quemadmodum creatura omnis Dei Filio, quia æque scriptum est: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus?* Sed non Christus sibi ipse subjectus est.

157. An quemadmodum mulier viro, sicut legimus: *Mulieres viris suis subjectæ sint*; et alibi: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione?* Sed sacrilegum est vel Patri virum, vel Dei Filio mulierem comparare.

158. An quemadmodum Petrus dixit: *Subjecti estote omni humanæ creaturæ?* Nec sic utique Christus.

159. Vel quemadmodum Paulus scripsit: *Deo et Patri subjecti invicem in timore Christi?* Sed neque in suo, neque in alterius Christi timore subjectus est Filius: quia unus est Christus. Quorum verborum vim considerate, quia Patri subjecti sumus, dum etiam Christum veremur.

160. Quomodo ergo subjectum intelligimus? Totum Apostolicum caput recenseamus; ut nihil videatur fraude subtractum, aut obreptione præstrictum: *Si in hac*, inquit, *vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Si autem Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium.* Videtis quoniam de resurrectione Christi tractata est disputatio.

161. *Quoniam sicut per unum hominem*, inquit, *mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus: deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem et virtutem. Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors; omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit illi, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia in omnibus.* Quod etiam ad Hebræos idem Apostolus dixit: *Nunc autem nondum videmus omnia illi esse subjecta.* Accepimus Apostolicæ seriem lectionis.

162. Quomodo igitur subjectum dicimus? Sabelliani et Marcionitæ dicunt quod hæc futura sit Christi ad Deum Patrem subjectio, ut in Patrem Filius refundatur *. Si ergo ea erit Verbi sub-

* Quæ hic referuntur de Sabelliana refusione Verbi in Patrem non absurdam viam nobis suppeditant Epiphanii atque Augustini

jectio, ut resolvatur in Patrem Deus Verbum : ergo et quæcumque Patri Filioque subjecta sunt, in Patrem et Filium resolventur; ut sit Deus omnia et in omnibus creaturis. Sed absurdum est dicere : non igitur per refusionem subjectio. Alia sunt enim quæ subjiciuntur, ea utique quæ creata sunt : et alius, cui fit illa subjectio. Conticescant itaque sævæ refusionis interpretes.

163. Atque utinam et illi tacerent, qui quoniam resolubile Dei Verbum, Deique sapientiam probare non possunt, infirmitatem divinitati subjectionis adscribunt, dicentes quia scriptum est : *Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit illi.*

164. Videmus igitur quia nondum subjectum, sed subjiciendum esse Scriptura commemorat : ergo nunc non est subjectus Deo Patri Filius. In quo igitur Filium subjectum fore dicitis? Si in divinitate; nec inobediens est, quia non est a Patre discors : nec subjectus, quia non est servus, sed unicus proprio Patri Filius. Denique cum cœlum crearet, terram conderet, et potestatem exercebat et caritatem. Nulla igitur servilis in Christi divinitate subjectio. Si autem nulla subjectio, voluntas libera est.

165. Quod si eam subjectionem putant Filii, quia cum ejus voluntate omnia faciat Pater : discant hoc ipsum esse individuæ potestatis argumentum; quia unitas voluntatis est, quæ non cœpit ex tempore, sed erat semper. Ubi autem unitas perpetua voluntatis, non utique temporalis subjectionis infirmitas. Si enim per naturam subjiceretur, semper subjectus maneret : cum vero subjiciendus dicatur in tempore, dispensationis ergo susceptæ, non perpetuæ infirmitatis erit illa subjectio; maxime cum sempiterna Dei virtus non possit statum mutare pro tempore, nec Deo Patri ex tempore jus potestatis accidere. Nam si Filius aliquando mutabitur, ut secundum divinitatem subjiciatur : ergo et Deus Pater, si aliquando plus poterit, ut subjectum secundum divinitatem habeat Filium, nunc interim minus posse secundum interpretationem vestram necesse est æstimetur.

166. Quid autem culpæ commeruit Filius, ut postea secundum divinitatem subjici posse credatur? Numquid secundum carnem ad dexteram Patris sedere præripuit, et invito Patre, sibi prærogativam paterni solii vindicavit? Sed ipse ait : *Omnia quæ placita sunt ei, facio semper.* Ergo si in omnibus Patri complacet Filius, cur subjicietur qui ante subjectus non erat?

167. Videamus itaque ne non divinitatis illa, sed nostra fiat in Christi timore subjectio, plena gratiæ, et plena mysterii. Itaque rursus Apostolica verba pendamus. *Cum autem subjecta*, inquit, *illi fuerint omnia, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia et in omnibus.* Ergo quid dicis? Nunc subjecta non sunt ei omnia? Non subjecti sanctorum chori? non Angeli, qui in terris posito ministrabant? non Archangeli, qui etiam ad Mariam adventus Dominici prænuntii mittebantur? non omnis militia cœlestis? non Cherubim et Seraphim, non Throni et Dominationes et Potestates, quæ venerantur et laudant?

168. Quomodo ergo subjecta erunt? Sic utique quemadmodum ipse Dominus dixit : *Tollite jugum meum super vos*; non enim indomiti jugum portant, sed humiles atque mansueti. Hæc est plane nec ipsis hominibus vilis, sed gloriosa subjectio; *ut in nomine Jesu omne genu curvetur cœlestium, et terrestrium, et infernorum : et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.* Ideo autem ante subjecta non erant omnia, quia nondum receperant sapientiam Dei, nondum habile jugum Verbi mentis quadam cervice portabant.

inter se conciliandorum, quorum prior ab alio reprehensus est, quod a Sabellianis Patrem negari passum adseverarit, cum scilicet Patrem, Filium ac Spiritum sanctum in unam personam isti confunderent. Attamen credibile est illos, quod sæpe usu venit cunctis hæreticis, in opinione responsisque suis titubasse; atque ut Patripassianorum eluerent appellationem, aliquando professos Verbum quidem ante incarnationem cum Patre idem exstitisse, per incarnationem vero emanasse ex Patre, in quem consummata demum passione fuerit resolutum.

Quotquot autem, sicut scriptum est, *receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.*

169. Dicet aliquis : Ergo jam subjectus est Christus; quia plurimi crediderunt! Minime; quia non in paucis est Christi subjectio, sed in omnibus. Sicut enim si in me concupiscat adhuc caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem, non videor esse subjectus, etsi ex parte sim subditus : ita quia omnis Ecclesia unum corpus est Christi, quamdiu genus dissentit humanum, Christum dividimus. Nondum ergo subjectus est Christus, cujus non sunt adhuc membra subjecta. Cum autem fuerimus non multa membra, sed unus spiritus : tunc et ipse subjectus erit; ut per ipsius subjectionem *sit Deus omnia et in omnibus.*

170. Sicut autem nondum subjectus est Christus, ita nondum perfectum est opus Patris; quia dixit Filius Dei : *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui me misit, et perficiam opus ejus.* Quid igitur quæstionis est, quia in me erit Filii subjectio, in quo imperfectum est opus Patris; quia non sum ipse perfectus? Ergo qui imperfectum opus facio Patris, ipse Filium facio esse subjectum! Sed non est injuria ista, sed gratia; quia in eo quod subjicimur, noster utique non divinitatis est profectus; ut subjiciamur Legi, subjiciamur gratiæ. Quoniam ante, sicut ipse dixit Apostolus, sapientia carnis inimica erat in Deum; *Legi enim non erat subdita :* nunc autem jam per Christi est subdita passionem.

CAPUT XIV.

Prosequitur cœptam difficultatem, et Christum nonnisi secundum carnem subjectum docet : sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur : humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quo pacto in eadem ejus humanitate exaltatur et nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur.

171. Et tamen ne quis calumnietur, videte quid divinitus inspirans Scriptura præcaverit; ostendit enim nobis in quo subjectus erit Deo Christus, dum docet in quo sibi universa subjecerit. Ideoque dicit : *Nunc autem non videmus omnia ei subjecta.* Nam paulominus quam Angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. Ostendit itaque minorem factum in carnis susceptione. Quid igitur impedit quin etiam subjectionem in carnis susceptione significet, per quam subjiciet sibi omnia, dum in ipsa Patri Deo est ipse subjectus?

172. Consideremus itaque ejus subjectionem : *Pater*, inquit, *meus, si vis, transfer calicem hunc a me : verum non mea voluntate, sed tua fiat.* Ergo secundum humanæ naturæ adsumtionem erit illa subjectio; quia sicut legimus : *Specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* Subjectio utique obedientiæ est, obedientia mortis, mors adsumtionis humanæ : adsumtionis ergo humanæ erit illa subjectio. Nequaquam igitur divinitatis infirmitas, sed dispensatio ista pietatis est.

173. Vide quam non timeam eorum propositiones. Illi objiciunt subjiciendum Patri Deo, ego lego Mariæ subditum matri, quia scriptum est de Joseph et Maria : *Et erat subditus illis.* Aut si hoc putant, dicant quia hominibus erat subjecta divinitas.

174. Non igitur præjudicet quia subjectus dicitur, cui non præjudicat, quia servus legitur, quia crucifixus adseritur, mortuus prædicatur. Qui cum moreretur, vivebat; cum subjiceretur, regnabat; cum sepeliretur, resuscitabat; ac subjectum se potestati præbebat humanæ, alias se Dominum majestatis declarabat æternæ. Erat sub judice, et ad dexteram Dei solium sibi judex perpetuus vindicabat. Scriptum est denique : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei, et venientem in nubibus cœli.* Vapulabat a Judæis, imperabat Angelis : natus ex Maria sub Lege erat, ante Abraham supra Legem erat. In cruce venerandus natura : denique sol refugit, terra contremuit, conticuerunt Angeli. Cujus igitur passionem elementa videre ti-

muerunt, hujus generationem videre potuerunt? Et in quo subjectionem corporis non tulerunt, in eo subjectionem naturæ venerabilis sustinebunt.

175. Sed cum unius naturæ sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, utique non erit Pater sibi ipse subjectus. Et ideo non erit in eo subjectus Filius, in quo cum Patre unum est; ne per unitatem divinitatis videatur et Pater Filio esse subjectus. Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita : ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostræ utique participatione naturæ; ut subjectis carnis illecebris, non divitiæ sint cordi, non ambitio, non voluptas : sed omnia nobis Deus sit, si per omnia quantum capere possumus, ad ejus imaginem, similitudinemque vivamus.

176. Ad communitatem igitur beneficium transivit a specie; quia in sua carne naturam totius humanæ carnis edomuit. Et ideo juxta Apostolum : *Sicut portavimus imaginem hujus terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis.* Quod utique nisi per interiorem hominem non potest evenire. Deponentes igitur universa, hoc est, illa quæ legimus : *Iram, animositatem, blasphemiam, turpiloquium*; et sicut infra dictum est : *Exspoliantes nos veterem hominem cum actibus suis, induamus novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem ejus, qui creavit eum.*

177. Et ut scires, quia cum dicit : *Ut sit Deus omnia et in omnibus*, a Deo Patre non separet et Christum, ipse ad Colossenses dicit : *Ubi non masculus*, inquit, *et femina, Judæus et Græcus, Barbarus et Scytha, servus et liber : sed omnia et in omnibus Christus.* Ergo etiam ad Corinthios dicens : *Ut sit Deus omnia et in omnibus*, et unitatem et æqualitatem cum Deo Patre complexus est Christi; quia nec a Patre Filius separatur. Et similiter sicut Pater omnia et in omnibus, ita omnia in omnibus etiam Christus operatur. Si ergo Christus quoque in omnibus omnia operatur, non utique in divinitatis majestate subjectus est, sed in nobis. Quomodo autem subjectus est in nobis, nisi eo modo quo minor Angelis factus est, in corporis scilicet sacramento? In eo enim nondum subjecta ei omnia videbantur, quæ creatori suo a principio sui utique serviebant.

178. Quod si quæsieris quemadmodum sit subjectus in nobis, ipse ostendit dicens : *In carcere eram, et venistis ad me : infirmus eram, et visitastis me. Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Infirmum audis, et non moveris : subjectum audis, et moveris; cum in eo infirmus, in quo subjectus, in quo peccatum atque maledictum pro nobis factus est.

179. Sicut igitur non propter se, sed propter nos peccatum atque maledictum factus est : ita non pro se, sed pro nobis erit subjectus in nobis, non in natura subjectus æterna, neque in natura maledictus æterna : *Maledictus enim omnis qui pendet in ligno.* Maledictus, quia nostra maledicta suscepit : subjectus quoque; quia subjectionem nostram ipse suscepit, sed in servilis formæ adsumtione, non in Dei majestate; ut dum ille nostræ fragilitatis se præberet in carne consortem, nos in virtute sua divinæ faceret consortes naturæ. Non quo aut hoc nobis cum superna Christi generatione naturale consortium, aut divinitatis in Christo sit illa subjectio : sed sicut in illo per carnem illam, quæ est pignus nostræ salutis, sedere nos in cœlestibus Apostolus dixit, utique non sedentes; sic et ille per nostræ adsumtionem naturæ dicitur subjectus in nobis.

180. Quis enim tam demens qui putet, ut supra diximus, quod ad dexteram Dei Patris sedes sibi venerabilis debeatur; cum licet etiam secundum carnem Christo ea a Patre, generationis tamen supernæ et æqualis potentiæ deferatur? Angeli adorant, et tu tibi præsumtione sacrilega solium Dei sternis?

181. Scriptum est, inquies, quia *cum mortui essemus peccatis, convivificavit nos in Christo, cujus gratia estis salvi facti; et simul suscitavit, simulque fecit sedere in cœlestibus, in Christo Jesu.* Agnosco scriptum : sed non ut homines sedere ad dexteram sibi patiatur Deus, sed ut in Christo sedere; quia ipse est

omnium fundamentum, et ipse est caput Ecclesiæ, in quo communis secundum carnem natura prærogativam sedis cœlestis emeruit : in Christo enim Deo caro, in carne autem humani naturæ generis omnium hominum particeps honoratur.

182. Sicut nos ergo in illo sedemus per corporeæ communitatem naturæ, ita et ille qui per susceptionem nostræ carnis maledictum pro nobis factus est; cum maledictum utique in benedictum Filium Dei non cadat : ita, inquam, et ille per obedientiam omnium erit subjectus in nobis; cum Gentilis crediderit, cum Judæus agnoverit, quem crucifixit; cum Manichæus adoraverit, quem in carne venisse non credidit; cum Arrianus omnipotentem confessus fuerit, quem negavit; cum postremo in omnibus fuerit sapientia Dei, justitia, pax, caritas, resurrectio. Per sua igitur opera Christus et genera diversa virtutum erit in nobis Patri subditus; cum vitiis abdicatis, et feriante delicto, unus in omnibus Deo cœperit in uno sensu populorum omnium spiritus adhærere, tunc erit Deus omnia et in omnibus.

CAPUT XV.

Superius disputata strictim resumit, ex unitate divinæ potestatis in Patre ac Filio quæcumque de Filii subjectione dicuntur, ad solam referenda humanitatem scite colligens : quod præterea ex caritate, quæ eadem utriusque est, confirmat.

183. CONCLUSIONEM igitur totius absolutionis breviter colligamus. Unitas potestatis opinionem injuriosæ subjectionis excludit : evacuatio potestatum, et victoria de morte quæsita, triumphatoris utique non minuit potestatem : subjectionem operatur obedientia, obedientiam Christus adsumsit, obedientia usque ad crucem, crux ad salutem. Ergo ubi opus, ibi et auctor est operis. Cum igitur omnia Christo subjecta fuerint per obedientiam Christi, ut in nomine ejus omnes genu flectant, tunc erit ipse omnia in omnibus; nunc enim, quia non omnes credunt, non videntur omnes esse subjecti. Cum ergo omnes crediderint, et Dei fecerint voluntatem, erit omnia et in omnibus Christus : cum Christus fuerit omnia et in omnibus, erit omnia et in omnibus Deus; quia Pater manet semper in Filio. Quomodo ergo infirmitatis arguitur, qui redemit infirmos?

184. Ac ne forte et illud ad infirmitatem Filii referas, quod scriptum est quia subjecit ei Deus omnia, disce quod omnia sibi etiam ipse subjecerit; scriptum est enim : *Nostra autem conversatio in cœlis est; unde et Salvatorem exspectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme ut fiat corpori gloriæ suæ secundum operationem, quo possit etiam subjicere sibi omnia.* Didicisti ergo quod omnia possit sibi ipse subjicere, secundum operationem utique divinitatis.

185. Disce nunc quoniam secundum carnem omnia subjecta accipiat, sicut scriptum est : *Qui operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, et constituens eum ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro; et omnia subjecit sub pedibus ejus.* Secundum carnem igitur ei omnia subjecta traduntur, secundum quam et a mortuis suscitatus est, et secundum animam humanam ac rationabilem subjectionem.

186. Divine plerique interpretantur quod scriptum est : *Nonne Deo subjecta erit anima mea :* animam dixit, non divinitatem; animam, non majestatem. Et ut sciremus quod Dominus per Prophetam de susceptione naturæ est loquutus humanæ addidit : *Usquequo adjicietis super hominem?* secundum illud quod ait in Evangelio : *Quid me quæritis interficere hominem?* Et addidit : *Verumtamen pretium meum voluerunt repellere, cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant.* Judæi enim, reportante Juda pretium, recipere noluerunt, currentes in siti amentiæ; quia spiritalis potus gratiam recusarunt.

187. Hæc est pia subjectionis interpretatio. Etenim cum Dominicæ pas-

sionis hoc munus sit, utique in quo passus est, in hoc erit subjectus in nobis. Quærimus qua causa? Ut neque Angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque creatura alia separare nos possit a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu. Videmus itaque ex his quæ diximus, nullam exceptam esse creaturam : sed istis, quas supra dixit, omnem, si qua est, annumeratam esse.

188. Simul etiam illud est considerandum, quod cum in superioribus dixerit : *Quis nos separabit a caritate Christi?* subter posuit : *Neque mors, neque vita, nec alia creatura separare nos poterit a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu.* Videmus ergo eamdem caritatem Dei esse, quæ Christi est. Denique non otiose posuit caritatem Dei, *quæ est in Christo Jesu;* ne separatam Dei et Christi intelligeres caritatem. Nihil autem est quod caritas dividat, nihil quod divinitas sempiterna non possit, nihil quod lateat veritatem, fallat justitiam, prætereat sapientiam.

CAPUT XVI.

Arrianos a Spiritu sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ab illis ad hoc citatum suspicione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem *Filius;* Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non posse, cum sit sapientia : nec partis ullius cognitionem, cum omnia crearit. Eum qui sæcula fecerit, futurum non posse non cognoscere, et multo minus diem judicii. Sive quid magnum sit ea cognitio, sive quid parvum, eam Filio non negandam; immo neque etiam Spiritui sancto. Demum his addit varia signa, quibus hæc scientia inesse Christo colligi potest.

189. Unde exsecrabiles eos qui ista commemorant, et a Spiritu sancto esse damnatos scire debemus. Quos enim alios, nisi specialiter Arrianos Propheta condemnat, qui dicunt quod Dei Filius nesciat tempora et annos? Non enim est aliquid quod ignoret Deus : est autem Deus Christus, et altissimus Christus; ipse est enim super omnia Deus.

190. Videte quemadmodum sanctus David hujuscemodi homines qui Dei Filio scientiam derogent, perhorrescat; sic enim habes : *In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur; ideo obtinuit eos superbia eorum, cooperti sunt iniquitate et impietate sua : prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum, pertransierunt in dispositionem cordis.* Utique eos condemnat qui ex dispositione cordis æstimanda quæ divina sunt, arbitrantur : nam Deus nec dispositioni est subjectus, nec ordini; quando etiam ipsa quæ sunt in usu hominum, et successione generis humani, non semper aliqua solemnis dispositione rationis, sed plerumque secretis latentibusque decursa mysteriis, evenire cernamus.

191. *Cogitaverunt*, inquit, *et loquuti sunt nequitiam, iniquitatem in Excelsum loquuti sunt, posuerunt in cœlum os suum.* Videmus itaque quod impii sacrilegii reos damnet, qui ex similitudine humanæ naturæ, dispositionem sibi arrogent cœlestis arcani.

192. Et dixerunt : *Quomodo scivit Deus? et si est scientia omnis in Altissimo?* Nonne hæc quotidie perstrepunt Arriani, scientiam omnem in Christo esse non posse? Quia ipse, inquiunt, diei et horæ se professus est esse ignarum. Nonne dicunt : Quomodo scivit, qui eum non potuisse scire commemorant, nisi quæ audierit, et viderit : et ea quæ spectant ad divinæ unitatem naturæ ad infirmitatem sacrilega interpretatione derivant?

193. Scriptum est, inquiunt : *De die autem illo et hora nemo scit, neque Angeli cœlorum, nec Filius, nisi solus Pater.* Primum veteres non habent codices græci quia nec Filius scit : sed non mirum si et hoc falsarunt, qui scripturas interpolavere divinas. Qua ratione autem videatur adjectum, proditur, dum ad interpretationem tanti sacrilegii derivatur.

194. Pone tamen ab Evangelistis scriptum. Medium utique nomen est Filii : nam et Filius hominis dicitur; ut secundum imprudentiam adsumtionis nostræ diem futuri judicii nescisse videatur. Quomodo enim nesciret diem Dei Filius, cum in ipso sint thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi?

195. Quæro autem utrum ex substantia, an ex accidenti habuerit scientiam; omnis enim scientia aut ex natura, aut ex disciplina est : ex natura suppetit, ut equo currere, pisci natare, hæc enim faciunt antequam discant : ex disciplina rursus suppetit natare homini; nam nisi didicerit, scire non poterit. Cum ergo mutis animantibus suppetat ex natura facere et scire quæ non didicerint, quid censes de Dei Filio, utrum ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione : ergo non est natus sapientia, et ex processu cœpit esse perfectus, nec erat semper. Quod si naturalem scientiam habet, utique perfectus in principio erat, perfectus ex Patre processit; et ideo præscientia non eguit futurorum.

196. Non ergo nescivit diem; neque enim sapientiæ Dei est ex parte scire, et ex parte nescire. Nam quomodo potest nescire partem, qui fecit omnia; cum minus sit scire, quam facere? Multa enim scimus, quæ facere non possumus : nec eodem modo omnes scimus, sed ex parte cognoscimus. Novit enim ventorum vim, stellarumque cursus aliter rusticus, aliter civitatis incola, aliter gubernator. Etsi non omnes norunt omnia, tamen nosse dicuntur : solus autem plene novit ille, qui fecit omnia. Novit gubernator quota vigilia procedat Arcturus, quales ortus exploret Orionis; non tamen colligationes Vergiliarum, cæterarumque stellarum aut numerum novit, aut nomina, sicut ille : *Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus his nomina vocat :* quem utique non fallit operis sui virtus.

197. Quomodo enim vultis hæc fecisse Dei Filium? Numquid quasi annulum *, qui non sentit quod exprimit? Sed omnia in sapientia Pater fecit, id est, omnia per Filium fecit, qui est virtus Dei et sapientia : sapientiæ autem id convenit, ut suorum operum et virtutes norit et causas. Et ideo non potuit creator omnium ignorare quod fecit, nescire quod ipse donavit : novit ergo diem quem fecit.

198. Sed dicis, quia præsentem novit, nescit futurum. Licet inepta sit propositio, tamen ut de Scripturis satisfaciam tibi, disce quia non solum præterita fecit, sed etiam quæ futura sunt, sicut scriptum est : *Qui fecit quæ adventura sunt.* Et alibi ait Scriptura : *Per quem et facta sunt sæcula, splendor est gloriæ, et character substantiæ ejus.* Sæcula enim et præterita et præsentia et futura sunt. Quomodo ergo facta sunt quæ futura sunt; nisi quia operatoria virtus et scientia comprehendit numerum omnium sæculorum? Sicut enim vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt : sic et fecit quæ futura sunt; tamquam quæ sint; quia non contingit ut non sint, sed necessario sunt futura, quæ esse præcepit. Ergo qui fecit quæ futura sunt, eo genere quo sunt futura cognovit.

199. Si hoc de sæculis, multo magis de judicii credendum est die : eo quod cognitionem ejus habeat Dei Filius tamquam a se jam factæ; quia scriptum est : *Dispositione tua permanebit dies.* Nec solum permanet dixit, sed etiam *permanebit;* ut ejus dispositione quæ ventura sunt, gubernentur. Quæ disposuit ergo, non novit? *Qui plantavit aurem, non audiet; qui finxit oculum, non considerat?*

200. Videamus tamen ne quid forte magnum sit, quod creatorem suum potuerit præterire; et tamen eligant utrum quasi magnum aliquid et præstantius putent esse quam cætera : an quasi minimum atque abjectum? Si minimum atque abjectum, non est injuria, ut nostro usu loquar, vilia et exigua nescire; nam cum potentiæ sit scire quæ maxima sunt, despexisse magis, videtur degeneris operis vilitatem. Fastidio igitur absolutus est, non potestate fraudatus.

201. Quod si magnum et summum arbitrantur scire judicii diem, dicant quid Deo Patre majus aut melius sit. Patrem igitur Deum novit, ut ipse ait : *Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Patrem, inquam, novit, et diem nescit? Sic ergo creditis quia Patrem revelat, et diem non potest revelare?

* Annulum signatorium intellige, qui expressam sui in ceris relinquit imaginem.

202. Deinde quia gradus quosdam facitis, ut Patrem Filio, Filium Spiritui præferatis; dicite mihi utrum Spiritus sanctus noverit judicii diem; nihil enim de eo scriptum est hoc loco. Negatis profecto. Quid si doceo quod noverit? Lectum est enim: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei.* Utique quia alta Dei scrutatur, cum Deus noverit judicii diem, etiam Spiritus novit. Novit enim omnia quæ Deus novit, sicut Apostolus declarat dicens: *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Videte igitur, ne aut negando Spiritum sanctum scire, negetis et Patrem scire; quia quæ Dei sunt, cognovit et Dei Spiritus: quæ autem non cognovit Spiritus Dei, utique Dei non sunt: aut confitendo quia Spiritus Dei novit; quod negatis Filium scire, contra vestram adsertionem Spiritum Filio præferatis. Verum non solum sacrilega ista, sed etiam inepta dubitatio.

203. Nunc consideremus quibus modis scientia colligatur, et ostendamus ipsum Filium demonstrasse quod et diem sciret. Quod enim scimus, aut tempore, aut loco, aut signis, aut personis declaramus, aut ordine. Quomodo igitur nescivit judicii diem, qui et horam judicii, et locum, et signa expressit et causas.

204. Denique sic habes: *In illa hora qui fuerit in tecto, non descendat tollere vasa de domo sua; et qui in agro, similiter non redeat retro.* Eousque igitur, futurorum norat periculorum eventus, ut etiam præsidia periclitantibus demonstraret.

205. An poterat Dominus diem ignorare, qui ipse de se dixit quia Filius hominis dominus est sabbati*?

* Ne cui videatur obscurum quod Ambrosius diem judicii Christo cognitum fuisse exinde probet, quia Dominus est etiam sabbati; advertendum hanc mentem esse Doctoris nostri, Christum scilicet ea quorum fuerit ipse dominus ignorare haud quaquam posse: eum autem diei judicii dominum esse ex eo doceri, quod sit dominus etiam sabbati, qui dies et aliorum omnium præstantissimus, et resurrectionis, ut idem Ambrosius sæpius tradit, figura est.

206. Locum quoque etiam alibi designavit, cum sibi structuras templi ostendentibus discipulis, diceret: *Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.*

207. De signo quoque interrogatus ab Apostolis respondit: *Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes, quia ego sum Christus;* et infra: *Terræ motus,* inquit, *magni erunt per loca singula, et fames, et pestilentia, terroresque de cœlo, et signa magna erunt.* Itaque et personas expressit et signa.

208. Quo autem modo, vel circumdaturos exercitus Hierusalem dicat, vel implenda tempora gentium, et quo ordine, Evangelicæ utique lectionis adtestatione reseratur. Scivit ergo omnia.

CAPUT XVII.

Quod Christus diem judicii revelare noluerit, in hoc nostræ utilitati consultum esse. Illud alia Domini sententia declaratur; necnon et Pauli loco plane simili. Urgentibus vero cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur: ex quibus si ignorantiam impotentiamve in Patre illi admittant, hinc in Filio eamdem quam in Patre substantiam admittendam esse contra ipsos arguit Ambrosius: nisi tamen malint mendacii accusare Filium, cum neque in hunc neque in Patrem cadat, fallere, sed memoratis locis utriusque unitas designetur.

209. Sed quærimus qua ratione designare momenta noluerit. Si quæramus, non ignorantiæ inveniemus esse, sed sapientiæ. Nobis enim scire non proderat; ut dum certa futuri judicii momenta nescimus, semper tamquam in excubiis constituti, et in quadam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus; ne nos inter vitia dies Domini deprehendat. Non enim prodest scire, sed metuere quod futurum est; scriptum est enim: *Noli alta sapere, sed time.*

210. Nam si diem designasset expresse uni ætati hominum quæ proxima erat judicio, videretur disciplinam præscripsisse vivendi, superioris temporis aut justus esset remissior, aut peccator securior. Namque adulter nisi quotidianam pœnam metuat, non potest ab adulterandi cupiditate desinere: nec latro

obsessorum saltuum secreta deserere, nisi sciat sibi momentis omnibus imminere supplicium. Plerumque enim quibus incentivum est impunitas, timor tædio est.

211. Ideo ergo dixi quia scire non proderat, immo proderat ignorare; ut ignorantes timeremus, ut observantes emendaremur, sicut ipse dixit : *Estote parati, quia nescitis qua hora Filius hominis venturus est.* Namque miles nisi bellum in manibus esse cognoscat, prætendere non novit in castris.

212. Unde alibi quoque ipse Dominus interrogatus ab apostolis, inquam, qui utique non sicut Arrius intelligebant, sed Filium Dei futura scire credebant; nam nisi hoc credidissent, numquam interrogassent : interrogatus ergo quando restitueret regnum Israel, non se nescire dixit, sed ait : *Non est vestrum scire tempora et annos, quæ Pater posuit in sua potestate.* Adtende quid dixerit : *Non est vestrum scire.* Lege iterum, *Non est vestrum. Vestrum* dixit, non meum; jam enim non secundum perfectionem, sed secundum profectum humani corporis ac nostræ animæ loquebatur. *Vestrum* ergo dixit, non meum.

213. Quod et Apostolus sequutus : *De temporibus autem et momentis, fratres, non habetis,* inquit, *opus ut vobis scribamus.* Itaque ne Apostolus quidem ipse Christi servus dixit se nescire momenta, sed non opus esse doceri populum, qui semper spiritalibus munimentis esse debet armatus; ut virtus Christi in uno quoque prætendat. Cum autem dicit Dominus : *De temporibus quæ Pater posuit in sua potestate,* utique non potest exsors esse scientiæ paternæ, cujus nequaquam exsors est potestatis; cum potestas ex sapientia et virtute gignatur, quod utrumque Christus est.

214. Sed quæritis qua causa non ita discipulis negaverit, quasi sciret et nollet dicere : sed neque Angelos, neque Filium scire memoraverit? Interrogabo vos et ego, qua causa in Genesi Deus dicat : *Descendam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur : sin autem, ut sciam?* Qua causa etiam Scriptura de Domino dicat : *Et descendit Dominus videre civitatem et turrim, quam ædificarent filii hominum?* Qua causa etiam dicat Propheta in Psalterio : *Dominus respexit super filios hominum; si est intelligens, aut requirens Deum;* quasi et illic si non descenderet Deus, et hic si non prospiceret Dominus, aut opera hominum ignoraret aut merita?

215. Sed etiam in Evangelio habes secundum Lucam, quia Pater dicit : *Quid faciam? Mittam filium meum dilectissimum, forsitan hunc verebuntur.* Secundum Matthæum autem, et secundum Marcum habes : *Quoniam misit unicum filium suum, dicens : Verebuntur filium meum.* In uno libro dicit : *Forsitan verebuntur,* et quasi nesciens dubitat; nam hic sermo dubitantis est : in duobus autem aliis libris : *Verebuntur,* inquit, *filium meum;* hoc est, confirmat reverentiam deferendam.

216. Sed neque dubitare Dei est, neque falli; dubitat enim, qui ignorat quod futurum est : fallitur autem, qui aliud prædixit, et aliud est sequutum. Quid autem evidentius, quam quod Scriptura habet aliud Patrem dixisse de Filio, et aliud accidisse eadem Scriptura testatur? Ille dixit : *Verebuntur filium meum* : Filius autem vapulavit, illusus est, crucifixus est, mortuus est; multoque illis servis qui prius fuerant destinati, graviora secundum carnem passus est. Fefellit igitur Pater, an ignoravit, vel subvenire non potuit? Sed verus nescit fallere; scriptum est enim : *Fidelis Deus qui non mentitur.* Quomodo autem ignoravit, qui novit omnia? Aut quid non potuit, qui omnia potest?

217. Tamen si aut ignoravit, aut non potuit (facilius enim adquiescitis, ut dicatis Patrem ignorasse, quam confiteamini Filium scisse), videtis quia ex hoc ipso unius substantiæ est Filius cum Patre; si quemadmodum Pater, ita et Filius, ut secundum vestram insipientiam loquar, aut non omnia novit, aut non omnia potest. Non sum enim avarus aut præceps circa Filii laudes, ut plus audeam dicere Filium posse quam Patrem; qui nullam inter Patrem et Filium discretionem facio potestatis.

218. Sed fortasse dicatis, non ita dixisse Patrem; sed de Patre Filium fefellisse. Jam ergo non solum infirmitatis Filium, sed etiam sacrilegii et mendacii arguitis. Verumtamen si non creditis de Patre Filio, nec de eo credatis; si enim fallere nos voluit, quia dixit dubitasse Patrem, quasi nesciret quod esset futurum: fallere ergo etiam de se nos voluit, quia futura nescire se dixit; multoque tolerabilius ad pudorem, si ignorantiam ante prætendit, quod de se facit, quam si contrario promissis lusus videatur effectu; quod de Patre prædicavit.

219. Sed neque fallitur Pater, neque fallit Filius: verum ea est in scripturis consuetudo divinis, sicut et superiora, et multa alia exempla testantur, ut Deus dissimulet se nescire quod novit. Et in hoc ergo unitas divinitatis, et unitas dispositionis in Patre probatur et Filio, si quemadmodum Deus Pater cognita dissimulat, ita Filius etiam in hoc imago Dei, quæ sibi sunt nota dissimulet.

CAPUT XVIII.

Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo illud indulgentiæ Christi acceptum refert, mox alia quorumdam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu loquutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse; atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, alium quo æqualis traditur, opposuit; Arrianorum de Filio judicantium temeritatem castigat, et eum illum impie minorem adstruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit.

220. Edoctum est igitur non ignorasse Dei Filium quæ futura sunt. Quod si fatentur, et ego, ut jam respondeam qua ratione neque Angelos, neque Filium, sed Patrem scire memoravit, solemnem ejus in discipulos caritatem etiam in hoc loco et gratiam recognosco, quod ex frequentia ipsa debet omnibus esse jam cognitum. Mavult enim Dominus nimio in discipulos amore propensus, petentibus his quæ cognitu inutilia judicaret, videri ignorare quod noverat, quam negare; plusque amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare.

221. Sunt tamen plerique non ita timidiores, ut ego; malo enim alta timere, quam sapere: sunt tamen plerique eo freti, quod scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines*, qui dicant confidenter quod secundum divinitatem quidem ea quæ futura sunt, ignorare non potuit, sed secundum nostræ conditionis adsumtionem ignorare se quasi Filium hominis ante crucem dixit. Etenim cum Filium dicit, non quasi de alio dicit; nam ipse est et Dominus noster Dei Filius, et Filius Virginis: sed medio verbo nostrum informat affectum, ut quasi hominis filius secundum susceptionem nostræ imprudentiæ, vel profectus non plene adhuc scisse omnia crederetur; non enim est nostrum scire quæ futura sunt. Eadem igitur videtur ignorare conditione, qua proficit: nam quomodo secundum divinitatem proficit, in quo habitat plenitudo divinitatis? Aut quid est quod nesciat Dei Filius qui dicebat: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Quomodo nesciat, de quo dicit Scriptura: *Jesus autem noverat cogitationes eorum?*

222. Hæc tamen alii dicant: ego autem ut ad superiora redeam, qui proposuerim scriptum quia Pater dixit: *Forlasse reverebuntur filium meum;* quod utique ideo arbitror positum; ut quia de hominibus loquebatur Pater, humano loquutus videatur affectu: multo magis arbitror quia Filius qui cum hominibus conversatus est, et hominem egit, et carnem suscepit, nostrum adsumsit affectum; ut nostra ignoratione nescire se diceret, non quia aliquid ipse nesciret. Nam etsi homo in veritate corporis videbatur; erat tamen vita, erat lux, et virtus exibat de eo, quæ vulnera sauciorum majestatis suæ auctoritate sanabat.

223. Advertitis ergo quæstionem vobis esse sublatam, cum et Filii dictum ad susceptionem integræ conditionis referatur humanæ, et de Patre ideo scriptum sit, ut vel sic calumniari Filio desinatis.

224. Nihil ergo fuit quod ignoraverit Dei Filius; nihil enim fuit quod ignoraverit Pater. Quod si nihil et Filius ignoravit, ut jam concludamus, dicant in quo eum minorem velint videri. Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit; si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit: sed nec infirmus, nec invidus Pater; quia nec voluntas ante Filium, nec potestas: in quo enim minor, qui omnia habet quæ Pater habet? Nam et omnia a Patre jure generationis accepit, et totum Patrem gloria suæ majestatis expressit.

225. Scriptum est, inquiunt: *Quoniam Pater major me est.* Sed scriptum est: *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo.* Scriptum est quod propterea volebant illum Judæi occidere, quia Filium se dicebat Dei, æqualem se faciens Deo. Scriptum est: *Ego et Pater unum sumus.* Unum legunt, multa non legunt. Numquid ergo et minor et æqualis per naturam eamdem potest esse? Sed aliud ad divinitatem refertur, aliud ad carnem.

226. Minorem dicunt: quæro quis mensus sit, quis tam exaltati cordis, qui velut ante tribunal suum Patrem Deum et Filium constituat; ut de prælatione dijudicet? *Non est exaltatum cor meum, neque in vanum elati sunt oculi mei,* David dicit. Rex David exaltare cor metuit in rebus humanis, nos exaltamus adversus divina secreta. Quis igitur judicat de Dei Filio? Throni, Dominationes, Angeli, Potestates? Sed famulantur et serviunt Archangeli, sed ministrant Cherubim et Seraphim, sed laudant. Quis igitur judicat de Dei Filio, cum legerit quia ipse Pater noverit Filium, non judicet; *Nemo enim novit Filium, nisi Pater. Novit,* inquit, non judicat. Aliud est nosse, aliud judicare. Habet Pater in se scientiam, Filius supra se non habet potestatem. Et rursus: *Nemo novit Patrem, nisi Filius:* et ipse novit Patrem, sicut eum Pater novit.

227. Sed dicis quia minorem se dixit: dixit et lapidem. Plus dicis, et impie calumniaris: minus dico, et pie adstruo. Minorem dicis, et supra Angelos confiteris: ego minorem Angelis dico, et non derogo; quia non divinitatem arguo, sed misericordiam prædico.

CAPUT XIX.

Conversus ad Deum Patrem Vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuat, exponit: tum adserit, suum non esse ut metiatur Dei Filium; cum Angelo metiri tantum Hierusalem datum fuerit, immo et forte Christo, ut homini: sed Arrium sathanæ imitatorem se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari; cum tantum humanæ signum per Esaiam sit propositum; nec debeat comparatio fieri in divinis. Postremo quantum fugienda sit Arrii arrogantia, variorum Scripturæ exemplorum oppositione demonstrat.

228. Ad te nunc, omnipotens Pater, cum lacrymis verba converto. Ego te quidem inaccessibilem, incomprehensibilem, inæstimabilem promte dixerim: sed Filium tuum minorem non ausim dicere. Nam cum illum splendorem gloriæ, et imaginem substantiæ tuæ legerim; vereor ne minorem imaginem tuæ dicendo substantiæ, minorem substantiam tuam dicere videar, cujus imago sit Filius; cum plenitudo tuæ divinitatis omnis in Filio sit. Immensum te Filiumque tuum et Spiritum sanctum, incircumscriptum, inæstimabilem, inenarrabilem legi frequenter, credo libenter. Et ideo æstimare non possum, ut examinare possim.

229. Esto tamen, spiritu ausuque temerario metiri te velim; unde, quæso, te metiar? Funiculum agrimensorium vidit propheta, quo metiebatur Angelus Hierusalem. Metiebatur tamen Angelus, non Arrius: metiebatur Hierusalem, non Deum. Et fortasse nec Hierusalem metiri poterat Angelus; vir enim erat. Denique sic habes: *Et allevavi oculos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus agrimensorius.* Vir erat quia typus suscipiendi corporis declarabatur. Vir erat ille, de quo est dictum: *Post me venit vir, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus.* Ergo Christus in typo Hierusalem metitur, Arrius Deum.

230. Et Satanas transfigurat se in An-

gelum lucis, quid mirum si Arrius suum imitatur auctorem, ut usurpet illicita? Licet quod Pater suus diabolus per semet ipsum non fecit, intolerabiliore iste sacrilegio divinorum sibi scientiam secretorum, et supernæ generationis arcana præsumat; diabolus enim verum Dei Filium fatebatur, Arrius negat.

231. Si ergo metiri te, omnipotens Pater, non queo, possumne sine sacrilegio de tuæ generationis disputare secreto? Possumne dicere quod aliquid inter te et Filium tuum plus minusve sit; cum ipse qui ex te natus est, dixerit: *Omnia quæ Pater habet mea sunt?* Quis me constituit judicem aut divisorem de rebus humanis? Hoc Filius dicit, et nos inter Patrem et Filium divisionem nobis et judicium vindicamus? Bona pietas arbitros refugit etiam in divisione patrimonii. Nos ergo erimus arbitri, ut inter te et Filium tuum increatæ majestatem substantiæ dividamus?

232. *Generatio*, inquit, *hæc, generatio nequam est: signum quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ Prophetæ.* Signum utique datur non divinitatis, sed incarnationis. Denique de incarnatione dicturus ait: *Pete tibi signum.* Et cum ille dixisset: *Non petam, neque tentabo Dominum,* responsum est: *Ecce virgo in utero accipiet.* Ergo signum divinitatis videre non possumus, mensuram quærimus? Væ misero mihi, impie discutere audemus, quem digne rogare non possimus!

233. Viderint tamen quid faciant Arriani: ego te, Pater, si majorem omnibus dixero, injuriose te tuis operibus comparavi: si majorem Filio, ut Arrius adserit, impie judicavi. De te prior erit illa sententia, nam neque ulla fieri potest nisi ex comparatione prælatio, neque præferri quisquam, nisi de quo prius fuerit judicatum.

234. Jurare nobis per cœlum non licet, judicare de Deo licet: sed Filio tuo soli judicium de omnibus detulisti.

235. Johannes carnem Domini baptizare metuebat, Johannes prohibebat dicens: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me;* et ego Christum judicio meo subdam.

236. Moyses excusat sacerdotium, Petrus imperatum in ministerio declinat obsequium: Arrius scrutatur etiam alta Dei. Sed non Arrius Spiritus sanctus: sed Arrio et hominibus dictum est: *Altiora te ne quæsieris.*

237. Moyses vultum Domini prohibetur videre: Arrius meruit videre secretum. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, Moyses qui cum Domino apparet in gloria; Moyses ergo ille posteriora tantummodo Dei in typo vidit: Arrius totum Deum facie ad faciem comprehendit. *Sed nemo,* inquit, *videre potest faciem meam, et vivit.*

238. Paulus etiam de inferioribus dicit: *Ex parte cognoscimus, et ex parte etiam prophetamus:* Arrius dicit ex toto Deum, non ex parte cognovi. Inferior ergo Paulus, quam Arrius; et vas electionis ex parte scit, vas perditionis totum scit: *Scio,* inquit, *hominem, sive in corpore sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradisum, et audivit verba ineffabilia.* Paulus raptus usque ad tertium cœlum, se ipsum nescivit: Arrius in stercore volutatus Deum scivit. Paulus dicit de se ipso, *Deus scit:* Arrius de Deo dicit: Ego novi.

239. Sed non Arrius raptus in cœlum, quamvis eum sequutus sit, qui jactatione damnabili divina præsumeret, dicens: *Ponam thronum meum super nubes, et ero similis Altissimo;* sicut enim ille dixit: *Ero similis Altissimo:* sicut et Arrius altissimum Dei Filium sui similem vult videri; quem non in divinitatis æternæ majestate veneratur, sed ex carnis infirmitate metitur.

FINIS TOMI TERTII.

INDEX TOMI TERTII.

FINIS INDICIS TOMI TERTII.

SANCTI AMBROSII
OPERA OMNIA.

EX TYPIS L. GAUTHIER, VESONTIONE.

SANCTI

AMBROSII,

MEDIOLANENSIS EPISCOPI,

OPERA OMNIA,

JUXTA EDITIONEM MONACHORUM S. BENEDICTI.

TOMUS QUARTUS.

PARISIIS,

APUD GAUTHIER FRATREM ET SOC., BIBLIOPOLAS,

In viâ Haute-Feuille, nº 22.

ET VESONTIONE APUD EOSDEM.

1836.

mysterio constitutus, feracis segetis sensibilia de latibulis frumenta produceret, electionemque sanctorum a purgamentis inanis paleæ sequestraret : qui tamquam virga veritatis exerciti, superflua veteris hominis cum ejus actibus deponentes, quasi in torculari, ita in Ecclesia congregantur; Ecclesia enim torcular est fontis æterni, in qua cœlestis vitis fructus exundat.

2. Quo motus oraculo Gedeon, cum audisset quod deficientibus licet populorum millibus, in uno viro Dominus plebem suam ab hostibus liberaret; obtulit hædum caprarum cujus carnem secundum præceptum Angeli, et azyma supra petram posuit, et ea jure perfudit : quæ simul ut virgæ cacumine, quam gerebat Angelus Dei contigit, de petra ignis erupit; atque ita sacrificium quod offerebatur, absumtum est. Quo indicio declaratum videtur quod petra illa typum habuerit corporis Christi; quia scriptum est : *Bibebant de consequenti eos petra, petra autem erat Christus.* Quod utique non ad divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quæ sitientium corda populorum perenni rivo sui sanguinis inundavit.

3. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia Dominus Jesus in carne sua totius mundi peccata crucifixus aboleret : nec solum delicta factorum, sed etiam cupiditates animorum. Caro enim hædi ad culpam facti refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum est : *Quia concupivit populus cupiditatem pessimam, et dixerunt : Quis nos cibabit carne?* Quod igitur extendit Angelus virgam, et tetigit petram, de qua ignis exivit, ostendit quod caro Domini Spiritu repleta divino, peccata omnia humanæ conditionis exureret. Unde et Dominus ait : *Ignem veni mittere in terram.*

4. Advertit igitur vir doctus et præsagus futuri superna mysteria; et ideo secundum oracula occidit vitulum a patre suo idolis deputatum, et ipse septennem alium vitulum immolavit Deo. Quo facto manifestissime revelavit post adventum Domini omnia gentilitatis abolenda sacrificia, solumque sacrificium Deo Dominicæ passionis pro redemtione populi deferendum. Etenim vitulus ille erat in typo Christus, in quo septem spiritalium plenitudo virtutum, sicut Esaias dixit, habitabat. Hunc vitulum et Abraham obtulit, quando diem Domini vidit, et gavisus est. Hic est qui nunc in hædi typo, nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur. Hædi, quod sacrificium pro delictis sit: ovis, quod voluntaria hostia : vituli, quod immaculata sit victima.

5. Prævidit ergo mysterium sanctus Gedeon. Denique trecentos elegit ad prælium ; ut ostenderet non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu graviorum hostium liberandum. Et tamen licet fortis et fidus, pleniora adhuc de Domino futuræ victoriæ documenta quærebat, dicens: *Si salvas in manu mea Israel, quemadmodum loquutus es, Domine; ecce ego pono lanæ vellus in area : et si ros factus fuerit super vellus, et super omnem terram siccitas, cognoscam quia in manu mea secundum promissa tua populum liberabis. Et ita factum est.* Sed adjecit postea, ut rursum ros proflueret super totam terram, et siccitas esset in vellere.

6. Quærit fortasse aliquis utrumnam quasi incredulus esse videatur, qui frequentibus informatus indiciis adhuc plura poscebat? Sed quemadmodum potest videri quasi ambiguus incertusque tentasse, qui mysteria loquebatur? Non ergo ille ambiguus, sed providus, ne nos ambigeremus. Nam quomodo ille ambiguus, cujus precatio habebat effectum? Unde autem securus adorsus esset prælium, nisi intellexisset oraculum : ros enim in vellere fides erat in Judæa; quia sicut ros, Dei verba descendunt.

7. Ergo quando totus orbis infructuoso æstu gentilis superstitionis arebat, tunc erat ros ille cœlestis visitationis in vellere. Postea vero quam oves quæ perierunt domus Israel (unde puto figuram Judaici velleris adumbratam) oves, inquam, illæ fontem aquæ vivæ negarunt; ros fidei humentis exaruit in pectoribus Judæorum, meatusque suos

fons ille divinus in corda gentium derivavit. Inde est quod nunc fidei rore totus orbis humescit : at vero Judæi prophetas suos et consiliarios perdiderunt.

8. Nec mirum si perfidiæ subeant siccitatem, quos Dominus Deus prophetici imbrici ubertate privavit, dicens : *Mandabo nubibus meis ne pluant super vineam istam.* Est enim propheticæ nubis pluvia salutaris; sicut et David dixit : *Descendit sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram.* Hanc nobis scripturæ divinæ totius mundi pluviam pollicebantur, quæ rigaret orbem sub Domini Salvatoris adventu Spiritus rore divini. Venit ergo jam Dominus, venit et pluvia, venit Dominus stillicidia secum cœlestia deferens; et ideo jam nos bibimus, qui ante sitiebamus, et divinum illum Spiritum haustu interiore potamus.

9. Hoc ergo prævidit sanctus Gedeon, quia verum et spiritalem rorem etiam gentium nationes erant fidei perceptione bibituræ, et ideo diligentius exploravit; est enim necessaria cautela sanctorum. Siquidem etiam Jesus Nave cum vidisset ducem militiæ cœlestis, interrogavit : *Noster es, an adversariorum?* ne forte aliquibus adversarii præstigiis falleretur.

10. Non tamen otiose quod vellus non vel in campo posuit, vel in prato : sed posuit in area, ubi messis est tritici : *Messis enim multa, operarii autem pauci;* eo quod per fidem Domini futura esset messis fœcunda virtutum.

11. Nec illud otiose quod exsiccavit vellus Judaicum, et rorem ejus misit in pelvim, ut repleretur aqua, non tamen ipse eo rore pedes lavit. Alii debebatur tanti prærogativa mysterii. Exspectabatur ille qui sordes omnium solus posset abluere. Non erat tantus Gedeon, qui hoc sibi mysterium vindicaret. Non enim Gedeon, sed *Filius hominis venit non ministrari, sed ministrare.* Itaque cognoscamus in quo hæc mysteria videantur esse completa. Non in sancto Hierobaal; adhuc enim erant illa principia. Ideo gentes victæ, quia siccitas erat adhuc in gentibus : ideo Israel vicit, quia ros tunc manebat in vellere.

12. Veniamus ad Dei Evangelium. Invenio Dominum spoliantem se vestimenta, et præcingentem se linteo, mittentem aquam in pelvim, lavantem pedes discipulorum. Hæc erat aqua ros ille cœlestis, hoc prophetabatur quod illo rore cœlesti discipulorum suorum Dominus Jesus pedes lavaret. Et nunc extendantur pedes animorum nostrorum. Vult Dominus Jesus et nostros lavare pedes; non enim Petro soli, sed unicuique dicit fideli : *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.*

13. Veni ergo, Domine Jesu, exue te vestimenta, quæ propter me induisti : esto nudus, ut nos misericordia tua vestias. Præcinge te propter nos linteo, ut nos tui muneris immortalitate præcingas. Mitte aquam in pelvim : lava non solum pedes, sed etiam caput : nec solum corporis nostri, sed etiam mentis vestigia. Volo exuere omnes nostræ sordes fragilitatis; ut et ego dicam : *Nocte exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?*

14. Quanta ista majestas est! Quasi minister pedes famulorum tuorum lavas, quasi Deus rorem mittis e cœlo. Nec solum pedes lavas, sed etiam ut tecum recumbamus invitas, et exemplo nos tuæ dignationis hortaris dicens : *Vocatis me Dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim. Si ergo ego lavi pedes vestros Dominus et magister, et vos invicem lavate pedes vestros.*

15. Volo ergo et ego pedes lavare fratrum meorum, volo Domini implere mandatum, volo in me non verecundari, non dedignari quod ipse prius fecit. Bonum mysterium humilitatis; quia dum alienas sordes lavo, meas abluo. Sed non hoc omnes haurire poterant mysterium. Lavare voluit quidem et Abraham pedes, sed hospitalitatis affectu. Volebat et Gedeon lavare pedes Angelo Domini *, qui apparuit sibi : sed volebat uni, volebat quasi is qui defer-

* Undenam hoc sumtum fuerit, nobis non liquet. Etenim ea de re in Bibliis, quæ exstant, nulla fit mentio.

ret obsequium, non qui donaret consortium. Hoc mysterium magnum est, quod nemo cognovit. Denique Petro dixit : *Quod ego facio tu nescis, cognosces postea*. Hoc, inquam, divinum mysterium est, quod etiam qui laverint, requirent. Non est ergo simplex aqua cœlestis mysterii, per quam consequimur, ut partem cum Christo habere mereamur.

16. Est et quædam aqua quam mittamus in pelvim animæ nostræ; aqua de vellere et libro Judicum, aqua de libro Psalmorum. Aqua est ros cœlestis oraculi. Veniat igitur, Domine Jesu, hæc aqua in meam animam, in meam carnem; ut hujus humore pluviæ nostrarum convalles mentium atque intimi cordis arva viridescant. Veniant in me stillicidia tua, gratiam immortalitatemque rorantia. Dilue gressus mentis meæ, ne iterum peccem. Ablue animi mei calcaneum *, ut possim abolere maledictum; ne morsum serpentis interiore pede sentiam, sed sicut ipse jussisti sequentibus te, ut serpentes et scorpiones illæso possim calcare vestigio. Redemisti mundum, redime unius animam peccatoris.

17. Hæc est specialis tuæ prærogativa pietatis, qua totum mundum in singulis redemisti. Elias ad unam missus est viduam, Elisæus mundavit unum : tu nobis, Domine Jesu, hos hodie mille mundasti. Quantos in urbe Roma, quantos Alexandriæ, quantos Antiochiæ, quantos etiam Constantinopoli? Nam etiam Constantinopolis jam Dei verbum recepit, et evidentia meruit tui documenta judicii. Etenim quamdiu venena Arrianorum suis fovebat inclusa visceribus, bellis finitimis inquieta, muros armis circumsonabat hostilibus**. Postea vero quam fidei exsules abdicavit, hostem ipsum judicem * regum, quem semper timere consueverat, deditum vidit, supplicem recepit, morientem obruit, sepultum possidet. Quantos ergo et Constantinopoli, quantos postremo toto hodie in orbe mundasti?

18. Non mundavit Damasus, non mundavit Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius **; nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim humanæ opis est divina conferre : sed tuum, Domine, munus et Patris est, qui loquutus est per prophetas, dicens : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii et filiæ eorum*. Hic est in typo ros ille cœlestis : hæc pluvia voluntaria, sicut legimus : *Pluviam voluntariam segregans Deus hæreditati suæ*. Non enim Spiritus sanctus aut potestati alienæ est subjectus aut juri; sed suæ libertatis arbiter, omnia pro auctoritate propriæ voluntatis dividens, sicut legimus, singulis prout vult.

CAPUT I.

Argumentum suum aggressus Ambrosius, imperatorem, cum propter fidem, tum propter Basilicam Ecclesiæ restitutam laudat : hinc ubi dixit adversarios, si Spiritum sanctum servire negaverint, quin sit super omnia, diffiteri non posse; addit Spiritum eumdem, cum dixit : *Universa serviunt tibi*, satis innuisse a creaturis se separari : quod aliis quoque testimoniis adstruitur.

19. Non ergo inter omnia, sed super omnia Spiritus sanctus est. Jam enim de eo (quoniam ita plene de Dei Filio, clementissime Imperator, instructus es, ut ipse jam doceas), cupientem te et exigentem audire aliquid expressius non morabor; præsertim cum ita te ad-

* Vide tom. 3, *de Mysteriis*, n. 32.

** Videtur hic indicari Constantinopolim antequam Arrianos ejiceret, perpetuo metu propter Gothorum etiam vicina loca populantium incursiones trepidasse. Has autem calamitates Ambrosius hæresi Arrianæ exceptas refert. Siquidem postquam in Pauli patriarchæ per summam injuriam dignitate sua exuti sedem intrusus fuit Eusebius Nicomediensis, eamdem Ecclesiam fere per annos 40 occuparunt perditissimi hæretici ac hæresiarchæ; quoad extincto Valente imperatore, ad pascendum curandumque afflictum illum gregem vocatus est ab orthodoxis Gregorius Nazianzenus.

* Gothorum reges, spreta regis appellatione, judices dici malebant. Athanaricus, de quo hic agitur, suorum factione pulsus, magnificentissime a Theodosio longius ipsi obviam procedente Constantinopolim exceptus fuit : quem brevi post ibidem fato defunctum idem imperator more plane regio sepeliendum curavit..

** Memorat secum episcopos Rom., Alexand., et Nyssen.

sertione istiusmodi testificatus sis proxime delectatum, ut Basilicam Ecclesiæ sine ullo monitore præceperis reformari.

20. Fidei itaque tuæ gratiam, et nostræ præmium jam tenemus; neque enim aliud possumus dicere, nisi sancti Spiritus hanc fuisse gratiam quod ignorantibus omnibus, subito Basilicam reddidisti. Spiritus, inquam, sancti hoc munus, hoc opus est, qui a nobis quidem tunc prædicabatur, sed in te operabatur.

21. Nec superioris temporis damna deploro; quandoquidem sequestratio illa Basilicæ cujusdam fœnoris traxit usuras. Etenim Basilicam sequestrasti, ut fidem probares. Implevit igitur propositum suum pietas tua, quæ sic sequestraverat, ut probaret: sic probavit, ut redderet. Nec fructum amisi, et judicium teneo, patuitque omnibus in quadam facti discretione discretam tibi numquam fuisse sententiam. Patuit, inquam, omnibus et tuum non fuisse, cum sequestrares: et tuum esse, cum redderes.

22. Primum igitur ab inferioribus inchoemus, ut quasi per gradus quosdam tractatus noster adscendat, quo facilius hi qui fidem non deferunt, vel ratione flectantur. Possunt enim dicere in principio: Nec nos dicimus servire Spiritum. Sed cum dicant servire Christum, quomodo possunt negare de Spiritu? Quod si secundum carnem in servi forma consentiunt Christum fuisse, constat et convenit. Ergo si secundum divinitatem suam Christus non servit, non servit etiam Spiritus. Quod si non servit Spiritus, omnia autem serviunt: super omnia igitur Spiritus est, qui non servit sicut omnia.

23. Nunc idipsum quod diximus, testimoniis adstruamus. Principium disputationis est, quia serviunt omnia. Servire autem omnia liquet, quoniam scriptum est: *Universa serviunt tibi.* Dixit hoc Spiritus per Prophetam. Non dixit, servimus: sed, *serviunt tibi;* ut crederes quod a servitio sit ipse exceptus. Ergo cum universa serviant, non serviat Spiritus, utique inter universa non est Spiritus sanctus.

24. Nam si inter omnia dicimus esse Spiritum sanctum, utique cum legerimus quia alta Dei scrutatur Spiritus, Deum Patrem esse super omnia denegamus. Etenim cum ex Deo Spiritus sit, et Spiritus oris ejus, quomodo possumus inter omnia dicere Spiritum sanctum; cum super omnia Deus sit, cujus est Spiritus, plenæ utique perfectionis, perfectæque virtutis?

25. Ac ne Apostolum arbitrentur errasse, accipiant quem fiduciæ hujus sit sequutus auctorem. Dominus enim in Evangelio dixit: *Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit; ille testimonium perhibebit de me.* Ergo et a Patre procedit Spiritus sanctus, et testificatur de Filio. Testificatur etiam de Patre testis et fidelis et verus: quo nihil ad expressionem divinæ majestatis est plenius, nihil ad unitatem divinæ potestatis evidentius; cum idem noverit Spiritus quod et Filius, qui paternorum testis et consors individuus secretorum est.

26. Exclusit itaque a cognitione Dei societatem et multitudinem creaturæ: non excludendo autem Spiritum sanctum, ostendit non esse socium creaturæ. Unde et illud quod lectum est in Evangelio: *Quia Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit;* ad exceptionem pertinet Spiritus sancti. Quomodo enim Deum non vidit, qui scrutatur etiam alta Dei? quomodo Deum non vidit, qui cognovit quæ Dei sunt? quomodo Deum non vidit, qui ex Deo est? Ergo cum ita positum sit *quia Deum nemo vidit umquam*, vidit autem Spiritus; utique exceptus est Spiritus. Super omnia igitur est, qui est exceptus ex omnibus.

CAPUT II.

Spiritum sanctum esse inter omnia non probari ex illis verbis: *Omnia per ipsum facta sunt;* cum factus non sit. Namque alias perinde probaretur Filius, immo etiam Pater numerandus inter omnia. Quod est ejusdem impietatis.

27. Videtur, sancte Imperator, plena ratio esse pietatis sed impiis non vide-

tur. Denique quid moliantur adverte. Solent enim dicere hæretici ideo inter omnia Spiritum sanctum esse numerandum, quia scriptum est de Dei Filio : *Omnia per ipsum facta sunt.*

28. Quam male confunditur actio *, quæ non tenet veritatem, et præpostero ordine adsertionis involvitur! Hoc enim tunc valeret, ut inter omnia dicerent esse Spiritum sanctum, si factum probarent. Namque omnia per Filium Scriptura dicit esse, quæ facta sunt : cum autem factus non doceatur Spiritus sanctus; utique nec inter omnia probari potest, qui neque factus est sicut omnia, nec creatus. Mihi igitur ad utrumque hoc proficit testimonium, ut et super omnia probetur esse, quia factus non est; et quia super omnia est, non videatur factus esse : nec inter ea quæ sunt facta, numerandus.

29. Quod si quis, quia omnia facta per Verbum Evangelista posuit, non excipit Spiritum sanctum (quamquam in Johanne loquutus Spiritus Dei, *Omnia per ipsum facta sunt*, dixerit, non omnia facti sumus; cum utique loqui in Evangelistis Spiritum Dei ipse Dominus ostenderit, dicens : *Non enim vos eritis loquentes, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*) tamen si quis, ut dixi, hoc loco non excipit Spiritum sanctum, sed inter omnia numerat; nec ibi ergo excipit Dei Filium, ubi Apostolus dixit: *Nobis tamen unus Deus Pater ex quo omnia, et nos per illum.* Sed ut sciat quia inter omnia non est Filius, legat sequentia; nam cum dicit : *Et unus Dominus Jesus, per quem omnia;* ab omnibus utique excepit Dei Filium, qui excepit et Patrem.

30. Ejusdem autem impietatis est vel Patri, vel Filio, vel Spiritui sancto derogare. Non enim credit in Patrem, qui non credit in Filium : nec credit in Dei Filium, qui non credit in Spiritum, nec potest sine regula veritatis fides stare. Nam qui negare cœperit unitatem potestatis in Patre et Filio et Spiritu sancto, non potest utique ibi, ubi nulla divisio sit, fidem probare divisam. Ergo quia pietatis unitas est bene credere, etiam unitas impietatis est male credere.

31. Itaque qui putant Spiritum sanctum inter debere numerari, quia omnia legunt facta per Filium, etiam Filium utique inter omnia annumerandum putant, quia legunt : *Ex Deo omnia.* Consequenter autem nec Patrem secernunt ab omnibus, qui a creaturis omnibus Filium non secernunt; quoniam sicut ex Patre omnia, ita etiam per Filium omnia. Hoc ipsum in Spiritu prævidens Apostolus, dixit; ne inter omnia posuisse Filium vel impiis videretur, qui audierant dixisse Filium : *Pater quod dedit mihi, majus omnibus est.*

CAPUT III.

Quod Apostolus dixerit ex Patre per Filium omnia esse, ab eorum consortio Spiritum non secludi; cum quæ ad unam referuntur personam, aliis quoque adtribuantur. Sic baptizati in nomine Christi simul in Patris ac Spiritus nomine censentur baptizati; si tamen simul in tres personas crediderint : secus autem, nullus erit baptismus. Hæc etiam baptismo in Spiritus sancti nuncupatione convenire. Si autem ob eumdem locum Spiritus ab aliis personis separaretur, utique ob alios locos Pater Filio dicetur postponendus. Ab angelis Filium adorari, non a Spiritu; hunc enim testem ejus esse, non ministrum. Cum omnibus anteponitur Filius, intelligendum de creaturis. Dignitatem sancti Spiritus a peccati in eum admissi irremissibilitate probari. Unde sit illa irremissibilitas; et quomodo unus Spiritus.

32. Sed fortasse aliquis dicat, qua ratione cum dixerit hic ex Patre omnia, et per Filium omnia, de Spiritu sancto tacuerit; et hinc cupiat præjudicium comparare. Quod si pergit malitiose interpretari, quam multis inveniet locis prædicatam sancti Spiritus potestatem, in quibus vel de Patre vel de Filio nihil Scriptura expresserit, sed intelligendum reliquerit?

33. Numquid ergo cum gratia Spiritus prædicatur, Dei Patris aut unigeniti Filii denegatur? Non ita, quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita etiam *diffusa est*, inquit, *caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Et sicut qui benedicitur in Christo, benedicitur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti:

* *Actio* hic non secus ac sæpe alibi est idem atque accusatio.

quia unum nomen, potestas una: ita etiam ubi operatio aliqua divina, aut Patris, aut Filii, aut Spiritus designatur, non solum ad sanctum Spiritum, sed etiam ad Patrem refertur et Filium: nec solum ad Patrem, sed etiam ad Filium refertur et Spiritum.

34. Denique Æthiops eunuchus Candacis reginæ baptizatus in Christo, plenum mysterium consequutus est. Et illi qui negaverunt se scire Spiritum sanctum, quamvis baptizatos se dicerent in Johannis baptismo, baptizati sunt postea; quia Johannes in remissionem peccatorum, in advenientis Jesu, non in suo baptizavit nomine. Et ideo Spiritum nesciebant, quia nec baptismum in Christi nomine, sicut Johannes baptizare solebat, acceperant. Johannes enim licet non baptizaret in Spiritu, tamen et Christum prædicabat et Spiritum. Denique cum interrogaretur, ne forte ipse esset Christus, respondit: *Ego vos aqua baptizo, veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igni*. Ergo isti, quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant, non potuerunt accipere baptismatis sacramentum.

35. Baptizati sunt itaque in nomine Jesu Christi: nec iteratum est in his baptisma, sed novatum, unum enim baptisma. Ubi autem non est plenum baptismatis sacramentum, nec principium, vel species aliqua baptismatis æstimatur. Plenum autem est, si Patrem et Filium Spiritumque sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues*. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum; fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum abneges, plenum est fidei sacramentum: ita etiam quamvis et Patrem et Filium et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium. Denique et illi ipsi qui dixerant: *Nec si Spiritus sanctus sit audivimus, baptizati sunt postea in nomine Domini Jesu Christi*. Et hoc abundavit ad gratiam, quia jam Spiritum sanctum, Paulo prædicante, cognoverant.

36. Nec contrarium debet videri, quia quamvis etiam postea tacitum sit de Spiritu, tamen creditum est: et quod verbo tacitum fuerat, expressum est fide. Cum enim dicitur: *In nomine Domini nostri Jesu Christi*, per unitatem nominis impletum mysterium est: nec a Christi baptismate Spiritus separatur; quia Johannes in pœnitentia baptizavit, Christus in Spiritu.

37. Nunc consideremus utrum quemadmodum in Christi nomine plenum esse legimus baptismatis sacramentum; ita etiam sancto tantum Spiritu nuncupato, nihil desit ad mysterii plenitudinem. Rationem sequamur; quia qui unum dixerit, Trinitatem signavit. Si Christum dicas, et Deum Patrem a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est, Filium, et Spiritum sanctum quo unctus est, designasti. Scriptum est enim: *Hunc Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto*. Et si Patrem dicas, et Filium ejus et Spiritum oris ejus pariter indicasti; si tamen id etiam corde comprehendas. Et si Spiritum dicas, et Deum Patrem, a quo procedit Spiritus; et Filium, quia Filii quoque est Spiritus, nuncupasti.

38. Unde ut rationi copuletur auctoritas, in Spiritu quoque recte nos baptizari posse Scriptura indicat, dicente Domino: *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto*. Et alibi Apostolus ait: *Omnes enim in ipso corpore, in unum Spiritum baptizati sumus*. Unum opus, quia unum mysterium: unum baptisma, quia mors una pro mundo: unitas ergo operationis, unitas prædicationis, quæ non potest separari.

39. Quod si hoc loco separatur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est: Ex Deo omnia, et per Fi-

* Vix alius Ambrosianus locus tantam dissidii segetem, quantam hic præbuit theologis. Non, ut quidam male intellexerunt, Baptismum in solo unius personarum divinarum nomine collatum sufficere edocet sanctus Doctor, sed loquitur tantum de professione fidei, quæ fiebat a neophytis, antequam baptizarentur, neutiquam autem de forma sacramenti, aut pronuntiatione verborum, quæ simul cum ablutione a ministro editur.

lium omnia; ergo et ubi Apostolus de Christo dicit : *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula*, non solum eum creaturis omnibus; sed etiam Patri (quod dictu nefas est) prætulit. Sed absit; non enim inter omnia Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis, supra divinitas Patris et Filii et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat : illa subjacet, ista dominatur : illa opus, hæc auctor est operis : illa adorat omnes, hæc adoratur ab omnibus.

40. Denique de Filio scriptum est : *Et adorent eum omnes Angeli Dei*. Non habes : Adoret Spiritus sanctus. Et infra : *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando : Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt*, inquit, *ministri spiritus in ministerium, qui mittuntur?* Cum dicit, *omnes*, numquid et Spiritum sanctum comprehendit? Non utique, quia Angeli et cæteræ Potestates in ministerium et obsequium Dei Filio, ut serviant, destinantur.

41. At vero Spiritus sanctus non minister, sed testis est Filii, quemadmodum de ipso Filius dixit : *Ille testimonium perhibet de me*. Testis est ergo Filii, Spiritus. Qui testis est, novit omnia, sicut Deus Pater testis est. Sic enim habes in posterioribus, quia confirmata est salus nostra, testificante Deo, signis quoque et prodigiis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus. Qui dividit quod vult, utique supra omnia, non inter omnia est; dividere enim operatoris gratia, non operis est materies.

42. Si supra omnia Filius, per quem initium salus nostra, ut prædicaretur, accepit : utique et Pater Deus, qui testificatur et adseverat signis et prodigiis de salute nostra, exceptus a cunctis est. Similiter autem et Spiritus qui divisionibus suis nostræ testimonium fert saluti, non est in creaturarum plebe numerandus, sed cum Patre æstimandus et Filio, qui non per incisionem sui dividitur ipse, cum dividit; individuus enim cum sit, nihil amittit, cum omnibus largiatur : sicut et Filius, regnum patre accipiente, nihil perdit : nec Pater Filio cum sua tradat, amittit. Nullum itaque damnum esse in divisione gratiæ spiritalis, Domino adtestante, cognovimus; qui enim ubi vult spirat, ubique sine damno est. De quo infra dicemus plenius.

43. Interim nunc quoniam propositum est ordine suo adserere, non esse inter omnia Spiritum computandum, ipsum Apostolum, de cujus verbis faciunt quæstionem, adsertionis hujus adhibeamus auctorem. Quæ enim essent illa omnia, sive visibilia, sive invisibilia, ipse signavit dicens : *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cælis et in terra*. Vides omnia de his dicta, quæ vel in cœlis sunt, vel in terra; sunt enim in cœlis etiam invisibilia, quæ facta sunt.

44. Tamen ne cui esset incognitum, addidit de quibus diceret : *Sive sedes*, inquit, *sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant*. Numquid ergo hic inter creaturas Spiritum sanctum comprehendit? Aut cum dicit ante omnes esse Dei Filium, numquid ante Patrem dixisse æstimandus est? Non utique; nam sicut hic per Filium dicit omnia creata esse, et in ipso omnia constare cœlestia : ita etiam in Spiritu sancto vires habere universa cœlestia dubitari non potest, quando lectum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Super omnia est igitur, de quo est omnis cœlestium et terrestrium virtus. Qui igitur super omnia est, utique non servit: qui non servit, liber est : qui liber est, habet jura dominatus.

45. Hoc si a principio dicerem, negaretur. Sed quemadmodum illi minora negant, ne majora credantur : ita et nos minora præmittamus, ut aut perfidiam suam etiam in minoribus prodant: aut si vel minoribus consentiunt, majora de minoribus colligamus.

46. Arbitror, clementissime Imperator, plenissime confutatos eos, qui audent inter omnia Spiritum sanctum computare. Sed tamen ut sciant se

non tantum apostolicis testimoniis, sed etiam Dominicis perurgeri; quomodo audent inter omnia numerare Spiritum sanctum, quando ipse Dominus dixit: *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei: qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei?* Quomodo igitur inter creaturas audet quisquam Spiritum computare? Aut quis sic se obligat, ut si creaturæ derogaverit, non putet sibi hoc aliqua venia relaxandum? Nam si Judæi, quia adoraverunt militiam cœli, divino præsidio destituti sunt: qui autem adorat et confitetur Spiritum sanctum, acceptus est Deo; qui non confitetur, sacrilegii reus sine venia damnatur: utique hinc æstimari potest non inter omnia, sed super omnia esse Spiritum sanctum, cujus injuria æternis suppliciis expiatur.

47. Cur autem dixerit Dominus: *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei: qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei;* diligenter adverte. Numquid alia est offensa Filii, alia Spiritus sancti? Sicut enim una dignitas, sic una injuria. Sed si quis corporis specie deceptus humani, remissius aliquid sentit de Christi carne quam dignum est (neque enim vilis nobis debet videri, quæ aula virtutis, fructus est Virginis), habet culpam; non est tamen exclusus a venia, quam fide possit adsciscere. Si quis vero sancti Spiritus dignitatem, majestatem et potestatem abneget sempiternam, et putet non in Spiritu Dei ejici dæmonia, sed in Beelzebub: non potest ibi exoratio esse veniæ, ubi sacrilegii plenitudo est; quia qui Spiritum negavit, et Deum Patrem negavit et Filium; quoniam idem est Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum unum et eumdem esse, qui loquutus est in prophetis et in apostolis, qui Spiritus Dei et Christi est, quem præterea Spiritum paraclitum, Spiritum vitæ ac veritatis Scriptura significat.

48. UNUM autem esse Spiritum nemo dubitaverit, etsi de uno Deo plerique dubitaverunt. Alium enim dixerunt plerique hæretici Deum veteris, alium novi Testamenti. Sed sicut unus Pater, qui et olim loquutus est, ut legimus, patribus in prophetis: et in novissimis diebus nobis loquutus est in Filio: et sicut unus Filius, qui juxta veteris seriem Testamenti ab Adam offensus, ab Abraham visus, adoratus a Jacob est: ita etiam Spiritus sanctus unus est, qui efferbuit in prophetis, insufflatus est apostolis, copulatus est Patri et Filio in baptismatis sacramentis. De ipso enim dicit David: *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* De ipso etiam alibi dixit: *Quo ibo a Spiritu tuo?*

49. Ut scias quia idem Spiritus Dei est, qui est Spiritus sanctus, sicut et in Apostolo legimus: *Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu; et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto,* ipsum Apostolus Spiritum Dei dixit. Ipsum etiam Spiritum Christi appellavit, sicut habes: *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei inhabitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Et infra: *Quod si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis.* Ipse est ergo Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

50. Ipse etiam est Spiritus vitæ, sicut ait Apostolus: *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.*

51. Quem igitur Spiritum vitæ Apostolus dixit, ipsum Dominus in Evangelio paraclitum nominavit, ipsum Spiritum veritatis, sicut habes: *Et rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis; ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum.* Habes ergo et paraclitum Spiritum, eumdem et Spiritum veritatis et Spiritum invisibilem designatum. Quomodo igitur secundum divinitatem quidam Filium visibilem putant, cum etiam Spiritum mundus videre non possit?

52. Accipe nunc ejusdem vocem Domini, quod ipse sit Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis; habes enim in ultimo libri hujus: *Accipite Spiritum*

sanctum. Ipsum quoque esse Spiritum sanctum, qui est Spiritus Domini, Petrus docet dicens : *Anania, quid tibi visum est tentare et mentiri Spiritui sancto?* Et statim ad uxorem Ananiæ idem ait : *Quid vobis visum est tentare Spiritum Domini?* Cum dicit, *vobis*, ostendit de eo dictum Spiritu, de quo Ananiæ dixerat. Ipse est ergo Spiritus Domini, qui Spiritus sanctus.

53. Ipsum etiam Spiritum sanctum, qui Spiritus Patris est, declaravit Dominus, dicens secundum Matthæum in persecutione non esse cogitandum quid loquamur : *Non enim vos estis qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Idem autem secundum Lucam ait : *Nolite solliciti esse qualiter respondeatis aut dicatis; Spiritus enim sanctus Dei docebit vos in ipsa hora, quæ oporteat dicere.* Ergo quamvis multi dicantur spiritus, quia lectum est : *Qui facit Angelos suos spiritus;* unus tamen est Dei Spiritus.

54. Ipsum igitur unum Spiritum et apostoli et prophetæ sunt consequuti. Sicut etiam vas electionis, doctor gentium dicit : *Quia unum Spiritum potavimus;* quasi eum qui non queat scindi, sed infundatur animis, et sensibus allabatur, ut sæcularis sitis restinguat ardorem.

CAPUT V.

Spiritum sanctum, cum creaturas sanctificet, nec creaturam esse, nec mutabilem : cum semper bonum esse, cum a Patre detur et a Filio; nec inter ea quæ declinare dicuntur, numerandum; fontem bonitatis, Spiritum oris Dei, malorum emendatorem, bonum necessario confitendum : postremo cum in Scripturis bonus affirmetur, et Patri ac Filio conjungatur in baptismate, bonum negari neutiquam posse; nec tamen dici in bono proficientem, sed perficientem : quod eum ab omnibus distinguit creaturis.

55. Non ergo sanctus Spiritus de substantia corporalium; hic enim corporalibus incorpoream infundit gratiam : sed nec de substantia invisibilium creaturarum est; nam et illæ sanctificationem hujus accipiunt, et per hunc reliquis mundi operibus antecellunt. Sive Angelos dicas, sive Dominationes, sive Potestates, omnis creatura exspectat sancti Spiritus gratiam. Sicut enim nos per Spiritum liberi, quia *misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem : Abba Pater. Itaque jam non est servus, sed filius :* ita etiam omnis creatura revelationem filiorum Dei exspectat, quos utique sancti Spiritus gratia filios Dei fecit. Ergo et creatura ipsa omnis spiritualis gratiæ revelatione mutabitur, *et liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*

56. Omnis ergo creatura mutabilis, non solum ea quæ jam peccato aliquo aut elementorum conditione mutata est; verum etiam quæ corruptelæ potest esse obnoxia vitio naturæ, etsi nondum est studio disciplinæ; nam ut in superioribus libris docuimus, et Angelorum naturam liquet potuisse mutari. Utique æstimare convenit quia qualis unius natura, talis et cæterorum. Mutabilis ergo et reliquorum natura, sed melior disciplina.

57. Ergo omnis mutabilis creatura, sed bonus et non mutabilis Spiritus sanctus; neque enim aliquo vitio mutari potest, qui omnium abolet vitia, peccata condonat. Quomodo ergo mutabilis, qui sanctificando alios mutat ad gratiam, non ipse mutatur?

58. Quomodo mutabilis, qui bonus semper est? Neque enim umquam malus Spiritus sanctus, per quem nobis quæ bona sunt, ministrantur. Unde et Evangelistæ duo in uno eodemque loco, diversis quidem inter se verbis, sed eadem designarunt; habes enim in Matthæo : *Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se?* Secundum Lucam autem invenies ita scriptum : *Quanto magis Pater vester de cœlo dabit Spiritum sanctum petentibus se?* Advertimus ergo bonum esse Spiritum sanctum Domini judicio, evangelistarum testimonio; quando alius pro sancto Spiritu bona, alius pro bonis sanctum Spiritum nominavit. Si igitur quod bonum est, hoc est Spiritus sanctus, quomodo bonus non est?

59. Nec fallit quod nonnulli codices habent etiam secundum Lucam : *Quanto*

magis Pater vester de cœlo dabit bonum datum petentibus se? Hoc bonum datum gratia spiritalis est, quam Dominus Jesus effudit e cœlo, postquam patibulo crucis fixus, triumphales revehens evacuatæ mortis exuvias, victor mortis a mortuis resurrexit, sicut habes scriptum : *Adscendens in altum captivam duxit captivitatem : dedit data hominibus.* Et bene ait, *data*; sicut enim Filius datus, de quo scriptum est : *Puer natus est, filius datus est nobis*, data est et gratia spiritualis. Quid autem dubito dicere quia datus est et Spiritus sanctus, cum scriptum sit. *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Quem utique quoniam pectora recipere captiva non poterant, prius Dominus Jesus captivam duxit captivitatem; ut liberis affectibus gratiæ divinæ munus effunderet.

60. Pulcre autem dixit : *Captivam captivitatem.* Christi enim victoria victoria libertatis est, quæ omnes gratiæ vindicavit, nullum adstrinxit injuriæ. Ergo in omnium absolutione nemo captivus est. Et quia Dominicæ tempore passionis sola feriabatur* injuria, quæ captivos omnes amiserat quos tenebat; in se recurrens captiva facta est ipsa captivitas, jam non Belial addicta, sed Christo, cui servire libertas est. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.

61. Sed ut ad proposita revertamur : *Omnes*, inquit, *declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Si excipiunt Spiritum sanctum, etiam ipsi eum non esse inter omnia confitentur : si non excipiunt; ergo et ipsum inter omnes declinasse fateantur.

62. Sed videamus utrum bonitatem habeat, cum fons sit principiumque bonitatis. Nam sicut Pater bonitatem habet et Filius, ita etiam bonitatem habet et Spiritus sanctus. Quod etiam Apostolus docuit dicens : *Fructus autem Spiritus pax, caritas, gaudium, patientia, bonitas.* Quis autem dubitat quod bonus sit, cujus fructus est bonitas? *Arbor enim bona bonos fructus facit.*

63. Itaque si bonus Deus, quomodo non bonus qui oris ejus est Spiritus, qui scrutatur etiam alta Dei? An in alta Dei contagio mali possit intrare? Unde et illud intelligitur, quam amentes sint, qui bonum Filium Dei abnegant, cum bonum Spiritum Christi negare non possint; de quo ait Dei Filius : *Propterea dixi de meo accipiet.*

64. Annon bonus Spiritus, qui bonos de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit, de peccatoribus sacerdotes? *Eratis*, inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.*

65. Sed quid differimus* eos? Nam si verba exigunt, cum facta non abnuant, accipiant bonum Spiritum scriptum; dixit enim David : *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.* Quid est enim Spiritus, nisi plenus bonitatis? Qui cum sit inaccessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur justis, simplex substantia, opulentus virtutibus, unicuique præsens, dividens de suo singulis, et ubique totus.

66. Meritoque Filius Dei dixit : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, non dedignatus Spiritus sancti societatem. Cur igitur nunc quem Dominus non dedignatus est in Baptismatis sacramento, moleste ferunt aliqui Patri vel Filio Spiritum nostra devotione conjungi?

67. Bonus ergo Spiritus : bonus autem, non quasi adquirens, sed quasi impertiens bonitatem. Non enim accipit a creaturis, sed accipitur Spiritus sanctus : sicut non sanctificatur, sed ipse sanctificat; creatura enim sanctificatur, sanctificat autem Spiritus sanctus. In quo licet verbi communio, discretio tamen naturæ est. Sanctus enim dicitur et homo qui accipit, et Deus qui tribuit sanctitatem; quia legimus : *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum.*

* Id est, otiosa erat, nec jam cuipiam nocere poterat.

* Id est, quid non statim respondemus?

Non ergo potest sanctificatio et corruptela unius esse naturæ; et ideo non potest gratia sancti Spiritus et creatura unius esse substantiæ.

68. Itaque cum omnis invisibilis præter Trinitatem reliqua natura, cujus rationabilem et incorpoream jure quidam substantiam putant, non impertiat spiritalem gratiam, sed adquirat: nec participet, sed adsumat; separanda utique est a societate Spiritus sancti communitas creaturæ. Credant igitur quia creatura non est Spiritus sanctus: aut si creaturam putant, cur adsociant Patri? Si creaturam arbitrantur, cur Filio Dei jungunt? Quod si a Patre et Filio non existimant separandum, non æstiment creaturam; quia ubi una sanctificatio, una natura est.

CAPUT VI.

Quamquam in aqua et Spiritu baptizamur, hunc tamen illi longe præstare; atque adeo non sejungendum a Patre et Filio.

69. Sunt tamen plerique qui eo quod in aqua baptizamur et Spiritu, non putent aquæ et Spiritus distare munera; et ideo non putant distare naturam. Nec advertunt quia in illo aquarum sepelimur elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim imago mortis, in Spiritu pignus est vitæ; ut per aquam moriatur corpus peccati, quæ quasi quodam tumulo corpus includit: et per virtutem Spiritus renovemur a morte peccati, renati in Deo.

70. Et ideo hi tres testes unum sunt, sicut Johannes dixit: *Aqua, sanguis, et Spiritus*. Unum in mysterio, non in natura. Aqua igitur testis est sepulturæ, sanguis testis est mortis, Spiritus testis est vitæ. Si qua ergo in aqua gratia, non ex natura aquæ, sed ex præsentia est Spiritus sancti.

71. Numquid in aqua vivimus, sicut in Spiritu? Numquid in aqua signamur, sicut in Spiritu? In ipso enim vivimus, et ipse est pignus hæreditatis nostræ, sicut et Apostolus scribens ad Ephesios, ait: *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ*. Sancto igitur Spiritu signati sumus, non natura, sed a Deo, quia scriptum est: *Qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris*.

72. Signati ergo Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur, ut renascamur; ita etiam Spiritu signamur, ut splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus: quod est utique spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore, veritate tamen in corde signamur; ut Spiritus sanctus exprimat in nobis imaginis cœlestis effigiem.

73. Quis igitur audeat dicere discretum a Deo Patre et Christo esse Spiritum sanctum; cum per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse mereamur; et per ipsum fiat, quemadmodum Petrus apostolus dixit, ut divinæ simus consortes naturæ? In quo utique non carnalis successionis hæreditas, sed adoptionis gratiæ spiritale commercium est. Atque ut sciamus cordis nostri magis hoc, quam corporis esse signaculum, docet Propheta qui dicit: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine; dedisti lætitiam in corde meo*.

CAPUT VII.

Spiritum sanctum creaturam non esse, cum sit incircumscriptus, et apostolis per omnes regiones dispersis infusus, quin etiam Angelos ipsos, quibus æquales nos reddit, sanctificet. Eodem Mariam repletam esse, necnon etiam Christum Dominum, atque adeo superiora et inferiora omnia: de cujus operatione, quæ per piscinæ commotionem designabatur, ortum ducit omnis benedictio.

74. Cum igitur omnis creatura certis naturæ suæ sit circumscripta limitibus; siquidem et illa invisibilia opera, quæ non queunt locis et finibus comprehendi, substantiæ suæ tamen proprietate clauduntur: quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum sanctum, qui non habet circumscriptam determinatamque virtutem; quia et in omnibus et ubique semper est, quod utique divinitatis et dominationis est proprium: *Domini enim est terra, et plenitudo ejus?*

75. Et ideo cum Dominus servulos suos apostolos destinaret, ut agnosceremus aliud creaturam esse, aliud gratiam spi-

ritalem, alios alio destinabat; quia omnes simul ubique esse non poterant. Dedit autem omnibus Spiritum sanctum, qui licet separatis apostolis inseparabilis gratiæ munus infunderet. Erant igitur diversæ personæ, sed unus in omnibus operationis effectus; quia unus est Spiritus sanctus, de quo ait : *Accipietis virtutem venientem, Spiritum sanctum in vos; et eritis mihi testes in Hierusalem et in omni Judæa et Samaria usque in fines terræ.*

76. Incircumscriptus igitur et infinitus Spiritus sanctus, qui se discipulorum sensibus per separatarum divortia discreta regionum, remotosque fines totius orbis infudit, quem nihil potest præterire vel fallere. Et ideo sanctus David ait : *Quo ibo a Spiritu tuo, aut quo a facie tua fugiam?* De quo Angelo Scriptura hoc dicit? de qua Dominatione? de qua Potestate? Cujus inveniemus Angeli virtutem per plurimos esse diffusam? Angeli enim ad paucos mittebantur, Spiritus autem sanctus populis infundebatur. Quis igitur dubitet quin divinum sit, quod infunditur simul pluribus, nec videtur : corporeum autem, quod et videtur a singulis, et tenetur?

77. Sed quemadmodum sanctificans apostolos Spiritus, non est humanæ consors naturæ; ita etiam sanctificans Angelos, Dominationes et Potestates, non habet consortium creaturæ. Si qui autem putant non esse spiritalem in Angelis sanctitatem, sed aliam quamdam gratiam suæ proprietate naturæ, hi inferiores profecto Angelos hominibus judicabunt. Cum enim et ipsi fateantur quod Spiritui sancto Angelos conferre non audeant, nec possint negare quod hominibus infundatur Spiritus sanctus : sanctificatio autem Spiritus donum munusque divinum sit; invenientur utique homines qui meliorem sanctificationem habent, Angelis præferendi. Sed cum Angeli hominibus in adjumentum descendant, intelligendum est quod creatura quidem superior Angelorum sit, quæ plus recipit gratiæ spiritalis; ejusdem tamen et erga nos et illos munus auctoris sit.

78. Quanta autem gratia, quæ præmiis Angelorum etiam inferiorem creaturam humanæ conditionis exæquet, sicut Dominus ipse promisit dicens : *Eritis sicut Angeli in cœlo?* Nec difficile; qui enim illos Angelos fecit in Spiritu, homines quoque per eamdem gratiam similes faciet Angelorum.

79. De qua autem creatura dici potest quia repleverit universa, quod scriptum est de Spiritu sancto : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem?* Non hoc de Angelo dici potest. Denique Gabriel ipse missus ad Mariam : *Ave*, inquit, *gratia plena;* spiritalem utique in ea declarans gratiam, quod in eam Spiritus sanctus supervenisset, et plenum gratiæ uterum Verbo esset habitura cœlesti.

80. Domini enim est omnia complere, qui dicit : *Ego cœlum et terram compleo.* Si ergo Dominus est, qui cœlum complet et terram; quis potest Spiritum sanctum judicare dominationis, et divinæ potestatis exsortem, qui replevit orbem, et quod ultra totum orbem est, replevit Jesum mundi totius redemtorem? Scriptum est enim : *Jesus autem plenus Spiritu sancto, regressus est ab Jordane.* Quis igitur alius nisi qui ejusdem esset plenitudinis, complentem omnia posset implere?

81. Sed ne hoc secundum carnem dictum abjiciant; quamquam plus unus ille, quam omnes, de cujus carne exibat virtus, quæ sanaret omnes : tamen sicut Dominus complet omnia, ita etiam et de Spiritu lectum est : *Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Habes etiam de omnibus qui convenerant cum apostolis dictum, quia *repleti sancto Spiritu, loquebantur verbum Dei cum fiducia.* Vides quia et plenitudinem et fiduciam dat Spiritus sanctus; cujus operationem Archangelus nuntiat Mariæ, dicens : *Spiritus sanctus superveniet in te.*

82. Habes etiam in Evangelio quia Angelus secundum tempus descendebat in natatoriam, et movebatur aqua : et qui prior descendisset in natatoriam, sanus fiebat. Quid in hoc typo Angelus, nisi descensionem sancti Spiritus nuntiabat, quæ nostris futura temporibus, aquas sacerdotalibus invocata precibus consecraret? Ille ergo Angelus sancti

Spiritus erat nuntius, eo quod per gratiam spiritualem medicina nostris esset animi ac mentis languoribus deferenda. Eosdem ergo et Spiritus habet, quos Deus Pater et Christus ministros. Sic omnia replet, sic omnia possidet, sic omnia operatur et in omnibus, quemadmodum et Deus Pater operatur et Filius.

83. Quid igitur sancti Spiritus operatione divinius, cum etiam benedictionum suarum præsulem Spiritum Deus ipse testetur dicens: *Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos?* Nulla enim potest esse plena benedictio, nisi per infusionem Spiritus sancti. Unde et Apostolus nihil melius hoc nobis quod optaret invenit, sicut ipse dixit: *Non deficimus pro vobis orantes et obsecrantes, ut repleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia et intellectu spiritali, ambulantes digne Deo.* Hanc igitur Dei esse docuit voluntatem, ut magis in bonis operibus et sermonibus et sensibus ambulantes repleamur voluntate Dei, qui ponit in cordibus nostris Spiritum sanctum. Ergo si is qui habet Spiritum sanctum, Dei repletus est voluntate; utique inter Patrem et Spiritum nulla distantia voluntatis est.

CAPUT VIII.

A Deo solo dari Spiritum; neque tamen totum singulis, cum præter Christum nemo fuerit qui totum eum capere posset. Per Spiritum effundi caritatem, quæ per mysticum unguentum figurata, nihil commune cum creaturis habere ostenditur: ipsum autem cum ex ore Dei dicatur procedere, inter creata non reponendum; nec inter divisibilia, cum sit æternus.

84. Simul illud adverte quia Deus dat Spiritum sanctum. Non enim humanum hoc opus, neque ab homine datur: sed qui invocatur a sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus, ministerium sacerdotis est. Nam si Paulus apostolus judicavit quod ipse donare Spiritum sanctum sua auctoritate non posset, et in tantum se huic officio imparem credidit, ut a Deo nos Spiritu optaret impleri; quis tantus est, qui hujus traditionem muneris sibi audeat adrogare? Itaque Apostolus votum precatione detulit, non jus auctoritate aliqua vindicavit: impetrare optavit, non imperare præsumsit. Petrus quoque ait quia non erat idoneus qui posset Spiritum sanctum vel cogere, vel arcere. Sic enim dixit: *Ergo si eamdem gratiam concessit illis Deus sicut et nobis, ego quis eram, qui possem prohibere Deum?*

85. Sed fortasse apostolicis non moveantur exemplis, et ideo divinis utamur oraculis; scriptum est enim: *Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea, dedi Spiritum meum in ipsum.* Dominus quoque per Esaiam dixit: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me.*

86. Quis ergo audeat dicere creatam Spiritus sancti esse substantiam, qui cum illuxerit in cordibus nostris, divinæ cernimus pulcritudinem veritatis, et distantiam creaturæ divinitatisque cognoscimus, ut opus segregetur ab auctore? Aut de qua creatura Deus ita loquutus est, quod aut Dominationes aut Potestates effundat aut Angelos? Sed *de Spiritu*, inquit, *meo effundam.* Non Spiritum ait, sed *de Spiritu*; neque enim nos capere possumus plenitudinem Spiritus sancti, sed tantum accipimus, quantum de suo arbiter nostri pro sua voluntate diviserit. Sicut enim Dei Filius *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit*, ut nos eum nostris animis percipere possemus: exinanivit autem non quod ipse esset vacuus suæ plenitudinis; sed quo mihi qui plenitudinem ejus sustinere non possem, pro eo quod capere possem, infunderetur: ita etiam de Spiritu sancto Pater se dicit effundere super omnem carnem; non enim totum effudit, sed quod effudit, omnibus abundavit.

87. Supra nos ergo effusum est de Spiritu: at vero super Dominum Jesum, cum in forma esset hominis, manebat Spiritus, sicut scriptum est: *Supra quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Circa nos ex adfluenti commodo liberalitas largientis est, in illo totius manet in æternum Spiritus plenitudo. Quod igitur nobis satis esse judicavit, effudit: et quod

effusum est, non separatum est, nec incisum: sed unitatem habet plenitudinis, quo aciem nostri cordis illuminet pro nostræ possibilitate virtutis. Denique tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis adquirit; inseparabilis est enim plenitudo gratiæ spiritalis, sed nobis pro nostræ participatur facultate naturæ.

88. Effundit ergo Deus de Spiritu, effunditur etiam caritas Dei per Spiritum: quo loco unitatem debemus agnoscere operationis et gratiæ. Sicut enim de Spiritu sancto Deus effudit, ita etiam *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum*; ut intelligamus non esse opus sanctum Spiritum, qui divinæ arbiter et fons profluus caritatis est.

89. Similiter autem ut credas id quod effunditur, cum creaturis non posse esse commune, sed speciale divinitatis; etiam et Filii nomen effunditur, sicut habes: *Unguentum exinanitum est nomen tuum*. Cujus virtute sermonis nihil potest esse præstantius. Nam sicut inclusum in vase aliquo unguentum cohibet odorem suum, qui odor quamdiu vasis illius angustiis coercetur, etsi ad plures non potest pervenire, tamen vim suam servat; cum vero de vase illo, quo claudebatur, unguentum fuerit effusum, longe lateque diffunditur: ita et Christi nomen ante ejus adventum in Israel populo, quasi in vase aliquo Judæorum mentibus claudebatur: *Notus enim in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus*: hoc utique nomen, quod vasa judæorum angustiis suis coercitum continebant.

90. Magnum quidem et tunc nomen, cum infirmiorum atque paucorum hæreret angustiis: sed magnitudinem sui nondum per corda gentium, et in fines totius orbis effuderat. Postea vero quam per omnem mundum suo illuxit adventu, per omnem utique creaturam divinum illud suum nomen extendit, non repletum accessione aliqua (plenitudo enim nescit augmentum) sed replens vacua, ut esset admirabile nomen ejus in universa terra. Hujus igitur effusio nominis abundantem quamdam exuberantiam gratiarum, bonorumque cœlestium significat largitatem; ex abundantia enim superfluit, quidquid effunditur.

91. Itaque sicut creata non potest dici sapientia, quæ ex ore Dei procedit, nec Verbum, quod eructatur ex corde, nec virtus, in qua plenitudo majestatis æternæ est: ita etiam creatus non potest Spiritus æstimari, qui ex ore Dei funditur; cum ipse Deus tantam ostenderit unitatem, ut effundere se de Spiritu suo dicat. Quo intelligamus quia etiam Dei Patris eadem gratia sit, quæ Spiritus sancti est, et quod sine incisione ac detrimento aliquo dividatur mentibus singulorum. Quod ergo de Spiritu Dei effunditur, nec inciditur, nec partibus aliquibus corporalibus comprehenditur, aut secatur.

92. Quomodo enim crebidile est, quod Spiritus sectilibus aliquibus dividatur? Dicit Johannes de Deo: *Ex hoc cognoscimus quia manet in nobis de Spiritu quem dedit nobis*. Quod autem manet semper, utique nec mutatur: ergo si mutationem non habet, æternitatem habet. Et ideo Spiritus sanctus sempiternus est, creatura autem obnoxia vitio, ideoque mutabilis. Quod autem mutabile est, esse non potest sempiternum: et ideo non potest Spiritui sancto et creaturæ esse consortium; quia sempiternus est Spiritus, creatura autem omnis in tempore est.

93. Sempiternum autem Spiritum sanctum, etiam Apostolus ostendit: *Si enim sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ adspersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sempiternum se obtulit immaculatum Deo?* Ergo sempiternus est Spiritus.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum recte dici unguentum Christi, et oleum lætitiæ, et quas ob causas? Christum ipsum non esse unguentum; cum unctus sit Spiritu sancto: mirum autem id non videri, si unguentum vocetur et Spiritus, cum Pater ac Filius etiam Spiritus appellentur. Nec ullam tamen in ipsis confusionem esse; cum solus Christus in corpore oppetierit mortem, cujus salutifera crux prædicatur.

94. Plerique autem arbitrati sunt

unguentum Christi esse Spiritum sanctum. Et bene unguentum, quia oleum lætitiæ nuncupatum est, plurimarum redolente copula gratiarum : verum illum Deus omnipotens Pater unxit principem sacerdotum, qui non ut alii in typo unctus ex Lege, sed et secundum Legem unctus in corpore, et in veritate supra Legem virtute sancti Spiritus ex Patre plenus est.

95. Hoc est oleum lætitiæ, de quo dicit Propheta : *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Denique Petrus unctum Spiritu dicit Jesum, sicut habes : *Vos scitis quod factum est verbum per totam Judæam, incipiens a Galilæa post baptismum, quod prædicavit Johannes, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto.* Oleum igitur lætitiæ Spiritus sanctus est.

96. Et pulcre oleum lætitiæ dixit, ne creaturam putares; olei enim hujusmodi natura est, ut nequaquam naturæ alterius humido misceatur. Lætitia quoque non corpus ungit, sed intima cordis illuminat, sicut Propheta dixit : *Dedisti lætitiam in corde meo.* Ergo cum ludat operam, qui oleum velit cum creatura humidiore confundere; quia cum olei natura levior sit cæteris, residentibus aliis, elevata secernitur : quomodo putant isti deterrimi caupones oleum lætitiæ cum cæteris creaturis sua posse fraude confundi; cum utique non queant incorporeis corporea, increatis creata misceri.

97. Et bene oleum lætitiæ dicitur, quo unctus est Christus; neque enim usitatum fuit ei oleum et commune quærendum, quo aut vulnera curantur, aut æstus levatur : cum fomentum vulnerum suorum salus mundana non quæreret, nec refectionem corporis fatigati virtus sempiterna deposceret.

98. Nec mirum si habet oleum lætitiæ, qui fecit exsultare morituros, tristitia mundum exuit, mœstæ fœtorem mortis abolevit. Et ideo Apostolus ait : *Christi enim bonus odor sumus Deo;* utique de spiritalibus significans se loquutum. Sed et cum ipse Filius Dei dicat : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me*, spiritale signat unguentum. Ergo unguentum Christi est Spiritus.

9.. Aut quia unguentum exinanitum est nomen Jesu, si ibi Christum ipsum intelligere volunt unguenti expressum nomine, non Spiritum Christi; utique cum unctum Spiritu sancto Dominum Jesum Petrus apostolus dixerit, liquet sine dubio quod unguentum dicatur et Spiritus.

100. Sed quid mirum, cum et Pater et Filius spiritus esse dicatur? De quo quidem dicemus plenius, cum de unitate nominis dicere cœperimus. Tamen quia hic quoque incidit pulcherrimus locus, ne sine corollario eum præterire videamur, accipiant quia et Pater dicitur spiritus, sicut in Evangelio Dominus loquutus est, *quoniam spiritus est Deus;* et Christus spiritus dicitur; quia Hieremias dixit : *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus.*

101. Et Pater ergo spiritus, et Filius spiritus; quia quod non est creaturæ corpus, hoc spiritus est : sed non confusus cum Patre et Filio Spiritus sanctus, verum et a Patre distinctus et a Filio. Non enim Spiritus sanctus est mortuus, qui mori non potuit; quia carnem non suscepit, nec mortis capax esse potuit sempiterna divinitas : sed mortuus est secundum carnem Christus.

102. In eo utique mortuus, quod suscepit ex Virgine : non in eo, quod habebat ex Patre; in eo enim mortuus, in quo crucifixus est Christus. Spiritus autem sanctus non potuit crucifigi, qui carnem et ossa non habuit : sed crucifixus est Dei Filius, qui carnem et ossa suscepit; ut in illa cruce nostræ carnis tentamenta morerentur. Suscepit enim quod non erat, ut celaret quod erat : celavit quod erat, ut tentaretur in eo, et redimeretur quod non erat; ut ad id quod erat, per id quod non erat, nos vocaret.

103. O divinum crucis illius sacramentum, in qua hæret infirmitas, virtus libera est, affiguntur vitia, eriguntur trophæa! Unde quidam sanctus ait: *Confige clavis a timore tuo carnes meas;* non ferreis clavis, ait, sed timoris et fidei : VEHEMENTIOR est enim virtutis

strictura, quam pœnæ. Denique Petrum, cum usque in atrium principis sacerdotum Dominum sequeretur, quem nemo ligaverat, fides vinxerat : et quem fides vinxit, pœna non solvit. Rursus cum ligaretur a Judæis, devotio solvit, pœna non tenuit; quia non recessit a Christo.

104. Ergo et tu crucifige peccatum; ut moriare peccato; qui enim peccato moritur, Deo vivit : vivas ei qui Filio proprio non pepercit; ut in illius corpore nostras crucifigeret passiones. Pro nobis enim mortuus est Christus, ut nos in illius redivivo corpore viveremus. Mortua est ergo in illo non vita nostra, sed culpa : *Qui peccata*, inquit, *nostra pertulit in corpore suo super lignum; ut a peccatis nostris separati cum justitia vivamus, cujus vulnere plagarum sanati sumus.*

105. Lignum igitur illud crucis velut quædam nostræ navis salutis vectura nostra est, non pœna; alia enim salus non est, nisi vectura salutis æternæ. Dum mortem expetendo, non sentio : dum pœnam contemnendo, non patior : dum metum nescio, negligendo.

106. Quis est igitur cujus vulnere plagarum sanati sumus, nisi Christus Dominus : de quo idem prophetavit Esaias quia plaga ejus nostra medicina est : de quo Paulus apostolus in epistolis suis scripsit : *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est ?* Hoc quippe divinum in eo, quia caro peccatum non fecit, nec in eo suscepti corporis creatura peccavit. Nam quid mirum, si non peccavit sola divinitas, cum peccandi incentiva non habeat ? Si autem solus exsors peccati Deus, omnis utique creatura per naturam sui, ut diximus, obnoxia potest esse peccato.

CAPUT X.

Quod Spiritus peccata condonat, hoc illi cum Patre ac Filio, non autem cum Angelis esse commune.

107. Dic igitur, quicumque Spiritus sancti divinitatem negas : Spiritus autem obnoxius non potuit esse peccato, qui magis peccata condonat ? Numquid Angelus donat ? numquid Archangelus ? Non utique : sed donat solus Pater, solus Filius, solus Spiritus sanctus. Nemo autem quod potest donare, non potest evitare.

108. Sed fortasse dixit aliquis quia et Seraphim dixit Esaiæ : *Ecce tetigit hoc labia tua, et auferet iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgabit. Auferet*, inquit, *et circumpurgabit* : non ego auferam, sed ignis ille de altari Dei, hoc est, gratia spiritalis. Quid enim aliud pie intelligere possumus in altari Dei esse, nisi Spiritus gratiam ? Non utique lignum silvarum, nec fuliginem atque carbonem. Aut quid tam pium, quam ut secundum mysterium intelligamus quia revelabatur in ore Esaiæ omnes homines per passionem Christi esse purgandos, qui velut carbo secundum carnem exussit nostra peccata, sicut in Zacharia habes : *Nonne hic titio ejectus ab igni? Et ille erat Jesus indutus vestimenta sordida.*

109. Denique ut sciamus communis hoc redemtionis mysterium per prophetas evidentissime revelatum, etiam hoc loco habes dictum : *Ecce abstulit peccata tua;* non quod Christus peccata sua deponeret, qui peccatum non fecit; sed quod in carne Christi omne a peccatis suis genus absolveretur humanum.

110. Sed etiamsi Seraphim abstulisset peccatum, quasi unum utique de ministris Dei ad hoc esset mysterium destinatum. Sic enim dixit Esaias : *Quia missum est ad me unum de Seraphim.*

CAPUT XI.

Spiritum ad omnes mitti, nec transire ex loco in alium; cum nec loco, nec tempore concludatur. Sic igitur eum exire a Filio, ut ipse Filius a Patre, in quo semper manet : sed eumdem venire nobis, cum ipsum recipimus. Eodem etiam modo venire quo Pater ipse, a quo separari nequaquam potest.

111. Et Spiritus quidem missus dicitur : sed Seraphim ad unum, Spiritus ad omnes : Seraphim mittitur in ministerium, Spiritus operatur mysterium : Seraphim quod jubetur, exsequitur, Spiritus quod vult, dividit : Seraphim de loco ad locum transit; non enim complet omnia, sed et ipsum repletur

ab Spiritu : Seraphim descendit cum aliquo secundum naturam suam transitu; at vero de Spiritu sancto hoc non possumus æstimare, de quo dicit Filius Dei : *Cum venerit paraclitus Spiritus veritatis quem ego mitto vobis, qui a Patre procedit.*

112. Etenim si de loco procedit Spiritus, et ad locum transit; et ipse Pater in loco invenietur, et Filius. Si de loco exit, quem Pater mittit, aut Filius, utique de loco transiens Spiritus atque progrediens, et Patrem sicut corpus secundum impias interpretationes relinquere videtur et Filium.

113. Hoc secundum eos loquor, qui dicunt quod habeat Spiritus descensorium motum. Sed neque in loco aliquo Pater circumscribitur, qui est super omnia, non solum corporeæ naturæ, sed etiam invisibilis creaturæ : neque Filius suorum operum locis temporibusque concluditur, qui super omnem est creaturam totius opifex creaturæ : neque Spiritus veritatis, utpote Dei spiritus, circumscribitur aliquibus finibus corporalibus : qui cum sit incorporeus, omnem intelligibilem substantiæ creaturam inenarrabili divinitatis plenitudine supereminet, spirandi ubi velit, et inspirandi quomodo velit, habens super omnia potestatem.

114. Non ergo quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit ex Filio *, sicut ipse Filius cum dicit : *De Patre processi, et veni in mundum*, omnes interficit opiniones, quæ ex loco ad locum possunt, sicut in aliquibus corporalibus, æstimari. Similiter autem cum aut intus aut foris legimus Deum esse, non utique Deum aut infra aliquod corpus includimus, aut ab aliquo corpore separamus : sed alta hoc et inenarrabili æstimatione pensantes, divinæ naturæ intelligimus arcanum.

115. Denique ita Sapientia ex ore Altissimi prodiisse se dicit, non ut extra Patrem sit, sed apud Patrem; quia *Verbum erat apud Deum* : nec solum apud Patrem, sed etiam in Patre. Dicit enim : *Ego in Patre, et Pater in me est.* Sed neque cum de Patre exit, de loco recedit, aut quasi corpus a corpore separatur : neque cum in Patre est, quasi in corpore tamquam corpus includitur. Spiritus quoque sanctus cum procedit a Patre et Filio, non separatur a Patre, non separatur a Filio. Quemadmodum enim separari potest a Patre, qui Spiritus oris ejus est? Quod utique et æternitatis indicium, et divinitatis exprimit unitatem.

116. Est ergo et manet semper, qui oris est Spiritus : sed descendere videtur, cum illum recipimus, ut habitet in nobis; ne nos simus a gratia ejus alieni. Nobis descendere videtur, non quod ille descendat, sed quod ad illum animus noster adscendat. De quo plenius diceremus, nisi meminissemus in libris jam superioribus positum quod et Pater dixerit : *Descendamus et confundamus linguas eorum*; et Filius dixerit : *Qui diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum : et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

117. Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater; quia ubi Pater est, ibi est et Filius : et ubi Filius est, ibi est Spiritus sanctus. Non ergo discrete venire æstimandus est Spiritus sanctus. Venit autem non de loco ad locum, sed a dispositione constitutionis ad salutem redemtionis, a gratia vivificationis ad gratiam sanctificationis; ut de terris ad cœlum, de injuria ad gloriam, de servitio ad regnum transferat.

118. Sic ergo venit Spiritus, quemadmodum venit Pater. Dixit enim Filius : Ego et Pater *veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Numquid corporaliter Pater venit? Sic ergo et Spiritus venit, in quo cum venit, et Patris et Filii plena præsentia est.

119. Quis autem potest a Patre et Filio Spiritum sanctum separare, cum vel appellare Patrem et Filium sine Spiritu non queamus? *Nemo* enim *dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Ergo si appellare Dominum Jesum sine Spiritu non possumus, utique sine Spi-

* Ambrosius hic et sub finem sequentis numeri, ut missionem temporalem Spiritus significet, adhibet verbum *procedere*.

ritu prædicare non possumus. Si autem et Angeli prædicant Dominum Jesum, quem nemo potest sine Spiritu prædicare; et in ipsis ergo Spiritus sancti munus operatur.

120. Probavimus igitur unam præsentiam esse, unam gratiam esse Patris et Filii et Spiritus sancti: quæ tam cœlestis atque divina est, ut pro ea agat gratias Patri Filius, dicens: *Confiteor tibi, Pater Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.*

CAPUT XII.

Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse pacem atque gratiam: similiter unam caritatem, quæ maxime in hominum redemtione apparuit: unam denique trium communicationem.

121. Ergo cum una vocatio sit, una etiam gratia est. Denique scriptum est: *Gratia vobis, et pax a Deo patre nostro et Domino Jesu Christo.* Ecce habemus quia Patris et Filii una est gratia, et Patris et Filii una est pax: sed hæc gratia et pax fructus est Spiritus, sicut ipse Apostolus docuit dicens: *Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia.* Et bona pax et necessaria, ut nemo disputationum turbetur incertis, neque passionum corporalium tempestate quatiatur: sed simplicitate fidei, et tranquillitate mentis quietus circa Dei cultum perseveret affectus.

122. De pace probavimus: de gratia autem propheta Zacharias dicit, quia promisit Deus effundere in Hierusalem Spiritum gratiæ et misericordiæ, et apostolus Petrus dicit: *Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi, in remissionem peccatorum; et accipietis gratiam Spiritus sancti.* Ergo sicut Patris et Filii, ita et Spiritus sancti gratia est. Quomodo enim sine Spiritu potest esse gratia, cum gratia divina omnis in Spiritu sancto sit.

123. Nec solum pacem et gratiam legimus Patris et Filii et Spiritus sancti; sed etiam caritatem, et communionem, fidelis Auguste. De caritate enim dictum est: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei.* Accepimus caritatem Patris. Eadem caritas quæ Patris, etiam Filii est. Ipse enim dixit: *Qui me diligit, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum.* Quæ est enim caritas Filii, nisi quia se pro nobis obtulit, et suo sanguine nos redemit? Eadem autem caritas et in Patre est, quia scriptum est: *Sic enim dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret.*

124. Tradidit ergo Pater Filium, et Filius ipse se tradidit. Servatur caritas, nec læditur pietas; nulla est enim pietatis injuria, ubi nulla est traditionis ærumna. Tradidit volentem, tradidit offerentem, non utique ad pœnam Pater Filium, sed ad gratiam. Si discutis facti meritum, interroga pietatis vocabulum. Vas electionis unitatem hanc divinæ caritatis evidenter ostendit; quia et Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit. Pater tradidit, qui *Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* De Filio quoque dicit: *Qui se tradidit pro me. Tradidit*, inquit. Si gratiæ, quid arguo? si injuriæ, plus debeo.

125. Sed sicut Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit, accipe quia et Spiritus eum tradidit. Scriptum est enim: *Tunc Jesus ductus est in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a diabolo.* Ergo et Spiritus diligens tradidit Dei Filium. Sicut enim una est caritas Patris et Filii, ita hanc caritatem Dei supra effundi per Spiritum sanctum, et fructum esse sancti Spiritus declaravimus; quia *fructus est Spiritus caritas, gaudium, pax, patientia.*

126. Communicationem autem et Patris et Filii esse manifestum est, quia scriptum est: *Et communicatio nostra cum Patre, et Filio ejus Jesu Christo;* et alibi: *Communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis.* Si igitur una pax, una gratia, una caritas, una communicatio est Patris et Filii et Spiritus sancti; una certe operatio est: et ubi una operatio est, utique non potest virtus esse divisa, et discreta substantia. Nam quomodo operationis ejusdem gratia conveniret?

CAPUT XIII.

Divinarum trium personarum unum esse nomen e Scripturis demonstrat Ambrosius: at in primis unitatem nominis Filii ac Spiritus sancti; cum uterque paraclitus dicatur et veritas.

127. Quis igitur unitatem negare audeat nominis, cum operationis videat unitatem? Sed quid ego unitatem nominis argumentis adstruo; cum divinæ vocis evidens testimonium sit unum nomen esse Patris et Filii et Spiritus sancti? Scriptum est enim : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* dixit, non in nominibus. Non ergo aliud nomen Patris, aliud nomen Filii, aliud nomen Spiritus sancti; quia unus Deus : non plura nomina; quia non duo dii, non tres dii.

128. Et ut aperiret quia una divinitas, una majestas est, quia unum nomen Patris et Filii et Spiritus sancti; nec in alio nomine venerit Filius, in alio nomine Spiritus sanctus, ait ipse Dominus : *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me : si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

129. Quod autem nomen Patris est, hoc idem Filii Scriptura declarat; quia in Exodo dixit Dominus : *Ego antecedam te in nomine meo, et vocabo in nomine meo Dominum in conspectu tuo.* Dominus ergo dixit quia in nomine suo vocabit Dominum : Dominus ergo et Patris est nomen et Filii.

130. Cum autem unum nomen sit Patris et Filii, accipe quia et Spiritus sancti idem nomen sit; quoniam et Spiritus sanctus in nomine Filii venit, sicut scriptum est : *Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Qui autem venit in nomine Filii, utique etiam in nomine Patris venit; quia unum nomen Patris et Filii est. Sic fit ut unum et Patris et Filii nomen sit et Spiritus sancti. Nec enim est aliud nomen sub cœlo datum, in quo oporteat nos salvos fieri.

131. Simul docuit unitatem divini nominis esse credendam, non disparilitatem; quoniam in unitate nominis venit Christus : in suo autem nomine venturus Antichristus est, sicut scriptum est : *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me : si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

132. Edoctum est igitur ex his non esse in Patre et Filio et Spiritu sancto paraclito nominis diversitatem : et quod nomen est Patris, id esse etiam Filii nomen : similiter quod nomen est Filii, esse id etiam Spiritus sancti; quando etiam paraclitus Filius dicitur, sicut et Spiritus sanctus. Et ideo ait in Evangelio Dominus Jesus : *Rogabo patrem meum, et alium paraclitum dabit vobis, qui vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis.* Et bene dixit *alium*; ne ipsum Filium; ipsum Spiritum intelligeres; unitas enim nominis est, non Filii Spiritusque Sabelliana confusio.

133. Itaque alius paraclitus est Filius, alius paraclitus Spiritus sanctus; Filium enim paraclitum dixit etiam Johannes, sicut habes : *Si quis peccaverit, paraclitum habemus apud Patrem Jesum Christum.* Itaque quemadmodum unitas nominis, ita etiam unitas potestatis est; ubi enim paraclitus Spiritus, ibi etiam Filius.

134. Nam sicut hic in æternum Dominus futurum cum fidelibus Spiritum dicit, ita etiam de se alibi ostendit quod in æternum cum apostolis sit futurus, dicens : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi.* Unum sunt ergo Filius et Spiritus : unum nomen est Trinitatis, et una inseparabilisque præsentia.

135. Sicut autem ostendimus paraclitum Filium nominatum; ita etiam ostendimus veritatem Spiritum nuncupatum. Veritas Christus, veritas Spiritus; habes enim in epistola Johannis : *Quoniam Spiritus est veritas.* Non solum ergo Spiritus veritatis, sed etiam veritas dicitur Spiritus, sicut et Filius veritas prædicatur, qui ait : *Ego sum via et veritas et vita.*

CAPUT XIV.

Singulas Trinitatis personas e sacris codicibus lucem esse, Spiritum autem etiam ignem significari apud Esaiam, cujus quidem ignis in Moysis rubo, in linguis flammeis, et in

lagenis Gedeonis figura exstitit. Negari non posse ejusdem Spiritus divinitatem, cum eadem sit ejus, quæ Patris et Filii operatio, necnon Dominici vultus lumen ignisque prædicetur.

136. Quid autem adstruam quod sicut Pater lumen, ita etiam Filius lumen, et Spiritus sanctus lumen est? Quod utique divinæ potentiæ est. Deus enim lux est, sicut dixit Johannes: *Quia Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt.*

137. Lux autem et Filius, quia *vita erat lux hominum.* Et ut ostenderet se de Dei Filio Evangelista dixisse, ait de Johanne Baptista: *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ergo quia Deus lux est, lux autem vera est Dei Filius: sine dubio Deus verus est Dei Filius.

138. Habes et alibi quia Filius Dei lux est: *Populus qui sedebat in tenebris et in umbra mortis, lucem vidit magnam.* Quid autem hoc evidentius, quod ait: *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen?* hoc est, quod apud te, Deus omnipotens Pater, qui fons vitæ es, in lumine tuo Filio, lumen videbimus Spiritus sancti. Sicut ipse Dominus ostendit dicens: *Accipite Spiritum sanctum;* et alibi: *Et virtus exibat de eo.*

139. Ipsum autem Patrem quis dubitet lucem esse, cum lectum sit de Filio ejus quia splendor sit lucis æternæ? Cujus enim nisi Patris æterni splendor est Filius, qui et cum Patre semper est, nec dissimili, sed eadem claritate semper præfulget?

140. Et Esaias significat non solum lucem, sed etiam ignem esse Spiritum sanctum, dicens: *Et erit lux Israel in ignem.* Itaque prophetæ eum ignem ardentem dixerunt; quia in tribus istis generibus propensius majestatem divinitatis advertimus: quoniam et sanctificare, divinitatis; et illuminare, ignis et lucis est proprium: et in specie ignis exprimi vel videri divinæ est consuetudinis: *Deus enim est ignis consumens,* sicut Moyses dixit.

141. Vidit enim ipse in rubo ignem, et audierat Deum, tunc quando vox facta est de flamma ignis ad eum dicens: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob.* Vox ergo de flamma, et in rubo flamma, et flamma non noxia. Urebatur enim rubus, et non exurebatur; eo quod illo mysterio Dominus figuraret quia illuminaturus spinas nostri corporis adveniret: nec consumturus ærumnosos, sed mitigaturus ærumnas: qui baptizaret in Spiritu sancto et igni; ut gratiam tribueret, peccata consumeret. Ergo in specie ignis Deus servat propositum.

142. In Actibus quoque apostolorum cum supra fideles Spiritus sanctus descendisset, ignis species videbatur; sic enim habes: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur; et replevit totam domum, ubi erant sedentes: et visæ sunt illis dispersæ linguæ tamquam ignis.*

143. Unde et illud quando Gedeon superaturus Madian, trecentos viros jussit hydrias sumere, et in hydriis faces accensas habere, et in dextris tenere tubas; ita nostri acceptum ab apostolis servavere majores, quod hydriæ sunt corpora nostra, figurata de limo, quæ timere non norunt, si fervore gratiæ spiritalis ignescant, et Jesu Domini passionem canora vocis confessione testentur.

144. Quis igitur de divinitate sancti Spiritus dubitet, cum ubi Spiritus gratia sit, ibi species divinitatis appareat? Quo testimonio non diversitatem, sed unitatem divinæ colligimus potestatis. Nam quemadmodum potest esse discretio potestatis, ubi unus in omnibus operationis effectus est? Neque vero potest esse gratia sacramentorum, nisi ubi fuerit venia peccatorum.

145. Quis est igitur iste ignis? Non utique virgultis vilibus concretus, aut stipula silvarum fragosus incendiis: sed ignis ille, qui ut aurum bona facta meliorat, et ut stipulam peccata consumit. Hic est utique Spiritus sanctus, qui Dominici vultus et ignis appellatur et lumen: lumen, sicut supra diximus: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Quod est ergo lumen signatum, nisi illius signaculi spiritalis, in quo

credentes *Signati*, inquit, *estis Spiritu promissionis sancto?*

146. Et sicut lumen est vultus divini, ita etiam ignis emicat ex Dei vultu; quia scriptum est : *Ignis in conspectu ejus ardebit.* Præfulget enim gratia diei judicii, ut sequatur absolutio, quæ sanctorum remuneretur obsequium. O magna abundantia Scripturarum, quam nemo possit humano ingenio comprehendere! O maximum divinæ unitatis indicium! His enim duobus versiculis quam multa signantur!

CAPUT XV.

Spiritum sanctum æque ac Patrem et Filium vitam esse; immo vero sive Pater intelligatur, apud quem est fons vitæ, sive Filius, fontem illum aliud non esse quam Spiritum.

147. DIXIMUS quia lux est Pater, lux Filius, lux Spiritus sanctus : accipiamus etiam quia vita est Pater, vita Filius, vita Spiritus sanctus. Dixit enim Johannes: *Quod erat ab initio, quod audivimus et quod vidimus, et oculis nostris perspeximus, et manus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ : et vita apparuit, et vidimus et testamur et annuntiamus vobis de vita, quæ erat apud Patrem.* Et Verbum vitæ dixit et vitam; ut et Patrem vitam significaret et Filium. Quod enim est vitæ verbum, nisi Dei Verbum? Ac per hoc et Deus et Verbum Dei vita est. Et sicut Verbum vitæ dicitur, ita et Spiritus vitæ. Scriptum est enim : *Et Spiritus vitæ erat in rotis.* Itaque sicut Verbum vitæ vita est, ita et vitæ Spiritus vita est.

148. Accipe nunc quia sicut Pater fons vitæ est, ita etiam Filium plerique fontem vitæ memorarunt significatum; eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons vitæ sit, hoc est, fons Spiritus sancti *; quia Spiritus vita est, sicut Dominus ait : *Verba quæ ego loquutus sum vobis, spiritus et vita sunt;* quia ubi Spiritus, et vita est : et ubi vita est, etiam Spiritus sanctus.

* Non poterat sanctus hic Doctor apertius processionem Spiritus ex Filio significare. In quo quidem et illud non negligenter prætereundum est, illum eam opinionem non sibi vindicasse quasi privatam, sed plerisque communem prædicare.

149. Plerique tamen hoc loco Patrem volunt tantummodo per fontem significatum, quamquam videant quid Scriptura memoraverit : *Apud te,* inquit, *fons vitæ,* hoc est, apud Patrem Filius; quoniam Verbum apud Deum, quod erat in principio, et erat apud Deum.

150. Sed sive Patrem quis hoc loco, sive Filium intelligat fontem; fontem utique intelligimus non aquæ istius, quæ creatura est : sed divinæ illius gratiæ, hoc est, Spiritus sancti; ipse est enim aqua viva. Propterea Dominus dicit : *Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere; tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam.*

151. Hanc aquam sitivit anima David. Harum fontem aquarum desiderat cervus, non sitiens venena serpentum. Viva est enim aqua gratiæ spiritalis, eo quod mentis interna purificet, et omne animi peccatum abluat, occultorumque mundet errorem.

CAPUT XVI.

Spiritum sanctum flumen esse magnum, cujus munere mystica Hierusalem irrigatur. Eumdem fonti suo, id est, Patri ac Filio æqualem esse, atque in Scriptura significari. Illius aquam sitit Doctor sanctus : sed ut ea conservetur in nobis, diabolum, cupiditatem, ac hæresim admonet vitari oportere; cum nobis vasa sint fragilia : deserendos etiam contritos lacus, ut Domini aquam Samaritanæ patriarcharumque exemplo inveniamus.

152. SED ne quis forte tamquam pusillitatem Spiritus redarguat, et hinc velit quamdam facere distantiam magnitudinis, quod aqua portio videatur esse fontis exigua : quamquam creaturarum exempla minime divinitati aptanda videantur; tamen ne quid ex hac quoque creaturæ comparatione præjudicent, discant non solum aquam, sed etiam flumen dictum Spiritum sanctum, secundum quod lectum est : *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu, quem incipiebant accipere, qui credituri erant in eum.*

153. Ergo flumen est Spiritus sanctus, et flumen maximum, quod secundum Hebræos de Jesu fluxit in terris, ut ore Esaiæ accepimus prophetatum. Magnum hoc flumen, quod fluit semper, et num-

quam deficit. Nec solùm flumen, sed etiam profusi impetus, et magnitudinis redundantis, sicut etiam David dixit: *Quia fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

154. Neque enim civitas illa Hierusalem cœlestis meatu alicujus fluvii terrestris abluitur: sed ille ex vitæ fonte procedens Spiritus sanctus, cujus nos brevi satiamur haustu, in illis cœlestibus Thronis, Dominationibus et Potestatibus, Angelis et Archangelis redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritalium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus omnem supereminens creaturam, cum reliqua tamquam inferiora nostræ mentis arva perstringat, cœlestem illam creaturarum naturam effusiore quadam sanctificationis ubertate lætificat?

155. Nec moveat quod vel hic dixit *flumina*, vel alibi *septem spiritus*; his enim sanctificationibus septem spiritalium, sicut Esaias dixit, significatur plenitudo virtutum: spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus timoris Dei. Unum ergo flumen, sed multi spiritalium donorum meatus. Hoc igitur flumen exit ex fonte vitæ.

156. Nec hic rursus sensum tuum ad inferiora detorqueas, quia quædam diversitas videtur esse fontis et fluminis; et tamen ad omnia prospexit Scriptura divina, ne infirmitas humani caperetur ingenii vilitate sermonum. Proponas tibi licet quodvis flumen, e fonte est; unius tamen naturæ, unius splendoris et gratiæ. Dic sane et tu Spiritum sanctum unius cum Filio Dei et Deo Patre esse substantiæ, unius claritatis et gloriæ. Capiam fidele compendium de unitate virtutis, nec verebor aliquam de diversitate magnitudinis quæstionem. Nam etiam in hoc nobis Scriptura prospexit; dicit enim Dei Filius: *Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Hic fons utique gratia spiritalis est fluvius ex vivo fonte procedens. Fons igitur vitæ etiam Spiritus sanctus est.

157. Advertis ergo ex verbis ipsius divinæ significari magnitudinis unitatem, nec posse Christum etiam a perfidis fontem negari; cum fons dicatur et Spiritus. Et sicut flumen dicitur Spiritus, ita et Pater dixit: *Ecce ego decurro in vos, sicut fluvius pacis, et sicut torrens inundans gloriam gentium.* Quis autem dubitet flumen esse vitæ Dei Filium, de quo æternæ vitæ flumina profluebant?

158. Bona ergo aqua, spiritalis gratia: quis hunc fontem dabit pectori meo? In me saliat; in me fluat vitæ largitor æternæ. Superfluat in nobis fons iste, non effluat. Dicit enim Sapientia: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus, inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.* Quomodo hanc aquam tenebo, ne effluat, ne labatur? Quomodo vas meum conservabo, ne qua penetrans rima peccati, æternæ vitæ distillet humorem? Doce nos, Domine Jesu, doce sicut docuisti apostolos tuos, dicens: *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi ærugo et tinea exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur.*

159. Furem videlicet immundum spiritum esse significat, qui in bonorum operum luce gradientibus non possit obrepere: in tenebris autem sæcularium cupiditatum, et inter oblectamenta terrestrium si quem ceperit voluptatum, omni virtutis æternæ flore despoliet. Et ideo Dominus dicit: *Thesaurizate vobis thesauros in cœlo: ubi neque ærugo, neque tinea exterminat; et ubi fures non effodiunt et furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum.*

160. Ærugo nostra lascivia est, ærugo nostra libido est, ærugo nostra luxuria est, quæ flagitiorum sordibus aciem mentis obducunt. Tinea rursus nostra Arrius est, tinea nostra Photinus est, qui sanctum Ecclesiæ vestimentum impietate sua scindunt; et unitatem divinæ potestatis individuam separare cupientes, sacrilego morsu pretiosum fidei velamen obrodunt. Funditur aqua, si Arrius dentem impresserit: effluit, si aculeum suum in alicujus vas Photinus infixerit. Vile figmentum sumus, cito

vitia sentimus. Sed nemo dicit figulo : *Quid me fecisti sic?* Nam etsi vile vas nostrum, aliud tamen in honore, aliud in contumelia est. Noli ergo aperire lacum tuum, noli fodere vitiis atque criminibus, ne quis dicat : *Lacum aperuit, et effodit eam : et incidit in foveam, quam operatus est.*

161. Si Jesum quæritis, contritos lacus deserite; Christus enim non ad lacum, sed ad puteum sedere consuevit. Ibi eum Samaritana illa quæ credidit, illa quæ aquam haurire cupiebat, invenit. Quamvis mane venire debueris, tamen etiamsi serius veneris, etiam sexta hora Jesum fatigatum ab itinere invenies. Fatigatus est, sed in te; quia diu te quæsivit, tua illum tamdiu incredulitas fatigavit. Non offenditur tamen, si modo venias : petit bibere, daturus. Bibit autem non aquam prætermeantis rivuli, sed salutem tuam : bibit affectum tuum, bibit calicem, hoc est, passionem illam tuorum criminum redemtricem; ut tu sitim istius mundi, sacri potus cruore restinguas.

162. Sic Abraham Deum posteaquam puteum fodit, emeruit. Sic Isaac dum ad puteum deambulat, venientem illam in typo Ecclesiæ accepit uxorem. Fidelis ad puteum, infidelis ad lacum. Denique et Rebecca, sicut legimus, petitorem invenit ad fontem, et meretrices in lacu Jezabel se cruore laverunt.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Tres divinas personas ut priscis judicibus ita et Moysi non fuisse ignotas : declaratam etiam cum alibi tum apud illum Filii cum Patre, non secus ac trium inter se æqualitatem. Spiritum sanctum adfuisse Samsoni, cujus deinceps percurritur mira historia, et variis Ecclesiæ mysteriis aptatur. Eodem autem Spiritu recedente, ipsum in multiplices incidisse calamitates, quod resecatis capillis ne tribuatur, spiritales illorum significationes proponit Ambrosius.

1. Etsi in libro primo veteris historiæ lectione patefactum sit, et in ipsis judicibus veterum Judæorum septiformis gratiam Spiritus refulsisse, et per Spiritum sanctum cœlestium sacramentorum revelata mysteria, quem Moyses non ignoravit æternum *; denique statim in principio mundi, immo ante principium, cum Deo junxit, quem ante mundi principium sempiternum esse cognovit. Namque si quis diligenter advertat, et Patrem in principio et Filium cognoscet et Spiritum. De Patre enim scriptum est : *In principio fecit Deus cœlum et terram.* De Spiritu dictum est : *Spiritus superferebatur super aquas.* Et bene in exordio creaturæ baptismi figura signatur, per quod habuit creatura mundari. Lectum etiam de Filio quod ipse est, qui discrevit inter medium lucis et tenebrarum; unus est enim Deus Pater qui dicit, et unus Dominus Jesus qui facit.

2. Sed ne rursus aut arrogans putes dicentis imperium, aut vile facientis obsequium; æqualem sibi Pater Filium confitetur operis unitate, dicens : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Imago enim et operatio et similitudo communis quid aliud nisi majestatis ejusdem significat unitatem?

3. Tamen ut æqualitatem plenius Patris Filiique cognoscas, sicut dixit Pater, et Filius fecit; ita et Pater operatur, et Filius dicit. Pater operatur, sicut scriptum est : *Pater meus usque modo operatur.* Habes dictum ad Filium : *Dic verbo*

* Editores Benedict. *æternum. Denique*, etc. Qua punctuationis mutatione impediti, mancum esse locum arbitrati sunt. Sed, pace eorum dixerimus, plenus omnino et continuus nobis sensus videtur; sic enim interpretamur : *Jampridem in ipsis judicibus gratiam Spiritus refulsisse., patefactum est, nunc etiam in principio, immo ante mundi principium cum Deo a Moyse junctum esse....., patefiet.*

et sanabitur. Et Filius dicit Patri : *Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum*. Fecit Pater, quod Filius dixit.

4. Sed nec Abraham ignoravit Spiritum sanctum : denique tres vidit, et unum adoravit; quia unus Deus, unus Dominus, et unus Spiritus. Et ideo unitas honoris; quia unitas potestatis.

5. Et quid de singulis loquar? Samson divina promissione generatus, Spiritum comitantem habebat; sic enim legimus: *Quia benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo in castra*. Et ideo futurum prævidens sacramentum, ex alienigenis poscebat uxorem : quod Pater ejus ac mater, ut scriptum est, ignorabant, quoniam a Domino est. Meritoque fortior cæteris habebatur, quia eum Spiritus Domini dirigebat, quo duce, solus nunc alienigenarum fugabat populos, nunc leonem morsu inviolabilis, fortitudine insuperabilis, discerptum manibus dividebat. Utinam tam cautus ad servandam gratiam, quam fortis ad superandam bestiam!

6. Et fortasse hoc non solum virtutis miraculum, sed etiam sapientiæ mysterium, prophetiæ oraculum fuit. Neque enim otiosum videtur quod cum tenderet ad mysterium nuptiarum, leo rugiens occurrit ei, quem manibus ille discerpsit, in cujus corpore, connubio potiturus optato, congregationem apum reperit, et mel sustulit de ore ejus, quod patri edendum matrique tribuit. Habebat gentium populus mella, qui credidit : qui populus feritatis erat ante, nunc Christi est.

7. Nec ipsa quæstio vacat sacramentis, quam proposuit sodalibus suis, dicens: *De edente exivit esca, et de potente exivit dulce*. Denique eo usque mystica, ut tribus diebus ejus revelatio quæreretur, quæ non potuit nisi per fidem Ecclesiæ, die septima, completo Legis tempore, post passionem Domini revelari. Sic enim habes, quia et apostoli ideo non intelligebant, quia *Jesus nondum fuerat honorificatus*.

8. *Quid*, inquiunt, *dulcius melle, et quid fortius leone?* Ad quæ ille respondit : *Si non domuissetis vitulam meam, non invenissetis quæstionem meam*. O divinum mysterium! o evidens sacramentum! Evasimus interemtorem, potentem vicimus. Ibi nunc cibus vitæ est, ubi erat ante miseræ fames mortis. In salutem pericula, in suavitatem amaritudo convertitur. Gratia ex offensione processit, potentia ex infirmitate, vita de morte.

9. Sunt tamen qui e contrario putent fundari non potuisse conjugium, nisi occiso leone de tribu Juda : et ideo in corpore ejus, hoc est, Ecclesiæ, apes repertas, quæ condunt mella sapientiæ; quia post Domini passionem magis apostoli crediderunt. Hunc igitur leonem Samson quasi Judæus occidit, sed in eo mel quasi in figura redimendæ hæreditatis invenit; ut reliquiæ salvæ fierent secundum electionem gratiæ.

10. *Et decidit*, inquit, *super eum Spiritus Domini, et descendit in Ascalonem, et percussit inde triginta viros*. Neque enim potuerat victoriam non tenere, qui sacramenta cernebat. Accipiunt itaque in stolis præmium sapientiæ, conversationis insigne, qui absolvunt et renuntiant quæstionem.

11. Rursus hic alia oboriuntur mysteria, quod uxor ejus aufertur; et ideo vulpes incendunt manipulos alienigenarum. Eos enim qui adversus divina sacramenta contendunt, decipere sua consuevit astutia. Unde iterum dicit in Canticis canticorum : *Prendite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas; ut vineæ nostræ floreant*. Bene pusillas dixit; quia majores vineas exterminare non poterant, licet fortibus et diabolus sit pusillus.

12. Ergo ille (ut compendium faciamus historiæ; suo enim tempori totius lectionis digestio reservanda est) invictus erat, quamdiu habuit gratiam spiritalem, sicut Dei populus ille electus a Domino, ille Nazaræus in Lege. Invictus ergo Samson, atque ita insuperabilis, ut in maxilla asini viros mille percuteret : ita plenus gratiæ cœlestis, ut etiam aquam in maxilla asini sitiens reperiret; sive hoc ad miraculum conferas, sive ad mysterium vertas, quod in populi foret humilitate gentilis et requies et triumphus. Juxta quod scriptum est:

Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram. Per hanc enim injuriarum patientiam, quam erudiunt sacramenta baptismatis, de quibusdam stimulis iracundiæ triumphamus; ut morte obita, resurrectionis requiem consequamur.

13. Illene ergo Samson, qui funes intextos nervis, qui novas restes sicut mollia fila dissolvit? Illene Samson qui crinium suorum palo constricta defixo vincla non sensit, quamdiu habuit gratiam spiritalem? Is, inquam, posteaquam Spiritus Dei discessit ab eo, longe mutatus ab illo Samsone*, qui rediit allophylorum indutus exuvias, in muliebribus genibus virtutis suæ degener, palpatus et captus, sacro crine tondetur?

14. Tantumne ergo momenti crines habuere capitis, ut manentibus his, virtus invicta duraret : tonso autem capite, fortitudo omnis viri subito solveretur? Non ita est, ut tantam vim corporalium capillorum putemus. Sunt quidam crines religionis et fidei : crines Nazaræi in Lege perfecti, in parcimonia et abstinentia consecrati, quibus illa in typo Ecclesia, quæ Domini pedes oleo perfuderat, Verbi cœlestis vestigia detergebat; tunc enim et secundum carnem noverat Christum. Isti videlicet crines, de quibus dicitur : *Capillatura tua ut greges caprarum*; ex illo capite pullulantes, de quo dictum est : *Caput viri, Christus;* et alibi : *Caput ejus aurum cephas, et crines ejus abietes nigræ.* Et bonæ ex abiete naves Tharsis, quæ fluctibus supernatent mundi, et tutum remigium salutis exhibeant.

15. Unde et in Evangelio Dominus noster visibiles capitis et intelligibiles capillos quosdam esse significans, ait : *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt*, spiritalium videlicet significans facta virtutum; neque enim de capillis nostris cura est Deo. Quamquam et illud non absurdum sit æstimare, quia pro majestate divina eum latere nihil possit.

16. Sed quid mihi prodest, si Deus ipse omnes meos novit capillos? Illud mihi redundat et proficit, si bonorum operum pervigil testis, remunerationem gloriæ donet æternæ. Denique et ipse Samson non corporales, sed intelligibiles hos capillos esse declarans ait : *Et si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Hoc de mysterio : nunc lectionis seriem consideremus.

CAPUT I.

Spiritum Domini etiam Dominum ac virtutem esse, nec in hoc Patri vel Filio inferiorem.

17. Supra habes quia *benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo.* Infra ait : *Et direxit super eum Spiritus Domini.* Item ait : *Si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Posteaquam tonsus est, vide Scriptura quid dicat : *Dominus*, inquit, *discessit ab eo.*

18. Vides ergo quia ille qui comitabatur, ipse discessit. Idem est ergo Dominus, qui Spiritus Domini, hoc est, ipsum Spiritum Dei Dominum nuncupavit, sicut et Apostolus ait : *Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.* Habes ergo Dominum dictum etiam Spiritum sanctum; non enim unus, sed unum sunt Spiritus sanctus et Filius.

19. Hoc quoque loco virtutem dixit, et Spiritum significavit. Sicut enim Pater virtus, ita et Filius virtus, et Spiritus sanctus est virtus. De Filio legisti, Christum Dei virtutem esse, et Dei sapientiam. Legimus etiam quia virtus est Pater, sicut scriptum est : *Videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei.* Hic utique virtutem Patrem dixit, cujus ad dexteram Filius sedet, sicut habes : *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam.* Virtutem etiam Spiritum sanctum ipse Dominus nuncupavit dicens : *Accipietis virtutem, advenientе in vos Spiritu sancto.*

CAPUT II.

Unum esse Patris et Filii et Spiritus sancti consilium.

20. Ipse enim Spiritus virtus est, quia legisti : *Spiritum consilii atque virtutis.* Et sicut Filius magni consilii Angelus,

* ......*Quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis?* Æneid. 2.

ita etiam Spiritus consilii est, ut unum scias Patris et Filii et Spiritus sancti esse consilium. Consilium non de rebus incertis aliquibus, sed præcognitis et statutis.

21. Arbitrum autem divini consilii Spiritum, etiam inde cognosce. Nam cum supra docuerimus arbitrum baptismatis esse Spiritum sanctum, baptismum autem Dei esse consilium legerimus, sicut habes : *Pharisæi autem consilium Dei spreverunt in se, non baptizati ab eo;* liquido claret, cum sine Spiritu baptisma esse non possit, sine Spiritu quoque non esse consilium Dei.

22. Et ut sciamus plenius virtutem esse Spiritum, scire debemus ipsum esse promissum, quando dixit Dominus: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* Ille ergo qui promissus est nobis, ipse est virtus; sicut etiam in Evangelio idem Dei Filius declaravit dicens : *Et ego mitto promissa Patris mei in vos, vos autem sedete in civitate, quousque induamini virtute ex alto.*

23. Eousque autem virtutem esse Spiritum sanctum Evangelista significat, ut et cum vi magna eum sanctus Lucas descendisse memoraret, dicens: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur.*

24. Sed ne rursus putes ad sensibilia et corporalia hoc esse vertendum, accipe quia sic descendit et Spiritus, quemadmodum descensurus est Christus. Nam et ipse cum virtute descendet, sicut habes : *Videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli, in virtute maxima et majestate.*

25. Quomodo enim non est una virtus atque eadem potestas; cum unum opus, unum judicium, unum templum, una vivificatio, una sanctificatio, unum etiam regnum sit Patris et Filii et Spiritus sancti?

CAPUT III.

Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita vitam esse cognoscere Spiritum sanctum; proindeque a Patris divinitate non separandum.

26. Dicant enim in quo dissimilitudinem divini operis arbitrentur. Quandoquidem sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, quemadmodum ipse Dominus declaravit dicens : *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum;* ita etiam vita est cognoscere Spiritum sanctum. Dicit enim Dominus: *Si diligitis me, mandata mea servate : et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum : vos autem scitis eum, quia apud vos manet, et in vobis est.*

27. Ergo mundus non habebat vitam æternam, quia non acceperat Spiritum: ubi autem Spiritus, ibi vita æterna; ipse est enim Spiritus vitæ operator æternæ. Unde miror, cur de solo et vero Deo Arriani moveant quæstionem. Sicut enim vita æterna est cognoscere solum et verum Deum, ita vita æterna est cognoscere Jesum Christum, ita vita æterna est cognoscere Spiritum sanctum : quem sic non videt mundus, quemadmodum Patrem : sic non cognoscit, quemadmodum Filium. Qui autem de hoc mundo non est, habet vitam æternam, et cum ipso manet Spiritus in æternum, qui est lumen vitæ æternæ.

28. Ergo si hoc confert cognitio solius veri Dei, quod confert Filii Spiritusque cognitio; cur Filium et Spiritum a veri Dei honore secernis, cum a magnitudine beneficii non secernas? Aut enim credas necesse est solius veræ divinitatis esse hoc maximum munus, et solam et veram divinitatem sicut et Patris, ita et Filii et Spiritus confitebere : aut si dixeris quia vitam æternam potest et is conferre, qui verus Deus non sit; incides ut Patri magis derogare videaris, cujus opus non putes solius veræ divinitatis esse præcipuum, sed creaturæ operibus conferendum.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum non secus ac Patrem et Filium, operatione non diversa vivificare.

29. Quid autem mirum si Spiritus operator est vitæ, qui vivificat sicut Pater, vivificat sicut Filius? Vivificare

autem quis abnuat esse majestatis æternæ? Scriptum est enim : *Vivifica servum tuum*. Vivificatur ergo qui servus est, hoc est, homo, qui vitam ante non habuit, sed ut haberet, accepit.

30. Videamus igitur utrum vivificetur Spiritus, an ipse vivificet. Sed scriptum est : *Littera occidit, Spiritus autem vivificat*. Ergo vivificat Spiritus.

31. Sed ut intelligas Patris et Filii et Spiritus sancti vivificationem non esse divisam, accipe quia vivificationis quoque unitas sit; quando ipse per Spiritum vivificat Deus; dixit enim Paulus: *Quis suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis*.

CAPUT V.

Sicut Patrem ac Filium, ita etiam Spiritum creatorem in Scriptura significari. Hoc ipsum a paganis quoque scriptoribus adumbratum : sed planissime demonstratum esse in mysterio incarnationis, de qua ubi delibavit Ambrosius nonnulla, cœptum argumentum ex eo quod adoratio, quæ soli debetur creatori etiam Spiritui debeatur, confirmat.

32. Quis vero dubitare potest quia vivificet omnia Spiritus sanctus, quando et ipse sicut Pater et Filius, creator est omnium, nec quidquam nisi cum Spiritu sancto Deus omnipotens Pater intelligatur operatus; quandoquidem et in principio creaturæ Spiritus superferebatur super aquam?

33. Itaque cum superferebatur Spiritus, nulla erat gratia creaturæ : postea vero quam operationem Spiritus etiam creatura mundi istius suscepit, omnem hanc gratiæ meruit venustatem, qua mundus illuxit. Denique sine Spiritu sancto universitatis gratiam manere non posse Propheta declaravit dicens : *Auferes Spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et innovabis omnem faciem terræ*. Non solum igitur sine Spiritu docuit omnem creaturam stare non posse, sed etiam creatorem totius esse Spiritum creaturæ.

34. Et quis neget opus esse Spiritus sancti quod creata est terra, cujus opus est quod novatur? Nam si negare cupiant quod per Spiritum sit creata; cum per Spiritum novandam negare non possint; meliorem ergo operationem Spiritus sancti, quam Patris et Filii, qui cupiunt separare, defendent : quod abhorret a vero; neque enim dubium est quod novata terra melior quam creata sit. Aut si primo sine operatione Spiritus sancti terram Pater fecit et Filius : postea vero Spiritus sancti operatio copulabatur; videbitur id quod factum est, ejus quod accessit eguisse præsidio. Sed absit ut hoc quisquam existimet, ut operatio divina varietatem creatoris *, quam Manichæus inducit, habere credatur.

35. An vero sine opere Spiritus sancti substantiam putamus esse terrarum, sine cujus opere nec cœli convexa subsistunt? Scriptum est enim : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Adverte quid dicat : Omnem, inquit, virtutem cœlorum ad Spiritum esse referendam. Qui enim superferebatur, antequam terra fieret; quomodo cum terra fieret, feriabatur?

36. Gentiles homines per umbram quamdam nostros sequuti, quia veritatem Spiritus haurire non poterant, quod cœlum ac terras, lunæ quoque stellarumque micantium globos Spiritus intus alat, suis versibus indiderunt **. Ergo illi per Spiritum non negant virtutem subsistere creaturæ : nos qui legimus, denegamus? Sed flatilem putatis ab illis

---

* *Varietatem creatoris*, hoc est pluralitatem creatorum sive deorum. Namque quod bonum est boni principii, quod vero malum nonnisi mali principii opus esse manichæi adserebant. Unde necessitatem dualismi sui concludebant.

** Gregorius Nazianz. *Orat*. 37, testatur sancti Spiritus in orbis gubernatione operationem sub quibusdam nominum involucris designatam fuisse ab iis Ethnicorum, qui theologiæ majori floruerunt laude, propiusque ad nos accesserunt, nimirum ab Aristotele, Anaxagora, et Hermonymo, ut Elias Cret. interpretatur. Nec dubium est quin hoc loco Nazianzeni vestigiis insistat Ambrosius; verum cum scriberet Latinis hominibus, auctoritatem quæ iisdem notior esset, indicatam voluit. Petita fuit illa e lib. 6 Æneidos, ubi canitur:

Principio cœlum ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

spiritum designatum. Si illi auctorem omnium flatilem spiritum declararunt, nos dubitamus Spiritum Dei esse omnium creatorem?

37. Sed quid alienis immoror? Accipiant documentum evidens, nihil posse esse quod Spiritus sanctus negetur operatus, nec de Angelis, nec de Archangelis, nec de Thronis, nec de Dominationibus posse dubitari, quod ejus operatione subsistant; quandoquidem ipse secundum carnem Dominus, cui Angeli serviebant, Spiritu in Virginem superveniente, genitus sit; sicut et secundum Matthæum ad Joseph Angelus dixit: *Joseph fili David, noli timere accipere Mariam uxorem tuam; quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.* Et secundum Lucam dixit ad Mariam: *Spiritus sanctus superveniet in te.*

38. Opus ergo Spiritus Virginis partus est. Opus Spiritus fructus est ventris, secundum quod scriptum est: *Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui.* Opus Spiritus flos radicis est: ille, inquam, flos, de quo bene est prophetatum: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus adscendet.* Radix Jesse Patriarchæ familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus; qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex utero germinavit, sicut ipse dixit: *Ego flos campi, et lilium convallium.*

39. Flos odorem suum et succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit; ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis, nec contritus emarcuit, nec avulsus evanuit; et illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi cruoris colore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis æternæ vitæ munus exhalans. In hoc igitur Spiritus sanctus virgæ regalis flore requievit.

40. Bona virga, ut quidam putant, est caro Domini, quæ de radice terrena ad superna se subrigens, odoriferos sacræ fructus religionis circumtulit mundo, mysteria divinæ generationis, et gratiam cœlestibus altaribus superfundens.

41. Dubitare ergo non possumus Spiritum creatorem, quem Dominicæ cognoscimus incarnationis auctorem. Quis enim dubitet, cum in principio Evangelii habeas, quia Christi generatio sic erat: *Cum desponsata esset Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens ex Spiritu sancto**?

42. Nam licet plerique habeant, *de Spiritu;* græcus tamen unde transtulerunt latini, ἐκ πνεύματος ἁγίου dixit, hoc est, ex Spiritu sancto. Quod enim ex aliquo est, aut ex substantia est, aut ex potestate ejus. Ex substantia, sicut Filius, qui ait: *Ex ore Altissimi prodivi,* sicut Spiritus, *qui a Patre procedit;* de quo dicit Filius: *Ille me clarificabit; quia de meo accipiet.* Ex potestate autem, sicut illud est: *Unus Deus Pater, ex quo omnia.*

43. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex Spiritu sancto? Si quasi ex substantia: ergo Spiritus in carnem et ossa conversus est? Non utique. Si quasi ex operatione et potestate ejus Virgo concepit; quis neget Spiritum creatorem?

44. Quid quod etiam Job creatorem suum Spiritum evidenter ostendit dicens: *Spiritus divinus, qui fecit me?* Et divinum utique et creatorem uno versiculo demonstravit. Si igitur creator est Spiritus, non est utique creatura; creaturam enim Apostolus creatoremque divisit dicens: *Servierunt creaturæ potius quam creatori.*

45. Simul creatori admonet serviendum, damnando eos qui serviunt creaturæ, cum creatori servitium debeamus. Et quoniam creatorem Spiritum noverat, docet eidem serviendum, dicens: *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem, nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui Dei servimus.*

---

* Quid præpositiones *ex* et *de* inter se differant, luculenter explicat Augustinus: Ex ipso *autem non hoc significat, quod* de ipso. *Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autem omne quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. Ex ipso enim cœlum et terra; quia ipse fecit ea: non autem de ipso; quia non de substantia ejus*, etc. Item cum hæreticus quæreret de anima rationali *utrum vere ex Deo est? Augustinus dixit: Ex Deo, non de Deo.* Verumtamen non semper ea severitate loquuntur boni auctores, et ipse Ambrosius promiscue eodemque sensu has particulas passim usurpat.

46. Quod si quis de latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, græcos inspiciat codices, et advertat quia ibi scriptum est : οἱ πνευματι Θεοῦ λατρευοντες, quod interpretatur latinus : *qui Spiritui Dei servimus* *.

47. Ergo cum serviendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed creatori adserit serviendum ; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem, et in æternæ divinitatis honore venerandum ; quia scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.*

CAPUT VI.

Objicientibus ex verbis Amos creari Spiritum, reponitur hanc vocem illic intelligendam de vento, qui sæpius creatur : quod sane dici non potest de Spiritu sancto ; quippe qui et æternus sit, nec morte, aut hæretica in Patrem refusione resolvi possit. Quod si urgeant pervicacius eumdem locum de Spiritu sancto scriptum fuisse, docet recurrendum ad expositionem spiritualem ; Christum enim adventu suo tonitrua, id est, verborum divinorum vim firmavisse : per Spiritum autem humanam animam significari, sicut et carnem a Christo susceptam. Hujus porro cum quælibet Trinitatis persona vere sit creatrix, inde adstruitur Spiritum similiter incarnationis Domini auctorem esse, qui rerum omnium creator jam ante adsertus est.

48. Nec me præterit hæreticos objectare consuevisse ideo videri creatum Spiritum sanctum, quia plerique eorum ad argumentum adstruendæ suæ impietatis adsciscunt illud, quod Amos de flatu ventorum loquutus est, ut ipse propheticus sermo declarat. Sic enim habes : *Ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum, et nuntians in homines Christum suum, faciens lucem et nebulam, et adscendens super excelsa, Dominus Deus omnipotens nomen est ei.*

49. Si hinc faciunt quæstionem, quod creatum Spiritum dixit, quia creatur Spiritus Esdras nos docuit, dicens in quarto libro : *Et in die secundo iterum creasti spiritum firmamenti* ; tamen ut propositis inhæreamus, his videlicet quæ Amos dixit, nonne evidenter dictorum testificatur series de istius creatura mundi loquutum prophetam ?

50. Denique ita cœpit : *Ego Dominus firmans tonitruum, et creans spiritum.* Ipse ordo nos doceat ; nam si de Spiritu sancto dicere voluisset, non de tonitruo utique præmisisset. Neque enim antiquiora tonitrua sunt quam Spiritus sanctus : quamvis impii sint, tamen id non audent dicere. Deinde cum subjectum videamus esse de luce et nebula, nonne manifestum est quod de creatura mundi dictum intelligendum sit ? Cum enim fiunt aliquæ tempestates istius mundi, præcedere tonitrua, sequi ventorum flatus, cœlum nebulis caligare, lucem refundi ex tenebris, ipso usu quotidiano, exemploque cognoscimus. Nam etiam flatus ventorum spiritus dicitur, sicut scriptum est : *Ignis, et sulphur, et spiritus procellæ.*

51. Et ut scires quia hunc spiritum dixit, ait : *Firmans tonitruum, et creans spiritum* ; quia frequenter creantur ista, cum fiunt : Spiritus autem sanctus æternus est ; quem si quis audet dicere creatum, non potest tamen dicere quod quotidie creatur, sicut flabra ventorum. Denique ipsa Sapientia secundum suscepti loquuta corporis sacramentum, ait : *Dominus creavit me.* Quamvis ventura prophetaret, tamen quia prædestinatus erat Domini Salvatoris adventus ; non dixit, creat me, sed *creavit* ; ne frequenter, sed semel crederent ex virgine Maria Jesu corpus esse generandum.

52. Et hoc igitur quod velut quotidianam operationem Dei in tonitrui firmamento, et in spiritus creatione propheta declaravit, intelligere nefas est, ut de Spiritu sancto tale aliquid æstimemus, quem ipsi impii ante sæcula esse negare non possunt ; unde et semper eum esse, et semper manere pia adsertione testamur. Neque enim qui ante mundum superferebatur super aquas, potest videri cœpisse post mundum : aut multos esse Spiritus sanctos æstimari fas est, qui veluti quotidiana generatione gene-

* Vulgat. *spiritu servimus Deo*, quod mendum esse Augustinus contendit. Hinc corruptionis accusantur Arriani, qui in græcis codicibus pro οἱ Πνευματι Θεοῦ λατρευοντες, reposuerint οἱ πνευματι Θεῷ λατρευοντες.

rentur. Absit ut se quisquam tali impietate contaminet; ut dicat frequenter creari, aut umquam creari Spiritum sanctum. Cur enim frequenter creari videatur, non intelligo; nisi forte et mori eum credant frequenter, et frequenter creari. Sed quemadmodum mori potest Spiritus vitæ? Ergo si mori non potest, causam non habet cur sæpius sit creandus.

53. At qui aliter putant, in illud sacrilegium recidunt, ut non distinguant Spiritum sanctum, qui prolativum Verbum putant in Patrem redire *; prolativum Spiritum in Deum refundi; ut unius refusio sit, et quædam vicissitudo in varias formas se sæpe mutantis: cum Patris et Filii et Spiritus sancti manens semper immutabilisque distinctio, unitatem suæ teneat potestatis.

54. Si quis tamen propheticum dictum ideo derivandum putat ad interpretationem Spiritus sancti, quia habet: *Annuntians in homines Christum suum;* is ad incarnationis Dominicæ mysteria dictum facilius derivabit. Nam si te movet quia spiritum dixit, et ideo non hoc putas derivandum ad mysterium adsumtionis humanæ; prosequere Scripturas, et invenies optime congruere de Christo, de quo bene convenit æstimari quia firmavit tonitrua adventu suo, vim videlicet et sonum cœlestium scripturarum, quarum velut quodam tonitruo mentes nostræ redduntur adtonitæ; ut timere discamus, et reverentiam cœlestibus deferamus oraculis.

55. Denique in Evangelio fratres Domini filii tonitrui dicebantur; et cum vox Patris facta esset dicentis ad Filium: *Et honorificavi, et iterum honorificabo;* Judæi dicebant: *Tonitruum factum est illi.* Nam licet gratiam veritatis haurire non possent, tamen confitebantur inviti, et ignari mysterium loquebantur; eo quod magnum Patris de Filio testimonium resultabat. In Job quoque libro Scriptura dicit: *Firmamentum quoque tonitrui sui quis scit quando faciet?* Utique si ad hæc commotionum cœlestium tonitrua pertinerent, non futura eorum firmamenta, sed facta dixisset.

56. Ergo tonitrua ad sermones Domini retulit, quorum in omnem terram exivit sonus: spiritum autem hoc loco animam, quam suscepit rationabilem atque perfectam, intelligimus; quia Scriptura frequenter et animam hominis spiritus vocabulo designat, sicut habes: *Qui creat spiritum hominis in ipso.* Unde et Dominus animam suam spiritus appellatione significans ait: *In manus tuas commendo spiritum meum.*

57. Et ut scires quia de Jesu Domini descensione memoravit, addidit quod nuntiaret in homines Christum suum; annuntiavit enim in baptismate, dicens: *Tu es Filius meus dilectissimus, in quo bene complacui.* Annuntiavit in monte, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.* Annuntiavit in passione, cum sol recessit, maria terræque tremuerunt. Annuntiavit in centurione, qui ait: *Vere Dei Filius erat iste.*

58. Totum igitur hunc locum aut ad simplicem intellectum istius flatus qui vivendo hauritur, aut ad mysterium Dominici corporis referre debemus; nam si hic creatum dixisset Spiritum sanctum, utique et alibi idem Scriptura declarare potuisset, sicut de Filio Dei frequenter legimus quia secundum carnem et factus est et creatus.

59. Cujus tamen majestatem in eo ipso quod carnem pro nobis suscepit, considerare nos convenit; ut divinam potentiam in ipsa corporis adsumtione videamus. Etenim sicut legimus quia creavit Pater Dominicæ incarnationis sacramentum, creavit et Spiritus: ita etiam legimus quod et ipse Christus suum corpus creavit; creavit enim Pater, secundum quod scriptum est: *Dominus creavit me;* et alibi: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege.* Creavit et Spiritus illud omne mysterium, secundum quod legimus, quia *inventa est Maria in utero habens ex Spiritu sancto.*

60. Habes quia creavit Pater, creavit et Spiritus: accipe quia creavit et Filius Dei, dicente Salomone: *Sapientia*

* Vide de hac Verbi in Patrem refusione *De Fide*, lib. 5, cap. 13, num. 162.

fecit sibi domum. Ergo Spiritus sanctus qui creavit Dominicæ incarnationis sacramentum, quod super omnes est creaturas, quomodo esse potest creatura?

61. De generalitate autem supra ostendimus quia secundum carnem creator est noster Spiritus sanctus in homine exteriore : nunc ostendamus quia creator est noster, etiam secundum gratiæ sacramentum. Et sicut creat Pater ita creat et Filius, ita creat et Spiritus sanctus, sicut legimus, dicente Paulo : *Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur; ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis*.

CAPUT VII.

Creationis spiritalis seu regenerationis non minus auctorem Spiritum esse, quam Patrem ac Filium. In quo consistat illa creatio, ejusque præstantia : et quomodo quod membra et corpus Deo tribuere videntur sacri codices, debeat intelligi?

62. Ergo creat Pater in operibus bonis : creat et Filius; quia scriptum est : *Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus : qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*.

63. Similiter ex Spiritu secundum gratiam nos renasci Dominus ipse testatur, dicens : *Quod natum est ex carne, caro est; quia de carne natum est; et quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus Spiritus est. Noli mirari quia dixi tibi, Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, aut quo vadat; sic est omnis qui natus est de Spiritu*.

64. Claret igitur spiritalis quoque generationis auctorem esse Spiritum sanctum; quia secundum Deum creamur, ut filii Dei simus. Ergo cum ille nos in regnum suum per adoptionem sacræ regenerationis adsumserit, nos ei quod suum est, denegamus? Ille nos supernæ regenerationis fecit hæredes, nos hæreditatem vindicamus, refutamus auctorem? Sed non potest manere beneficium, cum auctor excluditur : nec auctor sine munere, nec sine auctore munus. Si vindicas gratiam, crede potentiam : si refutas potentiam, gratiam ne requiras. Qui Spiritum negavit, statim negavit et donum. Nam si auctor vilis, quomodo dona pretiosa? Cur nostris ipsi muneribus invidemus, spem imminuimus, dignitatem repudiamus, consolatorem negamus?

65. Sed illum negare non possumus. Absit enim ut negemus quod maximum est, cum Apostolus dicat : *Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis : sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum qui secundum Spiritum*. Iterum utique subauditur de superioribus, qui secundum Spiritum natus est. Qui ergo secundum Spiritum nascitur, secundum Deum nascitur. Renascimur autem, quando in interiore renovamur affectu, et exterioris hominis vetustatem deponimus. Et ideo ait iterum Apostolus : *Renovamini autem Spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in veritate, et justitia, et sanctitate*. Audiant quemadmodum unitatem divinæ operationis Scriptura signaverit. Qui renovatur Spiritu mentis, induit novum hominem, qui secundum Deum creatus est.

66. Sancti igitur Spiritus opus est regeneratio ista præstantior; et novi hujus hominis, qui creatur ad imaginem Dei, auctor est Spiritus : quem utique meliorem hoc exteriore esse nostro homine nemo dubitaverit. Siquidem cœlestem alterum, terrenum alterum Apostolus significavit dicens : *Qualis cœlestis, tales et cœlestes*.

67. Ergo cum cœlestem faciat gratia spiritalis, quod terrenum creare possit, etiam sensu debemus advertere, licet careamus exemplis. Dicit enim alibi sanctus Job : *Vivit Dominus, qui sic me judicat; et Omnipotens, qui ad amaritudinem perduxit animam meam : Spiritus autem divinus, qui est in naribus meis*. Non utique spiritum hic auram vitalem hanc et spiramentum corporeum designavit, sed nares hic interioris sui hominis significat, quibus vitæ odorem carpebat æternæ, et gratiam cœlestis

unguenti geminis quibusdam sensibus hauriebat.

68. Sunt enim nares spiritales, ut legimus, quas habet Sponsa Verbi, cui dicitur : *Et odor naris tuæ;* et alibi : *Odoratus est Dominus odorem suavitatis.* Sunt ergo quædam interioris membra hominis, cujus manus in actu, aures in auditu, pedes in processu quodam boni operis æstimantur. Itaque ex officiis, veluti quasdam colligimus membrorum figuras; neque enim in interiore homine secundum carnalia aliquid nos convenit opinari.

69. Et sunt quidam qui corporaliter Deum putant esse formatum, cum legunt aut manum ejus, aut digitum : nec advertunt quod hæc non propter formam scripta sint corporis; quia in divinitate nec membra, nec partes sunt : sed propter unitatem divinitatis expressa, ut credamus quia impossibile est a Patre Deo vel Filium, vel Spiritum sanctum separari; cum plenitudo divinitatis velut corporaliter habitet in substantia Trinitatis. Ideo igitur et Filius Patris dextera nuncupatur, sicut lectum est : *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me.*

CAPUT VIII.

Argutiam hæreticorum qui Deum idcirco dictitabant *in Spiritu*, non autem *cum Spiritu* glorificandum, ut hinc eumdem Spiritum esse inferiorem colligerent, diluit; quamobrem particulam *in* etiam Filio, immo et Patri quoque aptari planum facit : at e contrario *cum* creaturis etiam adtribui sine ulla divinitatis injuria; proindeque in iisdem præpositionibus simpliciter agnoscendam divinarum personarum conjunctionem.

70. Sed quid mirum si de verbis amentes homines faciunt quæstionem, cum faciant et de syllabis? Sunt enim qui hanc putent faciendam esse distantiam, quod dicant in Spiritu Deum, non cum Spiritu prædicandum : et ex una syllaba, vel usu quodam divinitatis æstimandum putent esse momentum, argumentantes quod si in Spiritu Deum prædicandum putent, ministerium sancti Spiritus signare videantur : si vero cum Spiritu dicant Dei vel virtutem esse, vel gloriam, societatem quamdam et communionem Patris et Filii et Spiritus sancti designare videantur.

71. Sed quis separet, quod non potest separari? quis dividat societatem, quam individuam Christus ostendit? *Ite,* inquit, *baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Numquid hic vel circa Patrem vel Filium vel Spiritum sanctum aut verbum mutavit, aut syllabam? Non utique : sed *In nomine,* inquit, *Patris et Filii et Spiritus sancti.* Idem de Spiritu quod de Patre et de se sonat. Unde nullum Spiritus sancti ministerium, sed consortium magis honoris aut operis, cum in Spiritu dicitur, æstimatur.

72. Considera et hic quia ad Patrem et Filium hoc opinionis vestræ præjudicium derivatur; quia hic non dixit : Cum Patris et Filii et Spiritus sancti nomine; sed *in nomine :* et tamen non ministerium aliquod Trinitatis hac syllaba exprimitur, sed potestas.

73. Denique ut scias quia fidei non præjudicat syllaba, sed commendat fides syllabam, et Paulus loquitur in Christo. Nec ideo minor Christus est, quia Paulus loquutus in Christo est, sicut habes : *Coram Deo in Christo loquimur.* Quemadmodum igitur Apostolus dicit quia in Christo loquimur; ita illud est quia loquimur in Spiritu, sicut ipse Apostolus dixit : *Nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Non subjectio itaque hoc loco Spiritus sancti, sed gratiæ copula designatur.

74. Et ut scias discretionem non esse de syllaba, alibi quoque ait : *Et hæc quidem fuistis : sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.* Quam multa possum hinc exempla proferre! Scriptum est enim : *Omnes vos unum estis in Christo Jesu;* et alibi : *Sanctificatis in Christo Jesu;* et iterum : *Ut nos essemus justitia Dei in ipso;* et alio loco : *Ut excidant a castitate, quæ est in Christo Jesu.*

75. Verum quid ago? Dum enim similiter dico scriptum esse de Filio, quemadmodum de Spiritu scriptum est,

magis illud incurro; ut non quia de Filio scriptum est, religiose dictum videatur de Spiritu: sed quia idem de Spiritu scriptum est, etiam de Filio propter Spiritum objiciant derogatum. Dicunt enim: Numquid de Deo Patre scriptum est?

76. Sed accipiant etiam de Deo Patre dictum: *In Domino laudabo verbum*; et alibi: *In Deo faciemus virtutem*; et: *In te commemoratio mea semper*; et: *In nomine tuo exsultabimus*; iterum alibi: *Ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta*; et Paulus: *In Deo qui omnia creavit*; et iterum: *Paulus et Sylvanus et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre et Domino Jesu Christo*; et in Evangelio: *Ego in Patre, et Pater in me*; et: *Pater qui in me manet*. Scriptum est etiam: *Qui gloriatur in Domino glorietur*; et alibi: *Vita autem nostra abscondita est cum Christo in Deo*. Numquid hic plus Filio quam Patri detulit, ut in Deo nos diceret esse cum Christo? aut numquid plus nostra conditio, quam Spiritus gratia sibi vindicat; ut nos possimus esse cum Christo, Spiritus sanctus esse non possit? Et cum Christus velit esse nobiscum, sicut ipse dixit: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et ipsi sint mecum*, dedignetur esse cum Spiritu? Scriptum est etiam: *Convenientibus vobis et meo Spiritu cum virtute Domini Jesu*. Ergo nos cum virtute Domini convenimus, et audemus dicere quod nolit Dominus Jesus cum Spiritu convenire, qui non dedignatur convenire nobiscum?

77. Nullam igitur distantiam putat Apostolus hac an illa syllaba utaris. Syllaba enim conjunctionis est, conjunctio autem sejunctionem non facit; neque enim si divideret, conjunctio diceretur.

78. Quid igitur te movet ut dicas quia gloria est Deo Patri, vel Christo ejus, vita, virtus, magnificentia, potestas in Spiritu sancto, et nolis dicere cum Spiritu sancto? An quia times ne et Spiritum cum Patre et Filio sociare videaris? Sed audi et de Spiritu scriptum: *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu*. Et alibi Deus pater dicit: *Et adorabunt te, et in te deprecabuntur*. In Christo orare nos debere Deus Pater dicit; et tu putas Spiritui derogari, si in eo gloria Christi esse dicatur?

79. Audi quod times de Spiritu confiteri, non timuisse de se sibi Apostolum vindicare; ait enim: *Dissolvi, et cum Christo esse multo melius*. Cum quo igitur est Apostolus, cum eo negas esse Spiritum, per quem Apostolus meruit esse cum Christo?

80. Quæ igitur ratio est, ut in Spiritu malis dicere, quam cum Spiritu gloriam Dei esse vel Christi? An quia si dicas in Spiritu, minor Christo Spiritus declaratur? Quamvis hoc refutabile sit, ut majorem Dominum facias et minorem; tamen cum lectum sit: *Quia pro nobis peccatum factus est Christus, ut nos essemus justitia Dei in ipso*; ille invenitur potissimus, in quo sumus non infimi. Sic et alibi habes: *Quia omnia in ipso constant*, hoc est, in ejus virtute. Nec comparari possunt illi, quæ in eo constant; quia ex virtute ejus ut constent, substantiam consequuntur.

81. Numquid igitur sic Deum regnare vultis in Spiritu, ut virtus Spiritus regnandi Deo principium quasi fons quidam substantiæ largiatur? Sed hoc impium est. Et ideo ut unam Patris et Filii et Spiritus sancti majores nostri dicerent potestatem, cum spiritu gloriam Christi esse memorabant, quo individuam copulam declararent.

82. Quomodo enim separatur Spiritus sanctus a Filio, cum *ipse Spiritus testimonium reddat spiritui nostro quod sumus filii Dei? Si autem filii, et hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi*. Quis igitur tam amens, qui conjunctionem Spiritus et Christi dissociet sempiternam; cum Spiritus etiam disjuncta connectat, per quem Christi efficimur cohæredes?

83. *Si tamen*, inquit, *compatimur, ut et conglorificemur*. Si nos ergo conglorificabimur cum Christo per Spiritum, quomodo et ipsum conglorificari Christo Spiritum recusamus? Dissociamus vitam Christi et Spiritus sancti, cum Spiritus dicat quod simul victuri sumus cum Dei Filio? Dicit enim Apostolus: *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod*

etiam simul vivemus cum illo; deinde alibi : *Si enim compatimur*, inquit, *et convivemus : nec solum convivemus, sed etiam conglorificabimur : nec solum conglorificabimur, sed etiam conregnabimus.*

84. Non est igitur in syllabis istis ulla discretio; utraque enim syllaba conjunctionis est. Denique sæpe reperimus in Scripturis alteram interpositam, et alteram intellectam, sicut scriptum est : *Introibo in domum tuam in holocaustis*, hoc est, cum holocaustis; et alibi : *Eduxit*, inquit, *eos in argento et auro*, hoc est, cum argento et auro. Alibi quoque ait : *Non egredieris in virtutibus nobiscum*; pro eo quod est, cum virtutibus. Ergo cum et in usu sermonis calumnia esse non possit, et ex sermone calumnia divinitati non debeat excitari, opus est ut ad justitiam corde credatur, et ex fide cordis fiat ad salutem in ore confessio. Sed qui corde non credunt, calumniam struunt verbis.

CAPUT IX.

Apostolicum locum quo hæretici, ut discrimen inducerent inter personas divinas, abutebantur, exponit : et declarata hæreticæ interpretationis impietate, ostendit locum integrum de singulis personis recte dici posse; quem tamen proprie ad Filium pertinere adstruit : postremo quod affirmaverat omnia ejusdem loci membra unicuique personæ convenire, multis confirmat testimoniis : et eo ipso quod Patri competit, ut dicatur *ex illo omnia*, eidem etiam tribui posse *per illum et in illo omnia* scite colligit.

85. Denique simile et illud est, quod aiunt discretionem esse, quia scriptum est : *Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum : et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, et nos per ipsum*. Volunt enim cum dicitur, *ex illo*, materiam designari : cum dicitur, *per illum*, quoddam vel instrumentum operis, vel ministerium declarari : cum autem dicitur, *in illo*, aut locus significetur aut tempus, in quo omnia facta videantur.

86. Ita igitur distantiam quamdam substantiæ probare desiderant, tamquam instrumentum ab operatore proprio vel auctore, et tamquam tempus aut locum ab instrumento dirimere gestientes. Numquid ergo alienus secundum naturam Filius a Patre; quia alienum instrumentum ab operatore proprio vel auctore? aut numquid alienus Filius a Spiritu; quia ab instrumenti genere aut locus separatur aut tempus?

87. Compara nunc adsertiones nostras. Illi volunt ex Deo tamquam ex natura Dei esse materiam, ut si dicas ex ligno arcam esse factam, ex lapide statuam : ita ex Deo materiam processisse, et eamdem materiam tamquam per instrumentum aliquod factam esse per Filium; ut non tam operatorem Filium, quam instrumentum operis esse declarent : et omnia ita facta in Spiritu, tamquam in aliquo loco facta vel tempore : singula singulis tribuunt, in commune omnia negant.

88. Verum nos ostendimus ita ex Deo Patre esse omnia, ut nec amiserit Deus Pater, quod vel per ipsum et in ipso omnia sint, nec tamquam ex materia ex ipso omnia sint : ita quoque per Dominum Filium esse omnia, ut non privatus sit eo, quod ex Filio sint omnia, et in ipso sint omnia : et ita omnia esse in Spiritu, ut doceamus omnia esse per Spiritum, et omnia esse de Spiritu.

89. Nam istæ syllabæ, sicut illæ de quibus superius diximus, se invicem signant. Non enim ita dixit Apostolus : Ex Deo omnia, et per Filium omnia; ut separabilem substantiam Patris Filiique signaret : sed ut inconfusibili distinctione quod alius Pater, alius sit Filius, edoceret. Non igitur tamquam compugnantes syllabæ istæ, sed tamquam sociæ atque concordes sunt; ut etiam uni sæpe conveniant, sicut scriptum est : *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

90. Quod si vere consideres unde translatum sit, de Filio dictum esse non ambiges. Dicit enim Apostolus secundum prophetiam Esaiæ : *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarus ejus fuit?* Et addidit : *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quod Esaias de operatore omnium dixit, sicut habes : *Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra, et rupes in*

statera? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?

91. Et addidit Apostolus: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quid est, *ex ipso?* Quod ex ipsius voluntate natura sit omnium, et ipse sit auctor omnium, quæ esse cœperunt. *Per ipsum*, quid est? Quia per ipsum constitutio et perseverantia omnibus impertita videatur. *In ipso*, quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio, et inenarrabili amore auctorem vitæ et ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: *Oculi omnium in te sperant;* et: *Aperis manum tuam, et imples omnem animam bona voluntate.*

92. De Patre quoque si dicas: ideo *ex ipso*, quia ex ipso operatrix Sapientia, quæ omnibus ex sua et Patris voluntate dedit esse, quæ non erant: *Per ipsum*, quia per Sapientiam ejus facta sunt omnia: *In ipso*, quia ipse est vivificatoriæ fons substantiæ, in quo vivimus et sumus et movemur.

93. Ex Spiritu quoque, ut per ipsum formati, per ipsum firmati, in ipso roborati, vitæ capiamus munus æternæ.

94. Cum hæc igitur vel Patri vel Filio vel Spiritui sancto convenire videantur, nihil utique humile in his certum est declarari; cum et ex Filio dicamus esse pleraque, et multa per Patrem, sicut habes de Filio dictum: *Ut augeamur in ipso per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum*, inquit, *corpus compactum et connexum per omnem juncturam ministrationis in mensuram uniuscujusque partis, augmentum corporis facit in ædificationem sui in caritate.* Et iterum ad Colossenses de his qui non haberent cognitionem unigeniti Filii Dei: *Quia non tenent*, inquit, *caput, ex quo omne corpus per compaginationes et colligationes subministratum et copulatum crescit in incrementum Dei;* caput enim Christum esse Ecclesiæ supra diximus. Et alibi habes quia *de plenitudine ejus nos omnes accepimus.* Et ipse Dominus dixit: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Et supra ait: *Cognovi virtutem exisse de me.*

95. Similiter ut agnoscas unitatem, etiam de Spiritu dicitur: *Quia qui seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam.* Et Johannes ait: *Ex hoc cognoscimus quia in nobis est, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.* Et Angelus dicit: *Quod ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.* Et Dominus ait quia *quod natum est de Spiritu, Spiritus est.*

96. Ergo sicut ex Patre legimus esse omnia, ita et ex Filio posse dici omnia, per quem omnia sunt: et ex Spiritu esse omnia, in quo omnia sunt, testimoniis edocemur.

97. Nunc consideremus utrum per Patrem esse aliquid docere possimus. Sed scriptum est: *Paulus servus Christi per voluntatem Dei;* et alibi: *Unde jam non es servus, sed Filius: si autem Filius, et hæres per Deum;* et alibi: *Sicut resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris.* Et alibi Deus Pater ad Filium dicit: *Ecce proselyti venient ad te per me.*

98. Multa reperies alia, si quæras per Patrem facta. Numquid ideo minor Pater, quia in Filio et ex Filio pleraque esse legimus: et per Patrem facta vel data plurima in scripturis cœlestibus reperimus?

99. Sed etiam per Spiritum similiter legimus facta pleraque, sicut habes: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum*, et alibi: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum;* et ad Ephesios: *Confortari per Spiritum ejus;* et ad Corinthios: *Alii enim datur per Spiritum sermo sapientiæ;* et alibi: *Si autem per Spiritum facta carnis mortificaveritis, vivetis;* et supra: *Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificavit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.*

100. Sed fortasse dicat: Ostende mihi specialiter lectum, quia ex Filio omnia, vel ex Spiritu omnia. At ego refero, ut et illi mihi lectum esse ostendant quia per Patrem omnia. Sed cum hæc vel Patri probaverimus, vel Filio, vel Spiritui sancto convenire, nec ullam ex hujusmodi syllabis nasci posse divinæ distantiam potestatis; non est dubium quin per quem omnia, ex eo omnia: et ex quo omnia, per eum omnia: et in quo omnia, per eum vel ex eo omnia esse intelligere debeamus. Omnis enim

creatura et ex voluntate, et per operationem et in virtute est Trinitatis, sicut scriptum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; et alibi : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.*

CAPUT X.

Probaturus unam Trinitatis esse voluntatem, vocationem atque jussionem, docet non secus ac Pater et Filius Ecclesiam vocarunt, ita et Spiritum eam vocasse; idque ex electione Pauli et Barnabæ ostendit, sed potissimum ex missione Patri ad Cornelium. Hic obiter ejusdem Spiritus potestate, ac trina Petri confessione perstrictis, in ejusdem apostoli visione adumbratam fuisse declarat vocationem gentium, quæ cum prius ferarum similes exstitissent, Spiritus opera deposuere feritatem. Tum ubi superiora ex alio loco stabilivit, in Hieremia in lacum a Judæis demisso, et inde educto ab Abdemelech, Spiritus sancti ab iisdem Judæis contemptui habiti, et a gentibus quas mundavit, honorati symbolum præivisse demonstrat.

101. Nec solum una operatio est ubique Patris et Filii et Spiritus sancti, sed etiam una atque eadem voluntas, una vocatio, una præceptio : quod licet in illo magno ac salutari Ecclesiæ spectare mysterio. Sicut enim Pater vocavit gentes ad Ecclesiam, dicens : *Vocabo non plebem meam, plebem meam : et non dilectam, dilectam*; et alibi : *Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus* : ita etiam Dominus Jesus ad evocandam et congregandam Ecclesiam Paulum a se dicit electum, sicut habes ad Ananiam dictum a Domino Jesu : *Vade, quoniam vas electionis est mihi hic ad ferendum nomen meum coram gentibus.*

102. Sicut ergo Pater Deus vocavit Ecclesiam, ita vocavit et Christus : et quemadmodum Christus vocavit, ita vocavit et Spiritus, dicens : *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos. Tunc jejunantes*, inquit, *et orantes, imposuerunt eis manus, et dimiserunt eos. Ipsi autem præmissi ab Spiritu sancto devenerunt in Seleuciam.* Ergo non solum Christi, sed etiam Spiritus sancti imperio apostolatum Paulus accepit, et ad congregationem gentium festinavit.

103. Nec solus Paulus, sed etiam Petrus, sicut legimus in Actibus apostolorum. Nam cum in oratione vidisset cœlum apertum, et quatuor initiis ligatum vas quoddam, tamquam linteum in quo erant omnia genera quadrupedum et ferarum et volucrum cœli, *facta est vox ad eum : Surge, occide, et manduca. Et Petrus dixit : Absit, Domine : numquam manducavi commune et immundum. Et vox rursus ad eum : Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris. Hoc autem factum est per te, et receptum est vas in cœlum.* Ergo cum hoc secum Petrus tacitus cogitaret, et venissent ad eum Cornelii servuli ab Angelo destinati, ait illi Spiritus : *Ecce viri quærunt te; surge itaque, et descende, et vade cum eis : ne dubites; quoniam ego misi illos.*

104. Quam evidenter expressit suam Spiritus sanctus potestatem! Primo omnium quia adspiravit oranti, adfuit deprecanti : deinde quoniam vocatus Petrus respondit, *Domine*, et ideo secundum evidentius meruit oraculum, quia confessus est Dominum. Sed quis iste sit Dominus Scriptura declarat; respondenti enim, is utique cui responderat, loquebatur : Spiritum autem ostendunt sequentia declaratum; quia ipse qui mysterium figurabat, mysterium revelabat.

105. Simul illud adverte quia tertio repetita figura mysterii operationem Trinitatis expressit. Et ideo in mysteriis * interrogatio trina defertur, et confirmatio trina celebratur ; nec potest quis nisi trina confessione purgari. Unde et ipse Petrus in Evangelio tertio interrogatur, utrum diligat Dominum ; ut trina responsione vincula, quæ Dominum negando contraxerat, et quibus se ipse ligavit, absolverentur.

106. Tum deinde quia ad Cornelium Angelus mittitur, Petrum Spiritus sanctus alloquitur : *Oculi enim Domini super fideles terræ.* Nec illud otiosum, quod cum in superioribus præmisisset ; *Quod Deus mundavit, tu ne commune dixeris;*

* *In mysteriis*, hoc loco idem significat atque in sacramento baptismatis. Clarum quippe est trinas illas interrogationes ac responsiones hic designari, lib. 2, *de sacram.* cap. 7, describuntur.

subito decidit super gentiles, ut mundaret eos Spiritus sanctus; unde ostenditur operationem Spiritus operationem esse divinam. Petrus autem missus ab Spiritu, non exspectavit imperium Dei Patris, sed ipsius quoque Spiritus illud est confessus oraculum, ipsius Spiritus gratiam esse testatus est dicens: *Si ergo eamdem gratiam illis concessit Deus, sicut et nobis; ego quis eram, qui prohiberem Deum?*

107. Spiritus ergo sanctus est, qui nos ab illa gentili colluvione mundavit. In illis enim generibus quadrupedum, et ferarum et volucrum figura erat conditionis humanæ, quæ ferarum modo bestialem videtur induta sævitiam, nisi Spiritus sanctificatione mitescat. Bona ergo gratia, quæ ferinam rabiem spirituali simplicitate commutat: *Eramus enim et nos aliquando insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis: nunc autem per renovationem Spiritus hæredes Christi, Angelorum cœpimus esse cohæredes.*

108. Itaque Spiritu videns sanctus propheta David ex feris nos similes futuros esse cœlestium: *Increpa*, inquit, *feras silvæ*, silvam videlicet significans non ferarum fragosam cursibus, nec bestiarum gemitibus inhorrentem, sed illam silvam de qua scriptum est: *Invenimus eam in campis silvæ.* In qua, sicut dixit Propheta: *Justus ut palma florebit, et velut cedrus quæ in Libano est, multiplicabitur.* Illa silva, quæ Verbi cœlestis alimoniam propheticarum verticibus arborum concussa defluxit. Illa silva, ad quam Paulus lupus quidem raptor intravit, sed pastor exivit: *In omnem* enim *terram exivit sonus eorum.*

109. Eramus ergo feræ, et ideo dicit Dominus: *Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces.* Sed per Spiritum sanctum jam leonum sævitia, pardorum varietas, astutia vulpium, luporum rapacitas de nostris exolevit affectibus. Magna igitur gratia, quæ cœlo terras mutavit; ut conversatio nostra, sicut Apostolus dixit, in cœlis sit, qui ante sicut feræ errabamus in silvis.

110. Sed nec hoc tantum loco Petrus apostolus, sed etiam alibi in eodem libro a Spiritu sancto ædificatam Ecclesiam demonstravit. Habes enim dixisse eum: *Deus qui novit corda hominum, testimonium perhibuit, dans his Spiritum sanctum, sicut et nobis; et nihil discrevit inter nos et illos, mundans per fidem corda eorum.* In quo illud est contuendum, quia sicut Christus lapis est angularis, qui unitatem plebis utriusque connexuit; ita etiam Spiritus sanctus non discrevit utriusque populi corda, sed junxit.

111. Non ergo tamquam Judæus contemnas Filium, quem annuntiaverunt prophetæ; contemnas etiam Spiritum sanctum, contemnas Esaiam, contemnas Hieremiam, quem de lacu Judaicæ domus ille adsumtus a Domino pannis et funibus elevavit. Verbum enim propheticum despiciens, in lacum demerserat eum populus Judæorum. Nec quisquam inventus est de Judæis qui levaret prophetam, sed unus Æthiops Abdemelech, sicut Scriptura testatur.

112. In quo nomine figura pulcherrima est, quia sermonem propheticum, quem Judæi velut in cœnum suæ mentis carnisque detruserant, nos videlicet ex gentibus peccatores, nigri ante delictis, et quondam infructuosi elevavimus de profundo. Et ideo scriptum est: *Æthiopia prævenabit manus suas Deo.* In quo sanctæ Ecclesiæ species significatur, quæ ait in Canticis canticorum: *Nigra sum et decora, filiæ Hierusalem;* nigra per culpam, decora per gratiam: nigra per conditionem, decora per redemtionem: aut certe nigra exercitii sui pulvere. Nigra ergo, dum præliatur: decora est, dum victoriæ suæ insignibus coronatur.

113. Et bene funibus levatur propheta; fidelis enim dixit: *Funes ceciderunt mihi in præclaris.* Bene pannis; quia ipse Dominus, excusantibus his qui primo ad nuptias vocati fuerant, ad exitus viarum misit; ut quotquot invenirentur et boni et mali, ad nuptias vocarentur. His itaque pannis propheticum verbum levavit e cœno.

———

CAPUT IX.

Imitaturos nos Abdemelech, si credamus Filium et Spiritum sanctum omnia cognoscere. Spiritui cognitionem hanc tribui in Scripturis, Filio quoque eamdem attribui. Filium a Spiritu clarificari, sicut et a Filio Spiritum: item ex eo quod Patrem, Filium atque Spiritum legamus eadem loqui, ac revelare, unitatem in ipsis naturæ et scientiæ agnoscendam: denique quod *alia Dei scrutatur Spiritus*, ignorantiæ non esse; cum Pater et Filius etiam dicantur scrutatores, et Paulus tametsi a Christo Domino electus, edoctus tamen fuerit a Spiritu.

114. Eris igitur et tu Abdemelech, hoc est, adsumtus a Domino, si de profundo gentilis imprudentiæ levaveris Dei Verbum: si credideris quia non fallitur, non præteritur Dei Filius, non ignorat quæ futura sunt; non fallitur etiam Spiritus sanctus, de quo dicit Dominus: *Cum venerit autem ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem*. Qui dicit *omnem*, nihil præterit, non diem, non horam, non præterita, non futura.

115. Et ut scias quia et omnia novit, et futura annuntiat, et unius est scientiæ cum Patre et Filio; audi quid dicat de eo Dei veritas: *Non enim loquetur a semetipso, sed quæ audierit, loquetur: et quæ evenient, annuntiabit vobis.*

116. Itaque ut advertas quia novit omnia, cum diceret Filius: *De die autem illa et hora nemo novit, neque Angeli cœlorum*; excepit Spiritum sanctum. Si autem exceptus est Spiritus sanctus ab ignorantia, quomodo non exceptus est Dei Filius?

117. Sed dicis quia cum Angelis annumeraverit et Dei Filium. Annumeravit quidem Filium, sed non annumeravit et Spiritum. Aut fatere igitur potiorem esse Spiritum sanctum Dei Filio, ut jam non solum quasi Arrianus, sed etiam quasi Photinianus loquaris: aut agnosce quo referre debeas, quod nescire Filium dixit. Etenim quasi homo annumerari creaturis potuit, qui creatus est.

118. Quod si vis discere quia novit omnia, et præscientiam habet omnium Dei Filius futurorum, quæ Filio incognita putas, ea de Filio Spiritus sanctus accepit. Accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius: *Ille*, inquit, *me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quid igitur hac evidentius unitate? quæ habet Pater, Filii sunt: quæ habet Filius, accepit et Spiritus.

119. Accipe tamen quia novit judicii diem Filius. Lectum est in Zacharia: *Et veniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo. In illa die non erit lumen, sed frigus et gelu: et erit dies una, et dies illa nota Domino.* Hæc igitur dies nota Domino, qui veniet cum sanctis suis, secundo nos illuminaturus adventu.

120. Sed quod orsi sumus de Spiritu, persequamur. Habes enim in eo quod prætulimus exemplo, quia Filius dicit de Spiritu: *Ille me clarificabit*. Clarificat ergo Spiritus Filium, sicut clarificat et Pater: sed etiam Spiritum clarificat Dei Filius, sicut supra diximus. Non est ergo infirmus, qui reddit mutuam claritatem per unitatem lucis æternæ: nec inferior sancto Spiritu, cujus hoc ipsum est, quod clarificatur ab Spiritu.

121. Adsumeris ergo et tu, si credas quia hoc loquutus est Spiritus, quod loquutus est Pater, quod loquutus est Filius. Denique Paulus ideo adsumtus est, quia sic credidit, sic docuit, quia *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus se, nobis revelavit per Spiritum suum*, sicut scriptum est. Et ideo revelationis Spiritus dicitur, sicut habes: *Dat enim Deus sic præparantibus se Spiritum sapientiæ et revelationis in agnitionem ejus.*

122. Unitas igitur est scientiæ, quando sicut Pater revelat, qui dat Spiritum revelationis, sic revelat et Filius; quia scriptum est: *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Plus dixit de Filio, non quod plus habeat quam Pater, sed ne minus habere credatur. Nec immerito sic revelatur Pater a Filio; quia sic novit Patrem Filius, quemadmodum Filium Pater novit.

123. Accipe nunc quia Deum Patrem

novit et Spiritus; scriptum est enim quia *sicut ea quæ hominis sunt, nemo novit nisi spiritus qui in ipso est : sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei.* *Nemo*, inquit, *cognovit*, *nisi Spiritus Dei*. Numquid exclusus est Dei Filius? Non utique; quia nec Spiritus sanctus exclusus est, cum dicitur : *Neque Patrem quis novit*, *nisi Filius*.

124. Ergo unius et Pater et Filius et Spiritus sanctus et naturæ sunt et scientiæ. Neque cum omnibus quæ per Filium facta sunt, annumerandus est Spiritus, cum Deum Patrem noverit, quem (sicut scriptum est) quis potest nosse nisi Filius? Sed et Spiritus sanctus novit. Quid ergo? Cum dicitur universitas creaturarum, non Spiritus sanctus comprehenditur.

125. Nunc velim respondeant, quid est in homine, quod cognoscat quæ sunt hominis? Utique rationabile, quod cæteris animæ virtutibus supereminet, et quo præcipua natura hominis æstimatur. Quid est igitur Spiritus, qui alta Dei novit, per quem Deus omnipotens revelatur? Numquid plenitudine divinitatis inferior est, qui ejusdem cum Patre substantiæ etiam hoc exemplo probatur? Aut aliquid ignorat, qui novit consilia Dei, et mysteria ejus ab initio abscondita? Quid est quod nesciat, qui novit omnia quæ Dei sunt? *Spiritus* enim *etiam alta Dei scrutatur*.

126. Ac ne putes quod scrutetur incognita, et ideo scrutetur, ut discat id quod ignoret; ante præmisit quia revelavit nobis Deus per Spiritum suum : simul ut disceres quia novit Spiritus quæ nobis per ipsum Spiritum revelantur, in posterioribus ait : *Quis enim scit hominum quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui in ipso est : sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Ergo si hominis spiritus novit quæ hominis sunt, et antequam scrutetur novit, potestne aliquid Dei esse, quod Spiritus Dei nesciat? De quo non otiose Apostolus dixit : *Quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei*; non quod scrutando cognoverit, sed noverit per naturam : non quod accidens in eo scientia divinorum, sed cognitio naturalis sit.

127. Verum si te movet quia dixit, *scrutatur*; accipe quia id quoque de Deo scriptum est, eo quod sit scrutator cordis et renum. Ipse enim dixit : *Ego sum scrutans corda et renes.* Etiam de Filio Dei habes ad Hebræos : *Qui scrutator est animi et cogitationis.* Unde liquet quia nemo inferior superioris scrutatur interna; divinæ enim solius est potestatis occulta novisse. Similiter ergo scrutator est Spiritus sanctus ut Pater, similiter scrutator et Filius : cujus proprietate sermonis id exprimitur; ut videatur nihil esse quod nesciat, quem nihil præterit.

128. Denique ille electus a Christo, instructus ab Spiritu est. Nam sicut ipse testatur, per Spiritum divini cognitionem consequutus arcani, ostendit quia et novit Spiritus Deum, et ea nobis quæ Dei sunt, Spiritus revelavit, sicut revelavit et Filius. Et addidit : *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur, non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus, et virtute Dei?*

CAPUT XII.

Probato Spiritum æque revelare ac Patrem et Filium, quomodo non loquatur a se idem Spiritus, explicatur; ostenditurque non cogitanda in ipso corporea organa, nec ullam inferioritatem ex eo fingendam, quod audire legatur; quando idem Filio esset adtribuendum; immo vero etiam Patri, cum et ipse audiat Filium. Spiritum igitur eo sensu audire et clarificare Filium, quod eum prophetis atque apostolis revelavit; qua ex re operationis trium personarum unitas adstruitur : et cum eadem Spiritus operetur quæ Pater, eadem quoque declaratur utriusque esse substantia.

129. PROBATUM est igitur quia sicut Deus nobis quæ sua sunt, ita et Filius quæ Dei sunt, ita etiam Spiritus revelavit. Ex uno enim Spiritu per unum Filium in unum Patrem cognitio nostra procedit : et ex uno Patre per unum Filium in unum Spiritum sanctum bonitas et sanctificatio et imperiale jus æternæ traditur potestatis. Ubi ergo

ostensio Spiritus, ibi Dei virtus : nec potest esse discretio, ubi opus unum est. Et ideo quod loquitur Filius, loquitur et Pater : et quod Pater loquitur, loquitur et Filius : et quod loquitur Pater et Filius loquitur et Spiritus sanctus.

131. Unde et de Spiritu Filius Dei dixit : *Non enim loquetur a se*, hoc est, non sine mea et Patris communione; neque enim divisus ac separatus est Spiritus, sed quæ audit, loquitur : audit videlicet per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ. Neque enim foraminibus aliquibus corporalibus recipit auditum, et quibusdam divina modulis carnalibus vox resultat, vel audit id quod ignorat; quoniam in rebus humanis scientiam plerumque auditus operatur, et tamen nec in ipsis hominibus semper alloquium corporale, aut carnalis auditus est : *Qui* enim *loquitur linguis, non hominibus*, inquit, *loquitur, sed Deo. Nemo enim audit, Spiritu autem loquitur mysteria.*

132. Ergo si in hominibus non semper auditus est corporalis; in Deo tu infirmitatis humanæ sonitus, et quædam organa exigis carnalis auditus; cum ideo audire dicatur, ut scire credatur? Nos enim id scimus, quod audierimus, et ante audimus, ut scire possimus : in Deo autem qui novit omnia antequam fiant, scientia præcedit auditum. Itaque ut quod velit Pater, Filium non ignorare dicamus, audisse memoramus : sed non in Deo sonus, neque syllaba, quæ significare solent indicium voluntatis; sed voluntatis unitas divinis quidem intelligitur arcanis, nostris autem significatur indiciis.

133. Quid est ergo : *Non enim a se loquetur?* Hoc est, non sine me loquetur; quia loquitur veritatem, sapientiam adspirat. Non sine Patre loquitur, quia Dei Spiritus est : non a se audit, quoniam ex Deo omnia.

134. Omnia accepit a Patre Filius; quia ipse dixit : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo.* Omnia Patris habet Filius; quia iterum ait : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Et quæ accepit ipse per unitatem naturæ, ex ipso per eamdem unitatem accepit et Spiritus, sicut ipse Dominus Jesus declarat, de Spiritu suo dicens : *Propterea dixit, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quod ergo loquitur Spiritus, Filii est : quod dedit Filius, Patris est. Ita nihil a se aut Filius loquitur aut Spiritus, quia nihil extra se Trinitas loquitur.

135. Quod si ad infirmitatem Spiritus sancti, et quamdam corporeæ similitudinem vilitatis id derivari contendas, etiam ad Filii injuriam derivabis; quia et de se Filius dixit : *Sicut audio, judico;* et, *Non potest aliud facere Filius, nisi quod viderit facientem Patrem.* Si enim verum est, sicut verum est, quod dixit Filius : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* et secundum divinitatem unum est cum Patre Filius, unum per substantiam naturalem, non unus secundum Sabellianam perfidiam. Quod unum utique est per substantiæ proprietatem, non potest separari; et ideo non potest Filius facere, nisi quod audierit a Patre; quia in æternum est permanens Dei Verbum, nec umquam Pater a Filii operatione dividitur : et quod operatur Filius scit Patrem velle : et quod vult Pater, Filius novit operari.

136. Denique ne vel in tempore, vel in ordine aliquam inter Patrem et Filium putares operis esse distantiam, sed ejusdem operationis crederes unitatem : *Et opera*, inquit, *quæ ego facio, ipse facit.* Et rursus ne discretionem aliquam in operis distinctione sentires, sed idem velle, idem facere, idem posse Patrem et Filium judicares, dicit tibi Sapientia de Patre : *Quæcumque enim ille fecerit, eadem et Filius facit similiter.* Non ergo alicui prior vel secundus est actus, sed idem unius operationis effectus. Et ideo nihil a se posse facere Filius dicitur; quia a Patre non potest ejus operatio separari. Similiter et Spiritus sancti operatio non secernitur. Unde etiam ea quæ loquitur, audire a Patre dicitur.

137. Quid si doceo quia et Pater audit Filium, sicut et Filius audit Patrem? Habes enim scriptum in Evangelio, quia dicit Filius : *Pater, gratias tibi ago, quia audisti me.* Quomodo audivit Pater Filium, cum Filius nihil ad Pa-

trem in superioribus de Lazaro sit loquutus? Ac ne putares quia semel a Patre auditus est Filius, addidit : *Et ego sciebam quia semper me audis.* Ergo non subjectæ obedientiæ, sed unitatis auditus est sempiternæ.

138. Similiter igitur et audire a Patre Spiritus, et clarificare Filium dicitur. Clarificare ideo, quia docuit nos Spiritus sanctus Filium Dei imaginem esse invisibilis Dei, et splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus; Spiritus enim et in patriarchis et in prophetis loquutus est : et apostoli denique tunc perfectiores esse cœperunt, posteaquam Spiritum receperunt. Nulla ergo distantia divinæ virtutis et gratiæ, nam licet *divisiones gratiarum sint, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sint, idem autem Dominus : et divisiones operationum sint, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Divisiones sunt munerum, non separationes Trinitatis.

139. Denique idem est Deus qui operatur omnia in omnibus; ut scias quia non est discretio operationis inter Deum Patrem et Spiritum sanctum, quando ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater Deus, qui operatur omnia in omnibus. Nam cum operetur omnia in omnibus Pater : *Alii tamen datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.*

140. Non est ergo dubium, quin ea quæ operatur Pater, operetur et Spiritus. Nec ex præcepto, sicut qui corporaliter audit, operatur : sed ex voluntate, qui sui est liber arbitrii, non alienæ famulus potestatis. Non enim quasi jussus obtemperat, sed quasi largitor suæ moderator est largitatis.

141. Vide nunc interim utrum omnia operari dicas Spiritum, quæ operatur et Pater; negare tamen non potes quia operatur Pater, quæ operatur Spiritus sanctus : alioquin non omnia operatur Pater, si non operatur ea quæ operatur et Spiritus. Quod si ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater; cum Spiritus operationes suas pro voluntate sua dividat, necesse est id quod dividit Spiritus, aut invito Patre Deo, dicas eum ex sua voluntate dividere : aut si idem velle dixeris Patrem, quod vult Spiritus sanctus; necesse est ut unitatem voluntatis operationisque divinæ vel invitus, et si non corde, saltem ore fatearis.

142. Quod si unius et voluntatis et operationis est cum Patre Deo Spiritus sanctus, unius etiam substantiæ est; quoniam ex operibus suis creator agnoscitur. *Idem* igitur *Spiritus, idem,* inquit, *Dominus, idem,* inquit, *Deus.* Et si Spiritum dicas, idem est : et si Dominum dicas, idem est : et si Deum dicas, idem est. Non idem ut ipse Pater, ipse Filius, ipse sit Spiritus : sed quia et Pater et Filius ejusdem est potestatis. Idem ergo est per substantiam atque virtutem; quia non est in divinitate vel Sabelliana confusio, vel Arriana discretio, vel terrena corporalisque mutatio.

CAPUT XIII.

Prophetiam fuisse non solum a Patre ac Filio, sed etiam a Spiritu : hujus quoque idem cum eis imperium atque operationem in apostolos significari, et inde in tribus intelligendam imperii, constitutionis largitatisque unitatem : non timendum tamen ex eo consortio præjudicium ; cum illud nec in humana amicitia locum habeat. Denique hanc esse apostolicæ fidei hæreditatem hinc confirmatur, quod apostoli scribantur Spiritui sancto obtemperasse.

143. Accipe aliud, sancte Imperator, in causa validum exemplum * et tibi notum. *Multifariam,* inquit, *et multis modis etiam Deus loquutus est patribus in prophetis.* Et Sapientia Dei dixit : *Mittam prophetas et apostolos.* Et *alii datur,* sicut scriptum est, *per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii pro-*

* *Exemplum*, hic est alibi in hoc libro, idem est ac *testimonium*

phetia. Ergo secundum Apostolum non solum per Patrem et Filium, sed etiam per Spiritum sanctum prophetia; et ideo unum munus, una est gratia. Habes ergo quia etiam Spiritus auctor est prophetiarum.

144. Apostoli quoque dixerunt : *Visum est Spiritui sancto et nobis*. Et cum dicunt, *visum*, non solum operatorem gratiæ, sed etiam auctorem imperatæ exsecutionis ostendunt. Sicut enim de Deo legimus : *Placuit Deo*; ita etiam cum dicitur quia *visum est Spiritui sancto*, arbiter suæ exprimitur potestatis.

145. Et quomodo non arbiter, qui ea quæ vult, loquitur, quæ vult, mandat; sicut mandat Pater, mandat et Filius? Sicut enim audivit Paulus vocem dicentem sibi : *Ego sum*, inquit, *Jesus*, *quem tu persequeris*; ita etiam Spiritus Paulum et Silam vetuit ire in Bithyniam. Et sicut Pater loquutus est per prophetas, ita etiam de Spiritu Agabus dicit : *Hæc dicit Spiritus sanctus : Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt eum in Hierusalem*. Et sicut misit Sapientia apostolos, dicens : *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium*; sic et Spiritus sanctus dicit : *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos*. Itaque præmissi a Spiritu sancto, quod infra Scriptura indicat, nullam discretionem inter cæteros habuerunt apostolos, quasi aliter a Patre Deo, aliter a Spiritu mitterentur.

146. Denique cum Paulus missus esset a Spiritu, et vas electionis erat Christi, et Deum in se operatum esse commemorat, dicens : *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi ad gentes*. Cum igitur idem sit operatus in Paulo, qui est operatus in Petro, hoc utique ostenditur cum Spiritus sit operatus in Paulo, quod etiam in Petro Spiritus sanctus operatus sit. Sed et Deum Patrem in se operatum Petrus ipse testatur, sicut est in Actibus apostolorum, quia surgens Petrus dixit ad eos : *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii*. Ecce igitur in Petro Deus gratiam prædicationis operatus est. In quo utique cum per Christum electus sit et adsumtus, operationem Christi quis audeat diffiteri, cum ipse Dominus dicat : *Pasce agniculos meos?*

147. Una igitur operatio Patris et Filii et Spiritus sancti : nisi forte hoc putetis, qui negatis ejusdem erga apostolos operis unitatem, ideo operatum Patrem, ideo operatum Spiritum in Petro, in quo Filius operatus fuerat, quasi ei Filii operatio minime redundaret ad gratiam. Et ideo velut adjunctis atque collatis viribus Patris et Filii et Spiritus sancti operationem fuisse multiplicem, ne ad confirmandum Petrum Christi solius operatio vacillaret.

148. Nec solum una operatio in Petro Patris et Filii et Spiritus sancti invenitur, sed etiam in omnibus apostolis divinæ operationis unitas revelatur, et quædam supernæ constitutionis auctoritas. Operatio enim divina habet imperium, non habet ministerium; neque enim cum operatur Deus, aut labore aliquid extundit, aut arte : sed *dixit, et facta sunt*. Dixit, *Fiat lux*, *et facta est lux*; in præcepto enim Dei operationis effectus est.

149. Hanc igitur regalem quamdam etiam sancto Spiritui potestatem Scripturarum testificatione delatam, si velimus advertere, facile possumus reperire; omnesque apostolos non solum Christi fuisse discipulos revelabitur, sed etiam Patris et Filii et Spiritus sancti ministros. Sicut etiam Doctor gentium docet dicens : *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores : deinde virtutes, gratiam curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum*.

150. Ecce Deus posuit apostolos, posuit prophetas atque doctores, dedit curationum gratiam, quam supra habes dari per Spiritum sanctum, dedit genera linguarum. Sed tamen non omnes apostoli, non omnes prophetæ; non omnes doctores. Non omnes, inquit, habent gratiam curationum, neque omnes, inquit, linguis loquuntur. In singulis enim hominibus universa dona divina esse non possunt : pro captu unusquisque id accipit, quod aut desiderat, aut mere-

tur. Sed non hujus infirmitatis similis potentia Trinitatis, quæ omnium munifica gratiarum est.

151. Denique posuit apostolos Deus. Hos quos Deus posuit in Ecclesia, Christus elegit, et apostolos ordinavit, et in orbem direxit dicens : *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit : qui vero non crediderit, damnabitur. Signa autem credentes ista sequentur : in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit : super ægros manus imponent, et bene habebunt.* Ecce doctores posuit Pater, posuit etiam Christus in Ecclesiis; et sicut Pater dat gratiam curationum, ita dat et Filius : sicut Pater dat dona linguarum, ita largitus est et Filius.

152. Similiter de sancto Spiritu supra accepimus, quia eadem gratiarum genera largiatur. *Datur enim*, inquit, *per Spiritum alii gratia curationum, alii genera linguarum, alii prophetia.* Ergo eadem dat Spiritus, quæ dat Pater, dat etiam Filius. Accipiamus nunc expressius, quod superius prælibavimus, quia idem quod Pater et Filius, etiam Spiritus sanctus mandet officium, eosdemque constituat; dixit enim Paulus : *Attendite vobis, et omni gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei.*

153. Unitas igitur imperii, unitas constitutionis, unitas largitatis. Nam si constitutionem separes et potestatem, quæ erat causa ut quos posuerat apostolos Christus, poneret Deus Pater, poneret et Spiritus sanctus; nisi forte ut homines tamquam in consortio possessionis aut juris præjudicium verebantur? Et ideo dividebatur operatio, distribuebatur imperium.

154. Hæc inter ipsos homines angusta sunt et minuta, qui plerumque tamen etiamsi operatione non congruunt, congruunt voluntate. Unde quidam interrogatus quid amicus esset : Alter, inquit, ego. Si ergo homo amicum ita definivit, ut alterum se esse diceret, per unitatem videlicet amoris et gratiæ; quanto magis in Patre et Filio et Spiritu sancto unitatem majestatis æstimare debemus, cum per eamdem operationem ac divinitatem vel unitas, vel certe id quod amplius est, ταυτοτης sicut græce dicitur, exprimatur? Ταυτο enim idem significat; eo quod idem habeat et Pater et Filius et Spiritus sanctus; ut idem velle, et idem posse non ex affectione sit voluntatis, sed in substantia Trinitatis.

155. Hæc est apostolicæ fidei et devotionis hæreditas, quam licet et ex ipsorum apostolorum considerare Actibus. Paruerunt ergo Paulus et Barnabas sancti Spiritus imperatis. Paruerunt et omnes apostoli, statimque eos quos separari jusserat Spiritus, ordinaverunt : *Separate*, inquit, *mihi Paulum et Barnabam.* Videtis jubentis imperium? Spectate merita servientium.

156. Credidit Paulus; et quia credidit, studia persecutoris abjecit, coronam justitiæ reportavit. Credidit ille qui Ecclesias devastabat : sed conversus ad fidem, prædicabat in Spiritu, quod Spiritus imperabat. Ungebat athletam suum Spiritus, et pulvere impietatis excusso, debellatorem infidelium ineluctabilem variis impiorum congressionibus offerebat, atque ad bravium supernæ vocationis in Christo Jesu diversis passionibus erudiebat.

157. Barnabas quoque credidit, et quia credidit, paruit. Itaque sancti Spiritus electus imperio, quod ei ad omne redundat insigne meritorum, non fuit tanto indignus collegio. Una enim gratia fulgebat in his, quos Spiritus unus elegerat.

158. Nec Paulus inferior Petro, quamvis ille Ecclesiæ fundamentum, et hic sapiens architectus sciens vestigia credentium fundare populorum : nec Paulus, inquam, indignus apostolorum collegio, cum primo quoque facile conferendus, et nulli secundus. Nam qui se imparem nescit, facit æqualem.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Non tantum prophetas et apostolos a Spiritu missos, verum etiam Filium Dei. Probatur id ex Esaia, et evangelistis, quamque ob causam eumdem Spiritum sicut columbam descendisse ac super Christum manere Lucas scripserit, exponitur. Dehinc eadem Christi missione confirmata, Filium a Patre et Spiritu non secus ac Spiritum a Patre et Filio mitti colligitur.

1. Superiori libro evidentibus testimoniis Scripturarum docuimus apostolos et prophetas, illos ad prophetandum, hos ad evangelizandum a sancto Spiritu, sicut a Patre et a Filio destinatos : nunc adjicimus quod omnes jure mirentur, et dubitare non possint, quod Spiritus super Christum; et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit. Dicit enim Filius Dei : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum.* Quod cum de libro Esaiæ legeret, ait in Evangelio : *Hodie completa est hæc Scriptura in auribus vestris;* ut de se dictum esse signaret.

2. Ergo mirari possumus si et prophetas et apostolos Spiritus misit, cum Christus dixerit : *Spiritus Domini super me?* Et bene, *super me*, dixit; quia quasi filius hominis loquebatur. Quasi filius enim hominis et unctus et missus est ad Evangelium prædicandum.

3. Sed si non creditur Filio, audiant etiam Patrem loquentem quia Spiritus Domini super Christum. Dicit enim Johanni : *Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Dixit hoc Deus Pater Johanni : Johannes et audivit, et vidit, et credidit. Audivit a Deo, vidit in Domino, credidit quia Spiritus erat, qui descendebat de cœlo. Non enim columba, sed sicut columba descendit; sic enim scriptum est : *Et vidi Spiritum descendentem de cœlo, sicut columbam.*

4. Sicut Johannes vidisse se dixit, ita scripsit et Marcus : Lucas autem addidit quod corporali specie descendit Spiritus sanctus, sicut columba; ne incarnationem illam putares fuisse, sed speciem. Ideo autem speciem prætendit, ut per speciem crederet, qui Spiritum non videbat : et per speciem declararet unius honoris in imperio, unius operationis in mysterio, unius muneris in lavacro cum Patre et Filio sibi esse consortium; nisi forte invalidum credimus, ut in eo baptizetur servulus, in quo baptizatus est Dominus.

5. Pulcre autem dixit, *manentem super eum;* quia ad prophetas quoties volebat Spiritus, vel inspirabat verbum, vel faciebat : semper autem manebat in Christo.

6. Nec rursum moveat, quod *super eum* dixit; de Filio enim hominis loquebatur, quia sicut Filius hominis baptizabatur. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo; quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre : ita Dei Spiritus et Spiritus Christi et in Patre est et in Filio, quia oris est Spiritus. Manet enim in Deo qui ex Deo est, sicut scriptum est : *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est.* Et manet in Christo, qui a Christo accepit : et in Christo est, quia iterum scriptum est : *Ille de meo accipiet;* et alibi : *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Non ergo secundum divinitatem Christi super Christum est; quia non super se est Trinitas, sed super omnia : supra se autem non est, sed in se est.

7. Quis ergo dubitet quia prophetas et apostolos Spiritus misit, cum dicat Dei Filius : *Spiritus Domini super me?*

Et alibi : *Ego sum primus, et ego in æternum : et manus mea fundavit terram, et dextera mea solidavit cœlum : vocabo eos, et adstabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient. Quis illis hæc denuntiavit? Diligens te, feci voluntatem tuam adversus Babylonem, ut tollatur semen Chaldæorum. Ego loquutus sum, et ego vocavi : adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto loquutus sum : cum fierent, illic eram. Et nunc Dominus Deus misit, et Spiritus ejus.* Quis est, qui dicit : *Misit me Dominus Deus, et Spiritus ejus*; nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores? Quem ut audis, *et Spiritus misit*; ne cum legis quia Filius Spiritum mittit, inferioris esse Spiritum crederes potestatis.

8. Ergo et Pater Filium misit, et Spiritus : Spiritum quoque et Pater misit, et Filius : Pater misit, quia scriptum est : *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.* Filius misit, quia dixit : *Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis.* Si ergo se invicem Filius et Spiritus mittunt, sicut Pater mittit; non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est.

CAPUT II.

Filium perinde ac Spiritum dari; unde non subjectio, sed una divinitas operatione demonstratur.

9. Nec solum misit Pater Filium, sed etiam dedit, sicut ipse se Filius dedit. Lectum est enim nobis : *Gratia vobis a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris.* Si subjectum in eo putant fuisse, quia missus est; gratiæ esse negare non possunt, quia datus est. Datus est autem a Patre, ut Esaias dixit : *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis*; datus est autem, audeo dicere, et ab Spiritu, qui missus ab Spiritu est. Cum enim non definierit propheta a quo datus sit, ostendit datum gratia Trinitatis : cum autem ipse se Filius dederit, utique non potuit ipse sibi secundum divinitatem esse subjectus. Ergo non potuit divinæ subjectionis esse quod datus est.

10. Datus est autem et Spiritus sanctus; quia lectum est : *Rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis.* Et Apostolus ait : *Quapropter qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit Spiritum suum in nobis.* Esaias quoque et Spiritum datum ostendit et Filium : *Sic*, inquit, *dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum, et finxit illud : qui solidavit terram, et quæ in ea sunt : et dat populo qui est super eam Spiritum, et Spiritum calcantibus eam.* Et ad Filium: *Ego Dominus Deus, qui vocavi te in æquitate, et tenebo manum tuam, et confortabo te : et dedi te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, educere de vinculis alligatos.* Cum ergo Filius et missus et datus sit, Spiritus quoque missus et datus sit; habent utique unitatem divinitatis, qui habent operis unitatem.

CAPUT III.

Eamdem quoque unitatem inde cognosci, quod Spiritus digitus dicatur, et Filius dextera; humani enim sermonis consuetudine juvari divinorum intelligentiam. Hoc digito scriptas fuisse legis tabulas, quæ postea fractæ sunt, et qua de causa? denique Christum scripsisse eodem digito : nec ullam tamen e corporea comparatione in Spiritu admittendam esse inferioritatem.

11. Unde etiam et digitus Dei appellatus est Spiritus, eo quod sit Patri et Filio et Spiritui sancto individua, inseparabilisque communio. Nam sicut Filium Dei Scriptura dexteram Dei dixit, sicut lectum est : *Dextera tua, Domine, glorificata est in virtute; dextera manus tua, Domine, confregit inimicos*; ita Spiritus sanctus appellatus est digitus Dei, sicut ipse Dominus dicit : *Quod si in digito Dei ego ejicio dæmonia.* Hunc enim digitum in alio libro Evangelii eodem loco Dei Spiritum nominavit, sicut habes : *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia.*

12. Quid igitur expressius ad significandam divinitatis vel operationis dici potuit unitatem, quæ secundum divinitatem est Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, quam ut intelligamus multo magis quam corpus hoc nostrum æternæ plenitudinem divinitatis scindi videri,

si quis unitatem substantiæ separet, multiplicet potestates; cum una sit ejusdem divinitatis æternitas?

13. Plerumque enim ex nostris sermonibus ea quæ supra nos sunt, convenit æstimari : et quia illa videre non possumus, ex his quæ videre possumus, colligamus : *Invisibilia enim ejus*, ait Apostolus, *a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*. Et subdidit : *Sempiterna quoque virtus ejus et divinitas*. Quorum aliud de Filio, aliud de Spiritu sancto dictum videtur; ut quemadmodum sempiterna virtus Patris dicitur Filius, ita etiam Spiritus quia divinus est, sempiterna divinitas esse credatur. Nam et Filius quia semper vivit, vita sempiterna est. Hic ergo digitus Dei et sempiternus est, et divinus. Quid enim Dei proprium, quod non sempiternum sit et divinum?

14. Hoc digito, sicut legimus, tabulas illas lapideas Deus inscripsit, quas Moyses accepit. Non enim carnali digito Deus harum litterarum, quas legimus, apices et elementa formavit : sed Spiritu suo dedit Legem. Et ideo Apostolus dixit : *Lex enim spiritalis est, quæ utique non atramento inscripta est, sed Spiritu Dei vivi : non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*. Nam si Apostoli epistola scribitur in Spiritu, quid obstat quominus etiam legem Dei non atramento, sed Spiritu Dei scriptam credere debeamus : quæ utique cordis nostri mentisque secreta non maculat, sed illuminat?

15. Scripta est autem in tabulis lapideis, quia in typo scripta est : sed tabulæ fractæ primo sunt, et abjectæ de Moysis manibus; quia Judæi a propheticis operibus exciderunt. Et bene tabulæ fractæ sunt, non scriptura deleta. Et tu vide ne frangatur tabula tua, ne mens tua et animus dividatur. Numquid divisus est Christus? Non divisus est, sed unum est cum Patre : et te nemo ab eo separet. Si fides deficiat, tabula cordis tui frangitur. Comminuitur animi firmitudo, si unitatem divinitatis in Trinitate non credas. Scripta est et fides tua, scripta est et culpa tua, sicut Hieremias dixit : *Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino* *. *Et scripta est*, inquit, *in pectore et in corde tuo*. Ibi igitur culpa est, ubi gratia : sed culpa graphio scribitur, gratia Spiritu designatur.

16. Hoc digito mystice etiam Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra, cum a Judæis adultera esset oblata : significans per figuram, quando de peccatis alterius judicamus, nostri nos debere meminisse peccati.

17. Ac ne rursus quia Legem Deus Spiritu suo scripsit, inferius aliquid tamquam de ministerio Spiritus crederemus, vel ex corporis nostri æstimatione portionem quamdam exiguam Dei Spiritum putaremus, ait alibi Apostolus non se humanæ scientiæ verbis loqui, sed doctis Spiritus, et spiritualibus spiritalia comparare : animalem autem hominem non percipere quæ sunt Spiritus Dei; sciebat enim quod is, qui divina carnalibus compararet, inter animalia esset, non inter spiritales homines computandus : *Stultitia enim*, inquit, *illi est*. Et ideo quia sciret has futuras esse animalium hominum quæstiones, præsagus futuri ait : *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum?* Nos autem sensum Christi habemus.

CAPUT IV.

Spiritum propterea quod digitus vocatur, minorem esse contendentibus, regérit hoc quoque in Filii, qui dextera dicitur, injuriam converti. Hæc ergo nomina non nisi ad unitatem divinitatis referenda; unde Moyses totam Trinitatem in maris Rubri transitu cecinit operatam. Nec sane mirum ibi Spiritus extitisse operationem, ubi baptismi figura fuit; siquidem in hoc tres personas ex æquo operari, sanctificareque Scriptura docet.

18. Sed si quis adhuc carnalibus inhæret ambiguis, et corporalibus vacillat exemplis; consideret quia non potest bene sentire de Filio, qui potest male sentire de Spiritu. Nam si ideo portionem quamdam exiguam putant esse Spiritum Dei, quia digitus Dei dicitur;

* Unguis vocabatur ipsum acumen adamantis, quod ad scribendum sculpendumve adhiberi solet

iidem utique et portionem exiguam dicunt esse in Filio Dei, quia dextera Dei dicitur.

19. Sed Filius et dextera et virtus dicitur : itaque si verba nostra pendamus, nulla potest sine virtute esse perfectio; et ideo caveant ne putent, quod nefas dictu est, semiperfectum in sua substantia Patrem perfectionem accepisse per Filium, et desinant coæternum Filium Patri negare. Quando enim non fuit Dei virtus ? Quod si aliquando putant non fuisse Dei virtutem, aliquando plenitudinem in Deo Patre negabunt fuisse, cui putant aliquando defuisse virtutem.

20. Sed hæc, ut dixi, scripta sunt, ut ad unitatem divinitatis ista referamus, et credamus quod Apostolus dixit, quia plenitudo divinitatis corporaliter habitat in Christo, et habitat in Patre, et habitat in Spiritu sancto : et quod sicut unitas divinitatis, ita et unitas operationis sit.

21. Quod etiam ex Cantico Moysis colligi potest; ipse enim cum per maria traduxisset populum Judæorum, et Dei Patris operationem et Filii est confessus et Spiritus, dicens : *Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute : dextera manus tua, Domine, confregit inimicos.* Habes quia et Filium sit confessus et Patrem, cujus est dextera. Et infra, ne Spiritum sanctum præteriret, adjecit : *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare : et Spiritu iracundiæ tuæ divisa est aqua.* Quo significatur unitas divinitatis, non inæqualitas Trinitatis.

22. Vides igitur quia et Spiritus sanctus cooperatus Patri et Filio sit, ut tamquam congelascentibus fluctibus in medio mari, aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum, et rursus Ægyptiorum populum per Spiritum refusus obrueret. Inde et columnam nubis plerique præcessisse in die populo Judæorum, et columnam ignis in nocte arbitrantur, quo protegeret plebem suam gratia spiritalis.

23. Hanc autem operationem Dei, quam totus orbis jure miratur, sine sancti Spiritus opere non fuisse etiam Apostolus declaravit, dicens in figura illa præcessisse spiritalis mysterii veritatem; sic enim habes : *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari : et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritalem biberunt.*

24. Nam quemadmodum typus sacramenti potuit esse sine operatione Spiritus sancti, cujus veritas omnis in Spiritu est ? Quod et Apostolus docuit dicens : *Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.*

25. Vides igitur quia et Pater operatur in Filio et Filius operatur in Spiritu. Et ideo secundum seriem Scripturarum noli dubitare in figura fuisse, quod in veritate esse ipsa etiam veritas declaravit. Quis enim operationem ejus abnuat in lavacro, in quo operationem ejus sentimus et gratiam ?

26. Nam sicut sanctificat Pater, ita sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus. Sanctificat Pater, secundum quod scriptum est : *Deus pacis sanctificet vos, ut integer spiritus vester, et anima et corpus sine querela in die Domini nostri Jesu Christi servetur.* Et alibi Filius dicit : *Pater sanctifica eos in veritate.*

27. De Filio autem idem Apostolus dixit : *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemtio.* Vides quia factus est sanctificatio ? Sed factus est nobis; non ut ille mutaret quod erat, sed ut nos sanctificaret in carne.

28. Spiritum quoque sanctum sanctificare Apostolus docet. Sic enim dicit : *Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres dilectissimi a Domino; quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctifiatione Spiritus, et fide veritatis.*

29. Ergo sanctificat Pater, sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus: sed una est sanctificatio, quia unum est baptisma, et una gratia sacramenti.

CAPUT V.

Colligit cœptum argumentum, et unitatem per digitum atque dexteram significari inde

confirmat, quod eadem opera Dei sint, quæ sunt manuum: et quæ manuum, eadem etiam sint digitorum: ac demum quod manus Filio et Spiritui perinde conveniat, ac Spiritui et Filio digitus.

30. Sed quid mirum si sanctificat singulos ipse sanctificatione non indigens, sed redundans; quando tantam, ut dixi, majestatem ejus accepimus, ut tamquam digitus a corpore, ita a Deo Patre inseparabilis videatur Spiritus sanctus?

31. Quod si quis ad diminutionem, non ad unitatem potestatis putat esse referendum, is profecto in eam amentiam cadet, ut tamquam in unam velut corporis formam Patrem et Filium et Spiritum sanctum videatur effingere, et distinctiones quasdam figurare membrorum.

32. Sed accipiant, ut sæpius dixi, non inæqualitatem, sed unitatem potestatis hac testificatione signari; quandoquidem quæ opera Dei sunt, eadem sint opera manuum, eadem etiam legerimus opera esse digitorum. Scriptum est enim: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum*; et alibi: *Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli*. Eadem igitur sunt opera manuum, quæ sunt opera Dei. Non ergo aliqua pro membrorum corporalium qualitate discretio operationis, sed unitas potestatis est.

33. Quæ autem opera sunt manuum, eadem opera digitorum; quia æque scriptum est: *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quas tu fundasti*. Quid hic igitur digiti minus quam manus fecisse produntur; cum idem fecerint digiti, quod manus; sicut scriptum est: *Quoniam delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum delectabor*.

34. Et tamen quia manum legimus Filium (scriptum est enim: *Nonne manus mea fecit hæc omnia?* et alibi: *Ponam te in foramine petræ, et protegam manum meam super te. Posui manum meam sub tegumento petræ*: quod ad incarnationis mysterium spectat quia in-

tegumentum corporis virtus Dei sempiterna suscepit), utique liquet manus et de Filio Dei et de Spiritu sancto Scripturam loquutam.

35. Et rursus quia digitum Dei Spiritum legimus, ideo appellatos digitos æstimamus, ut Filium Spiritumque signaret. Denique ut et Filii et Spiritus sanctificationem se habere memoraret, ait quidam sanctus: *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me*.

CAPUT VI.

Spiritum perinde ac Patrem et Filium arguere; immo vero judicare non posse judices absque ipso, ut Salomonis Danielisque judiciis, quæ obiter paucis explicantur, ostenditur; neque alium Danieli adspirasse, quam Spiritum sanctum.

36. Cur enim verborum similitudinem recusamus, ubi unitatem potestatis adserimus; cum eousque unitas potestatis sit, ut et arguat Spiritus, sicut arguit Pater, et arguit Filius? Sic enim scriptum est: *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me*. Deinde in quadragesimo nono psalmo sic dicit Dominus: *Arguam te, et statuam ante faciem tuam peccata tua*; ita etiam de Spiritu sancto Filius dixit: *Cum autem abiero, mittam paraclitum ad vos: et ille veniens arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio*.

37. Sed quo nos perfidorum hominum deducit amentia, ut quasi de ambiguo quod Spiritus sanctus arguat, videamur adstruere; cum judices ipsi non queant nisi per Spiritum judicare? Denique nobile illud Salomonis judicium, quod inter dubia certantium; cum una, oppresso parvulo, quem ipsa susceperat, vindicare sibi vellet alienum, altera proprium filium defensaret; et fraudem in ipsis cogitationibus occultis, et pietatem in maternis visceribus deprehendit, utique per Spiritus sancti munus emicuit. Neque enim latentem conscientiam feminarum alia aliqua penetrasset nisi Spiritus sancti machæra, de qua ait Dominus: *Non veni pacem mittere, sed machæram*; quia non ferro, sed Spiritu mens interna penetrabilis: *Est enim Spiritus intelligentiæ sanctus*,

unicus, multiplex, subtilis, mobilis; et infra : *Omnia prospiciens.*

38. Vide propheta quid dicat, quia omnia prospicit. Et ideo etiam Salomon prospexit, ut machæram illam juberet afferri; quia simulato quod dividere vellet infantem, consideravit quod vera mater plus consuleret filio quam solatio; et gratiam juri, non gratiæ jura præferret. At vero illa quæ matris simularet affectum, vincendi studio cæca, parvi duceret ejus exitium, in quo nesciret pietatis dispendium. Itaque vir ille spiritalis, qui dijudicaret omnia (*Spiritalis* enim *dijudicat omnia*) naturam in affectibus quæsivit, quæ latebat in vocibus : et pietatem interrogavit, ut proderet veritatem. Vicit itaque mater caritatis affectu, quæ fructus est Spiritus.

39. Dijudicat in propheta, quia per Spiritum datur sermo sapientiæ : quomodo ergo negatur quod arguere possit Spiritus sanctus mundum de judicio, qui judicii tollit ambiguum, largitur eventum?

40. Daniel quoque nisi accepisset Dei Spiritum, numquam potuisset deprehendere adulterium libidinis, mendacium fraudis. Nam cum Susanna presbyterorum conjurationibus appetita, inflexam populi mentem videret contemplatione seniorum; et omnibus destituta subsidiis, sola inter homines pudicitiæ suæ conscia Deum arbitrum precaretur : *Exaudivit*, inquit, *Dominus vocem ejus, cum duceretur, ut periret : et excitavit Dominus Spiritum sanctum pueri adolescentis, cui nomen Daniel.* Itaque secundum accepti Spiritus sancti gratiam vacillantia perfidorum testimonia deprehendit; neque enim alia nisi divinæ fuit operatio potestatis, ut eos vox sua proderet, quorum latebat affectus.

41. Percipite igitur Spiritus sancti sacrum et cœleste miraculum. Illa quæ maluit sibi casta esse, quam populo : illa quæ maluit innocentiæ subire periculum, quam pudoris : quæ cum accusaretur, tacebat : cum damnaretur, silebat, conscientiæ suæ contenta judicio : quæ reverentiam pudoris etiam in periculis reservabat; ne extorsisse petulantiam viderentur, qui extorquere non potuerant castitatem : ubi Dominum invocavit, Spiritum meruit, qui latentem presbyterorum conscientiam revelavit.

42. Discant pudicæ calumniam non timere. Nam quæ castimoniam vitæ prætulit, nec vitæ dispendium pertulit, et gloriam retulit castitatis. Sic et Abraham quondam jussus adire peregrina, nec uxoriæ periculo pudicitiæ, nec mortis propositæ terrore revocatus, et vitam suam, et castimoniam servavit uxoris. NULLUM ITAQUE Deo credidisse pœnituit : et castitas devotionem cumulavit in Sara, et devotio castitatem.

43. Ac ne quis forte existimet, quia dicente Scriptura : *Excitavit Deus Spiritum sanctum pueri adolescentis*, spiritum in eo putet fuisse hominis, non Spiritum sanctum; legat in posterioribus, et inveniet quia Spiritum sanctum accepit Daniel, et ideo prophetavit. Denique et rex eum prætulit, quia habebat gratiam spiritalem. Sic enim dicit : *Tu autem, Daniel, potes; quia Spiritus sanctus Dei in te est.* Et infra Scriptura dicit : *Et fuit Daniel præpositus illis; quoniam Spiritus erat superans in eo.* Sed etiam Moysis Spiritus judicaturis divisus est.

CAPUT VII.

Filium ipsum non judicare aut vindicare sine Spiritu; unde idem Spiritus Verbi gladius appellatur. Sed cum vicissim Verbum dicatur Spiritus gladius, summam in utroque potentiæ unitatem inde cognosci.

44. SED quid de cæteris loquamur? ipsum Dominum Jesum in Spiritu non solum judicare accepimus, sed etiam vindicare. Neque enim vindicaret in Antichristum, nisi ante de ejus meritis judicaret, quem (sicut legimus) *Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui.* Sed hic non adquisita gratia est, sed individua manet unitas; quia neque Christus sine Spiritu, neque Spiritus potest esse sine Christo. Non enim potest divinæ naturæ unitas separari.

45. Et quia in medium id venit exemplum quod Dominus Jesus interfi-

ciet Spiritu oris sui, gladius quidam Verbi Spiritus intelligitur. Denique et in Evangelio dicit ipse Dominus Jesus : *Non veni pacem mittere, sed gladium.* Venit enim ut Spiritum daret; ideoque et in ore ejus gladius bis acutus, utique gratia spiritalis. Spiritus ergo Verbi gladius est.

46. Et ut scias inæqualitatem non esse, sed unitatem naturæ, Verbum quoque gladius est Spiritus sancti; scriptum est enim : *Accipientes scutum fidei, in quo possitis omnia tela maligni ignita extinguere, et galeam salutis adsumite, et gladium Spiritus, quod est Verbum Dei.*

47. Cum igitur Verbi gladius Spiritus sanctus sit, et Spiritus sancti gladius Verbum Dei sit; utique unitas est potentiæ.

CAPUT VIII.

Prædictam unitatem eo probari, quod sicut Pater, ita etiam Filius contristari ac tentari legitur. Tentatum etiam Filium in deserto, ubi erecta fuit in æneo serpente figura crucis: sed Spiritum quoque ibidem tentatum dici ab Apostolo. Hinc Israelitas ab eodem Spiritu directos in terram promissam, ipsique unam esse cum Patre et Filio voluntatem ac potentiam colligit Ambrosius.

48. Quam unitatem licet etiam aliis Scripturarum locis considerare. Nam cum dicat Ezechiel ad populum Judæorum : *Et contristastis me in omnibus his, dicit Dominus;* Paulus novo populo in epistola sua dicit : *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis.* Rursus cum Esaias dicat de ipsis Judæis : *Ipsi autem non crediderunt, sed exacerbaverunt Spiritum sanctum;* David de Deo dicit : *Et exacerbaverunt altissimum in siccitate, et tentaverunt Deum in cordibus suis.*

49. Accipe etiam quia cum alibi dixerit Scriptura tentatum Spiritum, tentatum etiam Deum, eadem dicat et Christum esse tentatum; habes enim ad Corinthios Apostolum : *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt.* Justa vindicta, ut adversarii venena sentirent, qui non venerabantur auctorem.

50. Et bene Dominus, æreo serpente suspenso, jussit curari vulnera sauciorum; imago enim crucis æreus serpens est; nam etsi in carne sua suspensus est Christus, tamen in eo et ipse crucifixus est mundo, et ipsi crucifixus est mundus: *Mihi enim,* inquit, *mundus crucifixus est, et ego mundo.* Crucifixus est ergo in suis mundus illecebris; et ideo non verus, sed æreus suspensus est serpens; quia in veritate quidem corporis, sed sine veritate peccati suscepit Dominus speciem peccatoris; ut per lubricum infirmitatis humanæ simulando serpentem, depositis carnis exuviis, veri destrueret serpentis astutiam. Per crucem itaque Domini, quæ in tentationis ultione subvenit, offensam in perfidis Trinitatis agnosco, qui medicinam Trinitatis accipio.

51. Ergo cum habeas in libro Moysi, quia Dominus tentatus serpentes immiserit populo Judæorum, necesse est aut unitatem in majestate divina fatearis Patris et Filii et Spiritus sancti : aut certe cum Spiritum dicat Apostolica scriptura tentatum, Domini nomine Spiritum utique designavit. Tentatum autem Spiritum sanctum ad Hebræos scribens Apostolus dicit ; sic enim habes : *Quia hæc dicit Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt et viderunt opera mea. Quadraginta annis proximus fui generationi huic, et dixi : Semper isti errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas, sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

52. Ergo secundum Apostolum tentatus est Spiritus. Si et ipse tentatus est, et ipse utique in terram repromissionis Judæorum populum dirigebat, sicut scriptum est : *Quia adduxit eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non laboraverunt, et sicut pecora per campum. Descendit Spiritus a Domino, et direxit eos.* Et ipse utique serenam cœlestis alimoniæ pluviam ministrabat, ipse quotidianam messem, quam terra non parturierat, agricola non severat, imbre fertili fœcundabat.

53. Nunc spectemus singula. Requiem Judæis promiserat Deus, eam requiem Spiritus suam dicit. Tentatum se a perfidis Deus Pater memorat, tentatum ab iisdem se dicit et Spiritus; quia una tentatio est, qua tentata est a sacrilegis una divinitas Trinitatis. Condemnat Deus populum Judæorum; ut in terram fluentem lac et mel, hoc est, ad resurrectionis requiem pervenire non possit: eadem sententia condemnat et Spiritus dicens : *Si introibunt in requiem meam.* Unius ergo sententia voluntatis, unius excellentia potestatis est.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum exacerbari confirmatur ex Petri verbis; ubi unum et idem esse Spiritum Dei, ac Spiritum Domini, cum ex aliis locis, tum e memorata ejusdem apostoli sententia in Ananiam ac Saphiram ostenditur : unde Spiritus sancti vel cum Patre ac Filio conjunctionem, vel propriam divinitatem evinci contenditur.

54. Fortasse tamen aliquis diceret hoc exemplum non posse ad proprietatem sancti Spiritus derivari; nisi alio loco etiam Petrus apostolus nos docuisset peccatis nostris etiam Spiritum posse tentari; sic enim habes ad Ananiæ conjugem dictum : *Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini?* Etenim Domini Spiritus ipse est Dei Spiritus; quia unus sanctus est Spiritus, ut etiam Paulus apostolus docuit dicens : *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Præmisit Spiritum Dei, et statim subdidit eumdem esse Spiritum Christi. Et cum dixisset de Spiritu, ut intelligeremus quia ubi Spiritus sanctus, ibi Christus est, addidit : *Si autem Christus in vobis.*

55. Deinde quomodo hic intelligimus quia ubi Spiritus, ibi et Christus; ita etiam alibi ostendit quia ubi Christus, ibi etiam Spiritus sanctus sit. Nam cum dixisset : *Numquid experimentum ejus quæritis, qui in me loquitur Christus;* alibi ait : *Puto enim et ego Spiritum Dei habeo.* Inseparabilis ergo est unitas, quia ubi aut Pater, aut Christus, aut Spiritus, Scriptura testificante, signatur; ibi omnis plenitudo est Trinitatis.

56. Sed et ipse Petrus in eo, quod proposuimus, exemplo præmisit Spiritum sanctum, et postea dixit Spiritum Domini; sic enim habes : *Anania, cur implevit Satanas cor tuum ad mentiendum Spiritui sancto, ut fraudem faceres de pretio agri? Ita nonne manens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hoc scelus? Non es hominibus mentitus, sed Deo.* Et subter ad ejus uxorem ait : *Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini?*

57. Primum intelligimus quia Spiritum sanctum Spiritum Domini dixit. Deinde cum præmiserit Spiritum sanctum, et addiderit : *Non es hominibus mentitus, sed Deo;* necesse est in Spiritu sancto aut unitatem divinitatis intelligas; quoniam cum Spiritus tentatur, Deus fallitur : aut si unitatem divinitatis conaris excludere, secundum Scripturæ verba ipse utique Spiritum Deum credis.

58. Si enim et de Spiritu expressum intelligimus et de Patre, in Deo utique Patre et Spiritu sancto veritatis et scientiæ advertimus unitatem; quia similiter a sancto Spiritu sicut a Deo Patre mendacium deprehenditur. Quod si utrumque de Spiritu accipimus, cur quod legis, perfide, negare conaris? Aut igitur unitatem divinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti, aut divinitatem sancti Spiritus confitere. Utrum dixeris, in Deo utrumque dixisti; quia et unitas divinitatem adstruit, et divinitas unitatem.

CAPUT X.

Spiritus sancti divinitatem adstrui ex Johannis loco. Hunc quidem deletum fuisse ab hæreticis, at inani conatu, cum inde facilius eorum perfidia convinci possit. Ut ostendatur hic idem locus esse de Spiritu contextus series expenditur. Eum de Spiritu sancto nasci, qui renascitur de eodem Spiritu, de quo Christus ipse natus ac renatus creditur. Iterum ex duobus Johannis testimoniis colligitur Spiritus divinitas, ac demum quomodo Spiritus, aqua et sanguis testes dicantur, exponitur.

59. Nec solum hoc loco evidenter sancti Spiritus θεοτητα, hoc est, deitatem Scriptura testatur; sed etiam ipse

Dominus dixit in Evangelio : *Quoniam Deus Spiritus est.* Quem locum ita expresse, Arriani, testificamini esse de Spiritu; ut eum de vestris codicibus auferatis : atque utinam de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus tolleretis! Eo enim tempore quo impiæ infidelitatis Auxentius Mediolanensem Ecclesiam armis exercituque occupaverat *, vel a Valente atque Ursatio, nutantibus sacerdotibus suis **, incursabatur Ecclesia Sirmiensis ***, falsum hoc et sacrilegium vestrum in Ecclesiasticis codicibus deprehensum est. Et fortasse hoc etiam in Oriente fecistis.

60. Et litteras quidem potuistis abolere, sed fidem non potuistis auferre. Plus vos illa litura prodebat, plus vos illa litura damnabat; neque enim vos poteratis oblinire veritatem, sed illa litura de libro vitæ nomina vestra radebat. Cur auferebatur : *Quoniam Deus Spiritus est*; si non pertinebat ad Spiritum? Si enim de Deo Patre vultis expressum, ergo et Deum Patrem negatis, qui putatis esse delendum. Utrum vultis, eligite : in utroque vos laqueus vestræ impietatis adstringet, si gentiles vos esse fateamini vel Patrem Deum negando, vel Spiritum. Tenetur igitur vestra confessio, qua delestis oraculum, dum formidatis exemplum.

61. Delestis quidem in pectoribus animisque vestris; cæterum divinum non deletur oraculum, non deletur Spiritus sanctus, sed aversatur impias mentes : non deletur gratia, sed iniquitas; quia scriptum est : *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas.* Denique Moyses pro populo petens : *Dele*, inquit, *me de libro tuo, si non parcis huic populo.* Nec tamen deletus est; quia non habebat iniquitatem, sed gratiam profluebat.

62. Vestra igitur estis confessione convicti, quod sapienter factum non potestis dicere, sed astute. Astute enim cognovistis loci istius vos adtestatione convinci, nec argumenta vestra adversus id posse testimonium convenire. Quo enim possit alio intellectus loci istius derivari, cum series lectionis tota de Spiritu sit?

63. Nicodemus quærit de regeneratione, respondet Dominus : *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei.* Et ut ostenderet aliam generationem secundum carnem esse, aliam secundum Spiritum, addidit : *Quod natum est ex carne, caro est; quia de carne natum est : et quod natum est de Spiritu, Spiritus est; quia Deus Spiritus est* *. Prosequere ergo totam seriem lectionis, et invenies quod Dominus impietatem vestram plenitudine adsertionis excluserit. *Noli*, inquit, *mirari quia dixi : Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, aut quo vadat; sic est omnis qui natus est de Spiritu.*

64. Quis est qui nascitur de Spiritu, et qui efficitur Spiritus; nisi qui renovatur Spiritu mentis suæ? Hic est utique qui per aquam regeneratur et Spiritum sanctum; quoniam per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti spem vitæ capimus æternæ. Et alibi Petrus apostolus ait : *Vos autem Spiritu sancto baptizabimini.* Quis est autem qui baptizatur Spiritu sancto, nisi qui renascitur per aquam et Spiritum sanctum? Ergo de sancto Spiritu Dominus dixit : *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei.* Et ideo de ipso nasci nos in posterioribus definivit, per quem renasci nos in superioribus est loquutus. Hæc Dominica sententia est : scripto nitor, non argumento.

* Hæc Auxentii intrusio contigit anno 355, faventibus Constantii imperatoris armis.

** Intellige *nutantibus sacerdotibus* idem esse ac episcopis in proposito veræ fidei parum firmis.

*** Agitur hic de Sirmiensibus conciliis.

* Hæc verba *quia de carne natum est;* et infra : *quia Deus spiritus est*, in omnibus omnium idiomatum Bibliis absunt. Nec facile admittenda videtur paulo confidentius jactata accusatio Ambrosii, quod hæ voces ex albo sacrarum paginarum erasæ essent ab hæreticis, quippe quibus nimia et incredibili auctoritate opus ad hoc fuisset, ut ne ullum quidem incorruptum superforet exemplar. Namque ista, si admitteretur, suppositio, non minimo commodo ab incredulis objiceretur, ad contestandam sacrorum Bibliorum authentiam et ingenuitatem.

65. Quæro tamen cur si non dubitatur per Spiritum sanctum nos renasci, dubitetur de Spiritu sancto nos nasci; cum ipse Dominus Jesus de Spiritu sancto et natus sit et renatus? Quem si natum de Spiritu sancto confitemini, quia non potestis negare : renatum autem negatis; magna insipientia, ut quod singulare Dei est, confiteamini : quod commune est hominum, denegetis. Et ideo bene vobis dicitur quod Judæis dictum est : *Si terrena vobis dixi, et non credilis; quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?*

66. Sed tamen utrumque locum ita scriptum invenimus in græco, ut non per Spiritum dixerit, sed de Spiritu. Denique sic habet : Αμην, αμην λεγω σοι, εαν μη τις γεννηθη ἐξ ὕδατος και πνευματος, hoc est, *de aqua et Spiritu*. Ergo cum dubitari non debeat de sancto scriptum esse Spiritu, *quod natum est de Spiritu;* non est dubium quin Deus sit et sanctus Spiritus, secundum quod scriptum est, quia *Deus Spiritus est*.

67. Alibi quoque ut hoc de sancto Spiritu scripsisse se idem evangelista reseraret : *Per aquam*, inquit, *et Spiritum venit Christus Jesus, non solum in aqua, sed per aquam et sanguinem. Et spiritus testimonium dicit, quoniam Spiritus est veritas; quia tres sunt testes, Spiritus, aqua, sanguis : et hi tres unum sunt.*

68. Audi quomodo testes : Spiritus mentem renovat, aqua proficit ad lavacrum, sanguis spectat ad pretium. Spiritus enim nos per adoptionem filios Dei fecit, sacri fontis unda nos abluit, sanguis Domini nos redemit. Alterum igitur invisibile, alterum visibile testimonium sacramento consequimur spiritali; quia *Spiritus testimonium reddit spiritui nostro*. Etsi in utroque plenitudo sit sacramenti, distinctio tamen muneris est : ergo ubi distinctio est muneris, non est utique testificationis æqualitas.

CAPUT XI.

Objiciebatur Johannis verba, nimirum, *Spiritus est Deus*, ad Deum Patrem referenda esse; quando postea Deum adorandum *in spiritu et veritate* prædicit Christus. Respondetur primo voce *spiritus* interdum gratiam spiritalem significari : deinde si personam Spiritus sancti per voces *in spiritu* intelligendam velint, propterea que ipsi deberi negent adorationem, ostenditur argumentum æque pugnare in Filium : quem tamen cum adorandum innumera probent exempla, hinc de Spiritu quoque idem statuendum intelligitur. Quid adorari præcipitur scabellum pedum? Hoc designari Domini corpus, cujus cum auctor sit Spiritus, ipsum sequitur adorandum esse, nec tamen proinde Mariam adorandam. Non ergo abrogari Spiritus adorationem, sed ejus cum Patre conjunctionem exprimi, cum Pater *in Spiritu* dicitur adorandus : quod similibus locutionibus confirmatur.

69. Sed fortasse referatur quia in posterioribus istius ipsius libri iterum Dominus Deum Spiritum dixit, sed de Patre Deo sensit. Sic enim habes in Evangelio : *Nunc est quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet adorare.* Non solum enim hoc exemplo divinitatem sancti Spiritus vultis negare; sed etiam in Spiritu adorari Deum tamquam ad subjectionem Spiritus derivatis.

70. Cui loco respondebo breviter, quia spiritus plerumque ponitur pro gratia spiritali, sicut et Apostolus dixit : *Quia ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus,* hoc est, gratia spiritalis; nisi forte gemitus vos sancti Spiritus audire potuistis. Ergo et hic adoratur Deus, non in malitia cordis, sed in gratia spiritali. *In animam* enim *malevolam non intrat sapientia;* quia *nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*. Statimque subdidit : *Divisiones vero gratiarum sunt.*

71. Non igitur hoc ad plenitudinem, nec ad portionem Spiritus potest pertinere; quia neque humana mens ejus plenitudinem capit, neque in ullas sui dividitur sectiones : sed donum gratiæ spiritalis infundit, in quo adoratur Deus, sicut adoratur etiam in veritate; non enim adorat, nisi qui veritatem divinitatis ejus pio haurit affectu. Nec utique velut personaliter Christum, aut sanctum personaliter Spiritum comprehendit.

72. Aut si putas quod velut persona-

liter dictum de Spiritu videatur et de Christo : ergo Deus similiter adoratur in veritate, sicut adoratur in Spiritu. Aut similis igitur subjectio, quod absit ut credas ; et nec Filius adoratur : aut, quod verum est, similis unitatis est gratia, et Spiritus adoratur.

73. Colligamus hic ergo et concludamus Arrianorum impias quæstiones. Si enim ideo negant adorandum Spiritum, quia Deus adoratur in Spiritu ; negent ergo adorandam veritatem, quia Deus adoratur in veritate. Nam licet plurimæ veritates sint, quia scriptum est : *Diminutæ sunt veritates a filiis hominum ;* donatæ tamen sunt a veritate divina, quæ est Christus qui ait : *Ego sum via, veritas, et vita.* Ergo si hoc loco veritatem ex usu intelligunt, intelligant etiam gratiam spiritalem, et nihil est offensionis : aut si veritatem Christum accipiunt, adorandum negent.

74. Sed refelluntur factis piorum, serie Scripturarum. Adoravit enim Christum Maria, et ideo prænuntia resurrectionis ad apostolos destinatur, solvens hæreditarium nexum, et feminei generis immane delictum. Hoc enim operatus est in mysterio Dominus ; *ut ubi superabundaverat peccatum, superabundaret et gratia.* Meritoque ad viros femina destinatur ; ut quæ culpam viro prima nuntiaverat, prima Domini gratiam nuntiaret.

75. Adoraverunt et apostoli ; et ideo quia detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et Angeli, de quibus scriptum est : *Et adorent eum omnes Angeli ejus.*

76. Adorant autem non solum divinitatem ejus*, sed etiam scabellum pedum ejus, sicut scriptum est : *Et adorate scabellum pedum ejus ; quoniam sanctum est.* Aut si negant quia in Christo etiam incarnationis adoranda mysteria sint, in quibus velut vestigia quædam divinitatis expressa, et vias quasdam Verbi cœlestis advertimus ; legant quia et apostoli adorabant eum in carnis gloria resurgentem.

77. Ergo si nihil derogat Christo, quod Deus adoratur in Christo, quia adoratur et Christus : nihil utique derogat etiam Spiritui, quia Deus adoratur in Spiritu ; quia adoratur et Spiritus, sicut Apostolus dixit : *Spiritui Dei servimus.* Qui enim servit, et adorat, sicut supra dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

78. Sed ne forte propositum aliquis præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominicæ sacramentum spectare videatur, quod ait Propheta : *Adorate scabellum pedum ejus,* consideremus ; non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum. Nam neque corporalis Deus, aut non immensus ; ut tamquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus. Neque adorandum quidquam præter Deum legimus ; quia scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* Quomodo ergo adversus Legem Propheta præciperet, sub Lege nutritus, et eruditus in Lege. Non mediocris igitur quæstio, et ideo diligentius consideremus quid sit scabellum. Legimus enim alibi : *Cœlum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum.* Sed nec terra adoranda est nobis, quia creatura est Dei.

79. Videamus tamen ne terram illam dicat adorandam Propheta, quam Dominus Jesus in carnis adsumtione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur : per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus, et quam apostoli in Domino Jesu, ut supra diximus, adorarunt ; neque enim divisus est Christus, sed unus : neque cum adoratur tamquam Dei Filius, natus ex Virgine denegatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus,

* Quæstionem de adoratione Christi etiam secundum humanitatem non sine causa hic paulo diligentius tractat sanctus Doctor. Etenim apollinaristæ, ut impium suum dogma de unica in Christo natura statuerent, ex adulterina Julii Pont. Rom. epistola dictitabant, siquidem non unius sed duplicis naturæ Christus esset, a catholicis unam adorari, alteram non adorari oportere, ipsosque in divinam baptizari, non autem in humanam. Hinc erat, quod orthodoxos invidiose ἀνθρωπολάτρας appellare solebant, et januis suis inscribebant *adorandum esse non hominem Deiferum, sed Deum carniferum.*

sicut scriptum est : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei*; haud dubie etiam sanctus Spiritus adorandus est; quando adoratur ille, qui secundum carnem natus ex Spiritu sancto est.

80. Ac ne quis hoc derivet ad Mariam virginem : Maria erat templum Dei, non Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur in templo.

81. Nihil ergo officit, quod Deus adoratur in Spiritu ; quia et Spiritus adoratur. Quamquam si ipsa verba consideremus, quid aliud in Patre et Filio et Spiritu sancto, nisi ejusdem potestatis unitatem intelligere debemus? Quid est enim : *In Spiritu et veritate adorare oportet?* si tamen hoc non ad gratiam spiritalem referas, nec ad veram conscientiæ fidem : sed, ut diximus, personaliter (si tamen dignum hoc verbum est majestatis expressione divinæ) de Christo accipias et de Spiritu.

82. Quid est ergo adoratur in Christo Pater, nisi quia est in Christo Pater, et loquitur in Christo Pater, et manet in Christo Pater? Non utique quasi corpus in corpore; non enim Deus corpus : nec quasi confusus in confuso; sed quasi verus in vero, Deus in Deo, lumen in lumine, quasi Pater sempiternus in Filio coæterno. Non ergo insertio corporis intelligitur, sed unitas potestatis. Ergo per unitatem potestatis coadoratur in Patre Christus, cum Deus pater adoratur in Christo. Similiter itaque per unitatem potestatis ejusdem coadoratur in Deo Spiritus, dum Deus adoratur in Spiritu.

83. Adhuc verbi istius vim atque sermonis diligentius pertractemus, et proprietatem ejus ex aliis colligamus : *Omnia*, inquit, *in Sapientia fecisti*. Quid hic igitur intelligimus exsortem factorum esse Sapientiam? Sed *omnia per ipsum facta sunt*. Et David ait : *Verbo Domini cœli firmati sunt*. Ergo ipse qui Dei Filium etiam cœlestium dicit auctorem, ita utique dixit in Filio facta omnia, ut in operum instauratione Filium a Patre minime separaret, sed Patri jungeret.

84. Paulus quoque ait : *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia*. Numquid cum dicit, *in ipso*, negavit per ipsum? Non negavit utique, sed adseruit. Denique et alibi dixit : *Unus Dominus Jesus, per quem omnia*. Ergo cum dicit, *per ipsum*, negavit in ipso condita esse omnia per quem dicit esse omnia? Hanc vim habent verba hæc : *In ipso, et cum ipso*; ut unum in his atque consimile, non contrarium intelligatur. Quod etiam in inferioribus manifestavit dicens : *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt*; hæc enim tria in Christo unum esse : *cum ipso, et per ipsum, et in ipso*, sicut supra diximus, Scriptura testatur. Habes enim per ipsum et in ipso condita esse omnia.

85. Accipe etiam quia cum ipso Pater, et ipse cum Patre erat; cum omnia conderentur. Sapientia dicit : *Cum pararet cœlos, cum illo eram ; cum faceret fontes aquarum*. Et in veteri Testamento dicendo Pater, *Faciamus*, ostendit Filium secum adorandum, quasi omnium conditorem. Sicut ergo in Filio creata dicuntur, quorum Filius creator accipitur; ita etiam cum in veritate adorari Deus dicitur, verbi ipsius proprietate in eumdem modum frequenter expressa debet intelligi, quod et Filius adoretur. Similiter itaque adoratur et Spiritus; quia Deus adoratur in Spiritu. Ergo Pater et cum Filio adoratur, et cum Spiritu; quia Trinitas adoratur.

CAPUT XII.

Ex eo quod in Trinitate divinitatis lucem, quam in Christo tres apostoli adoraverunt, inesse Paulus significaverit, adorandus etiam Spiritus declaratur. Ostenditur ex ipsis verbis Spiritum designatum ab Apostolo. Ejusdem Spiritus divinitas inde probatur, quod templum habeat, in quo non ut sacerdos habitet, sed ut Deus ; nec non cum Patre ac Filio adoretur ; unde in iisdem naturæ unitas intelligitur.

86. An vero negat aliquis adorandam divinitatem Trinitatis æternæ? cum et Scripturæ divinæ inexplicabilem majestatem exprimant Trinitatis, sicut alibi Apostolus dicit : *Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lumen splendescere*,

Illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.

87. Nempe hanc claritatem viderunt apostoli, cum Dominus Jesus divinitatis suæ luce in monte fulgeret : *Viderunt*, inquit, *apostoli, et in faciem prociderunt.* Putasne illos vel cum prociderent, adorasse; cum fulgorem divini luminis corporalibus oculis sustinere non possent, et splendor lucis æternæ aciem visus mortalis obduceret? Aut quid aliud tunc temporis dixerunt illi videntes gloriam ejus, nisi : *Venite adoremus, et procidamus ante eum? Illuxit* enim *Deus in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.*

88. Quis est ergo qui illuxit, ut cognoscamus Deum in facie Christi Jesu? Dixit enim, *Illuxit Deus*, ut cognoscatur claritas Dei in facie Christi Jesu : quem putamus alium præter Spiritum declaratum? Aut quis est alius præter Spiritum sanctum, cui divinitatis potentia deferatur? Qui enim Spiritum excludunt, necesse est inducant alium, qui cum Patre et Filio gloriam divinitatis accipiat.

89. Eadem igitur verba repetamus : *Deus est qui illuxit ad illuminationem claritatis Dei in facie Jesu Christi.* Habes Christum evidenter expressum. Cujus ergo claritas illuminare dicitur, nisi Spiritus? Ipsum ergo Deum expressit, quia claritatem Dei dixit : si Patris, superest ut *qui dixit de tenebris lumen splendescere, et illuxit in cordibus nostris*, Spiritus sanctus intelligatur; alium enim non possumus cum Patre Filioque venerari. Si igitur Spiritum intelligis, et hunc Apostolus Deum dixit; necesse est igitur deitatem Spiritus etiam vos fateamini, qui negatis

90. Sed quam impudenter negatis, cum legeritis quia templum habet Spiritus sanctus! Scriptum est enim : *Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis.* Deus ergo templum habet, creatura templum non habet verum. Spiritus autem habet templum, qui habitat in nobis. Nam scriptum est: *Quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti.*

91. In templo autem non quasi sacerdos, nec quasi minister, sed quasi Deus inhabitat; quoniam ipse Dominus dixit Jesus : *Inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo; et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus.* Et David dicit : *Dominus in templo sancto suo.* Ergo Spiritus habitat in templo sancto suo, sicut habitat Pater, habitat et Filius, qui ait: *Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

92. Manet autem in nobis Pater per Spiritum, quem dedit nobis. Quomodo igitur potest simul dispar manere natura? Utique non potest. Manet autem cum Patre et Filio Spiritus sanctus. Unde et Apostolus cum gratia Jesu Christi et caritate Dei communicationem sancti Spiritus copulavit dicens : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis.*

93. Advertimus igitur quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in uno eodemque per naturæ ejusdem maneant unitatem. Ergo divinæ est potestatis, qui habitat in templo; sicut enim Patris et Filii, ita et Spiritus sancti sumus templum : non multa templa, sed unum templum; quia unius templum est potestatis.

CAPUT XIII.

Objicientibus catholicos, dum Spiritui adtribuunt divinitatem, tres deos inducere, retorquetur ab ipsis ob eamdem causam induci duos deos, nisi divinitatem Filio negaverint. Deinde orthodoxa doctrina exponitur.

94. Sed quid veremini, an illud quod oblatrare consuestis, ne tres faciatis deos? Absit; ubi enim una deitas intelligitur, unus Deus dicitur. Neque enim cum Filium Deum dicimus, duos deos dicimus. Nam si cum deitatem Spiritus confitemini, putatis tres deos dici: ergo et cum deitatem Filii dicitis, quia non potestis eam negare, duos inducitis deos. Necesse est igitur juxta sententiam vestram, si Deum personæ unius, non unius naturæ nomen putatis, aut duos deos dicatis, aut Deum Filium denegetis.

95. Sed excusemus vos ab inscientia

etsi non excusamus a culpa. Etenim secundum nostram sententiam quia unus Deus, una divinitas, et unitas intelligitur potestatis. Sicut unum Deum dicimus, et Patrem vero deitatis nomine confitentes, nec Filium denegantes; ita etiam Spiritum sanctum a deitatis non excludimus unitate, et tres deos non adserimus, sed negamus; quia pluralitatem non unitas facit, sed divisio potestatis. Quomodo enim pluralitatem recipit unitas divinitatis; cum pluralitas numeri sit, numerum autem non recipiat divina natura?

CAPUT XIV.

Præter superiora testimonia, alios locos ad probandum trium personarum imperium adferri posse. Adferuntur duo ex epistolis ad Thessalon. et iisdem Spiritui dominatum sicut et aliis personis arrogari, aliorum Scripturæ textuum collatione ostenditur. Demum citato alio ex altera ad Corinth. adhuc expressiore loco, et Dominum Spiritum esse, et ubi sit Dominus, Spiritum esse colligitur.

96. UNUS ergo Deus, salva majestate Trinitatis æternæ, sicut proposito declaratur exemplo. Nec eo tamen solo loco Trinitatem videmus nomine divinitatis expressam, sed cum plerisque locis, sicut et supra diximus, tum maxime in his epistolis quas ad Thessalonicenses Apostolus scripsit, divinitatem atque dominatum Patris et Filii et Spiritus sancti evidentissime declaravit. Sic enim habes : *Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat in caritate invicem et in omnes, sicut et nos in vobis, ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctificatione coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu.*

97. Quis est igitur Dominus, qui multiplicet nos, et abundare faciat coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu? Patrem dixit, et Filium dixit : quem ergo cum Patre et Filio præter Spiritum junxit? Quis est Dominus qui corda nostra in sanctificatione confirmet? Sanctificatio enim gratia spiritalis est, sicut et infra dixit : *In sanctificatione Spiritus, et fide veritatis.*

98. Quem putatis ergo hic Dominum, præter Spiritum nuncupatum? Nec Deus Pater docere vos potuit, qui ait : *Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto?* Descendit enim Spiritus in specie columbæ; ut et sapientiæ testimonium ferret, et sacramentum lavacri spiritalis impleret, et unius se cum Patre et Filio operationis ostenderet.

99. Ac ne per imprudentiam aliquid excidisse Apostolo judicetis, sed scientem prudentemque et sancto infusum Spiritu significasse Dominum, quem Deum sentiebat, etiam in secunda ad Thessalonicenses epistola hoc idem repetivit dicens : *Dominus autem dirigat corda vestra in dilectione Dei, et patientia Christi.* Si dilectio Dei est, et Christi patientia, quis est Dominus qui dirigat, debet ostendi, si directionem sancti Spiritus denegamus.

100. Sed negare non possumus, quoniam de ipso Dominus dixit : *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem.* Et David de ipso dicit : *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.*

101. Vide quid de Spiritu sancto vox Dominica resultaverit. Filius Dei venit, et quia nondum infuderat Spiritum, parvulos quosdam nos degere sine Spiritu declaravit. Spiritum dixit esse venturum, qui faceret ex parvulis fortiores, incremento videlicet spiritalis ætatis. Quod ideo posuit, non quo virtutem Spiritus anteferret, sed ut in cognitione Trinitatis ostenderet plenitudinem esse virtutis.

102. Necesse est igitur aut quartum aliquem dicatis, quem sentire præter Spiritum debeatis : aut certe non alium dominum judicetis, nisi Spiritum designatum.

103. Quod si evidentem conceptionem verborum exigitis, quibus Dominum Spiritum Scriptura memoraverit, nec id latere vos potuit; quia scriptum est : *Dominus autem Spiritus est.* Quod utique dictum de Spiritu sancto totius series lectionis ostendit. Et ideo Apostolica consideremus eloquia : *Quoties*

legitur Moyses, inquit, *velamen positum est super cor eorum : cum vero conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

104. Non solum itaque Spiritum Dominum dixit, sed etiam addidit : *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos itaque omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu*, hoc est, qui ad Dominum sumus ante conversi, ut spiritali intellectu quasi in quodam speculo Scripturarum Domini gloriam videremus, nunc ab hac gloria quæ nos convertit ad Dominum, in illam cœlestem gloriam reformamur. Ergo cum Dominus sit ad quem convertimur, Dominus autem Spiritus sit a quo reformamur, qui conversi ad Dominum sumus, Dominus utique Spiritus sanctus est designatus; ipse enim conversos suscipit, qui reformat. Nam quomodo quos non susceperat, reformaret?

105. Quamquam quid expressionem quærimus vocis, ubi expressionem cernimus unitatis? Nam etsi Dominum Spiritumque distinguas; negare tamen non potes quia ubi Dominus, ibi et Spiritus: et qui fuerit conversus ad Dominum, erit conversus ad Spiritum. Si litteram calumniaris, unitatem non inficiaris : si unitatem vis secernere, potestatis Dominum ipsum Spiritum confiteris.

CAPUT XV.

Etsi Spiritus Dominus appelletur, tres tamen Dominos hinc non induci; cum ex eo quod Filius non secus ac Pater in variis Scripturæ locis Dominus appellatur, non inducantur duo domini : dominationem enim in divinitate esse, et in dominatione divinitatem, quæ tribus personis indivisim congruant.

106. Sed fortassis iterum dicas : Si Dominum Spiritum dixero, tres dominos declarabo. Numquid cum Dominum Filium dicis, aut Filium negas, aut duos Dominos confiteris? Absit; ipse enim Filius dixit : *Nolite duobus dominis servire.* Sed non utique aut se aut Patrem Dominum denegavit; nam et Patrem Dominum dixit, sicut habes : *Confiteor tibi, Pater Domine cœli et terræ.* Et se memoravit Dominum, sicut in Evangelio legimus : *Vocatis me dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim.* Sed non duos dominos dixit; immo ostendit se non duos dominos dixisse, cum præmonet : *Nolite duobus dominis servire.* Non sunt enim duo Domini, ubi dominatus unus est; quia Pater in Filio, et Filius in Patre; et ideo Dominus unus.

107. Sic et Lex docuit : *Audi Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est* : hoc est, immutabilis, semper in unitate permanens potestatis, semper idem, nulla accessione, nulla diminutione mutatur. Ergo unum dixit Moyses, et idem tamen Dominum a Domino pluisse memoravit. Apostolus quoque : *Det*, inquit, *Dominus misericordiam invenire a Domino.* Dominus pluit a Domino, Dominus dat a Domino misericordiam : Dominus nec ibi discernitur, ubi pluit a Domino; nec hic separatur, ubi miseretur a Domino, sed utroque in loco unitas dominationis exprimitur.

108. In psalmis quoque habes : *Dixit Dominus Domino meo.* Nec ideo Patrem suum Dominum denegavit, quia Filium Dominum suum esse memoravit : sed ideo Filium Dominum suum dixit, ne crederes Filium prophetæ fuisse, sed Dominum : quod in Evangelio ipse Dominus manifestavit dicens : *Si enim David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo Filius ejus est?* In spiritu dicit David Dominum, non Spiritus dicit. Aut si hinc calumniantur, quia Dominum Spiritus dixit, necesse est pari sacrilegio Filium Dei etiam Spiritus sancti Filium videantur adserere.

109. Ergo quemadmodum duos non dicimus dominos, cum et Patrem et Filium designamus; ita nec tres dominos dicimus, cum Dominum Spiritum confitemur. Sicut enim sacrilegium est tres dominos aut deos dicere, ita etiam hoc plenum sacrilegii est, duos dominos aut deos dicere; quia unus Deus, unus Dominus, unus est Spiritus sanctus : et qui Deus, Dominus : et qui Dominus, Deus; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est.

110. Denique et Dominum et Deum

legisti Patrem : *Domine Deus meus, clamabo ad te, exaudi me*. Et Dominum et Deum habes Filium, sicut in Evangelio legisti, quia cum tetigisset Thomas latus Christi, ait : *Dominus meus et Deus meus*. Ergo sicut Pater Deus, et Filius Dominus : ita et Filius Deus, et Pater Dominus. Alternatur pia significatio, non alternatur divina natura, sed immutabilis manet gratia. Non enim largitatis collativa, sed naturalis placita caritatis sunt; quia et unitas proprietatem habet, et proprietas unitatem.

CAPUT XVI.

Patrem sanctum esse, ac similiter Filium et Spiritum, atque hinc trisagio eodem celebrari ; nec posse a nobis Deum prædicari dignius, quam si eumdem sanctum dicamus; unde clarum fit Spiritui sancto non derogandum. Eidem inesse omnia quæ Dei sunt, cum in baptismate una cum Patre et Filio nominetur, eique Pater dederit quod majus omnibus est, nec quisquam ipsi valeat eripere. Igitur e loco Johannis unde calumniam conflabant hæretici, Trinitatis æqualitatem unitatemque adstrui deitatis. Tandem ubi expositum est quo pacto Filius a Patre accipiat, quemadmodum citato loco jugulentur varii hæretici, aperitur.

111. ERGO sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus et Spiritus: sed non tres sancti *; quia unus est Deus sanctus, unus est Dominus. Una est enim vera sanctitas, sicut una est vera divinitas, una illa vera sanctitas naturalis.

112. Ideo omnia hæc quæ sancta nos credimus, illam solam prædicant sanctitatem. Cherubim et Seraphim indefessis vocibus laudant et dicunt : *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth*. Non semel dicunt, ne singularitatem credas : non bis dicunt, ne Spiritum excludas : non sanctos dicunt, ne pluralitatem æstimes : sed ter repetunt, et idem dicunt, ut etiam in hymno distinctionem Trinitatis, et divinitatis intelligas unitatem : hoc cum dicunt, Deum prædicant.

113. Nos quoque nihil pretiosius invenimus quo Deum prædicare possimus, nisi ut sanctum appellemus. Quodlibet aliud inferius Deo, inferius est Domino. Ergo hinc quoque considerate utrum aliquid sancto Spiritui derogandum sit, cujus nomen Dei laus est. Sic enim laudatur Pater, sic laudatur et Filius, quemadmodum et Spiritus nominatur et laudatur. Seraphim laudat, omnis beatorum chorus laudat, ut sanctum Deum dicat, sanctum Filium, sanctum Spiritum.

114. Quomodo igitur non omnia habet quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a Seraphim in cœlestibus prædicatur, cum Patre et Filio habitat in sanctis, infunditur justis, inspiratur prophetis. Unde et in Scriptura divina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus inspiret quæ loquutus est Spiritus.

115. Aut si nolunt omnia habere quæ Dei sunt et posse omnia Spiritum sanctum, dicant quid non habeat, quidve non possit. Nam sicut omnia habet Filius, nec invidet Pater quominus omnia naturaliter det Filio, qui dedit quod majus est omnibus, quemadmodum Scriptura testatur dicens : *Pater quod dedit mihi, majus est omnibus*; ita etiam Spiritus Christi habet, quod majus est omnibus; quia justitia nescit invidiam.

116. Itaque si diligenter advertamus, etiam hic divinæ potestatis comprehendimus unitatem. *Pater*, inquit, *quod dedit mihi, majus omnibus est : et nemo potest rapere ea de manu Patris mei. Ego et Pater unum sumus*. Nam si recte supra ostendimus manum Dei esse Spiritum sanctum, eadem utique manus Patris est, quæ Filii est manus; quoniam idem Spiritus Patris, qui Spiritus Filii est. Ideo sicut non rapitur Patri, ita non rapitur Filio, ita non rapitur et Spiritui, quicumque de nobis in hoc nomine Trinitatis vitam accipit æternam.

117. Ex ipso autem quod et dedisse Filio Pater, et accepisse a Filio Spiritus dicitur; quia scriptum est : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (quod de munere magis dispensationis videtur, quam de potestatis divinæ jure dixisse, quia quos

* Vox *sancti* sumitur in sensu concreto, id est, pro re ipsa quæ sancta sit. Sic Athanasius: *Non tres æterni, non tres increati, non tres immensi*.

Filius redemit, Spiritus quoque sanctificaturus accepit); ex istis ipsis, inquam, verbis, de quibus calumniam instruunt, unitas divinitatis advertitur, non indigentia largitatis.

118. Dedit Pater per generationem, non per adoptionem: dedit quasi id quod esset in ipso divinæ jure naturæ, non quasi liberalitatis gratia, quod deesset. Et ideo quia sic adquirit Filius populos ut Pater, sic vivificat Filius ut Pater, æqualitatem suam ad Patrem unitate potestatis expressit dicens: *Ego et Pater unum sumus*. Cum enim dicit, *Ego et Pater*, revelatur æqualitas: cum dicit, *Unum sumus*, unitas declaratur. Æqualitas confusionem excludit, unitas separationem: æqualitas Patrem Filiumque distinguit, unitas Patrem Filiumque non separat.

119. Ergo cum dicit, *Ego et Pater*, Sabellianum repellit; quia alium se, alium Patrem dixit: repellit Photinianum, quia se cum Deo Patre junxit. Illos superioribus repellit, quia dixit, *Ego et Pater*: inferioribus Arrianos, quia dicit: *Unum sumus*; tamen et in superioribus et in inferioribus hæreticam jugulat sævitatem Sabellianorum: quia *unum* dixit *sumus*, non unus sumus: Arrianorum; quia *ego et Pater*, non Pater et ego dixit. Quod utique non contumaciæ, sed pietatis et præscientiæ fuit; ne nos errorem in ordine putaremus. Nescit enim unitas ordinem, gradum nescit æqualitas: nec cadit in Dei Filium, ut per contumaciam pietatem læderet magister ipse pietatis.

CAPUT XVII.

Ubi ad intelligentiam verborum Domini loca, in quibus verba illa dicta fuerint, juvare exemplis ostendit Ambrosius, Christum sententiam ex Johanne citatam loquutum esse in porticu Salomonis, per quam sapientis anima significatur, docet; cum enim hæc in corde stulti aut turbulenti negat fuisse prolaturum, et quamobrem. Addit ab iis qui fidem non habeant iisdem verbis, Christum lapidari: et quemadmodum Petro, quod illa sit confessus, claves cœli datæ fuerunt; ita Iscariotem, quod hæc ipsa non crediderit, male periisse. Per hanc occasionem in Judæos, qui Dei Filium emerunt, ac vendiderunt Josephum invehitur. Mystice utriusque pretia edisserit: ac murmure proditoris de unguento Magdalenæ eadem ratione exposito, subjicit alio modo Christum emi ab hæreticis, alio a catholicis, illosque nequicquam sibi nomen usurpare christianorum, si Spiritum a Patre diviserint.

120. Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. Jejunaturus, ab Spiritu (sicut legimus) ducitur in desertum, ut evacuaret diaboli tentamenta. Nam etsi in abundantia copiarum continenter vixisse laudandum est; tamen in divitiis et amœnitatibus frequentior tentationis illecebra est. Denique tentator ut tentet, copias pollicetur: et Dominus ut vincat, famem nutrit. Nec ego diffiteor in divitiis esse posse continentiam: sed etsi qui mare navigat, frequenter evadit; magis tamen obnoxius est periculo, quam qui navigare noluerit.

121. Videamus cætera. Promissurus regnum cœlorum Jesus montem adscendit. Alibi per sata ducit discipulos, seminaturus in eorum affectibus cœlestium segetem præceptorum; ut messis animorum fœcunda flavesceret. Consummaturus susceptæ carnis officia, cum perfectionem in discipulis jam videret, quos verborum suorum radice fundaverat, hortum ingreditur, ut olearum novellas in domo Domini plantaret, et justum palmæ florentem modo, vitemque fœcundam rivo sui sanguinis irrigaret.

122. Hoc quoque loco in porticu Salomonis deambulabat dedicationis, ut legimus, die, hoc est, in pectore sapientis atque pacifici deambulabat Christus, ejus sibi dedicaturus affectum. Quæ ista porticus sit, docet Propheta dicens: *Deambulabam in innocentia cordis mei in medio domus tuæ*. Habemus ergo in nobis domum Dei, habemus atria, habemus et porticus, habemus et plateas; quia scriptum est: *Inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ*. Dilata ergo hanc porticum tui cordis Dei Verbo, quod tibi dicit: *Dilata os tuum, et adimplebo illud*.

123. Ergo deambulans in corde sa-

pientis atque pacifici Dei Verbum, audiamus quid loquatur : *Ego et Pater unum sumus*. Non dicet hoc in pectore perturbatoris et stulti; quia *Animalis homo non percipit, quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim illi est*. Non capiunt fidei magnitudinem angusta impiorum pectora. Denique Judæi audientes : *Ego et Pater unum sumus; tulerunt lapides, ut lapidarent eum*.

124. Qui hoc audire non potest, Judæus est : qui hoc audire non potest, lapidat Christum asperioribus omni caute perfidiæ suæ saxis; et si mihi creditis, vulnerat Christum. Nam etsi ille jam nunc vulnus sentire non possit : *Nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum*; tamen Arrianorum impietate lapidatur, qui Ecclesiæ pietate lætatur.

125. Bonum mihi est, Domine, lex oris tui; servo præceptum tuum. Unum te esse cum Patre ipse dixisti. Quia hoc credidit Petrus, claves regni cœlorum accepit, et sui securus peccata donavit; quia hoc non credidit Judas, impietatis suæ se laqueo strangulavit. O dura infidelium saxa verborum! O informem laqueum proditoris, sed deformius pretium Judæorum! O argentum improbum, quo aut emitur ad necem justus, aut venditur! Joseph venditus, emtus Jesus Christus : alter ad servitutem, alter ad mortem. Detestabilis hæreditas, feralis auctio, quæ aut fratrem vendit injuriæ, aut Dominum licitatur exitio, salutis omnium redemtorem.

126. Duo igitur quæ præstantiora sunt omnibus, Judæa violavit, fidem atque pietatem; sed in utroque Christum fidei et pietatis auctorem. Nam et in patriarcha Joseph typus Christi fuit, et in veritate sui corporis Christus : *Qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed formam servi accepit*; propter lapsus videlicet nostros suscipiens servitutem, nec refugiens passionem.

127. Alibi viginti aureis emitur*, alibi triginta. Quomodo enim poterat verum ejus pretium comprehendi, cujus non potest meritum definiri? Erratur in pretio, quia erratur in studio. Viginti aureis in veteri Testamento venditur, triginta in Evangelio; pretiosior enim typo veritas, largior gratia, quam disciplina: opimior Lege præsentia; quia Lex promisit adventum, Legem adventus implevit.

128. Viginti aureis emunt Ismaelitæ, triginta Judæi. Nec hic figura mediocris. Ad sacrilegium perfidi largiores, quam ad salutem fideles sunt. Utriusque tamen contractus considerare convenit qualitatem. Viginti aurei pretium servitutis, triginta aurei crucis sunt. Quamvis enim simili modo adsumtionis et passionis sint admiranda mysteria; plenitudo tamen fidei in sacramento est passionis. Non minoris quidem æstimo sanctæ Virginis partum : sed gratius sumo benedicti corporis sacramentum. Quid clementius, quam quod mihi suas donavit injurias? Plenius tamen est, quod tantum contulit nobis; ut qui moriturus non erat, quia Deus erat; nostra ille morte moreretur, ut nos ejus Spiritu viveremus.

129. Denique non otiose et Judas Iscarioth unguentum illud trecentis denariis æstimavit : quod utique ipsius pretii definitione crucem videretur Domini declarare. Unde et Dominus ait : *Hæc enim mittens hoc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* Cur igitur Judas hoc carius æstimavit? Quia peccatoribus pluris constat remissio peccatorum, et indulgentia videtur esse pretiosior. Denique habes scriptum : *Quia cui multum dimittitur, plus diligit*. Ergo et ipsi peccatores Dominicæ passionis, quam perdiderunt, gratiam confitentur, et testimonium ferunt Christo, qui Christum sunt persequuti.

130. Aut quia *in malevolam animam non intrat sapientia*; etiam hoc loquebatur proditoris affectus, carius æstimabat Dominici corporis passionem; ut omnes a fide pretii enormitate revocaret. Ideoque Dominus gratis se obtulit, ne quem revocaret a Christo paupertatis necessitas. Patriarchæ eum vili vendiderunt, ut omnes emerent. Esaias dixit: *Quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite : manducate sine argento;*

* Nempe sub typo Josephi, in Ægyptum a fratribus venditi.

ut eum adquireret, qui non habebat argentum. O Juda proditor, unguentum passionis ejus trecentis denariis æstimas, et passionem ejus triginta denariis vendis! Dives in æstimatione, vilis in scelere.

131. Ergo non omnes eodem pretio emunt Christum. Alio emit Photinus, qui ad mortem emit: alio Arrianus, qui emit ad injuriam: alio catholicus, qui emit ad gloriam. Sed emit sine pecunia, secundum quod scriptum est: *Qui non habet pecuniam, emat sine pretio.*

132. *Non omnes*, inquit, *qui dicunt mihi, Domine, Domine, intrabunt in regnum cœlorum.* Etsi multi se nominent christianos, nomen usurpant, non tamen omnes mercedem habent. Et Cain obtulit sacrificium, et Judas accepit osculum, sed audivit: *Juda, osculo Filium hominis tradis?* hoc est, amoris pignore scelus imples, ac pacis instrumento odia seris, et charitatis officio mortem irrogas *.

133. Ergo nec Arriani sibi usurpato nomine blandiantur, quia christianos esse se dicunt. Respondebit eis Dominus: Nomen meum prætenditis, et substantiam denegatis: sed non agnosco nomen meum, ubi non est mea sempiterna divinitas. Non est nomen meum, quod a Patre dividitur, ab Spiritu separatur: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco doctrinam meam: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco Spiritum meum. Nescit enim se Spiritus Patris comparare servitiis, quæ creavit. De quo multa jam diximus.

CAPUT XVIII.

Spiritus sancti divinitatem ex iis quæ hactenus disputata sunt confirmaturus, nonnulla iterum tractanda sumit, nimirum peccata eum non habere, sed condonare: creaturam non esse, sed creatorem: ac demum non adorare, sed adorari.

134. Ad summam tamen, ut in fine quæ disperse dicta sunt, expressius colligamus; cum ex cæteris, tum ex quatuor istis præ cæteris manifesta divinitatis gloria comprobatur; Deus enim ex eo cognoscitur, aut quia sine peccato est, aut quia peccata condonat, aut quia creatura non est, sed creator est; aut quia non adorat, sed adoratur.

135. Sine peccato itaque nemo est, nisi unus Deus; quia nemo sine peccato, nisi unus Deus *. Peccata quoque nemo condonat, nisi unus Deus; quia æque scriptum est: *Quis potest peccata donare, nisi solus Deus?* Creator quoque omnium non potest esse, nisi qui creatura non est: qui autem creatura non est, sine dubio Deus est; quia scriptum est: *Servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula.* Deus quoque non adorat, sed adoratur; quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

136. Consideremus ergo utrum horum aliquid habeat Spiritus sanctus, quæ testimonium afferant divinitatis. Primum igitur de eo tractemus, quia nemo sine peccato nisi unus Deus: et exigamus ut doceant quod peccatum habeat Spiritus sanctus.

137. Sed docere non possunt, et auctoritatem requirunt, ut lectione doceamus, quia non peccavit Spiritus sanctus, sicut de Filio lectum est, quia peccatum non fecit. Et hoc accipiant Scripturarum auctoritate nos docere; scriptum est enim: *Quia in Sapientia est Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus.* Immaculatum dicit Scriptura: numquid mentita est de Filio, ut de Spiritu credas esse mentitam? Dixit enim propheta in eodem loco de Sapientia, quia nihil maculosum in illam incurrit. Ipsa immaculata est, et immaculatus ejus est Spiritus. Ergo si peccatum non habet Spiritus, Deus est.

138. Sed quomodo reus potest esse peccati, qui donat ipse peccata? Ergo peccatum non fecit: et quia sine peccato est, creatura non est. Omnis enim creatura peccatorum capacitati obnoxia est: sola autem est a peccato immunis et immaculata sempiterna divinitas.

* Vide Lib. 10 in *Lucam*, num. 63.

* Verba illa, *quia nemo sine peccato*, etc. videntur citari tamquam ipsius Scripturæ textus, et in superiorum adferri probationem. Cum autem secundum apices non existent in Bibliis, credibile est respexisse ad locum illum Matth. 19, 17: *nemo bonus, nisi solus Deus.*

139. Nunc videamus utrum peccata donet Spiritus. Sed hic dubitari non potest, cum ipse Dominus dixerit : *Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remissa erunt.* Ecce quia per Spiritum sanctum peccata donantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non jus alicujus potestatis exercent. Neque enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus sancti nomine peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim obsequium, sed munificentia supernæ est potestatis.

140. Per baptismum quoque peccata donari non est ambiguum : in baptismo autem operatio Patris et Filii et Spiritus sancti est. Ergo si peccatum donat Spiritus, cum scriptum sit : *Quis potest dimittere peccata, nisi unus Deus;* utique qui non potest ab unitate naturalis nominis separari, non potest etiam a Dei potestate secerni. Si autem a Dei non secernitur potestate, quomodo a Dei appellatione secernitur?

141. Videamus nunc utrum creatura sit, an creator? Sed cum supra creatorem evidentissime probaverimus; quia scriptum est : *Spiritus divinus qui fecit me :* et innovari faciem terræ per Spiritum, et sine Spiritu fatiscere omnia declaratum sit; apparet Spiritum esse creatorem. Sed quis hoc dubitet, quando sicut supra ostendimus, ne Domini quidem ex Virgine adsumta generatio, quæ præstantior omnibus creaturis est, operationis exsors sit Spiritalis?

142. Non ergo creatura Spiritus, sed creator est : qui autem creator, non utique creatura. Et quia creatura non est, sine dubio creator est, qui Patri et Filio cooperator est omnium. Si autem creator, utique dicendo Apostolus in condemnationem gentilitatis : *Quia servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula :* suadendo quoque, ut supra docuimus, serviendum esse Spiritui sancto; et creatorem ostendit, et quia creator est, Deum appellari debere monstravit. Quod etiam in epistola quæ ad Hebræos scripta est, comprehendit dicens : *Quoniam qui omnia creavit, Deus est.* Aut dicant igitur quid sit quod sine Patre et Filio et Spiritu sit creatum, aut Spiritum quoque unius cum Patre et Filio deitatis esse fateantur.

143. Adorandum quoque docuit, quem Dominum et Deum dixit. Qui enim Deus universitatis et Dominus, utique ab omnibus adorandus est; sic enim scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.*

144. Aut dicant ubi legerint quia adorat Spiritus. Dictum est enim de Dei Filio : *Adorent eum omnes Angeli ejus :* non lectum est, adoret Spiritus. Quomodo enim potest adorare, qui non inter famulos et ministros est, sed cum Patre et Filio servitia habet subjecta justorum; quia scriptum est : *Spiritui Dei servimus.* Adorandus igitur est nobis, cui serviendum a nobis Apostolus docuit : cui autem servimus, hunc et adoramus, juxta quod scriptum est, ut eadem sæpe repetamus : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

145. Quamquam nec hoc prætermiserit Apostolus, quin et Spiritum diceret adorandum. Cum enim docuerimus quia Spiritus in prophetis est, nec hoc quisquam possit ambigere, quia per Spiritum prophetia datur, utique cum adoratur qui in prophetis est, idem Spiritus adoratur. Itaque sic habes : *Si conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis loquantur, intret autem idiota aut infidelis, nonne dicet quod insanitis. Sin autem prophetent omnes, intret autem quis idiota aut infidelis, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta etiam cordis ejus manifesta fiunt; et ita cadens in faciem, adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus sit in vobis.* Deus est ergo qui adoratur, Deus qui manet, et qui loquitur in prophetis : manet autem et loquitur Spiritus; ergo et Spiritus adoratur.

CAPUT XIX.

Ex eo quod supra probatum et Spiritum manere et loqui in prophetis, colligit ab eo cognosci omnia, quæ Dei sunt; atque adeo unum esse cum Patre et Filio. Hoc ipsum exinde iterum confirmat quod omnia habet, quæ habet Deus, nempe divinitatem,

cordis cognitionem, veritatem, nomen super omne nomen, potestatem mortuos suscitandi, quod ultimum eidem adjudicat ex Ezechiele, in quo et ipsum Filio æqualem probat.

146. ITAQUE sicut Pater et Filius unum sunt; quia Filius omnia habet, quæ Pater habet : ita et Spiritus unum est cum Patre et Filio; quia et ipse omnia Dei novit. Non enim extorsit, ne sit amittentis injuria : non rapuit, ne damnum sit ejus, cui videtur ereptum. Neque enim aut per indigentiam rapuit, aut per excellentiam virtutis validioris extorsit, sed per unitatem possidet potestatis. Ergo si hæc omnia operatur, quia omnia operatur unus atque idem Spiritus; quomodo non Deus, qui omnia habet, quæ Deus habet?

147. Aut consideremus quid habeat Deus, quod non habeat Spiritus sanctus. Habet Deus Pater divinitatem, habet et Filius, in quo habitat plenitudo divinitatis : habet et Spiritus; quia scriptum est : *Spiritus divinus qui est in naribus meis.*

148. Habet Deus ut scrutetur corda et renes : quia scriptum est : *Deus scrutans corda et renes.* Habet et Filius, qui dicebat : *Quid cogitatis in cordibus vestris mala?* Sciebat enim Jesus cogitationes eorum. Habet et Spiritus, qui etiam prophetis alieni cordis occulta manifestat, sicut supra diximus, quia occulta cordis ejus manifesta fiunt. Et quid miramur si hominum scrutatur occulta, qui scrutatur etiam alta Dei?

149. Habet Deus ut verax sit; quia scriptum est : *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et alibi scriptum est : *Fidelis Deus, qui non mentitur.* Numquid mentitur Spiritus, qui est Spiritus veritatis; immo quem docuimus veritatem dictum; quia et ipsum Johannes veritatem sicut Filium nuncupavit? Et in psalmo ait David : *Emitte lucem tuam, et veritatem tuam; ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua.* Si lucem hic Filium putas, ergo Spiritus veritas est : aut si Filium putas veritatem, ergo Spiritus lux est.

150. Habet Deus nomen super omne nomen, et dedit Filio nomen; sicut legimus, ut omnes in nomine Jesu genua flectant. Hoc nomen utrum habeat Spiritus consideremus. Sed et scriptum est : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Habet ergo nomen super omne nomen. Quod ergo habet Pater et Filius, habet et Spiritus per naturalis nominis unitatem.

151. Habet Deus quod suscitat mortuos : *Sicut* enim *Pater suscitat mortuos, et vivificat : sic et Filius quos vult, vivificat.* Suscitat autem etiam Spiritus, per quem Deus suscitat; quia scriptum est : *Vivificabit et mortalia corpora vestra per habitantem Spiritum ejus in vobis.* Tamen ne infirmam gratiam putes, audi quia et Spiritus suscitat; dicit enim propheta Ezechiel : *Veni Spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivent. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos Spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa.* Et infra Deus dicit : *Scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra; ut educam de sepulcris populum meum : et dabo Spiritum meum in vos, et vivetis.*

152. Utique cum Spiritum suum dixerit, numquid alium præter Spiritum sanctum nuncupavit? Neque enim flatilem spiritum suum diceret, nec hic spiritus a quatuor mundi posset venire cardinibus; quia ventorum flatus hic, quem videmus, partis non universitatis est : et hic spiritus quo vivimus, singulorum non universorum est : Spiritus autem sancti est, ut et super omnes, et in omnibus sit. Itaque ex verbis propheticis spectare licet quemadmodum ossa, dudum resolutorum membrorum compage dispersa, in formam redivivi corporis vivificante Spiritu, revertantur; et in suos artus favilla concrescat, sensu prius animata coeundi, quam specie reformata vivendi.

153. Nonne in facti similitudine unitatem divinæ recognoscimus potestatis? Sic suscitat Spiritus, sicut et Dominus in passione propria suscitavit; cum subito in momento oculi defunctorum sepulcra patuerunt, et rediviva corpora surrexere de tumulis, mortisque fœtore deterso, ac vitæ odore reparato, ex-

pirantium favillæ spirantium faciem receperunt.

154. Habet ergo Spiritus, quod habet Christus: habet igitur quod habet Deus; quia omnia quæ habet Pater, habet et Filius; ideoque dixit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.*

CAPUT XX.

In flumine de sede Dei promanante figuram fuisse Spiritus sancti; per aquas vero quas David memorat, cœlestes virtutes designari. Regnum Dei opus esse Spiritus: nec mirum, si hic idem conregnet cum Filio, quando nos etiam Filio conregnaturos promittat Paulus.

155. Nec illud mediocre, quod de throno Dei exire fluvium legimus. Sic enim habes, dicente Johanne evangelista: *Et ostendit mihi flumen aquæ vivæ, splendidum tamquam crystallum, procedens de sede Dei et agni: in medio plateæ ejus, et ex utraque parte lignum vitæ, faciens fructus duodecim, per singulos menses reddens fructum suum, et folia ligni ad medicinam omnium gentium.*

156. Hic est utique fluvius de Dei sede procedens, hoc est, Spiritus sanctus, quem bibit qui credit in Christum, sicut ipse ait: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat: Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu.* Ergo flumen est Spiritus.

157. Hic igitur est in Dei sede; neque enim aqua abluit Dei sedem. Denique David non supra sedem Dei dixit, sed supra cœlos esse, quamlibet illam intelligas aquam; quia scriptum est: *Et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini. Laudent,* dixit, non laudet. Nam si aquæ elementum voluisset intelligi, laudet utique dixisset: dicendo autem pluraliter, virtutes voluit æstimari.

158. Et quid mirum, si in sede Dei Spiritus sanctus est; cum ipsum regnum Dei operatio Spiritus sit, sicut scriptum est: *Quia non est regnum Dei esca et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto?* Et ipse cum dicit Salvator: *Omne regnum in se ipsum divisum destruetur;* deinde subjiciendo: *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei;* ostendit regnum Dei individuum sibi esse cum Spiritu.

159. Quid autem dementius, quam ut neget quisquam Christo conregnare Spiritum sanctum; cum etiam nos in Christi regno conregnaturos Christo Apostolus dicat: *Si enim commortui sumus, et convivemus; si sustinemus, et conregnabimus:* sed nos per adoptionem, ille per potestatem: nos gratia, ille natura.

160. Habet igitur consortium regni cum Patre et Filio etiam Spiritus sanctus, qui unius naturæ, unius dominationis, unius etiam potestatis est.

CAPUT XXI.

Missum a Spiritu fuisse Esaiam, proindeque eumdem Spiritum ab eo visum. Quid per currentes rotas, alasque diversas intelligendum, et qua ratione cum Spiritus a Seraphim prædicetur Deus Sabaoth, hoc ei nomen negari nisi ab impiis neutiquam possit.

161. Itaque cum habeat consortium regni, quid obstat quominus Spiritum sanctum intelligamus, a quo Esaias missus est? Neque enim Paulo possumus auctore dubitare, cujus sententiam in Actibus apostolorum Lucas evangelista sic probavit, ut scriberet. Denique sic habes, dicente Paulo: *Bene loquutus est Spiritus sanctus per Esaiam ad patres nostros, dicens: Vade ad plebem istam, et dic: Aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non adspicietis.*

162. Spiritus ergo est, qui misit Esaiam. Si Spiritus misit, Spiritus est utique quem, mortuo Ozia rege, vidit Esaias, quando dixit: *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, et plena erat domus majestatis ejus: et Seraphim stabant in circuitu ejus; sex alæ uni, et sex alæ alteri; et duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant; et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plena est universa terra majestate ejus.*

163. Si stabant Seraphim, quomodo

volabant? Si volabant, quomodo stabant? Si hoc non possumus comprehendere, quomodo Deum comprehendere volumus, quem non videmus?

164. Sed sicut rotam intra rotam vidit propheta currentem (quod utique non ad corporalis refertur speciem visionis, sed ad utriusque gratiam Testamenti; quia teres vita sanctorum sit, et ita sibi concinens, ut superioribus posteriora respondeant. Rota igitur intra rotam est vita sub Lege, vita sub gratia; eo quod Judæa intra Ecclesiam sit, Lex intra gratiam. Nam intra Ecclesiam est, qui Judæus est in occulto: et circumcisio cordis intra Ecclesiam sacramentum est. Sed illa Judæa intra Ecclesiam, de qua scriptum est: *Notus in Judæa Deus*); ergo sicut rota intra rotam currit, similiter alæ stabant, et alæ volabant.

165. Similiter et *Seraphim duabus alis faciem, et duabus pedes velabant, et duabus volabant.* Nam hic quoque spiritalis sapientiæ sacramentum est. Stant tempora, volant tempora: stant præterita, volant futura: et quasi alæ Seraphim, ita faciem Dei, vel pedes velant; eo quod in Deo qui nec principium nec finem habet, omnis ab hac cognitione principii ejus et finis cursus temporum feriatur *. Stant ergo præterita vel futura, præsentia volant. Ne quæras principii ejus, vel finis arcana, quæ non sunt. Habes præsentia: sed laudato, non discute.

166. Seraphim indefessis vocibus laudant, et tu discutis? Quod utique cum faciunt, ostendunt nobis non aliquando discutiendum Deum, sed semper esse laudandum. Ergo Dominus Sabaoth et Spiritus sanctus est. Nisi forte displicet impiis doctor, quem Christus elegit: aut Dominum virtutum negare possunt Spiritum sanctum, qui donat quas voluerit ipse virtutes.

* Sensus est, in Deo qui æternitate immutabili fruitur, temporum vices locum non habere.

CAPUT XXII.

Ut regni unitas probetur in tribus personis, citatus Esaiæ locus expenditur: et in iis a quibus vel de Patre vel de Filio vel de Spiritu expositus sit, nullam sensus diversitatem fuisse declaratur. Ad hæc majestate Spiritui inde adserta, quod crucifixus dicatur dominus majestatis, ejus cum Patre ac Filio tanta æqualitas ostenditur, ut ipsum hinc numquam dejecturi sint Arriani.

167. Nunc unitatem majestatis et regni licet in Patre, Filioque, et sancto Spiritu cognoscere. Nam plerique dicunt Patrem Deum ab Esaia hoc tempore visum, Paulus Spiritum dixit, Lucas probavit, Johannes Evangelista ad Filium retulit. Sic enim scriptum est de Filio: *Hæc loquutus est Jesus, et abiit et abscondit se ab his. Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum; ut sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias: Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanabo eos. Hæc dicit Esaias, quando vidit majestatem ejus, et loquutus est de eo.*

168. Ipsa verba dixit Johannes dixisse Esaiam, et majestatem ei Filii apparuisse evidentissime revelavit: Paulus autem Spiritum hæc dixisse memoravit. Unde igitur ista diversitas?

169. Diversitas quidem verborum, non sensuum est. Nam licet diversa dixerint, nullus erravit; quia et Pater videtur in Filio, qui dixit: *Qui me videt, videt et Patrem.* Et Filius videtur in Spiritu; quia sicut *nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto;* ita non carnali oculo, sed spiritali gratia Christus videtur. Unde et Scriptura ait: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illucescet tibi Christus.* Et Paulus cum oculos perdidisset, quomodo nisi in Spiritu Christum videbat? Unde et Dominus ait: *Ad hoc enim tibi visus sum, ut constituerem te ministrum et testem quibus vidisti me, et in quibus visurus es.* Nam

et prophetæ Spiritum accipiebant, et Christum videbant.

170. Una igitur visio, una præceptio, una majestas. An negamus etiam dominum majestatis esse Spiritum sanctum, cum Dominus majestatis sit crucifixus, qui natus est de Spiritu sancto ex virgine Maria? Quia non alter Christus, sed unus est : et ante sæcula ex Patre, ut Dei filius natus; et in sæculo, ut homo carnis adsumtione generatus.

171. Quid autem dicam, quia sicut Pater et Filius, ita etiam Spiritus immaculatus est et omnipotens; quia græce παντοδύναμον, πᾶν ἐπισκοπον Salomon dixit, eo quod omnipotens et speculator sit omnium, sicut lectum esse in libro Sapientiæ supra est demonstratum? Ergo et Spiritus in honore est et in majestate.

172. Intuere nunc; ne quid eum forte non deceat : aut si tibi displicet, Ariane, detrahe eum de Patris Filiique consortio. Sed si detrahere volueris, cœlos supra te reverti videbis; quia virtus eorum omnis ab Spiritu est. Si detrahere volueris, in Deum tibi prius mittenda est manus; quia Deus Spiritus. Sed quomodo detrahes eum, qui alta scrutatur Dei?

DE INCARNATIONIS DOMINICÆ

SACRAMENTO

LIBER UNUS *.

CAPUT I.

Indicata dicendi occasione, ad sacrificia Caini et Abelis accedit Ambrosius. Tum quid in prioris oblatione Deo displicuerit, explorat. Deinde ubi Abelis holocaustum paucis exposuit, quosnam lata in Cainum feriat sententia, docet.

1. Debitum, fratres, cupio solvendum, sed hesternos meos non invenio creditores **; nisi forte improviso conventu putaverunt nos esse turbandos: sed numquam fides vera turbatur.

2. Itaque dum illi forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt ***, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est, Cain, a fructibus terræ: alter autem, Abel videlicet, ex primitivis ovium suarum hostiam Domino obtulit. Nihil invenio quod in specie munerum reprehendam, nisi quod et Cain munera sua displicuisse cognovit, et Dominus dixit: *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.*

3. Ubi igitur est crimen? ubi culpa? Non in oblatione muneris, sed in oblationis affectu. Sunt quidam qui recte arbitrantur, quia alius quæ offerret, elegerat: alius quæ viliora habuit, offerebat. Sed non est ita inops spiritalium sensus in nobis, ut putemus quia Dominus corporale sacrificium, non spiritale quærebat. Et ideo addidit, *quiesce,* tolerabilius significans abstinere a muneribus deferendis, quam infideli studio munus offerre. Qui enim nescit dividere, nescit dijudicare: spiritalis autem dijudicat omnia. Et ideo Abraham sacrificium quod offerebat, divisit.

4. Scivit etiam Abel dividere, qui ex primitivis ovium obtulit sacrificium, docens non terræ munera placitura Deo, quæ degeneraverant in peccatore, sed ea in quibus divini gratia mysterii refulgeret. Prophetavit itaque nos per passionem Domini a culpa esse redimendos, de quo scriptum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Unde et de primitivis obtulit, ut primogenitum designaret. Ostendit ergo verum Dei sacrificium nos futuros, de quibus Propheta ait: *Afferte Domino filios arietum.* Meritoque Dei judicio comprobatur.

5. Illi autem reprobato dicitur *quiesce:* quam puto generalem in omnes extra Ecclesiam constitutos latam esse sententiam; multorum enim hic figuram cerno populorum, quos divina sententia comprehendit, quorum in illo Cain jam tunc munera refutavit.

CAPUT II.

Post enumerata varia hominum genera, qui fere sub nominis christiani falso velamine Ecclesiam lacerantes, memoratæ sententiæ obnoxii sunt, admonet quemadmodum nobis declinanda sit eadem sententia.

6. Generalis enim hæc in impios omnes sententia est. Itaque si Judæus offerat, qui Filium virginis Mariæ a Patre Deo separat, dicitur ei: *Si recte offeras, non autem recte dividas, peccasti: quiesce.*

7. Si offerat Eunomianus, qui ex impietatis Arrianæ fonte progrediens, redundanti perfidiæ quæ labitur cœno,

* Scriptus anno circiter 382.

** Vide Ambrosii vitam, tom. 1, n. 18.

*** Id autumamus ideo dictum, quia forte amborum fratrum historia, cujus lectio quotannis certo tempore in ecclesia recurrebat, tunc ad populum fuerat recitata, minime vero quod hoc eodem die libros de Cain et Abel Præsul concionaverit.

generationem Christi, quæ super omnia est, adserens ex Philosophiæ traditionibus colligendam : cum utique alia creaturarum sit ratio, alia secretorum potentia divinorum; et ipsi dicitur : *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti : quiesce.*

8. Dicitur hoc Sabelliano, qui Patrem Filiumque confundit. Dicitur hoc Marcionitæ, qui alium putat Deum novi, alium veteris Testamenti. Dicitur hoc Manichæo et Valentino, qui non putaverunt veritatem carnis humanæ a Christo esse susceptam. Paulus quoque Samosatenus et Basilides in eadem sententiæ sorte numerantur.

9. Similiter quoque ejusdem sententiæ auctoritate damnantur, qui divinitatem sancti Spiritus negaverunt. Alii enim quidam vel Arrianorum Judæi, vel Arriani sunt Judæorum; quia sicut illi Filium a Patre, ita et isti Spiritum a Deo Patre, et Filio Dei separant.

10. Novato quoque et Donato et omnibus qui scindere corpus Ecclesiæ gestierunt, viritim dicitur : *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.* Ecclesiæ enim sacrificium est, quod offertur Deo, ad quam Paulus dixit : *Obsecro autem vos, fratres, per misericordiam Dei exhibere corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem.* Male ergo sacrificium diviserunt, Ecclesiæ membra lacerando.

11. Illos quoque percellit ista sententia *, qui animam rationabilem ab incarnationis Dominicæ segregant sacramento, naturam hominis ab homine separare cupientes. Et isti fortasse recte offerunt Trinitati : sed rationem nesciunt naturæ humanæ divinæque distinguere; Dei enim simplex natura est, homo ex anima rationabili constat et corpore. Si alterum tollas, totam naturam hominis sustulisti.

12. Adversus omnes igitur hæreses ista sententia est, quæ fraterno nomine, non fraterne Ecclesiam persequuntur. Siquidem sub opinione ** nominis christiani et quadam nuncupativa fidei germanitate parricidalibus gladiis nos cupiunt vulnerare; quia conversio nostra ad eos est, et dominantur nobis in sæculo peccatores. PECCATOR ENIM dominatur in sæculo, justus in Dei regno.

13. Caveamus igitur ne quis nos a cubiculo regis æterni *, et a secreto matris Ecclesiæ separare conetur, ad quod illa anima in Canticis canticorum Verbum Dei se introduxisse significat. Caveamus ne a sinu Patris, et quodam utero paterno, arcanæque naturæ substantiam unigeniti Filii separemus, verbisque his quibus veritas susceptæ incarnationis adstruitur, divinæ generationi præjudicia inferre meditemur; ne et nostrum alicui dicatur : *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti : quiesce;* hoc est : Si nesciamus quæ propria sunt divinitatis æternæ incarnationisque distinguere : si creatorem cum suis operibus conferamus : si auctorem temporum dicamus cœpisse post tempora. Neque enim potest fieri ut per quem sunt omnia, sit unus ex omnibus.

CAPUT III.

Iis qui Johannis testimonium de Verbi æternitate non reciperent increpitis, necnon laudato eodem evangelista, locum expendit : quo non solum Verbi æternitatem divinitatemque signari tradit; sed etiam ex his eadem in Patre adtributa demonstrari. Corporeum in Verbo nihil cogitandum; et quamvis ejus naturam minime capiamus, sufficere nobis debere Johannis auctoritatem, qui quomodo Verbum viderit, explicatur.

14. NOLO nobis credatur, Scriptura recitetur. Non ego dico a me quia *in principio erat Verbum*, sed audio : non ego affingo, sed lego; quod omnes legimus, sed non omnes intelligimus. Et cum legitur, audimus omnes, et non audiunt omnes : *Incrassatum est* enim *cor quorumdam, et aures eorum graviter audierunt*; aures scilicet interioris affectus. Non enim caro peccat, quæ suum servat officium, et recipit auditum, sed animus puri auditus pravus interpres; qui recusat audire quæ dicuntur, intelligere quæ leguntur. Quid aures tamquam cera et plumbo clau-

* Apollinaristas indicat. — ** Ed. Ben. optione.

* Non invenuste alludit ad cubiculum regium, propter illos scilicet imp. cubicularios, qui causam huic scriptioni præbuerunt.

ditis, et tamen Dominica beneficia et officia naturæ non potestis excludere? Auditis inviti, auditis fastidientes : auditis, ne quod non audieritis, excusare possitis.

15. Auditis ergo cum legitur : *In principio erat Verbum*. Quis hoc dicit? Johannes utique ille piscator : sed non quasi piscator hoc dicit, sed quasi humani piscator affectus; qui jam non pisces caperet, sed homines vivificaret. Non suum est, quod dicit : sed ejus qui vivificandi ei tribuit potestatem. Piscator enim ipsis, quos ante capiebat, piscibus taciturnior erat; et circa divina mysteria magis mutus, qui vocis suæ nesciebat auctorem : sed vivificatus a Christo vocem audivit in Johanne, Verbum agnovit in Christo.

16. Et ideo plenus Spiritu sancto, qui sciret principium non temporis esse, sed supra tempora, reliquit sæcula, et adscendens spiritu super omne principium, ait : *In principio erat Verbum*, hoc est, remaneat cœlum; nondum enim erat, quando *in principio erat Verbum*. Nam etsi cœlum habet principium, Deus non habet. Denique *in principio fecit Deus cœlum et terram*. Aliud est, *fecit* : aliud est, *erat*. Quod fit, incipit : quod erat, principium non accipit, sed prævenit. Remaneant etiam tempora, quia post cœlum tempora. Remaneant etiam Angeli et Archangeli. Etsi principium eorum non invenio; erat tamen quando non erant. Non erant enim, qui aliquando cœperunt. Si ergo principium eorum invenire non possum, quos certum est habere principium; quomodo possum Verbi invenire principium, a quo omne principium non solum creaturarum, sed etiam cogitationum nostrarum omnium prævenitur?

17. Aperte itaque sempiternam divinitatem ejus expresserat : sed tamen ne quis a Patre divideret Verbi æternitatem, ut eamdem crederemus Verbi esse, quæ Patris est, bonus ille piscator adjunxit : *Et Verbum erat apud Deum*. Hoc quod dixerat, sic æstimandum est : *Erat Verbum*, quomodo erat Pater; quoniam cum Patre erat, et in Patre erat, et apud Patrem erat semper. Nempe quomodo de Patre legimus, *erat*; ita et de Verbo legimus, *erat*.

18. Quid discernis intellectum, qui non discernis auditum? Verbi esse apud Patrem est : Patris esse cum Verbo est; legimus enim quia *Verbum erat apud Deum*. Itaque si secundum tuam opinionem aliquando non erat; ergo secundum tuam opinionem et is in principio non erat, apud quem erat Verbum. Per Verbum enim audio, per Verbum intelligo quia Deus erat. Nam si sempiternum Verbum esse credidero, quod credo; non possum de Patris æternitate dubitare, cujus æternus est Filius. Si temporalem generationem ejus existimo, incipit communitatem habere nobiscum; ut videatur Pater esse cœpisse : sed si de Patre non ambigis, quia incipere esse Dei non est; de Patre non ambigis, quia Dei est sempiternam habere perfectionem; ne forte usu sermonis labereris humani, dum Verbum dicis et Filium, ideo addidit : *Et Deus erat Verbum*.

19. Habet utique quod Pater, quia Deus erat. Quomodo hujus negas æternitatem, cui unum cum Patre Dei nomen est? Non te sonus capiat, similitudoque sermonis : aliud Verbum est, quod tempora habet, quod syllabis colligitur, litterisque componitur : non tale Verbum Filius, quia non talis est Pater Verbi.

20. Cavendum ergo ne et ibi quæstionem vocis corporalis videamur ingerere. Incorporeus est Deus : vocem utique incorporeus corporalem non habet. Si vox corporalis non est in Patre, nec Filius verbum est corporale. Si corpus in Patre non est, nec tempus in Patre est. Si tempus in Patre non est, utique nec in Verbo est. Quod si nullum principii tempus in Verbo, nec numerus utique, nec gradus Verbi est. Quia si numerus in Verbo, ergo multa verba. Si multa verba, multi et filii. Sed unum Verbum est, quod et gradum excludit et numerum : unum secundum naturam.

21. Ne quærite cujusmodi naturam. Nescio multo melius hoc, quam scio. Hoc solum bene scio, quod nescio quæ scire non possum. *Quod vidimus*, inquit,

et quod audivimus, Johannes dicit : hoc solum bene scire se dixit, quod audivit et quod vidit, qui in Christi pectore recumbebat. Ergo illi satis est audisse, mihi non est satis.

22. Sed quod ille audivit, hoc mihi dixit : et quod audivit a Christo, hoc nec ego possum negare verum esse de Christo. Ergo quod audivit, audivi : et quod vidit, vidi; ille enim vidit, quod vidit : non utique divinitatem, quæ secundum naturam suam videri non potest. Sed quia secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis; ut secundum naturam corporis videretur. Denique et Spiritus sanctus in specie visus est, sicut columba; quia videri divinitas in suæ claritatis veritate non poterat.

CAPUT IV.

Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus : neque si eumdem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profiteamur : nec demum, si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio; et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit, quamve pulcre idem postea responderit, exponitur.

23. Noli igitur et tu secundum naturam interpretari, quod præter divinitatis naturam est. Nam etsi credas a Christo veram carnem esse susceptam, et offeras transfigurandum corpus altaribus; non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis, et tibi dicitur : *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti*. Divide quod meum, divide quod suum Verbi est. Ego quod erat illius, non habebam : et ille quod meum est, non habebat. Suscepit quod meum est, ut impertiret quod suum est : suscepit non ut confunderet, sed ut repleret. Si credas susceptionem, affingas confusionem; Manichæus esse desisti, nec tamen Ecclesiæ filius esse cœpisti.

24. Si credas susceptionem corporis, adjungas divinitati compassionem : portionem utique perfidiæ, non perfidiam declinasti; credis enim quod tibi prodesse præsumis, non credis quod Deo dignum est.

25. Rursus si credas quia idem Deus et novi et veteris Testamenti est, tempora autem Verbo ejus et momenta præmittas : tolerabilior Valentinus est, qui non sæcula ante Deum, sed deos putat esse, quod sæcula sunt; minoris enim sacrilegii est copulari divinitati sæcula, quam præferri.

26. Si credas iterum quia Christus principium non sumsit ex Virgine, sed tamen aliquod ante Christum æstimes esse principium : in tempore distantia, de impietate contentio est; Virginis enim supparem negasti esse, non temporis. Ego autem et supparem Virginis secundum susceptionem corporis non negabo, et creatorem temporis confitebor. Quid enim proficis, si dicas quia Christus hæc an illa sit creatura? Creatura mutatur, non divinitas adoratur.

27. Noluit se sic Christus agnosci, nec his tantum, quæ supra hominem sunt, meritis æstimari. Denique cum interrogasset : *Quem me dicunt esse homines?* cum alii dicerent Eliam, alii Hieremiam, aut unum ex prophetis; nullius sententiam prædicavit : cum Petrus dixisset : *Tu es Christus Filius Dei vivi*; hunc solum non immerito laudavit.

28. Ergo Johannes dicit, Petrus dicit, Christus probavit; et tu non probas, Arriane? Nec Johanni et Petro putas esse credendum, quos vel solos pro testimonio gloriæ suæ Dominus noster Jesus Christus ad omnium fidem credidit abundare? Denique quasi ad testimonium veteris et novi Testamenti Moyses cum Elia adsciscitur, cum Johanne Petrus frequenter adhibetur.

29. Petrus dicit : *Tu es*; non dicit : Tu esse cœpisti. Petrus dicit : *Tu es Filius Dei*; non dicit : Tu es creatura. Dixit hoc Johannes. Si adhuc non credidisti, quia non intellexisti mysterium supra sapientiam recumbentis, repetivit Petrus. Commendavit utrumque Christus, alterum judicio, alterum mysterio; id enim addidit, ut legeres quod in Christi pectore recumbebat, et intelligeres quod ejus caput, in quo principale omnium sensuum est, arcano

quodam sapientiæ replebatur. Sed si non putas intelligendum esse mysterium, saltem noli impugnare judicium. Laudatur Petrus, quia Dei Filium credidit, quem videbat; quia se ab imperitæ plebis rudibus adhuc opinionibus separabat. Denique cum interrogasset Dominus, quid homines de Filio hominis æstimarent, cum diceretur vulgi sententia, Petrus tacebat.

30. Taces ergo, Simon, et respondentibus aliis, adhuc taces; cum ipse sis primus, qui etiam non interrogatus interrogas: nec times, ne reprehendaris a Domino, quia non respondes interroganti? Ideo, inquit, non respondeo, quia non interrogor meam, sed alienam sententiam; legi enim: *Ut non loquatur os meum opera hominum:* opus autem est perfidorum perfidias prædicare. Ergo taceo adhuc, quia nondum id quod sentio interrogor: non proferam labiis, quod animus non probavit. Erit tempus quando respondeam. Interrogabor et ipse quid sentiam, tunc demum respondebo quod meum est; meum est enim fidem loqui, pietatem adserere, gratiam prædicare.

31. Non igitur quasi pigrior sensu, voce tardior tacet, nec quasi fastidiosus differt vocis obsequium: sed quasi cautus periculum vulgaris opinionis evitat, qui periculum non evitabat salutis. Denique in posterioribus habes quia exsilivit e navi, ut occurreret Domino, non gloriæ cupidus, sed obedientiæ præmaturus.

32. Hic ergo qui ante reticebat, ut doceret nos quod impiorum nec verbum debeamus iterare: hic, inquam, ubi audivit: *Vos autem quid me dicitis?* statim loci non immemor sui, primatum egit: primatum confessionis utique, non honoris; primatum fidei, non ordinis. Hoc est dicere: Nunc nemo me vincat, nunc meæ partes sunt: debeo compensare quod tacui, debet prodesse quod silui. Lingua mea non habet spinas, sine impedimento fides debet exire. Dum alii cœnum, alienæ licet, prolatæ tamen impietatis evacuant, qui aut Eliam, aut Hieremiam, aut unum ex prophetis Christum esse dixerunt; habuit enim ista vox cœnum, habuit ista vox spinas: dum alii, inquam, hoc lavant cœnum, dum in aliis enodantur hæ spinæ, vox nostra Filium Dei Christum resultet. Mihi purus est sermo, cui nullas spinas expressa reliquit impietas.

33. Hic est ergo Petrus qui respondit pro cæteris apostolis, immo præ cæteris; et ideo fundamentum dicitur, quia novit non solum proprium, sed etiam commune servare. Huic adstipulatus est Christus, revelavit Pater. Nam qui veram generationem loquitur Patris, a Patre adsumsit, non sumsit ex carne.

CAPUT V.

Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse ac valere adversus omnes hæreses, qua in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere: sed quæ ad utramque pertinent, salva etiam in passione ac sepultura mansisse. Non ergo infirmitates corporis divinitati adtribuendas; cum hæc a loco et tempore absoluta sit: et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum.

34. Fides ergo est Ecclesiæ fundamentum: non enim de carne Petri, sed de fide dictum est, quia portæ mortis ei non prævalebunt: sed confessio vicit infernum. Et hæc confessio non unam hæresim exclusit; nam cum Ecclesia multis tamquam bona navis fluctibus sæpe tundatur, adversus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fundamentum.

35. Dies me citius defecerit, quam nomina hæreticorum diversarumque sectarum; adversum omnes tamen generalis ista est fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre, et natus ex Maria virgine. Quem quasi gigantem sanctus David propheta describit, eo quod biformis geminæque naturæ unus sit consors divinitatis et corporis: qui *tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Sponsus animæ secundum Verbum: gigas terræ, quia usus nostri officia percurrens, cum Deus semper esset æternus, incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus; quia utrumque unus, et unus in

utroque, hoc est, vel divinitate vel corpore: non enim alter ex Patre, alter ex Virgine; sed idem aliter ex Patre, aliter ex Virgine.

36. Generatio generationi non præjudicat, nec caro divinitati; quia nec pignus Patri, nec voluntas passioni, nec passio voluntati. Idem enim patiebatur, et non patiebatur: moriebatur, et non moriebatur: sepeliebatur, et non sepeliebatur: resurgebat, et non resurgebat; quia corpus proprium suscitabat: quia quod cecidit, hoc resurgit: quod non cecidit, non resurgit. Resurgebat igitur secundum carnem, quæ mortua resurrexit: non resurgebat secundum Verbum, quod non resolutum fuerat in terram, sed apud Deum semper manebat.

37. Ergo et moriebatur secundum nostræ susceptionem naturæ, et non moriebatur secundum æternæ substantiam vitæ: et patiebatur secundum corporis susceptionem; ut suscepti corporis veritas crederetur: et non patiebatur secundum Verbi impassibilem divinitatem, quod totius exsors doloris est. Denique idem dicebat: *Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti?* quia secundum carnem relictus est, qui secundum divinitatem nec deseri potuit, nec relinqui.

38. Idem etiam dicit: *Longe a salute mea verba delictorum meorum*, hoc est, non capiatur, qui audit: *Quare me dereliquisti?* sed intelligat quod secundum carnem ista dicantur, quæ longe a plenitudine divinitatis aliena sunt. Aliena sunt enim a Deo verba delictorum; quia aliena sunt et delicta verborum: sed quoniam delicta aliena suscepi, etiam delictorum alienorum verba suscepi; ut derelictum me a Patre Deo esse dicam, qui apud Deum semper sum.

39. Erat igitur immortalis in morte, impassibilis in passione. Etenim quasi Deum non cepit mortis ærumna, et eumdem quasi hominem inferna viderunt. Denique *emisit spiritum*, et tamen quasi arbiter exuendi suscipiendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia commovebat. Tremebat in ligno, quem totus tremebat hic mundus. Erat inter supplicia, excipiebat vulnera, et regnum cœleste donabat. Peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani. Postremo mortuus est, et secundo et tertio exsultans atque ovans dico, mortuus est; ut illius mors vita fieret mortuorum.

40. Sed nec sepulcrum quidem ejus miraculo caret. Nam cum esset unctus a Joseph, et in ejus monumento sepultus, novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra reserabat: et corpus quidem ejus jacebat in tumulo; ipse autem inter mortuos liber, remissionem in inferno positis, soluta mortis lege, donabat. Erat ergo caro ejus in monumento, sed virtus ejus operabatur e cœlo. Ostendebatur omnibus per corporis veritatem; quia non caro erat Verbum, sed caro erat Verbi. Caro quidem gustavit mortem, sed impassibilis Dei virtus: et si exuit corpus, nullum tamen de corpore Deo damnum.

41. Cur divinitati adtribuis ærumnas corporis, et infirmum doloris humani et divinæ connectis naturæ? *Nunc anima*, inquit, *mea turbata est*. Anima turbata est, non sapientia; immutabilis enim manebat sapientia, etsi circumdaretur amictu carnis. Nam in illa servi forma erat veri luminis plenitudo: et cum se exinanivit, lumen erat. Denique dicebat: *Ambulate dum lumen habetis*. Et quando in morte fuit, in umbra non erat. Denique etiam in inferno positis vitæ lumen fundebat æternæ. Radiabat etiam illic lux vera sapientiæ, illuminabat infernum; sed inferno non claudebatur. Quis enim locus est sapientiæ? Denique dicit justus: *Sapientia autem unde inventa est? Quis autem locus est disciplinæ? Nescit homo viam ejus, nec inventa est inter homines*.

42. Ergo nec in tempore, nec in loco Sapientia est; unde et tempus esse significat. Sed quomodo in tempore, quæ in principio erat? quomodo in loco, quæ apud Deum erat? Unigenitus Filius si quæritur, in sinu Patris evangelico spiritu reperitur. Numquid sinum Patris locum putatis? Et quæritis quomodo nata sit, cum dicat propheticus vir:

Nescit homo viam ejus? Et secundum homines ortum ejus æstimatis, cum Job dicat quod inter homines non sit inventa? Et mortem tribuitis Sapientiæ, de qua *abyssus dicit : Non est in me; et mare dicit : Non est mecum?* Non dicit cœlum, Non est in me : *sed abyssus dicit, Non est in me.* Non enim abysso, sed Patri dixit : *In manus tuas commendo spiritum meum.* Ipsa anima etsi fuit in abysso, jam non est; quia scriptum est : *Quoniam non relinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

43. Mare ergo dicit : *Non est mecum,* hoc est, vita nostra dicit, fluctibus sæculi inquieta. Non est enim inter homines caro ejus; quia secundum carnem jam non novimus Christum. Terra dicit: *Non est mecum,* quia resurrexit. Denique Angelus ait : *Quid quæritis viventem cum mortuis?* Et bene mare dixit : *Non est mecum;* quia super mare erat. Denique in mari et corporeis vestigiis ambulabat, quando et subjecto mari super mare Petrum ambulare præcepit; qui licet titubaverit, titubavit tamen non per imbecillitatem jubentis, sed per infirmitatem obedientis.

44. Ergo splendori gloriæ non permisceas nostræ atramentum naturæ, non luci nebulam humanæ carnis offundas. Rursus passionem prædicans, si nequaquam id quod est passibile recognoscas, pietatem Domini refellisti, salutem tuam negasti. Unde amentes eos æstimare debemus, qui audientes dicentem Dei Filium : *Quid me cædis?* secundum naturam divinitatis subjectum injuriæ putaverunt. Dixit enim : *Quid me cædis?* sed cædem divina natura non sensit. Dixit : *Dorsum meum dedi in flagella, et maxillas meas in palmas : vultum autem meum non converti a confusione sputorum.* Dorsum dixit et maxillas et vultum, hoc est, humani corporis portiones. Quod enim caro Verbi patiebatur vel manens in carne, Dei Verbum patiebatur carne, sicut scriptum est : *Christo in carne passo;* in se utique pro corporis adsumtione referebat; ut quæ nostra sunt, in se ipse susciperet, et suis circumvestiret humana.

45. Recte igitur secundum naturam suam et caro passa est, nec ea corporis passione Verbi natura mutata est; in veritate enim nostra est resurrectio, et ideo in veritate Christi passio prædicatur.

CAPUT VI.

Perstringuntur hi omnes hæretici, qui Christum vel in phantasmate passum, vel duas in se personas complexum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Filio Verbum distinguunt, vel a carne non distinguunt divinitatem, vel hanc tamquam imperfectam injuriis corporis subjiciunt. Cum autem horum omnium auctores sint ii, qui divinitatem carnemque Domini unius naturæ esse fingebant, eos Niceni concilii auctoritatem falso venditare ostendit Ambrosius, Christum in Scripturis tantum secundum humanitatem passum narrari patefaciens. Addit carnem ab eo propterea susceptam, ut quod peccaverat, in se redimeret; cum Deo et peccato nihil queat esse commune. Postremo quam absurda sint, quæ ex adversariorum opinione sequantur, aperit.

46. Neque enim, quod quidam dicunt, in phantasmate passus est; quia nec in phantasmate super mare ambulavit, quod discipuli in Evangelio opinati esse produntur. Sed excusantur, quia : *Nondum erat Spiritus datus; nondum enim Jesus fuerat honorificatus.* Nobis jam crucifixus est Christus et resurrexit : nobis jam Spiritus datus est, qui adsertor est veritatis. Et discipuli quidem aliquando erraverunt, ne nos postea errare possemus. Ergo illorum error nobis proficit. Quasi homines errarunt, quasi discipuli crediderunt.

47. Et hos igitur qui in phantasmate venisse Jesum prædicant, et illos condemnare debemus, qui adversa erroris linea non unum eumdemque Filium Dei dicunt : sed alium esse qui ex Deo Patre natus sit, alium qui sit generatus ex Virgine; cum Evangelista dicat quia *Verbum caro factum est;* ut unum Dominum Jesum, non duos crederes.

48. Nonnulli etiam aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt; cum ipsum, qui in principio erat Verbum apud Deum Patrem, in sua propria venisse Evangelista testetur. Sunt autem qui tamquam ad unum prophetarum; ita ad Christum factum esse Verbum

arbitrati sunt, non ipsum esse Dei Verbum. Sed de nullo prophetarum dictum est quia *Verbum caro factum est*. Nullus prophetarum abstulit peccata mundi. De nullo alio dictum est : *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui*. De nullo prophetarum legimus quod sit Dominus majestatis, quod de Christo Apostolus dixit quia Judæi Dominum majestatis crucifixerunt.

49. Sed dum hos redarguimus, emergunt alii qui carnem Domini et divinitatem dicant unius esse naturæ. Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt? Jam tolerabiliores sunt Arriani, quorum per istos perfidiæ robur adolescit; ut majore contentione adserant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius non esse substantiæ; quia isti divinitatem Domini et carnem substantiæ unius dicere tentaverunt. Deinde cum isti dicant quia Verbum in carnem, capillos, sanguinem et ossa conversum est, et a natura propria mutatum est; datur illis locus ut infirmitatem carnis ad infirmitatem divinitatis, quadam facta divinæ naturæ mutatione, detorqueant.

50. Sunt etiam qui in tantum impietatis prodierint, ut putent quia divinitas Domini circumcisa est, et imperfecta de perfecta facta est; et in ligno non caro, sed illa operatrix omnium substantia divina in carnis specie coagulata pendebat. Quis autem non horrescat? Quis audiat quia non ex Maria virgine, sed ex divina substantia passibilem sibi carnem fecerit Dei Verbum? Quod adserendo eo prolabuntur, ut non ex tempore corpus Domini esse susceptum, sed coæternum Dei Verbo semper fuisse contendant.

51. Horum omnium auctores sunt, qui divinitatem et carnem Domini unius naturæ fuisse dixerunt. Legi enim quod non crederem, nisi ipse legissem : legi, inquam, in cujusdam libris * sic positum, et organum, et eum a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturæ. Quod ideo posui, ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris; et advertant, quamvis exquisitissimis argumentis, et phaleratis sermonibus non posse vim veritatis obduci.

52. Et hic mihi frequenter Nicæni concilii tractatum se tenere commemorat. Sed in illo tractatu patres nostri non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ cum Patre esse dixerunt; et Verbum quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex Virgine esse confessi sunt. Quomodo igitur Nicæni concilii nomen obtenditur, et nova inducuntur, quæ numquam nostri sensere majores; cum utique Scripturæ dicant quia Christus secundum carnem passus est, non secundum divinitatem : Scripturæ dicant quia Virgo in utero accipiet, et pariet Filium? Accepit enim virtutem, et peperit Filium, quem ex se ipsa suscepit.

53. Denique hoc etiam Gabriel proprio sermone declarat dicens : *Et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Dei Filius. Ex te*, inquit, ut secundum hominem quod ex ipsa nasceretur, adverteres; ex se enim generavit Maria, ut quod generaretur ex ipsa, in eo salva generationis Dominicæ prærogativa, corporis esset vera natura. Sed et Paulus dicit se prædestinatum esse in Evangelium Dei : *Quod ante*, inquit, *promiserat per prophetas de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem*. Et ad Galatas : *Postquam autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere*. Et ad Timotheum dixit : *Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David*.

54. Ergo ex nobis accepit, quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro : et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. Secundum naturam igitur se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam. De nostro sacrificium, de suo præmium est : multaque in eodem et secundum naturam invenies, et ultra naturam. Secundum conditionem etenim corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in præsepio est collocatus : sed supra conditionem Virgo concepit, Virgo generavit : ut crederes quia Deus

* Leontii Byzant. librum *Adv. fraudes Apollin.* citat Ambrosius.

erat, qui novabat naturam; et homo erat, qui secundum naturam nascebatur ex homine.

55. Neque enim, ut quidam interpretati sunt, natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est, sicut ipse dixit: *Videte, videte me, quia ego sum, et non sum mutatus.* Sed etiam Paulus dixit: *Quia Jesus Christus heri et hodie, ipse est in sæcula,* hoc est, qui non secundum naturam mutatus est carnis, sed immutabilis etiam in ipsa mutabili conditionis humanæ qualitate permansit.

56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam quæ erat causa incarnationis, nisi ut caro quæ peccaverat, per se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemtum est. Non est ergo immolata divinitas Verbi; quia non peccaverat divinitas Verbi: et ideo non est Verbi natura in carnis conversa naturam; quia immunis peccati divinitas pro peccato, quod non fecerat, se non debebat offerre. Hoc enim in se obtulit Christus, quod induit: et induit, quod ante non habuit. Non igitur divinitatis suæ divinitatem induit, in quo erat plenitudo divinitatis æternæ: sed carnem adsumsit, ut spolium carnis exueret, atque in semetipso et manubias diaboli crucifigeret, et trophæa virtutis erigeret.

57. Ergo si caro omnium * et in Christo subjacuit injuriæ, quomodo unius illam cum divinitate dicitis esse substantiæ? Si enim unius est substantiæ Verbum et caro, quæ de terra habet naturam; cur unius substantiæ adseratur Verbum atque anima, quam perfectam naturæ suscepit humanæ? Unius autem substantiæ est Verbum cum Deo secundum paternam professionem, et ipsius Domini adsertionem, qui ait: *Ego et Pater unum sumus.* Unius ergo substantiæ Pater cum terreno corpore prædicatur. Et adhuc indignamini in Arrianis, quia hi dicunt Filium Dei creaturam esse; cum ipsi dicatis Patrem unius cum creaturis esse substantiæ?

* Indicatur carnem Christi et nostram omnium ejusdem esse substantiæ ac naturæ, proindeque alteram iisdem injuriis, quibus afficitur altera, subjacere.

58. Quid autem aliud agitis ista dicendo, nisi ut aut limum Adæ, terramque nostram divinæ substantiæ comparetis, aut certe divinitatem in terrenæ corruptelæ injuriam transferatis. Dicendo enim quod Verbum caro et ossa factum est, in terram utique dicitis esse conversum; quoniam caro et ossa de terris sunt.

59. Sic scriptum est, inquiunt, quia *Verbum caro factum est.* Scriptum est, non nego: sed considera quid sequatur; sequitur enim: *Et habitavit in nobis,* hoc est, illud Verbum quod carnem suscepit, hoc habitavit in nobis, hoc est, in carne habitavit humana; et ideo Emmanuel dictus est, hoc est, nobiscum Deus. Hoc ergo *Verbum caro factum est,* pro eo quod est, homo factus est. Sicut etiam in Johel dixit: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem;* non enim super irrationabilem carnem, sed in homines futura promittitur gratiæ spiritalis effusio.

60. Quod si secundum litteram vos tenetis, ut putetis ex eo quod scriptum est, quod *Verbum caro factum est,* Verbum Dei in carnem esse conversum; numquid negatis scriptum esse de Domino, quia peccatum non fecit, sed peccatum factus est. Ergo in peccatum conversus est Dominus? Non ita; sed quia peccata nostra suscepit, peccatum dictus est. Nam et maledictum dictus est Dominus, non quia in maledictum conversus est Dominus; sed quia nostrum suscepit ipse maledictum: *Maledictus enim,* inquit, *qui pendet in ligno.* Miraris ergo quia scriptum est: *Verbum caro factum est,* cum caro adsumta sit a Dei Verbo; quando de peccato quod non habuit, scriptum est quia peccatum factus est, hoc est, non natura operationeque peccati, utpote in similitudinem carnis peccati factus: sed ut peccatum nostrum in sua carne crucifigeret, susceptionem pro nobis infirmitatum obnoxii jam corporis peccati carnalis adsumsit.

61. Desinant ergo dicere naturam Verbi in corporis naturam esse mutatam; ne pari interpretatione videatur natura Verbi in contagium mutata pec-

cati. Aliud est enim quod adsumsit, et aliud quod adsumtum est. Virtus venit in Virginem, sicut et Angelus ad eam dixit quia *virtus Altissimi obumbrabit te*. Sed natum est corpus ex Virgine; et ideo cœlestis quidem descensio, sed humana conceptio est. Non ergo eadem carnis potuit esse, divinitatisque natura.

CAPUT VII.

Quod libris superioribus hunc addiderit, excusat : deinde ubi rationes eorum, qui animam a Christo negabant esse susceptam, ineptas demonstravit, eamdem animæ susceptionem Scripturæ adstruit testimoniis : tum exposito cur animam a Domino non prætermissam oportuerit, eosdem vano timore agitari ostendit. Quomodo metuere aut proficere dicatur Christus; neque tamen periculum sit, ne dividatur, vel tetras videatur induci : quod ultimum in eos ipsos retorquetur.

62. POSSEM latius persequi, sed vereor ne hæc ipsa aliquibus aut superflua aut prolixa videantur. Fortassis enim dicat aliquis : Nonne de Patris et Filii divinitate quinque illis, quos scripsisti, libris conclusurum te esse promiseras? Sed quid faciam, cum quotidie novas seminent quæstiones ? Non præterit sponsio, sed adstringit objectio. Nam quemadmodum potest finis esse responsi, si modus nullus objecti sit?

63. Et tamen de Patris et Filii divinitate consummaturum responsionem in superioribus me spoponderam : hoc autem libro de incarnationis Dominicæ sacramento plenior, sicut debuit, facta digestio est. Nam cum illud quod ait Dominus : *Tristis est anima mea usque ad mortem*; et infra : *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc : sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis;* non ad Spiritus sancti compassionem, sed ad rationabilis adsumtionem animæ, et naturæ humanæ refertur affectum, consequens est ut per adsertionem Dominici sacramenti et plenitudinem naturæ humanæ fuisse adstruamus in Christo, et ab infirmitatis præjudicio Spiritum sanctum separemus. NON EST ENIM obnoxius infirmitati, qui non est obnoxius passioni.

64. Quæro igitur qua ratione animam putent quidam a Domino Jesu non esse susceptam; an quia metus est ne sensu Christus laberetur humano ? Dicunt quippe quia concupiscentia carnis legi mentis repugnet. Sed qui hoc ait, tantum abest ut Christum putaverit lege carnis in peccati vincula fuisse deducendum; ut ipse in æstu positus fragilitatis humanæ, per Christum sibi subveniri posse crediderit dicens : *Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum*. Qui ergo alios a carnis lubrico vindicabat, numquid formidare poterat, ne etiam ipse dominatu quodam carnis istius vinceretur ?

65. Sed carnis istius, sicut volunt, formidabat illecebras. Ergo et carnis susceptionem declinare debuerat; ne ad lubricum traheretur erroris. Sed quomodo lubricum poterat timere peccati, qui peccatum remissurus advenerat ? Et ideo cum susceperit carnem hominis, consequens est ut perfectionem incarnationis plenitudinemque susceperit; nihil enim in Christo imperfectum. Suscepit itaque carnem, ut resuscitaret : adsumsit animam, sed animam perfectam, rationabilem, humanam adsumsit atque suscepit.

66. Nam quis potest negare quod susceperit animam, cum ipse dicat : *Animam meam pono pro ovibus meis?* Et iterum : *Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam*. Non per parabolam hoc dicitur, nec perfunctoria significatione, in qua aliud dicitur, et aliud intelligitur, sicut illud : *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea :* licet etiam illud ad Christi animam possit referri, quæ ideo posita est, ut aboleret Judaicæ superstitionis errorem, et unius sacrificii institueret veritatem.

67. Sed de hoc dubitent prophetico, evangelicum hoc refutare non possunt de animæ proprietate dictum; cum de morte Domini et resurrectione sit dictum; denique addit : *Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.*

Eamdem igitur ponit, quam suscepit. Suscepit dico; non enim Verbum ipsum Dei vivum in sua carne ad nostræ animæ vicem factum est: sed sicut carnem nostram, ita et animam nostram perfectam naturæ humanæ adsumtione suscepit. Adsumsit, inquam, animam; ut incarnationis suæ benediceret sacramento: suscepit affectum meum, ut emendaret.

68. Quid autem opus fuit carnem suscipere sine anima; cum utique insensibilis caro, et irrationabilis anima nec peccato sit obnoxia, nec digna præmio? Illud ergo pro nobis suscepit, quod in nobis amplius periclitabatur. Quid autem mihi prodest, si totum me non redemit? Sed totum me redemit, qui ait: *Mihi indignamini, qui totum hominem sanum feci in sabbato?* Totum me redemit; quia in virum perfectum fidelis non ex parte, sed totus resurgit.

69. Desinant ergo isti misericordes timere, ne Christus carnem suam, vel animam perfectam sensumque hominis non potuerit gubernare, qui etiam illum asinæ pullum, quem ante nemo sederat, gubernavit. *Qui plantavit aurem, non audiet?* Qui alios regebat, se regere ipse non poterat? Qui peccata donabat, peccatum ipse faciebat? Desinant nimium solliciti isti, tamquam pædagogi Christi, vereri ne etiam in ipso concupiscentia carnis legem mentis oppresserit, quæ non oppressit in Paulo, sed tantummodo repugnavit. Athleta Christi victorias mentis numerat suæ: hi trepidant ne caro titubaverit in Domino, quæ vicit in servulo?

70. Non vult pro se timere nos Christus, non vult pro se flere nos Dominus. Denique dicit: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, vos ipsas flete.* Et istis dicit: Nolite mihi timere, vobis timete. An non audistis dicentem David: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo?* et alibi: *Non timebo quid faciat mihi homo;* et alibi: *Non timebo quid faciat mihi caro.*

71. Dicit ergo: Ego lapsum naturæ humanæ timere potui, quem homo ipse non timuit: Deus igitur ante carnem, Deus in carne, perfectionem naturæ adsumsi humanæ: suscepi sensum hominis, sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu hominis animam meam dixi esse turbatam: sensu hominis esurivi: sensu hominis rogavi, qui rogantes exaudire consuevi: sensu hominis profeci *, sicut scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines.*

72. Quomodo proficiebat Sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus est ætatis, et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideo ætatem ante præmisit, ut secundum hominem crederes dictum; ætas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat sapientia hominis: sapientia autem sensu proficit, quia a sensu sapientia. Jesus autem proficiebat ætate et sapientia. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo et ipse susceptus est: si divinus, ergo mutabilis per profectum. Quod enim proficit, utique mutatur in melius: sed quod divinum est, non mutatur: quod ergo mutatur, non utique divinum. Sensus igitur proficiebat humanus; sensum ergo suscepit humanum.

73. Et ut sciamus quia secundum hominem loquebatur, præmisit supra dicens: *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia; et gratia Dei erat cum illo.* Et *puer*, nostræ nomen ætatis est: nec confortari virtus poterat Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ Dei, nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam quomodo implebatur, qui ut omnia impleret, descendit?

74. Per quem autem sensum Esaias dixit, patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim: *Priusquam*

* Hæc Ambrosii doctrina de Christi in sapientia profectu videtur accommodanda adtribuendaque tertiæ illi scientiæ, quam in eo præter beatam atque infusam sub nomine adquisitæ sive experimentalis admittunt theologi. Antiquis Patribus hoc sufficiebat, ad adserendam Christo Domino humanam animam, si profectum aliquem, qualiscumque demum is esset, e Scriptura in ipso demonstrarent, proindeque non multum de inquirenda ejusmodi profectus natura satagebant.

sciat puer patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ. Sapientiam enim Dei futura et occulta non fallunt: expers autem agnitionis infantia, per humanam utique imprudentiam, quod adhuc non didicit, ignorat.

75. Sed verendum est, inquis, ne si duos principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Numquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid cum in eo imaginem Dei, crucemque veneramur, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei;* ipse dixit quia non divisus est Christus. Numquid etiam cum dicimus quia animam rationabilem et intellectus nostri suscepit capacem, dividimus eum?

76. Non enim ipse Deus Verbum pro anima rationabili et intellectus capaci in carne sua fuit, sed animam rationabilem et intellectus capacem, et ipsam humanam, et ejusdem substantiæ, cujus nostræ sunt animæ, et carnem nostræ similem, ejusdemque cujus caro est nostra substantiæ, suscipiens Deus Verbum, perfectus etiam homo fuit, sine ulla tamen labe peccati; quia peccatum ipse non fecit, sed pro nobis peccatum factus est; ut nos essemus justitia Dei in ipso. Caro ergo ipsius et anima ejusdem cujus anima nostra caroque substantiæ est.

77. Nec timeo ne tetrada videar inducere, nos enim vere solam, qui hoc adserimus, colimus Trinitatem. Non enim Christum divido, cum carnis ejus divinitatisque distinguo substantiam: sed unum Christum cum Patre et Spiritu Dei prædico, et illos magis qui carnem Christi unius cum divinitate ejus dicunt esse substantiæ, tetrada inducere demonstrabo. Non enim quod ejusdem substantiæ est, unus, sed unum est; nam utique Filium ejusdem cum Patre substantiæ confitentes in tractatu concilii Nicæni, non unam personam, sed unam divinitatem in Patre et Filio crediderunt.

78. Ergo cum dicunt ejusdem carnem, cujus et Filius Dei erat, fuisse substantiæ; ipsi quod nobis objiciunt ineptiis vanæ adsertionis incurrunt, ut dividant Christum. Itaque quartum increatum, quod adoremus, inducunt; cum sola increata sit divinitas Trinitatis.

CAPUT VIII.

Contra catholicam hanc sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opponentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse: respondetur voces *genitum* atque *ingenitum* quæ in Scripturis non leguntur, ab iis hic induci, cum illas *naturam* et *substantiam* ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent exstare. Tum etiam in Deo naturam ac substantiam esse ex sacris codicibus evincitur.

79. Concluseram librum: sed religionis fuit ne prætervecti videremur, quod solvere nequiremus. Nam cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri qui generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generaverit; quia generatio non potestatis est, sed naturæ: adversus illam quidem quæstionem vocem sibi arbitrantur occlusam: sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt; ut putent mutationem fieri quæstionis, mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt ingenitus et genitus esse unius naturæ atque substantiæ *?

80. Ergo ut respondeam, clementissime Imperator, per te mihi propositæ quæstioni; primum omnium ingenitum in scripturis divinis nusquam invenio: non legi, non audivi. Cujus igitur mutabilitatis sunt homines istiusmodi, ut nos dicant ea usurpare, quæ non sunt scripta; cum ea quæ sunt scripta, dicamus: et ipsi objiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi adversantur, et auctoritatem calumniæ suæ derogant?

81. Dicunt etenim non esse scriptum Dei esse substantiam atque naturam; cum utique Filium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus Scriptura testetur, et multos

* Hanc difficultatem hæretici Gratiano Augusto jactabant, cujus gratia placuit Ambrosio objecti solutionem ad calcem libri rejicere.

alios de divina dixisse substantia in alio libro plenissime ostenderimus.

82. Naturam quoque divinam quis abnuat; cum Petrus apostolus in epistola sua scripserit, id operatam Domini misericordiam per passionem crucis, ut nos, inquit, faceret divinæ consortes naturæ Sed etiam alibi Paulus scripsit *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii, servistis*. Ita enim et in græcis codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.

83. Quid igitur agunt, qui negant naturam esse divinam, nisi ut jam non solum Filio calumnientur, sed etiam Patri? Si enim negatur natura Deus esse, ergo per gratiam est, ut homines: aut certe falso creditur, ut dæmones quorum simulacra Dei appellatione donantur. Sed Apostolicam auctoritatem sequamur, ut dicamus in simulacris naturam non esse divinam. Si ergo in simulacris non est non est in dæmoniis: superest ut in Deo divina sit natura atque substantia.

84. Docuimus igitur apostolica auctoritate recte de Deo Patre dici quod natura sit Deus; accipiant nunc quod eadem Dei Patris sit natura quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti; ne forte itidem dicant: Naturam quidem legimus esse divinam, naturæ autem divinæ non legimus unitatem. Sed cum ipse Filius dixerit: *Ego et Pater unum sumus*; unitatem divinitatis probavit. Cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet mea sunt*; et infra: *Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea*; adseruit unitatem. Cum dixit: *Pater qui in me manet, ipse et opera quæ ego facio, ipse facit*; unitatem evidentissime declaravit.

85. Deinde Petrus unam naturam ostendit esse divinam: *Ut nos*, inquit, *faceret divinæ consortes naturæ*. Potuit enim sic dicere, si aliter æstimasset potuit, inquam sic dicere Ut nos faceret divinarum consortes naturarum maxime cum per Filium in naturæ divinæ consortium transeamus. Numquid potest donare quod non habet? Ergo non est dubium quia de eo, quod habet, donat; et ideo habet naturam divinam, qui consortia divinæ donat naturæ.

86. Apostolus quoque Paulus dicendo: *Qui natura non sunt dii*; ostendit unam veri Dei esse naturam. Namque et ipse potuit dicere Qui naturis non sunt dii, si sciret pluralitatem divinæ esse naturæ, ut alia esset in Patre, alia in Filio, alia in Spiritu sancto. Dicendo ergo: *Natura non sunt dii*; unitatem naturæ expressit divinæ.

87. Quid est autem natura Deum esse, nisi verum Deum esse sicut ad Thessalonicenses dixit *Quomodo conversi estis ad Deum a simulacris servire Deo vivo et vero?* Illi enim dii esse simulantur natura autem Deus vivus et verus est. Nam et in ipso usu nostro est adoptivus filius, et verus filius. Adoptivum filium non dicimus filium esse natura: sed eum dicimus natura esse, qui verus est filius.

88. Ergo et naturam et substantiam esse divinam probavimus lectione: unitatem quoque non pluralitatem divinæ esse naturæ apostolica auctoritas demonstravit.

CAPUT IX.

Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non legerunt hæretici sibi concedi volunt, eos contentionis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arrium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos, et vox ingenitus etiam creaturæ communis adseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem. Adductis exemplis hoc fuse probat, sed in eo præsertim longior est, ut ex diversis initiis eamdem substantiam exoriri posse palam faciat.

89. NUNC illi adserant ubi ingenitum Patrem legerint. Sed si dialectico more concedi sibi id postulant, ut quod lectum non sit pro lecto usurpent; produnt se contentionis studio differri, non cognitionem quærere veritatis. Namque in ipsa dialectica si non concedatur, quod concedi sibi postulant, quo aditum contentionis invenire desiderant, principium invenire nequeunt disputandi. Et hoc ibi, ubi contentio est magis de disputationis argutiis, quam de examine veritatis. Hæc est enim dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis

et refellere veritatem : et contra definitio fidei est, ut veritas, non verba pendantur. Denique verba philosophorum excludit simplex veritas piscatorum.

90. Quæ igitur ista adsertio est, ubi si non donavero eis verbum ingeniti, adsertionis principium invenire non possunt? Ubi ergo legerint, demonstrent.

91. Exciderat animo : nunc redeo in memoriam. Lectum est, inquiunt; nam Arrius dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum Filium. En quo auctore contra apostolica scripta contendant : contendant tamen, si modo se Arrii discipulos esse fateantur. Nam quomodo negant magistrum, cujus inventum sequuntur.

92. Sed si illi hoc dicunt, quod Arrius : justius ego debeo dicere, quod Apostolus dixit. Patrem enim dixit, non ingenitum nominavit : Filium dixit, et genitum Filium dixit. Quod legi, non nego; immo libenter usurpo : quod non legi, usurpare non debeo. Sed tamen, quod in dialectica non faceremus, usurpent; si non et forte dicant quia genitum non legimus Patrem sicut Filium, ideo ingenitum æstimare debemus.

93. Intelligitur hoc, ergo non legitur. Sed si intelligitur, nec Spiritum sanctum genitum legi : ergo et Spiritus, quia genitus non est, ingenitus utique secundùm vestram sententiam nominandus est. Si igitur ingenitum dicitis et genitum non posse unius esse substantiæ; superest ut de Patre et Spiritu sancto, quia nec Patrem genitum legimus, nec Spiritum sanctum, unitatem divinæ naturæ et substantiæ non negetis. Si enim in eo est vis omnis vestræ disputationis, quod ingenitus et genitus non possunt esse unius naturæ : ergo qui non est genitus, cum eo qui non sit genitus, unius naturæ atque substantiæ est. Et si ideo putatis Patrem majorem esse, quia genitus non est; numquid et Spiritus sanctus major est Filio?

94. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. Nam et mundum plerique ingenitum esse dixerunt, et materiam rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi sylvam materialem, ingenitam esse memorarunt. Vident igitur in hoc verbo prærogativam quamdam potestatis esse non posse, nisi forte hoc verbo sibi honorare Deum videntur, quo philosophi mundum putaverunt esse donandum. Numquid ergo sic ingenitus Pater, sicut mundus? Absit. Aut hic solus Deum decet sermo, cum Deus ultra sermonum omnium sit ambitum. Nihil igitur pretiosum Deo in eo sermone, qui communis possit esse cum cæteris.

95. Sed tamen quemadmodum vultis, inæstimabilis sit hujus prærogativa sermonis, quæ non auctoritate aliqua designatur, sed vestro æstimatur arbitrio. Quo igitur hoc proficit, ut ex verbo velitis facere inter Patrem et Filium distantiam naturæ, distantiam potestatis? Ingenitus, inquit, et genitus non possunt unius esse naturæ atque substantiæ; aut, quemadmodum interdum dicunt, inoperatus et factus non sunt unius naturæ. Neque enim discretionem faciunt ingeniti et inoperati, neque distantiam volunt esse inter genitum vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant.

96. Dicunt ergo quia Pater omnem causam, hoc est αἰτίαν sicut Græci dicunt, supergressus, cum ex alio creatus non sit, non sit filius; cum utique substantia sit, non aliunde principium habens vel causam, ex qua sit : et ideo, inquiunt, alia talis substantia esse non potest, quia omnia ex Patre Deo habent subsistendi causam. Unde non esse verisimile dicunt, ut Filius quia ex Patre est, et ex se causam non habeat ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri : cum Pater ex alio causam non habeat, Filius autem, ut ipsi allegant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre ut esset, acceperit.

97. Ideoque ingenitum et genitum dicunt esse dissimilem; quasi vero, quod alibi sæpe jam dixi, generatio potestatis sit, non naturæ. Cum enim dico genitum, non proprietatem naturæ, sed significationem generationis expressi; et hoc exemplis evidentioribus approbabo. Nam si generaliter dicam Filium, nec addam cujus, potest intelligi et

filius hominis, et filius iniquitatis, et filius pestilentiæ, et filius diaboli, sicut de Judæis Scriptura testatur : et quod in usu est, et fœtus pecudis, et pulli columbarum. Et ideo in appellatione filiorum non est expressio significata naturæ. At vero si naturam designare desidero, aut hominem nuncupabo, aut equum nominabo, aut avem dicam, ut natura possit intelligi.

98. Ita ergo si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare. Cum autem Filium dico, generatum significo : cum Patrem quoque dico, generasse declaro. Non ergo hinc naturæ discretionem facias, cum sit hoc significatorium generantis et geniti : significatoria autem hujusmodi exprimunt substantiæ qualitatem; multi enim, ut dixi, filii, sed diversitas filiorum : alius per naturam, alius per gratiam.

99. Multæ creaturæ invisibiles et visibiles : invisibiles, ut Principatus et Potestates, Throni et Dominationes : visibiles, ut sol, luna, stellæ, homo, terra. Ergo diversæ species, et diversæ creaturarum substantiæ sunt. Itaque si velis proprietatem creaturæ alicujus exprimere, aut solem, aut lunam nominabis, aut stellas : et sic intelligitur quid sit, quod significandum putaveris.

100. Cæterum si factum dicas aut creatum, quod interdum Filium dicunt; quia multa facta et creata sunt, non proprietatem substantiæ videris significasse, sed speciem qualitatis. Aliud enim substantia, aliud qualitas est. Denique diximus et alibi [a], ουσιαν ita interpretatos Latinos, ut substantiam dicerent. Ουσιαν autem Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse? Quod litteræ ipsæ exprimunt, quoniam vis divina ουσα αει, hoc est cum sit semper, ουσια dicitur, unius litteræ mutato ordine propter sonum et compendium decoremque sermonis. Ergo ουσια quod semper sit Deus, significat : ingeniti autem, ut tu vis, vel geniti appellatio quomodo sit, declarat, hoc est, quod non ex alio sit Pater, nec ex se Filius. Species hic videtur esse diversa. Species utique distincta, sed indistincta divinitas.

101. Quæris quomodo hoc probari possit? Etiam in creaturis ostendam diversam speciem, diversa initia in plerisque, et unam esse substantiam, et de Scripturis exempla proferam. Itaque si in his quæ mortalia sunt, hoc potest convenire; quemadmodum Patris et Filii et Spiritus divinitati legem cujusdam necessitatis imponunt?

102. Omnia nempe volatilia quæ ejusdem generis videntur, ejusdem utique et naturæ sunt, ut aquilarum unum genus et una natura est, vulturum similiter, et cæterorum secundum genus suum volatilium. Quemadmodum autem cœperint esse volatilia, tres species reperimus, et ortus eorum causas legimus esse diversas. Scriptum est enim dixisse Deum : *Producant aquæ repentia animarum viventium, et volatilia volantium.* Et paulo post, cum paradisum fecisset Deus, et posuisset in eo hominem, scriptum est, quia figuravit Deus de terra bestias agri, et volatilia cœli. Significantur ergo volatilia hoc loco figurata de terra. Supra quoque legisti quia dixit Deus avibus : *Crescite et multiplicamini*; utique ex coitu maris et feminæ generationis incrementa præcipiens. Itaque advertimus etiam quæ unius generis sunt, diverso modo esse cœpisse : alia de aquis, alia de terra, alia de maris et feminæ generatione; et unius tamen hæc esse naturæ, dissimilitudinemque substantiæ non habere.

103. Quid vero tam unius naturæ, quam caro nostra cum Dominici corporis veritate? Diversis tamen utraque ducta causis, diversis orta principiis est. Caro enim Domini Spiritu in Virginem superveniente generata, non exspectavit virilis femineique coitus solemne commercium : caro vero nostra, nisi virilis juxta femineusque sexus genitalia sulcis naturalibus obducat semina, intra viscera nescit materna formari; et tamen cum generationis fuerit causa diversa, carnis tamen in Christo cum hominibus omnibus una natura est.

104. Partus enim Virginis non naturam mutavit, sed generandi usum no-

[a] *De Fide*, lib. 5, cap. 15, num. 127.

vavit. Denique caro de carne nata est. Habuit ergo de suo Virgo, quod traderet; non enim alienum dedit mater, sed proprium e visceribus suis contulit inusitato modo, sed usitato munere. Habuit igitur carnem Virgo, quam naturæ solemnis jure transcripsit in fœtum. Eadem igitur secundum carnem generantis Mariæ, genitique natura, nec dissimilis fratribus; quia dicit Scriptura, ut per omnia similis fratribus fieret. Similis utique Dei Filius nostri non secundum divinitatis plenitudinem, sed secundum animæ rationabilis, et ut expressius dicamus, humani nostrique corporis veritatem.

105. Quid autem de ipso loquamur Adam, qui cum sit formatus e limo terræ, generavit utique filios suæ consortes naturæ, participes generis, successionis hæredes? Diversa quidem in filiis et parente principia, sed humanæ conditionis una natura; nec tamen dissimilitudo ortus similitudini substantiæ præjudicavit. Similis ergo filius patri etiam in his, quæ propter humanæ conditionis fragilitatem similitudinis plenitudinem habere non possent: quomodo ergo Dei Patris dissimilis Filius verus?

CAPUT X.

A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem; cum hujusmodi similitudines puris hominibus cum Deo tribuantur, at Filio cum Patre naturæ sit similitudo, cujus et perfecta imago est. Nihil ergo vocem *ingenitum* catholicis obstare, sed hæreticorum prodere perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant.

106. Sed plerique eamdem sectam sequentes, disputationis genere discordare se putant ab his, qui dissimilem Patri per omnia Filium dicunt. Ideo horum quoque qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, ineptias discutiamus *.

107. Sed quæ non unius naturæ sunt, diversæ sunt utique atque distantis: et quæ distantis naturæ, consequens est ut similia esse non possint; nisi forte secundum speciem similia dicas, dissimilia secundum veritatem. Nam et lactis et nivis et cygni albentis concolor species est, sed discrepantiam servat distantis naturæ; nec differentia naturarum specierum similitudine coloratur.

108. Quomodo ergo isti similem dicunt Patrem et Filium, qui unitatem substantiæ negant? An secundum formam et figuram et colorem similem putant? Sed hæc corporis sunt, hæc compositionem quamdam indicant. Quomodo autem invisibili similitudinem secundum colorem aptamus aut formam? Aut quomodo creatura potest esse similis increato? Quomodo splendor gloriæ, et character substantiæ ejus; si diversa gloria, ut illi dicunt, diversa substantia est.

109. Secundum gloriam, inquiunt, et operationem similis est, et propterea imago Dei dicitur Filius. Ergo si per aliqua, non per omnia similis, pro parte similis, pro parte dissimilis. Huic autem propositioni consequens est, ut si ex parte similis, non in toto est, pro parte sit Dei imago composita: ac per hoc sequitur, ut et ipse compositus videatur, cujus sit imago composita. Composita autem si ex parte similitudinem servet, imago ejus ex parte similis esse non possit.

110. Sed qui similem secundum unitatem naturæ negant, similem cæteris arbitrantur. Solent enim dicere: Cur putatis quia multum dedit Scriptura Filio, quia imaginem dixit; cum ipse Deus dixerit hominibus: *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum?* Et Filius dixerit: *Estote perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est?* Nec intelligunt eo ipso adstrui quia non secundum partem, sed secundum plenitudinem divinitatis et perfectionem similis sit Filius Patri. Denique si multi similes, cur solus Filius imago invisibilis Dei dicitur, et character substantiæ ejus; nisi quia in eo naturæ ejus-

---

* Semiarrianos intelligit, a quibus dictio ὁμοουσιος, quæ in Nicæna Synodo instituta est, rejiciebatur, ut ei substitueretur vox ὁμοιουσιος.

dem unitas, et ejus majestatis expressio est?

111. Alia enim secundum imitationem similitudo, alia secundum naturam : quod propositorum exemplorum etiam verba indicant, dicit enim Scriptura : *Estote sancti;* ut id fiant per imitationem. Hominibus ergo dicitur : *Estote*, quia non sunt : de se autem dicit Deus, *quia sanctus sum;* non utique proficiente processu, sed manente natura. Deinde ait Sapientia : *Estote perfecti;* ut incipiant habere, quod non habent. De Patre autem dicit : *Sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est.* Est ergo perfectus Pater, qui semper est. Ideo ejus vel ουσια græce, quod sit semper; vel latine, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena, appellatur substantia.

112. Sanctus ergo Pater, et perfectus Pater, sanctus etiam et perfectus Filius, quasi imago Dei. Imago autem Dei, quia omnia quæ sunt Dei, videntur in Filio, id est, sempiterna divinitas, omnipotentia atque majestas. Talis ergo qualis est Deus, sua videtur in imagine. Unde oportet ut imaginem ejus talem credas, qualis est Deus. Nam si imagini detrahas, et utique ei, cujus imago est, videbitur esse detractum : si minorem imaginem credas, minor Deus apparebit in imagine. Qualem enim æstimaveris imaginem, talis tibi videbitur is, cujus invisibilis est imago. Dixit imago : *Qui me videt, videt et Patrem.* Et qualem æstimaveris eum, cujus imaginem esse Filium credis; talis tibi necessario Filius æstimandus est. Unde quia increatus Pater, increatus et Filius; quia non minor Pater, non minor Filius; quia omnipotens Pater, omnipotens Filius.

113. Dictum est igitur, etiamsi usurpent quod non legunt, ut ingenitum dicant; eo verbo tamen nihil impediri quominus unius naturæ atque substantiæ Christum cum Patre esse credamus. Quod si unius naturæ, utique unius potentiæ.

114. Qui quidem locus haud difficilior est ad refellenda studia perfidorum. Quomodo enim negant omnipotentem Christum, quod scriptum est, qui volunt usurpare, quod non docent scriptum? Omnipotentem etenim Christum supra docuimus, et in Johannis evangelistæ Apocalypsi, et in Zachariæ prophetia, et in Evangelio significatum. Quæ si quis recensenda putat, superiora revolvat et repetat.

115. Tamen quod ibi propter congestionem testimoniorum pene præterii, dicant de quo putent dictum, quod Amos prophetavit; sic enim scriptum est : *Dominus qui adtigit terram, et movet eam, et lugebunt omnes commorantes in ea. Et adscendet sicut flumen Ægypti, quia ædificat super cœlum adscensionem suam, et repromissionem suam super terram confirmat : qui advocat aquam maris, et effundit eam super faciem terræ, Dominus omnipotens nomen est ei.* Nonne hæc omnia in Filium intelligunt convenire, qui terram descendens tetigit, in passione commovit, de terris adscendit in cœlum, et super terram descendit e cœlo, sicut ipse promiserat?

116. Sed quid de Filio laboro, cum etiam Spiritum omnipotentem Scriptura testetur? Scriptum est enim : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Et de Sapientia scriptum est quia habeat in se omnipotentem Spiritum; dicit enim Salomon : *Quia omnium artifex docuit me Sapientia.* Est enim in ea Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inviolabilis, bonum amans, acutus, providens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, qui omnia potest, omnia spectans, et per omnia penetrans spirituum intelligibilium.

FRAGMENTUM AMBROSIANUM

EX THEODORETO DESUMTUM,

POLYMORPHI DIALOGO II.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ

Επισκοπου Μεδιολανου εν εκθεσει πιςεως.

Ομολογοῦμεν τον Κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον τον ὑιον τοῦ Θεοῦ τον μονογενῆ, προ παντων μεν τῶν αιωνων αναρχως εκ πατρος γεννηθεντα κατα την θεοτητα· επ' εσχατων δε τῶν ἡμερῶν εκ τῆς ἁγιας παρθενου Μαριας τον αυτον σαρκωθεντα, και τελειον τον ανθρωπον εκ ψυχῆς λογικῆς και σωματος ανειληφοτα, ὁμοουσιον τῷ πατρι κατα την θεοτητα, και ὁμοουσιον ἡμῖν κατα την ανθρωποτητα. Δυο γαρ φυσεων τελειων ἑνωσις γεγενηται αφραςως. Διο ἑνα Χριςον, ἑνα ὑιον τον κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον, τον ὑιον τοῦ Θεοῦ καθομολογοῦμεν, ειδοτες ὁτι περ συναΐδιος ὑπαρχων τῷ εαυτοῦ πατρι κατα την θεοτητα, καθ' ἡν και παντων ὑπαρχει δημιουργος, ηξιωσε, μετα την συγκαταθεσιν τῆς ἁγιας Παρθενου, ἡνικα ειρηκε προς τον Αγγελον· Ιδου ἡ δουλη Κυριου, γενοιτο μοι κατα ρῆμα σου, απορρητως ἑαυτῷ εξ αυτῆς οικοδομησαι ναον, και τοῦτον ἑνῶσαι ἑαυτῷ εξ αυτῆς τῆς συλληψεως, ου συναΐδιον εκ τῆς ἑαυτοῦ ουσιας ουρανοθεν επιφερομενον σῶμα, αλλ' εκ τοῦ φυραματος τῆς ἡμετερας ουσιας, τουτ' εςιν εκ τῆς Παρθενου, τοῦτο ειληφως και ἑαυτῷ ἑνωσας.

Ουκ ὁ Θεος Λογος εις σαρκα τραπεις, ουτε μην φαντασμα φανεις· αλλ' ατρεπτως και αναλλοιωτως την ἑαυτοῦ διατηρῶν ουσιαν, τῆν απαρχην τῆς φυσεως τῆς ἡμετερας ειληφως, εαυτῷ ἡνωσεν. Ουκ αρχην ὁ Θεος Λογος εκ τῆς Παρθενου ειληφως, αλλα συναΐδιος τῷ ἑαυτοῦ πατρι ὑπαρχων, τῆν τῆς φυσεως τῆς ἡμετερας απαρχην ἑαυτῷ δια πολλην αγαθοτητα ἑνωσαι κατηξιωσεν, ου κραθεις, αλλ' εν ἑκατεραις ταῖς ουσιαις εἷς και ὁ αυτος φανεις, κατα το γεγραμμενον· Λυσατε τον ναον τοῦτον, και εν τρισιν ἡμεραις εγερῶ αυ-

SANCTI AMBROSII EPISCOPI

Mediolanensis, in Expositione fidei.

Confitemur dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula sine principio ex Patre genitum secundum divinitatem : in novissimis vero diebus ex sancta virgine Maria eumdem incarnatum esse, perfectumque hominem ex anima rationali et corpore adsumsisse, consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem. Duarum enim perfectarum naturarum unio facta est ineffabiliter. Ideo unum Christum unum filium Dominum nostrum, Jesum Christum filium Dei confitemur, scientes quod Patri suo secundum divinitatem coæternus existens, secundum quam omnium etiam est conditor, dignatus est, post sanctæ Virginis adsensum, quando dixit Angelo : *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum*, ineffabiliter sibi ex ea templum ædificare, et hoc sibi ab ipsa conceptione unire, non coæternum ex sua substantia cœlitus delatum corpus, sed ex substantiæ nostræ massa, hoc est ex Virgine id assumens, et sibi ipsi uniens.

Non in carnem mutatus Deus Verbum, neque ut spectrum apparens, sed sine mutatione et alteratione suam conservans substantiam, adsumtas naturæ nostræ primitias sibi uniit. Non principium sumens Deus Verbum ex Virgine, sed Patri suo coæternus existens, naturæ nostræ primitias per immensam bonitatem sibi unire dignatus est, non commixtus, sed in utraque substantia unus et idem apparens, sicut scriptum est : *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*. Solvitur enim Chri-

τον. Λυεται γαρ ὁ Χριςος Θεος κατα τῆν εμην ουσιαν ἡν ανελαβε, και λελυμενον εγειρει τον ναον ὁ αυτος κατα τῆν θειην ουσιαν, καθ' ἡν και παντων ὑπαρχει δημιουργος.

Ουδεποτε μετα την ἑνωσιν, ἡν εξ αυτης της συλληψεως ἑαυτῳ ἑνωσαι κατηξιωσεν, η αποςας τοῦ οικειου ναοῦ, η αποστηναι δια την αφατον φιλανθρωπιαν δυναμενος· αλλ' εστιν ὁ αυτος παθητος, και απαθης· παθητος κατα την ανθρωποτητα, απαθης κατα την θεοτητα. Ιδετε γαρ, ιδετε με, ὁτι εγω ειμι, και ουκ ηλλοιωμαι. Εγειρας τοιγαροῦν τον ἑαυτοῦ ναον ὁ Θεος Λογος, και εν αυτῷ τῆς φυσεως ἡμῶν αναςασιν και ανανεωσιν εργασαμενος, και ταυτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς δειξας, ελεγε· Ψηλαφησατε με, και ιδετε ὁτι πνεῦμα σαρκα και οστεα ουκ εχει, καθως εμε θεωρεῖτε, ουκ οντα, αλλ' εχοντα· ἱνα και τον εχοντα, και τον εχομενον κατανοησας, ου κρᾶσιν, ου τροπην, ουκ αλλοιωσιν, αλλ' ἑνωσιν γεγενημενην επιδοις.

Δια τοῦτο και τοις τυποις τῶν ἡλων, και τῆς λογχης την νυξιν επιδειξε·, και εμπροσθεν τῶν μαθητῶν εφαγεν, ἱνα δια παντων την αναςασιν της ἡμετερας φυσεως εν αυτῷ ανανεωθεισαν πιστωσηται αυτοις. Και ὁτι κατα την μακαριαν τῆς θεοτητος ουσιαν ατρεπτος, αναλλοιωτος, απαθης, αθανατος, ανενδεης διατελων, παντα τα παθη ειασε κατα συγχωρησιν τῷ οικειῳ επεχθῆναι ναῷ, και τουτον τῇ οικειᾳ ανεςησε δυναμεῖ, δια τε τοῦ οικειου ναοῦ, τελειαν την ανανεωσιν τῆς ἡμετερας εξειργασατο φυσεως.

Τους δε λεγοντας ψιλον ανθρωπον τον Χριςον, η παθητον τον Θεον Λογον, η εις σαρκα τραπεντα, η συνουσιωμενον εσχηκεναι το σῶμα, η ουρανοθεν τουτου κεκομικεναι, η φαντασμα εἶναι, η θνητον λεγοντας τον Θεον Λογον δεδεῆσθαι τῆς παρα τοῦ πατρος αναςασεως, η αψυχον το σῶμα ανειληφεναι, η ανουν ανθρωπον, η τας δυο φυσεις του Χριςου κατα ανακρασιν συγχυθεισας μια γεγενῆσθαι φυσιν· και μη ὁμολογοῦντας εις κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον δυο φυσεις εἶναι ασυγχυτους, ἑν δε προσωπον, καθο εἷς Χριςος, εἷς ὑιος, τουτους αναθεματιζει ἡ καθολικη και αποςολικη Εκκλησια.

stus Deus secundum meam substantiam quam adsumsit : et solutum templum idem excitat secundum divinam substantiam, secundum quam et omnium est conditor.

Numquam post unionem, quam sibi ex ipsa conceptione unire dignatus est, vel a suo templo recedens, vel propter ineffabilem benignitatem valens recedere. Sed idem est patibilis et impatibilis; patibilis secundum humanitatem, impatibilis secundum divinitatem. *Videte enim, videte me, quia ego sum, et non mutor.* Resuscitato igitur templo suo Deus Verbum, et in ipso naturæ nostræ resurrectione ac renovatione perfecta, hanc discipulis suis ostendens dicebat : *Palpate me, et videte, quod spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me,* non esse, sed *habere;* ut habentem et id quod habetur considerans, non mixtionem, non conversionem, nec alterationem, sed unionem factam intelligas.

Ideo et fixuras clavorum et lanceæ ictum demonstravit, et coram discipulis comedit; ut omni ratione naturæ nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis substantiam mutationis et alterationis expers, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, et hoc propria potentia excitavit, et per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit.

Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum Verbum, aut in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cœlo id detulisse, aut phantasma esse : vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum corpus sumsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commixtionem confusas unam naturam factas esse: et qui non confitentur in Domino nostro Jesu Christo duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

DE POENITENTIA

LIBRI DUO *.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Moderationis laus. Quam necessaria sit ea virtus præfectis Ecclesiæ, potissimum Dominicæ caritatis ac mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab hac ergo cum desciverint Novatiani, eos pro Christi discipulis habendos non esse : quorum superbia et inclementia castigatur.

1. Si virtutum finis ille est maximus, qui plurimorum spectat profectum, moderatio prope omnium pulcherrima est : quæ ne ipsos quidem quos damnat offendit; et quos damnaverit, dignos solet facere absolutione. Denique sola est, quæ Domini quæsitam sanguine Ecclesiam propagaverit, imitatrix beneficii cœlestis, et redemtionis universorum salubri fine temperans, quem ferre possent aures hominum, mentes non refugere, non pavere animi.

2. Etenim qui studet humanæ infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodammodo pensare humeris, non abjicere. Nam pastor ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjecisse. Et Salomon ait : *Noli justus esse nimium;* debet enim justitiam temperare moderatio. Nam quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habeas; qui contemtui se, non compassioni medico suo putet futurum?

3. Ideo Dominus Jesus compassus nobis est; ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait : *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam.* Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit : meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis interpretes, plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur : et cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant; ut sunt doctores Novatianorum, qui mundos se appellant *.

4. Quid his superbius, cum Scriptura dicat : *quia nemo mundus a peccato, nec unius diei infans;* et David clamet : *A delicto meo munda me?* Sanctiores isti quam David, de cujus nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio, cujus posteritas aula cœlestis est, utero virginali suscipiens mundi Redemtorem? Quid autem durius, quam ut indicant pœnitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando, incentivum auferant pœnitentiæ? Nemo enim potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

CAPUT II.

Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina congruere : quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos hoc ipso in illam esse injurios; cum is injuriam inferat, qui creditum sibi munus aut ejus partem nolit exercere : cæterum ligandi et solvendi jus quod hæresi non potest adtribui, pulcre vindicari ab Ecclesia, quippe quæ cum Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt.

5. Sed negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi

* Scripti anno forte 384, adversus Novatianos, de quibus videsis Bergier, *Dict. Théol.*, etc..

* Novatiani, ut se a catholicis, quos pro immundis habebant, distinguerent, καθαρῶν appellationem sibi arrogabant.

sunt. Si unum tantum crimen exciperent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen divinis tantum redargui viderentur sententiis, assertionibus tamen suis convenirent; Dominus enim crimen nullum excepit, qui peccata donavit omnia. At cum omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putent æstimanda mensuris, et æque eum qui gallum, ut aiunt, gallinaceum, atque illum qui patrem suffocaverit, perpetuo adserant cœlestibus abdicandos mysteriis; quomodo unius criminis objiciunt reos, cum indignissimum esse non possint etiam ipsi negare, ut paucorum pœna perveniat ad multos *?

6. Sed aiunt se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservent. Immo nulli majorem injuriam faciunt, quam qui ejus volunt mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in Evangelio suo dixerit Dominus Jesus : *Accipite Spiritum sanctum ; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis : et quorum detinueritis, detenta erunt*; quis est ergo qui magis honorat, utrum qui mandatis obtemperat, an qui resistit?

7. Ecclesia in utroque servat obedientiam, ut peccatum et alliget et relaxet : hæresis in altero immitis, in altero inobediens; vult ligare, quod non resolvat : non vult solvere, quod ligavit; in quo se sua damnat sententia. Dominus enim par jus et solvendi esse voluit et ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ergo qui solvendi jus non habet, nec ligandi habet. Sicut enim secundum Dominicam sententiam, qui ligandi jus habet, et solvendi habet : ita istorum adsertio se ipsam strangulat; ut quia solvendi sibi jus negant, negare debeant et ligandi. Quomodo igitur potest alterum licere, alterum non licere? Quibus donatum utrumque est, aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiæ utrumque licet, hæresi utrumque non licet; jus enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, quæ veros sacerdotes habet : hæresis vindicare non potest, quæ sacerdotes Dei non habet *. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod cum sacerdotes non habeat, jus sibi vindicare non debeat sacerdotale. Ita impudenti contumacia pudentem cernimus confessionem.

8. Specta etiam illud, quoniam qui Spiritum sanctum accepit, et solvendi peccati potestatem et ligandi accepit. Sic enim scriptum est : *Accipite Spiritum sanctum ; quorum remiseritis peccata, remittuntur : et quorum detinueritis, detenta erunt*. Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet Spiritum sanctum. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spiritus sancti in solvendis, ligandisque criminibus est; quomodo igitur munus ejus vindicant, de cujus diffidunt jure et potestate?

9. Quid quod insolentiores sunt? Nam cum ad misericordiam promtior quam ad severitatem sit Spiritus Dei; quod ait se velle, id nolunt : quod nolle, hoc agunt; cum vindicare judicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres, quam ligares; aliud enim quasi delinquendi parcus usurpares, aliud quasi ærumnas compassus ignosceres.

CAPUT III.

Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet S. Doctor hac sententia ab illis sectæ suæ parentem rursus damnari, et offendi ipsummet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem : sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos sese præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat : cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant.

10. Sed aiunt se, exceptis graviori-

* Horum verborum quæ paulo intricatiora sunt, hic ordo est : *cum ipsi etiam negare non possint indignissimum esse, ut paucorum*, lapsorum scilicet, *pœna perveniat ad multos*, nempe ad quorumcumque criminum reos.

* Sic sacerdotes hæreticorum veri negarunt, ut vulgo negamus verum esse regem, qui non legitime utitur sua potestate

bus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus, qui nemini pœnitentiam dandam putavit; ea scilicet contemplatione, ut quod ipse non posset solvere, non ligaret; ne ligando sperari a se faceret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui distinctionem peccatorum facitis, quæ solvenda a vobis putetis, et quæ sine remedio esse arbitremini : sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus, et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam pœnitentiam; MAJORA enim crimina majoribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus : nec vos imitatores ejusdem et condemnatores; quia ibi minuitis studia pœnitentiæ, ubi augeri oportet; quia graviora peccata majoribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

11. Quæ autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis possibilia concessu: Deo, ut ipsi dicitis, impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, Deo materiam sæviendi relinquere. Et ubi est illud : *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est : ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris?* Ut agnoscamus igitur Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem, ipse ait : *Misericordiam malo, quam sacrificium.* Quomodo igitur vestrum potest acceptum esse sacrificium Deo, qui negatis misericordiam; cum ipse dicat nolle se mortem peccatoris, sed correctionem?

12. Cujus interpres Apostolus ait : *Quia Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne : ut justificatio Legis impleretur in nobis.* Non in similitudinem carnis ait; quia Christus veritatem suscepit carnis humanæ, non similitudinem : neque in similitudinem peccati ait; quia peccatum non fecit, sed peccatum pro nobis factus est : sed venit *in similitudinem carnis peccati*, hoc est, suscepit similitudinem carnis peccatricis; ideo similitudinem, quia scriptum est : *Et homo est, et quis agnoscet eum?* Homo erat in carne secundum hominem, qui agnosceretur : virtute supra hominem, qui non agnosceretur; ita et hic carnem habet nostram, sed carnis hujus vitia non habet.

13. Non enim sicut omnis homo est, ex virili erat et feminea permixtione generatus : sed natus de Spiritu sancto et de Virgine, immaculatum corpus susceperat, quod non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio injuriosa fuscaverat. Nam omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum, dicente David : *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea.* Ideo Pauli caro corpus mortis erat, sicut ipse ait : *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Christi autem caro damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam.

14. Quid ergo dicemus ad hæc, nisi quod dixit Apostolus : *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat, quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit : *Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum;* Novatianus dicit : Immitis sum. Quibus Christus dicit : *Invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, et onus meum leve est;* his grave onus, et durum imponit jugum Novatianus.

CAPUT IV.

Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelici testimonii expositione ostendit. Ex

vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit.

15. Quam propensus igitur ad misericordiam sit Dominus Jesus, licet ista satis instruant, tamen etiam ipse te doceat, qui cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam et corpus mittere in gehennam.* Et infra: *Omnis ergo qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis.*

16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur: ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet: *Omnis qui me confessus fuerit, confitebor et ego eum*, hoc est, omnem: consequens erat ut infra quoque sic redderet: *Omnis autem qui negaverit me.* Sed ne omnes negare videretur, ita subjecit: *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum.* Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur injuriam. Quod est miserationis, exaggerat: quod ultionis, extenuat.

17. Atque ita scriptum est non solum in eo libro, qui secundum Matthæum scribitur Evangelii Domini Jesu: sed etiam in eo lectum est quem secundum Lucam reperimus; ut scias non otiose id posuisse utrumque.

18. Diximus quid scriptum sit, colligamus sententiam: *Omnis*, inquit, *qui me confessus fuerit*, id est, ex quacumque vita, ex quocumque statu qui confessus me fuerit, habebit me remuneratorem confessionis suæ. Cum dicitur *Omnis*, nullus a remuneratione, qui fuerit confessus, excluditur. Non similiter omnis qui negaverit, negabitur; potest enim fieri ut aliquis victus suppliciis, sermone Deum neget, et corde adoret.

19. Numquid eadem causa est ejus qui sponte negat, et ejus quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas? Quam autem indignum, cum apud homines valeat certaminis gratia, ut apud Deum non valere adseratur! Nam sæpe in hoc athletarum sæculari certamine etiam victos quorum fuerint certamina probata, vulgus hominum cum victoribus coronare consuevit; maxime quos viderit forte dolo aut fraude victoria exclusos. Christus ergo athletas suos quos viderit gravibus paulisper cessisse suppliciis, sine venia patietur manere?

20. Numquid non habebit rationem laboris, qui etiam quos projicit, non in æternum projicit? Dicit enim David: *Non in æternum projiciet Deus*; et contra hunc audiemus hæresim dicentem: Projicit in æternum? *Nec in finem*, inquit, *misericordiam suam abscidet a generatione in generationem, aut obliviscetur misereri Deus*, clamat Propheta: et sunt qui divinæ miserationis quædam inducant oblivia?

CAPUT V.

Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ respondetur, allatis Scripturæ testimoniis, quibus misericordiam emergentibus e volutabro suo peccatoribus Deus promittit: additurque indulgentiam iis parari propensiorem, qui quodammodo inviti deliquerunt, quod eleganti bello captorum exemplo, et ipsiusmet diaboli prosopopœia illustratur.

21. Sed aiunt ideo se ista adserere, ne mutabilem Deum facere videantur; si his quibus fuerit iratus, ignoscat. Quid ergo? Repudiabimus divina oracula, et opiniones istorum sequemur? Sed non Deus alienis adsertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. Quod enim promtius edere possumus insigne ejus misericordiæ, quam quod ipse per prophetam Osee, quibus tamquam iratus minabatur, continuo tamquam reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam Ephræm, aut quid faciam tibi Juda? Misericordia vestra*, etc. Et infra: *Quomodo te constituam? Velut Adama efficiam te, et sicut Seboim.* In ipsa indignatione velut patrio quodam affectu hæret, quomodo ad pœnam tradat errantem: etsi Judæus meretur, Deus tamen adhuc secum examinat. Sed continuo qui dixerat: *Sicut Adama faciam*

le et sicut Seboim; quæ duæ urbes ex vicinia Sodomorum parilis excidii traxere consortium: *Conversum est,* inquit, *cor meum in eo ipso, conturbata est pœnitentia mea : non faciam secundum iracundiam furoris mei.*

22. Nonne apparet quod ideo nobis peccantibus indignetur Dominus Jesus, ut indignationis suæ nos terrore convertat? Indignatio ergo ejus non ultionis exsecutio, sed magis absolutionis est operatio; sic enim dixit : *Si conversus ingemueris, salvus eris.* Exspectat gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos : exspectat lacrymas nostras, ut profundat pietatem suam. Sic in Evangelio viduæ matris lacrymis compassus, filium ejus resuscitavit. Exspectat conversionem nostram, ut revertatur et ipse ad gratiam : quæ, si nullus lapsus nobis irreperet, in nobis perseveraret : sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur : humiliamur, ut digni simus magis miseratione quam pœna.

23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in æternum Dominus; quoniam cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiæ suæ : qui non humiliavit toto corde suo, neque repulit filios hominum.* Hoc certe in Threnis Hieremiæ legimus, et ex his, vel cæteris quæ sequuntur, advertimus quia ideo humiliat sub pedibus suis omnes vinctos terræ, ut judicium ejus declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, qui etiam de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem; NON ENIM ex toto corde humiliat, qui se veniæ reservat.

24. Quod si non ex toto corde omnem humiliat peccatorem, quanto magis non ex toto corde humiliat eum, qui non ex toto corde peccavit? Nam sicut dixit de Judæis : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me;* fortasse et de aliquibus lapsis dicat : Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos pœna, non avertit perfidia. Sine causa autem his aliqui veniam negant, quorum fidem eousque confessus persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed quotidie confitentur : negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur ejulationibus, confitentur fletibus, confitentur liberis non coactis vocibus. Cesserunt quidem ad tempus diaboli tentationi : sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit pœnitentiæ : quos invaserat alienos, perdidit suos.

25. Nonne ita istud est, ac si quis captivum victæ urbis populum abducat? Captivus ducitur, sed invitus : qui in alienas terras necessitate contendat, intimo tamen non migret affectu, patriam secum animo vehat, quærat copiam quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum hujuscemodi revertitur, num est aliquis qui persuadeat non recipiendum; minore scilicet honore, sed studio propensiore, ne habeat in quo insultet adversarius. Si armato ignoscis, qui pugnare potuit, non ignoscis ei, in quo sola pugnabat fides?

26. Ipsius diaboli de hujusmodi lapsis si requiramus sententiam, nonne videtur dicere : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me?* Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Jesu custodiunt : ego autem putabam quod meam docerent. PLUS DAMNANT, dum comperta deserunt. Certe Jesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. Exsultant omnes Angeli; quia gaudium majus est in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam in nonaginta et novem justis qui non indigent pœnitentia. De me in cœlo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad Ecclesiam revertuntur : et horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines præsentibus provocantur præmiis; et plurimum illic, ubi gemitus, lacrymæ, jejunia meis epulis præferuntur.

CAPUT VI.

Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non pii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse; immo iisdem inclementiores.

27. Hos ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere, nisi spem veniæ denegare? Sed neque semivivum illum derelictum a latronibus Samaritanus præteriit: et vulnera ejus oleo vinoque curavit, prius infundens oleum quo foveret: supra jumentum suum imposuit vulneratum, in quo ejus peccata vexit omnia; nec ovem pastor despexit errantem.

28. Vos autem dicitis: *Noli me tangere.* Vos dicitis, volentes justificare vos ipsos: Non est proximus noster, superbiores quam legisperitus ille qui Christum tentare cupiebat; ille enim dixit: *Quis est meus proximus?* Ille interrogat, vos negatis; sicut sacerdos ille descendentes, et sicut levita prætereuntes, quem curandum suscipere debuistis, nec recipientes hospitio, pro quo Christus duo numeravit æra, cujus te proximum fieri Christus jubet, ut facias in eum misericordiam. IPSE ENIM est proximus, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis, extollens te frustra inflatus mente carnis tuæ, et non tenens caput. Si enim caput teneres, adverteres non tibi eum deserendum, pro quo Christus mortuus est. Si caput teneres, adverteres corpus omne compaginando potius quam solvendo, in incrementum Dei per copulam caritatis, et redemtionem crescere peccatoris.

29. Cum igitur fructum omnem aufertis pœnitentiæ, quid aliud dicitis, nisi hoc: Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium: nemo sanetur in nostra Ecclesia? Apud nos non curantur ægroti: sani sumus, medicum non habemus necessarium; quia ipse ait: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.*

CAPUT VII.

Christum ut omnes ad cœnam suam invitet, obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eosdem hæreticos cum Christo, qui omnes salvos fieri cupiat, partem habere non posse planum facit.

30. ERGO, Domine Jesu, ad Ecclesiam tuam totus adveni, quoniam Novatianus excusat. Novatianus dicit: *Juga boum emi*, qui jugum Christi suave non suscipit, et onus grave colle imponit suo, quod portare non queat. Novatianus servos tuos a quibus invitabatur, tenuit, et contumelia affectos occidit, quos iterati baptismatis labe inquinavit. Mitte ergo ad exitus viarum, et collige bonos et malos: et debiles, et cæcos, et claudos introduc in Ecclesiam tuam. Jube impleatur domus tua: introduc omnes ad cœnam tuam; quia quem tu vocaveris, dignum facies, si sequatur. Ille sane rejicitur, qui non habuerit vestem nuptialem, hoc est, amictum caritatis, velamen gratiæ. Mitte, inquam, ad universos.

31. Non excusat Ecclesia tua a cœna tua, excusat Novatianus. Non dicit familia tua: Sana sum, medicum non requiro; sed dicit: *Sana me, Domine, et sanabor: salva me, et salvabor.* Denique Ecclesiæ tuæ species est in illa, quæ accessit retro; et tetigit fimbriam vestimenti tui, dicens intra se: *Quia si tetigero vestimentum ejus, salva ero.* Hæc ergo Ecclesia confitetur vulnera sua, hæc curari cupit.

32. Et tu quidem, Domine, omnes cupis sanare, sed non omnes curari volunt. Non vult Novatianus, qui se putat esse sanum. Tu, Domine, ægrum te esse dicis, et in minimo nostram sentis infirmitatem, dicens: *Æger eram, et visitastis me:* Novatianus illum minimum visitare nescit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis Petro excusanti, ne ei pedes lavares: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Quod ergo isti possunt consortium tecum habere, qui claves regni non suscipiunt, negantes quod dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; non habent enim Petri hæreditatem, qui Petri sedem non habent, quam impia divisione discerpunt: sed hoc improbe, quod etiam in Ecclesia donari

peccata negant posse, cum Petro dictum sit: *Tibi dabo claves regni cœlorum, et quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlo: et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis*, cum et ipse Vas electionis Dominicæ dicat: *Si cui autem quid donastis, et ego; nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Cur igitur Paulum legunt, si eum tam impie arbitrabantur errasse, ut jus sibi vindicaret Domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum.

CAPUT VIII.

Quanta discipulis suis Christus contulerit. Novatianos dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate. Ad extremum eorum tumor maxime Dominico exemplo castigatur.

34. VULT Dominus plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quæ faciebat ipse positus in terris. Denique ait: *Et majora his facietis.* Dedit ut mortuos suscitarent. Et cum ipse Saulo reddere posset usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit; ut ejus benedictione Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari jussit ambulare; et quia titubavit, reprehendit illico, eo quod doni gratiam fidei pusillitate minuisset. Dedit etiam discipulis ut lux mundi essent per gratiam, qui erat ipse lux mundi. Et quia descensurus esset e cœlo et in cœlum adscensurus, Eliam ad cœlum levavit, inde cum terris complacito redditurus tempore. Baptizaturus quoque in Spiritu sancto et igne, per Johannem baptismatis sacramenta præmisit.

35. Omnia denique donavit discipulis suis, de quibus ait: *In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: supra ægros manus imponent, et bene habebunt.* Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget.

36. Cur ergo manus imponitis, et benedictionis opus creditis *, si quis forte revaluerit ægrotus? Cur præsumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: quid interest, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.

37. Sed dicis quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. Quid in pœnitentia? Nonne Dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis Dei gratiam: ubi vultis, repudiatis? Sed hoc insolentis arrogantiæ, non sancti timoris est; ut fastidio vobis sint, qui volunt agere pœnitentiam. Perpeti videlicet flentium lacrymas non potestis. Non ferunt oculi vestri vilia vestimentorum, illuviem sordidatorum, superbo oculo, et tumido corde delicati mei, indignanti voce dicentes singuli: Noli me tangere, quia mundus sum.

38. Dicit quidem Dominus ad Mariam Magdalenam: *Noli me tangere;* sed non dixit, quia mundus sum, qui mundus erat: tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Esaias dicit: *O miser ego, et compunctus corde; quia cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem:* et tu dicis, mundus sum, cum mundus non sit, ut scriptum est, nec unius diei infans? David dicit: *Et a delicto meo munda me*, quem utique misericordem sæpe Domini justificavit gratia: tu mundus, cum tam injustus sis, ut non miserearis: ut festucam in oculo fratris tui videas, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideres? Immundus enim apud Deum omnis iniquus. Quid autem injustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum roganti ipse non putes remittenda? Quid injustius, quam ut te justifices, in quo damnas alterum; cum graviora committas?

* *Benedictionis opus*, hoc loco idem est ac *benedictionis effectus*. Cæterum videtur hic signari ea benedictio, qua ægri a presbyteris inunguntur, quam nos extremam unctionem appellamus.

39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum Dominus Jesus dicenti sibi Johanni: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me!* respondit: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Et Dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet; et baptizari voluit, cui mundari necesse non erat: vos quis ferat, qui putatis vobis opus non esse mundari per pœnitentiam; quia mundatos vos esse dicitis per gratiam, quasi jam peccare vobis impossibile sit?

CAPUT IX.

Scripturæ verbis, *Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo*, collatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum esse, quales fuerunt Moyses ac Hieremias, quorum precibus populo Israelitico pepercisse Deus legitur.

40. Sed dicitis: Scriptum est: *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum; si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?* Primum, ut supra jam dixi, tunc te ista paterer objicere, si solis prævaricantibus non relaxares pœnitentiam. Tamen quid scrupuli ista adfert quæstio? Non enim scriptum est: Nullus orabit pro eo: sed, *Quis orabit,* hoc est, quis ille sit, qui in tali causa orare possit, quæritur, non excluditur.

41. Denique habes in Psalmo decimo quarto: *Domine, quis habitavit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Non enim nullus, sed probatus habitabit: nec hoc dicit quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc esse verum, non multo post in psalmo vigesimo tertio ait: *Quis adscendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus?* id est, non quicumque de vulgo, nec plebeiæ vilitatis aliquis: sed vitæ egregiæ, singularisque meriti. Et ut scias quia cum *quis* dicitur, non intelligitur nullus, sed aliquis significatur, cum dixisset: *Quis adscendet in montem Domini?* subjecit: *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vano animam suam.* Et alibi: *Quis sapiens, et intelliget hæc?* Numquid dicit quia nullus intelliget? Et in Evangelio: *Quis fidelis dispensator et prudens, quem constituet Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?* Et ut comprehendas quia de eo dixit, qui utique est, non de eo qui non est, subjunxit: *Beatus ille servus, quem cum venerit Dominus, invenerit sic facientem.* Et illud ita opinor dictum: *Deus quis similis tibi?* non utique nullus; quia imago Patris Filius est.

42. Similiter igitur accipiendum: *Quis orabit pro eo?* hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffragia. Non enim quicumque de vulgo pro Judæorum populo, sed Moyses rogavit, quando vituli caput fidei immemores adoraverunt. Numquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui quod rogavit, et meruit et impetravit. Quid enim talis affectus non impetraret, quando se objecit pro populo, dicens: *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte: sin autem, dele me de libro vitæ?* Vides quia non tamquam deliciosus intercessor, et fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit: sed magis omnium memor, sui immemor, offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret et liberaret.

43. Merito ergo scriptum est: *Quis orabit pro eo?* hoc est, talis qualis Moyses qui se offerat pro peccantibus: talis qualis Hieremias, cui prophetæ cum esset dictum a Domino Deo nostro: *Noli orare pro populo isto;* tamen oravit, et veniam meruit. Denique intercessione prophetica, et obsecratione tanti vatis inflexus Dominus dicit ad Hierusalem; quoniam ea quoque pœnitentiam pro delictis egerat, dicens: *Domine omnipotens, Deus Israel, anima in angustiis, et spiritus anxius clamat ad te: audi, Domine, et miserere.* Et jubet luctus vestimenta deponi, et abjici gemitus pœnitentiæ; sic enim scriptum est in fine libri: *Exue te, Hierusalem, stola luctus et vexationis tuæ, et indue te decorem ejus, quæ a Deo data est tibi gloria in æternum.*

CAPUT X.

Johannem non absolute ac simpliciter prohibuisse ne pro sontibus *peccati ad mortem* fieret oratio; cum pro similibus Moysem, Hieremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit : et ipse quoque iisdem veniam significaverit non denegandam.

44. TALES igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi; nam si quicumque de populo orent, non exaudiuntur.

45. Unde nec illa quæstio vestra quidquam poterit adferre ponderis, quam sumitis de epistola Johannis dicentis : *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, et dabit illi vitam Deus; quia non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret;* non enim ad Moysen et Hieremiam loquebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium precatorem deberet adhibere : cui satis est si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam justorum orationibus reservandam putet*. Nam quomodo Johannes diceret non orandum pro delicto graviore, qui legisset Moysen rogasse, et impetrasse, ubi erat prævaricatio voluntaria; qui sciret etiam Hieremiam rogasse?

46. Quomodo Johannes diceret non orandum pro peccato quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum Angelo Ecclesiæ Pergami? *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita et tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter age pœnitentiam; cæterum venio tibi cito.* Vides quod Deus qui pœnitentiam exigit, veniam polliceatur? Denique et ibi dicit : *Qui habet aures, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis : Vincenti dabo manducare manna absconditum.*

47. Nonne ipse Johannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum; cum de ipsis a quibus lapidabatur diceret : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum?* Cujus precationis effectum in Apostolo videmus; Paulus enim qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat, non multo postea per gratiam Christi factus est apostolus, qui fuerat ante persecutor.

* Per vocem *justorum* vel intelligendi veniunt insigniter justi, quales fuere prophetæ ac martyres, in Moyse, Hieremia atque Stephano hic designati : vel saltem soli sacerdotes, qui et ipsi sub prophetarum persona adumbrari solent.

CAPUT XI.

Superior Johannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam. Additur multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consequutos esse; necnon pii Samaritani exemplo declaratur eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos.

48. ERGO quia de Johannis generali epistola * sermo est, ipsius Johannis in Evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretatione conveniant. Scribit enim dixisse Dominum : *Quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unigenitum daret; ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Si quem ergo lapsum revocare cupias; ut credat, an ut non credat, hortaris? Utique ut credat. Sed qui credit juxta Domini sententiam, habebit vitam æternam. Quomodo ergo prohibebis orare pro eo, cui æterna vita debetur? cum divinæ sit gratiæ fides, sicut Apostolus in divisionibus gratiarum docet, quia alii datur in eodem Spiritu fides; et discipuli Domino dicant : *Adauge nobis fidem.* Qui ergo fidem habet, habet vitam : qui vitam habet, non est utique exclusus a venia. *Omnis*, inquit, *qui credit in eum, non pereat.* Cum omnis dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur; non enim excipit eum qui lapsus est, si tamen postea bene credat.

49. Plurimos comperimus se denuo reformasse post lapsum, et pro nomine Dei passos : num possumus his martyrum consortia negare, quibus Dominus Jesus non negavit? Audemus igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus

* Generalis dicitur prima Johannis Epist. quia non singulari alicui personæ, ut secunda et tertia, sed toti simul Ecclesiæ destinatur.

Christus coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum plerisque, si patiantur, corona redditur; ita si credant, et fides redditur. Quæ fides Dei donum est; sicut habes scriptum : *Quia a Deo vobis datum est, non solum ut credatis in eum, sed etiam ut pro illo patiamini*. Numquid is qui Dei donum habet, potest non habere indulgentiam?

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, et patiatur pro Domino Jesu. Habet igitur qui credit suam gratiam: habet autem alteram, si fides ejus passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus, sine gratia fuit : sed ubi passus est, adquisivit alteram. Et plerique qui non habuerunt gratiam, ut pro Jesu paterentur; habuerunt tamen gratiam, ut in Jesum crederent.

51. Ideo dicitur: *Ut omnis qui credit in eum, non pereat*. *Omnis*, inquit, hoc est, ex quocumque statu, ex quocumque lapsu, si credat, perire non timeat. Potest enim fieri ut aliquem de Hierusalem descendentem in Hiericho, hoc est, de martyrii certamine relapsum in æstius vitæ cupiditatem sæcularemque gratiam, vulneratum a latronibus, hoc est, a persecutoribus, et semivivum derelictum Evangelicus ille Samaritanus inveniat, qui nostrarum custos animarum est (Samaritanus enim custos dicitur) et non prætereat eum, sed curet et sanet.

52. Fortasse ideo non præterit eum, quia aliquid in eo vitale agnoscit; unde possit vitam resumere. Nonne vobis videtur ille qui lapsus est, semivivus esse, si vitale aliquid fide spiret? Nam qui penitus Deum ex suo corde abjicit, ille mortuus est. Qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei dicitis agendam pœnitentiam, qui jam curari non potest? Si semivivus est, infunde oleum et vinum, non vinum sine oleo, scilicet quod et foveat et remordeat. Tolle eum in jumentum tuum, trade stabulario, duo æra ad ejus curam impende, esto ei proximus. Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam; nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus : *Vade et tu fac similiter*.

CAPUT XII.

Locis ex Johannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus facile respondetur non ei soli qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quod ubi ex Davide comprobatum est, quamdam tamen esse inter utrumque differentiam declaratur.

53. Aliud simile consideremus : *Qui credit in Filium, habet vitam æternam : qui autem non credit Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum*. Quod manet utique jam cœpit, et ex delicto aliquo cœpit; quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Credere ergo in Christum, lucrum vitæ est; qui enim credit in eum, non judicatur.

54. Sed referunt hoc loco quoniam is qui credit in Christum, custodire debeat sermonem ejus; sic enim aiunt scriptum, dicente Domino : *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat : et si quis audierit sermonem meum, et custodierit eum, ego non judico eum*. Ille non judicat, et tu judicas? Ille dicit : *Ut qui credit in me, in tenebris non maneat*, hoc est, et si fuerit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea; dixi enim : *Nolo mortem peccatoris, sed correctionem*. Dixi supra : *Quoniam qui in me credit, non judicatur*; et hoc custodio : *Non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per me*. Libenter ignosco, promte indulgeo : *Misericordiam malo, quam sacrificium*; quia per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. *Non veni vocare justos, sed peccatores*. In Lege sacrificium, in Evangelio misericordia est : Lex per Moysen data est, per me gratia. Quid hoc evidentius?

55. Denique et subter ait : *Qui spernit me, et non accipit verba mea, habet qui judicet eum*. Num tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxe-

rit? Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum ejus; hoc est enim verbum ejus, ut se unusquisque revocet a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc ejus sententiam : aut si negare non potes, adquiescas.

56. Oportet eum quoque mandata custodire Dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet. Non ergo de eo debes interpretari dictum, qui semper custodierit; si enim hoc sensisset, addidisset, semper : non addendo autem, de eo pronuntiavit, qui quod audivit, custodierit : audivit autem, ut corrigeret errorem : custodivit igitur quod audivit.

57. Quam vero durum sit ut ad pœnam vocetur perpetuam, qui vel postea custodit Domini mandata, ipse te doceat, qui etiam non custodientibus mandata sua veniam non denegavit, sicut habes in psalmi corpore : *Si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis delicta eorum : misericordiam autem meam non disperdam ab eis.* Omnibus igitur promittit misericordiam.

58. Sed ne sine judicio hanc esse misericordiam putetis, est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cœlestibus, et inter eos qui aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi te argumento putes, Christi judicium accipe, etenim ait : *Si sciens servus voluntatem Domini sui non fecit, vapulabit multis : si autem nescivit, vapulabit paucis.* Uterque igitur si credat, recipitur, quia *castigat omnem filium Deus, quem recipit :* et quem castigat, morti utique non tradit; quia scriptum est : *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me.*

CAPUT XIII.

Qui *peccatum ad mortem* fecerint, non deserendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo docetur. Quid sit *tradi satanæ in interitum carnis*, et quam hoc optandum. Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti; unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, et nobis prosit, cogit invitum.

59. Denique Paulus docet non deserendos eos qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, et potu coercendos flebili; ita tamen ut ipsa moderata esset tristitia. Hoc enim significat : *Potum dabis eis in lacrymis in mensura*; ut ipsa mœstitia mensuram habeat, ne forte abundantiore tristitia absorbeatur, qui agit pœnitentiam, sicut scripsit ad Corinthios : *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Sed nec virga gravis est, quoniam legerat : *Tu quidem percuties eum virga, animam autem ejus a morte liberabis.*

60. Quid esset in virga venire, docet invectio fornicationis, accusatio incesti, reprehensio tumoris, quod inflati essent, quos magis lugere oporteret : postremo condemnatio rei, ut tolleretur a consortio communionis, et traderetur adversario, non ad interitum animæ, sed carnis. Sicut enim Dominus in animam sancti Job potestatem non dedit, sed in carnem ejus permisit licentiam; ita et hic traditur satanæ in interitum carnis, ut serpens terram ejus lingeret, animæ non noceret.

61. Moriatur ergo caro nostra cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostræ repugnet, sed bonæ servituti subjecta moriatur; sicut in Paulo qui castigabat corpus suum, ut servituti redigeret; quo probabilior fieret prædicatio, si lex carnis ejus cum lege mentis congrueret et conveniret. Interit enim caro, cum sapientia ejus transit in spiritum; ut jam non quæ carnis sunt, sapiat, sed quæ sunt spiritus. Utinam videam infirmari carnem meam, utinam non trahar captivus in legem peccati, utinam non in carne vivam, sed in fide Christi! Et ideo major in infirmitate corporis gratia, quam in salute. Denique et Paulum quem multum dilexit, noluit liberare ab infirmitate carnis, cui petenti ut discederet a se infirmitas, respondit : *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.* Et Paulus plus sibi in infirmitatibus placet, dicens : *Cum infirmor, tunc potens sum*; consummatur enim carnis infirmitatibus animæ fortitudo.

62. Explanavimus Pauli sententiam, nunc verba ipsa consideremus, qua ratione dixerit quod tradiderit eum satanæ in interitum carnis [a]; quia tentator noster diabolus est. Nam debilitates membris singulis infert, et ægritudines toti solet movere corpori. Denique percussit sanctum Job ulcere malo a pedibus usque ad caput, quia in potestate acceperat interitum carnis ejus, dicente Deo : *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi.* Hoc iisdem verbis Apostolus transtulit, dicens quod tradiderit hujusmodi hominem Satanæ in interitum carnis; ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.

63. Magna potestas, magna gratia, quæ imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, cum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit; quia dum carnem debilitat, mentem ejus corroborat. Ægritudo enim carnis peccatum repellit : luxuria autem carnis culpam adolet.

64. Illuditur ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret, et contra se armet, quem debilitandum putavit. Sic et sanctum Job magis armavit, posteaquam vulneravit : qui totum corpus diris perfusus ulceribus, diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non sensit. Et ideo bene ei dictum est : *Adduces draconem in hamo, illudes eum sicut avem : ligabis eum sicut passerem puer, imponens super eum manum.*

65. Vides quemadmodum a Paulo illudatur, ut in cavernam ejus, sicut puer ille propheticus, manum mittat, et nihil serpens noceat ei, de latebris eruat eum, de veneno ejus faciat spiritale antidotum; ut quod venenum est, medicamentum fiat : venenum est ad interitum carnis, medicamentum fit ad salutem spiritus. Quod enim nocet corpori, juvat spiritum.

66. Manducet ergo terram meam serpens, dentem carni infigat, conterat corpus, dicat Dominus et de me : *Trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi.* Quanta vis Christi, ut custodia hominis imperetur etiam ipsi diabolo, qui semper vult nocere. Dominum ergo Jesum nobis propitiemus, imperante Christo, et diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cœlestibus : et quamvis immitis, tamen mansuetis obsequitur imperiis.

67. Sed quid ego commendo obsequium ejus? Sit ille semper malus, ut sit bonus Deus semper, qui malitiam ejus nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non potest, si Christus obsistat : carnem ulcerat, sed custodit animam : terram devorat, sed reservat spiritum. Denique scriptum est : *Tunc lupi et agni simul pascentur : leo et bos paleam manducabunt, serpens autem terram ut panem : et non nocebunt, neque vastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus.* Damnati enim serpentis hæc est sententia : *Erit tibi terra cibus.* Quæ terra? Ea utique de qua dictum est : *Terra es, et in terram ibis.*

CAPUT XIV.

Quod supra dixerit Ambrosius carnem ad interitum satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria : quæ castissimi Josephi exemplo firmat : dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur, declinanda hortatus; ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet.

68. Hanc terram serpens manducat, si propitius est nobis Dominus Jesus, ut non compatiatur anima carnis debilitati, non accendatur vapore carnis, et calore membrorum. *Bonum est nubere magis quam uri;* est enim flamma quæ interna urit. Unde hunc ignem non alligemus in sinu mentis, et recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exuvias, et forense hoc nostræ animæ vestimentum, velamenque carnale edax libidinis flamma consumat, sed transeamus per ignem. Et si quis incidit amoris incendium, transiliat, et transeat : non alliget adulterinam cupiditatem

[a] Duplex fuit hujus sententiæ interpretatio apud antiquos : altera qua illam de pœnitentiæ operibus queis corpus affligitur, et conteritur intelligebant; ab Ecclesia tradi satanæ in eorum corpora, qui separati a communione fuerint, sæviendi jus arbitrarentur. Utramque simul amplexatus est Ambrosius.

vinculis cogitationum, nullos sibi nodos assiduæ nexu meditationis adstringat, non intendat sæpius in formam mulieris meretricis, nec adolescentula ad vultum juvenis oculos levet. Et si fortuitu adspexit, et capta est; quanto magis capietur, si curiosa adspexit?

69. Vel consuetudo nos doceat. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit: non facile vultus ejus adolescentis oculos occurrat, nuptiali velamine tecta sit; ne vel fortuitis occursibus pateat ad vulnus vel alienum, vel suum : sed utrumque suum vulnus est. Quod si tegmine caput velat, ne temere aut videatur, aut videat (dum enim caput velatur, vultus absconditur) quanto magis velare se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico habeat suum ipsa secretum?

70. Verum esto, inciderit oculus, sed non intendat affectus. Non enim vidisse crimen est, sed cavendum ne origo sit criminis. Videt carnalis oculus, sed premat cordis oculos, maneat mentis verecundia. Habemus moralem et indulgentem Dominum; dixit quidem propheta : *Nolo intendas in formam mulieris fornicariæ;* sed tamen Dominus dixit : *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo.* Non dixit : Si quis viderit, adulteravit; sed : *Si quis ad concupiscendum viderit*, non adspectum obligavit, sed affectum quæsivit. Bonus tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod videmus. Etenim specie adspicere videmur, quidquid occurrerit; sed si non misceatur animi intentio, hic quoque secundum carnis officium noster adspectus vanescit; ita plus videmus animo, quam corpore.

71. Et si viderit caro ignem, non alligemus ignem in sinu, hoc est, in secreto mentis, animique arcano. Non implicemus ignem hunc ossibus, non ipsi nobis nodos injiciamus, non misceamus sermonem aliquem cum hujusmodi, unde exæstuet ignis adulterinus. Sermo juvenculæ nodus adolescentium est : verba adolescentis vincula sunt amoris.

72. Vidit hunc ignem Joseph, quando eum adulterii cupida mulier alloquuta est : voluit eum capere sermone, misit laqueos labiorum suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. Solvit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitatis, habena cautelæ, fidei custodia, castimoniæ disciplina. Capere igitur eum retibus suis impudica non potuit : misit manum, et apprehendit vestem ejus, ut nodo stringeret. Verba petulantis mulieris cupiditatum retia sunt, manus ejus amoris nodus est : sed nec retibus capi potuit mens pudica, nec nodo : excussa vestis, solutus est nodus; et ideo quia non alligavit ignem in sinu mentis suæ, non combussit corpus suum.

73. Vides ergo, quia animus noster culpæ est auctor? Itaque innocens caro, sed plerumque peccati ministra. Ergo non te vincat formæ concupiscentia. Multa retia tenduntur a diabolo, multi laquei. Oculus meretricis laqueus amatoris est. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt; et ideo scriptum est : *Neque capiaris oculis tuis.* Ipsi nobis ergo tendimus retia, quibus involvimur et implicamur. Ipsi nobis vincula nectimus, sicut legimus : Quia vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.

74. Et ideo transeamus ignem adolescentiæ, ardoremque juvenilis ætatis : transeamus aquam, non remaneamus in aqua; ne flumina nos profunda concludant. Transeamus magis, ut et nos dicamus : *Torrentem pertransivit anima nostra;* qui enim transit, salvus est. Denique Dominus sic ait : *Si transeas per aquam, tecum sum, flumina te non concludent;* et Propheta dicit : *Vidi impium superexaltatum ultra cedros Libani : et transivi, et ecce non erat.* Transi sæcularia, et cecidisse adspicies altitudines impiorum. Moyses quoque transiens sæcularia flumina, vidit visum magnum, et ait : *Transiens videbo hoc visum;* si enim fuisset in corporis vitiis, et sæculi istius lubricis voluptatibus, tanta non vidisset mysteria.

75. Transeamus ergo et nos ignem hunc libidinis, quem timens Paulus, sed nobis timens, qui castigando corpus

suum, fecerat ut jam non timeret sibi, dicit nobis : *Fugite fornicationem.* Fugiamus ergo tamquam sequentem, quæ non post nos, sed in nobis sequitur nosmet ipsos. Ergo videamus diligenter, ne dum illam fugimus, nobiscum eam portemus. Volumus enim plerumque fugere, sed si non penitus eam de nostro excutimus animo, tollimus eam magis quam relinquimus. Transiliamus ergo eam, ne nobis dicatur : *Ambulate in igne flammæ vestræ, quem accendistis vobis.* Quoniam sicut ille *qui alligat ignem in sinu, vestimenta comburit;* sic qui ambulat super ignem, pedes comburat necesse est; quoniam scriptum est : *Ambulabit quis super carbones ignis, pedes autem non comburet?*

76. Gravis ignis est, et ideo non demus illi alimenta luxuriæ. Pascitur libido conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate inflammatur. Graviora his sunt fomenta verborum, quæ vino quodam Sodomitanæ vitis mentem inebriant. Caveamus tamen et hujus abundantiam vini; ubi enim caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. Et ideo ad utrumque utile præceptum est, quo monetur Timotheus : *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates.* Cum calet corpus, trahit vaporem : cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua : cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet.

77. Noli ergo timere si manducetur caro tua, anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit; quia carnem ejus non animam inimici edebant, sicut legimus : *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas : qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt.* Ruinam igitur solam facit sibi serpens; ideo serpenti traditur, qui a serpente elisus est; ut quem dejecit, hunc erigat : et fiat ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis hujus contritionis et carnalis auctorem debilitatis Scriptura ostendit, Paulo dicente : *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet ut non extollar.* Sic ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est.

CAPUT XV.

Rediens a digressione quid sit venire *in virga vel in spiritu mansuetudinis* docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi piæ plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesiæ farina omnes conspergi ac cibo caritatis pasci debeant; ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, quorum tumor illic notatur.

78. Bonus itaque doctor dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit in virga, quia a communione sacra convictum removit. Et bene dicitur tradi satanæ, qui separatur a Christi corpore. Venit etiam in caritate, spirituque mansuetudinis, vel quia sic tradidit, ut spiritum ejus salvum faceret, vel quia eum quem ante sequestraverat, postea sacramentis reddidit.

79. Nam et sequestrari oportet graviter lapsum, ne modicum fermentum totam massam corrumpat : et expurgandum est vetus fermentum, vel in singulis vetus homo, hoc est, exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis, vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum, non projiciendum : quod enim expurgatur, non totum judicatur inutile; ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur : quod autem projicitur, nihil in se utile habere creditur.

80. Jam tunc igitur Apostolus reddendum sacramentis judicavit cœlestibus, si purgari se ipse vellet. Et bene ait : *Expurgate;* velut enim operibus quibusdam totius populi purgatur, et plebis lacrymis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus Ecclesiæ suæ, ut unum per omnes redimeret, quæ Domini Jesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur.

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum Apostoli sermonem : *Expurgate,* inquit, *vetus fermentum; ut sitis nova*

conspersio, sicut estis azymi. Sive quod tota Ecclesia suscipiat onus peccatoris, cui compatiendum et fletu, et oratione, et dolore est: et quasi fermento ejus se totam conspergat; ut per universos ea quæ superflua sunt in aliquo pœnitentiam agente viritim misericordiæ aut compassionis velut collativa quadam admixtione purgentur *. Sive ut illa mulier Evangelica docet quæ typum prætendit Ecclesiæ, eo quod fermentum abscondat in farina sua, donec fermentetur totum; ut mundum omne sumatur.

82. Docuit me Dominus in Evangelio quid sit fermentum, dicens: *Non intelligitis quia non de pane dixi: Attendite a fermento pharisæorum et sadducæorum*. Tunc, inquit, intellexerunt quia non dixit a panibus, sed a doctrina pharisæorum et sadducæorum adtenderent sibi. Hoc ergo fermentum, hoc est doctrinam pharisæorum, et disputationem sadducæorum abscondit Ecclesia in farina sua; cum litteram Legis duriorem spiritali interpretatione mollivit, et velut mola quadam suæ disputationis infregit, proferens velut de folliculis ** litterarum mysteriorum interna secreta, et resurrectionis fidem adstruens; qua Dei misericordia prædicatur, qua reparari vita creditur mortuorum.

83. Non absurda autem videtur ad hunc locum adsumtio comparationis hujus. Siquidem regnum cœlorum est peccatoris redemtio; et ideo farina Ecclesiæ conspergamur omnes boni et mali, ut simus omnes nova conspersio. Ne quis autem vereretur, ne fermenti vitiosioris admixtio massam decoloraret, ideo dixit: *Ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*, hoc est tales conspersio vos reddet, qualis erat innocentiæ vestræ pura sinceritas. Ita si misereamur, non fuscamur peccato alieno: sed redemtionem ejus adquirimus nostræ gratiæ; ut qualis erat puritas, perseveret. Et ideo addidit: *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*, hoc est, passio Domini omnibus profuit, et peccatoribus donavit redemtionem, quos flagitii pœnituit admissi.

84. Itaque epulemur bonum cibum, pœnitentiam gerentes, læti redemtione; nullus enim cibus est benevolentia et pietate dulcior: epulis nostris atque lætitiæ nulla de peccatore servato invidia admisceatur; ne se ipse a domo Patris quemadmodum expositus in Evangelio invidus ille frater excludat, qui fratrem receptum doluit, quem in perpetuum gaudebat exclusum.

85. Cujus vos similes esse, Novatiani, non potestis negare, qui ideo, ut dicitis, in Ecclesiam non convenitis, quia per pœnitentiam tributa spes fuerat his qui lapsi sunt, revertendi. Sed hoc prætentum est specie. Cæterum episcopatus amissi dolore succensus Novatianus schisma composuit.

86. Sed non intelligitis quia de vobis quoque prophetavit Apostolus, et vobis dicit: *Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis; ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit?* Utique tunc penitus tollitur, cum aboletur peccatum ejus; non enim excludendum ab Ecclesia dicit Apostolus, qui suadet esse purgandum.

CAPUT XVI.

Novatiani cum Apostolo comparantur. Quam pulcre illis conveniat Domini verbum: *Nescitis cujus spiritus estis*. Pœnitentiæ studium ab eis extingui, dum ejus fructum e medio tollunt. Hoc pacto Christi promissis privari peccatores; qui tamen non cito admittendi ad mysteria. Denique pœnitentium quorumdam exempla proponuntur.

87. Cum igitur Apostolus peccatum remiserit, qua vos auctoritate dimittendum negatis? Quis reverentior Christi, Novatianus, an Paulus? Sed noverat Paulus Dominum misericordem, noverat Dominum Jesum severitate magis discipulorum offensum, quam misericordia.

88. Denique Jacobum et Johannem dicentes quod ignem de cœlo peterent, qui consumeret eos, qui Dominum re-

* His non dubium est alludi ad laudatissimum hunc veterum morem, quo cum quispiam amicorum casu aliquo bonis eversus fuerat, illius amici viritim ἔρανον id est collatitiam pecuniam tribuebant (*le produit d'une collecte, d'une souscription*) ut inde sublevaretur ejus calamitas. Quem morem a re corporea transtulit S. Doctor ad spiritalem.

** *Folliculis* grana seminum velut pellicula integuntur.

cipere nolebant, confutavit Jesus dicens : *Nescitis cujus spiritus estis; Filius enim hominis non venit animas hominum perdere, sed salvas facere.* Et illis quidem dixit : *Nescitis cujus spiritus estis*, qui ipsius erant spiritus; vobis autem dicit: Non estis spiritus mei, qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis misericordiam, qui excluditis pœnitentiam, quam ego per apostolos meos prædicari volui in nomine meo.

89. Frustra enim dicitis vos prædicare pœnitentiam, qui tollitis fructum pœnitentiæ. Homines enim ad aliquod studium aut præmiis aut fructibus incitantur : omne autem studium torpescit dilatione. Et ideo Dominus ut præsentium fructu cumularetur devotio discipulorum, dixit quoniam qui dimisisset omnia sua, et Deum sequutus esset, septies tantum reciperet et hic et in futurum. Prius hic promisit, ut fastidia dilationis auferret : addidit et in futurum, ut hic disceres credere in futurum quoque solvenda tibi præmia. Remuneratio igitur præsentium testimonium futurorum est.

90. Si quis igitur occulta crimina habens*, propter Christum tamen studiose pœnitentiam egerit; quomodo ista recipit, si ei communio non refunditur? Volo veniam reus speret, petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus; ut ignoscatur, obsecret: et cum secundo et tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus, nec dimittat; ut de ipso dicat Dominus Jesus : *Remissa sunt peccata ejus multa; quoniam dilexit multum.*

91. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum omnibus, jejuno ore semper et pallido mortis speciem spiranti in corpore prætulisse.

CAPUT XVII.

Severitati pietatem addendam esse, quod Apostolus præstitisse ostenditur in Corinthio. Hunc baptismate contra Novatianorum cavillos initiatum fuisse adstruitur. Quibus additur non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem *interitum* significari, quod etiam terræ similitudine confirmatur.

92. Quid exspectamus ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, cum viverent? Satis est, inquit, ei qui talis est, objurgatio hæc quæ fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis et consolemini; ne forte abundantiore tristitia absorbeatur. Si satis ad condemnationem est objurgatio, quæ fit a pluribus, satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, quæ fit a pluribus. Moralis magister et nostræ fragilitatis conscius, et pietatis divinæ interpres, vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi; ne tristitia pœnitentem tædio longæ dilationis absorbeat.

93. Ideo ergo donavit Apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum caritatem voluit. Qui carus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum donavit ipse, sed voluit etiam omnes donare, et se propter alios donasse dixit; ne multi propter unum diutius contristarentur. *Si cui*, inquit, *donastis, et ego; nam et ego propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a satana; nec enim versutias ejus ignoramus.* Recte potest serpentem cavere, qui ejus potest versutias non ignorare, quæ multæ ad nocendum sunt. Vult semper nocere, semper circumvenire; ut mortem inferat : sed debemus cavere ne remedium nostrum fiat ejus triumphus; circumvenimur enim ab eo, si per nimiam tristitiam pereat, qui potest liberari per indulgentiam.

94. Et ut sciremus quia de baptizato dicit, addidit : *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis, non utique fornicariis hujus mundi.* Et infra subjunxit : *Nunc autem scripsi vobis, non*

* Si peccata occulta habentem necnon eorum causa pœnitentem reconciliari oportuerit; ergo peccata occulta subjecta fuerunt pœnitentiæ publicæ, ergo subjecta etiam fuerunt sacerdotum auctoritati, ergo opus fuit illa confiteri. Planum omnino et evidens est hoc Ambrosii de secreta confessione, quodque a Perronio objectum, mire Dallæum torsit.

commisceri, si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens. Quos simul junxit ad pœnam, simul voluit etiam ad veniam pertinere. *Si quis autem talis est*, inquit, *cum hoc nec cibum sumas.* Quam severus pertinacibus, quam indulgens rogantibus! Adversum illos Christi armatur injuria, his Christi invocatio suffragatur.

95. At ne quis forte eo moveatur, quia scriptum est: *Tradidi hujusmodi hominem satanæ in interitum carnis*, et dicat: Quomodo potuit ad veniam pertinere, cujus omnis interierat caro; cum manifestum sit in utroque redemtum hominem, in utroque salvari: neque animam sine carne, neque carnem sine anima, cum sibi sint gestorum operum consortiis copulatæ; sine consortio vel pœnæ esse vel præmii? Is sibi responsum hoc habeat, quod interitus non consummatam absumtionem carnis significet, sed castigationem. Sicut enim mortuus peccato Deo vivit: ita illecebræ carnis intereunt, et cupiditatibus suis moritur caro; ut castitati cæterisque bonis operibus reviviscat.

96. Et quod aptius exemplum, quam de matre sumamus? Namque ipsa de qua adsumti sumus, terra, intermisso exercitio cultuque, videtur deserta: et aut vinetis quibus consitus est ager, aut oleis moritur; succum tamen proprium velut quamdam sui animam non amittit. Denique repetita cultione, et creditis seminibus, quibus habilis æstimatur, feracior adsurgit fructibus. Non ergo alienum si etiam nostra caro interire sic dicitur; ut repressa magis, quam absumta credatur.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius libri superioris præceptis nova subtexturus, necessitatem mature agendi pœnitentiam allegorice insinuat, quam et suadet agendam: deinde illius forma in Apostolo imitationi proposita, varios ejusdem fructus strictim proponit.

1. Etsi non pauca quæ ad cohortationem pœnitentiæ proficiant, scripta sint in libro superiore; tamen cum adjici possint complura, ne velut semesas verborum nostrorum epulas reliquisse videamur, inceptum persequamur convivium.

2. Agenda est enim pœnitentia non solum sollicite, sed etiam mature: ne forte Evangelicus ille paterfamilias qui arborem ficum plantavit in vinea sua, veniat; et quærens fructum in ea, si non invenerit, dicat cultori vineæ: *Succide illam. Ut quid etiam terram occupat?* Et nisi cultor vineæ interveniat, dicens: *Domine, remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam cophinum stercoris: et si quidem fecerit fructum; sin autem, excidatur ficulnea.*

3. Stercoremus ergo et nos agrum hunc quem possidemus, et imitemur laboriosos agricolas, quos non pudet fimo pingui satiare terram, et immundo cinere agrum adspergere, ut fructus uberiores colligant *.

4. Et quemadmodum stercoremus, docet Apostolus dicens: *Et æstimo omnia ut stercora, ut Christum lucrifaciam*, qui per infamiam et bonam famam meruit Christo placere. Legerat enim quod Abraham dum se stercus et cinerem fatetur, summa humilitate invenit Dei gratiam. Legerat quod Job in stercore sedens, omnia quæ amiserat, recuperavit. Legerat, prophetante David, quod Deus de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem.

5. Et nos ergo non erubescamus fateri

---

* Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Virg. Georg.

Domino peccata nostra *? Pudor est ut unusquisque crimina sua prodat : sed ille pudor agrum suum arat, spinas tollit perpetuas, sentes amputat, fructus adolet, quos inter mortuos esse credebat. Sequere illum qui bene arando agrum suum, fructus quæsivit æternos. *Maledicimur*, inquit, *et benedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecramus : tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus.* Si et tu sic araveris, seminabis spiritalia. Ara, ut peccatum auferas, fructum adquiras. Ille aravit, ut persecutoris in se eradicaret affectum. Quid plus potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam ut converteret, et daret nobis ex persecutore doctorem?

CAPUT II.

Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium expositione, tum præmissa ibidem legalium baptismatum mentione ostendit; quamvis subjungat eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile nequaquam habeatur.

6. Cum igitur tam evidenti et ipsius Apostoli, et scriptorum ejus exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt, et auctoritatem aiunt Apostolicæ sibi suffragari sententiæ, allegantes scriptum ad Hebræos : *Impossibile est enim hos qui semel illuminati sunt, et gustaverunt donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, et bonum gustaverunt Dei verbum, virtutesque futuri sæculi, lapsos iterum renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes.*

7. Numquid Paulus adversus factum suum prædicare potuit? Donavit Corinthio peccatum per pœnitentiam; quomodo hic potuit sententiam suam ipse reprehendere? Ergo quia non potuit quod ædificaverat destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum impugnat : quod diversum est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est; ut alterum suffragetur alteri. Etenim quia de remittenda prædicavit pœnitentia, debuit et de iis qui iterandum putant baptismum, non silere : et prius sollicitudinem nobis auferri oportuit, ut sciremus etiam post baptismum, si qui peccarent, donari eis posse peccatum; ne spe veniæ destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret : deinde iterandum non esse baptisma rationabili disputatione suadendum fuit.

8. De baptismate autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse lapsos renovari in pœnitentiam; per lavacrum enim renovamur, per quod renascimur, sicut ipse Paulus dicit : *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Et alibi : *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est.* Et alibi : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua;* quod etiam aquila, cum fuerit mortua, ex suis reliquiis renascitur, sicut per baptismatis sacramentum, cum fuerimus peccato mortui, renascimur Deo, ac reformamur. Unum ergo baptisma docet, sicut alibi : *Una fides, unum*, inquit, *baptisma.*

9. Illud quoque evidens, quod in eo qui baptizatur, crucifigitur Filius Dei; quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixa esset in Christo Jesu. Denique scriptum est, quia *quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in mortem ipsius baptizati sumus.* Et infra : *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus, scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci.* Et ad Colossenses ait : *Consepulti ei per baptismum, in quo et consurrexistis.* Quod ideo scriptum est, ut credamus quia ipse crucifigitur in nobis; ut per illum peccata nostra mundentur, ut ipse chirographum nos-

* Hic agi de confessione quæ Deo apud sacerdotem illius ea in parte vicarium editur, compertum facit quod statim sequitur : *Pudor est*, etc. Quem enim pudeat apud eum solum peccata fateri sua, cui eadem clarius quam sibi ipsi cognita esse perspectum habeat? Certe in eo quod illa perpetraverit, pudor esse poterit, non autem in illorum confessione.

trum affigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis Principatus et potestates triumphat; quoniam de ipso scriptum est : *Principatus et potestates ostentavit, triumphans eos in semet ipso.*

10. Ergo quod ait in hac epistola quæ scribitur ad Hebræos, impossibile esse *lapsos renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes*, eo spectat, ut de baptismo dictum credamus, in quo crucifigimus Filium Dei in nobis; ut per illum nobis mundus crucifigatur, qui quadam triumphamus specie, dum similitudinem mortis ejus adsumimus, qui principatus et potestates in sua cruce ostentavit ac triumphavit; ut in mortis ejus similitudinem nos quoque de principatibus quorum jugum deponimus, triumphemus. Semel autem crucifixus est Christus, semel peccato mortuus; et ideo unum non plura baptismata.

11. Quid quod et supra doctrinam baptismorum præmisit? Et quia multa erant baptismata in Lege, merito reprehendit illos qui perfecta dimittant, et principium verbi requirant. Docet nos scire oportere destructa esse universa Legis baptismata, unum baptisma esse in Ecclesiæ sacramentis. Hortatur autem nos, ut relinquentes initium verbi, ad perfectum tendamus: *Et hoc faciemus*, inquit, *siquidem permiserit Deus*; non potest enim sine favore Dei aliquis esse perfectus.

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de pœnitentia dictum putat; quia quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum : et potens est Deus quando vult donare nobis peccata, etiam quæ putamus non posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. Nam et impossibile videbatur, ut peccatum ablueret aqua : denique Naaman Syrus lepram suam mundari per aquam posse non credidit. Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter impossibile videbatur per pœnitentiam peccata dimitti : concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est. Factum est igitur possibile, quod impossibile videbatur. Sed tamen de baptismo dictum, ne quis iteraret, vera ratio persuadet.

CAPUT III.

Superiorem solutionem confirmat proposita ex Evangelio prodigi parabola, cujus singulas partes exponens, easdem contra Novatianas adsertiones ita convertit, ut inde necessario deducat etiam gravissimi criminis reo, siquidem digne pœnituerit, reconciliationem non denegandam.

13. Neque enim Apostolus contra evidentem Christi doctrinam veniret, qui de peccatore pœnitentiam agente comparationem posuit, eo quod peregre profectus acceptam a patre omnem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, et postea panem patris desideraverit, cum vesceretur siliquis : et meruit stolam, annulum, calceamentum, immolationem quoque vituli, quæ speciem habet passionis Dominicæ, per quam cœleste sacramentum nobis donatur.

14. Bene dicitur quia *peregre profectus est*, qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Hierusalem illa quæ in cœlo est, civico quodam et domestico sanctorum separari domicilio. Unde et Apostolus ait : *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini, sed cives sanctorum, et domestici Dei.*

15. *Et consumsit*, inquit, *substantiam suam*. Merito consumsit eam, cujus fides in operibus claudicabat : *Fides enim eorum quæ sperantur, substantia est, rerum argumentum non apparentium.* Et bona substantia fides, in qua spei est nostræ patrimonium.

16. Nec mirum si fame peribat, qui divino alimento egebat; cujus desiderio compulsus : *Surgam*, inquit, *et ibo ad patrem meum, et dicam illi : Pater, peccavi in cœlum, et coram te.* Nonne advertitis id evidenter nobis expositum, quod emerendi gratia sacramenti ad precandum impellimur? et hoc auferre vultis, propter quod agitur pœnitentia! Tolle gubernatori perveniendi spem, et in mediis fluctibus incertus errabit. Tolle luctatori coronam, lentus jacebit

in stadio. Tolle piscatori capiendi efficaciam, desinit jactare retia. Quomodo ergo potest qui famem patitur animæ suæ, studiosius Deum precari, si sacram desperet alimoniam?

17. *Peccavi*, inquit, *in cœlum, et coram te*. Fatetur utique peccatum ad mortem, ne quem vos agentem cujuslibet criminis pœnitentiam jure excludi putaretis; quando is qui in cœlum peccavit, vel in regnum cœleste, vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem; et peccavit coram Deo, cui soli dicitur: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci*.

18. Tam cito veniam meretur, ut venienti et adhuc longe posito occurrat pater: osculum tribuat, quod insigne est sacræ pacis: stolam proferri jubeat, quæ vestis est nuptialis, quam si quis non habuerit, a convivio nuptiali excluditur: det annulum in manu ejus, quod est fidei pignus, et sancti Spiritus signaculum: calceamenta deferri præcipiat; celebraturus enim pascha Domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus omnes incursus bestiarum spiritalium, morsusque serpentis habere vestigium: vitulum præcipiat occidi; quia *Pascha nostrum immolatus est Christus*. Etenim quotiescumque sanguinem Domini sumimus, mortem Domini annuntiamus. Sicut ergo semel pro omnibus immolatus est, ita quotiescumque peccata donantur, corporis ejus sacramentum sumimus; ut per sanguinem ejus fiat peccatorum remissio.

19. Ergo evidentissime Domini prædicatione mandatum est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta confessione peccati pœnitentiam gerant, sacramenti cœlestis refundendam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem resedisse certum est.

CAPUT IV.

Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in ipsos Novatianos; ostenditque per eam blasphemiam intelligi debere fidem non rectam: quod ubi Petri adversus Simonem magum sententia, nec non Evangelico testimonio confirmavit, eosdem hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse adserit, ut Judæ traditori veniam, si apud Christum pœnituisset, non fuisset denegaturus

20. Perlatum est tamen ad nos, etiam illud vos objicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemiæ non remittetur hominibus. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro*. Quo exemplo omnis adsertio vestra destruitur et absolvitur; scriptum est enim: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus*. Cur igitur non remittitis? Cur alligatis vincula, quæ non solvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite cæteris: agite de iis, quos peccantes in Spiritum sanctum Evangelica auctoritate in perpetuum adstringi putatis.

21. Et tamen quos adstringat, consideremus, repetentes superiora lectionis ipsius, ut evidentius comprehendamus. Dicebant Judæi: *Hic non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum*. Respondit Jesus: *Omne regnum divisum contra se destruetur, et omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit; si enim satanas satanam ejicit, adversum se divisus est: quomodo ergo stabit regnum ejus? Quod si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt?*

22. De his utique expressum videmus, qui Dominum Jesum in Beelzebub ejicere dæmonia loquebantur, quibus sic respondit Dominus, quod satanæ hæreditas in iis esset, qui satanæ compararent salvatorem omnium, et in regno diaboli constituerent gratiam Christi. Et ut cognosceremus quia de hac dixit blasphemia, adjunxit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* Hos ergo qui hæc loquuntur, negat ad veniam pertinere.

23. Denique Petrus Simoni, qui magicæ artis consuetudine depravatus, putasset quod gratiam Christi per impositionem manus, atque infusionem Spiritus sancti compararet pecunia, ait: *Non est tibi pars, neque sors in hac fide; quia cor tuum non est rectum apud Deum. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia*

tua, et precare Dominum, si forte remittatur tibi hæc recordatio cordis tui; in obligatione enim iniquitatis, et amaritudine fellis video te esse. Vides quod hunc magica vanitate blasphemantem in Spiritu sancto apostolica auctoritate condemnet; et eo magis quia puram conscientiam fidei non habebat : et tamen non interclusit ei spem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam.

24. Responsum est igitur a Domino blasphemiæ pharisæorum; et ideo his potestatis suæ gratiam negat, quæ in remissione peccatorum est, qui cœlestem ejus potestatem diabolico fultam suffragio vindicarent. Eos quoque adserit diabolico uti spiritu, qui separarent Ecclesiam Domini; ut omnium temporum hæreticos et schismaticos comprehenderet, quibus indulgentiam negat; quod omne peccatum circa singulos est, hoc in universos. Soli enim sunt qui volunt solvere Christi gratiam, qui Ecclesiæ membra discerpunt, propter quam passus est Dominus Jesus, Spiritusque sanctus datus est nobis.

25. Denique ut sciatis quia de dispersoribus dicit, sic habemus scriptum : *Qui non est mecum, contra me est : et qui non colligit mecum, dispergit.* Et ut sciremus de his dictum, statim subjunxit: *Ideo dico vobis, omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blasphemiæ non remittetur hominibus.* Cum dicit : *Ideo dico vobis;* nonne evidenter hoc præ cæteris a nobis intelligi voluit? Meritoque adjunxit: *Arbor bona bonos fructus facit, mala autem arbor malos fructus facit;* congregatio enim mala bonum facere fructum non potest. Arbor itaque congregatio est, fructus bonæ arboris filii Ecclesiæ sunt.

26. Et ideo revertimini ad Ecclesiam, si qui vos separastis impie. Omnibus enim conversis pollicetur veniam; quia scriptum est : *Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Denique etiam Judæorum populus qui dicebat de Domino Jesu : *Dæmonium habet;* qui dicebat : *In Beelzebub ejicit dæmonia;* qui crucifixit Dominum Jesum, Petri prædicatione vocatur ad baptismum, ut sceleris tanti merita deponat.

27. Sed quid mirum, si salutem negatis aliis, qui vestram recusatis, licet illi nihil differant, qui a vobis pœnitentiam petunt. Arbitror enim quod etiam Judas potuisset tanta Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. *Peccavi,* inquit, *quod tradiderim sanguinem justum.* Responderunt : *Quid ad nos? Tu videris.* Quæ vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid respondetis aliud, nisi hoc : *Quid ad nos? Tu videris.* Hunc sermonem laqueus sequitur : eo feraliore pœna, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens : *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates; et memor non ero : tu autem memor esto, et judicemur.*

CAPUT V.

Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse : secundo autem apte ad causam per adverbium *forte* affirmationem etiam significari ex pluribus veteris Testamenti locis, ex prophanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos transmisisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia et sacramenta concedantur.

29. Referunt tamen quæstionem de verbis apostoli Petri. Quia dixit : *Ne forte,* putant non confirmasse Petrum, ut agenti pœnitentiam peccatum remitteretur. Sed considerent de quo loquatur, hoc est, de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum cogitaret. Denique et Dominus dicenti ei, cujus non plenam sinceritatem videret : *Sequar te,* ait : *Vulpes foveas habent.* Quem ergo Dominus ante baptismum prohibuit sequi, quoniam fraudulentum videbat; miraris si post baptismum prævarican-

fem non absolvit apostolus, quem in obligatione iniquitatis manere pronuntiavit?

30. Sed hoc illis responsum sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec verbi unius præjudicio tantam causam strangulandam arbitror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid et Deus dubitavit? qui ait ad Hieremiam Prophetam : *Sta in atrio domus Domini, et responsum dabis omni Judæ, iis qui veniunt adorare in domo Domini, omnia verba quæ constitui tibi respondere illis, noli auferre verbum : forsitan audient, et avertentur.* Dicant ergo et Deum ignorasse quid esset futurum.

31. Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in scripturis divinis frequens hujusmodi consuetudo advertitur; eo quod simplex sit elocutio. Siquidem et ad Ezechielem dicit Dominus : *Fili hominis, mittam ego te ad domum Israel, ad eos qui me exacerbaverunt ipsi, et patres eorum usque in hodiernum, et dices ad eos : Hæc dicit Dominus, si forte audient et terrebuntur.* Nesciebat ergo eos posse aut non posse converti? Non ergo semper dubitantis ista est elocutio.

32. Denique ipsi sapientes sæculi, qui omnem gloriam suam statuunt in expressione verborum, quod latine *forte* dicimus, græce ταχα non ubique pro dubitatione posuerunt. Aiunt itaque dixisse primum suorum poetam ἡ ταχαχηρα εσομαι quod est : Cito vidua ero. Et alibi : ταχα γαρ σε κατακτανεουσιν Αχαιοι, παντες εφορμηθεντες. Non enim dubitaret in omnibus simul insurgentibus, unum facile ab universis posse prosterni.

33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in Evangelio quia ipse Filius de Patre ait, cum misisset servos ad vineam suam, et occidissent, dixisse Patrem : *Mittam Filium meum dilectissimum, forsitan ipsum verebuntur.* Et alibi ex sua persona Filius ait : *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si enim me sciretis, et Patrem meum forsitan sciretis.*

34. Si ergo his verbis usus est Petrus, quibus Deus usus est sine præjudicio scientiæ suæ; cur non accipiamus et Petrum his usum sermonibus sine suæ fidei præjudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem; præsertim cum versutiis hæreticorum locum non deberet relinquere, qui ideo volunt spem hominum destituere, ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem.

35. Sed apostoli hoc habentes, secundum Christi magisterium pœnitentiam docuerunt; spoponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut et docuit David dicens : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Utrumque enim beatum dixit, et cujus iniquitas remittitur per lavacrum, et cujus peccatum tegitur operibus bonis. Qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire et tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum.

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mundemus fletibus; ut audiat nos Dominus Deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrymantem Ephræm, quemadmodum scriptum est, dicente Deo : *Audiens audivi Ephræm lacrymantem.* Et ipsa verba Ephræm lamentantis expressit dicens : *Castigasti me, et castigatus sum, sicut vitulus non sum edoctus.* Vitulus enim ludit, et præsepia deserit; et ideo Ephræm sicut vitulus non est edoctus, longe positus a præsepi, quia præsepe Domini deseruit, et Hieroboam sequutus, vitulos adoravit, quod prophetia futurum per Aaron indicaverat, sic lapsurum populum Judæorum. Ideoque agens pœnitentiam dicit : *Converte me, et convertar; quia tu es Dominus Deus meus. Quia in novissimo captivitatis meæ pœnitentiam egi : et postquam cognovi, ingemui super dies confusionis, et subjectus sum tibi; quia accepi opprobrium, et demonstravi te.*

37. Advertimus quomodo agenda sit pœnitentia, quibus sermonibus, quibus fletibus; ut peccati dies, dies confusionis appelletur; confusio est enim, quando Christus negatur.

38. Et ideo subjiciamus nos Deo, et

non subditi simus peccato : et delictorum nostrorum memoriam recensentes, tamquam opprobrium erubescamus, non velut quamdam gloriam prædicemus, sicut quidam expugnata pudicitia, et oppressa justitia gloriantur : et tanta fiat conversio, ut qui Deum non agnoscebamus, ipsi eum jam aliis demonstremus : motus autem Dominus tali conversione nostra, respondeat : *A juventute mea dilectus mihi est filius Ephræm, puer in deliciis; quoniam eo quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero ejus; propterea festinavi super illum, misericordia miserebor ejus, dicit Dominus.*

39. Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens : *Inebriavi omnem animam sitientem, et omnem animam esurientem satiavi. Ideo exsurrexi, et vidi, et somnus meus mihi dulcis est.* Advertimus quod peccantibus Dominus sacramenta promittat sua; et ideo omnes convertamur ad Dominum.

CAPUT VI.

A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Esaia quid eos a Deo exspectare, quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes et choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Hieremia pœnitentiam suscipiente pro Hierusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quantæ sit efficaciæ hæc illa medicina, clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint, multos numerat.

40. Sed si isti non convertuntur vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens : *Ego sum, ego sum qui doleo iniquitates tuas, et memor non ero : tu autem memor esto, ut judicemur.* Ego, inquit, *memor non ero : tu autem memor esto*, hoc est : Non revoco illa, quæcumque delicta donavi tibi, velut quadam oblivione tecta sint : *tu autem memor esto.* Ego, inquit, memor non ero propter gratiam, tu memor esto propter correctionem : memor esto, ut scias donatum esse peccatum; ne glorieris quasi innocens, ne te justificando, plus ingraves : sed si vis justificari, fatere delictum tuum. Solvit enim criminum nexus verecunda confessio peccatorum *.

41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis ejus quam accepisti gratiæ, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum : vide ne reluctando mandatis cœlestibus, in indevotionem Judæorum incidas, quibus dicit Dominus Jesus : *Cantavimus vobis, et non saltastis : lamentavimus, et non plorastis.*

42. Vilis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum ne quis vulgari quadam sermonis hujus deceptus interpretatione, putet nobis saltationis lubricæ histrionicos motus, et scenæ deliramenta mandari; hæc etiam in adolescentula ætate vitiosa sunt : sed saltationem mandavit, quam saltavit David ante arcam Domini. Totum enim decet, quidquid defertur religioni; ut nullum obsequium quod proficiat ad cultum et observantiam Christi, erubescamus.

43. Non ergo illa deliciarum comes, atque luxuriæ prædicatur saltatio, sed qua unusquisque corpus adtollat impigrum, nec humi pigra jacere membra, vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat spiritaliter Paulus, cum se pro nobis extenderet, et posteriora obliviscens, priora appetens, contenderet ad bravium Christi. Tu quoque cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes quibus ad æterna conscendas, velociores habere moneris. Hæc saltatio fidei socia, gratiæ comes.

44. Hoc est ergo mysterium : *Cantavimus vobis*, novi utique canticum Testamenti : *et non saltastis*, hoc est, non elevastis animam ad spiritalem gratiam. *Lamentavimus, et non plorastis*, hoc est, non egistis pœnitentiam. Et ideo derelictus est Judæorum populus; quia nec

* Sunt e theologis orthodoxis non pauci, qui de sacramentali confessione hic agi adseverent, quorum etiam nonnulli hoc esse *meridiana luce clarius*, pronuntiant. Fatendum tamen est a nobis hic desiderari summam illam evidentiam; cum potius agatur de confessione, quæ peccatorum jam remissorum apud Deum fit.

egit pœnitentiam, et gratiam refutavit. Per Johannem pœnitentia, per Christum gratia. Istam quasi Dominus donat, illam quasi servus annuntiat. Utrumque igitur Ecclesia custodit, ut et consequatur gratiam, et non abjiciat pœnitentiam; gratia enim munus largientis est, pœnitentia delinquentis remedium.

45. Scivit Hieremias magnum remedium esse pœnitentiæ, quam in Threnis suis suscepit pro Hierusalem, et ipsam inducit agentem Hierusalem dicens: *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ ejus in maxillis ejus, nec est qui consoletur eam ab omnibus qui diligunt eam. Viæ Sion lugent.* Et adjecit: *In his ergo fleo, oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me, qui me consolabatur.* Advertimus quod hunc malorum suorum acerbissimum cumulum arbitrabatur, quia deerat qui consolaretur mœrentem. Quomodo ergo vos ipsam consolationem aufertis, qui spem relaxandæ negatis pœnitentiæ.

46. Sed audiant qui agunt pœnitentiam, quomodo agere debeant, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione: *Vide*, inquit, *Domine, quia tribulor, venter meus turbatus est a fletu meo, conversum est cor meum in me.*

47. Cognovisti intentionem animi, fidem mentis cognosce, et habitum corporis. *Sederunt*, inquit, *in terra, tacuerunt seniores filiæ Sion, et imposuerunt terram super caput suum, præcinxerunt se cilicio, deduxerunt in terram principes, virgines Hierusalem defecerunt in lacrymis, oculi mei caligaverunt, turbatus est venter meus, effusa est in terra gloria mea.*

48. Sic flevit et Ninive populus, et denunciatum excidium civitatis evasit; tanta est enim pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam Deus sententiam. In te est igitur ut evadas: vult rogari Dominus, vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, et vis rogari, ut ignoscas, et putas Deum tibi non roganti ignoscere?

49. Ipse Dominus Hierusalem flevit, ut quia ipsa flere nolebat, Domini lacrymis ad veniam pertineret. Ipse nos flere vult, ut evadere possimus, sicut habes scriptum in Evangelio: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, sed vos ipsas flete.*

50. Flevit David, et meruit ut mortem populi pereuntis divina removeret misericordia; quando tribus sibi propositis optionibus, eam tamen in qua majorem Domini miserationem experiretur, elegit. Quid erubescis tu peccata tua flere; cum Deus etiam prophetas jusserit flere pro populis?

51. Denique et Ezechiel jussus est flere Hierusalem, et accepit librum, in cujus capite scripta erat, *Lamentatio, et melos, et væ*, duo tristia et unum delectabile; quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc sæculo plus fleverit: *Cor enim sapientium in domo luctus, et cor stultorum in domo epularum.* Et ipse Dominus ait: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.*

CAPUT VII.

Ad flenda et confitenda peccata hortatur, adserens peccatoris et Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illum justificet: quod accommodata Lazari suscitati historia mire illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscumque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet: rursusque eosdem hæreticos in Juda, cum cæteri gauderent, invidentis persona signatos monstrat.

52. Fleamus igitur ad tempus, ut exsultemus in æternum. Timeamus Dominum, præveniamus eum confitendo peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus errorem; ne et de nobis dicatur: *Heu me, anima mea! quia periit reverens a terra, et qui corrigat in hominibus non est.*

53. Quid vereris apud bonum dominum tuas iniquitates fateri? *Dic*, inquit, *iniquitates tuas, ut justificeris.* Adhuc reo culpæ justificationis præmia proponuntur; ille enim justificatur, qui proprium crimen sponte agnoverit: denique *justus in exordio sermonis accusator est sui.* Novit omnia Dominus, sed exspectat vocem tuam; non ut puniat, sed ut ignoscat: non vult ut insultet tibi dia-

bolus, et celantem peccata tua arguat. Præveni accusatorem tuum : si te ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis : si te detuleris ipse, etsi mortuus fueris, revivisces.

54. Veniet ad monumentum tuum Christus, et si viderit flere pro te Martham boni feminam ministerii, flere Mariam quæ adtente audiebat verbum Dei, sicut sancta Ecclesia quæ optimam partem sibi elegit; movebitur misericordia, cum viderit in tuo obitu lacrymas plurimorum, et dicet : *Ubi posuistis eum?* hoc est, in quo reorum statu est, in quo pœnitentium ordine? Videam quem fletis; ut lacrymis suis ipse me moveat? Videam si jam peccato ei cujus venia poscitur, defunctus est?

55. Dicet ei plebs : *Veni, et vide.* Quid est, *veni?* Hoc est, veniat peccatorum remissio, veniat defunctorum vita, mortuorum resurrectio, veniat et in hunc peccatorem regnum tuum.

56. Veniet, et levari lapidem jubebit, quem cervicibus peccatoris lapsus imposuit. Potuit removere lapidem imperio sermonis; jubenti enim Christo etiam insensibilis solet natura obedire : poterat tacita vi operationis occultæ transferre saxum sepulcri, in cujus passione remotis subito lapidibus, plurima defunctorum sepulcra patuerunt : sed hominibus jussit ut removerent lapidem; in veritate quidem, ut increduli crederent quod videbant, et adspicerent resurgentem mortuum : in typo autem, quod nobis donaret ut levaremus delictorum onera, moles quasdam reorum. Nostrum est onera removere, illius est resuscitare, illius educere de sepulcris exutos vinculis.

57. Videns itaque grave onus peccatoris, illacrymat Dominus Jesus; solam enim flere non patitur Ecclesiam. Compatitur dilectæ suæ, et dicit defuncto : *Veni foras*, hoc est : Qui jaces in tenebris conscientiæ, et delictorum tuorum sordibus, quodam reorum carcere, exi foras, delictum proprium prode, ut justificeris : *Ore enim confessio fit ad salutem.*

58. Si confessus fueris, a Christo vocatus, claustra rumpentur, et omnia solventur vincula, etiamsi corruptelæ corporeæ fœtor gravis sit. Quatriduanus enim habebat ille, cujus fœtebat in tumulo caro : cujus autem caro non vidit corruptionem, triduo fuit in sepulcro; carnis enim vitia nescivit, quæ ex quatuor constat elementorum substantiis. Quantuslibet ergo mortui fœtor sit, aboletur omnis, ubi sacrum redoleverit unguentum : et resurgit defunctus, et solvi jubentur ejus vincula, qui adhuc in peccato est : tollitur velamen de facie ejus, quod veritatem gratiæ quam acceperat, obumbrabat. Sed quia venia donatus est, revelare faciem, aperire vultum jubetur : Non habet enim quod erubescat, cui peccatum remissum est.

59. In tanta vero Domini gratia, tantoque divini muneris miraculo, cum oporteret universos lætari, commovebantur impii, et adversus Christum concilium congregabant : Lazarum quoque interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiæ hæredes estis? Nam et vos indignamini, et contra Ecclesiam congregatis concilium, quia videtis mortuos in Ecclesia reviviscere, et peccatorum indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per invidiam rursus vultis interficere suscitatos.

60. Sed Jesus non revocat beneficia, immo cumulo liberalitatis amplificat : revisit sollicite resuscitatum, et celebratæ resurrectionis gratia lætus ad cœnam venit, quam ei sua præparavit Ecclesia, in qua ille qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum Christo invenitur.

61. Tunc mirantur omnes qui vident puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt; tales enim Ecclesia filios habet. Mirantur, ut dixi quomodo ille qui jacebat in tumulo heri et nudiustertius, unus sit de discumbentibus cum Domino Jesu.

62. Ipsa Maria mittit unguentum in pedes Domini Jesu. Ideo forte in pedes, quia unus de infimis ereptus est morti; omnes enim corpus Christi sumus, sed alii forte superiora membra sunt. Os erat Christi Apostolus, qui dicebat : *Experimentum quæritis ejus, qui in me*

loquitur Christus. Os ejus prophetæ, per quos loquebatur futura : utinam et ego pes ejus esse merear, et mittat in me Maria unguentum suum pretiosum, et ungat, et peccatum extergat.

63. Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere : qui licet fœtorem habeat, tamen fidei pretioso emundatur unguento : TANTUM ENIM gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fœtebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus.

64. Fœtebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea : *Auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes.* Fœtor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Cœpit bene olere, cum dicitur : *Si cui quid donastis, et ego. Nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Itaque, liberato peccatore, factum est in ea gaudium magnum, et redoluit domus tota suavitate gratiæ. Unde bene conscius Apostolus quod omnes Apostolicæ remissionis perfudisset unguento, ait : *Christi bonus odor sumus Deo in his, qui salvi fiunt.*

65. Hujus igitur effusione unguenti lætantur omnes, solus Judas contradicit. Ergo et nunc qui prævaricator est, contradicit; reprehendit, qui proditor : sed a Christo ipse reprehenditur, qui Dominicæ remedium mortis ignorat, et tantæ mysterium sepulturæ non intelligit. Ideo enim et passus et mortuus est Dominus, ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum indicat pretium suæ mortis, quo peccator absolvitur, et in novam adsumitur gratiam; ut veniant et mirentur omnes quomodo cum Christo recumbat, et laudantes Deum, dicant : *Manducemus et epulemur; quia hic mortuus erat, et revixit : perierat, et inventus est.* Si quis autem infidelis objecerit, quare cum publicanis et peccatoribus manducat; respondetur ei : *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.*

CAPUT VIII.

Ad confessionem et lacrymas urgere pergens ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non adsequatur, nihilominus Christum ad sepulcrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisat ac resuscitet demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolere peccatoribus, quorum delicta suis ipsius leviora esse persuasum habet. Non ergo insultandum iis pro quibus mortuus est Christus, a quo inter stipulas quas non negligit, se quoque colligi desiderat.

66. OSTENDE igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi non monstraveris, novit : sed a te expetit audire vocem tuam. Absterge lacrymis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in Evangelio, fœtoremque sui erroris abstersit, sic culpam diluit; cum Jesu pedes lacrymis lavat.

67. Utinam mihi quoque pedum tuorum lutum, Jesu, reserves, quos dum in me deambulas, inquinasti? Utinam sordes vestigiorum tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis affixi gressibus. Sed unde mihi aqua viva, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam non habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! Unde mihi, ut de me dicas : *Dimissa sunt ejus peccata multa, quoniam dilexit multum?* Plus debuisse me fateor, et plus dimissum mihi, qui de forensium strepitu jurgiorum, et a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sum; et ideo vereor ne ingratus inveniat, si minus diligam, cui plus dimissum est.

68. Sed non omnes mulierem istam æquare possunt, quæ etiam Simoni, qui prandium Domino dabat, merito prælata est : quæ omnibus qui volunt veniam promereri, magisterium præstitit osculando pedes Christi, lacrymis lavando, tergendo crinibus, ungendo unguento.

69. In osculo insigne caritatis est; et ideo dicit Dominus Jesus : *Osculetur me ab osculo oris sui.* Capilli quid significant, nisi ut noveris, inclinata omni infularum dignitate sæcularium, obsecrandam indulgentiam; ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi jacens moveas misericordiam? In unguento quoque bonæ conversionis exprimitur

odor. Rex nempe erat David, et dicebat : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* Et ideo tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ederet. Ideo et ista in Evangelio prædicatur mulier.

70. Tamen si hanc æquare non possumus, scit Dominus Jesus et infirmis subvenire, ubi non est quæ possit parare convivium, quæ deferre unguentum, quæ fontem aquæ vivæ secum portare. Venit ipse ad sepulcrum.

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum digneris accedere, Domine Jesu, tuis me lacrymis laves; quoniam durioribus oculis non habeo tantas lacrymas, ut possim mea lavare delicta. Si illacrymaveris pro me, salvus ero : si dignus fuero lacrymis tuis, fœtorem abstergo delictorum omnium : si fuero dignus ut paulisper illacrymes, vocabis me de monumento hujus corporis, et dices : Exi foras; ut non intra corporis hujus angustias inclusæ teneantur cogitationes meæ : sed egrediantur ad Christum, in lumine versentur ; ut non cogitem opera tenebrarum, sed opera lucis. Qui enim peccatum cogitat, intra suam conscientiam studet se ipse includere.

72. Voca ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum meorum, vinctos habeam pedes, innexas manus, et cogitationibus et operibus mortuis jam sepultus, te vocante, liber egrediar, et inveniar unus de discumbentibus in convivio tuo, et domus tua pretioso replebitur unguento; si quem redimere dignatus es, custodieris. Dicetur enim : Ecce ille non in Ecclesiæ nutritus sinu, non edomitus a puero, sed raptus a tribunalibus, abductus de vanitatibus sæculi hujus, a præconis voce ad psalmistæ adsuefactus canticum, in sacerdotio manet non virtute sua, sed Christi gratia, et inter convivas mensæ cœlestis recumbit.

73. Serva, Domine, munus tuum, custodi donum quod contulisti etiam refugienti. Ego enim sciebam quod non eram dignus vocari episcopus; quoniam dederam me sæculo huic : sed gratia tua sum quod sum. Et sum quidem minimus omnium episcoporum et infimus merito; tamen quia et ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi, hunc fructum tuere; ne quem perditum vocasti ad sacerdotium, eum sacerdotem perire patiaris. Ac primum da ut condolere norim peccantibus affectu intimo; hæc enim summa virtus, quia scriptum est : *Et non gaudebis super filios Juda in die perditionis eorum, et ne magna loquaris in die tribulationis eorum* : sed quotiescumque peccatum alicujus lapsi exponitur, compatiar : nec superbe increpem, sed lugeam et defleam; ut dum alium fleo, me ipsum defleam dicens : *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

74. Fortasse adolescentula lapsa sit, occasionibus quæ delictorum fomites sunt, decepta ac præcipitata sit; peccamus et seniores. Repugnat in nobis lex hujus carnis legi mentis nostræ, et captivos nos trahit in peccatum, ut faciamus quod nolumus. Illi de ætate suppetit excusatio, mihi jam nulla; illa enim debet discere, nos docere. Ergo *justificata est magis Thamar, quam ego.*

75. Incusamus alicujus avaritiam, recordemur si nihil ipsi avare fecimus : et si fecimus, quoniam radix est malorum avaritia, et tamquam sub terra occulte in nostro serpit corpore; dicamus singuli : *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

76. Si commoti fuerimus in quemquam graviter, leviorem causam laicus habet quam episcopus, eo quod commotus egerit aliquid; retractemus nobiscum, et dicamus : Justificatus est magis iste, qui commotionis arguitur, quam ego. Hæc enim si dicamus, ipsi nobis cavemus; ne dicat nobis Dominus Jesus, aut quisquam de discipulis ejus : *Festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem quæ in oculo tuo est, non vides. Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.*

77. Non ergo erubescamus dicere graviorem nostram culpam esse, quam ejus quem arguendum putamus; quia dixit hoc Judas qui arguebat Thamar, et re-

cordatus suam ipse culpam, ait: *Justificata est magis Thamar, quam ego.* In quo et altitudo mysterii est, et morale præceptum: et ideo culpæ ejus deputatum non est; quia ipse se accusavit prius quam ab aliis accusaretur.

78. Non ergo gaudeamus super alicujus peccato, sed magis lugeamus; quia scriptum est: *Noli supergaudere mihi, inimica mea; quia cecidi: sed resurgam; quoniam si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me. Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et faciat judicium meum, et educat me ad lumen, et videbo justitiam ejus: et videbit inimica mea, et cooperietur confusione, quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, et erit in conculcationem sicut lutum in via.* Nec immerito, quoniam qui lapsu alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. Et ideo doleamus magis, cum audimus perisse hominem, pro quo Christus mortuus est, qui nec in messe stipulam negligit.

79. Atque utinam hanc stipulam in messe, hoc est, inanem avenam fructus mei non abjiciat, sed colligat, sicut ait quidam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et racemum in vindemia!* ut vel primitiva manducet in me gratiæ suæ, etsi posteriora non approbet.

CAPUT IX.

Quo pacto fides ad pœnitentiam necessaria? Quot etiam solvendi subsidia cuique suppetant? Orationem, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse. Quod ubi exemplis confirmavit, additoque ad veniam liberalitatem multum valere, sed fidei conjunctam, vitia ejusdem liberalitatis nonnulla refert. His alios quosdam pœnitentiæ jungit defectus, eorum nempe vel qui statim reconciliari expetunt de solito luxu nihil remittentes, vel qui pœnitentiam in sola sacramentorum abstinentia locant, vel demum qui spe pœnitentiæ effunduntur in libidines.

80. Ergo et agendam pœnitentiam, et tribuendam veniam credere nos convenit; ut veniam tamen tamquam ex fide speremus, non tamquam ex debito; aliud est enim mereri, aliud præsumere. Tamquam ex syngrapho fides impetrat: præsumtio autem arroganti est propior, quam roganti. Prius solve quod debitum est; ut quod speraveris, impetrare merearis. Solve boni affectum debitoris, ut versuram non facias*, sed fidei tuæ censu contracti nominis fœnus evacues.

81. Plura solvendi habet subsidia, qui Deo quam is qui homini debet. Homo pecuniam pro pecunia reposcit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est qui Deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. Et si non habet quæ vendat, habet quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat.

82. Denique pauper erat Ananias, cum vendito agro, pecuniam deferret ad apostolos; unde nec solvere se potuit, sed implicavit. Dives illa vidua quæ duo æra minuta in gazophylacium misit, de qua dictum est. Hæc vidua paupercula plus omnibus misit. Non enim pecuniam Deus, sed fidem quærit.

83. Neque ego abnuo liberalitatibus in pauperes factis posse minui peccatum; sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest collatio patrimonii sine gratia caritatis?

84. Sunt qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectent; ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi nihil reliquerint: sed dum præsentis sæculi mercedem requirunt, non recondunt futuri; et quia hic perceperunt mercedem suam, illic sperare non possunt.

85. Sunt qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non judicio perpetuo, ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt: quibus nec prima merces rata est, nec secunda; quia nec prima judicium habuit, et secunda habuit sacrilegium.

86. Sunt quos pœnituerit opes suas divisisse pauperibus: sed eos qui pœ-

* Est versuram facere ita mutare creditores, ut ad pecuniam quæ sub mediocri fœnore alicui debetur, dissolvendam, ab alio summam necessariam cum onere majoris fœnoris accipias.

nitentiam agunt, hoc solum pænitere oportet, ne ipsius pœnitentiæ agant pœnitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu peccatorum suorum conscii, pœnitentiam petunt; et cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore. HI VIDENTUR malorum petiisse pœnitentiam, agere bonorum.

87. Nonnulli ideo poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint. Hi non tam se solvere cupiunt, quam sacerdotem ligare; suam enim conscientiam culpa non exuunt, et sacerdotis induunt, cui præceptum est: *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos*, hoc est, immundis impuritatibus sacræ communionis non impertienda consortia.

88. Itaque videas eos mutata veste incedere, quos lugere et gemere oportebat; quia vestem illam ablutionis et gratiæ sordidarunt: feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo non auro inclinarent: quæ se ipsas flere debebant, quod margaritam quæ de cœlo est, perdiderunt.

89. Sunt etiam qui arbitrentur hoc esse pœnitentiam, si abstineant a sacramentis cœlestibus. Hi sæviores in se judices sunt, qui pœnam præscribunt sibi, declinant remedium, quos vel pœnam suam conveniebat dolere; quia cœlesti fraudarentur gratia.

90. Alii proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant; cum pœnitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, non propter medicamentum vulnus desideratur. Infirma deinde spes quæ committitur tempori; cum omne tempus incertum sit, non omni spes tempori sit superstes.

CAPUT X.

Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia sontes, depellatur, prophanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promit. Tum reprehensis qui eamdem pœnitentiam ducunt sæpius iterandam, quam difficulter bene agatur, quove modo exsequenda sit, explicat.

91. AN quisquam ferat ut erubescas Deum rogare, qui non erubescis rogare hominem? et pudeat te Deo supplicare, quem non lates; cum te non pudeat peccata tua homini, quem lateas, confiteri *? An testes precationis et conscios refugis, cum si homini satisfaciendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire; ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpæ adhuc ignaros, paternæ etiam veniæ precatores? Hoc ergo in Ecclesia facere fastidis, ut Deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctæ plebis requiras; ubi nihil est quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores: ubi ille laudabilior, qui humilior; ille justior, qui sibi abjectior.

92. Fleat pro te mater Ecclesia, et culpam tuam lacrymis lavet, videat te Christus mœrentem, ut dicat: *Beati tristes, quia gaudebitis*. Amat ut pro uno multi rogent. Denique in Evangelio motus viduæ lacrymis, quia plurimi pro ea flebant, filium ejus resuscitavit. Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas resurgeret; quia pauperes mortem mulieris ingemiscebant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si amarissime fleas, Christus ad te respiciet, culpa discedet. USUS ENIM DOLORIS ablegat luxuriam criminis, erroris delicias. Ita dum dolemus admissa, admit-

* Hæc Bellarminus et alii catholici cum illo de auriculari confessione interpretantur: quæ contra Dallæus, Albertinus aliique heterodoxi pertinacius ad publicam publici peccati declarationem, quam non lingua vel ore, sed lacrymis, gestu et totius habitu corporis efferebant, transferunt. At eos adversus apertam veritatem vana moliti manifestum est. Nam 1° locutione utitur singulari, *homini*, inquit, *quem lateas, confiteri;* nemo quippe non videt, si publicam exomologesin significare habuisset in animo, ratiocinium per numerum multitudinis multo efficacius fuisse futurum: 2° demonstrat series omnis orationis pœnitentes non ob aliud avocatos a publica supplicatione, nisi quia per ejus exteriores actus prodebant esse se peccatores: 3° satisfactionis et confessionis manifestum discrimen exprimitur; verba enim proxime citata pertinent ad confessionem, ad satisfactionem vero sequentia. *cum si homini satisfaciendum sit*, etc.

tenda excludimus, et fit quædam de condemnatione culpæ disciplina innocentiæ.

93. Nihil ergo te revocet a pœnitentia, hæc tibi communis cum sanctis est: utinamque imitanda talis, qualis sanctorum deploratio. David manducabat sicut panem cinerem, et potum suum cum lacrymis temperabat; ideo nunc amplius gaudet, quia amplius flevit: *Per exitus aquarum descenderunt*, inquit, *oculi mei*.

94. Johannes multum ploravit, et revelata sibi dicit Christi mysteria. At vero illa mulier, quæ cum esset in peccatis, et deberet flere, gaudebat, et veste purpurea atque coccinea operiebatur, et auro se multo et pretiosis lapidibus ornabat, æterni fletus nunc luget ærumnam.

95. Merito reprehenduntur qui sæpius agendam pœnitentiam putant; quia luxuriantur in Christo *. Nam si vere agerent pœnitentiam, iterandam postea non putarent; quia sicut unum baptisma, ita una pœnitentia, quæ tamen publice agitur; nam quotidiani nos debet pœnitere peccati: sed hæc delictorum leviorum, illa graviorum.

96. Facilius autem inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. An quisquam illam pœnitentiam putat, ubi adquirendæ ambitio dignitatis, ubi vini effusio, ubi ipsius copulæ conjugalis usus? Renuntiandum sæculo est: somno ipsi minus indulgendum, quam natura postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus: vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui, se ipsum sibi homo abneget, et totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt propter amores meretricios peregre profectum, et abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi se non interpellavit, mirata putaverit non recognitam, rursus occurrens dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum ego.

97. Unde bene Dominus ait: *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Etenim qui mortui et sepulti in Christo sunt, non debent iterum velut viventes de hoc mundo decernere. *Ne tetigeritis*, inquit, *nec adtaminaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu*, eo quod ipse hujus vitæ usus corruptela sit integritatis.

CAPUT XI.

Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam, eos a quibus ipsa procrastinatur, allatis Scripturæ testimoniis urget. Subjungit tamen *tum agendam illam non esse, cum adhuc fervent cupiditates, at quoad eædem resederint, exspectandum.

98. Bona ergo pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi est quia melius est ut habeam quod sarciam, quam non habeam quod vestiar: sed sicut semel adsuta redintegrantur, ita frequenter suta solvuntur.

99. Eos autem qui pœnitentiam differunt, satis ipse Dominus admonuit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum.* Nescimus ergo qua hora fur venerit, nescimus an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam post culpam statim de paradiso Deus ejecit, non distulit: sed statim separavit a deliciis, ut agerent pœnitentiam: statim tunicam vestivit pelliceam, non sericam.

100. Quid enim est quod differas? An ut plura peccata committas? Ergo quia Deus bonus est, ideo tu malus, et divitias bonitatis ejus et patientiæ contemnis? Sed bonitas Domini magis ad pœnitentiam te debet adducere. Ideo ad omnes sanctus David dicit: *Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos.* De peccatore autem sine pœniten-

* Non obscure hic declaratur olim semel actam publice pœnitentiam non magis iterari consuevisse, quam baptismum. Verum hac in re illi decepti sunt, quod eos qui peracta publica pœnitentia rursus in peccatum essent delapsi, ad secretam pœnitentiam admitti putaverint. Etenim qui ad pristina scelera quasi canes ad vomitum revertebantur, jam sibi ipsi relinquebantur, ut Deum qua potiori via visum fuisset, placarent; ita tamen ut in exitu vitæ per absolutionem reconciliati munirentur sacro viatico communionis.

tia mortuo; quia nihil aliud superest nisi graviter mœrere, nisi flere, habes plorantem ipsum et dicentem: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon*. Qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur.

101. De his autem qui exsules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta præscripsit, mundanis implicabuntur erroribus, audis canentem: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur Sion*. Inducit enim lapsorum gemitus, in ipso temporum præsentium et rerum labentium adhuc positos statu debere resipiscere; eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis ærumnam.

102. Nihil est autem quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit, atque unde deciderit; eo quod ad corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulcra divinæ cognitionis intentione deflexerit.

103. Sic habes Adam abscondentem se, ubi Deum cognovit esse præsentem, et quæsitum latere voluisse, et vocatum a Domino ea voce, quæ latentis morderet affectum, hoc est: *Adam ubi es?* hoc est, cur te abscondis? cur lates? cur fugis eum, quem videre desiderabas? ITA GRAVIS culpa est conscientiæ, ut sine judice ipsa se puniat, et velare se cupiat; et tamen apud Deum nuda sit.

104. Et ideo nemo in peccato positus arrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentorum; quia scriptum est: *Peccasti, quiesce**. Quod in præsenti psalmo David dicit: *In salicibus*, inquit, *in medio ejus suspendimus organa nostra*; et infra: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Si enim caro menti repugnat, nec subdita est animi gubernaculo, et mentis imperio, aliena est terra quæ non domatur exercitio cultoris, et ideo non potest fructus caritatis, patientiæ, ac pacis adferre. MELIUS EST ergo tunc quiescere, cum exercere non queas opera pœnitentiæ; ne in ipsa pœnitentia fiat, quod postea indigeat pœnitentia. Quæ si semel fuerit usurpata, nec jure celebrata; nec prioris fructum obtinet, et auferet usum posterioris.

105. Sane et cum caro repugnat, mens ad Deum debet esse intenta: et si opera non sequuntur, fides non deserat: et si impugnant vel carnis illecebræ, vel potestates adversariæ, maneat mens Deo dedita. Tunc enim maxime urgemur, cum caro cedit: et sunt qui vehementer incumbant miseræ animæ, quærentes omne auferre præsidium. Unde illud est: *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea*.

106. Quam miseratus David ait: *Filia Babylonis misera*. Misera utique, quia Babylonis filia est, quæ Dei filia esse desivit. Cui tamen medicum invitat, dicens: *Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram*, hoc est, qui infirmas et lubricas cogitationes elidat ad Christum, qui omnes irrationabiles motus sui reverentia et disceptatione comminuat; ut si adulterino quis amore raptatur, excludat ignem, copulamque meretricis, et se studio suo abdicet, ut Christum adquirat.

107. Didicimus ergo et agendam pœnitentiam, et eo agendam tempore quo culpæ defervescat luxuria: et in captivitate peccati positos, reverentiores nos, non usurpatores esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestienti, ut cognitionem mysterii cœlestis hauriret, dicitur: *Solve calceamentum pedum tuorum*; quanto magis nos animæ nostræ pedes exuere vinculis corporalibus, et gressus omnes mundi istius nexu debemus absolvere?

* Etsi passim in hisce libris Ambrosius aliorum Patrum exemplo peccatores ad pœnitentiam non diutius procrastinandam impellat urgeatque; cum tamen ea, sicuti dictum est, non iteraretur, prudenter monet ejusdem tempus iis neutiquam esse maturandum, qui adhuc ætatis cupiditatumque æstu sic abripiuntur, ut vix sperandum videatur ipsos in pristinam consuetudinem non relapsuros. Et hæc causa fuit etiam Monicæ baptismatis in Augustino filio differendi.

DE SACRAMENTIS

LIBRI SEX*.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicari non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet.

1. De sacramentis quæ accepistis, sermonem adorior, cujus rationem non oportuit ante præmitti, in christiano enim viro prima est fides. Ideo et Romæ** fideles dicuntur qui baptizati sunt; et pater noster Abraham ex fide justificatus est, non ex operibus. Ergo accepistis baptismum, credidistis. Nefas est enim me aliud æstimare; neque enim vocatus esses ad gratiam, nisi dignum te Christus sua gratia judicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem: quæ mysteria celebrata sunt apertionis, quando tibi aures tetigit sacerdos et nares. Quod significat in Evangelio Dominus noster Jesus Christus, cum ei oblatus esset surdus et mutus, et tetigit aures ejus et os ejus: aures, quia surdus erat; os, quia mutus; et ait: *Ephphela*. Hebraicum verbum est, quod latine dicitur adaperire. Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem, et ad alloquium sacerdotis.

3. Sed dicis mihi: Quare nares? Ibi quia mutus erat, os tetigit; ut quia loqui non poterat sacramenta cœlestia, vocem acciperet a Christo. Et ibi, quia vir; hic, quia mulieres baptizantur, et non eadem puritas servi, quanta et Domini (cum enim ille peccata concedat, huic peccata donentur, quæ potest esse comparatio?); ideo propter gratiam operis et muneris non os tangit episcopus, sed nares; ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, et ut dicas: *Christi enim bonus odor sumus Deo*, quemadmodum dixit Apostolus sanctus; et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.

CAPUT II.

Unctionem athletæ christiani exponit, quem ut excitet ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat; ac demum rei lucem addit exemplo.

4. Venimus ad fontem, ingressus es: considera quos videris, quid loquutus sis considera, repete diligenter. Occurrit tibi levita, occurrit presbyter: unctus es quasi athleta Christi, quasi luctam hujus sæculi luctaturus, professus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet quod speret: ubi certamen, ibi corona. Luctaris in sæculo, sed coronaris a Christo, et pro certaminibus

---

* Ignotus omnino remansit hujus operis auctor. Hoc tantum pro certo habetur, illum Ambrosii sæculo aut posteriore vixisse, episcopum fuisse, quin etiam Mediolanensem sedem forte tenuisse. Cæterum idem horum sermonum est argumentum ac libri *de Mysteriis*, quem auctor ita imitatur, ut præter pauca, quæ ab Ambrosio aut fusius enodata contrahit, aut discutit prætermissa, *fere* tantum illius libelli ratiocinia sententiasque amplificetur. Et hac saltem ratione scriptio hæc indigna non est, quæ post longam possessionem Ambrosianis accenseatur.

** Non agitur hic de romana peculiariter ecclesia, sicut male intellexit minister Albertinus, qui hunc locum acerrime criminatus est, petens an hæc appellatio *fideles*, non omnibus aliis communis foret. Neque etiam vox *Romæ* ἐμφατικως sumitur, ut in responsione sua editores Benedictini volunt, ita ut sensus sit: Non solum in hac aut illa ecclesia, verum etiam in omnium nobilissima, Romana scilicet. Sed manifestum est hic sub nominibus Abrahami et Romæ comparari duo Fœdera, vetus et novum, in quibus æqualiter fides sola justificat.

sæculi coronaris? Nam etsi in cœlo præmium, hic tamen meritum præmii collocatur.

5. Quando te interrogavit: Abrenuntias diabolo et operibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et numquam tibi excidat tuæ series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam ejus accipias: teneris adstrictus, et reluctantem te fœnerator adstringit; si recusas, vadis ad judicem, atque illic tua cautione convinceris.

6. Ubi promiseris considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. Ergo chirographum tuum tenetur non in terra, sed in cœlo. Considera ubi capias sacramenta cœlestia. Si hic corpus est Christi, hic et Angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi et aquilæ*, legisti in Evangelio. Ubi corpus Christi, ibi et aquilæ volare consuerunt; ut terrena fugiant, cœlestia petant. Quare hoc dico? Quia et homines Angeli, quicumque annuntiant Christum, et in Angelorum adscisci videntur locum. Quomodo? Accipe Baptistæ rationem. Johannes natus erat ex viro et muliere; attamen audi quia Angelus est et ipse: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, et præparabit viam tuam ante te.* Accipe aliud Malachiæ prophetæ: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et Legem exquirunt ex ore ipsius; Angelus est enim Dei omnipotentis.* Hæc ideo dicuntur, ut sacerdotis gloriam prædicemus, non ut aliquid personalibus meritis arrogetur.

8. Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti sæculo, esto sollicitus. Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat: et tu qui fidem debes Christo, fidem serva, quæ multo pretiosior quam pecunia est; FIDES ENIM æternum patrimonium est, pecunia temporale. Et tu ergo semper recordare quid promiseris; et eris cautior. Si teneas promissionem tuam, tenebis et cautionem tuam.

CAPUT III.

Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora tamen esse quæ non videntur, auctor ostendit.

9. DEINDE accessisti propius: vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere, quod cecidit in illum Syrum Naaman; quia etsi mundatus est, tamen ante dubitavit. Quare? Dicam, accipe.

10. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti levitam. Ne forte aliquis dixerit: Hoc est totum? Immo est totum. Vere totum, ubi tota innocentia, tota pietas, tota gratia, tota sanctificatio. Vidisti quæ videre potuisti oculis tui corporis, et humanis conspectibus: non vidisti illa quæ operantur; quia non videntur. Illa multo majora sunt quæ non videntur, quam quæ videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ non videntur, æterna.

CAPUT IV.

Sacramenta christianorum diviniora et priora esse quam Judæorum: atque inibi de vocis pascha significatu.

11. ERGO dicamus primum, tene cautionem vocis meæ, et exige. Miramur mysteria Judæorum, quæ patribus nostris data sunt, primum vetustate sacramentorum, deinde sanctitate præstantia. Illud promitto quod diviniora et priora sacramenta sunt christianorum quam Judæorum.

12. Quid præcipuum quam quod per mare transiit Judæorum populus? ut de baptismo interim loquamur. Attamen qui transierunt Judæi, mortui sunt omnes in deserto. Cæterum qui per hunc fontem transit, hoc est, a terrenis ad cœlestia; hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est, transitus ejus, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab inquinamento ad sanctificationem: qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit.

CAPUT V.

In historia leprosi Naaman signatum esse aquam illam, quæ Christi gratiam habeat,

solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quamobrem Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit, quam idem ille aquam Jordanis esset ingressus: quonamve modo istic adfuerit tota Trinitas?

13. NAAMAN ergo leprosus erat, puella quædam ait uxori illius: dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israel, et ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominæ suæ, uxor marito, Naaman regi Syriæ, qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israel. Audivit rex Israel quod missus esset ad eum cujus lepram mundaret, et scidit vestem suam. Tunc Elisæus propheta mandat ei: Quid est quod scidisti vestem, quasi non sit Deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum; cui advenienti ait propheta: Vade in Jordanem, merge, et sanaberis.

14. Ille cœpit cogitare secum et dicere: Hoc est totum? Veni de Syria in terram Judæam, et dicitur mihi: Vade et descende in Jordanem, merge, et sanaberis; quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ergo ei servi: domine, quare non facis verbum prophetæ? Magis fac, et experire. Tunc ille ivit in Jordanem, mersit, et surrexit sanus.

15. Quid ergo significat? Vidisti aquam: sed non aqua omnis sanat, sed aqua sanat, quæ habet gratiam Christi. Aliud est elementum, aliud consecratio: aliud opus, aliud operatio. Aqua opus est*, operatio Spiritus sancti est. Non sanat aqua, nisi Spiritus descenderit, et aquam illam consecraverit; sicut legisti quod cum Dominus noster Jesus Christus formam baptismatis daret, venit ad Johannem, et ait illi Johannes: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me! Respondit illi Christus: Sine modo. Sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Vide quia omnis justitia in baptismate constituta est**.

16. Ergo quare Christus descendit, nisi ut caro ista mundaretur, caro quam suscepit de nostra conditione? Non enim ablutio peccatorum suorum Christo necessaria erat, qui peccatum non fecit: sed nobis erat necessaria, qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum, nobis forma est constituta, fidei nostræ forma proposita est.

17. Descendit Christus, Johannes adstabat qui baptizabat, et ecce quasi columba Spiritus sanctus descendit. Non columba descendit, sed quasi columba. Memento quid dixerim: Christus carnem suscepit, non sicut carnem; sed carnis istius veritatem, veram carnem Christus suscepit: Spiritus autem sanctus non in veritate columbæ, sed in specie columbæ descendit de cœlo. Ergo vidit Johannes, et credidit.

18. Descendit Christus, descendit et Spiritus sanctus. Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus; cum forma baptismatis et usus hoc habeat, ut ante fons consecretur, et tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit secundum creaturam aquæ, invocationem postea et precem defert; ut sanctificetur fons, et adsit præsentia Trinitatis æternæ: Christus autem ante descendit, sequutus est Spiritus. Qua ratione? Ut non quasi ipse egere Dominus Jesus sanctificationis mysterio videretur: sed sanctificaret ipse, sanctificaret et Spiritus.

19. Ergo descendit in aquam Christus, et Spiritus sanctus sicut columba descendit. Pater quoque Deus e cœlo loquutus est. Habes præsentiam Trinitatis.

CAPUT VI.

In mari rubro baptismi figuram præcessisse partium singularum accommodatione demonstratur. Idem quoque sed paucioribus verbis, ostenditur in diluvio; post quod absoluto primo sermone, sequens promittitur.

20. IN mari autem rubro figuram istius baptismatis exstitisse ait Apostolus dicens: *Quia patres nostri omnes baptizati sunt in nube et in mari.* Et subdidit: *Hæc autem omnia in figura facta sunt illis:* illis in figura, sed nobis in veritate. Tunc Moyses virgam tenebat, conclusus

* Opus hoc loco idem est, ac res naturalis seu elementum; nam alias effectum potius significat.

** Confer *Apologiam David*, c. 8.

erat populus Judæorum, instabat Ægyptius cum armis ex una parte, et ex altera parte mari claudebantur Hebræi; neque maria transire poterant, neque in hostem recurrere: murmurare cœperunt.

21. Vide, non te provocet quia exauditi sunt. Etsi exaudivit Dominus, tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est ubi constringeris credere quod evadas, non murmurare: invocare, rogare, non querelam expromere.

22. Tenebat virgam Moyses, et ducebat populum Hebræorum in nocte in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas; quia apertum et plenum lumen effundit? Columna lucis quid est, nisi Christus Dominus, qui tenebras infidelitatis depulit, lucem veritatis et gratiæ spiritalis affectibus infudit humanis? At vero columna nubis est Spiritus sanctus. In mari erat populus, et præibat columna lucis: deinde sequebatur columna nubis, quasi umbratio Spiritus sancti. Vides quod per Spiritum sanctum, et per aquam typum baptismatis demonstraverit.

23. In diluvio quoque fuit jam tunc figura baptismatis, et adhuc utique non erant mysteria Judæorum. Si ergo hujus baptismatis forma præcessit, vides superiora mysteria christianorum, quam fuerint Judæorum.

24. Sed interim secundum fragilitatem vocis nostræ, et secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Crastina die, si Dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est ut sanctitas vestra aures paratas habeat, promtiorem animum; ut ea quæ nos colligere possumus de serie Scripturarum, et vobis intimaverimus, tenere possitis; ut habeatis gratiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Cui Trinitati perpetuum est regnum a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse adserit verum baptismum; ubi de aliis baptismatis pauca subjungit.

1. In diluvio quoque figuram baptismatis præcessisse hesterno cœpimus disputare. Quid est diluvium, nisi in quo justus ad seminarium justitiæ reservatur, peccatum moritur? Ideo Dominus ut vidit hominum pullulare delicta, justum solum cum sua progenie reservavit: aquam autem supra montes quoque exire præcepit. Et ideo in illo diluvio omnis corruptela carnis interiit, sola justi prosapia et forma permansit. Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma; quo peccata omnia diluuntur, sola justi mens et gratia resuscitatur?

2. Multa sunt genera baptismatum, sed unum baptisma, clamat Apostolus. Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt. Caro lavatur, non culpa diluitur; immo in illo lavacro contrahitur. Erant autem baptismata Judæorum, alia superflua, alia in figura. Et figura ipsa nobis proficit; quia veritatis est nuntia.

CAPUT II.

Piscinæ probaticæ ab Angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset, sanitatem restituentis; itemque paralytici ad Christum responsio edisseruntur.

3. Quid lectum est heri? Angelus, inquit, secundum tempus descendebat in piscinam, et quotiescumque descendisset Angelus, movebatur aqua; et qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocumque tenebatur. Quod significat figuram venturi Domini nostri Jesu Christi.

4. Angelus quare? Ipse est enim magni consilii Angelus. Secundum tempus, quod ad horam novissimam servabatur; ut in occasu ipso diem deprehenderet, et differret occasum. Quotiescumque ergo descendisset Angelus, movebatur aqua. Dicis fortasse : Quare modo non movetur? Audi quare? Signa incredulis, fides credentibus.

5. Qui prior descendisset, sanabatur ab omni infirmitate. Quid est prior; tempore, an honore? Utrumque intellige. Si tempore, prior qui descendisset, sanabatur ante, hoc est, de populo Judæorum magis quam de populo nationum. Si honore, qui prior descendisset, hoc est, qui haberet Dei metum, studium justitiæ, gratiam caritatis, castitatis affectum; ipse magis sanabatur. Tamen tunc temporis unus sanabatur, tunc, inquam, temporis in figura qui prior descendisset, solus curabatur. Quanto major est gratia Ecclesiæ, in qua omnes salvantur, quicumque descendunt!

6. Sed videte mysterium. Venit Dominus noster Jesus Christus ad piscinam, multi ægri jacebant. Et facile ibi multi ægri jacebant, ubi unus tantummodo curabatur. Deinde ait ad illum paralyticum : *Descende*. Ait ille : *Hominem non habeo*. Vide ubi baptizaris. Unde sit baptisma, nisi de cruce Christi, de morte Christi? Ibi est omne mysterium, quia pro te passus est. In ipso redimeris, in ipso salvaberis.

7. *Hominem*, inquit, *non habeo*; hoc est, *quia per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum*. Non poterat descendere, non poterat salvari, qui non credebat quod Dominus noster Jesus carnem suscepisset ex Virgine. Hic autem qui opperiebatur mediatorem Dei et hominum, hominem Jesum Christum, exspectans eum de quo dictum est : *Et mittet Dominus hominem qui salvos faciat eos*; dicebat : *Hominem non habeo*; et ideo ad sanitatem meruit pervenire; quia credebat in advenientem. Melior tamen et perfectior fuisset, si credidisset jam venisse quem sperabat esse venturum.

CAPUT III.

Nonnullis ex historia Naaman enarratis, alias aliquot ejusdem sacramenti figuras perstringit.

8. Nunc vide singula. Diximus figuram præcessisse in Jordane, quando Naaman leprosus ille mundatus est. Puella illa ex captivis quæ est, nisi quæ speciem habebat Ecclesiæ, et figuram repræsentabat? Captivus enim erat populus nationum, captivus erat, non dico captivitatem sub hoste aliquo populo constitutam : sed eam captivitatem dico quæ major est, quando diabolus cum suis sævo dominatur imperio, et captiva sibi colla subjicit peccatorum.

9. Ergo habes unum baptisma, aliud in diluvio, habes tertium genus, quando in mari rubro baptizati sunt patres, habes quartum genus in piscina, quando movebatur aqua. Nunc te consulo utrum credere debeas quia habes præsentiam Trinitatis in hoc baptismate, quo baptizatur in Ecclesia.

CAPUT IV.

Alias duas baptismatis figuras, in ferro quod ad preces Elisæi natavit, nec non in fonte qui misso ligno, dulcis factus est, proponit Auctor.

10. Idem itaque Dominus noster Jesus Christus in Evangelio suo dicit ad Apostolos : *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. Sermo hic Salvatoris est.

11. Dic mihi, o homo. Invocavit Elias de cœlo ignem, et descendit ignis de cœlo. Invocavit Elisæus Domini nomen, et de aqua ferrum securis adscendit quod demersum fuerat. Ecce aliud genus baptismatis. Quare? Quia omnis homo ante baptismum quasi ferrum premitur atque demergitur : ubi baptizatus fuerit, non tamquam ferrum, sed tamquam jam levior fructuosi ligni species elevatur. Ergo et hic figura altera. Securis erat qua cædebantur ligna. Cecidit manubrium de securi, hoc est, ferrum demersum est. Filius prophetæ nescivit quid faceret : sed hoc solum scivit, ut rogaret Elisæum prophetam, et remedium postularet. Tunc ille lignum misit, et ferrum levatum est. Vi-

des ergo quod in cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas?

12. Aliud, etsi non ordinem tenemus; quis enim possit omnia gesta comprehendere Christi? sicut apostoli dixerunt. Moyses cum venisset in desertum, et sitisset populus, et venisset ad Merrha fontem, et bibere vellet aquam : quia ubi primum hausit, amaritudinem sensit, et cœpit bibere non posse; ideo Moyses misit lignum in fontem, et cœpit aqua quæ antea erat amara, dulcescere.

13. Quid significat, nisi quia omnis creatura corruptelæ obnoxia, aqua amara est omnibus. Etsi ad tempus suavis est, etsi ad tempus jucunda; amara tamen est, quæ non potest auferre peccatum. Ubi biberis, sities : ubi potus ceperis suavitatem, iterum amaritudinem senties. Amara ergo aqua : sed ubi crucem Christi, ubi acceperis cœleste sacramentum, incipit esse dulcis et suavis : et merito dulcis, in qua culpa revocatur. Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma in veritate?

CAPUT V.

Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem et colligit e superioribus, et ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat.

14. Nunc ergo consideremus. Venit sacerdos, precem dicit ad fontem, invocat Patris nomen, præsentiam Filii et Spiritus sancti : utitur verbis cœlestibus. Cœlestia verba quæ? Christi sunt, quod baptizemus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem sancti aderat præsentia Trinitatis; quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur æternus? Vultis scire quia descendit Spiritus? Audisti quia quasi columba descendit. Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio.

15. Accipe aliud : Post mortem Domini nostri Jesu Christi apostoli erant in uno loco, et orabant in die pentecostes, et subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna Spiritus ferretur, et visæ sunt linguæ dispersæ, sicut ignis. Quid hoc significat, nisi descensum Spiritus sancti, qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est, corporaliter per signum, spiritaliter per sacramentum? Ergo manifestum testimonium ejus adventus : nobis autem fidei jam prærogativa defertur; quia in principio signa incredulis fiebant, nobis jam in plenitudine Ecclesiæ non signo, sed fide veritas colligenda est.

CAPUT VI.

Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus adstruitur.

16. Nunc disputemus quid sit quod dicitur baptisma? Venisti ad fontem, descendisti in eum, adtendisti summum sacerdotem, levitas et presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum?

17. In principio Deus noster hominem fecit, ut si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, ejectus est de paradiso. Sed Dominus qui sua vellet beneficia permanere, et insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne quod nocuit; primum quidem sententiam tulit in hominem : *Terra es, et in terram ibis;* et morti hominem fecit obnoxium. Erat divina sententia, solvi humana conditione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur, et resurgeret. Quare? Ut illud quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quæris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiæ videbatur, quia homo qui factus fuerat ut viveret, si tamen non peccaret; incipiebat mori. Sed ut Dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo : sed Christus invenit resurrectionem, id est, ut redintegraret cœleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo pro nobis; quia et mors finis est peccatorum, et resurrectio naturæ est reformatio.

18. Veruntamen ne in hoc sæculo diaboli fraus vel insidiæ prævalerent, inventum est baptisma. De quo baptismate audi quid dicat Scriptura, immo Filius Dei, quia pharisæi qui noluerunt baptizari baptismo Johannis, consilium Dei spreverunt. Ergo baptismum consilium Dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium Dei?

19. Audi ergo : nam ut in hoc quoque sæculo nexus diaboli solveretur, inventum est quomodo homo vivus moreretur, et vivus resurgeret. Quid est vivus? Hoc est vita corporis vivens, cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem. Quid est aqua, nisi de terra? Satisfit ergo sententiam cœlesti sine mortis stupore. Quod mergis, solvitur sententia illa : *Terra es, et in terram ibis*; impleta sententia, locus est beneficio remedioque cœlesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitæ nostræ non admittebat ut terra operiremur, et de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat; ideo fons quasi sepultura est.

CAPUT VII.

Triplicis interrogationis et immersionis exemplum in trina responsione Petri exstitisse. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat : et qua ratione Christo in baptismo commoriamur, atque ungamur in vitam æternam?

20. INTERROGATUS es : Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti : Credo, et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus es : Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti : Credo, et mersisti; ideo et Christo es consepultus : qui enim Christo consepelitur, cum Christo resurgit. Tertio interrogatus es : Credis et in Spiritum sanctum? Dixisti : Credo, tertio mersisti; ut multiplicem lapsum superioris ætatis absolveret trina confessio.

21. Denique ut vobis adferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus posteaquam in passione Domini lapsus videretur infirmitate conditionis humanæ; qui antea negaverat, postea ut illum lapsum aboleret et solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret; tunc ille dicit : *Tu nosti, Domine, quia amo te*. Tertio dixit, ut tertio absolveretur.

22. Sic ergo peccatum dimittit Pater, sicut dimittit Filius, sic et Spiritus sanctus. In uno autem nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Noli mirari quia dixit unum nomen, ubi est una substantia, una divinitas, una majestas. Hoc est nomen de quo dictum est : *In quo oportet omnes salvos fieri*. In hoc nomine omnes salvati estis, redditi estis ad gratiam vitæ.

23. Clamat ergo Apostolus, sicut audistis in lectione præsenti : *Quoniam quicumque baptizatur, in morte Jesu baptizatur*. Quid est in morte? Ut quomodo Christus mortuus est, sic et tu mortem degustes : quomodo Christus mortuus est peccato, et Deo vivit; ita et tu superioribus illecebris peccatorum mortuus sis per baptismatis sacramentum, et surrexeris per gratiam Christi. Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine; cum enim mergis, mortis suscipis et sepulturæ similitudinem : crucis illius accipis sacramentum, quod in cruce Christus pependit, et clavis confixum est ejus corpus. Tu ergo cum crucifigeris, Christo adhæres, clavis Domini nostri Jesu Christi adhæres; ne te diabolus possit abstrahere. Teneat te clavus Christi, quem revocat humanæ conditionis infirmitas.

24. Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem : quid tibi dixit? Deus, inquit, Pater omnipotens qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam æternam. Vide ubi unctus es : in vitam, inquit, æternam. Noli hanc vitam illi vitæ anteferre. Verbi gratia, si exsurgat inimicus aliquis, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut prævaricetur quisquam, vide quid eligas : noli eligere illud in quo non es unctus, sed elige illud in quo unctus es; ut vitam æternam vitæ præferas temporali. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Quare in baptismo demersi ac vivificati recipiant unguentum in capite, et quid sit regeneratio : qua ratione etiam nos piscis in mari sæculi hujus imitari naturam oporteat? Item de mysterio lotionis pedum, cujus licet usus in Ecclesia Romana non obtineat, utilitas haud parva declaratur.

1. HESTERNO die de fonte disputavimus, cujus species veluti quædam sepulcri forma est; in quem, credentes in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, recipimur et demergimur et surgimus, hoc est, resuscitamur. Accipis autem μυρον, hoc est, unguentum supra caput. Quare supra caput? Quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait; FRIGET ENIM sapientia sine gratia : sed ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus ejus incipit esse perfectum. Hæc regeneratio dicitur.

2. Quid est regeneratio? Habes in Actibus apostolorum quod ille versiculus qui dicitur in psalmo secundo : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque sanctus apostolus Petrus in Actibus apostolorum sic interpretatus est, quod tunc quando resurrexit Filius a mortuis, Patris vox resultaverit : *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Unde et primogenitus a mortuis dicitur. Ergo resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus? Sic ergo et in baptismate, quoniam similitudo mortis est, sine dubio dum mergis et resurgis, similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri sicut illa resurrectio regeneratio fuit, ita et ista resurrectio regeneratio est.

3. Sed quid dicis quia in aquam mergis? Ideo peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Legimus quidem : *Producat terra ex se fructum germinantem.* Similiter et de aquis legisti : *Producant aquæ animantia*, et nata sunt animantia. Illa quidem in principio creaturæ : sed tibi reservatum est, ut aqua te regeneret ad gratiam, sicut alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem qui minorem quidem adeptus est gratiam; tamen debet tibi esse miraculo. In mari est, et super undas est : in mari est, et super fluctus natat. In mari tempestas furit, strident procellæ : sed piscis natat, non demergitur; quia natare consuevit. Ergo et tibi hoc sæculum mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, sævas tempestates. Et tu esto piscis, ut sæculi te unda non mergat. Pulcre autem Pater dicit ad Filium : *Ego hodie genui te*, hoc est, quando redemisti populum, quando ad cœli regnum vocasti, quando implesti voluntatem meam; probasti meum esse te Filium.

4. Adscendisti de fonte, quid sequutum est? Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos; licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique quia Dominus cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum; et ait illi Petrus : *Tu mihi lavas pedes?* Hoc est, tu Dominus servo lavas pedes? tu immaculatus mihi lavas pedes? tu auctor cœlorum mihi lavas pedes? Habes hoc et alibi : *Venit ad Johannem, et ait illi Johannes : Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Ego sum peccator, et tu venis ad me peccatorem, ut tua quasi peccata deponas, qui peccatum non feceris? Vide omnem justitiam, vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem : *Nisi lavero*, inquit, *tibi pedes, non habebis mecum partem.*

5. Non ignoramus quod Ecclesia Romana hanc consuetudinem non habeat, cujus typum in omnibus sequimur et formam : hanc tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide ergo, forte propter multitudinem declinavit.

Sunt tamen qui dicant et excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est, non in baptismate, non in regeneratione : sed quasi hospiti pedes lavandi sint. Aliud est humilitatis, aliud sanctificationis. Denique audi quia mysterium est et sanctificatio : *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.* Hoc ideo dico, non quod alios reprehendam, sed mea officia ipse commendem. In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam : sed tamen et nos homines sensum habemus; ideo quod alibi rectius servatur, et nos rectius custodimus.

6. Ipsum sequimur apostolum Petrum, ipsius inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis hujus adsertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit Ecclesiæ Romanæ. Ipse Petrus ait : *Domine non solum pedes, sed etiam manus et caput.* Vide fidem. Quod ante excusavit, humilitatis fuit : quod postea obtulit, devotionis et fidei.

7. Respondit illi Dominus, quia dixerat manus et caput : *Qui lavit, non necesse habet iterum lavare, nisi ut solos pedes lavet.* Quare hoc? Quia in baptismate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa : sed quia Adam supplantatus a diabolo est, et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes; ut in ea parte in qua insidiatus est serpens, majus subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes, ut laves venena serpentis. Ad humilitatem quoque proficit, ut in mysterio non erubescamus, quod dedignamur in obsequio.

CAPUT II.

Baptizatum consignari Spiritu sancto, ad quem cum spectent omnes virtutes, quodam tamen præcipuo jure septem pertinent : eidem baptizato ubi ad altare accesserit, oculos cæci in Johannis Evangelio descripti instar, luto liniri, per quod peccatorum confessio significatur : quo loco iis qui peccatores esse se negant confutatis, oculos hac impositione luti ad videnda spiritalia aperiri demonstrat.

8. Sequitur spiritale signaculum quod audistis hodie legi; quia post fontem superest ut perfectio fiat; quando ad invocationem sacerdotis Spiritus sanctus infunditur, Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris : septem quasi virtutes Spiritus.

9. Et omnes quidem virtutes ad Spiritum pertinent : sed istæ quasi cardinales sunt, quasi principales. Quid enim tam principale, quam pietas? quid tam principale, quam cognitio Dei? quid tam principale, quam virtus? quid tam principale, quam consilium Dei? quid tam principale, quam timor Dei? Sicut timor sæculi infirmitas, ita timor Dei magna est fortitudo.

10. Istæ sunt septem virtutes quando consignaris. Nam ut ait Apostolus sanctus : *Quia multiformis est*, inquit, *sapientia Dei nostri.* Et ut multiformis est sapientia Dei, ita multiformis est Spiritus sanctus, qui habet diversas variasque virtutes. Unde et Deus virtutum dicitur : quod aptari potest Patri et Filio et Spiritui sancto. Sed hoc alterius disputationis, alterius est temporis.

11. Post hæc quid sequitur? Venire habes ad altare, quo ante non venisti; videre habes quæ ante non videbas, hoc est, mysterium quod legisti in Evangelio; si tamen non legisti, certe audisti. Cæcus obtulit se Salvatori, ut curaretur : et ille qui alios verbo tantum et sermone curabat, et refundebat imperio lumen oculorum; tamen in libro Evangelii qui scribitur secundum Johannem, qui vere præ cæteris vidit magna mysteria, et designavit, et declaravit; mysterium hoc in illo voluit præfigurare. Omnes quidem sancti evangelistæ, omnes apostoli præter proditorem, omnes sancti; tamen sanctus Johannes qui ultimus scripsit Evangelium, quasi necessarius requisitus et electus a Christo, majore quadam tuba fudit æterna mysteria. Quidquid loquutus est, mysterium est. Alius dixit cæcum curatum, dixit Matthæus, dixit Lucas, dixit Marcus ; solus Johannes quid ait? *Tulit lutum, et linivit super oculos ejus, et dixit ei: Vade, in Siloam. Et exsurgens ivit, et lavit, et venit videns.*

12. Considera et tu oculos cordis tui. Videbas quæ corporalia sunt, corpora-

libus oculis : sed quæ sacramentorum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteras. Ergo quando dedisti nomen tuum, tulit lutum, et linivit super oculos tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fatereris, ut conscientiam tuam recognosceres, ut pœnitentiam ageres delictorum, hoc est, sortem humanæ generationis agnosceres. Nam etiamsi non confiteatur peccatum *, qui venit ad baptismum; tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quod baptizari petit, ut justificetur, hoc est, ut a culpa ad gratiam transeat.

13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam, scio certe aliquem fuisse qui diceret, cum illi diceremus : In hac ætate magis baptizari debes, dicebat ille : Quare baptizor? Peccatum non habeo. Numquid peccatum contraxi? Hic lutum non habuit, quod ei Christus non laverat, hoc est, non ei aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato.

14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum Christi. Itaque et tibi imposuit lutum, hoc est, verecundiam, prudentiam, considerationem fragilitatis tuæ; et dixit tibi : *Vade in Siloam*. Quid est Siloas? *Quod interpretatur*, inquit, *missus*, hoc est : Vade ad illum fontem in quo crux Domini prædicatur : vade ad illum fontem in quo omnium Christus redemit errores.

15. Isti, lavisti, venisti ad altare, videre cœpisti, quæ ante non videras; hoc est, per fontem Domini et prædicationem Dominicæ passionis tunc aperti sunt oculi tui : qui ante corde videbaris esse cæcatus, cœpisti lumen sacramentorum videre. Ergo, fratres dilectissimi, venimus usque ad altare, ad tractatum uberiorem. Et ideo quia id temporis est, disputationem integram non possumus incipere : quia prolixior tractatus est, satis sit quod dictum est hodie ; et crastina die, si Domino placet, de sacramentis ipsis tractabimus.

* Hic locus a monachis Benedictinis citatur ut contrarius altero illo Ambrosii *Expos. in Lucam*, *l.* 6, *n.* 3, *tom.* 2, ubi legis : *In baptismate justificatur Deus, in quo est confessio et venia peccatorum;* atque ex horum comparatione concludunt, auctorem hujus libri Mediolanensem episcopum non fuisse. Sed cum ipsi fateantur peccatorum confessionem, ante baptismum, si quæ fuit, sacramentum non fuisse, patet utroque loco hoc tantum significari, nempe quod tingendi, confugiendo ad remedium, ægrotos se atque saucios implicita confessione declarabant.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Secundum veteris legis Tabernaculum, et quæ moris erat ibi servari, ad baptisterium baptismique effectus adaptantur.

1. In veteri Testamento sacerdotes frequenter in primum tabernaculum intrare consueverant : in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos. Quod evidenter ad Hebræos recolens, seriem veteris Testamenti explanat apostolus Paulus. Erat autem in secundo tabernaculo manna, erat etiam virga Aaron quæ aruit, et postea refloruit, erat et thymiamaterium.

2. Quo spectat hoc? Ut intelligatis quid sit secundum tabernaculum, in quod vos introduxit sacerdos, in quod semel in anno summus sacerdos intrare consuevit, hoc est, ad baptisterium, ubi virga Aaron floruit. Ante arida erat, postea refloruit : et tu aridus eras, et cœpisti in fonte irriguo reflorescere. Arueras peccatis, arueras erroribus atque delictis : sed fructum jam adferre cœpisti, plantatus secus decursus aquarum.

3. Sed forte dicas : Quid hoc ad populum, si virga sacerdotis aruerat, et refloruit? Populus ipse quis est nisi sacerdotalis? Quibus dictum est : *Vos au-*

Item genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, ut ait apostolus Petrus. Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur et in regnum : sed spiritale regnum est, et sacerdotium spiritale.

4. In secundo quoque tabernaculo est thymiamaterium, quod bonum odorem fragrare consuevit; ita et vos jam bonus odor Christi estis, jam nulla in vobis sors delictorum, nullus odor gravioris erroris.

CAPUT II.

Humanam in baptismo conditionem admirationi esse ipsis Angelis; hanc enim per illum ad innocentiæ ac juventutis gratiam revocari.

5. Sequitur ut veniatis ad altare. Cœpistis venire : spectarunt Angeli, viderunt vos advenientes, et humanam conditionem illam, quæ ante peccatorum tenebroso squallore sordebat, adspexerunt subito refulgere. Ideoque dixerunt : *Quæ est hæc quæ adscendit a deserto dealbata?* Mirantur ergo et Angeli. Vis scire quia mirantur? Audi ergo apostolum Paulum * dicentem ea nobis esse collata, quæ concupiscunt et Angeli videre. Et iterum : *Quod oculus non vidit, nec auris audivit.... quæ præparavit Deus diligentibus se.*

6. Deinde quid acceperis recognosce. Sanctus David propheta hanc gratiam in figura vidit et concupivit. Vis scire quia concupierit? Iterum audi dicentem : *Adsperges me hyssopo, et mundabor : lavabis me, et super nivem dealbabor.* Quare? Quia nix, quamvis sit candida, cito aliqua sorde nigrescit atque corrumpitur : ista gratia quam accepisti, si teneas quod accepisti, erit diuturna atque perpetua.

7. Veniebas ergo desiderans ad altare, utpote qui tantam gratiam videras; veniebas desiderans ad altare, quo acciperes sacramentum, dicat anima tua : *Et introibo ad altare Dei mei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Deposuisti peccatorum senectutem, sumsisti gratiæ juventutem : hoc præstiterunt tibi sacramenta cœlestia. Denique iterum audi dicentem David : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Bona aquila esse cœpisti, quæ cœlum petis, terrena fastidis. Bonæ aquilæ circa altare : *Ubi enim corpus, ibi et aquilæ.* Forma corporis altare est, et corpus Christi est in altari : aquilæ vos estis, renovatæ ablutione delicti.

* Istic ut alibi non semel auctorem fefellit memoria.

CAPUT III.

Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, priorem partem conficit instituta inter Melchisedech atque Abraham comparatione; ubi illum et mysteriorum nostrorum auctorem et Christi figuram exstitisse planum facit.

8. Venisti ad altare, vidisti sacramenta posita super altare, et ipsam quidem miratus es creaturam; tamen creaturam solemnem et notam.

9. Forte aliquis dixerit : Judæis Deus tantam gratiam præstitit, manna illis pluit e cœlo : quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit iis quibus plus promisit?

10. Accipe quæ dico, anteriora esse mysteria Christianorum quam Judæorum, et diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. Quomodo? Accipe. Judæi quando esse cœperunt? Ex Juda utique pronepote Abrahæ : aut, si vis et sic intelligere, ex Lege, id est quando Judæi Legem accipere meruerunt. Ergo ex pronepote Abrahæ Judæi dicti sunt, aut a tempore sancti Moysis. Et si tunc Deus Judæis murmurantibus manna pluit e cœlo : tibi autem sacramentorum horum figura præcessit, quando Abraham erat, quando vernaculos trecentos decem et octo collegit, et ibi persequutus est adversarios, de captivitate eruens nepotem suum; tunc victor venit, occurrit illi Melchisedech sacerdos, et obtulit ei panem et vinum. Quis habuit panem et vinum? Abraham non habuit. Sed quis habuit? Melchisedech. Ipse ergo auctor sacramentorum. Quis est Melchisedech? Qui significatur rex justitiæ, rex pacis. Quis est iste rex justitiæ? Numquid homo quisquam potest rex esse justitiæ? Quis ergo rex justitiæ, nisi justitia Dei, qui est Dei pax, Dei sapientia? Qui potuit dicere :

Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.

11. Ergo primo intellige sacramenta hæc quæ accipis, anteriora esse quam sint Moysi sacramenta, quæcumque Judæi habere se dicunt; et prius cœpisse populum Christianum, quam cœpisse populum Judæorum : sed nos in prædestinatione, illum in nomine.

12. Obtulit ergo Melchisedech panem et vinum. Quis est Melchisedech? *Sine patre*, inquit, *sine matre, sine generationis ordine, neque initium dierum, neque finem vitæ habens* : hoc habet ad Hebræos epistola. Sine patre, inquit, et sine matre est. Similis cui? Filio Dei. Sine matre natus est Dei Filius generatione cœlesti; quia ex solo Deo Patre natus est : et iterum sine patre natus est, quando natus ex Virgine est; non enim ex virili semine generatus est : sed natus de Spiritu sancto et virgine Maria, utero editus virginali, similis per omnia Filio Dei. Sacerdos quoque erat Melchisedech; quia et Christus sacerdos, cui dicitur : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

CAPUT IV.

Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri adseverat : quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficacitas claret, confirmavit, cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit.

13. Ergo auctor sacramentorum quis est, nisi Dominus Jesus? De cœlo ista sacramenta venerunt; consilium enim omne de cœlo est. Vere autem magnum et divinum miraculum quod populo pluit Deus manna de cœlo, et non laborabat populus, et manducabat.

14. Tu forte dicis : Meus panis est usitatus *. Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum : ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi? consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, et cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam reliqua omnia quæ dicuntur in superioribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro cæteris : ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.

15. Quis est sermo Christi? Nempe is quo facta sunt omnia. Jussit Dominus, et factum est cœlum : jussit Dominus, et facta est terra : jussit Dominus, et facta sunt maria. Jussit Dominus, et omnis creatura generata est. Vides ergo quam operatorius sit sermo Christi. Si ergo tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quæ non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur? Cœlum non erat, mare non erat, terra non erat; sed audi dicentem David : *Ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt.*

16. Ergo tibi ut respondeam, non erat corpus Christi ante consecrationem : sed post consecrationem dico tibi quia jam corpus est Christi. Ipse dixit, et factum est : ipse mandavit, et creatum est. Tu ipse eras, sed eras vetus creatura : posteaquam consecratus es, nova creatura esse cœpisti. Vis scire quam nova creatura? *Omnis*, inquit, *in Christo nova creatura.*

17. Accipe ergo quemadmodum sermo Christi creaturam omnem mutare consueverit, et mutet, cum vult, instituta naturæ. Quomodo requiris? Accipe, et primo omnium de generatione ejus sumamus exemplum. Consuetudo est ut non generetur homo, nisi ex viro et muliere, et consuetudine conjugali : sed quia voluit Dominus, quia hoc elegit sacramentum, de Spiritu sancto et Virgine natus est Christus, hoc est, mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Vides ergo quia contra instituta et ordinem natus est, homo est natus ex Virgine?

18. Accipe aliud. Urgebatur populus Judæorum ab Ægyptiis, interclusus erat mari : divino imperio virga Moyses tetigit aquas, et se unda divisit; non utique secundum suæ naturæ consuetudi-

* Hoc est : talis est iste panis quali quotidie victito.

nem, sed secundum gratiam cœlestis imperii. Accipe aliud. Sitiebat populus, venit ad fontem : amarus erat fons, misit lignum sanctus Moyses in fontem, et factus est dulcis fons, qui amarus erat; hoc est, mutavit consuetudinem naturæ suæ, accepit dulcedinem gratiæ. Accipe et quartum exemplum. Ceciderat ferrum securis in aquas, quasi ferrum sua consuetudine demersum est : misit lignum Elisæus, statim ferrum elevatum est, et aquis supernatavit : utique contra consuetudinem ferri; est enim materies gravior, quam aquarum est elementum.

19. Ex his igitur omnibus non intelligis quantum operetur sermo cœlestis? Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo cœlestis in aliis rebus, non operatur in cœlestibus Sacramentis? Ergo didicisti quod ex pane corpus fiat Christi, et quod vinum et aqua in calicem mittitur : sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis.

20. Sed forte dicis : Speciem sanguinis non video. Sed habet similitudinem : sicut enim mortis similitudinem sumsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis; ut nullus horror cruoris sit, et pretium tamen operetur redemtionis. Didicisti ergo quia quod accipis, corpus est Christi.

CAPUT V.

Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari et vere confici; proindeque hinc bene colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem, Amen.

21. Vis scire quia verbis cœlestibus consecratur? Accipe quæ sunt verba. Dicit sacerdos : Fac nobis, inquit, hanc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem : quod figura est corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens : *Accipite, et edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur.*

22. Similiter etiam calicem postquam cœnatum est, pridie quam pateretur, accepit, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit, dicens : *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Vide illa omnia. Illa verba Evangelistæ sunt usque ad *Accipite*, sive corpus, sive sanguinem. Inde verba sunt Christi : *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Et vide singula.

23. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem. Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem : *Accipite, et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus meum.* Et ante verba Christi, calix est vini, et aquæ plenus : ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse Dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Numquid debemus de ejus fide et testificatione dubitare?

24. Jam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem et venerabile, quod manna Judæis pluit e cœlo : sed intellige. Quid est amplius, manna de cœlo, an corpus Christi? Corpus utique Christi, qui auctor est cœli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est : qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum et non morietur in æternum.

25. Ergo non otiose dicis tu : Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos : Corpus Christi; et tu dicis : Amen, hoc est, verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.

CAPUT VI.

Excellentia sacramenti hujus inde probata, quod per illud dominica passio renovetur, sermonem finit, de materia proximis diebus a se tractanda strictim præmonens.

26. Ut scias autem hoc esse sacramen-

tum, hujus figura ante præcessit. Deinde quantum sit sacramentum, cognosce. Vide quid dicat : Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam.

27. Et sacerdos dicit : Ergo memores gloriosissimæ ejus passionis, et ab inferis resurrectionis, et in cœlum adscensionis, offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitæ æternæ : et petimus et precamur, ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus Angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.

28. Ergo quotiescumque accipis, quid tibi dicit Apostolus ? Quotiescumque accipimus mortem Domini annuntiamus. Si mortem annuntiamus, annuntiamus remissionem peccatorum. Si quotiescumque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum funditur, debeo illum semper accipere, ut semper mihi peccata dimittantur. Qui semper pecco, semper debeo habere medicinam.

29. Interim et hodie quantum potuimus, explanavimus : sed crastina die, sabbato et Dominica de orationis ordine dicemus, quemadmodum possumus. Dominus Deus noster conservet vobis gratiam quam dedit, et oculos quos vobis aperuit, plenius illuminare dignetur per unigenitum Filium suum regem ac salvatorem Dominum Deum nostrum, per quem sibi, et cum quo sibi est laus, honor, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto, a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Primum repetit quod jam ante dictum est, sacramenti atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcessisse : tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, in medium profert.

1. Hesterno sermo noster ac tractatus usque ad sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacramentorum istorum figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech, neque initium, neque finem habens dierum. Audi, homo, quid dicat Paulus apostolus ad Hebræos. Ubi sunt qui Filium Dei dicunt esse de tempore Melchisedech? Dictum est, quia neque initium, neque finem dierum habet : si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo quia ipse primus et novissimus. Primus, quia auctor est omnium : novissimus, non quod finem inveniat, sed quod universa concludat.

2. Diximus ergo quod in altari constituatur calix et panis. In calicem quid mittitur? Vinum. Et quid aliud? Aqua. Sed tu mihi dicis : Quomodo ergo Melchisedech panem et vinum obtulit? Quid sibi vult admixtio aquæ ? Rationem accipe.

3. Primum omnium figura quæ ante præcessit tempore Moysi, quid habet? Quia cum sitiret populus Judæorum, et murmuraret quod aquam invenire non possent, jussit Deus Moysi ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, et petram unda maximam fudit, sicut Apostolus ait : *Bibebant autem de spiritali consequenti eos petra : petra autem erat Christus.* Non immobilis petra quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium. Moyses, hoc est, propheta : virga, hoc est, verbum Dei. Sacerdos verbo Dei tangit petram, et fluit aqua, et bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos, redundat aqua in calice, salit in vitam æternam, et bibit populus Dei, qui Dei

gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc.

4. Accipe et aliud. In tempore Dominicæ passionis cum sabbatum magnum instaret; quia vivebat Dominus noster Jesus Christus vel latrones, missi sunt qui percuterent eos: venientes autem invenerunt defunctum Dominum Jesum Christum; tunc unus de militibus lancea tetigit latus ejus, et de latere ejus aqua fluxit et sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, ut emundaret: sanguis, ut redimeret. Quare de latere? Quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam: gratia per Dominum Jesum Christum.

CAPUT II.

Quemadmodum qui mundatus fuerit, et invitetur a Christo, et ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem adspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur.

5. Venisti ad altare, vocat te Dominus Jesus, vel animam tuam, vel Ecclesiam, et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil jucundius.

6. *Osculetur me.* Vides te mundum esse ab omni peccato, quia delicta detersa sunt; ideo te sacramentis cœlestibus dignum judicat, et ideo invitat ad cœleste convivium: *Osculetur me ab osculis oris sui.*

7. Tamen propter sequentia anima tua, vel humana conditio, vel Ecclesia videns se ab omnibus mundatam esse peccatis, et dignam quæ ad altare Christi possit accedere (quid est enim altare, nisi forma corporis Christi?) vidit sacramenta mirabilia, et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui,* hoc est, osculum mihi Christus infigat.

8. Quare? *Quia meliora ubera tua super vinum;* hoc est, meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum. Super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet; tamen in illo lætitia sæcularis, in te autem jucunditas est spiritalis. Jam tunc ergo Salomon inducit nuptias vel Christi et Ecclesiæ, vel spiritus et carnis et animæ.

9. Et addidit: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te.* Quæ sunt istæ adolescentulæ, nisi animæ singulorum, quæ deposuerunt istius corporis senectutem, renovatæ per Spiritum sanctum.

10. *Adtrahe nos, post odorem unguentorum tuorum curremus.* Vide quid dicat. Non potes sequi Christum, nisi ipse te adtrahat. Denique ut scias: *Cum exaltatus,* inquit, *fuero, omnia traham ad me ipsum.*

11. *Induxit me Rex in cubiculum suum.* Græcus: *In promtuarium suum,* et *in cellarium suum,* habet. Ubi bona libamina, ubi boni odores, ubi mella suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ut plurimis epulis tuum prandium condiatur.

CAPUT III.

Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; et quonam modo Ecclesiæ de convivarum multitudine gestienti respondeat Christus: quantam denique fideles ex Ægyptiaca servitute reduces in hac esca sentiant jucunditatem.

12. Ergo venisti ad altare, accepisti corpus Christi. Audi iterum quæ sacramenta es consequutus. Audi dicentem sanctum David: et ille in Spiritu hæc mysteria prævidebat, et lætabatur, et nihil sibi abesse dicebat. Quare? Quia qui acceperit corpus Christi, non esuriet in æternum.

13. Quoties audisti vicesimum secundum psalmum, et non intellexisti? Vide quemadmodum aptus sit cœlestibus sacramentis: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me, animam meam convertit. Deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum. Nam et si ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt.* Virga imperium, baculus passio est, hoc est, æterna divinitas Christi, sed etiam passio corporalis: illa creavit, hæc redemit. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum meum inebrians quam præclarum est!*

14. Venistis ergo ad altare, accepistis gratiam Christi, sacramenta estis cœlestia consequuti. Gaudet Ecclesia redemtione multorum, et adstare sibi familiam candidatam spiritali exsultatione lætatur. Habes hoc in Canticis canticorum. Lætata invocat Christum, paratum habens convivium, quod dignum cœlesti epulatione videatur. Ideoque ait : *Descendat frater meus in hortum suum, et capiat fructum pomiferarum suarum.* Quæ sunt istæ pomiferæ? Lignum aridum factus eras in Adam : sed nunc per gratiam Christi pomiferæ arbores pullulatis.

15. Libenter accipit Dominus Jesus, et dignatione cœlesti respondit Ecclesiæ suæ : *Descendi*, inquit, *in hortum, vindemiavi myrrham cum unguentis meis : manducavi panem meum cum melle meo, et bibi vinum meum cum lacte meo. Edite*, inquit, *fratres mei, et inebriamini.*

16. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis.* Quæ est ista vindemia? Cognoscite vineam, et agnoscetis vindemiam. *Vineam*, inquit, *ex Ægypto transtulisti*, hoc est, populum Dei. Vos estis vinea, vos estis vindemia : quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis*, hoc est, in odorem quem accepistis.

17. *Manducavi panem meum cum melle meo.* Vides quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit? *Bibi vinum meum cum lacte meo.* Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? Quotiescumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris in spiritu. Unde et Apostolus ait : *Nolite inebriari vino... sed implemini Spiritu sancto*; vino enim qui inebriatur, vacillat et titubat : Spiritu qui inebriatur, radicatus in Christo est. Et ideo præclara ebrietas, quæ sobrietatem mentis operatur. Hæc sunt quæ de sacramentis breviter percurrimus.

CAPUT IV.

Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam ipsis instar speculi Dominicam orationem paucis exponit.

18. Nunc quid superest, nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad Dominum Jesum : *Domine, doce nos orare, quemadmodum Johannes docuit discipulos suos.* Tunc ait Dominus orationem : *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum : adveniat regnum tuum : fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie : et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris : et ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo.* Vides quam brevis oratio, et omnium plena virtutum : primus sermo quantæ sit gratiæ!

19. O homo, faciem tuam non audebas ad cœlum adtollere, oculos tuos in terram dirigebas, et subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius; ideo præsume, non de operatione tua, sed de Christi gratia : *Gratia* enim *salvati estis*, Apostolus ait. Non ergo hic arrogantia est, sed fides : prædicare quod acceperis non est superbia, sed devotio. Ergo adtolle oculos ad Patrem, qui te per lavacrum genuit : ad Patrem qui te per Filium redemit, et dic : *Pater noster.* Bona præsumtio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius : sed noli tibi specialiter aliquid vindicare. Solius Christi specialis est Pater, nobis omnibus in commune est Pater; quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo et tu per gratiam : *Pater noster*; ut filius esse merearis. Ecclesiæ contuitu et consideratione te ipse commenda.

20. *Pater noster, qui es in cœlis.* Quid est *in cœlis?* Audi Scripturam dicentem : Excelsus super omnes cœlos Dominus. Et ubique habes quod super cœlos cœlorum Dominus sit, quasi non in cœlis et Angeli, quasi non in cœlis et Dominationes; sed in illis cœlis, de quibus dictum est : *Cœli enarrant gloriam Dei.* Cœlum est ibi, ubi cessavit culpa : cœlum est ibi, ubi flagitia feriantur : cœlum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus.

21. *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum.* Quid est, *sanctificetur?* Quasi optemus ut sanctificetur

ille qui ait : *Estote sancti, quia ego sanctus sum*, quasi aliquid ei ex nostra precatione sanctificationis accedat. Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos ejus possit sanctificatio pervenire.

22. *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum : veniat regnum tuum.* Quasi non æternum sit Dei regnum. Ipse Jesus dicit : *Ego in hoc natus sum*, et tu dicis Patri : *Veniat regnum tuum*; quasi non venerit. Sed tunc venit regnum Dei, quando ejus estis gratiam consequuti. Ipse enim ait : *Regnum Dei intra vos est.*

23. *Veniat regnum tuum : fiat voluntas tua sicut in cœlo, et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Sanguine Christi pacificata sunt omnia, vel in cœlo, vel in terra : sanctificatum est cœlum, dejectus est diabolus. Ubi versatur? Ubi et homo, quem ille decepit. *Fiat voluntas tua*, hoc est, sit pax in terra, quemadmodum in cœlo.

24. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem. Dixi vobis quod ante verba Christi quod offertur, panis dicatur : ubi Christi verba depromta fuerint, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. Quare ergo in oratione Dominica quæ postea sequitur, ait : *Panem nostrum?* Panem quidem dixit, sed επιουσιον, hoc est, supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus : sed ille panis vitæ æternæ, qui animæ nostræ substantiam fulcit. Ideo Græce επιουσιος dicitur : Latinus autem hunc panem quotidianum dixit, quem Græci dicunt advenientem; quia Græci dicunt την επιουσαν ἡμεραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit, et quod Græcus, utrumque utile videtur : Græcus utrumque uno sermone significavit, Latinus quotidianum dixit.

25. Si quotidianus est panis, cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in oriente facere consuerunt? Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere. Quomodo Job sanctus pro filiis suis offerebat quotidie sacrificium, ne forte aliquid vel in corde, vel in sermone peccassent? Ergo tu audis quod quotiescumque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio Domini significetur, et remissio peccatorum : et panem istum vitæ non quotidianum adsumis? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus : medicina est cœleste et venerabile Sacramentum.

26. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quotidie si accipis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri et hodie ipse est*, apostolus Paulus ait. Sed et alibi ait : *Nox præcessit, dies autem appropinquavit :* nox hesterna præcessit, dies hodiernus appropinquavit.

27. Sequitur : *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Debitum quid est, nisi peccatum? Ergo si non acciperes alieni fœnoris pecuniam, non egeres; et ideo peccatum tibi imputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras, ad imaginem et similitudinem Dei factus : perdidisti quod habebas, hoc est, humilitatem, dum arrogantiam desideras vindicare : perdidisti pecuniam, sicut Adam nudus es factus : accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam Dominus crucifixit, et suo cruore delevit : abstulit debitum tuum, reddidit libertatem.

28. Bene ergo ait : *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Vide quid dicas : Quomodo ego dimitto, sic et tu dimitte mihi. Si dimiseris, bene convenis, ut dimittatur tibi. Si non dimittis, quomodo cum convenis, ut dimittatur tibi?

29. *Et ne patiaris induci nos in tentationem, sed libera nos a malo.* Vide quid dicat : *Et ne patiaris induci nos in tentationem* *, quam ferre non possumus. Non dicit : Non inducas in tentationem : sed quasi athleta talem vult tentationem,

* Huic lectioni favent Cyprianus aliique, necnon vernacula Gallorum versio : *Et ne nous laissez pas succomber*, etc.

quam ferre possit humana conditio; et unusquisque a malo, hoc est, ab inimico, a peccato liberetur.

30. Potens est autem Dominus qui abstulit peccatum vestrum, et delicta vestra donavit, tueri et custodire vos adversum diaboli adversantis insidias; ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui Deo se committit, diabolum non timet: *Si enim Deus pro nobis, quis contra nos?* Ipsi ergo laus et gloria a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Cum Christi vera caro et verus sanguis in sacramento sint, Divini scilicet verbi omnipotentia consecrati, et aliena specie, ne offensionem pariant, tecti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in illo alimento esse participes.

1. Sicut verus est Dei Filius Dominus noster Jesus Christus, non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi Filius ex substantia Patris; ita vera caro, sicut ipse dixit, quam accipimus, et verus ejus est potus.

2. Sed forte dicas (quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi audientes dicentem: *Nisi quis manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non manebit in me, nec habebit vitam æternam*); forte dicas: Quomodo vera? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem.

3. Primo omnium dixi tibi de sermone Christi qui operatur, ut possit mutare et convertere genera instituta naturæ. Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducare, et sanguinem suum daret bibendum, recedebant, solus tamen Petrus dixit: *Verba vitæ æternæ habes, et ego a te quomodo recedam?* Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemtionis; ideo in similitudinem quidem accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam virtutemque consequeris.

4. *Ego sum*, inquit, *panis vivus qui de cœlo descendi.* Sed caro non descendit e cœlo, hoc est, carnem in terris adsumsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cœlo, et panis vivus? Quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est et divinitatis et corporis: et tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento.

CAPUT II.

In sacramentis omnibus Trinitatis operationem divinarumque personarum æqualitatem adverti posse, ubi obiter perstringitur error arrianorum.

5. Ergo accepisti de sacramentis, plenissime cognovisti omnia, quod baptizatus es in nomine Trinitatis. In omnibus quæ egimus, servatum est mysterium Trinitatis. Ubique Pater et Filius et Spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio; etsi quædam veluti specialia esse videantur.

6. Quomodo? Deus qui te unxit, et signavit te Dominus, et posuit Spiritum sanctum in corde tuo. Accepisti ergo Spiritum sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum Spiritus sanctus in corde, ita etiam Christus in corde. Quomodo? Habes hoc in Canticis canticorum Christum dicentem ad Ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signaculum in brachiis tuis.*

7. Ergo unxit te Deus, signavit te Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam, ad illius passionem: accepisti signaculum ad illius similitudinem; ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram, qui peccato crucifixus est, et Deo vivit: et

tuus homo vetus in fonte dimersus, peccato crucifixus est, sed Deo resurrexit.

8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit Deus, in baptismate autem quasi specialiter concrucifigeris Christo. Deinde quasi specialiter, quando accipis spiritale signaculum, vide distinctionem personarum esse, sed connexum omne mysterium Trinitatis.

9. Deinde quid Apostolus tibi dixit, ut lectum est nudius tertius? *Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus. Divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Omnia, inquit, operatur Deus. Sed et de Spiritu Dei lectum est: *Unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult.* Audi Scripturam dicentem quia dividit Spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo dividit vobis Spiritus gratiam prout vult, non prout jubetur; et maxime quia Spiritus Dei, Spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum esse Spiritum sanctum, ipsum Spiritum Dei, ipsum Spiritum Christi, ipsum Spiritum paraclitum.

10. Arriani putant se derogare sancto Spiritui, si dicant illum Spiritum paraclitum. Quid est paraclitus, nisi consolator? Quasi non et de Patre lectum sit, quia ipse est Deus consolationis. Vides ergo quia in eo derogandum putant Spiritui sancto, in quo Patris æterni potestas pio prædicatur affectu.

CAPUT III.

Orandi rationem traditurus, Christi atque Apostoli verba inter se conciliat, cubiculum de quo loquitur Christus de secreto cordis ac silentio interpretandum esse declarans.

11. Nunc quomodo orare debeamus accipite. Multæ virtutes orationis sunt. Ubi orare debeamus non est mediocre, nec mediocris quæstio. Ait apostolus: *Volo autem viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* Et Dominus dicit in Evangelio: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.* Non tibi videtur esse contrarium, ut dicat Apostolus: *In omni loco ora*; et Dominus dicat: *Intra in cubiculum tuum, et ora?* Sed non est contrarium. Hoc ergo absolvamus: deinde quomodo debeas incipere orationem, et quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere orationem, deinde pro quo orare debeas: hæc omnia dicamus.

12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus videtur dicere, aliud Dominus. Numquid potuit Paulus contra Christi docere præcepta? Non utique. Qua ratione? Quia non contrarius, sed interpres est Christi: *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut et ego Christi.* Quid ergo? Potes ubique orare, et in cubiculo tuo semper orare. Habes ubique cubiculum tuum. Etsi inter gentes, inter Judæos positus sis; habes tamen ubique tuum secretum. Cubiculum tuum mens tua est. In populo licet positus, tamen in interiore homine arcanum tuum secretumque conservas.

13. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Bene ait, *intra*; ne sic ores quomodo Judæus, cui dicitur: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Non ergo de labiis tantummodo tua procedat oratio. Animo totus intende, intra in recessum pectoris tui, totus ingredere. Non te perfunctorium videat ille, cui te placere desideras. Videat quia ex corde oras, ut te ex corde orantem dignetur audire.

14. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Habes hoc et alibi: *Ambula populus meus, et intra in recessus tuos, claude ostium tuum, abscondere pusillum, donec transeat ira Domini.* Hoc loquutus est Dominus per prophetam: in Evangelio autem dixit: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.*

15. Quid est clauso ostio? Audi quod ostium habeas, quod debeas claudere, quando oras. Utinam mulieres audirent*! Audisti jam; sanctus David docuit te dicens: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis.* Est alibi ostium, quod ait apostolus

* Perstringit eas mulieres, quæ modestiæ oblitæ eousque videbantur, ut sese in Ecclesia intolerabiles præberent.

Paulus dicens : *Ut aperiatur, inquit, mihi ostium verbi ad loquendum mysterium Christi;* hoc est, quando oras, noli sermone clamare, nec diffundere orationem tuam, nec jactare per populos. In secreto tuo ora, securus quod te in secreto possit audire, qui omnia videt, atque audit universa. Et ora Patrem tuum in abscondito, qui audit te in abscondito deprecantem.

CAPUT IV.

Quare secreto potius orandum sit, quam cum vociferatione : quare etiam viri in omni loco orare debeant, non autem mulieres : quonamve spectent voces subjectæ : *levantes puras manus, etc.*

16. Quid prosit autem interrogemus, qua ratione secreto magis orare debeamus, quam cum vociferatione. Audi : de consuetudine hominum sumamus exemplum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non opus putas esse clamorem : sensim rogas voce moderata. Si surdum aliquem roges, nonne incipis vociferari, ut te ille possit audire? Qui ergo clamat, putat quod aliter Deus non possit nisi clamantem audire; et cum rogat eum, ejus derogat potestati : qui autem in silentio orat, fidem defert, et confitetur quod Deus scrutator cordis et renis sit, et orationem tuam ante ille audiat, quam tuo ore fundatur.

17. Ergo videamus : *Volo autem viros orare in omni loco.* Qua ratione viros dixit? Utique communis oratio est et mulieribus et viris. Quod non invenio, nisi forte sanctus Apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent, et male intelligerent *in omni loco,* et inciperent ubique clamare, quas in Ecclesia sustinere non possumus.

18. *Volo autem viros,* hoc est, qui possint servare præceptum, *orare in omni loco, levantes puras manus.* Quid est *levantes puras manus?* Numquid debes in oratione tua crucem Domini gentibus demonstrare *? Illud quidem signum virtutis est, non pudoris. Est tamen quomodo possis orare, nec figuram demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam. Leva eas non quotidie : semel levasti, non opus est ut iterum leves.

19. *Volo autem in omni loco viros orare, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* Nihil verius : *Ira,* inquit, *perdit etiam sapientes.* Ideo omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debet temperare, et maxime quando ad orationem accedit; ne perturbet animum tuum indignatio iræ, ne quidam furor impediat orationem tuam : sed magis placido accede pectore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tua tibi delicta donentur, et alii indignaris! Hoc est, *sine ira.*

CAPUT V.

De inordinata orantium disceptatione, et qua modestia mulieres orare oporteat : item de inchoatione orationis, ejusque medio ac fine; cum iterata Dominicæ orationis expositione, quæ tractatum ducit ad umbilicos.

20. Nunc de disceptatione videamus. Plerumque negotiator venit ad orationem, aut avarus : alter de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate; et putat quod eum Deus possit audire. Et ideo quando oras, divina humanis præferre te convenit.

21. *Similiter et mulieres,* inquit, *volo orare non jactantes se in ornamentis, neque in margaritis,* ait apostolus Paulus. Sed et apostolus Petrus : Mulieris, inquit, gratia plurimum valet, ut viri ejus convertatur affectus per uxoris suæ bonam conversationem, et incredulus se convertat ad gratiam Christi. Hoc valet mulieris gravitas et pudicitia, et ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem et devotionem, quod et prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non in tortis crinibus ornamentum suum habeat, sed in oratione ex corde puro; ubi est absconditus cordis homo, qui semper est apud Deum locuples. Habes ergo in quo sis dives. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt et castitatis infulæ, fides, devotio, et mi-

* Indicat veterem Christianorum usum, quo supplicantes brachia in crucis modum tollebant.

sericordia. Hi sunt thesauri justitiæ, sicut propheta memoravit.

22. Deinde unde debeas incipere. Dic mihi, si velis hominem rogare, et sic incipias : Da mihi, ecce illud quod te peto; nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a Dei laude, ut roges omnipotentem Deum, cui possibilia sunt omnia, qui habet voluntatem præstandi. Sequitur obsecratio, sicut Apostolus docuit dicens : *Obsecro ergo primum fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones.* Prima ergo oratio laudem debet habere Dei : secunda supplicationem : tertia postulationem : quarta gratiarum actionem. Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo primum incipere, sed antea laudibus Dei.

23. Unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, ut judicem fautorem sibi præstent : incipiunt a laudibus ejus, ut benevolum sibi faciant cognitorem. Deinde paulatim incipit rogare judicem, ut patienter dignetur audire. Audet tertio postulationem suam depromere, quid petat exprimere. Quarto quomodo cœpit a laudibus Dei, sic debet in laudem desinere.

24. Habes hoc in oratione Dominica : *Pater nostri qui es in cœlis.* Laus Dei est, quod pater prædicatur : in eo pietatis gloria. Laus Dei, quia in cœlis habitat, non in terris. *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum*, id est, ut sanctificet servos suos; nomen enim illius sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines christiani. Ergo optantis est, *sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum.* Postulatio, ut in nobis sit regnum Christi. Si Deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest. Culpa non regnat, peccatum non regnat : sed regnat virtus, regnat pudicitia, regnat devotio. Deinde : *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte*, inquit, *nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Ideo quotidie accipe, ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Et ne patiaris nos induci in tentationem : sed libera nos a malo.* Quid sequitur? Audi quid dicat sacerdos : per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen*.

25. Aliud : Psalmorum David licet unus libellus sit, habens eas virtutes orationis, quas supra diximus; tamen plerumque et in uno psalmo omnes istæ orationis partes inveniuntur, quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic cœpit : *Domine, dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Oratio ergo prima. Deinde obsecratio : *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum* : hoc est, *cœlos videbo, lunam et stellas, quas tu fundasti.* Utique non cœlum dicit videbo, sed videbo cœlos, in quibus incipit albescere gratia et splendor cœlestis. Hos sibi cœlos tunc promittebat Propheta dari, qui cœlestem gratiam a Domino mererentur. *Lunam et stellas quas tu fundasti* : lunam Ecclesiam, stellas vocat sanctos cœlesti gratia refulgentes. Deinde vide postulationem ejus : *Quid est homo quod meministi ejus : aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab Angelis, gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum.* Et alia gratiarum actio : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, etc.*

26. Docuimus pro captu nostro forsitan quod non didicimus; et ut potuimus, expressimus. Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata, laboret tenere quod accepit a Deo : et oblatio sicut hostia pura, in vobis semper suum signaculum recognoscat, ut et ipsi ad gratiam et ad præmia virtutum pervenire possitis, per Dominum nostrum Jesum Christum : cui est gloria, honor, laus, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

* Huic clausulæ similem in ecclesia græca solus sacerdos pronuntiabat : Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, etc. Cum autem ea clausula in nullis latinis Ecclesiis usurpetur, eam, cui præerat auctor hujus libri, ad orientalem certum est magis accedere in eo ritu.

DE EXCESSU

FRATRIS SUI SATYRI

LIBRI DUO*.

LIBER PRIMUS.

1. Deduximus, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, hostiam Deo placentem, dominum et fratrem meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec fefellit opinio, sed superabundavit gratia. Itaque nihil habeo quod querar, et habeo in quo Deo gratias agam; quia semper optavi, ut si quæ perturbationes vel Ecclesiam vel me manerent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta barbaricis, communem mœrorem privato dolore transegi, et in me conversum est, quidquid timebam omnibus. Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemtio sit!

2. Nihil quidem habui, fratres carissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil carius: sed præstant privatis publica. Ipsius quoque sententiam si quis sciscitaretur, mallet occidi pro aliis, quam sibi vivere; propterea enim pro omnibus secundum carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus.

3. Accedit illud quod ingratus divinitati esse non possum: lætandum est enim magis quod talem fratrem habuerim, quàm dolendum quod fratrem amiserim; illud enim munus, hoc debitum est. Itaque perfunctus sum, quamdiu licuit, commisso mihi fœnore: qui deposuit pignus, recepit. Nihil interest utrum abjures depositum, an doleas restitutum. In utroque fidei ambiguum, vitæ periculum est. An, si pecuniam neges, culpa est: si hostiam neges, pietas est? cum pecuniæ fœnerator illudi possit, naturæ auctor, et necessitudinis creditor fraudari non queat. Itaque quanto uberior fœnoris summa, tanto gratior sortis usura.

4. Unde ingrati de fratre esse non possumus; quia quod naturæ communis fuit, reddidit: quod gratiæ singularis est, meruit. Quis enim communem conditionem recuset? Quis doleat sibi pro-

---

* Postquam invitus ac reluctans Ambrosius onus subiisset episcopale, Satyrus omnem rerum domesticarum atque temporalium curam in se recepit, hac saltem laboris ac sollicitudinis parte fratrem levaturus. Contigit autem ut Prosper quidam in aliqua provinciarum Africæ degens, debitam fratribus pecuniam solvere detrectaret. Eo proficisci, licet fratre admodum refragante ac frequentibus litteris etiam revocante, constituit Satyrus. Verum soluta in ipso cursu nave qua ferebatur, non sine ultimo periculo appulit ad oram destinatam. Rem ex animi sententia transegit cum Prospero. At in Italiam atque adeo Mediolanum reversus, vix fraternis amplexibus redditus fuerat, cum in gravissimum incidit morbum, cujus vi et atrocitate extinctus, anno 379, juxta tumulum S. Victoris martyris sepultus est. Eum sancti doctoris auctoritate Romanum martyrologium ad 15 Kalend. octob. sanctorum numero inseruit. Hoc autem quod sequitur epitaphium Ambrosio tributum, nequaquam sancto præsule indignum est:

Uranio Satyro supremum frater honorem
Martyris ad lævam detulit Ambrosius.
Hæc meriti merces, ut sacri sanguinis humor
Finitimas penetrans adluat exuvias.

prium pignus ereptum, cum ad solatium nostri Filium suum unicum pro nobis Pater tradiderit ad mortem? Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non sit exceptus a conditione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta; ac licet naturæ Dominus, carnis tamen quam susceperat, legem non recusaret. Et mihi necesse est mori, illi necesse non fuit. An qui de servo dicit: *Si eum volo sic manere, donec venio, quid ad te?* non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitæ hujus sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quod igitur majus est solatium nostri, quam quod secundum carnem et Christus mortuus est? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori non potuisse pietatem?

5. Cur solus præ cæteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, præsertim cum meæ lacrymæ nihil prosint, vestræ autem lacrymæ fidem adstruant, consolationem adferant. Fletis divites, et flendo probatis nihil opitulari repositas divitias ad salutem; cum pecuniæ pretio mors differri non queat, et pari usu divitem, inopemque dies supremus eripiat. Fletis senes, quod in hoc liberorum sortem pavetis; et ideo quia vitam corporis producere non potestis, instituite liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. Fletis et juvenes, quod naturæ finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et quod multo est pretiosius, multoque uberius, lacrymis suis ejus delicta laverunt. Illæ sunt lacrymæ redemtrices, illi gemitus qui dolorem mortis abscondunt, ille dolor qui perpetuæ ubertate lætitiæ veteris sensum doloris obducat. Itaque licet privatum funus, fletus tamen est publicus; et ideo non potest fletus esse diuturnus, qui universorum est affectibus consecratus.

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidi usum tui, sed commutavi: ante corpore inseparabilis, nunc individuus affectu; manes enim mecum, at semper manebis. Et quidem cum viveres nobiscum, numquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi umquam patriam prætulisti: et nunc alteram præstitisti; cœpi enim jam hic non esse peregrinus, ubi melior mei portio est. Numquam enim totus in me fui, sed in altero nostri pars major amborum: uterque autem eramus in Christo, in quo et summa universitatis, et portio singulorum est. Hic mihi tumulus genitali solo gratior, in quo non naturæ, sed gratiæ meæ fructus est; in isto enim corpore, quod nunc exanimum jacet, præstantior vitæ meæ functio; quia in hoc quoque quod gero corpore, uberior tui portio.

7. Atque utinam ut memoriæ, ut gratiæ; ita etiam vitæ tuæ hoc quidquid est, quod spiramus, spirare possemus, dimidiumque meorum decideret temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut quibus indivisum semper fuit patrimonium facultatum, non esset vitæ tempus divisum: vel certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia, non haberemus distincta moriendi.

8. Nunc vero, frater, quo progrediar, quove convertar? Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur amorem, si forte defecerit cum quo ducere collo aratra consuevit: et ego te, frater, non requiram? Aut possum umquam oblivisci tui, cum quo vitæ hujus semper aratra sustinui? Labore inferior, sed amore conjunctior: non tam mea virtute habilis, quam tua patientia tolerabilis; qui pio semper sollicitus affectu latus meum tuo latere sepiebas: caritate, ut frater: cura, ut pater: sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. Ita in unius necessitudinis gradu complurium mihi necessitudinum officia impendebas; ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa est pietas. Neque enim habebas quod simulatione adderes, qui totum pietate comprehenderes, ut nec incrementa receperis, nec vicem exspectaris.

9. Sed quo immemor officii, memor gratiæ, immodico dolore progredior?

Revocat Apostolus, et tamquam frænos mœrori inducit, dicens sicut nuper audistis : *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et cæteri qui spem non habent.* Date veniam, fratres carissimi. Neque enim omnes possumus dicere : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi;* sed ad imitandum si auctorem quæritis, habetis quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei, utinam omnes ad discendum habiles!

10. At non gravem lacrymis contraximus culpam : non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius est naturæ dolor, alia est tristitia diffidentiæ : et plurimum refert desiderare, quod habueris; et lugere, quod amiseris. Non solus dolor lacrymas habet, habet et lætitia lacrymas suas. Et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et precatio, juxta propheticum dictum, lectulum lavat. Fecerunt et fletum magnum sui cum patriarchæ sepelirentur. Lacrymæ ergo pietatis indices, non illices sunt doloris. Lacrymavi ergo, fateor, etiam ego, sed lacrymavit et Dominus. Ille alienum, ego fratrem : ille in uno lacrymavit omnes, ego in omnibus lacrymabo te, frater.

11. Ille nostro non suo lacrymavit affectu; neque enim divinitas lacrymas habet : sed lacrymavit eo, quo tristis fuit : lacrymavit eo, quo crucifixus est, quo mortuus, quo sepultus est : lacrymavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit propheta, dicens : *Mater Sion dicet : Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus.* Eo lacrymavit, quo matrem Sion dixit, genitus in Judæa, susceptus ex Virgine. Matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille factus est non divina generatione, sed humana; quia homo factus est, Deus natus est.

12. Sic et alibi habes : *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis.* In puero enim nomen ætatis, in Filio plenitudo divinitatis est. Factus ex matre, natus ex Patre; idem tamen et natus est et datus : non diversum, sed unum putes. Unus enim Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, sed in unum concurrente nomine, sicut et præsens lectio docet, quia *et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus,* homo utique corpore, altissimus potestate. Et si Deus et homo diversitate naturæ; idem tamen non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturæ suæ, aliud commune nobiscum : sed in utroque unus, et utroque perfectus.

13. Non igitur mirandum est, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus. Fecit ergo Jesum, eum utique qui ex corpore nomen accepit; fecit eum de quo etiam patriarcha scribit David : *Mater Sion dicet; Homo, et homo factus est in ea.* Homo autem factus dissimilis utique est non divinitate, sed corpore : nec discretus a Patre, sed exceptus in munere : manens in consortio potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci hujus tractatus exposcit, quibus possimus ostendere auctoritatem Patris, proprietatem Filii, Trinitatis totius unitatem : sed consolandi hodie, non tractandi partes recepi; quamquam abducere a mœrore animum intentione tractandi consolationis sit usus. Sed temperandus mihi magis mœror, quam alienandus affectus; ut mulceantur magis desideria, quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius, et occupatione subduci; cum velut comitandi ejus gratia hic sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem : et quem oculis teneo, mente complectar. In illo enim totam oculorum aciem figere libet, cum illo totis animorum officiis immorari, illum toto blanditiarum ambire obsequio; dum stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno præsentem : nec mortuum puto, cujus adhuc officia non requiro, quibus ego vitæ meæ usum et spirandi omne munus addixeram.

15. Quid enim referam tantæ gratiæ, tanto labori? Ego te, frater, hæredem feceram, tu me hæredem reliquisti : ego te superstitem optabam, tu me superstitem dimisisti. Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota referebam : nunc et vota perdidi, sed tamen tua beneficia non amisi. Quid

agam, mei successor hæredis? quid agam, meæ vitæ superstes? quid agam exsors hujus, quod capio luminis? quas grates, quæ munera referam tibi? Nihil a me præter lacrymas habes. Aut fortasse securus meriti tui, quas solas superstites habeo lacrymas, non requiris. Nam etiam cum adhuc viveres, flere prohibebas : mœroremque magis nostrum, quam tuam mortem tibi esse testabaris dolori. Prohibent ulterius prodire lacrymæ, fletusque revocant. Prohibet etiam tui gratia; ne dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare videamur.

16. At certe nobis tu etiam mœroris istius minuis acerbitatem : non habeo quod timeam, qui timebam tibi; non habeo quod mihi jam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror, integritate venerabilis, æqualis moribus, non impar officiis; tibi tamen ambo plus timebamus, in te vitæ hujus jucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat, propter te mori non pigebat; te enim ambo superstitem precabamur, tibi nos supervivere non juvabat. Quando non cohorruit animus, cum metus hujusmodi titillaret? Quomodo consternata mens erat ægritudinis tuæ nuntio?

17. Væ miseræ opinioni! Putabamus redditum, quem videmus dilatum; tuis enim votis apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum. Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum vitæ tempus rogasses! Potuisti annos plurimos impetrare vivendi, qui potuisti commeatum impetrare veniendi. Et quidem tibi, omnipotens æterne Deus, gratias ago, quod vel hæc nobis suprema solatia non negasti, quod amantissimi fratris ex Siculis Africanisve regionibus exoptatum nobis reditum contulisti; ita enim mature, postquam venit, ereptus est; quasi propter hoc solum videretur esse dilatus, ut ad fratres rediret.

18. Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio jam possit avellere : habeo quas complectar, reliquias : habeo tumulum, quem corpore tegam, habeo sepulcrum, super quod jaceam; et commendabiliorem Deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus objicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius suffigendum dedissem : si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem.

19. Nihil mihi profuit ultimos hausisse anhelitus, nihil flatus in eos inspirasse morienti; putabam enim quod aut tuam mortem ipse susciperem, aut meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia illa, sed tamen dulcia suprema osculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimum corpus obriguit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed jam perdideram quem tenebam; et extremum spiritum ore relegebam *, ut consortium mortis haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus est, et majorem gratiam, in ipsa morte redolebat. Atque utinam si tuam nequivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem, et illam tui animi puritatem atque innocentiam noster spirasset affectus! Hanc mihi hæreditatem, frater carissime, reliquisses, quæ non lacrymabili dolore percuteret affectum, sed memorabili gratia commendaret hæredem.

20. Quid igitur nunc agam, cum omnes vitæ istius suavitates, cuncta solatia, cuncta denique ornamenta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi solatio, foris decori : tu, inquam, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor mœroris : tu meorum adsertor actuum, cogitationumque defensor : tu postremo unus, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. Testor sanctam animam tuam, me in fabricis Ecclesiæ id sæpe veritum esse, ne displicerem tibi. Denique ubi rediisti, objurgasti moram : ita domi forisque eruditor quidam et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeres. At non verear, ne vi-

* .... *Et extremus si quis super halitus errat, Ore legam.* Virg. Æneid. 64.

dear arroganter dicere; hæc enim laudis tuæ portio est, quia sine offensione ulla et gubernasti fratris domum, et commendasti sacerdotium.

21. Sentio equidem quod repetendis officiis tuis, recensendisque virtutibus afficiatur animus : sed tamen in ipsa mei affectione requiesco, atque hæ mihi recordationes, etsi dolorem renovant, tamen adferunt voluptatem. An ego possum aut non cogitare de te, aut umquam sine lacrymis cogitare? Et potero umquam aut tanti non meminisse fratris, aut sine lacrymabili quadam meminisse gratia? Quid enim mihi umquam jucundum, quod non esset ex te profectum? Quid, inquam, mihi sine te, aut tibi umquam sine me voluptati fuit? Quis non usus nobis, et prope visus ipse, somnusque communis? Quæ discreta umquam voluntas? Quod non commune vestigium? fere ut cum gradum tollerem, vel tu meum, vel ego tuum corpus videremur adtollere.

22. Quod si quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares, affectum vultum cerneres, mœstum animum judicares : non adsueta gratia, non vigor solitus prænitebat : suspecta omnibus solitudo metum alicujus ægritudinis adferebat. Ita novum videbatur omnibus nos dividi! Ego certe fraternæ impatiens et non oblitus absentiæ, quasi præsentem reflexa sæpius cervice quærebam, et coram alloqui atque adspicere videbar mihi : sed tamquam suspenso collo jugum, ubi speratis excideram, trahere me putabam, difficilis progredi, verecundus videri, et redire properans, quod sine te procedere non liberet.

23. At vero ubi ambobus prodeundum fuit, non plura in itinere vestigia, quam verba; nec incessus, quam sermo crebrior : nec ambulandi cura, sed colloquendi gratia; uterque enim nostrum ex alterius ore pendebat. Non intento adspectu legere iter, sed mutuo sollicitos experiri sermones, haurire oculorum gratiam, spirare fraternæ imaginis voluptates. Quam virtutes tuas tacitus mecum ipse mirabar! quam plaudebam mihi, quod tali me Dominus fratre donaverat, tam pudico, tam efficaci, tam innocenti, tam simplici *; ut cum tuam innocentiam cogitarem, efficaciam desperarem : cum efficaciam cernerem, innocentiam non putarem! Sed utrumque mira quadam virtute jungebas.

24. Denique ea quæ ambo nequiveramus concludere, solus implesti. Plaudebat sibi, ut audio, Prosper, quod sacerdotii mei occasione redditurum se, quæ abstulerat, non putabat : sed vehementiorem tuam unius efficaciam expertus est, quam duorum. Itaque solvit omnia, nec moderationi ingratus tuæ, nec illudens pudori : sed et modestiæ gratus, nec insolens efficaciæ. Sed cui, frater, illa quæsisti? Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse præmium, quod documentum erat. Peregisti omnia, et ubi perfunctus omnibus revertisti, tu solus nobis, qui omnibus es præferendus, eriperis; quasi ideo mortem distuleris, ut consummares pietatis officium, palmam efficaciæ reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater carissime, sæculi hujus delectabant honores, quod nos a nobis invicem dividebant! Quos ideo adepti sumus, non quia fuit eorum expetenda perceptio, sed ne vilis dissimulatio videretur. Aut fortasse ideo sunt tributi, ut quia immaturo tui obitu nostræ futurus eras voluptatis occasus, sine nobis jam vivere disceremus.

26. Et quidem præsagæ mentis agnosco formidinem, dum repeto sæpe quæ scripserim. Revocabam te, frater, ne ipse Africam peteres, ac potius aliquem destinares. Timebam te committere viæ, fluctibus credere, et solito metus major incesserat animum : sed et peregrinationem explicuisti, et rem ordinasti, et veteri et sentinoso **, ut audio, navigio iterum te fluctibus credidisti. Namque cum celeritatem aucuparis, cautelam prætermisisti, avidus nostræ gratiæ, dissimulans periculi tui.

* Ideo efficaces, id est, ad agendum acres atque habiles, innocentibus ac simplicibus hic opponuntur, quia cum illis plus insit sanguinis et caloris facilius affectibus cupiditatis aut odii abripiuntur, quam alii.

** *Sentinoso*, id est, in cujus sentinam aqua multa per fatiscentes rimas influebat.

27. O fallax lætitia! o incerta humanarum rerum curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum, putabamus jam nobis non posse eripi: sed graviora naufragia in terris positi sustinemus; nam quem non potuerunt naufragia maris ad mortem deducere, strenuis natatibus evitata, ejus mors cœpit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam prædulce decus, tam clarum in his mundi tenebris lumen extinctum est: in quo non nostræ solum familiæ, sed totius patriæ decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium dolorem meum, quam vestrum putatis, quod vobis accidisse hanc nostri creditis solitudinem, quod fletum totius civitatis, ætatum omnium, ordinum omnium vota, nova quadam pietate defertis. Non enim misericordiæ privatæ dolor, sed quoddam publicæ officium et munus est gratiæ: aut si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amiserim, habeo fructum uberem, habeo vestri pignus affectus. Mallem fratrem viventem; sed tamen publicum officium in secundis rebus jucundius est, in adversis gratius.

29. Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur officii. Neque enim otiose vel in Actibus apostolorum, Tabitha mortua, flentes viduæ describuntur, vel in Evangelio mota lacrymis viduæ prosequens turba funus adolescentis inducitur, cui resurrectio debebatur; illam tamen Tabitham viduæ, hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est vestris lacrymis apostolorum patrocinium comparari: non, inquam, dubium est Christum misericordia motum, cum vos flentes videret. Etsi nunc non tetigit loculum, suscepit tamen commendatum spiritum: et si non appellavit corporis voce defunctum; divinæ tamen potestatis auctoritate a cruciatibus mortis, et a nequitiæ spiritalis incursionibus ejus animam liberavit: et si non resedit in loculo, qui erat mortuus; tamen requievit in Christo: et si non loquutus est nobis; tamen ea quæ supra nos sunt, cernit: et quæ potiora sunt nobis, jam se videre lætatur. Per ea enim quæ in Evangelio legimus, quæ futura sunt intelligimus: et præsentium species indicium est futurorum.

30. Non opus fuit ei resurrectio temporalis, cui æterna debetur. Quid enim in hanc miseram et ærumnosissimam recideret labem, atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum magis esse ex tam imminentibus malis, urgentibusque periculis gaudere debemus? Nam si pacato sæculo, bellisque cessantibus, raptum Enoch nemo deflevit, sed magis propheta laudavit, sicut de illo Scriptura dixit: *Raptus est, ne malitia mutaret cor ejus;* quanto magis nunc jure dicendum est, cum ad sæculi lubricum vitæ accedat ambiguum. Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum: raptus est, ne totius orbis excidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mortes, ne postremo sanctarum virginum atque viduarum, quod omni morte acerbius est, colluvionem videret.

31. Ego vero te, frater, cum vitæ tuæ flore, tum mortis commoditate beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis: non vitam amisisti, sed ingruentium acerbitatum formidine caruisti. Nam qua eras sanctæ mentis misericordia in tuos, si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quantum ingemisceres, quam doleres in Alpium vallo summam nostræ salutis consistere, lignorumque concædibus construi murum pudoris! Qua afflictione mœreres tam tenui discrimine tuos ab hoste distineri, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret, nec saluti!

32. Quonam, inquam, hæc modo ferres, quæ nos perpeti, et fortasse (quod gravius est) spectare cogemur, rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos liberos supra tela jactari, incestari sacrata Deo corpora, et senilem viduæ maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum? Quonam, inquam, modo ista tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui jam fortassis oblitus, et adhuc nostri non immemor, de cavenda incursione barbarorum

nos sæpius admonebas, commemorans non frustra te dixisse fugiendum. Fortasse ideo quod nos destitui tua morte cernebas : quod non infirmitate animi, sed pietate faciebas; et si infirmus pro nobis, tamen firmus tibi. Qui cum a viro nobili revocareris Symmacho tuo parente *, quod ardere bello Italia diceretur, quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres; respondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. Felix igitur tam opportuno obitu, quia non est in hunc servatus dolorem **. Certe felicior quam sancta soror, quæ tuo solatio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus ærumnosa, neque alterum sequi potest, neque alterum derelinquere : cui tumulus hospitium tuus, et corporis tui sepulcrum est domus. Atque utinam vel hoc tutum diversorium! Cibus in fletibus, potus in lacrymis; cibum etenim dedisti nobis panem lacrymarum, et potum dedisti nobis in lacrymis in mensura, aut fortasse ultra mensuram.

34. Nam quid de me loquar, cui neque mori licet, ne sororem relinquam : neque vivere licet, ne a te avellar? Quid enim mihi sine te potest esse jucundum, in quo omnis semper fuit nostra jucunditas? aut quid diutius in hac vita degere juvat, atque in terris morari, in quibus tamdiu jucunde viximus, quamdiu simul viximus. Etsi esset quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset : et si quando voluissemus impense vitam producere, jam tamen sine te esse nollemus.

35. Hæc intolerabilia. Quid enim tolerabile sine te tanto vitæ comite, tanto laborum meorum, officiorumque consorte? Cujus ego casum quo esset tolerabilior, nec præmeditari potui; ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare! non quo conditionem ignorarem, sed quidam votorum usus sensum communis fragilitatis obduxerat; ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem.

36. Denique proxime cum gravi quodam, atque utinam supremo urgerer occasu ; hoc solum dolebam, quod non ipse adsideres lectulo, ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium, morientis oculos digitis tuis clauderes. Quid optaveram? Quid rependo? Quæ vota deficiunt? Quæ ministeria succedunt? Aliud præparabam, aliud exhibere compellor, non jam ipse ministerium funeris, sed minister. O dura oculorum lumina, quæ potuistis fratrem videre morientem! O immites et asperæ manus, quæ clausistis oculos, in quibus plus videbam! O durior cervix, quæ tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti *.

37. Hæc tu, frater, mihi justius exhiberes. Hæc ego a te exspectabam, hæc ego officia desiderabam. Nunc vero ipse meæ vitæ superstes, quod sine te solatium capiam, qui solus mœrentem solari solebas, excitare lætitiam, mœstitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, adspicio, jam nulla mihi verba referentem, jam nulla offerentem oscula? Quamquam ita mutuus semper utrique nostrum insederit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditia divulgaretur; neque enim aliorum quærebamus testimonium, qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis se utrique nostrum germanitatis succus infuderat, ut non blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno amore contenti, fucum blanditiarum non requirere videremur, quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret; nescio enim qua expressione mentis, qua corporis similitudine alter in altero videbamur.

* Ambrosius Symmachum Satyri parentem vocat, nimirum honoris ac venerationis gratia, et forte hic etiam animi acceptorum beneficiorum non immemoris testimonio. Hinc autem conjicimus Satyrum in reditu ex Africa per Romam transiisse.

** .... *Tuque, o sanctissima conjux,*
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem.
Virg. Æneid. 11.

* Hoc erat in usu apud Romanos, ut cadavera parentum a filiis, cognatorum a consanguineis, imperatorum a principibus senatus efferrentur ad rogum vel ad tumulum. Sic divum Ludovicum Philippi filii ac successoris cervice portatum cognoscimus.

38. Quis te adspexit, qui non me visum putaret? Quoties aliquos salutavi, qui quoniam te prius consalutaverant, se a me jam dicerent salutatos? Quanti tibi dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent? Quæ mihi hinc gaudia, quanta frequenter oborta lætitia, quod eos errare in nobis cernerem? Quam gratus error, quam jucunda prolapsio, quam religiosa fallacia, quam suavis calumnia! Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus, quod timerem, qui mihi tua lætabar adscribi.

39. Tamen si vehementius contenderent, quod se mihi aliquid intimasse memorarent, respondebam ridens et gaudens : Videte ne fratri dixeritis. Nam cum omnia nobis essent nostra communia, individuus spiritus, individuus affectus; solum tamen commune non erat secretum amicorum : non quo conferendi periculum vereremur, sed tenendi servaremus fidem. Sane si consilio pendenda res esset, erat semper commune consilium, nec semper commune secretum. Nam etsi amici ita alteri nostrum dicerent, ut dicta sua ad alterum pervenirent; tamen scio plerumque ita fidem secreti esse servatam, ut nec fratri committeretur. Erat enim fidele indicium, et extraneo non esse proditum, quod non esset cum fratre collatum.

40. His igitur tantis ac talibus bonis in excessum quemdam, fateor, mentis elatus, superstitem me timere desieram, quod illum vita crederem digniorem : et ideo excepi plagam, quam ferre non possum; tolerabiliora enim tanti doloris præmeditata, quam inexplorata vulnera. Quis jam mœstum solabitur? Quis afflictum levabit? Cum quo participabo curas? Quis me ab istius mundi vindicabit usura? Tu enim auctor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum, non litis, sed pietatis arbiter.

41. Nam si quando aliquid cum sancta sorore mihi conferendum fuit, utra melior videretur sententia, te judicem sumebamus, qui nullius læderes os, atque utrique satisfacere gestiens, et amandi affectum tenebas, et censendi modum; ut et utrumque gratum dimitteres, et utriusque tibi gratiam vindicares. Aut si ipse aliquid disceptandum deferres, quam grata contentio tua! quam sine felle ipsa indignatio! quam servulis ipsis coercitio non amara; cum te fratribus magis deferre, quam ex affectu disceres vindicare! Nobis enim professio repressit studia coercendi; immo tu, frater, ab omni nos abducebas coercitionis affectu, vindicare pollicens, et lenire desiderans.

42. Non mediocris igitur prudentiæ testimonium, quæ ita a sapientibus definitur. Bonorum primum esse Deum scire, et verum illud atque divinum pia mente venerari, illam amabilem et concupiscendam æternæ pulcritudinem veritatis tota mentis caritate diligere. Secundum autem, in proximos a divino illo fonte atque cœlesti naturæ derivare pietatem : quod etiam mundi sapientes nostris hausere de legibus. Neque enim derivare ista in hominum disciplinas, nisi de cœlesti illo divinæ legis fonte potuissent.

43. Quid igitur observantiam ejus erga Dei cultum prædicem? Qui priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum ea qua veheretur, navis scopuloso illisa vado, et urgentibus hinc atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita; quos initiatos esse cognoverat, ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit : non ut curiosos oculos inferret arcanis, sed ut fidei suæ consequeretur auxilium. Etenim ligari fecit in orario*, et orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare, non requirens de navis compage resolutam tabulam, cui supernatans juvaretur, quoniam fidei solius arma quæsierat. Itaque his se tectum atque munitum satis credens, alia auxilia non desideravit.

44. Simul fortitudinem ejus spectare licet, qui fatiscente remigio, non quasi naufragus tabulam sumserit, sed quasi fortis ex se ipso adminiculum suæ vir-

* Orarium erat sudarium, strophium, seu linteum abstergendæ faciei destinatum.

tutis adsumserit : nec deseruit spes, nec fefellit opinio. Denique primus servatus ex undis, et in portum terrenæ stationis evectus, præsulem suum, cui se crediderat, recognovit : statimque ubi etiam cæteros servulos suos vel ipse liberavit, vel liberatos comperit, negligens facultatum, nec amissa desiderans, Dei Ecclesiam requisivit; ut ageret gratias liberatus, et mysteria æterna cognosceret, pronuntians nullum referenda gratia majus esse officium. Quod si homini non referre, simile homicidio judicatum est; quantum crimen est non referre Deo?

45. Est ergo prudentis agnoscere se ipsum, et quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. Quid enim est tam secundum naturam, quam referre auctori gratiam? Adspice cœlum hoc, nonne auctori refert gratiam, cum videtur? *Cœli enim enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Mare ipsum cum sedatum atque tranquillum est, divinæ serenitatis testatur indicium : cum movetur, indignatio superna terrori est. Nonne omnes Dei gratiam jure miramur, cum advertimus quod insensibilis natura quadam sensibili ratione suos fluctus coerceat, et fines suos unda cognoscat? Nam de terris quid loquar, quæ divino obedientes præcepto omnibus sponte animantibus pabulum subministrant, atque id quod acceperint agri, velut crescentibus usuris multiplicatum, cumulatumque restituunt?

46. Ergo ille qui natura duce divini rationem operis igneo mentis vigore perceperat, scivit primo omnium servatori suo gratiam esse referendam : sed quia referre non poterat, habere poterat. Est enim hujuscemodi gratiæ vis, ut et cum refertur, habeatur; et habendo referatur. Referebat igitur gratiam, deferebat fidem. Nam qui tantum mysterii cœlestis involuti in orario præsidium fuisset expertus, quantum arbitrabatur si ore sumeret, et toto pectoris hauriret arcano? quam majus putabat fusum in viscera, quod tantum sibi tectum orario profuisset?

47. Sed non ita avidus fuit, ut esset incautus; scimus enim plerosque aviditate studii prætermittere cautionem. Advocavit ad se episcopum, nec ullam veram putavit nisi veræ fidei gratiam, percontatusque ex eo est utrumnam cum episcopis catholicis, hoc est, cum Romana Ecclesia conveniret? Et forte ad id locorum in schismate regionis illius Ecclesia erat; Lucifer enim se a nostra tunc temporis communione diviserat*, et quamquam pro fide exsulasset, et fidei suæ reliquisset hæredes; non putavit tamen fidem esse in schismate. Nam etsi fidem erga Deum tenerent, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebant, cujus patiebantur velut quosdam artus dividi, et membra lacerari. Etenim cum propter Ecclesiam Christus passus sit, et Christi corpus Ecclesia sit; non videtur ab his exhiberi Christo fides, a quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.

48. Itaque quamvis gratiæ fœnus teneret, et metueret tanti nominis debitor navigare; tamen eo transire maluit, ubi tuto posset exsolvere : judicabat enim divinæ solutionem gratiæ in affectu ac fide esse; quam quidem statim ubi primum copia liberior Ecclesiæ fuit, implere non distulit, Deique gratiam et accepit desideratam, et servavit acceptam. Nihil igitur ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit.

49. Nam quid spectatam in stipendiis forensibus ejus facundiam loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio præfecturæ sublimis emicuit **? Sed malo illa laudare, quæ perceptis mysteriis Dei duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque ejus si quis plenius spectare volet, consideret quo-

---

* De hoc Lucifero Calaritano (*Cagliari*) in Sardinia episcopo, adisis Bergier, *Dict. Théol.*; Feller, et alios.

** Sublimis idcirco præfectura dicitur, quia tribunal erat præfecti prætorio, cujus dignitas aliarum omnium apex habebatur. Hæc edit. Benedictini. Unde patet eos adjectivum *sublimis* retulisse ad vocem *præfecturæ*. Juxta nos autem melius de ipso Satyro intelligeretur, ita : *Quam sublimis emicuit*, etc.

ties post naufragium invicto quodam contemtu vitæ hujus, maria transfretaverit : diffusasque regiones obeundo peragrarit : postremo quod hoc ipso tempore periculum non refugerit, sed ad periculum venerit, patiens injuriæ, negligens frigoris, atque utinam sollicitus cautionis! Sed hoc ipso beatus, quod dum licuit vigore uti corporis, inoffenso ad exsequenda quæ vellet, functus juventutis officio, vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosequutione simplicitatem ejus edisseram? Ea est enim quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. Date quæso veniam, et permittite dolori meo; ut de eo mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo jam non conceditur colloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis non fragilitate quadam vos hoc officium, sed judicio detulisse : nec misericordia mortis impulsos, sed virtutum honorificentia provocatos; anima enim benedicta omnis simplex. Tanta autem simplicitas erat, ut conversus in puerum, simplicitate illius ætatis innoxiæ, perfectæ virtutis effigie, et quodam innocentium morum speculo eluceret. Intravit igitur in regnum cœlorum; quoniam credidit Dei verbo, quoniam sicut puer artem repulit adulandi, injuriæ dolorem clementer absorbuit, quam inclementius vindicavit : querelæ quam dolo promtior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori; ut frequenter in eo superfluam magis verecundiam prædicares, quam necessariam quæreres.

52. Sed numquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium. Itaque velut quadam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu affectum proderet, si forte aliquam subito veniens offendisset parentem*, velut depressus et quasi demersus in terram, licet in ipso nequaquam dissimilis cœtu virorum, rarus adtollere os, elevare oculos, referre sermonem : quod pudico quodam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde : non minus adulterini sermonis opprobrium, quam corporis perhorrescens; non minorem ratus pudicitiæ reverentiam deferendam integritate verborum, quam corporis castitate.

53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut nec uxorem expeteret; licet in eo non solum castitatis appetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et conjugium dissimulabat, et jactantiam declinabat : tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus, differre magis consortium, quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet : non aliqua cunctationis hæsitantia, sed virtutis verecundia.

54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos alteram virginem, alterum sacerdotem, ætate medium, magnanimitate non imparem, ita inter duo maxima munera præstitisse; ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes; quamquam pietas quoque ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est cæterarum.

55. Nam de parcimonia quid loquar, et quadam habendi castitate? Is ENIM NON quærit aliena, qui sua servat : nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit; magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos qui aliena quærerent, recte accipitres pecuniæ nominabat. Quod si radix malorum omnium avaritia est, utique vitia exuit, qui pecuniam non requirit.

56. Non umquam accuratioribus epulis aut congestis ferculis delectatus est, nisi cum amicos rogaret : quantum naturæ satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat

* Ideo *parentis*, id est, matris familias, non autem virginis occursus memoratur, quod his raro ex ædibus parentum in publicum prodire, nec umquam nisi velata facie, concederetur.

non pauper opibus, sed tamen pauper spiritu. De istius beatitudine nequaquam utique dubitare debemus, qui neque ut opulens exsultavit in divitiis : neque ut pauper exiguum quod habuit judicavit.

57. Superest ut ad conclusionem cardinalium virtutum, etiam justitiæ partes in eo debeamus advertere. Nam etsi cognatæ sint inter se concretæque virtutes; tamen singularum quædam forma expressior desideratur, maximeque justitiæ. Ea enim sibi parcior foris tota est, et quidquid habet quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos.

58. Sed hujus multiplex est species. Alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga Dei cultum, vel adjumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provincialium, quibus præfuit, studia docent : qui parentem magis fuisse proprium, quam judicem loquebantur : gratum piæ necessitudinis arbitrum, constantem æqui juris disceptatorem.

59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet omne hominum genus benevolentia complecteretur, indivisum patrimonium docet : nec distributa aut delibata, sed reservata hæreditas. Etenim pietatem sibi causam esse negavit testandi. Nam hoc quoque ultimo sermone signavit, cum quos dilexerat, commendaret; sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendæ, ne a fratribus divelleretur : nec testamenti faciendi voluntatem, ne nostrum in aliquo arbitrium læderetur. Denique et oratus et obsecratus a nobis nihil tamen condendum putavit : non oblitus tamen pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum, quantum nobis justum videretur.

60. Quo uno satis et divini timoris expressit indicium, et humanæ edidit religionis exemplum. Nam quod pauperibus contulit, Deo detulit; quoniam *qui largitur pauperi, Deo fœnerat :* et postulando quod justum est, non exiguum, sed totum reliquit. Hæc enim est summa justitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. Qui enim *dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum.* Ergo dispensatores nos, non hæredes reliquit; nam hæreditas successori quæritur, dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non immerito quantus fuerit, hodie quoque per vocem lectoris parvuli, Spiritus sanctus expressit : *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec fecit proximo suo dolum : hæc est generatio requirentium Deum.* Hic ergo et in montem Domini adscendet, et in tabernaculo habitabit Dei; quia *ingressus sine macula, operatus est justitiam, loquutus est veritatem, non decepit proximum :* nec pecuniam fœneratus est suam, qui semper voluit recuperare hæreditariam. Agnosco oraculum; quod enim nulla ordinavit dispositio, Spiritus revelavit.

62. Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam justitiam pietate progressus; cum quædam incubatori * communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me jactabat auctorem, portionis suæ lucrum ad commune consortium conferebat.

63. Hæc et alia, quæ mihi tunc erant voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant. Manent tamen, eruntque semper, nec umquam velut umbra prætereunt, neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturæ meritorumque finis; licet ipsius naturæ usus non in æternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa opportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia, quam dolendum putemus; scriptum est enim in communi dolore proprium vacare debere. Neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quæ figuratur, sed singulis dicitur, cum Ecclesiæ dictum videtur.

65. Dicitur ergo et ad me, et dicit scriptura cœlestis : Hoccine doces, sic

* Incubator dicitur, qui prædia Satyri atque Ambrosii occupabat.

institutis Dei plebem? An nescis quia exemplum tuum periculum cæterorum est? Nisi forte exauditum non esse te quereris. Primum istud arrogantis est impudentiæ, mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris; cum scias, *quia non est personarum acceptor Deus*. Nam etsi misericors Deus, tamen si semper exaudiret omnes, non jam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si exaudiret omnes, nemo moreretur. Pro quantis ergo quotidie rogas? Numquid constitutio Dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non impetratum aliquando doles, quod non semper impetrabile esse cognoscis?

66. Stulte, inquit, *super omnes mulieres, nonne vides luctum nostrum, et quæ nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium tristitia contristatur, et humilitate humiliata est. Lugete validissime et nunc, quoniam omnes lugemus; et tristes sitis, quoniam omnes contristati sumus : tu enim contristaris* in fratre. *Interroga terram et dicet tibi, quoniam hæc est quæ debeat lugere, tantorum superstes germinum : et ex ipsa*, inquit, *ab initio omnes nati, et alii venient, et ecce pene omnes in perditionem ambulant, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet lugere magis, nisi quæ tam magnam multitudinem perdidit, quam tu qui pro uno doles?*

67. Absorbeat igitur nostrum dolorem communis dolor, et acerbitatem proprii mœroris excludat. Non enim dolere debemus eos, quos cernimus liberatos; neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut divino judicio tam graves viduas ita uno tempore defunctas videmus, ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis occasus; ne veterana emeritis stipendiis pudicitia in dubium diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores tam acerba excitat recordatio? Etsi mœroribus non vacabam, tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore meritorum, communis quædam naturæ me conditio solabatur : defixusque in uno dolor acerbitatem publici funeris, domesticæ specie pietatis obduxerat.

68. Repeto ergo, sacra scriptura, solatia tua; juvat enim tuis præceptis, tuis sententiis immorari. Quam facilius est cœlum et terram præterire, quam de Lege unum apicem cadere? Sed jam audiamus quæ scripta sunt : *Nunc*, inquit, *retine apud temetipsum dolorem tuum, et fortiter fer, qui tibi contigerunt, casus. Si enim justificaveris terminum Dei, et filium tuum recipies in tempore, et in mulieribus collaudaberis.* Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem? Si de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia posse memorari; quamquam si mihi fuisset filius, numquam eum amplius dilexissem. Nam sicut in obitu liberorum effusi labores, suscepti frustra dolores mœrorem videntur augere; ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acerbitatem doloris accendunt.

69. Sed ecce dicentem Scripturam audio : *Noli facere hunc sermonem, sed consenti persuaderi. Qui enim casus Sion? Consolare propter dolorem Hierusalem. Vides enim quia sancta nostra contaminata sunt, et nomen quod nominatum est super nos, pene profanatum est, et illi nostri contumeliam passi sunt, et sacerdotes nostri succensi sunt, et levitæ nostri in captivitate fuerunt, et mulieres nostræ contaminatæ sunt, et virgines nostræ vim passæ, et justi nostri rapti, et parvuli nostri proditi sunt, et juvenes nostri servierunt, et fortes nostri invalidi facti sunt. Et quod omnium majus, signaculum Sion, quoniam resignata est de gloria sua, nunc et tradita est in manibus eorum, qui nos oderunt. Tu ergo excute tuam multam tristitiam, et depone abs te multitudinem dolorum; ut tibi repropitietur fortis, et requiem faciat tibi Altissimus requietione dolorum.*

70. Cessabunt igitur lacrymæ; parendum est enim remediis salutaribus, quia debet aliquid inter fidos et perfidos interesse. Fleant ergo qui spem resurrectionis habere non possunt, quam non sententia Dei eripit, sed fidei inclementia. Intersit inter Christi servulos, ido-

lorumque cultores; ut illi fleant suos, quos in perpetuum existimant interiisse : illi nullas habeant lacrymarum ferias, nullam tristitiæ requiem consequantur, qui nullam putant requiem mortuorum. Nobis vero quibus mors non naturæ, sed vitæ istius finis est; quoniam in melius ipsa natura reparatur, fletus omnes casus mortis abstergat.

71. Certe si illi sibi aliqua solatia repererunt, qui finem sensus, defectumque naturæ mortem arbitrati sunt; quanto magis nos, quibus meliora post mortem præmia bonorum factorum conscientia pollicetur? Habent gentiles solatia sua, quia requiem malorum omnium mortem existimant : et ut vitæ fructu carent, ita etiam caruisse se putant omni sensu et dolore pœnarum, quas in hac vita graves et assiduas sustinemus. Nos vero ut erectiores præmio, ita etiam patientiores solatio esse debemus; non enim amitti, sed præmitti videntur, quos non adsumtura mors, sed æternitas receptura est.

72. Cessabunt ergo lacrymæ : aut si cessare non poterunt, in communibus lamentis flebo te, frater, et sub dolore publico domesticos gemitus tegam. Nam cessare qui poterunt, cum ad omnem sonum nominis tui lacrymæ subrepant, vel cum usus ipse recordationem excitat, vel cum affectus imaginem repræsentat, vel cum recordatio dolorem renovat? Quando enim dees, qui tantis officiis repræsentaris? Ades, inquam, et semper offunderis, et toto te animo ac mente complector, adspicio, alloquor, osculor, comprehendo vel in ipsa quiete nocturna, vel in luce clara; cum revisere et consolari dignaris mœrentem. Denique ipsæ jam noctes, quæ quasi molestiores, vivente te, videbantur; quod mutui conspectus copiam denegarent : ipse jam somnus colloquiorum nostrorum dudum interruptor inamabilis, dulcis esse jam cœpit; quia te mihi reddidit. Non igitur miseri, sed beati; quorum nec præsentia deficit, nec cura minuitur, et augetur gratia. Etenim somni similis imago mortis.

73. Quod si in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhærentes, et quasi inter carceraria religatæ claustra membrorum; possunt tamen animæ altiora et discreta perspicere : quanto magis spectant hæc, cum jam puro æthereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur? Meritoque mihi conquerenti, vergente quodam jam in occasum die, quod non reviseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti; ita ut illo perfusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem : Quid est mors, frater? Nam certe nullis a me separabare momentis; ita enim ubique præsto eras, ut quam in istius vitæ usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique præsto sit. Nam tunc utique omnia præsto esse non poterant; nec enim complexiones nostræ, conspectusque et osculorum corporalium suavitates locis omnibus et omnibus temporibus suppetebant. Animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una : quæ ne nunc quidem occiderunt assiduoque advolant, quo majore desiderio, eo majore copia.

74. Teneo igitur te, frater, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsæ dulces lacrymæ sunt, ipsi fletus jucundi, quibus restinguitur ardor animi, et quasi relaxatus evaporat affectus. Neque enim sine te esse possum, aut tui non meminisse unquam, aut meminisse sine lacrymis. O amari dies, qui interruptam copulam proditis! O flebiles noctes, quæ tam bonum consortem quietis, et individuum mihi comitem perdidistis! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago præsentis, nisi visiones animi repræsentarent, quem species corporis denegaret?

75. Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tu immaturo decesseris obitu; beatus tamen, qui ista non sustines, nec amissum fratrem mœrere compelleris, quem absentem diu ferre non poteras, sed recursu celeri revisebas. Quod si tunc solitudinis meæ tædia repellere, mœstitiam fraternæ mentis ablevare properabas; quanto nunc crebrius afflictum animum debes revisere, et ex te conceptum, per te lenire mœrorem?

76. At mihi tamen dat aliquas officii usus inducias, et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum : sanctæ vero sorori quid fiet, quæ licet divino metu pietatem temperet; rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit, strata humi, et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis affectu, dies noctesque mœrorem integrat? Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, in oratione renovat: et quamvis Scripturarum memoria consolationes serentibus præcurrat; flendi tamen desiderium precandi assiduitate compensat, lacrymarum ubertatem tunc præcipue, quando nemo interrumpere possit, instaurans. Ita quod miserearis, habes : quod reprehendas, non habes; flere enim in oratione virtutis est. Et quamquam istud familiare virginibus, quibus mollior sexus, tenerior affectus, contuitu communis fragilitatis in lacrymas etiam sine domestici sensu doloris exuberat; tamen cum major causa mœrendi est, finis mœroribus excluditur.

77. Deest igitur consolandi via, quia suppetit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere, quod doceas; præsertim cum religionis adstruat lacrymas, non doloris; et communis seriem deplorationis metu pudoris obtexat. Consolare ergo qui potes adire animum, penetrare mentem. Cernat te esse præsentem, sentiat non esse defunctum; ut cujus secura de merito, ejus functa solatio, discat pro eo non graviter dolere, qui se admonuerit non esse dolendum.

78. Sed quid ego te morer, frater? quid exspectem, ut nostra tecum commoriatur, et quasi consepeliatur oratio? Licet ipsa species et exanimis corporis forma soletur*, oculosque manens gratia et permanens figura demulceat; nihil, inquam, moror, procedamus ad tumulum. Sed prius ultimum coram populo vale dico *, pacem prædico, osculum solvo. Præcede ad illam communem omnibus et debitam, sed jam mihi præ cæteris desiderabilem domum. Para hospiti consortium ; et quemadmodum hic omnia nobis fuere communia, ita illic quoque jus dividuum nesciamus.

79. Ne, quæso, cupientem tui diu differas, properantem exspecta, festinantem adjuva, et si diutius morari tibi videbor, accerse. Neque enim umquam prolixius abfuimus a nobis, tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire jam non potes, nos ad te ibimus : æquum est ut officium rependamus, subeamus vicem. Numquam nobis fuit vitæ conditio discretior : semper aut sanitas aut ægritudo communis; ut cum alter ægresceret, alter in morbum incurreret : et cum alter revalesceret, uterque consurgeret. Quomodo jus nostrum amisimus? Et nunc consortium ægritudinis fuit, quomodo mortis consortium non fuit?

80. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam commendo animam, tibi hostiam meam offero : cape propitius ac serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis. Hæc mei jam libamina præmitto, in hoc ad te pignore venio, non pecuniæ, sed vitæ pignore; ne me diutius residere facias tanti fœnoris debitorem. Non mediocris est fraterni amoris usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incrementa virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

* Hinc intelligas apertam fuisse Satyri cadaveris faciem.

* Cognati demortuo ter *vale* ideo conclamabant, ut non modo testarentur affectum suum, sed præterea ut si forte spiritus, qui putabatur exclusus, adhuc in eo delitesceret, istis vocibus excitaretur.

LIBER SECUNDUS.

DE FIDE RESURRECTIONIS.

1. SUPERIORE libro aliquid indulsimus desiderio, ne tamquam ferventi plagæ austeriora adhibita medicamenta exasperarent magis, quam lenirent dolorem : simul quia fratrem sæpius alloquuti sumus, et oculis tenebamus, absurdum non fuit relaxare paulisper affectum naturæ, qui lacrymis magis pascitur, fletibus delinitur, stupore defigitur. MOLLIS ENIM et tenera species est forma pietatis, nihil insolens amat, nihil immite, nihil durum : ferendo autem probatur patientia, quam resistendo.

2. Ergo quia dudum dies mortis inter lacrymabiles adspectus debuit animum declinare fraternum, quia totum tenebat; nunc quoniam die septimo ad sepulcrum redimus, qui dies symbolum futuræ quietis est, a fratre paululum ad communem humani generis cohortationem juvat derivare mentem, intentionemque transfundere; ita ut neque toti sensibus defigamur in fratre, ne obrepat affectus : neque tantæ exsules pietatis et gratiæ eum, quem diligimus, deseramus; et vere ipsi nobis tanti doloris augeamus injuriam, si hodie nobis et in sermone moriatur.

3. Unde proposuimus, fratres carissimi, solari nos communi usu, nec durum putare, quidquid universos maneret; et ideo mortem non esse lugendam : primum, quia communis sit, et cunctis debita : deinde, quia nos sæculi hujus absolvat ærumnis: postremo, quia somni specie ubi ab istius mundi labore requietum sit, vigor nobis vivacior refundatur. Quem dolorem non soletur resurrectionis gratia ? quem non excludat mœrorem, si credas nihil perire morte; immo ipsius mortis celeritate fieri, ut plus perire non possit? Erit ergo, fratres carissimi, ut in adhortatione communi, etiam fratri nostrum pendamus affectum : nec ab eo longius deviasse videamur, si per resurrectionis spem, et futuræ gloriæ suavitatem etiam in sermone nobis hodie reviviscat.

4. Ordiamur igitur ab eo, ut lugendum nobis nostrorum obitum non esse doceamus. Quid enim absurdius, quam ut id quod scias omnibus esse præscriptum, quasi speciale deplores? Hoc est animum supra conditionem extollere, legem non recipere communem, naturæ consortium recusare, mentem carnis inflari, et carnis ipsius nescire mensuram. Quid absurdius, quam nescire qui sis, affectare quod non sis? Aut quid imprudentius, quam quod futurum scias, id cum acciderit, ferre non posse? Natura ipsa nos revocat, et ab hujuscemodi mœroribus quadam sui consolatione subducit. Quis est enim tam gravis luctus, aut tam acerbus dolor, in quo non interdum relaxetur animus? Habet hoc natura, ut quamvis homines in tristibus rebus sint; tamen si modo homines sunt, a mœrore mentem paulisper abducant.

5. Fuisse etiam quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque celebrarent. Nec imprudenter; eos enim qui in hoc vitæ salum * venissent, mœrendos putabant : eos vero qui ex istius mundi procellis et fluctibus emersissent, non injusto gaudio

* Id est, in hoc mare; *salum* enim dicitur vel a ζαλαω, seu ζαλος, quod est aqua fluctuans : vel a σαλος, quo et mare et jactatio significatur.

prosequendos arbitrabantur. Nos quoque ipsi natales dies defunctorum obliviscimur, et eum quo obierunt diem, celebri solemnitate renovamus.

6. Non est ergo gravis subeundus mœror secundum naturam; ne aut excellentiorem aliquam naturæ exceptionem nobis arrogare videamur, aut communem recusare. Etenim mors æqualis est omnibus, indiscreta pauperibus, inexcepta divitibus. Et ideo licet per unius peccatum, in omnes tamen pertransivit; ut quem generis non refugimus auctorem, non refugiamus et mortis: et sit nobis sicut per unum mors, ita per unum etiam resurrectio; nec recusemus ærumnam, ut perveniamus ad gratiam: *Venit* enim, ut legimus, *Christus salvum facere quod perierat*: et *ut non solum vivorum, sed etiam mortuorum dominetur*. Lapsus sum in Adam, de paradiso ejectus in Adam, mortuus in Adam; quomodo revocet, nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpæ obnoxium, morti debitum, ita in Christo justificatum? Si ergo debitum est mortis, solutio debet esse tolerabilis. Sed hic locus posterioribus partibus reservandus.

7. Nunc propositum est adserere mortem graviori non debere esse mœrori, quod eum natura ipsa respuat. Denique Lyciorum feruntur esse præcepta, quæ viros jubeant mulierum vestem induere, si mœrori indulgeant; eo quod mollem et effeminatum judicaverint in viro luctum. Deforme est enim eos qui pro fide, pro religione, pro patria, pro æquitate judicii; atque intentione virtutis obvium morti debent pectus offerre, mœrere in alio gravius, quod in se, si causa exegerit, sit expetendum. Nam quemadmodum potes in te non refugere, quod impatientius alii doleas accidisse? Depone mœrorem, si potes: include, si non potes.

8. Aut absorbendus omnis, aut premendus est dolor? Cur enim mœstitiam tuam non ratio potius, quam dies leniat? Non quod obliteratura est temporis series, melius prudentia mitigabit. Quin etiam hoc ipsum irreligiosum puto erga ipsorum memoriam, quos dolemus amissos; ut oblivisci eorum malimus, quam consolatione mulceri: aut cum horrore reminisci, quam meminisse cum gratia: recordationem timere, quorum imago debeat esse voluptati: diffidere potius, quam sperare de meritis defunctorum: et pœnæ addictos, quam immortalitati debitos, quos dilexeris, æstimare.

9. Sed dicis: Quos diligebamus, amisimus. Nonne hæc nobis cum ipso mundo elementisque communia sunt; quia ad tempus credita in perpetuum tenere non possumus? Gemit terra sub aratris, imbribus cæditur, tempestate concutitur, stringitur frigore, sole torretur; ut fructus annuos fœta parturiat: et cum se vario flore vestierit, proprio exuitur et spoliatur ornatu. Quantos hæc raptores habet? Nec fructum suum queritur amissum, quem ideo generavit, ut amitteret: nec imposterum negat, quem sibi meminit auferendum.

10. Cœlum ipsum non semper stellarum micantium globis fulget, quibus quasi quibusdam insignitur coronis. Non semper ortu lucis albescit, radiis solis irrutilat: sed assiduis vicibus ille quidam mundi vultus gratissimus, humenti noctium caligat horrore. Quid gratius luce? quid sole jucundius? quæ quotidie occidunt; decessisse tamen hæc nobis non moleste ferimus, quia eum redire præsumimus. Doceris in his quam in tuis debeas exhibere patientiam. Si superiora tibi occidunt, nec dolori sunt; cur si occiderint humana, doleantur?

11. Sit tamen patiens dolor, sit in tristibus modus, qui exigitur in secundis. An si immoderate gaudere non convenit, lugere convenit? Non enim mediocre malum est immoderatio doloris, aut metus mortis. Quantos ad laqueum impulit, armavit ad gladium; ut in eo ipso amentiam suam proderent, mortem non ferentes, et mortem appetentes: et quod pro malo fugerent, pro remedio adsciscerent? Qui quoniam consentaneum naturæ suæ ferre ac perpeti nequiverunt, contrarium voto incidunt; ut ab his in perpetuum separentur, quos sequi desideraverint. Sed hæc rara; quoniam natura ipsa revocat, etsi præcipitet amentia.

12. Illud vero frequens in mulieribus, ut clamores publicos serant, quasi metuant ne earum ignoretur ærumna : ut illuviem vestis affectent, quasi in ea sit sensus dolendi : ut impexum sordibus immadident caput : ut postremo, quod plerisque in locis vulgo fieri solet, discisso amictu, diloricata veste, secreti pudoris nuda prostituant, quasi ipsum lenocinentur pudorem, quia pudoris sui præmia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata : quæ si non adspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegumenta corporis non speciem, sed mentem obnuberent. LATET PLERUMQUE sub tristi amictu mentis lascivia : et deformis horror vestis obtexitur; ut secreta petulantium tegantur animorum.

13. Satis pie virum luget, quæ servat pudorem, non deserit fidem. Hæc bene defunctis officia impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. Non amisit virum, quæ exhibet castitatem : non est viduata conjugio, quæ non mutavit nomen mariti. Nec tu perdidisti hæredem, quæ adjuvas cohæredem : sed pro successore corruptibilium, mutasti consortem immortalium. Habes qui tibi repræsentet hæredem : solve pauperi, quod debetur hæredi; ut non solum maternæ aut paternæ senectutis, sed etiam vitæ propriæ sit superstes. PLUS SUCCESSORI tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim quæ maxime angunt, aut desiderium eorum, quos amiserimus, sicut meo exemplo metior : aut quod eos vitæ suavitate privatos, ereptos laboris sui fructibus arbitremur *. Tenera enim amoris est titillatio, quæ improvisum affectum excitat, ut sedandi magis, quam excludendi doloris facultas relinquatur : simul quia pium videtur desiderare quod amiseris, et specie virtutis adolescit infirmitas.

* Tullius lib. 1. *Tusc. Quæst.* « Quis est, qui » suorum mortem primum non eo lugeat, » quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? » Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris, » etc. »

15. Sed cur tu putes patientiorem illam esse debere, quæ dilectum ad peregrina dimiserit, et militiæ gratia, vel susceptæ administrationis officio, vel negotiandi usu transfretasse compererit; quam te qui non fortuito arbitrio derelinqueris, aut studio pecuniæ, sed lege naturæ? At recuperandi tibi interclusa spes : quasi cuiquam certa sit redeundi. Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus integer, graviusque est timere, ne acciderit, quam tolerare quod jam noveris accidisse. Aliud enim summam formidinis coacervat, aliud finem exspectat doloris.

16. An dominis jus est, quo decreverint, transferre mancipia, Deo non est? Sed non suppetit exspectare remeantem; suppetit tamen præcedentem sequi. Et certe brevis vitæ usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit : nec te differre diutius, qui remanseris.

17. Quod si desiderium tuum mitigare non possis; nonne tamen videtur indignum pro desiderii tui studio rerum ordinem velle converti? Amantium ardentiora utique desideria sunt, et tamen necessitatis contuitu temperantur : et si dolent deseri, lugere tamen non solent : destituti amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitæ suavitate privari? Nulla potest esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines aut dolores, quæ vel ex corporis ipsius infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper, et ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis : nihil habentes potestatis in arbitrio, nihil firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus; plusque adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis?

19. Valetudo, credo, bona plus adjuvat, quam affligit mala : aut opulentia

plus delectat, quam egestas afficit: aut filiorum magis amabilis gratia, quam lugubris amissio: aut adolescentia jucundior, quam senectus tristior. Quam plerumque suorum tædet votorum, et optati pœnitet; ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat. Exsilia vero, et cæterarum pœnarum acerbitates, quæ potest compensare patria? quæ voluptates? Quæ etiam cum adsunt, debilitantur tamen, aut non utendi affectu, aut amittendi metu.

20. Esto tamen maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitæ cursus humanæ; quid tamen commodi consequi potest anima in istiusmodi corporis inclusa compagibus, et quibusdam membrorum angustiis coartata? Si caro nostra carcerem fugit, si detestatur omne quidquid evagandi facultatem negat; quæ utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus: quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit ergastulum *, quæ motu aereo libera, nescimus quo vadat, aut unde veniat?

21. Scimus tamen quod corpori supervivat, et ea, jam depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu, quæ ante sita in corpore non videbat. Quod exemplo dormientium possumus æstimare, quorum animi, velut sepulto quiete corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori rerum absentium vel etiam cœlestium visiones. Ergo si mors carnis ex sæculi nos absolvit ærumnis, utique malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem.

22. Hinc igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse; quia ærumnarum omnium, malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi? Quas non procellas, tempestatesque perpetimur? quibus non exagitamur incommodis? cujus parcitur meritis?

23. Sanctus patriarcha Israel profugus patria, fratre, parentibus, domum mutavit exsilio, stuprum filiæ, generi necem flevit, famem pertulit, sepulturam defunctus amisit; transferri etiam ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit.

24. Sanctus Joseph odia fratrum, insidias invidorum, servulorum obsequia, mercatorum imperia, dominæ petulantiam, mariti inscitiam, carceris quoque est expertus ærumnam.

25. Sanctus David filios amisit duos: unum incestum, alterum parricidam. Hos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse. Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem adhuc flevit, mortuum non desideravit. Sic enim legimus quod ægrotante puero, deprecabatur David Dominum pro eo, et jejunavit, et in cilicio jacuit, et adstantibus majoribus natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi, nec cœnandum putavit. Ubi vero defunctum puerum comperit, surrexit de terra, lavit illico, unctus est, vestimenta mutavit, adoravit Dominum, cibum sumsit. Cum hæc miranda pueris suis viderentur, respondit eis recte se, infante vivente, jejunasse et plorasse; quia jure arbitrabatur Dominum posse misereri, nec dubitandum quod vitam posset servare viventis, qui posset vivificare defunctos: jam vero, obita morte, quid jejunaret, qui jam non posset reducere mortuum, exanimemque revocare? *Ego*, inquit, *ibo ad eum: ipse autem non revertetur a l me.*

24. O maximum solatium desiderantis! O verum sapientis judicium! O miram sapientiam servientis! ut nemo sibi adversi aliquid accidisse indigne ferat, et contra meritum suum se queratur afflictum. Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur prævenire desideras cognitorem? Cur eripis sententiam judicaturo? Nec sanctis istud permissum est, nec a sanctis impune umquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur: *Ecce ipsi peccatores et abundantes in sæculo, obtinuerunt divitias. Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas: et fui fla-*

* Ergastulum est ubi servi vincti tenentur πρὸς τὰ ἔργα, id est ad opera facienda

gellatus tota die, et index meus * *in matutinum.*

27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis; tamen quia nondum conscius nostræ infirmitatis præsumtive dixerat Domino : *Animam meam pro te ponam*; tentationem præsumtionis antequam tertio gallus cantaret incurrit. Licet illa tentatio documentum fuerit ad salutem; ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnendo tentemur. Si Petrus tentatus est, quis præsumat, quis adstruat se non posse tentari? Atque haud dubie pro nobis tentatus est Petrus, ut in fortiore non esset tentamenti periculum: sed in illo disceremus quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitæ studio tentaremur; tentationis tamen aculeum patientiæ lacrymis vinceremus.

28. Idem tamen David, ne quem fortassis Scripturarum tenacem moveat factorum diversitas : idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non fleverat innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, dixit : *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon; quis dabit mihi mortem pro te?* Non solus ergo fletur Abessalon, fletur parricida, fletur Amnon; non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur : alter contemtu regni, alter fratris exsilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quæ causa? quæ ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio; magna enim prudentiæ in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit, et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi periisse credebat, hunc resurrecturum sperabat.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Præmisimus enim etiam sanctos viros gravia in hoc mundo et multa perpessos sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. Unde regressus ad se David, in posterioribus dicit : Memento, Domine, *quia pulvis sumus, homo tamquam fœnum, dies ejus*; et alibi : *Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt.* Quid enim nobis miserius, qui tamquam spoliati et nudi projicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates?

30. Non nasci igitur longe optimum, secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam ii qui sibi visi sunt in Philosophia excellere, sequuti sunt. Nam ipse illis anterior, nostris posterior, ita in Ecclesiaste loquutus est : *Et laudavi ego omnes defunctos, qui jam mortui sunt, magis quam viventes, quicumque vivunt usque adhuc. Et optimus super hos duos, qui nondum natus est, et qui non vidit hoc opus malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem, et omnem virtutem operis hujus; quia æmulatio viro ab altero ejus. Et quidem hoc vanitas, et præsumtio spiritus.*

31. Et quis hoc dixit, nisi ille qui sapientiam poposcit et impetravit; ut sciret compositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, anni cursus, et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium, et iras colligeret bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum deprehenderet? Quem igitur non latuerunt cœlestia, quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitationem mulieris investigavit sibi infantem vindicantis alienum, qui naturas animalium, quas non acceperat, divina tamen gratia adspirante cognovit : hic de suæ conditione naturæ, quam in se expertus est, errare aut mentiri potuit?

32. Sed non solus hoc sensit, etsi solus expressit. Legerat sanctum dixisse Job : *Pereat dies ille, in quo natus sum*; et cognoverat nasci malorum omnium esse principium : et ideo diem quo natus est, perire optavit; ut tolleretur origo incommodorum : et optavit perire diem generationis suæ; ut diem resurrectionis acciperet. Audierat etiam Salomon dixisse patrem suum : *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et nume-*

* *Index meus.* Sequutus est Ambrosius LXX seniorum versionem, in qua legere est : Καὶ ὁ ἔλεγχός μου. At illud verbum ἔλεγχος duplicem habet sensum, ita ut et argumentum, probationem, indicem significet, et opprobrium, contumeliam, seu exprobrationem. Quæ ultima lectio magis cum Vulgata et hebræo congrueret.

rum dierum meorum; ut sciam quid desit mihi. Noverat enim David non posse id quod perfectum est, hic comprehendi, et ideo ad ea quæ sunt futura, properabat. Nunc enim ex parte scimus, et ex parte cognoscimus: tunc autem id quod perfectum est, poterit comprehendi; cum revelata facie nobis speculandæ majestatis æternitatisque divinæ cœperit relucere non umbra, sed veritas.

33. Nemo tamen festinaret ad finem, nisi vitæ istius fugeret incommoditatem. Et ideo etiam David quare ad finem festinet, exposuit dicens: *Ecce veteres posuisti dies meos, et habitudo mea tamquam nihil ante te: verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens.* Quid igitur moramur fugere vanitatem? aut quid nos delectat in hoc sæculo vane conturbari, thesaurum pecuniarum condere, et ignorare cui congregamus hæredi? Petamus amoveri a nobis plagas, eripi nos ex insipienti sæculo, carere peregrinatione diuturna, ad illam redire patriam et naturalem domum. In hac enim terra advenæ sumus atque peregrini: remigrandum eo, unde descendimus; ambiendum et obsecrandum non perfunctorie, sed obnixe; ut a dolis et ab iniquitate loquacium liberemur. Et ille qui remedium noverat, prolongatum tamen suum ingemit incolatum, et cum peccatoribus et iniquis se habitare deplorat. Quid ego faciam, qui et peccatum habeo, et ignoro remedium?

34. Hieremias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat his verbis, dicens: *Heu me, mater! ut quid me peperisti virum causam dicentem judicii in omni terra? Non profui, neque profuit mihi quisquam: virtus mea defecit.* Si igitur sancti viri vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur; quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari in dies peccatorum ære sentimus?

35. *Quotidie morior*, Apostolus dicit. Melius utique, quam illi, qui meditationem mortis Philosophiam esse dixerunt: illi enim studium prædicarunt, hic usum ipsum mortis exercuit. Et illi quidem propter se: Paulus autem ipse perfectus moriebatur non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio, nisi quædam corporis et animæ segregatio; quia mors ipsa non aliud quam corporis atque animæ secessio definitur *? Sed hoc secundum communem opinionem.

36. Secundum Scripturas autem triplicem esse mortem accipimus. Una est cum morimur peccato, Deo vivimus. Beata igitur mors, quæ culpæ refuga, Domino dedita, a mortali nos separat, immortali nos consecrat. Alia mors est vitæ hujus excessus, qua mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis; cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Ea morte non solum caro, sed etiam anima moritur: *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur.* Moritur enim Domino, non naturæ infirmitate, sed culpæ. Sed hæc mors non perfunctio hujus est vitæ, sed lapsus erroris.

37. Una ergo est mors spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. Sed non quæ naturalis, eadem pœnalis; non enim pro pœna Dominus, sed pro remedio dedit mortem. Denique Adæ peccanti præscriptum est aliud pro pœna, aliud pro remedio; pro pœna, cum dicitur: *Quoniam audisti vocem uxoris tuæ, et manducasti de ligno, de quo præceperam tibi ab eo solo ne manducares, maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manducabis fructum ejus omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, et edes pabulum agri. Cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec revertaris in terram, de qua adsumtus es.*

38. Habes pœnarum ferias, quia adversus spinas sæculi hujus et sollicitudines mundi, voluptatesque divitiarum, quæ Verbum excludunt, pœnam includunt; mors pro remedio data est, quasi

* Ὁ θάνατος τυγχάνει ὤν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Plato, *in Gorgia.*

finis malorum. Non enim dixit : Quoniam audisti vocem mulieris, reverteris in terram; hæc enim esset pœnalis sententia, quemadmodum est illa : *Maledicta terra spinas et tribulos germinabit tibi*; sed dixit : *Manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram*. Vides mortem magis metam esse nostrarum pœnarum, qua cursus hujus vitæ inciditur?

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quæritur, sicut scriptum est : *Quærent homines mortem, et non invenient eam*. Quærent enim illi qui dicturi sunt montibus : *Cadite super nos; et collibus : Operite nos*. Quæret etiam anima illa, quæ peccat. Quærit dives ille positus in inferno, qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam.

40. Videmus itaque quod et mors hæc lucrum est, et vita pœna est. Unde et Paulus ait : *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum*. Quid est Christus, nisi mors corporis, spiritus vitæ? Et ideo commoriamur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi; ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat extrahere, et tamquam in sublimi locata, quo terrenæ adire libidines, et eam sibi glutinare non possint, suscipiat mortis imaginem, ne pœnam mortis incurrat. Repugnat enim lex carnis legi mentis, et eam legi erroris addicit, sicut Apostolus revelavit, dicens : *Video enim legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati*. Omnes impugnamur, omnes sentimus : sed non omnes liberamur. Et ideo infelix ego homo, nisi remedium quæram.

41. Sed quod remedium? *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum*. Habemus medicum, sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a Christo : etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis non sequamur, nec deseramus jura naturæ, sed dona gratiæ præoptemus? *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius : permanere autem in carne magis necessarium propter vos*.

42. Sed non omnibus necessarium, Domine Jesu : non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura peccem. Lucrum mihi est mori, qui ipso libro quo alios consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris impellor; quoniam me ejus non sinit oblivisci. Nunc magis amo, et vehementius desidero. Desidero cum loquor, desidero cum relego; et ideo hoc potius scribendum arbitror, ne quando ab ejus recordatione divellar. Quod non contra Scripturas facio, sed cum Scripturis sentio; ut patientius doleam, impatientius desiderem.

43. Præstitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua; hoc enim sibi Balaam pro maximo bono optat, donatus Spiritus prophetandi : *Moriatur*, inquit, *anima mea in animis justorum, et fiat semen meum sicut semen istorum*. Et vere hoc secundum prophetiam optat; qui enim viderat ortum Christi, vidit ejus triumphale, vidit mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem; et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato, neque peccatum in se recipiat : sed moriatur in anima justi, ut ejus recipiat æquitatem. Denique qui moritur in Christo, fit ejus gratiæ particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors, nec amara egentibus, nec gravior divitibus, nec injusta senioribus, nec ignava fortibus, nec perpetua fidelibus, nec improvisa sapientibus. Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt, quantos vivere puduit, mori profuit? Morte unius plerumque accepimus maximos populus liberatos : morte imperatoris fugatos exercitus hostium, quos vivus vincere nequivisset.

45. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est : vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus, horum mortem celebramus. Unde et

David prophetice gloriatus in suæ mentis excessu : *Pretiosa*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Mortem maluit præferre, quam vitam. Ipsa mors martyrum præmium vitæ est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur.

46. Quid plura? Unius morte mundus redemtus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisset : sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors ejus vita est omnium. Morte ejus signamur, mortem ejus orantes annuntiamus, mortem ejus offerentes prædicamus : mors ejus victoria est, mors ejus sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. Quid præterea de ejus morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quæsivit, atque ipsa se mors redemit? Non igitur mœrenda mors, quæ causa salutis est publica : non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non refugit. Non solvendus ordo naturæ; quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa est in naturam; non enim a principio Deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, quia *Deus mortem non fecit : sed malitia hominum mors introivit in orbem terrarum?* Revera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positis bonorum omnium jugis successus afflueret; sed prævaricatione damnata in labore diuturno, gemituque intolerando vita hominum cœpit esse miserabilis : debuitque dari finis malorum, ut mors restitueret, quod vita amiserat. IMMORTALITAS enim oneri potius quam usui est, nisi adspiret gratia.

48. Et si bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit : atque utinam ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris! Sed hoc ipsum indicio est mortem non esse naturæ, quia iidem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum nostrorum supplicia pendemus, aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurget enim natura eadem, jam stipendiis mortis honoratior. Denique *mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi : deinde et nos qui vivimus*, inquit, *simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper cum Domino erimus.* Illi primi, viventes autem secundi. Illi cum Jesu, viventes per Jesum. Illis dulcior vita post requiem : viventibus etsi grata compendia, tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur quod in morte timeamus, nihil quod debeamus dolere; si aut naturæ repetenti vita, quæ accepta est, rependatur : aut petenti impendatur officio, in quo religionis cultus, aut virtutis usus est. Neque enim quisquam sibi, ut sic maneret, optavit. Johanni promissum æstimatum est, sed non est creditum. Verba tenemus, sententiam derivamus. Ipse in libro negat sibi, quod non moreretur, esse promissum; ne quem vana spes exemplo incesseret. Quod si id velle spes insolens; quanto insolentius, quod non præter modum acciderit, ultra modum dolere!

50. Gentiles plerumque se consolantur viri, vel de communitate ærumnæ, vel de jure naturæ, vel de immortalitate animæ. Quibus utinam sermo constaret, ac non miseram animam in varia portentorum ludibria formasque transfunderent! Quid igitur nos facere oportet, quorum stipendium resurrectio est? cujus gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuunt. Et ideo eam non uno argumento aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, adstruamus.

51. Et quidem omnia aut usu, aut ratione, aut exemplo, aut eo quia decorum sit ea esse, ideo esse creduntur; et ad fidem singula suffragantur. Usus, quia movemur : ratio, quia quod movet, virtutis alterius convenit æstimari : exemplum, quia generavit ager fruges, et ideo generaturum esse præsumimus : decorum, quia et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus.

52. Singula igitur singulis adstruuntur. Tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia comprehenduntur : ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ; quia plurimi surrexerunt. Ratio evidens est; quia cum omnis vitæ nostræ usus in corporis animæque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus præmium habeat, aut pœnam improbi; necesse sit corpus resurgere, cujus actus expenditur. Quomodo enim in judicium vocabitur anima sine corpore, cum de suo et corporis contubernio ratio præstanda sit?

53. Resurrectio omnibus adtributa est : sed ideo difficile creditur, quia non nostrum meritum, sed Dei munus est. Prima igitur resurrectionis fides usus est mundi, rerumque status omnium, generationum series, successionum vices obitus ortusque signorum, diei et noctis occasus, eorumque quotidie tamquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis hujus terræ aliter ratio subesse non posset, nisi humoris ipsius quo omnia terrena generantur, quantum diurni solis æstus excoqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet. Nam quid de fructibus loquar? Nonne tibi videntur occidere, cum decidunt : resurgere, cum revirescunt? Quod satum est, resurgit : quod mortuum est, resurgit; et in eadem genera, in easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fructus, in his primum natura nostra speciem resurrectionis imitata est.

54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere? Granum seritur, granum resurgit : pomum decidit, pomum resurgit, sed flore granum induitur, folliculoque vestitur : *Et hoc mortale oportet induere immortalitatem, et hoc corruptibile induere incorruptionem.* Flos resurrectionis immortalitas est, flos resurrectionis incorruptio est. Quid enim uberius quiete perpetua? quid locupletius securitate diuturna? Hic est multiplex fructus, cujus proventu pullulat fœcundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumta reparentur; non miraris quemadmodum semina vapore et compressu terræ soluta viridescant. Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum occæcata et mortua soli genitalis succus animaverit, quodam calore vitali spiritum quemdam herbæ viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicæ adolescentis ætatem culmo erigit, et vaginis quibusdam natura tamquam sedula mater includit; ne pubescentem glacies adurat aspera, atque a nimio solis defendat ardore : frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem cunabulis, mox adultam ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum sepire consuevit.

56. Quid igitur miraris si homines, quos acceperit, terra restituat; cum seminum corpora quæcumque susceperit, vivificet, erigat, vestiat, muniat, atque defendat! Desine ergo dubitare quod depositum generis humani terræ fides reddat, quæ commendata sibi semina usurario quodam fœnore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, quæ posito surgunt de semine, fructusque resolutos rediviva fœcunditate resuscitant, et formæ veteri atque imagini suæ reddunt, multasque ætates quædam arborum corpora reparata transmittunt; ut ipsa durando vincant sæcula? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere : surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura? Et qui ea quæ ad usus hominum dedit, perire non passus est, hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit!

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui reviviscant : *Insipiens, tu ipse quod seminas, nonne prius moritur, ut vivificetur?* Sere quemlibet fructum arentem, resuscitatur. Sed habet succum. Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet humorem suum. Hic nostri succus est corporis. Unde illud quoque explosum arbitror, quod arentem surculum quidam reviviscere ne-

gant, idque ad præjudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in humore, humor e terris. Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate humo arida arenosaque nascuntur; quoniam ipsa sibi terra humorem sufficit. Num igitur in hominibus terra degenerat, quæ omnia regenerare consuevit? Unde claret non esse dubitandum quod secundum naturam magis, quam contra naturam est; ex natura enim est resurgere nascentia omnia : contra naturam est interire.

58. Sequitur illud quod gentiles plerumque perturbat, quomodo fieri possit ut quos mare absorbuerit, feræ dilaceraverint, bestiæ devoraverint, terra restituat. Quo ita demum veniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis, sed de parte dubitetur. Esto enim ut laceratorum corpora non resurgant, resurgunt cæteri : nec resurrectio destruitur, si conditio excipitur. Miror tamen cur vel de his dubitandum putent, quasi non omnia quæ ex terris sunt, in terram redeant, et in terram resolvantur. Mare quoque ipsum quæcumque corpora humana demerserit, vicinis exspuit unda plerumque littoribus. Quod ni ita esset, difficile, credo, Deo foret dispersa connectere, dissipata sociare; cui mundus obtemperat, muta obsequuntur elementa, servit natura : quasi non majoris miraculi sit limum animare quam jungere?

59. Avis in regione Arabiæ, cui nomen est phœnix, redivivo suæ carnis humore reparabilis, cum mortua fuerit, reviviscit; solos non credimus homines resuscitari! Atqui hoc relatione crebra, et scripturarum auctoritate cognovimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitalis usus habere præscripta; eamque cum sibi finem vitæ adesse præsaga quadam naturæ suæ æstimatione cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha, et cæteris odoribus adornare, completoque opere pariter ac tempore, intrare illo, atque emori : ex cujus humore oriri vermem, paulatimque eum in avis ejusdem figuram concrescere, usumque formari, subnixam quoque remigio pennarum, renovatæ vitæ officia munere pietatis ordiri. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit, et occidens resurgit, ex Æthiopia in Lycaoniam vehit : atque ita resurrectione avis hujus, locorum incolæ completum quingentorum annorum tempus intelligunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrectionis annus est, nobis millesimus* : illi in hoc sæculo, nobis in consummatione mundi. Plerique etiam opinantur quod avis hæc rogum sibi ipsa succendat, et rursus de favillis suis et cineribus reviviscat.

60. Sed fortasse natura discretior, fidei quoque discretionem videatur adferre : in originem principiumque hominis procreandi mens nostra redeat. Viri estis, feminæ estis, quæ humana sunt, non ignoratis : et si qui ignoratis, ex nihilo putatis esse, quod nascimur. Quam ex parvo quanti exsurgimus! Et si non exprimimus, intelligitis tamen quid velimus, vel potius quid nolimus dicere. Unde hoc caput, et vultus iste mirabilis, cujus artificem non videmus, opus videmus, in varia officia ususque formatur? Unde forma erectior, status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi facultas? Ignota certe nobis sunt naturæ organa, sed nota ministeria. Et tu semen fuisti, et tuum corpus semen est resurrecturi. Audi Paulum, et disce quia semen es : *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione : seminatur in ignobilitate, surget in gloria : seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale :* Et tu ergo seminaris ut cætera, quid miraris si resurges ut cætera? Sed illa credis, quia vides : ista non credis, quia non vides: *Beati qui non viderunt, et crediderunt.*

61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus accommodum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio

---

* Eodem sensu hic loqui videtur Ambrosius noster, quo scripsit Augustinus lib. 20 *de Civit. Dei*, c. 7 : *Aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notetur ipsa temporis plenitudo.*

nascitur : alio vitis inseritur, alio gemmantia sarmenta pubescunt, luxuriat pampinus, uva formatur : alio plantatur olea, alio velut alvo gravis et onusta prole baccarum, fructus sui ubertate curvescit. Ante vero quam suum cuique tempus adveniat, fœtura restrictior est : nec generationis ætatem habet in potestate generandi ipsa, quæ generat. Nunc informem situ, nunc fœtu nudam, nunc virentem floribus, nunc arentem ipsam omnium cernas parentem. Quæ utique vellet omnibus se vestire temporibus, nec umquam aurea segetum aut viridantia pratorum indumenta deponere : ipsa sui egens, et proventuum suorum, quæ in alios transfuderit, indotata compendiis.

62. Ergo et nostram resurrectionem etsi non credis fide, non credis exemplo, usu es crediturus. Et aliis quidem fructibus, ut viti, oleæ, pomisque diversis anni ætas extrema habilis maturandis : nobis quoque mundi consummatio tamquam extremus anni finis accommodam resurgendi præscripsit ætatem. Et bene in consummatione mundi resurrectio mortuorum est; ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sæculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sæculo liberaret; ne iterum nos hujus sæculi tentamenta subruerent et obesset renasci, si renasceremur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis, et tempus tenemus : rationem, quia in omnibus sibi fœtibus æque natura respondet, nec in sola hominum successione degenerat : tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est. Et quid mirum si annus unus est, quando dies una est? Una enim die Dominus operarios conduxit ad vineam, dicens : *Quid hic statis tota die otiosi?*

64. Causæ originum semina sunt. Semen esse corpus humanum gentium Doctor adseruit. Est ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quod si substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret Deo unde vellet, vel quomodo vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse jussit, et factus est? Cœlum adspice, terram intuere. Unde stellarum ignes? unde orbis solis et radii? unde lunæ globus? unde montium vertices, dura saxorum; nemorosa silvarum? unde vel diffusus aer, vel infusæ vel superfusæ aquæ? Sed si hæc omnia Deus fecit ex nihilo (*Ipse enim dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt*), cur miremur renasci posse quod fuerit, cum videamus natum esse quod non fuit?

65. Illud mirum, quod cum resurrectionem non credant, tamen ne genus pereat hominum, clementi quadam benignitate prospiciunt; et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas ne mundus intereat. Sed quid sit difficilius, ipsi adserant, transire animas, an redire : sua repetere, an nova quærere.

66. Sed illi dubitent, qui non didicerunt : nos vero qui legimus Legem, prophetas, apostolos, Evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit : *Et in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quæ scripta est in libro : et multi dormientium in terræ fossis, una apertione exsurgent, hi in vitam æternam et hi in opprobrium et in confusionem perpetuam : et intelligentes splendebunt ut splendor firmamenti, et ex justis multi sicut stellæ in sæcula?* Bene itaque dormientium dixit quietem, ut intelligas mortem non esse perpetuam, quæ somni vice initur ad tempus, et ad tempus excluditur : melioremque profectum vitæ ejus ostendit, quæ futura post mortem est, quam ejus quæ ante mortem mœrore ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, hæc ærumnæ addicitur.

67. Nam quid illa contexam, quæ alio loco scripta sunt : *Suscitabis me, et confitebor tibi?* Quid etiam illud, quod Job sanctus vitæ istius expertus injurias, et adversa omnia patientia virtutis exsuperans, compensationem sibi malorum præsentium de resurrectione promisit dicens : *Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est?* Esaias quoque resurrectionem populis annuncians, Dominici se nuntium dixit esse re-

sponsi; sic enim habes: *Os enim Domini loquutum est, et dicent die illa.* Quid igitur os Domini loquutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est: *Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuæ, quem effudisti super terram. Cadent qui inhabitant terram, resurgent qui in monumentis sunt;* ros enim qui abs te, sanitas est illis, terra vero impiorum peribit. Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos. Abscondere aliquantulum, donec transeat ira Dei.

68. Quam bene recessus esse signavit tumulos mortuorum, quibus pauxillulum abscondimur; ut in judicium Dei, quod pro nostris sceleribus jus debitæ indignationis adsumet, tolerabilius transire possimus! Vivit igitur qui absconditur et quiescit, quasi e medio se subtrahens et recedens; ne eum arctioribus laqueis mundi hujus involvat ærumna, quibus repositam resurrectionis esse lætitiam, sanitatemque corporum solutorum divino rore reparabilem cœlestia oracula propheticis vocibus pollicentur. Et bene ros significatur, quo genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur mirum si fatiscentis quoque corporis nostri cineres ac favillæ pinguedine cœlestis roris exuberant, et accepto humore vitali, in compaginem suam membrorum nostrorum habitus reformantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta, et plena expositione describit, quemadmodum arentibus vigor ossibus refundatur, sensus redeat, motus accedat, nervisque redeuntibus, corporis compago rigescat humani: quemadmodum nimis arida renatis ossa visceribus vestiantur, venarumque hiatus, et sanguinis rivulos extentæ cutis velamen obducat. In ipsis, dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa camporum novis videas pullulare seminibus.

70. Quod si veteres sapientes satis hydri dentibus in regione Thebana inhorruisse armatorum segetem crediderunt: cum utique alterius naturæ semina certum sit in naturam verti alteram nequivisse, nec partum suis discordem fuisse seminibus; ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur: quanto magis utique credendum est, quæcumque sunt seminata, in suam naturam resurgere, nec a satione sua segetes discrepare, nec duris mollia nec mollibus dura viviscere, nec in sanguinem venena converti; sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, humorem de humore reparari. Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturæ, qui mutationem potestis adserere? Potestis non credere oraculis, non Evangelio, non prophetiis, qui fabulis inanibus creditis?

71. Sed jam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: *Et facta est super me manus Domini, et eduxit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campo, et hic erat plenus ossibus humanis; et circumduxit me per gyrum eorum, et ecce ossa multa valde in facie campi, arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: Domine, tu scis. Et ait ad me: Prophetiza super ossa ista et dices illis: Ossa arida hæc, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitæ, et dabo in vos nervos, et adducam super vos viscera, et extendam super vos cutem, et dabo Spiritum meum in vos; et vivetis, et scietis quod ego sum Dominus. Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est cum prophetarem hæc omnia, ecce factus est terræ motus magnus.*

72. Vide nunc quemadmodum et auditum in ossibus, et motum prius ostendat esse, quam vitæ spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida jubentur, audire quasi sensum habeant audiendi: et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophetico sermone signatur; sic enim habes: *Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi, et ecce super illa nervi et viscera nascebantur, et adscendebat super ea cutis desuper, et spiritus in his non erat.*

73. Magna Domini gratia, quod futuræ resurrectionis propheta testis ad-

hæc facta sunt. Vis scire quam brevi? *Dixit, et facta sunt.* Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui sint, tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi, habuerunt vires agendi; plurimumque refert capax animi non fuisse, et exanimum remansisse. Diabolus dixit: *Dic lapidi huic, ut fiat panis.* Confitetur, jubente Deo, converti posse naturam; tu non credis, jubente Deo, reformari posse naturam?

86. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, et sunt qui putant his esse credendum; cum quid loquantur, ignorent. Neque enim cœlum adscenderunt, axem dimensi, mundum oculis perscrutati sunt; quia nullus eorum cum Deo in principio fuit, nullus eorum de Deo dixit: *Cum pararet cœlum, cum ipso eram, et eram cum eo componens, ego eram cui adgaudebat.* Si ergo illis creditur, non creditur Deo, qui ait: *Quemadmodum cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio manere coram me, dicit Dominus; sic stabit nomen vestrum, et semen vestrum: et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato; et veniet omnis caro in conspectu meo, ut adorent in Hierusalem, dicit Dominus Deus: et exibunt, et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, et erunt in adspectum universæ carni.*

87. Si terra renovatur et cœlum, cur dubitemus hominem posse renovari, propter quem terra facta et cœlum est? Si prævaricator servatur ad pœnam, cur justus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? Hæc est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit; ut quod cecidit, hoc resurgat: quod mortuum fuerit, reviviscat.

88. Et hæc est series et causa justitiæ, ut quoniam corporis animique communis est actus (quia quæ animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in judicium veniat, utrumque aut pœnæ dedatur, aut gloriæ reservetur. Nam propemodum absurdum videtur, ut cum animi legem lex carnis impugnet, et mens plerumque quod odit hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur; animus subdatur injuriæ *, alienæ reus culpæ; caro quiete potiatur auctor ærumnæ: et solus adteratur, qui non solus erravit: aut solus gloriam referat, qui non solus gratiæ militavit.

89. Plena, ni fallor, et justa ratio: sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo, et nos credamus; ut qui sumus generis, etiam fidei simus hæredes. Credidit et David, propter quod et loquutus est: et nos credamus, ut possimus loqui, scientes quoniam, *qui suscitavit Dominum Jesum Christum, et nos cum Jesu suscitabit.* Hoc enim promisit, qui numquam mentitur, Deus: hoc promisit veritas in Evangelio suo, dicens: *Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo: sed resuscitem illud in novissimo die.* Nec satis putavit semel dixisse, sed etiam repetita expressione signavit; sic enim sequitur: *Hæc est enim voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.*

90. Quis hoc dicit? Utique is qui mortuus plurima defunctorum corpora suscitavit. Si Deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus quod promisit; quando etiam quod non promisit, effecit? Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resurgendi? Etenim quoniam Deus mori non poterat, mori non poterat sapientia: resurgere autem non poterat, quod mortuum non erat; adsumitur caro, quæ mori posset; ut dum moritur, quod solet, quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio; quoniam *sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum.*

91. Ergo resurrexit homo quoniam homo mortuus est: resuscitatus homo,

* *Subdatur injuriæ*, hoc est, pœnis ac suppliciis.

sed resuscitans Deus. Tunc secundum carnem homo, nunc per omnia Deus: nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum, sed carnis gratiam tenemus; ut ipsum primitias quiescentium, ipsum primogenitum ex mortuis noverimus. Primitiæ utique ejusdem sunt generis atque naturæ, cujus et reliqui fructus, quorum pro lætiore proventu primitiva Deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus, et quasi reparatæ quædam libamina naturæ. Primitiæ ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, an omnium mortuorum? Sed *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Itaque sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet, neque justus doleat commune consortium resurgendi; cum præcipuum fructum virtutis exspectet. *Omnes quidem resurgent, sed unusquisque*, ut ait Apostolus, *in suo ordine.* Communis est divinæ fructus clementiæ, sed distinctus ordo meritorum. Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbre fœcundat.

93. Omnes nascimur, omnes resurgemus: sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. *In momento* enim, *in ictu oculi, in novissima tuba mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur.* Quinetiam in ipsa morte quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior. Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem, dicens: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus.* Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere: *Quia nos qui vivimus, non præveniemus eos qui dormierunt.* Non enim communem hunc vivendi loquitur usum, spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset: *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi;* subjecit deinde: *Et nos qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera.*

94. Utique mortuus est Paulus, et passione venerabili vitam corporis cum immortali gloria commutavit: num fefellit ergo qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum? Hoc enim de Enoch legimus, aut Elia: sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Eliæ, ecce ignes, etsi non videntur, parantur; ut justus adscendat, innocens transferatur, et tua vita mori nesciat. Denique apostoli mori nescierunt; unde et dictum est: *Amen, amen dico vobis, multi ex his adstantibus non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo.* Vivit enim qui non habet, quod moriatur in eo, qui non habet ex Ægypto calceamentum aliquod aut vinculum: sed exuit illud priusquam corporis hujus deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus: rapitur et Paulus obviam Christo.

95. Vivunt etiam patriarchæ; neque enim aliter Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, nisi mortui viverent diceretur; Deus enim mortuorum non est, sed viventium. Vivemus et nos, si gesta moresque majorum voluerimus imitari. Miramur patriarcharum præmia, imitemur obsequia: prædicamus gratiam, sequamur obedientiam, non escis inducti, sæculi laqueos incidamus. Arripiamus opportunitatem temporis, præscriptum Legis, clementiam vocationis, desiderium passionis. Exierunt de terra sua patriarchæ, et nos exeamus proposito de corporis potestate; nos exeamus proposito, illi exsilio: sed exsilium non putarunt, quod devotio obiret, non necessitas imperaret. Illi terram solo mutarunt, nos terram cœlo mutemus: illi habitatione, nos spiritu. Illis illuminatum stellis cœlum ostenderit sapientia, nostri cordis oculos illuminet. Sic typus veritati, et veritas concurrit typo.

96. Abraham paratus excipiendis hospitibus, fidelis Deo, impiger ministerio, promtus officio, Trinitatem in typo vidit, hospitalitatem religione cumulavit, tres suspiciens, unum adorans; et personarum distinctione servata, unum tamen Dominum nominabat, tribus hono-

et promovenda castra : et tuba canes in illis, et colligetur omnis turba ad ostium tabernaculi testimonii. Si autem in una tuba cecineris, ad te venient omnes principes et duces Israel, et tuba canetis significationem primam, et promovebunt castra, et constituentur ad Orientem. Et tuba canetis significationem secundum, et promovebunt castra, et constituentur ad Libanum. Et tuba canetis significationem tertiam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Boream. Et tuba canetis significationem quartam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Aquilonem. Significationem tuba canent in promotu eorum. Et cum congregabitis synagogam, tuba canite, et non significationem. Et filii Aaron sacerdotes tubis canent, et erit vobis legitimum æternum in progenies vestras. Si autem exieritis in bellum in terram vestram ad adversarios, qui resistunt vobis, significabitis tubis, et reminiscemini coram Domino et liberationem habebitis a mortuis vestris. Et in diebus lætitiæ vestræ, et in diebus festis vestris, et in neomeniis vestris concinite tubis, et in holocaustis et sacrificiis salutaribus vestris, et erit vobis in commemoratione vestra coram Domino, ait Dominus.

108. Quid igitur, dies festos in potu et in epulis æstimabimus? Sed nemo nos in manducando dijudicet; novimus enim quia Lex spiritalis est : *Nemo ergo nos judicet in escis aliquibus, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut sabbato, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Corpus itaque Christi requiramus, quod vobis quasi novissima tuba vox de cœlo paterna monstravit, tunc cum dicebant Judæi, quia tonitruum factum est illi : corpus Christi, quod iterum tuba nobis novissima revelabit; quoniam *ipse Dominus in jussu Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo : et mortui qui in Christo sunt, resurgent; ubi* enim *corpus, illic et aquilæ :* ubi Christi corpus, ibi veritas.

109. Septima igitur tuba hebdomadis requiem videtur significare, quæ non solum in diebus et annis et periodis æstimatur (unde et jubilæus sacratus est numerus) sed etiam annum septuagesimum comprehendit, quando in Hierusalem regressus est populus, qui septuaginta annis in captivitate duravit. In centesimis quoque et in millesimis sacri observatio numeri minime præteritur; neque enim otiose Deus dixit : *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* Ergo umbra futuræ quietis in diebus, mensibus, annis, mundi ipsius tempore figuratur; et ideo per Moysen mandatur filiis Israel, ut septimo mense, una mensis, singulis fiat requies in memoriale tubarum : nec servile aliquod opus, sed Deo sacrificium offeratur; eo quod in ipso fine hebdomadis, quasi mundi sabbato, spiritalia a nobis non carnalia opera flagitantur. Quod enim carnale, servile; quia animo caro servit : liberum vero innocentia facit, culpa vernaculum.

110. Oportuit igitur per speculum et in ænigmate fieri spiritalia : *Nunc enim per speculum videmus, tunc autem facie ad faciem.* Nunc secundum carnem militamus, tunc spiritu videbimus divina mysteria. Et ideo veræ legis character in nostris moribus exprimatur, qui in Dei ambulamus imagine; quoniam jam Legis umbra transivit : umbra Judæis carnalibus, imago nobis, veritas resurrecturis. Tria enim hæc secundum Legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem : umbram in Lege, imaginem in Evangelio, veritatem in judicio. Sed Christi omnia, et in Christo omnia, quem nunc secundum veritatem videre non possumus : sed videmus quasi in quadam imagine futurorum, quorum umbram in Lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed imago Dei : non vacua imago, sed veritas. Et ideo per Moysen Lex; quia umbra per hominem, figura per Legem, per Jesum veritas. Neque enim veritas aliunde, nisi ex veritate procederet.

111. Si quis ergo hanc imaginem Dei videre desiderat, debet diligere Deum, ut diligatur a Deo : et sit jam non servus, sed amicus, qui mandata Dei fecerit; ut possit introire in nubem, ubi est Deus. Ipse faciat sibi rationa-

biles tubas duas ductiles argento probato, hoc est, pretioso verbo compositas et ornatas; quibus non raucum increpans, terribili sonitu murmur interstrepat, sed sublimes gratiæ Deo continua jubilatione fundantur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique æris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duæ istæ tubæ sunt, per quas divino spiritu Paulus increpuit dicens : *Orabo spiritu, orabo et mente : psallam spiritu, psallam et mente;* alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam.

112. Nec tamen omnium est utraque canere tuba, nec est omnium universam colligere synagogam : sed solis sacerdotibus, et ministris Dei canentibus ista prærogativa defertur; ut quicumque audierit, et sequutus eo fuerit, ubi est Dei gloria, et ad tabernaculum testimonii præmatura intentione convenerit : et opera possit spectare divina, et legitimum illud æternumque domicilium in suæ posteritatis seriem promereri. Tunc enim bellum conficitur, hostis fugatur; quando Spiritus gratia concinit, et mentis industria.

113. Sunt et illæ salutares tubæ, si corde credas, et ore confitearis : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Hac igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur; et ideo semper tibi concinant, ut semper audias Dei vocem : semper te Angelorum prophetarumque oracula excitent atque commoveant, ut ad superiora festines.

114. Hanc intentionem David versabat in pectore, cum dicebat : *Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei; in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Non enim soli hostes harum tubarum sonitu vincuntur : sed et delectationes, et dies festi, et neomeniæ sine his esse non possunt. Nemo enim potest nisi divini hauriat promissa sermonis, et resultantibus credat oraculis, exsultare lætitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporali gratia, et sæculari occupatione vacuatum, Christi repleri luce desideret. Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis adspiret, quæ sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit.

115. Itaque simus prædicatores Domini, et laudemus eum in voce tubæ, non exigua de virtute ejus et vilia sentientes, sed ea quæ possint aurem mentis implere, et intimæ conscientiæ penetrare secretum; ut ea quæ corpori conveniunt, divinitati non putemus aptanda : nec divinæ magnitudinem potestatis humanis viribus metiamur; ut quæramus quomodo quis resurgat, aut quali corpore veniat, aut quemadmodum soluta coeant, lapsa reparentur; hæc enim arbitrio Dei simul ut statuuntur, implentur. Nec sensibilis tubarum exspectatur auditus, sed invisibilis potentia magnificentiæ cœlestis operatur; Deo enim velle pro facto est : nec resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quæ proclivius celebrabitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiritalis mysterii consequamur, gratiamque renovata caro sumat a spiritu, et fulgorem lucis æternæ anima mutuetur a Christo.

116. Sed non solum singulorum, verum etiam universitatis sunt ista mysteria. Adverte enim juxta typum Legis, ordinem gratiæ. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat, quasi præcipuos et electos : cum secunda, suppares meritis, qui secundum Libanum siti, dereliquerint ludibria nationum : cum tertia, eos qui tamquam in mari exagitati istius freto mundi, sæculi hujus fluctibus vacillaverint : cum quarta, illos qui duritiam mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire præcepto; et ideo secundum boream vocati sunt, boreas enim secundum Salomonem durus est ventus.

117. Itaque licet in momento resuscitentur omnes, omnes tamen meritorum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgunt, qui maturo devotionis occursu, et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes, solis æterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis

juxta veteris seriem Testamenti, vel de apostolis juxta Evangelium jure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes, ab errore sacrilego transierunt in Ecclesiæ disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus; ab illis enim lux fidei cœpit, in istis usque ad mundi occasum suscepta duravit. Tertii suscitantur, et quarti, qui ab austro, et qui ab aquilone sunt. His quatuor terra distinguitur, his quatuor annus includitur, his quatuor mundus impletur, his quatuor Ecclesia congregatur. Omnes enim qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis et delectationis æternæ gratiam consequentur; quoniam *venient ab oriente et occidente, ab aquilone et austro, et recumbent in regno Dei.*

118. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur; quandoquidem *a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus, nec est qui se abscondat a calore ejus.* Omnes enim benignus illustrat, nec refutare levem, sed emendare vult: nec excludere durum Ecclesia, sed mollire desiderat. Et ideo in Canticis canticorum eos Ecclesia, in Evangelio Christus invitat dicens : *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis : et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde.*

119. Ecclesiæ quoque vocem invitantis agnosce; dicit enim : *Exsurge, aquilo, et veni, auster; perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum.* Sciens enim jam tunc etiam horum tibi fore opera fructuosa, Christo tuo fructum de talibus pollicebare : et quæ primo te in cubiculum dixisti Regis inductam, diligens ubera super vinum, cum diligentem amares, lactantem quæreres, pericula pro religione contemneres.

120. Deinde a Libano, sponsa, rogaris ut venias, judicio Domini adhuc tota formosa adhuc tota irreprehensibilis. Sic enim scriptum est : *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano.*

121. Postea ipsa jam nullos aquæ lapsus, jam nullos impetus descendentes a Libano pertimescens, aquilonem et austrum advocas, perflari cupiens hortum tuum; ut in aliis unguenta tua defluant, in aliis, multiplices fœcunditatis tuæ fructus offeras Christo.

122. Et ideo *beatus qui custodit verba prophetiæ hujus*, quæ nobis resurrectionem evidentioribus testimoniis revelavit dicens : *Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes ante sedem, et libros aperuerunt : et alius liber apertus est, qui est vitæ : et judicati sunt mortui de scriptis in libris, secundum facta sua. Et dedit mare mortuos, qui in ipso erant : et inferi dederunt mortuos, qui penes se erant.* Ne ergo dubites quemadmodum resurgant, quos inferi revomunt, mare reddidit.

123. Accipe etiam quando promittatur gratia futura justorum : *Et audivi*, inquit, *vocem magnam de throno dicentem : Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum illis; et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum illis erit illorum Deus. Et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor ultra erit.*

124. Compara nunc, si placet, atque contende vitam hanc cum illa vita; et elige, si potes, perpetuam corporis vitam in labore ærumnaque miserabili tantarum commutationum, votorumque tædio, fastidio voluptatum. Nonne si Deus ista perpetuare velit, illa deligeres? Nam si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies ærumnarum; quanto magis ea requies est expetenda, cui futuræ resurrectionis voluptas perpetua succedet : ubi nulla criminum series, nulla illecebra delictorum?

125. Quis in dolore tam patiens, qui non mortem oret? quis in infirmitate tam constans, ut non optet mori se potius, quam debilem vivere? quis in mœrore tam fortis, ut non desideret eo se

vel moriendo defungi? Quod si ipsi nobis dum vivimus, displicemus, cum vivendi finem præstitum esse noverimus; quanto amplius vitæ nos tæderet istius, si sine fine futuros nobis labores hujus corporis cerneremus? Quis est igitur qui se velit mortis exsortem? Aut quid gravius immortalitate miserabili? *Si in hac vita*, inquit, *in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*; non quod in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram præparaverit. Hæc enim peccato obnoxia est, illa præmio reservata.

126. Ipsos cursus breves nostrarum ætatum quantum videmus nobis adferre fastidium? Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi majoris metitur ætatis, juvenis beneficio ævi florentis ingratus, senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit velle mutari; quia ejus nos quod sumus, pœnitet. Denique etiam ipsa post usum vota fastidio sunt: et quæ mereri optavimus, cum meruerimus, abdicamus.

127. Unde non immerito etiam sancti viri prolongatum incolatum suum sæpe doluerunt: doluit David, doluit Hieremias, doluit Elias. Si sapientibus creditur, et hi in quibus divinus Spiritus loquebatur, ad meliora properabant; si reliquorum judicia sciscitamur, ut cognoscamus omnes in unam convenire sententiam; quanti mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt? judicantes videlicet graviorem metum mortis esse, quam mortem. Adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miseriis antefertur! cum expetitur morientis exitus, et evitatur formido viventis.

128. Sed esto, huic vitæ resurrectio præferatur. Quid, philosophi ipsi genus post mortem aliquod repererunt, quo nos uti magis, quam resurgere delectabit? Et illi quidem qui dicunt animas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quæ potest esse gratia, ubi non totus evasi; quæ vita, si in me opus Dei occidat; quæ justitia, si naturæ finis, mors *, sit erranti justove communis; quæ veritas, ut quia ipsa se moveat, et semper moveatur anima, immortalis esse credatur **. Quod nobis in corpore commune cum bestiis, ante corpus quid geratur incertum; nec ex contrariis colligatur veritas, sed destruatur.

129. An vero illorum sententia placet qui nostras animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, in corpora ferarum, variorumque animantium transire commemorant? At certe hæc circeis medicamentorum illecebris composita esse ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent: nec tam illos qui perpessi ista simulentur, quam sensus eorum qui ista confinxerint, velut circeo poculo ferunt in varia bestiarum monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii, quam homines credere in habitum ferarum potuisse mutari? Quanto majoris est prodigii gubernatricem hominis animam, adversam humano generi bestiarum suscipere naturam, capacemque rationis ad irrationabile animal posse transire, quam corporis effigies esse mutatas? Vos ipsi hæc destruitis, qui docetis. Nam magicis incantata carminibus portentosæ hujus conversionis genera tradidistis.

130. Ludunt hæc poetæ, reprehendunt philosophi: et quæ putant ficta de viventibus, hæc arbitrantur vera de mortuis. Illi autem qui ista finxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum errores irridere voluerunt: qui putant quod illa anima quæ miti humilique proposito iracundiam vincere, patientiam adsumere, cruore abstinere consueverat; eadem frementi motu leonis incensa, iræ impatiens, effræna rabie, sitire sanguinem, cædemque possit expetere: et illa quæ populorum fremitus varios regali quodam consilio temperabat, et rationabili voce mulcebat; eadem se inter devia

* Per naturæ finem intellige compositi naturalis dissolutionem, non autem ambarum quibus constat, partium interitum; quandoquidem in eos philosophos disputat, a quibus animæ immortalitas admittebatur, hoc est, in platonicos.

** Cicero, *Tuscul.* 1.

atque deserta ritu luporum patiatur ululare : aut quæ injusto sub onere gemens, duros aratri labores questu miserabili mugiebat ; eadem postea in figuram hominis commutata, levi cornua quærat in fronte *: vel illa quam præpetes prius pennæ usque ad alta cœli per sublime aeris alarum remigiis evehebant; eadem postea volatus jam non suos requirat, et se humani doleat corporis gravitate pigrescere.

131. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis, quod persuasionibus vestris inductus adolescens, prius avem se fuisse fortasse crediderat. Hinc etiam senes plerique decepti sunt, ut gravi immorerentur dolori, cygneis male creduli fabulis, dum putant modulis se mulcendo flebilibus albentem molli pluma mutare canitiem.

132. Hæc quam incredibilia! quam deformia! Quanto illud est convenientius, ut credas secundum naturam, credas secundum usum fructuum cæterorum, credas secundum gestorum exempla, oracula prophetarum, Christi cœleste promissum. Quid vero præstantius, quam ut opus Dei judices non perire, et secundum imaginem et similitudinem Dei factos transferri non posse in effigies bestiarum, cum utique ad similitudinem Dei non corporis sit imago, sed spiritus? Nam quemadmodum homo, cui subjecta sunt animantium genera cæterorum, in subjectum sibi animal meliore sui parte demigret? Non patitur hoc natura, et si pateretur natura, non pateretur gratia.

133. Sed videro quid vos de vobis, gentes, opinionis habeatis; neque enim mirum debet videri, quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius judicetis; ut non inter cœtus ferarum, sed inter Angelorum consortia vos credatis futuros.

134. Habet animus ex hoc jam vitæ amfractu, et terreni corporis colluvione discedere, et ad illa consilia superna contendere, etsi sanctorum sit pervenire, laudem dicere Deo (quam citharizantes illos dicere prophetica lectione comperimus : *Quia magna mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens justæ et veræ viæ tuæ, Rex gentium! Quis non timebit, et magnificabit nomen tuum; quia solus sanctus es, quia omnes gentes venient et adorabunt ante te*) ; videre quoque tuas, Jesu, nuptias, in quibus de terrenis ad cœlestia, concinentibus omnium gaudiis, sponsa deducitur; *ad te enim omnis caro veniet*, jam non sæculo obnoxia, sed spiritui copulata : videre thalamos ornatos byssino, rosis, liliis, et coronis. Cujus enim alterius sic ornantur nuptiæ ? Ornantur enim confessorum livore, martyrum sanguine, liliis virginum, coronis etiam sacerdotum.

135. Hoc sibi præ cæteris David sanctus optavit, ut hæc spectaret et cerneret. Denique ait : *Unam petivi a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam voluptatem Domini.*

136. Juvat hoc credere, sperare delectat : certe non credidisse pœna est, sperasse gratia. Quod si in hoc erro, quia Angelis me post mortem sociari malo, quam bestiis; libenter in hoc erro, neque umquam hac me opinione, dum vivo, fraudari patiar.

137. Quid enim mihi superest solatii, quam quod me citius ad te, frater, spero venturum, nec digressus tui inter nos longa divortia fore; tuisque intercessionibus mihi hoc posse conferri, ut citius desiderantem tui advoces. Quis enim est, qui non sibi debeat istud optare præ cæteris : *ut corruptibile hoc induat incorruptelam, et mortale hoc induat immortalitatem?* ut qui nunc morti corporis fragilitate succumbimus, supra naturam siti, mortem jam timere nequeamus.

---

* *Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.*
Virg.

DE OBITU VALENTINIANI

CONSOLATIO *.

1. Etsi incrementum doloris sit, id quod doleas, scribere; quoniam tamen plerumque in ejus, quem amissum dolemus, commemoratione requiescimus; eo quod in scribendo dum in eum mentem dirigimus, intentionemque defigimus, videtur nobis in sermone reviviscere: signare aliquid de Valentiniani junioris ultimis cordi fuit; ne aut obliterasse silentio bene meriti de nobis pignoris memoriam videremur, atque inhonoratam reliquisse, aut refugisse incentivum dolendi, cum doluisse plerumque solatium sit dolentis: simul cum de ipso aut ad ipsum loquor, tamquam de præsente vel ad præsentem mihi sermo sit.

2. Quid igitur primum defleam? Quid primum amara conquestione deplorem. Conversi sunt dies nobis votorum nostrorum in lacrymas; siquidem Valentinianus nobis, sed non talis qualis sperabatur, advenit. Et iste tamen vel morte sua voluit implere promissum: sed nobis acerbissima est facta ejus, quæ exoptabatur, præsentia. Utinam adhuc nobis abesset, ut sibi viveret! Sed ille non passus, cum audiret Alpes Italiæ hoste infestari barbaro, maluit periclitari se, si Gallias derelinqueret, quam nostro deesse periculo. Magnum crimen agnoscimus imperatoris, quod Romano voluit subvenire imperio! Hæc causa mortis, quæ plena laudis. Solvamus bono principi stipendiarias lacrymas; quia ille nobis solvit etiam mortis suæ stipendium.

3. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes, flent et ignoti, flent et timentes, flent et inviti, flent et barbari, flent et qui videbantur inimici. Quantos iste de Galliis usque huc totius tractu itineris populorum egit gemitus? Omnes enim non tamquam imperatorem sibi, sed tamquam parentem publicum obisse domestico fletu doloris illacrymant, suaque omnes funera dolent. Amisimus enim imperatorem, in quo duo pariter acerbant dolorem, annorum immaturitas, et consiliorum senectus. In his ego fleo, sicut dixit propheta: *Oculi mei caligaverunt a fletu; quia elongavit a me, qui consolabatur me.* Oculi mei non solum corporis, sed etiam mentis hebetati sunt, et quadam cæcitate omnis sensus obductus est; quoniam ereptus est mihi, qui convertit animam meam, et ad spem maximam de summa rerum desperatione revocavit.

4. *Audite omnes populi, et videte dolorem meum. Virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem:* sed cognito quod de Valentiniani essent partibus, liberi reverterunt. Militavit hostis barbarus imperatori adolescenti, et suæ oblitus victoriæ, memor fuit imperialis reverentiæ. Laxavit sponte quos ceperat, excusans quod ignorasset Italos. Nos adhuc murum Alpibus addere parabamus: Valentiniani gratia non exspectavit Alpium vallum, fluenta am-

* In procinctu erat Valentinianus Junior, ut e Galliis in Italiam, quo eum barbarorum irruptionem minitantium metus vocabat, reverteretur, cum e vivis Arbogastis Comitis fraude sublatus fuit, in civitate Vienna, idibus maiis anni 392, in vigilia sacri pentecostes. Illius corpus non ita multo post relatum est Mediolanum, ibique tantisper, quoad Theodosii mandata de sepultura ejus acciperentur, in palatio suo servatum. Allatis demum ab imperatore de hoc litteris, Valentiniani parentalia celebrata sunt, in quibus Ambrosius principem illum anno ætatis 20, ex imperio et vita raptum sequenti oratione prosequutus est.

nium, aggeres nivium, sed Alpes et fluvios supergressa, muro nos sui imperii protexit. Unde prophetici Threni mihi utendum videtur exordio : *Quomodo mœret Italia, quæ abundabat gaudiis? Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ illius in maxillis ejus. Non est qui eam consoletur ab omnibus qui diligunt eam. Omnes qui amant illam, despexerunt eam. Omnis populus ejus ingemiscentes.*

5. Et quia de Hierusalem dictum est : *Plorans ploravit in nocte*; et nostra Hierusalem, id est, Ecclesia, ploravit in nocte; quoniam qui eam splendidiorem fide sua et devotione faciebat, occubuit. Merito ergo plorans ploravit, et adhuc lacrymæ ejus in maxillis ejus. Ubertatem quidem fletuum solet vultus humescentis declarare infusio, cum lacrymis genæ rorant; sed quia scriptum est : *Genæ ejus sicut phialæ aromatis gignentes unguentaria, labia ejus lilia distillantia myrrham plenam*; mystica Ecclesiæ gratia deflentis accipitur, quæ in obitu Valentiniani bonum doloris sui effudit unguentum, et vitam ejus prædicando concelebrat. Cui mors obesse non potuit, eo quod odor prædicationis universorum ore celebrabilis fœtorem omnem mortis abolevit.

6. Flet igitur Ecclesia pignus suum, *et lacrymæ ejus in maxillis ejus*. Quæ sit maxilla audi : *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram*; eo quod in dolore sit patiens, ut pœniteat verberantem. Percussa eras, Ecclesia, in maxilla tua; cum amitteres Gratianum : præbuisti et alteram, quando tibi Valentinianus ereptus est. Merito tibi non in una maxilla, sed in utraque sunt lacrymæ; quia pie germanum utrumque deploras. Ploras igitur, Ecclesia, et fletu genæ tuæ velut fluentibus quibusdam stillicidiis pietatis exundant. Quæ sunt istæ genæ Ecclesiæ? De quibus alibi ait Scriptura : *Ut corium malorum granatorum genæ tuæ*. Istæ sunt genæ in quibus solet nitere verecundia, pulcritudo fulgere : in quibus aut flos juventæ, aut perfectæ ætatis insigne est. In obitu igitur fidelium imperatorum quidam fidei pudor, quædam Ecclesiæ verecundia est : et in tam immatura morte piorum principum omnis Ecclesiæ mœstior pulcritudo est.

7. Plorat Ecclesia in sapientibus suis, qui velut caput Ecclesiæ sunt : *Oculi enim sapientis in capite ejus*. Plorat in oculis, hoc est, in suis fidelibus; quia scriptum est : *Oculi tui sicut columbæ, extra taciturnitatem tuam*; eo quod videant spiritaliter, et noverint ea, quæ viderint, tacere mysteria. Plorat in sacerdotibus suis, qui sunt sicut genæ Ecclesiæ, in quibus est barba Aaron, hoc est, barba sacerdotalis, in quam de capite descendit unguentum. Isti sunt in quibus est pulcritudo Ecclesiæ, in quibus flos ejus gratior, in quibus ætas perfectior : qui velut cortices malorum punicorum decorem foris præferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversæ ætatis et sexus foveant sapientia spiritali; objecti quidem sæculo ad injurias, sed interna mysteria dividentes. Plorat in virginibus suis, quæ sunt sicut lilia, et lilia myrrha plena, candorem integritatis, et mortificatæ corporalis illecebræ gloriam præferentes.

8. In his ergo flet, sicut scriptum est: *Viæ Sion lugent, sacerdotes ejus ingemiscunt, virgines ejus abductæ, et ipsa indignatur intra se*. Et intra se quidem indignatur, ad Valentinianum autem dicit : *Adsumam te, et inducam in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Potum tibi dabo a vino operosi unguenti*, hoc est, multi operis, multi odoris unguento a fluxu malorum granatorum meorum; ut bibat vinum quod lætificat cor hominis, et defluat in eum malorum granatorum fluxus, in quibus multus et diversus est fructus. Sermo enim multorum sensuum, et de diversis Scripturis abundans, sermo Angelorum, sermo apostolorum ac prophetarum, quos uno velut corio Ecclesia sancta complectitur, malorum fluxus est granatorum.

9. Videns hæc Valentinianus integræ plena gratiæ, respondet : *Misericordia Domini quod non defecimus; quia non sunt consummatæ miserationes ejus. Renovabit illas sicut lux matutina*. Multi

sunt gemitus mei, et cor meum defecit. *Sors mea Dominus, dixi; ideo sustinebo eum. Bonus est Dominus sustinentibus eum, animæ quæ quærit eum. Bonum est sperare in salutare Domini. Bonum est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua : sedebit singulariter, et silebit; quia tulit jugum grave.* Et ille quidem se suarum virtutum remuneratione solatur; eo quod in juventute sua labores absorbuit, pericula multa toleravit; jugum maluit grave emendatioris propositi, quam molle illud ac plenum deliciarum, vivida mentis cervice portare.

10. Beatus plane qui vel in senectute correxit errorem, beatus qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. *Beati* enim *quorum tecta sunt peccata*; quia scriptum est : *Desine a malo, et fac bonum, et inhabita in sæculum sæculi.* Quicumque ergo desierit a peccatis, et fuerit ad meliora in quacumque conversus ætate, habebit superiorum indulgentiam peccatorum, quæ fuerit vel pœnitendi confessus affectu, vel corrigendi aversatus ingenio. Sed huic cum plurimis veniæ societas emerendæ; PLURIMI ENIM sunt qui se a peccatis et lubrico juventutis in senectute revocare potuerunt : rarus autem qui in juventute grave jugum seria sobrietate portaverit. Hoc est illud jugum, de quo Dominus in Evangelio ait : *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam : tollite jugum meum super vos.* Si quis ergo antequam gravi oneretur peccatorum sarcina, tulerit jugum in juventute, singulariter sedebit : non cum plurimis conferendus, sed cum illo qui potest dicere : *Quoniam tu singulariter in spe constituisti me.*

11. Sed forte dicas : Quomodo jugum grave dicit Hieremias, cum in Evangelio Dominus dixerit : *Jugum meum suave, et onus meum leve est?* Ac primo disce, quia Græcus *jugum* tantummodo posuit, non addidit *grave*. Tamen et illud adverte, quia etsi ita esset in Threnis, in Evangelio tamen *jugum suave* dixit, et *onus leve*, non jugum leve. Potest enim grave jugum Verbi esse, sed suave : grave adolescenti, grave juveni, cujus ætas est florulentior; ut nolit jugo Verbi subjiciendam animi præbere cervicem. Potest et grave Verbi jugum videri propter onera disciplinæ, austeritatem correctionis, pondus abstinentiæ, restrictionemque lasciviæ; suave tamen esse fructu gratiæ, spe remunerationis æternæ, purioris conscientiæ suavitate. Tamen jugum Verbi suave dixit, onus obedientiæ leve; quoniam ei qui jugum Verbi patienti cervice susceperit, disciplinæ onus grave esse non poterit.

12. Qui ergo tulerit a juventute jugum, singulariter sedebit, et silebit, revelata sibi gaudens divinæ remunerationis æterna mysteria. Aut certe silebit, non opus habens excusatione peccati, quod matura confessione prævenit, et propera correctione deposuit. Non enim dicitur huic : *Quæ in juventute non congregasti, quomodo invenies in senectute?* Potest autem et sic intelligi, quoniam qui cito portaverit jugum Verbi, hoc est, a juventute, non se miscebit cum juvenibus, sed sedebit seorsum et silebit, donec plena se perfectione virtutis erudiat, et magnam induat animo patientiam : dabitque percutienti maxillam suam, etiam cædis contemnens injuriam; ut mandatis obsequatur cœlestibus.

13. Magnum est enim vel abstinere a vitiis juventutis, vel eam in ipso juventutis vestibulo derelinquere, atque ad seriora converti; lubricæ enim et perplexæ sunt viæ juventutis. Denique Salomon ait : *Tria mihi impossibilia sunt intelligere, et quartum quod non cognosco. Vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis in petra, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute.* David autem ait : *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Juvenis enim non solum fragilitate lubricæ ætatis prolabitur, verum etiam ignorantia cœlestium mandatorum plerumque delinquit : cito autem meretur veniam, qui prætendit ignorantiam. Propheta itaque dicit : *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Non dicit : Delicta senectutis meæ, et scientiæ meæ ne memineris : sed quasi propheta qui

cito correxerit et emendaverit vitia juventutis, ætatem ignorantiamque prætendit.

14. Valentinianus quoque etiam in delicto Prophetæ similis ait : *Delicta adolescentiæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Nec solum dixit, sed etiam ante correxit errorem, quam disceret esse lapsum alicujus erroris. Itaque dicit : Correctionem juventutis meæ ne memineris. ERROR IN PLURIBUS EST, in paucis correctio.

15. Et quid jam de aliis dicam, qui etiam ludo juventutis putaverit abstinendum, resecandam ætatis licentiam, severitatis publicæ duritiem molliendam, lenitatem senectutis in alienis annis deferendam ei, qui in periculum convicti criminis vocaretur? Ferebatur primo ludis circensibus delectari : sic istud abstersit, ut ne solemnibus quidem principum natalibus, vel imperialis honoris gratia circenses putaret esse celebrandos. Aiebant aliqui ferarum cum venationibus occupari, atque ab actibus publicis intentionem ejus abduci : omnes feras uno momento jussit interfici.

16. Audire in consistorio negotia, et Danielis spiritu, in quibus dubitarent senes, vel personæ alicujus contuitu ducerentur, congruam vero adolescentem videres senilemque ferre sententiam. Jactabant invidi, quod præmature prandium peteret : cœpit ita frequentare jejunium, ut plerumque ipse impransus convivium solemne suis Comitibus exhiberet : quo et religioni sacræ satisfaceret, et principis humanitati *.

17. Scenicæ cujusdam forma ac decore deperire Romæ adolescentes nobiles nuntiabatur : jussit eam ad comitatum venire. Missus pretio depravatus, sine mandati effectu rediit : alterum misit, ne voluisse emendare vitia adolescentum, et non potuisse videretur. Datus est obtrectandi aliquibus locus; deductam tamen numquam aut spectavit, aut vidit. Postea redire præcepit; ut et omnes agnoscerent irritum ejus non esse mandatum, et adolescentes doceret ab amore mulieris temperare, quam ipse qui potuit habere in potestate, despexerat. Et hæc fecit, cum adhuc non haberet uxorem, et tamen exhiberet sui tamquam vinctus conjugio castitatem. Quis tam Dominus servi, quam ille sui corporis fuit? Quis tam aliorum arbiter, quam ille suæ censor ætatis?

18. Quid de pietate ejus loquar? qui cum homines nobili ortos genere, et locupleti prosapia, quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis * accusator urgeret, præfectus insisteret; respondit ut nihil cruentum sanctis præsertim diebus statueretur. Et cum post aliquot dies accusatoris legeretur libellus, calumniam pronuntiavit, accusatum libere, donec præfectus cognosceret, observare jussit. Neque ante aut postea quisquam tanti criminis sub adolescente imperatore formidavit invidiam. Risit adolescens, quod robusti metuunt imperatores.

19. Miserat propter recuperanda templorum jura, sacerdotiorum profana privilegia, cultus sacrorum suorum, Roma legatos; et, quod est gravius, senatus nomine nitebantur. Et cum universi, qui in consistorio aderant, christiani pariter atque gentiles dicerent esse reddenda; solus velut Daniel, excitato in se Dei Spiritu, arguebat perfidiæ christianos, gentilibus obviabat dicens: Quod pius frater eripuit, quomodo a me putatis esse reddendum? cum in eo et religio lædatur et frater, a quo se nollet pietate superari.

20. Et cum paterno conveniretur exemplo, quod sub patre suo ea nullus abstulerat, respondit : Patrem meum laudatis, quia non abstulit; nec ego abstuli. Numquid pater meus reddidit, ut me debere reddere postuletis? Postremo etiamsi pater reddidisset, frater abstulerat, imitatorem in ea parte fratris esse me mallem. Aut numquid meus pater augustus fuit, et frater non fuit?

* Mos erat ut imperator solemnia ducibus suis convivia præberet, quibus non interesse non poterat, maxime cum ex iisdem ducibus plurimi adhuc ethnicam sequerentur religionem.

* Hoc est affectati imperii ac regii nominis.

Par utrique debetur reverentia, et par utriusque est circa rempublicam gratia. Utrumque imitabor : ut et non reddam quod pater reddere non potuit; quia nullus abstulerat : et servem quod a fratre est constitutum. Postulet parens Roma alia quæcumque desiderat : debeo affectum parenti, sed magis obsequium debeo salutis auctori.

21. Quid de amore provincialium loquar, vel quo eos ipse complectebatur, vel qui ab iis consultori suo rependebatur, quibus nihil umquam indici passus est? Præterita, inquit, non queunt solvere, nova poterunt sustinere? Ex hoc laudant provinciæ Julianum : et ille quidem in robusta ætate, iste in processu adolescentiæ : ille plurima reperit, et exhausit omnia; iste nihil invenit, et omnibus abundavit.

22. Audivit in Transalpinis partibus positus, ad Italiæ fines barbaros propinquasse, sollicitus ne alieno hoste suum regnum adtentaretur, venire properabat, cupiens dimittere Gallicana otia, et pericula nostra suscipere.

23. Hæc mihi cum aliis communia. Illa privata, quod sæpe me appellabat absentem, et a me initiandum se sacris mysteriis præferebat. Quin etiam cum rumor quidam ad Viennensem pertulisset urbem, quod invitandi ejus ad Italiam gratia eo pergerem; quam gaudebat, quam gratulabatur me sibi optato adfore! Mora ei adventus mei prolixior videbatur. Atque utinam adventum ipsius nullus prævenisset nuntius!

24. Jam promiseram me profecturum, respondens vel honoratis * petentibus, vel præfecto, ut tranquillitati Italiæ consuleretur, me sicut superfluo ingerere non possem propter verecundiam, ita necessitatibus non defuturum. Confirmatum hoc erat : ecce postridie litteræ de instruendis mansionibus, invectio ornamentorum regalium, aliaque ejusmodi quæ ingressurum iter imperatorem significarent. Quibus rebus ab ipsis a quibus fuerant postulata, intermissa legatio est.

25. Reus mihi videbar speratæ meæ præsentiæ nec impletæ : sed utinam viventi tibi hunc deberem reatum! Excusarem quod nulla tua audissem pericula, nullas tuas accepissem litteras, quod non potuissem propriis animalibus occurrere, etiamsi iter ingressus essem. Itaque securus veniæ, dum dies subduco, adventus tui iter lego; ecce rescriptum accipio, ut sine mora pergendum putarem, eo quod vadem fidei tuæ habere me apud comitem tuum velles. Num restiti? num moratus sum? Additur eo ut properarem ocius, nec arbitrarer causam itineris mei synodum Gallorum esse episcoporum, propter quorum frequentes dissensiones crebro me excusaveram : sed ut ipse baptizaretur.

26. In ipso egressu gestarum jam rerum indicia potui cognoscere, sed properandi studio nihil advertere poteram. Jam superabam Alpium juga, et ecce nuntius amarus mihi et omnibus de tanti morte imperatoris. Reflexi iter, et fletibus meis lavi. Quibus ego votis omnium proficiscebar! quo gemitu omnium revertebar! non enim imperatorem sibi, sed salutem ereptam putabant. Quanto ipse angebar dolore, primum quod tantus princeps, quod dulce pignus meum, quod ita mei cupidissimus occidisset! Quos ego æstus ejus illo biduo fuisse comperi, quo litteris quas ad me miserat, supervixit! Vesperi profectus est silentiarius, tertio die mane quærebat jamne remeasset, jamne venirem : ita sibi salutem quamdam venturam arbitrabatur.

27. O juvenis optime, utinam te viventem invenire potuissem, utinam te dilatio aliqua meo reservasset adventui! Nihil de aliqua mei virtute polliceor, nihil de ingenio atque prudentia : sed quanta ego cura inter te et Comitem tuum, quanta sedulitate concordiam et gratiam refudissem! Quam me ipsum pro tua obtulissem fide, quam in me ipsum eos recepissem, quibus ille se timere dicebat *! Certe si Comes non esset inflexus, tecum remansissem.

* Quinam dicantur honorati, explicatum est ad lib. 2 *Offic.* c. 29, n. 150.

* Significat Arbogastem timorem prætendisse, ne quibusdam suarum partium periculum crearetur ab imperatore.

Præsumebam de te, quod ipse me audires, si pro te non esse auditum videres.

28. Multa habueram, quæ tenerem : nunc nihil habeo præter lacrymas et fletus. Quotidie mihi major ad dolorem es, crescis ad gemitum. Omnes quanti me feceris protestantur : omnes absentiam meam causam tuæ mortis appellant. Sed non sum Elias, non sum propheta, ut potuerim futura cognoscere : sed sum vox clamantis in gemitu, quo possim deflere præterita. Quid enim habeo quod melius faciam, quam ut tibi lacrymas pro tanto tuo in me affectu rependam? Ego te suscepi parvulum, cum legatus ad hostem tuum pergerem : ego Justinæ maternis traditum manibus amplexus sum : ego tuus iterum legatus repetivi Gallias, et mihi dulce illud officium fuit pro salute tua primo, deinde pro pace atque pietate, qua fraternas reliquias postulabas : nondum pro te securus, et jam pro fraternæ sepulturæ honore sollicitus.

29. Sed revertamur ad Threnos, et ipsa doloris ingrediamur viscera : *Quid testabor*, inquit, *tibi*, *aut quid adsimilabo tibi*, *filia Hierusalem? Quis salvam te faciet*, *et quis consolabitur te*, *virgo filia Sion? quia magna facta est super te contritio tua*. *Quis sanabit te?* Quis autem me consolabitur, a quo alii petunt consolationis officium? *Implevit me amaritudine*, *inebriavit me felle*. *Ventrem meum doleo*, *ventrem meum doleo*, ut prophetico utar eloquio; quoniam quem in Evangelio eram generaturus, amisi.

30. Sed ille non amisit gratiam, quam poposcit, qui mihi in sermone, quo utebar ad plebem, hodie resurrexit. Nam cum in tractatum incidissem propositæ lectionis, quod populus pauper benediceret Deum; quærere cœpi quis esset hic populus, et distinguere quod esset populus, alter dives, alter pauper : dives Judæorum, pauper Ecclesiæ : dives ille eloquiis sibi creditis, iste pauper aliena eloquia mutuatus. Merito pauper; quia congregatus a paupere est, illo videlicet, qui pauper factus est, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur : exinanivit enim se, ut omnes repleret.

31. Sed quomodo pauper qui habebat æternitatis divitias, et plenitudinem divinitatis? Denique in carne erat, et dicebat : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis*. Et alibi ad Petrum dicit : *Tibi dabo claves regni cœlorum*. Hic ergo pauper, qui regnum cœleste donabat? Sed audi quomodo pauper : *Tollite*, inquit, *jugum meum super vos*; *quia mitis sum*, *et humilis corde*. Ideo et populus ejus pauper est, non indigentia, quem divite illo populo video ditiorem; non solum enim oracula prophetarum, sed etiam apostolorum meruit divino fusa Spiritu habere præcepta.

32. Non ergo inopia pauper, sed pauper spiritu, cui dictum est : *Beati pauperes spiritu*; *ipsorum est enim regnum cœlorum*. Vere beati pauperes, qui acceperunt quod divites non habebant. Ex hoc numero est ille propheticus pauper, de quo scriptum est : *Iste pauper clamavit*, *et Dominus exaudivit eum*. Ex hoc populo ille, qui ait : *Argentum et aurum non habeo*, *sed quod habeo*, *hoc do tibi* : *In nomine Jesu Nazareni surge*, *et ambula*. Ille ergo pauper auctor populi pauperis dicit : *Deus*, *laudem meam ne tacueris*; *quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est*. *Loquuti sunt super me lingua dolosa*, *et sermonibus odii circumdederunt me*, *et expugnaverunt me gratis*. *Pro eo ut me diligerent*, *detrahebant mihi* : *ego autem orabam*. Bonum scutum oratio, quo omnia adversarii ignita spicula repelluntur. Orabat ergo Dominus Jesus, et ejus imitator Valentinianus orabat.

33. Sed forte dicatur : Quid ei profuit sua oratio? Ecce in primo vitæ occidit cursu. De celeritate mortis, non de genere loquor; non enim accusationis voce utor, sed doloris. Sed etiam Dominus orabat, et crucifixus est; hoc enim orabat, ut peccatum mundi tolleret. Audiamus ergo quid oret Christi discipulus : utique quod magister docuit. Docuit autem ut vigilemus et oremus, ne ingrediamur in tentationem, hoc est, ne incidamus in peccatum. Hæc est enim tentatio christiani, si in suæ animæ periculum prolabatur : mortem autem timere non est perfectionis.

34. Rogare autem quis debet et pro inimicis suis, orare etiam pro persequentibus, sicut Dominus orabat, dicens: *Pater, dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt.* Vide clementiam magnam. Illi suum persequebantur auctorem, ipse adversariis etiam gravia peccata donabat; quin etiam ignorantiæ velamine excusabat admissum, dicens: *Quia nesciunt quid faciunt;* nam si scirent, Dominum non persequerentur suum, in cujus potestate ac jure salutem esse suam arbitrarentur. Et quia non sola Christi persecutores ejus erant morte contenti, addebant maledicta atque convicia, ut ait ipse: *Maledicent ipsi, et tu benedices.* Docuit nos quod timere maledicta persequentium minime debeamus, cum habeamus benedictionis auctorem: nec movere nos convicia debeant, ubi præsul est, qui possit auferre maledicta.

35. Quid illud quod mori non timuit? Immo pro omnibus se obtulit, dicens quod frustra innoxii in invidiam vocarentur, quod frustra propter se alii periclitarentur *: sibique potius mortem optabat, ne ipse aliis causa mortis esset. Hoc est illud Evangelicum Domini in ipsa sui captione dicentis: *Si me quæritis, sinite hos abire.* Occidit itaque pro omnibus quos diligebat, pro quo amici sui parum putabant, si omnes perirent.

36. Advertimus quem circa amicos suos habuerit animum, quem erga germanas suas habuerit affectum consideremus. In ipsis requiescebat, in ipsis se consolabatur, in ipsis relaxabat animum, et fessa curis corda mulcebat. Rogabat eas, ut si quo pueritiæ suæ lapsu, si sermone aliquo offensæ a fratre viderentur, ignoscerent, veniam sibi a Domino Deo deprecarentur. Manus, capita sororibus osculabatur, immemor imperii, memor germanitatis: et quanto magis aliis potestatis jure præstaret, hoc se magis humilem sororibus exhibebat. Rogabat ut non meminissent injuriæ, meminissent gratiæ.

37. Acciderat ut quoddam de earum possessione audiret negotium; tantus enim erat, ut etiam in causa sororum æquus fore arbiter a provincialibus æstimaretur: quod etsi circa sanctas necessitudines suas caritate propenderet, tamen pietatem suam justitia temperaret. Audivit negotium non de jure, sed de possessione prædii. Hinc pietas pro sororibus, inde misericordia pro orphani causa certabat; ut pro eo apud ipsas interveniret sorores. Remisit ad judicem publicum negotium, ne aut jus, aut pietatem læderet. Privatim tamen, quantum ex proposito nobilium puellarum advertimus, pium sanctis sororibus impressit affectum; ut concedendi prædii voluntatem haberent, indicium darent. Vere dignæ tanto fratre germanæ, quæ id quod mater sibi reliquerat, mallent de suo potius jure laxare, quam fratrem in sua causa verecundiam sustinere.

38. Hæc est vobis, sanctæ animæ, hæreditas pretiosior fraternæ laudis et gloriæ, his vos pius frater nobiliores et ditiores reddidit, qui caput vestrum non gemmis onerabat, sed osculis: manus vestras non tam regalibus ambiebat insignibus, quam imperatorio ore lambebat. In vestræ fructu præsentiæ omne ponebat solatium, ut nec ipsam nimie desideraret uxorem. Ideo nuptias differebat, quia plus eum vestræ gratiæ pascebat affectus. Hæc vobis desiderio amplius, quam dolori sint; ut fraterna gloria plus reficiat mentem, quam dolor torqueat. Pascunt frequenter et lacrymæ, et mentem allevant: fletus refrigerant pectus, et mœstum solantur affectum.

39. Durum quidem funus videtis; sed stabat et sancta Maria juxta crucem Filii, et spectabat Virgo sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem non lego. Unde dixit ei Filius: *Mulier, ecce filius tuus. Et discipulo dixit: Ecce mater tua;* hæreditatem illis caritatis suæ et gratiæ derelinquens. In quo vobis, pia pignora, quoniam fratrem vestrum servare propter mea peccata non merui, affectum paternum exhibere desidero. Illum intueor in vobis, illum teneo, illum puto esse mihi præsentem; immo,

* Hinc intelligas Arbogastem quosdam ex amicis Valentiniani ad necem poposcisse tamquam sibi infensos.

utrumque germanum*, quos velut oculos mihi effossos arbitror. FELICIUS EPISCOPOS persequuntur imperatores, quam diligunt. Quanto mihi beatius Maximus minabatur? In illius odio laus erat, in horum amore supplicii feralis hæreditas. Utinam, filii, pro vobis licuisset hunc spiritum fundere! Compendium doloris inveneram, et gloriosius mihi fuerat pro tantis obire pignoribus.

40. Sed ad vestram, sanctæ filiæ, consolationem revertar, quamvis rerum gestarum acerbitas vim omnem consolationis absorbeat. Quæ si brevis sit, nihil affert quo mœstum affectum demulceat: sin prolixior, longiorem affert admonitionem doloris. Quo enim prolixior fueris, hoc magis in consolando afficies eum, quem consolari velis, et diutius mœrorem ejus tenebis.

41. Non igitur velut penicillo quodam sermonis mei vestras abstergam lacrymas; neque enim id facere vellem, etiamsi possem: EST ENIM piis affectibus quædam etiam flendi voluptas, et plerumque gravis lacrymis evaporat dolor. Sed id postulo, ne vel infixum pectori vestro fratrem duris gemitibus revellatis, vel avertatis planctibus, vel requiescentem excitetis. Ille vobis maneat in corde, ille vivat in pectore, ille amplexibus piis hæreat, ut solebat; ille fraterna oscula premat, ille semper in oculis sit, semper in osculis, semper in alloquiis, semper in mentibus; ille jam talis, ut ei nihil timeatis sicut ante. Obliviscamini ejus ærumnam, teneatis gratiam. Ille vobis auxiliaturus speretur, ille noctibus præsul adsistat, illum a vobis jam nec somnus excludat. Propter ipsum delectet quies, ut vobis gratior revertatur. In vobis est, filiæ, ut fratrem vobis jam nemo possit auferre.

42. Sed corpus ejus tenere desideratis, tumulum circumfusæ tenetis. Ille tumulus fratris vobis habitatio sit, ille sit aula palatii, in quo cara vobis membra requiescent.

43. Quod si me ad illum revocatis dolorem, quod cito excessit e vita: nec ego abnuo immatura obisse ætate, quem nostræ vitæ temporibus fulcire cuperemus; ut de nostris annis viveret*, qui fungi non potuit suis.

44. Sed quæro utrum aliquis sit post mortem sensus, an nullus? Si est, vivit; immo quia est, vita jam fruitur æterna. Quomodo enim non habet sensum, cujus anima vivit, et viget, et remeabit ad corpus; et faciet illud, cum refusa fuerit, reviviscere? Clamat Apostolus: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et cæteri qui spem non habent. Nam si credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit; ita et Deus illos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Manet ergo eos vita, quos manet resurrectio.

45. Quod si gentes, quæ spem resurrectionis non habent, hoc uno se consolantur, quod dicant quod nullus post mortem sensus sit defunctorum, ac per hoc nullus remaneat sensus doloris: quanto magis nos consolationem recipere debemus; quia mors metuenda non sit, eo quod finis sit peccatorum: vita autem desperanda non sit, quæ resurrectione reparatur? Job quoque docet nec mortem timendam, et potius optandam piis, dicens: *Utinam in inferno me custodires, et absconderes me, donec mitigetur ira tua, et constituas mihi tempus, in quo memor sis mei. Si enim mortuus fuerit homo, vivet. Consummans dies vitæ meæ sustinebo, donec iterum fiam. Tunc vocabis, et ego tibi obediam: opera autem manuum tuarum ne despicias.*

46. Esto tamen, dolendum sit quod primæva obierit ætate; gratulandum tamen quod virtutum stipendiis veteranus decesserit. Tanta enim fuit emendatio vitæ ejus in illo omnibus lubrico adolescentiæ tempore, tanta laus morum ejus, ut omnem memoriam doloris obducat. Quod enim obiit, fragilitatis est: quod talis fuit, admirationis. Quam beata fuisset respublica, si eum diutius servare potuisset! Sed quia vita sancto-

* Gratianum et Valentinianum.

* Alluditur ad solemnem acclamationis formulam:
De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.

rum non hic in terris est, sed in cœlo (justis *enim vivere Christus, et mori lucrum, quia dissolvi et cum Christo esse multo melius*) dolendum est quod nobis cito raptus sit, consolandum quod ad meliora transierit.

47. Denique David moriturum filium flebat, mortuum non dolebat. Flebat, ne sibi eriperetur : sed flere desivit ereptum, quem sciebat esse cum Christo. Et ut scias verum esse quod adsero, incestum Ammon filium flevit occisum, parricidam Abessalon doluit interemtum, dicens : *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon;* innocentem filium non putavit esse lugendum; quia illos sibi periisse pro scelere, hunc pro innocentia credidit esse victurum.

48. Nihil ergo habetis quod gravissime doleatis in fratre : homo natus est, humanæ fuit obnoxius fragilitati. Nemo se redimit a morte, non dives, non ipsi reges; immo ipsi gravioribus subjacent. Job dixit : *Numerati anni dati sunt potenti, timor autem ejus in auribus ejus; quando videtur habere pacem, tunc veniet ejus eversio.* Vobis quoque ipsis tam acerba incidisse patienter ferre debetis, quæ videtis vobis communia esse cum sanctis. Etiam David amissis filiis destitutus est : optasset illos tales obire, qualis vobis frater ereptus est : ille crimina doluit, non exitum filiorum.

49. Sed esto fuerit ingemiscendum. Quousque luctus tempora protrahuntur? Duorum mensium curricula in fraterni funeris quotidiano clausistis amplexu. Sola in Scripturis Jephte filia fletus sui tempora postulavit, cognito quod pater ejus profecturus ad prælium voverat quia id rerum potitus offerret Domino, quod sibi primum occurreret. Post victoriam revertenti occurrit filia, gnara pietatis, ignara promissi. Vidit eam, et ingemuit pater, dicens : *Heu me, filia, impedisti me, in stimulum doloris facta es mihi. Ego enim aperui os meum de te ad Dominum, et non potero avertere.* Illa dixit ad eum : *Pater, si in me aperuisti os tuum, fac mihi ut exiit de ore tuo.* Et iterum dixit : *Sine me mensibus duobus, et vadens flebo in montibus super virginitatem meam ego et compares amicæ meæ.* Itaque duobus exactis regressa mensibus, sacrificii munus implevit : quæ decreto populi Israel quaternis in anno diebus ab ejusdem plebis feminis deplorabatur.

50. Ad deflendum igitur suæ virginitatis florem duos sat esse menses Jephte filia judicavit, et adhuc non venerat resurrectio; et hoc spatio temporis satis putavit a paucis se esse defletam : vobiscum omnes populi defleverunt, omnes ingemuerunt provinciæ; et adhuc parva putatis vestra hæc esse supplicia? Si fratrem vestro redimere possetis exitio, nollet tamen ille vestra afflictione resuscitari; quia se melius vivere credidit in vobis, qui optavit potius se ipsum mori, quam vestram videre injuriam, qui pro vobis se libenter fuit paratus offerre, qui ipso nostri doloris die dicitur hanc solam emisisse vocem : Væ miseris sororibus meis! Itaque magis vestram destitutionem, quam suam mortem dolebat.

51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit; et ideo præ cæteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam, quam desideravit : non habet, quam poposcit? Certe quia poposcit, accepit. Et unde illud est : *Justus quacumque morte præventus fuerit, anima ejus in requie erit.*

52. Solve igitur, Pater sancte, munus servo tuo, quod Moyses quia in spiritu vidit, accepit : quod David, quia ex revelatione cognovit, emeruit. Solve, inquam, servo tuo Valentiniano munus, quod concupivit : munus quod poposcit sanus, robustus, incolumis. Si affectus ægritudine distulisset; tamen non penitus a tua misericordia esset alienus, qui celeritate temporis esset, non voluntate fraudatus. Solve ergo servo tuo munus gratiæ tuæ, quam ille numquam negavit, qui ante diem mortis templorum privilegia denegavit, his urgenti-

bus, quos revereri posset. Adstabat virorum caterva gentilium, supplicabat senatus : non metuebat hominibus displicere ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit Spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam.

53. Aut si quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet : ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronentur; non enim coronantur; si non initiantur. Quod si suo abluuntur sanguine, et hunc sua pietas abluit et voluntas.

54. Ne quæso eum, Domine, a fratre sejungas, nec jugum hoc piæ germanitatis patiaris abrumpi. Hic tuus jam, et tuo judicio vindicatus, periclitatur amplius Gratianus, si separetur a fratre, si non mereatur esse cum eo, per quem meruit vindicari. Quas ille nunc manus ad te, Pater, erigit! quas pro fratre preces fundit! quo ei inhæret amplexu! quemadmodum sibi eum non patitur avelli!

55. Adest etiam pater, qui militiam sub Juliano, et tribunatus honores fidei amore contemsit. Dona patri filium, fratri germanum suum, quorum utrumque imitatus est : alterum fide, alterum devotione pariter atque pietate in templorum privilegiis denegandis. Quod patri defuerat, adjunxit : quod frater constituit, custodivit. Et huic adhuc intercessionem adscisco, cui remunerationem præsumo!

56. Date manibus sancta mysteria, pio requiem ejus poscamus affectu. Date sacramenta cœlestia, animam nepotis nostris oblationibus prosequamur. Extollite populi mecum manus in sancta, ut eo saltem munere vicem ejus meritis rependamus. Non ego floribus tumulum ejus adspergam *, sed spiritum ejus Christi odore perfundam. Spargant alii plenis lilia calathis, nobis lilium est Christus. Hoc reliquias ejus sacrabo, hoc ejus commendabo gratiam. Numquam ego piorum fratrum separabo nomina, merita discernam. Scio quod Dominum commemoratio ista conciliet, et copula ista delectet.

57. Nec putet aliquis quidquam meritis eorum obitus celeritate detractum. Raptus est Enoch, ne malitia mutaret cor ejus : et Josias decimo octavo anno regni sui ita Domini pascha celebravit, ut omnes retro principes devotione superaret, nec diutius fidei suæ meritis supervixit; immo quia plebi Judææ grave imminebat exitium, rex justus ante sublatus est. Metuo ergo ne et tu nobis aliqua nostri offensione sis raptus, ut octavo decimo regni tui anno imminentis mali acerbitatem, quasi justus evaderes.

58. Sed jam cara mihi complectar viscera, et debito condam sepulcro : prius tamen singula membra perspiciam. Valentinianus meus, *juvenis meus, et candidus et rubeus*, habens in se imaginem Christi; talibus enim prosequitur Ecclesia in Canticis Christum. Nec injuriam putes : charactere Domini inscribuntur et servuli, et nomine imperatoris signantur milites. Denique et ipse Dominus dixit : *Nolite tangere christos meos*; et : *Vos estis lux mundi.* Et Jacob dixit : *Juda, te laudabunt fratres tui.* Ad filium loquebatur, et Dominum revelabat. Et de Joseph dictum : *Filius meus ampliatus, filius meus ampliatus Joseph*, et Christum significabat.

59. Licet ergo et mihi charactere Domini signare servulum : *Juvenis meus candidus et rubeus, electus e decem millibus.* Electus est filius meus, cum post mortem patris parvulus adsacisceretur imperio. *Caput ejus aurum cephas, oculi ejus sicut columbæ super abundantiam aquarum. Ibi* enim *sedimus, et flevimus*, dixerunt qui inde venerunt.

60. *Venter ejus pyxis eburnea*, qui reciperet oracula Scripturarum, ut posset dicere : *Ventrem meum doleo*, sicut dixit propheta; dicit enim hæc, qui imitator est Christi.

61. *Genæ ejus sicut phialæ aromatis*, quibus Christi influebat unguentum.

62. *Labia ejus sicut lilia distillantia, myrrha plena. Manus ejus tornatæ*, au-

* Totus e Virgilio imitatus locus est, *Æneid. l.* 6 :

. . . . *Manibus date lilia plenis;*
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. . . . . .

reæ, plenæ Tharsis; eo quod in verbis ejus justitia refulgeret, in factis et operibus reniteret gratia: in quo et plenum virtutis et authoritatis regalis esset alloquium, nec inflexa aliquo mortis terrore constantia, et factorum pretiosa et emendata correctio; omnis enim bonus operarius manus Christi est.

63. *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium.* Quam dulcia enim omnia judicia ejus universorum faucibus adhæserunt! Quanta gratia sermones ipsius singuli recensentur! Quemadmodum, fili, desideraris a populis! Mihi certe impressisti, quæ pectore teneo verba illa postrema, quibus me vadem tuum fieri postulabas. Reliquisti ipse de me testimonium judicii gloriosi. Ego tibi fidem meam exhibere non potui, quam parabam; dixi tamen absens, et dicentem me fidem pro te Christus audivit. Tenetur in cœlo sponsio mea, etsi non tenetur in terris: obligatus sum Deo, etsi non potui hominibus obligari.

64. Loquutus sum de corpore tuo, nunc alloquar animam tuam dignam propheticis ornamentis. Iisdem igitur utar exordiis: *Quænam est hæc prospiciens sicut diluculum, speciosa ut luna, electa ut sol?* Videor mihi te videre fulgentem, videor audire dicentem: Diluculum mihi est, pater. *Nox* terrena *præcessit, dies* cœlestis *appropinquavit.* Prospicis nos igitur, sancta anima, de loco superiore, tamquam inferiora respiciens. Existi de tenebris istius sæculi, et ut luna resplendes, ut sol refulges. Et bene ut luna; quia et ante in umbra licet istius corporis refulgebas, et terrarum tenebras illuminabas: et nunc lumen a sole justitiæ mutuata clarum diem ducis. Videre igitur videor te tamquam de corpore recedentem, et repulsa noctis caligine surgentem diluculo sicut solem appropinquantem Deo, et rapido volatu sicut aquilam, quæ terrena sunt relinquentem.

65. *Convertere, Solamitis, convertere; et videbimus te.* Convertere ad nos pacifica; ut gloriam tuam sororibus tuis monstres, et incipiant se tuæ quietis et gratiæ securitate solari. Semel tantum ad nos convertere, ut te videamus, et rursus convertere, atque ad Hierusalem illam civitatem sanctorum tota intentione festina. Aut certe quia ad animam piam Christus hoc dicit, jubet illam paulisper converti; ut nobis gloria ejus appareat, et requies futura cum sanctis: et postea præcipit eam ad illud supernum sanctorum festinare consortium.

66. *Quid videbitis,* inquit, *in Solamitide, quæ venit sicut chori castrorum?* hoc est, in ea quæ multum et adversus plurimos in corpore præliata est. Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas sæculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones. Audivit a Domino: *Convertere Solamitis.* Conversa est ad pacem semel in sæculo, conversa est iterata communione ad gratiam Christi; et ideo pulcra conversio ejus in sæculo, pulcherrimus incessus ejus et volatus in cœlum.

67. Unde meretur audire: *Speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab*, hoc est, filia principis; speciosos enim processus habuisti in corpore, tamquam calceamento eo usa, non ut involucro; ut quasi superior et eminentior, quo velles tuum circumferres sine ulla offensione vestigium: vel certe sicut calceamentum illud exsolveres, sicut Moyses fecit, cui dictum est: *Solve calceamentum pedum tuorum.*

68. Dicit igitur tibi nunc pater Aminadab, ille populi princeps: *Audi, filia, et vide quoniam concupivit rex speciem tuam. Speciosi* ergo *facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab. Moduli femorum tuorum similes torquibus,* hoc est, consonans sibi in omnibus factis tuis gratia atque moderatio, magnorum æquavit insignia triumphorum. Denique moderatione tua et tranquillitate pacifica nec Gallia hostem sensit, et Italia hostem repulit, qui ejus finibus imminebat. Torques autem insignia esse victoriæ dubitari non potest, cum ii qui in bello fortiter fecerint, torquibus honorentur.

69. *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto. Venter tuus acervus*

tritici, muniti inter lilia. Cervix tua sicut turris eburnea. Oculi tui sicut stagna in Esebon. Bonus umbilicus animæ, virtutum omnium capax, sicut crater ab ipso fidei auctore tornatus; Sapientia enim in cratere miscuit vinum suum, dicens: *Venite, edite panes meos, et bibite vinum, quod miscui vobis.* Umbilicus ergo iste tornatus omni decore virtutum non deficit mixto. Venter quoque ejus non solum justitiæ velut frumentario cibo replebatur, sed etiam gratia suavitateque florebat sicut lilium. Cervix quoque ejus candida et pura, jugo Christi sponte subjecta, cogitationes rationabiles, fidei odor, circumcisionis adtentio, ornatus capitis gloriosus; quod non regalia diademata, sed Dominici sanguinis insignia coronarent.

70. Merito tamquam rex peccati victor, et cœlesti corona redimitus adscendit, cujus animæ dicit Deus Verbum: *Quam pulcra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis!* Pulcra per virtutis decorem, suavis per gratiam. Procera sicut palma, quæ vincentis est præmium.

71. Huic adscendenti animæ Gratianus frater occurrit, et complexus eam dicit: *Ego fratri meo, et super me conversio ejus;* vel quod sibi eum cupiat inhærere, vel quod pietate fraterna quasi advocatus adsistat, dicens conversionem ejus etiam suæ gratiæ præferendam.

72. *Veni,* inquit, *frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo surgamus in vineas,* hoc est, venisti eo ubi diversarum virtutum fructus pro singulorum meritis deferuntur, ubi abundant meritorum præmia. Exeamus ergo in agrum, in quo non vacuus labor, sed fœcundus proventus est gratiarum. Quod in terris seminasti, hic mete: quod ibi sparsisti, hic collige. Aut certe veni in illum agrum, qui est odor Jacob, hoc est, veni in gremium Jacob, ut sicut Lazarus pauper in Abrahæ sinu, ita etiam tu in Jacob patriarchæ tranquillitate quiescas; sinus enim patriarcharum recessus quidam est quietis æternæ. Merito ergo Jacob ager est fructuosus, sicut Isaac patriarcha testatus est dicens: *Ecce odor filii mei, tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus.*

73. *Requiescamus,* inquit, *in castellis,* ostendens illic esse requiem tutiorem, quæ septo cœlestis refugii munita atque vallata, non exagitetur sæcularium incursibus bestiarum.

74. *In foribus,* inquit, *nostris omnes fœtus arborum: nova et vetera, frater meus, servavi tibi. Quis dabit te, frater fratrem mihi, lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te; et quidem non spernent me: adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Potum dabo tibi a vino operosi unguenti, a fluxu malorum granatorum meorum. Læva ejus sub caput meum, et dextera ejus complectetur me.* Promittit fratri augustæ memoriæ Gratianus præsto sibi fructus diversarum esse virtutum; fuit enim et ipse fidelis in Domino, pius atque mansuetus, puro corde. Fuit etiam castus corpore, qui præter conjugium nescierit feminæ alterius consuetudinem.

75. Ideo in foribus sedis suæ habet fructus paratos, nec longe petendos. Offert quæ servaverit fratri nova et vetera, hoc est, et Testamenti veteris, et Evangelii sacramenta, et dicit: *Quis dabit te, frater, fratrem mihi lactentem ubera matris meæ,* hoc est, non quicumque te, sed Christus illuminavit gratia spiritali. Ille te baptizavit, quia humana tibi officia defuerunt. Plus adeptus es, qui minora te amisisse credebas. Quæ sunt ubera Ecclesiæ, nisi sacramenta baptismatis? Et bene ait, *lactentem,* quasi eum qui baptisatus lactis nivei succum requirat. *Inveniens,* inquit, *te foris, osculabor te,* hoc est, extra corpus te reperiens, osculo mysticæ pacis amplectar. Nemo te spernet, nullus excludet, in penetralia te et arcana Ecclesiæ matris inducam, et in omnia secreta mysterii; ut bibas poculum gratiæ spiritalis.

76. Amplexatus igitur fratrem, deducere eum cœpit ad propriam mansionem: et quia pio officio ad ulteriora processerat, cum fratre cœpit adscendere, petens ut sibi et fratri major illic caritas augeatur; eo quod vitia humana de-

fecerant, invidia atque jactantia, quæ in plerisque solent fraternæ pietatis jura vacuare.

77. Videntes eos vel Angeli, vel aliæ animæ, quærunt ab iis, quæ veluti comitatu suo fratres hos et officio deducebant, dicentes : *Quæ est hæc quæ adscendit candida, innitens super fratrem suum*. Nec nos quidem dubitemus de meritis Valentiniani, sed jam credamus vel testimoniis Angelorum, quod detersa labe peccati, ablutus adscendit, quem sua fides lavit, et petitio consecravit. Credamus et sicut alii habent, quia *adscendit a deserto*, hoc est, ex hoc arido et inculto loco ad illas florulentas delectationes, ubi cum fratre conjunctus æternæ vitæ fruitur voluptate.

78. Beati ambo*, si quid meæ orationes valebunt! nulla dies vos silentio præteribit, nulla inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox non donatos aliqua precum mearum contextione transcurret : omnibus vos oblationibus frequentabo. Quis prohibebit innoxios nominare? Quis vetabit commendationis prosecutione complecti? *Si oblitus fuero te, sancta Hierusalem*; hoc est, sancta anima, pia et pacifica germanitas, *obliviscatur me dextera mea; adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, si non meminero Hierusalem in principio meæ lætitiæ*. Ipse me citius, quam vos obliviscar : et si umquam sermo tacebit, loquetur affectus : et si vox deficiet, non deficiet gratia, quæ meis est infixa præcordiis.

79. Quomodo ceciderunt potentes? Quomodo uterque super illa Babylonis ceciderunt flumina? Quomodo rapidiora utriusque vitæ fuere curricula, quam ipsius Rhodani sunt fluenta? O mihi Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi, quam angusto vitam fine clausistis! quam proxima vobis mortis fuere confinia! quam sepulcra vicina! Gratiane, inquam, et Valentiniane, in vestris nominibus adhærere juvat, atque delectat in vestri commemoratione requiescere. O omnibus Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi! Inseparabiles in vita, et in morte non estis separati. Non vos discrevit tumulus, quos non discernebat affectus. Non causa mortis separavit, quos pietas una jungebat. Non virtutum distantia dispares fecit, quos religio una fovebat. Super columbas simpliciores, super aquilas leviores, super agnos clementiores, super vitulos innocentiores. Gratiani sagitta non est reversa retro, et Valentiniani justitia non fuit vacua, nec inanis auctoritas. Quomodo sine pugna ceciderunt potentes.

79. Doleo in te, fili Gratiane, suavis mihi valde. Plurima dedisti tuæ pietatis insignia. Tu me inter tua pericula requirebas, tu in tuis extremis me appellabas, meum de te plus dolebas dolorem. Doleo etiam in te, fili Valentiniane, speciosus mihi valde. Deciderat amor tuus in me, sicut amor pignoris. Tu per me putabas eripi te periculis : tu me non solum ut parentem diligebas; sed ut redemtorem tui, et liberatorem sperabas. Tu dicebas : Putasne, videbo patrem meum? Speciosa de me voluntas tua, sed non efficax præsumtio. Hei mihi vana spes in homine! sed tu in sacerdote Dominum requirebas. Hei mihi quod voluntatem tuam non ante cognovi! Hei mihi quod non clanculo ante misisti! Hei mihi qualia amisi pignora! *Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda?*

80. Domine, quia nemo habet, quod alii plus deferat, quam quod sibi optat; non me ab illis post mortem separes, quos in hac vita carissimos sensi. *Domine, peto ut ubi ego fuero, sint et illi mecum*; ut vel illic eorum perpetua copula fruar, quia hic uti eorum diuturniore conjunctione non potui. Te quæso, summe Deus, ut carissimos juvenes matura resurrectione suscites et resuscites : ut immaturum hunc vitæ istius cursum maturiore suscitatione compenses. Amen.

* *Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,*
Nulla dies umquam memori vos eximet ævo.
Æneid. 9.

DE OBITU THEODOSII

ORATIO *.

1. Hoc nobis motus terrarum graves, hoc juges pluviæ minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus imperator Theodosius excessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum ejus elementa mœrebant. Cœlum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent; cum criminum pœnas indulgentia præveniret.

2. Et ille quidem abiit accipere sibi regnum, quod non deposuit, sed mutavit, in tabernacula Christi jure pietatis adscitus, in illam Hierusalem supernam, ubi nunc positus dicit: *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum in civitate Dei nostri, quam Deus fundavit in æternum*. Sed plurimos tamquam paterno destitutos præsidio dereliquit, ac potissimum filios. Sed non sunt destituti, quos pietatis suæ reliquit hæredes : non sunt destituti, quibus Christi adquisivit gratiam, et exercitus fidem **, cui documento fuit Deum favere pietati, ultoremque esse perfidiæ.

3. Ejus ergo principis et proxime conclamavimus obitum, et nunc quadragesimam celebramus, adsistente sacris altaribus Honorio principe; quia sicut sanctus Joseph patri suo Jacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et hic Theodosio patri justa persolvit. Et quia alii tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt, quid doceat lectio, consideremus. Defuncto itaque Jacob, *præcepit*, inquit, *Joseph pueris sepultoribus, ut sepelirent eum. Et sepelierunt sepultores Israel, et repleti sunt ei quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturæ. Et luxit eum Ægyptus septuaginta diebus*. Hæc ergo sequenda solemnitas, quam præscribit lectio. Sed etiam in Deuteronomio scriptum est : *Quia planxerunt filii Israel Moysen diebus triginta, et consummati sunt dies luctus*. Utraque ergo observatio habet auctoritatem; quia necessarium pietatis impletur officium

4. Bonus itaque Joseph, qui formam pio muneri dedit, quem amabat pater, cuique dixit : *Adjuvet te Deus meus, et benedicat te benedictione terræ habentis omnia, propter benedictionem mamillarum et vulvæ, benedictiones matris tuæ, et propter benedictiones patris tui :* pii patris soboles bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Jacob, supplantatoris illius; et nos celebramus Theodosii quadragesimam, qui imitatus Jacob, supplantavit perfidiam tyrannorum qui abscondit simulacra gentium; omnes enim cultus idolorum fides ejus abscondit, omnes eorum cæremonias obliteravit: qui etiam iis qui in se pec-

* Postquam Theodosius Magnus diem obiit Mediolani, Honorius ejus filius, quem ultimo affectus morbo ex oriente ad se acciverat, corpus illius Constantinopolim referri constituit, ut in sepulcro superiorum imperatorum ibidem conderetur. Quamobrem ut memoriæ paternæ, priusquam inde corpus amoveretur, justa persolveret, quadragesimo die a Cæsaris obitu ejus parentalia more solemni curavit celebranda. Dum igitur illi principi supremi honores exhiberentur, Ambrosius, præsente eodem Honorio, quem Occidentis imperatorem pater instituerat, hac oratione demortui virtutes commendavit.

** Theodosius cum iis ignovisset qui Eugenii partes amplexi erant, illos in perpetuum et sibi et filiis suis devinxit.

caverant, doluit quam dederat periisse indulgentiam, et veniam denegatam. Sed non negabunt filii, quod donavit pater: non negabunt, etiamsi quidam interturbare conatus sit; neque enim poterunt negare, quod in commune donavit, qui solvunt, quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit, qui omnia jam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen Augusti: nihil, inquam, speciosius ei in morte servatum est, quam quod in aliquantis promissa annonarum exigendarum relaxatio, dum moratur, facta est successio ejus indulgentiarum hæreditas; ut ille qui voluit impedire, sibi odium fecerit, Theodosio tamen tantæ cumulus gratiæ non sit ademtus. Nec immerito, si enim privatorum ultimæ voluntates, et deficientium testamenta habent perpetem firmitatem; quomodo potest tanti principis esse irritum testamentum? Gloriosius quoque in eo Theodosius, qui non communi jure testatus est; de filiis enim nihil habebat novum quod conderet, quibus totum dederat, nisi ut eos præsenti commendaret parenti *: et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, fidei commissa signaret. Præcepit dari legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit. Quid dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus recessit; reliquit enim nobis liberos suos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum et cernimus et tenemus. Nec moveat ætas: fides militum imperatoris perfecta est ætas; est enim perfecta ætas, ubi perfecta est virtus. Reciproca hæc; quia et fides imperatoris militum virtus est.

7. Recognoscitis nempe quos vobis Theodosii fides triumphos adquisiverit. Cum locorum angustiis et impedimentis calonum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem solus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Jam hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset hoc dicere, nisi qui Christo se adhærere cognosceret? Quo dicto excitavit omnes, et exemplo omnes armavit. Et jam certe senior ætate, sed validus fide.

8. Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: vestra fides filiorum ejus fortitudo sit. Fides ergo auget ætatem. Denique nec Abraham, ut in senectute generaret filium, consideravit ætatem: nec Sara, ut pareret. Nec mirum si auget ætatem fides, cum repræsentet futura. Quid enim est fides, nisi rerum earum, quæ sperantur, substantia? Sic nos Scripturæ docent. Ergo si substantia eorum, quæ sperantur, fides est; quanto magis eorum, quæ videntur? Bona fides, de qua scriptum est: *Justus autem ex fide vivit.* Quod si substraxerit se, non placebit animæ meæ.

9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium animæ, sed inhæreamus fidei ad animæ nostræ adquisitionem; quoniam in hac fidei militia testimonium consequuti sunt seniores nostri Abraham, Isaac et Jacob. Et ideo hæreditatem nobis fidei reliquerunt. Fidelis Abraham, qui non ex operibus, sed ex fide justificatus est; quoniam Deo credidit: Isaac, qui per fidem nec gladium ferituri parentis expavit: Jacob, qui paternæ fidei vestigiis intentus, dum iter agit, Angelorum vidit exercitum, et vocavit concilium Dei.

10. Alibi quoque, id est, in libris Regnorum, Elisæus erat intra Samariam, et subito eum circumfusus Syrorum obsedit exercitus. Vidit eos Giezi, et ait ad Dominum suum: *O Domine, quid faciemus?* Et dixit Elizæus propheta: *Noli timere; quoniam nobiscum plures sunt, quam cum illis. Et rogavit ut aperiret Dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi ejus, et vidit plenum montem equis et curribus in circuitu Elisæi. Et rogavit Elisæus ut perculeret eos Deus cæcitate, et percussi sunt, et introierunt in civitatem, quo ingrederentur, nequaquam videntes.* Audistis certe, milites, qui circumfusi estis, quia ubi perfidia,

* Stiliconem, Honorii tutorem et socerum designat.

Jamque tuis, Stilico, Romana potentia curis,
Et rerum commissus apex: tibi credita fratrum
Utraque majestas..... Claud. in Ruf.

ibi cæcitas est. Merito ergo cæcus erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exercitus Angelorum est. Bona itaque fides, quæ frequenter operatur in mortuis. Denique adversarius, et legiones suæ quotidiana martyrum virtute torquentur. Unde arbitror quod fila chordarum citharæ ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum reddant.

11. Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc vivendi munere siti, simus ingrati : sed pii pignoribus principis sedulum ac patrium impendamus affectum. Solvite filiis ejus, quod debetis patri. Plus debetis defuncto, quam debuistis viventi. Etenim si in liberis privatorum non sine gravi scelere minorum jura temerantur; quanto magis in filiis imperatoris?

12. Addatur eo cujus imperatoris? Imperatoris pii, imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de quo non mediocre loquuta est Scriptura dicens: *Magnum et honorabile est homo misericors : invenire autem virum fidelem difficile est.* Si magnum est misericordem aut fidelem quemcumque hominem invenire ; quanto magis imperatorem, quem potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen ab ultione miseratio? Quid præstantius fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? De quo præclare Salomon ait : *Iniqui regis minitatio similis rugitui leonis : sicut autem ros in herba, sic et hilaritas ejus.* Quantum igitur est deponere terrorem potentiæ, præferre suavitatem gratiæ?

13. Beneficium se putabat accepisse augustæ memoriæ Theodosius, cum rogaretur ignoscere; et tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio major iracundiæ. Prærogativa ignoscendi erat indignatum fuisse : et optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut irasceretur. Hoc erat remedium reorum; quoniam cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat, quam quasi judex punire. Sæpe trementes vidimus, quos objurgabat, et convictos sceleris, cum desperassent, solutos crimine. Vincere enim volebat, non plectere æquitatis judex, non pœnæ arbiter, qui numquam veniam confitenti negaret: aut si quid esset, quod occulta conscientia involveret, Deo servabat. Hanc vocem ejus homines magis, quam pœnam timebant; quod tanta imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines religione quam timore adstringere.

14. Maximum philosophorum impunitatem ferunt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent; sed scriptura divina melius ait : *Irascimini, et nolite peccare.* Maluit peccatum recidere, quam excusare. Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis ejus apud Dominum maximum præsidium fore? Domino favente, Arcadius imperator jam validus juventa est: Honorius continuo pulsat adolescentiæ fores, provectior ætate quam Josias. Ille enim destitutus patre, orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum regni sui perduxit ætatem, et placuit Domino; quoniam præ cæteris regibus Israel Domini pascha celebravit, et ceremoniarum abolevit errores. Asa quoque adhuc invalidus corporis robore, cum regnandi curricula recepisset, quadraginta annis regnavit in Hierusalem : qui cum Æthiopum infinita urgeretur atque innumerabili multitudine, speravit a Domino et in paucis se posse salvari. Utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a Syris auxilia, relicto Domino, postulavit, et medicos adhibuit ad pedum dolorem; accepto enim tanto indicio divini favoris, auxiliatorem suum derelinquere non debuit, sed tenere. Ideo ei nec medici profuerunt, et quasi incredulus mortem implevit.

16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles : Theodosius vero plenus timoris Dei, plenus misericordiæ, speramus quod liberis suis apud Christum præsul adsistat, si Dominus propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et in alieno remedio vulnera sua curat. Agnoscit enim se esse homi-

nem, qui novit ignoscere: et vias Christi sequitur, qui carne suscepta, maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex.

17. Unde pulcre Psalmista dixit: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* In quo psalmo dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. *Dilexi*, inquit: agnosco vocem piam, cujus testimonia vocis agnosco. Et vere dilexit, qui officia diligentius implevit, qui servavit hostes, qui dilexit inimicos, qui iis a quibus est appetitus, ignovit, qui regni affectatores perire non est passus. Non mediocris, sed perfecti in Lege vox ista est dicere: *Dilexi. Plenitudo enim Legis, dilectio est.* Sed quid dilexerit, audiamus. Cum tacetur genus dilectionis, utique divinæ caritatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum.*

18. Ergo discedens e terris pia anima, et sancto repleta Spiritu, quasi interrogantibus iis, qui sibi occurrerunt, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat: *Dilexi.* Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant Angeli vel Archangeli: Quid egisti in terris? occultorum enim solus cognitor Deus. Dicebat, *Dilexi;* hoc est dicere: Legem implevi, Evangelium non præterivi; hoc est dicere: Morti me obtuli, et *tota die æstimatus sum sicut ovis occisionis.* Et ideo confido, *quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.*

19. Hoc mandatum Legis etiam in Evangelio Dominus Jesus docet esse servandum, cum dicit ad Petrum: *Simon Johannis, diligis me?* et ille respondit: *Tu scis, Domine, quia diligo te.* Et iterum dixit: *Simon Johannis, diligis me?* et iterum respondit: *Etiam, Domine, tu scis quia diligo te.* Et tertio interrogatus ait: *Domine, omnia tu scis, tu nosti quia amo te.* Confirmavit itaque caritatem trina responsio, vel abolevit trinæ negationis errorem. Et hic trinam responsionem si quærimus, invenimus: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* Dilexi, quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis invocarem eum. Dilexi, quia tribulationem et dolorem inveni, et pro nomine Dei mei pericula inferni non refugi, sed exspectavi, ut comprehendere et invenire me possent.

20. Et pulcre ait: *Dilexi,* quia jam cursum vitæ hujus impleverat. Unde et Apostolus in passione jam positus ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ.* Magnus Dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur, qui vicerit, coronari. *Dilexi*, inquit confidens, *quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.*

21. Dilexi, et ideo inclinavit aurem suam mihi; ut jacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim Deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter: sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur, et infirmitatis nostræ relevare substantiam. Inclinat se nobis, ut nostra ad eum adscendat oratio. Voce non indiget, qui misericordiam defert; neque enim voce indiguit, qui Mosen tacentem audivit: et non loquentem, sed interpellantem gemitibus ineffabilibus ad se clamare dicebat. Novit Deus et sanguinem audire, cui nulla vox subest, lingua non suppetit: sed accepit vocem sacræ titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio.

22. *Dilexi*, inquit, et ideo diligens feci voluntatem Domini, et invocavi eum non in paucis, sed in omnibus diebus vitæ meæ. Nam certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis: et pro usu affluentium commodorum, mercedem gratiarum referre, non pro devotionis affectu. Et ideo Paulus: *In omnibus*, inquit, *gratias agite.* Quando enim non habes quod Deo debeas? aut quando sine Dei munere es, cui quotidie vivendi usus a Domino est? *Quid enim habes, quod non accepisti?* Ergo quia semper accipis, semper invoca: et quia quod habes, a Domino

est; debitorem te semper esse cognosce. Malo tamen ut quasi diligens, quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem : *Circumdederunt me dolores mortis?* Ego tamen et in mortis dolore Dominum dilexi. *Pericula inferni invenerunt me*, non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullæ me angustiæ, nulla persecutio, nulla pericula, nullus gladius separet a Christo. Denique volens invenit tribulationem et dolorem, sciens quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem. Etenim quasi bonus athleta quæsivit certamina, ut coronam inveniret; quam tamen non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum qui certantes adjuvat, invocasset.

24. Miser homo congreditur, ut vincat; et ipse in periculum ruit, nisi Domini nomen adfuerit, nisi cum veretur, oraverit dicens : *O Domine, libera animam meam.* Hinc illud Apostolicum : *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis. Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.*

25. Ille vincit, qui gratiam Dei sperat, non qui de sua virtute præsumit. Cur enim non præsumas gratiam, cum habeas præsulem certaminis misericordem : *Misericors enim et justus Dominus, et Deus noster miseretur.* Bis misericordiam posuit, semel justitiam : in medio justitia est, gemino septo inclusa misericordiæ; superabundant enim peccata, superabundet ergo misericordia. Apud Dominum omnium virtutum abundantia est; quia Dominus virtutum est. Neque tamen justitia sine misericordia est, neque sine miseratione justitia; quia scriptum est : *Noli esse nimium justus.* Quod supra mensuram est, etsi bonum est, tamen tu non sustines. Mensuram serva, ut secundum mensuram recipias.

26. Non impedivit tamen justitiam misericordia; quia misericordia ipsa justitia est : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*; novit enim justus debere se infirmis atque inopibus subvenire. Unde Dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus peccata donaret, ait ad Johannem : *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Liquet igitur justitiam esse misericordiam, et misericordiam esse justitiam. Etenim si Dei nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio parvuli viveremus, cum effusi utero de calidis in frigida, de humidis in arida, piscium more, jactemur, quos naufragos in hanc vitam quidam velut naturæ fluctus expuerit? Ratio deest, sed gratia divina non deficit. Ipse ergo custodit parvulos, aut certe eos qui se parvulos humili confitentur affectu.

27. Bona igitur humilitas, quæ liberat periclitantes, jacentes erigit. Novit eam ille qui dixit : *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor male feci; et isti in hoc grege quid fecerunt? Fiat manus tua in me.* Bene hoc dicit, qui regnum suum Deo subjecit, et pœnitentiam gessit, et peccatum suum confessus, veniam postulavit : ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret : ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem Christi fuerit sequutus.

28. Et ideo quia humilem se præbuit Theodosius imperator, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit, conversa est anima ejus in requiem suam, sicut habet Scriptura quæ dicit : *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Pulcre dicit animæ : *Convertere*, quasi diuturno cujusque operis sudore exercitæ, ut a labore convertatur ad requiem. Convertitur equus ad stabulum, ubi cursum impleverit : navis ad portum, ubi ad stationem fidam a fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait : *In requiem tuam*, nisi secundum illud intelligas, quod ait Dominus Jesus : *Venite, benedicti Patris mei, hæreditate possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi?* Tamquam enim possessionem hæreditariam recipimus ea, quæ promissa sunt nobis; fidelis enim Deus, qui semel servis suis

præparata non subtrahit. Si fides nostra maneat, manet et sponsio.

29. Vide, o homo, circa te gratiam Christi : adhuc in terris quateris, et in cœlo possides. Ibi ergo sit cor tuum, ubi est possessio tua. Hæc est requies quæ justis debetur, negatur indignis. Unde ait Dominus : *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam;* qui enim non cognoverunt vias Domini, non ingrediuntur in requiem Domini. Qui autem bonum certamen certavit, et cursum consummavit, ipsi dicitur : *Convertere in requiem tuam.* Bona requies præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cœlestibus consortiis requiescere secretorum. Hæc est requies, ad quam propheta properavit, dicens : *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo et requiescam?* Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem convertendum animæ suæ dicit. Erat ergo anima in requie sua, ad quam dicit esse redeundum. Hæc est requies sabbati magni, ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit, in illo intelligibili secreto totus intentus, atque adhærens Deo. Hæc est requies illa sabbati, quo requievit Deus ab omnibus operibus mundi istius.

30. Feriatus his sæculi curis Theodosius se ereptum gaudet, et elevat animam suam, atque ad illam perpetuam dirigit requiem, pulcre sibi consultum adserens, quod eripuerit animam ejus Deus de morte, quam mortem frequenter in hoc sæculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum : eripuerit etiam oculos ejus a lacrymis; fugiet enim dolor et tristitia et gemitus. Et alibi habemus : *Delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor.* Si ergo mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus : sed placebit Deo in regione vivorum. Non enim ut hic homo involutus est mortis corpore obnoxio lapsibus atque delictis; ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, non caro figurata de limo. Ideo caro in terram revertitur, anima ad requiem festinat supernam, cui dicitur : *Convertere, anima mea, in requiem tuam.*

31. In quam festinavit intrare Theodosius, atque ingredi civitatem Hierusalem, de qua dictum est : *Et reges terræ ferent gloriam suam in illam.* Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur; illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur, ad quod festinabat Apostolus, dicens : Audemus ergo, et consentimus magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum; et ideo connitimur sive absentes, sive præsentes placere illi.

32. Absolutus igitur dubio certamine, fruitur nunc augustæ memoriæ Theodosius luce perpetua, tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore remunerationis divinæ fructibus gratulatur. Ergo quia dilexit augustæ memoriæ Theodosius Dominum Deum suum, meruit sanctorum consortia.

33. Et ego, ut quadam sermonem meum peroratione concludam, dilexi virum misericordem, humilem in imperio, corde puro, et pectore mansueto præditum, qualem Dominus amare consuevit, dicens : *Supra quem requiescam, nisi supra humilem, et mansuetum?*

34. Dilexi virum, qui magis arguentem, quam adulantem probaret. Stravit omne quo utebatur insigne regium, deflevit in Ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat : gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit imperator, publice agere pœnitentiam : neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid, quod præclaram adeptus victoriam, tamen quia hostes in acie prostrati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum, donec Domini circa se gratiam filiorum experiretur adventu.

35. Dilexi virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. Dilexi virum, qui cum jam corpore solveretur, magis de statu Ecclesiarum, quam de suis periculis angebatur. Dilexi ergo, fateor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui, et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. Dilexi, et præsumo de Domino quod suscipiat

vocem orationis meæ, qua prosequor animam piam.

36. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me;* multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur; quod enim alii patiuntur, ipse sustinet : et iterum liberatur, cum alii qui tenentur, periculis liberantur. Conteror corde; quia ereptus est vir, quem vix possumus invenire : sed tamen tu solus, Domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repræsentes. Tu, Domine, custodiens etiam parvulos in hac humilitate, salvos facito sperantes in te. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam præparasti sanctis tuis. Illo convertatur anima ejus, unde descendit; ubi mortis aculeum sentire non possit, ubi cognoscat mortem hanc non naturæ finem esse, sed culpæ. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est; ut jam peccato locus esse non possit : resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur.

37. Dilexi, et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in montem Domini sanctum : ubi perennis vita, ubi corruptela nulla, nulla contagio, nullus gemitus, nullus dolor, nullum consortium mortuorum; vera regio viventium, ubi mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc induat incorruptionem. Magna requies, quæ votum impleat diligentis, pulcherrima promissio. Ideo centesimus quartus decimus psalmus alleluia inscribitur : denique supra in quarto decimo psalmo perfectionem hominis accepimus. Sed illic formatus, perfectus licet vir, sed adhuc peccato obnoxius; quia vivit in sæculo : hic vera perfectio est, ubi jam culpa cessavit, gratia perpetuæ quietis affulsit.

38. Ideo centesimus quartus decimus psalmus, quia remuneratio caritatis est : unde Domini pascha quartadecima luna formam celebritatis accepit; quoniam qui pascha celebrat, debet esse perfectus, debet amare Dominum Jesum qui diligens populum suum perfecta caritate, sese obtulit passioni. Et nos sic diligamus, ut si necesse fuerit, pro Domini nomine mortem non fugiamus, nullum æstimemus dolorem, nihil metuamus : *Perfecta enim caritas timorem expellit foras.* Grande numeri mysterium, quando Pater Filium unicum pro nobis omnibus tradidit, cum pleno luminis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim Ecclesia, quæ pie pascha celebrat Domini nostri Jesu Christi, sicut luna perfecta in æternum manet. Quisquis bene hic Domini pascha celebraverit, in lumine perpetuo erit. Quis splendidius celebravit, quam qui sacrilegos removit errores, clausit templa, simulacra destruxit? In hoc Josias rex superioribus antelatus est.

39. Manet ergo in lumine Theodosius, et sanctorum cœtibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum jam sua vulnera non mœrentem, quia invenit ultorem : qui licet indigna morte præreptus sit, requiem animæ suæ possidet. Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiæ suæ consortio delectantur. De quibus bene dicitur : *Dies diei eructat verbum.* Contra autem Maximus et Eugenius in inferno, quasi *nox nocti indicat scientiam;* docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare. De quibus pulcre dicitur : *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat.* Transivit enim pius de caligine sæculari ad lumen æternum, et non erat impius, qui esse desivit iniquus.

40. Nunc se augustæ memoriæ Theodosius regnare cognoscit, quando in regno Domini Jesu Christi est, et considerat templum ejus. Nunc sibi rex est, quando recipit etiam filium Gratianum* et Pulcheriam, dulcissima sibi pignora, quæ hic amiserat; quando ei sua Flaccilla adhæret, fidelis anima Deo; quando patrem sibi redditum gratulatur, quando Constantino adhæret. Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit, tamen

* Forte filium, quem e Galla susceperat Theodosius.

quod primus imperatorum credidit, et post se hæreditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit. Cujus temporibus completum est illud propheticum : *In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum Domino omnipotenti*. Quod illa sanctæ memoriæ Helena mater ejus infuso sibi Dei Spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quæ imperanti filio divini muneris quæsivit auxilium, quo inter prælia quoque tutus adsisteret, et periculum non timeret. Magna femina, quæ multo amplius invenit quod imperatori conferret, quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolymam, et scrutata est locum Dominicæ passionis.

42. Stabulariam hanc primo fuisse adserunt, sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est. Bona stabularia, quæ tam diligenter præsepe Domini requisivit. Bona stabularia, quæ stabularium non ignoravit illum, qui vulnera curavit a latronibus vulnerati. Bona stabularia, quæ maluit æstimari stercora, ut Christum lucrifaceret. Ideo illam Christus de stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est : *Quia suscitat de terra inopem, et de stercore erigit pauperem*.

43. Venit ergo Helena, cœpit revisere loca sancta, infudit ei Spiritus ut lignum crucis requireret, accessit ad Golgotha, et ait : Ecce locus pugnæ, ubi est victoria? Quæro vexillum salutis, et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux Domini in pulvere? ego in aureis, et in ruinis Christi triumphus? ille adhuc latet, et latet palma vitæ æternæ? Quomodo me redemtam arbitror, si redemtio ipsa non cernitur?

44. Video quid egeris, diabole, ut gladius quo peremtus es, obstrueretur. Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos eruderavit, nec latere aquam passus est. Tollatur igitur ruina, ut vita appareat : promatur gladius, quo veri Goliæ caput est amputatum : aperiatur humus, ut salus fulgeat. Quid egisti, diabole, ut absconderes lignum, nisi ut iterum vincereris? Vicit te Maria, quæ genuit triumphatorem, quæ sine imminutione virginitatis, edidit eum, qui crucifixus vinceret te, et mortuus subjugaret. Vinceris et hodie, ut mulier tuas insidias deprehendat. Illa quasi sancta Dominum gestavit, ego crucem ejus investigabo : illa generatum docuit, ego resuscitatum : illa fecit ut Deus inter homines videretur, ego ad nostrorum remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem : tria patibula confusa reperit, quæ ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit obliterari Christi triumphus. Incerto hæret : hæret, ut mulier; sed certam indaginem sanctus Spiritus inspirat eo quod duo latrones cum Domino crucifixi fuerint. Quærit ergo medium lignum. Sed poterat fieri ut patibula inter se ruina confunderet, casus inverteret. Redit ad Evangelii lectionem, invenit quia in medio patibulo prælatus titulus erat : *Jesus Nazarenus Rex Judæorum*. Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est quod petentibus Judæis Pilatus respondit : *Quod scripsi*, id est, non ea scripsi, quæ vobis placerent, sed quæ ætas futura cognosceret : non vobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens : Habeat Helena quod legat, unde crucem Domini recognoscat.

46. Invenit ergo titulum, Regem adoravit, non lignum utique; quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum : sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo : illum, inquam, qui sicut scarabæus clamavit, ut persecutoribus suis Pater peccata donaret. Avida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Læto corde, et trepidanti vestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile veritatis, lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia jam feminam visitaverat Christus in Maria, Spiritus in Helena visitavit : docuit eam quod mulier ignorabat, et deduxit in viam, quam mortalis scire non poterat.

47. Quæsivit clavos, quibus crucifixus

est Dominus, et invenit. De uno clavo frænos fieri præcepit, de altero diadema intexuit: unum ad decorem, alterum ad devotionem vertit. Visitata est Maria ut Evam liberaret: visitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemtionis divinæ gemma connecteret. Misit et frænum. Utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum sanctum est quod super frænum *: ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.

48. Sapienter Helena, quæ crucem in capite regum locavit; ut crux Christi in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est; cum defertur sacræ redemtioni. Bonus itaque clavus Romani imperii, qui totum regit orbem ac vestit principum frontem; ut sint prædicatores, qui persecutores esse consueverunt. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi sit præsidium. In vertice corona, in manibus habena. Corona de cruce, ut fides luceat: habena quoque de cruce, ut potestas regat: sitque justa moderatio, non injusta præceptio. Habeant hoc etiam principes Christi sibi liberalitate concessum, ut ad imitationem Domini dicatur de imperatore Romano: *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.*

49. Ex illo gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus: nec solum erubescit, sed etiam torquetur, quod ipse sibi auctor confusionis est. Dum insultat Christo confessus est eum regem: dum regem Judæorum appellavit, sacrilegium suum qui non credidit, confitetur. Ecce, inquiunt, crucifiximus Jesum; ut christiani, et post mortem resurgant, et mortui regnent! Nos crucifiximus quem reges adorant: quem non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est; et quem ad mortem impressimus, remedium salutis est, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. Putabamus nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit, et resurrexisse eum principes agnoverunt. Iterum vivit, qui non videtur. Nunc major nobis contentio, nunc pugna vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui servit potestas, illum contemsimus, quomodo regibus resistemus? Ferro pedum ejus reges inclinantur; reges adorant, et photiniani divinitatem ejus negant! Clavum crucis ejus diademati suo præferunt imperatores, et arriani potestatem ejus imminuunt!

50. Sed quæro: Quare sanctum super frænum, nisi ut imperatorum insolentiam refrænaret, comprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhinnirent; quod liceret illis adulteria impune committere? Quæ Neronum, quæ Caligularum, cæterorumque probra comperimus, quibus non fuit sanctum super frænum?

51. Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut fræna dirigeret; nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere Spiritu videretur: *Nolite fieri sicut equus et mulus;* sed in fræno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regerent sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur, et more pecudum vaga sese libidine polluebant. Ignorabant Deum, restrinxit eos crux Domini, et revocavit a lapsu impietatis. Levavit oculos eorum ut Christum in cœlum quærerent. Exuerunt se chamo perfidiæ, susceperunt fræna devotionis et fidei, sequuti dicentem: *Tollite jugum meum super vos... Jugum* enim *meum suave est, et onus meum leve.* Inde reliqui principes christiani, præter unum Julianum, qui salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. Inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est prophetia, dicens: *Ambulabunt reges in lumine tuo.* Ambulabunt plane ac maxime Gratianus

* Hieronymus in hunc locum Zachariæ (c. 14, v. 20) istam interpretationem ita rejicit: *Audivi a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculam, clavos Dominicæ crucis e quibus Constantinus augustus frænos equo suo fecerit, sanctum Domini appellari.* Quibus verbis Ambrosium ab eo tacite vellicari non ambigimus. Sed exegesim quoque moralem, quam sequi maluit Hieronymus, ab Ambrosio etiam hic propositam videmus hisce verbis: *Sed quæro quare sanctum super frænum*, etc.

et Theodosius præ cæteris principes, non jam armis militum, sed meritis suis tecti : non purpureum habitum, sed amictum induti gloriæ. Qui cum hic delectarentur absolutione multorum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulceantur? Qui nunc luce fruuntur candida, longe meliora illic, quam hic possidebant, habitacula consequuti, dicentes : *O Israel, quam magna est domus Domini, et quam ingens locus possessionis ejus : magnum, et non habens finem!* Et perfuncti maximis laboribus inter se conferunt : *Bonum est viro cum portaverit jugum grave a juventute, sedebit singulariter, et silebit; quia portavit jugum grave.* Qui enim jugum grave portaverit a juventute, requiescit postea : remotus a turba, præcipuum locum quietis suæ possidet, dicens : *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.*

53. Portavit jugum grave a juventute sua Lazarus pauper, ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit, divinæ testimonio lectionis. Portavit jugum grave Theodosius a juventute, quando insidiabantur ejus saluti, qui patrem ejus triumphatorem occiderant. Portavit jugum grave quando subiit pietatis exsilium, quando infusis Romano imperio barbaris, suscepit imperium. Portavit jugum grave, ut tyrannos Romano dimoveret imperio : sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed jam veniamus ad augusti corporis transmissionem. Fles, Honori, germen augustum, et lacrymis pium testificaris affectum; quod inhonorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittis. Sed et patriarcha Jacob propter populum liberandum, quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo, senex ad peregrina contendit : atque ibi defunctus, ad sepulcrum patrium per aliquot dies, filio prosequente, deductus est. Nec derogatum est aliquid meritis ejus, sed magis accessit ad laudem, quod pro suis carens debitæ domus sorte, quodam supremi funeris peregrinabatur exsilio.

55. Fles etiam, Imperator auguste, quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est, omnes justo dolore prosequimur, omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed Joseph ad finitimam accessit provinciam : hic multa interjacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret Respublica, quam boni imperatores et parentibus et filiis prætulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, Dominus confirmavit; ut non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare ne inhonoræ videantur, quocumque accesserint, reliquiæ triumphales. Non hoc sentit Italia, quæ claros spectavit triumphos, quæ a tyrannis iterum liberata, concelebrat suæ libertatis auctorem : non hoc Constantinopolis, quæ secundo ad victoriam principem misit : quem cum vellet tenere, non potuit. Exspectabat quidem in reditu ejus triumphales solemnitates, ut titulos victoriarum : exspectabat totius orbis imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illic Theodosius potentior, nunc gloriosior redit : quem Angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane quæ paradisi incolam suscipis, et habitatorem supernæ illius civitatis augusto sepulti corporis tenebis hospitio.

HYMNI AMBROSIANI.

HYMNUS I.

Æterne rerum conditor,
Noctem diemque qui regis,
Et temporum das tempora,
Ut alleves fastidium,

Præco diei jam sonat,
Noctis profundæ pervigil,
Nocturna lux viantibus,
A nocte noctem segregans.

Hoc excitatus Lucifer,
Solvit polum caligine,
Hoc omnis errorum chorus,
Viam nocendi deserit.

Hoc nauta vires colligit,
Pontique mitescunt freta,
Hoc ipsa petra Ecclesiæ,
Canente, culpam diluit.

Surgamus ergo strenue,
Gallus jacentes excitat,
Et somnolentos increpat,
Gallus negantes arguit.

Gallo canente, spes redit,
Ægris salus refunditur,
Mucro latronis conditur,
Lapsis fides revertitur.

Jesu, labantes respice,
Et nos videndo corrige;
Si respicis, lapsus cadunt,
Fletuque culpa solvitur.

Tu lux refulge sensibus,
Mentisque somnum discute:
Te nostra vox primum sonet,
Et vota solvamus tibi.

HYMNUS II.

Deus creator omnium,
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem soporis gratia;

Artus solutos ut quies
Reddat laboris usui,
Mentesque fessas allevet,
Luctusque solvat anxios;

Grates peracto jam die,
Et noctis exortu preces,
Votis, reos ut adjuves,
Hymnum canentes solvimus.

Te cordis ima concinant,
Te vox canora concrepet,
Te diligat castus amor,
Te mens adoret sobria.

Ut cum profunda clauserit
Diem caligo noctium,
Fides tenebras nesciat,
Et nox fide reluceat.

Dormire mentem ne sinas,
Dormire culpa noverit;
Custos fides refrigerans,
Somni vaporem temperet.

Exuta sensu lubrico,
Te cordis alta somnient:
Nec hostis invidi dolo
Pavor quietos suscitet.

Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum,
Unum potens per omnia
Fove precantes, Trinitas.

HYMNUS III.

Jam surgit hora tertia,
Qua Christus adscendit crucem,
Nil insolens mens cogitet,
Intendat affectum precis.

Qui corde Christum suscipit,
Innoxium sensum gerit:
Votisque præstat sedulis,
Sanctum mereri Spiritum.

Hæc hora qua finem dedit
Diri veterno criminis,
Mortisque regnum diluit,
Culpamque ab ævo sustulit.

Hinc jam beata tempora
Cœpere Christi gratia:
Fide replevit veritas
Totum per orbem Ecclesias.

Celso triumphi vertice,
Matri loquebatur suæ:
En filius, mater, tuus;
Apostole, en mater tua.

Prætenta nuptæ fœdera
Alto docens mysterio;
Ne Virginis partus sacer
Matris pudorem læderet.

Cui fidem cœlestibus
Jesus dedit miraculis:
Nec credidit plebs impia;
Qui credidit, salvus erit.

Nos credimus natum Deum,
Partumque Virginis sacræ,
Peccata qui mundi tulit,
Ad dexteram sedens Patris.

HYMNUS IV.

Veni redemtor gentium,
Ostende partum Virginis,
Miretur omne seculum :
Talis decet partus Deum.

Non ex virili semine,
Sed mystico spiramine,
Verbum Dei factum caro,
Fructusque ventris floruit.

Alvus tumescit Virginis,
Claustrum pudoris permanet,
Vexilla virtutum micant,
Versatur in templo Deus.

Procedens de thalamo suo
Pudoris aula regia,
Geminæ Gigas substantiæ,
Alacris ut currat viam.

Egressus ejus a Patre,
Regressus ejus ad Patrem;
Excursus usque ad inferos,
Recursus ad sedem Dei.

Æqualis æterno Patri
Carnis trophæo accingere,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Præsepe jam fulget tuum,
Lumenque nox spirat novum,
Quod nulla nox interpolet,
Fideque jugi luceat.

HYMNUS V.

Illuminans altissimus
Micantium astrorum globos,
Pax, vita, lumen, veritas,
Jesu fave precantibus.

Seu mystico baptismate
Fluenta Jordanis retro
Conversa quondam tertio
Præsente sacraris die;

Seu stella partum Virginis
Cœlo micans signaveris;
Et hac adoratum die
Præsepe Magos duxeris;

Vel hydriis plenis aquæ
Vini saporem infuderis:
Hausit minister conscius,
Quod ipse non impleverat.

Aquas colorari videns,
Inebriare flumina;
Mutata elementa stupent
Transire in usus alteros.

Sic quinque millibus viris
Dum quinque panes dividis,
Edentium sub dentibus
In ore crescebat cibus.

Multiplicabatur magis
Dispendio panis suo:
Quis hæc videns mirabitur
Juges meatus fontium?

Inter manus frangentium
Panis rigatur profluus:
Intacta quæ non fregerant,
Fragmenta subrepunt viris.

HYMNUS VI.

Orabo mente Dominum,
Orabo simul spiritu;
Ne vox sola Deo canat,
Sensusque noster alibi
Ductus, aberret fluctuans,
Vanis præventus casibus.

HYMNUS VII.

Splendor paternæ gloriæ,
De luce lucem proferens,
Primordiis lucis novæ
Diem dies illuminans.

Verusque sol illabere,
Micans nitore perpeti,
Jubarque sancti Spiritus
Infunde nostris sensibus.

Votis vocemus et Patrem,
Patrem perennis gloriæ,
Patrem potentis gratiæ,
Culpam releget lubricam.

Informet actus strenuos,
Dentes retundat invidi,
Casus secundet asperos,
Donet gerendi gratiam.

Mentem gubernet et regat,
Casto fideli corpore;
Fides calore ferveat,
Fraudis venena nesciat.

Christusque nobis sit cibus,
Potusque noster sit fides,
Læti bibamus sobriam
Ebrietatem Spiritus.

Lætus dies hic transeat,
Pudor sit ut diluculum,
Fides velut meridies,
Crepusculum mens nesciat.

Aurora cursus provehit,
Aurora totus prodeat
In Patre totus Filius
Et totus in Verbo Pater.

HYMNUS VIII.

Æterna Christi munera,
Et martyrum victorias,
Laudes ferentes debitas,
Lætis canamus mentibus.

Ecclesiarum principes,
Belli triumphales duces,
Cœlestis aulæ milites,
Et vera mundi lumina.

Terrore victo seculi,
Spretisque pœnis corporis
Mortis sacræ compendio,
Vitam beatam possident.

Traduntur igni martyres,
Et bestiarum dentibus,
Armata sævit ungulis
Tortoris insani manus.

Nudata pendent viscera,
Sanguis sacratus funditur,
Sed permanent immobiles
Vitæ perennis gratia.

Devota sanctorum fides,
Invicta spes credentium;
Perfecta Christi caritas,
Mundi triumphat principem.

In his Paterna gloria,
In his voluntas Filii,
Exsultat in his Spiritus,
Cœlum repletur gaudiis.

Te nunc, Redemtor, quæsumus,
Ut ipsorum consortio,
Jungas precantes servulos,
In sempiterna secula. Amen.

HYMNUS IX.

Somno refectis artubus,
Spreto cubili surgimus,
Nobis, Pater, canentibus
Adesse te deposcimus.

Te lingua primum concinat,
Te mentis ardor ambiat;
Ut actuum sequentium
Tu, sancte, sis exordium.

Cedant tenebræ lumini,
Et nox diurno sideri;
Ut culpa quam nox intulit,
Lucis labascat munere.

Precamur iidem supplices,
Noxas ut omnes amputes;
Ut ore te canentium
Lauderis in perpetuum.

Præsta, Pater piissime,
Patrique Compar unice,
Cum Spiritu paraclito
Regnans per omne seculum.

HYMNUS X.

Consors paterni luminis,
Lux ipse lucis, et dies,
Noctem canendo rumpimus,
Adsiste postulantibus.

Aufer tenebras mentium,
Fuga catervas dæmonum:
Expelle somnolentiam,
Ne pigritantes obruat.

Sic, Christe, nobis omnibus
Indulgeas credentibus;
Ut prosit exorantibus,
Quod præcinentes psallimus.

HYMNUS XI.

O lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam sol recedit igneus,
Infunde lumen cordibus.

Te mane laudum carmine,
Te deprecamur vespere,
Te nostra supplex gloria,
Per cuncta laudet secula.

HYMNUS XII.

Fit porta Christi pervia,
Referta plena gratia,
Transitque Rex, et permanet,
Clausa, ut fuit, per secula.

Genus superni luminis,
Processit aula virginis,
Sponsus, redemtor, conditor,
Suæ gigas Ecclesiæ.

Honor matris et gaudium,
Immensa spes credentium,
Per atra mortis pocula.
Resolvit nostra crimina.

Essent fortasse adhuc alii ad Ambrosium hymni pertinentes; sed quia eos ab alienis et spuriis secernere multum difficile, ne dicamus impossibile foret dignoscere, nullum admittere maluimus, qui locupletis alicujus testis auctoritate non adsereretur.

SANCTI
AMBROSII EPISCOPI
MEDIOLANENSIS
EPISTOLÆ.

PRIMA CLASSIS,

EPISTOLAS QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGICUM LICUIT DIGERERE CONTINENS.

GRATIANI AD AMBROSIUM

EPISTOLA.

Ambrosium ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi postulat.

[Anno 379]

Ambrosio *religioso sacerdoti omnipotentis Dei Gratianus Augustus.*

1. Cupio valde ut quem recordor absentem, et cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim præsenti. Festina igitur ad me, religiose Dei sacerdos, ut doceas doctrinam vere credentem : non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto pectori revelatio divinitatis insidat.

2. Docebit enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac dominum esse meum, non ei objiciens, quam in me video, creaturam, qui Christo nihil me addere posse confiteor; velle tamen ut etiam Patri me commendem, Filium prædicando. Non ego in Deo verebor invidiam : non me talem laudatorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. Ego infirmus et fragilis, quantum possum, prædico : non quantum est ipsa divinitas.

3. Rogo te ut mihi des ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem disputationem : Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos, parens, et cultor Dei æterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA I.

Ambrosius apud Cæsarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto satisfacturum spondet.

[Anno 379]

Beatissimo augusto Gratiano *et christianissimo principi Ambrosius episcopus.*

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius dicam : non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. Revertenti tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim abfui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? Et certe major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris

cura et sensu locatus, orationum excubiis prætendebam : et si invalidus merito, sed affectu sedulus.

2. Et hæc quidem cum pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio : sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria : meque non solum officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ, perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti : et hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit, ut hospitibus epulantibus ministraret : nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quæsivit. Sed ille privatus aut Domino et Angelis, aut Domino in Angelis deferebat : tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit : *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem, quam vere conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris : nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris : sed velle ut etiam Patri te Filii prædicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit : *Qui me diligit, diligetur a Patre meo.*

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas : sed quantum possis prædicare, non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus dixit : *Cum infirmor, tunc potens sum.* Hæc humilitas excludit fragilitatem.

7. Veniam plane, et festinabo, ut jubes; ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor : de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore deprompta de Dei filio, redundat ad adsertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturæ caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria præeminentem suo nomine æstimes honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri ætate prolixa, et regnum tuum in summa gloria, et pace perpetua confirmare dignetur, domine imperator auguste, divino electe judicio, principum gloriosissime.

EPISTOLA II.

Constantium in Episcopum nuper electum monet, ut Ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, queis populi mentes riget, colligat : et cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum præcipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph : præsentiumque vanitate, ejusdem Joseph

ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit. Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in hæreticos, de justitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.

[Anno 379]

Ambrosius Constantio.

1. SUSCEPISTI munus sacerdotii, et in puppe Ecclesiæ sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus sæculi turbare non possint procellæ. Mare quidem magnum et spatiosum, sed noli vereri; quia *ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam ædificata petram immobilis manet, et inconcusso adversum impetus sævientis sali perseverat fundamine. Alluitur undis, non quatitur : et licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore; habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; et vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina vocem suam.* Sunt enim flumina, quæ de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit, et de Spiritu Dei sumserit. Hæc ergo flumina, cum redundant spiritali gratia, elevant vocem suam. Est et fluvius qui decurrit in sanctos suos sicut torrens. Est et fluminis impetus, qui lætificat animam pacificam atque tranquillam. Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Johannes evangelista, sicut Petrus et Paulus, elevat vocem suam : et sicut apostoli evangelicæ prædicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt præconio; ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum : in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui, sunt et fontes nivei, qui saliant in vitam æternam : sunt et sermones boni sicut favi mellis : et gratæ sententiæ, quæ animos audientium spiritali quodam potu irrigent, et præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum. Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticæ. Quicumque colligit de montibus aquam, atque ad se trahit, vel haurit e fontibus, et ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis tuæ; ut terra tua humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur : qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit : *Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent.*

5. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri, et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis sequatur. Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium : *Sermones enim sapientium tamquam stimuli.* Stimulavit et Dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo : *Durum est tibi, ut adversus stimulum calces.*

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis; qui enim fortiorem cibum epulari non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait : *Arma intellectus labia sapientis;* et alibi : *Labia tua alligata sint sensu,* id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat assertione : sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quæ constringere solet animorum vulnera :

quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam : appone malagma, adjunge alligaturam salutaris præcepti ; ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore; ne comburat corpus suum : fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis; quia immaculato servimus Dei Filio. Noverit unusquisque se, et vas possideat suum, quo subacto quodam sui corporis solo, fructus exspectet debitos, nec spinas et tribulos ei terra sua germinet, sed dicat et ipse : *Terra dedit fructus suos;* atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam mala opprobria; etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit et vox sanguinis. Se ipsum unusquisque et animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. Denique timens et tremens oberrabat Cain, parricidialis facinoris luens pœnas; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exsulem formidato per omnia momenta terrore mortis, per mortem exuit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Etsi quis solus est, se ipsum præ cæteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt; paupertas enim et opes inopiæ et satietatis vocabula sunt. Nec dives est, qui indiget aliquo : nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, et in sanguine ædificat civitatem, id est, animam suam! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas. Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit : non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore.* Divitiæ hominis ad redemtionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemtio est, si quis eo bene utatur : et iterum laqueus est, si quis uti nesciat. Quid enim homini pecunia sua, nisi quoddam viaticum est? Multa oneri, moderata usui. Viatores sumus vitæ hujus : multi ambulant, sed opus est, ut quis bene transeat; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis : *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas.* Qui autem ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ. Præclarior est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia. Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum : quocumque accesserit, inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater? quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit, lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est : non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus et degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedem spera-

mus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem : *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo* ; et infra : *Fac me*, inquit, *sicut unum mercenariorum tuorum*. Omnes mercenarii, omnes operarii : qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, et ipse fraudabitur sua. Fœneratum istud offendit, et postea cumulatiore mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere, quod est perpetuum, non eripiat alii, quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur. Fovea alta est os malevoli : grande innocentiæ præcipitium, sed majus malevolentiæ. Innocens dum credit facile, cito labitur; sed tamen iste lapsus resurgit : maledicus autem suis artibus præcipitatur, unde numquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude et dolo : *Statera fallax improbabilis apud Deum* : non illam stateram dico, quæ mercem appendit alienam (et in vilibus quidem rebus caro constat fallacia); sed statera verborum ipsa apud Deum est execrabilis, quæ prætendit pondus gravitatis sobriæ, et subnectit versutias fraudulentiæ. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, et subdola iniquitate defœneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiæ suæ artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitæ æternæ defraudet stipendio?

14. Alia piis mentibus consideranda statera, qua singulorum facta trutinantur, in qua plerumque ad judicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis præponderant. Væ mihi, si præcedant flagitia, et ad mortis præjudicium lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur omnia tamen manifesta Domino, et ante judicium : nec bona possunt latere, nec ea quæ plena sunt offensionis, abscondi.

15. Quam beatus qui radicem vitiorum resecare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones; ut quæstum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiæ. Merces autem magna pietatis est, et quæstus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua; cum in iis et nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam et sine integumento in hoc mundo nascimur, et sine viatico discedimus, sine hæreditate sepelimur.

16. Pendet singulis nostrorum statera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc sæpe inclinatur : si mala vergant, heu me! si bona, præsto est venia. Nemo enim a peccato immunis : sed ubi propendunt bona, elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent. Gravis est enim, utpote talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, tetra fraudulentia. Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento.

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, et locuples apud Deum, etiamsi inter laqueos ambulet; tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque præcipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent : multi eam foris prætendunt, et intus impugnant : ad fucum præferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant : *Est* enim *qui nequiter humiliat se, et interiora ejus plena sunt doli*. Et est qui se nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Ipsa est vera, quæ habet piam

mentis sinceritatem. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemtio.

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemtus, humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit, virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque emtus in Ægypti partibus a servo regio, coquorum præposito, non prosapiæ nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gnavum se et fidelem herili imperio præbuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se præstaret: sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque præcipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. Etenim quo status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum; ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

20. Unde et uxor ejus oculos injecit in eum, capta formæ venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut ætas expetitur, aut pulcritudo. Ars desit, nullum est crimen decoris: illecebra facessat, inoffensa est species, et formæ gratia. Itaque percita atque animi furens interpellat juvenem, et cogente libidine, victa passionum stimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, dicens nec moribus Hebræorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, quibus cura est tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris socientur virginibus, nec ulli conveniant feminæ, quæ legitimi usus thori nesciat: religionemque sibi esse, ne ebrius turpis intemperantiæ, ingratus herilis indulgentiæ, cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid erubescebat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis, vel amoris sui lacrymas funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, præponens præmiis periculosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque mulier majoribus adorsa tentamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam secunda vice immobilem, passione effera et impudentia vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens: et pene ceperat, nisi exuisset Joseph vestem, qua tenebatur; ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus est usque ad carcerem; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis: qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret; et somnium esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversæ commutationum vices tamquam ebriæ, et nihil solidum, nihil firmum, tamquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ spes hominum in hoc sæculo, quia ea quæ non sunt, tamquam quæ sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuæ rerum species tamquam in somnio venerunt, abierunt, abstiterunt, evanuerunt. Circumfusæ et dispersæ sunt, teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem: *Surge qui dormis*, et de sæculi istius somno exsurrexit, falsa hæc intellexit omnia: evigilavit, et fugit somnium, fugit potestas, abiit cura patrimonii, formæ venustas, honorum studium. Hæc enim somnia sunt, quibus non moventur, qui vigilant corde: sed dormientes exagitantur.

23. Vadatur hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec

·liuturna, quæ sunt hujus sæculi, qui
› initio nobilis genere, censu dives,
'to ignobilis servulus est, et (quod
die. servitii vilitatem acerbat) de-
ipso ·domini ære emtum mancipium.
que, si IM vile putatur servire libe-
et crastinur autem servitus, ubi ser-
hac non exlis. Servus igitur ex ge-
te, quonian pauper ex patre divite,
promisi illi,'ium, de gratia ad sup-
enim habeo de carcere ad aulam,
debes adesse. Num traductus; neque
promissum te' est, neque elevatus
tutum, qui i'
quod oportlatur etiam momentarias
quia non ferum etiam sancti David
conscius variatus status, qui despec-
ne duos pretiosus Deo, triumpho no-
non advidia vilis, accitus ad ministe-
mis regium, electus ad affinitatem,
.stremo faciem et ora·mutatus, exsul regni, fugitans parricidii, nunc sua offendicula deplorabat, et rursus aliena removebat, conciliato hærede nobilior, quam decolorato. Expertus igitur omnia, pulcre dixit : *Bonum mihi quod humiliatus sum.*

25. Quamquam hoc et ad eum possit referri, qui cum esset in Dei forma, facilis inclinare cœlos; descendit tamen, et formam servi accipiens nostras portavit infirmitates : qui prævidens sanctos suos, non quasi rapinam sibi proprium honorem adsumere; sed subjicere se æqualibus, et alios sibi anteferre, dixit : *Bonum mihi est quod humiliatus sum.* Bonum mihi est quod me subjeci; ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus omnia et in omnibus. Hanc infunde humilitatem singulorum animis, et te ipsum formam præbe omnibus, dicens : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.*

26. Discant bonorum operum divitias quærere, et morum esse locupletes. Pulcritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. In illis infirmis et egenis melius opes lucent. Discant itaque pecuniosi non sua, sed ea quæ sunt Christi, quærere; ut illos et Christus requirat, ut illis sua largiatur. Impendit pro illis sanguinem suum, effundit illis Spiritum suum, offert illis regnum suum. Quid amplius dabit, qui se ipsum obtulit? Aut quid est quod non sit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad cœlestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitæ æternæ sit; nam iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est. Denique omnium detrimentum passus est, qui volebat Christum lucrari : quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis loquutus est, Christus autem dixit : *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi*; ut ipse suum detrimentum sit, quo fiat lucrum Christi. Caduca hæc omnia, cum damno, sine lucro : illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi æternæ merces quietis.

27. Commendo tibi, fili, Ecclesiam, quæ est ad Forum Cornelii* quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingruentibus quadragesimæ, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina Arrianorum, cave eorum zizania : non appropinquent fidelibus, non serpant adulterina semina : advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi, quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis abolere possunt impietatis suæ glutinum; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. NERVI ENIM sunt, et quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei, quæ raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspectæ sit infirmitatis, et nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit; permitte ut satisfecisse se putet, indulge aliquantulum; cujus enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident notas ægritudines, ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinæ tempus exspectant : nec deserunt invalidum, sed lenioribus

* Imola, metropolitæ Ravennati hodie parens.

verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa ægritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam respuat : eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestæ insolens rerum hujusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem et pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumsimus, præcipe illis inviolata confinii servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra fraternam caritatem frequenter est vicini gratia; ille enim sæpe longe, hic in proximo est, vitæ omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, et in herba viridi projectum secura captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat dominum cœli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III.

Felicis munusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit arguens, ut non tamdiu procrastinetur, petit.

[Anno 380]

Ambrosius Felici *.

1. Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudinis; ut stupori forent ea tam grandia. Nolui in sinu, ut aiunt, abscondere : sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita præpollens, ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora invenias doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam nam causa commotionis meæ, desid rium est tui. Effice, si potes, ut [illegible] gratus sis.

3. Rem exposui, causam pr [illegible] torquenda est amentata * ill [illegible] nipularis sententia. Metui [illegible] vide quam movear, ut d [illegible] Postea tamen ne excus [illegible] quamvis tua hæc vect [illegible] excusatio; male tam [illegible] nec de me melius, si [illegible] tiam muneribus comp [illegible] me muneribus redimend [illegible] et nos amantes tui dilige.

…æmiis … turpem … iterum … adorsa ten- … adverteret, … obilem, pas- … tia vires minis- … ditur, veste ap- … us, complexum … nisi exuisset … ebatur; nc … indumen- … i humi- … et cum … men

EPISTOLA IV.

Sermone Felicis recreatum se esse; vero quod venturum ad basilicæ consecrationem eum speraret, postquam celebrassent initi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur sancta sanctorum. Tum quæ illic continentur, mystice decursis, Felicis administrationem prædicat, pollicetur que adjutores ei non defuturos.

[Anno 380]

Ambrosius Felici *salutem*.

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii puleio *** refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro Bassiano **** loquebar. Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significa-

* Sancto Felici, Novocomensi episcopo, ad quem sequens etiam epistola directa est.

* *Amentata sententia* metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quod amentum dicitur, illigata; ut certius validiusque intorqueretur.

** *Vectigalis* hoc est, quæstuosa; eo quod munusculorum quasi vectigal secum adtulerit.

*** Puleium, *le pouliot, espèce de menthe, plante aromatique.*

**** Episcopo Laudensi. Subscripsit concilio Aquileiensi et epistolæ ad Siricium. Ejus vero nomen inscriptum albo sanctorum legitur 14 kal. februarias.

bat quod sedulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui diem natalis tui *, qui foret in exordio ipso Kalendarum novembrium : eumque, si non fallerer, appropinquasse, et crastina celebrandum die ; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id de me licet : promisi illi, exegi mihi ; præsumtum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum indueris, ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas : te, qui non adfueris ; et me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur : tu quoque cum ingredieris secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum ; facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiamaterium, nos ne intermiseris ; ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiæ oratio tua sicut incensum dirigitur ad cœlestia.

4. Ibi arca Testamenti undique auro tecta, id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum habens manna ; receptaculum scilicet spiritalis alimoniæ, et divinæ promtuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo refloruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei, quod tibi dicit : *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim ;* sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus : vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait : *Aperiam in parabolis os meum.* Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina, a funeribus mortuorum. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet.

6. Huic tu militas bonam militiam, hujus depositum custodis, hujus pecuniam fœneras, secundum quod scriptum est : *Fœnerabis gentibus.* Bonum fœnus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget ; et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus : eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum, et benedictionem in nomine Domini Jesu. Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus.

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii ; et difficile reperiuntur, qui adjuvent. Verum hoc vetus : sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam. Certe in illo ordine Comensium jam plerique cœperunt credere magisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt : sed qui dedit credentes, et adjutores dabit ; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris : et mihi crebrior tuæ præsentiæ refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

* Id est consecrationis episcopalis.

EPISTOLA V.

Sententiam abs se in causa Indiciæ latam defendens, Syagrii judicium arguit, quod legitima in eo forma non servata sit. Maximum tragœdiæ auctorem apud se non comparuisse : Syagrium inspectionem virgini

contumeliosissimam decrevisse; cum alia, unde judicari virgo debeat, suppetant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam; præsertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda. Syagrium vanam afferre excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinæ aliarumque pro Indicia testimonium, post quod judicium Ambrosianum subjicitur.

[Anno 380]

Ambrosius Syagrio *.

1. PROSPICIENDUM esse ne de nostro obloquantur judicio carissimi nostri Veronenses, propriis texuisti litteris. Non arbitror fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum exasperati ** huc veniant, pacifici ad te revertantur; præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus vindicandum putaris; in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis postremo qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent, quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt; si Ecclesiæ: *Duobus*, inquit, *et tribus testibus stat omne verbum*: sed illis testibus qui ante hesternum et nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci sese velint.

3. Inoffensus igitur affectus testium quæritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum manus suas prius supra caput imposuerunt Susannæ, et accusationem professi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, et redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum, qui deficerent accusationis argumento, et firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret. Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenæ Maximum perurgendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine quod diffideret probationi. Denique, sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quæsivit acerbare invidiam delationis: sed nequaquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacræ virgines ad hujusmodi ludibria, quæ et

* Episcopo Veronensi.

** Intellige Veronenses ob judicium episcopi sui non servata forma legitima contra Indiciam virginem sacram latum graviter offensos Ambrosium convenisse, ut eadem causa ab eo tamquam metropolitano ad examen revocaretur.

visu et auditu, horrori et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget; ut se virginem probet: et nec abditorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia adstipulatur integritati. NON PLACET Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ et redimi et falli potest; ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quæ nupturæ sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ sunt hujusmodi adtrectationi, non enim visitantur, sed adtrectantur: et rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem, et ipsis medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices obortam varietatem, et quæstionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea, quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea quæ non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: nam quædam conditionis servilis Altini inspecta et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupleti femina hujusmodi artis; et cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemtam adseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit, qui non credat, toties virgo adtrectabitur? Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum adsertionem tuam de crimine confitebitur; et facilius est ut refutet quod numquam fecerit quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne suspectæ aliqua repetatur gratiæ. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, et per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices dictæ, eo quod obsistant dolori: vel certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo et tertio loco in Scripturis invenimus obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit, deinde ubi Thamar parit, tertio ubi necandos mares Pharao mandat Hebræorum obstetricibus; quando responderunt illæ, non eo more Hebræas feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ: sed Hebræas prius parere,

quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebræorum salutem; ita reliquo confragosus ad obstetricum fidem, quæ didicerunt mentiri pro salute, et fallere pro excusatione.

11. Quid igitur suspecta et dubia captamus; cum majora sint alia examinandæ veritatis documenta et testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa pudoris, et defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, et incedentem fœtus sui onera gravant; ut prætermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Hic vero cum editus partus et expositus, vel necatus (dum invidiæ magis quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si peperit. Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a virginibus et mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur et a sacerdotibus propter pudicitiæ reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit adspectum mulierum, oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor : denique Scriptura hos maximos dicit dolores, qui sunt parturientis. Sic enim, inquit, Dies Domini subito venit, et improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugia delitescendi.

13. Hæc est verior documentorum fides, quam erubescunt et mulieres. Denique Elizabeth occultabat se mensibus quinque; eo quod sterilis conceperat in senectute. His signis et ipsa Mariæ virginitas apud ignaros mysterii, probri suspectabatur. Unde et Joseph, cui desponsata erat Virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicæ incarnationis sacramentum.

14. Quid ergo, negamus inspiciendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non adstruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; et erroris gratia complura frequenter prætendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ) relinquamus hoc illis quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus : apud quas nulla cura pudoris et castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit : partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quæ gravibus appetitæ calumniis, oppressæ testimoniis, strangulatæ argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia; si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, et disciplina integritatis. Male tamen se habet causa, ubi potior est carnis, quam mentis prærogativa. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam : quos aiunt eo offensos favisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus adsumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet Mariam domi repertam, cum ad eam Gabriel Archangelus vo-

nisset. Susanna fugiens turbarum inducitur. Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia adtentavisse: muroque interjecto, discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; aliaque, quibus doleret quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium. Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, et testes auditionis deduxit, cognitionem poposcit?

18. Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras: et tamen cum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum et obrutum partum dici adserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit: ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur? Cucurrisse mulieres viles ad monasterium, jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit: eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel, redarguit Daniel, subornavit Judæorum populus; ut auctorem vitæ suæ falso appeterent testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, et ne quid prætercam, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumorem sparserant; tamen ubi in meo adstiterunt judicio, cum primo de origine causæ quærerem, diversa et distantia promsere, non locorum separati, sed mendaciorum divortio.

20. Cum igitur sibi ipsi non convenirent, Mercurium et Leam vilissimæ conditionis et detestabilioris nequitiæ personas amandavissent, aufugisset Theudule, non ignara objiciendi sibi facinoris, quod ante lectum Renati sola cubitavisset, ancilla præsto esset alia, quæ stupro ejusdem Renati se diceret coinquinatam; die ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui; licet etiam pridie subito se profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego judicio præscripsi diem, et tamen nullo accusante, nullis testimoniis perurgentibus, insinuavi sanctæ sorori quod peteres coram ipsa inspici et visitari memoratam virginem. At illa sancte inspectionem quidem recusavit, sed testimonium non declinavit, dicens nihil se in Indicia comprehendisse, nisi quod esset virginalis pudoris et sanctitatis: habitasse eam Romæ in domo nostra, nobis absentibus, nulli eam so-

vitiorum familiaritati dedisse, optare cum ea sibi a Domino Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram interrogavi, quod ab ea numquam soleat discedere, cujus caritas vitæ hujus testimonium est. Itaque etsi quod injurata diceret, fidei sacramento conferendum foret; sub obtestatione tamen professa est alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea scire se bonæ vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui et status haudquaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides atque ætas ad veritatem adstipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti. Ea quoque nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quasi parenti commissum a virgine aliqua dignum reprehensione.

24. His moti, Indiciam inoffensi virginem muneris pronuntiavimus: Maximum autem et Renatum et Leontium ita involvit sententia, ut Maximo, si errorem emendaret, spes reditus reservaretur; Renatus autem et Leontius excommunicati manerent, nisi forte probata sui pœnitentia, et hujus facti diuturna deploratione, dignos se præberent misericordia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI.

Cum Syagrio quod Indiciam contumeliosæ inspectioni sententia sua addixisset, Ambrosius amice expostulat; eique atrocissimam ultionem, quam Israelitæ ob violatam in levitæ uxore castitatem repetiverunt, ante oculos ponens, totam rei seriem eleganter describit.

[Anno circiter 380]

Ambrosius Syagrio.

1. Quæ sint in nostro judicio decursa, comperta retines; et ideo nunc quasi animæ portionem convenio meæ, habens apud te pro castitatis contumelia familiarem et dolentem querelam. Itane oportuit inoratam atque inauditam virginitatis causam adjudicari, ut non possit absolvi? Hoc est, nisi sua injuria, nisi ab honesto pudore traducatur ad indecoram sui corporis oblationem, grande videlicet relatura sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et procacitatis notetur. Hanc igitur prærogativam detulisti integritati, hujusmodi honorificentiam, qua se lacessiri aut invitari gaudeant, quæ hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis adsertionis, nec se jure tueantur vel sanctæ legis, vel publico, ut non accusatorem exigat, non arcersitorem urgeat: sed impudentiam solam induat, ac sese projiciat ad injuriam?

2. Non ita majores nostri despicabilem habebant castimoniam, cui tantum deferebant reverentiæ, ut bellum adversum temeratores pudicitiæ suscipiendum putarent. Denique tantum fuit ultionis studium; ut omnes tribules de Benjamin tribu extinguerentur, nisi sexcentos qui bello reliqui forent, natura editioris loci defendisset; sic enim lectionis divinæ serie expressum tenetur, cujus tenorem recensere congruit.

3. Levites vir animo major quam opibus, habitabat in partibus montis Ephræm; ei quippe tribui sortito obtigerat locus in possessionem terræ datus pro funiculo hæreditatis. Is sibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se habent prima copularum exordia, ardebat juvenculam immodica animi cupiditate: simul quia similibus ejus non fungebatur, exardescebat magis magisque possessione, atque immane quantum exæstuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adolescentulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquaquam mercede pari secum decerneret, cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensa, claves remisit, domum revertit.

4. At ille amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit, filiam reconciliavit; et ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, quartum

quoque diem comperendinavit prætenta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novæ deessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem adtexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen adquievit.

5. Ille iter suum perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant, suggessit puer deflectendum in civitatem, quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gabaa et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, et non consilio quamvis infima conditio allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitæ incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; omnia tamen tolerabiliores, quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit: et cum in publico situs, alienam misericordiam imploraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quo iret, et unde adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide: Pax, inquit, tibi: et succede hospes pariter et civis; nam et mihi origo de montis Ephræm partibus, et hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus juxta fovit.

7. Hortabatur ad lætitiam senior, et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam præcipitabat; capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, et pulsant januam.

8. Itaque egressus senior rogabat eos ne hospitales mensas turpi flagitio fœdarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione cœlestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiæ hospitalis dispendio: publicum flagitium privato dedecore tolerabilius habere. At illi exagitati æstu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenculæ, quo magis negabatur. Et justitiæ exsortes ridebant verba æquitatis, filiam senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Itaque cum piæ nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato præsidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuriæ impletur. At ubi lux finem intemperantiæ dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliæ pudore miserabilis : sed ut affectum viro referret, quæ castitatem amiserat, et contumeliæ suæ funus lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam adtollere auderet, consolari cœpit; quia non voluntate, sed invita tantæ injuriæ succubuisset : hortari adsurgere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e sommo excitare.

10. Verum ubi mortis supremæ patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, et divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in prælium : sed consilium prudentiorum prævertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, et decernendum conditionibus pro delictis : neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum salutis publicæ labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerrent : sin autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

11. Verum illis superba referentibus, consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu cum plurimi a paucis afflictarentur, cedendum Israelitæ adversis præliis æstimarunt; quadringenta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecidissent prælia; animi tamen promtus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi præsumtam spem.

12. Sed quia causa numeroque præstantiores, inferiores pugnæ eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiæ cœlestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; utpote quibus oraculum animos dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, et mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque æstus furens captæ urbis speciem manifestarunt. Quo et suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere sese, atque in desertum fugere cœperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

13. Cæsa itaque viginti quinque millia, id est, omnes fere de viris Benjamin, præter sexcentos, qui arrepto scrupeæ rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturæ, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundæ res cautionis admonent : in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit : sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique ætate gladio aut igne extinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

14. Belli finis simul atque iræ factus, et furor in pœnitentiam vertit : armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque extinctam populi sui validam manum a

jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere in sua populum conversum viscera, et bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, et affectum perpulit, sævitiæ ratio successit : missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se præruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent; sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus successionem : consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque posito, reconciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non adscendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur) duodecim millia bellatorum directa; ut et viri omnes et mulieres ferro extinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solæ virgines quadringentæ exitio cæterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris puellas : quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat : et caritatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsita copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant, iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, et choreas ducere in honorem religionis : aliæ præire matribus, et totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus : Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum; populum etenim favere reparandæ Tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem : neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret; quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur : illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo in ipsos invitæ culpam custodiæ, sese revocaturos; quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint : dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia : satis dure sævitum in eos, et debellatam corporis sui partem : immoderatius exarsisse plebem, ut successionem domesticam extingueret, atque ex suis necaret : placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitæ : exsequuti sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Præbuit illis festum nuptiarum religionis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filiæ, tamquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque extincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiæ, et læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum quæstionibus regem Ægypti Pharao, quod Saram adtentavisset; et tamen alienam esse uxorem nesciebat.

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas, quanto magis est defensandæ integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria;

quæ enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut Angeli Dei in cœlo. Et ideo cœlesti gratiæ non inferamus corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratæ virginitatis acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII.

Justo sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemtione afferri præceptum significasset, Ambrosius rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemtio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit: congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemtionem tribui indicabat; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemtionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judæi a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt: quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quædam enucleat ad instituendos mores idonea.

[Ante annum 381]

Ambrosius Justo * *salutem.*

1. Pulcre admones, frater, ut epistolares fabulas, et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cœlestis, interrogans me quid significet illud didrachmum, cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemtione animæ suæ. Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere?

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma: redemtio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens, et mundans domum suam; et si invenerit, convocat amicas et vicinas petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdiderat. Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio adquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est*, ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spiritale, et lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemtionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exsultat.

3. Est et redemtio animæ misericordia; redemtio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumtu pauperes juvat. Fides igitur, gratia, misericordia, redemtio est animæ, quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione ipsorum, dabunt singuli redemtionem animæ suæ Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus Tabernaculi testimonii, et erit filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro animis vestris.*

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

5. Denique etiam de illa cœlesti esca (esca autem et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna di-

* Verisimiliter Lugdunensi Episcopo, ac eidem qui synodo Aquileiensi interfuit.

vinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum : et mensuram fecerunt gomor, et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, et ei qui minus, non defuit. Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita gomor, id est, mensuram vini, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet; quia scriptum est : *Noli esse multum sapiens.* Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit : *Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu;* et dividi eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitatis est : quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod lætificat cor hominis. Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia, et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam : quod eâ æqualitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli.

8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, cujus ad gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur. Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemtionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum ita patres epulari jubentur, ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores : neque aliis plus dari, aliis minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim æqualis singulis dividitur, redemtio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus spei et redemtionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt : sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum; cognovit enim Dominus qui sunt ipsius : neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipiendum infirmior.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio, quia merces æqualis omnibus solvitur in vinea laborantibus : sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt : *Reposita est mihi corona justitiæ.* Alia est enim merces liberalitatis et gratiæ, aliud virtutis stipendium, laboris remuneratio.

12. Ergo didrachmum redemtio est, immo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum staterem sumat, et det pro Domino et pro se exigentibus didrachma. Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem : sed non debebat illud filius regis, sed alienus. Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat, ut universis libertatem daret? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem adquireret?

13. Non utique opus habuit redemtione redemtor universorum : sed sicut circumcisionem accepit, ut Legem impleret; et ad baptismum venit, ut impleret justitiam : ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit, sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari. Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo et pro se et pro Petro tamquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti. Hic stater in ore piscis invenitur : illius piscis, quem capiunt piscatores hominum : illius piscis, qui ponderat sermones suos, ut igne examinatos proferat.

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemtione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens : *Dilexi Dominum meum, et uxorem et infantes : non abibo liber*. Quod non solum ad Dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, vel mentem suam, id est, νοῦν, hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

15. Et ideo tu, christiane, istum non imiteris; quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras : sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus. Nec ut portionem servitutis mundo reserves! sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi sæculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et sortem ex sorte, id est, transmissionis deputari. Unde et Dominus tentantibus se pharisæis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit : *Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census*. At illi obtulerunt ei denarium, in quo erat imago Cæsaris. Ait illis : *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari : et quæ sunt Dei, Deo*; ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde et ait : *Reddite*, id est, vos reddite, *quæ sunt Cæsaris*, apud quos figura et imago invenitur Cæsaris.

17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael, ille Daniel sapientior, qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum, quæ sub rege terreno erant, possidebant. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait : *Reddite*, id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud quos invenitur : ego autem nihil debeo Cæsari, quia nihil hujus mundi habeo : *Venit enim hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil*. Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum : sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam : sed *ne scan-*

dalizentur, inquit, *vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus adscenderit, tolle; et aperto ore ejus, invenies ibi staterem, illum sumens da iis pro me et te*. O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat, et non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege. Factum secundum incarnationem loquutus sum, ex muliere secundum sexum: mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo factus est ex muliere; id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se et Petro, quia uterque sub Lege generati. Jubet ergo secundum Legem solvi; ut eos qui sub Lege erant, redimeret.

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant; cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant; quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo*. Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas: *Corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem*.

20. Potest autem et drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio; quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur: qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum Legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemtionem, et devotionis et sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemtus accipiat. Bona ergo drachma, quæ Deo solvitur.

21. Non est drachma denarius, sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur: et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur; quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum α et ω, primus, et novissimus*; et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est*.

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens; mutatur enim unusquisque morum varietate, et fit alter: in quo non agnoscitur, quod fuit, et incipit esse, quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejus: sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, adtende imaginem, hoc est, videns Legem, adtende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis. Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

EPISTOLA VIII.

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

[Ante annum 381]

Ambrosius Justo.

1. Negant plerique nostros secundum artem scripsisse. Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quæ super omnem artem est; scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis, et magisteria.

2. Denique in arte requiruntur præcipue, ut sit αιτιον, ὑλη, αποτελεσμα [*]; cum igitur legamus sanctum Isaac Patri dicere : *Ecce ignis et ligna, ubi hostia*, quid horum deest? Nam qui quærit, dubitat : qui respondet quærenti, pronuntiat, et dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αιτιον : et ligna, id est, ὑλη, quæ latine materia dicitur : tertium quid superest, nisi αποτελεσμα, quod filius quæsivit, pater retulit dicenti : *Ubi hostia? Deus*, inquit, *providebit sibi sacrificium, fili.*

3. Differamus paulisper mysterium. Ostendit Deus arietem pendentem cornibus : aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde et Propheta ait : *Sacrificate sacrificium justitiæ*. Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis, quæ operatur : ecce et intelligibilia, id est, materia; ubi est tertium, intelligere? Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei αποτελεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulcre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus subjicientis materiam, quid sit quod nutriat animam, tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant, quid esset manna : invenerunt, inquit, manna dicentes ipsum esse sermonem et Verbum Dei; unde omnes disciplinæ fonte jugi se perpetuo fluunt, atque derivant.

7. Hæc est esca cœlestis. Significatur autem ex persona dicentis : *Ecce ego pluam vobis panes de cœlo* : αιτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiæ : ὑλη, quia videntes animæ et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie : *Hic est panis, quem dedit vobis manducare Dominus*; et hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit : quo pascitur anima prudentium, et delectatur : quod est candidum et suave, veritatis splendore illuminans, et virtutum suavitate demulcens audientium animas.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandæ rei αιτιον. Nam cum mitteretur ad populum Dei liberandum ad regem Ægypti, ait : *Quis sum ego, ut vadam, et educam populum a regis potestate?* Respondit Dominus : *Ego ero tecum*. Interrogabat iterum Moyses : *Quid dicam illis, si requirant : Quis est Dominus, qui misit te, et quod nomen est illi? Dixit Dominus : Ego sum qui sum. Dices : Qui est, misit me*. Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde et Apostolus de Christo : *Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum; non fuit*, inquit, *Est et Non : sed Est in illo fuit*. Respondit Moyses : *Si non crediderint mihi, neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis?* Dedit illi signa facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses : *Non sum dignus, et gracili voce sum, tardiore lingua, quomodo me audiet Pharao?* Responsum est ei : *Vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.*

9. Interrogationes ergo illæ in medio et responsiones habent sapientiæ semina et θεωριαν. Gratum tamen αποτελεσμα est; quia ait : *Ego ero tecum*. Et quamvis dederit ei signa facere, tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel

[*] Αιτιον, *cause*, *le sujet*; ὑλη, materia, *les moyens*; αποτελεσμα, eventus, *la fin*.

meriti, vel voti : *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Perfectum ergo ἀποτέλεσμα servatum est.

10. Habes hoc et in Evangelio : *Petite, et dabitur vobis : quærite, et invenietis : pulsate, et aperietur vobis.* Pete ἀπὸ τοῦ αἰτίου, id est, ab auctore quære. Habes ὕλην intelligibilia, quibus quæras : pulsa, et aperit tibi Deus Verbum. Quæ petit, mens est, quæ operatur, sicut ignis : intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis : aperit tibi Verbum Deus, quod est ἀποτέλεσμα. Habemus et alibi in Evangelio, dicente Domino : *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eritis, qui loquimini : sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.*

11. Habes hoc et in Genesi, dicente Isaac : *Quid est, quod tam cito invenisti, fili?* Qui dixit : *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsivit, quia quærebat idola, non invenit.

12. Pulcre autem quos dicunt ὅρους*, servavit. Primus est ὅρος : *Vade, affer mihi de venatione tua, ut manducem.* Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, ut operetur et quærat. Secundus ὅρος : *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὅρος in responsione : *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia : de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ὅρος de spontaneis : *Si non seminaveritis, non metetis;* nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus : *Ego plantavi,* inquit, *Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat : sed qui dat incrementum, Deus.* Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet; ut metas : si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris, ut semines : non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit : principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me : natura adjuvat discentem : Deus autem auctor naturæ est. Dei quoque, ut bene discamus; quia hoc naturæ est, perdiscere : duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris : consummationem et perfectionem Deus dat, id est, illa præstantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

* Per ὅρους non tantum accuratæ definitiones intelligendæ, sed etiam formulæ ac modi omnes, quibus quidpiam clare exponitur.

GESTA CONCILII AQUILEIENSIS

CONTRA

PALLADIUM ET SECUNDIANUM HÆRETICOS.

[Anno 381]

Consessus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.

1. SYAGRIO *et Eucherio viris clarissimis coss., III non. sept., Aquileiæ in Ecclesia considentibus cum episcopis, Aquileiensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello, et Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit :*

2. Diu citra acta tractavimus : et quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii et Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum testificatione dubitari non queat : tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque profes-

sionem suam negare non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est.

Omnes episcopi dixerunt : Placet.

Ambrosius episcopus dixit : Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto imperiali, ut allegentur.

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. *Sabinianus diaconus recitavit :* Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes, convenire in Aquileiensium civitatem ex diœcesi meritis excellentiæ tuæ creditam, episcopos jusseramus. Neque enim controversiæ dubiæ sententiæ rectius poterant expediri, quam si obortæ altercationis interpretes ipsos constituissemus antistites; ut videlicet a quibus proficiscantur instituta doctrinæ, ab eisdem discordiis eruditionis repugnantia solveretur.

4. Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invertentes præcepti tenorem, sed superfluam convenarum copiam recolentes. Nam quod Ambrosius et vitæ merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis ibi multitudinem non opus esse suggerit, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis : seque eorum qui contra adstarent adsertionibus, et sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo ævo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua.

Ambrosius lectam Arrii epistolam damnari a Palladio petit : hic tergiversatur, et nisi in generali Concilio negat se responsurum : Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel æternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fateri dictitat Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eumdem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur : ad quæ post multam tergiversationem solita utitur ad plenum Concilium provocatione. Sub hæc Attalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladius auditores laicos petit, et condemnatur.

5. *Ambrosius episcopus dixit :* Ecce quod Christianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos interpretes constituit episcopos. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali Concilio considemus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. Arrii epistola lecta est : etiam nunc recitabitur, si tibi videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, adstrue : si damnandum putas, damna. Evangelium præsens est et Apostolus, omnes Scripturæ præsto sunt. Unde vis adstrue, si putas non esse Dei Filium sempiternum.

6. *Palladius dixit :* Vestro studio factum est, sicut dictat lectio sacra a vobis prolata, ut non esset generale et plenum Concilium : absentibus consortibus nostris, nos respondere non possumus.

Ambrosius episcopus dixit : Qui sunt consortes vestri?

Palladius dixit : Orientales episcopi.

7. *Ambrosius episcopus dixit :* Interim quia superioribus temporibus Concilium sic factum est, ut orientales in orientis partibus constituti haberent Concilium, occidentales in occidente; nos in occidentis partibus constituti, convenimus ad Aquileiensium civitatem, juxta imperatoris præceptum. Denique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ut si vellent orientales convenire in potestate haberent : sed quia scierunt consuetudinem hujusmodi, ut in oriente orientalium esset Concilium, intra occidentem occidentalium; ideo putaverunt non esse veniendum.

8. *Palladius dixit :* Imperator noster Gratianus jussit orientales venire : negas tu jussisse eum? Ipse imperator nobis dixit se orientales jussisse venire.

Ambrosius episcopus dixit : Utique jussit, qui non prohibuit huc venire.

Palladius dixit : Sed ne venirent tua petitio fecit : sub specie falsæ volun-

tatis hoc impetrasti, et distulisti Concilium.

9. *Ambrosius episcopus dixit* : Non opus est diutius evagari, responde nunc. Bene dixit Arrius solum æternum Patrem? Et secundum Scripturas hoc dixit, an non?

Palladius dixit : Non tibi respondeo.

Constantius episcopus dixit : Non respondes qui tamdiu blasphemasti?

Eusebius episcopus dixit : Sed debebis simpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes.

10. *Sabinus episcopus dixit* : Tu petisti ut responderemus : hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non exspectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari. Christum dicis esse creatum? aut sempiternum dicis esse Filium Dei?

Palladius dixit : Dixi tibi, nos ideo diximus vobis ut veniremus, et convinceremus : quod non recte fecistis subrepere imperatori.

Ambrosius episcopus dixit : Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit.

Palladius dixit : Legatur plane.

Episcopi dixerunt : Imperator cum esset præsens Syrmio, tu illum interpellasti, an ipse te compulit? *Et addiderunt* : Quid ad ista respondes?

Palladius respondit : Dixit mihi : Vade. Diximus : Orientales conventi sunt? Ait : Conventi sunt. Numquid si orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus?

11. *Ambrosius episcopus dixit* : Sequestrata sit causa orientalium, sententiam tuam hodie quæro. Arrii tibi epistola lecta est : soles te Arrianum negare. Aut damna hodie Arrium, aut defende.

Palladius dixit : Non est auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras.

Eusebius episcopus dixit : Non credimus religiosum imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopos jussit convenire : non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine orientalibus causa minime diceretur.

Palladius dixit : Si Itali soli jussi sunt convenire?

Evagrius presbyter et legatus dixit : Ut ante quatuor dies, et ante bidnum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam exspectandam? Sic debuisti mandare, non promittere conflictum.

Palladius dixit : Quia quasi ad Concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageretis in præjudicium futuri Concilii.

12. *Ambrosius episcopus dixit* : Ut hodie resideremus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia christiani ad christianos venimus. Christianos igitur nos probasti. Promisisti te conflictaturum, promisisti te allaturum aut acceptaturum esse rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quasi christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arrii, quam scripsit Arrius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arrium non sequamini. Hodie aperta debet esse sententia : aut condemna illum, aut adstrue quibusvis lectionibus. *Et addidit* : Ergo juxta epistolam Arrii Christus Dei Filius non est sempiternus?

Palladius dixit : Nos diximus probaturos nos christianos, sed in Concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in præjudicium Concilii futuri.

Eusebius episcopus dixit : Sine calliditate fidei tuæ professionem debes exponere.

Palladius dixit : Et quid Concilio reservamus?

13. *Ambrosius episcopus dixit* : Omni ore condemnatio facta est in eum, qui negaret Dei Filium sempiternum. Negavit Arrius, hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare Arrium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate : et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim : *Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei*

virtus Christus est? Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est; quia Christus est Dei virtus.

Eusebius episcopus dixit : Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

14. *Eusebius episcopus dixit :* Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando cœpisse.

Palladius dixit : Arrium nec vidi, nec scio qui sit.

Eusebius episcopus dixit : Arrii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore, aut adseris?

Palladius dixit : Ubi auctoritas pleni Concilii non est, non dico.

15. *Ambrosius episcopus dixit :* Dubitas post divina judicia damnare Arrium, cum crepuerit medius? *Et addidit :* Dicant etiam sancti viri legati Gallorum.

Constantius episcopus et legatus Gallorum dixit : Hanc impietatem ejus hominis et semper damnavimus, et nunc damnamus non solum Arrium; sed et quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum.

Ambrosius episcopus dixit : Quid etiam dicit dominus meus Justus?

Justus episcopus et legatus Gallorum dixit : Qui Filium Dei coæternum cum Patre non confitetur, anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

16. *Ambrosius episcopus dixit :* Dicant etiam Afrorum legati, qui omnium civium huc adtulere sententias.

Felix episcopus et legatus dixit : Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, et coæternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanæ provinciæ damno : sed et cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit.

Anemius episcopus dixit : Caput Illyrici non nisi civitas est Syrmiensis : ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei æternum, et coæternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico : sed etiam iis qui idem non confitentur.

17. *Ambrosius episcopus dixit :* Audite sequentia.

Et recitatum est : Solum æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit : Et in hoc damna eum : qui negat Filium Deum verum. Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus verus? *Et addidit :* Quid ad hoc?

Palladius dixit : Filium verum quis non dicit?

Ambrosius episcopus dixit : Arrius negavit.

Palladius dixit : Cum Apostolus dicat, Christum super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei?

18. *Ambrosius episcopus dixit :* Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis : sed semiplenum habeo. Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum : si autem simpliciter confiteris, verum Deum Filium Dei, eo ordine adstrue, quo ipse propono.

Palladius dixit : Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei dominum dico.

Ambrosius episcopus dixit : Verum Dominum dicis Filium Dei?

Palladius dixit : Cum verum Filium dicam, quid amplius?

Ambrosius episcopus dixit : Non quæro tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum Dominum Dei Filium dicas.

19. *Eusebius episcopus dixit :* Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, et catholicam professionem?

Palladius dixit : Verus Dei Filius est.

Eusebius episcopus dixit : Nam et nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinæ. *Et addidit :* Confiteris ergo verum Filium Dei Dominum verum esse secundum nativitatem et proprietatem.

Palladius dixit : Verum Dei Filium unigenitum dico.

Eusebius episcopus dixit : Hoc ergo putas contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur?

20. *Cumque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit :* Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere Dominum verum, videtur negare. Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confitetur, Palladius; et dicat utrum verum Dominum Dei Filium dicat.

Palladius dixit : Cum dicat Filius : *Ut cognoscant te solum verum Dominum, et quem misisti Jesum Christum;* affectu, an in veritate?

Ambrosius episcopus dixit : Johannes dixit in epistola sua : *Hic est verus Deus.* Nega hoc.

Palladius dixit : Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem.

Ambrosius episcopus dixit : Et in hoc est fraus; sic enim soletis dicere unam et veram divinitatem, ut Patris tantummodo non etiam Filii veram et unam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Johannes : *Hic est verus Deus :* aut nega dictum.

Palladius dixit : Absque Filio alius genitus non est.

21. *Eusebius episcopus dixit :* Christus verus Deus secundum omnium fidem, et catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est?

Palladius dixit : Virtus Dei nostri est.

Ambrosius episcopus dixit : Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur verum Dominum Filium Dei.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema habeatur, qui Christum Filium Dei Dominum verum non dixerit.

22. *Iterum addidit :* Solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem?

Palladius dixit : Apostolum admittis, an non? *Rex regum, qui solus habet immortalitatem.*

Ambrosius episcopus dixit : De Christo Filio Dei quid dicis?

Palladius dixit : Christus nomen divinum est, an humanum?

23. *Eusebius episcopus dixit :* Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est.

Palladius dixit : Christus nomen carnis est : Christus nomen humanum est; et respondete vos mihi.

Eusebius episcopus dixit : Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arrii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, adtulisti testimonium ad consensum impietatis Arrii, ex Apostolo dicens : *Qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat.* Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem, in Dei nomine expressit : siquidem in Dei nomine Pater et Filius designantur.

Palladius dixit : Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis.

24. *Ambrosius episcopus dixit :* Aperte de te sententiam quæro : Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet?

Palladius dixit : Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit : Non divinitas mortua est, sed caro mortua est.

Palladius dixit : Ante vos mihi respondete.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum Arrii professionem prodidisti? *Et addidit :* Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt : Anathema habeatur.

25. *Palladius dixit :* Satus divinus immortalis est.

Ambrosius episcopus dixit : Astute et hoc ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico : Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem.

Palladius dixit : Christus mortuus est, an non?

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem : anima nostra non moritur; scriptum est enim : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.* Cum igitur anima nostra

mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit?

Palladius dixit : Mortis appellationem quare tu horres?

Ambrosius episcopus dixit : Immo non horreo, sed confiteor secundum carnem meam; est enim per quem a mortis vinculis sum revinctus.

Palladius dixit : Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit : Scriptum est Christum passum. Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est.

Palladius dixit : Ego Arrium non novi.

26. *Ambrosius episcopus dixit :* Ergo male dixit Arrius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. *Et addidit :* Bene dixit ergo, an male?

Palladius dixit : Non consentio.

Ambrosius episcopus dixit : Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

Palladius dixit : Dicite quod vultis, cjus est divinitas immortalis.

Ambrosius episcopus dixit : Cujus, Patris, an et Filii? *Et addidit :* Multas impietates congessit Arrius. Sed ad alia transeamus.

27. *Et recitatum est :* Solum sapientem.

Palladius dixit : Pater a se sapit : Filius autem sapiens non est.

Ambrosius episcopus dixit : Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia? Nam et nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius.

Eusebius episcopus dixit : Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare?

Palladius dixit : Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare?

Ambrosius episcopus dixit : Sapiens est, an non?

Palladius dixit : Sapientia est.

Ambrosius episcopus dixit : Sapiens ergo, cum sit sapientia.

Palladius dixit : Secundum Scripturas vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit : Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est.

Eusebius episcopus dixit : Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

28. *Eusebius episcopus dixit :* Etiam Secundianus ad hoc respondeat.

Cumque Secundianus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Qui tacet, integrum vult habere judicium. *Et addidit :* Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit?

Palladius dixit : Legimus : *Ego sum pastor bonus;* et nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium?

Ambrosius episcopus dixit : Ergo bonus est Christus?

Palladius dixit : Bonus.

Ambrosius episcopus dixit : Male ergo Arrius de solo Patre dixit, cum etiam Filius Dei Deus omnibus sit.

Palladius dixit : Qui bonum non dicit Christum, male dicit.

29. *Eusebius episcopus dixit :* Christum bonum Deum * confiteris? Nam et ego bonus sum. Mihi dixit : *Euge serve bone;* et : *Homo bonus profert de thesauro suo bona.*

Palladius dixit : Jam dixi, vobis non respondeo usque ad plenum Concilium.

Ambrosius episcopus dixit : Judæi dicebant quia bonus est : et Arrius negat quia Filius Dei bonus est.

Palladius dixit : Quis potest hoc negare?

Eusebius episcopus dixit : Bonus est ergo Deus Filius Dei.

Palladius dixit : Bonus Pater bonum Filium genuit.

30. *Ambrosius episcopus dixit :* Et nos bonos genuit; sed non secundum divinitatem. Deum bonum Dei Filium dicis.

Palladius dixit : Filius Dei bonus est.

Ambrosius episcopus dixit : Vides ergo quia Christum bonum, bonum Filium, non bonum Deum dicis; quod a te quæ-

* Edit. Benedict. *Christum bonum confiteris.* Minus accommodate ad sequentia.

ritur. *Et addidit :* Qui bonum Filium Dei Deum non confitetur, anathema.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

31. *Item recitavit :* Solum potentem.

Ambrosius episcopus dixit : Potens est Filius Dei, an non?

Palladius dixit : Qui omnia fecit, non est potens? Qui omnia fecit, minus potest?

Ambrosius episcopus dixit : Ergo Arrius male dixit. *Et addidit :* Vel in hoc damnas Arrium?

Palladius dixit : Unde scio qui sit? Ego pro me respondeo tibi.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Domini Dei Deus potens est?

Palladius dixit : Potens.

Ambrosius episcopus dixit : Deus potens est*?

Palladius dixit : Jam dixi Filium Dei unigenitum esse potentem.

Ambrosius episcopus dixit : Dominum potentem.

Palladius dixit : Filium Dei potentem.

32. *Ambrosius episcopus dixit :* Potentes et homines sunt; scriptum est enim : *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?* Et alibi : *Cum infirmor, tunc potens sum.* Illud a te requiro, ut confitearis Dominum potentem esse Christum Dei Filium : aut si negas, adstrue. Nam qui unam potentiam dico Patris et Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut et Patrem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem esse Dei Filium?

Palladius dixit : Jam dixi, secundum disputationem, prout possumus, respondemus vobis; vos enim soli vultis esse judices : vos litigatores esse vultis. Non vobis respondemus nunc, sed in Concilio generali et pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui negat Dominum potentem Christum.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

33. *Item recitatum est :* Solum potentem, omnium judicem.

Palladius dixit : Omnium judicem Filium Dei. Est qui dat, est qui accipit.

Ambrosius episcopus dixit : Per gratiam dedit, an per naturam? Et hominibus datur judicium.

Palladius dixit : Patrem majorem dicis, an non?

Ambrosius episcopus dixit : Postea respondebo tibi.

Palladius dixit : Ego tibi non respondeo, si non respondes mihi.

Eusebius episcopus dixit : Nisi impietatem Arrii ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabimus facultatem.

Palladius dixit : Non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non?

Palladius dixit : Si nón respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo.

34. *Ambrosius episcopus dixit :* Habes professionem meam, qua respondebo tibi. Interim perlegatur epistola Arrii. *Et addidit :* In epistola Arrii invenies et hoc sacrilegium, quod tu moliris.

Palladius dixit : Ego qui interrogo, non respondetis?

Eusebius episcopus dixit : Filium Dei Deum æqualem dicimus.

Palladius dixit : Tu judex es, tui exceptores hic sunt.

Ambrosius episcopus dixit : Scribant tui, qui volunt.

35. *Palladius dixit :* Pater major est, an non?

Eusebius episcopus dixit : Secundum divinitatem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judæi persequebantur eum; quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus.

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi habes : *Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus obediens usque ad mortem. Et addidit :* Vides quia in forma Dei æqua-

* Edit. Bened. et Rom. *Deus bonus est.* Verum lubricus hic scribis et amanuensibus fuit error. Eadem enim est de potentia Christi quæ supra de ipsius bonitate interrogationum series et forma, ac pene iisdem semper verbis habita. Sed judicet lector intelligens.

lis est? Et *formam*, inquit, *servi accepit*. In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei.

Eusebius episcopus dixit : Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit : ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit.

36. *Ambrosius episcopus dixit* : Aut dic quia secundum divinitatem minor est Filius Dei.

Palladius dixit : Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem.

Palladius dixit : *Qui me misit, major est me*. Caro missa est a Deo, aut Filius Dei?

Ambrosius episcopus dixit : Falsari a vobis divinas scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Non turbetur cor vestrum : non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeretis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est*. Non dixit : Qui me misit, major me est.

Palladius dixit : Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui divinis scripturis addit aliquid, aut minuit.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

37. *Palladius dixit* : Pater major est Filio.

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem æqualis est Patri : legi igitur Dei Filium æqualem Patri, sicut jam et prolata exemplaria testantur. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum, cum dixerit se lapidem, cum dixerit se vermem, cum dixerit se minorem Angelis; quia scriptum est : *Minorasti eum paulo minus ab Angelis?*

Palladius dixit : Impie vos adserentes video : non respondemus vobis sine auditoribus.

Sabinus episcopus dixit : Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit.

Palladius dixit : Non vobis respondemus.

38. *Sabinus episcopus dixit* : Ab omnibus jam damnatus est Palladius : Arrii blasphemiæ multo minores sunt quam Palladii. *Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset* : Ideo, inquit, surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est; sic enim lectum est, secundum divinitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est : *Abrahæ cum repromisisset Deus.... quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit per semet ipsum*. Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde et ait : *Abraham diem meum vidit, et gavisus est*.

Palladius dixit : Pater major est.

Eusebius episcopus dixit : Quando ut Deus loquutus est, majorem non habuit : quando ut homo loquutus, majorem habuit.

39. *Palladius dixit* : Pater genuit Filium, Pater misit Filium.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

Palladius dixit : Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit.

Ambrosius episcopus dixit : Subjectus secundum carnis rationem. Cæterum et ipse meministi quia legisti : *Nemo venit ad me, nisi quem Pater adtraxerit*.

Sabinus episcopus dixit : Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem?

40. *Palladius dixit* : Ergo Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi scriptum est : *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus*. Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis adsumtionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem.

Palladius dixit : Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere : Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro?

Ambrosius episcopus dixit : Caro sine anima non loquitur.

Eusebius episcopus dixit : Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat : *Quid me persequimini hominem?* Quis hoc dixit?

Palladius dixit : Filius Dei.

Ambrosius episcopus dixit : Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem.

Palladius dixit : Carnem suscepit.

Eusebius episcopus dixit : Ergo humanis verbis usus est.

Palladius dixit : Carnem humanam suscepit.

41. *Ambrosius episcopus dixit :* Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus dixit subjectum, sed secundum carnem; scriptum est enim : *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem.* In quo ergo mortem gustavit?

Palladius dixit : Quia se humiliavit.

Ambrosius episcopus dixit : Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta. *Et addidit :* Creaturam perfectam bene dixit Arrius, an male dixit?

Palladius dixit : Ego tibi non respondeo auctoritatem non habenti.

Ambrosius episcopus dixit : Profitere quod vis.

Palladius dixit : Non respondeo vobis.

42. *Sabinus episcopus dixit :* Pro Arrio non respondes, ad interrogata non respondes?

Palladius dixit : Pro Arrio ego non respondi.

Sabinus episcopus dixit : Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum.

Palladius dixit : Ego te judicem non patior, quem impietatis arguo.

Sabinus episcopus dixit : Ipse nos coegisti sedere.

Palladius dixit : Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum Concilium non esset, obripuistis.

Ambrosius episcopus dixit : Cum Arrii impietates legerentur, et impietas tua pariter condemnata est, quæ consensit Arrianæ impietati. Placuit tibi in epistola media lectionem proponere, quam volebas : responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei; et in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi cætera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea, quæ leguntur.

43. *Palladius dixit :* Non tibi respondeo; quia quæcumque ego dixi, non sunt scripta : vestra tantummodo scribuntur verba : non vobis respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Omnia vides scribi. Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ impietatis indicium. *Et addidit :* Creaturam dicis Christum, an negas?

Palladius dixit : Non respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arrius dixit creaturam Christum, negasti : oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti : vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus?

Palladius dixit : Si vultis, exceptores nostri veniant, et sic totum excipiatur.

Sabinus episcopus dixit : Adducat suos exceptores.

Palladius dixit : Pleno Concilio vobis respondebimus.

44. *Ambrosius episcopus dixit :* Attalus in tractatu Nicæni Concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad Concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii, an non.

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Attalus presbyter licet inter Arrianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi : libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii sub episcopo suo Agrippino, an non?

Attalus dixit : Jam dixisti me aliquoties damnatum : non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Subscripsisti in tractatu Concilii Nicæni, an non?

Attalus dixit : Non tibi respondeo.

45. *Palladius dixit :* Modo vultis tractatum plenum haberi, an non?

Chromatius presbyter dixit : Creaturam non negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quæ fides catholica profitetur.

Sabinus episcopus dixit : Testes sumus nos Attalum subscripsisse in Concilio Nicæno, et nunc nolle respondere. Quid cunctis videtur?

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Dicat utrum subscripserit in tractatu Concilii Nicæni, an non?

46. *Palladius dixit :* Exceptor vester et noster stent, et omnia scribant.

Valerianus episcopus dixit : Jam quæ dixisti, et quæ negasti, scripta sunt omnia.

Palladius dixit : Dicite quod vultis.

Ambrosius episcopus dixit : Quia sæpius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arrii, quam ille noluit condemnare : profitemini quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt : Legatur. Et recitata est : « Nato autem non putati» ve, » et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit : Respondi tibi de majore, respondi tibi et de subjecto : nunc et ipse responde.

47. *Palladius dixit :* Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem.

Ambrosius episcopus dixit : Veneras tractaturus, sed posteaquam objeci tibi, vidisti epistolam Arrii, quam damnare noluisti, adserere autem non potes; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie ipsam recito ad singula. Dic utrum Christus creatus videatur; an fuit, quando non fuit : an vero semper fuit unigenitus Dei Filius? Cum Arrii epistolam audieris, aut damna, aut proba.

48. *Palladius dixit :* Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es.

Sabinus episcopus dixit : Quas impietates objicis fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito.

Palladius dixit : Jam vobis dixi, pleno Concilio respondebo, et præsentibus auditoribus.

Ambrosius episcopus dixit : In consessu fratrum meorum cupio confutari et redargui. Quæ igitur impie dixerim, dicito : sed impius tibi videor, qui pietatem adstruo.

Sabinus episcopus dixit : Ergo impius tibi videtur, qui Arrii blasphemias arguit?

49. *Palladius dixit :* Ego non negavi bonum Filium Dei.

Ambrosius episcopus dixit : Dicis ergo Christum Deum bonum?

Palladius dixit : Non vobis respondeo.

Valerianus episcopus dixit : Nolite multum adigere Palladium, non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a Photinianis est ordinatus, et cum ipsis est damnatus : et nunc plenius damnabitur.

Palladius dixit : Hoc proba.

Sabinus episcopus dixit : Non aliter poterat Christum verum negare, nisi auctores suos sequeretur.

50. *Ambrosius episcopus dixit :* Objecisti me esse impium, hoc proba.

Palladius dixit : Expositionem nostram afferemus; cum autem adtulerimus, tunc disputatio habebitur.

Ambrosius episcopus dixit : Damna impietatem Arrii.

Cum reticeret Palladius, Eusebius episcopus dixit : Superfluis immoratur. Tot impietates Arrii Palladius noluit condemnare, immo potius adserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, et hæreticus jure dicendus est.

Omnes episcopi dixerunt : A nobis omnibus anathema sit Palladio.

51. *Ambrosius episcopus dixit :* Adquiescis, Palladi, ut cætera legantur Arrii.

Palladius dixit : Date auditores : veniant et ex utraque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores non habuerimus; et nisi ex utraque parte venerint, qui audiant, non vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit : Quos quæris auditores?

Palladius dixit : Sunt hic viri honorati multi.

Sabinus episcopus dixit : Post tot blasphemias auditores petis!

Ambrosius episcopus dixit: Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito.

Palladius dixit : Auditores veniant.

Chromatius presbyter dixit: Salva condemnatione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam nunc in pleno legantur.

52. *Palladius dixit:* Non permittuntur loqui. Auditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et respondebunt vobis hi in Concilio generali.

Ambrosius episcopus dixit : Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen, ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus : ac per hoc quoque et in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectat sententiam; cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profitentem, et juxta ea quæ condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio indignum, et carendum, ut in loco ejus catholicus ordinetur.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema Palladio.

53. *Ambrosius episcopus dixit :* Imperator clementissimus et christianus sacerdotum judicio causam, et ut ipsi arbitri essent altercationis, inquit, constituissemus. Quoniam igitur nobis judicium videtur delatum interpretes esse Scripturarum, condemnemus Palladium, qui impii Arrii noluit damnare sententiam : et quia ipse Filium Dei sempiternum, et cætera quæ actis inhærent, negavit. Ergo anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt : Omnes condemnamus eum, anathema habeatur.

Patrum singulorum in Palladium condemnatio

54. *Ambrosius episcopus dixit :* Quoniam omnes consistunt viri christiani, et Deo probati fratres, et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

Valerianus episcopus dixit[*]: Mihi quidem videtur, quia qui Arrium defendit, Arrianus est : qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum.

Palladius dixit : Cœpistis ludere, ludite. Sine Concilio orientali vobis non respondemus.

55. *Anemius*[*] *episcopus Sirmiensis dixit :* Quicumque hæreses Arrianas non condemnat, Arrianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a nostra communione, et sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus.

Constantius episcopus Arausicus dixit : Palladium Arrii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a patribus nostris in Concilio Nicæno, et nunc hodie probatæ, cum recenserentur, a Palladio singulæ; quia non confusus est dum Dei filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur : cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum.

56. *Justus episcopus dixit :* Palladium, qui blasphemias Arrii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari.

Eventius episcopus Ticiniensis dixit : Palladium, qui impietatem Arrii damnare noluit, arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum.

57. *Abundantius episcopus Tridentinus dixit :* Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex Concilio Aquileiensi cognoscat.

Eusebius episcopus Bononiensis dixit : Quia impietates Arrii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare : sed et earum exstitit adsertor, negando Filium Dei Do-

[*] Valerianus qui semper in hoc Concilio primus nominatur, et in duobus Romanis altero anni 370, altero 382, post Damasum Papam memoratur, in Aquileiensi episcopatu Fortunatiano successisse creditur, Arriano catholicus. Ejus hæc laus præcipua est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde quasi e sacro seminario quam plurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pietatem formari voluit Hieronymus : Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat.

[*] De Anemio vide Ambrosii vitam, tom. 1, n. 11.

minum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum, hunc a cœtu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum.

58. *Sabinus episcopus Placentinus dixit:* Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui Arrianæ perfidiæ auctor est, etiam ejus impietatem tenere, quæ contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius Concilii illata sententia est, qui meæ licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur.

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt : Arrianæ hæresis sectæ, in qua in Aquileiensi Synodo Palladius declaratus est anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicænæ synodi repugnantes sunt, condemnamus.

59. *Limenius episcopus Vercellensis dixit :* Arrianam doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est : et ideo Palladius conventus in hac sacra Synodo Aquileiensi, quia noluit se corrigere vel emendare : sed magis probavit reprehensibilem, et se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere, hunc sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum.

Maximus episcopus Emonensis dixit : Palladium, qui blasphemias Arrii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum et Deus novit, et fidelium conscientia condemnavit.

60. *Exuperantius episcopus Derlonensis dixit :* Palladium, qui sectam Arrii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut cæteri consortes mei damnaverunt, etiam et ego condemno.

Bassianus episcopus Laudensis dixit : Audivi sicut et cæteri consortes mei, impietates Arrii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit : hic anathema sit, et sacerdotio privabitur.

61. *Philaster episcopus Brixianus dixit :* Blasphemias et iniquitatem Palladii qui Arrianam doctrinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego condemnavi.

Constantius episcopus Sciscianensis dixit : Palladium, qui blasphemias et impietates Arrii non condemnavit, sicut et cæteri consacerdotes mei, et ego censeo damnandum.

Heliodorus episcopus Altinensis dixit : Qui perfidiam Arrii, omniumque hæreticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veritatem non est confessus, cum cæteris consacerdotibus meis condemno.

62. *Felix episcopus Jadertinus dixit :* Palladium, qui blasphemias dicit in Filium sicut Arrius, cum omnibus pariter condemno.

Theodorus episcopus Octodorensis dixit : Palladium, qui Christum Deum verum, coæternum Patri negavit, nec christianum hunc, nec sacerdotem ullo modo censemus.

Domninus episcopus Gratianopolitanus dixit : Palladium in perfidia Arrii permanentem in perpetuum, sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo esse damnandum.

63. *Proculus episcopus Massiliensis dixit :* Palladium, qui Arrii blasphemias sub quadam impia hæreditate non condemnando defendit, sicut hunc et plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designat.

Diogenes episcopus Genuensis dixit : Palladium, qui Christum Dominum Deum verum similem et æqualem Patri dum non confitetur, immo negavit, damnationem judico cum cæteris fratribus meis vel consacerdotibus sortiri.

64. *Amantius episcopus Niciensis dixit :* Palladium, qui sectam Arrii non destruxit, secundum consacerdotum meorum judicium etiam et ego condemno.

Januarius episcopus dixit : Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari judicio eum censeo esse damnandum.

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. *Et cum Secundianus subripuisset, Ambrosius episcopus dixit :* Audisti, Secundiane, cujusmodi Palladius impius

sententiam, sacerdotali Concilio damnatus exceperit; licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est Palladii, non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quæro. Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas?

Secundianus dixit : Qui negat Deum verum esse Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est christianus : nec qui negat Dominum Filium Dei verum.

Ambrosius episcopus dixit : Deum verum Dei Filium confiteris?

Secundianus dixit : Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico.

66. *Ambrosius episcopus dixit :* Verum Dominum dicis?

Secundianus dixit : Verum unigenitum Filium : quis negat verum Filium Dei?

Eusebius episcopus dixit : Non sufficit quod Filium Dei unigenitum confiteris; nam hoc omnes confitentur : sed hoc movet, quod Arrius dixit Dominum solum Patrem, solum verum : negavit Filium Dei Dominum verum. Simpliciter Filium Dei Deum verum confiteris?

Secundianus dixit : Quis fuerit Arrius, ignoro : quid dixerit nescio. Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit : *Unigenitum qui est in sinu Patris*; ergo unigenitum Filium se adserit Patris : Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus.

67. *Ambrosius episcopus dixit :* Deus verus est, verus Dei Filius Deus. *Et addidit :* In divinis libris scriptum est : *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum.* Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur : et fides nostra hæc est, et professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum.

Secundianus dixit : De Deo vero.

68. *Ambrosius episcopus dixit :* Filius Dei Deus verus est?

Secundianus dixit : Ergo mendax.

Ambrosius episcopus dixit : In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter : Unigenitus Dei Filius Deus verus est.

Secundianus dixit : Unigenitum dixi Dei Filium.

69. *Eusebius episcopus dixit :* Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur.

Ambrosius episcopus dixit : Et qui hoc non confitetur, jure damnatur : ac per hoc sæpe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum.

Secundianus dixit : Veritatis me servum profiteor. Quæ dico, non scribuntur : et quæ dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse?

70. *Ambrosius episcopus dixit :* Qui negat Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema sit.

Secundianus dixit : Deum verum unigenitum Filium Dei! Quid mihi profiteris, quod non est scriptum?

Ambrosius episcopus dixit : Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arrius Deum verum negavit.

Secundianus dixit : Jesum Christum Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico : sed verum Deum non est scriptum.

71. *Ambrosius episcopus dixit :* Nondum resipuisti? *Et adjecit :* Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum.

Secundianus dixit : Jam dixi. Quid mihi extorquere vis amplius?

Ambrosius episcopus dixit : Quid dixisti? Certe si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, sæpe repetendum est.

Secundianus dixit : Dictum est : *Sit sermo vester, est est, non non.*

72. *Ambrosius episcopus dixit :* Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum.

Secundianus dixit : Ego Filium a Deo genitum, dicente ipso : *Genui te*; et confitentem se genitum esse, dico.

73. *Ambrosius episcopus dixit :* A Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit : Et cum nomini etiam addis, et verum; audis qualis in te fides sit, et christianus es?

Eusebius episcopus dixit : Quis negavit illum Deum verum? Arrius et Palladius negavit. Tu si Deum verum credis, debes simpliciter designare.

74. *Ambrosius episcopus dixit :* Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti.

Secundianus dixit : Interrogatus de Filio, dedi responsum : quemadmodum deberem profiteri, respondi. Habemus vestram expositionem, afferemus, legatur.

Ambrosius dixit : Hodie afferre debueras, cæterum tu subterfugere conaris. Professionem a me exigis : et professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius?

Secundianus dixit : Unigenitus est Deus Dei Filius. Et ego eum interrogo: Unigenitus est?

75. *Ambrosius episcopus dixit :* Ratio permoveat nos, et impietas et insipientia tua. Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis : sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas quæstionem, ita responde: Ex Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit : Ergo Deus Deum non genuit? Deus verus ille qui est, quod est, genuit : unum verum, unigenitum filium genuit?

Ambrosius dixit : Non confiteris Deum verum, sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico, sed et Deum verum.

Secundianus dixit : Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus.

Episcoporum et presbyterorum qui Concilio interfuerunt, nomina.

76. VALERIANUS episcopus Aquileiensis.
AMBROSIUS episcopus Mediolanensis.
EUSEBIUS episcopus Bononiensis.
LIMENIUS episcopus Vercellensis.
ANEMIUS episcopus Sirmiensis Illyrici.
SABINUS episcopus Placentinus.
ABUNDANTIUS episcopus Tridentinus.
PHILASTER episcopus Brixianus.
CONSTANTIUS episcopus Arausicus, legatus Gallorum.
THEODORUS episcopus Octodorensis.
DOMNINUS episcopus Gratianopolitanus.
AMANTIUS episcopus Niciensis.
MAXIMUS episcopus Emonensis.
BASSIANUS episcopus Laudensis.
PROCULUS episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
HELIODORUS episcopus Altiniensis.
FELIX episcopus Jadertinus.
EVENTIUS episcopus Ticiniensis.
EXSUPERANTIUS episcopus Dertonensis.
DIOGENES episcopus Genuensis.
CONSTANTIUS episcopus Sciscieensis.
JUSTUS episcopus Lugdunensis alius legatus Gallorum.
FELIX legatus Afrorum.
NUMIDIUS legatus Afrorum.
EVAGRIUS presbyter et legatus.
ARTEMIUS, ALMACHIUS, JANUARIUS, JOVINUS, MACEDONIUS, CASSIANUS, MARCELLUS, EUSTATHIUS, MAXIMUS, CHROMATIUS, presbyter.

EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii et Secundiani damnationem scribit.

[Anno 381]

Concilium quod convenit Aquileiæ, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciæ Viennensis et Narbonensis primæ et secundæ.

1. AGIMUS gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Proculo omnium vestri præsentiam nobis contulistis : simulque præscripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros; ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii et inimici Dei, Arrianæ sectæ ac hæresis defensores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam præsentes excepere sententiam, super impietate convicti. Valete.

Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens, domini fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

Imperatoribus de Synodi convocatione gratias agit, qui ad eam convenerint, exponit, hæreticorum tergiversationem blasphemias ac pervicaciam memorat, tandem implorat fidem imperatorum, ut et eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli hæretici coerceantur.

[Anno 381]

Imperatoribus clementissimis et christianis, beatissimisque principibus Gratiano, Valentiniano et Theodosio, *sanctum Concilium, quod convenit Aquileiæ.*

1. Benedictus Deus pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit; et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus vobis, clementissimi Principes, quod et fidei vestræ studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studuistis sacerdotale Concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo deesset volens, nemo cogeretur invitus.

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis : nec ulli de hæreticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustæ perfidiæ, propter quos congregari Concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, et Concilio nihil defuit : nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deflere : nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod scriptura divina laudavit : *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem.*

3. Quam vero grave fuisset propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ! Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, et adtestationibus evidentibus id se tenere, quod nos adserimus, et in tractatu Nicæni congruere Concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei adsertores defuerunt. Nam licet evidentia essent præscripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arrii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arrianæ hæresis invenitur, unde et hæresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam Arrianos se negare consueverant, Arrii blasphemias aut incusando damnarent, aut adstruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem, perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum nec damnare poterant, nec probare volebant; cum ipsi ad disceptandum ante triduum provocassent loco et tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico et disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio scripturæ, disceptandi de primo ortu diei in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus, possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arrius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum potentem dicendo, expertem horum Filium impia commonitione voluisset intelligi; isti Arrium potius sequi, quam sempiternum Deum

Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arrii epistolæ sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resilientes de media epistolæ lectione, petierunt ut eorum propositis responderemus. Quamquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arrii impietates, et de quibus vellent, ordine, locoque servato, eorum intentionibus responderemus : tamen adquievimus præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et æqualem probari, nec posse ibi esse discretionis gradus alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi Principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores : et ne ulterius populos deciperent quos tenebant, sacerdotio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis adsertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Ecclesiæ arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum locum per nostræ parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione confessum, et Palladii sacrilegiis inhærentem, parilis sententia comprehendit. Nam quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale Concilium; ne eversæ patriæ, proditorumque civium præstare causas sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut adseritur, et brachiale, gothica profanatus impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani : quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocumque christiano est; etenim abhorret a more Romano. Nisi forte sic solent idololatræ sacerdotes prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat : qui etiam suorum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimæ Italiæ civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et seminarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ per quosque perditos derelinquere; qui episcopus esse nec cœpit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacerdoti : sed posteaquam deformiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriæ, dicamus proditionem, inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam vestra decreta infamentur. Petimus igitur ut legatos Concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire dignetur, et cum effectu eorum quæ poscimus, maturius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a Domino Deo

Christo, cujus Ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, et eam quæ de sacerdotum Concilio data est congregando, removistis; petimus, ut quoniam in Syrmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione, reverentiam primum Ecclesiæ catholicæ, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo præsule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

EPISTOLA XI.

Imperatoribus, quid in Synodo actum fuerit, significant; eosque monent, ne Ursinum sibi patiantur obrepere, ipsum turbarum auctorem esse, nec non infami crimine accusatum adseverantes. Rogant denique ut Romani cleri, ac simul omnium incolumitati prospiciant.

[Anno 381]

Imperatoribus clementissimis, et principibus christianis, gloriosissimis ac beatissimis Gratiano, Valentiniano, et Theodosio *Concilium, quod convenit Aquileiæ.*

1. Provisum est quidem, clementissimi Principes, vestræ tranquillitatis statutis, ne Arrianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum Concilii decretis putamus minime defuturum: nam quantum ad partes spectat occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent prophanis, et impiis vocibus obviare Concilio, vix angulum Ripensis Daciæ turbare consueti.

2. Aliud est quo magis angimur, de quo quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, et universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus Ursinum * non potuisse obrepere pietati vestræ (quamvis quietum nihil esse patiatur, et inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur) tamen ne sancta mens vestra, animique tranquillitas, quæ omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos et obsecrandos, si dignanter ducitis, æstimamus, non solum præcaventes futura, sed etiam præterita, quæ jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciæ, quid non ille confundat?

3. Sed si unius miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importunè affectavit, importunissime repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc Concilio cognovimus, et vidimus) cum Arrianis copulatus atque conjunctus erat eo tempore *, quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur cum Valente : nunc ante Synagogæ fores, nunc in Arrianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur: quorum furore respirabat, quodeorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit : *Hæreticum post unam correptionem devita*; cum et alius vir sancto loquutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas, neque congressu : quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam adsertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandæ communionis jura dimanant. Et ideo petimus et rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiæ vestræ sanctum

* Antipapam, Damaso oppositum.

* Scilicet post Valentiniani senioris excessum.

pudorem, ... vestro indigna ingerat, non aliena ab officio et nomine sacerdotis interstrepat, non inverecunda vobis loquatur : quem cum habere oportuerit testimonium etiam ab his qui foris sunt, quali testimonio et cives proprii prosequuti sunt, clementia vestra meminisse dignetur. Pudet enim dicere, inverecundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sauciaverit. Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; et si haberet aliquam conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiæ, concordiamque ambitioni suæ et studio præoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles quosque ac perditos homines concitare conatur.

6. Oramus igitur, ut jam et populo Romano, qui post relationem præfecti Urbis pendet incertus, et nobis sacerdotibus securitatem interdictam importunissimi hominis abjectione tribuatis. Quo impetrato, apud Deum omnipotentem Patrem, et Christum et Dominum Deum gratias jugi continuatione celebremus.

EPISTOLA XII.

Aguntur imperatoribus gratiæ ob restitutam Ecclesiæ tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntiatis quibusdam catholicorum dissidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriæ jubeant coire Concilium, cui et auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

[Anno 381]

Imperatoribus clementissimis christianisque, et gloriosis, beatissimisque principibus Gratiano, Valentiniano, et Theodosio *sanctum Concilium, quod convenit Aquileiæ.*

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestræ pietatis æquare, Imperatores clementissimi, atque beatissimi et gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane et Theodosi dilecti Deo Patri, et Filio ejus Domino nostro Jesu Christo. Nam cum post multa tempora, et persecutiones varias, quas catholicis intulerunt Arriani, maximeque vel Lucius ille* monachorum et virginum impia cæde grassatus, sed etiam Demophilus** dirum perfidiæ caput, omnes Ecclesiæ Dei, maxime quæ per orientem, catholicis restitutæ sint : in occidentalibus autem partibus vix duo hæretici, qui obviare possint sancto Concilio, sint reperti; quis est qui putet se gratiarum vestrarum fore idoneum relatorem?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis explicare non possumus, votis tamen Concilii compensare desideramus : qui licet per singulas quasque Ecclesias quotidianas apud Deum nostrum pro imperio vestro celebremus excubias; tamen conducti in unum quo munere nihil esse pulcrius opinamur, Deo nostro omnipotenti, et pro imperio, et pro pace ac salute vestra gratias agimus, quod per vos nobis pax et concordia ita sit refusa.

3. Equidem per occidentales partes duobus in angulis tantum, hoc est, in latere Daciæ Ripensis, ac Mœsiæ, fidei obstrepi videbatur : quibus tandem nunc post Concilii sententiam, vestræ favore clementiæ opinamur illico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones, et vicorum claustra usque ad oceanum manet una et intemerata fidelium communio. In Orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque lætitia, ejectis Arrianis qui Ecclesias violenter invaserant, sacra Dei templa per solos catholicos frequentari.

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli numquam quiescere solet, inter ipsos catholicos audimus crebras dissensiones esse, impacatamque discordiam; totoque confundimur affectu, quod innovata pleraque comperimus, eosque gravari nunc, quos oportuit adjuvari, qui in nostra semper communione durabant. Denique Alexandrinæ Ecclesiæ Timotheus episcopus, sed et Antiochenæ Paulinus, qui semper com-

* Qui sedem Alexandrinam post obitum Athanasii per scelus occupaverat.

** Berrhææ in Thracia episcopus

munionis nobiscum intemeratam habuere concordiam, dissensionibus aliorum, quorum fides superioribus temporibus hæsitabat, feruntur urgeri. Quos quidem, si fieri potest, et fides plena commendat, ad consortia nostra optamus adjungi: sed ita ut vetustæ communionis sociis sua prærogativa servetur, quorum nobis non superflua cura est: primo omnium, quia communionis societas nullam debet habere offensam: deinde, quia utriusque partis dudum accepimus litteras, præcipueque illorum, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.

5. Et quidem nisi hostilis impedimento fuisset irruptio, aliquos etiam de nostro numero disposueramus illo dirigere, qui sequestres et arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis existerent. Sed quia studia nostra tunc temporis habere effectum per tumultus publicos nequiverunt, oblatas pietati vestræ opinamur preces nostras, quibus juxta partium factum poposcimus ut altero decedente, penes superstitem Ecclesiæ jura permanerent, nec aliqua superordinatio vi adtentaretur. Ideoque petimus vos, clementissimi et christiani Principes, ut et Alexandriæ sacerdotum catholicorum omnium Concilium fieri censeatis, qui inter se plenius tractent atque definiant quibus impertienda communio, quibusque servanda sit.

6. Nam etsi Alexandrinæ Ecclesiæ semper dispositionem ordinemque tenuerimus, et juxta morem, consuetudinemque majorum ejus communionem indissolubili societate ad hæc usque tempora servemus; tamen ne aut aliqui videantur esse posthabiti, qui etiam pacto, quod stare volumus, communionem nostram rogarunt: aut illius pacis et societatis fidelium neglecta compendia; id obsecramus, ut cum inter se cœtu pleniore tractaverint, etiam auxilia decretis sacerdotalibus vestræ pietatis adspirent. Et nobis deferri in notitiam censeatis; ne titubanti nutemus affectu, sed læti atque securi pietati vestræ apud Deum omnipotentem agamus gratias, non solum quia exclusa perfidia est, sed quia catholicis fides et concordia est restituta. Quod a vobis Africanæ et Gallicanæ Ecclesiæ per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos debitores; licet non mediocre sit debitum, quod virtuti vestræ debetur.

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, et impetranda quæ poscimus, legatos fratres et compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut et clementer audire dignemini, et redire maturius censeatis.

EPISTOLA XIII.

Actis Theodosio gratiis de restitutis in basilicas orthodoxis, et dolore suo propter Ecclesiæ turbas significato, episcopum Antiochiæ mortuo Meletio subrogatum queritur: et ut Nectarius Constantinopoli post Maximum ordinatus loco cedat, vel de utriusque ordinatione in Synodo Romæ pronuntietur, petit.

[Anno 381]

Beatissimo Imperatori et clementissimo principi Theodosio, *Ambrosius et cæteri episcopi Italiæ.*

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura et sincera fide deditum sciebamus: sed recentibus cumulasti beneficiis, quod catholicos Ecclesiis reddidisti, Imperator auguste. Atque utinam catholicos ipsos reverentiæ veteri reddidisses, ut nihil novarent contra præscripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, Imperator, facilius expelli potuisse hæreticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicari non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam Antiochena civitas duos haberet episcopos, Paulinum atque Meletium, quos fidei concinere putabamus, aut inter ipsos pax et concordia salvo ordine Ecclesiastico conveniret: aut certe, si quis eorum, altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, superstite altero, gigneretur. At nunc Meletio defuncto, Paulino superstite, quem in communione nostra mansisse consortia, quæ a majoribus inoffenso

ducta, testantur, contra fas atque Ecclesiasticum ordinem in locum Meletii, non tam subrogatus, quam superpositus adseritur.

3. Atque hoc factum allegatur consensione et consilio Nectarii, cujus ordinatio quem ordinem habuerit, non videmus. Namque in Concilio nuper, cum Maximus episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ communionem manere secum, lectis Petri sanctæ memoriæ viri litteris, prodidisset; ejusque intra privatas ædes, quia Arriani Ecclesiæ basilicas adhuc tenebant, secretum esse, mandatoribus episcopis ordinantibus, dilucida testificatione docuisset, nihil habuimus, beatissime Principum, in quo de episcopatu ejus dubitare possemus; cum vim sibi repugnanti a plerisque etiam de populo et clero testatus esset illatam *.

4. Tamen ne, absentibus partibus, præsumte aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis litteris, putavimus instruendam; ut ei consuleretur ex usu publicæ pacis atque concordiæ; quia revera advertebamus Gregorium nequaquam secundum traditionem patrum Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi sacerdotium vindicare. Nos igitur in Synodo ea, quæ totius orbis episcopis videbatur esse præscripta, nihil temere statuendum esse censuimus. Adeo ipso tempore qui generale Concilium declinaverunt; Constantinopolique gessisse dicuntur; nam cum cognovissent ad hoc partium venisse Maximum, ut causam in Synodo ageret suam (quod etiamsi indictum Concilium non fuisset, jure et more majorum, sicut et sanctæ memoriæ Athanasius, et dudum Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ episcopi, et orientalium plerique fecerunt; ut ad Ecclesiæ Romanæ, Italiæ, et totius occidentis confugisse judicium viderentur); cum, sicut diximus, experiri velle adversum eos, qui episcopatum ejus abnuerant, comperissent; præstolari utique etiam nostram super eo sententiam debuerunt. Non prærogativam vindicamus examinis, sed consortium tamen debuit esse communis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, utrum huic abrogandum, quam alii conferendum sacerdotium videretur; ab his præsertim, a quibus se Maximus vel destitutum, vel appetitum injuria querebatur. Itaque cum Maximum episcopum receperunt in communionem nostra consortia, quoniam eum a catholicis constitit episcopis ordinatum, nec ab episcopatus Constantinopolitani putavimus petitione removendum. Cujus allegationem præsentibus partibus æstimavimus esse pendendam. Nectarium autem cum nuper nostra mediocritas Constantinopoli cognoverit ordinatum, cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus; præsertim cum ab iisdem Nectarius dicitur illico sine communionis consortio destitutus, a quibus fuerat ordinatus.

6. Non mediocris igitur hic scrupulus. Nec quædam nos angit de domestico studio et ambitione contentio, sed communio soluta et dissociata perturbat. Nec videmus eam posse aliter convenire; nisi aut is reddatur Constantinopoli, qui prior est ordinatus: aut certe super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum orientaliumque Concilium.

7. Neque enim indignum videtur, Auguste, ut Romanæ Ecclesiæ antistitis, finitimorumque et Italorum episcoporum debeant subire tractatum, qui unius Acholii episcopi ita exspectandum esse putaverunt judicium, ut de occidentalibus partibus Constantinopolim evocandum putarent. Si quid uni huic reservatum est, quanto magis pluribus reservandum est?

8. Nos autem a beatissimo principe fratre tuæ pietatis admoniti, ut tuæ clementiæ scriberemus imperio; postulamus ut ubi una communio est, commune velit esse judicium, concordantemque consensum.

* Hic ab Ambrosio multa veris falsa intexta sunt de Meletio, Flaviano, Maximo, et aliis, sive ob locorum distantiam, sive ob Maximi dolos et artes, quibus prohibiti sunt Occidentales episcopi ne veritatem omnem noscerent. (*Voir les vies des SS. Mélèce et Flavien, évêques d'Antioche, Pierre d'Alexandrie et Grégoire de Nazianze.*)

EPISTOLA XIV.

Theodosio quod restituendæ inter orientalem atque occidentalem Ecclesiam unitati operam dedisset, commendato, episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt : addunt curæ etiam sibi fuisse ut fautores Apollinaris condemnarentur : postremo nec se Concilium petendo injuriam cuipiam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse adserunt.

[Circa annum 382]

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi Theodosio, *Ambrosius et cæteri episcopi Italiæ.*

1. FIDEI tuæ diffusa toto orbe cognitio intimum nostræ mentis demulsit affectum; eoque, ut hæc quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse occidentalium juxta atque orientalium Ecclesiis videreris, clementiam tuam obsecrandam pariter, ac super Ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris æstimavimus, Imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter orientales atque occidentales interrupta sacræ communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas et alloquia cassa videamur *. Nec nos tentasse pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim sæpe arguebamur, quod posthabere orientalium societatem, et refutare gratiam videremur.

3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quæ jam dudum ab Arrianis quieta atque secura est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur: non, inquam, pro nobis; quia non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ sunt omnium : non pro Gallia atque Africa, quæ omnium sacerdotum concordi societate potiuntur; sed ut ea quæ communionem nostram de orientis parte turbaverunt, cognoscerentur in synodo, et omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus clementia tua dignata est scribere, sed etiam de illis; qui dogma nescio quod, Apollinaris adseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quæ partibus fuerant resecanda præsentibus; ut convictus in dogmate novo, et redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine : sed illico, quod doctrinæ magisterio non teneret, et officium deponeret, et vocabulum sacerdotis; nec fibræ aliquæ posthac fallere cupientibus, et præstigiarum commenta remanerent. NAM QUI convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, referendam semper ansulam quæstionis arripiet.

5. Eo igitur obsecravimus sacerdotale Concilium, ut nemini liceret mendacium in absentem componere, et in Concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observarunt.

6. Sane allegata texuimus, non definiendi, sed instruendi gratia : et qui judicium petivimus, non deferimus præjudicium. Neque ullum eorum æstimandum convicium fuit, cum rogarentur ad Concilium sacerdotes, quorum frequenter præsentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos æstimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanæ Ecclesiæ Presbyter, Paulus nomine, intra Achaiam synodum orientalium juxta atque occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab orientalibus est petitum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, ideo maritima ac tutiora quæsita sunt. Neque plane nos tamquam ex forma aliquid innovavimus : sed sanctæ memoriæ Athanasii, qui quasi columen fidei fuit, et veteris sanctitatis patrum nostrorum in Conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec hæreditariæ communionis jura violamus : sed debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis et quietis ostendimus.

* Hinc apparet occidentales episcopos et errorem suum circa Nectarium, et Maximi fraudes tandem agnovisse.

EPISTOLA XV.

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo : illum non tam mortuum esse, quam ad feliciorem vitam translatum : actiones ejus ut Elisæo similis haberetur, commeruisse; ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui hæredem fecit, persuadere : jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, et ejus obitum plurimis valde flebilem : sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

[Anno 383]

Ambrosius Anatolio, Numerio, Severo, Philippo, Macedonio, Ammiano, Theodosio, Eutropio, Claro, Eusebio, et Timotheo *Domini sacerdotibus, et omni clero et plebi Thessalonicensium dilectis salutem.*

1. Dum semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi nimia indagine sollicitudinis amaritudinem nuntii celerioris, et quod adhuc mallem nescire, cognovi in cœlestibus jam requiescere virum*, quem in terris requirebamus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum vestræ sanctitatis nondum venissent litteræ? Non teneo auctorem nuntii : et usu quidem venit, ut non libenter teneamus nuntium mœstitudinis; sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non defuit qui nuntiaret : ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, et solutis vinculis corporis, inter Angelorum ministeria Christo adhæreret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longævitatem vitæ hujus deprecaremur, cui vitæ æternæ jam præmia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, cœlo terræ istius solum mutans, et plaudens alis atque remigiis spiritalibus, dicit : *Ecce elongavi fugiens.* Cupiebat enim Apostolico spiritu jamdudum terras relinquere : sed tenebatur votis universorum, sicut de Apostolo legimus, quia remorari eum diutius in carne erat Ecclesiæ necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus : et populi erat vitæ æternæ minister; ut prius ejus fructum etiam in aliis, quam cognitionem in se adipisceretur.

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor civitatis æternæ illius Hierusalem, quæ in cœlo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum : et hæc omnia jamdudum quidem sibi comperta, sed nunc facie ad faciem manifestata videns dicit : *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri.* Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens : *O Israel, quam magna est domus Dei, et quam ingens locus possessionis ejus! magnus et non habens finem.*

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, et quasi discedentem spiritu sequor, et sanctorum choris deducentibus intermisceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus est nobis murus fidei, gratiæ et sanctitatis : quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium bellicus furor? Denique in cæteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsisteret, a prudentioribus intimabatur Elisæi intus imitatorem degere, ætate supparem, non imparem spiritu : caverent ne exemplo Syriaci agminis sibi quoque cæcitas offunderetur.

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisæus quidem in Samariam captivas acies induxit Syrorum, sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniæ victores fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis superioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne et hoc cæcitatis est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et præliabatur

* Hic et in sequentibus significat Ambrosius sanctum Acholium sibi post mortem in visione apparuisse.

sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus: non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et orationibus præliabatur, quando in castris Syriæ vox equitum et vox virtutis magnæ audiebatur: adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium deprædarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed sæviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, et opera prophetarum, quæ legebamus, adspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cœlum elevatus est, non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commotione aeris: sed in voluntate et placiditate Dei nostri, et sanctorum Angelorum lætitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam melotidis * suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum et gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præscius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans; ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii exsecutor accederet. Cui pulcre convenit dictum illud Evangelicum: *Euge bone serve et fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam.*

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum eo veniente ad Italiam, ægritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, ipse ad me venit et visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius sæculi, et ea quæ hic acciderent, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhæremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit in spiritu, quo diligimus; tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam.

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat, hunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, et se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia vestra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos ejus, et veritatem suam viro sancto.* Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo et matri suæ: *Non vidi te;* et fratres suos non scivit, et filios non

* Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; quippe quod ovis græce μῆλον dicatur. Quamvis autem hoc loco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX μηλωτην vocant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet, quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit, sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse cognoscimus.

recognovit: custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus.

12. Talis viri vita, talis hæreditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, et intra Achaiam angusto clausus tugurio, gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis obsecratus populis, electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides per sacerdotem claudebatur, ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. Non alia etiam ejus discipulus imitatione, qui et ipse *dixit patri suo et matri suæ : Non vidi te*. Non vidit enim studio, non vidit affectu : et fratres suos non scivit; quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos : sit in eo tauri species; ut ventilet corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et judicium sacerdotum tuorum in eo sicut lilium floreat. Valete, fratres, et diligite me; quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI.

Anysio in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.

[Anno 383]

Ambrosius episcopus Anysio *fratri.*

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum lego; meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo; quia licet, superstite me, non optaverim illud contingere; speravi tamen post illius sancti viri exitum hoc solum posse merito succedere. Tenemus ergo te sanctæ memoriæ Acholii dudum discipulum, nunc successorem, hæredemque ejus vel honoris vel gratiæ. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantæ libræ, tantique examinis. Quæritur in te Acholius : et sicut erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinæ effigies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam et hoc meritis illius debeo, quod illum viderim : vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem : vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradisum viderat; ita enim percurrebat omnia excursu frequenti, Constantinopolim, Achaiam, Epirum, Italiam, ut juniores eum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento esse corporis noverant; ut eo tantum pro velamine uteretur, non pro officio : certe ad servitium, non ad subsidium; ita enim affecerat corpus suum, ut in eo mundum crucifigeret, et mundo semet ipsum.

3. Benedictus Dominus, et benedicta adolescentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, positus in monasteriis, in quibus cum quæreretur a parentibus vel proximis, dicebat : *Qui sunt fratres mei, aut quæ mater mea?* Non novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; nisi qui audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus etiam processus juventutis ipsius, in qua ad summum electus est sacerdotium, maturo jam probatus virtutum stipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam. Venit tamquam illa navis aurum secum intelligibile vehens, et ligna cedrina, et lapides pretiosos, et illas columbæ pennas deargentatas, quibus medias inter sortes somno pacis et tranquillitatis sopore dormivit.

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius, secundum quod scriptum est : *Ego dormio, et cor meum vigilat.* Et secundum quod Jacob sanctus divina dormiens videbat mysteria, quæ vigi-

lans non viderat, de cœlo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum, et pollicentem terræ ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea adquisivit hæreditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ; ut tamquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat.

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit; ea est enim reverenda canities, quæ est canities animæ, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quæ est enim vere ætas senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior: et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui sunt isti, qui sicut nebulæ volant, et sicut columbæ cum pullis suis?* Veniant quoque sicut naves Tharsis, quæ accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et sapientiam Salomonis, et sit pax inter te, et populum, et testamentum pacis custodias. Vale, frater, et nos dilige; quia et nos te diligimus.

EPISTOLA XVII.

Imperatorum esse religionem tueri: nec ab eis instaurationem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei christianæ decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei christiani senatores non consenserint. De hoc referri oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum: sed et fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducuntur.

[Anno 383]

Ambrosius episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori Valentiniano.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacræ fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat; ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur: *Dii* enim *gentium dæmonia*, sicut Scriptura dicit.

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis ceremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, Imperator christianissime, fides Deo vero sit exhibenda, cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumtum; quod enim jamdudum vel fisco vel arcæ est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub

principibus christianis plerique sunt lapsi.

5. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem : at cum per totum fere orbem a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint, Romæ autem a fratre clementiæ tuæ augustæ memoriæ Gratiano fidei veræ ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne, quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus, si quid statuit, nemo putat esse temerandum; et præceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori ætati tuæ : sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere : sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas; quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo : sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri exspectari sententia, consilium comprobari : quando de religione tractatus est, Deum cogita. NULLIUS INJURIA est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, Imperator, et unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ et servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit : TOLERABILIUS TAMEN est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto : et in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta) persecutionem esse crederet christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire : quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur; ut aram jubeas elevari, sumtum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos : omnes conveniremus episcopi, nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum, quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi petitionibus, non præbere consensum : questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur : Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint,

qui non interfuerunt : satis loquuti sunt, qui apud imperatorem loquuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; servare, quod sentis.

12. Et ideo memor legationis proxime mandatæ mihi *, convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. NIHIL MAJUS est religione, nihil sublimius fide.

13. Si civilis causa esset diversæ, parti responsio servaretur; causa religionis est, episcopus convenio. Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati et dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire : sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi : Munera tua non quærit Ecclesia; quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti; vox enim tua, manus tua : et subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsequutus es; dixit enim tibi : *Non potestis duobus dominis servire.* Privilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? OMNIS ÆTAS perfecta Christo est : omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur : parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet : Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui : mori non dolui, quia te hæredem habebam : imperio me decedere non ingemui; quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ego titulos piæ virtutis erexeram, has de sæculo manubias, hæc spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus æterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea : quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius, abrogatur a tuis, abrogatur a meis : et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt. Si volens adquievisti, damnasti fidem meam : si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, et in te periclitor.

17. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens : De me, fili, pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam præstitissem : nemo ad me detulit aram esse in illa Romana curia; numquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus christianis, et inviti christiani interesse sacrificiis cogerentur. Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quæcumque sunt deprehensa, si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

18. Unde cum id advertas, Imperator, Deo primum, deinde patri et fra-

* Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempe apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, *convenio iterum fidem tuam*, quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provincia, licet apud alium defunctus esset.

tri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuæ apud Deum intelligis profuturum.

RELATIO SYMMACHI

URBIS PRÆFECTI.

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur ara Victoriæ, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno ærarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumtum publicum: et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

[Anno 384]

1. Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni sæculi auctoritatem sequutus, evomuit diu pressum dolorem, atque iterum me querelarum suarum jussit esse legatum: cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia; quia non erat justitia defutura, domini imperatores Valentiniane, Theodosi, et Arcadi, incliti, victores ac triumphatores, semper augusti.

2. Gemino igitur functus officio, et ut præfectus vester gesta publica prosequor, et ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt aulicorum se studio præstare, si discrepent. Amari, coli, diligi, majus imperio est. Quis ferat obfuisse reipublicæ privata certamina? Merito illos senatus insequitur, qui potentiam suam famæ principis prætulerunt.

3. Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriæ jura et fata defendimus, quam temporum gloriæ: quæ tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionum statum, qui reipublicæ diu profuit. Certe numerentur principes utriusque sectæ, utriusque sententiæ: proximus eorum ceremonias patrum coluit, recentior non removit*. Si exemplum non facit religio veterum, faciat dissimulatio proximorum.

4. Quis ita familiaris est barbaris, ut aram Victoriæ non requirat? Cauti in posterum sumus, et talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen saltem nomini honor, qui numini denegatus est. Multa Victoriæ debet æternitas vestra, et adhuc plura debebit. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit: vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est: nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. Quod si hujus ominis non esset justa vitatio, ornamentis saltem curiæ decuit abstinere. Præstate, oro vos, ut ea quæ pueri suscepimus, senes posteris relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi Constantii factum** diu non stetit. Omnia vobis exempla vitanda sunt, quæ mox remota didicistis. Æternitatem curamus famæ et nominis vestri; ne quid futura ætas inveniat corrigendum.

6. Ubi in leges vestras et verba jurabimus? qua religione mens falsa terrebitur; ne in testimoniis mentiatur? Omnia quidem Deo plena sunt, nec ullus perfidis tutus est locus: sed plurimum valet ad motum delinquendi etiam præsentia religionis urgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidem convenit singulorum: neque aliquid magis auctoritatem facit sententiis nostris, quam quod omnia quasi juratus noster ordo decernit. Patebit ergo sedes profana perjuriis, et hoc incliti principes mei probabile judicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.

7. Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. Cætera potius illius principis æmulemur: qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. Corrigit enim sequentem lapsus prioris, et

---

* *Proximus*, id est, Julianus: *recentior*, nempe Valentinianus senior.

** Quod aram Victoriæ diruerit, quam non multo post reædificavit Julianus.

de reprehensione antecedentis exempli nascitur emendatio. Fas fuit ut parens ille clementiæ vestræ in re adhuc nova non caveret invidiam. Num potest etiam nobis eadem defensio convenire, si imitemur, quod meminimus improbatum?

8. Accipiat æternitas vestra alia ejusdem principis facta, quæ in usum dignius trahat. Nil ille decerpsit sacrarum virginum privilegiis, replevit nobilibus sacerdotia, Romanis ceremoniis non negavit impensas, et per omnes vias æternæ Urbis lætum sequutus senatum, vidit placido ore delubra, legit inscripta fastigiis Deorum nomina, percontatus est templorum origines, miratus est conditores. Cumque alias religiones ipse sequeretur, has servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes urbibus et cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. Accedit utilitas, quæ maxime homini Deos adserit *. Nam cum ratio omnis in operto sit, unde rectius quam de memoria atque documentis rerum secundarum cognitio venit numinum? Jam si longa ætas auctoritatem religionibus faciat, servanda est tot sæculis fides, et sequendi sunt nobis parentes, qui sequuti sunt feliciter suos.

9. Romam nunc putemus adsistere, atque his vobiscum agere sermonibus: Optimi principes, patres patriæ, reveremini annos meos, in quos me pius ritus adduxit. Utar cerimoniis avitis; neque enim pœnitet. Vivam meo more; quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit: hæc sacra Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum, ut longæva reprehendar? Videro quod instituendum putatur; sera tamen et contumeliosa emendatio senectutis.

10. Ergo diis patriis, diis indigetibus pacem rogamus. Æquum est quidquid omnes colunt, unum putari. Eadem spectamus astra, commune cœlum est, idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum: sed hæc otiosorum disputatio est: nunc preces, non certamina offerimus.

11. Quanto commodo sacri ærarii vestri Vestalium virginum prærogativa detracta est? Sub largissimis imperatoribus denegatur, quod parcissimi præstiterunt? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vittæ earum capiti decus faciunt, ita insigne ducitur sacrificii vacare muneribus. Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt; quoniam paupertate a dispendio tutæ sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt, qui aliquid rei detrahunt; SIQUIDEM SALUTI publicæ dicata virginitas crescit merito, cum caret præmio.

12. Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia? Et quia avaritia in mores vestros non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus, qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur amittentis injuriam, quod desiderium non movet auferentis.

13. Agros etiam virginibus et ministris deficientium voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos, justitiæ sacerdotes, ut Urbis vestræ sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi, et sciant sub principibus non avaris stabile esse quod scripserint. Delectet vos ista felicitas generis humani, cœpit causæ hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones sub Romana jura non pertinent? Quod nomen accipiet ablatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas? Capiunt legata liberti, servis testamentorum justa commoda * non negan-

* Epictetus *Enchir.* cap. 38: Ὅπου γαρ το συμφερον, εκεῖ και το ευσεβες: ubi utile est, ibi et pietas.

* *Justa commoda* ideo dicit, quia nec hæreditatem integram, nec legata quælibet accipere servis licebat: sed vel peculium, id est, modicam pecuniæ summam, vel pensionem aliquam, ut puta fructuum, vestium, etc. Nam *commoda* pro pensione quæ sacerdotibus militibusve adtribuatur, usurpari, ex Suetonio, Juvenali atque aliis intelligimus.

tur; tantum nobiles virgines, et fatalium sacrorum ministri excluduntur prædiis hæreditate quæsitis. Quid juvat saluti publicæ castum corpus dicare, et imperii æternitatem cœlestibus fulcire præsidiis, armis vestris, aquilis vestris amicas applicare virtutes, pro omnibus efficacia vota suscipere, et jus cum omnibus non habere? Itaque melior est servitus, quæ hominibus impenditur. Rempublicam lædimus, cui numquam expedit ut ingrata sit.

14. Nemo me putet solam causam religionum tueri: ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda. Honoraverat lex parentum vestales virgines, ac ministros deorum, victu modico, justisque privilegiis. Stetit muneris hujus integritas usque ad degeneres trapezitas, qui ad mercedem vilium bajulorum sacræ castitatis alimenta verterunt. Sequuta est hoc factum fames publica, et spem provinciarum omnium messis ægra decepit. Non sunt hæc vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obfuit, nec avena fruges necavit: sacrilegio annus exaruit; necesse enim fuit perire omnibus, quod religionibus negabatur.

15. Certe si est hujus mali aliquod exemplum, imputemus tantam famem viribus annorum. Gravis hanc sterilitatem aura constrinxit: silvestribus arbustis vita producitur, et rursus ad Dodonæas arbores plebis rusticæ inopia convolavit. Quid tale provinciæ pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsæ sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fœcunditas mutua; cum populo et virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum: et remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. Dicet aliquis sumtum publicum denegatum alienæ religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia; ut quod de communi quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet, quod ab ea proficiscitur, fit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis: plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an hæc publica velit existimari, quæ in alios transtulistis? Semel honori Urbis delata compendia desinunt esse tribuentium: et quod a principio beneficium fuit, usu atque ætate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis adserit conscientiam vos habere præbentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. Faveant clementiæ vestræ sectarum omnium arcana præsidia: et hæc maxime, quæ majores vestros aliquando juverunt, vos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo parenti culminis vestri servavit imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit hæredes: Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. Præstate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod Senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principis non fuisse.

EPISTOLA XVIII.

Relationi Symmachi respondet Ambrosius, et post conciliatam sibi Valentiniani benevolentiam, tria in eadem Relatione præcipua capita aggreditur. Nam prosopopœiæ qua Roma priscos suos ritus poscere fingebatur, alia ejusdem Romæ contraria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus et sacrificulis virgines sacræ et Christi sacerdotes comparantur, ac tandem quod sublatas illas ceremonias famem ultam fuisse dictitabatur, id vanum esse invictissimis argumentis demonstratur.

[Anno 384]

Ambrosius episcopus beatissimo principi et clementissimo imperatori Valentiniano *augusto*.

1. Cum vir clarissimus præfectus

Urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quæ de urbis Romæ curia sublata fuerat, redderetur loco: et tu, Imperator, licet adhuc in minoris ævi tyrocinio florentibus novus annis, fidei tamen virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli : quo licet comprehenderim, quæ suggestioni necessaria viderentur; poposci tamen exemplum mihi Relationis dari.

2. Itaque non fidei tuæ ambiguus, sed providus cautionis, et pii certus examinis, hoc sermone Relationis adsertioni respondeo, hoc unum petens; ut non verborum elegantiam, sed vim rerum exspectandam putes. Aurea enim, sicut scriptura divina docet, est lingua sapientium litteratorum, quæ phaleratis dotata sermonibus, et quodam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animorum oculos specie formosi, visuque perstringit. Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, foris pretium, intus metallum est. Volve, quæso, atque excute sectam gentilium : pretiosa et grandia sonant, veri effœta defendunt : Deum loquuntur, simulacrum adorant.

3. Tria igitur in Relatione sua vir clarissimus præfectus Urbis proposuit, quæ valida putavit, quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirat, et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, fames sequuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma questu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus ceremoniarum requirens. Hæc sacra, inquit, Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu sacris insultavit Romanis, et diis contra se dimicantibus, usque ad muros Urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanæ reliquiæ non tulissent; nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa Romana præsules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela : non hanc Roma mandavit. Aliis illa eos interpellat vocibus : Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum trophæa victoriæ sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Militabat Camillus, qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpeiæ rupis triumphatoribus, reportavit : stravit virtus, quos religio non removit. Quid de Attilio * loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam bimestres imperatores **, et terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte illud est novum, barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo alter captivus imperator, sub altero captivus orbis, fefellisse quæ victoriam promittebant, suas cerimonias prodiderunt ***? Numquid et tunc non erat ara Victoriæ? Pœnitet lapsus : vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva converti. VERUM CERTE est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est.

* Attilii Reguli generosam fidem, crudelissimamque necem nemo nescit.

** Forte Pertinacem et Didium quorum prior 82, alter 65 dies imperium tenuit.

*** Hoc procul dubio de Valeriano, et filio ejus Gallieno intelligendum, quorum prior captus a rege Persarum Sapore, cui adscensuro cervicem pro scabello subjiciebat, in miserabili servitute consenuit : alter orbem terrarum luxu et nequitia perdidit, adeo ut triginta tyranni provincias occupaverint, et feminæ quoque contra eum diadema sumserint.

Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. Non annorum canities est laudata, sed morum. NULLUS PUDOR est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, et discite in terris cœlestem militiam : hic vivimus, et illic militamus. Cœli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit : non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, nos ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis, quia illum mortuum esse non creditis (nescitis enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur); quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis; vestrum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur hæc a consorte superstitionis : christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias et ora fidelia ministerium suis cogunt sacrilegiis exhibere? Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit, loquatur; *quia cor regis in manu Dei*. Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, et jam sequuntur exclusos. Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. PRÆMIUM fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium nos crevimus : illi ceremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

12. Habeant, inquit, Vestales virgines immunitatem suam. Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas : provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus, quem infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt.

13. Adtollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus, sed ignobile velamen usui, nobile castitati : non exquisita, sed abdicata lenocinia pulcritudinis : non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum : non privilegia, non lucra : omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. NON EST virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur : non est integritas quæcumque in auctione nummario ad tempus licitatur compendio. PRIMA CASTITATIS victoria est facultatum cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quæ christianis mu-

nera redundabunt? quod tantas opes sufficiet ærarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum; non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent nobis sortem debere esse communem?

14. Sacerdotibus quoque suis et ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit! At contra, nobis etiam privatæ successionis emolumenta recentibus legibus denegantur, et nemo conqueritur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quærat sacerdos, ut onus curiale declinet, patria atque avita et omnium facultatum possessione cedendum est. Quomodo hanc gentiles si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, et privati universæ commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii: prætendens communis salutis excubias, domesticæ inopiæ se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

15. Conferte causas. Vos excusare vultis decurionem, cum Ecclesiæ excusare non liceat sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur prophanus, nullus ultimæ conditionis, nullus prodigus verecundiæ : soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur; tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendi; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

16. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit, quod factum est christianis. Quæ si facta essent gentilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia prætenditur, æquitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia; cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, et nullis usquam negata defunctis inhiberent supremæ commercia sepulturæ? Quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quæ (malum!) ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

17. Nemo tamen donaria delubris, et legata haruspicibus denegavit: sola sublata sunt prædia; quia non religioso utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos redditus præbet, hos fructus. Possessio Ecclesiæ sumtus est egenorum. Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. Prædia igitur intercepta, non jura sunt.

18. En quod factum, quæ triste piaret nefas, fames, ut aiunt, publica vindicavit; quia usui omnium proficere cœpit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut aiunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora lambebant. Propterea Chaonia frugem glande mutantes, rursus in pecudum pastus, et ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis miseram solabantur. Nova videlicet prodigia terrarum, quæ numquam ante acciderant; cum superstitio gentilis toto orbe ferveret! Re vera quando ante vacuis avenis seges avari vota lusit agricolæ, et spem rusticæ plebis quæsita sulcis frugis herba destituit?

19. Et unde Græcis oracula habita suæ quercus, nisi quia remedium silvestris alimoniæ cœlestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis Dodoneas arbores nisi gentium populus adoravit; cum pabulum triste agri nemorum honore donaret? Non est verisimile quod in-

dignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

20. Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; cum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam ægritudinem mundi fallentis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

21. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec adsueto cursu Nilus intumuit, ut urbicorum sacerdotum * dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

22. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsenti anno contemtui fuere? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccæ silvestris explorat solatia; nec cibum de sentibus rapit: sed operum læta felicium, dum messes suas et ipsa miratur, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

23. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt: et fœcunda Rhetia fertilitatis suæ novit invidiam; nam quæ solebat tutior esse jejunio, fœcunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruit, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fœtu vineæ redundaverint. Itaque et messem fœneratam recepimus, et liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

24. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, Imperatores, restituere subsidia debeatis; ait enim: Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant præsidia sua: suos, si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

25. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto cœli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exutæ humentibus tenebris novum terræ stupuere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, et caloris exæstuat.

26. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur; cum primum resurgens in menstruas reparatur ætates, tenebris nobis absconditur: paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

27. Exerceri in fructus terræ ante nesciebant: post ubi imperare arvis sollicitus cœpit agricola, et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

28. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu parili coloravit nutu gignentium: sed in processu lapsuris floribus vernat, postremis adolescit fructibus.

29. Nos quoque ævi rudes, sensus habemus infantiam: sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

30. Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principiis; mundum tenebris obductum, quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis; fideique jubar emicuisse, quam solis? Ergo et mundi sicut omnium rerum primæva nutarunt; ut venerabilis canæ fidei sequeretur senectus. Quos

* Quemadmodum Roma per Antonomasiam Urbs, ita et Romanos sacerdotes hoc loco Urbicos vocat Ambrosius.

hoc movet, reprehendant messem, quia sera fœcunditas est : reprehendant vindemiam, quia in occasu anni est : reprehendant olivam, quia postremus est fructus.

31. Ergo et messis nostra fides animorum est; Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est, quæ ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema ætate se diffudit in populos; ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriæ), sed explosa opinione, quæ ante convaluit, quod erat verum, fit jure prælatum.

32. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio humum, et pastorales casas auro degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, et peregrinos ritus sacrorum alienæ superstitionis æmuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, et semper invisa Romanis non æquæ Carthaginis numina? Quam Cœlestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. Sic deam esse et victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas : donatur, non dominatur, legionum gratia non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel præliorum donat eventus?

33. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, unius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus naribus, et aversantium licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere : si adquiescat, sacrilegium confiteri.

34. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum præsentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, Imperatores, fides vestra pulsatur; vos enim cogitis, si jubetis. Constantius augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

35. Nemo sibi de absentia blandiatur. PRÆSENTIOR EST, qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, vobis coit : vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat : vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est caritas expetenda, hæc est caritas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium.

36. Sed fortasse aliquem moveat ita fidelissimum principem * destitutum : proinde quasi meritorum pretium caducis æstimetur præsentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanarum rerum novit negotia ; quia non eosdem semper successus habent : sed variant status, et mutant vices?

37. Quem beatiorem Cneio Pompeio Romana templa miserunt? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei manu spadonis occubuit.

38. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius orientis terræ regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, victos reservasset, muliebribus armis fusus interiit. Et illo

* Gratianum dubio procul.

rex qui superatos etiam consessus honore donaverat, exsecto capite, et intra utrem plenum cruoris, satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

39. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium faceret; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se præcipitavit ignes: ut eos vel corpore suo restingueret, quos sibi nihil profuisse cognoverat.

40. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit sibi subsidia revertendi *. Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

41. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus; refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, Imperator, ipsa eorum Relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam : Si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulatio proximorum; evidenter docuit quid et fidei tuæ debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum : et pietati, ut fratris statuta non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum prædicarunt, qui cum essent christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt : quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fraternis derogares statutis, et nunc teneas quod et fidei tuæ, et germanitatis necessitudini judicas convenire.

EPISTOLA XIX.

Ambrosius a Vigilio ad episcopatum recens allecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus patiatur inire conjugia : deterreat populum a fraudibus atque fœnoribus : ad hospitalitatem vero illum hortetur : sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius prohibeat, historiam Samsonis universam decurrit atque edisserit.

[Anno circiter 385]

Ambrosius Vigilio *.

1. POPOSCISTI a me institutionis tuæ insignia, quoniam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum ædificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere; quomodo et alios ædifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, et fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit : Ne accipias uxorem de filiabus Chananæorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiæ; et ejus tibi adquire copulam. Mesopotamia autem regio est in partibus orientis, quæ duobus maximis per ea locorum Euphrate et Tigri fluminibus circumvenitur, quibus origo est in Armeniæ locis. Influunt autem diverso meatu in mare Rubrum; et ideo Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ, quæ maximis fluentorum prudentiæ irriguis atque justitiæ fœcundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus præcessit in Rubro mari, infundit gratiam, culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quæratur copula.

3. Nemo fraudet mercenarium mercede debita; quia et nos mercenarii sumus Dei nostri, et ab eo mercedem laboris nostri exspectamus. Et tu quidem, aut quicumque es negotiator, mercenario tuo mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam : tibi autem negabitur merces promissorum cœlestium. *Non fraudabis* ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua*.

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui

* Navibus scilicet combustis.

* De Vigilio vide martyrologium, ad 7 kal. julias.

pecuniam suam non dedit ad usuram, inhabitabit in tabernaculo Dei; nam ille supplantatur, qui usurarum captat emolumenta. Itaque vir Christianus, si habet, det pecuniam quasi non recepturus: aut certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiæ usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, et ipse duplum exigas? Qui simplum non habuit, unde solveret; quemadmodum duplum solvet?

5. Exemplo nobis sit Tobias, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore; magis ne fraudaret hæredem, quam ut depositam pecuniam cogeret ac recuperaret. Populi sæpe conciderunt fœnore, et ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia resecemus, quæ in plurimos videntur serpere.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere; ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, et in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. Non enim a te munera exiguntur ditia, sed officia voluntaria, plena pacis et convenientis concordiæ; meliora sunt enim olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium, si desit affectus gratiæ. Legimus peremtos gravi populos excidio propter violata jura hospitii. Propter libidinem quoque commissa bella atrocia.

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium velamine sacerdotali, et benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis caritas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebræum et Madianitem feminam, et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus extingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam nazaræus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam. Cujus generationis et vitæ totius seriem historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quæ in hunc est modum non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus hæreditatis: sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium; ut more ingenii humani remedium malorum de cœlo sibi quærerent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutatæ.

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quæ temperantiæ et sobrietatis jam inde a pueritia vini abstemius præclara insignia dedit, nec illa quæ intonso capite nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini

oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia; ut descenderet Angelus, per quem ortus ejus præter spem parentibus annuntiaretur, futurum regimen et præsidium suis; nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur.

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum, haud ignobili genitus loco, præstans cæteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infœcunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem Angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione sese fidentem cum conjuge fidem promissorum cœlestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit; ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens: *Ad me, Domine, Angelus veniat tuus.*

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quæ esset spectabilis pulcritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, ut quidam existimavit *: sed magis divinæ zelo gratiæ provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi prave affectus, tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut Angelus in ejus domum reverteretur: qui monitis iis quæ usus oraculi postulavisset, subito flammæ vehementis elevatus specie, sese recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit visere Deum.

13. Talibus e cœlo commendatus insignibus ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorreret animo lubricæ libidinis consuetudinem: sive quia jam causa quærebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suæ averteret Palæstinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positæ locis, quæ tunc temporis Palæstinorum incolis frequentabatur), virginem adspexit, grata specie, et vultu decoro; et parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut negantibus infestior foret, aut adquiescentibus, affectus inferendæ in subditos injuriæ demeretur; cum ex conjunctione æqualitas par, et gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent, quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legitimorum objecta frustra experti, in arbitrium ejus volentes concessere.

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, et paulisper de aggere deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate sævior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat: cedere pudor, et conscia virtus fiduciam dare. Ruentem in se brachiis amplexus necat, et lacertorum nodo exanimatum, præter aggerem supra silvestria germina projecit ac dereliquit. Locus erat lætus pabuli herboso gramine, vinetis consitus. Itaque apud dilectissimam sibi sponsam exuvias feræ credidit sine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fronde fiant venustiora. Denique post eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abstulit, donum parentibus ac puellæ futurum; talia enim sponsam munera decent; ac degustato melle, favum prædictis edendum dedit, causam repressit.

15. Sed forte quadam die nuptialis festi celebrabatur convivium, læta in epulis juventus mutuis se ad ludum invitabat sermonibus; cum alius alium salsiore dicacitate perstringeret, sicut se hujusmodi usus habet, certamen lætitiæ accendebatur. Ibi tum quæstionem hujusmodi proposuit Samson juvenibus coepulantibus: *De manducante exivit esca, et de forti processit dulce;* absolventibus pollicens præmium, quasi mer-

* Fl. Josephum Judæum designat.

eodem sapientiæ, triginta sindones, et totidem stolas, secundum numerum virorum commessantium : aut mulctam ignorantibus.

16. Qui cum enodare implexa, et distinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere, ut a viro posceret quæstionis ejus absolutionem, insigne futurum conjugalis gratiæ in mercedem amoris. Atque ea seu animi territa, seu muliebri ingenio inflexa, veluti pio questu maritalis odii dolorem prætexere hoc cœpit, quod secretum viri consors totius vitæ et conscia non comperisset, similisque cæteris habita foret, cui arcanum viri proprii non crederetur. *Odisti me*, inquit, *et non amasti, quam celasti usque adhuc.*

17. Hisque et cæteris talibus invictus ad cætera animus, muliebribus emollitus blanditiis, aperuit dilectæ propositam quæstionem; et illa civibus. A quibus vix tandem septimo die, qui præscriptus absolvendæ parabolæ fuerat, ante occasum solis comperta soluta sunt, atque in hunc modum relata : *Quid fortius leone? Quid dulcius melle?* Et ille respondit : Nec muliere aliquid perfidiosius * : *Nam si non domuissetis vitulam meam, numquam intelligeretis parabolam meam;* et statim descendit in Ascalonem et triginta viros peremit, quorum exuvias auferens, eos qui propositam quæstionem solverant, promisso munere donavit.

18. Abstinuit autem conjugio puellæ, cujus perfidiam deprehenderat, atque in patriam domum sese recepit. Turbataque animi juvencula, quæ indignationem læsi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram justa formidine perhorresceret, in alterius viri concessit nuptias; quem tamen paranymphum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, adsciverat. Nec sic tamen, prætento licet conjugio, offensionis periculum avertit. Namque ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii viro nupsisse diceret, sororem sane ejus, si vellet, ducere liceret; stimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticæ contumeliæ indignatione : correptisque trecentis vulpibus, adulta æstate, cum jam matura essent in agris frumenta, binas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque adstrinxit inexsolubili, et ultor injuriæ super manipulos messis dimisit frumentariæ, quam secuerant incolæ Palæstinorum. At illæ igni exterritæ, quacumque præcipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involvere; quod ea causa suæ vastitatis et injuriæ foret : nec oportuisse lædi virum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palæstinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit : sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæstini vero, ut qui eum non auderent lacessere, nec munitionis prærupta arduaque superare, tribum Juda denuntiato adorsi urgere prælio, cum justa referri cernerent, quod subditos sibi et tributarios perditum iri nequaquam verum et æquum atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore : consulentes in medium, tradi sibi designatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Qua præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes adscenderunt ad eum, et præfato quod essent suditi Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam retorquebant in eos, qui jus cogendi habebant. Tum ille : Et quæ, inquit, justi-

* Josephus, οὐδὲ γυναικὸς εἶναί τι δολιώτερον.

tiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium; ut exsecutores vos alienæ præbeatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos vertatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habuit liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor : si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli? Vos æstimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione : conferte manipulos messis, et sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis eum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui læserant, judicaverunt, et qui vindictæ præbuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis colla geritis, tradite me hostium manibus, vos nolite occidere. Non mortem abnuo, sed vestrum fugio contagium *. Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus : inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis, quamvis tria millia virorum adscenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris.

22. Accepta itaque fide, spelæo egressus, deseruit petræ munitionem : ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, infremuit spiritu, et universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati, aliis fuga exitium demsit. Unde hodieque Agon * loco nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen virtute egregia consummaverit.

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnæ divino favori et præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens : *In maxilla asinæ delevi mille viros.* Nec aram statuit Deo, nec hostiam immolavit : sed negligens sacrificii, adsumtor gloriæ, ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere, et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset humanæ opis, quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit, ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid adsignavisset. Quinetiam illam victoriam Deo deputabat dicens : *Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, et nunc subveni; quia ecce morior siti, et in potestatem eorum, de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor.* Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumsit spiritum, et vocavit locum Invocationem fontis; eo quod victoriæ jactantiam invocationis precibus emendasset : ita diversa judicia mature edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensione sese reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens manum, Gazam sese contulit;

* *Vestrum fugio contagium* hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis.

* Verisimile est in illis Josephi verbis, ὁ σιαγων καλεῖται νῦν δια την Σαμψωνος ανδραγαθιαν επ'αυτῷ γενομενην, Ambrosium legisse ὁς αγων καλεῖται, etc. Αγων, certamen.

ea civitas erat in locis Palæstinorum, et habitabat illic in diversorio. Quod cognitum Gazei haudquaquam dissimulatione prætererierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus; ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio prævertens, columnas domus manibus amplexus, materiem totam et culminis molem cervice valida sustentans, in verticem montis altissimi transportavit, qui imminebat urbi Chebron, quæ populis Hebræis incolebatur.

26. Sed cum libero et vago motu transgrederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Adscendentes enim Palæstini ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet: quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, astute satis et callide inter pocula et illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus adstrictum alienæ potestatis substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notæ et solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa et conquerens repetere artes suas, et fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridens, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium : sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tamquam de mysterio depromsit, et jam lapsuro propior, si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui committeretur arcanum dilecti; et id quod pro remedio quæreret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invictæ ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret; saucius animi secretum aperit: prætendere in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptûm comam pascere, quæ si adtonderetur desineret nazaræus esse, et propriæ virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt; ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti prævaricatione vires minutæ. Denique ex somno expergitus: *Faciam*, inquit, *sicut soleo; et excutiam me super adversarios*; sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, nec gratia manebat. Itaque reputans secum quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi * ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis, ...

* Calvi, a verbo *calvere*, *calvo*, quod idem est ac decipere. Lusus verborum hic est, a calvitate Samsonis petitus. Hunc ergo locum sic interpretare : *calvi ratus*, ratus se deceptum fore ; *tentare*, si tentaret ; *damnatum infirmitatis*, cum infirmitate damnaretur, seu convictus esset.

firmitatis, cæcitati oculos, vinculis manus præbuit; et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis crescere ei coma cœperat: itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis, quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturæ functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret; proposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cœlestibus, exclamavit ad Dominum dicens: Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus; ne dent gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint: nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Palæstinis*; ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas: quas sequuta ruina superioris culminis, et ipsum involvit, et universos, qui desuper adspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium, feminarumque promiscue exanimata, et triumphus quæsitus peremto et supra omnes superiores victorias haud quaquam degenere et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris; tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ adscribendum; quia humana conditio quam culpa inferior; premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit; videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset: non est enim se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis hæredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet alienigenarum consortia refugienda; ne pro caritate conjugii proditionis insidiæ succedant. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XX.

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Arriani petebant, evehere: quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit: deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arrianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati, variæ sequutæ sunt condemnationes; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse: tentationes Job et maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accommodatas: interim liberatam basilicam, sed Notarium sibi dura nuntiasse, quibus neutiquam motus fuerit: postremo prophetiæ Jonæ ad res præsentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et mulctam

mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

[Anno 385]

1. Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cœpit moveri. Nec jam Portiana, hoc est, extramurana basilica petebatur: sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me primo principes virtutum viri, comites consistoriani *, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia: etiam præfectus ** eo venit; cœpit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum ***, dimissis cathecumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos **** misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, missam facere cœpi *****.

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Arriani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, et orare in ipsa oblatione Deum cœpi, ut subveniret, ne cujus sanguis in causa Ecclesiæ fieret: certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriæ virum.

6. Condemnationes illico gravissimæ decernuntur: primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula, strident catenæ, imponuntur collo innocentium, exiguntur ducenta pondo auri infra totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia, hoc est, memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur: honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent *. Fervebat persecutio: ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut basilicæ fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti; eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum; quamquam omnia quæ mei sunt, essent pauperum: verum ea quæ sunt divina, imperatoriæ potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite: si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? voluptati est mihi. Non ego vallabor circumfusione

* Forsitan *principes virtutum* non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, et principes agentium in rebus; *comites* vero *consistoriani* vocantur ii, qui principis consistorio intererant.

** Erant varia præfectorum genera; ac cum *præfectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus præfectum prætorio.

*** *Post lectionem* videlicet sacrarum paginarum: *atque tractatum*, concionem scilicet, sive lectionis expositionem.

**** Decanorum idem officium erat atque lictorum, qui *corripiendis reis, velis item seu cortinis regiis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam navabant.*

***** *Missam facere cœpi* non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videtur. Nam alioqui verbo *cœpi*, cum jam catechumenos dimisisset, admodum improprie usus fuisset.

* *Memoriales* scrinio memoriæ præerant. *Agentes in rebus* erant sive qui res Cæsaris agebant, aut ut procuratores, aut ut commissarii; sive qui ordinem ducebant, hoc est, militares magistratus. Denique *honorati* definiebantur qui palatinam dignitatem habebant administratione autem abstinebant: sive, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur.

populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans, sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quæ in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantæ urbis vel totius Italiæ busto superviverem. Detestabar invidiam fundendi cruoris, offerebam jugulum meum. Aderant Gothi tribuni, adoriebar eos, dicens : Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicæ vos præbeatis ministros? Quo transibitis, si hæc deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarem : in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me incentorem putaret*, jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. His dictis, illi abierunt : ego in basilica veteri totum exegi diem. Inde domum cubitum me recepi; ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam: se tamen præsto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire : alioquin se ad eum cœtum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

12. Prodire de Arrianis nullus audebat: quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim plaustra sedes erat, ita nunc plaustrum Ecclesia est**. Quocumque femina ista processerit, secum suos omnes cœtus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi : sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam : majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi : lectorem efflagitari. Quid plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod præcepissem, ut abstinerentur a communionis consortio, ad conventum hunc nostrum venire cœperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, proripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem venisse; non ad prælium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quam constanter, quam fideliter poscebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus præsentiam flagitabat meam.

14. Tunc ego hunc adorsus sermonem sum : Audistis, filii, librum Job legi, qui solemni munere est decursus et tempore. Scivit ex usu hunc librum etiam diabolus intimandum, quo virtus omnis suæ tentationis aperitur et proditur; et ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus adscenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit, in singulis sancti illius patientia et virtus refulsit. Quid enim præsentius dici potuit a christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est loquutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus : non timemus, sed rogamus. Hoc christianos decet; ut et tranquillitas pacis optetur, et fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim præsul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se.

15. Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari : ut boni probentur. Invidet iniquus bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavit in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, et hoc tranquillitatis vestræ patrimonium dissipare cupiebat. Vos quoque ipsos mihi bonos filios gestiebat eripere, pro quibus ego quotidie instauro sacrificium : vos ruinis quibusdam publicæ perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera ten-

* Nempe imperator aut potius Justina ipsius mater.

** Gothi Scythica gens creditur, qui in curribus degunt, atque ἁμαξόβιοι, ἁμαξοβῖται græce appellantur.

tationis excepi. Et fortasse quia infirmiorem me Dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit potestatem. Etsi ipse cupiam, etsi offeram; adhuc me fortasse huic certamini imparem judicat, et diversis exercet laboribus. Nec Job ab isto cœpit certamine, sed in hoc consummavit.

16. Tentatus est autem Job nuntiis coacervatis malorum, tentatus est etiam per mulierem, quæ ait: *Dic aliquod verbum in Deum, et morere.* Videtis quanta subito moveantur, Gothi, arma, gentiles, multa mercatorum, pœna sanctorum. Advertitis quid jubeatur, cum mandatur. Trade basilicam, hoc est: *Dic aliquod verbum in Deum, et morere.* Nec solum dic adversum Deum: sed etiam fac adversus Deum. Mandatur: Trade altaria Dei.

17. Urgemur igitur præceptis regalibus; sed confirmamur Scripturæ sermonibus, quæ respondit: *Tamquam una ex insipientibus loquuta es.* Non mediocris igitur ista tentatio; namque asperiores tentationes has esse cognovimus, quæ fiunt per mulieres. Denique per Evam etiam Adam supplantatus est; eoque factum, ut a mandatis cœlestibus deviaret. Quo errore cognito, prævaricatricis conscientiæ reus latere cupiebat, sed latere non poterat; et ideo ait ei Deus: *Adam, ubi es?* hoc est, quid eras ante? ubi nunc esse cœpisti? ubi te constitueram? quo ipse transgressus es? Agnoscis esse te nudum, quia bonæ indumenta fidei perdidisti. Folia sunt ista, quibus nunc velare te quæris. Repudiasti fructum, sub foliis Legis latere cupis, sed proderis. Recedere a Domino Deo tuo propter unam mulierem desiderasti, propterea fugis, quem videre quærebas. Cum una muliere te abscondere maluisti, relinquere speculum mundi, incolatum paradisi, gratiam Christi.

18. Quid dicam quod etiam Eliam Jezabel cruente persequuta est? quod Johannem Baptistam Herodias fecit occidi? Singulæ tamen singulos, mihi quo minora longe merita, eo tentamenta graviora. Virtus infirmior, sed plus periculi. Succedunt sibi mulierum vices, alternantur odia, commenta variantur, seniores conveniuntur, prætexitur regis injuria. Quæ ratio igitur est adversus hunc vermiculum gravioris tentationis, nisi quia non me, sed Ecclesiam persequuntur?

19. Mandatur denique: Trade basilicam. Respondeo: Nec mihi fas est tradere; nec tibi accipere, Imperator, expedit. Domum privati nullo potes jure temerare, domum Dei existimas auferendam? Allegatur imperatori licere omnia ipsius esse universa. Respondeo: Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea, quæ divina sunt, imperiale aliquod jus habere. Noli te extollere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subditus. Scriptum est: Quæ Dei Deo, quæ Cæsaris Cæsari. Ad imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum. Iterum dicitur mandasse imperatorem: Debeo et ego unam basilicam habere. Respondi: Non tibi licet illam habere. Quid tibi cum adultera? Adultera est enim, quæ non est legitimo Christi conjugio copulata.

20. Dum hæc tracto, suggestum est mihi cortinas regias esse collectas*, refertam autem populo basilicam, præsentiam mei poscere; statimque eo converti sermonem meum, dicens: Quam alta et profunda oracula sunt Spiritus sancti! Matutinis horis lectum est, ut meministis fratres, quod summo animi dolore respondemus: *Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam.* Et revera venerunt gentes, et plus etiam quam gentes venerunt; venerunt enim Gothi, et diversarum nationum viri: venerunt cum armis et circumfusi occupaverunt basilicam. Hoc nos ignari tuæ altitudinis dolebamus, sed nostra imprudentia aliud opinabatur.

21. Venerunt gentes, sed vere in hæreditatem tuam venerunt; qui enim gentes venerunt, facti sunt christiani. Qui ad invadendam hæreditatem venerunt, facti sunt cohæredes Dei. Defensores habeo, quos hostes putabam: so-

* Cortinæ regiæ vela quædam erant, quæ alicubi suspendebantur, ut locus in fisco principis esse indicaretur.

cios teneo, quos adversarios æstimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia *factus est in pace locus ejus;* et : *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium, et bellum.* Cujus enim hoc munus, cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu? Videbas ad templum tuum armatos venire : hinc gemere populum, et frequentem adesse ne basilicam Dei tradere videretur : inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter hæc furori liceret: inseruisti te, Domine, medium, et fecisti utraque unum. Compescuisti armatos, dicens, profecto : Si ad arma concurritur, si in templo meo clausi commoventur, *quæ utilitas in sanguine meo?* Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, Domine, salvum fecisti populum tuum : conscidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia.*

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur mihi missum notarium, qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi : Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait : Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil in præjudicium fecisse Ecclesiæ : eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse; multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse : Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse : Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si hæc tyrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine : habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata : et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne rex fieret. Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est : *Cum infirmor*, inquit, *tunc potens sum.* Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. Non hoc Maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro : scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regiæ. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in Ecclesiæ basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonæ, quo completo, hunc sermonem adorsus sum : Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita, ut speraretur in præsenti futurum. Addidi quod vir justus etiam offensam contrahere voluisset, ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam : *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam, *Tristis.* Dixisse Dominum, si illud doleret quod exusta esset cucurbita, quanto magis sibi curæ esse oportere tantæ plebis salutem? Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse ut recederent milites de basilica : negotiatoribus quoque, quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. Quæ tunc plebis totius lætitia fuit! qui totius populi plausus! quæ gratiæ! Erat autem dies quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, osculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem ante lucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam finita! sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatorem comites obsecrarent, uti prodiret ad Ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit: Si vobis jusserit Ambrosius, vinctum me tradetis. Quid post hanc vocem supersit, considera. Quam vocem omnes cohorruerunt, sed habet a quibus exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione Calligonus præpositus cubiculi mandare mihi ausus est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum! Caput tibi tollo. Respondi: Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris; ego enim patiar quod episcopi, tu facies quod spadones. Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam expleant.

EPISTOLA XXI.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, adserens in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in eo contumacem, quod injuriam ordini suo non inurat. Addit Auxentium forte Judæos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos: nec recusare quominus in Ecclesia vel in Synodo de his disputaret: hæc demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis et populo esset prohibitus.

[Anno 386]

Clementissimo imperatori, et beatissimo Augusto Valentiniano, *Ambrosius episcopus.*

1. Dalmatius me tribunus et notarius mandato, ut allegavit, clementiæ convenit tuæ, postulans ut et ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati: sed id addidit, quod in consistorio esset futura certatio, arbitro pietatis judicio tuæ.

2. Cui rei respondeo, ut arbitror, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc adseram, quod augustæ memoriæ pater tuus non solum sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit: In causa fidei vel ecclesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, etiam hæc voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit clementiæ tuæ? Ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris æstimatur sententia, cujus et fides confessionis constantia comprobata est, et sapientia melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, clementissime Imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse? Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, et episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe si vel scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est qui abnuat in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare.

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, et tunc de hoc censebis, qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris ævi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant

plane, si qui sunt, ad Ecclesiam : audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiæ sacerdote : si audierit illum populus, et putaverit melius disputare, sequatur fidem ejus : non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit : taceo quia eum, quem habet, de patre tuæ clementiæ postulavit * : taceo quia pater pietatis tuæ quietem futuram spopondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem sequutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum adsentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii, qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, Imperator, quod jam ipse tuum judicium declarasti; immo etiam dedisti leges**, ne cui esset liberum aliud judicare? Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi : LEGES ENIM imperator fert, quas primus ipse custodiat. Visne igitur experiar, ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo, et tam districto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte rescindis : sed utinam non ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur, humanæ leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio : quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori : Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide, qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam judices laicos, qui cum tenuerint fidei veritatem, aut proscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ?

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se dejiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum, quorum de consilio ista dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo judicium committeremus. Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud potest placere, nisi (quod absit) ut Christi divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit Arriano, qui creaturam Christum dicit, quod etiam gentiles ac Judæi promtissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo : meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii Nicæni, a quo me nec mors, nec gladius poterit separare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodosius beatissimus imperator et sequitur, et probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici : quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide sacerdotum debet esse ista collatio, sicut factum est sub Constantino augustæ memoriæ principe, qui nullas leges ante præmisit, sed liberum dedit judicium sacerdotibus. Factum est etiam sub Constantio augustæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis hærede : sed quod bene cœpit, aliter consummatum est. Nam epi-

* Quæ in Ambrosii electione magis singularia contigerunt, hic modestissime adtinguntur.

** Designat hoc loco sanctus Præsul leg. IV. de *Fide catholica*, quæ et Arrianis in Ecclesias conveniendi licentiam dabat, et capitis pœnam non solum iis qui eidem constitutioni per vim obsisterent, sed etiam iis qui supplices libellos imperatori adversus eamdem offerrent, denuntiabat.

scopi sinceram primo scripserant fidem: sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe major numerus Arimini Nicæni concilii fidem probavit, Arriana decreta damnavit.

16. Si ad Synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse propter unum tot episcopos fatigari, qui etiamsi Angelus de cœlo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri), cum audiero Synodum congregari, et ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, Imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem; si me vel episcopi, vel populus permisissent, dicentes de fide in Ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, Imperator, non denuntiasses, ut quo vellem pergerem *! Quotidie prodibam, nemo me adservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquas, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod Arrianis Ecclesia minime traderetur, sponte me offerrem tuæ pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est præceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nullus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. Ego in consistorio nisi pro te stare non didici **: et intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quæro, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, et beatissimo augusto Valentiniano.

* Videtur imperator Ambrosio hanc optionem proposuisse per Dalmatium, ut vel in consistorium veniret ad defendendam adversus Auxentium suam dignitatem, vel eadem simul ac civitate ultro cederet.

** Est consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. Tacite autem objicit imperatori vir sanctus quod pro eo ad Maximum legatus, ut Gratiani fratris reliquias reportare, contra decus episcopale coactus sit in consistorio stare. Quod adhuc beneficium sequente anno ad efflagitandam pacem eidem Valentiniano præstiturus erat.

SERMO CONTRA AUXENTIUM

DE BASILICIS TRADENDIS.

Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consistorium se non ivisse, quod basilicæ traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in Ecclesia provocatis, negat se armis exterreri: suoque de sacris vasis responso memorato, paratum se ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec præsidium ipsius superari, sed in servis suis pati eumdem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter hæretici tumultuentur. Deinde ubi Nabuthæ historiam, et Christi ingressum in Hierusalem rei præsenti accommodavit, Auxentii perstringit crudelem legem, solutisque Arrianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum prædicat: Auxentium vero jam a paganis, quos in judices elegerat, damnatum, sicut et a Paulo et Christo ipso. Quod idem hæreticus ad Cæsarem provocaret, cum oblitum anni superioris: et Arrianos, dum servis Christi conflant invidiam, multo pejores esse Judæis; Ecclesiam enim non Cæsaris, sed Christi præferre imaginem. Sub quæ ubi pauca de suo responso et hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiæ filium, et Auxentium plusquam judæum esse declarat.

[Anno 386]

1. Video vos præter solitum subito esse turbatos, atque adservantes mei. Miror quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meæ timeo, vos relinquerem. Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam sæ-

culi hujus imperatorem timerem : sane si me vis aliqua abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem : paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiæ potestatis; ego subirem, quod sacerdotis esse consuevit.

2. Quid ergo turbamini? Volens numquam vos deseram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere : adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere: fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris pœnæ metu factum interpretetur. Scitis et vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere : suppliciis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia hæreticis minime traderetur! Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat : inclinatum jam vel imperatoris judicium, quod lata lege patefecit, quod impugnat fidem : vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus, quibus vallata est Ecclesia, fidem non terrent meam : sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere : sed vobis timere plus cœpi. Sinite, quæso, vestrum sacerdotem congredi : habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret*, ut apostolus dixit. Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia multis his tentavit sanctum Job diabolus : ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

5. Cum esset propositum ut Ecclesiæ vasa jam traderemus, hoc responsi reddidi : me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre : templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti; quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, et ut arbitror, plena affectus ejus, quem imperatori debet sacerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam*, quod gravius est, *adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cœlestibus*, tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera, quibus vita non amittitur, sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen : spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias : implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est Dominus Jesus, hæc est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur : nec convenit nos divinæ obviare sententiæ.

8. Audistis quod hodie lectum sit : Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret, diceretur : *Dominus operam ejus desiderat*. Quid si et nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio,

cui dicitur : *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam : tollite jugum meum, quia leve est;* quid si, inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris Angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent : *Dominus operam ejus desiderat?* si resistat vel vitæ hujus cupiditas, si resistat caro et sanguis, si resistat conversatio corporalis; quia aliquibus forsitan grati videmur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; quia *dissolvi, et cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos.* Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi, scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem : *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.*

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quos captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias lusit: Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte læva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus : cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat, videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique : cœpit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis, et liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait : *Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos.* Et respexit, et vidit Angelorum millia. Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati . legistis nempe eos ipsos, qui Elisæum quærebant, ingressos esse Samariam ad eum ipsum, quem capere gestiebant : cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius, adversus quem venerant intercessione servati sunt.

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei vobis edat exemplum. Nam ubi eum Herodes quæsivit et cepit, recepit in carcerem; non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timoris ignarus. Orabat pro eo Ecclesia, sed apostolus in carcere quiescebat, quod est indicium non timentis. Missus est Angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, mortem ad tempus evasit.

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum præcepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam, excitavit animos gentilium : quibus eum quærentibus, Christianæ animæ deprecatæ sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est; rogabatur enim ut ad instituendum et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi cœpit, et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait : Domine, quo vadis? Respondit Christus : Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum ; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione susceptæ mortis exuerat : *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel : quod autem vivit, vivit Deo.* Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte

remeavit; interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si et huic servulo dicit: *Illum volo manere, tu autem me sequere;* et de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris: itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est: et cum quæreretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis, per medium quærentium transibat, et videntes eum tenere non poterant? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult; unusquisque invenitur et capitur: quod autem differt, etiamsi quærentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad Martyres? non regiam palatii prætexebam eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea voluntatem dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt; sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum præparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam: nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, curiales* proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et hæc episcopi manu scripta, et ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum; legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem: hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et satanas transfigurat se in Angelum lucis, et in malum imitatur ejus potentiam.

17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit, alios gladio, alios sacrilegio? Meam Basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene præsens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas?* id est, non convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial. Meministis etiam quod lectum est hodie Nabuthe sanctum virum possessorem vineæ suæ, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex succisis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam hæreditatem;* regem contristatum esse quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum, sed muliebri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit. Si ille vineam non tradidit suam, nos trademus Ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim conventus: Absit a me ut tradam Christi hæreditatem. Si ille patrum hæreditatem non tradidit, ego tradam Christi hæreditatem? Sed et hoc addidi: *Absit ut tradam hæreditatem patrum*, hoc est, hæreditatem Dionysii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est, hæreditatem Eustorgii confessoris, hæreditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, et moleste ferebant Judæi. Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides clamabunt.* Deinde ingressus templum, ejecit nummularios,

* *Curiales* dicebantur hi, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur.

et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla nostra dispositione recitata est, sed casu : quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur : dicunt hæretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem prædicant? Itaque et hodie cum laudatur Christus, Arrianorum amentia verberatur.

20. Geraseni præsentiam Christi ferre non poterant, isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes; quia scriptum est : *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Irrident istam ætatulam fidei plenam, cum dicunt : *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus : *Si hi tacebunt, lapides clamabunt,* hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt et juvenes, clamabunt et maturiores, clamabunt et senes : isti lapides ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*

21. His igitur laudationibus invitatus templum suum Christus ingreditur, et flagellum prehendit, et ejicit de templo nummularios. Non patitur enim in suo templo pecuniæ esse vernaculos, non patitur in suo templo esse eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honores? Quid sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel animæ fidem candidam et puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire, qui dignitates vendit et honores : jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arrianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenuerat, se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit : exuit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen : quid sit agnoscitur. Alius in Scythiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur : nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina : et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium? Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut mutaret vocabulum : sceleratiora hic ausus est; et volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi! Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet, et poterit consistere animo!

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejicit, Auxentius gladio : Jesus flagello, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello exturbat sacrilegos; nequam persequitur pios ferro. De quo bene dixistis hodie : Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit : feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam : feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino, et scripta in pectore tuo, hoc est, ibi scripta, unde processit.

24. Is mihi etiam audet mentionem facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, et putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit et id quod hodie dictum est : *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis;* aut, *Per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam*, id est, per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali. Et nos per legem Domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quæ sancit decreta perfidiæ. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide : *Justus autem ex fide vivit.* Justum ergo, fides non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, et legis jura præscribit, ipse se testatur injustum, quia *Justus ex fide vivit.*

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur, qua firmatur Ariminense concilium in quo creatura dictus est Christus? Sed aiunt : *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege*. Ergo, *factum*, legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere*, hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt et hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum*. Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur Apostolus te docet, dicens quia scriptum est : *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates et nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. Denique habes alibi : *Qui peccatum non cognovit; sed pro nobis peccatum factus est; quia nostra peccata suscepit, ut sacramento suæ passionis aboleret*.

26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem : sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit cognitores sibi, si tamen aliquos elegit : quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod sine adversario apud judices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat : *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt?* Et infra ait : *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres : sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles?* Vides quia quod ille obtulit, contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam : *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium, quorum in corde lex mea est*. Deus dicit : *Audite me populus meus. Qui scitis judicium;* Auxentius dicit : Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam cœlestis refutat oraculi? *Audite me*, inquit, *populus meus*, dicit Dominus. Non dicit : Audite gentes. Non dicit : Audite Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus : et qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit; quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana : lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi : non in charta exarata, sed in corde signata : lex gratiæ, non cruoris. Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens judicare debere adolescentem catechumenum, sacræ lectionis ignarum, et in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim? Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, ita irruit, ut vim ejus ferre non possent; quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum multo sermone mulcerem? sponderem fidem, quod Basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, et tamen in-

vidiam non evasi : quam quidem invidiam ego temperandam arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod aiunt : Ergo non debet imperator unam Basilicam accipere, ad quam procedat : et plus vult Ambrosius posse, quam imperator; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Christum versuto sermone tentabant dicentes : *Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non?* Semperne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto pejores Arriani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributi, isti imperatori volunt dare jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita et nos quæ nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum, dixit ad eos : *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium.* Et cum dedissent, dixit : *Cujus imaginem habet et inscriptionem?* Respondentes dixerunt : *Cæsaris.* Et ait illis Jesus : *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo.* Ergo et ego dico illis, qui mihi objiciunt : *Ostendite mihi denarium.* Jesus Cæsaris denarium vidit, et ait : *Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt; et quæ Dei sunt, Deo.* Numquid de Ecclesiæ Basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* illam imaginem, de qua scriptum est; quia Christus *splendor gloriæ, et imago substantiæ ejus.* In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus Jesus : *Qui me videt, videt et Patrem.* Non enim hæc imago a Patre est separata, quæ unitatem me docuit Trinitatis, dicens : *Ego et Pater unum sumus;* et infra : *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiritus Christi sit, et de Christo accepit, sicut scriptum est : *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis.*

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est? Si tributum petit, non negamus. Agri Ecclesiæ solvunt tributum : si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare : non faciant de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori : non dono, sed non nego. Aurum quærunt, possum dicere : Argentum et aurum non quæro. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco. Habeo ærarios : ærarii mei pauperes Christi sunt, hunc novi congregare thesaurum. Utinam hoc mihi semper crimen adscribant, quia aurum pauperibus erogatur! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Cæci illi et claudi, debiles et senes robustis bellatoribus fortiores sunt. Denique munera pauperum Deum obligant; quia scriptum est : *Qui largitur pauperi, Deo fœnerat.* Præsidia bellatorum divinam sæpe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes student fidem fateri, Patrem et Filium et Spiritum sanctum norunt versibus prædicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem?* Denique omnes per obedientiam liberavit : *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi.* Si ergo ille obediens, accipiant obedientiæ magiste-

rium, cui nos inhæremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt : Solvimus quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. Tributum Cæsaris est, non negatur : Ecclesia Dei est, Cæsari utique non debet addici; quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum.

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiæ filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. IMPERATOR ENIM intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est; bonus enim imperator quærit auxilium Ecclesiæ, non refutat. Hæc ut humiliter dicimus, ita constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, deportationem minantur. Didicimus Christi servuli non timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est : *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum.*

37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit : *Baptismum Johannis de cœlo est, an ex hominibus?* Et non potuerunt respondere ei Judæi. Si baptismum Johannis non solverunt Judæi, Auxentius solvit baptismum Christi? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de cœlo, quod detulit nobis consilii magni Angelus, ut justificemur Deo. Cur igitur rebaptizandos Auxentius fideles populos putat, baptizatos in nomine Trinitatis; cum Apostolus dicat : *Una fides, unum baptisma;* et se hominum dicat adversarium esse, non Christi; cum consilium Dei spernat, et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit.

EPISTOLA XXII.

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse : Cœlos esse martyres, sicut et apostolos : diem quoque fuisse illorum confessionem : eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint : gratias ob tantum præsidium Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi : tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo memorata catholicorum lætitia, invidentiam Arrianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam martyres crediderunt : dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis dæmoniis esse pejores.

[Anno 386]

Dominæ sorori vitæ atque oculis præferendæ frater.

1. QUIA nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam dedicassem, multi tamquam uno ore interpellare cœperunt dicentes : Sicut Romanam* basilicam dedices. Respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam ardor præsagii.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit : formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia : adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, sic sancti martyres eminere cœperunt; ut adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa? Condivimus integra ad ordinem : transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ : ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant Ambrosianam. Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo :

3. « Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone ab-

* Id est, quæ ad portam Romanam constructa est.

solverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui loquutus est in prophetis, quo dignum aliquid tanto cœtu et exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

4. » *Cœli*, inquit, *enarrant gloriam Dei.* Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cœlestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui cœli enarrant gloriam Dei. Adspicite ad dextram meam, adspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas : videte cœlestis conversationis viros, spectate animi sublimis trophæa. Isti sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei : hæc opera manuum ejus, quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos sæcularis illecebra, sed divini operis gratia ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit : multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

5. » Cœlum erat Paulus, qui ait : *Nostra conversatio in cœlis est.* Cœli erant Jacobus et Johannes : denique filii tonitrui nuncupantur ; et ideo quasi cœlum Johannes Verbum apud Deum vidit. Ipse Dominus Jesus perpetui luminis erat cœlum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit : *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Opera quoque manuum Dei si quæris, audi Job dicentem : *Spiritus divinus, qui fecit me.* Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium constantiæ servavit. Sed veniamus ad reliqua.

6. » *Dies*, inquit, *diei eructat verbum.* Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce veri dies pleni luminis et fulgoris æterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructarunt in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

7. » Alius psalmus lectus dicit : *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et humilia respicit in cœlo et in terra?* Respexit sane humilia Deus, qui latentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suæ Ecclesiæ revelavit, quorum anima in cœlo, corpus in terra : *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem;* quos videtis ut eos cum principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus, quorum jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque præferuntur, qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum lætari passionis propriæ fecerint et titulis et exemplis ?

8. » Nec hoc abhorreat a vera fide : *Dies diei eructat verbum*, anima animæ, vita vitæ, resurrectio resurrectioni. *Et nox nocti indicat scientiam,* hoc est, caro carni, quorum passio veram fidei scientiam omnibus indicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ habent stellas : *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum.*

9. » Non immerito autem plerique hanc martyrum resurrectionem appellant ; videro tamen utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a dæmoniis purgatos : plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos : reparata vetusti temporis miracula, quo se per adventum Domini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. Quanta oraria * jactitantur ! quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur ! Gaudent omnes extrema linea contingere ; et qui contigerit, salvus erit.

10. » Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, quo Ecclesia tua præsidia majora desiderat. Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego adquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus,

* *Oraria* hoc loco dicuntur sudaria ; nam alioqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis.

nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales milites habeo : hoc est, non sæculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo et videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego : *Hi in curribus, et hi in equis : nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.*

11. » Elisæum scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret : *quia plures*, inquit, *pro nobis sunt, quam contra nos*; et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur : quibus ille apertis, innumeros adesse vidit propheta exercitus Angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus, vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus : Adspicite quantos vobis martyres dederim : ita reseratis oculis gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, et operatione præsens. Evasimus, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam : patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. » Eruuntur nobiles reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cœlo trophæa. Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum : et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres acquisivi.

13. » Succedant victimæ triumphales in locum, ubi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui pro omnibus passus est : isti sub altari, qui illius redemti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit : sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis ædibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus. »

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio : sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit :

15. « Hesterno tractavi versiculum : *Dies diei eructat verbum*, prout nostri captus tulit ingenii : hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsenti quoque prophetasse videtur scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur : *Dies diei eructat verbum*; et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam*. Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis?

16. » Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis ferre non possunt, causam celebritatis oderunt : atque in tantum amentiæ prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus : *Jesu Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos?* Et cum hæc audirent Judæi; ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, et dicentes : Quid venistis, ut nos tam graviter torqueatis? Et Arriani dicunt : Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum

possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta dæmonum ipsorum voce probentur, et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indiciis declarentur.

17. » Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit : Video, qui non videbam. Ille dicit : Cæcus esse desivi; et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis : eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. » Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris : nec interest utrum opus sit, an munus; cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant : Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret : *Cæcus cum essem, modo video.* Hoc et iste dicit : Cæcus fui, et modo video. Interrogate alios, si mihi non creditis, interrogate extraneos, ne adstipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant; isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi increduli, sed auctori.

19. » Sed quæro quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari? Hoc est Christo non credere : ipse enim dixit : Et majora his facietis. An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliquæ virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent, nisi fidem in his fuisse eam, quam isti non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt; sed Arriani negant.

21. » Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset : illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed Arriani nolunt fateri. Dicit diabolus : Sic torqueatur, quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. » Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et tortus. Quod nequitia supprimit, extorquet injuria. Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt Arriani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur? Dicebat diabolus, ut scriptum legimus : *Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi.* Dicebant Judæi : *Nescimus quis sit.* Dicebant hodie et superiore die vel nocte dæmones : Scimus quia martyres estis. Et Arriani dicunt : Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt dæmones martyribus : Venistis perdere nos; Arriani dicunt : Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta et composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut dæmonem se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi ?

23. » Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos : habet testes, sed absolutos. Melior vox est,

quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cœlum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me.* Et hic sanguis clamat coloris indicio: sanguis clamat operationis præconio: sanguis clamat passionis triumpho. Satisfactum est petitioni vestræ, ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reliquias. »

EPISTOLA XXIII.

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quove pacto observanda Lex? Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat: et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandæ paschæ necessarias perstringit.

[Anno 386]

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. NON mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis et scriptura divina nos instruit, et traditio majorum: qui convenientes ad synodum Nicænam, inter illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum collegere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaterida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare: sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur.

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita christianis; quando quidem ipse Dominus cum elegit diem, quo pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrit. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Johannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt: Ubi vis paremus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans; sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister: Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum: ibi parate.*

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quærere debeamus, ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spiritali aqua fontis æterni, et devotæ celebritatis tenere mensuram; nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum Apostolus dicat: *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos; timeo ne sine causa laboraverim in vobis;* nam incipit esse contrarium.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puta quintam esse fugiendam*, nihilque ea inchoandum: varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique posteros dies vel Ægyptiacos** declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus.* Nam etsi scriptum sit quod pascha Domini quarto decimo die mensis primi celebrari debeat, et vere quartam decimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem passionis inquirere debeamus; tamen ex hoc possumus in-

* *Ipsa dies alios alio dedit ordine luna*
Felices operum: quintam fuge, etc.
Virg. Georg. 1.

** Posteri dies, qui postridie kal. non. vel idus erant, Romanis infausti habebantur ad Ægyptios pertinet: Cangius singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos.

telligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo quæratur, sicut dixit Propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in æternum manebit.*

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te.* Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quæsitam alibi docet dicens: *Ite, dicite illi vulpi: Ecce ejicio dæmonia hodie, et cras sanitates perficio, et sequenti consummor die.* His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti; ut plenitudinem divinitatis et redemtionis ejus fide sua credant.

6. Ergo et diem et horam exquirimus ut Scriptura nos instruit. Propheta etiam David dicit: *Tempus faciendi, Domine*, petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ecclesiastes quoque ait: *Omni rei tempus.* Hieremias clamat: *Turtur et hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui.* Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui?* Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur.

7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis fundatur oratio; quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te.* Hoc est tempus de quo Apostolus dixit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supputationes, et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, episcopi * quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam, quid existimem scribere de die paschæ. Nam licet futuri diei paschæ inciderit quæstio; tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit.

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate paschæ, quarta decima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsum de paschæ celebrandæ die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem novorum, eum primum esse mensem prædicans; ait enim: *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni: et facies pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi.*

10. Lex nempe *per Moysen data est: gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est.* Ipse ergo qui Legem loquutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus plenitudinem Legis consummavit; quia venit non Legem solvere, sed implere; et celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quarta decima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum discipulis manducavit: sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quinta decima. Sabbato quoque magno illo sexta decima fuit: ac per hoc septima decima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex paschæ nobis servanda est, ut non quartam decimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur: Dominica autem jejunare non possumus; quia Manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus. Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine, hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemtus: die autem Dominica exsultandum Propheta docet, dicens: *Hic est dies, quem fecit Dominus; exsultemus et lætemur in eo.*

* Vox *episcopi* indefinite accipienda est pro episcoporum, cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de paschali festo ante illud tempus editas constet.

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus et amaritudinis et lætitiæ diem : illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, quarta decima luna mensis primi die Dominica; quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertia decima luna die sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum : in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Siquidem sequitur quinta decima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria : tertia quoque feria erit sexta decima luna, qua Domini caro in sepulcro quievit; cum quarta etiam feria septima decima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quievit, et resurrexit, de quo triduo ait : *Solvite hoc templum, et in triduo excitabo illud;* quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quarta decima luna non celebramus ipsum diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quarta decima luna passus est, sed quinta decima, et septima decima resurrexit. Quod si movet, quia quartam decimam lunam transeuntes, quæ die Dominica incidit, hoc est, quarto decimo kalendas maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus; auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quarta decima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. Octogesimo autem et nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quarta decima luna esset nono kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie kalendas aprilis. Alexandrini quoque et Ægyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quarta decima luna vigesimo et octavo die phamenoth mensis, celebraverunt pascha quinta die pharmuthi mensis, quæ est pridie kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno ex die imperii Diocletiani, cum incidisset quarta decima luna in quartum decimum diem pharmuthi mensis, quæ est quinto idus aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est pascha Dominica pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos sexto decimo kalendas maii. Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos pascha, cum scriptum sit : *Custodi primum mensem novorum;* quod non potest incidere, ut præter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartam decimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, decimo tertio kalendas aprilis, secundum nos : secundum Ægyptios autem vigesimo quarto die phamenoth mensis, qui est non primus mensis, sed duodecimus; primus enim mensis apud Ægyptios dicitur pharmuthi, et incipit sexto kalendas aprilis, et finitur septimo kalendas maii. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschæ, hoc est, septimo kalendas maii, qui est dies trigesimus pharmuthi mensis.

16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicæni, eumdem enneadecateridem, si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta : hic autem mensis et primus est secundum Ægyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram, indictio enim septembri mense incipit. Octavo igitur mense kalendæ aprilis sunt : incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab æquinoctio, qui dies est duodecimo kalendas aprilis, et finitur undecimo kalendas maii. Inde maxime intra hos triginta

et unum dies sæpe celebrati paschæ dies.

17. Sed cum ante sexennium celebraverimus paschæ Dominicam undecimo kalendas maii, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si et proxime trigesimo die pharmuthi mensis celebraturi sumus paschæ Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo kalendas maii, paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quarta decima luna, quæ quæritur, quarto decimo kalendas maii erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eumdem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Sed et proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes: *Et facies pascha Domino Deo tuo quarto decimo die mensis primi.* Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem: et ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, vides nonas maii adhuc ad mensem primum novorum computari posse. Ergo et juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique lunam μηνην vocant Græci, unde μηνας græce dicunt menses; et naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis, ab ovibus et hædis sumetis, et erit vobis in observatione usque in quartam decimam mensis hujus, et occidetis illum tota multitudo Synagogæ filiorum Israel ad vesperum, et sument de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semetipsos: manducabunt carnem hanc noctu igni assatam;* et infra: *Et edetis illum cum sollicitudine; pascha est enim Domini et pertransibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, et percutiam omne primitivum in Ægypto ab homine usque ad pecus, et in omni terra Ægypti faciam vindictam, ego Dominus. Et erit vobis sanguis in signo in domibus, in quibus eritis ibi; et videbo sanguinem, et protegam vos, et non erit in vobis plaga exterminii. Et conteram terram Ægypti, et erit dies hic vobis memorabilis et solemnis, et diem festum agetis cum Domino in progenies vestras, legitimum sempiternum, diem festum agetis illum.*

20. Advertimus et passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Johannem, qui ait: *Pueri, novissima hora est.* Sed et juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebræ statim factæ sunt: et jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhæret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. Quod posteriora evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præcepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, et Dominus percussit omne primitivum in terra Ægypti, a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharao Moysen et Aaron nocte, et dixit illis: Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri: ite et servite Domino Deo vestro.* Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi azyma fermentare; ejecerunt enim eos Ægyptii, et non potuerunt sustinere, quem apparatum sibi fecerant in viam.

21. Reseratum est igitur diem resur-

rectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quarta decima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis is, cum egrediens populus de Ægypto, in mari et in nube baptizatus, ut Apostolus dicit, mortem vicit, panem spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem: nec passionem Domini die Dominica posse celebrari; et si quarta decima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vigesimo octavo die pharmuthi mensis, qui est nono kalendas maii, Dominicam paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus et ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna proximum pascha celebrandum est; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri, fide passionis Dominicæ colorantes. De hoc ostio dicit etiam David: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis;* ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redemti sumus. Fragret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes: super limen ostii nostri sacræ redemtionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis sinceritatis et veritatis, pia doctrina gloriam Patris et Filii, et Spiritus majestatem individuam concinentes.

EPISTOLA XXIV.

Exposito cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit; et accusationes quibus hic ab eo se deceptum, et a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, institerit, necnon post exprobratam tyranno Vallionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

[Anno 385]

Ambrosius Valentiniano *imperatori.*

1. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quæratur; satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, me volentia* Maximo non recepisse, neque iis adstipulatum, quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commisisses secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi; ne cujusquam sermo veris prius vana intexeret, quam reditus meus integra, et sinceræ veritatis expressa signacula manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me vir Gallicanus, præpositus cubiculi, eunuchus regius. Poposci adeundi copiam, quæsivit num rescriptum haberem clementiæ tuæ. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio deberem cum suo principe confabulari. Quid plura? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio depromta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi esse humilitatem in tuo præsertim, et quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, adsurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti. Hortari cœperunt alii, ut adscenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eum, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, sed verecundia, quod alieno con-

* Id est placentia.

sisto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit : vocantis non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali? Respondi : Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens : Quoniam me lusistis tu et ille Bauto, qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam Barbaros mihi immisit : quasi ego non habeam, quos possim adducere ; cum mihi tot millia Barbarorum militent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuissem retentus, quis mihi obstitisset et virtuti meæ?

5. Ad hæc ego leniter : Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis : sed patienter audias, quæ referantur istis. Propterea et ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse adserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim : *Judicate pupillo, et justificate viduam, et eripite injuriam accipientem;* et alibi : *Judices viduarum, et patres orphanorum.*

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quominus influeres in Italiam? Quibus rupibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci adquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacum comes Victor occurrit mihi, quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fefellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veni, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse æquum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes : sine matre autem tanto itinere dubiis rebus committeretur? De pace nobis legationem commissam, non de adventu ejus promissionem : spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat : me certe nihil spopondisse, adeo ut diceres : Exspectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum; negatumque ei quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oporteret. Præsens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me repererunt : milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi revertens. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Transrhenanus generé ; cum tu miniteris imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus provincialium tributa solvebant? Vide autem quid intersit inter tuas minitationes, et Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiæ te infunderes : Valentinianus Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliæ per Alemanniæ terras reflexit. Quid habet invidiæ, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere. Quoniam dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque prætendit, in medio Romani imperii sinu Juthungi populabantur Rhetias; et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, et jam de vicinia mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Adspice illum quoque, qui tibi ad

dexteram adsistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuncio necis fraternæ frænavit impetus: nec tibi vicem etsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi fratrem tuum viventem remisit, tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremtum! Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit defensionem, tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quæro utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuæ obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad pœnam posceres, captos necares: Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, Vallionem. At quem virum, qualem bellatorem? Hæccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus? miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me abstinere ab episcopis*, qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant, commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique insidias evasurum non crederent, ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine plumario**, paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Hæc est expositio legationis meæ. Vale, Imperator; et esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

EPISTOLA XXV.

Studio, num sibi in reos sententiam ferre liceret consulenti, respondet ipsi quidem usum gladii esse permissum, ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.

[Intra annos 385 et 387]

Ambrosius Studio.

1. RECOGNOSCO puræ affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererer responsum referre: constrictus altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam et gratiam, nisi de hoc Apostolicam haberes auctoritatem: *Quia non sine causa gladium portat, qui judicat;* Dei enim vindex est in eos, qui male agunt.

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose sciscitandum putasti. Nam sunt, extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacra-

* Ithacium, Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persequuti sunt.

** *Plumarium*, id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent.

mentorum cœlestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt. Plerique etiam sponte se abstinent : et laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non prædicare : qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, quid suadeat misericordia. Excusationem habebis, si feceris : laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere, nec tamen nocentes adterere squallore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. Si hoc gentiles, quid christiani facere debent?

4. Ad omnia tamen accipe responsum Salvatoris. Nam cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori captantes, ut si absolveret eam, videretur Legem solvere, qui dixerat : *Non veni Legem solvere, sed adimplere* ; si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum : *Terra, terra, scribe hos viros abdicatos* ; quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta?

5. Cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina Judæorum : cum adeunt christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in cœlo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, et contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judæi, inclinat caput Jesus; et quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, et ait : *Qui sine peccato est, prior lapidet eam*. Et iterum inclinato capite, scribebat in terra.

6. Audientes illi exire cœperunt singuli, incipientes a senioribus : vel quod ipsi plura haberent crimina qui diu vixerant : vel quia priores vim intellexerunt sententiæ, quasi prudentiores, et cœperunt sua magis peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, et elevans caput ad mulierem, ait : *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit : Nemo. Dicit ei Jesus : Nec ego te damnabo. Vade, et vide amodo ne pecces.* Non damnat, quasi redemtio : corrigit, quasi vita : quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinat Jesus, ideo inclinat ut jacentes elevet; ideo ait remissio peccatorum : *Nec ego te damnabo.*

8. Habes quod sequaris; potest enim fieri, ut ille criminosus possit habere spem correctionis : si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem : si baptizatus, ut pœnitentiam gerat*, et corpus suum pro Christo offerat. Quantæ sunt ad salutem viæ!

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices; ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, et non incitaretur : quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata pœna. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA XXVI.

Argumento superioris epistolæ repetito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiæ partes ex Evangelio recenset, atque enucleat.

[Intra annos 385 et 387]

Ambrosius Irenæo**.

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam ab-

---

* Canonicæ pœnitentiæ labores olim tanti tamque diuturni erant, ut non immerito pro capitali pœna, tamquam mors quædam importunior, subjici possent.

** Huic verisimile est nomen fuisse Studio Irenæo.

solverim; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quæstio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii, quod secundum Johannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judæorum commentata est tergiversatio; ut si contra Legem absolveretur, contra Legem prolata Domini Jesu sententia teneretur: si autem damnata esset ex Lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare, alii et urgere usque ad gladium, supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi, et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos adserunt secundum leges oportuisse puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quæstio, sed pœnæ dispar invidia. Unam Christus puniri ex Lege non passus est, isti minorem numerum adserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est; ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur: *Ego et Pater unum sumus*; ut in templo Dei dicebat: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*. Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus; sic enim habes: *Hæc verba loquutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo; et nemo apprehendit eum*. Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumtus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda, divino videlicet testimonio præferens opimæ præmiis largitatis, sedulæ liberalitatis affectum.

5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiosa viduam prætulit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit. Ergo et ista specie vidua, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum cœlestium, et imaginis regiæ pecuniam populorum annumerabat affectibus. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia, posteaquam accepit a Christo. Quid enim sunt duo æra, nisi pretium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quæ per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione. Septem dierum purgatio secundum Legem, quæ in specie præsentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quæ Evangelii testificatione signatur; quia tertio die Dominus resurrexit. Ubi pœna præscribitur, debet esse pœnitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Præcedit pœnitentia, sequitur gratia. Neque pœnitentia ergo sine gratia, neque gratia sine pœnitentia; debet enim pœnitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum Legis accipiens Johannes baptizavit in pœnitentiam, Christus ad gratiam.

8. Septimus ergo dies Legis mysterium signat, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste : *Da partem illis septem, et illis octo.* Nam et in propheta Osee legisti dictum ad eum : *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis ;* eo quod gemino ære veteris et novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam et meretricio gentium convenarum comitatu fulta conducitur.

9. *Et conduxi,* inquit, *eam gomor hordei, et semigomor, et nevel vini.* Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet : per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in Lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait : *Non veni Legem solvere, sed implere.*

10. Nec otiose quindecim anabathmorum psalmos Davidicos legimus, et quindecim gradibus adscendisse solem, cum Ezechias justus rex vitæ hujus acciperet commeatum. Significabatur enim esse venturus sol justitiæ, qui gradus quindecim veteris et novi Testamenti illuminaturus esset præsentiæ suæ lumine, quibus nostra fides ad vitam adscendit æternam. Unde et hoc quod hodie in Apostolo lectum est, mysticum reor; eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit : videtur enim mihi quod apostolis sanctis scripturæ divinæ interpretationem sermone secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantiæ umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulteræ absolutionem.

11. Oblata erat a scribis et pharisæis Domino Jesu adulterii rea, et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, Legem solvere videretur : sin vero damnaret, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait : *Ego non judico quemquam.* Offerentes ergo eam, dixerunt : *Hanc mulierem invenimus publice mœchantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem mœcham lapidari. Tu vero quid dicis de ea ?*

12. Quæ cum dicerent, Jesus inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit : *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Quid tam divinum, quam ista sententia ; ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit ? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem ? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit.

13. Hoc autem dixit, et scribebat in terra. Quid ? Utique dicens : *Festucam, quæ in oculo est fratris tui, vides : trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides.* Libido enim velut festuca est, cito accenditur, propere consumitur : sacrilegium perfidiæ, quo Judæi negabant propriæ salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

14. Scribebat autem in terra digito, quo Legem scripserat. Peccatores in terra scribuntur, justi in cœlo, sicut habes dictum ad discipulos : *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judæos scias esse damnatos.

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, et sedebant cogitantes de se. Et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quædam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra Legis, et solem justitiæ videre non poterant.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait : *Ecce venit hora, et jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, et me solum relinquatis ;* non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum. Solus remanet; quia non potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. Solius hoc munus est Christi, qui tulit peccatum mundi. Meruit et mulier absolvi, quæ recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu.

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri : *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit : Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus : Nec ego te damnabo; vade, et amodo vide ne pecces.* Vide, lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur mulier, caput Christus inclinat : elevat autem, ubi deficit accusator; ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimit quæstiones, dicendo : *Nemo te lapidavit?* qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait : *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis*; ecce et hic ait : *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit : *Nemo, Domine*; hoc est dicere : Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?

19. Cui respondit Dominus : *Nec ego te damnabo.* Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judæi de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent : dimittitur enim mulier, non absolvitur; quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur. Quid ergo quererentur, qui priores a persecutione criminis, et ab exsecutione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviæ : *Vade, et amodo vide ne pecces.* Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur : ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est pœna peccati. Quid est ergo : *Vade, et amodo vide ne pecces?* hoc est : Ex quo te Christus redemit, corrigat gratia, quam pœna non emendaret, sed plecteret. Vale, fili, et nos dilige, ut filius; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXVII.

Ægyptiorum abominationes Irenæum docet pecora esse : hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium : qua in allegoria quidnam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.

[Circa annum 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris : *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo.* Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur, non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant : Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes.

2. Oderant ergo Ægyptii immolata* sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur luxuriosus, helluo refugit. Ægyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera, quæ hujusmodi sunt.

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille et non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intem-

* Forte immolata sacrificia idem sunt hoc loco ac perfecta; quandoquidem ad eorum spectabat perfectionem, ut mola salsa adspergerentur; unde *immolandi* tractum est verbum. Ita Benedictini. Quorum etiam interpretationi favere sequentia videntur. Sed ex superioribus conjici quoque posse arbitramur, per immolata sacrificia intelligenda esse sacrificia cruenta, seu pecorina, a quibus Ægyptii abhorrebant.

perantiæ sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia : ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hæreditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera adspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban et filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamur ei? Vendidit enim nos, et devoravit pretium nostrum.* Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque cupit separare; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habet virtus, non habeat ignavia; aiunt enim : *Omnes divitiæ et gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis erit, et filiis nostris.* Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum, cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem hæreditatis divinæ capere improbi atque infirmi non queunt : succedit autem intentus, et spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coercet et regit?

6. His ergo debetur hæreditas Dei. Unde et Esaias dicit : *Est hæreditas credentibus in Domino.* Et pulcre ait : *Est hæreditas;* ipsa enim sola hæreditas est, alia non est. Neque enim cæcus thesaurus hæreditas est, neque caduca omnia hæreditatis habent commodum : sola est illa hæreditas, in quibus est portio Deus. Unde sanctus Domini dicit : *Portio mea Dominus;* et alibi : *Hæres factus sum testimoniorum tuorum.* Vides quæ possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, præcepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Hæc ergo possidentes Lia et Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationabilis species, et spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites et liberæ non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum et liberalium consors disciplinarum neminem insipientium divitem putat, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, et superbus auro suam jactet potentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, etiamsi qua generis copulentur necessitudine : NOXIÆ SUNT enim conversationes cum insipientibus, et inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhærens sancto sanctus eris, ita cum perverso perversus eris. Frequenter enim accidit, ut quis contra propositum suum intemperantem audiens, cum velit ipse continentiæ disciplinam tenere, fuco insipientiæ coloretur, meritoque contrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quæreret, vocem emittunt probatæ jam diuturno exercitio virtutis: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri?* id est, consulis nos utrum velimus ab eo recedere? Quasi vero non cognoveris quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos dulcis pluribus sæcularium divitiarum cupiditas teneat, aut luxuriæ lætitia? Hæc sunt quæ nos misera, ac nobis aliena duximus : hæc sunt quæ plena inopiæ atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis, quia veram gloriam, et boni thesauri copias amisit Laban, in quibus nascimur. Vigor datus est mentis, et bona moneta imaginis Dei et similitudinis; quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis sæculi elegit, quam vera et utilia vitæ suæ : quorum decor expertem divinorum bonorum præterit; quoniam ille quæ putat pulcra, in iis se fallit ipsum et decipit. Unde audi ejus verba, et judica.

11. Sequutus sanctum Jacob et filias suas; ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, et revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, et

nihil respondere ac referre posset, quo eum deberet tenere : *Si annuntiasses*, inquit, *mihi, emisissem te*. In quo prodidit quid justus fugerit, ne eum prosequeretur, ne deduceret, ne tali comitatu stipatus procederet. Primum quod multorum dominorum mancipio se subjicere non debuit; ut ab eo tamquam servulus dimitteretur. Deinde quia vir exercitio intentus, et quærens veram viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quæsivit cœlestia. Quæ me, inquit, hinc præceperunt abire, et nunc comitantur viantem.

12. Sed quomodo me dimisisses? An cum lætitia tua, quæ plena est mœstitudinis, cum tympanis scilicet atque organis immoderata modulantibus, et sonis tibiarum suavibus insuavia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus vocibus mutis, cymbalis animam ferientibus? His me delectari posse credidisti? his revocari? Hæc sunt quæ ego fugi: nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob; ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient: sed ea piis mentibus infestiora sunt; quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris : dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera putant, dum corpori noxia et molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justi probantur. An quia argentum cuperem? Sed non habes argentum, qui non habes splendorem alloquii cœlestis. Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos : ego vero liberos quæro, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, et duces viarum necessarii fuerunt : Utinam sequi possent! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis? Vias ejus ingrediuntur electi Domino : non quicumque intrant eas, sed tamen nemo excluditur.

15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam, quæ ducit ad Mesopotamiam; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratæ, fortitudinis atque justitiæ, per lacrymas pœnitentiæ, baptismum gratiæ. In ea est via exercitus Dei; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit; omnis enim sine signo anima, indocta et inerudita est, disciplinarum nescia : quæ autem insignita, eadem dives operum, et gratiarum opima.

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam et actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi læsæ castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo; ut ad imitationem ejus se exerceat, ad humilitatem Christi et passiones ejus congrediatur. Tollat crucem suam, et Christum sequatur. Denique bonus congressor non æmulatur, non inflatur; immo etiam benedicit congredientem sibi tali munere.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, et vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, perveniamus ad humerum *, perveniamus ad patientiam matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est, jucunditatis capacem, lætitiæ redundantem. Ubi jam patientia, ibi lætitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est spes, de qua non confundimur ; quoniam qui non fuerit confusus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo. Vale, fili, et non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriari.

* Designat Sichimam, quam vocem Ambrosius numquam non humerum interpretatur.

EPISTOLA XXVIII.

Pythagoricum adagium, communem viam esse declinandam, petitum fuisse ex sacris paginis, indeque colligi a plebeia vita abhorrere debere sacerdotalem. Hinc Ambrosius Irenæum ut populares opiniones et cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portas, et viam artam atque ducentem ad superiora calcet, excitat.

[Circa annum 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Pythagoricum mandatum in aliquorum scriptis prædicari invenimus, quod ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde adsumserit, non est incognitum. Nam cum ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta : meritoque magnus apud philosophos habitus æqualem, ut aiunt, vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moysi divino præceptum esse oraculo : *Solve calceamentum pedum tuorum.* Id etiam præceptum Jesu Nave, videlicet ut detritæ et popularis viæ deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent. Legerat præceptum eidem Moysi, ut montem cum sacerdotibus adscenderet, populus autem seorsum staret. Separavit igitur sacerdotes a populo, et postea ipsum Moysen intra nubem introire præcepit.

2. Vides divisiones? Nihil in sacerdotibus plebeium requiri, nihil populare, nihil commune cum studio atque usu et moribus inconditæ multitudinis? Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicat sacerdotalis. Quomodo enim potest observari a populo, qui nihil habet secretum a populo, dispar a multitudine? Quid enim in te miretur, si sua in te recognoscat, si nihil in te adspiciat, quod ultra se inveniat, si quæ in se erubescit, in te quem reverendum arbitratur, offendat?

3. Supergrediamur igitur plebeias opiniones, et strata quædam gregalis conversationis, ac detritæ viæ orbitas declinemus, ac vulgaris semitæ solum, quam currit ille, cujus vita levior cursore, de quo dicitur : *Transivit, et non vidit.* Sed quæramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maculosus deterat, maculosus scilicet ignaviæ suæ sordibus, et fumo iniquitatis oblitus, tenebrisque et parietinis quibusdam animæ ruinosus, qui nullam virtutis suavitatem gustaverit, aut certe limis eam spectandam magis quam directo affectu, et aperto sinu mentis suscipiendam arbitratus sit : et (quod plerique amant, qui sibi [illegible]i atque urbani videntur, pulcritudinem sapientiæ in dedecus versutiæ transfigurantes) veram non intuens gratiam, tamquam in nocte positus, non credit in die viventibus; quia de numero Themanorum et Sabæorum est deficientium et avertentium se a veritate, de quibus dicit Job : *Videte vias Themanorum, et semitas Sabæorum; quia confusionem incident, qui in civitatibus et divitiis spem habent. Ita et vos insurrexistis in me sine misericordia; unde viso vulnere meo, timete.*

4. Has igitur devias semitas declinantium, et illum deficientium pulverem, qui propter suam appetentiam ceciderunt sæpe in deserto, derelinquamus. Convertamur autem, et sequamur sapientiæ viam, quam non calcaverunt filii glorificantium se et jactantium, quam interitio ignorat, mors nescit; quia Deus direxit eam : *Abyssus dixit : Non est in me; mare dixit : Non est mecum.* Sed si quæris viam sapientiæ et disciplinæ; colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est : abstinere autem a peccatis disciplina est.

5. Quid igitur nobis cum istius sæculi via, in qua est tentatio; immo ipsa vita hominis tentatio est, et exsilior quam sermo fabularum, habitare in luteis domibus, dies et noctes in lucris ponere, et de lucris semper cogitare, et sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas aiunt, aura quadam pasci cupiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, questu rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinæ; nisi ut videantur sicut cicadæ, ad mortem nati diurnam, strepentes

magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiæ. Horum igitur viæ noxiæ tortuosæque serpentium, qui venenato lapsu corporis sese trahunt, atque in spiram nequitiæ sese colligunt, et erigere non queunt ad cœlestia.

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiæ, quas justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino. Sed hæc paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, et arta est via, quæ ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam*. Lata autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit.

7. Sit ergo via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis artior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon : *O qui dereliquerunt semitas rectas!*

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est adscendere. Denique, sicut lectum est hodie : *Væ iis, qui descendunt in Ægyptum!* non utique transire in Ægyptum criminosum est: sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum perfidiæ sævitatem, et luxuriæ deformitatem. Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus itaque Ægyptium hominem, et non Deum. Vitiis enim suis etiam ipse rex Ægyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus æstimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus : *Faciam te in Deum regi Pharaoni*. Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

EPISTOLA XXIX.

Pulcritudinem summi boni quærendam suadet, fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animæ cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistæ, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quæ sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitæ est, et quo non nisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse et constantiam.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem*.

1. Inter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram, versiculum illum cœpi mecum volvere, quo vesperi in vigiliis usi fueramus : Ὡραῖος κάλλει παρα τους τῶν ανθρωπων. Ὡς ὡραῖοι οἱ ποδες τῶν ευαγγελιζομενων αυτον *. Et vere nihil speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quædam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, et in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulcrum, decorum, bonum; ut fiat illuminatione ejus, et fulgore speciosa anima nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri, cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate, et specie nemoris, vel collis herbosi omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ, atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis, oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit, atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est : *Tamquam adipe et pinguedine repleatur anima mea?* Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores fiunt, et

* Quod latine sonat : *Speciosus forma præ filiis hominum. Quam speciosi sunt pedes eorum qui evangelizant eum!* Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi Theologi; cum veteres Patres eum de sola interiori pulcritudine intellexerint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes

succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui *manducaverunt et adoraverunt*; sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei.

3. Est ergo et fœnum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, et dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fœnum montanum, in quod verba descendunt prophetæ: *sicut nix super fœnum*; et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis. Habet ergo cibum suum et amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quærendum; ut per ejus cognitionis adquisitionem divinæ simus consortes naturæ.

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra, dicens: *Quia juravit Dominus patribus tuis dare tibi et aperire thesaurum suum bonum*: de quo thesauro cœlesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam illam fœcundam et fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiæ.

5. Hujus boni cognitionem quærebat David, sicut ipse significat, dicens: *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationes Domini, et considerem templum ejus.* Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo: *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Hic enim quæritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: *Replebimur in bonis domus tuæ.* Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, et videas quæ bona sunt Hierusalem.* Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, de quo et Esaias dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evangelizant nobis, nisi Dominum Jesum? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex bono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur. Denique et spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in viam rectam. Quis autem habens spiritum Dei in se, neget bonum, cum ipse dicat: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Hoc bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono!

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait: *Quis ostendit nobis bona?* Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens: *Signatum est in nobis lumen vultus tui.* Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriæ, et imago invisibilis Dei, in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab Angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis. Qui nobis tamquam maturitas advenit: nec solum tamquam maturitas, sed tamquam maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus, ac moribus, qui primus Evangelizans bona adfuit. Unde et ait: *Ipse qui loquebar, adsum*, id est, qui loquebar in prophetis, adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiæ; et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum Lazarum fleret; et rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret?

9. Ad illum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad pœnitentiam te vocat; ne venias in judicium, sed accipias remissionem peccatorum. *Agite,* inquit, *pœnitentiam.* Ipse est de quo clamat Amos propheta : *Exquirite bonum.* Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, et abundat omnibus. Facile abundat, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter. Facile abundat, de cujus plenitudine omnes accepimus, et in illo repleti sumus, ut dicit Evangelista.

10. Hoc igitur verum et summum bonum, si illo concupiscibili suo et delectabili anima gustaverit, et duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem et formidinem, incredibiliter exæstuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens : *Suavis es, Domine, et in jucunditate tua doce me justificationes tuas.* Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem lætitiam, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, sæpe intendere, cupit adtrahi, ut sequi possit. *Unguentum,* inquit, *exinanitum est nomen tuum;* propterea te diligimus adolescentulæ, propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Adtrahe nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

11. Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, et lucem ejus, et claritatem. In illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; et cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Doceat te Propheta, qui gustavit, et ait : *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel et favum ori meo!* Quid enim aliud desiderat anima, quæ semel suavitatem Verbi gustaverit, quæ semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus Legem accipiens, cibum corporis non requirebat : Elias ad illam festinans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima sua : Petrus adspiciens et ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens : *Domine, bonum est nos hic esse.* Quanta igitur illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt et Angeli prospicere?

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renunciat sæculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat. Paulus quoque raptus usque ad tertium cœlum, cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat : raptus, inquam, in paradisum; usum proprii jam non sentiebat corporis; et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat.

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens : *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* Volebat enim nos in figura esse istius mundi, non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tamquam non utamur, tamquam prætereuntes, non tamquam residentes : ambulantes tamquam in imagine sæculi, non in cupiditate, ut velocissima disputatione ipsam imaginem hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrinabatur a corpore, aderat Domino; et cum esset in terris, non in terrenis, sed in cœlestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo adhæreat, illi bono quod est divinum, quod est semper, et quod erat ab initio, et quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, *in quo vivimus, et sumus, et movemur.* Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est : *Dei enim filius Jesus Christus in vobis,* inquit, *est: in quo non fuit, Est et Non; sed Est in illo fuit.* Ipse dixit Moysi, ut diceret : *Qui est, misit me.*

15. Cum hoc igitur anima nostra sit,

et sit (si fieri potest) semper; ut et nostrum possit quis dicere : *Anima mea in manibus tuis semper.* Erit autem, si non in carne sit, sed in spiritu : erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira et indignatione exæstuat, tunc mœstitia afficitur, tunc supinatur* per arrogantiam, tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ, et divitias æternæ hæreditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione Dei habeat obtutum, videat illam spem nostræ vocationis, adspiciat illud quod est bonum, et placitum, et perfectum. Quod enim bonum, complacitum Patri : quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus : *Diligite inimicos vestros, ut imitemini Patrem, qui pluit super justos et injustos;* quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens : *Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est.* Caritas enim perfecta est : denique plenitudo Legis est. Quid autem tam bonum quam caritas, quæ malum non cogitat?

17. Et ideo terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis alarum remigiis, alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat : terrenum enim habitaculum gravat animam. Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos; ut videat illum fontem veræ sapientiæ, illum fontem vitæ æternæ, qui affluit; atque exundat omnibus, nullius indigens. Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, et per ipsum, et in ipso* omnia sint?

18. Vitæ igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus : ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit : largitur bona aliis, non aliunde adsumit sibi; neque enim nostri indiget. Unde et ait ex persona hominis : *Quoniam bonorum meorum non indiges.* Quid ergo pulcrius, quam ei appropinquare, ei adhærere? quæ major voluptas est? Quod is qui viderit, et de fonte aquæ vivæ gratis gustaverit, quid potest aliud desiderare? quæ regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miseræ etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

19. Quis autem peculiatus ad vitam æternam transit, nisi virtutum fultus peculio, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronuntiatur? Non ergo his uti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, et vana veri refellas, atque inania et cassa judices, illam nudæ veritatis pulcritudinem diligas, quæ has sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit : *Corde nos cepisti, soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis.* Adscende in palmam, vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam : introduc autem bonitatem mentis, quæ habet gratiam in ligno vitæ; si laverit stolam suam, et ingrediatur in civitatem, quæ vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod scribæ Domini prætendunt*, ubi non dies, aut sol, aut luna lumen ministrant : sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans; est enim lux mundi : non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ, prædicatur in Evangelio, incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium, animorumque penetralia.

21. Si quis igitur incola esse cœperit

* Id est sese erigit, ac quodam modo resupinat.

* *Prætendunt*, id est, ante alios tentoria sua figunt, et eos custodiis suis cingunt.

illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium; non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique adscendens ad montem Lot, retro reliquit sodomitana flagitia; quæ autem respexit retro, non potuit ad superiora evadere. Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ remissæ, et devotionis tuæ, ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste : *salvans salva animam tuam.*

22. Adscendens directum adtolle gradum, nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc adscensus, inde præcipitium. Adscendendi quidem labor, sed descendendi periculum : sed potens est Dominus, qui te fundatum illic custodiat septum propheticis muris, et apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus : Intrate, calcate, quia adsistit vindemia. Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filius dicit : *Qui est in tecto, non descendat vasa sua tollere.* Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo : *Extendit cœlum sicut cameram.*

23. Intus ergo esto, intra Hierusalem, intra animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeas de ea, neque descendas vas tuum istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia adtollere. Intus esto, ut per te alienigenæ non transeant, peccata animam tuam non transeant, vanæ operationes et cogitationes inanes : non transibunt autem, si sanctificaveris bellum pro devotionis et fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illecebras, et sumseris arma Dei adversum spiritales nequitias, et astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; quem mansuetus bellator facile proterit, qui non serat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, et eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura : *Qui mansuetus est, bellator exsurgat,* et infirmus dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat.*

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, prævalebit, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei montes prophetici, vel apostolici dulcedinem, et colles fluent lac : qualis ille collis, qui lactis potum Corinthiis dabat; et fluent ei aquæ de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus : vel de ventre ejus aquæ vivæ, spiritales videlicet quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, ut abundet in te fons aquæ salientis in vitam æternam. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXX.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium æquitatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et adscendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam, qua minis, qua promissis, excitantur?

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæi prophetæ loquutus est dicens: *Si tempus vobis est, ut habitetis in domibus cœlatis?* Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt: *Non venit tempus ut ædificetur domus Domini;* simul quia luxuriosorum est hypogæa * quærere, captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia : vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia : deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant, secundum illud : *Tenebræ circumdant me et parietes, quem*

* Hypogæa, loca subterrestria, ubi caupones et meretrices stabulari solebant, quæ ob similitudinem cubilium ferarum lustra Romanis appellabantur.

vereor? Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus cernat, et omnia deprehendat, antequam fiant.

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit: alteri quoque Sunamitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur, in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ad horam sextam adscendens in superiora, baptizandarum gentium cognovit mysteria? At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam projectus est, cum esset peremtus. Ergo sancti adscendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia descendunt: sancti in montibus, criminosi in vallibus; *Deus enim montium est, et non Deus vallium.*

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus; domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semet ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus adtollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ligna culminum desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis: sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum foret: *Vos estis templum Dei;* in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemtionem universorum procederet; ut in utero Virginis sacra repeiriretur aula, in qua Rex habitaret cœlestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, qui cœlatas inhabitant domos, et cœlato argento delectantur; sordet enim illis purum argentum, ita et istis sordet simplicis habitationis locus. Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui ædificant domum suam non cum justitia!* Qui enim cum justitia ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cœlestibus.

5. *Ædificasti,* inquit, *domum, metire superiora ejus, perflatilia distincta fenestris, et contignata cedro, et illita minio.* Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum: nec adspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit: nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici: *Sicut resticula coccinea labia tua.*

6. *Non sepelietur,* inquit, *hujusmodi;* qui enim vivum se sub terram infodit, et tamquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturæ. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo ædificat; quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in spelæa ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui ante tempus moritur; vivens enim mortuus est: nec audit vocem Aggæi, id est epulantis, ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, *in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et veritatis cibos.

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggæi verbum, et dicit : Surgite de cœlatis et depressis malitia domibus, et adscendite in montem scripturarum cœlestium, et cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis : et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad ædificandam Domini domum.

9. Nam si non feceritis, *nec cœlum dabit rorem suum*, id est, sermo cœlestis, qui sicut ros descendit super fœnum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum : *nec terra ejus*, id est, anima, *fructus dabit;* eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore cœlesti spiritalis ubertate gratiæ.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, et voluptatum gurgustiis : *Excitabo*, inquit, *illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum ;* ut incitentur ad ædificationem divinæ domus. *Nisi* enim *Dominus ædificaverit sibi domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam*. Ipse est Zorobabel jugis redundantia, utpote fons vitæ et Verbum Dei, *per quod omnia, et ex quo omnia, et omnia in ipso*. Hæc dicit redundantia : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat*, hoc est, profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum legimus Zabulon, quod est propheticum : sed jam et ipsum hujus fluenti infusione resplenduit per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quæ inimica veritati, et adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus; ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto corpore suo cum omnibus posteritatis suæ insignibus extingueretur. Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse Jesus magnus sacerdos, et tribu designatus et nomine, duo significari videntur, et unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemtor ortus ex virgine, in utriusque idem naturæ diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus itaque a mortuis Zorobabel sanctum, ait : *Adhuc semel ego movebo cœlum, et terram, et maria, et desertum*. Moverat ante hæc, cum de Ægypto liberaret populum suum, quando in cœlo columna erat ignis, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cœlestium multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum : sed movit et postea in passione Domini Jesu; quando cœlum tenebris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe cœpit devotionis et fidei flavescere; et eousque deserti, et gentium commotio facta est, ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset et tam vehemens prædicatio; ut *in omnem terram* exiret *sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum*. Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertæ, quam ejus quæ habebat virum; et floreret desertum, ut lilium : introirent electa gentium ad residuos populi; quo reliquiæ salvæ fierent per electionem gratiæ.

13. *Et replebo*, inquit, *domum hanc* argento meo et auro; eloquiis cœlestibus, quæ sunt sicut argentum igne examinatum, et veri claritate luminis, sicut auro spiritali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles thesauri replentur, et gloria augetur domus super priorem gloriam, quam populus habuit electus.

14. Pax enim et tranquillitas animæ super omnem domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum. Hæc est pax super pacem, quæ dabitur post tertiam commotionem cœli, maris, terræ, deserti; quando destruet omnes Potestates et Principatus. *Cœlum* enim *et terra transibunt*, et omnis istius mundi figura : et unusquisque in romphæa insurget ad fratrem suum, id est, verbo penetrante medullas animæ; ut destruatur quid-

quid est contrarium, currus ex Ephræm, et equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit. Et sic erit pax per omnia, nullis obsistentibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis, ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum.

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur : *Sumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum; quia te elegi.* Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, ut dicatur ei : *Convertere, convertere Sunamitis :* quod pacificam significat, et ut tuo nomine utar ειρηνικην; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum, id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam *qualis cœlestis, tales et cœlestes.* Et oportet nos portare imaginem cœlestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici, quod et tibi dicat Dominus Jesus : *Pone me ut signaculum in brachium tuum;* ut luceat pax in corde tuo, et in operibus tuis Christus, et formetur in te sapientia, et justitia, et redemtio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXI.

Quærenti Irenæo num eos qui statim a pueritia, et eos qui jam ætate provectiores crediderint, diversa caritate Deus diligat; respondet sanctus Præsul in Scriptura Deum Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum doluisse; postea tamen caritatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Differentia caritatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum qui juventutis, aut posterioris ætatis processu, prudenter requirendum putasti; nam hoc quoque scriptura divina non prætermisit, neque intactum reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait : *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam sacco in virum ejus virginalem*, dolens Synagogam, quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe quæ de bonis meritis decidisset, ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire : *Sponsabo te mihi in fide et justitia et misericordia.*

2. Nec immerito lamentabilis pronunciatur, quæ tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur; nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum : si tenebrosæ cogitationes operationesque nostræ sint, occidit nobis sol justitiæ. Et ideo lamentandum præcepit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugendum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio : quoniam *cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus.*

3. Ergo et hæc anima habebat ante lætitiam et exsultationem, cum haberet παρθενικον λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectionis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, ubertatis affluentias, cœlestis alimenti copias, vini rigatus, quo corda hominum lætificantur : sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœnitentiam peccatorum suorum, et deflere semetipsam; quia mortuus est et crucifixus pro ea Christus, qui est παρθενικος λόγος.

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius anima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juvencula cultus recepit; ipsa est Israelitica anima veteris prosapiæ ex genere patriarcharum, quæ si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tamquam

illa quæ apprehendit justitiam, et obviabit illi quasi mater, et quasi mulier a virginitate suscipiet illam.

5. Altera quoque est adquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum; si quidem David duas uxores habuit Achinaam Jezrahelitem, et Abigæam adquisitam sibi postea : illam rigidiorem, istam misericordiæ plenam et gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum, quod humore fidei atque justitiæ infudit corda universorum?

6. Pulcre igitur huic animæ verus dicit David, quod illi Abigææ dictum est : *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui.* Et iterum dicit ei : *Adscende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam.* Denique in Canticis etiam hæc verba sunt Sponsi ad Sponsam : *Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam.*

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur hebraice Nabal, latine insipiens, durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus, qui officia nesciret referre : sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam Ecclesiæ crediturae ex gentibus significantur mysteria, quæ amisso viro, cui ante juncta fuerat, transivit ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achinaam, quæ fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est : *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis.* Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit : vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque albentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus : *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam cilicio, et super virum ejus virginalem*, id est, super animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit, eo quod oblita propositi sui, oblita caritatis, immemor gratiæ, devia disciplinæ, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blanditias, et pietatis vocabula : Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorem virginitatis tuæ.

10. Ergo huic animæ cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille παρθενικὸς λόγος occidit, luctum indicit, intercessorem adhibet; ut vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quæ bona intellectu, et decora in adspectu valde, sicut Abigæa adquisita sibi erat in prælio; devictis adversariis, et mortuo viro, qui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat ac resistebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur : quasi victor et diligens Sponsus jucunditatem confert et gratiam, emundans eam ab omnibus pulcritudinis ejus impedimentis, et exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum criniculis, qui quasi superflui nostro in corpore videntur : *Quoniam si vir comam nutriat, ignominia est illi;* in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi studeat occurrere; ut omnem deponat animi perturbationem, et caritate fundata augeatur in Domino Jesu, et universo adquirat incrementum corpori.

11. Hæc est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonæ, quam si videris in præda, et concupieris accipere in uxorem tibi : *Induces*, inquit, *eam in domum tuam*; ut tota ei committas interiora domus tuæ, omnium tuorum viscerum possessionem, auferas ejus superflua, tondeas lapsus;

et novacula non satis acuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput;* quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et sedebit*, inquit, *triginta diebus in domo tua*, peccata propriæ deplorans nativitatis, et commenta nequissimi patris diaboli, qui vult congregare, quæ non generavit; ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

12. Et pulcre ait: *Postea intrabis ad eam;* ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; et perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam.* Et illa tibi respondeat: *Adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus, quæ me concepit.* Bona mater animarum Hierusalem illa, quæ in cœlo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te osculabitur te. *Et si postea displicuerit tibi;* quod castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris: nec alienabis eam, hoc est enim vendere: nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXII.

Perdicis fallacia et libidine adumbrari satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, et eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat? Sub quæ colligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tunc stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. CLAMAVIT *perdix, congregavit quæ non peperit.* Licet enim mihi de superioris fine epistolæ, sequentis mutuari exordium. Celeberrima quæstio; et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat historia, consideremus. Nam et hoc considerare non mediocris prudentiæ est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et loquutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus.

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pulliis avertat suis; omniaque tentamenta versutiæ non prætermittere, quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tamdiu illudit, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permixtionis, ut in feminas cum summo certamine mares irruant, et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudulentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

4. Clamavit ergo perdix, qui a *perdendo* nomen accepit, satanas ille, qui latine contrarius dicitur. Clamavit in Eva primum, clamavit in Cain, clamavit in Pharao, Dathan, Abiron, Core. Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acciperet. Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: *Crucifigatur, crucifigatur;* et: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros.* Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt; ut recederent a Domino Deo rege. Clamavit in omni vano et perfido.

5. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat; Deus enim hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit, et diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix ista

congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens : *Ego loquor justitiam et judicium salutis.*

6. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis. Clamavit in Moyse, cui dixit : *Quid clamas ad me?* Clamavit in Jesu Nave. Clamavit in David, qui ait : *Clamavi ad te, salva me.* Clamavit et in omnibus prophetis. Unde et ad Esaiam dicit : *Clama*; et ille ait : *Quid clamabo?* Clamavit in Salomone, convocans cum altissima prædicatione sapientia : *Venite, edite de meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis.* Clamavit etiam in corpore suo, sicut scarabæus in ligno. Clamavit ut insidiatorem falleret et circumveniret, dicens : *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni : *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio dierum suorum derelictus est.

7. Unde et quidam naturæ perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, et foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat adquirere. Sed (quod aiunt, cornici oculum *; habent enim et volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cujus aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles errore similitudinis, speciei simulatione decepta, etsi infirmior viribus, induit se atque armat versutia; et cum labor omnis impensus nutrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli cœperint, tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba prolem advocat. Quæ naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, et simulantem deserit. Ita cum vult congregare quæ non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

8. Non superfluo igitur et Jesus clamavit; ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes sequutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret, id est, ante hujus finem sæculi, cui nos eripuit Dominus Jesus, et ad vitam æternam vocavit. Itaque nunc mortui mundo, vivimus Deo.

9. Cum igitur perdix iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, et sapientem confudit, salvus; quoniam quæ stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens. Vale, fili, et nos dilige, ut facis; quoniam nos te diligimus.

* Videtur Ambrosius proverbium græcum innuere; scilicet cornix cornici oculum effodit, id est, callidus callidi artem, qua sibi fraudem facere moliebatur, astutiori arte deludit.

EPISTOLA XXXIII.

Irenæo, vereri se ne quis ex loco Scripturæ de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur significanti, scribit varias ibidem indicari animæ qualitates; in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari, in odibili vero severiores virtutes consectantem : hujus autem unius primogenitos esse cum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Superiore epistola scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, et cum ea indissociabilis vitæ subeundum consortium. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio exemplum adsumsit adsertionis suæ, quo loci subjectum est de viro, qui duas uxores habebat, unam odibilem, alteram amabilem; non perfunctoriæ motus videris, ne forte duas animas istum sibi adscivisse aliquis intelligat : quod fieri nequaquam potest.

2. Verum ipse non ignoras quod interdum Scriptura cum allegoriam dicit, alia ad speciem Synagogæ, alia ad Ecclesiæ refert : alia ad animam, alia ad Verbi mysterium : alia ad diversas species et qualitates animarum : quæ discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animæ comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animæ species, quæ concupiscit voluptaria, quæ laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tempus videtur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. At illa altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patiatur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati et delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambæ, non poterit, inquit, primitivum filium amabilis in hæreditatis institutione præponere primitivo filio odibilis; cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam prælationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere prærogativam. Primitivus enim primogenitus est, sancti autem primogeniti sunt; quia *omnis masculus adaperiens vulvam, sanctus Domino vocabitur.* Non tamen omnis primogenitus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris : *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim, in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel.* Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebræos scripta, in qua habemus : *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Hierusalem, et decem millibus Angelorum, et Ecclesiæ primitivorum.* Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem : *Erraverunt peccatores ab utero.* Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei. Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde et illud dictum est : *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis.*

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura : Non poterit filium amabilis primitivum præponere, cum sciat filium odibilis primitivum esse. Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo ille non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumtu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur : hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet; sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem, ut significarent patri repertum Joseph, quem defunctum esse crediderat pater.

7. Primogenitus itaque hæreditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura : *Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia.* A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est initium et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum : *Ejice ancil-*

lam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.

8. Quod magis ad hæreditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quæcumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen.* Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla conferens patrimonii: filio autem Sarræ dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIV.

Horontianum an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cœlestis substantiæ sit, quærentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Horontiano *salutem.*

1. Quæsisti a me utrum anima cœlestis esse videatur substantiæ; non enim aut sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, ut vulgus philosophorum interpretatur: aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres et velut fingeres animæ substantiam.

2. De quo tibi Esdræ librum * legendum suadeo, qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superioris.

3. Apostolus quoque etsi non expresse, tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola, occultis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animæ nostræ potioris creaturæ sint, et cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei;* ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei adsurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo præferunt illius incorporeæ et invisibilis naturæ similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quæ enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur: illa autem quæ non videntur, æterno illi et summo adhærent bono, atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur; nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam, et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum: simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum.

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit, non ex voluntate sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se præstent cœlesti remuneratione: *Omnes enim nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis.* Ideo uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulcre ait, *propria corporis*, id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmium referat, propter quod in spe subjecta est: et si male, suppli-

* Quartum scilicet, cap. 7.

cium; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad veræ libertatem affectavit gloriæ.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. Quid enim tam homo, quam anima ejus? De consortibus ejus dicit : *Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati*. Sed et David dicit : *Homo vanitati similis factus est*; et : *Universa vanitas, omnis homo vivens*. Vita itaque hominis in hoc sæculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est anima. Itaque sanctus cum facit quæ sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed *propter eum qui subjecit in spe*, facit ut ei pareat. Ab hoc igitur exemplo animæ progrediamur ad creaturas reliquas.

7. Propone tibi solem, lunam, et stellas, quæ cœli lumina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ sunt tamen, et ad quotidianum ministerium vel surgunt, vel occidunt, servientes dispositioni creatoris æterni, ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol iste obtexitur nubibus, quoties objecta aufertur terræ, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus, oriuntur eclipses, et ut ait Scriptura : *Luna novit occasus suos!* Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stellæ quoque nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustinent, id est, propter ejus voluntatem.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant dominum suum, et creatorem omnium sive quæ in cœlo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostræ conditionis servitutem. Cur ergo illa servitutem corruptionis suæ non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit, peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit? Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ; cum filiorum Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemtio : *Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit*. Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit : *Crucifige, crucifige eum*; et : *Sanguis ejus super nos et super filios nostros?* Sed quia vanitati etiam cœlestis subjecta creatura est, licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temulentiam, vanitate hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemtio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol, et illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, et illæ stellæ quæ sunt ornamenta cœli, servitutem corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus : siquidem et cœli peribunt, et cœlum et terra præteribunt. Postea autem et sol et luna et cætera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei; quando *erit Deus in omnia in omnibus* : qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

10. An ipsos quoque Angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Johannis, non ingemiscere credimus; cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri? Qui habentes vitam beatam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemtione, utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiscunt *.

11. Si igitur etiam cœlestes creaturæ et Potestates servitutem corruptionis sustinent, sed in spe, ut pro nobis postea et nobiscum lætentur; etiam nos passiones hujus temporis futuræ spe et exspectatione consolemur gloriæ. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

* Vide epist. sequent., n. 2.

EPISTOLA XXXV.

In hac epistola quæritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur : postea ex iis quæ ibidem sequuntur, de Spiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cœlestium, de sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Horontiano.

1. Superior epistola tuæ inquisitioni respondit; hæc meæ responsionis portio est, quæ non solvat, sed impleat superiorem. Nam dum ulteriora recenseo, movit me, fateor, quia addidit : *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit;* cum in priori capitulo sine adjectione dixerit : *Quia creatura vanitati subjecta est.* Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait : *Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis.* Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiscat.

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio; nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est : et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim liberetur, quæ a subjectione vanitatis et a servitute corruptionis ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et comparturiat illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, exspectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemtione humani generis consequatur lætitiam et exsultationem. Aut propter caritatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem, aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud consideremus quod adjecit : *Non solum autem illa, sed etiam nos primitias spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemtionem corporis nostri.* Quid sit adoptio filiorum superior pagina docet; et ideo exponendi sensus gratia ad superiorem recurrendum est paginam.

4. Qui spiritu, inquit, facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, tum filius Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo est filius Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, sed spiritum adoptionis filiorum; eousque ut testimonium spiritui nostro sanctus Spiritus reddat quod sumus filii Dei. Testimonium autem hoc est Spiritus sancti, quod ipse est qui clamat in cordibus nostris, *Abba pater*, sicut ad Galatas scriptum est. Sed et illud grande testimonium quod filii sumus Dei; quia sumus hæredes Dei, cohæredes autem Christi : cohæres autem est ejus, qui conglorificatur ei : conglorificatur vero illi, qui patiendo pro ipso, compatitur ei.

5. Et ut nos hortetur ad passionem, adjungit quia omnia quæ patimur, minora sunt et indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quæ revelabitur in nobis; cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem adspicere meruerimus.

6. Et ut magnitudinem revelationis futuræ extolleret, addidit quod et creatura hanc revelationem exspectet filiorum Dei, quæ nunc vanitati subjecta est non sponte, sed in spe; quia sperat de Christo gratiam ministerii sui : vel quia et ipsa liberabitur a servitute corruptionis; ut adsumatur in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut sit una libertas creaturæ, et filiorum Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura exspectans adoptionis et redemtionis nostræ gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, et volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam et ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint, tamen quia futura est adhuc redemtio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur

corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum quia tunc et ipse Filius subjectus erit, qui ei subjecit omnia : qui enim adhuc laborant, nondum subjecti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed et illi in quibus æger est, adhuc medicina indigent, et ideo nondum subditi; subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus et facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Hæc est pia interpretatio et vera subjectionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

9. Sensum Apostolicum percurrimus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus habentes. Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii nomine declaraverit. *Initia*, inquit, *areæ et lacus tui non fraudabis;* et infra : *Initia primitiarum tuarum inferes in domum Domini Dei tui.* Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ : primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. Ideo placuit Abel, quia non est suum munus moratus, qui de primitivis ovium obtulit. Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias et primogenita, id est, quæ primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur areæ : tamen de messe quod primum tollitur, id offertur Domino, sed de hoc alias. Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota areæ messis, sed ipsæ sanctiores primitiæ sunt.

10. Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præcipue apostoli; primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui et pleraque prophetarunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; quia primi receperunt eum. Recepit eum Simeon propheta, Zacharias propheta, Johannes filius ejus, Nathanael, in quo dolus non erat, et ideo sub ficu requiescebat : Joseph, qui dicebatur justus, qui sepelivit eum. Isti sunt primitiæ fidei nostræ; sed tamen eadem cæterorum natura seminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus minor gratia : *Potens est enim Deus ex lapidibus filios Abrahæ excitare.*

11. En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur. Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens : *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine : primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt.* Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis : sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur; quia primus resurrexit: et primitiæ; quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam cæteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei, in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, et imago substantiæ ejus. Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiæ significare.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi ex omnibus præsentis scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est : *Et majora his facietis;* fudit enim se in eos gratia Dei. Isti, inquam, ingemiscebant, exspectantes redemtionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat et adhuc medio corpore cædatur fluctibus, ingemiscit et comparturit, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit : *Quis infirmatur, et ego non infirmor?*

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est : *Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemtionem corporis nostri;* sensus enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum exspectantes : quæ adoptio filiorum, redemtio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum

et æternum bonum; est enim adoptio filiorum in Ecclesia Domini, quando clamat Spiritus, *Abba pater*; sicut habes ad Galatas. Sed illa erit perfecta, quando resurgent omnes in incorruptione, honore, gloria, qui mereantur Dei faciem videre; tunc enim vere redemtam se humana judicabit conditio. Unde Apostolus gloriatur dicens: *Quia spe salvi facti sumus.* Salvat enim spes, sicut et fides, de qua dicitur: *Fides tua te salvum fecit.*

14. Ergo creatura quæ non sponte, sed in spe vanitati subjecta est, spe salvatur, sicut et Paulus, cum sciret lucrum sibi esse mori, ut cum Christo esset solutus corpore, permanebat in carne propter eos quos Christo adquireret. Spes autem quid est, nisi futurorum exspectatio? Unde ait: *Spes autem quæ videtur, non est spes.* Non enim quæ videntur, sed quæ non videntur, æterna sunt: *Nam quod videt quis, quid sperat?* Videmur enim tenere ea, quæ videmus: quomodo ergo quæ tenemus, speramus? Nihil igitur eorum quæ sperantur, videtur: *Oculus* enim *non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum.*

15. Ergo si sperari non potest quod videtur, non bene habent aliqui: *Nam quod videt quis quid, et sperat.* Nisi forte sic: *Nam quod videt quis, quid et sperat,* vel quid exspectat? Quia illud verum est, quia id speramus, quod non videmus; et ideo quamvis abesse videatur a nobis, exspectamus illud per patientiam: *Exspectans* enim *exspectavi Dominum, et respexit me.* Ideo ergo exspectamus patienter, quia *bonus est Dominus sustinentibus eum.* Et videtur convenire, quia reddidit per patientiam: Exspectamus quæ speramus, et non videmus. Multum enim facit, qui sperat ea et exspectat, quæ non videntur; et propterea quod intendat mentem ad illud omne quod est, sustinet.

16. Pulcre autem dicitur: *Spes autem quæ videtur, non est spes;* de potestatibus istius sæculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides nescio quem fascibus præeminentem et curribus, nihil habet spei in curribus, qui videntur. Nec in ipso cœli elemento spes est, sed in Domino cœli. Nec Chaldæus in stellis spem habet, quas observat; nec dives in possessionibus, nec avarus in usuris: sed ille spem habet, qui in eum spem suam ponit, quem non videt, id est, in Domino Jesu, qui medius nostrum stat, et non videtur. Denique *oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Dominus diligentibus eum.*

EPISTOLA XXXVI.

Roganti quemnam spiritum Paulus scripserit postulare *pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, respondetur non alium denotari nisi Spiritum sanctum, qui et orationes nostras dirigit, et gemit pro dilectis nostris, gemitu inenarrabili, hoc est, cœlesti.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Horontiano.

1. CONCATENANTUR sibi epistolæ nostræ, ut tamquam inter præsentes videamur sermonem cædere; ita ego ex tua interrogatione, tuque ex mea explanatione epistolis scribendis materiam damus.

2. Moveri enim te indicasti de quo spiritu dictum sit: *Quia postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Superiora igitur repetamus; ut lectio manifestet quod quærimus: *Similiter*, inquit, *et Spiritus adjuvat infirmitatem nostræ orationis.* Nonne tibi videtur Spiritus sanctus, quia adjutor nobis est, sicut ille cui dicitur: *Adjutor meus es tu, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus.*

3. Quis enim alius spiritus, qui possit docere Paulum quid oraret? Docet autem Spiritus Christi, sicut et Christus, orare discipulos suos. Quis autem post Christum doceret, nisi Spiritus ejus, quem ipse misit, ut doceret, et dirigeret nostras orationes: oramus enim Spiritu, oramus et mente? Ut bene mens possit orare, præcedit Spiritus, et deducit eam in viam rectam; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus: *Unicuique enim datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.* Denique scriptum est: Petite magna, et parva

adjicientur vobis, Petite cœlestia, et terrena adjicientur.

4. Ergo vult nos majora petere, non in terrenis morari. Ille autem scit quid tribuat, *dividens singulis, prout vult.* Dicit enim interdum, sciens mensuram, quam nos ignoramus: Non potestis hæc modo accipere. Peto mihi passionem martyrii. Spiritus sanctus promtus est: sed videns infirmum carnis meæ, ne dum majora cupio, minora amittam, dicit: Non potes hæc accipere. Quales occasiones habui: et de ipso prope fine revocatus sum? Novit enim bonus medicus quæ esca cui apta sit infirmitati, et cui tempori ad profectum valetudinis. Interdum opportunitas escæ sanitatem reddit: quod si importune aliquis accipiat, aut non convenientem, implicatur periculo.

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, et quomodo oporteat, postulat pro nobis Spiritus sanctus; est enim Spiritus advocati nostri Jesu: et postulat gemitibus ineffabilibus; dolet enim pro nobis et Christus. Et Deus Pater dicit: *Ventrem meum doleo.* Et frequenter indignantem eum legimus et dolentem. Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos agere pœnitentiam. Est enim pius gemitus, et plenus auctoritatis, de quo dicit Propheta: *Et gemitus meus non est absconditus a te.* Non enim latebat ut Adam, sed dicebat: *Ecce ego pastor, et grex iste quid deliquit? Ego peccavi, in me vindica.*

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei; et ille Prophetæ gemitus; bene ineffabilis, quia cœlestis. Ea enim quæ in cœlo audivit Paulus, ineffabilia audivit; ut fari ea homines non debeant: sed quæ occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit enim omnia, qui scrutator est cordis: sed illa scrutatur, quæ mundavit Spiritus. Novit ergo Deus quid postulet Spiritus, et quæ Spiritus sapientia sit; quæ interpellat pro sanctis, sicut habes: *Quia et Spiritus interpellat pro nobis;* pro quibus enim Christus passus est, et quos sanguine mundavit suo, pro iis interpellat et Spiritus. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXVII.

Cum Simplicianus Ambrosio testatus esset eum utiliter facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud populum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanctus vir, maxime cum amicum in eo judicem sibi futurum noscat. Itaque mittit ad eum, quod eodem absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in sapientia positam esse: quam sententiam a philosophis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patribus proditam cum ex Salomone adstruit, tum exemplis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc demonstrato quis liber, an secus, eum solum definit sui juris esse, qui non cogitur; unde colligit servire cum libertate interdum jungit. Sub hæc sequuntur vere liberorum quædam exempla et descriptiones, quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivat ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos disputatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus serviunt, liberos non esse; quomodo membra nostra justitiæ serviant, docet.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. Proxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo cæderetur, delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli scriptis coram populo ad disputandum adsumerem; quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis audientem erigat, disputantem accendat: tum quia in plerisque ita se ipso suis exponat sermonibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere.

2. In eo tamen quoniam et veteris affectum amicitiæ, et quod plus est, paternæ gratiæ amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet); tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuæ, admonitus præsertim, et provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum; quia non magnum aliquem, sed me ipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beatæ

vitæ imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis, tibi certe amanti nostri non improbemur; licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere : sed judicii pondus affectu ablevas, eoque mihi blandior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem offendit de sententiis Pauli est apostoli qui nos a servitute in libertatem vocat dicens : *Pretio emti estis, nolite fieri servi hominum*, ostendens libertatem nostram in cognitione esse sapientiæ. Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem insipiens serviat.

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait : *Stultus sicut luna mutatur*. Sapiens enim non metu frangitur non potestate mutatur, non adtollitur prosperis, non tristibus mergitur; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo non minuitur, non augetur rerum mutationibus nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo, fundatus caritate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, et varios animi casus nescit sed fulgebit sicut sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget.

6. Unde tamen hoc plenius hauserit Philosophia, de qua Patrum disciplina et prudentia consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem maledixit ei dicens *Maledictus Cham servus domesticus erit fratribus suis;* et præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori? Denique pater pius, qui inter duos filios affectu certaret paterno, sed discreparet judicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur) cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam : sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum adtollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita deteriorem esse servitute insipientiam, ut remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus.

8. Diligens ergo pater et consulens, servum eum fratris sui fecit ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebeiam insipientiam vigore proprio regant ut potentiæ specie dominentur quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit ne temeritate laberetur, præfecit ei fratrem cujus auctoritate et moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior quia pulcrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate ideo ei primo jugum imposuit necessitatis postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus factus est Joseph venditus in servitutem est, et electus est ad potestatem; ut suis emtoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiæ, integritatis auctoritatem. Unde pulcre psalmista ait *In servum venumdatus est Joseph humiliaverunt in compedibus pedes ejus. In servum*, inquit, *venumdatus est* non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus*, non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit : *Ferrum pertrans-*

vit anima ejus? Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis; quia majore divinæ flagrabat ardore gratiæ. Unde et hoc pulcre de eo dictum est : *Quia eloquium Domini ussit eum;* quo restinxit ignitas diaboli sagittas.

11. Quomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatione; ut futuræ inopiæ consulerent et providerent? Aut quomodo servus, qui totam terram adquisivit, et universum populum Ægyptiorum in servitutem redegit? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam utique negotiatoribus erat venditus : verum si pretium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans : quam rex aperto ore intuebatur, gaudens si quando arrideret ei mulier : quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, blanditias obtexeret, et conciliari sibi eam deprecaretur.

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis redimi pecunia? Numquid leges pecuniæ potiores, quam leges naturæ? Numquid in servitute accersitur pietas? Plerique emtores leonum sunt, et tamen non dominantur leonibus : sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant et delitescant. Nihil ergo præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi dominos emit : nihil tabulæ auctionales, quibus emtor frequenter adjudicatur atque addicitur. CONTRACTUS NON mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi, ut scriptum est, serviunt liberi : et est servus intelligens, qui regat dominos stultos.

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est sapientia libera, quæ divitibus pauperes præficit, et quæ servos propriis fœnerare dominis facit : fœnerare non pecuniam, sed intellectum : fœnerare talentum illius Dominici æternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus et usura pretiosa est : fœnerare illud intelligibile eloquiorum argentum cœlestium, de quo Lex dicit : *Fœnerabis gentibus, tu autem non mutuaberis.* Quod Hebræus fœneravit gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit : cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret humescere, et fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emtus oraculorum cœlestium, illo auro, illo argento sermonis divini : pretio emtus sanguinis (non enim minimum est emtorem agnoscere); pretio emtus gratiæ, qui audivit et intellexit dicentem : *Qui sititis, ite ad aquam; et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate.*

16. Liber est ille, qui progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam adspectu, et deprædatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demtis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam; intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit : *Non venumdabitur pecunia;* omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit : *Adtrahe sapientiam in interiora.* Non illi comparabitur Æthiopiæ topazion, quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, qui dominum licitatorem non pertulit, aut tol-

lentem digitum * non vidit : sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. Utrum igitur iste liber tibi tantummodo, an quidam censor videtur, et præfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpositi erunt, et privati utique administrantium.

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, et palma lictoris ** donatus adquirit. Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror : quæ non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper is qui præsit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto; justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui, cui dictum sit : *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus*. Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit quæ vult, liber est. Sed non omnis bona voluntas, sed sapientis est omnia quæ bona sunt velle; odit enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens operationis liber est; quia quod vult facit : liber ergo sapiens. Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia : qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat omnia, faciat irreprehensibiliter, faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas : ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult : solus ergo sapiens liber est.

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus : sapientis autem est neque cogi, neque prohiberi : non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis quæ desiderat : quæ autem desiderat sapiens, nisi ea quæ virtutis et disciplinæ sunt, sine quibus esse non potest? In ipso enim sunt nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec somnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tamquam in statera mens ejus æqua lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogeretur : liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit di-

* Idem est *licitatorem non pertulit* ac emtus in auctione non fuit. Quod autem additur, *tollentem digitum*, ibi tangitur prisca consuetudo, qua qui emebant, digitum in adsensus testimonium elevabant.

** Putat Nannius palmam lictoris idem esse ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta, sive, ut alii vocant, festuca, quædam virga cujus extremo, sive prætor, sive jussu ejusdem lictor, caput illius, qui adserebatur in libertatem, tangebat; malumus tamen palma significari domini seu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant.

cens : *Non sum ego liber, non sum apostolus?* Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse ait, cederet subjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non cessit, volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis : ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Hæc etiam est Apostoli definitio dicentis : *Si enim volens hoc ago, mercedem habebo : si autem invitus, dispensatio mihi credita est.* Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit : liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat : *Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem carnis detis.* Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere : vocat in Evangelium, quod volentes et prædicant et operantur. Judæus sub Lege, Christianus per Evangelium : in Lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio sapientiæ. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens : qui autem sapiens, liber : omnis igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit : *Cum liber*, inquit, *essem, omnium me servum feci; ut plures lucrifacerem.* Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere caritatem? Libertas enim liberum facit hominibus, caritas amicum Deo. Unde ait Christus : *Vos autem dixi amicos.* Bona caritas, de qua dicitur : *Per caritatem Spiritus servite invicem.* Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. *Manus ejus in cophino servierunt :* qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit ; et omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret. Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari : et infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret ; et currebat, ut comprehenderet ; et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile. Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera : domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat, ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit : *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; et timor tuus non me percellat.*

26. Quem sequutus David rex ait : *Tibi soli peccavi.* Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui Dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum : *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die : sed neque me ipsum dijudico, nihil enim mihi sum conscius... qui autem dijudicat me, Dominus est.* Vera libertas hominis spiritalis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturæ participe, sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est, de quo dicit Job : *Vivit Dominus, qui sic me judicat;* solus enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu cœlum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina.

28. Quis est qui Sophoclea in medium ferat carmina dicentia : Jupiter mihi præest, nullus autem hominum? Quanto antiquior Job, quanto vetustior David? Agnoscant ergo de nostris se habere, quæcumque præstantiora loquuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad

ipsa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei hæres et successor est factus per gratiam et quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est : *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis.*

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti adjumenta, et quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, mœstitudine, cæterisque vitiis; donec ea de possessione suæ mentis eliminet, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat : quoniam dux cautior novit excursus cavere latrocinantium, et quædam furta belli, quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis sæpe pertentant spiculis; sunt enim nobis quædam et in pace prælia, et in bello pax. Unde et ille ait : *Foris pugnæ, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.* Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur.

31. Qui vero hæc timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, et miseram quidem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate? Vide quam servus : *Abscondam me*, inquit, *et ero gemens et tremens super terram; et erit, omnis qui invenerit me, occidet me.* Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, et videtur hujusmodi sibi liber : sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec ære incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum. Tantumne igitur cæcitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones, et virtutum imagines? Et quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes : sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei, veramque rationem, signiferam libertatis negligant et derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiæ, ignari libidinis? Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute!

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum; quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua : sapientis autem cor, actumque et opus radicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est : *Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua*, carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus, clamavit ad Dominum : *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt.* Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemtu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit adsensu.

34. Non enim ego de contemtu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum præ cæteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi : Qua me,

inquit, laude dignum Græciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit :

« CALANUS ALEXANDRO.

35. » Amici persuadent tibi manus et » necessitatem inferre Indorum philo- » sophis, nec in somnis quidem viden- » tes nostra opera. Corpora enim trans- » feres de loco ad locum : animas non » coges facere quod nolunt, non magis » quam saxa et ligna vocem emittere. » Maximus ignis viventibus corporibus » dolorem inurit, et gignit corruptio- » nem : super hunc nos sumus; viven- » tes enim exurimur. Non est rex, ne- » que princeps, qui extorqueat nobis » facere, quod non proposuimus. Nec » similes sumus Græciæ philosophorum, » qui verba pro rebus meditati sunt ad » opinionis celebritatem : nobis res so- » ciæ verbis, et verba rebus : res ce- » leres, et sermones breves : in virtute » nobis libertas beata est *. »

36. Præclara verba, sed verba : præclara constantia, sed viri : præclara epistola, sed philosophi. Apud nos autem et puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia vitulamina **, pullulantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rugientes bestias spectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret : Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum, et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant : alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur : sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat : Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem, mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam : nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piæ virginitatis libertas, quæ septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati; homo etiam iracundus peccatum effodit : *Qui autem peccatum facit, servus est peccati.* At non ille liber, qui servit avaritiæ; non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desideriis et voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere : *Omnia mihi licent, sed non omnia mihi utilia; omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, et venter escis.* Ille liber, qui ait : *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia?*

40. Libertas igitur sapienti, non insipienti convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo, similis est ei, qui dat imprudenti claritatem : se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, et geminatur malum saxi ruina; sic insipientis in libertate ruina vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addidit : *Spinæ nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis;* quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato inserit, iste operando se culpæ

* Memorant Cicero, Plutarchus et alii hunc eumdem Calanum vivum in ardentem pyram conscendisse.

** *Vitulamina*, græce μοσχεύματα, *rejetons*, *boutures*.

adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati; et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur : *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In fræno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum;* quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique *qui parcit baculo suo, odit filium suum :* simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infligunt animæ cicatrices, et putrescere faciunt mentis ulcera.

42. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ nos quibusdam adstringunt nexibus cupiditatum, et vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciæ stulto : et quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute; ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, deliciæ resecentur : et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est : *Tamquam agricultura homo imprudens, et tamquam vinea homo egens sensu; si reliqueris eum, desertus erit.* Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim membra nostra arma justitiæ, sunt et arma peccati. Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur : si mortuum fuerit corpus nostrum peccato, non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si loquutus es ad sollicitandam eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra, si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si confessus es Christum (arma enim intellectus labia sapientiæ) labia tua membra justitiæ sunt. Qui potest dicere : *Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum*, membra ejus membra justitiæ sunt.

45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio emti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber, qui poterat dicere : *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum.* Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute; *Justus* enim *accusator est sui in principio sermonis.* Non solum liber, sed etiam justus : sed justitia in libertate est, et libertas in confessione; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei.* Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur, qui confitetur : liber, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, et nos dilige, ut facis; quia et ego te diligo.

EPISTOLA XXXVIII.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab et Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

[Anno circiter 387.]

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. VIDEBAMUR proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de

apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives : nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit : *Non enim*, inquit, *extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo.*

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulcre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem; exterior enim homo plurima in se membra habet : interior autem cordis homo totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris.

3. *In incorruptione*, inquit, *quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives.* Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est : sed solum illum Deus divitem novit, qui sit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives, nisi quietus et modestus spiritus, qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quærat, et semper desiderando, flat in summis divitiis inops?

4. Ea est pax vere dives, quæ superat omnem mentem. Dives pax, dives modestia, dives fides; *Fideli enim totus mundus possessio est* : dives simplicitas; sunt enim et divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cœlestis hæreditatis; et ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur : *Beatus*, inquit, *vir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris.... In fame liberabit te a morte, in prælio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguæ te abscondet.... Feræ bestiæ pacificæ erunt tibi, et scies quod in pace erit domus tua.* Mitigatis enim carnis hujus vitiis, et passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, posteritas sicut odor agri pleni, sepultura sicut messis. Siquidem quando alii suum defectum arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur apothecis.

6. Merito justus semper fœnerat, iniquus indiget. Ille justitias fœnerat, fœnerat mandatum Dei pauperibus et egenis : at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat : UBI ENIM nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest : quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, et omnem illum bonitatis suæ censum cœlestibus intulit receptaculis : qui ideo *raptus est, ne cor ejus malitia mutaret.* Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit. Et tamen iste non mediocres divitias hæredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem cœlum claudebatur et aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinæ et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat : nec minuebatur usu, sed replebatur? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis, quem invia aliis flumina non concludebant, sed in suum fontem recurrebant; ut sicco propheta transiret pede?

EPISTOLA XL.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem : tacere se sine utriusque periculo non posse : nec regibus displicere libertatem : illum vero, quamvis pius sit, decipi posse : sententiam de synagoga reparanda esse periculosam ; cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ refelluntur ; maxime quod Judæi plures usserint Ecclesias. Hinc agitur de Valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano ; ac donariis, quæ dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio : postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hæreticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimulatur ad clementiam.

[Anno 388 sub finem]

Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio *augusto Ambrosius episcopus.*

1. Exercitus semper jugibus fere curis sum, Imperator beatissime : sed numquam tanto in æstu fui, quanto nunc; cum video cavendum ne quid sit, quod adscribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias; indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, quod sentias, non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est : *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar*; et alibi : *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo*, inquit, *ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum; quia non distinxisti ei*, hoc est, non dixisti quid sit cavendum, *non retinebitur memoria justitiæ ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non peccet, et ipse non peccaverit, justus vita vivet; quia dixisti ei : et tu animam tuam liberabis.*

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; et ideo clementiæ tuæ displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo importunus indebitis me interseros, alienis ingero : sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuæ studio conservandæ salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdicitur; dico sane divinæ offensæ metu. Nam si meum periculum te exueret, patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse et gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa et me ingravat, nec te liberat; malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere : *Insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina.*

4. Habemus ergo et nos cui displicere plus periculi sit; præsertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, et patienter audiatis unumquemque pro suo suggerentem officio; immo corripiatis, si non utatur militiæ * suæ ordine. Quod ergo in vobis libenter accipitis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus sed quod jubemur? Scis enim lectum : *Cum stabitis ante reges et præsides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid lo-*

* *Militia* in Ambrosio non raro ponitur pro quavis functione, ministerio, et officio.

tentiæ
mes?

* *Adsertio* sive affirmatio episcopi testimonium est, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis *Non adstruo* quædam præteritio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur; atque ita fit sensus : *Je veux qu'il ait été inutile d'attendre l'aveu de l'évêque.*

7. Non etiam vereris, quod futurum st; ne verbis resistat comiti tuo? Neesse erit igitur ut aut prævaricatorem ut martyrem faciat : utrumque alieum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut prævaricari cogtur; aut subire martyrium. Vides quo nclinet causæ exitus. Si fortem episcoum putas, caveto martyrium fortioris: i inconstantem, declina lapsum fragiioris : PLUS ENIM adstringitur, qui labi nfirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto icturum episcopum quod ipse ignes arserit, turbas compulerit, populos nduxerit; ne amittat occasionem artyrii, et pro invalidis subjiciat valiorem. O beatum mendacium, quo quiritur sibi aliorum absolutio, sui atia! Hoc est, Imperator, quod poosci et ego; ut in me magis vindicas : et si hoc crimen putares, mihi scriberes. Quid mandas in absentes dicium? Habes præsentem, habes nfitentem reum. Proclamo quod ego nagogam incenderim, certe quod ego is mandaverim; ne esset locus in quo ristus negaretur. Si objiciatur mihi, r hic non incenderim? Divino jam emari cœpit judicio : meum cessavit pus. Et si verum quæritur, ideo segnior i, quia non putabam hoc vindicanum. Quid facerem, quod nullo ultore ine præmio foret? Tangunt hæc vereundiam, sed revocant gratiam; ne fiat uo Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad oc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam : et licet ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiores, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus reparetur synagoga; aut comes ubi hoc compererit primo constitutum, ipse de christianorum censu exædificari jubeat? Habebis, Imperator, comitem prævaricatorem, et huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, Christi sacratum nomine, qui synagogam instauret, quæ Christum nesciat? Jube labarum synagogæ inferri, videamus si non resistunt.

10. Erit igitur locus Judæorum perfidiæ factus de exuviis Ecclesiæ : et patrimonium, quod favore Christi adquisitum est christianis, hoc transferetur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita de manubiis Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judæi in fronte synagogæ suæ scribent : Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. Sed disciplinæ te ratio, Imperator, movet. Quid igitur est amplius disciplinæ species, an causa religionis? CEDAT OPORTET censura devotioni.

12. Non audisti, Imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Hierosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt? Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque ædificium publicum exustum est, an quia synagogæ locus? Si ædificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit?) non recordaris, Imperator, quantorum Romæ domus præfectorum incensæ sint, et nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est perculsus dispendio, causam gravavit. Quid igitur dignius, ut Callinici castri in parte aliqua ædificiorum incendium, an urbis Romæ vindicandum æstimaretur, si oporteret tamen? Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est, et filius clementiæ tuæ intercessit apud patrem; ut et suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus sacerdotalis incendium non vindicares. Non consideras, Imperator, ne et hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne vindicetur? Sed bene illud adquisitum est a patre filio; dignum erat enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiæ distinctione divisum est, ut et filius pro sua, et pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantæ commotioni idonea; ut propter ædificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiæ locus, impietatis domus, amentiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiæ, dicente Domino Deo nostro : *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confidilis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Selon : et projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephræm. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis; quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda?* Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem quantas Ecclesiæ basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint : duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesiæ non synagogæ impendiis : altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalone, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quæsivit. Incensa est basilica et Alexandriæ a gentilibus et Judæis, quæ sola præstabat cæteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appellent, isti triginta et duos Æonas colant, quos appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et præceptum, ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. Quanti se offerre habent tali optioni; cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque numquam alias ille judex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est : nemo illum congressu, nemo illum umquam osculo dignum

putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam cœlestem non evaserit, suo superstes hæredi.

18. Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, sed vindicare : requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia : incensæ sunt a Judæis Ecclesiarum basilicæ, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit rapi Judæis insidiantibus? Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum : Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? qui mittimur ad vindictam Judæorum? Suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat?

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc trophæum de Christi populo? hæc gaudia, Imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogæ, hos luctus Ecclesiæ? Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhæis, aut de Chananæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniæ manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi romanis legibus teneri se negent, ita ut crimina leges putent; nunc velut romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam, quia prævaricator erat : tu, Imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia Christianus es?

22. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam, ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea : dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam; tamen cum omnibus suis tamquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. Ego comitem ejus atque exercitum ex altera parte naturæ, quos ante disperseram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi. Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam nationibus, quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum.

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus Christianus ait : Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est : defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est. Si de sermone

hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, Sisciæ, Petavione : ubique denique terrarum victus est. Quid pio commune cum perfido? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit; hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, cui plus collatum est, plus diligas. Denique hoc respondenti Simoni dixit Dominus Jesus: *Recte judicasti*. Statimque conversus ad mulierem quæ pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiæ gerens, ait Simoni : *Propter quod dico tibi remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit*. Hæc est mulier quæ in domum Pharisæi intravit, et ejecit Judæum, Christum autem adquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit : cur iterum tentatur, ut apud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam?

25. Hæc ego, Imperator, amore et studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, quibus me petente, liberasti plurimos de exsiliis, de carceribus, de ultimæ necis pœnis; ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet lædere, qui sibi consulit), ne tot annorum conceptam cujuscumque sacerdotis gratiam * uno momento amittam. Et tamen non damnum gratiæ deprecor, sed salutis periculum.

26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsivit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum, dixerunt gentiles : Dii ipsi injuriam suam vindicent. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentinianorum hæresim vindicare : quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit, nec conveniendi usurpare copiam? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos : tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas!

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores : levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor : cæterum plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure præfertur. Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego et deferendum Deo, et eum præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri quidam gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt? Nam si qui vobis militant, certo militiæ tempore servantur *; quanto magis etiam eos considerare debetis, qui Deo militant! Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione gravi vastari scribunt Ecclesias?

* *Ne cujuscumque sacerdotis*, id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, *amittam*.

* Indicat leges 88 et 100 *de Decurion*. quibus post quinquennium armatæ militiæ, aut triginta annos palatinæ dignitatis immunitas ab hisce muneribus conceditur.

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis : illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti : aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse, quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam, habes quibus amplius, quam tibi speres : illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone conveniat *. Timeo ne causam tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, nec verearis sacramentum. Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est : dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. Antiochenis tuam donasti injuriam, inimici tui filias revocasti, nutriendas apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumtus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos; ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non adspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est : *Ut quid factus sum videre contritionem populi mei*, ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne si necesse esset, audires in Ecclesia.

EPISTOLA XLI.

Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert quemadmodum loco Hieremiæ de sacerdotum verbis, explicato, Evangelicam lectionem enarraverit; ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem : ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, ungendo atque osculando referamus; alioqui nos propheticæ reprehensioni fore obnoxios; denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum, obtinuerit.

[Anno 388]

Frater sorori.

1. Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum relatum esset synagogam Judæorum incensam a christianis, auctore episcopo, et Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileiæ posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, et in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium Valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, epistolam dedi imperatori, quam simul misi; et ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui :

2. « In libro prophetico scriptum est : *Sume tibi baculum nucinum;* et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare : non otiose etenim scriptum est; quandoquidem et in Pentateucho legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit. Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. » Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et dura prætendat, et denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit.

4. » Unde et Apostolus ait : *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in caritate*

---

* Hic Theodosii liberos designat.

spirituque mansuetudinis? Prius enim virgam dixit, et tamquam virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cœlestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens: *Argue, obsecra, increpa.* Duo dura, unum mite: sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret; quia sicut ægris redundanti felle corporibus ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est: ita ubi animus est saucius, voluptariæ fotu adulationis ægrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine.

5. » Hæc de prophetica lectione libata sint: Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus: *Rogavit quidam pharisæus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo: et ingressus domum pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo pharisæi, adtulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus.* Et reliqua recitavit usque ad locum: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace.* Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus.

6. » Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea quæ sunt recta facienda, quam metu: plusque caritatem proficere, quam formidinem ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia gratis viris officia reponeremus, ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat: Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt.

7. » Sed nemo vocabulum fœneratoris horrescat. Fuimus ante sub fœneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret. Venit Dominus Jesus, vidit gravi nos obligatos fœnore. Nemo fœnus suum patrimonio innocentiæ suæ poterat exsolvere: de meo, unde me liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fœnus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris æra gravia contraximus, ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de fœneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est: tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; SICUT ENIM Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiæ hæreditatis gravi fœnore, quod obæratus auctor ad posteros de fœnerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

8. » Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus, manet enim debitum, fœnus intercidit, dicente domino Jesu *His qui in vinculis sunt: Exite; et his qui in carcere sunt: Procedite;* dimissa sunt ergo peccata vestra. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit *omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti.* Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

9. » Vide ne graviorem causam incipias habere fœnerator, quam debitor: sicut ille in Evangelio, cui dominus suus dimisit omne debitum, ille postea a conservo suo cœpit exigere, quod ipse non

solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod ei ante donaverat. Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo, quæ nobis debentur, incipiamus et illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu : *Sic et vobis faciet Pater meus, qui in cœlis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt : et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt.

10. » Denique interrogatus a Domino pharisæus : *Quis*, inquit, *eum plus diligit?* Respondit : *Æstimo quia is cui plus donavit.* Cui Dominus dixit : *Recte judicasti.* Laudatur pharisæi judicium, sed arguitur affectus. De aliis bene judicat : sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesiæ disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiæ, hortaris ut credat, renuit; ita quod in nobis laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo : *Recte judicasti;* nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit; ideoque dixit illi Deus : *Si recte offeras, non recte autem dividas; peccasti, quiesce.* Ergo et hic recte obtulit, quia judicat Christum a christianis amplius diligendum; quia multa nobis peccata donavit : sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. » Ideoque ait Simoni : *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti : hæc autem lacrymis suis rigavit pedes meos.* Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus : alii fortasse oculi, ut prophetæ : dentes, ut apostoli, qui Evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est : *Oculi ejus hilares a vino, et dentes candidiores lacte.* Sunt et manus ejus illi, qui videntur exsecutores bonorum operum. Sunt et venter ejus, qui vires alimoniæ pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui : atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; et dum plebeios liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. » Mittit et ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis offendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum sauciettur. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisæus, quia mundum a colluvione perfidiæ animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet : aquam baptismatis, lacrymas pœnitentiæ. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisæus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui pœnitentiam non gerebat; quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos, ut Christum videret, quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. » Non habebat capillos pharisæus, qui Nazaræum scire non poterat : habebat Ecclesia, quæ Nazaræum quærebat. Capilli veluti in superfluis corporis æstimantur; iidem tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti : si non ungantur oleo, ingravant; ita et divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non adspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. » *Osculum mihi non dedisti : hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.* Osculum utique insigne est caritatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente : *Pacem*

meam do vobis, pacem meam relinquo vobis? Non habet Synagoga osculum, habet Ecclesia, quæ exspectavit, quæ dilexit, quæ dixit : *Osculetur me ab osculis oris sui;* diuturnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter exstinguere, hoc explere sitim suam munere. Ideoque sanctus Propheta ait : *Os meum aperies, et annunciabit laudem tuam.* Qui ergo laudat Dominum Jesum, osculatur eum : qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait : *Credidi, propter quod loquutus sum;* et supra : *Repleatur os meum laude tua, et cantem gloriam tuam.*

15. » De specialis quoque gratiæ infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum, qui accipit Spiritum, dicente Propheta sancto : *Os meum aperui, et attraxi Spiritum.* Osculatur ergo Christum, qui confitetur illum : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, domini Jesu gesta cognoscit, et pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quædam deambulantis Domini lambit vestigia. Osculamur ergo Christum communionis osculo : *Qui legit, intelligat* *.

16. » Unde hoc Judæo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisæus, nisi forte Judæ proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judæis promissum osculum, tamquam signum proditionis vellet ostendere, dicit ei Dominus : *Juda, osculo Filium hominis tradis :* hoc est, osculum offers, qui non habes osculi caritatem : osculum offers, qui nescis osculi sacramentum. Osculum non labiorum quæritur, sed cordis et mentis.

17. » Sed dicis : Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Judæorum, ideoque dictum est : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Ergo non habet osculum, qui fidem et caritatem non habet; osculo enim vis amoris imprimitur. Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio; quæ potest esse suavitas osculorum?

18. » Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; et ideo non unum, sed multa in Canticis canticorum exigit oscula, quæ velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit; cum legitur Evangelium, vel propheta, et omnia ejus dicta conservat in corde suo. Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii. Unde Judæo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judæo oscula, qui Sponsum adhuc venisse non novit?

19. » Nec solum oscula non habet; sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi; nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit : *Populus hic dura cervice est;* et Dominus ait quod levita et sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit : non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Esaias : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam.*

20. » Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet; ne duritia vulneris alte serpat : habet oleum, quod accepit absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est : *Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedem suum.* Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi : hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret : hoc oleo confessores unxit; ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne æstu mundi istius vincerentur : ideo unxit eos, ut spiritali ipsos oleo refrigeraret

21. » Synagoga hoc oleum non habet quæ olivam non habet, quæ non intel-

* Observa vestigium religiosi illius silentii, quo Eucharistiæ mysterium a priscis Patribus, quoties coram non initiatis verba facerent, occultabatur.

lexit illam columbam, quæ ramum oleæ detulit post diluvium. Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Johannes dicens : *Quia vidi Spiritum descendentem de cœlo quasi columbam, et mansit super eum.* Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, super quem Spiritus quasi columba descendit?

22. » Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo ungit, et perfundit unguento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet; verum etiam suavi gratiæ odore respergit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeiæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fovet.

23. » Semel mortuus Christus est, semel sepultus est : et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit : *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat; quando infimis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sacræ diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

24. » Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet : moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judæos ait : *Popule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servitutis liberavi te?* Et addidit : *Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam?* In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicæ artis opem quærens : sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus urgebaris oneribus : misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exulem, spoliatus ipse est. Tu, qui amiseras tua, adquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum; cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, et commeatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem botryonis induxi? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem, hoc est, superbum, exasperantium ducem : nonne regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti? Quid dicam cæsa quinque regum agmina, quæ debitas tibi terras negare contendebant? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quæritur, homo, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo?

25. » Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit, te minorem elegi de fratribus tuis : ego te mansuetudinis replevi spiritu : ego te per Samuelem, in quo ego eram et meum nomen, unxi in regem. Ego te, sublato illo rege superiore, quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius hæredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant : et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum : et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. » Ergo, Imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est

enim : Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam, et manducaveris fructus alienos, non dicas : Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit : et ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus; ut non solum absolvas eos, qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiæ, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis odoribus, hoc est, sic honora ultimos, ut eorum absolutione gaudeant Angeli, sicut super uno peccatore pœnitentiam agente; lætentur apostoli, delectentur prophetæ. Non enim possunt dicere oculi manui : *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus : Non estis mihi necessarii.* Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum cœlesti sua dignatione custodiat.»

27. Ubi descendi, ait mihi : De nobis proposuisti. Respondi : Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait : Revera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Tymasius magister equitum et peditum cœpit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei : Ego cum imperatore ago, ut oportet; quia novi quod habeat Domini timorem : tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori : Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. Cum adsideret, annueretque, non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, dixit se emendaturum rescriptum. Statim dicere cœpi, ut omnem cognitionem tolleret; ne occasione cognitionis comes aliqua christianos adtereret injuria. Promisit futurum. Aio illi : Ago fide tua; et repetivi : Ago fide tua? Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare accessi, non aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro commendatiorem fuisse gratiam, et divinam præsentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

EPISTOLA SYRICII PAPÆ

AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM.

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosæ illæ sint, prodit; et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum singillatim nomina recensentur, damnatos refert.

[Anno circiter 390]

Syricius Mediolanensi Ecclesiæ.

1. Optarem semper, fratres carissimi, dilectionis et pacis vestræ sinceritati gaudia nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris sospitatis vestræ juvaremur judicio. At vero quia non patitur quiete nos vacare ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitiæ adversarius, luxuriæ magister, crudelitatibus pascitur, abstinentia punitur, odit jejunia, ministris suis prædicantibus, dum dicit esse superflua, spem non habens de futuris, Apostoli sententia repercussus dicentis : *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur.*

2. O infelix audacia! o desperatæ mentis astutia! Jam incognitus sermo hæreticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus, totum hominem præcipitaret in mortem : et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur, malens per spatiosa volare, quam per arctæ viæ iter cum labore transire.

3. Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quæ hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspiam pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret sicut scriptum est, Domino

dicente : *Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces : a fructibus eorum cognoscetis eos.* Hi sunt videlicet, qui sub vestium vilitate christianos sese jactant; ut sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingressi, sermonem serpentinæ disputationis effundant : *ut sagittent in obscuro rectos corde*, atque a veritate catholica avertendo, ad suæ doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. Et quidem multarum hæresum malignitatem ab apostolis nunc usque didicimus, et experti probavimus : sed numquam tales canes Ecclesiæ mysterium latratibus fatigaverunt, quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidiæ pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici singula sibi genera quæstionum male intelligendo proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus : isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes, et spiritu diabolico interpretantes, illecebroso atque ficto sermone aliquot christianos cœperunt jam vastare, atque suæ dementiæ sociare, non intra se continentes nequitiæ suæ virus : verum electi eorum blasphemias suas conscriptione temeraria prodiderunt; et desperatæ mentis furore conciti, passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. Eorum autem insania a fidelibus christianis, viris genere optimis, religione præclaris, ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata; ut sacerdotali judicio detecta, divinæ legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non adspernanter accipimus, quibus velamine intersumus : sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo devotas majore honorificentia honoramus.

6. Facto igitur presbyterio *, constitit doctrinæ nostræ, id est, christianæ legi esse contrariam eorum sententiam. Unde Apostoli sequuti præceptum; quia aliter quam quod accepimus annuntiabant, excommunicavimus. Omnium ergo nostrum tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius et Ingeniosus, qui incentores novæ hæresis et blasphemiæ inventi sunt, divina sententia et nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. Quod custodituram sanctitatem vestram non ambigens, hæc scripta direxi per fratres et presbyteros meos Crescentem, Leopardum, et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.

EPISTOLA XLII.

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugii defensione, sævire; cum huic illam præferri jubeat Paulus. Iidem hæretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, Scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos ut pote Manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

[Anno circiter 389.]

Domino dilectissimo fratri Syricio *papæ*, *Ambrosius*, *Sabinus*, *Bassianus*, *et cæteri.*

1. Recognovimus litteris sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, qui fideliter commissam tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias, dignus quem oves Domini audiant et sequantur : et ideo quia nosti oviculas Christi, lupos facile deprehendes, et occurres quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiæ suæ feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, et toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem

* Quasi dicas habito senatu ; est enim πρεσβυτήριον seniorum congregatio. Erant autem presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrisque nomen inditum a graviori ætate.

grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorum, et paupertatem quamdam cœlestium remunerationum inducere : quasi Christo una sit palma, quam tribuit; ac non plurimi abundent tituli præmiorum.

3. Simulant se isti donare conjugio. Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria ? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una*, et in uno spiritu : sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque præstantius divini operis mysterium, quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo : *Qui jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit; hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi.* Illa conjugalibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum : illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanæ : sed melior virginitas, per quam regni cœlestis hæreditas adquisita, et cœlestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repræsentavit, quod elegit in matre.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent Christum ex Virgine non potuisse generari *, qui adserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partubus, virgines permanere? Aliis ergo præstat Christus, quod sibi, ut dicunt, præstare non potuit? Ille vero, etsi carnem suscepit, etsi homo factus est, ut hominem redimeret, atque a morte revocaret; inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat : *Ecce facio omnia nova*; partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. Sed de via perversitatis producuntur dicere : Virgo concepit, sed non virgo generavit. Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare; cum semper conceptus præcedat, partus sequatur ?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis Angelorum dicentium : *Quia non est impossibile Deo omne verbum.* Credatur Symbolo apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat *. Audivit Maria vocem Angeli, et quæ ante dixerat: *Quomodo fiet istud?* non de fide generationis interrogans, respondit postea : *Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum tuum.* Hæc est virgo, quæ in utero concepit : virgo, quæ peperit filium. Sic enim scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium;* non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet clausa; *et nemo*, inquit, *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel?* Nonne hæc porta Maria est, per quam in hunc mundum redemtor intravit? Hæc porta justitiæ, sicut ipse dixit : *Sine nos implere omnem justitiam.* Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum

* Hic passim generatio usurpatur pro partu.

* Hoc quoque tradit Rufinus. Cæterum recentiores ab ipsis Apostolis conditum fuisse Symbolum maxime contendunt, his præsertim argumentis fulsi : 1° quod symboli mentio in *Actis apostol.* nulla occurrat ; 2° quod priorum trium Ecclesiæ sæculorum Patres de eodem alte sileant ; 3° denique quod prima symbola in verbis nonnihil dissideant. Unde colligunt non Apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflavisse. Hanc litem secare non est nostri officii : sed non possumus quin hic dicamus et vocem symboli et significationem antiquissimas esse in Ecclesia. Nec porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo *quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus;* unde non leve ducitur argumentum adversus eos, qui ab ipsis apostolis compositum et litteris mandatum esse contendunt.

est quia *Dominus pertransibit per eam, et erit clausa* post partum; quia virgo concepit et genuit.

7. Quid autem incredibile si contra usum originis naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando contra usum naturæ mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas, et in muri speciem maris unda solidata est. Non ergo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra fontem profluum scaturivit, ferrum super aquas natavit, ambulavit homo super aquas. Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem virgo generare? At quem hominem? De quo legimus: *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Ægyptiis.* In veteri itaque Testamento virgo Hebræorum per mare duxit exercitum: in novo Testamento virgo regis, aula cœlestis electa est ad salutem.

8. Quid autem, etiam viduitatis adtexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, *quæ vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, et hæc vidua annorum octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte.*

9. Et merito ab illis viduitas despicitur, quæ solet observare jejunia, quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos, et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur. Eligant quod volunt: si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui pœnitentiam: si numquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam confiteantur. Et ideo dicunt Paulum luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum et servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit; non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit, qui ait: *Quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam?* Qui etiam ait: *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desideriis erroris: sed in Spiritu, quo renovamur*, esse vivendum?

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem: *Et cooperui in jejunio animam meam.* Ergo qui non jejunat, intectus est, et nudus, et patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset nudus effectus. Ninive se a morte jejunio liberavit. Et ipse Dominus ait: *Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem et jejunium.*

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc venerunt, ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se Manichæos probaverunt, non credentes quia ex Virgine utique venisset. Quænam hæc est suppar novorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemtor noster est.

13. Manichæus est, qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum: sed est impietas Manichæorum, quam et clementissimus exsecratus est imperator, et omnes qui illos viderunt quasi quædam contagia refugerunt; sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, Leopardus, et Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium exsecratione damnatos, Mediolanensi ex urbe quasi profugos repulerunt.

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, et Ingeniosum quos sanctitas tua damna-

vit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te et florentissimum Deus noster tueatur omnipotens, Domine dilectissime frater.

Item subscriptio.

Eventius episcopus saluto sanctitatem tuam in Domino, et huic epistolæ subscripsi.

Maximus episcopus.

Felix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso præsente, Aper presbyter subscripsi.

Eustasius episcopus, et omnes Ordines subscripserunt.

EPISTOLA XLIII.

Horontiano roganti cur homo rebus aliis, quibus longe præcellit, conditus fuerit posterior, nec rei hujus vel Ambrosius ipse vel Moyses rationem depromserit; ubi respondit Moysen conjecturas suas miscere noluisse libris divinis, addit se congruas causas propositurum. Utitur ergo exemplo convivii, quod hominis causa sit paratum : deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat : demum id in more esse prædicat, ut præstantissima in principio et fine collocentur; unde cum cœlum primo loco creatum sit, hominem ultimo creari docuerit. Hujus cum cœlo comparatio, post quam dotes eidem concessæ aperiuntur, necnon ipsius in elementa et bestias imperium : ex quibus alias creaturas congrue præmissas elicitur.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Horontiano.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinæ scripturæ serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini, quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria, vel quæ in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur; ejusque rei rationem de me requirere, quam et Moyses siluerit, et ego non auserim adtingere.

2. Et forte ille oraculi interpres divini, consilio conticuerit; ne cœlestis dispositionis arbitrum se et consiliarium præstare videretur; aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud voluntatem Dei interpretari; nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, æstimamus posse nos ex eo quod humano usui in cæteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus) utique omnia prius præparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honoratior. Unde et Dominus homini ante animalium cæterorum præparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium : et vere amicum, quasi caritatis divinæ participem, et hæredem gloriæ. Denique ipsi dicit : *Amice, quomodo huc venisti ad nuptias?* Præcedentia ergo, ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait : *Vincenti dabo coronam vitæ;* et Paulus ait : *Certamen bonum certavi;* et alibi : *Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur.* Hujus agonis instaurator utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc sæculo, nonne omnia præparat, quæ agoni sunt necessaria : et tunc athletas vocat, paratis præmiorum infulis, certaturos ad coronam; ne moram patiatur qui vicerit, sed præmio donatus recedat? Præmia ergo hominis terrarum fructus sunt, et cœli lumina : illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ.

5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem : erigit ad cœlum oculos, videt quia et cœlestis creatura vanitati subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe. Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemtionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, videt coronas luminum, lunæ et stellarum

globos considerat : *Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellæ in cœlo.* Et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine : ungit oleo misericordiæ, exercet diurna virtutis palæstra, pulvere se oblinit, stadii metam currit non quasi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum : percutit adversarium, quem non videt; quia illum solum adtendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeriæ divertebantur. Ille ergo ictum librat, et Christus percutit : ille calcem levat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos cæderet, non quasi aera tamen cædebat; quia in Christi prædicatione omnes spiritales nequitias, quæ sibi adversabantur, convulnerabat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut eum præcederet cœlum, quasi sui præmium.

6. Sed non solum adversus nequitiæ spiritalia, quæ sunt in cœlestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta nobis. Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est, quo etiam integer Judæorum exercitus supplantatus est : lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cœli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem : lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus : lucta cum virgultis arborum, quibus cædebantur apostoli. Vides quanta certamina. Terra ergo exercitium est hominis, cœlum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut quasi athletam præmia.

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina : si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi ! Ita ergo et cœlum primo est conditum, novissimus homo, quasi quædam cœlestis in terris creatura. Nam etsi corpore cum bestiis confertur, animo tamen cœlestibus annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus et imaginem cœlestis. Quomodo non cœlestis, qui ad imaginem et similitudinem factus est Dei ?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum cœlum, et novissimum cœlum, in quo quod ultra cœlum est, Deus cœli est. Denique de eo magis accipitur : *Cœlum mihi thronus;* non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait : *Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus.* Principium ergo operis mundani cœlum, finis homo.

9. Cœlum de mundo, homo supra mundum : illud enim mundi portio, iste paradisi incola, Christi possessio. Cœlum incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit : illius figura perit, iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem. Sicut enim de cœlis legimus : *Et opera manuum tuarum sunt cœli;* ita et homo dicit : *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me;* similiter quoque : *Cœli enarrant Dei gloriam;* et ut cœlum stellarum fulget splendoribus, ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in cœlis. Firmamentum cœli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est : *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam :* illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud præstantius : suxerunt oleum de firma petra; petra enim caro Christi, quæ cœlum et totum mundum redemit.

10. Quid illa adtexam, et quasi toto stadio te urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in epistola Petri legimus ? Unde non immerito quidam ait : *Cujus et genus sumus;* dedit enim nobis de cognatione sua, et rationabilis scilicet naturæ, ut quæramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo et vivimus et sumus et movemur.

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi carissimo et domestico animanti concessit ea, quæ in hoc mundo sunt omnia;

ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. Quorum alia ministraret abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem : alia cognitio secretorum cœlestium, quæ mentem inflammaret hominis amore et desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possimus pervenire. Utrumque igitur præstantissimum, ut et subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, et usum maris, tamquam rex elementorum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem et similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, et vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad cœli adscendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris viatorem facile reperies illum virum, qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis adsentantium pumicetur* sermonibus : neque in rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ardore aut pecuniæ præsumtæ, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inflectat mœstitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, libido non excitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si adjungas virtutes, castimoniam, sobrietatem, ac temperantiam, facile refrænare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis et cupiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, et velut compositis omnibus corporis et mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterioris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius revocet metu a passionis corona ; is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius adsumetur a patre, ut divitias gloriæ et hæreditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cætera animantia justi arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti, et nos tamquam jumenta contemplatione Domini; sic enim Propheta ait : Κτηνώδης εγενήθην παρα σοι, id est, *jumentum æstimatus sum apud te*. Et quæ tamen comparatio, cum ille pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo?

14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturæ miraculo. In quo ad similitudinem æterni Dei νοῦς esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est νοῦς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia cætera, tamen reformidant; sicut nos Deum, quem non videmus, timemus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est, præsumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, et videat omnia, cœlum, aerem, terram, mare, complectens universa, et penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait : *Cœlum et terram ego compleo, dicit Dominus :* ita νοῦς hominis videt omnia, et non videtur, habens sui invisibilem substantiam : disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris, atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi, quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur : elevans quoque se in aerem, et ejus nubilosa

* Metaphora est a lapide pumice, quo artifices ad lævigandum ac poliendum uti solent ; quod adulatores blandiendo atque palpando ferme imitantur.

prætergrediens, ad cœli alta se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiæ; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum cœlestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad Hesperum atque Arcturum, et cæteros illos ἀπλανεῖς πλανήτας, et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore, quo magis omnia obeant, intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate adtollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, et facie ad faciem postea revelanda. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate, simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit; ut eo illuminatus dicat: *Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, et dissolutus sum undique, et ferre non possum.* Et David ait: *De vultu tuo judicium meum prodeat.*

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subjicit, tantam cæteris venerationem sui infudit; ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant, et disciplinam eam imprimant, quam natura non tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem, ejus imperio mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi: leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum: denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis fœta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera feriant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt. Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite, glomerat gressus superbos, atque ad Domini adscensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemtionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, tum equis singularibus, tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est adtexam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est, elephantorum, quibus homo victor adsistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat: denique excitatus imperavit vento et mari, et sedavit tempestatem, ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde Apostolus ait: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale;* et addidit: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.*

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum Angelis, terram inhabitat, et cœlo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cœlo hæres, Christi cohæres. Hæc secundum industriam.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari, in summo apostoli. Habacuc sine pennis volavit. Elias in terra vicit, et

in cœlo triumphavit. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLIV.

Moysen, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; cum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo adtribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, utpote qui sit novi Testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Oseæ locus, et continuata ejusdem ogdoadis commentatione, in laudes fœderis novi desinit epistola.

[Anno circiter 389.]

Ambrosius Horontiano.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi : quæ divisio operatorem atque opera distinxit. Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum imperatorem retulit : quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum et animam et figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, et quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse et quasi tutorem apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum : quod autem videtur, temporale.

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indiguerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere, quæ velit (*dixit* enim, *et facta sunt*) sed quia ea quæ fiunt, ordinem quærunt : ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit. Illud quoque præcipue, quoniam nobis ad operandum formam daturus, numerum dierum servavit et tempora : nos enim tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus; ne præcipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem prætermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit, cum sapientia et quodam consilio et dispositione omnia fecisse et ordine; consentaneum est rationi, ut primo cœlum faceret, quod est pulcherrimum : oportet ut eo primum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus.

3. Sex itaque diebus mundum creavit, septimo die requievit ab operibus suis. Bonus septimus numerus, quem non Pythagorico et cæterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam, et divisiones gratiæ spiritalis; septem enim virtutes principales sancti Spiritus propheta Esaias complexus est. Hæc hebdomas, sicut ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad æternæ Trinitatis gratiam cœlum, terra, maria formata; sicut sol, luna et stellæ : ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritualium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum numerum, quas inerrabiles ferunt stellas, et ut Græci dicunt, ἀπλανεῖς. Septemtrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cœlo in terras prærogativa : nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur, et qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur et pignoris.

5. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur : qui autem octavo die regenerationis

sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad hæreditatem regni cœlestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

6. Novit ogdoaden istam, quam octavam latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclesiastes : *Da partem illis septem, et illis quidem octo.* Hebdomas veteris Testamenti est, octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta : *Hic dies, quem fecit Dominus, exsultemus et lætemur in eo;* quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis pectoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat : venit Sol justitiæ, et consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios : quos retexit omnibus, et vitæ claritatem aperuit æternæ.

7. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et adquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes : *Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini.* Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus : itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant : hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel adquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui Dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

8. Quod autem dixit : *In coro et in semicoro hordei;* in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, semiperfectio in Lege; sicut legimus, dicente Domino : *Non veni Legem solvere, sed implere.* Et alibi, habemus dicente Domino per Michæam prophetam, quia *tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores, et octo morsus hominum.* Tunc enim plena pax est fideli populo ab omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax et gratia : pax veteris, gratia novi Testamenti.

9. Septem pastores præcepta Legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et gubernatus est. Octo morsus hominum mandata Evangelii et Dominici oris alloquia : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Boni morsus, per quos vitæ æternæ munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est : *Devoravit mors prævalens.* In novo Testamento suavis morsus est vitæ, quæ mortem absorbuit, propterea Apostolus ait : *Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus?*

10. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima. Sed quia populus Judæorum per contumaciam contemsit mandata Dei sui, ait Dominus : *Si introibunt in requiem meam.* Et ideo aliam Deus præfinivit diem, de qua dicit : *Hodie si vocem meam audieritis.* Duos enim dies comprehendit Scriptura generales, heri et hodie; de quibus dicit : *Imitamini fidem Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in sæcula.* In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hesterna die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem; hodierna die Christus induxit, cui dixit Pater : *Ego hodie genui te;* per suam enim

resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait : *Hodie mecum eris in paradiso*. Requies enim in cœlo, non in terra est.

11. Quid igitur opus est ut explorem ortus signorum atque obitus, quorum ad exortum duris inaratæ vomeribus findantur novales, vel ad occasum læta messis recumbat? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina : cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges; quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos suis, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellæ obitus non cremiorum* insensibilium, sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

12. Celebretur itaque hebdomas, eo quod per septem ætatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut Hippocrates medicinæ magister scriptis explicuit suis. Prima ætas infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juventus, quinta virilis ætas, sexta ævi maturitas, septima senectus. Est ergo infans, puer, adolescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

13. Solon autem decem fecit ætatum ordines per annos septenos; ita ut prima ætas infantiæ usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit effabilis videri : pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, et genitalia tentamenta : adolescentia usque ad barbæ lanuginem : juventas usque ad perfectæ virtutis processum : quinta ætas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam : sexta quoque hebdomas virili deputatur ætati, et ad prudentiæ processum habili, et ad agendum strenuæ : septima quoque hebdomas, et octava ævi maturum, et sensu vigentem, et sermonem item non insuavis alloquii gratia præditum produnt : nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior : decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui pervenire potuerit, non immaturo temporum cursu pulsabit mortis sera vestibula.

14. Ergo Hippocrates et Solon vel septem ætates, vel hebdomadas ætatum norunt. In illis se hebdomas præferat : octava autem unam et perpetuam ætatem invehit, qua excrescimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, in qua legitimæ ætatis mensura impletur.

15. Est etiam in visceribus nostris hebdomadis explorata gratia; ferunt enim septem quoque esse in nobis interiora viscera, stomachum, cor, pulmonem, lien, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, posteriora, ventrem, binas manus, et binos pedes.

16. Præstantissima hæc, sed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus esse octavæ munus, quæ totum renovavit hominem, ut jam nihil possit dolere? Itaque septima mundi ætas conclusa est, octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non vitam nostram, sed Christum vivimus : *Nobis enim vivere Christus, et mori lucrum. Itaque jam non in carne, sed in fide vivimus Christi*. Apostolus dicit : *Unde colligimus quia conclusus est mundi dies*. Denique novissima hora venit Dominus Jesus, et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo. Non ergo nos qui eramus, vivimus : sed vivit Christus in nobis.

17. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie : illud hodie quod promissum est, quo admoniti sumus vocem Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit : *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum : non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprehendi manum ipsorum educere illos de terra Ægypti*. Et qua ratione mutatum sit Testamentum adjicit : *Quoniam ipsi non manserunt*, inquit, *in Testamento meo et ego neglexi eos, dicit Dominus*.

* Cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulcrali residua supersunt.

18. Abierunt sacerdotes Legis, Legis tribunalia : accedamus ad sacerdotem novum, ad sedem gratiæ, visitatorem animarum nostrarum, sacerdotem non secundum Legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis electum. Non enim ipse sibi honorem præripuit, sed electus a Patre est, sicut ipse Pater ait : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Novus ergo sacerdos videmus quid obtulerit. Alii sacerdotes pro se offerebant, et pro populo suo : hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

19. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex Lege, sed supra Legem; advocatus mundi, lux sæculi, qui dixit : Ecce venio, et venit. Ad quem accedamus in abundantia fidei adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus : cui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLV.

Sabino sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quæve ipsius de illo esset sententia, respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animæ portione paradisum esse, quid per ea quæ illic exstiterunt, significetur; quidve in serpente homines imitentur edocet; et quanta sit humana infirmitas, quantave in eum Dei caritas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Sabino.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subtexuerim, requirendum putasti, et quam de eo haberem sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententias autem de eo diversas esse plurimorum comperi. Nam Josephus, utpote historiographus, locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis suis : sed hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in paradiso, et lignum vitæ radicatum, et lignum scientiæ, quæ discernat bonum et malum, cætera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, spirantia, et rationabilia. Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animæ virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animæ et Verbi, vel Christi et Ecclesiæ, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam adsignare Christo : *Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus.*

5. Paradisus græce, latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur latine. Et Adam in paradiso erat, et sic legimus. Ergo non te moveat quod alii codices latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis et carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis ; in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro debitos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiæ boni et mali seminarium; homo enim solus in cæteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis

affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat) eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, et vitæ studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum.

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est, sicut serpenti, quoniam escam nescit cœlestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et tortuosis angulatur* amfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo internecat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret. Hæc ergo nobis, sicut serpens astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam.

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est humani generis hæreditas, in eo astutiam serpentis sequamur; ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed præ cæteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum Christus est*. Hoc maneat incolume, ut serpentis venena nobis non possint nocere: *Bona est* enim *sapientia cum hæreditate*, id est, cum fide; quoniam est hæreditas credentibus in Domino.

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo loquebatur in paradiso positus, labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad verbum Dei formata et creata recenti fuerat exortu, nondum ea parricidali cædiumque concreta sanguine, flagitiis et dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxiæ hæreditatis; quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi præcipitium, cum deterior tolerabiliori per vices generationis successerit?

14. Etenim si magnetis lapis tantam naturæ vim habet, ut ferrum ad se trahat, et transfundat se in illius speciem ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad eum lapidem admoverint, omnes pari teneat modo: deinde si ei annulo cui adhæserit lapis alium admoveas annulum, et rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem, ex illo lapide vis naturæ, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa est, quando nequiorem adtingit?

15. Nam si per eas species minuitur natura, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur? Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui faceret bonitatem, non erat usque ad unum: venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, immo augeret; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet et quia auctor hominis Deus, et quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est, et unum non multos mundos, ut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo

* Allusum hoc verbo *angulatur* ad etymon anguis, quod se circumagat, et voluminibus implicet.

totius erat mundi incola; et ut Græci dicunt, κοσμοπολίτης, opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat? Denique eo usque creatum fovit, ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam sicut dives paterfamilias censu propriæ hæreditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum id est, νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem: multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur, homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVI.

Ambrosius Sabino scribit maledicum Apollinaristam publice fuisse confutatum: se se cum eo etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse: at illa verba, Deum scilicet *Patrem Filii esse et Dominum creaturæ*, quæ illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quæ eumdem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.

[Anno circiter 389.]

Ambrosius Sabino.

1. Quem scripsisti maledici sermonis seminatorem, levissimus est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice; et quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vanum ante et invisorem tantum habebam: at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod cum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod Dominus noster Jesus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit. Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ; qui hanc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est: *Quia destruentem sepem mordebit serpens.*

2. Equidem primo leniter mandavi ei: Qua ratione bonam rem malo animo facis? Ego enim beneficio annumero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia et in iis quæ scio, falli possum. Multa aurem prætereunt, multa quibusdam aliter sonant: pulcrum est, si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis et ipsis Evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quæstiones serant; si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent; plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuit, ut quæreret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitraretur.

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit Dominus Jesus: *Confiteor tibi Pater, domine cœli et terræ;* diximus ideo dictum, ut nos intelligamus patrem filii esse, et dominum creaturæ. Quamquam in psalmo evidenter Dominum dixerit Patrem Filius: *Viderunt me, et moverunt capita sua: adjuva me, Domine Deus meus.* Etenim secundum formam servi loquutus, dominum vocavit, quem Patrem noverat, æqualis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se prædicans; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quæ in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo Dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur; nunc enim secundum hominem jam non novimus Christum. Sit ita visus et cognitus veteribus, jam *transierunt vetera, et omnia nova facta sunt.* Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum re-

conciliavit; eramus enim mortui, et ideo unus pro omnibus servus factus est. Quid dicam, servus? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est. Dixit enim Apostolus: *Quia pro nobis peccatum factus est*, quia *maledictum factus est* Dominus Jesus. Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc et ipse subjectus erit. Dixit et Petrus: *In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula*, in Actibus apostolorum. Dixit ibi quia *glorificavit puerum suum Jesum*, et nemo calumniatur de tempore. In Apocalypsi autem et agnus dictus est a Johanne, dictus est in psalmo *vermis, et non homo*. Hæc omnia factus est, ut nostræ obtunderet mortis aculeum, nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret.

5. Hæc et alia, quæ consulenti cuidam, et multo plura a te scripsisti relata, cum scriptura divina habeat, quemadmodum quisquam dubitabit dicere quæ pie scripta sunt; quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad imminutionem? Nam cum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia et *qui minus collegit, non diminuit: et qui plurimum, non ampliavit*; num potuit ipse vel minui vel augeri? Quid enim in eo imminutum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris. Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, sed idem majestas Domini, sicut scriptum est: *Et videbitur majestas Domini, et videbit omnis caro salutare Dei*. Quid amisit, cui nihil minus est? Non habebat quidem speciem neque decorem, sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus æstimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina et Patris gloria.

6. Unde pulcre Apostolus ejusdem verbi repetitione usus est, dicens de Domino Jesu: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens*. Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David dicit: *Speciosus forma præ filiis hominum*.

7. Concluditur Apollinarista, nec quo se vertat habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat: Formam servi accepit, non servus lectus est. Iterum ergo interrogo, quid est in forma Dei? Respondet: In natura Dei. Sunt enim, ait Apostolus, *qui non sunt natura dii*. Quæro quid sit, *formam servi accipiens*? Sine dubio perfectionem naturæ et conditionis, ut dixi, humanæ, ut esset in hominum similitudine. Et pulcre non carnis, sed hominum dixit similitudinem; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde et propheta ait: *Et homo est, et quis cognoscet eum?* Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem. Denique cum leprosum tangeret, homo videbatur: sed ultra hominem, cum emundaret. Et cum Lazarum fleret mortuum, quasi homo flebat: sed supra hominem erat, cum mortuum juberet vinctis pedibus exire. Homo videbatur, cum penderet in cruce: sed supra hominem, cum reseratis tumulis, mortuos resuscitaret.

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, quia ita legitur: *Et specie inventus ut homo*; non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat: *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus*, sed confirmatus est. Id enim est usus et moris Scripturæ sic significare, sicut et in Evangelio legimus: *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre*. Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, et non abnuitur unigenitus Dei Filius; ita ut homo dicitur, et perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usque ad mortem; erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur ob-

fuit servitus? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine, et creatus in carne; omnis enim creatura servit, dicente Propheta : *Quia universa serviunt tibi*. Unde et Deus Pater ait : *Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me : Pater meus es tu, Deus salutis meæ. Et ego primogenitum ponam eum*, et in alio psalmo : *Custodi animam meam; quoniam sanctus sum : salvum fac servum tuum*; et infra in eodem psalmo : *Da potestatem puero tuo, et salvum fac filium ancillæ tuæ*. Congessi enim Patris et Filii voces; ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

10. Alibi inquit : *In manus tuas commendo spiritum meum*; et : *Statuisti in loco spatioso pedes meos*; et : *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium*. Et in eodem psalmo : *Illustra faciem tuam super servum tuum*. Per Esaiam quoque dicit ipse Filius Dei : *Ex utero matris meæ vocavit Dominus nomen meum, et posuit os meum ut gladium acutum, et sub tegumento manus suæ protexit me. Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua texit me; et dixit mihi : Servus meus es tu, Israel*. Dicitur enim Dei filius et Israel, sicut alibi : *Jacob puer meus, Israel dilectus meus*. Solus enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit.

11. Et sequitur : *In te glorificabor. Et ego dixi : In vacuum laboravi, et in nihilum dedi vires meas; ideo judicium meum ante Dominum, et dolor meus ante Deum meum*. Et nunc sic dicit Dominus, *qui finxit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob et Israel*. Quis congregavit Dei populum, nisi Christus? Quis glorificatus est ante Dominum? Quis est Dei virtus? Cui dixit Pater : *Magnum tibi est vocari te puerum meum?* Et cui dicit : *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ*. De quo etiam per os Ezechiel loquutus est, dicens : *Suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David, et erit eorum pastor : et ego Dominus ero illis in Deum, et David in medio eorum princeps*. David utique rex jam defunctus erat, et ideo verus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annunciatur nomine : qui etiam in Zachariæ prophetæ libro significatur, dicente Deo Patre : *Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei*. Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suæ sol justitiæ non habebat?

12. Et quid plura? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim hæc omnia; ut universa vacuaret. Sed hæc ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictum factus sit; quia Verbum et carnem unius adserunt esse substantiæ, et dicunt : Ergo quia nos redemit, servus dictus est, et peccatum debuit dici. Nec advertunt quod hæc Christi gloria sit, quia servitutem suscepit in corpore suo, ut libertatem omnibus redderet : peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum : *Maledictus enim omnis, qui pendet in ligno*. Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid æstimatus. Ille dicebat : *In vacuum laboravi*; per quem meruit Paulus dicere : *Non in vacuum laboravi*; ut boni operis fructum, et Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quæ non peperit et oppressus est voce Domini Jesu. Denique adornat fugam. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVII.

Sabino cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. TRANSMISI petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti : tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curæ est senilem sermonem familiari usu ad unguem distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non tam deflare* aliquid videamur, quam abscondere : neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam manus, dicente Scriptura : *Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis.*

3. Sed forte dicas, quia velocitatem adscribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones. Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait : *Mea manu scripsi vobis*; ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium, interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus : in quibus inter absentes imago refulget præsentiæ, et collocutio scripta separatos copulat : in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam si, ut hortaris, aliquid et de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per veræ doctrinæ profectum; sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quærendi et respondendi mutuas vices adsumta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt populos, et præsentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo, quia absens erat corpore, sed præsens spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quædam effigies erat ejus præsentiæ, et forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolæ, *graves*, inquit, *et fortes, præsentiæ autem corporis infirma, et sermo contemtibilis*; talis et Apostoli : sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia : *quia quales sumus*, inquit, *verbo per epistolam absentes, tales et præsentes sumus in opere*. Imaginem præsentiæ suæ in epistolis expressit, fructum et testimonium in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVIII.

Sabinum, ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quæ commoda hinc oriantur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis hæresibus fidei professiones opponit : ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. REMISISTI mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi

* *Deflare* hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere.

alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quæ postulas, rogavi; neque enim legi a te mea, quæ nonnumquam tribuo in vulgus, sed in tuæ calculum venire sententiæ desideravi. Non erit longi subsellii ista judicatio et mora, ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris judicare?

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere, quæ corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quæ nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo, præter imprudentiæ caliginem quæ me circumfundit, unumquemque fallunt sua scripta, et aurem prætereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum: tum quia alieno examinanda judicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentiæ.

3. Adsume igitur benevolenti animo aurem versutiæ, et pertracta omnia, sermones vellica; si in iis non forenses blanditiæ, et suasoria verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. Notam appone ad verbum dubii ponderis, et fallacis stateræ; ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi cœperit: MALE SE HABET liber, qui sine adsertore non defenditur. Ipse igitur pro se loquatur, qui procedit sine interprete: noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum cum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei*, sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos et Arrianos ita a majoribus traditam tenemus, ut Patrem Deum, et Filium ejus unigenitum, et Spiritum sanctum veneremur: hanc Trinitatem unius esse substantiæ, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est: Filium itaque coæternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, æqualem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis, quæ in illo habitat, ut dixit Apostolus, corporaliter; qui in persona hominis formam servi accepit, et se humiliavit usque ad mortem.

5. Ergo et adversus Photinum hæc nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinæ naturæ et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, non totum redemit: si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia *impossibile est mentiri Deo* *, non fefellit: ergo quia ita venit, ut totum redimeret, et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: AMOR ENIM verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano et

* Sic intellige: impossibile est Deo ut mentiatur

familiari sermone epistolas texere; et si quid de scripturis divinis obvium inciderit, adtexere. Vale, frater, et dilige amantem tui; quia plurimum te diligo.

EPISTOLA XLIX.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens, solitudinis bona exemplis docet; maxime quod tunc liceat præsentem in Scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. QUONIAM tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, in quibus quidam inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum solus sum, alloqui. Numquam enim minus solus sum, quam cum solus esse videor: nec minus otiosus, quam cum otiosus. Certe pro arbitrio accerso, quos volo; atque adjungo mihi, quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem cædimus.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum Angelo. Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem, et concepit redemtionem universorum. Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria. Solus erat Adam, et non est prævaricatus; quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus, et ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso.

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus, quando divinas scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis præcepta: paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, et æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: *Diligite inimicos*; audiens: *Dimitte omnia tua, et sequere me*; audiens: *Qui te percutit in maxilla, præbe ei et alteram*; et hæc non faciens, et vix diligens eum, qui me diligat, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare; sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia. Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis: sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est, nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed et injuriæ et culpæ patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est, solus erat et quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat Dominus Jesus, quando mundum redemit; non enim legatus neque nuntius, sed ipse Dominus solus salvum fecit populum suum: etsi numquam solus est ille, in quo Pater est semper. Unde et nos soli simus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA L.

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam: sed potissimum quæ fuerit illius in persuadendo scelere perfidia? Unde efficitur Deum mu-

tabilem non fuisse erga eum, ut pote cujus nequitiam perspexerat.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Chromatio.

1. NUMQUIDNAM mentitur Deus? Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum. Impossibile quoque istud numquidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? Non quod virtuti arduum, sed quod naturæ ejus contrarium. Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile istud non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque sit *Deus verax, omnis autem homo mendax.*

2. Veritas itaque semper in eo est, fidelis manet, mutare se, et negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quæ minuere se et augere non potest: non infirmitatis, quæ in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen et aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; et stultum Dei, quod sapientius est hominibus: sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est: quod potentiæ, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

4. Sed nec augurator augurii in Israel, secundum legem Dei. Quomodo ergo Balaam prohibitum se oraculo Dei dicit, ut vadat ad maledicendum populo Israel, et ivit, et occurrit ei Angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinæ ejus, quæ vehebat eum; et nihilominus et ipse dixit ei ut iret, sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? Si augurator non est in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinæ adspirationis adsumserat?

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino quod loqueretur; quando infusum legis in Evangelio etiam principi Synagogæ uni ex persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo. In quo non prophetiæ meritum, sed adsertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non credentium vocibus suorum augurum redargueretur. Ideo Balaam ille Chaldæus* adscitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, revelantis Dei gratia.

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis, nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum et sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenus fallaciæ ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, et prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus, qui renuntiare debuerat, iterum consulendum putavit: quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei, qui verum quæreret; ut illuderetur potius, quam informaretur. Cœpit ire, occurrit ei Angelus in angusto, demonstravit se asinæ, non demonstravit auguri. Illi se revelavit, istum obtrivit; tamen ut aliquando et ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, et adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; et qui vel oculis credere debuisset, involuta et ambigua respondit.

8. Tunc indignatus Dominus per Angelum dixit: *Vade; sed quæcumque tibi inspiravero, hæc dices*, id est, non quæ vis, sed quæ cogeris loqui. Quasi orga-

* *Chaldæus* hic idem est ac mathematicus et genethliacus. Edit. autem Benod. pro Abraham non ausi sunt reponere Balaam. Quantum id hoc erraverint sequentia demonstrant.

num inane sonum meis præbebis sermonibus. Ego sum, qui loquar, non tu, qui ea quæ audieris resultabis, et quæ non intelliges. Nihil proficies eundo; quia sine mercede remeabis, pecuniæ, et sine profectu gratiæ. Denique ea prima vox ejus est : *Quid maledicam, cui non maledicit Dominus?* ut ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebræi populi, sed in Dei gratia.

9. *A summis*, inquit, *montibus conspiciam eum*; quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione disterminans, sed virtutis incolatu, et morum singularium proprietate in æterna diffundens sæcula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiæ sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta et figurata advertimus, sed de superioribus, et mirabilibus seminariis animæ eorum pullularunt.

10. *Moriatur anima mea in animis eorum*, moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius æternæ vitæ adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus cœlestis, et sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpæ veteri, et iniquorum operibus; ut novitate vitæ in consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant?

11. Hæc audiens Balac, indignatus est dicens: Ad maledicendum te adduxi, et tu benedicis. Respondit ille : Calumniam patior de eo, quod nescio; ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymbalum tinniens sonum reddo. Iterum alio atque alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat : *Non est labor in Jacob, neque dolor.* Dominus illum protegit. Et infra jubet parari aras septem et sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, et mutabilitatem sententiæ putabat quod avertere posset Dei voluntatem : ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, et aliud loquebatur.

12. *Quam speciosa*, inquit, *habitacula tua*, o Hebræorum militia! *Tabernacula tua sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super fluvium, et sicut cedrus secus aquas.* Exiet homo ex Jacob, et obtinebit multas gentes, et adtolletur regnum ejus in altum : in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Qui benedicent eum, benedicentur : et qui maledixerint ei, maledicti erunt.* Quem igitur nisi Christi populum significat? Eum benedicit Deus, in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animæ, artuum quoque et medullarum : in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia et affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, et occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur.

13. Unde et dignam mercedem suæ invenit malevolentiæ. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat consilium regi, dicens : Illa sint oracula horum quæ Deus præcepit, accipe consilium adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei; quia non divinationibus et auguriis sese dedit, sed soli æterno Deo; ideo cæteris fide præstat. Interdum tamen et fideles mentes corporis labuntur illecebra, et formæ lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimæ, et pleræque non indecores pulcritudine : virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; et maxime si ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, et quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuæ vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos præbeant, sed et visu faciles, et dictu affabiles circumerrent, et toto se circumfundant exercitui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt cœlesti protec-

tione destitui, si ipsi a Domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, utpote consiliarius fornicationis et sacrilegii, sicut evidenter etiam in Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistæ, dicente Domino Jesu ad Angelum Ecclesiæ Pergami : *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Quo apparet inde Manichæorum sacrilegia manasse, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini.

15. Ergo nec Deus injustus, nec mutabilis ejus sententia : deprehendit enim mentem ejus, et occulta cordis; et ideo tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia et revelationum sublimitate converti debuit : sed animus nequitiæ plenus verba promsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens, quod annuntiabat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus levis populus Judæorum tentati quidem sunt, sed non expugnati; unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis consilium, multoque mirabilius per unum hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

16. Hoc munusculum sanctæ menti tuæ transmisi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem adsumsi epistolas familiari sermone adtexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post hæc hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum, quod græce dicunt αδολεσχῆσαι : Εξῆλθεν αφ' Ισαακ εις το πεδιον αδολεσχῆσαι *, veniente Rebecca futuræ Ecclesiæ animo videns mysteria : malo, inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne videar artem deseruisse; quam concitatioribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, et nos dilige; quia ego te diligo.

* Sic LXX Interpr. Versio autem Vulgata : *Egressus fuerat Isaac in agrum ad meditandum.* Hallucinari, sicut græcum αδολεσχειν, gallice proprie est *niaiser, baguenauder, babiller.*

EPISTOLA LI.

Adventum ejus non ingrato affectu se declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam præberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem : ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingemuisse episcopos cædem Thessalonicensem, proinde in eluenda illa sanctorum imitandam pœnitentiam, sine qua peccatum non tollitur. Diabolum, qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo præsente, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus : at ipsam pœnitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non præverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligat.

[Anno circiter 390.]

Augustissimo imperatori Theodosio *Ambrosius episcopus.*

1. Et veteris amicitiæ dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratiá in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo comitatu * jus naturæ ereptum videbam audiendi, ut et loquendi privarer munere; motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus *nihil esse occultum, quod non manifestetur.* Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis : aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conniventis famam subibo : aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspi-

* Comitatus est familia imperatoris, cum officiariis et stipatoribus, quæ olim cohors dicebatur.

cionem proditionis venerint, lædam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed quod miserrimum foret omnium, alligaretur conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit, in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem.

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturæ impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam: si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi: ipse te revocas, et pietatis studio vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati: et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me amantissimo honorificentiam; ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis re vera gravem, et nisi a viris mitioribus vix levandam: vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, quod revocare non potui, ne fieret; immo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem: et quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit: non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione. In me etiam amplius commissi exaggeraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiæ, fecit David? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit; et cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait: *Peccavi Domino*. Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi: Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris: *Peccavi Domino;* si dixeris regale istud propheticum: *Venite adoremus, et procidamus ante eum; et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos;* dicetur et tibi: Quoniam pœnitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, et non morieris.

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum: *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer*. Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret: famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David: *Angustiæ sunt tria hæc vehementer; verumtamen incidam in manu Domini; quoniam multæ misericordiæ ejus nimis: et in manus hominis non incidam*. Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quæ secum erat: quod scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem Angelum in plebem, ait David: *Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit? Fiat manus tua in me, et in domum patris mei*. Itaque pœnituit Dominum, et jussit Angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David; erant enim tunc sacrificia pro delictis, hæc nunc sunt sacrificia pœnitentiæ. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est: non enim mirandum peccare

hominem : sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in sæculo, ait : *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi.* Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus : *Noli peccare in servum tuum David*; et : *Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa?* Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiæ suæ, ait : *Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in æternum a sanguine Abner filii Ner*; et jejunavit in dolore.

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo : tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio, vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et pœnitentia. Nec Angelus potest, nec Archangelus; Dominus ipse, qui solus potest dicere : *Ego vobiscum sum*; si peccaverimus, nisi pœnitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc, unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere, ut usurpes, quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati tuæ, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus præferebam, uni adæquabam : ego, inquam, causam in te contumaciæ nullam habeo, sed habeo timoris : offerre non audeo sacrificium si volueris adsistere. An quod in unius innocentis sanguine non licet, in multorum licet? Non puto.

14. Postremo scribo manu mea, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet; quia non ab homine, neque per hominem, sed aperte mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad Ecclesiam; sed mihi sacrificium offerre non licuit. Alia præterea, ut potui cavere : sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis cœlestibus, prophetarum præceptis : visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere; quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiæ et tranquillitas perseveret cui prodest christianos et pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est : *Tempus*, inquit, *faciendi, Domine*; et : *Tempus beneplaciti Deus.* Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, ut secundum voluntatem tuam agerem; si causa pateretur? Et simplex oratio sacrificium est : hæc veniam refert, illa offensionem; quia hæc habet humilitatem, illa contemtum : Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus; quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facito quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam*, inquit, *malo, quam sacrificium.* Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus* enim *in exordio sermonis accusator est sui.* Qui se accusat cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit.

16. Utinam, Imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini tuæ. Cum puto quod cito ignoscis; cito revocas, ut sæpe fecisti; et tu præventus es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne perdat. Istud mihi commune

est cum prophetis, et tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego Gratiani patrem *, non oculis meis præferam? Debent veniam sancta alia pignora tua. Dulce mihi nomen antetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod dico : si non credis, ignosce quod facio, in quo Deum præfero. Beatissimus et florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, Imperator auguste.

EPISTOLA LII.

Tatiano causam cur in judicio cum nepte subeundo timeat, sublatam gratulatus, ei ut facilem se ad componendum præbeat, suadet.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Titiano **.

1. Venit tibi innocens victoria, ut sine voti amaritudine potiaris victoriæ securitate; Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu præfectus prætorio : ac per hoc plus posse cœpit, sed tibi jam nihil obesse; est enim aliarum præfectus partium. Quam gaudeo vel illi, ut amico; quia honore auctus, invidia levatus est : vel tibi, ut filio; quia liberatus es ab eo, quem tibi graviorem judicem arbitrabare; ut si de negotio definiveris cum tua nepte, pietatis tuæ sit, non formidinis.

2. Ideoque promtior esto decisioni, cujus et spes potior, et fructus est. Spes, quia pater neptis tuæ, qui de illius sententia sibi plurimum blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet; ille enim alia curat, præterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio : iste negotii sui meritum, non sententiæ patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, et non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, et nos dilige, ut filius, quia nos te, ut parentes, diligimus.

EPISTOLA LIII.

Causam silentii sui aperiens, Valentiniani obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem, atque in se benevolentiam luget. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi præsto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.

[Anno 390]

Ambrosius Theodosio *imperatori*.

1. Silentium meum rupit sermo clementiæ tuæ; nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animum induxeram, quam si fieri posset, me ipsum abdere. Sed quia in secessu aliquo delitescere, et sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura ætate Valentinianus augustus decesserit : sed etiam quod informatus fide, ac tuis institutis tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret : quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut parentem putaret. Quod ego non pro recordatione injuriæ veteris expromsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum hoc suum, quod a te infusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet. Ille se a me nutritum præferebat, ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulato a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter præstolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, cum sanctos et summos sacerdotes Domini intra Gallias haberet; ut a me tamen sacramentis baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est : quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

---

* *Gratiani patrem*, id est Theodosium ipsum. Mos erat ut duorum imperatorum senior, junioris, quamquam alieno semine geniti, pater diceretur.

** Titianus ille seu Tatianus, magni meriti ac auctoritatis fuit, qui dignitatem præfecti prætorii gessit sub Theodosio imperatore, sub quo etiam filius ejus Proclus sive Proculus præfecti Constantinopolis munere ornatus est. Verum cum uterque in odium Rufini incidisset, hic patrem in exsilium pelli, filium vero capitali supplicio affici curavit.

3. Hunc ergo non intimo anhelem spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar? Hunc mihi mortuum putem? Immo mihi magis mortuum. Quas ego Domino deferebam gratias, quod ita in me conversus esset, quod ita emendatus, quasi senioris cujusdam ætatis mores induisset: quas clementiæ tuæ, quod cum non solum regno reddidisses; sed etiam, quod est amplius, instituisses fidei et pietatis tuæ disciplinis? Hunc ergo non doleam, ævi integrum, antequam sacramentorum quæ desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obisse morte? Refrigerasti animum, quod etiam ipse dignatus es ferre testimonium meo dolori. Te, Imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meæ mentis interpretem.

4. Sed flendi tempora alias non deerunt: nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic procurandam. Si exsors recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi. Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum; nam et Maximianus Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulæ porphyreticæ pretiosissimæ, quibus vestiatur operculum, quo regales exuviæ claudantur.

5. Hoc fuerat præparatum, sed exspectabatur rescriptum clementiæ tuæ: cujus perceptione recreatæ sunt sanctæ filiæ tuæ, filii tui Valentiniani sorores, quæ se gravibus afficiunt modis; et amplius exagitabantur, quod diu nihil scriberetur sibi. Unde iis non parum accessit solatii, sed dum inhumatæ sunt reliquiæ, nequaquam sibi parcunt; videntur enim sibi germani sui quotidianum funus tenere. Et revera cum sine fletu magno, ac sine dolore gravi numquam sint; tamen quotiescumque eo accedunt, exangues revertuntur. Et ipsis igitur consuletur, et carissimis exuviis, si acceleretur sepultura, ne æstivo penitus solvantur calore; vix enim superiorem æstatem transegimus.

6. Mandatum tuum servo, et commendo Domino. Diligat te Dominus, quia tu Domini servos diligis.

EPISTOLA LIV.

Remissam apparitori offensam, necnon Faustini tussim recrudescentem Eusebio nuntiat.

[Anno circiter 392]

Ambrosius Eusebio*.

1. Apparitor præfecturæ, qui propter operas Portuenses offensam contraxerat, jam in portu navigat. Opportune autem advenit; nam simul ut accepi litteras tuas, vidi præfectum, rogavi pro eo: ignovit illico, jussit retrahi epistolam, quam de facultatibus ejus publicandis dictaverat. Quod si tardius venisset, nemo magis probasset inexplicabile illud opus esse portus reformandi, quam iste, qui illic naufragium fecerat, nisi te habuisset gubernatorem; ut aliter non posset inde nisi nudus exire.

2. Faustinus parvulus tussi laborat, ad sanctam sororem** curatum venit, et venit sponte; expertus enim est melius sibi ventrem curari. Denique et me medicum putat, exspectat prandium. Itaque hic bis ad diem curatur, et cœperat pulcre valere: sed dum eum nimio amore abstinere gestiunt, tussire de ventre plus cœpit; et laborabit adhuc, nisi ad medicamenta sua revertatur. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LV.

Eusebii sobolem partim apud se remansisse, partim ad illum profectam esse commemorans, duos Faustinos accommodatis familiæ Noachi benedictionibus exornat; et salutanti Valentiniano Chanaan et Nembroth personas aptat.

[Anno circiter 392]

Ambrosius Eusebio.

1. Faustinus uterque tibi redditus est, nobis utrumque Ambrosium pignus resedit. Ipse habes quod primum in patre, et quod jucundissimum est in filio minore; quia et virtutis apicem

---

* Idem ac ille cujus gratia scriptus est *de Institutione virginis* liber.

** *Ad sanctam sororem*, id est, sanctimonialem virginem.

tenes, et humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, et perpetuati vocabuli jugis successio: apud nos parca mediocritas, quæ et de summo pendeat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas spiritalem nutrivit columbam, quæ ei fructus afferat pacis, uncta olivo integritatis. Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens: *Crescite, et multiplicamini*; cum quo testamentum pacis statuit suæ; ut sit ei et filiis ejus in progeniem æternam.

2. Habes igitur hæredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, participem justitiæ. Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris et gratiæ tuæ inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat: ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat, atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse tamquam Bononiam retrorsum rediens patrem texit pio caritatis velamine, et detulit pietati honorem, de quo et pater ait: *Lætificet Deus Japhet in domibus Sem*. Unde et in enumeratione generationum præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur: præfertur propter honorem nominis, substituitur propter prærogativam senioris ætatis, et honorificentiam naturæ debitam.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, in cujus domibus dilatetur Japhet, *quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias*. Sit ergo et iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, sit benedictio omnis in posteritate, et omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Sarræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod hebraice Chanaan dicitur, quasi puer fratris sui, cui et nomine suo cessit. Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum*. Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, et faciem, tauro propior, vultu videatur exprimere, posthabitum se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiæ nescit blanditias, et de nutricis gremio se illæsus excussit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LVI.

Dolet Ambrosius contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem afferre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat: sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exerceat, monet: ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.

[Anno 392]

Ambrosius Theophilo.

1. Non habet quod urgeat Evagrius, et habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo; quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. Perstringi saltem se æquanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, et duobus istis tuæ sanctitatis examen impertiretur, fratribus et consacerdotibus nostris Ægyptiis pariter considentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur æquissimis synodi constitutis speraremus jam remedium datum, finemque allatum discordiæ, scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor, iterum ad hujus sæculi judicia revertendum, iterum ad rescripta, iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo, iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in longinqua proficiscamur, iterum pauperum turbæ episcoporum, quibus ante onerosa paupertas non erat, externæ opis egentes, compellentur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris usurpare.

4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fœnerator et debitor invicem sibi occurrunt, isti sibi non possunt occurrere : solus exsors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec sacerdotum conventui præsentiam faciat sui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Evagrio donamus speciem bonæ causæ, qui eo defensabilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere se alterum arbitratur æqualem, uterque alienæ magis ordinationis vitiis, quam suis fretus. Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; ut malimus eos suis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texuisti litteris posse typum reperiri aliquem, quo possit auferri fratrum discordia; cum sancta Synodus cognitionis jus unanimitati tuæ, cæterisque ex Ægypto consacerdotibus nostris commiserit : iterum oportet fratrem nostrum Flavianum convenias; ut si in eo perseveraverit, quo veniendum non putet, salvis concilii Nicæni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur destruere quod ædificatum est: *Si enim quod ædificavi, destruo, prævaricatorem me ipse constituo; ac si quæ destruxi, iterum ædificem.* Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit.

7. Sane referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ; quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiæ, ita pacis et quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostræ dissensionem non adferat; ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis adipiscamur.

EPISTOLA

DE CAUSA BONOSI EX CAPUANÆ SYNODI DECRETO JUDICANDA *.

Sciscitantibus quid in Bonosi causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consessu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis, eique unicum fuisse paucis adstruit.

(Anno 392)

1. De Bonoso direxistis ** episcopo, quibus vel pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribue-

---

* Incertum quis sit hujus epistolæ auctor, et ad quos missa fuerit. Forte unus ex Italiæ metropolitanis, forte Ambrosius noster ipse, sed nomine tantum alicujus synodi scribens, ut verisimile est, Illyriæ episcopis

** *Direxistis*, nimirum epistolas

rentur; et præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi, de ejus factis vel scriptis cognoscerent, advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.

2. Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi Ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia modeste, patienter, ordine gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii judicent quibus judicandi facultas est data; vos enim totius, ut scripsimus, Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate judicare non convenit.

3. Sane non possumus negare de Mariæ filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc adstruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum adstruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent.

4. Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Johanne Evangelista: *Mulier, ecce filius tuus*; et rursus ad Johannem de Maria: *Ecce mater tua?* Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris adsertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine thori jura cognoverit: neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod *suscepit eam Discipulus in sua*. Numquid ergo divortium fecit? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat?

6. Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, hæc Mariæ locuples integri pudoris hæreditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit, et *emisit spiritum*, consummans omne mysterium bono fine pietatis.

7. Legimus etiam et omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de cæteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ.

EPISTOLA LVII.

Eugenio cur eum Mediolani non exspectaverit, explicat: deinde iis quæ sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumtus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere arguit; oppositoque ipsius prævaricationi Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.

[Inter annos 392 et 393]

Clementissimo imperatori Eugenio *Ambrosius episcopus.*

1. Secessionis mihi causa timor Domini fuit, ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque umquam ab eo mentem deflectere, nec

pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Némini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero; et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus Symmachus, cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis quæ sublata fuerant reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos imperatoribus duos *, quibus significarem sumtus sacrificiorum christianum virum non posse reddere: et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, quominus decernerentur : deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat : sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumtus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio; aderat amplissimus honore magisterii militaris Bauto comes, et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. Adquieverunt etiam comiti suo.

4. Postea etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi, atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meæ tandem adsensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebar.

5. Iterum Valentiniano augustæ memoriæ principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit : et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse præcellentibus in republica, sed gentilis observantiæ viris; et fortasse dicatur, Imperator auguste, quia ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus; sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati ut templis redderes, non fecisti : iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus : corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia, antequam fiant, novit interna pectoris tui. Ipsi falli vos non patimini, et Deum vultis celare quidquam? Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare, quod erat in injuria sacræ legis?

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris; omnes, quid volueris : quidquid illi fecerint, tuum erit : quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quæstio tempori-

* Epistolas scilicet 17 et 18 supra exhibitas.

bus superioribus; et tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, et gentilitas detulit. Nam cum ageretur agon quinquennalis in civitate Tyro, et ad spectandum venisset Antiochiæ rex sceleratissimus, Jason ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent didrachmas argenti trecentas, et illas darent ad sacrificium Herculis : verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, protestarunt non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumtus dari. Et pronunciatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum : sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio et cultu suo; ut non sacrificio proficerent, sed aliis necessitatibus, traditæ sunt pecuniæ ad constructionem navium : etsi coacti miserunt, non tamen ad sacrificium, sed ad alios sumtus reipublicæ.

10. Denique qui adtulerant, utique potuissent tacere : sed lædebant fidem, quia sciebant quo deferrentur; et ideo miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quæ missa fuerant, deputarentur. Ipsis enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctæ legis : judex rerum effectus fuit, qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate sic præcavebant, quid te oportuerit facere, o Imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere.

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus et apud Deum et apud omnes homines teneor; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi; quia non potui tibi credere modeste. Certe diu pressi, diu texi dolorem, nulli quidquam intimandum putavi; dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud prævidebam futurum. Denique reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi : Hæc causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, pro his qui sollicitudinem sui gerebant, et scripsi et rogavi; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam : in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut et scriptum est : *Cui honorem, honorem : cui tributum, tributum.* Nam cum privato detulerim corde intimo, quomodo non deferrem imperatori? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari.

EPISTOLA LVIII.

Paulini et Therasiæ post distributas egenis suas facultates secessum narrat, necnon futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac cæcitatem luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Elisæque nuditatem mystice explicat, et defendit.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Sabino *episcopo.*

1. Paulinum splendore generis in partibus Aquitaniæ nulli secundum, venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos sese induisse cultus ad fidem comperi; ut ea in pauperes conferat, quæ redegit in pecuniam : et ipse pauper ex divite factus, tamquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriæ, cognationi quoque valedicat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanæ urbis, ubi tumultum fugitans ævum exigat.

2. Matrona quoque virtuti et studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri discrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis prædiis, virum sequitur, et exiguo illic conjugis contenta cespite* solabitur se religionis et cari-

* Per cespitem indicat sanctus Doctor exiguum aliquod prædium Paulino et conjugi ejus alendis vix idoneum.

tatis divitiis. Soboles eis nulla, et ideo meritorum posteritas desiderata.

3. Hæc ubi audierint proceres viri, quæ loquentur? Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta præditum eloquentia migrasse a senatu, interceptam familiæ nobilis successionem : ferri hoc non posse. Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiunt sacra; si forte christianus vir adtentior sacrosanctæ religioni vestem mutaverit, indignum facinus appellant.

4. Equidem doleo tantam esse in mendacio* observantiam, in veritate negligentiam; ut confundantur plerique adtentiores ad sacrosanctam religionem videri, non considerantes vocem dicentis : *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis.* Sed non confusus est Moyses, qui cum esset adscitus in domum regiam, thesauris Ægypti opprobrium Christi præferendum putavit. Non confusus est David, qui ante Arcam testimonii coram omni populo saltavit. Non confusus est Esaias, qui nudus et discalceatus ibat per populos, oracula clamans cœlestia.

5. Quid utique tam deforme visibili spectaculo, quam histrionicos sinuare gestus, et femineo usu mollire membra? Deliciarum comes et luxuriæ ludibrium est lasciva saltatio. Quid illud quod ipse cecinit dicens : *Omnes gentes plaudite manibus?* Nempe si corporalia consideremus, tamquam muliebribus intermixtum choreis putamus eum concrepare manibus, et turpi sono plaudere. Nam et de Ezechiel dictum est : *Plaude manu, et percute pede.*

6. Sed hæc quæ corporeo adspectu fiunt turpia, sacrosanctæ religionis contemplatione reverenda sunt; ut qui ista reprehendunt, ipsi in laqueos reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, et ait ad eum : *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum?* Et respondit ei David : *Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, et pro universa domo ejus; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, et denudabor adhuc sic, et ero nugax ante oculos tuos, et cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor.*

7. Non erubuit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino puer suus; et ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale postthaberet fastigium, et ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quæ saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet : et quod verum est, nullam est adepta posteritatis suæ meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium; dixit enim Dei Filius : *Cantavimus vobis, et non saltastis.* Derelicti sunt itaque Judæi, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere : adscitæ sunt gentes, quæ spiritalem Deo plausum dederunt. *Stultus enim complexus est manus suas, et devoravit viscera sua,* id est, corporalibus se implicavit negotiis, et devoravit viscera sua, sicut mors prævalens; et ideo non inveniet vitam æternam : sapiens autem adtollens opera sua, ut lucerent coram Patre suo, qui in cœlis est, non absumsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; et ideo usque ad sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis adscendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo : *Sede a dextris meis.*

9. Ergo si non absurde cecidisse nobis hanc de saltatione interpretationem judicas, non supersedeas adhuc lectionis labore; ut etiam de Esaia mecum recenseas, quod bene tibi cognitum est illum non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium, utpote qui oracula Domini ore proprio resultabat.

* Mendacium hic vocat idolum aut cultum idoli, phrasi ecclesiastica : quod alio nomine vanitatem appellant.

10. Sed forte aliquis dicat : Non igitur erat turpe, ut vir nudus per omnia iret per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque veremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Adquiesco et ego : sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judæorum et virgines in captivitatem deducti : *Sicut puer*, inquit, *meus Esaias, vadit nudus et excalciatus*. Potuit quidem hoc et sermone exprimere, sed exemplo acerbare maluit; ut species ipsa plus incuteret horroris, et quod in prophetæ corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit : *Audiam*, quid loquar; sed, *quid loquatur in me Deus*. Neque adtendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat, sed nudum se nesciebat; quia erat indutus virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et texit. Noe nudatus erat, sed non erubescebat; quia erat plenus jucunditatis, et spiritalis lætitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit. Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, prophetæ adspiciunt, sed cœlestia; lapidabatur Stephanus, et videbat cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem : et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Ergo et Esaias nudum se non conspicabatur; sed divinæ vocis organum se præbebat; ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari, quod imperabat Deus? Sara quia risit, incredulitatis coarguta est: Abraham laudatus, quia in verbo Dei non hæsitavit : et donatus remuneratione maxima; quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam parricidium.

15. Hic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a Domino Deo, cœperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios; ut sibi essent præsidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus, significat vanam illos spem gerere, qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judæorum confideret : hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque immerserit hujusmodi volutabris, perfidiæ laqueos incurrit : *Sedit* enim *populus manducare et bibere*, et fieri sibi Deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneæ, sed vividæ virtutis; cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX.

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam, hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus queis Mediolanum agitabatur, illi opponens.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Severo *episcopo.*

1. Ex ultimo Persidis profectus sinu Jacobus frater et compresbyter noster, Campaniæ sibi ad requiescendum littora, et vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in locis quasi ab hujus mundi vacuam tempestatibus suppetere sibi posse præsumserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et sævis curarum æstibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Etenim liber animus a barbarorum incursibus, et præliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, curat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem objecti barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum.*

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futuræ perfectionis; cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, et habitamus cum habitantibus Madian? Qui propter tenebrosi operis conscientiam dijudicari etiam ab homine mortali reformidant: *Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur.* Vale, frater, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LX.

Paternum filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati, ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Paterno.

1. Paterni quidem unanimi mei salutationem legi, sed consultationem haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, medicorum etiam pueri corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis desponsata sibi et tradita utatur, conjugium vocat: qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia. Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium: quod si quis perspiciat animo, revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares, sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut ætas conveniat et forma, nec natura discrepet, nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem: nempe avunculus iste illius, illa hujus neptis* vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen

* Observa vocem *neptis* ab Ambrosio in hac epistola positam et pro filii filia veteri significato, et pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos et Gallos.

ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus et socer vocabere, ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculatorum pignorum caritas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro exspectari sententiam dicis. Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset : non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam patrueles * fratres prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus, prætendis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et prohibitum adsero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. QUI ENIM leviora adstringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime; interdictum est enim naturæ jure, interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum : interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ?

6. Multaque sunt quæ licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt : omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant; quomodo faciendum putamus, quod et non licet Legis oraculo, et non ædificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium Domini Jesu. *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova.*

7. Quid tam solemne quam osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti? Hoc igitur inoffensæ pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus amplissimum accepisti honorem, haudquaquam præterire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi æquales sunt : tantummodo quia propinquitatis necessitudine, et fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis alicui relaxatum. Verum hoc legi non præjudicat; quod enim in commune statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio propinquo semini convenire; quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum et ipsi agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

* Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patrueles, sororesque patrueles appellantur. Sed enim si alter sit masculus, altera femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patrueles vocantur, a digniore transsumta significatione; et sic etiam maritos vocamus, cum et uxorem virumque ejus intelligimus.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiam si liceret, tamen tuam familiam non propagaret; debet enim tibi filius noster nepotes, debet etiam neptis carissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

EPISTOLA LXI.

Cynegium de consultatione sua commendat.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Cynegio *.

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti; ut pietatem non læderes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, et avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione nurum sibi fieri desiderabat, ut avum socero mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque accedat ad verecundiam. Vale, fili, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXII.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem Theodosio præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsequuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur, petit.

[Anno circiter 394]

Ambrosius Theodosio *imperatori*.

1. Arbitratus es, beatissime Imperator, quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium, quia res tuas crederem a Deo destitui. Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non præsumerem cœleste auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate, et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. Festinavi igitur illico reverti, posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesse cognovi; non enim ego Ecclesiam Mediolanensem dereliqueram Domini judicio mihi commissam: sed ejus vitabam præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset. Redii itaque circiter kalendas augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietatique respondit; et formam veteris restituit sanctitatis; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in præliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod adferrent.

4. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, et hoc quantæ devotionis et fidei est? Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri, et tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, et apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano; quandoquidem talem principem, et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exoptem? quidve desiderem? Omnia habes; ex tuis itaque summam votorum capessam; pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium

* Paterni filius, ad quem epist. præced.

pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam reorum absolutione lætetur. Ignosce maxime his, qui non ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet, Amen.

EPISTOLA LXIII.

Quod pridem ad Theodosium non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat, petit.

[Anno 394 sub finem]

Ambrosius Theodosio *imperatori.*

1. Quamvis proxime scripserim augustæ clementiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda fuit, quia per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, et alloquii mei officium repræsentarem; maximæ ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam filium meum Felicem diaconum misi, simul ut mei vicem officii repræsentaret, memoratum quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem.

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tenemus. Unde plus expectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more, vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana æstimatione, sed cœlestis gratiæ effusione tibi collata censetur: hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quæsita est.

EPISTOLA LXIV.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque Christum in medio sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem et Barbatianum, qui e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant? Addit reparatum esse mundum abstinentia; et hæreticos illos Epicuro ipso deteriores: horumque doctrina hominem converti in pecudem, imme infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratæ virtutes, et observandæ proponuntur. Quæ dotes in eligendo episcopo considerandæ: Quantumve periculum si vel eligatur indignus, vel digno non obediatur? Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia, et continentia præcellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus; et clericalis monasticæque vitæ comparatio. Post quæ Vercellensibus pulcherrima virtutum præcepta dantur.

[Anno 396]

Ambrosius servus Christi vocatus episcopus Vercellensi Ecclesiæ, et iis qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc ex omnibus Liguriæ atque Æmiliæ, Venetiarumque vel cæteris finitimis Italiæ partibus hujusmodi eget officio, quod ex ea aliæ sibi Ecclesiæ petere solebant, et quod verecundius est, mihi adscribitur vestra intentio*, quæ affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam adquiescere; ut inter dissi-

* *Intentio* hic nihil aliud est quam contentio, id est, animorum in sua cujusque opinione pertinacia. Hæc autém Ambrosio imputabatur, quod pro sua metropolitani auctoritate illam sopire et componere teneretur.

dentes suscipiat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justorum soboles patrum, qui sanctum Eusebium quem numquam ante cognoverant, posthabitis civibus, simul ut viderunt et probaverunt: tantumque interfuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: merito creditum quod divino esset electus judicio, quem omnes postulavissent. Convenit igitur ut sequamini exemplum parentum, præsertim cum a sancto confessore institutos tanto meliores patribus esse oporteat, quanto vos melior doctor instituit atque erudivit; modestiæque vestræ et concordiæ insigne edere, ut congruatis adsensu ad postulandum sacerdotem.

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod duobus convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo, qui in cœlis est; *ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum*: quanto magis ubi plena est in nomine Domini congregatio, ubi universorum postulatio congruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Dominum Jesum et voluntatis auctorem, et petitionis arbitrum fore, et ordinationis præsulem, vel largitorem gratiæ?

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in medio Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia pax Christus: ubi justitia, ibi Christus; quia Christus justitia. Sit in medio vestrum, ut videatis eum; ne dicatur et vobis: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis*. Non illum viderunt Judæi, in quem non crediderunt: nos illum devotione conspicimus, fide cernimus.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur vobis cœli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem ejus faciatis, et operemini opus ejus. Qui videt Jesum, cœli ei aperiuntur, sicut aperti sunt Stephano dicenti: *Ecce video cœlos apertos, et Jesum stantem ad dexteram Dei*. Stabat Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut Stephanum athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem.

6. Stet igitur et vobis, ut eum non timeatis sedentem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt, et antiquus dierum sedit*. In octogesimo autem et primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat*. Sedens igitur judicat, stans dijudicat; et judicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor; ne vos lupi incursent graves.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos Sarmationem et Barbatianum vaniloquos homines, qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar*. Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis; neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Johannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriosæ disputationi licentia.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras: deinde volentes redire, non sunt recepti; pleraque enim audieram, quæ deberem cavere: monueram,

nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia cœperunt, quibus incentores essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse integritatis, et non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suæ mentis inflectat? Quæ vidua cum compererit nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.* Et ne forte dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis, sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi;* et infra: *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.* De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hæreditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant. Ideo hæredes Dei, cohæredes Christi sunt: hæredes Dei; quia transcribitur in eos Dei gratia: cohæredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: hæredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris hæreditas.

12. Isti igitur magis sibi debent adtendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. Isti majore agere custodia, isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo, potuque oriuntur. Denique *sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.*

13. Ipse quoque Epicurus, quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, adsertor voluptatis, etsi neget invectricem mali esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur, mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus; nisi vel doloris, vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam adserit principaliter, sicut Philomarus ejus sectator in epitomis suis disputat, et hujus allegat stoicos esse auctores sententiæ.

14. Sed hoc divina scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris infusam Adæ atque Evæ voluptatem docet. Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variæ ac lubricæ, et velut veneno quodam corruptelarum infectæ passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exuit?

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit; ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei;* et noluit facere, cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua

causa Christus jejunaverit, adstruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens : *Hoc genus dæmoniorum non ejicitur, nisi in oratione et jejunio.*

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet jejunasse Petrum, et jejunanti atque oranti de baptizandis gentibus revelatum mysterium; nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum jejunant, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses cum jejunaret, Legem accepit. Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonum, futurorumque temporum vidit negotia. Aut quæ nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum scriptura dicat : Jejunium, et eleemosyna a peccato liberat!

17. Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus et bibamus.* Quos bene irridet Apostolus dicens : *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus et bibamus; cras enim moriemur*, hoc est : Quid mihi profuit usque ad mortem contentio, nisi ut hominem redimerem meum? Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus et bibamus: non amittamus fructum præsentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum ergo est cibis et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

18. Denique Epicurei dicunt adsertores voluptatis, quia mors nihil ad nos; quod enim dissolvitur, insensibile est : quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere, nec animæ fungi, sed carnis solius munere, qui secessione animæ corporisque dissolvi munus suæ vitæ omne existiment, perire merita virtutum, atque animæ omnem vigorem, totos se deficere cum corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animæ, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem et ossa considerare debeant, quæ post mortem supersunt : secundum veram autem adsertionem negare non debeant resurrectionis gratiam?

19. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens : *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote juste, et nolite peccare*; ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

20. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, et epicuream probemus sectam sequi : aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut Demarchus adserit, quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas quærunt. Succo solo et pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt : Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

21. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Si quidem et illi, quod malæ causæ habent, se adsertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis : Dum studemus delectationi per-

epulas et cantus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

22. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ut non præterierit eos, quos Apostolus redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit : Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo; et quidam dicebant : *Quid sibi vult hic seminiverbius? Alii autem : Novorum dæmoniorum videtur pronuntiator esse.*

23. Ex hoc tamen numero non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius areopagites cum Damari uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum et eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos adquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo? Quod adserunt baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant : virgines oportere nubere, filios facere : similiter et viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertæ sint; etiamsi se continere possint, errare eas quæ nolint iterare copulam.

24. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem : et exspoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere : nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamus irrationabiles ritus ferarum?

25. Quamquam multa genera sint animantium, quæ amisso pari, concubitu indulgere nesciant, et tamquam solitariæ vitæ ævum exigant : plurima quoque herbis vescantur simplicibus, nec alias, nisi fonte puro sitim restinguere noverint : canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos, ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutæ non prævaricari bestiæ?

26. Quid autem pulcrius abstinentia, quæ facit etiam juventatis annos senescere; ut fiat morum senectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior ætas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, irriguoque fontis. Exterior ignis aquæ infusione extinguitur, non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem fœnum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur : ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur : cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit. Utamur ergo temperantiæ naturali cibo, utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait : *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates.* Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum collyridam * et vas aquæ reperit; et ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit. Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam non vinum bibebant. Daniel et Hebræi pueri patrio cibo, et aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci.

29. Et quid de viris loquar? Judith luxurioso Holophernis haudquaquam in-

* Græcis κολλύρα et κολλυρίς panis est subcinericius.

flexa convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiæ suis manibus occidit. Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiorem viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis. Anna octoginta quatuor annos in viduitate sua jejuniis et obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit, quem Johannes abstinentiæ magister et quidam novus terrarum Angelus annuntiavit.

30. O stultum Elisæum, qui silvestribus grumis et amaris pascebat prophetas! immemorem Scripturarum Esdram, qui memoria Scripturas reddidit! insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis; si nihil prosunt jejunia!

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quæ si deferas cum humilitate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino loquutus est, ossa tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius. Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut sit in te sobrietatis ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta : *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est!*

32. Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum temperantia; sed etiam illa quæ concupiscentiæ. Denique scriptum est : *Post concupiscentias tuas ne eas, et a voluptate tua vetare. Si dederis animæ tuæ concupiscentiam, gaudio eris inimicis tuis;* et infra : *Vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes.* Unde et Paulus etiam in ipsis conjugiis temperantiam docet; EST ENIM velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem Apostolicam prævaricatur.

33. Quid autem loquar quanta sit virginitatis gratia, quæ meruit a Christo eligi; ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus, habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero, genitalis tamen septum pudoris, et intemerata virginitatis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium dominus adsumeret. Per virum autem et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ sacrum deferrent jejunium; nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam et ipso adspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis loquutus est sanctus Apostolus : *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino.* Præceptum non habet, consilium habet; non enim præcipitur, quod supra legem est : sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia : nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus dicit : *Consilium do;* isti dissuadendum putant, ne qua studeat virginitati.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus,* inquit, *clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus.* Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus;* quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus;* eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiæ, quæ inviolata custodiat integritatis signacula : in quo fonte imago Dei luceat;

quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus, virginem castam adsignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis; ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiæ in illius plebis consignare possit integritate.

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus*, inquit, *est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo*. Et addidit: *Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu*. Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinæ munita protectionis nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, præceptum adstringit invitos. Si qua ergo sequuta fuerit consilium, et eam non pœnituerit, adquisivit utilitatem: si quam vero pœnituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: et ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Itaque tamquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium: *Qui infirmus est, olera manducet*, accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem virtutis cibum expetat. Meritoque adjunxit: *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincta est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus liberata est: cui vu't nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim, et ego Spiritum Dei habeo*. Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia, et quæ meliora sunt, suadere; quæ tutiora, demonstrare.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris prætendere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior: sed confragosa et aspera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiæ locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: *Locus* enim *in quo tu stas, terra sancta est*; nemo enim stat, nisi qui fide stat, nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic sta mecum*. Utrumque ad Moysen a Domino dictum est, et: *Ubi tu stas, terra sancta est*; et: *Hic sta mecum*, hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fecunda sanctitatis, et opima virtutum messibus.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui, ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccata consumam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fugate ab Ecclesia quærentes prædam tollere. Non sit in vobis desidia, non sit pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis sedere; scriptum est enim: *Non sedi in concilio vanitatis*. Nolite audire detrahentes de proximis;

ne dum auditis alios, provocemini; ut et ipsi derogetis proximis, et dicatur unicuique vestrum : *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas.*

44. Sedentes detrahunt, stantes autem Dominum benedicunt, quibus dicitur : *Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini, qui statis in domo Domini.* Qui sedet, ut de corporeo usu loquar, quasi otioso resolvitur corpore, atque intentionem mentis relaxat. Stat autem speculator providus, explorator impiger, pervigil custos, qui prætendit in castris. Bellator quoque strenuus ante exspectatum stat in agmine, qui vult adversarii consilia prævenire.

45. Qui stat, *videat ne cadat.* Qui stat, obtrectare nescit; otiosorum etenim fabulæ sunt, quibus obtrectatio seritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta : *Odio habui congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo.* Et in trigesimo sexto psalmo, quem præceptis refersit moralibus, in principio statim posuit : *Noli malignari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem.* Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam : sed absconditam malevolentiam. Difficilius autem caventur occulta, quam quæ sunt cognita. Unde et Salvator noster a spiritibus malignis cavendum admonet, quod nos blandarum specie voluptatum capiant, cæterarumque rerum simulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad superbiam potentiæ lenocinia prætendunt.

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido et pacifico judicio præferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et qui medeatur omnibus : Etenim *mansuetus homo, cordis medicus est.* Cujus se medicum etiam Dominus in Evangelio loquutus est, dicens : *Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent.*

47. Bonus medicus, qui infirmitates nostras suscepit, sanavit ægritudines; et tamen iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem : sed qui loquutus est ad eum, Pater dixit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sicut et alibi dicit : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suæ preces et supplicationes Deo Patri cum magna voce et lacrymis offerret : et ex iis quæ passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis.* Denique consummatis passionibus, tamquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

48. Ideo et Aaron sacerdotem ipse elegit, ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote præponderaret, sed gratia Dei, non voluntaria oblatio : nec propria adsumtio, sed cœlestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus : quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium.

49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret hæredes, quam justitiæ consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri Testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit; hoc enim habet nominis interpretatio; *sine patre, sine matre, sine generationis enumeratione, neque initium dierum, neque finem vitæ habens* : quod et ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc virginis Mariæ partu ignoravit; ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ auctor omnibus est? *Ipse principium et finis omnium.* Sed refertur et ad exemplum, ut tamquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum prærogativa.

50. Sit in eo fides, et morum matu-

ritas : non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit, et patientiam possident repromissiones Abrahæ, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens : *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus.*

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; ut mortem statueret, ne plures perirent. Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. Pietas meritum adjuvit; quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

52. Discant igitur dissidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare. Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensionem hiatus terræ absorbuit? Nam cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos quinquaginta viros adversus Moysen et Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes : *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, et in ipsis Dominus.*

53. Unde iratus Dominus loquutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus, et sanctos adduxit ad se : et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, et incensum ponerent Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

54. Et dixit Moyses ad Core : *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, et adduxit vos ad se; ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini?* Et infra : *Quæritis sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata ad Deum?* Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ extiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei : propterea totum populum metus ingens corripuit, pœnæ terror involvit universos. Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem haustu, nec cœlum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.

56. Cessavit pœna, non cessavit malitia : ex hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Qua indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primo precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron maluisset ingratos majore veniæ pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria, quæ cum fratribus pede transmeaverat freta maris, quia Æthiopissæ mysterium adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, lepræ maculis inhorruit; ut vix tanto esset absoluta contagio, nisi Moyses rogasset. Quamvis ad typum Synagogæ illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopissæ istius, id est, Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans, quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiæ suæ lepra, secundum quod legimus, quia *cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret.*

58. Et ut advertamus qui in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis quas Moyses per Tribus acceperat et recon-

diderat virga Aaron floruit; atque ita divini judicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi prærogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissæ sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur? Nec otiose prope exitum vitæ Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus senior, sacerdotalis longævæ infidelitatis vetustate cariosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiæ reformatus in studia fidei et devotionis, emortuum jam tot sæculis rediviva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud significat, quod post defunctum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis filium ejus indueret Eleazarum; nisi ut cognosceremus quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus: ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus? Supplicaturus enim pro populo, eligi a Domino, et probari debet a sacerdotibus; ne quid sit, quod in ipso graviter offendat, cujus officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim mediocris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem? ut sit promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat: sit quidam lituus plebis excitandæ ad devotionem, mitificandæ ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est: Adsuesce unus esse; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamdem servans semper imaginem quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi exæstuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor? Sed esto, sit naturæ irasci, aut plerumque causæ; hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino raptari furore, ut non norit mansuescere, clamores non serere, nec acerbare familiare jurgium; scriptum est enim: *Vir iracundus effodit peccatum.* Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulcre David ait: *Irascimini, et nolite peccare.* Non iram imperat, sed indulget naturæ: quam homo prævenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum præter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia et episcopum esse oportet irreprehensibilem; et alibi ait: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum.* Nam quomodo conveniunt sibi dispensantis misericordia, et cupientis avaritia?

62. Hæc posui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui *unius uxoris virum* præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est), sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suæ gratiam: neque iterum ut filios in sacerdotio creare Apostolica invitetur auctoritate; habentem enim dixit filios, non facientem, neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumentantur, unius uxoris virum dici post baptismum habitæ; eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo adferebatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia: sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvitur: nulla enim culpa con-

jugi, sed lex est. Quod legis est igitur non remittitur, quasi culpa : sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens : Si quis sine crimine est, unius uxoris vir. Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipendi : qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres in concilio Nicæni tractatus addidisse, neque clericum * quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem adstringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia; nam qui alios præceptis suis ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire.

65. Quam resistebam ne ordinarer! postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit præscriptio, prævaluit impressio **. Tamen ordinationem meam occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus prohibetur ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est : si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ? Hæc enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit; ut et in civitate positus instituta monachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, et ad normam integritatis juventutem adstringat, et versantes intra urbem abdicet usu urbis et conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, Johannes Elizabeth, qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti in solitudinibus errabant, inter alta et condensa montium, invia rupium, speluncarum horrida, fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur, jejunio alebantur tamquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli regnis prævaluerunt, et captivitatem decusso jugo contemserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis extinxerunt, hebetarunt flammas, obtuderunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora; et ubi infirmiores fieri æstimabantur, ibi fortiores reperiebantur : non refugiebant ludibria humana, quia cœlestia sperabant præmia : non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

68. Hos sequutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque exsilii duram præoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctæ memoriæ Dionysio, qui posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Ecclesia majore, triumphabant de imperio; quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus militaris manus, armorum strepitus extorquere non potuit fidem, subegerunt bestialis animi feritatem, quæ nocere sanctis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes.

* Vocem *clericum*, ad diaconos et subdiaconos restringi constat. Cæterum canon ille de quo loquitur Ambrosius in canonibus Nicæni concilii non reperitur.

** *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio : *impressio* autem vis est atque impetus popularis.

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam : sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides : non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur cœleste domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, et possidentes omnia. Quocumque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumtum, opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis. Evaserunt de infirmitate fortes. Non exspectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames : non adurebat eos torrida æstas, quibus refrigerabat æternæ spes gratiæ: non frangebant glacialis plagæ frigida, quibus ferventi spiritu vernabat devotio : non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat : non desiderabant redimi a morte, qui præsumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret; ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret : meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis; ita beatus Dionysius in exsilii locis priori * martyribus titulo vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in sancto Eusebio monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in adtentiore christianorum devotione præstantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? Ista ad commoditatem et moralitatem ** disciplina, illa ad abstinentiam adsuefacta atque patientiam : hæc velut in quodam theatro, illa in secreto : spectatur ista, illa absconditur. Ideo bonus athleta ait : *Spectaculum facti sumus huic mundo et Angelis.* Dignus sane qui spectaretur ab Angelis, cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret; cum certaret, ut in terris vitam Angelorum institueret, in cœlo nequitiam Angelorum refelleret : colluctabatur enim nequitiis spiritalibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in stadio, illa in spelunca : hæc adversus confusionem sæculi, illa adversus carnis appetentiam : hæc subjiciens, illa refugiens corporis voluptates : hæc gratior, illa tutior : hæc se ipsam regens, illa semetipsam coercens : utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi, quia perfectis dictum est : *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Sequitur ergo Christum, qui potest dicere : *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus.*

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Hierusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam cariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu.* Denique circumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum : ita fides promta dura sui censor est!

74. Hæc ergo dimicat, illa se removet : hæc illecebras vincit, illa refugit : huic mundus triumphatur, illi exsulat : huic mundus crucifigitur, vel ipsa mundo, illi ignoratur : huic plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

75. Denique ipse Elias, ut confirmaretur verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath. Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias et exsurrexit, et iterum in virtute escæ intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in spelun-

* *Priori*, id est potiori, quod nempe diuturni exsilii labores ac molestiæ cruento sed brevi martyrio præferantur.

** *Commoditatem*, qua nimirum proximorum necessitatibus inserviat, et se accommodet. — *Moralitas* vero hic idem est ac morum facilitas.

cam, et requievit ibi; et sic postea missus est, ut ungeret reges. Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

76. Johannes quoque in deserto adolevit, et Dominum baptizavit; et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliæ habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati præterivimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, ad vesperam carnes. Non immerito mane panis adferebatur; quia confirmat cor hominis. Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quæ legis, quia Chorath intellectus est; Choreb omne cor *, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctæ legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui lætificat civitatem Dei. Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena; quia adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere*. Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur; quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est; sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ, flumina intellectus, flumina cogitationis, flumina spiritalia: quæ tamen perfidiæ aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judæi. Pascebant corvi, quem genus regale illud et nobile persequebatur. Quæ est Jezabel, quæ persequebatur, nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legimus, *pullis corvorum invocantibus eum*? Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, et ad illum cognitionis sacræ fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quæ scripta sunt. Dat ei succum fides nostra, dat ei alimentum noster profectus: mentes ille nostras sensusque pascitur, in nostro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judæorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur Apostolico. Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: *Exitu matutino et vespere delectabis*; et infra: *Parasti cibum illorum; quia ita est præparatio ejus*.

82. Sed satis de magistro dictum puto, nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Hæc nempe Angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum: student lectioni, vel operibus continuis mentem occupant, separati a cœtu mulierum, sibi ipsi invicem tutam præbent custodiam. Qualis hæc vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate,

* חרב, *hrb*, vulgo explicatur siccitas, desolatio, gladius. Sed ערב, *árb*, unde Arabia, interpretatur mixtio, vesper, desertum, et *corvus*, qui et ipse ab hebraïca voce dubio procul ducit etymon.

levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio : non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas adspiret, si vos donetis invicem vobis, si quis ab altero se læsum putat. Non enim hæc sola est forma justitiæ, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te læserit. Lædimur plerumque fraude alterius, dolo proximi : numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet vacare, nec improbitatem improbitate refellere. Quæ enim virtus hoc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est : nihil autem interest cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum vindicandi studio, an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat; ideoque tibi dictum est : *Noli malignus esse inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem*; et supra idem ait: *Odio habui congregationem malignantium*. Omnes utique complexus est, nullum excepit : malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

84. Quæ autem melior forma quam justitiæ divinæ? Dicit enim Dei Filius : *Diligite inimicos vestros*. Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium caritatem imperet. Et quoniam in veteri Scriptura dixerat : *Mihi vindictam, et ego retribuam*, in Evangelio ait orandum pro iis qui læserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit : vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis nostro vitio adversa accidant. Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinemus negotia, quæ neque fructum habent, et impedimentum adferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri pœniteat, aut facti : Prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui; numquam enim pœnitere solius est Dei. Quis vero justitiæ fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quæruntur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi et dives et pauper, servus et liber, Græcus et Scytha, honoratus et plebeius, omnes in Christo unum sumus?*

86. Nemo præsumat, quia dives est, plus sibi deferendum. Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est; fideli enim totus mundus divitiarum est. Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hæreditatem, quæ pretiosior est mundo? *Sanguine pretioso redemti estis*, omnibus utique non solis pecuniosis dictum est. Sed si vultis divites esse, sequimini dicentem : *Sancti in omni conversatione estote*. Non solis divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit : Et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis : sed *in timore*, inquit, *hoc incolatus vestri tempore conversamini*. Tempus accepistis hac in terra, non perpetuitatem : ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere; quia omnia illa hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ? *Non auro vel argento*, non possessionibus, non sericis vestibus, *de vana vestra conversatione redemti estis : sed pretioso sanguine Christi Jesu*. Ille ergo dives est, qui fuerit hæres Dei, Christi cohæres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire : *Iste pauper*

clamavit, et Dominus exaudivit eum. Noli inopem refutare : et Christus pauper factus est, cum dives esset : sed propter te pauper factus est; ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te adtollere : sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit : *Argentum et aurum non habeo.* Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum, inquit, et aurum non habeo :* non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum. *Argentum et aurum non habeo*, sed fidem habeo. Satis dives sum in nomine Jesu, quod super omne nomen est. Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero : sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, et dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam : *Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta.*

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu : NON CENSUS divitem, sed animus facit.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter; satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito invenias, quod abundet : cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. NON ERGO naturæ paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque adquisierit, plus sitit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

91. Quid quasi necessarium quæritis cumulum divitiarum? NIHIL TAM necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? Non corporis venter insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit? Numquid caro fidem impedivit? Numquid caro aliquid tamquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam frugalitatem, qua exuitur onere, induitur salubritate; quia sollicitudinem deponit, adsumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique *redemtio animæ viri, divitiæ ejus*; quoniam qui pauperi donat, redimit animam suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum : qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est : *Possessio divitum civitas firmissima.*

93. Quæ est ista, nisi Hierusalem, quæ in cœlo est, in qua regnum est Dei? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit : *Portio mea Dominus.* Non dicit : Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit : Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; hæc est enim justo portio. Non dicit : Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est : *Invenimus eam in campis silvæ.* Non dicit : Portio mea greges equorum : *Mendax* enim *equus ad salutem.* Non dicit : Portio mea armenta boum, asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum : et in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi : et illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, et ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum*; cujus in humilitate judicium exaltatum est. Bene ait : *Coram tondente*, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce : qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicumque ergo dicit : *Portio mea Dominus.* Non avarus dicit; quia venit avaritia, et dicit : Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus : Portio mea Christus ; quia

venit luxuria, et dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te addictum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia carius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te judicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus;* quia venit libido, et dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: Portio mea Christus; quia statim irruit in eum nequitia mali, et dicit: Fallit te, Domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum, quia cum Judas panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit: tecum epulatur, et mecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, sequutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntatis, quæ solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus.* Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemtionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc sequuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam: et quas prædicamus in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Festinantes patres agnum manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra: contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari; cavendum est enim ne et illum non teneas, et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius: et una hora totius vitæ portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire; ne subjaceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo; quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit et juventus senescere moribus, et senectus virere operibus. Neque enim emendationem morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem adtollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit non ætatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii: immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit primatus benedictionis; quia maluit cibum accipere, quam quærere. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est: *Date locum iræ;* ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te removere culpam, si cedendum putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris longinqua petiit. Et cujus matris? Rebeccæ utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? Amabat mater filium; maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit, juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio,

sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque istis elatus est, cum fratri occurreret : sed humiliatus adoravit, non utique illum immitem, illum furibundum, illum degenerem; sed eum quem in fratre considerabat. Ideoque adoravit septies, numero scilicet remissionis *; quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi. Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo : *Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies?* Vides quoniam peccatorum remissio, typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et præcepit ut et ipsi adorarent super terram? Non utique ut elementum, quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut præruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo : sed ut carnem præsidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens : *Non solum septies, sed etiam septuagies septies.*

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob. Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens : *Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi : ego autem orabam;* et cum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur; ut suo telo vulnerentur : *Maledicent*, inquit, *et tu benedices.* Ambienda hominum maledictio, quæ adquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, carissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est, et vos egredimini de hac terrena civitate; quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis : *Nostra autem conversatio in cælis est.* Ideo Jesus exivit de civitate; ut vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis. Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum quando loquebatur cum Deo : et hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur, corpora autem extra castra comburebantur; quia nemo intra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam, Christum hospitio suscepit, filium Sarra meruit effœta jam senectute : Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem. Et tu potes suscipere Angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolamini in luctu positos : *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii.* Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite de laborantibus tamquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat : regendam se præbeat, non coercendam. Indigna est conjugio, quæ digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vitæ honoret, participet ut cohæredem gratiæ.

108. Matres, ablactate filios, diligite eos : sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longævum in hac terra; et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

* Septenarium remissionis numerum propter sabbati diem ac Jubilæi annum vocat S. Doctor.

109. Maria mater Domini ante crucem filii stabat : nullus me hoc docuit, nisi sanctus Johannes evangelista. Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cœlum tenebris obductum refugisse solem, in paradisum latronem, sed post piam confessionem receptum. Johannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putans quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur. *Ecce*, inquit, *filius tuus... Ecce mater tua*. Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ : quod non atramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*.

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis filii vulnera, quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per filii mortem mundi redemtionem aula regalis, etiam sua morte putabat se aliquid publico addituram muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemtionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit. *Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber*. **Suscepit quidem affectum parentis, sed non quæsivit alterius auxilium.**

111. Hanc imitamini, matres sanctæ. quæ in unico filio dilectissimo tantum maternæ virtutis exemplum edidit; neque enim vos dulciores liberos habetis, neque illud Virgo quærebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse memineritis. Servi quoque dominis servite cum voluntate ; etenim unusquisque quod natus est, patienter debet suscipere : nec solum bonis, sed etiam asperis obedite dominis. Nam quæ est vestræ servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo? Sed si etiam asperos promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a judicibus : sed illa merces est: si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu, etiamsi difficilibus serviatis dominis, cum patientia mercedem habebitis. Siquidem ipso Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suæ affixit cruci : ut qui illum imitatus fuerit, peccata sua sanguine suo diluat.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinæ, fidelitas sine hæresis temulentia. Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

SECUNDA CLASSIS,

QUARUM SCRIPTIONIS TEMPUS EFFUGIT EPISTOLAS COMPLECTENS.

EPISTOLA LXV.

Irenæo roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat; respondet manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc præsens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem exstitisse figuram sapientiæ, quæ verus animarum cibus est, et cujus subtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie pluit de cœlo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud manna hodie plerisque in locis invenitur: sed nunc non est tanti res miraculi; quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de cœlo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus? Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt: hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum.

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiæ, quæ ingeniosis et quærentibus de cœlo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei. Qui curiosior fuerit, quærit quid sit istud quod melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei: *Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare.* Quid sit iste panis, audi: *Sermo,* inquit, *quem ordinavit Deus.* Hæc ergo ordinatio Dei, hæc alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco, et mulcens tamquam favo quodam, ita diversarum virtutum suavitate et sermone sapientiæ: *Favi enim mellis sermones sunt boni,* sicut scriptum est in Proverbiis.

3. Cur autem minutum sit, causam accipe; quia et granum sinapis minutum est, quod comparatur regno cœlorum: et fides quæ sicut granum est sinapis, potest montes tollere, et jactare in mare. Et *fermento simile est regnum cœlorum, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus, donec fermentetur totum.* Et Moyses caput vituli aurei comminuit sicut pulverem, et misit in aquam, et dedit populo bibere (incrassatum enim erat cor eorum perfidiæ immanitate) ut emolliretur *, et fidei sumeret subtilitatem. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, adsumetur ea autem quæ male emoluerit, derelinquetur.

4. Emole ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima quæ Christi in se caritatem excitat, quam mirantur adscendentem virtutes cœlorum; quod sine offensione adscendat, et ex hoc mundo adscendat cum lætitia et jucunditate: sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, fragrans odorem resurrectionis piæ, et suavitatem fidei,

* Mallemus scriptum, ut emoleretur; nam subtilitas comminuendo potius, quam emolliendo efficitur, et subjectum mulieris, quæ bene moluerit, exemplum favet: attamen reclamant mss. et editiones. Hæc editores Benedictini. Nobis autem prorsus errare videntur nimio plus subtiles viri. Namque hic agitur non de subtilitate cordis, sed certe fidei, quæ est semen cordis; fitque comparatio animi infidelis cum terra pingui et duriore, quæ ad excipiendum granum humore et mollificatione opus habet. Alioquin dixisset S. Doctor Moysen pro mola adhibuisse id ipsum quod emoluerat, quod absonum plane et incohærens foret.

sicut habes scriptum : *Quæ est hæc, quæ adscendit a deserto, sicut vitis propago fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti?*

5. Pulcre subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione ; quia in Exodo subtile legimus, et ex multis compositum thymiama illud esse incensum propheticum, quod est sanctorum oratio ; ut dirigatur in conspectu Domini, sicut et David dicit : *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo.* Denique græcus Καθευθυνθήτω ἡ προσευχὴ μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιον σου dixit. Et in Apocalypsi Johannis legimus quia *stetit Angelus ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt ei thymiamata multa de orationibus sanctorum omnium. Et adscendit,* inquit, *fumus thymiamatum orationum sanctorum de manu Angeli in conspectu Dei.*

6. Et umbilicus animæ ac venter subtilis est illius, quæ adscendit ad Christum ideoque laudatur voce sponsi dicentis : *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto, venter tuus acervus tritici minuti inter lilia.* Est enim in omni doctrina tornatus, et potus spiritalis non deficiens plenitudine, et cœlestium secretorum cognitione. Venter quoque animæ mysticus, sicut umbilicus, quo ventre non solum fortem cibum sumit quo corda firmantur ; sed etiam suavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortasse hoc docuit Moyses multis orationibus et piis illud mitigandum sacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum se Dominus sancto revelaret Eliæ, vox auræ tenuis præcessit, et statim se ei Dominus revelavit ; ut cognoscamus ea, quæ corporea sunt, crassa esse et pinguia : ea quæ spiritalia, mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. Denique et spiritus sapientiæ subtilis et mobilis legitur in libro Sapientiæ, quia est in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, et mobilis : qui sermones suos molat prius, ne quid offendat vel in sensu, vel in alloquio. Denique Babyloni illi, cum destruetur, dicetur . *Et vox molæ non audietur in te amplius.*

8. Hoc igitur manna subtile erat, et ad diem colligebatur, in diem alterum non servabatur ; eo quod inventa sapientiæ in tempore sint gratiora, nec tam miranda quæ spatio temporis reperiuntur, quam illa quæ præsentis funduntur ingenii vivacitate : sive quia futura revelantur mysteria, eo quod servatum manna usque ad solis exortum, esui jam esse non posset, id est, usque ad Christi adventum habere gratiam : oriente autem justitiæ Sole, et splendidioribus Christi corporis et sanguinis sacramentis refulgentibus, cessarent inferiora, perfecta illa sumenda populo forent. Vale, et nos dilige ; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXVI.

Simplicianum cur hostiarum sanguis partim super altare, partim in crateras infunderetur, scire cupientem Ambrosius honorifice alloquutus, per cruoris partem, qua perfundebatur altare, mysteriorum cognitionem : per eam vero, quæ in crateras immittebatur, morum scientiam significari docet. Subdit insuper adventum Christi, qui utraque disciplina nos erudivit, quique proprio sanguine omnes redemit, in eodem sacrificio figuratum.

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. Motum te, cum legeres, significasti mihi, quid sibi velit, quod Moyses post oblatum sacrificium, et immolatas Domino salutares hostias, dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit. Sed quid est, quod ipse dubites, et a nobis requiras ; cum fidei et adquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris, et quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris, acri præsertim ingenio etiam intelligibilia complectens ; utpote qui etiam philosophiæ libros, quam a vero sint devii demonstrare soleas, et plerosque tam inanes esse, ut prius scribentium in suis scriptis sermo, quam vita eorum defecerit.

2. Tamen quia collatio sermonis, ut pecuniæ, magno est usui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam

mirabilis sit ista sanguinis divisio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem sapientiæ disciplinam videtur significare, pars mysticam. Illa quæ in crateras mittitur, moralis est : hæc quæ ad altare effunditur, mystica; eo quod divino munere et adspiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia et fidei plena de Deo sentiant.

3. Denique qui loquuti sunt de ejus majestate, et de cœlestibus, vel apostoli, vel sancti prophetæ, nonnisi ex revelatione demonstrata sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus et raptum se in paradisum, et audisse se verba, quæ non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est : Stephanus quoque vidit cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem : et David propheta vidit sedentem. Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis et prodigiis, quæ fecit in terra Ægypti.

4. Mystica ergo Deo libatur, qui splendore divinæ sapientiæ, cujus pater et genitor est, inflammat animæ vigorem ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Johannes, ut de principali illo secretoque sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, et suo adsignare ingenio reformidabat. Sed et ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens : *Accipite Spiritum sanctum;* quo declaravit se esse, qui Moysi dixerat : *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Ergo hæc sapientia divina, inenarrabilis, impermixta atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

5. Illa autem moralis sapientiæ disciplina est, quæ mittitur in crateras, et ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, et aliæ partes convenientes muneri; oculi enim visum recipiunt et ministrant, auditum aures, odorem nares, ora gustatum, et cætera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiæ, effundit sanguinis sui partes; ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, et faciat rationabiles.

6. Denique ubi Legis præcepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcæ testimonii, vel candelabri, vel thymiamaterii loquuturus, immolavit hostias et libavit, sanguinis partem affundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus.

7. Fit ergo divisio mysticæ illius, hoc est, divinæ moralisque sapientiæ. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum : λόγος autem verbum Dei validum et acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animæ, virtutes quoque distinguit et dividit; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

8. Et quia nihil præ cæteris in Lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semet ipso obtulit, atque in suo immolavit corpore : quod primo moralem in Evangelio, sed etiam in Lege docuit disciplinam, et in sua patientia atque in ipso actu et opere monstravit, tamquam in crateras, ita in mores nostros sensusque transfundens velut substantiam quamdam et vitalia ipsa sapientiæ, quibus mentes hominum vivificavit ad virtutis seminarium, et instituta pietatis : deinde accedens ad altare, effudit hostiæ suæ sanguinem.

9. Itaque sive ita hæc accipias, pius, ut arbitror, sensus est : sive secundum Salomonem velis, concurrit æque, ut quia sanguinem misit in crateras Moyses propheta, cognoscas ipsum esse sanguinem, de quo scriptum est quia sapientia miscuit in cratere vinum suum, dicens ut relinquerent insipientiam, et quærerent sapientiam. Hauritur ergo de cratere sapientia, hauritur disciplina, hauritur intellectus, hauritur correctio, hauritur vitæ emendatio, hauritur morum et consiliorum temperatio, pie-

tatis gratia, virtutis incrementum, fons ubertatis.

10. Quod vero ad altare effundit sanguinem, ut intelligas licet ablutionem mundi, remissionem omnium peccatorum. Etenim sanguinem illum ad altare quasi hostiam effundit ad multorum exhaurienda peccata. Agnus enim hostia est, sed agnus non irrationabilis naturæ, sed divinæ potentiæ, de quo dictum est : *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*. Non solum enim mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. An non tibi videtur effudisse sanguinem suum, de cujus latere supra ipsum passionis altare aqua cucurrit et sanguis? Vale, et nos parentis affectu dilige, ut facis.

EPISTOLA LXVII.

Præmissa laude epistolarum, maxime quæ de re utili instituuntur, docet per id quod Aaron mulierum inaures in vituli caput conflaverit, significari ereptum serpentinis flatibus fidei signaculum, ac præmonstratam Judæorum idololatriam : per id vero quod fractis tabulis Moyses vitulum comminuit, indicari delendam superbiam ac perfidiam : per illud tandem quod in proximum jussit sævire, nos admoneri, ut consanguineos posthabeamus religioni, et quidquid Deo in nobis resistit, præcidamus.

Ambrosius Romulo.

1. EPISTOLARUM genus propterea repertum, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, in dubium non venit : sed fit hoc usu exemploque pulcrius, si inter parentem ac filios crebra et jucunda alloquia cædantur; ut vere inter disjunctos corpore quædam imago referatur præsentiæ : his enim adolescit officiis amor, sicut tuis ad me, aut meis ad te augetur litteris. Sed hoc multo locupletius proximis tuæ dilectionis experiri cœpi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemque insurgere gladiis in necem proximi sui. MAGNUM EST enim nullum pati absentibus damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiæ. Quid igitur de eo sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

2. Cum Moyses in monte Sina Legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote ; et quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quamdiu Lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. Coactus Aaron petiit annulos eorum, et inaures mulierum : quæ tradita in ignem misit, et conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judæis et inaures abstulit; etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique et patriarcha Jacob abscondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit; ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulcre autem dixit : *Deponite annulos et inaures aureas, quæ sunt in aures mulierum vestrarum ;* non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii; qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent; quia significabatur futurum quod Hieroboam posteriore tempore hoc genus sacrilegii induceret; ut populus Hebræorum adoraret vitulas aureas : sive quod omnis perfidia similis immanitatis atque insipientiæ bestialis sit.

5. Cujus rei indignitate percitus fregit tabulas Moyses, et comminuit vituli caput, atque in pulverem redegit; ut omnia impietatis aboleret vestigia. Fractæ sunt enim primæ tabulæ; ut repararentur secundæ, quibus per Evangelii prædicationem perfidia comminuta evanuit. Sic Moyses typhum illum dissipavit Ægyptium, et altitudinem extollentem

se compressit æternæ legis auctoritate. Unde et David ait: *Et confringet Dominus cedros Libani, et comminuet eas tamquam vitulum Libani.*

6. Itaque absorbuit populus omnem perfidiam ac superbiam, ne eum absorberet impietas et arrogantia. Melius est enim, ut unusquisque prævaleat carni et vitiis ejus; ne dicatur de eo quia devoravit eum mors prævalens, sed dicatur magis: *Devorata est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Et de Domino dictum: *De torrente in via bibet;* quia acetum accepit, ut absorberet universorum tentationes.

7. Quod autem occidi fecit a proximis proximos, filios a parentibus, a fratribus fratres, præceptum evidens, quia præferenda est religio necessitudini, pietas propinquitati: EA EST ENIM vera pietas, quæ præponit divina humanis, perpetua temporalibus. Unde et ipse Moyses ad filios Levi dixit: *Qui paratus est a Domino, veniat ad me. Et dixit illis: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Imponite unusquisque gladium suum in femore suo, et pertransite;* ut contemplatione atque amore reverentiæ divinæ perimeretur omnis affectus necessitudinis. Et occisa quidem scribuntur tria millia hominum, nec numeri invidia movemur; quia melius est paucorum supplicio universos exui, quam in omnes vindicari. Neque vero aliquid durum videtur pro vindicta injuriæ cœlestis.

8. Denique sanctiora cæteris ad hoc munus eliguntur ministeria levitarum, quorum portio Deus: NESCIUNT ENIM suis parcere, qui nihil suum norunt; quoniam sanctis omnia Deus est. Est etiam ille levita verus ultor et vindex, qui carnem interimit, ut servet spiritum, qualis erat ille qui ait: *Castigo corpus meum, et servituti redigo.* Quid autem tam proximum, quam caro animæ? Quid tam proximum, quam sunt passiones corporis? Eas in se levita bonus interimit spiritali gladio, qui est verbum Dei bis acutum et validum.

9. Est et gladius spiritus, qui pertransit animam, sicut ad Mariam dictum est: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes.* Nonne caro animæ fraterno quodam copulatur consortio? Nonne etiam menti nostræ affinis et propinquus sermo est? Cum igitur comprimimus sermonem, ne multiloquio peccatum incidamus, jus germanitatis abrumpimus, et fraternæ vinculum propinquitatis dissolvimus; irrationabile quoque suum anima tamquam cognatum rationabili vigore dissociat.

10. Sic ergo Moyses docuit populum insurgere in proximos suos, per quos fides revocaretur, et virtus impediretur; ut desecaretur in nobis quidquid a virtute devium foret, confusum erroribus, vitiis innexum. Hac institutione populi meruit, ut non solum deliniret indignationem divinam, atque offensam averteret; verum etiam conciliaret gratiam.

11. Pro captu itaque nostro quid sentiremus, quoniam consuluisti, expressimus. Ipse si quid melius habes, nobiscum participato; ut ex te, et ex nobis discamus quid potius eligendum et sequendum sit. Vale, et ut filius nos dilige; quoniam et nos te diligimus.

EPISTOLA LXVIII.

Ubi ostensum est, quod Aaron filios excusanti Moyses adquieverit, innui sententiam cujusque circa proprium munus antecellere, idem locus consideratur. Inde colligitur raram esse veram pœnitentiam; ei enim officere naturam ac verecundiam, nec non affectuum velocitatem: ad hæc eam agi non posse, nisi extinctæ sint cupiditates, et vigeat amor justitiæ: propterea cassam fuisse Judæ resipiscentiam: nullam enim Deo acceptam, nisi sinceram: quæ res sub figura trium hircorum designabatur.

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. QUANTUS sit unusquisque in suo munere, exemplo debet esse lectio, quæ jure te movit, quod Moyses ille, quo nemo præsentius Deum vidit, neque surrexit amplius in Israel propheta, qui Deum facie ad faciem, sicut Moyses videret: ille qui quadraginta diebus et noctibus jugiter cum Domino fuit, cum Legem acciperet in monte: ille, inquam, cui Deus dabat, quos loquere-

tur, sermones, invenitur magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. Fuit ergo quisquam hominum Moyse prudentior et instructior? Atqui ipsum Aaron postea cum Maria circa Æthiopissæ personam legimus errasse.

2. Sed hoc ipsum diligenter discute, ubi Moyses scientia præponderet, ubi Aaron consilio. Moses magnus propheta, qui de Christo dixit : *Sicut me, ipsum audietis.* Et de quo ipse Dominus ait : *Si Moysen et prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis ad illos abierit, credent.* Ergo in causa prophetiæ præfertur Moyses sicut propheta : ubi autem causa, et munus, et officium sacerdotii est, præfertur Aaron sicut sacerdos. Tractemus ergo ipsum locum.

3. Immolatus erat hircus pro peccato, et oblatus in holocaustum. Quæsivit eum postea Moyses, et combustus fuerat : *Et iratus est Moyses ad filios Aaron Eleazar et Ithamar, qui superfuerant, dicens: Quare non manducastis, quod pro peccato immolatum est in loco sancto? Quoniam quidem sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedi manducare; ut auferatis peccatum Synagogæ : et intus manducandum esse, sicut mihi præceptum est*, ait. Cum ergo iratum eum vidisset Aaron, placide respondit ei : *Si hodie obtulerint pro peccato suo holocausta sua contra Dominum, et acciderint mihi talia; manducabo quod pro peccato obtulerunt hodie? Numquid placebit Domino? Et audivit Moyses, et placuit illi.* Quid ista significent, consideremus.

4. Nihil peccare solius est Dei : emendare sapientis est, et corrigere erratum, et pœnitentiam gerere peccati. Id tamen est difficile in hac vita hominum. Quid enim tam rarum, quam ut invenias virum, qui se ipsum coarguat, et factum condemnet suum? Rara itaque confessio de peccato rara pœnitentia, rara in hominibus verbi ejus adsertio. Repugnat enim natura, repugnat verecundia : natura, quia omnes sub peccato; et qui carnem gerit, culpæ obnoxius est. Ergo repugnat natura carnis et illecebra sæculi innocentiæ integritatique. Repugnat etiam verecundia; quia erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum præsentia magis, quam futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, et nuda culpæ sine ullo sui pudore discederet : sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis prævenit, et flamma quædam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam; præponderant enim futuris præsentia, et violenta moderatis, et plura potioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus læta, et illecebrosa rigidioribus, et præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quæ ad nocendum occasiones suggerit; quia *veloces pedes ejus ad effundendum sanguinem :* lenta autem virtus omnis et diuturna cunctatrix, ante judicat, et adorienda inspicit. Ita mens boni, speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum : iniquitas vero opere cogitationi antevertit. Pigra igitur et verecunda est pœnitentia; quia premitur, et revocatur præsentium pudore; solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus, et ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter hæc spei et virtutis molimina præcurrit impudentia, et specie præsentium pœnitentia excluditur, et tamquam exuritur affectus ejus, et hujusmodi aboletur intuitus. Quærit eam Lex, et non invenit; ambusta est enim fervore et fumo iniquitatis, et indignatio quædam Legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse pœnitentiam in sanctis sanctorum, sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanæ conscientiæ committendum id muneris; ne fiat error priore deterior. Vase enim fætido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri; et hoc sub conspectu Domini, cui et occulta sunt cognita? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, et injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere pœniten-

tiam? Simile est ac si quis æger se sanum simulet, magis ægrotabit: quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis; cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido, ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis, ignis alienus est omnis ardor avaritiæ. Hoc igni nemo mundatur, sed exuritur. Nam ubi iste ignis alienus est, si quis in conspectu se offerat Domini, ignis eum cœlestis absumit, sicut Abiu et Nadab, quos exussit ignis cœlestis pariter cum iis, quæ pro peccato sacris fuerant oblata altaribus. Qui ergo vult mundare peccatum suum, ignem a se removeat alienum. Illi soli igni se offerat, qui culpam, non hominem exurit.

9. Qui sit iste ignis, audi dicentem quia *Jesus baptizat in Spiritu sancto et igni*. Hic est ignis, qui siccavit hæmorrhoissæ per duodecim annos sanguinem profluentem. Hic est, qui peccatum Zachæi abstulit dicentis quod dimidium bonorum suorum daret pauperibus et si cui quidquam abstulit, redderet quadruplum. Hic est ignis, qui abstersit culpam latronis; ignis enim consumens est, qui dixit ei: *Hodie mecum eris in paradiso*. Illos itaque sanavit, in quibus simplicem et puram reperit confessionem, nihil malignum, nihil fraudulentum.

10. Denique Judas ad remedium pervenire non potuit, cum diceret *Peccavi quod tradiderim sanguinem justum;* quia alienum ignem volvebat in pectore suo, qui eum inflammavit ad laqueum. Indignus enim remedio fuit, quia non in intimo mentis conversus ingemuit, nec sedulo gessit pœnitentiam; tantæ enim pietatis est Dominus Jesus, ut et ipsi donaret veniam, si Christi exspectasset misericordiam.

11. Hanc ergo culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert, et adhuc in studio delinquendi est. Non enim possunt epulari in eo quod plenum fraudis, et serpentis interius cicatricis est; cibus enim sacerdotis est in peccatorum remissione. Unde ait princeps sacerdotum Christus: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei, qui in cœlis est*. Quæ est voluntas Dei, nisi ea: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris?* In illo ergo subdolo cibus nullus est. Denique nec ipse epulandi suavitatem capere potest, in quo non sincera et pura conscientia est; amaritudo enim fraudis epulandi suavitatem obducit: nec permittit mala conscientia, ut reficiat et pascat obnoxium animum pœnitentia.

12. Ideo ergo talis affectus, talis petitio, talis pœnitentia non est usui aut voluptati sacerdotibus. Meritoque hircus ille, qui pro peccato oblatus est in holocaustum, quia non fuit sincera hostia, exustus est; quia in ejus sacrificio ignis alienus repertus est. Non est itaque complacitum et acceptum sacrificium Deo; non est enim acceptum, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis et veritatis probatum.

13. Ideo et alibi legis duos hircos, unum in quo sors Domini, alterum transmissionis; illum in quo sors Domini offerri atque immolari pro peccato illum vero in quo sors transmissionis, dimitti in desertum; ut accipiat populi iniquitates, vel alicujus peccatoris. Sicut enim duo sunt in agro, et unus eorum adsumetur, et alius derelinquetur; ita sunt duo hirci, unus qui ad sacrificium est utilis, alius qui in desertum dimittitur. Hic nulli usui, neque edendus, neque epulandus est sacerdotum filiis. Sicut enim ex iis, quæ alimentorum sunt, quod bonum est, editur: quod inutile aut malum, projicitur; ita et bona opera epulatoria dicimus, quia sunt esui.

14. Non placebit ergo Domino, si manducet sacerdos sacrificium, in quod fraus sit oblationis, non sedulæ confessionis sinceritas. Et ideo hircus iste in desertum dimittendus est, ubi erraverunt patres nostri, erraverunt in eo, et non potuerunt ad resurrectionis terram pervenire, sed interiit a terra memoria eorum. Denique quæ sint epulatoria opera, audi. *Et erunt sabbata terræ vobis escæ*. Epulatoria enim et refectoria requies in Deo, quæ facit animi tranquillitatem. Unde et nos etiam in ser-

mone requiescamus. Vale, et nos, ut diligis, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXIX.

Quidnam Deus Judæis interminatus fuerit, dicens : *Ponam cœlum æreum, et terram ferream.*

Ambrosius Romulo.

1. Cum sis in agro, miror qua ratione de me quærendum putaveris, cur dixerit Deus : *Ponam cœlum æreum, et terram ferream.* Nam species ipsa agri, et præsens fertilitas docere nos potest quanta clementia sit aeris, et cœli indulgentia, quando dignatur Deus ubertatem dare : quando autem sterilitas, quemadmodum clausa omnia, spissus aer, ut in rigorem æris solidatus putetur. Unde alibi habes quia in diebus Heliæ clausum est cœlum annis tribus et mensibus sex.

2. Significatur igitur clausum cœlum æreum esse, usum sui terris negare. Terra quoque ferrea est, cum proventus abnuit, et jacta sibi semina tamquam hostili duritia genitali excludit arvo, quæ gremio solet blandæ matris fovere. Quando enim ferrum fructificat? quando æs imbres relaxat?

3. His igitur miserandam famem minatur impiis, ut qui pietatem filiorum communi omnium Domino et patri exhibere nesciunt, careant nutrimento paternæ indulgentiæ, sit illis cœlum æreum, concreto aere, et solidato in metalli rigorem; sit illis terra ferrea, partus suos nesciens, et quod plerumque inopia habeat, discordias serens. Rapto enim utuntur, qui victu indigent; ut alienis dispendiis famem suam ablevent.

4. Jam si et offensa inhabitantium hujusmodi sit, ut divina commotione iis inferantur prælia, vere terra est ferrea, telorum segetibus inhorrens, et suis nuda fructibus, fœcunda ad pœnam, sterilis ad alimoniam. Ubi autem abundantia? *Ecce ego pluo vobis panes, dicit Dominus.* Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXX.

Roganti quare Lex viros veste muliebri, ac mulieres virili uti prohibeat; respondet a natura id abhorrere, ut ex brutis ipsis intelligitur; feminas tamen virorum, quam viros feminarum cultum sumere tolerabilius : at legem potius esse de moribus, quam de vestibus. Post quæ in eos, qui capillos crisparent, invehitur

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Pertulisti ad me quasi filius quæsivisse aliquos de te, quid sibi velit quod tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus, vel viros scilicet vel mulieres; sic enim scriptum est : *Non erit res viri super mulierem, neque induetur vir stolam muliebrem; quia immundus est Domino omnis, qui fecerit hæc.*

2. Et si vere discutias, incongruum est, quod ipsa etiam abhorret natura. Cur enim homo non vis videri esse, quod natus es? cur alienam tibi adsumis speciem? cur mentiris feminam : vel tu, femina, virum? Suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversæ vires, diversa vox est in viro et femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animantibus alia species leonis, alia leænæ, alia vis, alius sonus : alia tauri, alia vitulæ. In cervis quoque quantum distat sexus, tantum discrepat species; ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero etiam propius ad vestitum est inter eos et homines comparatio; in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminæ non item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, qui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, nocturnis vicibus solemne munus ad excitandum et canendum ministrans? Numquid illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem græco more influxit ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. Esto tamen ut illæ imitari videantur melioris sexus naturam, quid viri inferioris sexus mentiri spe-

ciem volunt? Mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ. Illic adsumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum putatur. Unde Lex dicit quia immundus est Domino omnis vir, qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de veste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. Unde et Apostolus ait, quasi interpres Legis : *Mulieres vestræ in Ecclesia taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Et ad Timotheum : *Mulier in silentio discat cum omni subjectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum.*

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria? Ergo et pariant, ergo parturiant, qui crispant comam sicut feminæ. Et tamen illæ velantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem, qui patrios usus sequuntur, sed tamen barbaros, ut Persæ, ut Gothi, ut Armenii. MAJOR QUIDEM est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant ut calamistratos et torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? MERITO ILLIC non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio, in quo evidentia naturæ magisteria sunt, dicente Apostolo : *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam nutriat ignominia est illi : mulier vero si capillos habeat, gloria est illi; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt.* Hæc sunt quæ referas requirentibus. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA LXXI.

Quemadmodum fortis animæ est in bono stare, ita debilis labi, ac resurgere. Quocirca cum in Canticis processu animæ robustioris describantur in Michææ vero prophetia lapsæ conversio; eam considerandam proponit. Præmissa igitur nominis Michææ interpretatione, miseriam peccatricis animæ exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, et quam ei Christus largitur, fœcunditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animæ pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quæ Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

Ambrosius Horontiano.

1. PROPHETÆ quidem congregationem gentium, atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verumetiam infirmarum lapsus, et rursus conversio est : ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut præclara illa et fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in Canticis canticorum beatæ illius animæ continuos processus legimus, ita in Michæa, de quo nobis propheta sermo exortus est, consideremus lapsæ conversionem. Non enim otiose te movit : *Et tu Bethleem domus Ephrata*, quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse, ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in latino habeat Michæas. Significat autem, *quis a Deo* : vel, ut alibi invenimus, *quis iste*, Morathi filius *, id est, hæredis. Quis autem hæres, nisi Filius Dei, qu ait : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; et cum ipse esset hæres, nos esse voluit cohæredes? Merito *quis iste*, non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare cœpit *in diebus Joatham, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda.* Quo ordine significatur visionis profectus; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

4. Et ideo quoniam anima afflicta sub malis ante laborabat regibus, quem processum conversionis suæ habeat,

* Morathi filius idem est ac Morasthi natus.

considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, et omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, et incursus passionum, luxuria resoluta, ac deliciis, contrita erat, ac relegata a facie Domini: *Turris ejus squallida erat*, quæ posita est, ut in Esaiæ cantico legimus, in medio florentis vineæ. Squallet etenim turris, quando vitis arescit, et ovis sua errat: regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet; nihil enim squallidius iniquitate, nihil splendidius justitia.

5. Ad hanc turrim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, et in illa ove Christi regnum redit, quod est initium; quia ipse est initium et finis, vel initium salutis: sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, et dicitur ei: *Ut quid cognovistis mala? numquid rex non erat tibi?* Hoc est, habebas regem, qui te regeret, et tueretur, deviare a justitiæ tramite non debuisti, nec relinquere vias Domini, qui tibi rationabiles sensus impertivit. Ubi erant cogitationes tuæ, ubi consilia, quibus prævidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? *Cur comprehenderunt te dolores ut parturientis*: ut parturires iniquitates, et pareres injustitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulnerat conscientiam: neque ullum gravius est onus, quam peccatorum sarcina, et pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram; ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quæ curvata erat, speciem prætendens animæ laborantis, a Christo potuit solo erigi.

6. Huic ergo animæ dicitur: *Viriliter age, et appropinqua, filia Sion, ut parturias*. Dolores enim parturientis tribulationem operantur, *tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit in æternum*. Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus; ne residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

7. Nec otiose dantur ei cornua et ungulæ; ut conterat omnes manipulos areæ, sicut vitulum Libani. Nisi enim manipuli contriti fuerint, paleæ ventilatæ, fructus apparere interiores et absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quæ partus impediant bonos! Hæc prius exstirpanda sunt; ne his fructifera internecentur animæ sata.

8. Tunc etiam illud prospicit providus animæ consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgæ; ut obedientem præceptis salutaribus præstet animam filii sui. Virga enim visitat, sicut legimus: *Visitabo in virga iniquitates eorum*. Itaque qui virga maxillam percutit Israeliticæ animæ, erudit eam ad disciplinam patientiæ Dominica correptione. Nemo enim desperare debet, quicumque corripitur atque arguitur; qui enim diligit filium, corripit. Nemo de remedio diffidat.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est: ubi crudelitas, ibi pietas: ubi pœna innocentium, ibi universorum redemtio, sicut scriptum est: *Et tu Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes Juda; ex te enim exibit Princeps in Israel*. Bethleem domus panis est: Ephrata domus furorem videntis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem, quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus: et ideo jam non domus furoris, sed domus panis; quia panem recepit eum, qui descendit de cœlo. Domus autem furorem videntis est Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos; unde *Vox in Rama audita est Rachel plorantis filios suos*.

10. Sed jam nemo timeat; quia requies illa quam quærebat David, audita est in Ephrata, inventa est in campis silvæ. Tunc adhuc silva erat nationum congregatio: sed posteaquam in Chris-

tum credidit, fructuosa facta est; quia benedicti ventris fructum recepit. Mortua est ergo Rachel parturiens; quia jam tunc quasi patriarchæ uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculæ ætati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem, mysterio posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri præstitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua et sepulta est; ut nos commortui et consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim alia interpretatione, vel fœcundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

11. Hic tamen, id est, in libro prophetico invenimus, ὀλιγοστὸς εἶ, id est, in paucioribus es. In Matthæo autem : *Et tu Bethleem domus Juda, non es in paucioribus.* Ibi domus Juda, hic domus Ephrata : in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam et Judæa interior vidit furorem, et exterior pertulit. Et in paucioribus est; quia pauci sunt, qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est, de proficientibus, quæ Christum non agnovit. Nec minima est, quæ est domus benedictionis, et divinæ gratiæ receptaculum : et in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit; in quovis minimo enim Christus aut læditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait : *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

12. Ipsam autem Bethleem esse quæ est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait : *Mortua est autem Rachel, et sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem.* In via sepultura est sanctæ Rachel, quæ typus fuit Ecclesiæ, ut transeuntes dicant : *Benedictio Domini super vos;* et : *Venientes venient in exsultatione.*

13. Omnis itaque anima, quæ recipit panem illum descendentem de cœlo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quæ habitantis in se panis cœlestis firmamento alitur, et corde confirmatur. Unde et Paulus ait : *Omnes enim unus panis sumus.* Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Hierusalem dicitur, quæ pacem et tranquillitatem habet superioris Hierusalem, quæ in cœlo est. Verus panis est, qui fractus et comminutus satiavit universos.

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. *Beth* enim domus est, *leem* panis dicitur. De aliorum traditionibus propter perfidiam Judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis præteritum putamus vel sublatum ab aliis.

15. De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro; quia vir ille levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda.

16. Egressus itaque Christus a diebus sæculi; tunc enim nobis incipit sæculum, quando dies salutis, et egressus ad currendam viam dedit Israel. *Usque ad tempus parientis.* Cui advenit Christus, advenit fœcunditas, advenit partus; sicut advenit Ecclesiæ, quæ peperit plures, quam quæ filios habebat : et peperit septem, id est, legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, et formari in ea Christus, quæ receperit adventum ejus, et pascitur in divitiis ejus; ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliæ animæ revertantur ad viam salutis.

17. *Et erit ei pax*, sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus æstimabitur et tranquillitas; cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit, cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium, cum increbruerint angustiæ, persecutio, fames, periculum, gladius. Tunc *erit*, inquit, *pax;* quia in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, neque vis tentationum nos ab ejus divellat caritate et separet. Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit : sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur.

18. Tunc illis *erit vos a Domino*, tunc requies : tunc erit anima justi, sicut *catulus leonis in ovilibus pecorum.* Quod

Evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim, quia ipse dixit : *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui.* Comprimentur enim quadrigæ ejus, irrationabiles scilicet impetus et motus istius corporis; sedabitur illud : *Foris pugnæ, intus timores;* sed ubique, id est, intus et foris, tranquillitas erit : et non erit qui respondeat et resistat bonæ voluntati; quia obedientia carnis, sublato pariete maceriæ, cum fuerint utraque unum, omnes abolebit discordias.

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, et ab illa Christi caritate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, corripitur atque arguitur quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quæ liberata a vanitatibus sæculi, in eas respiciendo reciderit : a qua non munera, non taurorum sacrificia; sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. *Renuntiatum est* (inquit) *tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino tuo.* Sed quia non servavit hæc illa infirmior anima, ideo Dominus ait : *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia?* Audiens ergo hæc propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam : *Heu me anima! quod non est plenus timoris a terra.* Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostris erroribus ingemiscens.

20. Audiens hæc anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, et unctionem lætitiæ non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum, fallaciæ, ficta officia pietatis, compositas simulationes, et inimicos sibi omnes qui in domo sunt; ideoque proximi sibi corporis motus cavendos, qui sunt graves animæ nostræ adversarii; convertitur, et de Deo sperare incipit, et intelligens vere inimicam sibi carnem existere, ait ad eam : *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi : sed resurgam; quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me.*

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quæ resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam : et inequitare, quod tradita esset in interitum carnis ; ut diversis adtereretur malis, quæ vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis; ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc : *Iram Domini sustinebo;* qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit : *quia peccavi,* sustinebo tamen, *donec justificet ipse causam meam.* Nisi enim confessa fuero, et exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata : *Educet judicium meum,* deponens indignationem ; quia satisfactum sententiæ est. *Educet me ad lumen, ut videam justitiam ejus,* et adspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meæ *inimica mea,* id est, diaboli nequitia ; *et operietur confusione, quæ nunc dicit : Ubi est Dominus Deus tuus?* Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus.

22. Et ideo non audiamus eum, quando sumus in adversis aliquibus sæculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel cæterarum necessitudinum : non audiamus, inquam, dicentem : *Ubi est Dominus Deus tuus?* Tunc ejus tentationes cavendæ sunt, cum gravis urget dolor, tunc animam ægram avertere studet.

23. Ergo anima, quæ illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in cœlo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens : *Quis Deus sicut tu, auferens peccata, et transferens impietates?* Qui non fuisti memor indignationis tuæ : sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Ægyptium plumbum, et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens pec-

cata, atque abscondens, secundum quod scriptum est : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata!* Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus. Quod ergo ait : *Auferens peccata,* ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit. Quod vero ait : *Transferens iniquitates;* eo quod confitentibus nobis lapsus nostros, et obumbrantibus eos bonæ operationis, fructu referantur in auctorem culpæ, et peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiæ spiritalis dolo se et malitia transductum probet?

24. In eo itaque gratias agit anima ista; quia et aufert Dominus peccata, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. Quod potest et ad baptismum referri, quo Ægyptius mergitur, Hebræus resurgit : et quo altitudine sapientiæ, et bonorum operum abundantia tegantur peccata superiora, per divitias misericordiæ Dei nostri, qui memor promissionis suæ, quam dederat Abrahæ, hæredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo. Tu autem, fili, qui a primo flore pueritiæ es hæres Ecclesiæ, quæ te suscepit et tenet, perseverato in proposito, memor gratiæ Dei et muneris, quod per impositionem suscepisti manuum mearum; ut et in hoc gradu sicut in ministerio sacro fidem tuam demonstres atque industriam, et exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXII.

Post varios gradus, queis anima lapsa se se reparat, supra descriptos, hic animæ fidelis a Christo susceptio, eruditio et consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animæ progressus designari

Ambrosius Horontiano.

1. Superiore epistola de ea anima sermonem contulimus, quæ itineris sui devios aliquos habuerit amfractus, ut vetus Israel secundum carnem fluctuans; quia et ipse liberabitur per Domini nostri Jesu Christi gratiam, *cum intraverit plenitudo gentium :* licet ista leviore errore conversione sese reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiæ filia nobis sermo sit, quam Dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in confusione positam; exsul enim paradisi ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque hominis? deduxitque eam in Bethleem. Jam profectus susceptæ animæ significatur, quod adscendit ad domum panis, in qua famem fidei et sterilitatem nesciat. De nostrarum animarum genere et ordine loquor, quibus nos vivimus et movemur, non de aliqua specialiter; non enim de proprietate et specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

3. Descendit in Ægyptum Christus, patrocinium et ductum nostræ animæ ferens, inde rediit in Judæam. Fuit in deserto, fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima, transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephræm, in Bethania; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit, passus est in Golgotha.

4. Omnes isti processus animæ nostræ sunt, per quos exercitata gratiam piæ institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam et Eva, in castellum relegata est, vagari cœpit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo delectu: sed tempore complacito sibi exinanivit se Dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, et veteri reformaret gratiæ. Itaque inventam recurso amfractu erroris revocavit ad paradisum, ut Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu : deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, prophetarum obscuriora ænigmata; ut disceret

prætendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitæ hujus et procellas; quia habet Christus naves Tharsis, intelligibiles scilicet, quæ percurrant mare, et ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, et in puppi tamquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari: commoto excitatur, et increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat. Transiens quoque ad gentes, hanc animam liberat, quæ Legis vinculis tenebatur; ne transiret ad nationum consortia.

6. Venit in Bethaniam, in locum obeditionis, ideo ibi mortuus suscitatur; cum enim caro subdita fuerit animæ, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi: ibi etiam se pro Dei nomine passioni dicit offerre. De loco obeditionis, ut Johannes docet, in Ephræm ducitur, id est, ad bonorum fructuum fœcunditatem: inde in Bethaniam reducitur, id est, obedientiam; semel enim quæ piæ subjectionis fructum gustaverit, servare eam, et in ea probari sæpius nequaquam recusat.

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quæ sit in templum Dei, in qua Christus habitaret. Denique sedens super pullum asinæ Dominus Jesus cum gratulatione et gaudio innocentis suscipitur ætatis.

8. Postea in paradiso verba vitæ æternæ docentur; unde etiam Dominus se permisit capi, sicut Johannes scribit Evangelista, significans animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde et latroni illi confitenti dicitur: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Ille dixerat: *Memento mei, cum veneris in regnum tuum;* Christus non de regno respondit, sed ad causam: *Hodie mecum eris in paradiso,* id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est; ut per paradisum ad regnum perveniatur, non per regnum ad paradisum.

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus; ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, mereatur incolatum paradisi: qui vero multo ante se exercuit, et Christo militavit, adquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit; habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur: *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Ex latrocinio conversus requiem habet, in apostolatu probatus accepit potestatem.

10. Hæc est anima Evangelica, hæc est de gentibus, hæc filia Ecclesiæ, longe melior e cursu, quam illa ex Judæa projecta, ad Dominum Jesum, et ad superiora se bonis consiliis et operibus adtollens, quam suscepit in Golgotha Christus. Ibi Adæ sepulcrum; ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat, qui erant a fide alieni, reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem, cur octavo die celebraretur. Deinde christianos docet in illa signum fuisse redemtionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum hæreticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos refellit, qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut et illos, qui partem corporis, quæ naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

Ambrosius Constantio.

1. Non mediocris plerosque movet quæstio, qua causa circumcisio et veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et novi Testamenti magisterio

quasi inutilis repudietur; cum præsertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandæ acceperit, qui diem Domini Jesu vidit, et gavisus est. Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinæ intenderit; et ideo veram Dominici corporis passionem in agni conspexerit immolatione.

2. Quid ergo dicemus sequutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur hæreditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora; et in ipso ortu subjiciuntur periculis, et hoc imperari oraculo; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, et oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandari.

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quæ visu inhonestior æstimatur? aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostræ generationis exordio circumcidi voluit opus suum, et vulnerari, et cruentari, et abscidi partem, quam velut necessariam, qui omnia disposuit ordinate, cum cæteris membris faciendam putavit? Aut enim præter naturam est hæc portio corporis nostri, et non oportuit habere omnes homines, quod esset præter naturam: aut secundum naturam est, et non decuit amputari, quod secundum naturæ perfectionem creatum foret; cum præsertim alieni a portione Domini Dei nostri, id præcipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenter ipse testificatus est, plures ad sacræ observantiam provocare religionis; quanto magis invitarentur, si non aliqui circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocarentur.

4. Ergo ut ad prima redeamus, et propositum persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio : una quæ irrogatur a gentilibus, altera quæ ab iis, qui de populo Dei sunt, æstimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam opprobrio et illusione dignos arbitrantur *. Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda et celebranda mysteria circumcidendos putent.

5. Denique Ægyptii, qui et geometriæ, et colligendis siderum cursibus operam intendunt suam, impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant vim suam obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suæ, purgationem quamdam vatum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non solum Ægyptios, sed etiam Æthiopum, et Arabum, et Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandæ viam servare rationis; eo quod sui corporis primitiis et sanguinis initiati, insidias dæmonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguæ partis arbitrentur consecrationibus destruendas; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacræ vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in præteritum ipse dæmonum princeps cessare suas artes erga noxiæ operationis effectum æstimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacræ initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinæ obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula æstimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die; quando incipit mater pignoris nati in sanguine esse puro, quæ ante octavum diem fertur in sanguine immundo sedere. Hæc adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur; et ideo tam-

* Judæos propter abscissum præputium a prophanis per ludibrium curtos, verpos, ac recutitos appellari solitos deprehendimus.

quam adversum dissidentes difficilior disputandi locus.

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in Dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redemti sumus non corruptibilibus argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Jesu Christi; quo utique vendente, nisi eo qui nostrum jam peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat: sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostræ liberationis erat sanguis Domini Jesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus.

9. Donec igitur hoc pretium pro omnibus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendum absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui Lege et consuetudinis ritu, sacræ præcepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, posteaquam passus est Christus Dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis singulorum circumcisione fundatur; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, et in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, et consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non serviamus peccato : *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.*

10. Quod si quis, ut Marcion et Manichæus, reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum de circumcisione celebranda edendum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur; necesse est ut is etiam Dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mundi effudit redemtione, et hodieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens : *Qui vult me sequi, tollat crucem suam, et sequatur me.* Si autem nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, et multi sanguinis se mundet effusione; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum prædicemus Dominum Jesum multi effusionem sanguinis, et totius corporis mortem imperantem?

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum et species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a cæteris nationibus. Nunc autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit, qui prærogativam divinæ meruit nuncupationis. Quid autem absurdum, si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per hæc certamina probaretur? Pulcrum etiam ut ab ipsis vitæ incunabulis insigne religionis adolesceret, et puderet unumquemque ætatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui mortem Domini circumferens, per momenta singula fronti propriæ mortis contemtum inscribit, utpote qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. Quis enim acu utatur ad præliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacræ religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timore, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judæorum, cum dolorem circumcisi corporis plagæque ferventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse : sed hoc nec cæteros deterrebat provectiori ætate robustos, et laudabiliorem faciebat eum, qui præceptis obedisset cœlestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse obstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant et martyrum mortem, per quos cumulata non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei,

circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor, major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem : et hic magis habet præmium quam ille, qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire, ut gloriaretur in Lege, et laudem ex hominibus magis quam ex Deo quæreret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem; ex parte enim debuit adsuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea, quæ quibusdam videtur inhonestior? *Ut iis quæ putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, honestatem abundantiorem circumdarent: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem haberent.* Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte, quæ ministerium errori exhibet?

16. Nunc tempus est ut et illis respondeamus, qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse : si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, et ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quæ generationibus adolescit, an contra naturam? Si enim secundum naturam, numquam igitur intermittenda est : et quomodo integritas virorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum prædicatur? Nullum ergo studium quærendæ successionis feriari debuit. Sed ipse auctor naturæ non utique generationi obsequutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, præbuit magisterium, et hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: *Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum cœlorum; qui potest capere, capiat.*

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore et anima (satis est enim interim hoc dicere, et silere de spiritu) non est in utroque idem secundum naturam : sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animæ; et quod secundum naturam est animæ, id contra naturam est corporis; ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei, quod non videtur; et quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visibili. Nihil ergo incongruum in hominibus Dei, si fiant aliqua contra naturam corporis, quæ sint secundum animæ naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant, quoniam plures crederent, si martyria non fuissent : sed præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera præmissa sunt, quia sequuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo : ita plurimorum circumcisio præmittenda fuit; quia sequutura erat circumcisio Dominicæ passionis, quam pertulit Jesus quasi Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi.

19. Hæc ideo scripsimus, ut ostenderemus quia et debuit præmitti circumcisio, quæ foris est, ut et ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quæ in occulto est, sicut Judæus præstantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est : *Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem;* et alibi : *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem;* interior est homo noster, qui est ad imaginem et similitudinem Dei factus, exterior qui figuratus e limo. Sic denique et in Genesi duas tibi creaturas hominis ostendit, secundo creatum hominem significans.

20. Sicut ergo duo homines, ita et gemina conversatio est : una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem, quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis.

Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium : non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud : *Quoniam qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo.* Nam etsi adhuc non sit adulter corporis, tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio : nam qui circumciditur, totius carnis illecebras tamquam præputium exuit; ut sit in spiritu, non in carne, et spiritu mortificet corporis sui actus.

21. Et hæc est, quæ in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in præputio erat, postea factus est in circumcisione. Sic interior homo noster, quando est in carne, tamquam in præputio est : quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esse in circumcisione, non in præputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum præputium, ubi corruptela frequentior; ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est : *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, ut flos fœni. Aruit fœnum, et flos ejus decidit : verbum autem Domini manet in æternum.* Et remanet caro, quæ videbit salutare Dei, sicut scriptum est : *Et videbit omnis caro salutare Dei.* Quæ sit ista caro, munda aures, ut intelligas.

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem cum ea, quæ foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judæus est, ipse præstat; qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, et ut catulus leonis, quem laudant fratres ejus. Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris sæcularibus, et captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, ideo plurimi, qui postea generati sunt, præferuntur; ut virtutum principatu gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, et in occulto Judæum, qui est spiritalis : spiritalis autem, utpote princeps, dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur.

23. Debuit ergo Legis mandata præscripto circumcisio, quæ ex parte erat, cessare; posteaquam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, et impleret circumcisionem Legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit : *Non veni Legem solvere, sed implere?*

24. Quamquam si diligenter intendas, et illa sit ratio, qua jam cessare debuerit præputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo : *Et dixit Deus ad Abraham : Tu autem Testamentum meum observabis, tu et semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est Testamentum meum, quod observabis inter me et vos, et semen tuum post te in progenies eorum. Circumcidetur vestrum omne masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signo Testamenti inter me et vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuæ et pecunia emtus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur : et erit Testamentum meum in carne vestra, in Testamentum æternum. Et incircumcisus masculus, qui non circumciderit carnem præputii sui octava die, exterminabitur anima illa de generatione illa; quia Testamentum meum transgressus est.* Hebræus quidem negatur habere de octavo die, sicut Aquila significat. Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judæus in littera præteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim et octavum diem, et in signo datam circumcisionem audisti : signum autem rei majoris indicium est, indicium veritatis futuræ; et datum Testamentum Abrahæ et semini ejus, cui dictum est : *In Isaac erit semen tuum.* Ergo circumcidi licuit Judæum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emtum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahæ nati, aut pecunia ejus emti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus

quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes: *Et loquutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos: Homo, homo a filiis Israel, et a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicumque fecerit holocaustum.* Ubi ergo comprehendit eos, ibi Lex eos tenet: ubi oraculo non significantur, quomodo astringi videntur? Sic habes denique: *Dic filiis Aaron*, quando de sacerdotibus dicit. Habes, quando et de levitis dicit.

26. Ergo omnifariam claret etiam secundum litteram Legis, quamquam Lex spiritalis sit, et secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse nationum populos, sed ipsam circumcisionem in signo fuisse, donec plenitudo gentium intraret; et sic omnis Israel salvus fieret, circumcisus corde, non exigua membri unius parte. Ergo satis et excusata a nobis, et exclusa est Judæorum manens hodieque circumcisio.

27. Quod autem reprehensioni eam dicunt fuisse, vel esse gentilibus, primum non habent reprehendere ipsi, vel irridere, quod alii consortes faciunt sui. Esto tamen, fuerit quod irriderent; quid hoc nos movere debet, cum ipsa crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia, nobis autem virtus Dei sit; atque sapientia? Et ipse Dominus dixerit: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis;* docens nos iis, quæ ridentur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur.

EPISTOLA LXXIV.

Interroganti cur lata sit Lex, cum eam obesse Paulus indicet; respondetur inutilem eam futuram, si naturalis, quæ inscribitur cordibus nostris, et in infantibus deprehenditur, servata esset: hac soluta, illam fuisse necessariam, ut excusationem tolleret peccatum manifestando, quod postmodum Christi gratia sublatum est.

Ambrosius Irenæo.

1. Decursa lectione Apostoli, non perfunctorie motus es; quia audisti hodie lectum: *Lex enim iram operatur: ubi autem non est Lex, nec prævaricatio.* Unde et consulendum arbitratus es cur lata sit Lex, si nihil proderat; immo oberat, quæ operaretur iracundiam, et prævaricationem introduceret.

2. Et quidem secundum interrogationem tuam certum est non fuisse Legem necessariam, quæ per Moysen data est. Nam si naturalem legem, quam Deus creator infudit singulorum pectoribus, homines servare potuissent, non fuerat opus ea lege, quæ in tabulis scripta lapideis, implicavit atque innodavit magis humani generis infirmitatem, quam elaqueavit atque absolvit. Esse autem legem naturalem in cordibus nostris etiam Apostolus docet, qui scripsit quia plerumque *et gentes naturaliter ea, quæ Legis sunt, faciunt; et cum Legem non legerint, opus tamen Legis scriptum habent in cordibus suis.*

3. Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur: nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam naturæ fonte in singulis exprimitur, et humanis ingeniis hauritur. Quam debuimus vel futuri judicii metu servare, cujus testis conscientia nostra tacitis cogitationibus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel redarguitur improbitas, vel defenditur innocentia. Itaque cum semper pateat Domino, tum maxime in die judicii manifestabitur; quando occulta cordis in examen venient, quæ putabantur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis; est enim sancta, sine versutia, sine fraude, consors justitiæ, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, sævitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, præferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare sese nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

5. Solvit hanc legem Adam, qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator et conditor suus, sic

ut divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit, et culpam incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, et obediens fuisset mandatis cœlestibus, prærogativam naturæ atque ingenitæ sibi innocentiæ hæredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam prærogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium; ut vel partem haberet, qui universum amiserat; et cui perierat quod nascendo adsumserat, discendo saltem cognosceret et custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex prærogativa innocentiæ; debuit ea Lex ferri quæ subditum Deo et subjectum redderet. Nam sine Lege peccatum nesciebatur, et minor erat culpa, ubi erat culpæ ignorantia. Unde et Dominus ait: *Si non venissem, et loquutus non fuissem iis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato.*

6. Lata est ergo Lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret: Peccatum nescivi; quia præscriptum non erat quid caverem. Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati. Omnes autem subditos fecit; quia non solum Judæis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; Lex enim quos vocavit et alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quæ videbatur superflua, facta est necessaria; ut peccatum peccato solveret.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, et dicat incrementum peccati factum esse per Legem, et Legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit sollicitudinem, quia *etsi per Legem superabundavit peccatum, superabundavit et gratia.* Quid sit hoc, intelligamus.

8. Superabundavit peccatum per Legem; quia per Legem agnitio peccati, et cœpit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem; ad cavendum enim prodest præscisse: sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo Lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis; quia humiliatus sum. Unde et dixit David: *Bonum est mihi, quod humiliatus sum.* Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, quo Adam et Eva nexuerant omnem propriæ seriem successionis. Unde et Dominus quasi obediens venit; ut inobedientiæ et prævaricationis humanæ laqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde et Apostolus ait: *Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita et per obedientiam unius hominis justi constituentur multi.*

9. Habes igitur unum, quia Lex et superflua fuit, et facta est non superflua: superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus: sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, et laqueum illum solveret prævaricationis Adæ, qui laqueus totam adstrinxit hæreditatem. Crevit quidem culpa per Legem, sed et culpæ auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit.

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per Moysen, denique subintravit: quod utique non ordinarium, sed velut furtivum significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, hæc lex scripta nequaquam esset ingressa; sed quia illam legem excluserat prævaricatio, ac propemodum aboleverat pectoribus humanis, regnabat superbia, inobedientiaque sese diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, et omne os obstrueret, ut totum mundum faceret Deo subditum. Subditus autem mundus eo per Legem factus est, quia ex præscripto Legis omnes conveniuntur, et ex operibus Legis nemo justificatur; id est,

quia per Legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur, videbatur Lex nocuisse, quæ omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens Dominus Jesus, peccatum omnibus, quod nemo poterat evadere, donavit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. Hoc est quod ait: Superabundavit peccatum per Legem: superabundavit autem gratia per Jesum; quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Johannes, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Et ideo nemo glorietur in operibus; quia nemo factis suis justificatur: sed qui justus est, donatum habet, quia per lavacrum justificatus est. Fides ergo est quæ liberat per sanguinem Christi; quia beatus ille cui peccatum remittitur, et venia donatur. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Quod multi Legem, utpote quam Deus condidisset, negabant abrogandam: aut ex ejus abrogatione utrumque Testamentum ab eodem Deo non esse colligebant, id solvi ex illo Apostoli: *Lex pædagogus noster fuit*, etc.; non enim nisi pueris pædagogum necessarium; Judæis igitur tamquam infirmis positam Legem, cujus præcepta imperfecta fuerunt, sed perfectorum prænuntia. Postremo ubi obiter in avaritiam disputatum est, subjicitur ad utrumque Testamentum, quod per bovem et asinum ab Esaia designatur, suscipiendum exhortatio.

Ambrosius Irenæo.

1. Audisti, fili, hodie lectum in Apostolo quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.* Quo uno absolutas arbitror quæstiones, quæ plerosque movere consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Legem Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pleraque in Lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata videntur? Et quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in Lege, per Evangelium coeperit non licere; ut est circumcisio corporalis, quæ licet etiam tunc signo data sit ut circumcisionis spiritalis veritas teneretur; tamen quà ratione vel in ipso signo fuit? Cur ista diversitas æstimatur, ut tunc circumcidi pietas crederetur, nunc impietas judicetur? Deinde sabbati diem feriatum esse debere observabatur ex Lege; ita ut si quis onus aliquod lignorum portasset, mortis fieret reus: nunc autem diem ipsum et oneribus subeundis, et negotiis obeundis sine pœna advertimus deputari. Et pleraque præcepta sunt Legis, quæ præsenti tempore cessare videntur.

2. Quid ergo causæ sit consideremus; non enim otiose dixit Apostolus quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo.* Pædagogus cujus est, maturioris, an adolescentis? Utique aut adolescentis, aut pueri, hoc est, ætatis infirmæ. Pædagogus enim, sicut etiam interpretatio latina habet, doctor est pueri: qui utique imperfectæ ætati non potest perfecta adhibere præcepta, quæ sustinere non queat. Denique per prophetam Deus Legis ait: *Dabo vobis præcepta non bona*, hoc est, non perfecta; quod enim bonum, utique perfectum. Idem autem Deus Evangelio perfectiora servavit, siquidem ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.*

3. Quæ igitur istius causa distantiæ, nisi humana varietas? Sciebat duræ cervicis populum Judæorum, lapsu mobilem, humilem, perfidiæ promtiorem, qui aure audiret et non audiret, oculis videret et non videret, lubrico quodam infantiæ levem et immemorem præceptorum; et ideo Legem tamquam pædagogum mobili plebis ingenio et menti adhibuit infirmæ, ipsaque Legis præcepta moderatus, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut insipiens saltem quod legeret, custodiret, et a præscripto litteræ non recederet: sapiens intelligeret divinæ mentis sententiam, quam littera non resonaret: imprudens servaret Legis imperium, prudens mysterium. Ideo Lex severitatem gladii habet tamquam pædagogus baculum; ut imperfectæ plebis infirmitatem pœnæ saltem denuntiatione deterreat: Evangelium autem indulgentiam habet, quo peccata donantur.

4. Jure ergo ait Paulus, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat.* Littera igitur circumcidit exiguam corporis portionem : spiritus intelligens circumcisionem totius animæ corporisque custodit; ut superfluis amputatis, (quid enim tam superfluum, quam avaritiæ vitia, libidinisque peccata, quæ natura non habuit, culpa quæsivit?) castimonia teneatur, frugalitas diligatur. Signum igitur circumcisio corporalis : veritas autem circumcisio spiritalis est : illa membrum amputat, ista peccatum. Nihil imperfectum in homine natura generavit, nec tamquam superfluum jubebatur auferri : sed ut adverterent, qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum : *Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam.* Ergo sicut pueris, ita Judæis mandata sunt non plena præcepta, sed ex parte, et velut unam membri sui partem mundam servare præcepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare non poterant.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt, ut nulli oneri subderentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent; ut in illud perpetuum futurorum sabbatum sæculorum nulla secum gravium veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infirmioribus diei unius observatione præscripsit, plenitudinem fortioribus reservavit : Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In Lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

6. Populus Judæorum ligna portare prohibetur, hoc est, illa quæ consumuntur incendio. Umbram tenet, qui solem refugit. Tibi sol justitiæ umbram impedimento esse non passus, apertum gratiæ suæ lumen infundens ait : *Vade, et amodo vide ne pecces.* Tibi æterni illius solis imitator ait : *Si quis autem superædificaverit super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Et ideo illud superædificemus supra Christum (Christus enim nostrum est fundamentum) quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

7. Audisti aurum et argentum, putas hoc materiale, congregare desideras : sed ludis operam. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumtus hæredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur : hoc argentum in die illo detrimentum vitæ tuæ, non lucrum afferet. Aliud aurum, aliud argentum a te quæritur, hoc est, sensus bonus, verbum optimum, de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea et argentea. Hæc sunt munera Dei : *Eloquia Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo.* Gratia sensus tui, nitor casti sermonis exigitur : splendor fidei, non tinnitus argenti. Hoc manet, illud perit : hoc mercedem habet, et migrat nobiscum; illud detrimentum habet, quod hic relinquitur.

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum et reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus : et quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere; ne fias nudo quidem nomine Christianus, opere Judæus : cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole : *Si cujus opus manserit, mercedem accipiet : si cujus arserit, detrimentum patietur.*

9. Et ideo tamquam perfectus eruditus in Lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti : *Beatus* enim *qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat,* sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat super populos, qui sequuntur Testa-

menti utriusque doctrinam; bos est ille aratorius, Legis jugum portans, de quo Lex dicit : *Bovi trituranti os non alligabis;* qui habet scripturarum cornua divinarum. Pullum autem asinæ Dominus in Evangelio in figura populi gentilis adscendit.

10. Puto autem quoniam dives est verbum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mausuetudinem : quod bene ad præsentia derivatur, quia beatus qui et severitatem et mansuetudinem tenet; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur : Nimia enim severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri : Dominus autem caritatem exigit, servus timorem; cum perpetuus in homine terror esse non possit; quia scriptum est, sicut hodie lectum est : *Ecce in timore vestro ipsi timebunt, quos timebatis.* Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVI.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli hæredem nullum fieri, nisi per fidem affirmantis. Deinde Judæos hæreditatem propter vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi hæredes habendi sint, patefaciens.

Ambrosius Clementiano *.

1. Etsi sciam quod nihil difficilius sit, quam de Apostoli lectione disserere; cum ipse Origenes longe minor sit in novo, quam in veteri Testamento : tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pædagogus Lex diceretur non absurde explicavisse; hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicæ disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus hoc habent, eo quod ex operibus Legis nemo justificetur, sed ex fide; *Quoniam qui ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt.... Christus* autem *redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum.* Non ex Lege igitur hæreditas data est, sed ex repromissione. *Etenim Abrahæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus... quod est Christus.* Lex itaque *prævaricationum gratia posita est, donec veniret semen, cui repromissum est;* et ideo *conclusa sunt omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus..... Postquam autem venit fides, jam non sub Lege,* hoc est, sub pædagogo *sumus;* et quia sumus filii Dei, et omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahæ semen sumus, secundum promissionem hæredes. Hæc est Apostolicæ conclusio sententiæ.

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judæus dicere : Et ego hæres sum, quoniam sub Lege sum : Lex autem vetus dicitur Testamentum : ubi autem testamentum, ibi hæreditas. Et licet ad Hebræos ipse dixerit, quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur; tamen quia in Hieremia Dominus loquutus est de Judæis, et ait : *Facta est hæreditas mihi sicut leo;* hæredes eos negare noluit. Sed sunt hæredes sine re, sunt et cum re : et dicuntur hæredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

4. Sunt etiam hæredes parvuli, qui nihil differunt a servulo, quoniam sub curatoribus sunt et actoribus : *Ita,* inquit, *et nos eramus Judæi sub elementis mundi hujus servientes. Postquam vero venit plenitudo temporis, et Christus advenit;* jam non sumus servi, sed liberi, si credamus in Christum. Ergo dedit illis speciem hæreditatis, possessionem negavit. Habent nomen hæredis, usum non habent; quia sicut parvuli hæredes nomen nudum hæreditatis, non auctoritatem usurpant, jubendi jus et utendi non habent; quia plenitudinem suæ ætatis exspectant, ut a curatoribus liberentur.

5. Sicut ergo parvuli, ita et Judæi sub pædagoga sunt. Lex pædagogus est :

* Etsi hujus ac superioris epistolæ inscriptio diversa sit, ad eumdem tamen scriptam esse utramque manifestum est.

pædagogus ad magistrum ducit; magister noster solus est Christus : *Nolite dicere vobis Dominum et magistrum; quia Dominus et magister vester unus est Christus.* Pædagogus timetur, magister viam salutis ostendit. Timor ergo ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad caritatem : caritas adquirit adoptionem, adoptio hæreditatem. Ergo ubi fides, ibi libertas; servus enim sub metu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub gratia : ille in servitute, iste in spiritu. Ubi autem *spiritus Domini, ibi libertas.* Si igitur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi hæreditas : Judæus autem littera non spiritu in servitute est; qui non habet fidem, non habet spiritus libertatem. Ubi autem nulla libertas, nulla gratia; ubi nulla gratia, nulla adoptio; ubi nulla adoptio, nulla successio.

6. Tamquam clausis ergo tabulis, cernit hæreditatem *, non possidet, auctoritatem non habet lectionis. Nam quomodo dicit : *Pater noster*, qui verum Dei Filium negat, per quem adoptivus adquiritur? Quomodo testamentum nuncupat, qui mortem testatoris negat? Quomodo libertatem usurpat, qui negat sanguinem, quo redemtus est? Hic enim est nostræ pretium libertatis, sicut Petrus dicit : *Sanguine pretioso redemti estis*, non agni utique, sed ejus qui mansuetudine et humilitate, tamquam agnus advenit, et totum mundum una sui corporis hostia liberavit, sicut ipse ait : *Sicut agnus ductus sum ad immolandum.* Unde et Johannes ait : *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*

7. Ergo Judæus hæres in littera, non spiritu, tamquam parvulus est sub curatoribus et actoribus : christianus autem, qui plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub Lege; ut omnes qui sub Lege erant, redimeret : christianus, inquam, per unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis exsurgit plenitudinis Christi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

* Cernere hæreditatem, *Cic.*, *faire acte d'héritier.* Sed hic cernere nihil aliud est quam adspicere.

EPISTOLA LXXVII.

Rogatus ab Irenæo Ambrosius epistolæ ad Ephesios summam exhibet Scribit igitur illic nobis proponi cœlestem hæreditatem, et solii cœlestis consortium cum Christo, per quem in libertatem sumus adserti : finem vero fidei caritatem, qua Christo connectimur, ostendi : nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Poposcisti ut summam epistolæ quæ ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quæ obscurior videtur, nisi ejus distinctione, colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum.

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse ad studia virtutis incitamentum, præmiorum spem, et promissorum cœlestium hæreditatem, quæ in passione Christi et resurrectione appropinquaverint.

3. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum : sed etiam cœlestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de ascendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno cœlesti adhærere cognoscas, per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium, quæ vel in terra, vel in cœlo sunt (qui ideo descendit ut impleret omnia); per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, et congregationem gentium : finem autem spei nostræ caritatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram operationis in unum corpus ædificatione caritatis adsurgimus.

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhæreant; præsertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus prædestinati per Jesum Christum

in ipso : quam prædestinationem probavit, adserens illud quod ab initio prænuntiatum est, quia *relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una*; sacramentum esse Christi et Ecclesiæ. Si ergo Adæ et Evæ copula sacramentum magnum est in Christo et in Ecclesia, certum est quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus; et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus.

5. Nulla autem epistola tantum benedictionis increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos et spiritali et in cœlestibus significavit divinæ locuples gratiæ testis, et prædestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium æternæ voluntatis : tum præterea in plenitudine temporum cum pacificarentur omnia in Christo, et quæ in terra sunt, et quæ in cœlo, sorte nos in ipso constitutos; ut quæ Legis sunt implerentur in nobis, et quæ gratiæ : cum etiam secundum Legem electi videremur in juventutis ætate, quæ est vita immaculata, nihil habentes lasciviæ puerilis, et senilis infirmitatis : docti quoque prælium non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversus omnem militiam spiritalis nequitiæ, quæ est in cœlestibus, vividis gerere virtutibus.

6. Itaque sicut illis sortito obtigit captarum ex hoste terrarum possessio; ita nobis cecidit sors gratiæ, ut simus possessio Dei, qui renes possidet nostros, id est, seminarium castitatis et temperantiæ. Quæris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quæ cecidit super Matthiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur. Sed etiam propheta David ait : *Si dormiatis inter medias sortes*; eo quod is qui medius inter veteris sortem et novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni cœlestis tranquillitatem adsciscitur. Hanc sortem filiæ Salphæ petebant hæreditatis paternæ, et earum petitio divina judicio probata est. Sed illæ petebant in umbra; Salpha enim umbra oris significatur : in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Paternæ itaque hæreditatis petitio Salphæ filiabus in umbra sermonis erat, nobis autem est in Evangelii splendore, et revelatione gratiæ.

7. Simus itaque nos possessio Dei et ille nobis portio, in quo sunt divitiæ gloriæ et hæreditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia, qui omnes redemit, et nos secundum carnis naturam iræ filios, et commotioni obnoxios mutavit quasi auctor naturæ, ut simus filii pacis et caritatis. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? Itaque suscitavit mortuos, et vivificatos in Christo sedere fecit in cœlestibus in ipso Domino Jesu.

8. Non quo quisquam hominum prærogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit : *Sede a dextris meis;* sed quia in illa carne Christi per consortium ejusdem naturæ caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur per unitatem carnis et obedientiam corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem; sic et nos in illius carne consedimus in cœlestibus. Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei.* In eo enim abundavit gratia ejus et bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemtos, salvatos gratia, tantæ donaret libertatis munere, in quo velut resuscitata etiam ipsa natura novæ sensit creaturæ gratiam; ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante obnoxiæ hæreditatis vitio degeneravimus.

9. Etenim sublatis inimicitiis, quæ erant ante in carne, pax facta est universitatis in cœlo; ut essent homines sicut Angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitæ, ut in homine uno et novus homo et vetus sublato pariete maceriæ, qui utrumque dissidioso

obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis iram et discordias ac dissensiones excitavisset, Lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata; cum et sabbati ignava otia, et corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu. Quomodo enim potest discordia esse, ubi una vocatio, unum corpus, et unus spiritus est?

10. Quid enim aliud descendens operatus est Dominus Jesus, nisi ut de captivitate nos in libertatem vindicaret, et illam captivitatem vinctam perfidiæ vinculis sibi captivam faceret, alligatam sapientiæ compedibus, mittente unoquoque prudente pedes suos in compedes ejus, sicut scriptum est: et cum descendisset, et adscenderet, *ut impleret omnia*, et nos omnes de plenitudine ejus acciperemus?

11. Ideoque primum repletos Spiritu sancto posuit in Ecclesia apostolos, prophetas alios, alios evangelistas, alios autem pastores et doctores, ut eorum adhortationibus consummaretur profectus credentium, et ministerii fidelis opus cresceret. Ædificatur unusquisque ædificatione virtutum in mensuram ætatis interioris, quæ mensura perfectior vitæ immaculatæ, id est, perfecti viri, accipiens de plenitudine Christi recepit gratiæ plenitudinem.

12. Quis autem vir perfectus est, nisi ille qui absolutus infantia puerilis ingenii, atque adolescentiæ incerto ac lubrico, et immoderato juventutis calore, in viri perfecti firmitatem successerit, atque ad illam morum maturitatem adoleverit; ut non facile devii disputatoris alloquio flectatur, et quasi quadam doctrinæ irrationabilis turbidiore in scopulos jactetur procella, ad erroris remedia se conferens: et qui veritatem non solum in sermone, sed etiam in operibus sequatur suis, et ædificationem caritatis in se suscipiat; ut in unitate fidei et agnitionis occurrat, et quasi membrum non desit capiti suo, id est Christo, qui est caput omnium, ex quo totum corpus fidelium et sapientium per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est enim *συναρμολογουμενον, ἁρμονιά τοῦ Λογου δεδεμενον*, id est, harmonia Verbi compaginatum et compactum atque connexum, per omnem juncturam ministrationis, in mensuram uniuscujusque partis augmentum corporis facit, in ædificationem sui, in caritate; ut adsurgat unum templum Dei in omnibus, et unum domicilii cœlestis habitaculum in spiritu universorum?

13. In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium Virtutum ac Potestatum, connexionem fidei spiritusque accipiendam arbitror; ut per harmoniam quamdam virtutum ac ministeriorum corpus unum ex omnibus rationabilis naturæ spiritibus adhæreat capiti suo Christo, ita ædificationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhærentium discrepare videatur. Hoc est enim quod *ἀφην* dixit Græcus, *της χορηγιας κατ' ενεργειαν εν μετρῳ*, quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum ædificatio caritatis rimam offensionis excludat, atque obstruat. Non est ergo dubitandum cœlestium potestatem adhæsura ad hoc templum ædificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita adsurgat humanæ caritatis ædificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non sit autem in cœlestibus Potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis ædificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quærere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potes-

tatem, qui se immersit in cor Judæ, et comminuit animæ ejus januas; ne posset resistere, furem excludere, mendacem avertere, exsurgere a mortuis, sobrietatem adsumere : uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam; virum pro uxore animam suam offerre, sicut se pro Ecclesia tradidit Christus : postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac prætendere semper, non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias; ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Hæc breviter comprehensa, ut potui, perstrinxi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVIII.

Roganti quæ hæreditas illa sit, pro qua mortem oppetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur; nos enim cum Deo ex caritate serviamus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex Lege per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quæ ad fidem nos adduxerit : addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judæos desipere, a quibus accusator præ bono judice eligitur.

Ambrosius Horontiano.

1. Non otiose quærendum putasti quæ sit rei divinæ hæreditas; et cur tanto æstimetur nomine, ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. Verum si consideres quia et in usu humano hæreditatis pecuniariæ gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne læsa pietas patris ulciscatur se exhæredatione, vel abdicatione* contumacis pignoris : mirari profecto desines quæ sit tanta divinæ hæreditatis appetentia.

2. Est autem hæreditas proposita christianis omnibus; sic enim dicit Esaias : *Est hæreditas credentibus in Domino* : quæ speratur ex repromissione, non ex Lege. Quod veteris Testamenti exemplo probatur, dicente Sarra : *Expelle ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Filius Sarræ Isaac, filius ancillæ Ismael; hi ante Legem sunt : ergo antiquior repromissio quam Lex. Nos secundum Isaac filii per repromissionem, Judæi secundum carnem filii ancillæ. Nobis mater libera, quæ non parturiebat, et postea ex repromissione effudit, peperitque masculum : illis mater Agar, generans in servitutem. Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum Legis imponitur : prius ergo nobis repromissio quam illis Lex; et secundum naturam antiquior libertas, quam servitus. Libertas igitur ex repromissione, ex Lege servitus. Sed licet repromissio ipsa ante Legem sit, ut diximus, ex repromissione autem libertas, in libertate caritas; secundum Legem tamen est caritas, quæ major libertate est.

3. Non ergo servi? Et quomodo scriptum est : *Laudate servi Dominum?* Quomodo ipse Apostolus ait : *Sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo cum bona voluntate?* Verum est et servitus libera, quæ est voluntaria, de qua Apostolus ait : *Qui liber vocatus est, servus est Christi.* Hæc est servitus ex animo, non ex necessitate. Itaque nos servi quidem sumus creatoris nostri : sed libertatem habemus, quam per gratiam Christi accepimus, generati ex repromissione secundum fidem. Unde quasi ex libera geniti, libertatis sacrificium deferamus signati in fronte, sicut liberos decet; ut non confundamur, sed gloriemur, signati spiritu, non carne. Quibus recte dicitur : *State, et nolite iterum jugo servitutis contineri.* Non dixit : nolite servire; sed *Nolite jugo servitutis contineri*; est enim gravius jugum servitutis, quam servitus.

4. Denique Isaac filio suo Esau petenti benedictionem ait : *Ecce ab ubertate terræ erit tibi habitatio, et a rore cœli summo : et super gladium tuum vives, et servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo.* Quomodo istud convenit, ut serviat, cum solverit jugum fratris a collo

* Latini exhæredant, Græci abdicant : hoc discriminis inter utrumque, quod abdicamus in vita, exhæredamus in morte. Abdicato statim gratia parentum jusque liberorum denegatur, exhæredato successio bonorum.

suo, nisi distantiam esse intelligamus servitutis? Quæ igitur sit differentia, ipsa nobis exponat lectio. Bonus Isaac, et bonus nobis, qui secundum ipsum in libertatem nascimur : et bonus pater utrique filio. Denique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit, circa alterum benedictione; seniori enim filio dixerat, ut cibum deferret sibi, et acciperet benedictionem: sed dum ille moram facit, et cibum agrestem et forensem requirit, frater junior domesticum detulit ex ovium grege.

5. Bonus cibus omnium Christus est, bonus cibus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Ecclesiæ sanctæ. Bonus cibus spiritus Dei, bonus cibus peccatorum remissio. At vero ille prædurus cibus rigor Legis, terrorque pœnarum : agrestis cibus observantia litteræ potius, quam gratia indulgentiæ. Denique ille populus sub maledicto, nos in benedictione. Velox cibus fides : *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo :* tardior cibus Legis. Denique dum Lex exspectatur, populus erravit.

6. Contulit igitur benedictionem pater impigro et fideli filio : sed quia bonus pater erat, servavit et seniori filio benedictionem ; ut eum servum faceret fratris sui : non quo familiam suam degeneri vellet servituti addicere, sed quia is qui regere se non potest et gubernare, servire debet, et subditus esse prudentiori ; ut ejus regatur consilio, ne sua stultitia præcipitetur, et labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujusmodi confertur servitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terræ ubertatem, et rorem cœli a summo. Sed quia dixerat: *Super gladium tuum vives ;* ne ei fortitudinis aut potestatis noceret præsumtio, addidit : *Servies fratri tuo ;* ut et carnis fructus uberes, et divinæ rorem adipiscaris gratiæ, et eum sequaris, qui te suo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit istud, cum deposueris jugum ejus a collo tuo; ut voluntariæ servitutis mercedem habeas, non injuriam subeas necessitatis. INHONORATA enim hujusmodi servitus, quæ necessitate cogitur : honorata autem, quæ pietate defertur. Unde Apostolus : *Si volens hoc ago, mercedem habeo : si invitus, dispensatio mihi credita est.* Melius utique mercedis præmium, quam dispensationis obsequium est. Nos igitur non contineamur servitutis jugo, sed caritate spiritus serviamus; quia dicit Apostolus : *Per caritatem spiritus servite invicem.* Timor Legis est caritas Evangelii. Denique : *Initium sapientiæ timor Domini, plenitudo autem Legis caritas.* Tamen et ipsa Lex dicit : *Et in hoc verbo omne mandatum instauratur, et in isto uno,* inquit, *sermone impletur : Diliges proximum tuum.*

8. Hoc est igitur quod proposuimus, quia etsi ex Lege servitus, tamen secundum Legem libertas; caritas enim libertatis, timor servitutis est. Est igitur et caritas Legis, et servitus caritatis : sed Lex caritatis prænuntia est, caritas Evangelii piæ servitutis arbitra est.

9. Non superflua itaque Lex, quæ tamquam pædagogus prosequitur infirmiores. Infirmitatem dico morum, non corporum; infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. Nam si ætas senectutis vita immaculata, utique ætas adolescentiæ est vita maculosa. Lex ergo pædagogus fuit, id est νόμος, donec fides veniret. *Et quasi infirmi,* inquit, *custodiebamur a Lege, conclusi in eam fidem, quæ revelanda foret.* Postquam autem fides advenit, non dicit Evangelium, sed fidem; ea est enim sola fides, quæ est in Evangelio. Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quæ est ex fide in fidem; tamen sic illa Legis est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur; quia illa sine hac fides non est, in hac confirmatur. Denique ubi hæc fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum adsurgimus, Christum induimus. Quomodo igitur infirmus et parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus? Ergo ad perfectionem venimus, perfectionis præcepta accepimus.

10. Audisti hodie lectum : *Non possum ego a me facere quidquam : sicut audio, judico.* Audisti lectum : Ego non accuso vos, ego non judico. Ego non accuso, *Moyses vos accusat, in quem speratis.* Audisti lectum : *Si ego testimonium perhibuero de me ipso, testimonium meum non est verum.* Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit : *Non possum ego a me facere quidquam :* sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius; quia communis operatio, et unitas potestatis est : sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra et potestate, sed ex æquitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum et convictum criminis, non adstruentem defensionis genera, sed deprecantem et advolventem se ad genua judicis; respondet ei judex : Non possum a me facere quidquam; justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant : ipsa te accusant, et ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; et ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed æquitati.

12. Consideremus itaque quæ sit judicandi religio. Dominus cœli atque terrarum judex omnium dicit : *Non possum a me facere quidquam : sicut audio, et judico;* et homo dicit Domino suo : *Nescis quoniam potestatem habeo dimittere te, et potestatem habeo crucifigere te?* Quare Dominus non potest? *Quia judicium,* inquit, *meum verum est. Non enim quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me,* id est : Non voluntatem hominis, quem videtis : non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis : non voluntatem carnis; quia spiritus promtus, caro autem infirma : sed voluntatem divinam, quæ auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter et testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium; scriptum est enim : *Laudet te proximus tuus, et non os tuum.*

13. Pulcre autem dicitur Judæis mystice : Ego vos non judico, id est, ego universorum redemtio, ego peccatorum remissio vos non judico; quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores. Ego non judico, qui deleo iniquitates, et memor non ero. Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris. Ego non judico, qui non damno, sed justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis : ille accusat vos; quia judicandi non habet potestatem, quæ ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat : iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judæorum imprudentia! Merito accusantur in criminibus suis; quia accusatorem elegerunt, et bonum judicem refutaverunt : ideoque deest illis absolutio, pœna non deest.

15. Recte ergo, fili, a Lege cœpisti, in Evangelio confirmatus es, a fide in fidem *, sicut scriptum est : *Justus enim ex fide vivit.* Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIX.

Abrahæ instar nos ex fide justificari, qui sumus filii liberæ : circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semel passus antiquavit : justitiam ergo non exspectandam nisi ex fide, quæ si perfecta sit, numquam caritate destituitur.

Ambrosius Horontiano.

1. *Si Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam,* quod autem reputatur ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est : utique ex fide justificamur, non ex operibus Legis. Abraham autem ipsi duo filii Ismael et Isaac, unus de ancilla, alter de libera. Et responsum hujusmodi, ut expelleret ancillam, et filium ancillæ; non enim

* Ex his verbis novimus istum Horontianum ad fidem e judaismo conversum esse.

hæredem fore ancillæ filium : et ideo non ancillæ nos filios esse, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahæ filii, qui ex fide; præstant enim fidei quam generationis hæredes. Lex pædagogus est, fides libera : abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam libertatis : deseramus umbram, solem sequuti : ritus Judaicos deseramus.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostolus : *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant.

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, et periculum depulit, quod imminebat : sed tunc profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus Dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum Legem, ne Legem solveret : postea per crucem, ut Legem impleret. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est; crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

4. Fortasse adhuc quæritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est, ut nostra peccata mundaret : si maledictum pro nobis factus est, ut Legis maledicta vacuaret; ea ratione et circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem Legis auferret, daturus salutem crucis.

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiæ exspectandam nobis adserit Apostolus, et in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem *neque circumcisio aliquid valet, neque præputium : sed fides quæ per caritatem operatur.* Et ideo scriptum est : *Diliges Dominum Deum tuum.* Qui autem diligit, utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham credidit, et sic diligere cœpit : et credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere caritatem; quia scriptum est : *Caritas credit omnia.* Si non credit omnia, non videtur caritas esse perfecta. Ergo perfecta caritas omnem fidem habet.

6. Non tamen facile dixerim, quod continuo omnis fides perfectam caritatem habeat; quia Apostolus dixit : *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam : caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Etenim cum tria sint maxime in viro christiano, spes, fides, caritas : major his est caritas.

7. Sed arbitror propositi gratia hoc dixisse Apostolum; neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, caritatem non habere; quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria, et omnem scientiam; quomodo non habeat caritatem, præsertim cum dicat Johannes : *Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est;* et supra ipse dixerit : *Quoniam qui de Deo natus est, non peccat?* Unde colligitur, si is qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est; et qui de Deo natus est, non peccat : utique is qui credit quia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit : qui autem non credit, nec diligit : qui autem non diligit, peccato obnoxius est. Ergo non diligit, qui peccat; caritas enim multitudinem operit peccatorum. Quod si caritas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras; plena est utique perfectæ fidei caritas.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt : *Adauge nobis fidem,* petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus : *Minimæ fidei quare dubitasti?* Ergo fides velut prævia caritatis occupat animam, et præparat semitas venturæ dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio caritatis.

9. Ideo puto dici quia caritas credit omnia, hoc est, facit fidem omnia credere, et habere hujusmodi animam omnem fidem. Ac per hoc ubi perfecta

caritas, ibi omnis fides: sicut ubi perfecta caritas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia. Ideo major, quia spem, fidemque complectitur.

10. Hanc caritatem habens, nihil timet; quia caritas timorem excludit foras; et ideo ablegato et exuto timore, omnia suffert, omnia sustinet. Qui ergo per caritatem omnia sustinet, non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor alibi in fine ait: *Mihi enim mundus crucifixus est, et ego mundo*. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXX.

Bellicio, qui cum credidisset in Christum e morbo convaluerat, adserit et morbum et sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi, atque ut ipsum retineat, et ad alia sacramenta properet, illum hortatur.

Ambrosius Bellicio *salutem*.

1. JACTATUM te gravi ægritudine significasti mihi credidisse in Dominum Jesum, et jam cœpisse revalescere. Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei quam periculi ferens; quia diu promissum remorabaris. Hoc est quod ait: *Percutiam, et sanabo*. Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piæ cupiditatis, sed excuti dilationibus; et ideo admonere maluit, ita ut salutem non læderet, devotionem excitaret.

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio: *Ego veniam, et curabo eum?* Ergo et cum a tuis invitaretur ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit: *Ego veniam, et curabo eum*. Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter loquutus est: et si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest.

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei; vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuæ mentis: vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum: in quo et *vivimus, et sumus et movemur*. Gustasti igitur fidei prima exordia, non fiat verbum occultum in corde tuo. Hæc omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu æstimat, siquidem omnis fructus in interioribus est; neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, et stultitia hominis audire per ostium.

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria; quia *Oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum*, ut dixit Scriptura. Alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ, quibus revelatum est, et evangelizarunt sancti, *Spiritu Dei misso de cœlo, in quem concupiscunt et Angeli videre*, ut ait apostolus Petrus. Alia sunt illa, in quibus est mundi redemtio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio: quæ cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de cœlo Judæis, nec tantæ gratiæ nec tantæ operationis judices ad salutem fuisse. Illud enim quicumque acceperunt in deserto, mortui sunt, præter Jesum Nave, et Caleb: hoc sacramentum quicumque gustaverit, non morietur in æternum. Sanet te Dominus Jesus. Vale.

EPISTOLA LXXXI.

Ubi curationem cæci a nativitate ostendit divinæ fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit; atque nonnullas ejusdem historiæ partes memorat et paucis edisserit.

Ambrosius Bellicio.

1. AUDISTI, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod prætereuns Dominus Jesus vidit a generatione cæcum. Ergo si Dominus vidit, non eum præterivit: quare nec nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putavit; præsertim cum a generatione cæcus fuerit, quod non otiose est positum.

2. Est enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur: est cæcitas, quæ humorum infusione

generatur; ea quoque vitio plerumque sublato, medicinæ arte depellitur; ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit Dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. Quam stolidi autem Judæi, qui interrogant : *Hic peccavit; an parentes ejus?* debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait : *Neque hic peccavit, neque parentes ejus : sed ut manifestarentur opera Dei in illo.* Quod enim naturæ defuit, creatori competit reformare, qui auctor naturæ est. Unde addidit : *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi;* hoc est, omnes possunt videre, qui cæci sunt, si me lumen requirant. Accedite et vos, et illuminamini, ut videre possitis.

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem præcepto dabat, dicens mortuo : *Exi foras*, et egressus est Lazarus de sepulcro ; dicens paralytico : *Surge, tolle grabatum tuum;* et surrexit paralyticus, et cœpit grabatum ipse portare, in quo solutus membris omnibus portabatur: quid, inquam, sibi vult, quod expuit et fecit lutum, et superunxit oculos cæci, et dixit ei : *Vade et lava in Siloam, quod interpretatur missus; et abiit, et lavit, et videre cœpit?* Quæ ista ratio est? magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul et divinitatem et sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, et lumen infudit : quasi sacerdos per figuram baptismatis mysteria gratiæ spiritalis implevit. Expuit, ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt, qui Christi mundatur internis. Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes : *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum vobis.*

6. Quod autem lutum fecit, et superunxit oculos cæci, quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit sanitati, qui de luto hominem figuravit : et quod hæc caro luti nostri per baptismatis sacramenta æternæ vitæ lumen accipiat? Accede et tu ad Siloam, hoc est, ad eum qui missus est a Patre, sicut habes : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit.* Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest : veni festinus, et tu dicas : *Abii, et lavi, et videre cœpi;* ut et tu dicas : *Cæcus eram, et videre cœpi;* ut tu dicas, sicut iste refuso lumine ait : *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.*

7. Nox erat cæcitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, et introivit in eum satanas. Judæ nox erat, in quo diabolus erat : Johanni dies erat, qui in Christi pectore recumbebat. Petro quoque dies erat, cum lumen Christi videret in monte. Nox erat aliis, sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat, quando Christum negabat. Denique gallus cantavit, et flere cœpit, ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judæi cæcum : *Quomodo vidisti?* Grandis amentia ! interrogabant quod videbant : interrogabant causam, cum factum viderent.

9. *Et maledixerunt ei, dicentes : Tu sis discipulus ejus.* Maledictio eorum benedictio est; quia benedictio eorum maledictio est. *Tu sis*, inquiunt, *discipulus ejus.* Tunc prosunt, quando nocere se credunt. Vale, fili, et nos dilige, ut facis ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXII.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animo despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi præsidium. Eam ob rem explicatis aliquot Scripturæ locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

Ambrosius Clericis.

1. PLERUMQUE humanis obrepit mentibus, ut aliqua levi præstricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant : quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinæ intendunt plenum doloris

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non potuerit circumvenire, ut læsis hujusmodi inserat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit ager meus me pascere, aut si ager desit, quasi aliter exercere sumtum non queam? Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, ut sumtum expediat suum, et non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quamquam ille post mortem abundet, qui tutus hic potuerit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait : *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si ceciderit unus, alter erigit socium suum*. Ubi sunt *duo optimi super unum*, nisi ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit, qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit : *In labore ipsorum?* Ergo et Christus laborat? Utique laborat, qui ait : *Laboravi clamans*. Laborat, sed in nobis : denique ad puteum fatigatus sedebat. Sed quomodo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens : *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* Docuit et ipse Dominus sua voce : *Æger eram, et non visitastis me : nudus eram, et non operuistis me*. Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde et in Elisæo figura Domini præcessit, qui projecit se, ut mortuum erigeret : in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia *unctus est oleo justitiæ præ consortibus suis*.

6. Unde pulcre ait Ecclesiastes : *Quoniam qui ceciderit, erigit socium suum*, non ipse erigitur; Christus enim non alterius auxilio, atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. Denique *solvite*, inquit, *hoc templum, et in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui*. Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cecidit; nam et ille qui a secundo erigitur, cecidit : et qui cecidit, indiget auxilio, ut erigatur. Quod et subjecta docent, dicente Scriptura : *Væ illi uni, cum ceciderit, et non est secundus qui eum erigat! quia et si dormierint duo, est calor illis*. Commortui enim sumus Christo, et ideo convivimus. Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait : *Ignem veni mittere in terram*.

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo. Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitæ et resurrectionis vaporem accipit. Frigidus erat puer, calefecit eum Elisæus spiritu suo, dedit ei vitæ calorem. Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo : calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat : incalescere non potest alteri, qui secum non habet Christum.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia *optimi duo quam unus*, subjecit mysticum : *Et spartum triplex; non corrumpetur*. Tria enim, quæ non sunt composita, non corrumpuntur : Trinitas itaque incompositæ naturæ corrumpi non potest; quia Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est : quod autem est, permanet, non subjicitur.

9. Bonum est itaque adhærere alteri, et inserere collum in torques ejus, et subjicere humerum, et portare illum, nec tædiare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit, qui regnet, puer ille qui super regem seniorem et stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi. Unde et ipse Jesus captivam duxit captivitatem. Non satis visum est ei solvere captivitatem, quam diabolus imposuerat; ne iterum liberos vagantesque invaderet : sed perfecta absolutio æstimata est sub Christo degere, et injicere pedes

in compedes sapientiæ, ipsius captivum esse, ut sis liber ab adversario.

10. Recte puer, quoniam *puer natus est nobis*; et vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo : *Magnum tibi est vocari puerum meum*. Sapiens quoque, ut Evangelium docet; quia *proficiebat ætate et sapientia*. Convenienter etiam pauper : *quia cum dives esset, pauper factus est; ut nos sua inopia ditaret*. Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus angustiis et molestiis.

11. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior et stultus, nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi voluntatis suæ dominus, nec sub vinculis esse Domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiæ incidit deformitatem. Quid enim stultius quam, relictis cœlestibus, ad terrena intendisse, et posthabitis perpetuis, elegisse ea quæ caduca sunt et fragilia?

12. Nemo ergo dicat : Non est nobis portio in Jacob, neque hæreditas in Israel. Nemo dicat : Non sum in clero; quia scriptum est : *Date Levi cleros ejus*. Et iterum David ait : Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus. Non dicas de Deo tuo : *Gravis mihi est*; nec de loco tuo : *Inutilis est mihi*; quia scriptum est : *Locum tuum noli relinquere*. Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuæ, invidet muneri.

14. Sed tu quicumque in clero es Domini, portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino : *Possedisti renes meos; suscepisti me ex utero matris meæ*; et ille tibi quasi bono servo dicat : *Transi, recumbe*. Valete, filii, et servite Domino; quia bonus Dominus.

EPISTOLA LXXXIII

Quomodo in Marcelli, Læti et amborum sororis causa constitutus sit judex, et quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non ægre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipse præstiterit longe æquissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil mutaverit, docet : ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiæ damno vicerint, declarat.

Ambrosius Marcello.

1. Apud me decursus est tui textus negotii, quod non intulisti, sed recepisti; quia erat et pietatis necessitas, et probandæ in pauperes liberalitatis voluntas. Cognovi autem secundum sacræ formam præceptionis *, in quam me induit et beatissimi Apostoli auctoritas, et tuæ doctrinæ ac vitæ forma et disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, cum præsertim togati ** utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiæ suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, et paucarum horarum superesset spatium, quibus tamen alia audiret præfectus negotia; petierunt causæ patroni prorogari paucorum dierum tempora, ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat christianis viris, ne præfectus de episcopi judicaret negotio. Aiebant præterea nescio quæ gesta indecore, et pro suo quisque studio jactabat, quæ episcopo potius judice, quam præfecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicæ præceptionis, quæ arguit, dicens : *Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis?* Et iterum : *Sæcularia igitur judicia si habueritis, contemtibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum : sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles*; recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis

* Formam sacræ præceptionis vocat Ambrosius leges imperiales.

** Togati, ex habitu cultuque quo causas agebant, patroni litium et causidici appellari cœpti sunt.

judicarem partibus, posset ille non adquiescere: si pro illo ferretur sententia, obediret tua et sanctæ sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se æquiorem putat? Et quod verum est, erant vetusti jurgii * intolerabilia utrique parti dispendia; si finis ejus aut fructu careret, aut liberalitatis solatio.

4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiæ plenas supplicationes **, rescriptorum quoque obreptiones obtexerent: adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, acturum de duplis fructibus ***, et de sumtibus annosæ litis: tuo autem officio non convenire, ut expensas jurgii posceres: nec competere, ut quidquam de fructibus possessor ageres, quos percepisses; malui jurgium compositione cædere, quam pronuntiatione acerbare. Alia enim habebant excitari jurgia: tum, quod est gravissimum, etsi jurgia sublata forent, erant tamen odia mansura, quæ apud bonos mores dispendii sunt.

5. Inter hos æstus positus, cum me persona sacerdotis, feminæ sexus, viduæ gravitas, amici quoque contemplatio, trino quodam non perfunctorio conveniret nomine, illud sequendum putavi; ut neminem vinci vellem, et omnes vincere. Nec fefellit sententia; vicistis enim omnes germanitati, vicistis naturæ, vicistis Scripturæ dicenti: *Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?*

6. Sed putas te gravatum jactura juris, damno pecuniæ. Meliora utique sacerdotibus damna, quam lucra sæculi sunt: *Beatius est enim dare, quam accipere.* Sed forte dicas: Fraudem non debui pati, injuriam non debui perpeti, damnum subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed etsi tu non inferres, ille se passum diceret. Itaque vide quid dicat Apostolus: *Quare non magis fraudem patimini?* ut prope videatur, qui non patitur, fecisse; tolerare enim debet, qui fortior est.

7. Verum quid ego ita tecum ago, quasi hoc meum, et non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi arbiter litis, ut soror in diem vitæ suæ possideret partem prædii, post obitum ejus fratri cederet omnis possessio. Neque quisquam eum vel tuo, vel Ecclesiæ conveniret nomine: sed sibi haberet, si ita mallet, ut nihil dispensaret Ecclesiæ. Hoc cum ego prædicarem, et præferrem tantam animo tuo infusam liberalitatis gratiam; respondit germanus tuus placere sibi oblationem, si metus deteriorandæ possessionis decederet. Quemadmodum enim femina, et quod est amplius, vidua possessionem regeret tributariam? Quid sibi profuturum, quod sibi jura possessionis cederes; si majora ex incultu agri subeunda sibi damna arbitraretur?

8. Movebat hoc utriusque partis togatos. Itaque omnium conspirante adsensu, placuit ut Lætus V. C. agrum susciperet, et certum numerum frumenti, vini, olei, sorori quotannis pensitaret. Ergo sanctæ germanæ tuæ non jus, sed sollicitudo decessit: non fructus, sed culturæ labor: non reditus, sed incerti eventus quædam, ut dicitur vulgo, alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuæ sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignentia, sorori tamen tuæ sata non minuetur fœcunditas. Sibi adscribet Lætus conditionem oblationis suæ: si necessitates temporum et extraordinariæ incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Læti, immunis erit: Lætus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes: Lætus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat: soror, quia annuis potietur fructibus

* Jurgium hic loco litis adhibetur, quia jurgium dicitur, quod jure agatur.

** Id est, libelli principibus ab uno litigantium oblati.

*** Lege a Valentiniano seniore anno 369 lata edicebatur ut qui rem injuste possederit, non modo ejiciatur illius possessione, sed etiam duplos fructus justo domino restituat, additis et litis sumtibus.

jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenius, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternæ consortem necessitudinis contulisti. Nam et fratri concessisti proprietatem, et sorori ususfructum: NIHIL AUTEM adimitur Ecclesiæ, quod pietati adquiritur; caritas enim non damnum, sed lucrum Christi est; denique caritas fructus Spiritus sancti est. Apostolico igitur charactere cognitio decursa est. Dolebamus ante quod litem haberes : profuit jurgium, ut formam induceres apostolicæ vitæ et præceptionis. Illud sacerdotio non congruebat, hæc transactio et apostolicam decet normam.

10. Nec vereare ne immunis sit atque exsors Ecclesia liberalitatis tuæ. Habet et illa fructus tuos et quidem uberiores, habet fructus doctrinæ tuæ, habet tuæ vitæ stipendium, habet fœcunditatem, quam tuis institutis rigasti. His dives reditibus, non quærit temporalia; quia æterna possidet. Addidisti autem ei non solum apostolicos, sed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit : *Facite vobis amicos de iniquo mammona.* Fecisti et tu amicos, et quod mirabile est, ex dissidentibus. Fecisti in jus germanitatis redire fratres, fecisti eos hac caritate, hac gratia securos esse, quod suscipiantur in æterna tabernacula.

11. Christo igitur auctore et duobus arbitris sacerdotibus, te qui formam prior dedisti, me qui sententiam promsi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt suffragia, ut perfidia non possit esse sine pœna.

12. Arabit Lætus sorori, cui antea alienos invidebat labores : messem Lætus sorori colliget, in qua ante ferre non poterat alienas donationes: deferet fructus ad sororis horrea; et hoc lætus faciet, recepta etiam jam nominis sui proprietate.

13. Tu interea conformatus in apostolum Christi, adsumens propheticam auctoritatem dices ad Dominum : *Possedisti renes meos.* Hæc melius possessio Christum decet; ut virtutes sacerdotis possideat sui, hos fructus capiat, qui sunt integritatis et continentiæ, et quod est amplius, caritatis et tranquillitatis. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIV.

Sisinnium propter veniam filio, qui se inconsulto uxorem duxerat, datam commendat; et commodis quibusdam quæ ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoscendi facilitate sanctorum vestigiis institisse ostendit.

Ambrosius Sisinnio.

1. QUOD filio nostro remisisti meo rogatu, quia te inconsulto, uxorem acceperat, pietati magis tribuo, quam nostro amori; plus est enim pietatem ipsam de te impetravisse, quam cujusque petitionem. Certe sacerdos tunc magis impetrat, cum virtus prævalet; sacerdotis enim petitio doctrina pietatis est. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia postulati contemplatio temporalis solet esse : virtutis autem diuturnus habitus, et jugis animorum inductio.

2. Pulcre itaque gestum, ut te patrem recognosceres : simul quia justa indignatio fuit; malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia : sed et ipsa paterna offensio fuit, quoniam venturam in locum filiæ tuo debuisti eligere judicio, cui fieres pater. Namque aut natura filios suscipimus, aut electione; in natura casus est, in electione judicium : magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis; quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur : adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori adscribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit etiam quod remitteres; quia sibi uxorem elegit. Adquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi adquisivit gratiam : si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur : sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur soceri domum; dum metuit et filius displicere judicium

suum, et nurus ministerium. Illam paternæ electionis prærogativa adtollit atque erigit; istam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod in uxorem referat, quasi exsors culpæ, si quid fortasse offensum sit, quod habet usus; immo amplius elaboravit, ut in utroque suum possit probari, et in uxore judicium, et in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, et tibi acerbum, et illis inutile; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5. Summæ devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum; et quasi exsors naturæ exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret; tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit: et qui immolare unigenitum fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio.

7. Joseph quoque, ut fratrem juniorem teneret, simulabat iracundiam fratribus, et compositam furti fraudem; indignatus tamen, cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus et compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis: remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, et ipse esset Joseph, quem vendidissent: nec se memorem suæ esse injuriæ, et fraternæ venditionis acerbitatem fraterne excusare, atque id quod posset arguere, ad altiores causas referre; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo; ut transiret in Ægyptum, qui gentem suam frugis externæ egentem pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri et filiis subsidio foret.

8. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, et fraterno oblitum sanguine ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit?

9. Ipse ille evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum et calceamenta deferri jussit; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio.

10. Horum te imitatorem præbuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus; et ideo ego prompte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hyemali tempore viæ laborem exciperet, commodius hybernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno, cum jam successerit indignationi gratia: quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

Syricio gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum: celerem hujus reditum laudat, et de sequendo Christo, quædam subjungit.

Ambrosius Syricio *.

1. Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro aliquos dirigis, ut fratrem nostrum et compresbyterum Syrum tuis es prosequutus litteris, geminatur lætitia. Sed utinam fructus fuisset iste diuturnior! Nam statim ut venit, recurrendum putavit: quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos vel presbyteros vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta: *Non laboravi sequens post te.* Quis autem potest laborare sequens Jesum; cum ipse dicat: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et*

* Forte a Syricio Romano pontifice haud diverso.

ego vos reficiam? Sequamur ergo Jesum semper, nec desinamus. Quod si semper sequamur, numquam deficimus; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab adversariis : *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed nos non fatigemur sequendo, non avertamur subdolæ interrogationis impedimento. Dicebatur hoc prophetæ, cum mitteretur in carcerem, cum demergeretur in voraginem luti : *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed ille multo magis sequutus est, et ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum : *Non est* enim *labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel.* Vale, et nos dilige; quia et nos amantem nostri, et parentem, diligimus.

EPISTOLA LXXXVI.

De litteris a Prisco utrinque perlatis.

Ambrosius Syricio.

1. Prisco amico et æquævo meo dedisti advenienti litteras, ego quoque revertenti reddidi, quas et pro officio et pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui et mihi tuas, et meas tibi restituit; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiæ. Vale, et nos, frater, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cujus rogatu se binas ad Segatium et Delphinum epistolas scripsisse significat.

Ambrosius Segatio et Delphino *episcopis* *.

1. Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

2. Deinde cum abire hinc et demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, et utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam more, usuque nostro; eo quod sancta mens vestra non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur : nec perpeti posset, ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret; idque præscriptum nostro muneri, ut uteremur caritatis compendio.

3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negarem, quod posceret : nec mihi immutarem, quod in usum venerat. Ita et ille habet quod utrique reddat; quia id solum prætendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisæ gratiæ munus sine ullo dependam offensionis periculo, et divisionis scrupulo; cum præsertim etiam hæc forma scriptionis apostolicæ sit, ut et unus ad plures, ut Paulus ad Galatas : et duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est : *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater, Philemoni.* Salutem vobis dico : diligite nos, et orate pro nobis; quia ego vos diligo.

EPISTOLA LXXXVIII.

Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.

Ambrosius Attico.

1. Prisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, et ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige; et plus etiam quam soles : quod eo suadeo, quia et ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus hic noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum ætate accrevit simul : sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, et nos amantes tui dilige; quia nos te diligimus.

* Priori Agennensi, posteriori vero Burdigalensi.

EPISTOLA LXXXIX.

De Alipii ad se, deque suis ad eum litteris agit.

Ambrosius Alypio.

1. Antiochus vir consularis reddidit mihi eximietatis tuæ litteras, nec supersedi respondendi munere; nam per meos homines dedi litteras, et ni fallor, alia oborta copia, geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiæ munia, quam cumulanda arbitror: oportuit ipso præsertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum affecit nomine, referri aliquod officium sermonis mei; ut ego utrique vestrum, et ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, et diligentes te dilige.

EPISTOLA XC.

Antonii amorem in se suumque vicissim in illum commemorat.

Ambrosius Antonio.

1. Numquam es tacitus mihi, nec umquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod sæpe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine?

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem æstimo, ut numquam me tibi, et te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhæremus: numquam tuas litteras mihi deesse opiner, aut meas tibi; cum te quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litteræ tuæ, ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri non defuisse arbitrarer. Vale, et nos dilige, quia ego quoque te diligo.

EPISTOLA XCI.

Candidianum laudat, ac se deprimit.

Ambrosius Candidiano *fratri*.

1. Summus quidem splendor in sermone est tuo, sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuæ adspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, et det tibi suam gratiam; nam et ipse in epistolis tuis vota magis, quam mea merita recognosco. Quæ enim merita mea tantis tuis æquentur sermonibus? Dilige nos, frater; quia nos te diligimus.

FINIS TOMI QUARTI.

INDEX TOMI QUARTI.

EPISTOLÆ.

Prima classis, epistolas quas in ordinem chronologicum licuit digerere complectens.

Secunda classis, quarum scriptionis tempus effugit epistolas complectens.

FINIS INDICIS TOMI QUARTI.

